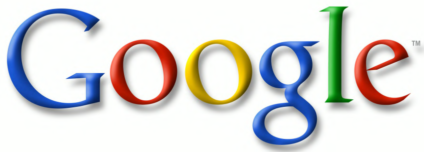

LETTER-OEFENINGEN,

VOOR

1809.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

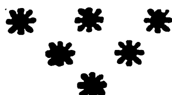
DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

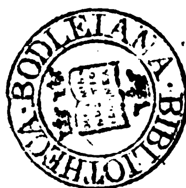
MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.
VOOR
1809.
Met Platen.

Te AMSTERDAM, bij
G. S. LEENEMAN VAN DER KROE
en
J. W. YNTEMA EN COMP.
1809.

BIBLIOTHECA·BODLEIANA·

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Godsdienstige Beschouwingen, gevolgd naar het Fransch van FENELON, *Schrijver van den Telemachus; voorafgegaan van de Levensschets. van dien Autheur. Te Leyden, bij* D. du Saar. 1808. *In gr. 8vo. 194 Bl., behalve Voorrede en Inhoud.*

Onder de meest vermaarde Mannen van Europa, die tegen het einde der 17de en bij den aanvang der 18de Eeuwe gebloeid hebben, verdient zeker de Aartsbisschop van Kamerijk, de Hoogeerwaardige FENELON, eene eerste plaats. Door zijnen *Telemachus* en andere geschriften van godsdienstigen of zedelijken inhoud verwierf hij zich in ons werelddeel eenen onsterfelijken naam; en nagenoeg een honderdtal jaren na 's Mans dood blijft nog de roem zijner treffelijke deugden in eene vereerende nagedachtenis over het graf en den laster zegepralen. Met ongeveinsde dankbaarheid ontvangen wij alzoo uit handen des Vertalers dit werkje van den Prelaat (getrokken uit diens *Oeuvres Spirituelles*, eene Verzameling, na den dood des waardigen Mans, door zijnen Neef, den Marquis DE FENELON, uitgegeven) en achten het bijkans overbodig, den vromen arbeid van eenen Meester, wiens lof alomme gevestigd is, aan te prijzen of te beoordeelen. Niet minder verheugen wij ons, dat deze *Godsdienstige Beschouwingen* des Schrijvers van den *Telemachus* vergezeld gaan van eene Levensschetse, bij uitstek geschikt om al die kracht aan zijne leer en lessen bij te zetten, welke een stichtend voorbeeld in staat is in te boezemen. En het is hierom, dat wij, na de algemeene aanbeveling van het werkje zelve, ons bepalen tot de mededeeling van een beknopt verslag van 's Mans leven en lotgevallen, opgemaakt uit de straks genoemde schets.

Op 6 Aug. 1651 werd FRANÇOIS DE SALIGNAC DE LA MOTTE FENELON uit een hoogadelijk geslachte geboren,

en wel in de Provincie van Perigord, op het Kasteel der Marquizen van gedachten titel. Spoedig vertoonde zich in den Jongeling een uitmuntende aanleg. Hij bleef tot zijn 12de jaar onder het ouderlijk oog, werd toen naar de Hoogeschool te Cahors gezonden, en ging van daar, met kundigheden verrijkt, naar Parijs, alwaar hij, onderrigt genietende van de bekwaamste Meesters, voorts onder het opzigt leefde van zijnen Oom en tweeden Vader, den Marquis DE FENELON. Hij had zich aan den Geestelijken stand toegewijd, en werd als prediker reeds in zijn 19de jaar bewonderd. Zijn Oom evenwel, het nadeel duchtende van dezen te vroegen lof zijns kweekelings, stuitte diens ijver tot rijperen ouderdom, en FENELON, gehoorzaam aan deszelfs raad, vermeerderde den voorraad zijner kundigheden in de eenzaamheid van een Klooster, en ontving alzoo het Ordekleed met zijn 24ste jaar.

Ras viel hem eene Zending ten deel naar Saintonge tot het bekeeren der Protestanten, en daar men zich van zijne welsprekendheid veel beloofde, geboorte, opvoeding en het gerucht zijner bekwaamheden hem aanprees, zag hij zich aan het hoofd geplaatst dier Missionarissen. Uit hoofde nogtans van zijne afkeerigheid om steun te zoeken aan den gewapenden arm, maakte hij geene groote veroveringen voor zijne Kerk (*), en keerde weldra terug naar Parijs, waar hij, bij zijne aankomst zich ten hove vertoond hebbende, zich verders afgezonderd hield en in eenzaamheid bleef oefenen. Met zijne godsdien-

(*) Over dit voorval zijn reeds de opgaven eenigzins verschillende. RAMSAY, van wiens hand het Leven van onzen FENELON in het Fransch beschreven is, getuigt, dat de Koning zoude gewenscht hebben, dat de Zending zich van eene Krijgsmagt bediende, maar FENELON dezelve onder die voorwaarde had afgewezen; alhoewel hij nogtans niet ongelukkig zou geslaagd zijn, wegens de handelbaarheid der Protestanten in de oorden van Saintonge en het Land van Aunis, een niet ongunstig oor leenende aan FENELON's prediking. Een ander geacht Schrijver verhaalt, dat toenmaals, sedert het herroepen van het Edict van Nantes, en na de gepleegde gruwelen te Rochelle en elders, de schrik onder de Protestanten het verder gebruik van troepen overbodig maakte, en ruim zoo veel als de welsprekendheid van FENELON den goeden uitslag zijner zending begunstigde. Zie CHAUFEPIÉ, *Supplement au Dict. de* BAYLE, *Art.* SALIGNAC, *Note A.* RECENSENT.

dienstige begrippen en nederigheid van harte strookte het geenszins, dat hij de gunst der Grooten ging bedelen, of zich in voordeelige waardigheden zocht in te dringen. Hoe uitnemend en welbekend zijne uitstekende verdiensten waren, hij liet geheel aan den Koning der Koningen over, om te bepalen, *hoe* en *wanneer* Deze hem gebruiken wilde. Bij zulk eene kieschheid werd hij voorbijgegaan, toen het opengevallen Bisdom van Poitiers moest begeven worden. Intusschen wies zijne vermaardheid en roem door de uitgave van eenige *Leerredenen* (*) en zijner *Verhandelingen over de Geestelijke Welsprekendheid* en het *Priesterambt*, en geraakte hij in kennis met den Bisschop van Meaux, den Heere BOSSUET, wien het streelde, eenen zoo grooten en veelbelovenden geest aan zich ondergeschikt te zien. Omtrent dezen tijd verwierf FENELON almede eene meer wezenlijke hoogachting van den Hertog VAN BEAUVILLIERS, die ras tot ware en duurzame vriendschap aangroeide; en was het op diens aanzoek, dat hij een werkje schreef *over de Opvoeding der Meisjes* (†), welk, onder begunstiging diens edelaardigen Staatsmans, de naaste aanleidende oorzaak geworden is tot zijne verheffing.

Aan

(*) Vervolgens, zegt MORERI, had FENELON eene zoo groote geschiktheid voor het Predikwerk, dat hij geene Leerredenen meer schreef. Hij keurde het voldoende, slechts de hoofdverdeelingen van het onderwerp, dat hij verhandelen wilde, op het papier aan te duiden, of overdacht alleen bij zichzelven het ontwerp en de schikking van zijne te houden Leerrede; waarna hij de aandrift volgde van het vuur en den ernst, die hem bezielden, en steunde op den overvloed van woorden, hem eigen. Zijne krachtige en natuurlijke welsprekendheid trof het harte met zoodanige geestvervoering, als zeldzaam door bestudeerde Leerredenen wordt gaande gemaakt. Alle zijne predikatien eindigden met aanspraken tot God gerigt, en zijne woorden hadden alsdan de warmte van geheel een gloeijend harte. Zij verrukten de toehoorders, en zelve deed hij zich verrukt en opgetogen voor. — Wij onthielden ons niet, deze plaats uit MORERI over te nemen, om FENELON als Leeraar te kenschetsen. Zie deszelfs *Dictionn.* Art. *Fenelon.* REC.

(†) Door den Heer JOSUA VAN IPEREN is dit stukje, benevens een ander Fransch geschrift van soortgelijken inhoud, in het Nederduitsch vertaald, en uitgegeven te Amst. bij Wassing, in den jare 1771. REC.

Aan gezegden Hertog namelijk en Groot-Hofmeester was door Koning LODEWIJK DEN XIV het toezigt aanbevolen over de opvoeding van diens Kleinzoon, den Hertog VAN BOURGONDIEN, den vermoedelijken Opvolger des Franschen Troons (*); en meende hij in onzen FENELON den Man aan te treffen, die hem inzonderheid nuttig zijn konde en behulpzaam in gezegde taak. Op de ongevergde voordragt derhalve en belangelooze aanprijzing van dien toegenegen Vriend bij den Koning, liet deze zich gereedelijk overhalen ter benoeming van den waardigen FENELON tot Vorstelijken Leermeester; eene keuze, die algemeen, ook door BOSSUET, werd toegejuicht, en aan welke hij met medehulp der bekwaamste lieden uitnemend beantwoordde. Met genoegen laten wij hier eene en andere proeve van zijne bekwaamheid in het vormen en besturen van het jeugdige hart zijns Kweekelings. Te regt namelijk mag men van hem getuigen, dat hij, op het spoor van *Mentor*, den jongen Prins, als eenen anderen *Telemachus*, ter deugd en tot het Vorstelijk purper opleidde. Men weet immers, dat hij tot deszelfs onderwijs dezen zijnen hoofdarbeid, en ook zijne *Gesprekken in het Rijk der Dooden*, geschreven heeft en hem mededeelde, hoewel zij eerst daarna, en buiten toedoen des beroemden Schrijvers, in druk verschenen zijn (†).

(*) *Alleen* van dezen, ongetwijfeld den Prins, in wiens opvoeding meest belang gesteld werd, wordt melding gemaakt in deze Levensschetse; echter is het zeker en ten overvloede bekend, dat ook de Hertog VAN ANJOU, anderen Kleinzoon van LODEWIJK DEN XIV, onder het oog van FENELON is opgevoed. Eene onnaauwkeurigheid derhalve beging onze Schrijver te dezen, die wij meenden niet onopgemerkt te mogen voorbijgaan. REC.

(†) Dit geldt voornamelijk omtrent den *Telemachus*; immers, de *Gesprekken in het Rijk der Dooden* zijn niet bij het leven van FENELON in het licht verschenen. Maar in de Voorrede der eerste uitgave van gezegde Werk, die namelijk bij MOETJENS, in den Hage, van 1701, wordt berigt, dat een ontrouwe bediende, door den Opsteller tot het afschrijven van zijnen *Telemachus* gebezigd, daarvan voor zichzelven kopij nam, die hij aan eenen Boekhandelaar verkocht. Hoe het zij, terwijl FENELON in ongunst was bij het Hof, werd de druk van gedachte Werk te Parijs ondernomen, maar deszelfs

Alzoo geplaatst in hoogaanzienlijken stand, bleef nogtans FENELON in het midden der Hoflucht geheel onbesmet, en zocht hij geene vermeerdering zijner matige inkomsten. De Koning daarom, wien 's Mans belangelooze grootmoedigheid even weinig als zijne uitsteekende verdiensten (*) onbekend waren, vond zelve goed, hem eerst met de Abdij van St. Valori, en weinige maanden later met het Aartsbisdom van Kamerijk, waaraan de waardigheid van Prins des Rijks verbonden is, grootmoedig te beschenken; ja ruimde tevens de bedenkingen op, die de kieschheid van FENELON tegen laatstgedachte geestelijke bediening inbragt, wegens het vervullen van zijne dubbele verpligtingen, als Kerkvoogd in het Aartsbisdom en Voedsterheer ten Hove. Hij aanvaardde alzoo dit vereerend bewijs der Koninklijke gunste; maar, terwijl hij nu, strijdig met een aloud en nagenoeg vergeten Pauselijk verbod, een tweetal voordeelige en luisterrijke waardigheden der Kerke in zijn' persoon vereenigde, kon het, bij zijne strikte deugd en eerbied voor *den H. Stoel*, niet *uitblijven*, dat hij, ongevergd en zonder de minste voorwaarde, de *Abdij van St. Valori* aan den Koning weder opdroeg, en hare *vervulling* even belangeloos als grootmoedig van Hem verlangde. Dit ongemeen en waarlijk verheven gedrag van den nieuwen Prelaat baarde verwondering bij zijnen hoogen Begunstiger en Vrienden, doch wekte niet minder den nijd zijner Vijanden, wier afgunst noode konde verduwen, dat hij als Prins des Rijks hun boven het hoofd gesteld en vereerd werd. Nu, is het te vermoeden, schoot de haat zijne eerste wortelen, ook bij den listigen BOSSUET, die, schoon hij later uitkiemde en openlijk te voorschijn kwam, echter vanhier *zijn voorname* voedsel schijnt te hebben ingezogen. Ongelukkig helde FENELON, een Man van gezetten ernst en vroomheid, eenigzins in godsdiensti-

voortgang op Koninklijken last verboden en gestuit: en zeker is het, dat Holland zich beroemen mag, deze keurige lettervrucht der beschaafde wereld te hebben medegedeeld. REC.

(*) Want, behalve FENELON's onmiddellijke betrekking ten Hove, die hij zoo roemrijk vervulde, genoot hij ook het openlijk eerbewijs, van, zonder eenige poging van zijne zijde, en alleen uit aanmerking zijner eigene waarde, ingekozen te worden tot *Lid der Fransche Akademie*, en wel onder algemeene goedkeuring dezer benoeminge. REC.

ſtige gevoelens over naar het *myſtieke*, en in kennis geraakt zijnde met de beroemde Mevr. DE GUION, (die thans uit het klooster, waarin zij door den laster verbannen was, door tusſchenkomst van Mevr. DE MAINTENON verlost werd) groeide zijne achting voor deze vervolgde Dame tot vriendſchap op. Niet zonder reden werd Mevr. DE GUION wegens *quietisterij*, of het aankleven der beginſelen van MOLINOS, verdacht gehouden, en hare geſchriften ten onderzoek overgegeven, onder andere van onzen Prelaat en van den Biſſchop van Meaux, nog met hem levende in ſchijnbaar goede gezindheid. FENELON, in dezen ééne lijn trekkende met Mevr. DE MAINTENON, begunſtigde en bepleitte hare zaak met alle gematigdheid, niet zonder aanſtoot te geven aan den Biſſchop van Chartres, van zulken aanhang ten Hove de zegepraal duchtende van eene leere, die bij hem als ketterij te boek ſtond. Deze, de Biechtvader van Mevr. DE MAINTENON, troonde haar af van de begunſtiging der gevoelens van Mevr. DE GUION, die hij als hoogstgevaarlijk teekende; dan niet zoo ligt liet FENELON zich omzetten, en zijne ſtandvastigheid miste niet, tegen hem en zijne Vriendin, beroofd van gezegden ſteun ten Hove, den laster aan te ſchennen. Het onderzoek kreeg dus eene andere houding, en werd een twistgeding tusſchen de beide Prelaten *over de reine liefde tot God*. Door ſlinkſche treken en veinzerije ondermijnde vast de looze en eerzuchtige BOSSUET zijnen benijden tegenſtander, als nog in zijn opregt harte geen kwaad vermoedende, en zocht die Geestelijke met FENELON het opgenoemd geſchil levendig te houden. Een werk van den Biſſchop, waarin de gevoelens van Mevr. DE GUION grovelijk verdraaid werden, opende in het einde FENELON de oogen, en verpligtte dien waarheidlievenden Man tot het opſtellen van een uitmuntend tegenſchrift, onder den titel: *Verklaringen van de grondſtellingen der Heiligen betreffende het inwendige leven*. De ontijdige uitgave dier Verdediginge van den Aartsbiſſchop, in zijn afwezen en tegen zijn herhaald verzoek, door ſchroomvalligheid zijner Vrienden, verhaast, alvorens het ſtuk van BOSSUET in het licht was, verbitterde dezen; en, hoe wél geſchreven de Verhandeling was, ja FENELON aantoonde, dat zijne gevoelens met die der aloude Vaderen der Kerke inſtemden, ſtaatkunde, tweedragt, huichelarij, bijgeloof, ongeloof, alles, met één woord, kwam te-

tegen hem op, bragt hem in 's Konings ongunst, en rustte niet, aleer hij van het Hof naar zijn Aartsbisdom verbannen werd. Niet anders was er nu overig voor onzen Prelaat, dan zich, met voorkennis van den Koning, op de uitspraak van Rome en van het Opperhoofd der Kerke, in vol vertrouwen zijner onschuld, te beroepen. Daar woog eenen geruimen tijd de achtbaarheid en goede zaak van den Aartsbisschop tegen al den invloed op zijner Vijanden aan het Hof van Frankrijk; dan eindelijk veroordeelde de Paus het boek van FENELON, en verbood hij deszelfs lezing (*). Met eene waarlijk ongemeene en den Roomschen Geestelijken betamende onderwerping verdroeg de vrome Man dit leed; bedaardelijk las hij het vonnis over zijnen letterarbeid in zijn eigen Bisdom voor, en vereerde hij de beslissende uitspraak van den H. Stoel ook in zijne gemeenzame brieven. Niet minder betoonde hij zich onder allen wederspoed een voorbeeldelijk Prelaat en Christen, *in het naauwkeurig en stiptelijk waarnemen der pligten van zijnen Stand, en in de volijverige betrachting der beminnelijke deugden van weldadigheid, gastvrijheid, barmhartigheid en algemeene liefde*; zoo dat hij zich, *bij de uitbarsting des Successie-oorlogs, en gedurende deszelfs woede in de Nederlanden*, hoogachting en een volkomen vertrouwen verwierf bij de Fransche en Geällieerde legers bei-

(*) Zeer verschillende, gelijk zich denken laat, wordt deze geheele toedragt van zaken, betrekkelijk de aanleiding tot de ongenade van FENELON, opgedischt van den kant van BOSSUET; zelfs stemmen de berigten, ons hier medegedeeld, niet volkomenlijk in met het verhaal van RAMSAY in 's Mans leven. Alleen is niet te loochenen, dat de opgave der gebeurtenissen ten Hove van LODEWIJK DEN XIV, ons medegedeeld in deze Levensschetse, vele kenmerken draagt of innerlijke blijken van geloofwaardigheid, en bij uitstek zamenhangende, en vereerende is voor den Aartsbisschop. Zijnenthalve, en om ons zegel vaardiglijk te mogen hangen aan dit verslag, zouden wij hier inzonderheid wenschen het gezag te kennen, waarop men gebouwd heeft. Men vergelijke inmiddels CHAUFEPIÉ als boven, Noot E en F, en de Schrijvers, aangehaald bij MOSHEIM, *Kerk. Gesch.* D. VIII. bl. 349, waaronder VOLTAIRE, *Siècle de* LOUIS XIV, *Ch.* 38, die vooral dit onderwerp, met de losheid en beslissenden toon hem eigen, op gansch verschillende wijze heeft opgedischt. REC.

beiden (*). Inmiddels droeg altoos de edelaardige FENELON, bij zijne aanhoudende toegenegenheid voor den Koning, de onverdiende ongunst van het Hof, en vooral de verwijdering van zijne Vrienden, met eene stille gelatenheid: en, wanneer de tijden een beter aanzien begonnen te verkrijgen, was het hem een uitnemend vermaak, van zijnen Kweekeling, den Hertog VAN BOURGONDIEN, verzekering te ontvangen van deszelfs voortdurende hoogachting en liefde, ja ook de briefwisseling, met hem te lang afgebroken, te mogen hervatten. Deze hield voortaan stand, tot het ontijdig en treurig afsterven van den Waardigen Daufijn, wiens dood, weldra gevolgd van dien zijner waardste Vrienden, de Hertogen VAN BEAUVILLIERS en VAN CHEVREUSE, zijn leven op nieuw vergalde, door hem in zwaren rouw te dompelen. Ten laatste begon zijne deugd en opregtheid op het vooroordeel en den laster zijner vijanden te zegepralen, en scheen hij, de goede gezindheid des Konings herwinnende, op het punt van terug geroepen te worden ten Hove (†). Dan eene koorts en hevige smarten, die hij met Christelijk geduld en zachtmoedigheid verduurde, sloopten, na zes dagen, zijn ligchaam; hij bezweek, in den jare 1715, en, ondanks zijnen hoogen Geestelijken Stand, geen geld, maar ook geene schulden nalatende.

Bij

(*) *In het Mengelw. onzer Lett. voor* 1806 hebben wij een tweetal Anecdoten omtrent FENELON uit LA HARPE's *Lyceum* overgenomen, waaraan wij niet af kunnen te dezer gelegenheid onze Lezers te herinneren, daar zij uitnemend instemmen met hetgeen ons hier in de Levensschetse van den Prelaat voorkomt en ook van elders blijken kan. REC.

(†) Vermoedelijk is het, dat evenwel het nieuwe Kerkgeschil tusschen de Jesuiten en Jansenisten, waarin FENELON zich voor de eerstgenoemden verklaarde, en medewerkte tot den val van den Kardinaal DE NOAILLES, iets ten minste zal hebben toegebragt, om hem bij het Fransche Hof in beteren reuk te doen komen; en zonderling genoeg is het, dat geen tittel of jota in deze Levensschetse gevonden wordt over dit gedrag van den Aartsbisschop, welk zeker moeijelijk is over een te brengen met zijne in velen voorbeeldelijke deugd, en het meest in hem van menschelijke zwakheid ons toeschijnt te getuigen. Men leze hierover de *Dict. van* CHAUFEPIÉ, meermalen aangehaald, en wel Noot L. REC.

Bij al den lof, waarmede wij den Hoogeerwaardigen Prelaat door onzen Schrijver vereerd vonden, hebben wij, tot onze verwondering, geen enkel woord aangetroffen van zijn geschrift *ten bewijze van Gods bestaan*, tegen het einde zijns levens uitgegeven, ook in het Hollandsch vertaald, en ongetwijfeld een der beste Fransche opstellen over dat schoon en voor zijne penne zoo zeer berekend onderwerp.

Leerredenen van M. RUMMERINK, *rustend Predikant te Dordrecht. IIde Deel. Waarbij gevoegd zijn deszelfs Bedenkingen, over het bidden van den Heere Jezus in Gethsemane, en de door hem, onder eede, afgelegde belijdenis voor het Gerigt. Te Dordrecht, bij* P. van Braam. 1808. *In gr. 8vo.* 324 *Bl.*

In dit tweede Deel onthaalt de rustende Predikant RUMMERINK *zijne Lezers*, behalve op de in den titel vermelde Bedenkingen, op acht Leerredenen over de volgende Bijbelteksten: (1, 2.) *Ps.* LXXXIX: 16. (3) *Ps.* LXXXIX: 17. (4) *Ps.* LXXXIX: 18, 19. (5) *Eph.* III: 12. (6) *Jes.* VIII: 13. (7) *Ps.* XVIII: 2. (8) 1 *Petr.* V: 10, 11. Zij zijn allen in denzelfden ouderwetsch-gemoedelijken trant vervaardigd, als de voorgaande. Gegronde Bijbelkennis zal men er niet uit halen, en even weinig voedsel daarin vinden voor een onbevooroordeeld nadenkenden geest over den waren aard en de geheele strekking der Goddelijke Bijbelleer, om ons ware levenswijsheid en als 't ware een hemel op aarde te bezorgen.

Als men onze Christenen, als iets, dat buiten tegenspraak is, leert, dat door *het volk, welk het geklank kent*, de onderdanen van 't geestelijk Koningrijk van den Messias, 't welk door alle tijden heen, ook voor de komst van Jezus in de wereld, plaats had, verstaan worden, die hier genoemd worden een volk, *dat 't geklank kent*, als de stem van het heilrijk Evangelie, door de levendigmakende genade van den H. Geest, kennende; dat de zinnebeeldige voorstelling van 't Evangelie, onder de benaming van 't *geklank*, ons onder andere 't zelve doet voorkomen, als zijnde van hemelschen oorsprong, terwijl de instelling der trom-

 pet-

petten, waarvan het beeld genomen is, van God herkomstig was; en dat het kostbaar maakfel dier trompetten (zijnde dezelven van *zilver, van digt werk*) ons erinnert de kostelijkheid, de zuivere schoonheid en dierbaarheid van het Evangelie; — als men hun beduidt, dat 't gebed van Jezus in Gethsemane: *laat dezen drinkbeker, indien 't mogelijk is, voorbijgaan*, enz. ontwijfelbaar eene stellige afbidding bevat van 't geheele volgende lijden, niettegenstaande de Verlosser zeker wist, dat dit niet mogt achterblijven, en dat evenwel dit gebed door God verhoord is, door iets anders namelijk, dan 't eigenlijk gevraagde, daar te stellen, en wel door hem een Engel uit den hemel toe te zenden, die hem versterkte, hem van 's Vaders wege verzekerende, dat die in 't werk, waartoe hij zich biddende daarstelde, een welgevallen had, en dat die drinkbeker niet kon weggenomen worden; — als men onze Christenen, op zulke en dergelijke wijze, den Bijbel, tot bevordering van nuttige stichting, leert lezen en uitleggen, wat kunnen zij zich dan niet al laten in de hand stoppen?

Eenige Vragen over den Godsdienst. Te Leeuwarden, bij J. W. Brouwer. 1808. *In kl. 8vo. IV en 35 Bl.*

Het eenvoudig Onderwijs in den Godsdienst meer gemakkelijk gemaakt. XIV en 145 bl.

Eenige Vragen over den Godsdienst, voor meer gevorderden. VIII en 36 bl.

Wederom drie Leerboekjes van den achtingwaardigen BRINK, die, eenmaal begonnen hebbende de vruchten van zijnen arbeid in dezen in 't licht te geven, steeds voortgaat met aan dezelven meer volkomenheid te geven, waartoe hij ook, door 't sterk vertier van zijne daartoe behoorende werkjes, en 't nuttig gebruik, dat zeer velen er van maken, niet weinig wordt aangemoedigd. Van 't groote Leerboek, *Handleiding voor mijne Leerlingen*, wordt reeds de vijfde druk uitgegeven; van 't *Eenvoudig Onderwijs*, de elfde; van 't zelfde, *met eenige Bijbelplaatsen vermeerderd*, de zeven-

vende; van 't *Eenvoudig Onderwijs verkort*, de veertiende.

1. Met 't hoogste regt beschouwt de Eerw. Kerkleeraar 't opgeven van eenige *vragen* als zeer noodzakelijk, bij 't gebruik van zijne andere leerboekjes. Door alleen de opgegevene les, uit vragen en antwoorden bestaande, in 't geheugen te prenten, gewent men zich niet genoeg tot eigen nadenking, en is ook de oefening van 't geheugen minder gemakkelijk en vruchtbaar. Reeds lang had hij de gewoonte, zulke vragen voor zijne leerlingen op te stellen, die hij ook meer dan eens heeft veranderd, en nu, tot bevordering van derzelver meer gemakkelijk gebruik, mede in druk geeft. Bijna alle deze vragen kan men in het leerboekje, of de *Handleiding voor mijne Leerlingen*, beantwoord vinden. Voor eerstbeginnende of eenvoudige leerlingen zijn deze vragen minder geschikt. Zulke kunnen, naar het oordeel van den Opsteller, beter onderrigt bekomen door het hierbij uitgegeven werkje: *Het eenvoudig Onderwijs in den Godsdienst meer gemakkelijk gemaakt.*

2. In het Voorberigt geeft de Eerw. BRINK te kennen, dat hij, door de bijgevoegde uitgave van dit boekje, heeft willen voldoen aan 't verlangen van sommigen zijner Medebroeders, die wel eens geklaagd hebben, dat het hun moeijelijk viel, aan menschen van minder kunde en oordeel gedurig te beduiden, waar zij, in de *Handleiding voor mijne Leerlingen*, konden vinden, hetgeen ter opheldering der antwoorden dienen kan, en hem daarom verzochten, hierin voor zulken eenige verandering te maken. Zulken kunnen nu terstond hier iets vinden, 't geen ter nadere toelichting noodig is. Ook sommige Onderwijzers heeft hij daardoor getracht nog meer behulpzaam te zijn, die nu altijd ook iets bij de hand hebben, waarmede zij de gegevene antwoorden in de kleine leerboekjes kunnen ophelderen en uitbreiden. En deze gelegenheid neemt de verstandige Leeraar waar, om zijne jongere Medebroeders eenige gepaste aanmerkingen en raadgevingen over de keuze van geschikte leerboeken, en de beste wijze, om die ingevoerd te krijgen, mede te deelen, die den man van veeljarige oefening en ondervinding kenmerken, en alle oplettendheid verdienen.

3. Deze *Vragen* zijn geschikt voor zulken, die meer de

de zaken kunnen doordenken, en reeds het vorige onderrigt genoten hebben. Men vindt eenigen van deze vragen, in de *Handleiding voor mijne Leerlingen*, niet beantwoord. De Onderwijzer dient dan aan hun, die tijd en lust hebben tot verder onderzoek, andere hulpmiddelen aan de hand te geven. Wie leest niet met genoegen, 't geen er de Leeraar bijvoegt: ,, Ik heb mij, bij 't opstellen van deze vragen, ook vooral toegelegd, om mij bij zulke waarheden te bepalen, welke invloed maken op ons hart en wandel. Ik word hoe langer hoe meer overtuigd, dat dit de voorname zaak zij, wanneer men anderen in de godsdienst-leer onderwijst, en dat men dezelve moet zuiveren van alles, dat daar op geene betrekking heeft. Ik verheug mij, dat men dit van tijd tot tijd niet alleen toestemt, maar er zich ook vooral op toelegt, om zoo en niet anders te leeren, en vele dingen laat varen, welke hierop geene betrekking hebben. Hoe meer wij ons hierop toeleggen, des te nader zullen wij komen aan het uitmuntend onderwijs van onzen grooten Meester: de oude en beproefde leer van Jezus Christus zal langs dien weg meer in hare schoonheid gekend en beleden worden, en menschelijke bijvoegselen zullen van zelf vervallen. Gave God, dat dit maar tot stand kwame, en dat velen niet slechts met hunnen mond, maar met hun hart en wandel, Jezus als hunnen Heer en Zaligmaker eerbiedigden!"

In dien geest werkt de Eerwaardige BRINK stil voort, en wij voor ons zijn ten sterkste overtuigd, dat hij er een wijduitgestrekt nut door sticht, waarvan wij hopen en verwachten dat nog volgende geslachten de heilrijke vruchten zullen plukken.

't Lust ons niet, bij de aankondiging van zoodanige werkjes, eenige aanwijzing te doen van deze of gene gebreken, die zoo wel deze als andere Leerboeken van den Schrijver, naar ons inzien, nog steeds hebben. Wij raden liever allen, die met den waardigen man eenigzins bekend zijn, indien zij er die ook in mogten meenen ontdekt te hebben, en dan oordeelen, dat deze, in volgende uitgaven, nog wel te verhelpen waren, hierover den Schrijver onderhands hunne aanmerkingen mede te deelen. Elke tegenwerking, hoe gering ook, van 't allezins wenschelijk gebruik van zulke gepaste boekjes boven andere, die nog steeds door onkunde en vooroor-

deel

deel bijval vinden, is in ons oog af te keuren, en moet deswegens, naar ons gevoel, niet bevorderd worden door openbare ten toonstelling van deze en die gebreken; hetwelk derzelver verspreiding en veelvuldig allernuttigst gebruik zou kunnen in den weg staan.

Verhandeling over de Croup, *door* J. C. DES ESSARTZ, *Lid van het Fransche Instituut*, *Doctor en Regent*, *enz.* *Uit het Fransch vertaald*, *door* F. J. VAN MAANEN, *Stads Med. Doct. in den Haag*, *Lector in de Schei- en Artsenijmengkunde*, *enz.* *In den Haag*, *bij* de Gebroeders van Cleef. 1808. *In gr. 8vo.* 126 *Bl.*

Sedert een geruimen tijd heeft men meer bijzonder over de Croup geschreven en gesproken, waartoe in Frankrijk de uitschrijving van eene Prijsvraag omtrent deze gevaarsvolle ziekte zeer veel aanleiding heeft gegeven. De thans voor ons liggende Verhandeling is echter vóór die uitschrijving, in de Clasſis der Wis- en Natuurkundige Wetenschappen van het Instituut, voorgelezen. Dezelve verdient, wat de behandeling en uiteenzetting van des Schrijvers gedachten en gevoelens aangaat, allen lof, en was ongetwijfeld om hare belangrijkheid eene overzetting in onze tale waardig, welke dan ook, op order van Z. M. den Koning, aan een' Man werd toevertrouwd, die daaraan behoorlijk voldaan heeft, en deswegens onzen dank verdient.

Zij onderzoekt, in zeven afdeelingen, de uitwerkselen, zitplaats, oorzaken, bepaling, diagnosis, prognosis en behandeling der Croup; terwijl eenige waarnemingen, ter opheldering en nadere bevestiging van de kennis en genezing dezer ziekte, daarop volgen, en een aanhangsel, ter staving van des Schrijvers gevoelen, dat de ontsteking wezenlijk niet aan de Croup eigen zij, en dat deze ziekte onder de engborstigheden, en wel onder de slijmachtige, moet gerangschikt worden, dezelve besluit.

Wij zeiden reeds, dat deze Verhandeling, wat de behandeling en uiteenzetting van des Schrijvers gedachten en gevoelens aanging, allen lof verdiende; dan wij moeten daarbij voegen, dat er evenwel op dezelve vrij wat valt aan te merken. Het is waar, dat vele aanha-

lingen van vroegere en latere Schrijvers, dat menigvuldige waarnemingen, dat de opgave van de even talrijke gevoelens der geneeswijze, ter verklaring en bekrachtiging van zoodanig onderwerp, op zichzelve weinig afdoen voor den Arts, die genezen wil, en voor Ouders, die hunne kinderen verlangen genezen te zien, en alzoo die voortbrengselen van geleerdheid in dit opzigt weinig voordeel zullen aanbrengen; maar de Arts, een man van studie zijnde, wil toch gaarne zoodanig onderwerp gestaafd zien met alles, wat eene zorgvuldige waarneming van bekwame en in ondervinding grijs gewordene mannen, om 't even van welk tijdperk, heeft aan de hand gegeven, wikt, oordeelt en vergelijkt dezelve met die van anderen, en toetst alles aan het gezond verstand en de ervaring. Deze Verhandeling uit dit oogpunt beschouwende, kunnen wij den Schrijver van onvolledigheid en eenzijdigheid niet vrijpleiten; er nevens voegende, dat hij zich nog verdienstelijker zou gemaakt hebben, indien hij datgene, hetwelk hij gevoelde dat men hem zou kunnen vragen en tegenwerpen, (blijkens zijne Voorrede, bl. VI en VII.) meer opzettelijk hadde aangevoerd.

Wij mogen dan, in de eerste plaats, den Schrijver vragen, of hij ons, met deze zijne Verhandeling over de Croup, eene nieuwe, weinig bekende, moeijelijk te onderscheiden of verkeerd behandelde ziekte heeft willen leeren kennen? De kundige Vertaler zelf schijnt de regtmatigheid dezer vrage gevoeld hebben, daar hij al aanstonds, op de eerste bladzijde, in eene noot, verklaart, dat de naam van *Croup* reeds sedert lang bekend, en zij onder den naam eener bijzondere keelziekte beschreven was; ja de Schrijver zelf geeft daarvan, in zijne aanteekening op bl. 14, wel een' wenk; maar Rec. had echter dit punt gaarne meer opzettelijk behandeld gezien.

Was, vragen wij in de tweede plaats, de kennis van deze ziekte zoo gebrekkig, de behandeling of geneeswijze zoo verkeerd, dat dezelve niet naauwkeurig verdiende opgegeven of aangewezen te worden? Dwaalden onze vroegere waarnemers aangaande de eigenlijke oorzaak, die zij veelal in de ontsteking stelden, zoo in 't oogloopende, dat de overweging niet eenige opzettelijke behandeling verdiende? Intusschen meenen wij, na eene onpartijdige en naauwkeurige vergelijking der schriften van

eenen

tenen HOME, GHISIUS en MICHAËLIS, te mogen besluiten, dat de ons hier beschrevene ziekte geene andere is, dan die Croup, welke bij den laatsten Schrijver in 't bijzonder onder den naam van *Angina Membranacea*, of *polyposa*, voorkomt. Wij hadden dus gewenscht, dat de Schrijver daarvoor rondelijk ware uitgekomen, en van dit voortreffelijk werk hadde gebruik gemaakt; te meer, daar zijne beschrijving van hare zitplaats, hare uitwerkende oorzaken, in eene *verdikking van het in de kliertjes van de luchtpijp en de luchtbuizen afgescheiden vocht*, volmaakt overeenkomt met die, welke bij den reeds genoemden gevonden wordt. — Als voorstander van de bepaling der Croup als geene wezenlijke ontstekingsziekte, zal welligt de Schrijver geoordeeld worden meer van zijne voorgangers te verschillen; blijkbaar strijdt hij ijverig voor de ontkenning van de ontsteking. Intusschen komt het ons voor, dat hij ook daarin zoo zeer van zijne voorgangers niet verschilt; offchoon ook de Vertaler, in zijne noot op bl. 27, het tegendeel schijnt te beweren. Doorleest men met oplettendheid de reeds genoemde geschriften, men zal daarin ten klaarste opgeteekend vinden, dat zij, bij de beschouwing der lijken, bij vele geene sporen van ontsteking gevonden hebben; offchoon bij andere het tegenovergestelde plaats had. Duidelijk zegt MICHAËLIS: *Trachea sub larynge ad extrema usque bronchia modo ab omni inflammationis nota immunis deprehenditur* (*); de longen tevens bij vele gezond gevonden hebbende. Omtrent de zitplaats der Croup zeggen zij, dat deze in de luchtpijp en luchtbuizen moet gezocht worden; verklarende, dat zij nu eens van een' ontstekingachtigen, dan weder van een' zinkingachtigen aard was; er zeer verstandig bijvoegende, dat hare natuur verschilde, naar mate van de ligchaamsgestalte, den ouderdom, het jaargetijde en de heerschende ziektegesteldheid. Zij mogen over 't algemeen geneigd zijn de Croup als ontstekingsziekte te beschouwen, maar wilden hun gevoelen niet algemeen in alle gevallen doen gelden. Even zoo bedachtzaam hadden wij onzen Schrijver gewenscht, te meer, daar zijne gronden voor het ontkennen der ontsteking niet van de sterkste zijn; ook hij zelf schijnt de moei-

(*) *De Angina Membranacea*, pag. 10. ad 22.

moeijelijkheid gevoeld te hebben, om zijn gevoelen algemeen toepasselijk te maken, daar hij, bladz. 69, over de bloedontlasting sprekende, zich dus uitlaat: „ Indien de Croup met een' ontstekingachtigen staat verbonden is, dan lijdt het geen twijfel of men moet tot de aderlating zijne toevlugt nemen."

Ons bestek gedoogt niet, verder uit te weiden; ofschoon aangaande de stelling des Schrijvers, dat de koorts met de Croup niet zou vergezeld gaan, enz. een en ander zou zijn aan te merken. Wat nu de Geneeswijze betreft, deze rust grootendeels op de uitwerping der verdikte eiwitstoffe, gereed om de luchtpijp toe te sluiten, en bepaalt zich tot hare uitdrijving of terugbrenging tot hare natuurlijke vloeibaarheid, tot het volvoeren daarvan de braakmiddelen aanprijzende, welke wij, voorzigtiglijk toegediend, gaarne met den Schrijver aanbevelen, geloovende dat deze, in vele opzigten, ter genezing meer dan de aderlating zullen te weeg brengen; — men make slechts deze behandeling niet algemeen; — omstandigheden, de toestand der pols, en meer andere kenteekenen, moeten de handelwijze van den Arts wijzigen.

Ondanks onze gemaakte bedenkingen, herhalen wij onze aanprijzing van deze, den onderzoekenden geest opwekkende, Verhandeling.

De Schrijver heeft achter dezelve, omtrent eene soort van hoest, welke men Croup noemt, een onderrigt gevoegd, bij wijze van vragen en antwoorden, en voorzeker met het beste oogmerk, om nuttig te zijn; dan, naar ons gevoelen, ware het veiliger geweest, dit weg te laten. Wij zijn geene voorstanders van deze en soortgelijke geneeskundige vraagboekjes, en kunnen het nut daarvan niet inzien. Zij geven meermalen aanleiding tot eene te trage raadpleging met eenen bekwamen Geneesheer, bevorderende daardoor ongevoelig de kwakzalverij; terwijl wij vooral in alle die ziekten, tot wier kenmerken de hoest bij uitsluiting behoort, een geoefend geneeskundig oordeel noodzakelijk achten.

Reis in het Noordoostelijke Siberie, en op de IJszee en den Noordoostelijken Oceaan, door GAWRILA SARYTSCHEW, *Rus-Keizerlijk Generaal-Majoor ter Zee; uit de Hoogduitsche vertaling van* J. H. BUSSE *overgezet door* N. MESSCHAERT. *In Twee Deelen. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1808. *In gr. 8vo.* 190 *Blz.*

Bij het ontvangen van het Eerste Deel dezes Werks herinnerden wij ons aan een Stuk, in den jare 1788 te *Londen* uitgegeven, onder den Titel: *A comparative view of the Russian Discoveries with those made by Captains* COOK *and* CLERKE, *and a sketch of what remains to be ascertained by future Navigators; by* WILLIAM COXE, *A. M. F. R. S. &c.* Dit met veel oordeels opgestelde Stuk eindigde met de aanduiding van de Reis naar deze Noordsche Gewesten, door Keizerin CATHARINA opgedragen aan Kapitein BILLINGS, een *Engelsch* Zeeofficier in *Russischen* dienst, die Kapitein COOK vergezelde op diens laatsten togt naar den *Stillen Oceaan.* — Nu en dan vermeldden de Nieuwspapieren 't een en ander van deze Reize, doch een geheel daarvan herinneren wij ons niet ontmoet te hebben. Wij namen dus gretig ter hand de lezing van het voor ons liggend Werk, als geschikt om ons de beste en naauwkeurigste berigten te schenken van dit gedeelte onzes Aardbols, en der Aardrijkskunde toe te lichten. Wij vonden ons in onze verwachting niet te leurgesteld, en verpligt, onze Lezers met hetzelve bekend te maken.

Om de IJszee en den Noordoostelijken Oceaan te onderzoeken, is geen Rijk gelegener, dan *Rusland:* het heeft ook niet ontbroken aan plans te dien opzigte; dan vele onuitvoerlijke werden gemaakt in het geruste kabinet, tienduizend wersten van de plaats, waar zij zouden moeten uitgevoerd worden. Van het groot aantal ondernemingen, door *Rusland* te dien aanzien gedaan, is die, volgens het ontwerp van Keizer PETER DEN GROOTEN, duslange de gewigtigste gebleven. 's Schrijvers Voorrede geeft verslag van de vervolgens gedane Ontdekkingstogten, en reden van derzelver gebrekkigheid en mislukking. — Verschuldigde eere geeft de Schrijver aan de kennis, aan de kloekmoedigheid en volharding van Kapitein COOK; dan meldt tevens de oorzaken, waar-

waarom hij het aangevangen werk heeft moeten staken, en waarom hij zich met onvolledige opgaven heeft moeten vergenoegen.

De Schrijver, SARYTSCHEW, is, volgens het berigt des *Hoogduitschen* Vertalers, in het Keizerlijke Cadettencorps opgevoed; naderhand kreeg hij, als Zee-officier, in het gevolg van Keizerin CATHARINA, gedurende haren vermaarden togt op de *Wolga*, gelegenheid om proeven te geven van zijne kundigheden, en werd, ingevolge daarvan, tot Begeleider van Kapitein BILLINGS verkozen. De reis ving ten jare 1785 aan, en duurde omtrent acht jaren. Gedurende dien tijd hield hij een naauwkeurig dagboek, waarin hij alles aanteekende, wat hem merkwaardigs bejegende, zonder er eens aan te denken, om het in 't vervolg openlijk bekend te maken, „ dewijl," dus drukt hij zich uit, „ ik gevoelde dat mij de voorbereidende bekwaamheden tot eenen Schrijver ontbraken, en het derhalve voor vergeefsche moeite hield, het te willen worden." Op sterke aanmaning arbeidde hij er aan, vond bemoediging, en uitlandigheid was oorzaak, dat hij het niet voor het jaar 1801 kon voltooijen, wanneer zijne Keizerlijke Majesteit den druk van het Dagboek en de Kaarten gebood.

De Schrijver erkent, dat zijn Werk, ten aanziene van stijl en voordragt, alsmede van natuurkundige aanmerkingen, zekerlijk gebrekkig is: deze op te maken, was eens anders zaak, en hij geeft ons hope, dat wij des niet verstoken zullen blijven; doch hij durft verzekeren, dat de waarnemingen, die den Zeevarenden nuttig kunnen worden, met de grootste naauwkeurigheid gedaan en omstandig beschreven zijn. — De uitvoerige en schoone Kaart, voor aan in dit Werk gevoegd, waar men de scheepstogten ook op aangewezen vindt, kan daarvan ter oogschijnlijke proeve verstrekken. In 't slot zijner Voorrede mogt hij te regt schrijven: „ Den Zeevarenden hoopte ik met de uitgave van deze Reis iets nuttigs, het algemeen iets aangenaams te leveren. Ondertusschen heb ik het voorbeeld derzulken niet nagevolgd, die hunne verhalen met aanlokkelijke, buitengewone en onderhoudende gevallen opschikken, welke maar een eenig gebrek hebben, — dat zij *niet waar* zijn. — Niet dan waarheid te schrijven, had ik ten oogmerk, en schreef daarom alleen gebeurde zaken in

mijn

mijn Dagboek op; mij slechts veroorlovende hier en daar eenige aanmerkingen in te vlechten."

De uitvoerige *Ukase* van Keizerin CATHARINA, en de vermelding der Officieren, tot dezen Togt bestemd, en van de Manschappen, maakt de *eerste Afdeeling* uit. Van de toerusting tot den Togt gewaagt de *tweede Afdeeling*; en bijzonder van 's Schrijvers zending naar *Irkutsk* en *Jakutsk*, om de eerste voorbereidselen tot den Togt te bezorgen. — De geestbezwering eens *Jakutischen Schamans* is zeer lezenswaardig; de beschrijving der *Jakuten* kort, maar voldoende. ,, Er zijn," merkt hij op, ,, niet weinig *Jakuten*, die het Christelijk geloof hebben aangenomen; doch meerendeels zijn het arme lieden, die zich misschien slechts hebben laten doopen, om eenige jaren van het hoofdgeld vrij te blijven: den rijken gevalt het niet, dat het Christelijk geloof verbiedt twee vrouwen te hebben, en in de vasten vleesch, boter en melk, maar vooral paardenvleesch te eten, welk laatste zij voor het smakelijkste geregt houden, dat ergens in de wereld te vinden is, zoo dat zij dikwijls zeggen, dat, zoo de *Russen* het maar eens ter dege proefden, zij geen rundvleesch meer zouden willen eten. Het vet van paarden en koeijen eten zij zonder eenige toespijs met grooten smaak en meestal raauw; insgelijks vinden zij grooten smaak in het drinken van gesmolten boter, hetwelk zij houden voor een voortreffelijk geneesmiddel tegen verscheidene ziekten, en daarom aan degenen, die daaraan krank liggen, te drinken geven. Om een schreijenden zuigeling te stillen, geven zij hem een stuk raauw rundervet om uit te zuigen. In den zomer, wanneer hunne paarden jongen werpen, maken zij van de melk hun *Kumys*, even zoo als de Tartaren: des winters drinken zij, in plaats daarvan, *Undan*, zijnde een gemengde drank van zure melk, versche boter en water, die zich in de daad ook wel laat drinken. — Uit alles blijkt genoegzaam, dat bijna alle hunne spijzen uit levensmiddelen bestaan, die ons (Griekschen) Christenen verboden zijn; ondertusschen staan onze Priesters er sterk op, dat de gedoopte *Jakuten* al het door de wet verbodene vermijden en de vasten houden; maar dewijl zij noch koren, noch vruchten, noch visch hebben, wordt het hun bijkans onmogelijk, dit voorschrift na te komen. De oorzaak derhalve, waarom zoo veel *Jakuten* zich niet laten doopen, komt uit de maag voort"!

waarom hij het aangevangen werk heeft moeten ſtaken, en waarom hij zich met onvolledige opgaven heeft moeten vergenoegen.

De Schrijver, SARYTSCHEW, is, volgens het berigt des *Hoogduitſchen* Vertalers, in het Keizerlijke Cadettencorps opgevoed; naderhand kreeg hij, als Zee-officier, in het gevolg van Keizerin CATHARINA, gedurende haren vermaarden togt op de *Wolga*, gelegenheid om proeven te geven van zijne kundigheden, en werd, ingevolge daarvan, tot Begeleider van Kapitein BILLINGS verkozen. De reis ving ten jare 1785 aan, en duurde omtrent acht jaren. Gedurende dien tijd hield hij een naauwkeurig dagboek, waarin hij alles aanteekende, wat hem merkwaardigs bejegende, zonder er eens aan te denken, om het in 't vervolg openlijk bekend te maken, „ dewijl," dus drukt hij zich uit, „ ik gevoelde dat mij de voorbereidende bekwaamheden tot eenen Schrijver ontbraken, en het derhalve voor vergeefſche moeite hield, het te willen worden." Op ſterke aanmaning arbeidde hij er aan, vond bemoediging, en uitlandigheid was oorzaak, dat hij het niet voor het jaar 1801 kon voltooijen, wanneer zijne Keizerlijke Majeſteit den druk van het Dagboek en de Kaarten gebood.

De Schrijver erkent, dat zijn Werk, ten aanziene van ſtijl en voordragt, alsmede van natuurkundige aanmerkingen, zekerlijk gebrekkig is: deze op te maken, was eens anders zaak, en hij geeft ons hope, dat wij des niet verſtoken zullen blijven; doch hij durft verzekeren, dat de waarnemingen, die den Zeevarenden nuttig kunnen worden, met de grootſte naauwkeurigheid gedaan en omſtandig beſchreven zijn. — De uitvoerige en ſchoone Kaart, voor aan in dit Werk gevoegd, waar men de ſcheepstogten ook op aangewezen vindt, kan daarvan ter oogſchijnlijke proeve verſtrekken. In 't ſlot zijner Voorrede mogt hij te regt ſchrijven: „ Den Zeevarenden hoopte ik met de uitgave van deze Reis iets nuttigs, het algemeen iets aangenaams te leveren. Ondertusſchen heb ik het voorbeeld derzulken niet nagevolgd, die hunne verhalen met aanlokkelijke, buitengewone en onderhoudende gevallen opſchikken, welke maar een eenig gebrek hebben, — dat zij *niet waar* zijn. — Niet dan waarheid te ſchrijven, had ik ten oogmerk, en ſchreef daarom alleen gebeurde zaken in

mijn

mijn Dagboek op; mij flechts veroorlovende hier en daar eenige aanmerkingen in te vlechten."

De uitvoerige *Ukase* van Keizerin CATHARINA, en de vermelding der Officieren, tot dezen Togt bestemd, en van de Manschappen, maakt de *eerste Afdeeling* uit. Van de toerusting tot den Togt gewaagt de *tweede Afdeeling*, en bijzonder van 's Schrijvers zending naar *Irkutsk* en *Jakutsk*, om de eerste voorbereidselen tot den Togt te bezorgen. — De geestbezwering eens *Jakutschen Schamans* is zeer lezenswaardig; de beschrijving der *Jakuten* kort, maar voldoende. „ Er zijn," merkt hij op, „ niet weinig *Jakuten*, die het Christelijk geloof hebben aangenomen; doch meerendeels zijn het arme lieden, die zich misschien slechts hebben laten doopen, om eenige jaren van het hoofdgeld vrij te blijven; den rijken gevalt het niet, dat het Christelijk geloof verbiedt twee vrouwen te hebben, en in de vasten vleesch, boter en melk, maar vooral paardenvleesch te eten, welk laatste zij voor het smakelijkste geregt houden, dat ergens in de wereld te vinden is, zoo dat zij dikwijls zeggen, dat, zoo de *Russen* het maar eens ter dege proefden, zij geen rundvleesch meer zouden willen eten. Het vet van paarden en koeijen eten zij zonder eenige toespijs met grooten smaak en meestal raauw; insgelijks vinden zij grooten smaak in het drinken van gesmolten boter, hetwelk zij houden voor een voortreffelijk geneesmiddel tegen verscheidene ziekten, en daarom aan degenen, die daaraan krank liggen, te drinken geven. Om een schreijenden zuigeling te stillen, geven zij hem een stuk raauw rundervet om uit te zuigen. In den zomer, wanneer hunne paarden jongen werpen, maken zij van de melk hun *Kumys*, even zoo als de Tartaren: des winters drinken zij, in plaats daarvan, *Undan*, zijnde een gemengde drank van zure melk, versche boter en water, die zich in de daad ook wel laat drinken. — Uit alles blijkt genoegzaam, dat bijna alle hunne spijzen uit levensmiddelen bestaan, die ons (Griekschen) Christenen verboden zijn; ondertusschen staan onze Priesters er sterk op, dat de gedoopte *Jakuten* al het door de wet verbodene vermijden en de vasten houden; maar dewijl zij noch koren, noch vruchten, noch visch hebben, wordt het hun bijkans onmogelijk, dit voorschrift na te komen. De oorzaak derhalve, waarom zoo veel Jakuten zich niet laten doopen, komt uit de [illegible] voort."

In

In de *derde Afdeeling* vinden wij 't vertrek van *Omekon* naar *Ochotsk* met gezadelde Rendieren, zeer lastig in 't berijden. Hier treffen wij eene beschrijving aan van de *Tunguzen*, die zoo wel des winters als in den zomer een zwervend herdersleven leiden. Dezer huishouding wordt niet onaardig beschreven. — Voorts kwamen zij bij de *Voettunguzen*, dus genoemd, omdat zij, bij gebrek aan Rendieren, in den zomer te voet moeten gaan; maar des winters spannen zij Honden voor hunne *Narten*. Zij wonen in Aardjurten, doch zijn voorts in niets van de *Rendiertunguzen* onderscheiden. Van hier zette men de reis met Honden in *Narten* voort. Hoogst zonderling is deze wijze van reizen, hier beschreven. —— Hij kwam te *Ochotsk*, welke handelplaats en handel de Reiziger ontvouwt. Noch geschikte schepen, noch bouwstoffe tot dezelve trof hij daar aan. Een moeijelijke togt in 't land, om scheepstimmerhout te zoeken, beloofde in 't eerst weinig goeds; dan eindelijk trof hij zoo veel geschikt hout aan, dat er voor twee vaartuigen genoeg was; doch het ontbrak aan manschap, geschikt om te gaan hakken, zoo zeer waren zij door eene armoedige levenswijze verzwakt. De vischtijd kwam, met dezen overvloed, en het volk kreeg krachten. Niet dan met verwondering zal men hier lezen de verscheidenheid en veelheid der Vischsoorten, die van April tot September zich daar opdoet, ten voedsel van Menschen en Honden dient, als ook ter verzendinge. — Genoeg, dat wij dit alleen afschrijven: „ In het laatste van Augustus en het begin van September, als de Visch allergrootst is, vangt men hem, om zoo te zeggen, niet meer: maar dan neemt men hem slechts met de hand uit de rivier, als uit een vat, en werpt hem in daartoe gemaakte kuilen, waar hij dan bederft, verrot en geheel uit elkander loopt. Deze spijs behoort den honden toe; maar ondertusschen eet menig een ander dezelve ook wel. De *Kamtschatkadalen* voor hun deel houden deze spijs voor eene der beste en smakelijkste, offchoon de geur derzelve indedaad niet liefelijk en zoo sterk is, dat men het op een paar wersten afstands kan merken, als er zulk een kuil wordt geopend. Omtrent het einde van September, of als de eerste vorst invalt, laat men de vischsoorten, die dan invallen, bevriezen, en legt dezelve op hoopen, om als voorraad tot den winter bewaard te blijven." ——

Der

der Inboorlingen Visch-, alsmede hunne zonderlinge Vogel-vangst, vinden wij hier vermeld.

Op de komst van den Heer BILLINGS te *Ochotsk* werd de Schrijver naar de rivier *Kolyma* gezonden. Deze reis, met de verrigtingen aldaar, maakt de *vierde Afdeeling* uit, waarin men de bezochte Volken of dun gezaaide menschenhoopen beschreven vindt, met vele opmerkenswaardige bijzonderheden, te veel om hier op te noemen. In de vesting (Ostrog) *Werchne-Kolymsk*, waar zij twee schepen bouwden, klom in Januarij 1787 de koude tot 43 Graden (volgens REAUMUR). „ Zij werd," schrijft hij, „ zoo nijpend, dat de ademhaling zelfs moeijelijk werd, en het uitgewasemde vocht terstond in ijsdeeltjes veranderde, die door het tegen elkander wrijven een gestadig geritsel deden hooren. De werking der zon was toen ten uiterste gering, althans kon zij de lucht volstrekt niet verwarmen; zij kwam slechts op den middag, en voor een zeer korten tijd, even boven den gezigteinder, en hare stralen vielen zeer schuins. *Het is opmerkelijk*, dat bij de hevigste koude hier altijd eene volkomene stilte heerscht: zoo dra de wind zich weder een weinig verheft, daalt de koude. Met kwik gevulde Thermometers waren hier volstrekt niet te gebruiken: want het zuiverste kwik bevriest bij eene koude van 33 Graden, en verandert dan in een vast ligchaam: wij bedienden ons slechts van Thermometers met geestrijke vochten."

Behalve de felle koude hadden zij, uit gebrek van voorzorge, met schaarschheid van eetwaren en scheurbuik te worstelen. Met dat al zetten zij den scheepsbouw voort en een tweede op stapel. De Schrijver is verre van zich voor een scheepsbouwkundige uit te geven; vele gedeelten kostten hun verbazende moeite.

Met de gebouwde Vaartuigen, te water geloopen en tot de reis toegerust, voeren zij de *Kolyma* af. Dit bedrijf en de reis op de rivieren maakt de *vijfde Afdeeling* uit, welke zeer veel merkwaardigs biedt, de komst aan de *IJszee* vermeldt, en de worstelingen met het ijs.

De verdere reisontmoetingen vullen de *zesde Afdeeling*. In 't einde deden de dikke nevels, de ondoordringbare en schipbreuk dreigende ijsschotsen de Reizigers besluiten om terug te keeren; te meer, daar de beklommen rots *Baronow* oost- en noordwaarts niets liet zien, dan eene groote ijsvlakte, zonder eenige opening.

ning. Op een uitstapje landwaarts in ontmoetten onzen Reiziger verscheidene *Stand-rendieren*, dus genaamd, omdat zij gedurende den winter, als des zomers, nabij zee blijven, en zich ook niet vereenigen met de Rendieren, die in den zomer hier uit de bosschen aankomen, en die op hunne beurt elkander hier ook niet verlaten, maar altijd bijeen blijven. Ten opzigte van de wilde Rendieren had hij voorheen eene waarneming medegedeeld, hier op nederkomende, dat zij op 't einde van Mei in groote kudden uit de bosschen naar de zeekusten ijlen, waarschijnlijk om de groote menigte muggen te ontvlieden. In den herfst op hunnen terugtogt kunnen zij het overtrekken van twee rivieren niet vermijden. De *Kozakken* in die landstreek, alsmede de *Jukagiers*, de lievelingsplaatsen dezer Rendieren kennende, komen daar dan in hunne kanen op af, en steken eene groote menigte in het water dood, zoo dat één mensch, op éénen dag, dikwerf meer dan 60 afmaakt. Hij voegt er deze waarneming nevens: „ Men moet weten, dat de Rendieren niet alle te gelijk in eenen hoop overzwemmen, maar een voor een achter elkander, zoodat de Jagers niet veel moeite met hen hebben. Slechts moeten zij dit eenige in acht nemen, dat zij de dieren niet aanvallen, zoo lang derzelver aanvoerder nog niet aan de andere zijde is aangeland; want zoo dra deze eenige hindernis ontmoette, zou hij terug keeren, en de geheele kudde na hem; maar zoo dra hij de overzijde bereikt heeft, keert er zeker geen een weder terug, maar zij blijven alle hunnen geleider getrouw."

De landverkenningen, hier opgedaan, zijn veelvuldig en belangrijk. Het verhaal wijst uit, dat de Togtgenooten pogingen genoeg gedaan hebben, om in de *IJszee* door te dringen; doch deze alle vruchteloos vindende, besloot BILLINGS met zijne Reisgenooten, hier de Vaartuigen op te leggen.

De Reis van *Sredne-Kolymsk* naar *Jakutsk* beslaat de *zevende Afdeeling*. Jammer dat zij op dezen togt den *Mammouth* niet gezien hebben, van welken de Inwoners verhaalden, dat aan den zandigen oever van de rivier *Alaseja* het geraamte lag van een groot dier, tot op de helft losgespoeld, 't welk ongeveer de grootte scheen te hebben van eenen Olifant; dat het zich in eene staande houding bevond, geheel onbeschadigd, en nog met zijne huid bedekt was, waaraan hier en daar nog lange haren

ven gevonden werden. Belangrijk en afwisfelende zijn de reisontmoetingen in dezen weinig bereisden oord. Aanftalte tot een' hervatten togt hield den Schrijver en anderen onledig.

De *achtfte* en laatfte *Afdeeling* van dit Deel behelst de reisverhalen van den in 1788 hervatten togt; den geheelen winter bragten zij te *Ochotsk* met Scheepstimmeren door.

Zoo veel hebben wij vermeld van een zeer verdienftelijk Werk. Behalve de reeds aangeprezen Kaart, is dit Deel met een aantal Platen opgefierd, die wel alle niet even belangrijk, maar alle fchoon zijn.

KALLIMACHUS *Lofzangen*, *door Mr.* W. BILDERDIJK. *Te Amfterdam*, *bij* P. J. Uylenbroek *en* J. W. IJntema en Comp. 1808. *In gr. 8vo. XVI en* 120 *bl.*

„ Wanneer ons alles ontvalt, ontvallen ons nog de „ weldadige Zanggodinnen niet:" deze is des Dichters troostvolle betuiging in den aanvang zijner Voorrede, en deze bundel van verduitschte Griekfche kunst bewijst ons de waarheid dier fpreuk, zelfs wanneer zij bij toepasfing op den Dichter letterlijk gelden moest.

Men kan groote Mannen nimmer juist beoordeelen, wanneer men hen of hunne daden op de gewone wijze beoordeelt, en ook hier geldt volkomen het fpreekwoord: wanneer twee verfchillende menfchen hetzelfde doen, is het daarom niet hetzelfde. Wanneer wij van elk ander eene vertaling van KALLIMACHUS ontvangen hadden, en deze vertaling kenteekenen droeg van waarlijk dichterlijken geest, zouden wij waarfchijnlijk ons verflag beginnen met het beklag, waarom niet liever zoodanig Dichter een ander oorfpronkelijk ter vertaling of navolging had uitgekozen, daar toch zeker KALLIMACHUS, ondanks menigvuldige fchoonheden en treffelijke *epifodes*, door geen bevoegd beoordeelaar der voortbrengfelen van den Griekfchen Zangberg in den eersten rang van Griekenlands Dichteren kan geplaatst worden. Bij eene beoordeeling van BILDERDIJK, die op onderfcheidene tijden, en in onderfcheidene omftandigheden, tot eigen uitfpanning, nu eens deze, dan weder die

hymne vertaalde, en op deze wijze alles, wat ons van dezen Dichter overig is, reeds in het Nederduitsch had overgebragt, voor dat hij misschien aan het vertalen van den *Kallimachus* had gedacht, zou eene dergelijke beoordeeling onzin zijn; terwijl daarenboven niet ligt door iemand eene juistere en meer oordeelkundige beoordeeling van de verdiensten des Griekschen Dichters kan gegeven worden, dan die, welke ons BILDERDIJK zelf, in zijne uitmuntende Voorrede, geeft. Wij kunnen en moeten dus alleen bij de waardij dezer navolging stilstaan, en te dezen aanzien kunnen wij zeker niet genoeg zeggen. Zaakkundigen weten, op wat wijze BILDERDIJK gewoon is oude Dichters te vertalen, en wij behoeven dus hun wel niet te herinneren, dat men ook hier aan geene eigenlijke vertaling te denken hebbe.

Het is waar, sommigen onzer kleingeestige beoordeelaars hebben het hier en daar gewaagd dit te berispen, doch ook juist daardoor getoond, dat zij, zoowel om over BILDERDIJK als om over Dichtkunst te spreken, volkomen ongeschikt waren; gelijk men trouwens ook dan nog de navolgingen van BILDERDIJK met verrukking lezen zal, wanneer deze berispers en hunne vitterijen reeds lang zullen vergeten zijn.

Doch hoe is deze navolging? — Men leze en vergelijke, en het oordeel van elk, die lezen en vergelijken kan, zal zeker hierop nederkomen: dat, zoo men al somtijds KALLIMACHUS niet op de eerste lezing herkent, zulks alleen daaraan is toe te schrijven, dat zijn navolger hem verre overtroffen heeft. Eén voorbeeld zij genoeg. Schoon zeker schildert ook KALLIMACHUS het bezoek van DIANA bij de Cyclopen; maar nu leze men BILDERDIJK (bl. 28—31) en oordeele! Elke lofspraak zoude hier koud zijn (*).

Zoo lazen wij met bijzonder genoegen de overbrenging dier kunstwoorden, die door hunne krachtige zamenstelling de Grieksche taal ongemeen versieren, zoo als πολυτροφος, πολυμεδιμνος, πηλογονων ελατωρ &c., *alvoedende*, *graangodes*, *reuzenrot-bedwinger* enz. Zinrijk vooral, en hier en daar door eene betere wending veel opgehelderd, is het verloren Dichtstukje op het *Hair van*

(*) Dit treffelijk stuk deelden wij reeds mede in onze *Lett. voor* 1807, bl. 127.

van Berenice, thans alleen uit CATULLUS Latijnsche vertaling kenbaar. Alleenlijk hadden wij verlangd, dat de Heer BILDERDIJK op alle de Zangen des Griekschen Dichters soortgelijke aanteekeningen had medegedeeld, als door hem op dien *aan Delos* ter ophelderinge gesteld zijn. Welligt ware ook zulk eene verklaring van een en ander *Bijschrift* voor den Hollandschen lezer van belang geweest.

Dan wij gelooven genoeg gezegd te hebben, om te doen opmerken, hoezeer ook dit Stuk onzen Eersten Dichter waardig is; en wij eindigen dus met den hartelijken wensch, dat een ruim vertier ook van dit Werk, hetwelk met eene uitmuntende Opdragt in verzen aan den Heer J. VALCKENAER verrijkt is, de Uitgevers moge aanmoedigen tot de uitgave van nog meer dergelijke onuitgegevene of hier en daar verstrooide meesterstukken.

Gedichten van H. TOLLENS CZ. *Iste Deel. In den Hage, bij* Immerzeel en Comp. 1808. *In gr. 8vo. 192 Bl.*

Wie zijt gij, door geen grens te perken,
  Verheven geest! onstoflijk beeld!
Wat zijt ge en wat uw wonderwerken,
  ô Dichtkunst, echte godenteelt!
Van waar die ongepeilde krachten,
Die uit een' vuurstroom van gedachten
  Zich storten op 't ontroerd gemoed;
Van waar, in 't ongevraagd ontwellen,
Die drift, die 't hart doet hooger zwellen,
  En ombruist door 't ontstoken bloed?

Daar zijn er, wier ontvlamde pennen
  Dat vuur doen vonklen uit hun lied;
Daar zijn er, die hare almagt kennen,
  Maar, die haar schetsen, zijn er niet:
Die drift, door grens noch pool te stuiten,
Stijgt omvang en begrip te buiten,
  En hoeft geen standpunt tot haar schoor;
Zij zweeft, op nooit gekorte vleuglen,
Ten spot van wetten en van teuglen,
  't Heelal en 't ongeschaapne door.

Dus begint de Heer TOLLENS zijne *Ode aan de Dichtkunst*, en hij, die hare kracht alzoo gevoelt, alzoo

zoo met woorden, harer waardig, kan uitdrukken, behoort te regt onder Apollo's echte Zonen geteld te worden. Het is toch niet de maat, en nog veel minder het rijmwoord, dat den dagelijkschen spreek- of schrijf-trant tot dichtstuk verheft: neen, het zijn de gedachten zelve, op de krachtigste wijze voorgesteld; het is de muzikale toon, die de zinnen boeit; het is de kracht der verbeelding en genie, welke het gekozen onderwerp tot een kunst-tafereel vormt, om de waarheid aanschouwelijker te maken, en het sympathetisch gevoel met allen mogelijken invloed te doen werken.

De Recensent ontveinst geenszins, dat hij dezen bundel van *Gedichten* met een gunstig vooroordeel in handen nam. De dichterlijke verdiensten van den Heer TOLLENS waren bij hem reeds van elders zoo zeer erkend, dat hij zich nimmer konde voorstellen, in de gewrochten van dezen kieschen Zanger, vooral wanneer zij door openbare uitgave aan het algemeene oordeel onderworpen werden, iets ondichterlijks te zullen vinden, der heilige kunst onwaardig. Maar, hoe gaarne betaalt de Recensent alhier den tol aan deze verdiensten, met de openlijke erkentenis, dat deze verzameling van gedichten zijne hooge verwachting nog heeft overtroffen! Waar hij dezelve ook opsloeg, overal vond hij eene oorspronkelijke, ware voorstelling, vol van vindinge en kracht, met de behoorlijke warmte, voortreffelijk van licht en bruin, harmonisch te midden der menigvuldige contrasten, rijk van beelden zonder overlading, en daarbij eene allezins eenvoudige, gemakkelijke en zoetvloeijende maatberijming. En hetgeen, eindelijk, de waarde dezer kunstverzameling nog meer verheft, is de keur van onderwerpen, waarbij het denkvermogen tot gewigtige bepeinzing aangevuurd, het hart aan de edelste gevoelens geboeid wordt. Nu eens zweeft de Dichter in zijne hoogere sfeer, en vermaagschapt zich naauw met zijne gewijde broeders op den Helikon; dan snaart hij zijne lier voor den roem zijns vaderlands, door een aantal helden tegen allerlei geweld verdedigd; nu wijdt hij de eerbiedigste offers aan de vriendschap, in welker genot hij gelukkig is en gelukkig maakt; dan blaast hij troost in aan den lijdenden en verligt den last des levens; nu vergadert hij de bloempjes, op hunnen tijd geplukt, en leert wijsheid; dan beurt hij de gevallene op en maant haar tot beleid; nu gispt hij den liefdeloozen boet-

pre-

prediker en fnoert het onbedorven gevoel aan belangelooze menschenmin. De Zang alleen, die *de Verlichting* ten titel heeft, behaagde den Recensent minder. Dezelve mist dien geregelden zamenhang van denkbeelden, die eenheid van doel, die zuiverheid van gewaarwordingen, welke het onderwerp zelf eigenaardig aan de hand geeft: het gansche tooneel is vol van schrikbeelden eens akeligen nachts, waaraan de verbeelding zich vasthecht, omdat zij die onder het lezen niet kan verwijderen, maar zich tevens zoo spoedig mogelijk losrukt, zonder het voorwerp zelf te kunnen beminnen. Dan, de Dichter zelf noemt het *weinig meer dan eene losse teekening* en een *onvolledig opstel*, en bij deze erkentenis zwijgt de kritiek. Doch, ook daarom, had de Recensent voor zich zelf verlangd, dat het niet geplaatst ware, en betuigt als nu zijn vurig verlangen, dat de Heer TOLLENS dat zelfde onderwerp, bij gepaster aanleiding, op nieuw en naar de kunst bearbeide; terwijl hij alsdan zeker is, dat het ware doel der dichtkunst, behagen en leering, daarin niet zal gemist worden. Op enkele uitdrukkingen wil de Recensent, bij het genot van zoo vele schoonheden, niet hechten: anderzins zoude hij, op bladz. 3, reg. 9, de uitdrukking: *kunstmoordende eerloozen!* te sterk keuren, daar *kunsteloosheid* (en deze toch wordt aldaar bedoeld) met de *eerloosheid*, in den gewonen onzedelijken zin des woords, niets gemeens heeft. Op dezelfde bladzijde (reg. 4 van onderen) wordt de *gouden eeuw der kunsten* te rug gewenscht *in onze* ontsierde *dagen*: ook dit vonnis zoude de Recensent, bij de hoogere vlugt der kunsten in het algemeen, en der dichtkunst in 't bijzonder, niet gaarne onderschrijven. Ook op bl. 22, reg. 3, 5 en 6, en bl. 24, reg. 1 en 2, *men keert en weert; men knelt en velt; men wringt, wie indringt; het kraakt en braakt, en rijt en smijt:* hoe zeer zulk een weêrklank door aloud gezag mogt kunnen gewettigd worden, komt zij den Recensent te gezocht en voor den toon des heldenzangs ongepast voor, te meer, wanneer zij zich zoo nabij elkanderen opeenhoopt. Op bl. 70, reg. 1 tot 5, wordt, bij Leyden's Ramp, de geest van SCHWARTZ voorgesteld als rondom *waarende, door wreeden lust gespord*, en zijne *schim in dieper hel nedergestort.* Behalve het alledaagsche dezer vindinge, moet de Recensent dezelve afkeuren, omdat de uitvinding van het buskruid eerder als weldaad, ter verkortinge van de rampen des oor-

oorlogs en ter uitroeijinge der jammerlijke tweedrachten, te prijzen is. Op bl. 184 leest men: *'t kruipend rupsje, moe gekropen:* waarom hier *kruipend* en *gekropen?* Is er dan elders eene rups, die loopt of vliegt? — Dan genoeg: de Recensent mag niet meer berispen, daar hem de schijn zelfs van vitlust onteeren zoude, bij het genot van een zoo treffelijk onthaal, waarvoor hij den waardigen Zoon van Apollo den warmsten dank toewijdt. Liever besluit hij zijne weinige aanmerkingen met dat zelfde eenvoudig schoone gedicht, waarin de Rups, dat beeld der herscheppinge, *bij het Lijkje van een Kind*, een zoo zacht vertroostend aandeel heeft.

'T Kruipend Rupsje, moe gekropen,
  Mat getobt in de enge cel,
Brak zijn kluisje fladdrend open,
  Klapwiekte uit zijn dorre schel.
Zie, daar wiegt het; zie, daar zweeft het,
  Logger drang en druk ontvlugt;
Hooger vliegt het, hooger leeft het,
  Zat gespeeld in lager lucht.
Voedster, droog de natte wangen,
  Tuur niet op de doode pop,
Blijf niet aan zijn webien hangen:
'T Vlindertje is niet weêr te vangen;
  s'Hemels Englen vingen 't op.

Over Proceskosten, derzelver Vergoeding, en Compensatie; door A. D. WEBER, *openlijk Hoogleeraar der Regtsgeleerdheid aan de Universiteit te Rostock. En, over het Regtmatig Reserveren der Proceskosten; door* C. R. D. MARTIN, *Advokaat te Göttingen. Uit het Hoogduitsch en Latijn vertaald, met eenige Aanmerkingen en een Naschrift vermeerderd door* H. W. TIJDEMAN, *Hoogleeraar in de Burgerlijke en Hedendaagsche Regtsgeleerdheid aan de Unisiverteit te Franeker. Te Amsterdam, bij* W. Brave. 1808. *In gr. 8vo. 170 Bl.*

De Verhandeling van den beroemden Duitschen Hoogleeraar, A. D. WEBER, over de *Proceskosten enz.* verdient zonder twijfel bij elken Regtsgeleerden bekend te zijn. Zij is met kennis van zaken geschreven, en draagt veelvuldige blijken van des Schrijvers gezond oordeel, scherpzinnige uitlegkunde en grondige geleerdheid.

Het gevoelen van vele, waaronder zeer uitmuntende Regtsgeleerden, het Romeinsche Regt zelve en de doorgaande prak-

praktijk (in vele oorden) hadden aanleiding gegeven tot het al te ligtvaardiglijk *compenseren* der Proceskosten. De Heer WEBER vindt dit ligtvaardig compenseren der kosten — en Recensent met hem — ten uiterste onregtvaardig, en daartegen is zijn geschrift voornamelijk ingerigt.

De leer van den Schrijver rust op de stelling, dat de betaling der Proceskosten, door den *Triomfant* aangewend, tot welke de *Succumbent* veroordeeld wordt, niet moet worden aangemerkt als eene *straf*, maar als eene *schadeloosstelling* van den *Triomfant*. De verklaring van het woord *temere* in de *L.* 79. *D. de Judic.* is zeer juist, en de Heer WEBER toont aan, dat door *temerarius litigator* niet alleen moet verstaan worden eenen eigenlijk kwaadwilligen, opzettelijk onregtmatig procederenden, maar dat deze benaming ook op hem kan worden toegepast, die *te vergeefs* geprocedeerd heeft, dat is: *getracht heeft iets geregtelijk door te zetten, 't welk hij bij den uitslag niet konde verwerven, maar bij regtelijk vonnis moest verworpen worden*; terwijl ook de aanmerking van den Heer Vertaler, dat *improbus litigator* niet noodzakelijk den stelligen zin van *schuld* of *kwade trouw* behoeft te hebben, maar veeleer, gelijk de eigenlijke vorm des woords is, *negatif* algemeen voor *non probus* (niet te regt, onregtmatig) in de regtsgeleerde taal gebruikt wordt, en hetgeen hij verder tot staving daarvan bijbrengt, den Recensent fraai en gegrond voorkomen.

Om den Lezer met den loop dezer voortreffelijke Verhandeling bekend te maken, zouden wij den geheelen Inhoud moeten afschrijven; daartoe geene ruimte hebbende, geven wij liever, tot eene proeve van des Schrijvers voordragt en betoogtrant, een gedeelte van de 11de §. De aanteekeningen en geleerde noten moeten wij, mede uit plaatsgebrek, achterwege laten.

„ „ Wat is, ten aanzien der proceskosten, regtens, wanneer de nu succumberende partij *in dezelfde zaak* reeds een gunstig vonnis bekomen had?" " „ Velen achten, dat dit altijd, zonder verder onderscheid, de *compensatie* der kosten uitwerken moet; wijl de *succumbent* dan, ten aanzien van het proces en deszelfs voortzetting, het gunstigst vermoeden in zijn voordeel heeft. Anderen meenen, dat de kosten slechts in dat geval moeten *gecompenseerd* worden, wanneer het vorig vonnis wegens nieuwe in de vorige instantiën nog niet bijgebragte gronden veranderd is. Maar, wanneer zich voor het overige, uit de handelingen en de hoedanigheid der zaak zelve, geen regtelijke grond tot compensatie der kosten opdoet, zie ik geheel niet in, hoe een vernietigd vorig vonnis dezelve kan bewerken. Door het aangewend regtsmiddel en de daarop gevolgde regterlijke verandering, is immers aan het vorig vonnis alle kracht benomen; en kan daarom hetzelve ook de over-

„ won-

„ wonnene partij niet bevrijden van eene verpligting, welke „ naar regten op hem rust. Uit kracht van het volgend vonnis, hetwelk hem veroordeelt, moet hij behandeld worden als iemand, die, door wederregtelijk procederen, het „ vorig vonnis, en even daardoor ook de schade heeft veroorzaakt, welke zijn tegendinger aan gemaakte kosten geleden heeft. De verpligting, om dit verlies te vergoeden, „ is zoo natuurlijk, dat er eene ware onregtvaardigheid inligt, hem, die door verkeerd voorgeven den regter ter eerster *instantie* heeft geweten voor zich in te nemen, daarvan te willen ontslaan. — Elders aarzelt men geheel niet, „ den genen tot vergoeding der schade te nopen, op wiens „ eisch of begeerte iets geschied is, 't welk tot nadeel eens „ anderen strekt: waarom zal daarentegen een wederregtelijk „ vonnis, hoedanig toch het veranderd vonnis naar *formeel* „ regt zeker is, mij verhinderen, van mijne tegenpartij, welke 't zelve uitgewerkt heeft, mijne ontschadiging wegens „ de kosten te eischen? Het moge zijn, dat in des Nederregters onwetendheid, of opzettelijke onregtvaardigheid, de „ naaste grond dezer beschadiging gelegen is; de eerste en „ voornaamste oorzaak derzelve is toch altoos in het procederen mijner wederpartij, 't welk ten laatste als wederregtelijk afgekeurd wordt." Na vervolgens eene gewigtige tegenwerping grondig wederlegd te hebben, gaat de Schrijver dus voort: „ Voorts komt het nog niet alleen daarop aan, „ of het vorig vonnis veranderd is op gronden, welke reeds „ vroeger in de behandeling der zaak vermeld waren, dan „ wel op nieuwe gronden? Want, indien maar het *nieuw* „ *bijgebragte* niet zoodanig is, dat de thans overwonne partij zich daartegen met eene geheel onschuldige onwetendheid ten genoege regtens dekken kan; en den tegendinger „ niets naar regte wegens te late bewijsvoering kan te laste „ gelegd worden; dan wordt de succumberende partij desniettemin met regt in de proceskosten verwezen. Maar buiten „ twijfel kan de triumferende partij de betaling der kosten, „ vooral wanneer zijn tegendinger tot dezelve onvermogend „ zijn mogt, van den kwalijk oordeelenden regter zelven eischen, wanneer deze zich aan overtreding of verwaarloozing zijner ambtspligten schuldig heeft gemaakt. Doch het „ is zeer moeijelijk, hier mede iets tegen de Regtbanken te „ vorderen; en het moet natuurlijk aan deze geen' geringen „ prikkel geven om des te onbeschroomder de grootste onregtvaardigheden te plegen, wanneer zelfs wel bij de hoogste Geregtshoven de heillooze stelregel heerschend is, dat „ men den Nederregters, enkel om hun aanzien te bewaren, „ door de vingers ziet, en aan dat vermeend *fatsoen* het eigendom en de regten der verdrukte onderzaten opoffert. „ Regt en rede beiden hebben eenen afkeer van deze on-

„ regt-

„ regtmatige verschooning; en menig regter zoude veel
„ voorzigtiger te werk gaan, en minder toegeven aan partij-
„ digheid en traagheid (vis inertiæ) wanneer hij, in plaats
„ van deze geliefkoosde bewaring zijner achting, meer on-
„ feilbaar de wettige gevolgen van zijn pligtverzuim te wach-
„ ten had."

In een Naschrift toont de Vertaler op eene beknopte wijze aan, dat de compensatie der Proceskosten zoo wel door de leer onzer beroemdste Schrijvers, als door de praktijk begunstigd wordt. Hij heeft, derhalve, eenen zeer nuttigen arbeid gedaan, met deze Verhandeling van den Heer WEBER in het Nederduitsch over te brengen: daar er toch nog al eenige Regtsgeleerden in ons Land zullen gevonden worden, die met de Hoogduitsche geschriften in hun vak onbekend zijn. Jammer is het slechts, dat de Heer TIJDEMAN niet *volledigter* de onderscheidene regten en praktijk in dezen uit de verschillende gewesten dezes Lands hebbe opgegeven, zoo als eerst deszelfs oogmerk geweest is. Recensent twijfelt niet, of de Hoogleeraar zou, bijaldien hij de aanmerkingen der aanzienlijkste Regtsgeleerden uit de verschillende oorden van ons Vaderland had ingewonnen, over dit stuk niet *zoo éénzijdig* gedacht, en zich geenszins zulke sterke uitdrukkingen over den gang en uitslag onzer processen veroorloofd hebben, als hij in het gemelde *Naschrift* heeft ter nedergesteld. Recensent kent Regtbanken (en de Heer TIJDEMAN is althans in de gelegenheid geweest, om dezelve ook te leeren kennen) bij welke de compensatie van kosten, al is er dan ook eenige schijn voor de onvoldoend gekeurde aanspraak of derzelver verwerping, geenszins tot gewoonte is geworden, en Regters, die de leer van den Hoogleeraar WEBER, mitsgaders de gronden, waarop die leer rust, kennen, en, met eenige uitzonderingen, uitoefenen. Men moge al op sommige plaatsen in gemoede verpligt zijn, om de lieden af te raden, zich tot de Regtbanken om regt te wenden — aan te raden, liever van regtmatige aanspraak af te zien, of aan onwettigen eisch toe te geven, dan welligt hunne zaak met compensatie van kosten te winnen, althans liever, met opoffering van de helft van hun eigendom of regt, een schadelijk verdrag aan te gaan, om de andere helft gaaf te behoeden of te behouden, — op andere plaatsen is het hieromtrent beter gesteld, en Recensent is van meening, dat de redenen, die men heeft om de menschen van het pleiten af te raden, over het algemeen, meer gegrond zijn in de langdurigheid der regtsgedingen, dan wel in eene te ligtvaardige compensatie van kosten. Doch het schijnt thans *mode* te zijn, om al, wat oud is, te verachten en verachtelijk te maken. Er zijn echter inrigtingen en procesorders, die uitmuntend mogen genoemd worden,

den; en die, schoon in eenige stukken wel voor verbetering vatbaar, geene geheele verwerping verdienen; zoo dat Recensent vreest, dat de nieuwe op handen zijnde inrigtingen deze oude niet *in alle opzigten* overtreffen zullen.

Nadat de Hoogleeraar TIJDEMAN zulk een hard vonnis over de al te ligtvaardige compensatie van kosten in ons Land geveld heeft, nadat hij den weg, door WEBER ingeslagen, met het hoogste regt den besten en veiligsten noemt om dit kwaad te ontkomen, heeft Rec. niet weinig verwonderd de bekentenis van denzelfden Hoogleeraar „ dat de compensatie, bedaardelijk en gematigd verdedigd, zich veel beter, dan het strenge systhema van WEBER voordoet," alsmede het weder tot een rigtsnoer aannemen van zeker art. in de *Instructie van den Hoogen Raad*, waarbij, ten slotte, het compenseren *uit goede merckelijke redenen* aan den Regter wordt overgelaten. Zoo neemt dan de Hr. TIJDEMAN hetgene hij met de eene hand heeft gegeven met de andere terug, en keert tot dezelfde onzekerheid en willekeurigheid weder, die hij te voren zoo sterk gegispt heeft. Inderdaad, Recensent kan zich deze onbestaanbaarheid met zichzelven in den Professor niet verklaren, ten zij dezelve, misschien, daaraan moet worden toegeschreven, dat de Hr. TIJDEMAN zich volstrektelijk heeft willen ontlasten van een *compliment* aan eenen van Hollands uitmuntendste en beroemdste Regtsgeleerden, die aan den Hoogleeraar schreef, „ dat de gevallen, dat de compensatie van kosten kan te pas komen, veelvuldig kunnen zijn" — welke gevallen vervolgens ook door den Hr. TIJDEMAN worden opgegeven, doch waarin de Rec. weinig nieuws heeft gevonden. De *Hoogleeraar* zal zeker zijne *goede* redenen voor het maken van dit *compliment* hebben; doch Recensent vindt hetzelve zeer overdreven en weinig kiesch. Hoe! het door den Hr. TIJDEMAN vertaalde werkje zou door *'t gezag* van eenen enkelen naam *verpletterd* worden! Neen — neen! dat werkje is te wél, te grondig geschreven; de naam, de geleerdheid en de roem van WEBER zijn te zeer gevestigd, dan dat Recensent aan zulk eene *authoriteits-verplettering* zoo gemakkelijk geloof zoude slaan.... eene geheele Regtsgeleerde *Faculteit* is daartoe niet in staat.

De Heer TIJDEMAN spreekt ook nog over de kostbaarheid der Regtsgedingen, en vindt goed, om eene aanmerking des Hollandschen Vertalers der *Luimen van Neef Jakob* aan te halen en *niet ongegrond* te noemen, die waarlijk niet zeer malsch is. Hierover nog een enkel woord. Het geschreeuw over de kostbaarheid der procedures wordt niet zelden veel te sterk aangeheven. Het is waar, op vele plaatsen van ons Vaderland is het salaris der Advokaten te hoog, *doch niet op alle*; — en dat der Regters is vooral niet te hoog. Het luidt fraai,

dat

dat men zorgen moet, om den weg van regten zoo min kostbaar, als mogelijk is, te maken (*); doch men dwaalt, naar het oordeel van den Recensent, grovelijk, als men die onkostbaarheid door het besnoeijen der Emolumenten van de Regters en andere judiciele ambtenaren wil tot stand brengen. Ook de Advokaat moet niet te zeer beknibbeld worden. Recensent herinnert zich, bij deze gelegenheid, een gezegde van een' ook beroemd en uitmuntend Regtsgeleerde, die tevens een braaf en regtschapen man was. „Wilt gij goede justitie hebben, (zeide hij) — zorg dan, dat uwe procesorders stiptelijk worden nagekomen, dat de procesfen, zoo spoedig immer mogelijk, worden afgedaan, en betaal alle geregtelijke personen, Advokaten, Procureurs enz. *genereus* en rijkelijk!" En waarlijk! er is niets verderfelijker, dan dat men deze lieden karig bedeelt. Geen ambtenaar moet beter bezoldigd worden, dan een Regter. De droevige gevolgen eener verkeerde bezuiniging in dezen zijn in andere Landen maar al te veel bekend, en het is voor ons geene geringe glorie (waarop Recensent, als Hollander, zich met fierheid verheft) dat eerlijkheid en onomkoopbaarheid in onze Regtbanken uitblinken. — Groote traktementen worden nu voor den Staat te kostbaar; en er *blijft niets over*, dan dat men de regtelijke daden aan *belastingen onderwerpt*. *Laten nu die belastingen al wat hoog zijn*, — *is het niet oneindig beter*, *dat de gene*, *welke een proces verliest*, *wat veel betaalt*, *dan dat hij*, *die het regt op zijne zijde heeft*, *gevaar loopt*, *dat de Regter en zijn eigen verdediger door zijne rijker tegenpartij worden omgekocht?*

De vertaling is vrij wel uitgevallen, op vele plaatsen echter wat stijf en gedrongen. Eenige woorden hebben den Recensent gestoten, als: *vervordering* van belangen; *namalig*; *nogmalige tegendinger*; *niet onderkennelijke*, voor *niet te onderscheidene*; *bij anderfoortige beschadigingen aanwendbaar*; *regtskrachtig* enz. enz. Ook de spelling is niet geheel zuiver.

De bijgevoegde Verhandeling van den Heer MARTIN over het *regtmatig reserveren der Proceskosten* behelst zeer goede aanmerkingen, en deskundigen zullen het gewisselijk den Franeker Hoogleeraar dankweten, dat hij de moeite heeft genomen, om dezelve uit het Latijn in onze moedertale over te brengen en bij die van WEBER te voegen.

(*) Zoo 's Lands Finantiën het toelieten, zou het zeker eene zeer wenschelijke zaak wezen, dan het middel van het Klein-zegel op de judiciele Akten wierd opgeheven. Deze belasting maakt de processen duur.

Brief aan den Inspecteur-Generaal bij den Waterstaat, J. BLANKEN JANSZ., *over deszelfs onlangs uitgegeven Stukje, getiteld: Nieuw Ontwerp tot het bouwen van minkostbare Sluizen, welke alle de vereischten der bekende Sluizen bezitten, en daarenboven de steeds ontbrekende, meer uitgebreide nuttigheden van dezelve vervullen kunnen; door zijnen Ambtgenoot* A. F. GOUDRIAAN. *Amsterdam, bij* J. S. van Esveldt-Holtrop. 1808. *In gr. 8vo.*

Antwoord aan den Heer Inspecteur-Generaal over den Waterstaat van het Koningrijk Holland, A. F. GOUDRIAAN, *tot wederlegging van deszelfs in druk uitgegeven Bedenkingen wegens een Nieuw Ontwerp der Sluizen van zijnen Ambtgenoot*, J. BLANKEN JANSZ. *'s Gravenhage, bij* de Gebroeders van Cleef. 1808. *In gr. 8vo.*

De verschijning der alhier aangekondigde twee Stukjes behoort, ongelukkiglijk, onder die niet zeldzame gevallen des levens, waarin elke nieuwheid, vooral in de mechanieke kunsten, bij mannen van éénen stand en van een zelfde beroep, de mededingende jaloerschheid, dikwerf tot overmaat, ontsteekt, en daardoor eenen partijgeest vormt, die voor de kunst zelve, vooral bij derzelver algemeene nuttigheid, niet anders dan schadelijk kan werken.

De Heer J. BLANKEN gaf zijn *Nieuw Ontwerp tot het bouwen van min kostbare*, en echter voldoende, *Sluizen* uit, onder de eenparige toejuiching der Natie, en wij achteden ons even zoo verpligt, bij onze Recensie (in No. IX. van 1808, bladz. 371 enz.) den verschuldigden lof aan den Uitvinder toe te wijzen, wanneer het naauwkeurige onderzoek de waarde des uitvindinge zelve staven mogt. Met bijzonder genoegen vernamen wij sedert, dat het den Koning terstond behaagd heeft, daarvan in de *Benschopper Schutsluis*, nabij *IJsselstein*, eene proeve te doen nemen, waarvan de uitslag nog niet bekend is.

Daar nu deze maatregel in het werk wordt gesteld, had de Heer BLANKEN, onzes inziens, billijk mogen verwachten, dat zij, die, in dit vak van Waterwerkkunde ervaren, van hem in gevoelen mogten verschillen, dezen uitslag hadden verbeid, ten einde alsdan te beslissen, in hoe ver de praktijk met de theorie overeenstemde. Dan de Heer GOUDRIAAN begreep zulks anders, en zond den eersten, hier boven aangekondigden, *Brief* in het licht, waarin hij, reeds bij de inleiding, beweert, dat de uitvinding niet nieuw is, en ook bij hem, blijkens eenige getuigenissen, reeds voormaals bekend, doch, om anderhand aangevoerde zwarigheden, was opgegeven, en

voorts

voorts die zwarigheden ontvouwt, bestaande, *vooreerst*, in de ontkenning, dat de uitwerking van dit zamenstel, op theoretische gronden, van voren (*a priori*), met zekerheid konde beweerd worden; *ten tweede*, in eenige praktikale zwarigheden, als het oppersen der grondslagen bij buitengewone wijde Sluizen, de noodzakelijkheid eener meerdere ruimte tusschen de onderkanten der Sluisdeuren en den vloer, in de onmogelijkheid, om, volgens de voorgestelde wijze van vereeniging der deuren, aan de achterharren den noodigen steun der puntdeuren tegen de muren van achter te geven, en, *ten derde*, in de bewering der mindere nuttigheid en grootere kostbaarheid.

Hiertegen, nu, verdedigt zich de Heer BLANKEN, in het *Antwoord*, ontzenuwende, van punt tot punt, de gemaakte tegenbedenkingen, voerende wegens de wedersprokene nieuwheid der uitvinding tegengestelde getuigenissen aan, en bevestigende vooral de nuttigheid en mindere kostbaarheid uit de vergelijking van een aantal Sluizen, die sedert eenen geruimen tijd in dit Land gemaakt zijn: zoo dat vooral dit laatste eene gewigtige bijdrage bevat tot de Geschiedenis van den toestand des Sluiswerks binnen dit Land in de laatste jaren, voor welker mededeeling de Heer BLANKEN allen dank verdient.

De Recensent wil ter dezer plaatse niet beoordeelen de gronden, door beide Mannen, ieder voor zijn onderscheiden gevoelen, aangevoerd, niet omdat hij voor zich zelf weifelt in de uitspraak der waarheid, zoo als deze hem beslissende voorkomt; maar omdat hij, door zulk eene uitspraak, niet verder geopend wil houden eene wonde, welke, welligt van eenen anderen kant, door middel van het Koninklijke Instituut, kan, en, zoo spoedig mogelijk, behoort geheeld te worden, opdat de publieke zake, in zulk een allerbelangrijkst vak, als dat van Waterwerkkunde, daarbij geene schade lijde. Alleenlijk had de Recensent van den Heer GOUDRIAAN eene meerdere bescheidenheid gewacht omtrent eenen Man van die kunde en ondervindinge, als den Heer BLANKEN, wiens gereedheid daarenboven, om de harmonie te bewaren en te bevorderen, zelfs met het doen van opofferingen; zoo als in het *Voorberigt* van het *Antwoord* wordt opgegeven, zijn karakter allezins aanbeveelt. Elke strijd voor waarheid, met bitterheid gevoerd, kan uit zijnen eigen aard nimmer geschikt zijn ter harer staving, en is onwaardig den verlichten tijd, waarin wij leven.

De Ring van Gyges wedergevonden, of Verzameling van Nederlandsche Karakters. IVde Deel. Met Platen. Niet vertaald. Te Haarlem, bij F. Bohn. 1809. *In gr. 8vo. 346 Bl.*

Bij de aankondiging van dit IVde Deel dezes met welverdienden lof meermalen vermelden Werks hebben wij onzen Lezeren iet noodlottigs té berigten. Den geachten Schrijver trof het, zoo wij vreezen, onherstelbaar verlies van zijnen gadeloozen Ring; verlies, hetwelk thans ook de hope des wedervindens niet overig liet, — hij brak in duizend stukken! Welmeenend condoleeren wij het Publiek zoo wel als deszelfs voormaligen Bezitter met deze ramp, welke dit Deel tot het laatste maakt eens Werks, hetwelk anders wellıgt nog in verscheidene Stukken zoude — immers voorzeker, door eenen Schrijver als dezen, *konde* voortgezet geworden zijn. Dat wij dan nu, mede voor de laatste maal, ons met de beschouwing van dit Werk bezig houden.

Het zij de Schrijver, aan eene open tafel in een Logement, de gasten karakterkundig beschrijft, — leerzame afgeluisterde gesprekken mededeelt, — den nuttigen Boerenstand handhaaft tegen de baldadigheid van een' verwijfden Stedeling, — morrende ontevredenheid op de treffendste wijze schildert, ten toon stelt, en tot dankbaarheid en blijmoedigheid tracht op te leiden; het zij hij een bevallig Landschap teekent, en in hetzelve ons verlustigt met een lagchend tooneel van echtgeluk en ouder- en kinder-min; of de dwaasheid der wenschen om eer, aanzien, rijkdom en schoonheid in welgekozene voorbeelden als 't ware aanschouwelijk maakt, en den éénigen wensch des Wijzen: „ eene gezonde Ziel in een gezond Ligchaam," tot den onzen maakt; of, met FROSSARD, den Slavenhandel met eene zwarte kole teekent; of, eindelijk, de grilligheden van anders brave menschen tot derzelver bron naspeurt, ontdekt en tracht te stuiten: overal blijft onze Schrijver zichzelven gelijk, is leerzaam en vermakend tevens. Nu eens maakt hij ons opmerkzaam op het Groeten, en deszelfs verband (hoe vreemd dit klinke) met het Karakter veler Groeters; straks weder geeft hij den vuigen Laster der welverdiende verachting prijs. Nu eens stelt hij, met oordeelkundige gematigdheid, den dommen en onredelijken ijver voor het oude, alleen omdat het oud is, ten toon, — staaft der *Italianen* spreuk: *die van de Hoop leeft, loopt gevaar van in het Hospitaal te sterven!* — onderhoudt ons over de Loterij en het Fortuinbejag, wijst der Eigenliefde hare grenzen, en doet ons de laagheid der Vleijerije opmerken en gevoelen; dan weder betoont hij zich een treffelijk Verdediger van den Gehuwden Staat, en boezem

neemt ons voor den vrijwillig en alléén uit verkiezing Ongehuwden billijke minachting en beklag, — tegen den Verachter van het Huwelijk, den ontduiker van deszelfs lasten, bij onwettige najaging van deszelfs lusten, geregte verontwaardiging in; — staaft het merkwaardig gezegde van den beroemden HUFELAND: *dat, van een gelijk getal, veel meer Ongehuwden dan Gehuwden sterven; ja dat schier nimmer onder de Ongetrouwden iemand een' buitengewoon hoogen ouderdom bereikt*; — schetst de ouderlijke genoegens, brengende onder andere een gezegde bij van den jongen RACINE, die van zijnen Vader verhaalt: *Il etoit de tous nos jeux: je me souviens de Procesſions, dans lesquelles mes sœurs etoient le Clergé, j'etois le Curé, et l'Auteur d'* ATHALIE, *chantant avec nous, portoit la croix*; — en besluit het voldongen pleit met deze taal van een' gelukkig Gehuwden: *Wanneer ik door hoogen ouderdom of door ziekte verzwakt en afgemat ben, wanneer ik alsdan, door zonderlinge lotgevallen, niet meer in staat zijn mogt om mijzelven het noodig voedsel en deksel te verzorgen, zal ik bijstand, verkwikking en troost bij de mijnen vinden; hier zal ik leven, tot dat de dood mij wenkt, en ik mijnen laatsten adem geve in de armen van mijne kinderen!...* Dan, genoeg ter aanbevelinge. Wij besluiten ons verslag met de mededeeling van het luimig verhaal eens Offerfeests in den trant der Ouden.

De Heer GERRIT BULLENTEMMER, weleer Schout en Secretaris van *Drimpelenbeek*, een Dorp, eenige uren van *Bergen op den Zoom* gelegen, kreeg, onverwacht, eene groote Erfenis; dit deed zijner Echtgenoote, DOORTJE HOOGHART, het hoofd draaijen, en door haren beslissenden invloed op haren goeden Man werd nu eene geheele hervorming daargesteld; hunne Namen zelve verwisselden zij voor die van GERONTE BULLENTIMMER en DORINDE, terwijl KRELIS en AALTJE, hunne Kinderen, nu met die van CORNEILLE en ADELAIDE prijkten. Ongelukkig geraakte Mevrouw in kennis met zekeren kalen Baron VON POEF, die, azende op het geld, zijn hof maakte bij de Familie, en, ter bereiking van zijne oogmerken, Mevr. DORINDE weldra herschiep in eene sentimenteele Zottin. En nu zat zij, wie Vrouw Natuur in eene kwade luim scheen gevormd te hebben, in het gewaad van eene jeugdige Herderin van *Arcadie*, uren lang in den maneschijn te zuchten, doorkruiste heiden en duinen, schreef teedere brieven, maakte verzen, enz. Zoo vond haar de Schrijver (onder begunstiging van zijnen Ring) aan het einde van een bosch, op een verheven duin; een Schaap stond bij haar, hetwelk met een breed blaauw lint om haar middel was vastgebonden; in hare linkerhand hield zij eenen herdersstaf en in hare regterhand een boek. De Baron VON POEF zat, of liever lag digt bij haar in eene schuinsche rigting, leunende met zijn' rug tegen de duinen; hij

hij had eene dwarsfluit in de hand, en blies, op het verzoek van Mevrouw DORINDE, eene zeer teedere *Aria*, terwijl de tranen langzaam uit hare oogen vloeiden. Vervolgens liefkoosden zij elkander teederlijk, tot dat het geblaf van eenige Jagthonden de Gelieven eensklaps stoorde. Mevrouw DORINDE stond schielijk op: een der dartele bende naderde al blaffende; het Schaap, niet wetende, welke voornemens deze keffer had, en eens door eenen baldadigen Beschutter in zijnen achterpoot deerlijk gebeten zijnde, nam de vlugt, zonder te bedenken, dat het met het zijden lint aan Mevrouw DORINDE was vastgebonden. De goede vrouw kon zich tegen deze overmagt niet verzetten, maar was genoodzaakt te volgen; zij vloog door duin en dal, door heggen en struiken, tot dat eindelijk haar teeder voetje door den uitstekenden omgekromden wortel van eenen eikenboom werd vastgehouden, en zij, op eene deerlijke wijze, met haar bekoorlijk aangezigt in de struiken nederstortte. Bij geluk brak door den val het lint in stukken; dit deed het Schaap zijnen loop met meer spoed voortzetten, en wel met zulk eene gezwindheid, alsof alle de Jagthonden van MELEAGER en ATALANTA, in de bosschen van *Calydon*, het om strijd vervolgden. — Maar wij dwalen af. Bij zekere plegtige gelegenheid kwam men op den inval, in een bosch bij het Buiten van den Heer GERONTE, eens een *Bacchusfeest* in den smaak der Ouden te vieren. De toebereidselen tot hetzelve, hier kluchtig beschreven, daarlatende, naderen wij den optogt. De oude Tuinman, voor God BACCHUS spelende, van een *Satyr* voorgegaan, opende den trein, gedost, in stede van een Tijgersvel, met het vel der Narrenslede; hem volgde de Heer GERONTE, als SILENUS, geheel in Nankingslinnen gekleed, en zittende, bij gebrek van eenen Ezel, op een oud Karrepaard, welk men groote *artificieele* ooren aan zijn' kop vastgehecht, en de haren uit den staart zoo veel mogelijk had uitgetrokken; de Heer GERONTE had echter zijne staartpruik en zijn rond hoedje, als zeer aan zinkens onderhevig zijnde, opgehouden. Voorts *Satyrs* en *Bacchanten*; daarna de Offerpriester met twee Offerknapen, en eindelijk een Toortsdrager. Aldus gerangschikt, gebood de Offerpriester, dat de trein langzaam en met alle deftigheid zoude optrekken, vooreerst langs het kippenhok, het bleekveld en den kooltuin, en vervolgens door de groote laan van het bosch tot aan de duinen; terwijl dezelve, op gelijke wijze en langs denzelfden weg, statig, in de grootste orde, en met alle geschiktheid, naar het koetshuis zoude terug keeren.

Nadat hij met het offermes een teeken tot den aftogt had gegeven, en één der *Satyrs* reeds moedig was vooruitgestapt, begon God BACCHUS, die dadelijk volgen moest, eenige welmeenende complimenten te maken; hij zeide, schoon hij nu een BACCHUS was, dat hij toch inderdaad niets anders was dan

ARIE

ARIE KRUL, de knecht, om zoo te spreken, van zijnen Heer; dat hem de eer niet toekwam om vooruit te gaan. SILENUS, die reeds op zijn paard was gestegen, merkte met veel scherpzinnigheid aan, dat hij het Feest niet hielp vieren *qua* ARIE KRUL, maar in *qualiteit* van Vader BACCHUS. Gij zijt thans een God, mijn lieve ARIE! zeide GERONTE met nadruk, terwijl hij hem vriendelijk toeknikte, en met zijne lans een' zwaai maakte om hem tot voortgaan aan te moedigen.

Nimmer zag ik eene plegtigheid, die mij zoo bespottelijk voorkwam, en mij, door het hevig lagchen, meer tranen gekost heeft, vooral toen de *Bacchanten*, met een verschrikkelijk geschreeuw, op hare trommels, en sommige, bij gebrek van eene trommel, op koperen ketels sloegen: dit geweld deed het Karrepaard, dat zeer netelig van humeur was, en de jonge Offerdieren, die nimmer zulk een vervaarlijk geluid gehoord hadden, zeer ontstellen; de vrees maakte hen schichtig. Dit belette echter niet, dat de trein in goede orde deftig voorttrok.

Men naderde de Offerplaats: de *Satyr* maakte ruimte onder het volk; God BACCHUS wipte voor zijne jaren nog al vrij gezwind op zijn voetstuk, en, zoodra dit verrigt was, plaatste de Offerpriester zich voor het altaar, en de offerdieren werden met plegtigheid gebonden; het varken gilde geweldig, vooral toen hetzelve op het altaar werd getild; zoodra het een weinig zweeg, riep de Offerpriester met luide stemme uit: *Evoe Bacche! Evoe Bacche!* hetwelk door de *Satyrs*, de *Bacchanten* en Offerknechts werd nagegalmd.

De vergaderde menigte wist niet, wat hier van te denken; zij stonden in twijfel, of zij lagchen moesten, dan of zij deze plegtigheid nog verder op eene statige wijze moesten aanschouwen.

Op eens roerden de *Bacchanten* wederom hare trommels en koperen ketels; zij vermengden dit geraas met een vervaarlijk geschreeuw: het volk lachte; het paard schudde zijne achterover getrokkene ooren; men bemerkte aan de beweging van zijnen uitgeplukten staart den gemelijken toestand van zijn hart.

De Offerpriester geeft een sein, om het vuur des Altaars te doen ontbranden: de Toortsdrager, uit al te grooten ijver om zijne taak met roem te volbrengen, zwaait met zijne fakkel ginds en herwaarts, om den brandstapel met glans te ontsteken, doch al slingerende verzengt hij, bij toeval den staart van het paard, welke zoo gevoelig was geworden door het driftig uitrukken der haren. Niettegenstaande zijnen ouderdom gaf de pijn en de angst hetzelve de krachten zijner jeugd voor eenige oogenblikken weder; het springt, het steigert, het slaat als een onzinnige; eindelijk keert het zich om, en rent door de *Satyrs* en *Bacchanten* henen: twee *Satyrs*, drie *Bacchanten* en een Offerknecht werden neêrgeveld, en, hevig gekwetst zijn-

zijnde, wentelden zij zich om in het zand en in het bloed, dat uit hunne geverwde neuzen stroomde.

SILENUS verloor reeds bij den eersten sprong zijne staartpruik, zijn' hoed, zijne lans en drinkschaal; het volk liep hem al schreeuwende achterna; deze gelegenheid nam de Wijngod, die als tuinman de enge toepaden zeer goed kende, gretig waar; hij sprong van zijn voetstuk af, om zich achter de digte struiken der bosschen te verbergen.

SILENUS, nadat hij nog eenige roeden, al waggelende, op eenen vollen galop was voortgereden, viel eindelijk, door de zijdelingsche sprongen en het schokken van het verschrikte paard, met eenen hevigen smak op den stronk van eenen elzenboom neêr: hij brulde als eene leeuwin in de woestenijen van *Libie*, die van hare jongen is beroofd: hij vervloekte zijn paard, den Wijngod, den Offerpriester, de *Satyrs* en de *Bacchanten* in 't algemeen, maar den Toortsdrager in het bijzonder; niemand durfde hem naderen. Door vier mannen in huis en te bed gebragt, volgde hem de Schrijver, en zag voorts van tijd tot tijd eenige kreupele *Satyrs* en gekwetste *Bacchanten* aankomen; zelfs zag hij, dat de zwarte bok, die zijne offerbanden, voor een gedeelte, door lang spartelen, had weten te verbreken, insgelijks op drie pooten naar zijnen geliefden stal voorthuppelde: de kleine *Satyrs* en *Bacchanten*, die ongekwetst waren gebleven, droegen de lansen, eene drinkschaal, eene trommel, de staartpruik en het ronde hoedje van den Heer GERONTE, hetwelk zij op den weg hadden gevonden.

De Steenbergsche Familie, door BRUNO DAALBERG. *M. D. IIde Deel. In den Hage, bij* Immerzeel en Comp. *In gr. 8vo. 274 Bl.*

Bij de aankondiging van dit Deel hebben wij niets te berigten: de Schrijver blijft zich nagenoeg in alles gelijk, en over het geheel is alles van denzelfden stempel. Wij liepen met deze Steenbergsche Familie bij derzelver opzet reeds niet zeer hoog; offchoon dit Werk ons beter beviel, dan het naastvorige, dat ons van dezen zelfden Schrijver ter hand kwam. *Het doorgaans grappig verhaal wordt nu en dan veraangenaamd door een roerend tooneeltje, waarin men toch iets vindt voor het hart*, mogen wij ook nu herhalen. De handelende personen leven nog allen, en de Freule en HORATIO zijn nog ongehuwd. — In hoe vele Boekdeelen deze Roman zal worden voortgezet, is nog niet vooruit te zien.

Far

Fabelkundig Kaartspel, bevattende een kort begrip der Fabelleer, versierd met de Afbeeldingen der Goden, ten gebruike der Jeugd. In den Haag, bij Immerzeel en Comp. 1809. (zal moeten zijn 1808.)

Dit Spel, bestaande uit 48 Kaarten op Karton gedrukt, elk met een Romeinsch Cijfer geteekend, met de Afbeelding des vergoden of verdichten Persoons versierd, en met de regels van het Spel, in een net gekleurd Karton kokertje van kl. 8vo. formaat gevat, bewijst weder, dat het vernuft nog niet is uitgeput in het verzinnen van 't geen den lust tot lezen, en ter vergadering van belangrijke kennis, bij de Jeugd kan opwakkeren. Hiertoe is ook dit Kaartspel uitgedacht, en verdient wegens het loffelijke des oogmerks aanprijzing. Immers van de oude Fabelleer, hoe vol van omgerijmdheden, kan men niet onkundig zijn, zonder verstoken te blijven van 't geen volstrekt noodzakelijk is tot goed verstand, niet alleen der vroegere, maar ook der latere voortbrengsels van Dichters en Redenaars. Daarenboven is de kennis der Fabelleer onmisbaar, ter onderscheiding, beoordeeling en waardering van tallooze meesterstukken der Teeken-, Schilder- en Beeldhouw-kunst, voor zoo verre derzelver onderwerpen of geheel of gedeeltelijk daarvan ontleend zijn. Dit Fabelkundig Spel heeft ten oogmerk, om der Jeugd een denkbeeld te geven, 1. Van de Geschiedenis der verdichte Goden en Helden; 2. Van de Godsdienstige eer, aan dezelve bewezen, met aanwijzing van derzelver Tempels; 3. Van de verklaring der beelden, gedaanten en zinteekenen, dezer Godheden toegeëigend. Dit oogmerk wordt dan ook bereikt door de beschrijvingen en aanwijzingen, welke op elk blad voorkomen. Men begrijpt, dat alles zeer kort, en van daar oppervlakkig moest worden. De Regels, volgens welke met deze Kaarten gespeeld wordt, zijn de volgende:

I. Het getal der Spelers is willekeurig.

II. Ieder Speler trekt eene Kaart, nadat zij door elkander geschud of vermengd zijn, en de trekker van het hoogste N°. geeft het eerst.

III. De Speler, aan de regterzijde van hem, die geeft, speelt het eerst, en zoo vervolgens regts om.

IV. Het hoogste N°. maakt den trek, voor welken men een viesje of een vooraf bepaald gedeelte uit den pot trekt.

V. Om regt op dezen prijs te hebben, moet de winner ieder der personen, waaruit het Spel bestaat, op het enkel noemen van deszelfs naam, door een karakteristieken trek van zijne Geschiedenis kunnen aanduiden.

VI. De

VI. De Speler, die de gevorderde uitlegging niet kan geven, moet zijn regt afstaan aan hem, die ter regterzijde naast hem zit, en zoo vervolgens, tot dat aan deze voorwaarde voldaan is.

Regel V en VI dienen dus, om de Spelers te verpligten, dat zij of vooraf met den inhoud der Kaartebladen bekend zijn, of zich onder het spelen nader bekend maken. *Ieder der personen, waaruit het Spel bestaat* — is wat onbepaald, en als het aanduidt alle de 48 personen, te moeijelijk; beter ware het, van die Kaarten dit te eischen, die te zamen in éêns om den trek spelen. Men begrijpt, dat er ook nog wel variatien op te vinden zijn, om het eentoonige te voorkomen.

Voor 't overige bevreemdt het ons zeer, dat de Autheur in één opzigt uit het oog verloren heeft, dat dit Spel voor *de Jeugd* moet dienen. Wij bedoelen het vermelden zoo van de geboorte sommiger Goden en Godinnen, als van derzelver minnarijen. Bijv. „ *Jupiter* huwde zijne Zuster *Juno*, en had een aanzienlijk getal bijvrouwen, die hij verleidde door zich op onderscheidene wijzen te vermommen, nu eens onder de gedaante van een gouden regen, om den toegang tot *Danae* te bekomen; dan onder die eener Zwaan, om *Leda* te verrassen; of van een Stier, om *Europa* te schaken." — Waartoe dit? Om kinderen nieuwsgierig te maken, en een' vraaglust op te wekken, waaraan men niet voldoen kan? — Nog onkiesscher is dit volgende van *Juno:* „ Naijverig dat haar Gemaal, zonder haar, *Pallas* het bestaan geschonken had, wilde zij ook zonder hem *baren*, en bragt *Mars* ter wereld." — „Onder den naam van *Lucina* staan de huwelijken en *kinderbaringen* onder haar beheer." Het gevalletje van *Venus* met *Mars* wordt ook vermeld, en van *Adonis* gezegd, dat hij zijne geboorte was verschuldigd aan de *bloedschande* van *Myrrha* met haren Vader *Cyniras*. Om deze reden zijn wij huiverig dit Kaartspel sterk aan te prijzen.

Almanach(k) der Musen en Gratiën, aan Vriendschap, Liefde en Kunst gewijd. 1809. *Amsterdam, bij* E. Maaskamp.

Het Tooneel eene School der Zeden, en een Almanak van *waren* Smaak — zie daar twee zaken, die tot nog toe wel onder de *vrome wenschen* mogen gerangschikt worden! Elke nadering intusschen tot zulk een wenschelijk einde vervult den Vriend van Smaak en Zeden met genoegen. Wij meenen van zulk eene nadering een blijk te vinden in het Jaarboekje, dat voor ons ligt; en 't is uit dien hoofde, dat wij,

wij, tegen onze gewoonte, van zulk een boekje thans gaarne melding doen. Hetzelve beveelt zich bij uitnemendheid — meer nog echter van den kant der Teeken-, dan wel van dien der Dicht-kunste. De Plaatjes zijn waarlijk allerliefst, en de Uitgever moge in een ruim vertier aanmoediging, en belooning voor zijnen kunstijver vinden.

Wij kiezen, tot eene uitlokkende proeve,

DEN WINTER.

„Alles zwijgt. Slechts Kraai en Reiger, Water-raaf en Zeemeeuw, vervangen, door hun krassen en tieren, de plaats des kwelenden Zangkoors. Zij zijn de aankondigers der onweêrsvlagen, die uit het Noorden losbarsten, en den Eik zelf zijnen vasten stand betwisten. Een droevig gelaat verspreidt zich over de gansche aarde. Een enkel Schaap ontrukt aan het bleeke groen der weide hare nog overige gras-scheutkens. Het Rund heeft reeds zijnen dampigen stal betrokken. Het Insekten-heer verschuilt zich in zijne slaap-holen of in zijn weefsel, waaruit het, bij den koesterenden zonnestraal der Lente, zijne herschepping verbeidt. De groeijende natuur verstijft bijkans geheel, en neigt alzoo, na haren gewigtigen arbeid, ter rust. *Ongelukkig de mensch, die deze bekommerende toekomst, ook in zijn leven, niet vooraf berekende, of zich buiten staat bevond, om eenigen voorraad op te leggen!* Doch ook zoo veel te gelukkiger hij, die, der menschheid getrouw, geen jammer ongehoord afwijst, den kelk des rampspoeds ledigt, het brood der ellende op nieuw ter verzadiging kruidt en de bevrozene naaktheid dekt! Zegen dan gij, die in overvloed leeft, de gelegenheid ter oefening der edelste deugd! ô Hoe zeer verlangen wijsheid en vriendschap naar de uren, waarin zij hare heilige gewaarwordingen in elkanderen overstorten, en geneugten zullen telen, door geen goud op te wegen! Uitgezochte Vrienden-kring, *gij telt de oogenblikken, die u bijeen roepen, om het hart met den geest der gezelligheid te verwarmen, en* in vrolijke opgeruimdheid nut aan vermaak te paren! Rijk zijn voor u, getrouwe Minnaar en Minnares, de berekeningen op de Lente, welke uwe Echtkoets zal versieren! Wijsgeer en Geleerde, Koopman en Kunstenaar, welke reeks van afwisseling is voor u in de maatschappij niet beschoren, om, na volijverigen arbeid, uwe kennis aan de Zanggodinnen, uwen geest aan de Vriendschap te heiligen! Ook door u, Melinde, die eene gansche kunst-zaal met uwe hemelsche stem vervult, aan welker betooverenden zang zich elke adem boeit, verspreidt zich eene vervoering, welke de zinnen kluistert, zonder de verbeelding te bezoedelen. Met u gaat Admetus volvrolijk ten reie; met hem snelt gij op de wieken des winds, en de

kunst-

kunst spreekt in elke buiging, zonder kwetsing van zeden. Hoe aangenaam en veilig zijn niet de reizen der jeugdige verbeelding bij de veen-zon, door alle landen des aardbodems, waaruit zij kennis en wijsheid puurt! Ja, ook de grijze landman herleeft, daar hij zijne jonge gasten op allerlei sprookjes onthaalt. Alzoo rolt de vale Winter heên in eene reeks van geneugelijke verwisselingen, zonder op de stormen te letten, die het hooge paleis, zoo wel als het nederige dak, bedreigen; en hoe vaak wordt het eentoonige door nieuwheid vervangen! Naauwelijks pakt zich de glinsterende luchtkring in één, of de ijs-wind oefent zijne kracht; eene keur van zoutdeelen vormt zich tot vlokken en bloemen van onbegrensde schoonheid; al het geboomte buigt zich onder de golvende veders; de morrende stroom, nog onlangs met Boreas spelende, vindt zich gestuit in zijnen loop; op zijne oppervlakte vormt zich een kristallen vloer, waarop alles wemelt. Snel als de wind, zweeft de Jongeling, op zijne klinkende schaatsen, naar een afgelegen oord, dat hij anders niet bezoeken kan, en voert zijne Bruid in de armen van verwijderde Magen, wier hart, bij hare ontmoeting, van vreugde gloeit. ô Welk een grondstoffelijk leven hernieuwt zich thans in de gansche Natuur! Kind en Grijsaard, Jeugd en Ouderdom van beiderlei geslacht! hoe krachtig spannen zich uwe zenuwen, verfijnen zich uwe levens-geesten, tintelt uw bloed met een krachtiger vuur door de aderen, en verspreidt zich gezondheid en kracht voor de toekomst! Zegen zij dus, ô Winter, over uwen adem! want gij bezielt alles ter voorbereiding en ontwikkeling."

In denzelfden schilderachtigen trant zijn ook de overige Saizoenen behandeld, welke wij voor eene waardige bijdrage tot dit bevallig Jaarboekje houden.

Wij hebben nog plaats voor de navolgende Anecdote:

„ De Fransche Vlootvoogd, Graaf GUICHEN, eerbiedwaardig zoo wel door zijne bescheidenheid als door zijne heldendeugd, kwam, kort nadat hij den Admiraal RODNEY driemaal slag geleverd en den trots der gewaande Beheerschers van den Oceaan nadrukkelijk had vernederd, te *Brest*, alwaar hij met geestdrift ontvangen en met allerlei luisterrijke feesten vereerd werd. Onder andere had men den ingang van zijn verblijf met laurier-kransen versierd. Hij echter beval, dezelve weg te nemen. Een Grenadier, met dit werk belast, beklaagde zich in dezer voege: „ Men heeft goed wegnemen; maar zij schie- „ ten terstond weder uit." (*J'ai beau les ôter ; ça repousse toujours.*)

Druk, papier en bindsel zijn in een' keurigen smaak.

No. XVI. des vorigen Jaars, *Lett.* bl 679, reg. 10 v. ond. staat, door eene drukfeil, WIELAND, in plaatse van WEILAND.

ALGEMEENE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

Vrijmoedige en Zedekundige Gedachten over eenige Waarheden in den Bijbel, door een' Protestant. 1ste en 2de Stuk. Te Leeuwarden, bij J. W. Brouwer. 1808. *In gr. 8vo. Te zamen 126 bladz.*

Het is voor ons eene welaangename taak, de beoordeeling ter hand te nemen van dit tweetal waardige Stukjes van Godsdienstigen en Zedekundigen inhoud, geschreven met eene betamende vrijmoedigheid en welversneden penne ter toelichting van den Bijbel. De onbekende Schrijver noemt zich een *Protestant*, omdat hij derzelver leerstellingen uit eene volle overtuiging is toegedaan. *Als* zoodanig afkeerig van de huidige denk- en handelwijze der *Neologen*, belooft hij, in zijn kort Voorberigt, geene *onregtzinnige* leeringen ter bane te zullen brengen, maar betuigt hij tevens in het geheel niet verslaafd te zijn aan menschelijke bepalingen in de Godsdienstleere, den Bijbel te willen verklaren volgens goede regelen der Uitlegkunde en de gezonde Rede, en de waarheid lief te hebben, onverschillig of hij die aantreffe bij eenen *Sociniaan* of regtzinnigen *Lutheraan*. Van eenen Man, die dus zich voordoet, beloven wij ons bij voorraad een nuttig onthaal, en zeer verblijden wij ons, in eenen Vaderlandschen Godgeleerde gezegde gevoelens aan te treffen. Wij vatten hem bij zijn gegeven woord, om zijne ledige uren ten vervolge van deze Stukjes te besteden, en willen door onze welverdiende aanprijzing gaarne medewerken, om hem de goedkeuring van het Publiek op deze proeve te doen erlangen; vertrouwende, dat eenige weinige aanmerkingen, ter plaatse waar wij van den Schrijver verschillen, zijne achting bij den weldenkenden Bijbelvriend niet zullen ondermijnen.

I. De vermaarde plaats, *wegens de waarschijnlijke gelukzaligheid der Heidenen na dit leven*, voormaals (ter gelegen-

genheid der uitgave van MARMONTEL's *Belisarius*) hier te lande in het breede beredentwist, nu een aantal jaren in de beroerten des tijds, te gelijk met andere Godsdienstige bespiegelingen, bij velen vergeten, is het waardige onderwerp van dit Iste Stukje. Hoe zeer overtuigd, dat ons Christenen ,, geen andere naam, dan ,, dien van Jezus den gekruisten, gegeven is, door wel- ,, ken wij moeten zalig worden," wenscht de Schrijver nogtans, tot eer van God, en om zijne Geloofsgenooten menschlievende gevoelens te dezen in te boezemen, het toekomstig heil dier Heidenen aan te toonen, die getrouw en opregt geleefd hebben naar het licht aan hun geschonken.

1°. Aanvankelijk houdt hij zich dus onledig met te onderzoeken, wie zij zijn, die onder het woord *Heidenen* worden aangeduid, ook in het N. V.? Alle de Volkeren namelijk, en zoo velen als er leven bij het enkel licht der Rede, en die kennis ten meeste, welke bij overlevering tot hun mogt afdalen van den Aartsvaderlijken Godsdienst, in tegenstelling van Joden en Jodengenooten, of der zoodanigen, wien eene nadere Wet of Openbaring bestraalde. De gelukstaat nu, welke dezen en genen hier namaals verwachten mogen en bereiken kunnen, moet afgemeten worden naar de talenten en bedeelingen bij elk hunner ontvangen, en het gebruik derzelven. De Heidenen, waartoe een Job, Jethro en anderen te brengen zijn, schijnen alzoo niet uitgesloten van gegronde uitzigten op toekomstige zaligheid. Christenkinderen, gelooft men, mogen dus behouden worden, en eveneens acht de Schrijver, dat een aantal Heidenen, die, met opzigt tot Godsdienstkennis, zich in de kindschheid geplaatst vinden, niet zullen verloren gaan. De voorwaarden des heils acht hij voor hun drieledig te zijn: ,, de verzoening van Christus, den Middelaar, hun uit vrije genade, naar Gods beloften, toe te rekenen; hun geloof en deugd, naar den trap hunner verlichting; en eindelijk de vorderingen in kennis en heiligheid, waartoe zij, na den dood, bij de ontwikkeling in het volgend bestaan mogen opgeleid worden." Wat ons aangaat, wij zijn geenszins overtuigd geworden, dat de eerste dezer voorwaarden van toepassing is op de Heidenen, die, ,, als zonder de wet en ,, het Evangelie zijnde, ook zonder dezelve staan ge- ,, oordeeld te worden." Liever willen wij te hunnen

nen aanzien vertrouwen op de genadige ontferming en barmhartigheid zelve van den Vader der Schepping, die alleen *goed* is: gelijk ons de Heiland daarop te wijzen schijnt Luc. XII: 48. Het is wel zoo, de Schrijver ondersteunt zijne meening door aanhaling van eene en andere plaats uit het Werk van den] beroemden WATTS *tegen het Ongeloof*: maar dit gezag van den ervaren Godgeleerde mag bij ons niet opwegen tegen het Wijsgeerig en onzes inziens Schriftuurlijk denkbeeld, dat Christus lijden en sterven ter behoudenis en verzoening van eene zondige wereld, zoo min als eenige andere wet, niet *terugwerkt*, of zich uitstrekt tot hun, aan wien „ die „ zaligmakende Genade Gods niet verschenen is," maar integendeel van nut is voor allen, „ die geloofd zullen „ hebben en gedoopt zullen zijn." En zijn wij verre af, om, uit hoofde der aangeduide redenen, aan de behoudenis der Heidenen eenigzins te wanhopen.]

2°. In de hoofdzaak zelve dus niet verschillende van den Protestant, mogen wij dit stuk thans niet breeder uithalen, en treden wij tot de opgave der bewijzen, voor zijne stelling bijgebragt.

God, zegt hij, heeft nimmer iets van de Heidenen tot hunne zaligheid gevorderd, dan de kennis van het Natuurlicht, ondersteund door hetgene zij halen mogten uit de aloude overleveringen, en een leven daarvolgens ingerigt: en niet te loochenen valt het, of er was er onder hun, die zich hierop toeleiden. Het geloof in den Middelaar Jezus Christus, beweert hier de verstandige, doch in dezen zichzelven wederleggende Schrijver zelve, was van hun niet te vorderen, en nimmer, ook niet onder de Evangelieleere, eischte het Opperwezen eene volmaakte gehoorzaamheid, onschuld en zedelijke regtheid. Opregtheid nu en uitnemende begrippen van vroomheid en deugd, kan men niet twijfelen, of werden er onder de Aartsvaderen voor en na den tijd van Noach, bij Grieken en Romeinen, en nog heden bij Heidensche Volkeren, aangetroffen. Dit laat zich niet moeijelijk voldingen, en daarop dan de hope gronden, dat de zoodanigen ook deelen mogen in de Goddelijke gunste, en een zalig lot na dit leven verwachten. Verder wordt dit aangedrongen door redenen, van de Wijsheid, Regtvaardigheid en Barmhartigheid van het Opperwezen ontleend.

Het denkbeeld, dat de Heidenen, onkundig van de straffen door het Evangelie bedreigd, door eenen billijken Regter kunnen verdoemd worden, stelt onze Schrijver te regt als ongerijmd en afschuwelijk voor. Maar, vragen wij op onze beurt, hoe laat zich dan eenige toerekening van Christus zoenverdiensten te hunnen aanzien verwachten in den dag des Oordeels? Of zou de liefde van Hem, die de Liefde zelve en Vader der Barmhartigheid is, van hunnen Maker en Weldoener in dit leven, voor den Heiden niet genoeg zijn, om de strenge Regtvaardigheid bij God te lenigen, en alzoo menschelijke deugd, hoe gebrekkig, dan toch naar vermogen ontwikkeld, met zekeren trap van hemelsche heerlijkheid te vergelden, en op te leiden tot hooger heilgenot? Het gezag immers van ettelijke plaatsen en voorbeelden uit de H. S., die wij hier wel ter snede aangehaald vinden, en waarbij wij slechts de bijgebragte uit *Lucas*, de getuigenis van Christus, tot onze verwondering, misten, voldingt middagklaar, gelijk wij meenen, „dat God geen aannemer is des persoons, maar „die hem vreezen en geregtigheid werken bij hem aan„genaam zijn uit alle Volkeren;" en aan het zalig uiteinde van Henoch en een aantal andere vrome Heidenen en Godvereerders voeden wij zoo weinig twijfel, dat wij het overbodig keuren de nietige tegenwerpingen hier te vermelden, hoe bondig anders wederlegd van onzen zelfdenkenden Protestant. Hij eindigt dit stukje, met, overeenkomstig zijn doel, het gewigt en de nuttigheid aan te toonen van het welgestaafd gevoelen, om liefde jegens God en den Naasten aan te kweeken onder de Christenen, waarvan er is, die over de uitzigten der Heidenen na dit leven te gruwzaam een vonnis zich veroorloven uit te spreken.

II. Te lang stonden wij stil bij het vorige onderwerp, om over de andere ook belangrijke taak, in het IIde Stukje bearbeid, ons met gelijke breedvoerigheid te uiten. Daar handelt hij *over den Oosterschen stijl en het lokale in den Bijbel.* In den beginne geeft hij een beslissenden wenk, dat aan eene woordelijke Ingeving der H. S. niet te denken is: en toont hij voorts zijne bedrevenheid en bescheiden vrijmoedigheid in het toelichten van ettelijke plaatsen, woorden en gezegden uit de Gewijde Boeken, die uit den Oosterschen spreektrant en denkwijze behooren verklaard en verstaan te

wor-

worden. Het is zoo, onder de meer oorspronkelijke en eigen verklaringen van den Schrijver, ontmoeteden wij hier en daar eenige welbekende en elders voorkomende uitleggingen, waaromtrent wij terugwijzing tot geachte Werken verlangd hadden: ook wenschten wij, dat onze Schrijver, die, blijkens bl. 87, geen gewigt stelt in de bewijzen voor de *Drieëenheid* uit het O. V. ontleend, niet verzuimd had op te merken, hoezeer de herhaling van het woord *Heilig*, in den uitroep der Engelen bij Jesaias VI: 3, niet meer te kennen geeft, dan het denkbeeld: *Allerheiligst* is de Heer der heerscharen, of de magtige God, naar ons taaleigen (*). Niet minder geviel ons, wat de Schrijver voorts ten hoofdpunt van zijn onderzoek in dit stukje gekozen heeft, en *over het lokale en ook temporele in de H. S.* ons mededeelt. Dan, ons bestek verpligt ons af te breken. Wij eindigen des met den hartelijken wensch, dat onze redelijk denkende en vrijmoedige Protestant volharde in mede te werken ter verlichting beide en stichting zijner Vaderlandsche Geloofsgenooten, voor welke wij gelooven dat dusdanig geschrijf *eene behoefte* is.

(*) Voorbeelden van gelijksoortige woordherhaling, eeniglijk tot meerderen nadruk dienende, ontmoeten wij elders, ook in den Bijbel; men zie 2 Sam. XVIII: 33. Jer. XXII: 29, en vooral Ezech. XXI: 27.

Het ongegronde van sommige vooroorde(e)len tegen de Gereformeerde Kerk, derzelver Leere, Leerwijze, Leden, en Inrich(g)ting; aangewezen in Gesprekken. Te Leeuwarden, bij P. Wiarda. 1808. *In gr. 8vo.* 307 *Bl.*

Men ziet, uit de Voorrede, dat dit geschrift zijn oorsprong verschuldigd is aan de verkeering van een warm voorstander van 't Genootschap der Hervormden met een verstandig en zelfdenkend Lid van de Gemeente der Doopsgezinden, en aan gesprekken door dezen met elkanderen gehouden. Deze, vol weetlust zijnde, sprak gaarne over godsdienstige onderwerpen met verschillende leden der Gereformeerde Gemeente, en ging bij dezelve een tijdlang veel ter kerke. De Gemeente vervolgens, zoo 't schijnt, van Leeraar veranderd zijnde, vond hij daarin dat genoegen niet meer, en werd te meer tegen de leerwijze van dit Kerkgenootschap ingenomen, naar-

 ma-

mate hij nu meer bekend werd met de schriften der oude Remonstranten, die omtrent den tijd van 't Dordsche Synode geleefd hebben, en in de toen plaats gehad hebbende twisten zijn ingewikkeld geweest. Dit gaf aanleiding tot onderhandelingen met den ons onbekenden Schrijver van deze Apologie der Gereformeerden, die, 't wezenlijke daarvan telkens opgeschreven hebbende, nu, door 't zelve in druk te geven, ook nog wel bij anderen eenig nut hoopt te stichten, zoo wel onder de Hervormden, als bij anderen, die zich van hun blijven afscheiden. 't Ontbreekt toch niet aan de zulken, die, ofschoon zij de belijdenis der Hervormden, waarin zij opgevoed zijn, en die hun over 't geheel nog meest behaagt, toegedaan blijven, echter sommige leerstukken, zoo als die meestal voorgedragen worden, niet gemakkelijk kunnen verduwen, en men vindt ook daarentegen onder hun nog zeer vele stijfzinnige voorstanders van zoodanige voordragt, die voorheen algemeenen ingang vond, maar in den tegenwoordigen tijd bij verstandige lieden minder goedgekeurd wordt.

't Goede oogmerk van den Schrijver, om de beste verdediging van 't leerstelsel der Gereformeerden, 't welk hij, uit overtuiging, voor 't meest gegronde houdt, te vervaardigen, straalt in alles duidelijk door. Beminnelijk is de gematigdheid, waarmede hij over anders denkenden oordeelt, en niet minder loffelijk de toegevendheid, die hij aan den dag legt, omtrent 't geen hij openhartig erkent in zijn Kerkgenootschap nog verbetering te vereischen. Als men dan nu alles zoo inziet, zoo veel, als tot de hoofdzaak niet behoorende, wegwerpt, of min belangrijk rekent, en zich alleen van zulke met gezond verstand gekozene bewijsredenen bedient, voor 't geen men evenwel in onderscheiding van anderen aanneemt, dan moet er in de daad veel van de vrij algemeene vooroordeelen tegen de leer, leerwijze en inrigting van 't Gereformeerde Kerkgenootschap wegvallen, en dan ontvangt bij den onpartijdigen Lezer de aangename hoop, dat eenmaal de middelmuur der afscheiding geheel zal weggenomen zijn, vrij wat voedsel.

De onderwerpen der Gesprekken zijn de volgende: De Leer der *Voorverordinering*, der *Voldoening*, der *Verdervenheid*, der *Onmagt*, de *Kinderdoop*, de *Predikwijze in de Gereformeerde Kerk*, de *Vromen*, de *Onverdraagzaamheid in de Gereformeerde Kerk*, en de *Formulieren*.

Het Leven van Jezus, een Geschenk aan de Jeugd. Door J. M. SCHRANT, *Roomsch-Priester.* Te *Amsterdam*, bij B. J. Crajenschot. 1808. *In kl.* 8*vo.* 412 *Bl.*

Niets strekt zoo zeer ten sprekenden bewijze van den zachten en weldadigen invloed, welken de meer en meer toenemende verstandsverlichting onzer tijden oefent, dan dat men ook uit den schoot der Roomsche Kerke, van welke de geest der Onverdraagzaamheid voorheen ten heerschenden karaktertrek diende, schriften ziet voortkomen, wier Opstellers toonen, om nu van andere goede hoedanigheden niet te gewagen, in bescheidenheid en zachtmoedigheid met vele Protestantsche Schrijvers wel te kunnen wedijveren. Het getal van zoodanige schriften moge wel nog niet zeer groot zijn, waarvan, misschien, de hoofdreden moet gezocht worden in de manier van godsdienstig onderwijs, welke, tot voor niet zeer vele jaren, in het Roomsche Kerkgenootschap gevolgd werd; betere inrigtingen, dat belangrijk onderwerp betreffende, doen voor het toekomende de beste uitzigten voeden, en leggen den grond der streelende verwachtinge, dat ook langs dezen weg de onzalige verwijdering tusschen de onderscheidene Christelijke Kerkgenootschappen zal wegvallen, en de banden van wederzijdsche verdraagzaamheid vaster zullen worden toegehaald.

Het Werkje, hetwelk thans voor ons ligt, beschouwen wij als eene dienstige bijdrage, om aangaande zulke betere tijden geene ongegronde uitzigten te mogen voeden. Hoewel aan zijn Kerkgenootschap getrouw, onderscheidt zich aldaar de Wel Eerw. SCHRANT op eene loffelijke wijze van velen zijner Geloofsgenooten, zoo in taal en stijl, als in de orde, inrigting, en wending van voordragt en der behandelde zaken. In het Voorbetigt tot het Werk, aan den Kroonprins van Holland opgedragen, na aan het verbeterde Schoolwezen in het algemeen zijne hulde gedaan te hebben, beklaagt hij zich over het gebrek aan de noodige Werkjes, welke door de Schoolleeraars van zijne Gezindte hunnen Kweekelingen met vrucht in handen kunnen gegeven worden: „ Eenige Vlaamsche Bijbelsche Geschiedenissen, zoogenaamde Evangelie-boeken, en soortgelijke Schriften meer „ hoe

„ Bidt in den naam van JEZUS, door wien alleen gij
„ moet zalig worden, en van den Vader kunt verkrij-
„ gen, hetgene gij vraagt, volgens de toezegging, door
„ uwen Heiland u meermalen gedaan," enz.

Van de menigvuldige blijken van des Eerw. Schrijvers hartelijke zucht voor de voortdurende onschuld der jeugd en de opleiding van dezelve tot standvastige deugdsbetrachting, ontmoeten wij ook een voorbeeld in het toepasselijk gebruik van de Gelijkenis van den verloren Zoon: „ Behalve deze troostvolle Leer" (Gods vergeeflijkheid omtrent den berouwhebbenden Zondaar)
„ zoo bevat de overschoone Gelijkenis van den verlo-
„ ren Zoon ook nog voor u de voortreffelijkste Lessen,
„ en kan nimmer van u te veel herlezen worden. Zij schil-
„ dert u met de levendigste verwen af, welke rampen de
„ ondeugd en een losbandig leven na zich slepen. Ar-
„ moede, schande, afzigtige kwalen, dikwerf een vroe-
„ ge dood, zijn veelal de gevolgen van een jeugdig le-
„ ven, in overdaad en wellust doorgebragt. Ja, wie
„ is in staat om alle die rampen op te tellen? Hoe
„ menig jongeling en jonge dochter, anderzins van de
„ beste verwachting, de lust en vreugd hunner ou-
„ ders, gingen dien weg op, moesten die gevolgen on-
„ dervinden, en stortten reeds vroeg in het graf! Hoe
„ velen dragen de straf der ontucht, een krachteloos en
„ verzwakt ligchaam, met zich om, gelijken meer
„ naar uitgeteerde geraamten, dan naar menschen!
„ Hoe menig een riep dan niet, doch veelal te laat,
„ vol wroeging uit: Ach! hoe ongelukkig heeft mij
„ mijne ligtzinnigheid gemaakt! Had ik den raad mij-
„ ner Ouders en Leeraren wat meer gehoor gegeven,
„ mijne lusten niet opgevolgd, gewis ik ware tot dit
„ rampzalig uiterste niet gekomen! — Kinderen, welk
„ eene waarschuwing dan voor u allen! Laat dit voor-
„ beeld indruk op uwe harten maken, en u eene aan-
„ maning zijn, van nimmer der ondeugd of der ver-
„ leiding gehoor te geven, maar den raad uwer Ou-
„ ders en Leeraren op te volgen! Vermijdt ook de le-
„ digheid, vlucht kwade gezelschappen, eert en vreest
„ God! Dan gewis zult gij u nimmer over soortgelijke
„ gevolgen behoeven te beklagen."

Recensent eindigt met den wensch, dat de verlichting van het verstand en de verbetering van het hart en de ze-

zeden der jeugd onder het Roomsche Kerkgenootschap, door den arbeid van den waardigen SCHRANT, onder den zegen des Almagtigen, mogen bevorderd worden; en dat ook Protestantsche Leeraars en Onderwijzers dien arbeid ten nutte der hun toevertrouwde jonge lieden wel zullen willen aanwenden.

Uitvoerige Wiskunstige Aardrijksbeschrijving voor de beschaafde Jeugd, en voor allen, die zich, zonder mondeling onderwijs, hieromtrent nader wenschen te onderrigten. Uit het Hoogduitsch van A. G. WALCH, *Hoogleeraar en Rector van het Gymnasium te Schleusingen, overgezet naar den derden druk. Te Amsterdam, bij* W. van Vliet. 1808. *In gr. 8vo. 374 Bl.*

Niet zeer verkuischt zijn wij over het algemeen met dat slag van Leerboeken, waarin hoogere Wetenschappen, die, behalve Wijsgeerige proeven, eene Wiskunstige bearbeiding vereischen, voor *ongeoefenden* in laatstgemelde vak behandeld worden, met achterlating van dezen niet falenden toets der Waarheid. Wat anders toch kan het gevolg zijn van dergelijke opstellen, dan een verminkt en zeer gebrekkig onderwijs? — wat anders, dan dat de Wiskunst, wegens hare moeijelijkheid en schijnbare dorheid, vast meer en meer verwaarloosd en aan een kant geschoven worde bij de opvoeding der Vaderlandsche jeugd? Trouwens zoo de geachte Werken van eenen NOLLET en SIGAUD DE LA FOND de mogelijkheid voldingen om lessen te schrijven over de Natuurkunde: en zoo al dit gedeelte der Wijsbegeerte uit beslissende proefnemingen eenigzins of genoegzaam voor eerstbeginnende en oppervlakkige Liefhebbers kan geleeraard worden: zulks belet niet, dat wij de onderneming, om der *beschaafde* Jeugd *eene Wiskunstige Aardrijksbeschouwing zonder Wiskunstig betoog* te leveren, voor eene vreemde gril en harsenschim aanzien. Maar stellen wij het vooroordeel ter zijden. Een Duitsch Hoogleeraar, dien het in zijn vak aan belezenheid niet ontbreekt, en wiens welmeenen wij gaarne erkennen willen, heeft deze zonderlinge taak aangeslagen, die een LULOFS, VARENIUS en andere vermaarde Mannen voor zich te zwaar keurden, of wel beneden zich

zich achteden. Niet weinig intusschen staan wij verlegen, bij wien wij dezen Schrijver en zijn Boek, ons ter beoordeeling toegezonden, inleiden en aanprijzen zullen. Immers voor de *beschaafde* Jeugd der groote wereld, die liever aan de tooitafel en in de saletten verkeert, dan zich met kundigheden het verstand verrijkt, is het geene gangbare munt. Haar houden aangelegener zaken en luchtiger voorwerpen van goeden smaak onledig, om een ernstig Leerboek in te zien, dat haar den Wereldbol beschrijft, op welken zij leven enkel om zich te vermaken en weg te sterven! Anderen daarentegen, die op beteren aanleg en waardiger doel zich beroemen mogen, door op regtschapen wetenschap prijs te stellen, moeten wij naar elders henenwijzen, en bij voorkeuze een Wiskunstig onderzoek, schoon nu misschien ouderwets genoemd door hedendaagsche betweters, als ware Letterminnaars aanraden. En is er iemand onder onze Lezers, wien het te dezen aan oefening mangelt, of die zich ook den toegang tot de Wiskunde niet te banen weet, voor den zoodanigen misschien zal onze WALCH wel niet geheel onnut, dan toch zijn Leerboek niet zeer gevallig zijn. Bij een opstel, als het zijne, was het ondoenlijk voor den Schrijver, het gebruik veler Wiskunstige benamingen en bekende waarheden te vermijden, die voor eene *beschaafde*, dat is hier *niet grondig onderwezen* Jeugd, toelichting vereischten, ook naar het oordeel des Hoogleeraars. Daaraan gevolgelijk besteedde hij ruim 14 bladz. ten slot der Inleiding, en moest al verders de verklaring van eene menigte onduitsche woorden en kunsttermen gedurig invlechten in het Werk zelve. Deze laatstgedachte ophelderingen komen voor in tusschenredenen, doorgaans van te langen adem of uitgestrektheid, om niet nadeelig te zijn aan duidelijkheid van stijl en regelmatige voordragt. Ook twijfelen wij, of wel het gezegde stuk aan het slot der Inleiding, hoe noodig tot eenig goed begrip der voorkomende zaken, ten volle bevattelijk zijn zal voor Lezers, die geheel vreemdelingen zijn in de Wiskunde, en althans hare eerste gronden nimmer beoefend hebben. Dan, hoeveel dit alles hinderen moge aan het gebruik, waarvoor het Werk, zoo van den Maker als Vertaler, bestemd werd, nog sterker wederhouden ons de volgende bedenkingen van hetzelve bij ongeoefenden aan te prijzen. Behalve de reeds geopperde zwarigheden, mogen wij de verdienste

van

van eene eenvoudige voorſtelling, zoo belangrijk voor onervarenen, doorgaans den Heere WALCH niet weigeren. Een en andermaal nogtans is hij afgedaald tot het platte en lage, en zal zijn Werk, vermoeden wij, aanſtoot geven aan de *beſchaafde* Jeugd, kitteloorig als zij is om niet als lompe weetnieten en zotte onverſtanden beſchouwd te willen worden. Zoo keuren wij af, dat onze Schrijver (bl. 74) in eene vrij lange tusſchenreden betoogd heeft, dat het tijdsverſchil aan de Oostelijker of Westelijker gelegen plaatſen des aardbodems, uit den vroegeren of lateren op- en ondergang der Zonne ontſtaande, niet te wijten zij *aan het verſchil der ſtadsklokken!* — Nog ſterker belgen wij ons, namens onze beſchaafdere Landgenooten, niet daarover alleen, dat de Hooggel. Schrijver het afgezaagd vooroordeel tegen de beweging der Aarde, dat zich op den Bijbel grondt, met noodelooze breedvoerigheid wederlegd heeft; maar wel inzonderheid hierover, dat hij ten laatſte het domme bijgeloof tot zwijgen brengen wil met dit jammerhartig geſprekje tusſchen eenen VALENTIJN en zekeren *Koster* (bl. 169.)

V. Heer Koster! hoe? wat zegt *Gij daar?*
Wij zouden draaijen om de *Zon?*
Gij droomt. Heet Jozua niet aan haar
Om ſtil te ſtaan te *Gibeon?*
K. Dat is 't juist, wat ik zeggen wil,
Want, ſedert dien dag ſtaat zij ſtil.
Bewijs nu uit de Schrift, zoo gij er kans toe ziet,
Dat hij haar weder loopen liet.

Wij ſchamen ons bijkans der aanhalinge, en des Hoogleeraars, die zulke dweepende weetnieten door eenen laffen trek van valsch vernuft onderneemt den mond te ſtoppen in eene *Wiskunſtige Aardrijksbeſchrijving.* In een Vaderlandſchen Almanak of Kinderboekje zou dit ſprookje beter pasſen.

Het gezegde evenwel, wij erkennen zulks, beſlist weinig omtrent de eigenlijke waarde van het Stuk, dat ter beoordeeling voor ons ligt, en betreft veeleer deszelfs inkleeding. Gaan wij dus eenen ſtap verder, en merken wij nu aan, dat, hoe meer Opſteller en Vertaler dezen arbeid willen beſchouwd hebben als eene handleiding voor ongeoefenden, zij dies te meer hadden moeten

ten zorgen, dat men zich veilig op het gezag van dit Leerboek verlaten konde.

Intusschen, wie van beiden te dezen zij te beschuldigen, wij hebben ook bij eene oppervlakkige naziening sporen van achteloosheid of misslagen ontdekt, die ons meerdere doen vermoeden, en uit dien hoofde ons verpligten den Lezer te waarschuwen tegen een onvoorzigtig gebruik dezer handleiding. Te onregt toch wordt hier (bl. 33) de Planeet *Mercurius zeventienmaal* kleener gesteld dan onze Aarde, terwijl hij, volgens LA LANDE en BODE, rijkelijk 1/7 deelen grooter geschat wordt, en de vergelijking zijn zoude als 1:0,14228. (*) Andere dergelijke misslagen, of althans verschillende opgaven, betrekkelijk de Sterrekunde, tegen het gezag van beroemde Mannen inloopende, gaan wij met stilzwijgen voorbij. Alleen teekenen wij nog aan, dat (op bl. 51) de *afstand* der Wachters van Uranus, in *dagen*, *uren* en *minuten*, staat uitgedrukt, waar zeker de bedoeling was van hunnen *omloopstijd* te gewagen. Ook mogen wij niet af wegens den omloopstijd van Saturnus verstafgelegen Wachter deze grove drukfout te vermelden, dat aldaar (bl. 50) 19 Dagen 7 U. en 47 M. genoemd worden, in stede van 79 Dagen 7 U. en 47 M.

Even zeker is het ons, dat dit Werk in andere opzigten niet met de vereischte naauwkeurigheid werd bearbeid of nagezien. Want (om slechts dit in 't voorbijgaan aan te stippen) in de berekening van Aristoteles leeftijd (in eene noot op bl. 129 voorhanden) lezen wij, dat die vermaarde Wijsgeer in het 396*ste Jaar voor Christus* zou geboren zijn; welk getal, (het beloop van 99 Olympiaden, in welk tijdgewricht Aristoteles ter wereld kwam) van 774 jaren (den aanvang dier Grieksche spelen aanduidende voor 's Heilands geboortejaar) afgetrokken, het *jaartal van* 378 (of, gelijk anderen meenen, van 380) *voor Christus* uitlevert in het onderhavig geval.

Ons bestek verbiedt ons, eene aanhaling van belangrijken inhoud uit dit Boek over te nemen, en voor een uittreksel is het geenszins berekend. Om evenwel deskundigen in staat te stellen wegens de volledigheid te oordeelen van dit *niet* Wiskunstig Zamenstel eener Wiskun-

(*) Men zie de Tafel achter LA LANDE, *Abregé d'Astronomie*, Amst. 1774. en de *Beschouwing van het Heel-Al*, door BODE, Leyden 1800, bl. 12.

kunstige Aardrijksbeschrijving, plaatsen wij, ten slotte, de opschriften der XVII Hoofdstukken, waarin het Werk is afgedeeld, behalve de reeds gedachte *Inleiding* (bl. 1—28). I. Over den stand der Aarde in het Zonnestelsel, met opzigt tot andere Wereldbollen (bl. 29—61). II. Over de gedaante der Aarde (bl. 62—120). III. Over de grootte der Aarde (bl. 121—144). IV. Over de beweging der Aarde (bl. 145—170). V. Over den Evenaar en de Aardrijkskundige Breedte (bl. 171—178). VI. Over den Meridiaan of de Middaglijn, en de Aardrijkskundige Lengte (bl. 179—213). VII. Over den Zonneweg, de Evenaarspunten en de Zonnestandpunten (bl. 214—228). VIII. Over den Horizon en de Hemelstreken (bl. 229—240). IX. Over de kleine Cirkels der Aarde, alsmede over de Keerkringen en Poolcirkels in het bijzonder (bl. 241—248). X. Over de verdeeling der Aarde in Halfronden, en volgens de drieërlei Spheren, of standen der Aarde (bl. 249—260). XI. Over de verdeeling der Aarde in Luchtstreken (*Zone*) (bl. 261—281). XII. Over het onderscheid tusschen de bewoners der Aarde, met opzigt tot hunne schaduw (bl. 282-288). XIII. Over de Aardrijkskundige Klimaten, en de verdeeling der Aarde volgens dezelve (bl. 289—297). XIV. Over eenige benamingen der menschen, met betrekking tot hunnen verschillenden stand jegens elkander (bl. 298-326). XV. Over de Aardrijkskundige Maten (bl. 327-333). Hier zal men echter te vergeefs iets zoeken wegens de jongste bepalingen *der Roede en Voetmaat* door de Fransche Geleerden, omtrent den aanvang der tegenwoordige eeuwe. XVI. Over Landkaarten en Aardgloben (bl. 334—344). XVII. Over het gebruik van den Globe (bl. 345—374). zonder dat evenwel hier eenige melding ons voorkome van de verbeteringen omtrent den Aardglobe van onzen Landgenoot COVENS, met welke en Schrijver en Vertaler onbekend schijnen geweest te zijn; waarom wij onze Lezers herinneren aan ons verslag deswege in ons Maandwerk voor 1803. D. I. bl. 16—19.

Tot de volkomenheid van deze Handleiding draagt almede toe, dat men hier in aanteekeningen, doorgaans onder de bladzijden geplaatst, eenige voorname berigten aangaande de meestberoemde Mannen, van welken de Schrijver gewaagt, en ook dit Werk, ten nutte van eerst-

eerstbeginnenden, met eene uitslaande koperen Plaat, in drieën afgedeeld, verrijkt is, op welke nogtans in Fig. 1. de letter *T* (behoorende in het middelpunt des Cirkels) gemist wordt.

Natuur-tafereelen; met Wetenschappelijke Ophelderingen. Door ALEXANDER VAN HUMBOLDT. *Naar het Hoogduitsch, door* GERRIT TROOST. *Iste Deel. In den Haag, bij* Immerzeel en Comp. 1808. *In gr. 8vo.* 258 *Bladz.*

Zeer eigenaardig is het, en ook zeer algemeen, dat Voorredens, Voorberigten, of welk een naam men ook aan die Boekgedeelten geve, welke het Werk voorafgaan, een verslag van de herkomst enz. des Boeks behelzen. Niet vreemd, dat ze doorgaans op eene aanprijzende leest geschoeid zijn. Zeldzamer is het, dat de Schrijver, als 't ware, *Recensent* zijns arbeids zij; en nog zeldzamer, dat hij het gebrekkige daarin gevoele, en met volle erkentenis er voor uitkome. Dit echter troffen wij aan in de Voorrede dezes Werks des Heeren VAN HUMBOLDT. Deze zeldzaamheid, gevoegd bij het onderrigtende en de kortheid, maakt het ons ten pligt, dezelve geheel mede te deelen.

„ Het is," schrijft VAN HUMBOLDT, „ niet dan aarzelend, dat ik het Publiek eene reeks van waarnemingen aanbiede, die bij de beschouwing van groote Natuurvoorwerpen op den Oceaan, in de wouden van den *Orenoco*, in de wildernissen van *Venezuela*, en in de eenzame *Peruaansche* en *Mexikaansche* gebergten ontstaan zijn. Eenige fragmenten werden op de plaats der beschouwing zelve opgeteekend, en naderhand tot een geheel gebragt. Een algemeen overzigt der natuur, het bewijs van de zamenwerking der krachten, de vernieuwing van het genot, dat de onmiddellijke beschouwing den gevoeligen mensch verschaft, zijn de oogmerken, die ik getracht heb te bereiken. Elke Verhandeling zal een geheel op zichzelven uitmaken; in alle zal zich eene en dezelfde strekking tot een algemeen doeleinde openbaren. Deze æstetische behandeling van voorwerpen uit de Natuurlijke Historie stelt, ondanks de voortreffelijke kracht en buigzaamheid onzer vaderlandsche taal (de Hoogduitsche), den Schrijver

ver groote zwarigheden tegen. De rijkdom der natuur verwekt eene ophooping van bijzondere beelden. Doch het is juist deze ophooping, die het rustige en den geheelen indruk van het Natuurtafereel ſtoort. Tot het gevoel en de verbeelding ſprekende, wordt de ſtijl al ligtelijk een dichterlijk proſa. Ik behoef dit hier niet nader te ontwikkelen, daar helaas! de volgende bladen maar al te vele voorbeelden van zoodanige afwijkingen, van zulk een gebrek aan houding bevatten.

„Ik wensch intusſchen, dat mijne Táfereelen, ondanks dit gebrek, dat ik zelf ligter gevoelen dan verbeteren kan, den Lezer nogtans een gedeelte van het genot verſchaffen mogen, dat de dadelijke beſchouwing aan hen verzekert, die de ſchoonheden der Natuur bevatten kunnen. Daar dit genot toeneemt naarmate onze blik dieper in den inwendigen zamenhang der natuurkrachten indringt, heb ik aan elke Verhandeling wetenſchappelijke bijvoegſels en ophelderingen toegevoegd.

„Ik heb alles t'huis gebragt op den eeuwigen indruk, dien de phyſiſche natuur op de morele ſtemming en het lot van den mensch uitoefent. Vooral wijde ik deze bladen toe aan bedrukte gemoederen. *Wie zich uit de* door ſtormen beroerde levenszee gered heeft, zal mij gaarne in digte wouden, in onafzienbare woestijnen, en over de hooge ſpitſen der *Andesketen* volgen. Tot hem zegt het wereldrigtende koor:

De vrijheid zetelt op der bergen hoogen top.
Geen damp van graven ſtijgt in 't zuivre luchtruim op.
't Geluk blinkt overal in dorenlooze rozen
Dáár, waar de ſnoode mensch nooit woonplaats heeft verkozen."

Ziet daar 's Schrijvers plan, wijze van bewerking, en 't geen het heerſchende is in elk der hier opgehangene Tafereelen. Schoon dezelve tot dat ſombere, waarvan hij gewaagt, eene ſtrekking hebben, zullen toch wel andere dan *bedrukte gemoederen* in deze bladen een veelvuldig en afwisſelend onthaal aantreffen, daar zich waarnemingen en zeldzaamheden als opeenſtapelen, bovenal voor hen, die, gelijk HUMBOLDT zich elders uitdrukt, „nooit ons Werelddeel verlaten, of de beoefening der algemeene Aardrijkskunde verwaarloosd hebben." Der zoodanigen twijfelingen tracht hij oplosſing en voldoening te ſchenken. Vinden zij die niet

niet in de veelal op hoogen toon gestemde *Natuur-tafereelen* zelve, zij zullen niet te vergeefs de *Opheldering en* en *Bijvoegsels* raadplegen. Deze zijn veelvuldig, en van zulk eenen aard, dat ze des Schrijvers rijkheid in eigene waarnemingen en belezenheid in die van anderen, alsmede eene beoordeeling en te regtwijzing van vele verkeerde begrippen behelzen. Veel, dat wij er niet in verwacht hadden, is er ons in voorgekomen, soms met eene breedvoerigheid, welke naar eene Verhandeling zweemt.

Het eerste Tafereel, *over de Wildernissen (Steppen) en Woestenijen*, 35 bladzijden beslaande, wordt gevolgd door een vijftigtal Ophelderingen, die tot bl. 117 loopen. Daar de Schrijver zelf van *Dichterlijk Prosa* gewaagt, willen wij, uit vele daarvan ten bewijze strekkende gedeelten, er een ophalen. De Wildernis in *Zuid-Amerika* beschrijvende, vinden wij ten opzigte van de Luchtsgesteltenisse: „Wanneer onder de regtnederschietende stralen der nooit bewolkte zon het verschroeide gras in stof verkeerd is, spart de verharde grond zich op, even als ware hij door eene hevige aardbeving geschokt geworden. Waaijen er dan tegenstrijdige luchtstroomen overheen en plant zich deze botsende beweging voort, dan doet zich in deze wildernissen een zonderling verschijnsel op. Als trechtervormige wolken, welker spits langs de aarde heendrijft, stijgt het zand als een damp, welligt met electrike stof geladen, door de dunne lucht in 't midden van den dwarrelwind op, even gelijk de ruischende waterhoos, welke den ervaren zeeman met schrik vervult. Het schijnbaar nederhangend wolkenkleed laat nu niet dan een duister geelkleurig licht op den verdorden grasgrond nedervallen. De gezigteinder treedt plotseling nader. Hij vernaauwt de wildernissen gelijk het hart van den wandelaar. De heete stoffige aarde, welke als in nevelen gehuld in den dampkring zweeft, vermeerdert de verstikkende warmte der lucht. In plaats van koelte, voert de oostenwind, over den lang verhitten grond henen waaijende, nieuwen vuurgloed aan.

„Ook verdwijnen allengskens de poelen, welke door de geel gebleekte waaijerige Palmboomen voor eene volkomene opdrooging beschut werden. Gelijk in het ijzige noorden het dier door koude verstijft, even zoo onbewegelijk sluimeren hier de krokodil en boaslang, diep in den verdroogden kleigrond gegraven. Dorheid verkondigt alom den dood,

en

en overal volgt den dorstigen reiziger, in de speling der gebogene lichtstralen, het schijnbeeld van eenen golvenden waterspiegel. In dikke stofwolken verborgen, en geprangd door honger en heeten dorst, zwerven hier paarden en runderen rond, daar de eerste, met lang uitgerekte halzen, hoog tegen den wind insnuiven, om, mogt het zijn, in de vochtigheid der lucht de nabijheid van eenen nog niet gansch uitgedroogden poel te ontdekken.

„ Bedaarder en bedachtzamer trachten de muildieren, op eene andere wijze, hunnen dorst te lesschen. Eene bolvormige geribde plant, de *melocactus*, besluit in een stekelig bekleedsel een waterachtig merg. Het muildier slaat met zijn voorpoot de dorens ter zijde, en waagt het alsdan er de lippen met omzigtigheid aan te brengen, om het koele sap van dezen distel te drinken. Doch het drinken uit deze levendige plantenbron is niet altijd zonder gevaar; want dikwijls ziet men dieren, welke door de stekels van de *cactus* aan den hoef verlamd zijn.

„ Volgt eindelijk op de brandende hitte van den dag de verkoeling van den even langen nacht, nog dan zelfs kunnen paarden of runderen niet rusten. Verschrikkelijke vledermuizen vervolgen hen in den slaap, zuigen hen gelijk de vampire het bloed uit, en hechten zich klemmend aan hunne ruggen, alwaar zij etterende wonden verwekken, in welke zich muskiten, hippobosken en een heer van stekende insecten nestelen. Op eene zoo smartelijke wijze leven de dieren, wanneer de gloed der zonne het water op den aardbodem verdroogd heeft!

„ Nadert eindelijk, na eene lange droogte, de weldadige regentijd, dan verandert plotselijk het tooneel in deze wildernissen. Het donkere blaauw van den tot hiertoe onbewolkten hemel wordt lichter. Naauwelijks herkent men des nachts de zwarte ruimte in het sterrenbeeld van het zuidelijk kruis. De zachte phosphorike glans van de *Magellaansche* wolken verdwijnt. Zelfs het loodregt nederschijnende gesternte van den adelaar en den slangendrager schittert nu met een trillend en minder planeetachtig licht. Gelijk verafgelegene gebergten vertoonen zich eenige wolken in het zuiden, die zich nevelachtig over het zenith uitbreiden. — De in de verte rommelende donder kondigt de komst van den alles bezielenden regen aan.

 „ Naau-

„ Naauwelijks is de oppervlakte des aardrijks bevochtigd, of de dampende wildernis bedekt zich met kijlling en ritſelende paspalum, en verſcheidene grasſoorten. Opgewekt door het klimmende licht, ontvouwt de laag groeijende mimoſa de fluimerende bladeren, en begroet de opgaande zon, harmonisch met het vreugdelied der vogelen en de ontluikende bloeſems der waterplanten. Paarden en runderen verlustigen zich nu in het volle genot eens nieuwen levens. De ſchoongevlekte Jaguar verſchuilt zich in het hoog opgeſchoten gras, en werpt zich met een kattenſprong, even als de Aziatiſche tijger, op het vreemdzaam voorbijweidend dier. — Naar luid van het verhaal der Inboorlingen, ziet men ſomtijds den bevochtigden kleigrond aan de oevers der moeraſſen zich langzaam en heuvelachtig verheffen, en dan weder de opgewoelde aarde met een hevig geluid, als bij de uitbarſting van een kleinen ſlikvolkaan, plotſelijk als in wolken verſtuiven. Wie dit verſchijnſel kent, neeme de vlugt; want een reusachtige waterſlang of geharnaste krokodil, door de eerſte regenvlaag uit haren ſchijndood gewekt, ſtijgt uit deze groeve op."

Het tweede Natuur-tafereel voert ten opſchrift: *Denkbeelden over den Gedaantevorm (phyſionómie) der Planten*. VAN HUMBOLDT bezigt het eigen ſchilderend penſeel; dan de kleuren zijn naar den aard der ſtoffe gewijzigd. Wij vermelden alleen het ſlot. Den rijkdom en de ſchoonheid der planten onder de keerkringen vermeld en beſchreven hebbende, ſchrijft hij: „ Deze en meer dergelijke genoegens der natuur ontberen de noordſche Volken. Vele geſternten, vele plantengedaanten, vooral de ſchoonſte, (palm- en piſangvormen, boomvormige grasſoorten en fijngevederde *mimoſa*) blijven hun eeuwig onbekend. De treurige gewasſen, die onze trekkasſen in zich bevatten, geven ſlechts een flaauw denkbeeld van de majeſteit des plantengroeis van de keerkringslanden. Maar in de volmaking onzer taal, in de verhitte verbeelding des dichters, in de navolgende kunst des ſchilders is eene rijke bron van ſchadeloosſtelling geopend. Uit deze put onze verbeelding de levendige beelden van eene uitheemſche natuur. In het koude noorden, op de woeste heide kan de eenzame mensch zich datgene, hetwelk men in de verst afgelegene wereldſtreken ontdekt heeft, eigen maken, en aldus zichzelven eene wereld ſcheppen, die, het werk van zijnen geest, even als deze, vrij en onver-

gan-

gankelijk is." — Ook eene menigte van *Ophelderingen* en *Bijvoegfels* licht dit Tafereel toe.

Verfcheidenheid is in deze opgehangene Tafereelen waargenomen. Het laatfte hier aangebodene voert ten titel: *Over de Watervallen van den Orenoco, bij Atures en Maypures.* De treffende befchrijving van de rivier zelve en de watervallen heeft ten flot de vermelding van de begraafplaats van een verdelgd Volk, en eindigt met deze aanmerking: „ Zoo verdwijnen de geflachten der menfchen! Zoo vervalt de vermaardfte kunde der Volken! Dan, wanneer iedere bloem van den menfchelijken geest verwelkt, wanneer in den ftorm der tijden de werken van het fcheppend vernuft vergaan, zoo ontfpruit toch uit den fchoot der aarde eeuwig een nieuw leven. Rusteloos ontvouwt de voortbrengende Natuur hare teedere knoppen — onbekommerd of de wrevele mensch (een nooit verzoend geflacht) de rijpende vrucht vertreedt." — Weinige *Ophelderingen* en *Bijvoegfels* vergezellen dit Tafereel.

Hoorden wij den Schrijver, ondanks de voortreffelijke eigenfchappen, der *Hoogduitfche* tale toegefchreven, klagten uitboezemen om zich daarin naar eisch uit te drukken, de *Nederduitfche* Vertaler heeft dit ook gevoeld, dan over 't algemeen zich wel van zijn post gekweten. In de veelvuldige eigen vreemde namen zijn wel eenige misflagen; dan vele willen wij aan den Drukker of den Proevennaziener wijten. De werkzame *Organifche krachten* laten wij voor 's Schrijvers rekening. Veelvuldig zijn zijne overwijzingen op andere door hem uitgegevene Werken, welker naflaan, veeltijds, voor den *Nederduitfchen* Lezer onmogelijk is.

Leydens Ramp, door Mr. WILLEM BILDERDIJK *en* MATTHIJS SIEGENBEEK. *Met Afbeeldingen. Te Amfterdam, bij* J. Allart *en* J. Ruis. 1808. *In gr.* 8*vo.*

„ Ons Vaderland heeft zich altijd, ook zonder aan„ merking van deszelfs geringe uitgeftrektheid, „ boven andere landen, op een groot aantal van ver„ dienftelijke Geleerden mogen beroemen. De zeven„ tiende Eeuw, in allen deele het roemrijkst tijdperk „ on-

„ onzer geschiedenis, moge hierin bovenal hebben uit-
„ geblonken; de roem van, in vele opzigten, de fak-
„ kel der verlichtinge voor ons werelddeel ontstoken te
„ hebben, moge bijzonderlijk tot die Eeuw bepaald
„ wezen; ook de achttiende Eeuw praalt met eene reeks
„ van Mannen, welke door het gansche geletterde Eu-
„ ropa, als de eersten in hun vak, geëerbiedigd wor-
„ den." (*) Zoo eerbiedigt men thans een' BILDER-DIJK, als Dichter en Taalkundige; zoo roemt men thans een' SIEGENBEEK, als kenner en handhaver der Nederduitsche Letterkunde. Beider namen pralen aan het hoofd dezes Werks, bevattende een zoo treffend en ontzettend voorval, *de ramp van Leyden*. Niets is natuurlijker, dan dat de verwachting bij het in 't licht verschijnen zeer hoog gestemd was. Men had reeds ROMMER's *beschrijving* en eene reeks van Prenten, dit alles afbeeldende; men was meestal door beschouwing zelf ooggetuige geweest der afgrijsselijke verwoesting; voeg hierbij zoo vele Leerredenen en Staatsbemoeijingen die voorval betreffende, en ieder zal ligtelijk begrijpen, hoe moeijelijk, hoe bijna onmogelijk het was, omtrent hetzelve iet nieuws aan het licht te brengen. Velen echter beklaagden zich, dat de Heeren KLUIT en LUZAC, zonder dat iets van derzelver leven den nieuwsgierigen tijdgenoot en nakomeling was overgebleven, ten grave gedaald waren; anderen hadden gaarne derzelver afbeeldingen, en de prenten, de ramp voorstellende, door eene juiste uitlegging, met vermelding van velerlei bijzonderheden, begeleid. Dit alles bragt den Boekhandelaar ALLART op den inval, zoodra hij vernam dat de Hr. BILDERDIJK een Gedicht op dit onderwerp vervaardigd, openlijk gelezen en ter drukpers gereed had, den verdienstelijken Hoogleeraar SIEGENBEEK te verzoeken, hetzelve met eenig Verhaal en de Levensberigten van de Heeren KLUIT en LUZAC te verzellen. Uit dit oogpunt beschouwe men het Werk, en wij schromen niet, aldus beschouwd, hetzelve gelukkig bewerkt te noemen. Dan treden wij eenigzins nader ter zake.

De Opdragt van den Hr. BILDERDIJK aan den geleerden DE BOSCH heeft vele zachte en uitnemend volgehouden beelden; b. v.

De

(*) Zie voor de *Levensschetsen* in dit Werk, bl. 85.

De BOSCH! gij hadt haar doen herbloeien,
Die plant, die thands in 't stof vergaat.
Gij hebt haar stengel op zien groeien;
Gij, eerst ontschieten aan het zaad:
Gij knop en bladers uit zien spruiten,
En 't bloesfemkroontjen zich ontsluiten, *enz.*

Zulke trekken kenteekenen de pen van BILDERDIJK. Zekere onderwerpen zijn uit hunnen aard *zelf* zoo krachtig, zoo sterk, zoo *eclatant*, dat de Dichter of Schilder er niet veel, om zoo te spreken, van zijne kunst kan bijdoen. Leyden op het oogenblik der uitbarsting heeft men in plaat gebragt; — het kon niet gelukken. Een groote, nare, zwarte wolk met wat bliksem in 't midden, en een enkeld voorwerp in de lucht of op den eersten grond; zie daar de uitdrukking, die nimmer voldoen kan! Even zoo is het ook met de Dichterlijke afbeelding; zij kon bijna niet voldoen, zij kon bijna niet behagen. Men kon zeker de tafereelen, die zich daarna vertoonden, schilderen; maar, daar dezelve wezenlijk alle bekend waren, als waarheid geboekt, en door duizende monden dagelijks verkondigd werden; konden zij ons niets nieuws voor den geest brengen, en dus de gespannen verwachting niet vervullen. Dit is, onzes oordeels, de reden, dat een gedicht op Leydens ramp, zoo gewenscht door velen, die dit niet regt inzagen, eene zeer gewaagde onderneming was. ARNTZENIUS heeft er een gegeven, dat allezins lofwaardig is; dit van BILDERDIJK is ook uitmuntend, zulks duldt geene tegenspraak, en echter dat nieuwe, dat verrassende, dat spelende, hetwelk men van het dichterlijk vernuft vordert, ontbreekt. Men wijte dit niet aan de Dichters, maar aan het Onderwerp: het treft al te zeer door eigene kracht en werking, en laat te weinig aan den speelzieken geest des Dichters over.

BILDERDIJK heeft zijne meesterlijke bekwaamheid hier niettemin weder getoond, en de treffendste tafereelen en beelden blinken overal uit. Men leze — neen! men zie en voele.

Ach! Weelde juicht in 't heil van welverworven schatten;
Verblijdt zich in 't genot van d'afgeloopen' dag; —
En, vaardig aan den disch den beker aan te vatten,
Verzwelgt haar de open grond die opbarst met den slag. —
De Vader dankt zijn' God voor 't aantal lieve telgen,
Wier minnelijke kring zijn' zoeten disch omringt.

Hij rijst; hij ziet zijn kroost het spattend hoofd verdelgen,
En vangt een' steen op 't hart, die voor zijn' boezem springt. —
De Moeder deelt het brood met huisgezin en vader.
Zij legt de handtjens saam van 't wichtjen, thands verzaad.
Waar is zij? — 't zelfde puin bestelpt hen al te gader;
En stervend, weet er geen, wien 't noodlot overlaat. —
De Werkman plengt zijn zweet om gade en kind te voeden.
De dagtoorts snelt ter zee, het hongrend kluisjen wacht.
Hij nadert. — Groote God, wat mag de onnoozle spoeden,
Zijn hut, zijn gade en kroost —! voor hun is 't eeuwig nacht!
De Nooddruft zoekt haar troost op 't stroo der legerstede,
Of blaast op 't scherfjen steens een vonklend spaantjen aan.
Nu heft zij 't oog tot God, in 't schaamle lot te vrede;
En voelt zich ribbe en borst op eens te bersten slaan.

Hoe natuurlijk en roerend zijn de woorden van eene moeder, wier kind bedolven ligt!

„ ô! (Snikt zij) wie ge ook zijt, geniet Gods rijksten zegen,
„ Wie me uit dees scheurende aard mijn telgjen wedergeeft! —
„ Neem me alles, neem 't kleinood dat me over is gebleven:.
Dus zegt ze en rukt de snoer van d'open boezem af.)
„ Neen; neem mijn hartebloed, mijn' adem, en mijn leven,
„ Maar red, ô red mijn kind, wien de Almacht kinders gaf!"
Zij zwijgt. Men andwoordt niet. — Zij scheurt de blonde hairen
Uit bloote kruin en vlecht: „ Redt, mannen, redt mijn kind!
(Dus schreeuwt ze en zwiert in 't rond.) hergeeft het mij, Barbaren,
„ Of — voegt mij bij mijn telg, eer u de wraak verslindt! —
„ Is dan, ontfermend God, geen redding meer te koopen?
„ Gebiedt ge uw' Englen niet, in dees afgrijsbren nood?" —

Overal vindt men dergelijke fraaije brokken, die den Hoofddichter van ons Vaderland doen kennen.

Het *Historisch Tafereel*, misschien beter eenvoudig *Verhaal* genoemd, is der waarheid getrouw en onderhoudend. Het beantwoordt derhalve aan het oogmerk, waartoe het vervaardigd is. Dat men, na het lezen van het krachtig gedicht van BILDERDIJK, hier die stoutheid, dat vuur niet vindt, dat velen gezocht hebben, is niet aan den Schrijver te wijten. Beter ware het misschien geweest, het Historisch Tafereel vooraf te laten gaan. Het eenige, dat wij zouden aanmerken, is hier en daar eenige ongelijkheid in den stijl, die nu eens de pen des Verhalers, dan weder de trekken eens Schilders vertoont.

De Levensschetsen hebben ons zeer veel genoegen gege-

geven, en vervullen uitnemend den wensch van zoo vele bekenden van de geleerde KLUIT en LUZAC, terwijl zij tevens de nagedachtenis van deze Mannen der nakomelingschap getrouw zullen overbrengen. Het zijn kostbare bijdragen in de schatkamer onzer Letterkunde.

Wij danken de Heeren BILDERDIJK en SIEGENBEEK voor hunnen welbestedeń arbeid, en wenschen hun toe de noodige krachten van geest en ligchaam, om, zegepralende over zulken, die niet ongaarne berispen, daar zij geen gelijken gang kunnen houden, ons met meerdere lettervruchten te verrijken.

Dit Werk is door de beroemde Plaatsnijders VINKELES, VRIJDAG en PORTMAN kostbaar versierd. Het afbeeldsel van KLUIT is vrij wel gelukt; dat van LUZAC gaf ons slechts eene flaauwe herinnering.

Reizen in China, inhoudende: Beschrijvingen enz. gemaakt en verzameld gedurende het verblijf in het Keizerlijk Paleis van Tuen-min-yuen, en in eene daar op gevolgde Reis door het Land van Pekin tot Canton, enz. Door JOHN BARROW, *voorheen Geheim-Secretaris van den Grave* VAN MACARTNEY. *Uit het Engelsch. Iste Deel. Met Platen. Te Haarlem, bij* F. Fohn. *In gr. 8vo. 288 bl.*

Indien de veelvuldigheid der Beschrijvingen van eenig Rijk ons hetzelve door en door deed kennen, dan, inderdaad, moest het uitgebreide *Chinesche* Rijk ons, om zoo te spreken, even bekend wezen als naderbij gelegene Rijken; ja als ons Vaderland. Dat zulks echter verre van daar is, behoeft geen betoog. De wijze, waarop Vreemdelingen, schoon in statelijk Gezantschap derwaarts trekkende, ontvangen, omgeleid, bewaakt, bespied, en van veelvuldige begeerde kennisneming verwijderd en uitgesloten worden, is eene genoegzame reden, om vast te stellen, dat de waarnemingen van hun, die anderzins de noodige vereischten daartoe bezitten, gebrekkig blijven.

Niet vreemd, dat de Heer BARROW, wiens Reize wij hier voor ons hebben en door toevallige omstandigheden te lang reeds onvermeld bleef, op den dorpel zijns Werks, in de voorafgaande Aanmerkingen, gewaagd hebbende van hetgene de Heer GEORGE STAUNTON ons wegens *China* berigtte, wiens kostbaar Werk, ook in 't *Nederduitsch* vertaald, wij aankondigden, het denkbeeld van de overtolligheid zijns Werks, dat zelfde Gezantschap betreffende, te keer gaat, des vrij voldoende redenen bijbrengt, en teffens zijne be-

 paal-

paalde bedoeling vermeldt, „ om dit zonderlinge Volk in deszelfs ware gedaante te vertoonen, niet zoo zeer als hunne eigen zedelijke leerstellingen hetzelve afbeelden, maar zoo als zij indedaad zijn, en het tevens te ontdoen van dat vernis en klatergoud, waarmede de Zendelingen goedgevonden hebben, om hunne geschriften, even als de paleizen van den Keizer, te bekleeden; — ook zal men trachten zulk eene schets te geven van de manieren, zamenleving, taal, letterkunde, de fraaije kunsten en wetenschappen, de burgerlijke wetten, den Godsdienst en deszelfs leerstellingen, de bevolking, de bevordering van den landbouw, het burgerlijk en zedelijk karakter van dit Volk, waardoor de Lezer in staat zal gesteld worden, om zelf te oordeelen, *in welk een rang China onder de beschaafde Volken moet geplaatst worden.*" — Eene, wij zware taak, doch niet ongelukkig uitgevoerd, als men in 't oog houdt de achterhoudendheid der *Chinezen* en den afstand, op welken Vreemdelingen gehouden worden.

Den Heere BARROW, die zeker meesterlijk de pen voert, heeft bestendig het gebrek aan, om anderen, bovenal wat niet *Engelsch* is, te verachten; hierin moet de *Fransche* Schrijver COSSIGNY deelen, wiens Aanmerkingen men echter veelzins waardig gekeurd heeft, in de *Nederduitsche* vertaling van STAUNTON, aan den voet der bladzijden te plaatsen, door hem een *Fransche Berisper*, een *Betwêter* getiteld. Ons *Hollandsch* Gezantschap, met den Heere TITZINGH aan 't hoofd, door VAN BRAAM, de tweede in die Bezending, beschreven, en waarvan wij ook eene *Nederduitsche* vertaling hebben, krijgt een ruim berispend aandeel; terwijl Lord MACARTNEY's en der *Engelschen* handelwijze, met niet weinig *Britschen* trots, wordt opgehemeld. Welk een ruim veld van welgegronde aanmerkingen doet zich hier op; dan wij willen er niet in uitweiden. De *Portugezen* en de *Franschen* loopen op verre na niet vrij.

Behalve 't geen wij reeds in 't algemeen aanmerkten, nopens de oorzaken van de onvolkomenheid der narigten het *Chineesche* Rijk betreffende, mogen wij als eene bijzonderheid, door BARROW medegedeeld, hier opteekenen de bepaling van den Raad der Plegtigheden van *veertig dagen* voor het verblijf van een buitenlandschen Gezant, het zij in de Hoofdstad of elders, waar het Hof zulks mogt goeddunken; schoon die tijd, bij bijzondere gelegenheden, of bij toeval, wel eens tot het driedubbeld verlengd wordt. De verhalen der Gezantschappen, uit *Europa*, in de twee voorgaande Eeuwen, naar *China* gezonden, wijzen uit, dat geen derzelven tot het driedubbeld van den tijd, door het Hof der Plegtigheden daartoe bepaald, is uitgestrekt geworden; en dat twee er niet eens den bestemden tijd gebleven zijn. Het eerste Gezantschap der

der Hollanderen toefde er *negentig* dagen, — het tweede *Hollandsche zes en veertig*, — het eerste *Russische* Gezantschap *honderd een*, — het tweede van daar *honderd veertien*, — dat van den Paus *negen en negentig*, — het *Portugesche* Gezantschap *negen en dertig*, — het *Britsche zeven en veertig*, — en het derde *Hollandsche zes en dertig* dagen. — Gemelde tijdsbepaling heeft, behalve de algemeene ongezindheid der *Chinezen* ten opzigte van vreemde Volken, den grond in de verbazende kosten voor het Rijk, door die Gezantschappen, welke gedurende al den tijd van derzelver verblijf voor Lands rekening onthaald worden, veroorzaakt.

Geschied- en oordeelkundig gaat BARROW, in het IIde Hoofdstuk, de vroegere en latere getuigenissen wegens de *Chinezen* na. Vroeg zijn zij beschaafd geweest, doch blijven op denzelfden trap. Hij geeft de gronden aan, op welke men zoo hoog van dit Volk sprak, en tevens te kennen, op welke gronden zijne aanmerkingen over dit Volk rusten. „De begrippen," schrijft hij, „die in deze bladen gevonden worden, zijn opgemaakt uit de voorvallen en gebeurtenissen, die er gedurende den loop van een bezoek van acht maanden hebben plaats gehad, en uit zulken, die best berekend schenen tot verklaring des toestands van het Volk, van deszelfs Nationaal Karakter, en den aard en natuur der Regering."

Dit alles met den aanvang des II H. vermeld hebbende, behelst het vervolgens de vaart des *Britschen* Gezantschaps door de Straat van *Formosa*, doormengd met aanmerkingen over de geringe vordering der *Chinezen* in de Zeevaart, en hoe verre deze zich hebbe uitgestrekt. — Dit geeft gelegenheid aan den Schrijver, om een denkbeeld, wegens de overeenkomst der *Hottentotsen* en *Chinezen*, in zijne *Reizen naar de binnenlanden van Afrika*, 't geen de berisping der Schrijveren van het *Critical Review* niet ontgaan had, te verdedigen. Een bijgevoegd afbeeldsel van een echten *Hottentot* en een *Chinees* dient om die Berispers te overtuigen, dat de door hem gevondene gelijkenis geene harsenschim zij.

Onderrigtend in de scheepvaart; zeer lezenswaardig en 't Volk kenmerkende de hier en bij de landing gedane waarnemingen. Het dwingen der Ingezetenen tot het behulpzaam wezen op de Schepen doet hem eene aanmerking maken op de willekeurige regering. Doch welk eene zeldzaamheid in BARROW! hij laat er op volgen: „Dan een *Chinees* zou mogelijk dezelfde ongunstige denkbeelden opvatten van onzen Regeringsvorm, indien hij onderrigt wierd van de maatregelen, die men somtijds genoodzaakt is te nemen om onze Zeemagt te bemannen!" Het beschrevene *Chinesche* Zeekompas doet ons de minderheid van 't zelve bij 't onze kennen. Na de

de Reis op de *Gele Zee*, werd dezelve op *Chineſche* Jagten, tot binnenlandsch gebruik geſchikt, voortgezet.

Tot nog toe heeft de Reiziger ons *Chineſche* Zeelieden doen kennen; thans geeft hij geen gunſtig denkbeeld van 't Land of het Volk. Veel is er geſchreven over de kleine en door kunst misvormde voeten der *Chineſche* Vrouwen. Deze krijgen hier geene kleine beurt. De Schrijver toont, dat die monſterachtige gewoonte in *China* niet altoos heeft plaats gehad, en hoe ze gewoonlijk aan de jaloezij der Mannen wordt toegeſchreven. Indedaad, de begeerte, om over zijnen medemensch te heerſchen, brengt dikwijls den mensch tot vreemde buitenſporigheden. Op dit grondbeginſel is het, dat de Geleerden, of zij, die goedvinden zich alzoo te noemen, de nagels van hunne kleine vingers ſomtijds laten groeijen tot de verbazende grootte van drie duimen, enkel om te toonen, dat zij geene menſchen zijn, die tot de handwerksliedeu behooren; en op die zelfde wijze heeft men mogelijk de Juffers in *China* beduid, dat zij de gewoonte van het verminken harer vrouwelijke kinderen moeten volgen, om daardoor hare kinderen te onderſcheiden van die der boeren, welke, in de meeste Provincien, tot ſlaafsch werk gebruikt worden. De minſte afwijking hiervan wordt voor eene ſchande gehouden. — De kunstbewerking om de voeten zoo onbruikbaar te maken, de onzindelijkheid daarmede gepaard, doet ons borg ſtaan, dat, welke vreemde Modes ook aangenomen worden, deze wel onnagevolgd zal blijven!

Dan de onzindelijkheid der *Chinezen* is verregaande, en wordt hier op eene walgelijke wijze beſchreven. Met meer vermaaks zal men de groote drukte op het water en de talrijkheid der bewoneren van vaartuigen vermeld vinden.

Met het III H. zet men voet aan land. Het Gezantſchap trekt naar *Pekin*. Eenig verſlag van die Hoofdſtad, alsmede het vermelden van een togt des Gezants naar het Landhuis van den Keizer in *Tartarije*, wordt gevolgd van 's Schrijvers verblijf te *Pekin*, om toezigt te hebben op de geſchenken voor den Keizer geſchikt, 't geen hem gelegenheid verſchaft om de *Chinezen* in eenige werkzaamheden te doen kennen, alsmede het gedrag der Prinſen, gevolgd van een kort verſlag van het Paleis en de Tuinen van *Tuen-min-yuen*; voorts het overleveren der Geſchenken. — Zeer fraai is het ſlot dezes Hoofdſtuks, behelzende Lord MACARTNEY's beſchrijving van het Keizerlijk Park te *Gehol*, 't welk, met opzigt tot deszelfs uiterlijke gedaante, ſchoonheid en vermakelijkheid, nergens zijns gelijken heeft. Eene fraaije Plaat geeft ons een gedeelte van 't zelve te zien, en de beſchrijving doet ons de hand eens Meesters in de kunst van tuinieren kennen. Ter overneminge is dezelve veel te breedvoerig.

Zoo

Zoo veel ons bekrompen bestek toelaat, moeten wij nog iets van het IV H. zeggen. Ter loops vernamen wij reeds iets van de Karaktertrekken der *Chinezen*. Dit Hoofdst. is bepaald om ons eene schets te geven van den staat der zamenlevinge in *China* — van de manieren, de gewoonten, de gevoelens in het zedelijk karakter van dat Volk. — De staat der schoone sexe zal niemand zonder afkeuring, zonder afgrijzen lezen; even zoo de uitgestrekte magt over slecht opgevoede kinderen. De liefde heeft in de huwelijken geen deel; zij zijn een koophandel. De veelwijverij, schoon geoorloofd, is verre van algemeen. De landswetten zijn voor de vrouwen nadeelig. De ondeugd der *Grieken* grijpt bij de *Chinezen* stand. Dronkenschap is onder hen geen heerschend gebrek; dan de aanzienlijken gedoogen in hunne huizen het gebruik van Opium. Geene openbare Godsdienstoefening heeft er plaats. Ongezelligheid maakt een hoofdtrek uit. Tot dobbelspel is de *Chinees* gereed; dit ook gaat soms van dronkendrinken vergezeld, en zij wagen vrouwen en kinderen aan het dobbelspel. Dierengevechten zijn bij hen geliefd. Zwaar zijn hunne kastijdingen en straffen. Wreedheid speelt er eene rol in. Aan onmenschelijkheid maken zij zich schuldig; de wetten geven er aanleiding toe. Kindermoord is te *Pekin* zeer algemeen, en wordt elders op eene ontzettende wijze gepleegd.

Zoo vele meestal ongunstige trekken in het karakter der *Chinezen* opgegeven hebbende, inzonderheid die van wreedheid, merkt hij op, hoe zeer dit te bevreemden is in een Volk, welks natuurlijke gesteldheid noch wreed noch wrevelig is, maar integendeel zachtzinnig, verpligtende en blijmoedig; dan vindt de oplossing van dit bevreemdende alleen in de gewoonte, waaronder zij gebragt zijn, of aan de zware hand der magt, die altoos over hen uitgestrekt is; en hij ontwikkelt dit denkbeeld. — Voorbeelden brengt hij bij van de bedriegerij der *Chinesche* Kooplieden in hunnen handel met de *Europeanen*, alsmede van hunne behendigheid om elkander te bedriegen. De Kooplieden zijn er daarom veracht; dan dit heeft zijne uitzonderingen, schoon anderen dan de Kooplieden door flinkschen handel zich ook verachtelijk maken. — Het onderscheid tusschen de *Chinezen* en *Tartaren* wordt wel in 't oog gehouden.

Alle deze opgesomde bijzonderheden worden hier wel uitgezet; zij zijn zoo vele Bijdragen tot eene nadere kennis aan het *Chinesche* Rijk en deszelfs Inwoneren.

Tien

Tien Lierzangen van HORATIUS, *in de Nederduitsche Taal in dezelfde Dichtmaat overgebragt door* P. H. A. J. STRICK VAN EN TOT LINSCHOTEN, *Vrijheer van Heekendorp. Te Amsterdam, bij* P. J. Uylenbroek. 1808. *In gr. 8vo.*

Op het gevaar af, van door den Heer STRICK VAN EN TOT LINSCHOTEN, *Vrijheer van Heekendorp*, gerekend te worden onder diegenen, die hij met een' echt *Duitschen* uitgang *scholastikers* noemt, betuigt de Recensent over de poging, om, op het voorbeeld der *Duitschers*, de Dichtmaten der Ouden in onze taal na te bootsen, geen gunstig oordeel te kunnen vellen. Hij zegt opzettelijk: *na te bootsen;* want tot eene volkomene navolging, overeenkomstig de regelen der *Prosodie*, die bij de *Grieken* en *Romeinen* de *quantiteit* der lettergrepen bepaalden, zal toch wel de ijverigste voorstander dezer nieuwe manier onze taal niet vatbaar rekenen. De vraag is dus niet, of men gaarne volmaakt *Grieksche* en *Latijnsche hexameters* en *pentameters* enz. enz. in onze taal zou zien, maar of, daar dit onmogelijk is, de kenner van het *metrum* der Ouden behagen kan vinden in zoogenoemde *dactylen*, *spondeën* enz. enz., waarin de *quantiteit* der lettergrepen, met veronachtzaming der voornaamste, zoo niet van alle regelen der *Grieksche* en *Latijnsche Prosodie*, alleen door het *accent*, 't welk bij de Ouden slechts in enkele gevallen besliste, bepaald wordt. Het ongunstige oordeel des Recensents grondt zich derhalve ook niet op de meening, dat dergelijk eene halfslachtige nabootsing van het *metrum* der Ouden in onze Taal onuitvoerlijk zou zijn, ('t welk ook wel niemand zal beweerd hebben,) maar op het weinig behagelijke, dat hij daarin vindt, en op zijne overtuiging, dat daarvan noch voor de Taal, noch voor de beoefening der Dichtkunde in dezelve, zoo oorspronkelijk, als bij de vertaling van de meesterstukken der Ouden, eenig voordeel te hopen, maar integendeel veel nadeel te vreezen is. Men sla slechts het oog op *Duitschland:* sedert deze nieuwe manier, waarvan wij hier spreken, aldaar is doorgedrongen, is zelfs het *proza* van vele Schrijvers zoo *onduitsch*, dat is in dezen zin *Barbaarsch*, geworden, dat men het zonder walging niet kan lezen; en wat de poëzij betreft, zoo oorspronkelijk, als vertaling, van de meeste hedendaagsche Dichters onder de *Duitschers* geldt, 't geen onze BILDERDIJK (zeker een weinig te algemeen) zegt in zijne *aanteekeningen* op het *Buitenleven*, bl. 22: „ Van de *Hoogduitsche* poëzij behoort thans onder degenen, die smaak en verstand hebben, geen gewag meer te zijn: zij moet het verderf der poëzij worden, overal waar men

men er smaak in krijgt." — En de reden hiervan is, behalve in de *mysterieuze* wartaal der nieuwere en nieuwste Wijsgeerige stelsels, ook in de verkrachting van het Taaleigen te zoeken, waartoe dit halsbrekend nastamelen der Ouden bij hen aanleiding gegeven heeft. Men zegge niet, gelijk wij hier in het *Voorberigt* lezen: „ Het schoon(e) is en blijft eeuwig en onveranderlijk schoon, en eene schoone taal is voor al het schoone vatbaar." De eerste stelling toch, hoe waar ook in zekeren zin, kan in dit geval van geene toepassing zijn, dewijl het schoone der formen, (en daarvan toch wordt hier gesproken,) aan bepaalde formen verbonden is, zoodat hetgeen de eene form schoon maakt, aan de andere niet voegt. Zoo heeft een schoon man b. v. eene andere form dan eene schoone vrouw, en beiden zijn zij echter schoon. Doch geef aan den man de schoonheid der vrouw, en aan de vrouw de schoonheid van den man, en beiden zijn zij niet meer schoon. Hieruit blijkt tevens, dat de tweede stelling volstrekt valsch is.

Wat nu deze *tien Lierzangen van* HORATIUS, zoo als die in de genoemde manier behandeld zijn, aangaat; het is Recensent voorgekomen, dat dezelve over het geheel vrij wel geslaagd zijn, en op nieuw een bewijs opleveren van die bekwaamheid, waarmede de *Vrijheer* het werktuigelijke der kunst weet te behandelen. Slechts op weinige plaatsen is voor het natuurlijk *accent* onzer taal, ('t welk, naar Recensents oordeel, in deze soort van versmaat alles beslissen moet, wil men dezelve niet nog onaangenamer voor *Hollandsche* ooren maken, dan zij reeds is, en wil men een' vasten regel volgen,) een kunst-klemtoon in de plaats gezet, die, zal het vers goed gelezen worden, aan de gewone uitspraak geweld doet. Bij voorbeeld: in den *eersten Lierzang*, die hier voorkomt, zijnde de *negende van het eerste Boek*, lezen wij:

En schenk — — —
Rijkelijk, o Thaliarchus! *u* in.

Wie zal dezen laatsten regel niet als een trippelvers lezen, te meer, daar de zin geen' bijzonderen klemtoon op *u* vereischt, ja naauwelijks gedoogt? En evenwel moet men lezen:

Rijkelijk | , ŏ Thali | archus! | ū in.

Van gelijken aard is, in denzelfden *Lierzang*:

— . — Versmaad — — — —
't Zoet van de | min en het | dansvermaak niet.

Ge-

Gelijk ook in den *vierden* van dit tiental, den *derden* van het *tweede Boek:*

— — — en 't hoog op één gestapeld
Goud zal de |-schat van den | erfge | *naam* zijn.

En eindelijk in den laatstgenoemden:

Toch zendt ons 't lot naar Charons bootjen
Allen ter | eeuwige | balling | *schap* heen.

Welk *Hollander* zal hier op de lettergrepen, *maak*, *naam* en *schap*, een' klemtoon laten vallen? En echter moet men dit doen, om het vers goed te lezen. — In den *tweeden Lierzang* van dezen Bundel, den *elfden van het eerste Boek*, wordt van den naam *Leuconoë*, even als in het *Latijn*, een *Choriambus* gemaakt, terwijl ondertusschen, volgens onze uitspraak, die hier beslissend is, de tweede lettergreep lang moet zijn; gelijk ook de eerste in *Chloë*, hier nogtans, in den *zevenden Lierzang*, den *negenden van het derde Boek*, in navolging van het *Latijn*, driemaal kort gemaakt. Op andere plaatsen daarentegen maakt het *accent*, tegen de *Latijnsche quantiteit*, de lettergrepen lang of kort, gelijk behoort, en hier met voorbeelden getoond zal worden, opdat men niet zou kunnen zeggen, dat de Recensent dezen regel van de kracht des *accents* eigendunkelijk stelt. In den *derden Lierzang*, die hier voorkomt, den *dertienden van het eerste Boek*, lezen wij:

— — — — — — die
Zoo barbaarsch uwe kusschen, zoet
Van puik | nektar, waarin | *Venus* ze doop | te, hoont.

Hier wordt de eerste lettergreep in *Venus*, om het *accent*, doch tegen de *Latijnsche quantiteit*, lang gemaakt, gelijk ook in *Calaïs*, in den reeds aangehaalden *zevenden Lierzang*, den *negenden van het derde Boek*. Immers het heet aldaar:

Van weêrkeerige liefde gloei
Ik voor | Ornytus Zoon |, Thuriums *Ca* | *laïs*.

Het *Latijn* heeft daarentegen:

Thurii | *ni Calaïs* | *filius Or* | *nyti*.

Aan

Aan het slot van den *achtsten Lierzang*, den *zevenden van het vierde Boek*, heeft men deze vier regels:

Nooit kan | zelfs Di | aan *Hippo* | *liet* om zijn | kuischheid be- | vrijden
Uit de spelonken der Nacht:

Noch is | *Theseus* in | staat voor zijn' | waarden *Pi* | *rithoüs* | ooit te
Slaaken de banden des doods.

Hier wordt de eerste lettergreep in *Hippolytus*, *Pirithous*, en de laatste in *Theseus*, om de uitspraak, schoon tegen de *Latijnsche quantiteit*, kort gemaakt; gelijk ook nog een weinig vroeger in dezen zelfden *Lierzang* de eerste in *Torquaat*, schoon het daar niet volstrekt noodig was, dewijl men ook lezen en afmeten kon:

Zijt ge eens | dood, Tor | quaat! en | heeft eens | Minos met | luister;

in plaats van 't geen er nu gevonden wordt:

Zijt ge eens | dood, ô Tor | quaat! en | heeft eens | Minos met | luister.

Doch dit is denkelijk geschied, om tusschen zoo vele *spondeën* een' *dactylus* in te voegen, en daarom keurt Recensent het geenszins af. Men volge slechts een' vasten regel, en blijve zichzelven gelijk. — Dan het geheele onderwerp eener zoogenaamde *Nederduitsche prosodie* zal nader dienen behandeld te worden, wanneer de Verhandeling van den *Vrijheer* over dit onderwerp, en het bekroonde Prijsschrift van den Heer KINKER in het licht zullen verschenen zijn.

Laat ons nu nog de vertaling op zichzelve beschouwen, zonder acht te slaan op de voetmaat der verzen: en dan moet Recensent betuigen, dat dezelve over het geheel vrij getrouw en gelukkig is, vooral die des *dertienden Lierzangs van het eerste Boek: Cum tu, Lydia, Telephi* &c., en des *zevenden van het vierde Boek: Diffugere nives* &c. Bij eene naauwkeurige vergelijking is evenwel aan Recensent eene en andere plaats voorgekomen, die door den Vertaler of niet goed begrepen, of ten minste ongelukkig uitgedrukt is. Zoo worden in den *eersten Lierzang* de woorden van HORATIUS (*Lib.* I. *Od.* 9.):

— — — *geluque*
Flumina constiterint acuto;

vertaald:

— — — — hoe
Spitsig van 't ijs de rivieren toe zijn.

Of, behalve BAXTER, eenig ander uitlegger van HORATIUS, (Recensent heeft de Uitgaven van JANI en MITSCHERLICH niet bij der hand,) het *gelu acutum* aldus hebbe opgevat, weet Recensent niet; doch het is veel natuurlijker, met LAMBINUS, TORRENTIUS en GESNER, eenvoudig te vertalen: *felle vorst*; of letterlijk: *scherpe vorst*. — Aanstonds hierop luidt het:

—— —— steek 't vierjaarige *wijnvat* op,
En *schenk uit de oorkruik* uw' *Sabiner*.

Het woord *wijnvat* is hier ongelukkig gekozen, dewijl het niet nalaten kan, zelfs bij den kundiger Lezer het denkbeeld van een hedendaagsch vat of fust te verwekken, terwijl de Ouden hunnen wijn in kruiken bewaarden. Te meer moet men in dit verkeerde denkbeeld versterkt worden, wanneer men van *schenken uit de oorkruik* leest, welke kruik dan, in zamenhang met het vorige, onze flesch wordt; geheel tegen het gebruik der Ouden, die den wijn uit de kruik in het mengbekken (*crater*) goten, daarin met water mengden, en vervolgens in de bekers (*cyathi*) schepten. Door eene uitdrukking van het oorspronkelijke in twee op te lossen, (iets, 't welk op zich zelf bij deze soort van vertaling niet moest plaats hebben,) is deze dubbelde misslag veroorzaakt. Nog spreekt het *Latijn* van de *sabijnsche kruik* en niet van den *sabijnschen wijn*. 't Is waar, sommige uitleggers, b. v. BAXTER en GESNER, vatten, bij omzetting van het *epitheton*, de plaats aldus op; doch TORRENTIUS merkt te regt aan, dat de *sabijnsche* wijn onder de gemeene wijnen gerekend werd, gelijk HORATIUS zelf zegt (*Lib.* I. *Od.* 20. *v.* 1.):

Vile potabis —— sabinum.

En zou hij dan hier zijnen vriend zoo bijzonder aansporen, om zich te goed te doen met — gemeenen wijn? —— In het laatste *couplet* van dezen zelfden Lierzang wordt *gratus risus* overgezet: *u geneegen pieplagch*, gedeeltelijk zeer juist, dewijl *pieplach* hier met den aard der zaak wonder wel strookt, gedeeltelijk verkeerd, dewijl *gratus* hier eenvoudig beteekent *aangenaam*, *streelend*.

In den *tweeden Lierzang* (HORAT. *Lib.* I. *Od.* 9. *v.* 5.) lezen wij:

Wiens stormwinter *u toont*, *hoe* hij de zee bonkt en d'Etrurischen *Puimsteeneoever verzwakt*. —— —— ——

Hier

Hier is wederom eene uitdrukking van het oorspronkelijke:

Quae nunc oppositis debilitat pumicibus mare Tyrrhenum;

in twee of zelfs in drie opgelost. Het *toonen* van den winter, *hoe* hij zijn geweld uitoefent, moet denkelijk dienen, om *nunc* uit te drukken: doch het is daartoe niet voldoende, dewijl geen *Hollandsch* Lezer, zonder het *Latijn* te verstaan en er bij te vergelijken, er hetzelfde bij denken kan. Het oogmerk van HORATIUS is namelijk niet, om den winter, waarvan hij spreekt, als zoo bijzonder stormachtig af te schilderen, maar in den winter dezen *Lierzang* vervaardigende, gebruikt hij, in plaats van *prozaïsch* te schrijven: *deze winter*, eene dichterlijke schildering, die hij wel door het woordje *nunc* bijzonder maakt, doch die algemeen van alle winters waar is. Nu oordeele men, of het eerste, 't welk gezegd is het oogmerk van HORATIUS niet te zijn, uit de opgegevene vertaling niet natuurlijk moet verstaan worden. Van het *verzwakken van den puimsteenoever* staat niets in het oorspronkelijke, 't welk eenvoudig beteekent: *die nu de Tyrrheensche zee op den puimsteenoever doet breken.* Dit had wel een weinig aangezet en verhelderd mogen worden, doch niet met eene geheele omkeering van het beeld en de uitdrukking.

In den *derden Lierzang* (HORAT. *Lib.* I. *Od.* 13. *v.* 2.) wordt *de rozenhals* van TELEPHUS in eene *rozenwang* veranderd. Is dit vergissing of opzet? verkeerd is het ten minste zeker.

Het derde *couplet* van den *vierden Lierzang* (HORAT. *Lib.* II. *Od.* 3. *v.* 9. seqq.) luidt aldus:

Waar de oude pijn en 't zilveren pappelloof
Gastvrij hun schaâuw zaam *door het getak verspreidt*,
Waar *'t beekjen doordringt* langs het kronklend
Oever en vlugtig *het golfjen voortruischt*.

De woorden *door het getak* zijn hier, vooral om het volgende *verspreidt*, dubbelzinnig, zoo niet onverstaanbaar. Worden hier de takken van den pijn en populier zelve verstaan, en is *door* dus zoo veel als *door middel van?* of worden hier de takken van lagere struiken bedoeld, die onder den pijn en populier staan, zoodat *door* hier beteekent *over* of *in?* De Lezer, die het *Latijn* raadplegen kan, verstaat zeker het eerste: doch die zulks niet kan, moet het tweede gissen, dewijl hij het *getak* niet wel tot den pijn en populier kan brengen. En terwijl *hij* dan niet begrijpt, hoe HORATIUS zijn vriend kan uitnoodigen, om in de struiken te gaan zitten, zoo maakt natuurlijk de eerstgenoemde Lezer de aanmerking, dat de boomen niet anders dan door hunne takken hunne schaduw, in

den hier bedoelden zin, verspreiden. Maar geldt dit alles ook niet tegen het *ramis* van HORATIUS? Neen zeker; de woorden van dezen zijn duidelijk en schilderachtig: *waar de hooge pijn en de witte populier, door het ineenvlechten hunner takken, waartoe zij zeer genegen zijn, hunne herbergzame schaduw gezamenlijk verspreiden.* In de twee laatste regels van dit *couplet* is al weder eene uitdrukking in twee opgelost. Hoe schilderachtig is hier weder HORATIUS? *waar 't vlugtige golfje om de kromming van het beekje met moeite en al kabbelende voortvloeit.* — In het volgende *couplet* van dezen *Lierzang* worden de woorden *res et aetas* overgezet door *tijd en gelegenheid.* Ondertusschen beteekent *aetas* hier ongetwijfeld *jeugd*, en *res* waarschijnlijk *goederen*, gelijk LAMBINUS het opvat.

In den *vijfden Lierzang* (HORAT. II. *Od.* 6. *v.* 18.) vinden wij de woorden van HORATIUS:

—— —— *et amicus Aulon*
Fertili Baccho; —— ——.

aldus weêrgegeven:

—— —— en het gunstige Aulon,
Rijk in wijnoogst. —— ——

Doch de zin van het *Latijn* is: *Aulon, gunstig voor een' rijken wijnoogst.*

In den *zesden Lierzang* (HORAT. II. *Od.* 10. *v.* 9 & 10.) is in deze vertaling:

Vaak beweegt 's winds magt den verheven pijnstam,
Hooge torens vallen met *schrikbren* plof neêr;

de *comparativus*, die in *saepius* en *graviore* is, en waarop het hier vooral aankomt, verloren gegaan. Voorts zou de Recensent voor zich, te dezer plaats, met BURMAN liever lezen: *saevius*, gelijk hij ook in den *derden Lierzang* (HORAT. I. *Od.* 13. *v.* 3.), met BENTLEI, in plaats van *cerea*, hier gevolgd, aan *lactea*, en in den volgenden *zevenden Lierzang* (HORAT. III. 9. 9.) aan *Thressa*, in plaats van *Cressa*, met LAMBINUS, TORRENTIUS, BENTLEI en BAXTER, de voorkeur geven zou. Doch ieder behoort hierin zijne vrijheid te hebben, wanneer de lezing, door hem gevolgd, op gezag steunt, en geen' onzin behelst.

In den laatstgenoemden *Lierzang* lezen wij, aan het slot van het vierde *couplet:*

Indien 't noodlot *zijn jeugd*, *hem* maar in 't leven spaart.

Dit is voor Recensent volstrekt onverstaanbaar. Hoe kan een jon-

Jongeling, wiens *jeugd* gespaard wordt, nog *bovendien* noodig hebben, in het leven gespaard te worden? Het *Latijn* heeft: *indien het noodlot den jongeling in het leven spaart.*

In den korten *achtsten Lierzang* (HORAT. III. 13.) is den Recensent niets voorgekomen, dat aanmerking verdient: doch in den daarop volgenden (HORAT. IV. 7), alwaar de woorden:

—— —— —— — *et de te splendida Minos*
Fecerit arbitria;

aldus vertaald zijn:

—— —— —— —— en heeft eens Minos *met luister*
Over u vonnis geveld;

is, naar des Recensents oordeel, het woord *splendida*, met een' oud' uitlegger en TORRENTIUS, op te vatten in den zin van *naar waarheid.* Alle de andere opvattingen zijn gewrongen en laf, gelijk ten aanzien van die, welke hier gevolgd is, zelfs dan den enkel *Hollandschen* Lezer blijken kan.

In den laatsten *Lierzang* van dezen Bundel (HORAT. *Epod.* 4.) had Recensent, in plaats van 't geen nu in den derden regel gelezen wordt.

Wiens rug nog van 't Iberisch kloptouw *jeukt*; ——

liever overgezet gezien, volgens de verklaring van LAMBINUS: *wiens rug* (of liever letterlijk: *zijde*) *nog de striemen draagt* enz. Doch dit is eene kleinigheid, terwijl Recensent voorts de vertaling van *via sacra* door *tempelweg*, en van *triumviri* door *beulenrots*, waaromtrent de *Vrijheer* zich in een *Naberigt* verantwoordt, om de aldaar opgegevene redenen volkomen goedkeurt. Insgelijks oordeelt de Recensent, dat de vier laatste regels van dezen *Lierzang* de ware meening van HORATIUS uitdrukken, waarvan de *Vrijheer*, in het genoemde *Naberigt*, zelf met zedige twijfeling spreekt, tegen zijne vertaling die van den Heer VAN WINTER overstellende, en het oordeel aan den kundigen Lezer overlatende. Recensent moet bekennen, dat de vertaling van den Heer VAN WINTER, hier ter plaatse, indien hij dezelve wel verstaat, aan het doel des Dichters niet ten volle beantwoordt; doch de opvatting van het geheele denkbeeld, dat hier uitgedrukt wordt, is in beide de vertalingen dezelfde, zoodat er niet wel eene tegenoverstelling plaats kan hebben. 't Geen in de eene vragenderwijze, even als in 't *Latijn*, wordt voorgedragen, drukt de andere met schimpenden spot uit. Doch, zoo als gezegd is, Recensent weet niet zeker, of hij de woorden van VAN WINTER wel verstaat.

Ja, was me een hulploos kind, mijn zorgen aanbetrouwd,
Wiens heil my drukte op 't hart, als heilig werd beschouwd.
'k Heb overvloed en vreê gevestigd in mijn Staten.
Is dit de bron van haat? Getroosten we ons dit haten!

De Steden danken my heur opkomst, bloei en rust:
De Landman, zeekre schuts, genot, en arbeidslust.
De trotsche moedwil slechts eens Adels dien ik fnuikte,
Wijt my 't bedwang eens rechts, dat hun geweld misbruikte.
En mooglijk was ik hier, als Hollands Heer en Graaf,
Meer Vader van mijn volk, dan van mijne eeden slaaf.

Men werpt my 't schenden voor van plechtige verbonden. —
Verbonden? — England, ja, beklaagt zich op dien voet;
En mooglijk, dat de schijn... Gy, oordeel naar 't gemoed!
'k Heb Eduard mijn recht op Schotlands kroon verbleven,
Mijn' zoon door 't Echtverdrag als in zijn macht gegeven:
Maar de uitslag...? Eduard, door geld- en heerschzucht blind,
Verraadt me en brouwt den val van my en van mijn kind.
'k Moest elders onderstand, ja 'k moest my steunsels zoeken,
Eer Englands ontrouw my op 't schendigst mocht verkloeken;
Ik vond ze — en Frankrijks Vorst werd Hollands bondgenoot.
Hou England my 't verdrag! ik houde wat ik sloot.

Maar Hemel! Gy, ô gy, doorgronder der gedachten!
ô Laat me in dezen boei niet lavingloos versmachten!
Ik vraag u 't leven niet, ik ben der dood getroost,
Indien 't Uw Wil gehengt. Maar ô! vergeef mijn kroost!
Dien Zoon, dien Eduard tot vadermoord mocht brengen,
Wijt dien de misdaad niet, schoon hy mijn bloed doe plengen!
Straf Holland (want ik weet, Uw recht gedoogt het niet,
Dat strafloos Vorstenmoord en Staatsverraad geschied');
Maar matig in die straf de hardheid van uw slagen:
Doe uit den nacht van ramp een' blijden morgen dagen!
Schenk, schenk een' heerscher, die in 't wettige Gezag
De Koningskroon op 't hoofd, en schitt'rend, dragen mag!
Mijn' zetel drukken, maar met eedler glans omgeven
Dan Koning Willem-zelf op Romens throon verheven;
Die (moet mijn Stam vergaan, brengt uw besluit dit meê
En baat aan 't schuldig kroost geen Vaderlijke beê)
In 't eind de woestaardy en 't oproer moog vertreden;
Een Rijk in Holland stichte, als Vader aangebeden;
Zijn' throon bevestige tot 's aardrijks laatsten stond! —
Hoor, Hemel! hoor dees bede uit Floris veegen mond! —

(Hy zet zich neêr; en na eenige tusschenpoozing zich weêr opheffende, vervolgt.)

Mijn ziel is los van de aard — ik kan gemoedigd sterven!

Mocht

Mocht Holland door mijn dood gewenschter lot verwerven! —
Ja, 'k zie, ik zie van verr' dien blijden dageraad!
Wat eedle Majesteit verkondt dit fier gelaat!
Leef, Koning, leef en bloei! mijn boezem juicht u tegen!
Uw' scepter! — heel uw' stam! — De Hemel regent zegen!
Bloei welig, dierbaar Volk! Word machtig, groeijend Rijk,
En voer tot 's wareldts kim den naam van LODEWIJK!

(Hy valt in eene soort van verbijstering, met het hoofd op de armen gebogen, tegen een stijl of tafel. Daar na, als uit de bedwelming te rug gekomen, herneemt hy:)

Zie daar dan 't Graaflijk goud verkeerd in ijzren schalmen!
De stilte van de dood verving de vreugdegalmen!
Het LEVE en BLOEI' verstomt met beekrenklank en scherts
Voor slot- en grendelkrak en grimmig deurgekners!
Ik mocht my in mijn volk gelukkig, zalig heeten; —
Een' oogwenk bonst my neêr, en 'k lig in 't stof versmeten!
Wat is bestendig? wat, betrouwbaar op deze aard?
Wat is de zucht van 't hart by 's wareldts broosheid waard? —
Verlaten van 't Heelal ... Wat zegge ik, ach! verlaten?
Neen, wijte ik niets aan u, trouwhartige Onderzaten!
Hoe weinig weet mijn Volk van 't wetteloos geweld
Dat hunn' geliefden Vorst in deze ketens knelt!
Hoe zoude 't, wist het dit, tot mijn bevrijding vliegen,
En brijzlen voor mijn' voet ...! Ach, ijdel zielsbedriegen!
Wat welt, wat bornt daar op in 't binnenst van mijn hart?
Neen, Floris, vlei u niet; maar overheer uw smart!
Zie 't naadren van de dood met onverschrokken oogen —
Verbeeld u dezen grond met lijken overtogen,
U-zelven in 't geweer en strijdend voor uw recht!
En sterf hier met den moed eens Krijgsmans in 't gevecht!

Kleine Dichterlijke Handschriften. XIXde Schakering. Te Amst. bij P. J. Uylenbroek. *1807. In gr. 8vo. 136 Bl.*

Reeds lang hadden wij de voortzetting dezer onzen Landgenooten reeds genoegzaam bekende verzameling moeten aanmelden, alzoo de liefhebber der Dichtkunst ook hier wederom meer dan een zoodanig dichtstukje ontvangt, dat hij met genoegen in dezen bundel der vergetelheid ontrukt ziet. De overzetting van een en ander gezang uit HORATIUS door den Dichter P. DE GRIENT DREUX, die wij hier aantroffen, doet ons naar meer zoodanige proeven verlangen; en het Latijnsche van H. DE BOSCH, waarvan wij mede eene overbrenging, zijnde een extempore van den Dichter J. H. HOEUFFT, hier ontvangen,

gen, heeft in ons oog zoo vele roerende schoonheid, dat wij het voor onze Lezers willen afschrijven.

IN MONUMENTUM MARMOREUM, PIE DEFUNCTIS IN AMOENA SILVULA POSITUM.

Si quis amicitiae deplorat lumen ademtae,
Naturae et didicit quam gravis ille dolor,
Hoc adeat marmor, quod te meminisse docebit,
Qualis in hoc luctu regnet amoena quies,
Aspera dilectas animas cum fata tulerunt,
Ne tibi in aeternum deperiisse putes.
Pervenere locos, aperit quos conscia virtus,
Et non fucatae relligionis amor.
Ipse sed hoc studio si non agiteris honesto,
In sacrâ fugias ponere valle pedem.
Quem secat unda levis, quem fertilis aura serenat,
Non nisi cum purâ mente videndus ager.

Dorus, of het Wonderkind, eene Nosokomische Geestvrucht, voorgelezen in het Gezelschap Doctrina et Amicitia, *en op nog drie andere plaatsen, door* A. FOKKE, SIMONSZ. *IIde Stukje. Met eene Plaat. Te Amst. bij* J. van der Hey. 1808. *In gr. 8vo. 72 Bl.*

Het schijnt dan toch de Schrijver geeft ons hier grootendeels den loop zijner denkbeelden gedurende zijne ziekte; in eene Narede gaf hij zich nu opzettelijk de moeite, om uit den aard eener Galkoorts reden te geven van deze zijne Verhandeling, en den gang zijner verbeelding na te sporen en op te lossen; en het Wonderkind, ons reeds uit het eerste Stukje bekend, blijkt dan nu te zijn *de Genius van het gezond verstand*, die hier in de gedaante van *een stovenzetter*, *een oud vrouwtje*, en van *Rector eener publieke school*, eene rol speelt, ja ook als Ds. *Pictor*, Ds. *Polyhistor*, Ds. *Plat*, Ds. *Profundus*, en Ds. *Goedberaad*, successivelijk op den kansel zijne gaven hooren laat. Dit deel des opstels van den *reconvalescerenden* Schrijver uit eene zware galziekte, of liever van den Schrijver, die zijne denkbeelden, welke hij gedurende deze ziekte had, verhaalt, raakt alzoo de openbare godsdienstige Redevoeringen der Geestelijkheid; en in de Inleiding ontvangen wij de verzekering, dat dit opstel indedaad eene der vruchten van 's mans langdurig ziekbed geweest is, en dat dus louter *ernst*, *hooge* en *bezadigde ernst* daarin heerscht, en dat hetgene een onwilligen lach zou kunnen opwekken, niet aan 's mans bedoeling, maar aan het dikwijls in het leven ook bij de ernstigste handelin-

lingen voorkomend *contrast* der menschelijke verrigtingen en zamenloop van omstandigheden is toe te schrijven. Naar het ons voorkomt, zal hetgene dit opstel leerzaams bevat hier op neêrkomen: „het is volkomen hetzelfde, op welk eene wijze het goede (op den Christelijken leerstoel) geleerd worde, als men het slechts zoo voordrage, dat de Toehoorders het aannemen." In zoo ver deze stelling waarheid bevat, is zij in ons oog niet nieuw, en in zoo ver zij iets nieuws leert, is zij onwaarachtig, naar ons inzien; immers als men daaruit, met dezen Heer Genius van het Gezond Verstand, besluit, dat alle de straks genoemde Predikanten, welker personen zijn Ed. vertoond had, even goed predikten, en geen hunner anders *konde en moest prediken*, zoo verzoeken wij de vrijheid hierin van zijn Ed. te mogen verschillen, daar hun wel Eerw. zeer Gel. allen, in ons oog, eene wel broederlijke, maar toch zeer ernstige *correctie* voor 't minst verdiend hadden. Dan men *leze*, zegt de Schrijver, *dit geheele Stukje, ten einde toe, door, alvorens eenig beslissend oordeel over hetzelve te vallen*. Wij hebben het gedaan; maar ons oordeel is den Lezer geene wet, en wij gunnen hem dit vermaak.

Een boek zonder ongelijkheden in spelling, is (volgens het Voorberigt) *een gewrocht van bestendige rust en kalme omstandigheden*. Uit respect voor des Schrijvers meer dan dertigjarige ondervinding, die hem dit geleerd heeft, maken wij hierop geene remarque; en vergenoegen ons met te zeggen, dat het althans geen gewrocht van eene Galkoorts is.

Tafereelen van zonderlinge gebeurtenissen, wonderlijke spelingen in de Natuur, en verbazende merkwaardigheden; ter vermeerdering van nuttige kennis. Getrokken uit de geloofwaardigste Schrijvers der voorgaande en tegenwoordige Eeuw. Met Platen. Iste Deel. In 's Hage, bij J. Immerzeel, Jun. 1808. *In gr.* 8*vo.* 192 *Bl.*

Acht-en-vijftig onderscheidene bijzonderheden, indien wij wel geteld hebben. Een *Allerlei*, dat zich lezen laat; terwijl men somtijds met weinig moeite, en somtijds maar ter naauwernood, aan de hier gegevene berigten geloof zal slaan. Somtijds vindt men eene aanwijzing van de bronnen, waaruit de Schrijver of Verzamelaar geput heeft; somtijds, en dat wel eens wanneer men dit vooral verlangen zou; ook niet. Hetgene het Voorberigt aan den Lezer zegt, mogen wij toestemmen: „Alle de u hier toegediende *spijzen* hebben dit bijzonder „voorregt, dat, hoe hartelijk gij van dezelve moogt „eten, niemand uwer daarvan eene ongestelde maag zal krij„gen." Maar hetgene hij er bijvoegt: dat *het gebrek aan*

matigheid in derzelver gebruik het leven niet zal verkorten, maar veel eerder zal behulpzaam zijn om hetzelve zoo lang mogelijk uit te rekken, gaat boven ons begrip. Immers wij kunnen niet zien, dat het berigt van de besnijding der Coptische en Hottentotsche Vrouwen, en wat meer van dien aard is, veel zal kunnen bijdragen tot het genoemde einde. Of misschien worden de weinige bladzijden, onder den titel van „Zielkundige voorschriften om het leven te verlengen," bij uitsluiting bedoeld. Misschien ook heeft *leven* hier eenen figuurlijken zin. Wij vatten het niet, maar willen den Schrijver en zijne Lezers lange en genoegelijke dagen wenschen. Het afschrijven der opschriften gedoogt ons bestek niet, en 't geven eener proeve stellen wij uit tot een volgend Deel.

Roosjes Geheimen. Een Roman ter behartiging voor alle Rozen en Roosjes, van G. SCHILLING. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Amsterdam, bij* L. A. C. Hesse. *In 8vo. 243 Bl.*

Ook onder den titel:

Nieuwe Romans van WIELAND, LAFONTAINE, SCHILLING *en Anderen. IIIde Deel.*

Het is voorwaar een walgend, ondankbaar werk, de geschiedenis te schrijven van een meisje, dat met alle bekoorlijkheden, met allen aanleg om een parel van haar geslacht en de zaligheid van eenen braven man te worden, den hemel verlaat, en zich aan den stroom der zinnelijkheid, der zucht tot behagen en het laag verderf overgeeft. Ziet daar het oordeel van den Schrijver-zelven over dit zijn verhaal; en echter vond hij goed, hetzelve, — het is immers een Roman? — te verdichten! Een walgend, ondankbaar werk moet dan toch ook het lezen van deze zijne geschiedenis zijn voor nog onbedorvene harten. — *Het is moeijelijk*, zoo vervolgt hij, *het belang, dat de Lezer in haar moet stellen, levendig te houden, maar noodzakelijk, hare zusteren in ons midden te toonen, hoe snel de eerste afwijking van het zedelijk schoon bergafwaarts geleide.* Daartoe intusschen verlangen wij geheel andere geschriften dan de geschiedenis der ontucht van eene zoo uitlokkende schoonheid, en de ondeugd in haar met zoo veel verschooning als zwakheid, en evenwel zoo naakt en toch nog verleidende geteekend. — Kortom, wij verachten dit Roosje, verklaren de lezing harer geschiedenis bij den Jongeling voor contrabande, en zouden onze Hollandsche ROZEN en ROOSJES, indien zij zoodanige waarschuwingen, *in zoodanig eene geschiedenis op die wijze ingekleed*, voor zich vermakelijk en noodig houden en met goedkeuring ontvangen, almede moeten verachten.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De biddende Christen. Of Verzameling van Gebeden, uit onderscheidene Verhandelingen bijeengebragt, met eene Voorrede door W. D. GROMMÉ, *Predikant te Voorhout. Te Leyden, bij* J. van Thoir. 1808. *In gr. 8vo. XLII en 422 bl.*

„ Zoo *ooit* eene Voorrede, (van iemand niet onaardig genoemd: *de sleutel van een boek!*) *immer* noodzakelijk ware, zij is voorzeker noodig voor dit Gebedenboek, zal hetzelve in eene *gevoegzame* orde in de wereld verschijnen." Met dezen aanhef begint de Eerw. GROMMÉ zijn verslag van de aanleiding der uitgave van dit lijvig Gebedenboek, als ook van de wijze, op welke deze gebeden zijn bijeengebragt: waarbij dan ook nog eenig onderrigt omtrent de manier, om daarvan het best nuttig gebruik te maken, en voorts iets tot aanprijzing van hetzelve gevoegd is.

Men erinnert zich eene zekere bekendmaking, waarbij een Gezelschap Christenen, binnen ons Vaderland, deszelfs verlangen betuigde *naar een nieuw Gebedenboek, ten dienste van de Huisgezinnen der Hervormden in Nederland, geschikt naar den tegenwoordigen stijl en taal, en naar de behoeften van 't hart, op de beste gronden van dit Kerkgenootschap bearbeid, en om de meeste Godsvereering in te boezemen.* Van negen ingekomene Verhandelingen had die van den Predikant te *Barsingerhorn*, H. OUDENHOFF, de eere, dat aan dezelve de Gouden Eereprijs werd toegewezen. Do. GROMMÉ geeft aan dezelve geen geringen lof. „ Bijaldien," zegt hij, „ beknoptheid zonder duisterheid, mannelijke stijl zonder noodeloozen zwier, warm godsdienstig gevoel zonder dweepzieke of sentimentele inmengselen, een Werk verdienstelijk maken, wie zal OUDENHOFF dan den Eereprijs betwisten?" Hiermede was nu evenwel aan 't verlangen van het Gezelschap nog niet voldaan. Het ging gedrukt door twee zwarigheden, welke eene rijpe over-

weging verdienden. De eerste zwarigheid bestond in het klein getal der gebeden in de bekroonde Verhandeling, terwijl de Schrijver zich het doel van 't Gezelschap niet zoo uitgebreid had voorgesteld. Met dankbaarheid aan God erkende men, dat door de andere Verhandelingen in dit gebrek kon voorzien worden. Maar nu was er nog eene tweede zwarigheid, die geboren werd uit de verschillende leiding der gedachten over de manier van voordragt in het godsdienstig gebed. De een laat den bidder de sterkste taal van het geloof spreken; de ander durft die niet overnemen in het gemeenschappelijk gebed, waarin men niet kan vooronderstellen, dat alle de bidders of bevoegd of genegen zijn, in de taal van den sterkgeloovenden Christen tot God in het gebed te spreken. Deze verscheidenheid ook bespeurd zijnde in de ingezondene Verhandelingen, werd men, om elk genoegen te geven, te rade, uit die allen een meer uitgebreiden bundel van allerlei soort bijeen te verzamelen, en daartoe een ander te verzoeken: 't welk dan de Eerw. GROMMÉ, hoe zeer overtuigd van het gewigt van zoodanige zijne krachten anders te bovengaande taak, evenwel, uit liefde voor 't belang van den Godsdienst, met den vromen wensch, om daardoor nuttig te zijn, en geenszins te rade gaande met vleesch en bloed, zediglijk heeft willen op zich nemen. En nu koos hij dan uit den grooten voorraad, die in de ingekomene Verhandelingen voorhanden was, waaronder die van Do. VAN LH. alleen *zeshonderd bladzijden in quarto* groot was, alle zulke gebeden, welke, naar zijne gedachten, de meest nuttige waren, en hield daarbij, zoo veel mogelijk, de verscheidenheid in acht, opdat elk, bij onderscheidene onderwerpen en gelegenheden, zich van zulke gebeden zou kunnen bedienen, welke hij het meest geschikt oordeelt te zijn voor zijn eigen toestand, dien van zijn huisgezin, voor zijn eigen hart, godsdienstig gevoel en smaak. Wezenlijke veranderingen zijn door hem niet gemaakt. Men telt in dit Gebedenboek ruim tweehonderd en zestig gebeden. Ten dienste van huisgezinnen, waar, bij den huisselijken Godsdienst, 't zingen van Psalmen en Liederen in gebruik is, heeft de Uitgever er eene lijst bijgevoegd van Psalmen en Evangelische Liederen, waarvan men zich bij deze gebeden zou kunnen bedienen. Achter de Voorrede vindt men nog, bij wijze van *Fragmenten*, het

het een en ander over het gebruik van formuliergebeden, en andere daarmede verbondene onderwerpen, ontleend uit de Voorredenen, welke de Schrijvers bij hunne gebeden gevoegd hadden. Tot geruststelling van eenvoudigen, die meermalen afgeschrikt werden van het gebruik van een of ander Gebedenboek, omdat zij daarin wel eens iets voorgedragen vonden, dat van de aangenomene leerbegrippen geoordeeld werd af te wijken, wordt nog gemeld, dat dit Gebedenboek *met de Kerkelijke goedkeuring* te voorschijn treedt. Intusschen erkent de Uitgever de waarde van andere Gebedenboeken, ook van zulken, die uit den schoot van andere Kerkelijke Genootschappen zijn voortgekomen, en maakt met name loffelijk gewag van de gebeden van PICTET, MEL, LAVATER, ZOLLIKOFER, SAILER, en het hooggeroemd Roomsch-Katholijk Gebedenboekje van NATTER, waaruit ook een gebed op den Zondag tot eene proeve wordt medegedeeld, gelijk ook, uit de Voorrede voor 't Gebedenboek van den Roomschgezinden SAILER, eene gepaste vermaning omtrent het verstandig gebruik van formuliergebeden.

Behalve den bovengenoemden *Predikant* OUDENHOFF, die den prijs wegdroeg, *zijn*, als *Opstellers der verzamelde gebeden*, met name gemeld, J. BOEKAARD, Lidmaat te *Middelburg*, J. H. JOLINK, Predikant te *Franeker*, J. H. VAN LIL, Predikant te *Schalkwijk*, en P. RANK, Lidmaat te *Oudbeijerland*. De overigen hebben niet kunnen goedvinden hunne namen te openbaren. De gebeden van BOEKAARD en RANK hadden wel achterwege mogen blijven. In die van Do. JOLINK zal men ook te vergeefs heldere en reine godsdienstbegrippen zoeken. Veel opgeklaardheid hebben wij ook niet kunnen ontdekken in de gebeden van Do. VAN LIL, die zich voornamelijk door vervelende langdradigheid onderscheiden. In allen, in die van OUDENHOFF zoo wel, als in de overigen, ontbreken doorgaans gelouterde begrippen omtrent de ware eigenschappen van Gode welbehagelijke gebeden. Schier overal ontbreekt die korte, krachtige, uit de ziel voortkomende en zielverheffende uitdrukking, die aan 't regte bidden zoo natuurlijk eigen is; schier overal die warme, met den diepsten eerbied voor God vervulde, en zoo wel de zuiverste zedelijkheid als redelijke godvruchtigheid ademende,

treffende en roerende zeggingskracht, die men *zalving* gewoon is te noemen.

Wij roemen gaarne den goeden wil, zoo wel van den Uitgever, als van de Opstellers dezer Gebeden, en vertrouwen, dat, door derzelver vervaardiging en gemeenmaking, niet alleen genoegzaam voldaan is aan 't verlangen van dat Godvruchtig Gezelschap, waaruit het voorstel, tot het bijeenbrengen van een nieuw Gebedenboek, ten dienste van Godsdienstige Huisgezinnen in 't Hervormde Kerkgenootschap, is voortgekomen, maar dat ook hier en daar deze arbeid met genoegen zal ontvangen, en tot stichting gebruikt worden. Wenschelijk intusschen ware het geweest, dat zoodanige allerbelangrijkste onderneming met meer overleg en zuiverder godsdienstbegrippen tot stand gebragt ware, waarvan men zich zoo veel meer goeds, tot aankweeking van waar Godsdienstgevoel en vermeerdering van Christelijke deugd, had mogen beloven.

God is de reinste Liefde: mijn Gebed en mijne Overdenking. Door K. VAN ECKARTSHAUSEN. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1808. *In kl.* 8*vo*. 258 *Bl.*

Een Gebedenboek voor Roomschgezinden. — Wij vinden het *in zijne soort* voortreffelijk, als bijzonder wel geschikt, om verhevene gevoelens wegens de Majesteit, Magt, Overaltegenwoordigheid, Wijsheid en Goedheid Gods in te boezemen, en het gemoed te vervullen met menschlievende en alle edelaardige neigingen. Ook datgeen, 't welk bepaaldelijk betrekking heeft tot den Roomsch-Katholijken Kerkdienst, heeft eene blijkbare strekking om zedelijke pligtsbetrachting te bevorderen, en is vrij van eigenlijke bigotterie. Hartelijk wenschen wij, dat dit Boekske eene meer gezuiverde, eene meer liberale en meer liefderijke denkwijze onder de Leden van dat Kerkgenootschap moge verspreiden. Daar de meeste Overdenkingen en Gebeden niets behelzen van hetgeen de Roomsche Kerkleere karakterizeert, kunnen ook Protestanten een goed gedeelte van dit Werkje tot stichting gebruiken. — Uit het Hoogduitsch vertaald, is hetzelve daardoor van eene Fran-

ſche overzetting, bij *Holtrop* uitgekomen, onderſcheiden, dat in de Nederduitſche vertaling de laatſte uitgave van het oorſpronkelijke gevolgd is; weshalve men hier verſcheiden ſtukken ontmoet, die in de Franſche overzetting ontbreken, zijnde deze naar eene oudere Hoogduitſche uitgave vervaardigd. De ſtijl is vloeijende, en ſlechts weinige taalfouten zijn ons voorgekomen. Tot eene proeve willen wij afſchrijven een gedeelte van het *Gebed eens Gehuwden.* „ Mijn God! Gij gaaft mij de Vrouw tot gezellinne van mijn leven, tot deelgenoote mijner lotgevallen, tot reisgenoote op den weg van dit leven. Laat mij bedenken, mijn God! dat Gij mij dit ſchepſel toevertrouwd hebt, toevertrouwd als eene bloem, die tot mijn vermaak en genoegen zijn zal. Laat mij altijd bedenken, dat, gelijk ſchoonheid, teederheid en bloei het deel van dit geſlacht zijn, het ook in de natuur der Vrouw ligt, dat zwakheid, verandering en wisſelvalligheid haar aandeel zijn. Laat mij dus niet onregtvaardig jegens mijne Gade zijn, en dingen van haar eiſchen, die in de natuur van haar wezen niet liggen. *Laat mij van de roos niet verlangen, dat zij over haren bepaalden tijd bloeijen, en van het viooltje, dat het ſterk zijn zal als een eik.* — Laat mij de Vrouw, die Gij mij gaaft, altijd met goedheid en zachtmoedigheid behandelen, en als zij ſtruikelt met teederheid weder trachten op te rigten. Verdelg uit mijn hart de trotschheid des Mans, of het wilde regt des ſterkeren, die een arm zwak ſchepſel mishandelt, 't welk de liefde in zijne armen wierp, en de wetten nog aan hem verbinden, wanneer deze liefde reeds uitgebluscht is." [Hoe waar en treffend?] „ *Laat mij* altijd bedenken, dat het onedel is eenen weerloozen *te onderdrukken*, *en* ſchandelijk, als de tuinman de bloemen *vertreedt*, *die in* de dagen der lente zijne vreugde uitmaakten." [Schoon!]

Welke zuivere denkbeelden de Schrijver van den Godsdienst koestere, kan blijken uit den volgenden aanhef van een Gebed *bij het intreden van den Tempel Gods.* „ Geef mij, ô God! bij het intreden in uwen Tempel, de noodige kennis om U in geest en in waarheid aan te bidden: boezem mij zuivere denkbeelden in van de hoogheid van uw Wezen, opdat mijn hart U niet als eenen mensch aanmerke, wiens grootheid alleen in het uiterlijke beſtaat. Geef mij te bedenken, dat onſchuld

der zeden en een zuiver hart het eerste offer zijn, dat Gij van ons eischt, en dat goud en zilver in uwe oogen geen waarde hebben. Leer mij uwe Grootheid kennen, en verlicht mijne ziel, opdat ik leere inzien, dat een rein hart het schoonste geschenk, dat berouw het beste zoenoffer, en dat broederliefde de waardigste gave is, die een sterveling U kan toebrengen."

Nog dit:

„ Gij breekt uw pligt, uw woord, uw trouw,
En laat dan maar een Misse lezen,
Als of die 't weer uitwisschen zou?
Rampzaalgen! is dat Christus-leere?
Gebruikt gij zoo Gods huis ten spot?
Bouwt liever altaars in uw harte;
Dat, dat alleen behaagt aan God!
Vergeeft uw vijand, mint de broeders!
En hebt gij uwen pligt gedaan,
Komt dan eerst in den Tempel weder,
En steekt voor God het offer aan."

Het Elfde Hoofdstuk van Paulus Brief aan de Romeinen, in Zeven Leerredenen; door BERNARDUS VAN MARKEN, *Predikant te Hoorn. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1808. *In gr. 8vo. 198 Bl.*

De Eerw. VAN MARKEN, ook als Schrijver, door de uitgave van Leerredenen over *het Leven van Jozef*, en over *de beoefening van den Christelijken Godsdienst*, bekend geworden, en aangemoedigd door het genoegen en nut, waarmede hij weet dat dezelve gelezen zijn, liet zich daardoor te eerder overhalen, om, op aanzoek van zulken, welken hij dit kon noch mogt weigeren, ook deze Leerredenen over Rom. XI. in druk te geven. Dat dezelve door velen met genoegen gehoord zijn, willen wij gaarne, op 's mans berigt, aannemen. Evenmin twijfelen wij aan de goedkeuring, waarmede dezelve, niet alleen in de Gemeente van Hoorn, maar ook wel elders, ontvangen zijn. Zij overtreffen, zoo in geleidelijke orde en wijze van voordragt, als in uitlegkundigen smaak en geheelen leertrant, een aantal oude, en ook nieuwe Leerredenen, die in veler handen zijn. Niet, als of wij dezelve daarom voor zoo uitstekend hou-

houden, dat ze boven zoo vele andere Kerkelijke Redevoeringen van bekwame Predikers, waaraan 't in onzen tijd geenszins ontbreekt, tot algemeener gebruik verdienden gemeen gemaakt te worden. 't Verwondert ons veeleer, dat de Opsteller er die waarde aan gehecht, of althans aan de loftuigingen van eenige Vrienden, die er hem toe aangespoord hebben, zoo veel gehoor gegeven heeft, dat hij zich heeft laten overhalen tot de uitgave van Leerredenen, waarvan toch 't voornaamste uit een Boek, dat in veler handen is, ontleend werd; waarom wij ons ook ontslagen achten van een breeder verslag.

De Eerste Brief van Paulus aan Timotheus; benevens die aan de Ephesiers, de Collossensen en Philemon. Door W. E. DE PERPONCHER. *Te Utrecht*, bij J. van Schoonhoven. 1808. *In gr.* 8vo.

Wederom eene dergelijke nieuwe Vertaling van eenige Apostolische Brieven, met Ophelderingen en uitweidingen van verschillenden aard, zoo als wij er al verscheidene aangekondigd hebben.

Meermalen hebben wij ons verwonderd over de aanhoudende werkzaamheid en meer dan gemeene kunde van den Heer DE PERPONCHER in dit vak, offchoon 's mans aanleg nimmer daarhenen schijnt gerigt geweest te zijn. Met al 't zonderlinge evenwel, en min of meer oorspronkelijke, dat men ginds en elders in zijne Bijbelverklaringen aantreft, bespeurt men in dezelven niet zelden nog zeer veel gehechtheid aan deze en gene eenmaal aangenomene schoolsche leerbegrippen en daarmede verbondene verklaringen, die wij, naar onze wijze van inzien, met de regte regels eener gezonde Bijbeluitlegging niet hebben kunnen overeenbrengen.

Geest en strekking der Christelijke Zedekunde: Ideaal eener Akademische Redevoering, naar het Hoogduitsch van J. L. EWALD, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Heidelberg. Te Leyden, bij* D. du Saar. 1808. *In gr. 8vo.*

Het is ons uit den titel niet duidelijk, of deze Redevoering al dan niet werkelijk gehouden zij; voor den Lezer kan dit echter om 't even zijn, en zij gaf ons groot genoegen. *Het doel, de natuur en het gewigt der Zedekunde in het algemeen, en van de Christelijke in het bijzonder*, wordt hier voorgedragen. De Zedekunde is eene wetenschap, maar niet enkel wetenschap, immers de Christelijke is het niet enkel; zij is *eene aanleiding, om, naar de voorschriften van Jezus en zijne Apostelen, de grondbeginselen van zedelijkheid op te wekken, te ontwikkelen, in werkzaamheid te brengen, en zoo te bestieren, dat daardoor 's menschen bestemming verkregen wordt.* Uit deze bepaling blijkt haar doel, en de Redenaar wijst aan: *de mensch heeft zedelijke krachten; deze kunnen geoefend worden; er zijn nog meer andere dan zedelijke krachten in den mensch; ook deze kunnen tot het oogmerk der zedelijkheid geleid worden; en dit alles geschiedt door de Christelijke Zedekunde.* De ontwikkeling dezer stellingen bevat nagenoeg de helft van dit klein geschrift. Wat de *natuur der Zedekunde* betreft, zij werkt 1) op 's menschen vrijen wil; 2) zij moet daarom noch op de *rede* noch op 't *gevoel* alleen, maar op den geheelen mensch berekend zijn; 3) zij moet in den mensch de krachtigste drijfveren ten goede opwekken, en deze zijn vertrouwen en liefde; 4) zij moet den zedelijken zin leiden en beschaven. Alle deze eigenschappen heeft de Christelijke Zedeleer boven alle andere. Het *gewigt* dier Zedekunde is nu van zelve duidelijk: de Redenaar dringt hier aan, 1) dat zedelijkheid en vatbaarheid voor gelukzaligheid onafscheidbaar verbonden zijn, (zij, die HELVETIUS en KANT volgen, vallen beiden in uitersten;) 2) dat de mensch zonder zedelijkheid zijne hoogste bestemming (betrekkelijke volmaaktheid) niet bereiken kan. Maar hooren wij een oogenblik den Redenaar zelven:

„Ik heb u, zegt hij, aangetoond, hoe zij (de Chr. Ze-

Zedekunde) den geheelen mensch in bezit neemt, de grondbeginselen aller zedelijkheid, *dankbaarheid*, *vertrouwen* en *liefde*, op de natuurlijkste wijze weet op te wekken en te ontwikkelen, welk een verheven en voor den mensch zoo beminnelijk Ideaal zij vertoont, hoe nabij zij hetzelve aan het menschelijk hart brengt, door hulp en weldaden, welke zijne tijdgenooten van Hem ontvangen hebben, en die alle zijne aanhangers van Hem verwachten kunnen. Ik heb u eenen wenk gegeven, en gij zult het in 't vervolg zelve gewaar worden, hoe juist menschelijk, en tevens aan God gelijk, de Zedeleer van JEZUS den mensch zoekt te maken, en welk een verheven doel zij aan zijne zedelijkheid stelt. De ondervinding heeft ook de weldadigheid en hooge waarde dezer Zedeleer ten volle bevestigd. Hoeveel misbruik ook heerschzucht, dweeperij en valsche staatkunde van het Christendom gemaakt hebben; hoe zelden de hooge geest van deze Zedekunde, en het verheven karakter van haren Verkondiger, zuiver gekend en innerlijk gevoeld is geworden: zoo is het nogtans onloochenbaar, dat in de Christelijke landen nog de meeste ware verlichting, zedelijkheid en menschelijkheid heerscht. En hij, die gelegenheid heeft, om in de hutten der armen, aan het smartelijk krankbed, bij de stille, opregte, deugdzamen van het vrouwelijk geslacht, welke hun leven en krachten opofferen voor huisselijken pligt en huisselijke verdrukking, — den werkzamen invloed van het Christendom op te merken; hij twijfelt geen oogenblik of de Zedeleer van het Christendom is verheven boven alles, wat bij den mensch eenige waarde heeft, of waarde verdient te hebben."

„ *Mijne Heeren!*" zegt hij een weinig verder: „ *ik heb met vuur tot u gesproken.*" Indedaad dat deed EWALD met het hem eigen vuur en wegslepende hartelijkheid; en wij achten den Jongeling gelukkig, die zijne Voorlezingen hooren, en wien hij dit vuur mededeelen kan. Warme ijver voor het zedelijk goede kenmerkt den waardigen Schrijver overal.

Heelkundige Waarnemingen, door F. J. TER BORGH, *Heel- en Vroedmeester te Groningen, Lid van 't Genootschap ter bevordering der Heelkunde te Amsterdam. Met eene aanprijzende Voorrede van* P. DRIESSEN, *Med. Doct., Lid van het Koninklijk Instituut, Hoogleeraar in de Geneeskunde, enz. Met Platen. Te Groningen, bij* W. Wouters. 1808. *In gr. 8vo. 137 Bladz.*

Zoo wel de Hoogleeraar DRIESSEN als de Heel- en Vroedmeester TER BORGH verdienen met de uitgave dezer Heelkundige Waarnemingen den dank van de beoefenaren der Genees-, maar meer bijzonder der Heelkunde, te meer omdat men in dit laatste vak thans zeer weinig oorspronkelijks in 't licht ziet komen. Den eerstgenoemden zij onze dank gewijd, dat hij zijnen Vriend heeft overgehaald, om ons op deze Waarnemingen te vergasten, en voor dezelve eene Voorrede voegde, die niet alleen aanprijzende en allezins vereerende is voor den Waarnemer, maar tevens veel belangrijks tot eer van de Groningsche Hoogeschool en de studerende Jeugd bevat, en verschillende belangrijke aanmerkingen mededeelt, omtrent de bereiding van onderscheidene scheikundig te vervaardigen Geneesmiddelen, als van het *oleum* en *axungia oxygenata*, het *ung. oxyduli hydrargyri*, het *ung. nitratis hydrargyri* en de *murias hydrargyri* enz., der lezinge overwaardig. Den laatsten komt tevens onze dank toe, daar hij, aan de uitnoodiging des Hoogleeraars gehoor gevende, ons geene Waarnemingen onthield, welke der Kunst, door hem uitgeoefend, niet dan tot eer strekken kunnen, en omdat zijn voorbeeld andere Heelkundigen kan en moet aanmoedigen, om de vruchten hunner ondervinding niet achterwege te houden, waartoe zeer velen, uit eene verkeerde vrees voor beoordeelingen en aanmerkingen, geneigd schijnen. De verzekering van den Hoogleeraar DRIESSEN, wien Rec. in de onderscheidene takken der Geneeskunde, eene groote mate van kunde toekent, dat men in deze Waarnemingen overal den man van kunde, doorzigt, oordeel en groote ondervinding zal aantreffen; den man, die met de beste en nieuwste Werken bekend is, en die, niettegenstaande zijne uitgestrekte practijk, onophoude-

delijk werkzaam is, om door derzelver lezing zijne kundigheden te vermeerderen; deze verzekering deed Rec. reeds het Werkje met eene zekere vooringenomenheid in de hand nemen, maar vond na de lezing deze lofspraak geenszins overdreven. Men vindt in hetzelve vijf Waarnemingen bijeengebragt; 1°. betrekkelijk tot den Olifants-voet, door de amputatie gelukkig weggenomen, met behoud van den Lijder; (men vindt de Beschrijving door 3 zeer naauwkeurig geteekende en net uitgevoerde Platen opgehelderd;) 2°. tot eene ontaarding der opperhuid, door sommigen gehouden voor *ichtiosis*, of vischschubachtigen uitslag; (even eens van eene fraaije Afbeelding voorzien;) 3°. tot eene *hernia incarcerata*, of beklemde breuk, door de operatie gelukkig hersteld; 4°. tot eene verzwering in het *antrum Higmori*, of het hol van *Higmor*, gelukkig genezen; en eindelijk tot de onderscheidene soorten van huid-uitslag, en in welke derzelven het *ung.* of *ol. oxygenatum* de beste werking getoond heeft. Deze laatste Waarneming is Rec. ook daarom bijzonder belangrijk voorgekomen, daar zij bepaaldelijk tot dat *ung.* of *ol. oxygenatum* betrekking heeft. Over 't algemeen heeft men aan dit geneesmiddel, in onderscheidene huidziekten, die ongetwijfeld zeer moeijelijk te onderkennen zijn, den wezenlijksten dienst te danken; dan dit zelfde middel schijnt bijna in vergetelheid geraakt te zijn. Wel is waar dat Rec. hetzelve meermalen vruchteloos zag toedienen, maar hij gelooft met den Hoogl. DRIESSEN en met den Schrijver, dat het voornamelijk op eene goede bereiding van hetzelve aankome. Rec. wenschte dus, dat de Apothekers zich bijzonder op deszelfs goede bereiding toeleiden. Men dient, zegt de Hoogl., wanneer men volgens de *Pharm. Batav.* werkt, en vier ponden bij voorbeeld vervaardigt, om eene goede, witte, harde *axungia oxygen.* te verkrijgen, ten minste 4 dagen, bestendig onder eene zachte warmte, roerende te besteden. De bijzondere zwaarte van het *ol. oxyg.* houdt, naar ons inzien, de Hoogl. te regt voor het beste kenmerk van deszelfs deugd; radende daarom, het voorschrift van de *Pharm. Batav.* te vermeerderen met het bijvoegsel, *fit adeo ponderosum ut in aqua subsideat*; hetzelve moet zoo zwaar zijn, dat het in water bezinke. — De Heer TER BORGH koestert, naar ons inzien, een zeer juist begrip omtrent, en heeft eene genoegzame verdeeling,

ling, aangaande de onderfcheidene foorten van huiduitflag, gemaakt. Het fraaije Werk van den Heer ALIBERT, over de Huidziekten, is voorzeker het volledigfte, dat Rec. kent; en daar hetzelve zeer kostbaar is, en waarfchijnlijk, zoo als TER BORGH in zijn Nafchrift aanmerkt, bij zeer weinigen zijner Lezeren zal voorhanden zijn, zoo willen wij bij deze gelegenheid zijn Ed., indien hem zulks onbekend mogt zijn, en onze Lezers mededeelen, dat een zeer bekwaam *Duitfcher*, de Heer MULLER (*), eene verkorte en gedeeltelijke Befchrijving van dat genoemde fraaije Werk geleverd en met eenige Afbeeldingen der *tinea* verrijkt heeft; hetwelk in vele opzigten voldoende kan geacht worden.

Wij eindigen met den wensch van eerlang eenige nieuwe Waarnemingen van deze zelfde kundige hand te mogen ontvangen, geen oogenblik twijfelende, of zij zullen, even als deze, billijke aanprijzing verdienen.

(*) Onder den titel: J. L. ALIBERT's *Befchreibung und Abbildung der Hautkrankheiten, welche im Hospital St. Louis beobachtet worden find; und Darftellung der beste Methoden, die man bei ihrer Behandlung befolgt had. Aus dem Franzofifchen von* C. F. MULLER, I *Hft. m. Kupf. gr.* 8. *Tubingen* COTTASCHE *Buchhandl.*

Reis van HUMBOLDT *en* BONPLAND. *Ifte Gedeelte. Algemeene Natuurkunde en Historisch Berigt der Reis. Ifte Deel, behelzende eene Proeve over de Aardrijksbefchrijving der Planten, vergezeld met een Natuurkundig Tafereel der Landen omtrent den Equator, en ftrekkende tot eene Inleiding voor het Werk. Met Platen. Uit het Fransch vertaald. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1808. *In gr. 8vo.* 178 *Blz.*

Hoe gering, oppervlakkig befchouwd, de Kunst van Waarnemen ook fchijnen moge, hoe velen zich voor Waarnemers uitgeven, zal elk, het ftuk van naderbij beziende, weldra overtuigd worden, dat dezelve zeer veel inhebbe, en dat onder het groot getal der genen, die zich voor Waarnemers uitgeven, maar weinigen gevon-

vonden worden, dien naam waardig. Breed zouden wij hierover kunnen uitweiden; dan wij mogen ons beroepen op hetgeen des zoo schoon als bondig elders voorgedragen is (*). Met een enkel woord dit aan te roeren, konden wij niet voorbij, daar wij, het opgemelde Werk ontvangende, dat van zeer keurige Waarnemers in handen kregen. Immers de Heeren HUMBOLDT en BONPLAND hebben zich, voor een geruimen tijd, als zoodanig bekend gemaakt. Maand-, Week- en Dagbladen hebben zich om strijd gehaast ter mededeeling van eene en andere bijzonderheid. De Uitgever dezes Werks leverde ons reeds, ten jare 1805, dier Reizigeren *Waarnemingen omtrent de Dierkunde en vergelijkende Ontleedkunde* (†). J. C. DELAMETHRIE gaf van de Reis dier Heeren naar de Keerkringen een zeer kort verslag, veeleer geschikt om den lust tot de Reis zelve te ontvonken, dan om denzelven te voldoen (§).

Thans mogen wij de Inleiding tot die Reis, in het opgemelde Boekdeel vervat, aankondigen. Hoe vele vroeger gegevene beschrijvingen van plaatsen en voorwerpen deze Reizigers, in de kunst van waarnemen zoo volkomen ervaren, ook opgeven, spreekt de Heer HUMBOLDT altoos met heusche bescheidenheid van zijne voorgangeren, en met voegelijke zedigheid van zichzelven; waar hij het niet verder dan tot het waarschijnlijke gebragt heeft, neemt hij nooit een verzekerenden toon aan.

Bij de aankondiging eens Werks, 't geen met volle regt den naam van *Classiek* mag dragen, voegt het ons, van den aanleg en de uitvoering te gewagen, en het een en ander uit HUMBOLDT's Voorrede over te nemen. Hij vangt dezelve in dezer voege aan: „ Sedert vijf jaren verwijderd van *Europa*, Gewesten doorkruist hebbende, van welke verscheidene nooit door Natuurkundigen bezocht waren, had ik mij, mogelijk, moeten haasten, om een verkort berigt van mijne Reis naar de Keerkringen,

(*) In B. CARRARD's Antwoord op de Vraag: *Wat wordt er vereischt tot de kunst van waarnemen, en hoe veel kan dezelve toebrengen tot volmaking van het verstand? — Verh. van de Hollandsche Maatschappij te Haarlem*, XIII D. bl. 1.

(†) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* 1807. bl. 69.

(§) *Aldaar voor* 1806, bl. 73.

gen, en de reeks van verschijnselen, die zich achtereenvolgende aan mijne nasporingen aanboden, bekend te maken. Ik zou mij hebben kunnen vleijen, dat deze drift zou zijn goedgekeurd door het Publiek, waarvan een gedeelte het edelmoedigst belang getoond heeft te stellen, zoo in mijn persoonlijk behoud, als in den goeden uitslag mijner onderneming. Dan ik heb geoordeeld, dat, eer ik van mijzelven, en van de moeijelijkheden, met welke ik, gedurende den loop mijner werkzaamheden, te worstelen had, sprak, het beter ware, de aandacht der Natuurkundigen te bepalen bij de groote verschijnselen, die de Natuur in de Gewesten, die ik bezocht heb, oplevert. Het is derzelver geheel, dat ik in deze *Proeve* beschouwd heb." — HUMBOLDT verkoos den titel van *Proeve over de Aardrijksbeschrijving der Planten*, dewijl, gelijk hij zich uitdrukt, „ alle andere min zedige benaming, de onvolmaaktheid van mijnen arbeid te meerdoende in het oog loopen, denzelven ook de toegevendheid van het Publiek te minder waardig zou hebben gemaakt."

Het Werk, 't geen HUMBOLDT thans aanbiedt, is gegrond op zijne eigene waarnemingen en die van zijnen Reisgenoot en Vriend BONPLAND. De Reis is gedaan in de jaren 1799—1804. Zints zijne terugkomst van *Philadelphia* in *Frankrijk*, heeft hij zich met de herziening zijner Werken bezig gehouden, en, om er alle volkomenheid aan bij te zetten, de toevlugt tot de beroemdste Geleerden moeten nemen. Met onderscheidenden lof gewaagt hij van de hulpe, hem geboden door den Heer LAPLACE. De Heer BIOT had hem, bij het vervaardigen dezes Werks, tot eene tweede bron van onderrigting gestrekt, en de goedheid gehad, om de Tafels der horizontale Straalbrekingen, en der verdooving van het Licht, bij dit Tafereel gevoegd, te berekenen. — Ten aanzienne der Vruchtboomen, erkent hij zijne verpligting aan het Werk van den Heer SICKLER: terwijl de Heer DE CANDOLLE hem belangrijke bouwstoffen voor de Aardrijksbeschrijving der Planten op de Hooge Alpen, de Heer RAMOND ze hem mededeelde omtrent de *Flora* der Pyreneën; andere heeft de Schrijver getrokken uit de Classieke Werken van den Heer WILDENOW, dewijl het van belang was, de verschijnselen der groeizaamheid onder den Equator te vergelijken met die, welke onze *Europische* grond oplevert. — De Heer DELAMBRE had de goedheid zijn Tafereel te verrijken met de metingen van ver-

verscheidene hoogten, nog nooit openlijk bekend gemaakt. — Een groot aantal zijner Barometrische waarnemingen zijn door den Heer PRONY, naar het voorschrift van den Heer LAPLACE, den invloed der zwaarte in het oog houdende, berekend.

Van een Werk, door de Heeren HUMBOLDT en BONPLAND, met de hulp van in hun vak zoo beroemde Mannen, in 't licht gebragt, kan men geene dan gunstige gedachten opvatten; en zal men zich in die verwachting geenszins bedrogen vinden.

Uitgebreid in haren aard is de *Aardrijksbeschrijving der Planten*. „Het is," zoo drukt zich HUMBOLDT uit, „de wetenschap, die de gewassen beschouwt, in betrekking tot derzelver plaatselijke vereeniging in de verschillende luchtstreken. Uitgebreid, even gelijk het voorwerp, dat zij bevat, schetst zij met groote trekken de onmetelijke uitgestrektheid, die de Planten beslaan, van de hoogste, met eeuwige sneeuw bedekte, streken af, tot op den bodem des Oceaans, en tot in het binnenste van den Aardkloot, waar, in donkere holen, Cryptogamen groeijen, even zoo weinig bekend als de Insecten, die zij voeden." — „Het is deze wetenschap, die onderzoekt, of men, in het midden der oneindige verscheidenheid van groeizame gedaanten, eenige oorspronkelijke gedaanten kan ontdekken, en of de verscheidenheid van soorten moet worden aangemerkt als de uitwerking van eene ontaarding, die, met den tijd, aan verscheidenheden, welke eerst alleen toevallig waren, bestendigheid gegeven heeft." — Veelvuldig zijn de nasporingen, door welke de Aardrijksbeschrijving der Planten zich verbindt met de Aardrijkskunde. Het is door licht te verspreiden over de oorspronkelijke geschiedenis des Aardkloots, dat zij, gelijk onze Schrijver aantoont, voor de verbeelding van den mensch een veld ontsluit, welks bearbeiding zoo rijk als belangvol is. Dit ontwikkelt de Schrijver op eene allerbelangrijkste en schoonste wijze, die ons wel ter overneming uitlokt, maar welker breedvoerigheid ons zulks verbiedt.

Alleen nemen wij het slot over. Van de groeijende gedaanten der Planten in de Equinoxiale Gewesten gesproken hebbende, en hoe treffend schoon zij zich daar voordoen, vervolgt HUMBOLDT: „De Bewoners van *Europa* genieten geenszins hetzelfde voorregt. De kwijnende Planten, die de zucht tot wetenschappen of een ver-

verfijnde smaak in hunne Oranjerijen doet kweeken, toont hun niets dan de schaduw der Equinoxiale Planten; vele gedaanten blijven hun altijd onbekend; maar de rijkdom en volmaaktheid hunner talen, de verbeelding en de gewaarwording der dichters en der schilders zijn voor hen middelen van vergoeding. Het zijn de nabootsende kunsten, die aan ons oog het onderscheiden en veelvuldig tafereel der landen omtrent den Equator schetsen. In *Europa* kan de man, afgezonderd op eene dorre kust, in zijne gedachten het gezigt der afgelegenste gewesten genieten. Indien zijne ziel vatbaar is voor de werken der kunst, indien zijn beschaafde geest groot genoeg is om zich te verheffen tot de uitgestrekte begrippen der algemeene Natuurkunde, dan eigent hij zich, in den schoot zijner afzondering, zonder zijne haardstede te verlaten, alles, wat de onversaagde Natuurkundige, de lucht en den oceaan doorzwervende, tot in de onderaardsche holen doordringende, of de bevrozene toppen der bergen beklimmende, ontdekt heeft. — Het is ongetwijfeld hierdoor, dat de verlichting en beschaving den meesten invloed hebben op ons individueel geluk. Zij doen ons gelijktijdig leven in het tegenwoordige en in het verledene; zij verzamelen rondom ons alles, wat de Natuur in de verschillende luchtstreken heeft voortgebragt, en doen ons gemeenschap hebben met alle volken der aarde. — Ondersteund door de reeds gedane ontdekkingen, kunnen wij in het toekomstige zien, en, de gevolgen der verschijnselen berekenende, voor altijd de wetten bepalen, aan welke zich de Natuur heeft onderworpen. Het is in 't midden dezer nasporingen, dat wij ons eene verstandige genieting bereiden, eene zedelijke vrijheid, die ons versterkt tegen alle slagen van het noodlot, en op welke geene uitwendige magt, welke ook, in staat is, eenige inbreuk te doen."

Het Werk, hier aanvankelijk voorhanden, kan den *Nederlander*, dien het aan geene weetgierigheid ontbreekt, die genoegens, dat geluk, dat voorregt verschaffen. Hij ontvouwe het *Natuurkundig Tafereel der Landen omtrent den Equator, ingerigt naar metingen en waarnemingen, gedaan op de plaatsen, van den tienden Graad Noorderbreedte tot den tienden Graad Zuiderbreedte, gedurende* 1799 *tot* 1803. Het zal hem uitlokken, om de vermelding van het daar aangeduidde breeder te lezen. Daar dit Tafereel het grondwerk dezes Deels uitmaakt, willen wij iets van de her-

herkomst en den inhoud zeggen. De Heer HUMBOLDT heeft beproefd, om in een enkel Tafereel het geheel der natuurkundige verschijnselen zamen te voegen, welke de Equinoxiale Gewesten, van het waterpas der *Zuidzee* tot aan den top der hoogste kruin van de *Andes*, opleveren. Voor de eerstemaal heeft hij dit Tafereel geschetst in 1803. Hij zond een afschrift van dit ontwerp aan den Heer MUTIS, te *Santa-Fede-Bogota*, een Man best in staat om over de juistheid zijner waarnemingen te oordeelen, en dezelve te vermeerderen met die, welke hij gedurende een veertig jarig rondreizen in het Koningrijk van *Nieuw Grenada* gemaakt had, de gewassen der Keerkringen op alle hoogten waargenomen hebbende; en vond zich deze beter dan eenig Kruidkundige in staat, om zeer belangrijke waarnemingen over de Geographie der Planten te kunnen bijeenzamelen. — Het eerste door hem vervaardigde ontwerp is te *Parijs* uitgevoerd door den Heer SCHOENBERGER, en voorts in den staat, in welken hij hetzelve aanbiedt, door den Heer TURPIN vervaardigd. Het bevat, om zoo te spreken, alle de waarnemingen, met welke hij zich gedurende zijn' togt naar de Keerkringen heeft bezig gehouden. Het is belangrijk, niet alleen door 't geen 't zelve dadelijk aan het oog van den Natuurkundigen voordraagt, maar nog veel meer door de zamenvoegingen en bijeenbrengingen, die hetzelve doet ontstaan in den geest van allen, die zich met de algemeene Natuurkunde bezig houden. — De veel omvattende geest des Vervaardigers van dit Tafereel oordeelde, en te regt, dat, zoo hetzelve onverwachte zamenvoegingen en vereenigingen kon doen geboren worden in den geest van hun, die er de bijzonderheden van zullen bestuderen, het gelijktijdig zou geschikt zijn, om tot de verbeelding te spreken, en aan deze een gedeelte op te leveren van de genoegens, die de beschouwing eener zoo majestueuze als weldadige Natuur doet genieten.

De Heer HUMBOLDT bestemde het Natuurkundig Tafereel der Landen omtrent den Equator niet enkel, om de Geographie der Planten, welke hier voorkomt, te ontwikkelen. Hij oordeelde, dat hetzelve te gelijk kon dienen ter bevatting van het geheel onzer kundigheden aangaande hetgene veranderlijk is ten aanzien der hoogten, tot welke men zich boven het waterpas van den Oceaan

verheft. Hieruit werden geboren de veertien Schalen, den uitslag opgevende van de vermenigvuldigde waarnemingen omtrent de verschillende takken der algemeene Natuurkunde. De Schalen, welke de Luchtsgesteldheid, den Hygroscopischen staat en de Electrieke spanning der Lucht, de blaauwe kleur van den Hemel, de Geologische Gezigten, de Cultuur van den Grond, en de verscheidenheid der Dieren volgens de hoogten, welke zij bewonen, aanwijzen, zijn opgemaakt naar de waarnemingen door HUMBOLDT en zijnen Reisgenoot gedurende dezen togt gedaan, en de bijzonderheden daarvan zullen nader ontwikkeld worden in het verhaal zijner Reize naar den Equator.

Hoe veel vreemds en nieuws de korte opgave van hetgeen die Tafereelen den oogen bieden ons schenke, verlangen wij ten sterkste naar het Reisverhaal zelve. Onze Lezers begrijpen ligt uit deze opgave van het voor ons liggend Deel, dat er veel in voorkome, 't welk zonder de Tafereelen duister en voor overneming onvatbaar is. Echter ontbreekt het, ondanks den zamenhang des geheels, niet aan stukken, welker bijbrenging het gunstig gevelde oordeel volledig zouden staven, en van eenen anderen aard zijn, dan bloote Naamsopgevingen van Planten of van Getallen enz. Veel, zeer veel is er voorhanden, in staat om onze verbeelding bezig te houden, en ons op te voeren tot de verhevenste denkbeelden en bevattingen. Het is dus, dat een Tafereel van meergemelde Landen, te gelijk tot het hart en tot de verbeelding sprekende, niet slechts voor de zoodanigen, die zich met Natuurkundige Wetenschappen bezig houden, belangrijk is, maar ook de zulken tot deze beoefening kan aansporen, die niet weten, welke genoegens er aan de ontwikkeling van ons verstand verknocht zijn.

Eene goede Vertaling en keurige Uitvoering wordt tot een Werk van dezen aard bovenal vereischt; en zal men beide aan het Stuk voorhanden niet kunnen ontzeggen. Geen alledaagsche Vertaler is er toe opgewassen, en het is ook in geheel andere handen gesteld. Over de uitvoering kan men niet dan een gunstig oordeel strijken. Te wenschen is het, dat het vertier aan de moeite en kosten beantwoorde.

Wij worden onderrigt, dat dit Werk met *vier*, ten hoogste met *vijf* Deelen compleet zal zijn, en dat de

volgende Deelen het Historisch Berigt dezer Reize, eenig in hare soort, zullen bevatten. Na zoo veel goeds van den aanvang gezegd te hebben, is het bijkans geheel overtollig te melden, dat wij naar de voortzetting hartelijk verlangen.

Werken der Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde. IIIde Deel. Zijnde het Antwoord op de Vraag: Welke zijn de vorderingen, welke is de verachtering der Nederduitsche Dichtkunde, gedurende de XVIIIde Eeuw, in vergelijking van vroegere tijdperken? Door JERONIMO DE VRIES, *Eersten Stads Klerk, ter Secretarij van Amsterdam, enz. Aan welke Verhandeling de Gouden Eerepenning is toegewezen. IIIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart, 1808. *In gr. 8vo.* X en 322 Bl.

De geleerde en krachtige Dichter PIETER HUISINGA BAKKER betuigde, in zijne schoone *Beschouwing van den trant onzer Nederduitsche Verzen* (*), met reden zijn verlangen naar eene *Historie van onze Belgische of Nederduitsche Taal- en Dichtkunde*, en beschouwde het gemis hiervan als een wezenlijk nadeel voor onze Letterkunde. Elk verstandig beminnaar van dezelve vereenigde zich wel met deze betuiging, dan hij durfde er bijna niet naar wenschen, om den grooten omvang van dit werk; en toen door de Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde, in 1803, de gemelde Prijsvraag werd opgegeven, die eene strekking had, om dit gemis voor een gedeelte te vergoeden, waren er velen, die zich over deze keus verblijdden, dan weinigen, die zich durfden vleijen, dat de Maatschappij dezelve immer naar eisch zoude beantwoord zien, als gaande deze Vraag, naar het oordeel der meesten, de perken eener gewone Prijsvraag verre te buiten.

Zeer verrassend was dus de uitslag, dat de Maatschappij haren wensch in dezen vervuld zag. Elk beloofde zich reeds dadelijk veel goeds, toen men den naam van JERONIMO DE VRIES, als overwinnaar in dezen

(*) *Werken van de Maatschappij der Nederduitsche Letterkunde te Leyden*, D. V. bl. 85.

trof u in latere tijden?" Die volle dag verscheen in 1601, na de terugkomst van PIETER CORNELISZOON HOOFT uit *Italië;* en hier zijn wij nu genaderd, zoo wel tot het belangrijkst gedeelte van dit Werk, als tot het luisterrijkst tijdvak in de Geschiedenis van ons Vaderland. Hoogstbelangrijk is de *Inleiding tot de opgaaf der Dichters van de zeventiende Eeuw,* en het doet ons leed, dat wij geen gedeelte hiervan kunnen invlechten. Het is eene Verhandeling op zichzelve, *over den roem door Nederlanders gedurende die Eeuw in het Rijk van Wetenschap en Kunst behaald, in verband beschouwd met hunne hooge waarde om wijze maatregelen in de Raadzalen en doorluchtige bedrijven in den Oorlog zoo ter Zee als te Lande.* — Zouden wij van dit voortreffelijk overzigt eenig berigt geven, naar mate van het gevoel van Vaderlandsliefde, hierdoor opgewekt, zeker nam dan onze hand te warmen stijl op. Wij melden derhalve alleen, dat de stijl des Schrijvers ons hierbij vooral behaagde. Dezelve evenaart, wel is waar, in kracht en deftigheid, niet dien van HOOFT, maar dezelve is ook vrij van hardheid en stroefheid; wij zien er eene goede navolging in van dien van BRANDT, die insgelijks eenen rijkdom van zaken voorstelde met levendige klaarheid en reine eenvoudigheid. Inzonderheid heeft ons het vak der Schilders bevallen, en de eer der Hollandsche Schilderschool is hierbij volledig gehandhaafd; dan het wordt tijd dat wij ons tot de opgave der Dichters begeven.

Met reden staat hier in den eersten rang PIETER CORNELISZOON HOOFT. Meesterlijk zijn hier de lof en de verdiensten geschetst van den man, bij wien onze gebrekkelijke versmaakkunde eindigt en de beschaving begint; zijne waarde wordt met afdoende voorbeelden bewezen, en hoe hij de taal kneedde tot allerlei buigzaamheid en minzaamheid. Gepast volgt JACOB CATS, de tweede groote beschaver onzer Poëzij, doch langs een geheel anderen weg; keurig zijn de *eigene* verdiensten van den laatsten met die des eersten in vergelijking en tegenstelling gebragt, en hierbij is een uitstekend gebruik gemaakt van hetgeen HUISINGA BAKKER over beider betrekkelijke waarde voorheen gezegd heeft. De eer van CATS wordt hier vooral gehandhaafd tegen die bedillers, die, om *ik en weet niet wat* voor kleine gebreken, de grootste deugden voorbijzien, en al het goede wordt door dadelijk bewijs

wijs gestaafd. Uit de Herdersklagt: *Galathea*, nam de Schrijver de meeste voorbeelden, waartoe hij te grooten voorraad had. Hij draagt CATS tevens voor als den besten Zededichter, en offert hierbij de krachtigste lofspraak, zoo wel aan 's mans hart, als aan deszelfs geest.

Min bekend zijn de verdiensten van LAURENS REAEL als Dichter, die hier bewezen worden uit zijn' *Oorsprong der Kusjes*, de *Maagdenklagt* enz. — dan volgen GERBRANT ADRIAENSZOON BREDERO, SAMUEL COSTER, DANIEL HEINSIUS, CASPARUS BARLÆUS en HUGO DE GROOT. De drie laatsten maakten zich tevens vooral verdienstelijk door het hanteren van de Latijnsche lier. De Schrijver zegt, dat sommigen waarschijnlijk PETRUS SCRIVERIUS bij deze drie zouden gevoegd hebben; wij behooren onder dezen. Al had de man niets anders geschreven, dan de overzetting, of liever uitbreiding, van den Brief van Prinses AMELIA aan haren Echtgenoot Prins FREDRIK HENDRIK, door BARLÆUS in het Latijn vervaardigd, dan zouden wij nog aan hem den naam van Nederduitsch Dichter toekennen. *Het begin diene ter proeve:*

Mijn Heer, zo nu misschien geen trommels u beletten,
Noch 't ijsselijk geraas der klinkende trompetten,
En zo gij nu ter tijd niet dicht bij 't ongeval,
En onder het kanon gaat tijden na de wal:
Wend herwaards uw gezigt, en wilt den brief doorleezen
Van uw beangste Vrouw, (hoe kan 't doch anders wezen?)
Gebied een kleine rust, en stilstand van geweer,
En dat geen donderkruyd de huyzen slaa ter neêr.
Ik met uw Zoon den Prins, en Dochters, uwe erven,
Die zullen licht bij u zo korten tijd verwerven.
En ziet, dewijl mijn pen loopt over dit papier,
Zo maakte in de wieg Charlotte kinds getier.
Wilhelmus ligt in 't bedd' in stede van zijn Vader,
En roept dien hij niet ziet: Louisa komt mij nader.
Zij vliegen om mijn hals, en kussen met haar tween;
Ik krijge kus op kus; de Vader krijgt er geen.
Dit kladdige geschrift, dit vreemd fatsoen van woorden,
Komt bij, om dat uw Zoon mij in het schrijven stoorde;
Hij stiet mij aan den arm: mijn hand, die beevend' schreef,
Omdat gij u zoo waagt, 't een door het ander wreef.
Maar dat gij ziet den brief met vogtigheyd betoogen,
En hier en daar besprengt, dat komt uyt mijne oogen.
'*t Is niet dan traanendaau, enz.*

Na DE GROOT volgt de verdienstelijke Zededichter DIRK RAFAELSZOON KAMPHUYZEN, en op dezen de Prins onzer Dichteren, JOOST VAN DEN VONDEL. Zeer breedvoerig is de Schrijver over dezen; dan hij put geenszins deszelfs lof uit. De keus der voorbeelden doet zijne bedrevenheid in des Dichters werken kennen, en zijn verstand en smaak eer aan. Hij eindigt met den beroemden Rei der Klarissen: *O Kersnacht* enz.

De verdiensten en gebreken van HUYGENS worden hierop vermeld en naar waarde uiteengezet. Ook hier zijn de voorbeelden zoodanig gekozen, dat een ieder wordt aangemoedigd om zich te verlustigen in 's mans

Gestoffeerde Galerijen
Vol van kunst en wetenschap,

en bloemen te plukken in dit

Bloemhof mild van geur,
Rijk door zijn verscheidenheden
Van gedaante en levend kleur.

Gaarne zouden wij gezien hebben, dat de Schrijver bij deze afdeeling eenigzins had uitgeweid, om ook de werken van minbekende Dichters in het licht te stellen. Op bl. 149 zijn SIMON VAN BEAUMONT en LENARD PEUTEMANS wel in het voorbijgaan gedacht, en op bl. 220 en 221 vele anderen; dan proeven uit de werken van dezen zouden meer aangenaam zijn geweest, en er was stoffe te over voor nuttig vermaak. Het meest speet het ons, dat wij niets vonden uit de werken van VAN DER BURG, BROSTERHUIZEN of DOUBLET, die, benevens HUYGENS, door den onbekenden maker van het bevallig Dichtstuk *de Minnekunst*, bij het uitdooven van het groote licht in den Loevesteinschen kerker, geoordeeld werden, dit verlies voor onzen Zangberg te zullen vergoeden.

Dan troost U, soete Jeught, dat, daer Ghy een siet legghen,
Euterpe weder vier heeft met zijn geest bedeelt,
Vier Vogheltjes als uyt des Phœnix asch geteelt,
Die, soo men 't beesjen kent aen zijn gepiep en veeren,
Een heldren bovenzang in korten zullen leeren.
De vlugste van hun is die HUYGHENS, wiens gesnuyt
De Nymphies van den *Haag* in zijn Voorhout lokt uyt;

Drie

Drie and're zijn DOUBLET, VERBURG en BROSTERHUYSEN,
Wien dit alleen ontbreekt, dat sy in duystre kluysen
Nog hangen in de kooy, van niemand nog gekend,
Van niemand nog gezien, als die daer zijn omtrent;
Doch mag men hunnen zang in 't open woud eens hooren,
Ik weet hun soete stem zal alle man bekooren.

Dit schreef men in 1620, en wat zij naderhand waren, zoude te bewijzen zijn geweest, vooral aangaande VERBURG of VAN DER BURG, uit zijn lofdicht op de *Kusjes* van WESTERBAEN.

Op HUYGENS doet de Schrijver JOHAN DE BRUNE, JAN VAN DER VEEN, JAN SIX en JEREMIAS DE DECKER volgen. Elk Lezer, die de schoon bewerkte afzonderlijke Verhandeling des Schrijvers over den laatsten, dien zoo beminnelijken Dichter, kent, verwachtte met reden bij zijnen lieveling eene bijzondere wijdloopigheid; dan hij heeft zich hierin terug gehouden, en behandelt hierop den minbekenden DANIEL JONCKTYS op gelijke wijze. Bijzonder bevielen ons de proeven van dit edel vernuft, en niets wenschen wij liever, dan dat de Schrijver, of iemand anders, voor deze taak berekend, den schat van juweelen, in 's mans thans onbekende werken te vinden, in den dag bragt, en zijn lot en leven vermeldde. Hoe steekt het zachte en stille van hem af bij het stoute, ja brommende van JAN VOS, van wien het goede zoo wel als het kwade gemeld wordt. JAN HARMENSZOON KRULL, die zijne lier meer naar die van CATS stemde, en REINIER ANSLO, *de Dichter van sierlijke netheid*, die VONDEL volgde, zelfs in het omhelzen van het Roomsch Kerkgeloof, worden daarna geprezen, en hierop volgt eene lange naamlijst van Dichteren van mindere verheffing, die, zonder proeven van hun werk te geven, worden voorbijgegaan. Wij zullen geene aanmerkingen maken op de verkeerde spelling en snijding van sommige namen; dan wij missen er nog verscheidene personen, die zeker melding, en misschien zelfs aanhaling, verdiend hadden; bij voorbeeld, JOHAN VAN PAFFENRODE, *Heer van Gusigny*, CORNELIS en WILLEM DE BEVERE, CORNELIS VAN OVERSTEEGE, JACOB DE WITT, den Vader van het beroemd ongelukkig Broederpaar, SAMUEL NAERANUS, PIETER GODEWYK, GERARDUS STARCKMANS, ROCHUS VAN DEN HONERT, HENDRIK CORNELISZOON HOOFT, DANIEL MOSTERT, enz. enz.

HIERONYMUS SWEERS en JOHAN VAN SOMEREN zijn vervolgens naar waarde gedacht, en na iets over JAN DE BRUNE *de Jonge* gezegd te hebben, ſtaat hij langer ſtil bij GERARD BRANDT den Vader. Min verheven dan zijn ſtoute voorganger VONDEL, is hij te prijzen om rijkdom van denkbeelden en kracht van woorden; dit wordt bewezen door bijſchriften enz., en hierna vergoedt de Schrijver een verzuim, van JACOB WESTERBAEN en PIETER DE GROOT te zijn voorbij getreden. Beiden worden naar waarde ten toon geſteld: misſchien hadden echter de gebreken van den eerſten wel meer mogen aangewezen worden, vooral zijne zucht om al te veel te willen zeggen, waardoor hij wel eens tot platte en onvoegzame redeneringen vervalt. Wij hebben zijn uitmuntend Hofdicht: *Okkenburg*, wel eens bij *Okkenburg* zelve vergeleken: zijne voorafgaande langgerekte rijmen over den Loosduinſchen weg, het Loosduinsch kinderbed enz. veroorzaken dat men moede wordt eer men het hek bereikt; doch dan wordt de moeite rijkelijk vergoed. Wij zouden de tegenſtelling van den Leeuwrik met den Nachtegaal, op bl. 71, liever als eene proef hebben zien bijgebragt, dan het verhaal van de Schilderijen uit de Zaal. De Schrijver had hier ook wel eenig berigt en proeven kunnen geven van die aardigheden en fijne trekken van vernuft, die WESTERBAEN zoo keurig uit OVIDIUS, TIBULLUS, en vooral van de Italiaanſche Dichters, heeft ontleend, en zoo dikwijls inweeft; bij voorbeeld het ſlot van zijn berigt aangaande zijnen Boomgaard:

Ick kan met moes en fruyt my en mijn vriend geryven;
Ick eet, ick geve wegh, noch kan er overblyven;
De musch, de ſpreeuw, de kaeuw en exters eeten meê;
Maer tegen ſulck geſpuys houd ick den ſnaphaen reê,
Daer past mijn polver op en ſchut van hagelkogels,
Behalven op een ſlagh van ſchaedelijcker vogels,
Van Bestemoeders aert in ſtuck van ſnoepery;
Die grijp ick levendigh, en laetſe weder vry,
Doch voor een kleyn rantſoen; en, Meysjes, wilt Ghy weeten
Waer voor Ghy in mijn Hof mooght alle fruyten eeten;
Vraeght aen den Echo hier, wat geeft men voor rantſoen?
Met maer vier lettertjes ſal zy U antwoord doen.

Bij PIETER DE GROOT wordt deszelfs Oom WILLEM vooraf in 't voorbijgaan gedacht, en de wensch te kennen gegeven, dat men eens de dichterlijke verdienſten van de leden

den van dit beroemd geslacht verzamelde en in het licht stelde; daarna wordt de waarde van den Neef bewezen. Als Nederduitsch Dichter won deze het van zijnen Vader, vooral in kracht en zwier; men vindt hiervan voldoende bescheiden.

De vermaarde Kerkleeraar J. VOLLENHOVE, JOACHIM OUDAEN en anderen worden hierna met schuldigen lof vermeld; dan men ziet in hunne werken reeds die vermindering van vuur en gloed, welke de oorzaak werd van die verkleuming, die bij PEES en andere slaafsche navolgers der Franschen wordt waargenomen. De Dichtgenootschappen, waar men destijds over stippen en streepjes kibbelde, en de kracht liever uit de verzen miste, dan de minste overtreding der schoolwetten duldde, drukten den geest van elken aankomenden Dichter. PLUYMER, MONEN, DULLAERT, onttrokken zich maar gedeeltelijk aan dit juk; dan zij gaven echter proeven, wat zij in beter tijden zouden geweest zijn. ANTONIDES hield zich geheel van dien band ontslagen, en van hier dat hij den naam van *Zoon van* VONDEL waardig was. De Schrijver weidt voortreffelijk uit in zijnen lof, door welgekozene voorbeelden, zoo uit het dichtstuk *Bellona aan bande*, als dat des *IJ-strooms* enz. De weldoener van ANTONIDES, DIRCK BUYSERO, PETRUS FRANCIUS en JOAN VAN BROEKHUIZEN (de beide laatsten meer beroemd door het offeren aan de Latijnsche Musa) worden hierop gedacht, en na verscheidene anderen genoemd te hebben, staat hij nog stil bij KATHARINA LESCAILJE, JAN LUYKEN, LUCAS ROTGANS, KASPAR EN JOHANNES BRANDT en JAN BAPTISTA WELLEKENS, en eindigt hierna dit Deel met een *besluit van de opgaaf der Dichters dezer Eeuwe*, dat als het ware de slotsom is van des Schrijvers redenering. Het verval van de kunst in de laatste helft der Eeuwe, in vergelijking van den welligen bloei derzelve in den aanvang, wordt hier wijsgeerig nagespoord en opengelegd. — Dat het beoefenen der Ouden minder noodig werd, na de voorbeelden van HOOFT, VONDEL en anderen te bezitten, wordt als eene reden opgegeven, waardoor de Nederlandsche Dichters minder oorspronkelijk werden. De min gelukkige toestand van het Vaderland, na 1672, werkte ook bijzonder mede tot verval; bij het gevoel van afhankelijkheid en het zien van de vleijerij der Regenten verslapten natuurlijk de krachten van den geest.

Na dit overzigt zullen wij geene lofspraak behoeven te houden over den rijkdom en de volledigheid van het Stuk zelve. Bijzonder zouden wij nog kunnen uitweiden over de keurige wijze der behandeling, in het aaneen hechten der deelen; dan bovendien zien wij in alles zoo vele fijne punten van oordeel en vernuft, dat ons bestek het ons niet toelaat om onzen lust naar eisch in te volgen. Hoe gaarne zouden wij het oordeel van den Schrijver over dezen en genen hebben medegedeeld! Gezegd hebbende, dat de stijl van BRANDT hierbij geëvenaard is, meenen wij dit alleen om onzentwille te moeten bewijzen, en kiezen des, op het openslaan van het boek, ter proeve een gedeelte van hetgene hij aangaande ANTONIDES zegt:

„ Wij roemen in ANTONIDES de stoute vlugt, de krachtige verbeelding, de beeldenrijke schildering, en ongewone hoogdravendheid van uitdrukking, waarin hij alle Dichters van zijnen leeftijd achter zich laat; wij roemen in hem die stoutheid van gedachten, dien zwier van uitdrukking, die levendige en juist geteekende gelijkenissen; wij roemen eindelijk in hem die zachtheid en liefelijkheid, waartoe zijn hoogstijgende geest zich stemmen kon: doch wij laken in hem, dat hij zijn vernuft ook dan, wanneer het als wild en woest aan het hollen sloeg, niet genoeg beteugelde; zoodat de Dichter, door al te hooge vlugt, als in het zand ter neder valt. In dit gebrek van zijnen tijd heeft hij gedeeld, schoon hij zich boven andere gebreken, die toen begonnen veld te winnen, als daar zijn gelijkvloeijende eentoonigheid en middelmatige gang van denkbeelden met spaarzame versiering en dun gezaaide bloemen, stoutmoedig verhief. Had hij langer geleefd en zijne al te jeugdige hoogdravendheid door mannelijke ernsthaftigheid getemperd, zijne Gedichten, die ook nu nog met reden in groote hoogachting bij bevoegde kunstregters staan, zouden nog meerderen lof en standvastiger roem verworven hebben. Niet dat ik in hem afkeure zulk eene kracht, als hij b. v. ten toon spreidt in zijn *Oorsprong van 's Lants Ongevallen.*

„ Nu is met hun gezang de dolheit uitgelaten.
Men trapt den zwangren buik te barste, propt de straten
Met maegden-lijken, eerst ontuchtig geschoffeert,
Gebrant, geblakert, vuil mishandelt en onteert.
De drempels kraken van gekneusde bekkeneelen.
De lijken grijnzen aan de takken van abeelen

En

En linden, en de moort, die vrouw noch zuigling spaert,
Maekt Alva, Neerlants vloek en geessel, zacht van aert.

„ Een matig gebruik van dergelijke krachtige schilderijen is boven berisping verheven; maar wij misprijzen duisterheid van uitdrukking en al te verwarde zamenstelling van zinsneden; wij misprijzen die vreemde en gezochte spreekwijzen van *metalen vuurbrakende monden*, *gloeijende robijnen der Zon*, *stroomtapijt*, *levend kristalijn*, en honderd dergelijke onnatuurlijke en harde uitdrukkingen — dan het is schier onvergeeflijk, in zulke heerlijke tafereelen van wel geronde en stout geteekende beelden, waarvan zijn dichtwerk vol is, een enkel hard en plat voorwerp te berispen.

„ De *IJstroom*, het uitvoerigste, en, mijns oordeels, beste zijner Gedichten, heeft zoo veel oorspronkelijks en krachtigs, dat de keurigste bij de lezing van weinige regels naar genoegen te gast gaat, even als op eenen maaltijd, waar stevig rundervleesch ons wel schielijk, maar krachtig voedsel bijzet. Het eerste boek, in zijnen aanleg eene eenvoudige beschrijving van den IJkant te Amsterdam, dat bij zoo vele andere Dichters eene dorre en koude beschrijving zoude opgeleverd hebben, is hier eene verrukkelijke en stoute schildering van de levendigste en geestigste werkingen. Bij de woning b. v. van den Zeeheld DE RUITER zingt hij aldus in geestverrukking:

„ Bedrieg ik mij, of klimt het water aan die streek
Ten boorden hooger op, en bruist, terwijl ik spreek,
Met open keel vooruit, en lekt de hooge randen
Met zijne zachte tong?" *enz.*

Over de doorgaande keuze van voorbeelden zoude men misschien eenige aanmerking kunnen maken; dan een ieder, die den Schrijver, en de zachte stemming van zijn hart en gestel kent, zal het natuurlijk vinden, dat de eerste aandacht, bij het nagaan van de verschillende werken der Dichters, viel op het *zachte* en *teedere*, en van hier, dat hij zoo vele voorbeelden, daartoe betrekkelijk, bijbrengt; een ander, tot stouter gevoel en bedrijf gestemd, zoude zeker meer door de voorbeelden van het stoute en verhevene getrokken zijn geworden, en deze dus hebben bijgebragt.

Over

Over enkelde Historische misvattingen in het lot en leven van eenigen zullen wij niet vallen; dan het heeft ons eenigzins leed gedaan, dat de Schrijver, die zeker in den tijd tusschen de bekrooning in 1805 en de uitgaaf in 1808 aan het beschaven en invullen is gebleven, geene melding heeft gemaakt van die werken, welke inmiddels zijn uitgekomen, en waarbij berigt van het bedrijf, lot en waarde van eenigen dezer Dichters gevonden wordt. De lust, om dit belangrijk vak onzer Letterkunde te bewerken, kan niet genoeg bevorderd worden, en een Schrijver ziet zijnen naam in zulk een klasfiek werk niet gaarne vergeten. Wij hopen, dat de Schrijver dit verzuim bij een aanhangsel tot het tweede Deel zal verhelpen.

Na dit een en ander zal ons gevoelen over dit Werk niet meer twijfelachtig zijn; doch ons schieten woorden te kort, om ons dankbaar gevoel als Nederlanders naar eisch uit te drukken. Wij wenschen onze Natie derhalve alleen geluk met het erlangen van dit voortreffelijk en ons geheel ontbrekend lettergeschenk; — wij bedanken de Maatschappij van Taal- en Dichtkunde, nu die van fraaije Kunsten en Wetenschappen, voor haren ijver, om onze Geleerden tot zulken nuttigen arbeid aan te sporen; — wij verheffen ons op onzen ijverigen Landgenoot, die deze gewigtige taak zoo uitstekend heeft bewerkt; — wij wenschten gaarne aan den dubbeld verdienden Eerepenning eene dubbelde waarde te kunnen hechten; dan, wetende dat een nuttig gebruik van zijn Werk hem nog aangenamer zal zijn, raden wij elken beoefenaar onzer Dichtkunst, vooral den aankomenden, om hetzelve niet alleen zich aan te schaffen, maar ook om het te doen doorschieten, ten einde daarbij aanteekeningen te houden van alles, wat tot de Letterkundige Geschiedenis der Kunst behoort, de goed- en afkeuring-waardige voorbeelden op te teekenen, en hiervan een bestendig gebruik te maken. Om dit te bevorderen, zouden wij tevens gaarne zien, dat dit Werk door de Maatschappij, afgescheiden van hare andere Werken, en met den Titel, dien de Schrijver voor de weinige prezent-exemplaren aan zijne Vrienden heeft gebezigd: *Proeve eener Geschiedenis der Nederduitsche Dichtkunst*, wierd uitgegeven. Reikhalzend zien wij naar het tweede Deel uit, en wenschen den Schrijver lust en gezondheid toe, ter spoedige bezorging van hetzelve.

CORINNA, *of Tafereel van Italië*, *door Mevrouw* VAN STAEL HOLSTEIN. *Met eenige bijgevoegde Ophelderingen. Iste Deel. Met Platen. Te Haarlem*, *bij* F. Bohn. 1808. *In gr. 8vo.* 368 *Bl.*

Wij zijn in waarheid verlegen, hoe wij onzen Lezeren het juiste denkbeeld geven zullen van de waarde eens Werks, waarvan iedere bladzijde ons de duidelijkste bewijzen gaf van de voortreffelijke talenten der Schrijfster. Het bekoorlijke *Italië*, zoo rijk in Natuur, en Kunst, en Oudheid, geteekend door de pen eener Vrouw van zulk eenen wijsgeerigen waarnemenden geest, van zoo gevoel en vernuft, ons zoo geheel vreemde zeden en levenswijze betooverend en uitlokkend geteekend door zoodanig eene Dame, die geheelenal en met geestdrift ingenomen is voor haar onderwerp; waarlijk dit moest een uitmuntend, onderhoudend, leerzaam Boek opleveren. Dan hier hebben wij *Italië* nog bekoorlijker en treffender geteekend; wij zien deze zeden zigtbaar daargesteld in zeker zonderling voortreffelijk wezen, CORINNA, door de uitmuntende Schrijfster dezes Werks opgesierd met alle de eigenheden van dat Land, en alle voortreffelijkheden van ligchaam en geest; eene jeugdige Italiaansche Schoonheid, die iederen Lezer bekoort, en als 't ware betoovert; en uit eenen zoo schoonen mond, met zoo veel levendig gevoel, vernuft en geest, ontvangen wij hier, omtrent iedere merkwaardigheid, belangrijke berigten. Daarenboven heeft Mevrouw VAN STAEL aan dit meesterstuk harer pen alle de schoonheden en het roerende van een' Roman gegeven, eene liefdesgeschiedenis, die de aandacht boeit, en de zachtste en zoetste aandoeningen van het hart gedurig uitlokt, streelt en voedt.

Dit Eerste Deel is in Tien Boeken afgedeeld. I Boek. OSWALD, Lord NELVIL, een Schotsch Edelman, reist naar *Italië*, een man van het echte Engelsch Nationaal karakter, een uitmuntend mensch. *Zijne ziel is krank*; de dood van eenen waardigen Vader, en het grievend gevoel van niet volkomen jegens dien beantwoord te hebben aan zijne verpligting, maakt hem diep droefgeestig en somber. Spoedig vindt hij een' reisgenoot, een' echten, vrolijken Franschen Edelman, de Graaf D'ERFEUIL. Een zonderling contrast! — Te *Ancona* werden zij getuigen van een' geweldigen brand, en waren de redders en weldoeners der ongelukkigen. Zij komen te *Rome* — II Boek. CORINNA OP HET KAPITOOL. De beroemdste Vrouw van *Italië*, eene der grootste Schoonheden en eene *Improvisatrice*, zou op het Kapitool gekroond worden. Het geschut, het luiden der klokken, alles kondigde dit Feest aan; de

Rei-

Reizigers waren ooggetuigen. De beschrijving is uitvoerig en treffend; en CORINNA maakt op het hart van den Lord eenen onuitwischbaren indruk. Deze CORINNA is een allerbekoorlijkst schepsel, begaafd met iedere voortreffelijkheid, eene geborene *Italiane* naar het schijnt, maar hare afkomst en stand is een diep geheim. — III Boek. CORINNA. De luchtige Fransche Graaf heeft den Lord spoedig bij CORINNA ingeleid. „ OSWALD vond in CORINNA eene voor hem geheel nieuwe „ bevalligheid. Een groot, een ijsselijk tijdstip in zijn leven „ was door eene zeer bevallige, zeer geestige Fransche Vrouw „ gekenmerkt, doch naar deze geleek CORINNA in geenerlei „ opzigt; hare gesprekken ademden zoo wel alles, wat men „ vernuft kan noemen, als geestdrift voor de schoone kun„ sten, wereldkennis, scherpzinnigheid, en diepe gevoelig„ heid; in één woord, alle betooveringen van een' vluggen, „ levendigen geest waren daarin te vinden, zonder dat hare „ gedachten of aanmerkingen daardoor iets 't minste in vol„ ledigheid of gewigt verloren. OSWALD was tevens bekoord „ en opgetogen, weggesleept en ongerust; hij kon niet be„ grijpen, hoe één mensch zoo veel in zich vermogt te ver„ eenigen, als CORINNA werkelijk deed; — hij stond in twij„ fel, of 't de hoogste verhevenheid, dan wel een sterke „ graad van wuftheid was, die haar ten band van zoo vele „ bijna tegenstrijdige hoedanigheden strekte," enz. Natuurlijk vond hij iederen avond bij deze CORINNA het uitgezochtst gezelschap, en over menig onderwerp hooren wij uit haren mond het belangrijkst gesprek. — IV Boek. ROME. Ook CORINNA onderscheidde OSWALD, en de Italiaansche vrouwen ontveinzen hare liefde niet; met dat al tot eene verklaring kwam het in lang nog niet. Zij noodigt OSWALD uit, om met haar *Rome* op te nemen; zij bezoeken eerst het Pantheon, voorts het Kasteel van St. Angelo, de Kerk van St. Pieter, het Kapitool, het Forum, de Zeven Heuvelen. „ Ik „ heb u, zeide CORINNA bij het einde der wandeling, vlugtig „ eenige sporen der oude Geschiedenis vertoond; gij kunt „ daaruit eenig denkbeeld opvatten van 't vermaak dier geleer„ de zoo wel als dichterlijke onderzoekingen, welke beide „ tot het hart en tot den geest spreken." Maar men moet in het Werk zelve opzoeken, *wat* en *hoe* zij doet opmerken; trouwens zij deed dit nu ook met een bijzonder doel, het hart van den man namelijk, dien zij beminde, aan zich te verbinden. OSWALD intusschen gevoelt hoe zeer hij reeds aan haar gehecht was, en ontwijkt haren omgang; dan zijne afwezigheid maakt haar diep ongelukkig; een toeval brengt de gelieven bijeen, en zij zijn nu vaster, echter zonder stellige belofte of vaste bedoeling, verbonden. — V Boek. DE GRAFPLAATSEN, DE KERKEN EN PALEIZEN. Eene onderrigtende, belangrijke wandeling, waarop wij echter de gelieven niet volgen, maar ge-

geven liever deze, voor de Romangeschiedenis belangrijke, uitboezemingen van CORINNA bij eene der grafsteden. „ Men „ heeft, zegt CORINNA, eene *Elegie* van PROPERTIUS, welke, „ beter dan eenig ander stuk uit de Oudheid, die waardigheid „ der vrouwen bij de *Romeinen* schetst, welke, bij meerdere „ zuiverheid, nog grootere achting inboezemt, dan zelfs de „ glans, die haar in de Riddertijden omstraalde. CORNELIA, „ in hare jeugd overleden, zegt haren echtgenoot het teeder- „ ste vaarwel, terwijl zij hem troost over haar verscheiden, „ en men gevoelt bijna met elk woord al het heilige, al het „ achtingswaardige der huisselijke betrekkingen. In die edele, „ mannelijke taal van de Heeren der wereld, welke, even als „ zij zelve, onzen eerbied afdwingt, leest men den schoonen „ trots van een onschuldig leven. *Ja*, zegt CORNELIA, *van „ de bruidtoorts tot den brandstapel heeft geene smet mijn leven „ bezoedeld; de plaats tusschen die beide fakkels bleef zuiver.* „ Welk eene heerlijke uitdrukking! riep CORINNA uit, welk „ een verheven beeld! en hoe benijdenswaardig is 't lot der „ vrouw, die zoo eenvormig deugdzaam mogt leven! — Bij „ deze laatste woorden biggelden er tranen van het schoone „ oog der spreekster af; tranen, die eene wreede verdenking „ in OSWALD's hart deden oprijzen. CORINNA! riep hij, heeft „ uw kiesch gemoed zich niets te verwijten? zoo ik meester „ mijner hand ware, en u die kon aanbieden, zou ik dan „ geen medeminnaar *in het voorledene* hebben? zou ik trotsch „ kunnen zijn op mijne keuze? zou geen wreede minnenijd „ immer mijn hart behoeven te verscheuren? — OSWALD, ant- „ woordde zij, ik ben vrij, en bemin u, gelijk ik nimmer „ beminde; wat eischt gij meer? dwingt gij mij tot de bekente- „ nis, dat mijne verbeelding, voor ik u kende, mij kon diets „ maken, dat ik beminde? En bestaat er in 's menschen hart „ geen goddelijk mededoogen voor de dolingen, die de liefde, „ of ten minste hare begoochelingen kunnen veroorzaken? — „ Dit zeide zij, terwijl een bescheidene blos haar gelaat be- „ dekte. — OSWALD trilde, doch zweeg. Berouw en schaam- „ te straalden in CORINNA's blik door, en verboden hem haar „ streng te vonnissen. *Het scheen hem toe, alsof een hemel- „ sche straal haar kwam vrijspreken.* Hij drukte met vervoe- „ ring hare hand aan zijn hart, en knielde voor haar neder, „ zonder een woord te spreken, zonder iets te beloven, maar „ met een blik vol liefde, die alles deed hopen. — Geloof „ mij, zeide toen CORINNA, laten wij geen plan maken voor „ de volgende jaren. De gelukkigste oogenblikken des levens „ zijn dezulken, die ons een weldadig toeval bezorgt. Moet „ men hier, te midden der graven, zoo angstvallig bezorgd „ zijn voor de toekomst? — Neen, riep NELVIL in vervoering „ uit, neen, geen toekomst zal mij meer van u scheiden!" — CORINNA intusschen wilde de ontdekking van het plan van den

Lord verschuiven tot het tijdstip, waarop hij reeds zoo aan haren omgang gewoon zou geworden zijn, dat hem geene scheiding meer mogelijk was. — VI Boek. ZEDEN EN KARAKTER DER ITALIANEN. Een Bal, waarvan CORINNA wederom de Godes is, de berispingen van den Lord, en eene briefwisseling met haar, waarin hij het karakter en de zeden der *Italianen* hevig aanvalt en zij dezelve verdedigt, dit is de inhoud van dit Boek, aan welks slot de gelieven weer hereenigd zijn, en een bloedverwant van den Lord door hem bij CORINNA wordt ingeleid, doch bij wiens verschijning het duidelijk wordt, dat deze zonderlinge Onbekende vroegere betrekkingen in *Engeland* moet gehad hebben, hoewel zij zorgvuldig haar geheim behoudt; echter wordt het hart van den Lord al naauwer met het hare verbonden. — VII Boek. DE ITALIAANSCHE LETTERKUNDE. Een belangrijk gesprek, vooral over Dichtkunde, Dichters, en het Tooneel. — Ten betooge van de geschiktheid der *Italianen* in 't bijzonder ook voor het Treurspel, geeft CORINNA daarvan eene proeve, en hare vertaling van de *Romeo en Julietta* van SHAKESPEARE wordt door hare vrienden en haar zelve vooral meesterlijk uitgevoerd. Indedaad de keuze was voortreffelijk: „ *Romeo en Julietta* is een „ Italiaansch onderwerp; het tooneel is te *Verona*, waar men „ nog het graf dier beide gelieven vertoont. SHAKESPEARE „ heeft dit stuk met de beurtelings vrolijke en hartstogtelijke „ verbeeldingskracht, die slechts in het Zuiden schijnt t'huis „ te zijn, bezield; eene verbeeldingskracht, die in voorspoed „ juicht, maar weldra tot wanhoop, van daar tot manslag en „ zelfmoord overslaat. Alles is daar vol drift in de bekomene „ indrukken, die men echter gevoelt dat onuitwischbaar zijn „ zullen. De schok der driften ontstaat niet zoo zeer uit de „ ligtzinnigheid van aard bij dat Volk, maar uit het warmer „ klimaat, waardoor 't bloed met verdubbelden aandrang „ bruist, waardoor de taal zelfs met vurige uitdrukkingen eener „ Oostersche welsprekendheid, die zoo vele uitvloeisels uit het „ hart zijn, verrijkt wordt, en die SHAKESPEARE, gelijk ook „ het geheele Italiaansche karakter, beter dan eenig ander buitenlandsch Schrijver heeft weten te vatten. Hij tokkelt „ niet, gelijk OSSIAN, bestendig ééne snaar, de teederste des „ harte; het is niet de onverdeelde liefdevlam, die hij ons „ voor oogen maalt; neen, in ROMEO en JULIETTA hoort men „ de levendigste muzijk der drift in alle hare wijzigingen; men „ ziet den verdeelden teruggekaatsten lichtstraal, die ons de „ kleuren verschaft, en toch ontdekt men steeds in dien straal „ de helderheid en warmte van zijnen oorsprong. Er heerscht in „ dit opstel zoo wel de levenskracht als alle de sterke wezenstrekken, welke het land en de inwoners van *Italië* onderscheiden. *Romeo en Julietta* scheen dus, in eene Italiaansche vertaling, alle de waarde van een oorspronkelijk werk

„ te

„ te bekrijgen." — VIII Boek. DE STANDBEELDEN EN SCHILDERIJEN. OSWALD was nu op het punt aan CORINNA alles op te offeren; een woord intusschen van zijnen bovengemelden bloedverwant, die mede CORINNA hoog bewonderde, maar hem toch vroeg: „ *wat doet men daarmede in huis?* en het *huis* is bij ons toch alles, dat weet gij, ten minste alles voor de Vrouwen." *Ik zou*, voegde hij er bij, CORINNA *op den troon van Engeland, maar niet onder mijn nederig dak kunnen wenschen.* Dit woord niet zoo zeer, maar vooral de herinnering aan de Moeder van den Lord, en die jonge *Engelsche*, aan zijne Moeder zoo gelijk, die zijn Vader voor hem bestemd had, bragten den Lord in eenen geweldigen tweestrijd. Zijn Vriend vertrok. OSWALD kreeg een toeval, waaraan hij reeds vroeger onderhevig was, maar waarvan hij dacht genezen te zijn; eene bloedspuwing. CORINNA krijgt er berigt van, en gaat aanstonds, te voet, door *Rome's* hoofdstraat, den *Corso*, op een tijdstip, dat de menigte aldaar te voet en in rijtuigen hare avondwandeling deed, zoo dat zij, in het gezigt van bijna gansch *Rome*, onverzeld het huis van haren Vriend betrad. OSWALD ontstelde, want in *Engeland* ware het met haren goeden naam gedaan geweest; doch CORINNA stelt hem gerust. — Na zijn herstel beschouwden zij de meesterstukken der kunst, in de Museum's en de Galerijen; ook bezochten zij *Tivoli*. Opnoemen willen wij niet; wij kunnen toch de aanmerkingen niet aanstippen, en deze zijn 't belangrijkst. — IX Boek. HET VOLKSFEEST EN DE MUZIJK. „ Het was juist
„ de dag van het woeligste Feest, op het einde van het Carna-
„ val, van dien tijd, dat het Romeinsche volk als door eene
„ koorts van woelige vrolijkheid, eene razernij naar verma-
„ ken bevangen wordt, waarvan men elders te vergeefs voor-
„ beelden zou zoeken. De geheele stad vermomt zich," enz.
Zij beklommen het Amphitheater bij den Obelisk, om den wedloop der paarden te zien, woonden voorts het Concert bij in de zaal van den schouwburg, en nu zou CORINNA de *Lijdensweek*, naar de gewoonte van vele Romeinsche Dames, in een Nonnenklooster doorbrengen, om zich te bereiden tot de plegtigheid van het Paaschfeest. — X Boek. DE LIJDENSWEEK. In zijne eenzaamheid kon nu OSWALD de godsdienstige plegtigheden opnemen. Toen hij CORINNA wedervond, volgt tusschen hun een gesprek over hunnen verschillenden Godsdienst. Na het Paaschfeest wilden de gelieven zamen de schoonheden van *Napels* gaan opnemen, en aan het einde van dit Deel zijn zij derwaarts op reis. — De Aanmerkingen van de Schrijfster, achter dit Deel gevoegd, zijn maar weinige; die van den Vertaler vindt men onder den tekst; de laatste dienen deels ter opheldering, deels ter aanwijzing, waar het scheen dat eene te groote vooringenomenheid voor *Italië* bij de Schrijfster uitkwam.

Een Winter in Londen, of Tafereelen der groote Wereld; in drie Deelen. Door T. S. SURR. *Naar den vijfden druk uit 't Engelsch door* H. POTTER. *Iste Deel. Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. 1808. *In gr. 8vo. 272 Bl.*

De bij ons reeds met lof bekende POTTER noemt in zijn Voorberigt dit werk een *fraai* en *onderhoudend boek*; de vijfde oplage van het oorspronkelijke, zegt hij, ziet reeds het licht, en ieder Engelsch Tijdschrift beoordeelde het bij uitstek gunstig. De tijd zal ons leeren moeten, in hoe ver hetzelve voldoet aan den titel; tot nog toe immers kunnen wij niet zien, waarom het „*Een Winter in Londen*" genoemd wordt; welligt dat de ontknooping en het meest belangrijke gedeelte des verhaals aan het slot deze benoeming echter zal billijken. Wat daarvan ook zij, in zoo ver reeds dit Deel tafereelen der Groote Wereld levert, teekent het ons deze niet zeer gunstig, en is dezelve ook in het hooggeprezen Engeland zoo als doorgaans overal. Dit boekdeel leest men in een uur van uitspanning met genoegen; tot nog toe is 't verhaal niet vervelend lang gerekt, gelijk het geval is in menigen Roman, en het bevat zeer goede aanwijzingen en zedekundige lessen. Het heeft ook in den Eerw. POTTER eenen bekwamen Vertaler gevonden, en verschijnt alzoo ook onder ons in een niet onbevallig kleed. Het behelst de geschiedenis van eenen vondeling, een zeer jong kind, *alleen* uit eene schipbreuk gered door eenen Chinees, welke echter denzelfden nacht reeds stierf, zoo dat men volstrekt geen berigt had van des kinds afkomst of ouders. Deze vondeling werd opgenomen en verzorgd door eenen schatrijken Engelschman, een man van fortuin, meer uit trotsche praal, dan wel uit menschenliefde en edelmoedigheid. Zijne gade intusschen, eene vrouw van geboorte en opvoeding, hing aan het kind met de zorgvuldigste teederheid, en bezorgde het in de waardige handen van eene brave weduwe op het land, wie de jongen lang voor zijne moeder hield, tot dat hij, tegen de bedoeling zijner weldoeners, de waarheid, en hoe hij geheel van vreemde gunsten afhing, ontdekte. Het kind wies voorspoedig op, en had, door een zamenloop van gunstige en toevallige omstandigheden, gelegenheid, om zich als jongeling met een aantal uitmuntende kundigheden te verrijken; het muntte in alles uit, en groeide op tot een edel mensch, van wien wij ook bij de schitterendste standverwisseling alles goeds durven verwachten. Zijn weldoener intusschen, die zich weinig om hem bekommerd had, had met hem geene groote plannen, en 't stond hem zelfs tegen, dat dit genie niet liever tot eene kostwinning was opgeleid, waarom-

omtrent zelfs de Gravin (want zijn geld had hem in den Gravenstand gebragt) van hem vrij bittere verwijten moest hooren. Het geluk intusschen was hier wederom den jongeling gunstig; hij redde namelijk de dochter van den Graaf het leven, en is nu *bij* dezen tafelvriend en huisgenoot. Jammer intusschen dat de jonge Gravin reeds verloofd is! Dan reeds vroeger had zich een zonderlinge vreemdeling vertoond, van wien men merkte dat hij wel iets naders wist van des jongelings afkomst; toevallig had de vondeling dezen naderhand weder ontmoet, en het bleek deze was zijn vader; voor ieder ander mensch was dit een diep geheim; de vreemdeling houdt zich schuil, en aan de ontdekking scheen zijn leven te hangen. Echter gaf hij den jongeling betere hoop voor de toekomst, en zelfs schitterende vooruitzigten. Het raadsel is aan het einde van dit Deel nabij de ontknooping, en het valt den Lezer reeds niet meer moeijelijk, naar den naam van den vreemdeling te gissen; hoewel men bezwaarlijk raden kan, hoe de geschiedenis nog zal afloopen, en op welk eene wijze derzelver held geraken zal in de haven des huwelijks, hetwelk immers, bij deze soort van geschriften, het slot van alles, zoo wel als het voorname is. Nu, wij lazen dit Deel met genoegen, en zullen den jongeling ook gaarne verzellen op zijnen verderen reistogt, terwijl wij hem zegen en voorspoed wenschen.

Nieuwe Romans van WIELAND, LAFONTAINE, SCHILLING *en anderen. Amsterdam, bij* L. A. C. Hesse. *IVde en Vde Deel. In 8vo. Te zamen* 423 *bl.*

Ook onder den titel:

De Familiepapieren, of de Gevaren der Verkeering, door A. LAFONTAINE. *IIde en IIIde Deel.*

Wij wenschten hartelijk dat deze geschiedenis maar geëindigd was; want het meisje, dat ons zoo veel genegenheid en achting inboezemde, komt, vreezen wij, nog eenmaal ten val, of wordt althans zeer ongelukkig. Wij lieten haar als Gravin VAN HOHENFELS aan zeker hof; in het eerstvolgend Deel zien wij haar reeds gehuwd, en wel, bij al hare voornemens en vast karakter, niet met haren KAREL, maar met Graaf HOHENECK. De jonge Vorst vatte voor haar de teederste neiging op, en, daar hare deugd boven iedere verzoeking is, dwingt zij hem tot achting; met dat al haar toestand werd hagchelijk, en men vond het geraden, haar, onder 't bevel van de stiptste geheimhouding, te onderrig-

 ten,

zen, tot hare beveiliging, dat 's Vorsten eigene moeder ook hare moeder was. Geschaakt en tot het uiterste gebragt, maakt zij zich als zoodanig aan den Vorst bekend, die edelmoedig besluit, schoon hij haar dit verzwijgt, haar vergoeding te doen voor zijne kwelling en vervolging, door haren KAREL, dien hij weet dat zij bemint, hoog genoeg te doen stijgen, om hem hare hand te gunnen. Dan dit voornemen werd, helaas! verhinderd door haar huwelijk, waartoe moeder en vader enz. haar drong. Zij werd overrompeld; zij bood wel tegenstand, maar de geschiedenis harer moeder, die zoo veel had opgeofferd, en hare bede, behield de overhand. Ik was niet gelukkig, zeide die Vorstin, want ik was de Gemalin van den Graaf VAN HOHENEGK, en ik moest mijne hand geven aan eenen man, die *mij* en dien *ik* niet beminde. Zij gaf haar een paket papieren; ELIZE las die, bezweek, en gaf aan den jongen Graaf, haren Neef, de hand. Deze papieren levert ons het volgend Deel; eene roerende geschiedenis van teedere, trouwe, teleurgestelde liefde. Intusschen zag ELIZE haren beminden KAREL wederom; warme vriendschap en achting houdt den vroegeren band aaneen; zij rekent vast op hare deugd; en haar uitmuntend karakter, en de edelmoedige gevoelens van haren echtgenoot, deed de wolk des ongeluks verdwijnen, en liet eenen helderen zonneschijn na; 't hart van man en vrouw vereenigde zich in eene warme liefde.

Wij vreezen intusschen, dat de geschiedenis nog niet ten einde is; en wij zouden den raad van zekere Dame de onze maken: „ ô, Gravin! indien het eenige waarde bij u „ hebbe om gerust te leven, — en tevredenheid is meer „ dan de gelukkigst makende hartstogt, — speel dan niet „ met een gevaar, dat gij niet kent, en dat, ach, wat het „ verschrikkelijkste is, u voor eeuwig ongelukkig zou ma„ ken, omdat gij u zelve voor misdadig moest verklaren." Intusschen zijn de Familiepapieren, waarvan de titel gewaagt, nog niet te voorschijn, en wij denken toch dat dezelve eenmaal aan 't licht komen. Van dezelve zeide KAREL's vader:

„ Ik wenschte, Broeder, dat zij nimmer meer golden, „ dan zij voor ons gegolden hebben, niemand onzer klein„ zonen meer, dan iemand van ons."

„ Hm! Hm! zeide de Voorzanger; zoo zeide hij altijd, „ wanneer hij geloofde iets hards te moeten zeggen: wie „ van ons bewaart die dan zoo ijverig?" „ Ik! ik! Broe„ der! ik! ik greep het eerst naar de papieren, toen het huis „ van onzen vader in brand stond. Ik zou die voor gee„ nen prijs verkoopen. Maar ik wilde die niet tegen mijn „ adelijk diploma van het Keizerlijk Hof verwisselen; want „ deze papieren, zoo als wij die hebben, zijn onwaardeer„ baar. Zij zijn een spoor voor iederen LEEUWENBERG, een

„ spoor

„ spoor en een doel tevens. Bij iedere slechte daad zegt „ men tot zichzelven: gij zijt de papieren niet waardig! Bij „ iedere edele daad; nu heb ik de papieren niet noodig! Zij „ zijn als een edelgesteente, dat door eenen behoeftigen „ wordt gedragen: in den hoogsten nood eene redding, een „ troost in ieder gebrek. Verwissel het voor geld, en het is „ binnen kort verloren."

Van den lof, aan 't vorig Deel gegeven, nemen wij niets terug.

Klagt bij het Graf van den Weledel-gestrengen Heer Mr. J. HINLÓPEN, *Staatsraad van Z. M. den Koning van Holland, Voorzitter van de derde afdeeling van denzelven, Lid van het Koninklijk Instituut, en Voorzitter van de onder-afdeeling der tweede Klasse van de Nederlandsche Letterkunde, Ridder der Orde van de Unie en Lid van verscheiden geleerde Genootschappen — overleden binnen Amsterdam den 21sten van Wintermaand, in den ouderdom van negen en veertig jaren, door* P. H. A. J. STRICK VAN EN TOT LINSCHOTEN, *Vrijheer van Heekendorp. Te Utrecht, bij* de Wed. J. van Terveen en Zoon. *8vo.*

En:

Op den Dood van Mr. JAN HINLÓPEN, *Staatsraad, Ridder enz. in den Heere ontslapen den 21sten van Wintermaand 1808, door* D. VAN DER LOO, *Predikant te Montfoort. Uitgegeven ten behoeve der ongelukkige Opgezetenen van een overstroomd Dorp in Gelderland. Te Utrecht, bij Dezelfden. 8vo.*

Wij vereenigen deze stukken in één verslag, om de gelijkheid van onderwerp, schoon beider geest tamelijk verschillend is; gelijk zich, uit de bekende gevoelens van den Predikant en den *Vrijheer*, dit van zelfs laat opmaken. Beiden evenwel hebben zij dit met elkander gemeen, dat het slechts middelmatige voortbrengsels zijn.

Toen wij No. 1. het eerst in handen kregen, sloegen wij toevallig de laatste bladzijde, zijnde de 21ste, het eerst op, en bij het doorloopen van dezelve zagen wij reeds bij voorraad tegen de 20 voorgaande op; doch bij de nadere geregelde doorlezing was het ons waarlijk een troost te zien, dat van deze 21 bladzijden 15 niets anders dan titels en wit papier waren, schoon de kooper dit misschien zoo aardig niet vinden zal. Men ontvangt hier namelijk drie stukjes. Het eerste, VOORZANG getiteld, is aan den oudsten Zoon van den zoo billijk beweenden HINLÓPEN gerigt; het tweede, TREURZANG genoemd, aan de beoefenaars, vrienden en vereerers der Kunsten en Wetenschappen; en het derde, dat den naam van SLOT-

SLOTZANG draagt, aan den Hoogwelgeboren Heere J. H. *Vrijheer van Lijnden tot Lunenburg:* doch van alle deze *Zangen* is, in ons oog, de voornaamste verdienste, dat zij kort zijn. De Voor- en Slotzang zijn losse en gemakkelijke stukjes, waarin hier en daar een tamelijk goed coupletje voorkomt; doch over het geheel verheft zich niets boven het middelmatige. De Treurzang is eene zoogenoemde Elegie in de versmaat der Ouden; doch dit eenig onderscheid tusschen dezen en den Voor- en Slotzang is waarlijk niet te zijnen voordeele.

Zoo wat syl | laben door | een zonder | oordeel of | regel ge | hutseld,
Waarlijk | dit was uw | maat, | Romer en | Griek! toch wel | niet.

Indedaad de dood van een beroemd Man is bij ons een dubbel ongeluk; wij verliezen hem, en men komt ons, tot toppunt van smart, met ellendige verzen bestormen! — doch zie daar al weder een *hexameter;* waarlijk wij moeten eindigen, om niet onze geheele recensie

in dien *moeilijken* trant onzes ondanks zamen te stellen.

No. 2. heeft, als dichtstuk, eenige meerdere waarde; doch het geheel is insgelijks niet meer dan middelmatig. Daar echter de Predikant zijn stukje onder de bescherming der weldadigheid heeft gesteld, willen wij niemand afschrikken, om eene geringe bijdrage ten behoeve van ongelukkigen te doen.

Mengelingen voor de Jeugd. Iste Stukje. Te Nijmegen, bij J. C. Vieweg. 1809. *In kl. 8vo. X en 68 Bl.*

Met zoo veel bescheidenheid ontvouwt de Heer S. VAN DER MEER, die zich aan het slot der Voorrede, geteekend *Ravenstein*, als Schrijver van dit boekje noemt, deszelfs plan en bedoeling, en spreekt met zulk eene ongemaakte zedigheid van zichzelven, dat, gelijk wij zulks reeds als een gunstig voorteeken beschouwden, wij ons verheugden, dit werkje der lieve Jeugd met ruimte te mogen aanbevelen. Hetzelve is voor Kinderen van 6 tot 13 jaren ingerigt, en zal van tijd tot tijd vervolgd worden. Gepaste bijdragen van Kindervrienden zullen welkom zijn. Dit 1ste Stukje houdt in: 1. *De Boekdrukkunst.* 2. *De Koepokken.* 3. *Levensbeschrijving van* JAN VAN BRAKEL. 4. *De twee Broeders.* 5. *Zedelessen.* 6. *Levensregelen.* — Over 't geheel prijzen wij de bewerking, hoewel niet overal de regte, naïve kindertoon van een' CAMPE of SALZMAN is getroffen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Leerredenen door J. H. VAN DER PALM. *Te Amsterdam*, *bij* J. Allart. 1808. *In gr. 8vo. XVI en* 369 *Bl.*

Leerredenen van VAN DER PALM! riepen wij uit, op het eerste gezigt van dezen bundel, met een gevoel, niet ongelijk aan de blijdschap over de onverwachte verschijning van iemand, wien wij, ter bekrachtiging eener stille hoogachting, voor hem opgevat en lang in het binnenste gekoesterd, reeds dikwijls wenschten te ontmoeten. Alles toch, wat ons van tijd tot tijd van dezen Man voorkwam, bevestigde ons in het denkbeeld, dat de Gewijde Welsprekendheid zijn eigenlijk vak, en dus de Kansel de plaats zijn moest, waar hij, om zoo te spreken, eerst in zijne ware gedaante zoude verschijnen.

Hoe menig een schittert op het gewijde spreekgestoelte met den volksverblindenden glans eener welsprekendheid, die overal, behalve hier, de ware zijn kan! Hoe menig ander, daarentegen, weet eene leerstellige of zedekundige waarheid met de beknoptste duidelijkheid voor te stellen, op de duchtigste gronden te vestigen, ja zelfs een' overvloed der nuttigste gevolgen en heilzaamste toepassingen daaruit af te leiden, zonder dat men ook de flaauwste schemering bij hem ontware van dat vuur, 't welk den Redenaar altoos bezielen, — veel min van dien heiligen gloed, die hem tot een gewijden Redenaar verheffen moet.

Of zou er geene *gewijde*, zich van elke andere onderscheidende, welsprekendheid bestaan? Hieraan te twijfelen, ware te twijfelen, of de menschelijke borst vatbaar zij voor dien hemelschen gloed, — de menschelijke spraak vermogend, denzelven in anderen te ontsteken. Maar, indien zij besta, van waar dan, dat zij zoo zeldzaam wordt gevonden? Van waar anders, wanneer de schuld niet aan de zijde der hoorders is,

dan uit hoofde der zoo zeldzame vereeniging van dat echt Goddelijk vuur met den natuurlijken aanleg en de vereischte oefening, om het naar buiten te openbaren; vereeniging, welke hier volstrekt noodzakelijk is, en juist daarom ook den gewijden Redenaar niet alleen van elken anderen onderscheidt, maar uit eigen aard daarboven verheft.

Eene andere vraag is het voorzeker, in hoe verre men dezelve als kunst beschouwen, en hare voortbrengsels beoordeelen kunne en moge. Het kan alleen, zoude men zeggen, het eene gedeelte, namelijk het uitwendige, de vorm en inkleeding zijn, welk voor deze regtbank kan betrokken worden. Maar heeft dan tusschen dit en het inwendige niet de naauwste vereeniging plaats, gelijk tusschen ziel en ligchaam? En hoe kunnen wij weten, welk een geest iemand beziele, zoo die niet uit zijne woorden en werken, door betooning van geest en kracht naar buiten blijke? *Beproeft de geesten*, zegt de Schrift, *of zij uit God zijn*. Maar zekerlijk kan dit niet naar koude kunstregels geschieden.

Het was deze zoo zeldzame vereeniging, die wij in den Heer VAN DER PALM meenden te hebben gevonden. Het was daarom, dat wij ons innig verheugden, aan hem dit gewigtig vak der Gewijde Welsprekendheid aan de eerste van 's Lands Hoogescholen te zien opgedragen; en wij meenen het den Hoogleeraar zoo wel, als ons zelven en het publiek verschuldigd te zijn, dit zijn Werk bepaaldelijk uit dit oogpunt te beschouwen en naar geenen geringeren maatstaf te beoordeelen.

Trouwens hij zelf geeft ons dezen maatstaf als in de hand, door in het Voorberigt als eene hoofdreden voor het uitgeven dezer Leerredenen op te geven de verpligting, die hij erkende, om zijn bespiegelend onderwijs in de gewijde welsprekendheid met eenige praktikale proeven op te helderen, en waaraan hij door het enkel uitspreken niet geheellijk meende te kunnen voldoen. Dan onmiddellijk hierop laat hij eene aanmerking volgen, welke de billijkheid eischt, dat wij geenszins uit het oog verliezen. „ Ik gevoel," zegt hij, „ zeer wel, wanneer men niet gansch ongelukkig is in het uitspreken zijner Leerredenen, dat men ze aan een zwaren toets onderwerpt, dezelve uitgevende." Niets kan meer gegrond zijn, dan deze bedenking. De levendige voordragt is hier, zoo ergens, een wezenlijk gedeelte aan

het

het geheel. Immers, gelijk de gewijde welſprekendheid in 't algemeen, als 't ware, hare eigene taal heeft, en elk onderwerp *zijne* eigene behandeling en ſtijl vordert, zoo heeft *ook* elke Leerrede, ja elk gedeelte derzelve, haren eigenen toon, en vereischt hare eigene voordragt. Het is alleen door de vereenigde werking van dat levend geheel, dat de volle indruk op den toehoorder kan gemaakt, en 't gevoel, waarvan de Redenaar gloeit, in hem overgegoten worden. Maar, wanneer nu *zoodanige* proeven, alleen gelezen; nog vermogend zijn zullen ons te verrukken, dan moeten zij voorzeker eenen hoogen graad van voortreffelijkheid bezitten, en de Redenaar zelf moet noodzakelijk bij nadenken daardoor te meer winnen, naar mate hij, gelijk wij dit van den Heer V. D. PALM vernemen, ook in de kunst der voordragt uitmunt.

Dan de Schrijver zelf wijst ons het ſtandpunt, waaruit wij hem moeten beſchouwen, nog bepaalder aan, in de laatſte der voor ons liggende Leerredenen, waarin hij, het bepaalde doel *zijner* aanſtelling ontvouwende, bl. 361 zegt: „ Ik zal de leer des heils duidelijk, eenvoudig en met hartelijkheid voordragen, geene vreemde geleerdheid of kunst ten toon ſpreiden, maar het Evangelie in deszelfs zaligenden inhoud en kracht verkondigen." En verder tot zijne Leerlingen: „ Gij kent mij te veel, om van mij te vermoeden, dat ik u mijne Leerredenen als modellen, hoe men prediken moet, zou willen opdringen. — Nergens heerscht eene grooter verſcheidenheid van natuurlijke gaven, dan in de voordragt der Goddelijke waarheden, die van den openbaren leerſtoel geſchiedt; en kan dit anders, daar alleen het hart, en de innerlijkſte overtuiging des verſtands hier den toon mogen voeren?" — Naar dezen maatſtaf dan deze Leerredenen beoordeelende, aarzelen wij geenszins te erkennen, dat zij, op eene bijna volkomene wijze, aan denzelven beantwoorden. Moge het haar aan die verheffingen en ontgloeijingen ontbreken, die wij als door de koude letter heen voelen branden, die, niet ongelijk aan de heilige aanblazing der Gewijde Schrijvers, als onwillekeurig uit het diepſte gemoed losbreken, redenaar, toehoorder of lezer ontſteken, vervoeren, overweldigen; zij zijn, daarentegen, doorgaans doordrongen van die weldadige warmte, die altoos leven en wasdom wekt. Christelijke, Evangeliſche ſtichting, niet alleen op

grond der H. Schrift gebouwd, maar uit die zuivere bron zoo veel mogelijk geheel geschept, is zigtbaar het doel, waarnaar de Redenaar overal streeft, en 't welk hij, zoo wel door de keuze van onderwerpen, als de wijze van behandeling, zoo wel in zaken, als in vorm, poogt te bereiken, innig doordrongen van het naauw verband, waarin alles met hetzelve staat. Gelijk de eersten niet zoo zeer door nieuwheid en bijzonderheid treffen, als wel door belangrijkheid innemen en stichten, zoo wordt ook in de behandeling zelve die ééne hoofdindruk door geene ongelijksoortige bijvoegsels, door geene overtollige geleerdheid, door geene kunstige verdeelingen, door geene gezochte wendingen gestoord. Zijne Tekstverklaringen zijn zakelijk en vruchtbaar; zijne verdeelingen eenvoudig en omvattend; zijn geheele voorstel is levendig, ernstig, hartelijk; overal weet hij de grenzen van zijn gebied als Kanselredenaar, die valsche smaak of ijdelheid zoo dikwerf overschrijden, met de grootste zekerheid te onderscheiden, en, met eene loffelijke matiging, vergunt hij zich slechts zeldzaam, dezelve te naderen. Zijne Toepassingen zijn kort, krachtig en gemoedelijk; en alles is op eenen toon gestemd, in eenen stijl gekleed, zoo helder voor het verstand, zoo weldadig voor de verbeelding, zoo aangenaam voor het gevoel, dat men zich altoos als in eenen zuiveren, frisschen, geurigen dampkring geplaatst gevoelt.

Het is bovenal van dezen kant, dat wij aan deze Leerredenen geenen lof genoeg, naar onzen wensch, kunnen toevoegen, en ze, met volle gerustheid, onder alle ons bekenden, in welke taal het zijn moge, in den eersten rang durven stellen. Het is geheel de toon en stijl der Natuur zelve, de ware, en eenig ware, stijl der Leerrede: los, gemakkelijk, ongezocht, eenvoudig, maar nogtans altijd kiesch, edel, welluidend, krachtig; met één woord, hij is zoo, als de door oefening volleerde Kanselredenaar, indien het zoo ver te brengen ware, voor de vuist zou spreken: deze toch zou niet, gelijk doorgaans, spreken zoo als men schrijft, en zelfs niet schrijven moest. In dit opzigt, meenen wij, moet eene Preek zich van elke andere Redevoering onderscheiden: zij mag nimmer den schijn der Kunst vertoonen, en ook daarom is zij het hoogste in de Kunst.

Na dit in 't algemeen over het karakter dezer Leerre-

de-

denen te hebben gezegd, zullen wij over elke derzelve in 't bijzonder nog kortelijk ons oordeel bijbrengen. Vijf van de hier behandelde Teksten zijn uit het O. V. ontleend, waarvan wederom drie van geschiedkundigen aard zijn. Van deze laatsten zullen wij afzonderlijk spreken, omdat zij zich niet uit het zelfde oogpunt met de anderen laten beschouwen.

De geheele verzameling wordt geopend met een onderwerp, 't welk een ieder gereedelijk voor het hoogste der gewijde welsprekendheid zal erkennen, omdat zich in hetzelve, als onder een brandpunt, alles vereenigt, wat een Christelijk voorstel belangrijk maken kan, — de *Beschouwing van* JEZUS. Het was dit stuk, naar welks lezing wij bijzonder reikhalsden, daar wij door de bevoegdste beoordeelaars, die het zelven hadden gehoord, met hoogen lof van 't zelve hadden hooren gewagen; en het valt geenszins te loochenen, dat de weergalooze Redenaar al het vermogen zijner gewijde kunst hier op eene uitstekende wijze heeft ten toon gespreid.

Onbeschrijflijk gelukkig en naïf is de Tekst gekozen, of veeleer gevonden; ongevoelig worden wij tot de hoogte van het onderwerp opgeleid, en in eene schoone opklimming ontvouwt zich hetzelve voor het oog van onzen geest. „*Kom en zie!*" de kinderlijk eenvoudige uitroeping van Philippus tot den opregten Nathanaël, weet de Redenaar tot eene algemeene en dringende uitnoodiging te maken, om met hem JEZUS te beschouwen, 1) als Mensch, 2) als den Zoon van God, 3) als den Verlosser des Menschdoms.

Deze bedenking echter houde de Hoogleeraar ons ten goede, of men door zoodanig eene splitsing of verdeeling niet gevaar loope, om de groote inwendige eenheid van het onderwerp te storen, en aldus dien diepen en verhevenen indruk, welken men bedoelt, te missen.

Trouwens is ook deze niet de klip, waarop zulke voorstellen bijna altoos schipbreuk lijden, en noodzakelijk lijden moeten? — Door het menschelijke, gelijk het hier geschiedt, van het Goddelijke zoo volstrektelijk af te scheiden, doet men aan beiden te kort, maakt eene klove, welke geene kunst kan aanvullen, en veroorzaakt dus eene duisterheid, die, in plaats van eene geheimzinnige en heilige diepte, voor verstand en verbeelding uitlokkend en welkom, veeleer een donkere afgrond worden moet, waarin zich onze geest verliest

en in de uitoefening van alle zijne krachten gestuit voelt. Is dan in Jezus het menschelijke niet een uitvloeisel, eene openbaring zijner Goddelijke natuur? Kunnen wij het laatste anders, dan *in*, niet *uit* het eerste erkennen, indien ook niet geheel begrijpen? Zijn zijne wonderen, zijn dood, zijne verheerlijking daarvan niet slechts uitwendige teekenen en bevestigingen; en is Hij voor ons niet juist daarom en daardoor de Zoon Gods, de Verlosser des Menschdoms, de Middelaar Gods en der menschen? — Dit gevoel schijnt den Redenaar zelven donker voor den geest te hebben gezweefd, wanneer hij bl. 27 zegt: „Hij, die zulk eene verheven deugd bezat, en door geen enkel wanbedrijf die deugd bevlekte; wiens onschuld over alle bekoringen des hoogmoeds, der zinnelijkheid en der wereldsche begeerlijkheden zegepraalde, terwijl menschengeluk en menschenwaarde hem op alle zijne treden vergezelden; Hij moet niet slechts een buitengewoon, maar meer dan mensch geweest zijn, of alle onze denkbeelden van menschelijke zwakheid, in het midden eener verleidende wereld, zijn bedrog en logen! Hemelsche invloeden hebben hem ondersteund, en hij was geen sterveling, gelijk de overige kinderen van Adam!" En wij durven gerustelijk vragen, of niet het geheel, en vooral het eerste gedeelte, oneindig zou hebben gewonnen, bijaldien hij deze aanmerking op den voorgrond gesteld en tot leidraad voor de gansche beschouwing genomen had. Dan toch ware het eigenaardige en éénige in het karakter van Jezus, niet als dat van dezen of genen mensch, maar van de zuivere menschheid in 't algemeen, naar het evenbeeld des Genen, die haar geschapen heeft, oneindig helderder uitgekomen; daar nu, in tegendeel, alle die *enkele* trekken ook in eenen anderen zouden kunnen plaats hebben, althans in een' mensch der verbeelding kunnen worden zaamgevoegd, zonder dat zij door de verschijning van den Heer der heerlijkheid in de wereld hadden behoeven geopenbaard te worden.

Meesterlijk is in de tweede, over Joan. XIV: 1—3, *Troost des toekomenden levens*, het gansche onderwerp behandeld. Hoe juist is hier die aandoenlijke toon getroffen, die eerst het hart in stillen weedom doet verzinken en wegsmelten in sombere treurigheid, om het daarna te krachtiger te kunnen troosten, te hooger verheffen! Wij zouden de geheele rede, en bovenal daar, waar zij op

de

de ramp van Leyden als in 't verschiet heenwijst, eene heerlijke uitvoering noemen van het heerlijk thema: *Zalig zijn die treuren, want zij zullen vertroost worden.* Wij kunnen niet nalaten, deze plaats, tevens als eene proeve ter bevestiging van het gezegde over den eigenaardigen stijl en toon dezer Leerredenen, aan te halen. „ Denkt niet, M. T. dat ik
„ het voor eene geringe zaak houde, getroost, gela-
„ ten en welgemoed te zijn onder het gevoel dier bit-
„ tere en hartverscheurende slagen, waarmede het me-
„ nigmaal den Albarmhartigen behaagt, zijne schepse-
„ len, zijne geliefdste kinderen te bezoeken: dat ik ont-
„ veinzen zou de kracht te gevoelen der banden, die
„ den zwakken sterveling aan zijn goed, zijne eer, zijn
„ bloed verbinden. Denkt ook niet, dat ik die gevoe-
„ ligheid des harten zal wraken, die de eer onzer men-
„ schelijke natuur uitmaakt, en die wij, al is het voor
„ den prijs der zwaarste beproevingen, nooit te duur
„ kunnen betalen; die aandoenlijk teedere stemming des
„ gemoeds, die het menschelijke hart van onzen Jezus
„ zoo beminnelijk maakte, en de tranen vloeijen deed
„ van hem, die de nietigheid der aardsche dingen, de
„ onwaardigheid der stervelingen, en het eeuwig ge-
„ wigt der toekomst, met het onbeneveld oog zijns
„ verstands, volkomen doorzag. Denkt eindelijk niet,
„ dat ik vergeten zou zijn, dat ik niet met diepe ont-
„ roering gevoelen zou, tot wie ik in dit oogenblik
„ spreke: tot eene vergadering van menschen, onder
„ wie er weinigen zullen zijn, die in den jongsten ramp-
„ spoed dezer stad niet smartelijk gedeeld en geleden
„ hebben: velen, die hunne dierbaarste bezittingen tot
„ eene prooi der vernieling of der vlammen zagen wor-
„ den; velen, die geweend hebben bij de misvormde
„ lijken van een vader of moeder, echtgenoot of kind,
„ van vrienden of bloedverwanten, en wier tranen nog
„ niet zijn opgedroogd — ach! veelligt in dit leven
„ nimmer geheel zullen opdroogen! Dat zij vrij vloeijen
„ deze heilige tranen der menschelijkheid, maar dat
„ zij tevens onze harten genaakbaar maken voor den
„ troost des eeuwigen Evangeliums. Wij allen moe-
„ ten eenmaal alles, wat wij hier op aarde bezitten,
„ derven; wij moeten onze vrienden, onze bekenden
„ vaarwel zeggen, of eenmaal hunnen afscheidsgroet
„ ontvangen; wij moeten onze dierbaarste betrekkingen

„ en panden ons eenmaal ontrukt zien, of wij zelven
„ moeten hun ontrukt worden: geween, gemis en bit-
„ ter harteleed ſtaan ons elken dag voor de deure:
„ maar wij hooren ook hier niet t'huis; wij dolen hier
„ om als vreemden, en midden door al dat leed en dien
„ kommer ligt de weg naar ons hemelsch Vaderland,
„ waar geene rouwe noch geklag zal gehoord worden,
„ en alle tranen zullen afgewischt worden van de oogen!"

Nieuw en treffend was voor ons de verklaring, of liever opheldering, van den tekst, uit de toeſpeling op het zigtbaar Huis Gods of den Tempel te Jeruzalem; hoewel anderen welligt zullen vinden, dat, bij de overbrenging, en in het ligchaam van de preek zelve, de Redenaar te zeer aan het beeld blijft hangen, en het over 't geheel te veel in bijzonderheden ontwikkelt.

De vierde en vijfde zouden wij, als de gelukkigſte en minst gelukkige der geheele verzameling, tegen elkander over ſtellen.

De eerſte, over Pſ. LXXIII: 24, tot opſchrift hebbende: *Gods leiding en derzelver uitkomst*, moeten wij een model noemen van eene Leerrede, gelijk ze behoort te zijn. Onderwerp en behandeling, ſtijl en toon, alles ſtaat hier in de ſchoonſte harmonie; terwijl de verdeeling onmiddellijk uit den tekst vloeit, en tevens het onderwerp uitput. Twee dingen vinden wij hier vereenigd, welke onder de zeldzaamſte ſchoonheden van dergelijke ſtukken behooren. Vooreerst, de verbinding, of liever ineenſmelting, der zoogenoemde analytiſche met de ſynthetiſche methode, zekerlijk de onderſcheidende verdienſte van dezen zeldzamen Kanſelredenaar in 't algemeen, en die ook overal, waar tekst en ſtoffe zulks gedoogen, de heerſchende is, maar die hier vooral onnavolgbaar ſchoon het geheele ligchaam der preek doordringt. — Het tweede is de Christelijke behandeling van eene ſtoffe uit het O. V.; eene kunst, die zoo moeijelijk als volſtrekt noodzakelijk is. De Christelijke Redenaar toch moet altoos, als tot Christenen, Christelijk ſpreken, en is daarom verpligt, om er het ware ſtichtelijke eerst in te leggen, daar hij het uit het N. V. ſlechts behoeft af te leiden. Maar hoe vele Leerredenen hoort men niet, ook van Christelijke predikſtoelen, die alles, behalve Christelijk zijn!

Bij uitſtek ook behaagde ons de ſtijl, of liever de toon en ſtemming, in deze Leerrede. Het is, als 't

ware, de gemoedelijke uitboezeming van eenen vromen en teederen Vader jegens zijne geliefde kinderen; alles is uit het hart, uit het leven en de ondervinding zelve van eenen Godvruchtigen genomen. Men leze het geheele ſtuk; de innige eenheid van hetzelve gedoogt geen uittrekſel.

Deze eenheid, klaarheid en rondheid, de noodzakelijke grondſlag van het wezenlijk ſchoone, waaruit, even als van eenen helderen en ruimen hemel, een ſtille invloed op ons daalt, eene ongemerkte verheffing geboren wordt; deze is het, die wij in de volgende misten. Zij is getiteld: *De genoegzaamheid van Gods genade*, over 2 Cor. XII: 9*b*. Het zij op dit ſtuk bijzonder toepasſelijk is, wat de Schrijver in het Voorberigt zegt: „ de meeste der in dezen bundel voorkomende Leerredenen zijn, geheel of gedeeltelijk, van oude dagteekening: opdat zij echter in toon en trant met de nieuwere niet te veel verſchillen zouden, heb ik verzachtingen, verbeteringen, afſnijdingen en bijvoegſels in het werk geſteld, waar mij zulks noodig voorkwam;" dan of de grond van dat onbehagelijke en ſtorende reeds in den oorſpronkelijken aanleg en in de verdeeling ligge, moeten wij onbeſlist laten. De laatſte is aldus: de genade des Heeren is ons genoeg, 1) omdat zij ons de ontwijfelbare verzekering geeft van Gods onſchatbare gunst; 2) omdat wij met haar de vergiffenis van onze zonden bezitten; 3) omdat zij in alle omſtandigheden des levens ons al den troost en al de blijdſchap ſchenkt, die wij behoeven; 4) omdat zij ons kracht verleent tot beoefening van onzen pligt; 5) omdat wij zelfs in de ure des doods, en bij onze intrede in de eeuwigheid, aan haar volkomen genoeg hebben. — Zouden de vier laatſte punten niet reeds in het eerſte liggen, en dus niet als op zich zelve ſtaande afdeelingen, maar als enkele gevolgtrekkingen en nadere ontwikkelingen, moeten worden voorgeſteld?

Over de verklaring van den tekst, en in 't bijzonder van *den ſcherpen doorn*, dien doorn in 't oog der Uitleggers, en waarover, gelijk de Hoogleeraar zelf zegt, zoo veel gedacht en geſchreven is, lust het ook ons niet, met hem te twisten. Wij voor ons zouden hier liever aan een zedelijk of geestelijk, dan ligchamelijk zwak denken; vermits de Apostel het als eene reden doet voorkomen, *opdat hij zich niet verheffe*; maar allerliefst aan eenen gevaarlijken en hatelijken vijand en weêrſtrever, omdat alle

uitwendige tegenstand van buiten tegen de waarheid in de H. S. aan den Satan en deszelfs Engelen of werktuigen wordt toegekend.

Geheel in de vernuftige en elegante manier van den keurigen Schrijver van het voortreffelijk Weekblad: *Salomo*, is de achtste Leerrede, over Spreuken XI: 30ᵃ, *De vrucht der geregtigheid.* Echter zouden wij aan dezelve den lof niet kunnen geven van haar onderwerp zoo belangrijk, zoo deftig, en bovenal zoo Christelijk, als wel anderen, te behandelen. 't Is als of het liefelijk beeld van eenen boom des levens hier den Redenaar geheel hebbe bekoord.

Allervoortreffelijkst, ja wij zouden durven zeggen voleindigd in hare soort, vinden wij de laatste, over Joan. IV: 34, *De ijverige Evangeliedienaar*, gewigtig in stoffe en inhoud, volschoon in vorm en behandeling, en wonderlijk gepast voor hare bedoeling. Hoe belangrijk, hoe fiksch en meesterlijk is de verklaring en uiteenzetting van den tekst; met welk eene vaste en fijne hand is het karakter van de Samaritaansche Vrouw geteekend; in welk een heerlijk en verkwikkend licht staat de Heiland, als het volmaakte voorbeeld van den ijverigen Godsdienstleeraar, tegen haar over! Hoe natuurlijk vloeit uit de bloote ontwikkeling de geheele inhoud als van zelve voort — gelijk de goede vrucht van eenen goeden boom wordt voortgebragt.

Van de drie geschiedkundige stoffen uit het O. V., *De dood van Mozes*, waaraan de derde, en *Abrahams Offerande*, waaraan de zesde en zevende Leerredenen zijn toegewijd, zullen wij kortheidshalve alleen dit weinige zeggen: dat, gelijk zij uit haren aard minder geschikt zijn, om het doel der Christelijke prediking regtstreeks te bereiken, dan wel om de achting voor den Bijbel te handhaven, zij ook dit laatste doel uitnemend treffen. Meesterlijk vertoont de eerste ons het verheven karakter van den Godsman Mozes; terwijl de beide anderen de hooge waarde van den alouden Vader der *Geloovigen*, ook tegen de nieuwere, en wij zouden durven zeggen tegen alle mogelijke aanvallen der *Ongeloovigen*, voor altoos beveiligen, waarvoor een ieder, die nog gevoel heeft voor het ware groote en heilige in den Mensch, den Hoogleeraar vurigen dank zal weten. Tevens bewonderen wij in deze wederleggende kunstwerken de bescheidene vermijding van alle ijdele vertooning eener noodelooze geleerdheid.

De-

Dezelfde liefde tot de waarheid, welke ons dezen opgegten lof afperste, dringt ons daarentegen, ons gevoelen even vrijmoediglijk te uiten omtrent eenige bijzonderheden, die onze aandacht tot zich hebben getrokken, zonder onze goedkeuring te kunnen wegdragen. Tot dezen behoort de opvatting van de wijze, waarop God aan Mozes op den berg Nebo het beloofde land vertoont, bl. 99 en 100. De Hoogleeraar, hechtende op de uitdrukking, dat God van dien berg aan Mozes het *geheele land*, *van Gilead tot Dan toe*, d. i. van de beide uiterste einden, vertoond hebbe, meent hierin reden te vinden, om te veronderstellen, „ dat de gezigtskring van Mozes aanmerkelijk verwijderd, en zijn zintuig op eene buitengewone wijze is versterkt geworden, om een land, ten minste zoo groot als het onze, aan alle deszelfs einden te omvatten."

Van denzelfden aard is de verklaring der begraving en opstanding van Mozes, bl. 112. De H. S. getuigt, *dat God hem in een dal begroef in het land Moabs, tegen over Beth Peor, en dat niemand zijn graf heeft geweten tot op dezen dag.* Te willekeurig en min noodzakelijk komt den Hoogleeraar de verklaring voor, dat de H. Schrijver in deze woorden alleen op eene verbloemde wijze zijne onkunde te kennen geve, hoe het met het ligchaam van Mozes gegaan zij. Daarom verkiest hij liever aan te nemen, dat hetzelve slechts eenige oogenblikken in 't graf geweest, en daarna tot het leven en de onverderfelijkheid is opgewekt. Hij bevestigt dit zijn gevoelen door eene aanhaling uit den Brief van Judas, vs. 9, waar deze opstanding van Mozes, naar een Joodsch volksbegrip, in eene zinnebeeldige omkleeding wordt voorgedragen: *Maar Michaël de Archangel, toen hij met den duivel twistede en handelde over het ligchaam van Mozes*, enz. Verder beroept hij zich op de waardigheid van Mozes, die het niet onwaarschijnlijk maakt, dat God hem van alle oude Godsgezanten heeft willen onderscheiden, door hem de eersteling te doen zijn uit de Vaderen des O. V., en haalt de verheerlijking van Christus op den berg Thabor aan, waar Mozes niet als een geest, maar als een verheerlijkt mensch voorkomt.

Insgelijks bevreemdde ons de uitzetting ook van den *geestelijken* gezigteinder, welke hij zoo wel aan Mozes als aan Abraham toekent, waardoor zij den toekomstigen dag des Heeren, en „ het offer der Verzoening, met

de

de zalige gevolgen van hetzelve tot in aller eeuwen eeuwigheid," als tegenwoordig zouden hebben aanschouwd; gelijk ook de letterlijke opvatting van den boom des levens.

In de daad het verwekte een onaangenaam gevoel bij ons, dat een man, als V. D. PALM, zoo bekend met den geest der Oostersche oudheid, en met zulk een' diepen en fijnen blik in die H. oorkonden doordringende, tot zulke letterlijke verklaringen en willekeurige stellingen zijne toevlugt neemt. Zou de oorzaak van die tegenstrijdigheid met zichzelven ook te zoeken zijn in eene al te groote zucht, om den tekst geheel uit te putten, en niets van denzelven te laten verloren gaan?

Eindelijk moeten wij betuigen, dat wij met leedwezen in deze schoone stukken hier en daar nog sporen meenen te vinden van het oude, en helaas! nog heden ten dage, bij vele van de Hervormde Kerkleeraren, in zwang gaande wangebruik, om, in de toespraken tot de Gemeente, de Toehoorders in Uitverkorenen en Goddeloozen af te deelen. In de daad zulke onderscheidingen zijn even aanmatigend aan de eene, als beleedigend aan de andere zijde. Moet de Christenleeraar niet altijd veronderstellen, tot eene vergadering van Christenen, en dus even weinig van volmaakte Heiligen, als van stellige Goddeloozen, opzettelijke zondaren en ongeloovigen, te spreken?

Wij eindigen met den opregten wensch, dat de voortreffelijke Hoogleeraar de Leydsche Christenheid (want wij vertrouwen, dat hij niet door zijn bijzonder Kerkgenootschap alleen zal worden gehoord) nog lange moge stichten en opbouwen in het zaligmakend geloof; vele Leerlingen, hem gelijk, vormen, en aldus krachtig medewerken tot bevordering van den waren prediktrant; en ook hen, wien het niet vergund is hem in persoon te hooren, jaarlijks op een tiental van zulke gouden appelen in zilveren schalen vergasten.

Leer-

Leerrede over AMOS IX: 5. *ter gelegenheid van den jongstleden Watervloed, gehouden den* 5 *Februarij* 1809 *te Haarlem, door* ABRAHAM RUTGERS, *Predikant bij de Hervormde Gemeente aldaar. Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. 1809. *In gr.* 8*vo.* 20 *Bl.*

Tweetal Leerredenen naar aanleiding van den verwoestenden Watersnood, welke zoo vele Dorpen en Plaatsen getroffen heeft. Uitgesproken, de eerste te Tiel op den 5 *van Sprokkelmaand, en de tweede te Op-Hemert op den* 12 *van dezelfde Maand* 1809, *door* J. J. SCHOLTEN, *Predikant te Op-Hemert en Zennewijnen. Te Nijmegen, bij* J. C. Vieweg. 1809. *In gr.* 8*vo.* 68 *Bl.*

Eigenaardig was het te verwachten, dat de hier te Lande schier voorbeeldelooze ramp, welke onlangs een niet gering gedeelte onzes Vaderlands trof, vele Christen-Leeraars zoude bewegen, om hunne onderscheidene Toehoorders daarover opzettelijk te onderhouden. Dit deden, onder andere, de boven vermelden, die, daarenboven, hunne Leerredenen door den druk gemeen maakten, deels om op deze wijze ook elders te stichten, deels om door middel der voordeelen, uit den verkoop daarvan ontstaande, ten behoeve der ongelukkigen door de overstrooming iets of wat bij te dragen. De Leerredenen, die thans voor ons liggen, hoewel zij gelijkelijk eene prijsselijke bedoeling hebben, zijn, echter, niet van even groote waarde. Die van den Eerw. RUTGERS, hoewel zij eenen geest van godsvrucht ademt, loopt eenigzins in algemeenheden rond, en is meer geschikt om het ligt aandoenlijk hart nu en dan te roeren, dan door bondige redekavelingen eene verstandige en doelmatige overtuiging daar te stellen. Zie hier een enkel staaltje. Sprekende over het zigtbare van Gods hand in de bedoelde ramp: „Loochenen," zegt de Eerw. RUTGERS onder andere, „dat Gods hand in deze [ramp] was, neen, „dit verwacht ik van niemand in deze Vergadering. „Maar zou niet te loochenen reeds gelooven zijn, dat „de

„ de hand des Heeren dit deed? Of zou men zonder „ loochenen toch de ooren ſtoppen kunnen voor de Goddelijke roepſtem in dezen? het harte ſluiten kunnen voor „ den indruk dier waarheid? het oog ſluiten kunnen „ voor de blijken zijner majeſteit, en dus blijken geven, dat men het niet dadelijk, niet werkzaam geloofde? Ja, zou dit het geval niet zijn geweest, „ of nog zijn, van zoo velen, als uit de wijze, „ waarop zij aan die ramp dachten, uit den toon, „ waarop zij die beſpraken, uit de blijvende ongebogenheid hunner harten om God te vreezen, en hunne „ ongeregtigheden te laten varen, uit de drift, waarmede zij hunne verſlaafdheid aan de vermakelijkheden „ des tijds bleven narennen, uit de meerdere verhechting van hun hart aan tooneelverdartelingen, dan „ aan het Evangelie; aan ſpelen, dan aan bidden; „ ſprekende bewijzen gaven, dat zij doof waren „ voor die roepſtemme: Daar is God, die u wat te „ zeggen heeft?"!

Meer bewerkt en regelmatiger zijn de Leerredenen van den Eerw. SCHOLTEN; in ieder derzelven heeft hij de bewerking van eene afzonderlijke ſtelling ter take genomen, die beiden regelmatig en in de bijzonderheden ontwikkeld en bewezen worden. *Het nut des lijdens*, naar aanleiding van *Rom.* VIII: 28°, is het onderwerp der eerſte, *Ernſtig nadenken over Gods Almagt bij den jongſten Watersnood*, volgens *Pſalm* XCIII: 3, 4, dat der tweede Leerrede. Eerst toont de Eerw. SCHOLTEN het nut des lijdens, in zoo verre het ons menschlievend maakt, ons nader aan elkander verbindt, en ons nader tot God brengt. Om het lijden zoodanige uitwerkſels te doen voortbrengen, ontvouwt hij verder den heilzamen invloed der Liefde tot God, als inboezemende onderwerping, vertrouwen en uitzigt op een beter leven. En laat hij eindelijk eene ernſtige Toepasſing op de ontvouwing dezer waarheden volgen. — Schoon in hare ſoort mag wel, over het geheel, deze Leerrede, maar nog ſchooner moet de tweede genoemd worden. Voor het eerst na de geduchte ramp tot zijne Gemeente ſprekende, klimt zijn ſtijl, naar gelange het hart meer gevoelde. „ Niet aan ſchriftverklaring, (zoo luidt de „ aanhef) niet aan voorſtelling van dichterlijke ſchoonheden, maar aan ernſtig en heilzaam nadenken, maar „ aan opwekking, aan vermaning, aan vertroosting

„ is dit uur gewijd," enz. In de ontwikkeling van de bijzonderheden van Gods almagt, in de ramp zigtbaar, zijnen toehoorderen herinnerd hebbende, hoe hij hen dikmaals over het weldadige dier volmaaktheid, in de inrigting der Natuur doorstralende, onderhouden had: „ Maar, „ hoe gansch anders (zegt hij) in hare uitwerking was „ die almagt Gods, aan welke wij heden herdenken. „ Niet in het zachtjes ruischen eenes liefelijken lente- „ winds, die geen struikje kraakt, en geen halmpje „ breekt; maar in den verschrikkelijksten storm, die al- „ les nederslaat en verbrijzelt, zagen en hoorden wij „ zijne grootheid, en de sterkte zijner kracht. Op zijn „ magtwoord stak de wind, met loeijend geweld, op, „ en vloog, met onbedwongen woede, door de gewel- „ ven des Hemels. Met zigtbare toeneming, verhesten „ zich de rivieren; boomen werden uit den grond ge- „ rukt; aloude, hechte gebouwen kraakten en schud- „ den; huizen en hutten stortten in; de gansche Na- „ tuur beefde en fidderde, en eene algemeene vernie- „ ling scheen het einde te zullen zijn van dien bangen, „ akeligen nacht." Elders van het onweerstaanbare van Gods almagt gewagende: „ Ginds," schrijft de Eerw. SCHOLTEN, „ mogten duizend handen aan het werk „ zijn, om de alverbrekende woede des ijsgangs af te „ wenden; hier reuzenkrachten ingespannen worden, „ om het vernielend geweld des steigerenden waters te „ bestrijden; daar, met ongeloofelijken arbeid en wan- „ hopigen moed, worden gewerkt, om, in krakende „ en waggelende woningen, have en vee, en het dier- „ baar leven, aan ondergang en verderf te ontrukken; „ o hoe weinig vermogt die onvermoeide arbeid, hoe „ weinig die geweldige inspanning van alle krachten, „ hoe weinig de wanhopige moed, die alle gevaren ver- „ achtte!" enz. Diepe eerbied voor God, een levendig gevoel van onze afhankelijkheid, hartelijke liefde jegens elkander, hartelijke dankbaarheid aan, en vertrouwen op God — deze zijn de nutte leeringen, welke de Heer SCHOLTEN uit zijne beschouwingen afleidt. Gelijk wij geenszins twijfelen, of deze Leerredenen met genoegen en tot stichting zullen gehoord zijn, zoo twijfelen wij ook niet, of de waardige Leeraar zal bij vele Lezers, voor de openbare uitgave van dezelve, dank behalen. Mogten de Leeraars onder de onderscheidene Gezindten zich

zich meer en meer beylijtigen, om de belangrijke onderwerpen, welke zij op den predikstoel behandelen, door stijl en taal in zulk een bevallig gewaad te kleeden, als dezer Leerredenen geen geringen luister bijzet!

Leerrede ter aanprijzing der Koepok-Inenting. Door ASSUERUS DOIJER, *A. L. M. et Phil. Doctor, en Leeraar der Doopsgezinde Gemeente te Zwolle. Te Zwolle, bij* J. de Vri. 1808. *In gr. 8vo. Met de Voorrede, 36 bl.*

Een geacht Leeraar bij het Doopsgezinde Kerkgenootschap heeft hier de pen gevoerd. Met gepasten ijver volvoerde zijn Eerw. den last, hem, benevens de overige Leeraars van *Zwolle*, van wegen de hoogste Overheid, door de Regering der Stad opgedragen, om, door hunnen invloed, de nuttigheid der Koepok-Inentinge hunner Gemeenten openlijk aan te prijzen. De Leerrede, te dien oogmerke uitgesproken, die thans voor ons ligt, wordt voorafgegaan van eene Voorrede, behelzende een beknopt verhaal van den oorsprong der Kinderziekte, als, in den jare 572 onzer tijdrekeninge, uit het binnenste van *Afrika* in *Europa* overgebragt; van de verschrikkelijke verwoestingen, daardoor aangerigt, wordende het getal der daardoor omgekomenen, in *Europa* alleen, jaarlijks op 400,000, en dus in den loop eener eeuwe op veertig, en in twaalf eeuwen op vierhonderd tachtig millioenen menschen begroot: een getal, zoo ontzettend, dat, indien men de omgekomenen in andere Werelddeelen er nevens voege, er grond is om te besluiten, schrijft de Eerw. DOIJER, „dat alle de Oorlogen, die van het begin der Schepping op den Aardbodem gevoerd zijn, geene zoo groote slagting onder het menschdom hebben aangeregt, dan (als) deze vreesselijke Ziekte." Voorts gewaagt de Heer DOIJER van het middel der Inenting met gewone Pokstoffe, uit *Circassië* naar *Konstantinopel*, en van daar door Mevrouw MONTAGUE, nu bijkans eene eeuw geleden, naar *Engeland* overgebragt; en eindelijk van de, zoo als het gemeenlijk wordt genoemd, toevallige ont-

ontdekking der Koepok-Inenting of *Vaccinatie*, door den Engelschen Arts EDWARD JENNER, in den jare 1776 gedaan, en de daarop spoedig gevolgde verspreiding van dit middel in genoegzaam alle Werelddeelen.

De Leerrede zelve, hoewel niet zeer uitvoerig, is, naar gelange van des Schrijvers oogmerk, genoegzaam bewerkt, om, daar verstand en hart voor overtuiging openstaan, dezelve voort te brengen; zij teekent ons den Man, wiens hart van deelneming in het heil zijner natuurgenooten blaakt, zoo welstandig in den Verkondiger van eenen Godsdienst, wiens doorluchtige Insteller, dag aan dag, blijk vertoonde, hoe veel belang hij ook in het tijdelijke geluk, de gezondheid en het leven der menschen stelde. Eerst toont de Eerw. DOIJER, in eenige korte bedenkingen, de voordeelen der Vaccinatie, en bevlijtigt zich vervolgens meer uitvoerig ter wederlegginge van de onderscheidene bedenkingen, welke tegen dit middel worden ingebragt. Dit gedeelte der Leerrede beschouwen wij als de zaak zoo goed als afdoende, en dus als zeer belangrijk. Niet weinigen toch worden er gevonden, die wel de nuttigheid der Vaccinatie in het algemeen niet ontkennen, doch, evenwel, door deze en gene zwarigheden van het aanwenden van dit middel worden terug gehouden. Hetgene de Heer DOIJER ter dezer zake voordraagt, dunkt ons zoo afdoende en bondig, dat wij ons geenszins verwonderen over den bijval, welken deze Leerrede heeft gevonden bij waardige Landgenooten, ambts- of pligtshalve ter aanmoediginge van de Koepok-Inenting geroepen; als zijnde ons gebleken, dat, ter verspreidinge van het Opstel des *Zwolschen* Leeraars, elders buitengewone menschlievende middelen zijn in het werk gesteld. Hartelijk wenschen wij, dat deze Leerrede heinde en verre doel moge treffen, en vereenigen ons gaarne met des waardigen Schrijvers ootmoedige bede, „ dat het den Allerhoogsten behagen moge, dezen geringen arbeid” (gelijk hij zich nederig uitdrukt) „ ter bevordering van het heil zijner kinderen, met zijnen Vaderlijken zegen te bekroonen.”

Verhandeling over de Aard-akers, derzelver cultuur, nut en gebruik, bijzonder in plaats van Koffij, door J. L. CHRIST. *Uit het Hoogduitsch vertaald, enz. Met eene Afbeelding. Te Amsterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. *In gr. 8vo. 29 Bl.*

Eene onschadelijke Koffijbereiding, ter huishoudelijke bezuiniging, in deze tijden, waar de Koffij tot zulk eenen hoogen prijs gestegen is, verdient voorzeker aller opmerking. Vervaardiger zoo wel als Vertaler van het hier aangekondigde Werkje verdienen deswege onzen dank; de laatste daarenboven voor zijne medegedeelde aanmerkingen in het Voorberigt. Deze bereiding tot Koffij uit de Aard-akers heeft ook nog dit groot voordeel, dat zij der gezondheid onschadelijk is; iets, dat vooral, omtrent de zoo vele verkocht wordende soorten van Kunstkoffij, in aanmerking moet komen. — Toevallig is de Schrijver op de ontdekking van het nut dezer plant gekomen. Drie Vrienden des Schrijvers, in onderscheidene landstreken wonende, waren, bij het lezen van de bekendmaking in de Nieuwspapieren van een vroeger Werkje over de Aard-amandelen van dezen zelfden Schrijver, in het verkeerd begrip gebragt, dat men door het woord Amandelen verstaan moest de alom bekende Aard-noten of Aard-akers. Ieder hunner vervaardigde dadelijk de Aard-akers tot Koffij, en allen werden van de voortreffelijke geschiktheid dezes wortels ten volle overtuigd. Zoodra zij door het lezen der Verhandeling zelve, en het zien der Afbeelding van de echte Aard-amandelen, hunne gelukkige dwaling inzagen, maakten zij zulks den Vervaardiger van dit Werkje bekend, en denzelven op de plant der Aard-akers opmerkzaam.

Nadat de Schrijver nu met naauwkeurigheid den aard, de gedaante, de aankweeking, het oogsten en het bewaren dezer plant overwogen heeft, gaat hij tot de bereiding en het gebruik der Aard-akers tot Koffij over. — Gaarne zouden wij deze wijze van bereiding, van den Schrijver, benevens de gegronde aanmerkingen, de berekening der onkosten, de vermenging van deze aldus verkregene Koffij met de zuivere Indiaansche en de gebrande Siroop, van den Vertaler, mededeelen; dan wij mogten daardoor het vertier van het Werkje zelve te

kort

kort doen, wenschende, dat, door het aankoopen van hetzelve, onze Huisvrouwen op de bereiding opmerkzaam gemaakt worden. Jammer, intusschen, dat het Werkje door zoo vele spel- en taalfouten ontsierd wordt, waarvan wij er echter vele op rekening van den Corrector stellen.

Brief over het Walliserland, en over de Zeden zijner Inwoneren; met eene Beschrijving der schilderachtige Tafereelen van dat Gewest, en eene Opgave van de merkwaardigste Voortbrengselen der Natuur aldaar. Door ESCHASSERIAUX. *Uit het Fransch vertaald, enz. In den Haag, bij* Immerzeel en Comp. 1808. *In gr. 8vo.* 134 *Bl.*

Bijzondere omstandigheden geven niet zeldzaam gelegenheid, om Landen en Plaatsen, die als in een vergeten hoek verschoven lagen, te voorschijn te roepen, en met eene meer bijzondere beschrijving te vereeren: dit is het geval van *Walliserland*, waarover het voor ons liggend Werkje loopt, en wij aan de welversnedene penne des Heeren ESCHASSERIAUX te danken hebben, en waarvan eene vloeijende Vertaling in 't *Nederduitsch* door den Heere P. F. D. CHANDON ons wordt aangeboden.

Tot nu toe, merkt de Schrijver op, was *Walliserland*, door de natuur met sterke trekken geteekend, in deszelfs staatkundig aanwezen naauwelijks bekend; tot nu toe niet anders bekend geworden, dan uit eenige algemeene beschrijvingen van *Zwitserland*, waarvan hetzelve een gedeelte uitmaakte. „Dan het *Walliserland*," schrijft hij, „thans onafhankelijk geworden zijnde; deszelfs nieuw staatkundig aanwezen aan hetzelve twee magtige Mogendheden tot bondgenooten bezorgd hebbende; en de pas aangelegde reisweg, welke deszelfs grondgebied doorloopt, een middel tot gemeenschap tusschen twee Volken zijnde geworden; zoo wordt dat Land hierdoor des te belangrijker, en vordert eene meer grondige beschouwing, welke hetzelve ook in allen deele waardig is." — Het oogmerk van den Heere ESCHASSERIAUX is niet geweest, eene Geschiedenis te vervaardigen, maar een Volk en een Land af te malen.

Dit doet hij in den *Brief over Walliserland*, welke het eerste gedeelte uitmaakt. Hij zet zich niet, om, in de duisterheid der tijden, den oorsprong van het *Walliservolk* op te speuren; hij komt ook niet, als een Natuurkundige, de jaarboeken der Natuur openen, ten einde er den oorsprong en de vorming der gebergten, welke het *Walliserland* omvangen, op te zoeken, noch ook om de oorzaken hunner verschijnselen en verwisselingen te doorgronden: hij stelt zich voor, het *Walliserland* af te malen, zoodanig als hetzelve zich vertoont, en de Inwoners daarvan, zoodanig als zij in de daad zijn, en de inwendige ligging van dat Land, den aard van zijne Luchtstreek, de Zeden en Geneigdheden der Volken, die 't zelve bewonen, en het natuur- en staatkundig aanwezen van dezen, te beschrijven.

Meesterlijk volbrengt hij deze op zich genomen taak: vele voorbeelden zouden wij hiervan kunnen aanvoeren: men zie, wat hij van de Godsdienstigheid dezes Volks zegt: „ De Godsdienst des *Walliservolks* zou, in 't oog van sommige vreemdelingen, een zweemsel van dweepzuchtige eeuwen schijnen te hebben; nogtans heeft dezelve geenszins het karakter der geestdrijverij, omdat de *Walliserman*, over 't algemeen, geene sterke noch overdrevene hartstogten kan gevoelen. Deszelfs zuiver, eenvoudig en overtuigd geloof is voor hem de bron zijner deugden, zijner zeden, en vooral zijner goede trouw, welke de ziel van zijne daden schijnt uit te maken, en te gelijk de eerste der maatschappelijke deugden is. Men ziet in het *Walliserland* weinige misdaden plegen; er wordt ook weinig toezigt gebezigd; er bestaat geene gewapende magt; de Godsdienst schijnt er de groote teugel te zijn; deze is de eerste bezigheid, even gelijk het eerste gevoel van den *Walliserman*." — De huisselijke zeden zijn hiermede eenstemmig; zoo ook de Staatsregeling. „ Te midden der bewegingen van *Europa*," merkt de Schrijver op, „ te midden der worstelingen tusschen onderscheidene belangen en partijen, gelegen tusschen Mogendheden, welke met één woord deszelfs lot konden beslissen, heeft nogtans het *Wallisevolk* deszelfs eigene grondwetten en staatkundig aanzijn daargesteld; het heeft vrij en onafhankelijk willen zijn: onder dat gezigtpunt beschouwd, heeft dit Volk reden om over deszelfs lot te vreden te wezen."

De

De Heer ESCHASSERIAUX onderzoekt, waarom dit Volk, bij de andere Volken vergeleken, zoo verre van de Beschaving verwijderd zij. Hij beschouwt het aanleggen van den *Simplon-weg* als een middel ter meerdere beschaving, *Frankrijk* met *Italië* zamenvoegende; doch hij zelve merkt aan, dat dit een werk van tijd moet wezen, en daarbij op, „ dat de Inkomsten dezes Lands gering zijn, doch voldoen aan de behoeften van een Staatsbewind, dat zijne uitgaven weet te matigen, en zich tot eene eer rekent, de eerste deugd eens Gemeenebests, namelijk de Spaarzaamheid, te bezitten." Wij voor ons twijfelen, of de hier op gemelde voordeelen der Beschaving, uit deze gemeenschap geboren, het volksgeluk zullen vergrooten.

De Schrijver sluit zijnen Brief met aan te merken: „ De weinige bekende jaarboeken des *Wallisservolks* bieden geen één aanmerkelijk tijdstip aan van dat menschelijk vernuft, hetwelk men nu en dan in de lotgevallen der Volken aantreft. Het *Wallisservolk* teekent door geene groote trekken, noch gebeurtenissen, noch omwentelingen, in de groote tijdperken der beschaving. Zijne dwalingen hebben de wereld niet beroerd, zijne kennissen hebben haar niet verlicht, en zijne ontdekkingen hebben de maatschappij noch verrijkt, noch verbeterd. Het heeft nimmer, in den omloop der Eeuwen, eenige vertooning gemaakt onder het getal der Wetgevers, noch onder het getal der Overwinnaren, noch onder het getal dier Volken, welke, met reuzenstappen, de oude en nieuwe wereld hebben overschrijd, en in alle gedeelten des aardkloots hunne staatzucht, de werkstukken hunner nijverheid en hunne veroveringen, hebben overgebragt; en even daarom is hetzelve volk mogelijk deugdzamer en gelukkiger geweest. Er is nogtans geen land, geen volk, een (geen) kleine staat, wien de natuur of de geschiedenissen niet de eene of andere oorzaak tot vermaardheid hebben bijgezet. Het *Walliserland* bevat in zich een der grootste schouwtooneelen der Natuur, de twee beroemde doortogten der wereld, namelijk den *Sint-Bernardus-berg* en den *Simplon-weg*, alsmede de sterkste hinderpalen, welke immer menschelijke stoutheid is te boven gekomen; het zag de krijgslieden van HANNIBAL, de legioenen van CÆSAR; het zag BONAPARTE met zijne legerbenden: zie daar zijne aanspraak op de gedachtenis der menschen, zijne bladzijde in

in de geschiedboeken, en zijne belangrijkheid bij het nageslacht."

Deze Brief wordt vervangen door *Schilderachtige Tafereelen* van het *Walliserland*, ,, dat in één verheven bestek al het schilderachtige, welk *Zwitserland* in verscheiden vakken oplevert, vereenigt. Deszelfs gezigt is nu eens woest, dan weder grootsch, en somwijlen bekoorlijk. Het vertoont alle de groote schouwtooneelen der Natuur, zoo in het verschrikkelijke als in het schoone."— Geene grootspraak: de hier opgehangene algemeene en bijzondere Tafereelen strekken ten voldingenden bewijze.— Eenige *ophelderende Aanteekeningen* verdienen gelezen te worden.

Naardemaal de beschrijving van den *Sint-Bernardus-* en van den *Simplon-berg* niet welvoegelijk in het zelfde Tafereel konden worden opgenomen, maakt zulks een afzonderlijk gedeelte uit. Dit behelst de beschrijving eener *Reize van Sitten naar den Sint-Bernardus-berg*. Afwisselend is deze voordragt; doch in alles heerscht dezelfde toon. De gevaren en reisontmoetingen zijn veelvuldig, en treffend beschreven. Wie leest zonder aandoening hetgeen hij ondervond en beschrijft van de Monniken in het Klooster op dien Berg, omringd door plaatsen, welke de ontzettende namen dragen van *Valei der Dooden*, den *Doodenberg*, de *Kapel der Dooden*? Wel mogt hij met zijne Reisgenooten zeggen: ,, De schoone ,, natuur is uit deze plaatsen geweken; maar zij heeft er ,, de menschlievendheid doen optreden, om den verdwaalden Reiziger te hulp te komen, en hem aan ,, het gevaar te onttrekken: zij is het menschdom steeds ,, gunstig!" Bij deze Kloosterlingen wordt ieder mensch, van welk Godsdienstig gevoelen, van welk een beroep hij ook zijn moge, de behoeftige en de rijke, met denzelfden ijver ontvangen. Te regt weidt hij uit in dezer Kloosterlingen lof, en besluit met den wensch: ,, dat deze schoone instelling dan ook, te midden van de oneenigheden, welke de Rijken verdeelen, van de oorlogen, die niets eerbiedigen, en van de onverdraagzaamheid der gevoelens en partijen, voor eeuwig, ter eere van de menschlievendheid, blijve leven!"

Bij de *Reize naar den Simplon-berg* moeten wij onze Lezers nog een oogenblik doen toeven. De Reiziger, die zoo vele berggezigten gezien had, betuigt: ,, Er zijn liggingen, welke men, door eenen enkelen trek,

door eene enkele beschrijving, kan afmalen; doch elk gezigtpunt van dezen Berg zou een bijzonder tafereel vereischen. Hij is, door zijne liggingen en ontwikkelingen, een van de rijkste en meestgemengelde bergen der *Alpen*; hij is fraai, niet alleen door zijne eigene landschappen, maar ook door de landschappen, die denzelven omringen; de nieuwsgierigheid, die hij verwekt, wordt nog sterker aangevuurd door den nieuw aangelegden weg, welke geheel over denzelven heenloopt. Die weg, door eenen Held bedacht, het stoute gewrocht des Franschen vernufts, en het voortbrengsel van uitgebreide werkzaamheden, biedt te gelijker tijd, op eene uitgestrektheid van veertien mijlen, het vermogen der kunst aan, en het ontzag verwekkende geheel van alle de groote afwijkingen der natuur." Veel te breedvoerig ter overneming zijn de bijzonderheden, welke de beschrijving van den loop dezes wegs aanbiedt.

De Heer ESCHASSERIAUX was door den Ingenieur en Chef verzocht, om de opening en den staat van den *Simplonweg* op te nemen. Hij was het, die, met den Landshoofdman van het *Walliserland* en de Ingenieurs, henen trok, om dien weg te bezigtigen en in te wijden. ,, Wij waren," schrijft hij, ,,de eerste Reizigers, die hem overtrokken: onze rijtuigen werden met eene soort van verwondering, door de woeste bewoners der *Alpen* en de inwoners van de Stad *Domo d'Osola*, beschouwd. Bij het gezigt dezer menigte volks, welke bij onzen overtogt kwam aanloopen, en der verbaasdheid, welke wij hun inboezemden, bragt ik mij voor den geest de verwondering dier eilanders, die, voor het eerst, vreemde schepen in hunne baaijen zagen aankomen."

De Schrijver vormde, bij het overtrekken van dien Weg, een wensch, waarop alle menschenvrienden *Amen* zullen zeggen; namelijk, ,, dat die Weg, in plaatse van gewapende bataillons en schrikverwekkend oorlogstuig, waardoor de landen verwoest en met bloed bevochtigd worden, den weldadigen koophandel, de stille nijverheid, en de voortbrengselen der kunsten, welke de Volken verrijken, drage en dezelve voort zie wandelen! Eertijds geleidden de engten van den *Simplonberg* de *Romeinsche* Legioenen tot overmeestering van *Germanië*; dat deze nieuw aangelegde Weg, welke *Italië* met het overige gedeelte van *Europa* gaat vereenigen, hunne Volken tot den voorspoed geleide! Dan zal het

zijne ware bestemming, zijn' welgepasten roem bereikt hebben."

Ten slotte schenkt ons de Schrijver eene opgave der voornaamste voortbrengselen in de drie Rijken der Natuur, in *Walliserland* voorkomende.

De meeste Aanteekeningen des Vertalers zijn, gelijk hij zelf berigt, getrokken uit de *Geographie van* BUSCHING.

Beter letter des Drukkers, naauwer toezigt des naziеners van de proeven, zouden de welstandigheid van dit Boekje vergroot hebben.

Rome en Londen; of over de gesteldheid der naastvolgende Algemeene Monarchie. Van den Schrijver des Nieuwen Leviathans. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij J. Allart. 1808. *In gr. 8vo. 634 Blz.*

Vreemd klinkt de Titel, welken dit Werk voert; vreemd luiden des Schrijvers beweegredenen in het Voorberigt. In den ontzettenden storm, die de *Europische wereld* beweegt, welken weinigen weten van waar dezelve komt of waar dezelve henen gaat; terwijl zelfs de stuurlieden hunne bestemming vergeten, en hunnen ondergang slechts des te zekerder te gemoet gaan, naarmate zij met meer eigenbelang de eigene veiligheid ten koste der algemeene willen bewaren; — in zulke omstandigheden geeft hij voor, „ de bedaarde man te zijn, die voor geen gevaar siddert, omdat hij boven alle gevaren verheven is. Wel mag hij zich geen gereeden ingang beloven; maar hij zou een verrader der menschheid worden, wanneer hij niet ten minste zijne meening over de aangelegenheid van allen, en over het enkele zeide, 't geen redding te wege brengen kan. Hij moet dus spreken of schrijven, al ware het ook slechts om op het laatst tot zichzelven te kunnen zeggen: *Salvavi animam meam.* — Mijn denkbeeld eener nieuwe *Algemeene Monarchie* is niet oppervlakkig; en voor zoo verre het eene *ongemeene* waarheid bevat, roep ik mijne tijdgenooten met SENECA toe: *Sanabilibus aegrotamus malis, ipsaque nos in rectum genitos natura, si emendari velimus, juvat.*"

Als Recensent hebben wij ons moeten getroosten dit Werk

Werk te lezen, en, in de daad, dit was eene geheele taak. Een Werk van ruim 600 bladzijden, in slechts vier Boeken afgedeeld, zonder verdere aanwijzing van den Inhoud, is vermoeijend. Noodig was het, met de pen in de hand te lezen en veel op te teekenen. Wij hebben dit gedaan; doch twijfelen zeer, of onze Lezers met de opgave zouden gediend wezen. Wij oordeelden ons des ontslagen, bovenal daar wij ontdekten, dat de Schrijver 't zelve vervaardigde in 't laatst van 't jaar 1806 (zie bladz. 606). Hoe veel is er zints dien tijd niet gebeurd, 't welk de staatkundige vooruitzigten van den Schrijver logenstrafte! De Vertaler maakt des zelve in eene Aanteekening (bl. 592) gewag, en op hoe vele plaatsen ware er gelegenheid tot dusdanige Aanteekeningen!

Om nogtans iets van het Werk te vermelden. Zoo strekt het Eerste Boek om aan te toonen, dat, op 't einde der vijftiende en in 't begin der zestiende Eeuwe, de *Universal-Monarch* van *Europa* zijnen zetel te *Rome* gevestigd had. Eene Heerschappij, door den Schrijver met den naam van *Theocratische Universal-Monarchie* bestempeld.

Het Tweede Boek strekt om te bewijzen, hoe, 't geen de *Theocratische Universal-Monarchie*, door het concordaat tusschen FRANCISCUS DEN I en LEO DEN X, verloren had, de plotselijke grootheid der *Spaansche* Monarchie beloofde te rug te geven. Dan merkt hij op, dat de in deze Afdeeling beschrevene Eeuw, en de daarin gevoerde Oorlogen, in derzelver aard, volgens derzelver strekking tegen de *Theocratische Universal-Monarchie*, volstrekt Oorlogen voor de Vrijheid waren. — In de meer dan noodige uitvoerige beschrijvingen der Oorlogen, toen gevoerd, vinden wij, gelijk ook elders, opgaven van de karakters der Vorsten, Pausen, en veel invloeds hebbende Staatsmannen. Zoo maalt hij vergoelijkend het slechtste beeld, dat van PHILIPS DEN II. En hoe beschrijft hij de grondleggers onzer Vrijheid? „Driemalen durfde WILLEM zich met ALBA in eenen veldslag meten; maar telkens moest hij het tegenspoedige lot der nederlaag verduren. Reeds wanhoopte hij aan de bevrijding der Nederlanden, toen twee gelukkige gebeurtenissen zijnen moed op nieuw ontvonkten. Het eene was de insurrectie in de haven van den Briel, bewerkt door *Belgische Corsaren*, die men uit Engelsche Havens verjaagd had; het ander, de te rug roeping van ALBA."

 Klaar-

Klaarheid zullen wij vergeefs bij den Schrijver zoeken; duisterheid allerwegen ontmoeten. Veel is van den eigensten stempel, als wij, in het Derde Boek, ten opzigte van den *Westphaalschen* Vrede, aantreffen. „In den geest diens Vredes behoeft men slechts in te dringen, om duidelijk te zien, hoe veel door denzelven aan de wereld geschonken was. De secularisatien waren een duidelijk bewijs, dat de zamenhangende magt der Kerk overvloedig geworden was: want zonder dat hadden dezelven nimmer plaats kunnen hebben. Maar hiermede was de wettige existentie der Protestanten op 't naauwst vereenigd, terwijl de klove bevestigd werd, welke de hervorming tusschen de Protestantsche en Katholijke wereld gemaakt had. Duurde nu al de Roomsche Kerk voort, zoo was er geen eigenlijk Katholicisme meer, 't welk overal slechts zoo lang bestaan konde, als er eene *Theocratische Universal-Monarchie* bestond. — Als middelpunt der staatkundige wereld, als de poolster in het systema aller redelijke beweging, was het denkbeeld van GOD zoo goed als vernietigd, en daar de Pauselijke magt haren laatsten steun in dat denkbeeld had, zoo kan men met waarheid zeggen, dat zij als Universal magt *wettig* is ten grave gebragt. De Jezuiten, als aartsengels der Theocratie, verkregen in den dertigjarigen oorlog en in den daar opvolgenden vrede eene ervaring, welke hen in hunne pogingen wezenlijk stuiten moest; en hoewel zij nog langer dan eene eeuw voortwerkten, zoo gaf de tegenkanting tegen den algemeen heerschenden geest des tijds toch nooit een resultaat, dat aan hunne pogingen beantwoord had, in zoo verre dezelve in de terugbrenging en het herstel der Theocratische Universal-Monarchie bestond."

Voorts de bedoelingen en werkzaamheden, om eene *Universal-Monarchie* op te rigten, en de denkbeelden van het *Staatkundig evenwigt* ontvouwd, en op zijne wijze beredeneerd hebbende, komt hij, in het Vierde Boek, tot de *Mercantiele Universal-Monarchie*, het *schuld-systema* door hem geheeten. Hierin speelt *Groot-Brittanje* de hoofdrol; en wordt zulks, alsmede de gebeurtenissen in andere Rijken en Staten, breedvoerig ontvouwd. Thans nadert hij onzen tijd, en geeft er zijne gedachten over op; en wel bijzonder, hoe, zijns oordeels, de *Mercantiele Universal-Monarchie* van *Engeland* moet

ver-

verdelgd worden. Hiertoe geeft hij middelen aan de hand, en wijst tot den ons onbekenden *Nieuwen Leviathan*, op den Titel vermeld. Onder deze middelen telt hij de vereeniging der gezamenlijke Continentale Mogendheden met *Frankrijk* ter vernietiging der *Mercantiele Universal-Monarchie*. Dan laat hij er op volgen: „ Aan zulk eene vereeniging is intusschen niet te denken. Waren ook alle overige Mogendheden daartoe genegen, dan zouden *Rusland* en *Zweden* nog altoos daar tegen protesteeren. — Deze vereeniging zal alzoo nooit tot stand komen." Te openbaar strijdig met deze verzekering des voorspellenden Schrijvers is de loop der zake, dan dat de Vertaler hier eene Aanteekening terug houde.

Engeland te onderbrengen, om, door de onderlinge afspraken der Regeringen van alle Europische Staten, eene nieuwe *Universal-Monarchie* op te rigten, is des Schrijvers opgegeven plan, doormengd met bedenkingen over de Gebeurtenissen ten gemelden jare zijns schrijvens. — Het laat zich begrijpen, dat de groote NAPOLEON in het laatste Boek niet vergeten worde. Hij komt er nu eens min gunstig, dan weder gunstiger in te voren. De Schrijver (opdat wij alleen dit vermelden ten opzigte dezes Keizers) zegt er, op 't laatste zijns Werks, dit van: „ In allen gevalle zal het Idee dezer nieuwe *Universal-Monarchie* van *Frankrijk* uitgaan, en een Fransch Keizer — of NAPOLEON of een zijner Opvolgers op den Franschen troon, dat is mij om het even, — de stichter van dezelve worden, zonder, wanneer ze eindelijk tot stand gekomen is, zelf de *Universal-Monarch* te zijn. Hierdoor zal zich NAPOLEON (of die zijner Opvolgers, wien het is voorbehouden zijn werk te voltooijen) van eenen GREGORIUS *den zevenden* en WILLEM *den derden* onderscheiden, en, uit kracht van dit onderscheid, in het geheugen der Nakomelingschap met zuiverder en onsterfelijker roem voortduren, dan eenig held des ouden en nieuwen tijds."

Dan wij meenen genoeg van dit dikke Boek gezegd te hebben. De Schrijver is verre van altoos klaar te zijn, en misschien heeft de Vertaler de duisterheden vermeerderd. Wij hadden onder het lezen eene menigte van Bastaardwoorden aangestipt, voor welke wij zeer goede in onze taal hebben; doch wij houden die lijst te rugge: uit de weinige aanhalingen blijkt genoeg, welk eene taal de Vertolker voere.

De-

De nagedachtenis van JAQUES KUYPER, *Lid van het Koninklijk Instituut, in Harmonica plegtig gevierd den* 11 *September, en, in de Maatschappij: Felix Meritis, den* 4 *November* 1808. *Te Amsterdam, bij* P. J. Uylenbroek. 1809. *In gr.* 8*vo.*

Onder de verliezen, door de beeldende Kunst in het laatstvorige jaar geleden, behoort gewisselijk in de eerste plaats dat van den Heer JAQUES KUYPER, op den 1sten van Zomermaand. Algemeen was het rouwbeklag over een gemis, welks gewigt bij elken beminnaar, en nog meer bij elken beoefenaar van Teeken- en Schilderkunst in den volsten nadruk gevoeld werd. In dien man, toch, lagen talenten verholen, die ter naauwer nood meer vermoed worden. Hij was een genie van den eersten rang, dat alles aan zich onderwerpt, en juist omdat het van alle betrekkingen, als het ware, onafhankelijk is, zich eene eigene hoogte schept en die ook bereikt. Zijn arbeid bewijst, hoe vlijtig hij der Grieken kunst beoefend en zich hare verheffing boven de gewone natuur had toegeëigend. Zijn verlies, alzoo, moet te meer worden betreurd, naar gelang hij een der weinigen was, die de kunst uit haar jammerlijk verval, uit eenen modischen wansmaak opbeuren, en tot haren echten luister heeft willen opvoeren. Het was dus geenszins vreemd, dat het gevoel van deze waarde, terstond na deszelfs gemis, in rouw en weeklagt uitbarstte, of zich in dankbare vereering ontlastte: want, hoe zeer al nijd en laster de ware verdiensten in het algemeen bezwalken, zoo onbedorven, daarentegen, blijft het hart van zeer vele menschen, dat zij de eerste gelegenheid waarnemen, om dien laster in het openbaar dên mond te snoeren. Van hier, dat aan onzen KUYPER, even als aan vele andere waardige mannen en vrouwen, na zijnen dood eene eer te beurte viel, welke hij, naar evenredigheid der miskenninge in zijn leven, zich nimmer had kunnen voorstellen, en van hier zijne nagedachtenis, op meer dan ééne wijze, gevierd.

Nadat de Teeken-Akademie, binnen Amsterdam, onder de zinspreuk: *Kunst zij ons doel*, haar verdienstelijk Medelid, met vergunning van deszelfs Naastbestaanden, plegtiglijk ter grafplaatse gevoerd had, ijverde weldra het Toonkunstig Gezelschap, door den naam van *Harmonica* onderscheiden, in diepen rouw zijner te gedenken, die, door het treffendste kunstgevoel aan hetzelve verbonden, sedert jaren deze edele kunst met hetzelve vlijtig had beoefend. De taak van Redenaar, bij dit plegtstatige Rouwfeest, op den 11den van Herfstmaand, viel aan den Heer J. KINKER te beurt. Eene uitmuntende *Cantate*, door hem ter dezer gelegenheid vervaardigd,

digd, maakte den aanvang. Na het eerste *Choor*, welk het *Recitatief* verving, viel de Spreker in, en ontvouwde, in de hier boven eerst aangekondigde Redevoering, de echte verdienste des Overledenen, als zijnde daarin gelegen, dat hij, als kunstenaar, het scheppende vermogen bezat, om in zijne voorstelling en arbeid altijd het beste te verkiezen; dat hij, langs dezen weg, door zijne vinding, altijd tot het ideaal der kunst, de hoogst mogelijke schoonheid en treffendste verhevenheid, poogde te naderen; dat hij alzoo het werktuigelijke, hoe zeer even vlijtig beoefend, aan het groote doel onderwierp, en alle de verscheidenheden der kunst tot een wonderbaar geheel verbond. Zoo was hij als teekenaar, als schilder, als toonkundige, en zoodanig zoude hij, in andere omstandigheden, een even beroemd redenaar, dichter of beeldhouwer geworden zijn. Is het waar, (en wie zal zulks, bij eene onpartijdige beschouwing, ontkennen?) dat hij, die eenen echten kunstenaar naar waarde zal beoordeelen, de bevoegdheid daartoe in eigen kunstvermogen moet bezitten, dan zal gewisselijk niemand aan den Heer KINKER, als echten Zoon van Apollo, de bevoegdheid betwisten, om zulk eene uitspraak over zijnen Vriend te doen, vooral in een Gezelschap, dat zich aan de Toonkunst bij uitzondering toewijdt, en waarin een BERTELMAN, een CORBIERE, een SUNDORF, en vele andere Meesters meer, die edele kunst bij voortduring plegen te verhoogen. Niet slechts deze geheele Redevoering, waarin KUYPER, als kunstenaar, naar waarde was gemaald, maar tevens het Vervolg van het Zangstuk bereikte volkomen het oogmerk van dit Treurfeest, als drukkende het maatgeluid, naar de gedachten gestemd, het grievende leed uit over het gemis van eenen Kunstvriend, die, ook door de hoedanigheden van het hart, voor zijne kunstgenooten alles geweest was. Een *Naklank* van den Heer E. SCUILDERUP bevestigde den indruk dezer vieringe, bestendiglijk gevoed door de aanschouwing van het voortreffelijke Borstbeeld des Overledenen, door den Heer PFEYFFER na deszelfs dood vervaardigd, en in deze Kunstzaal voor het eerst ten toon gesteld.

Weldra volgde de Maatschappij: *Felix Meritis*, dit loffelijk voorbeeld. De 4de dag van Slagtmaand was tot dit oogmerk bestemd. Als Lofredenaar, daartoe verzocht, trad de Heer M. STUART op, en ook aan hem, die, met den Overledenen, zoo langen tijd in het vak der kunst had gearbeid, was deze taak zeer regtmatig toevertrouwd. Wat anders konde alhier zijne voordragt bedoelen, dan den Man, dien hij zoude vereeren, te doen voorkomen, zoo als hij hem gekend had, namelijk als oorspronkelijk kunstenaar, door de natuur zelve met dien hoogen aanleg begiftigd, die zich, in weêrwil van vele hindernissen, bij uitnemendheid zelf gevormd en tot eenen hoogen trap volmaakt had? Belangrijk was daartoe de invlechting

van

van deszelfs levensgeschiedenis, naderhand nog bij de uitgave met eenige bijzonderheden, bij wijze van aanteekeningen, vermeerderd. Onder dankbetuiging voor dezen bewezenen dienst, in de Redevoering zelve door allerlei trekken van welsprekendheid verluisterd, maken wij het ons ten pligt, een kort berigt daaruit alhier ter plaatse over te nemen.

JAQUES KUYPER werd geboren te Amsterdam, op den 29 Junij 1761, voerende den naam van zijnen Vader, die met VERONA CUNTZ gehuwd, en uit welk huwelijk nog een ouder Zoon, met name HENDRIK, en eene Dochter geboren was, met name ANNA SARA, thans Echtgenoote van den Heer JAN BROUWER, aanzienlijk Koopman binnen gemelde Stad.

Reeds in zijn vierde jaar, gaf onze JAQUES zijnen natuurlijken kunst-aanleg door de nateekening van uiterlijke voorwerpen te kennen. Zulks trok de aandacht tot zich van eenen vriend des huizes, J. M. KOK, die hem, acht jaren oud zijnde, onderwees, doch deze onderrigting door veelvuldige drokten kort daarna staakte. Op aanprijzing van den Zwitserschen Schilder, JACOB MAURER, werd de Heer IZAAK SCHMIDT tot zijn onderwijzer in de teekenkunst gekozen, en wel voor twee lessen ter week, elke van een uur. Deze opleiding begon in Januarij 1770 en werd in April 1776 geëindigd, daar men verder onderwijs voor den veertienjarigen Jongeling overbodig keurde. Onder den Toonkunstenaar HODERMAN, maakte hij, in dezen leeftijd, even groote vorderingen op viool en klavier. Een jaar later, en wel van Mei 1777 tot Mei 1779, begaf hij zich tot het schilderen met olieverw, onder het beleid van den Heer JURRIAAN ANDRIESSEN, die zich even zoo in den gelukkigsten uitslag zijner onderrigtingen verheugen mogt. Eindelijk, voltooide hij zijne kunstoefening, in dezen tijd, met het boetseren, naar aanleiding van den Italiaanschen Beeldhouwer GARACHI. De bewijzen van vermogen en vordering onderscheidden zich weldra door de bekrooningen, in de jaren 1781, 1782 en 1783, der Stads Teeken-Akademie, tot welke hij in 1775 was ingeschreven.

Te midden dezer voor de kunst zoo veel belovende uitzigten, trok de bloeijende Loterijhandel den bijstand der beide Zonen ten behoeve van hunnen Vader. Kunstvrienden zagen wel deze verwijdering met ongenoegen, als voor de talenten van onzen JAQUES zeer nadeelig. Men wilde hem naar Frankrijk en Italië doen reizen ter verheffinge zijner kunst; dan, ouderlijke bekommering wegens zijn zwak en ziekelijk gestel hield de uitvoering terug, en gedoogde slechts eene reis naar Dusseldorp en Manheim, in gezelschap van de uitmuntende kunstenaars, JAN EKEL en DANIËL DU PRÉ, en de beschouwing van de meesterstukken der kunst ter dezer gelegenheid voldeed ten volle aan het oogmerk: doch werd te spoedig afgebroken door de slepende ziekte en het kort daarna volgende overlijden

den zijns Vaders in den jare 1793. Thans was het beheer van den handel aan beide Broeders overgelaten, en het leed niet lang, slechts drie jaren daarna, of onze JAQUES zag zich, door den dood van zijnen Broeder, genoodzaakt, het kantoor alleen waar te nemen. Acht jaren lang kweet hij zich ijverig van dezen pligt, tot dat de Echtgenoot zijner Zuster, in den jare 1804, hem zijne dienstvaardige hulp leende en hem een geheel afgezonderd leven voor de kunst vrij liet.

Nu vormde onze Kunstenaar wederom nieuwe ontwerpen tot onderscheidene reizen ter volmakinge zijner kunst; dan, ook deze werden, in 1806, door eene hevige ziekte verhinderd, welke echter voor het genot der buitenlucht week. Met de ongemeenste vlijt gaf hij zich over aan zijne beoefening, ook tot onderwijs van jonge lieden: doch bepaalde zulks daarna alleen tot zijne kamer, en bijzonderlijk tot personen, die reeds de eerste beginselen der teekenkunst waren doorgeworsteld, waaronder bijzonderlijk de Heeren VAN DER WART en SCHWACHHOFER behooren.

Met zulk eene kunstbegaafdheid en vlijt, waarvan naauwelijks een ander voorbeeld voorhanden is, konde het niet missen, of echte kunstkenners bevlijtigden zich even zeer, om zijne vriendschap te winnen, welke hij ook gereedelijk vergunde, als zijnde altijd gereed tot mededeeling zijner ervaringe. In den jare 1801 werd hij, op eene vereerende wijze, tot Mede-Directeur van de Stads Teeken-Akademie gekozen, en nam daarna het Secretariaat derzelve met zijne gewone naauwkeurigheid waar. Bovenal vereerende voor hem was, in 1808, bij de oprigting van het Koninklijke Instituut van Wetenschappen, Letteren en Kunsten, de benoeming tot Medelid, en wel tot provisioneelen President der vierde Klasse. Een redelijke welstand scheen hem nu het genot te beloven van zijnen arbeid, dien hij altijd zoo gaarne voor anderen nuttig wenschte te maken. Dan, eene onverwachte ongesteldheid tastte hem aan op den 19den van Bloeimaand, en deze, hoe ligt, ook door hem, in den aanvang geschat, nam dermate toe, dat hij, op den 1sten van Wiedemaand, voor de hevigheid der ziekte bezweek, en alzoo, in zijn 48ste jaar, tot grief voor allen, die hem kenden, aan vaderland en kunst ontrukt werd.

Bij deze schets moet, natuurlijker wijze, in het oog vallen de gedurige belemmering des arbeids van eenen Man, die, als het ware, voor de kunst geboren scheen: doch ook zoo veel te meer rijst de verwondering over het aantal van kunstwerken, door hem geleverd. Niet minder dan tien stuks schilderijen in olieverw; waaronder zijne eigen beeldtenis van den 22 jarigen leeftijd, en eene verscheidenheid van, zoo gekleurde als ongekleurde, Teekeningen, waaronder die voor de *Romeinsche Geschiedenis* en *de Mensch, zoo als hij voorkomt op den*

den bekenden Aardbol, beide door den Heer STUART beschreven, behalve een groot aantal andere voor onderscheidene Hollandsche boekwerken (*), leveren alzoo eenen rijken schat van kunst, waarin hare vereerders, ten allen tijde, zoo lang zij slechts door geenen wansmaak verbastert, zich gaarne zullen vereenigen met den welverdienden lof, dien de Redenaar hem met de volgende woorden toezwaait.

„ De geest des kunstenaars, grooter dan zich iemand, die slechts zijne werken zag, denzelven kon denken, verwon allen tegenstand, ja, gevoelde er geenen, wanneer hij opgeroepen werd uit ander slaafsch bedrijf. In hetzelfde oogenblik hernam hij de geheele kracht van zijne vrije werking, en dacht en schiep, aan tijd, noch plaats, noch stand gebonden. Die geest, door geene woorden te omschrijven, heeft zichzelven geschilderd op de Titelbladen van den *Mensch*, onder het overschoone beeld der kunst, die eenzaam zit te midden van het grootst gewoel, — geen rotsgevaarte van hindernis ontziet, — nooit rust, dan om naar nieuwen arbeid uit te zien, — in het diepst gepeins alleen zich werkeloos vertoont, maar altijd voortstreeft, waar een nieuw tooneel zich opent, en onvermoeid in arbeid is, om zich tot het heerlijkst kunstwerk in staat te stellen."

„ Het ware echter min gezegd, wanneer de lof zich eeniglijk bepaalde bij de allesoverwinnende kracht van KUYPER's geest, en niet gewaagde van de wonderen der kunst, die hij heeft voortgebragt. De hoogste geestdrift toch is nog geen waarborg voor volkomen werk: de koele oefening overtreft haar menigmaal in zuiverheid van kunst. Maar hier geeft die bedenking stof ter regtvaardiging der hooge hulde, thans aan zijne nagedachtenis gebragt.

„ KUYPER bezat de gansche wetenschap der kunst en vergat haar nooit in zijne werken. Onvermoeid was zijne studie, alvorens hij aan eenige afbeelding dacht. In het onzekere waagde hij nimmer eenen trek, en zijn oordeel wist het gezag, hetwelk hij volgen kon, als bij den tast te onderscheiden. Zijne leemans, door hem zelven verwonderlijk zamengesteld, moesten hem de plooijen der draperij vertoonen, eer hij ze overbragt. Het boetseersel ging zelfs dikwijls zijne schilderij vooruit. De schets moest altijd duidelijk, eer hij eene teekening ondernam, voor zijne oogen spreken. Angstvalliger kon niemand wegens waarheid zijn: maar gelukkiger was ook niemand, om ze voor te dragen. Zij was in zijne hand zoo

los

(*) Op de Lijst van KUYPER's Kunstwerken, op bladz. 33 opgegeven, had, naar ons oordeel, ook verdiend gemeld te worden zijn opzigt over de *Afbeeldingen van de Kleeding, Zeden en Gewoonten in de Bataafsche Republiek*, bij den Heer *Maaskamp* uitgegeven, daar deszelfs Titelplaat althans een duurzaam gedenkteeken sticht van zijne kunst.

los en vrij, als in de Natuur. De moeijelijkste standen, de diepzinnigste schikkingen, de kunstigste verlichtingen schenen hem even gemakkelijk uit het penseel gevloeid, als de eenvoudigste beelden, die, bij den zuiversten omtrek, met den grootsten rijkdom van bevalligheden praalden. De geest van RAFAËL scheen in zijnen geest herboren: maar in de uitvoering zijner kunst was hij alleen zichzelven gelijk. Als schilder was hij smeltend van penseel en frisch van kleur; als teekenaar tooverde hij met krijt op blaauw papier, en overtrof het fijnst ponsonijzer in zijne uitvoerige en onnavolgbare wijze van wasschen; zijn werk in boetseersel werd het meest bij dat van ARTUS QUELLINUS vergeleken. Het geschiedkundige en zinnebeeldige waren zijne vakken. In het eerste mogt hij Heldendichter heeten door zijne rijke vinding, in het laatste Wijsgeer door zijne strenge waarheid: in beiden even groot, dong hij den onsterfelijken LAIRESSE naar de kroon. Zijne beelden waren *idealen*, waar zijn gevoel voor het schoone vrij mogt werken: doch zij werden treffende gelijkenissen, wanneer de waarheid hem het oorspronkelijke voorhield; en, vol van eerbied voor de hoogere bestemming der kunst ter menschveredeling, waren alle zijne standen en tafereelen een hoogste kiesch en zedig."

Het gemis van zoo groote kunst, welke zich dit Land van den beroemden KUYPER, bij een langduriger leeftijd, te regt had mogen beloven, wordt nog verdubbeld door dat van eenen Man, wiens hart ten allen tijde in de zuiverste gevoelens van menschenwaarde, hoogachting der verdiensten van anderen en ongeveinsde vriendschap deelde. Ook hier vereenigt zich de Recensent, die den Overledenen bij onderscheiding zijnen Vriend mogt heeten, in de lofspraak van den Heer STUART, wanneer deze, met zijne meesterlijke pen, de volgende korte schets mededeelt.

„, Zijner Zuster en behuwden Broeder niet alleen, die hem terstond met teederhartige zorg onder eigene hoede namen, maar allen, die slechts KUYPER kenden, werd hij van het hart gescheurd, want, bij de uitstekendheid van zijnen geest, zoo dierbaar voor de kunst, bezat hij een karakter, het welk hem door ieder deed beminnen. Hetzelve was vol diepe hoogachting voor alle andere kunst en wetenschap, belust inzonderheid op allerlei letterkundig onthaal, maar bovenal gestemd voor de hoogere toonkunst, die tot den geest der zamenstelling doordringt en deszelfs werking tot in de ziel gevoelt. Hetzelve stelde hoogen prijs op vriendschap, en eerbiedigde alle hare pligten; het was aangenaam, leerzaam, onuitputtelijk in verkeering, en bragt de vreugde mede in elken kring."

Geen wonder alzoo, dat ook de Dichtkunst zelve, door den Overledenen zelf zoo hoogelijk gewaardeerd en op eigen ar-

beeld toegepast, hare droevige gewaarwordingen bij zulk een verlies op eene, haar onderscheidende, wijze ontboezemde. Het was de Heer CORNELIS LOOTS, die den Redenaar STUART in gebondene maat verving, en eenen *Rouwzang* uitsprak, zoo ongemeen krachtig in vinding en uitdrukking, zoo rijk in gepaste beelden en vergelijkingen, zoo stout in verhevene vlugt, zoo teeder in passende aandoeningen, zoo edel door waarheid en versiering teveens, zoo weldadig in troost bij het diepste opgewekt gevoel van verlies, dat het eenparige oordeel van alle Hoorders en Hoorderessen denzelven als meesterstuk verhief, en de Recensent zich hetzelfde gunstige oordeel van iederen Lezer gerusteliik durft verzekeren. Hoe beangstigend ons hier de keuze zij van eenige proeve tot voorbeeld uit het overal even schoone geheel, mogen de volgende zes Couplets, ook voor den Letteroefenaar, het offer behelzen, welk Apollo's Lier aan den onsterfelijken Kunstenaar heeft toegewijd.

Gij waart het, die, gewijd om 't hoog gewest te aanschouwen,
Waar 't Godendom der kunst gezeten is ten troon,
Met eigen blikken zaagt op 't onbeneveld schoon;
Gij hoordet onvervalscht de oraklen u ontvouwen.
Wat nacht zich over 't rijk der kunsten heeft gestrekt,
Wat schoonheên door het kleed der eeuwen zijn bedekt,
Wat zegel de oudheid mogt op haar geheimen drukken,
Uw geest heeft door dien nacht zijn schreden heen gerigt,
Uw moed bestond en kleed en zegels weg te rukken,
En zette 't schoonst geheim in helder middaglicht.

Noch 't digtomschaduwd koor aan Isis toegeheiligd,
Noch Ceres diep gewelf, waar siddring houdt de wacht,
Noch gruwzame Acheron, die golft in eeuwgen nacht,
Noch blij Elisium was voor uw' blik beveiligd;
Amfion hebt ge aanschouwd bij 't toklen zijner lier;
Gij zaagt Apelles stijl en konst en hoogen zwier,
Meer dan Prometheus kloek, die in der goden zalen
Ter kwader ure drong om roof van hemelgloed,
Steegt gij in de oudheid op, ge omgordde u met haar stralen,
Waardoor ge uw kunstgewrocht onsterflijk schittren doet.

't Was dan, als ge u verhefte in die gewijde kringen,
Dat ge eenheid zaagt in kunst en eenheid in al 't schoon;
't Was dan, dat ge, ons ter gunst, op stoffelijken toon,
't Gevoel ons kennen deed, dat in uw borst kwam dringen.
Gij spraakt tot ons van 't schoone, als ge uit uw grootsch penseel
De beeldnis van den mensch deed worden op 't paneel,

Dan

Den mensch, niet aan 't bereik van zijn geſtalte onttogen,
Maar heerlijk, edel, grootsch, 't verhevenst der natuur,
Den mensch, maar met den blik der godheid in zijne oogen,
En levende in een verf, doorgloeid van hemelsch vuur.

Gij ſpraakt tot ons van 't ſchoone, als ge in uw trotſche ontwerpen
De beeldſpraak, lang verſtomd, riept uit d'alouden nacht,
Die langvergeten ſtem, gehoord bij 't voorgeſlacht,
Weer helder klinken deed, en de ooren voor haar ſcherpen;
Gij ſtortte, door die ſpraak, elks opgetogen zin
Meer wijsheid dan door ſchrift van tallooze eeuwen in.
Geſchiedkunst gaf haar rol vertrouwlijk in uw handen,
En wat haar dierbaar was blonk ſtraks in heerlijk licht.
Verdienſte wijdde aan u haar koſtelijkſte panden,
En gij hebt haar een' zuil, die nooit vergaat, geſticht.

Gelijk de heldre ſtraal, dien wij vrolijk groeten,
De blijde gloed der zon, natuur met glans omhult,
De zee met zilver zoomt, der bergen top verguldt,
En zaait bevalligheid en geur voor onze voeten;
Gelijk zij bloem en kruid, naar eisch, met kleuren tooit,
Op 't zachte een' zachten gloed, op 't ſterke een ſterker ſtrooit,
En licht en ſchaduw weeft en helderheid en duister, —
Zoo zwaaide gij 't penſeel op meesterlijken toon;
Het vlamde op 't ledig doek: ſtraks rees er licht en luiſter,
En de eerſte trek was reeds een morgenſtraal van 't ſchoon.

Ja gij deed ons een' galm uit hooger kringen hooren,
Wanneer ge, in dubbel vuur van kunstgevoel ontgloeid,
Niet met uw tooverſtift een zintuig hield geboeid;
Maar met een ſtout penſeel tafreelen wrocht voor de ooren;
Wanneer wij, nog verrukt door 't hemelſchoone beeld,
Als de andere Minerve uit godenbrein geteeld,
Straks ſmolten voor den gloed, die vonkelde uit uw zangen,
Wanneer ge een' hemeltoon opvaren deed uit niet,
En galmen, hoog en laag, zich menglen en vervangen,
En MOZART luiſtren naar de ſtemming van uw lied.

Eindelijk, offchoon reeds de Toonkunst, in het Gezelſchap *Harmonica*, haren tol aan de verdienſten en het genie van haren Medezanger, volgens alle de hooge vlugt der kunst, had betaald, weigerde zij ook thans hare goddelijke toonen niet, om dit Feest in *Felix Meritis* te verheffen. MOZARTS beroemde *requiem* was tot leiddraad gekozen, en deze keuze was uitnemend gepast, van wege het afwisſelende en ſmeltende, welk in dat Zangſtuk overal betooverend werkt. De Heer VAN DE WART, leerling des Overledenen, had de vervaar-

diging der zinrijke woorden op zich genomen, en, hoe zeer derzelver keuze overal niet even gelukkig zij in de uitdrukking der hooge kunstwaarde, verstrekt het den zamensteller tot geene geringe goedkeuring, dat hij den troost voor het verlies des grooten Mans, zoo voor zich als voor anderen, die hem waardeerden, gezocht hebbe in de verheffing van deszelfs kunstvermogen, bij eene zalige standverwisseling in een ander beter leven.

Op deze luisterrijke wijze, dan, heeft het Kunstkoor van Parnas, in Amsterdam, de nagedachtenis gevierd van eenen zijner verdienstelijke Broeders, — eene wijze, welke den hoogen eerbied getuigt, dien de beeldende Kunst aldaar in eene ruime mate geniet. Nog stort de Recensent, gevoelig wegens zulk een verlies, eenen traan bij het graf, dat van den Heer H. VINKELES JANSZ. en deszelfs gewijde Kunstgenooten, bij eene korte, maar treffelijke rede, het overblijfsel des waardigen Mans ontving. Deze openbare vereering levere troost aan de nablijvende Maagschap, maar bovenal bemoediging aan alle beoefenaars der kunst, dat ook zij, naar derzelver ideaal strevende, onsterfelijk worden door hun kunstvermogen!

Dissertatio Juridica inauguralis *de Legatis poenae nomine relictis*, quam &c. eruditorum examini submittit P. MERKUS. Lugd. Bat. apud Vid. *M. Cijfveer*. 1808.

Onder de onderwerpen, welker behandeling in het Romeinsch Regt vooral door rijkheid uitmunt, behoort vooral dat betrekkelijk de Uiterste Willen en alle derzelver bijzondere deelen, zoodat aan de Legaten in het algemeen alleen drie volle boeken van de Pandekten gewijd zijn, zonder over de bijzondere titels, welke meer bepaald over deze of gene soort van Legaten handelen, te spreken. Uit dit ruime veld heeft de Heer MERKUS, op raad, gelijk hij in de Voorrede zegt, van onzen voortreffelijken BILDERDIJK, zijn onderwerp gekozen; en inderdaad verdienden de Legaten, welke door den testateur den erfgenaam opgelegd worden, om hem bij het verzuim van deze of gene wilsbepaling, in het testament gemaakt, te straffen, waarover de jeugdige Schrijver handelt, ten volle dit opzettelijk onderzoek, gelijk de wijze van behandeling der vlijt en belezenheid des Schrijvers tot eere strekt. Een kort overzigt van den inhoud strekke daarvan ten bewijze.

Het onderwerp is dan in vier Hoofdstukken verdeeld, en wel zoo-

zoodanig, dat het geheel voegzaam als eene oordeelkundige Geschiedenis van het Romeinsch Regt te dezen aanzien, zoowel als van de voornaamste verschillende gevoelens van latere Regtsgeleerden daaromtrent, kan beschouwd worden; gelijk dit uit den inhoud der bijzondere Hoofdstukken blijken kan.

Het eerste Hoofdstuk bevat eenige algemeene aanmerkingen over de zoo even genoemde Legaten, ontwikkelt derzelver aard en natuur, toont het onderscheid aan tusschen deze Legaten en de voorwaardelijke makingen, heldert de verschillende wetten op, welke tot dit onderwerp betrekking hebben, en onderzoekt eindelijk de gewigtigste zwarigheden, welke tegen de leer, door den Schrijver aangenomen, gewoonlijk worden bijgebragt.

Het tweede Hoofdstuk behandelt de vraag: wat te dezen aanzien vóór JUSTINIANUS regtens geweest zij; onderzoekt te dien einde, wanneer en door wien deze wijze van legateren het eerst verboden zij; geeft de oorzaak en aanleidingen tot dit verbod op; staat vooral opzettelijk stil bij de oorzaak, welke THEOPHILUS daarvoor opgeeft; en onderzoekt eindelijk, in hoe verre dit verbod op gelijksoortige gevallen is toegepast.

Het derde Hoofdstuk handelt over de verschillende gevoelens der beroemdste Regtsgeleerden ten aanzien van dit onderwerp, toetst en wederlegt het gevoelen door BIJNKERSHOEK voorgedragen, en toont eindelijk de overeenkomst van het gevoelen des Schrijvers met dat van den grooten CUJACIUS aan, wiens gevoelen, ten slotte, met dat van andere, zoowel vroegere als latere regtsgeleerde Schrijvers, vergeleken wordt.

Eindelijk handelt het vierde Hoofdstuk over de vastftellingen van JUSTINIANUS te dezen aanzien, aantoonende dat werkelijk door dezen Keizer het vroegere Regt veranderd is; van welke verandering vervolgens de aanleiding en gegrondheid onderzocht wordt; terwijl eindelijk het geheel besloten wordt met eenige aanmerkingen over de ongegrondheid der berisping, welke zich sommige latere Schrijvers tegen de verzamelaars van het Romeinsch Regt onder JUSTINIANUS veroorloofd hebben.

Wij herhalen het, deze Verhandeling draagt vele bewijzen van oordeel, vlijt en belezenheid; terwijl ook de losse bijgevoegde Stellingen zich van het gewone gros voordeelig onderscheiden.

Gedichten van H. VAN LOGHEM, JUNIOR. *Iste Deel. Te Amsterdam, bij* P. J. Uylenbroek. 1808. *In gr. 8vo.* 125 *Bladz.*

Het is, waarlijk, geene aangename taak, dichtstukken te beoordeelen, wanneer men met den Maker van dezelve ganschelijk onbekend is, en niet weet, of die dichtstukken de eerste bloesems zijn van een ontkiemend genie, dan wel de voldragene vruchten van eenen reeds gevormden geest. Men loopt dan ligtelijk gevaar, om den Schrijver te zacht of te streng te beoordeelen, hem wezenlijk te grieven en zijne eerzucht uit te dooven, of hem boven verdiensten te verheffen en in den waan te brengen, dat hij een Meester in zijn vak is, tot nadeel van hemzelven zoo wel, als van de kunst.

Dit was juist het geval met Recensent, toen hij de aangekondigde Gedichten had gelezen, en de pen ter hand nam, om zijn oordeel ter neder te schrijven. Hij is met den Heer VAN LOGHEM JUNIOR ten eenemale onbekend; en had ook geene gelegenheid, om eenige narigten omtrent denzelven te verkrijgen. Het kort en nederig Voorberigt deed Rec. denken, dat de Dichter nog zeer jong moest zijn. Immers doet hij daarin zichzelven voorkomen als iemand, die *zoo gaarne leeren wil*, en Rec. herinnert zich ook niet, te voren eenig dichterlijk voortbrengsel van den Hr. VAN LOGHEM JR. gelezen te hebben. Doch uit zeker stuk, in dezen bundel voorkomende, schijnt weder niet onduidelijk te blijken, dat de Schrijver reeds van den middag van zijn leven is genaderd.

In deze onzekerheid nu moet de Recensent een tweeledig oordeel over deze Gedichten vellen.

Is de Schrijver nog jong, zijn deze Gedichten *eerstelingen* van een aankomend genie, dan zijn zij, inderdaad, voortreffelijk, dan verdient de Dichter allen lof, alle aanmoediging niet alleen, maar dan laat zich ook met grond van hem voorspellen, dat hij, zoo hij verder voortgaat in het beoefenen der edelste aller kunsten en de Hemel hem in het leven spaart, eens eene luisterrijke plaats op den Nederlandschen Zangberg zal bekleeden.

Is de Schrijver echter reeds tot den mannelijken leeftijd gevorderd, en heeft hij reeds lang de poëzij beoefent, dan zou het oordeel van Rec. dit zijn.

De Gedichten van den Heer VAN LOGHEM JR. zijn in het geheel niet verwerpelijk. Zij zijn vol van goede denkbeelden, gezonde begrippen en warm gevoel voor deugd en godsdienst. De Man van smaak kan dezelve met een doorgaand genoegen, de Vriend der deugd met nut en stichting lezen. Zij onderscheiden zich van vele, dagelijks uitkomende, rijmerijën op eene eervolle wijze. Zij kondigen eenen Man aan, die in

staat

staat is, om een *zeer goed vers* te maken, wiens hart en hoofd beide wél gesteld zijn, die *zaken* voordraagt en zich niet in brommende woordenpraal verliest, noch aan ijdele stoeverij overgeeft.

De Gedichten van den Heer VAN LOGHEM JR. zijn in het geheel niet verwerpelijk: *maar ook geene meesterstukken.* Hij mag onder de Nederlandsche Dichters van den eersten rang niet gerekend worden. Die scheppende verbeelding, die onwederstaanbare kracht, dat gloeijend vuur, dat hoog, verheven dichterlijk gevoel, die goddelijke zalving, waardoor de echte Dichter weet te treffen, te schokken, te verrukken, alles te bezielen en alles in zijne vaart mede te voeren, — die zachte, teedere, hartelijke toon, die natuurlijke bevalligheid en die kunsteloozé eenvoudigheid, dat wegslepende in maat, rijm en woordvoeging, die schoone beelden en wendingen, die edele zwier en smeltende vloeibaarheid, die streelende harmonie, en dat zekere, niet te beschrijven, *zoete*, dat het werktuigelijke der verzen alléén kan opleveren en wel eens de muzijk der poëzij genoemd is, dat ons zelfs in eene vreemde, voor ons onverstaanbare, taal roert, waarin de oude Grieken en Romeinen zoo ver gevorderd waren, waarin onze VONDEL, HOOFT, DE DECKER, POOT en SMITS zoo zeer uitblonken, waarmede, onder de Duitschers, SCHILLER zoo betooverend werkte, en dat eenige van onze thans levende Dichters zoo wel kennen — dat alles wordt bij den Heer VAN LOGHEM JR. niet gevonden; van dat alles bezit hij ten minste niet zoo veel, als een Dichter van den eersten rang bezitten moet.

Of hij geen' aanleg tot dit alles heeft; of hij, op den duur, zich niet hooger zou kunnen verheffen, niet streelender en bevalliger dichten, kan Recensent niet beslissen. Zoo hij jong is en ons eerstelingen levert, zeer waarschijnlijk; zoo hij van eenigzins gevorderden ouderdom is, hoogst bezwaarlijk.

De Heer VAN LOGHEM zal Recensent in de onzekerheid, waarin hij omtrent hem verkeerde, dit oordeel voorzeker niet ten kwade duiden. In allen gevalle, moet de Schrijver zich daarmede troosten, dat het ieder niet gegund is, den hoogsten top van PINDUS te bereiken; dat de Dichter, schoon hij zich slechts even boven het middelmatige verheft, ook verdiensten kan hebben; dat de Hr. VAN LOGHEM dezelve, naar het oordeel van Rec., wezenlijk heeft, en dat zijne Gedichten wel waardig zijn het daglicht te zien; dat er vele menschen gevonden worden, die wel van verzen houden, doch voor dat *hooge* en *roerende* niet berekend zijn, en dat zijn arbeid, om deszelfs zedelijke strekking vooral, lof verdient, en, zonder twijfel, aan velen eene aangename en nuttige lectuur zal verschaffen.

Ter bevestiging van ons oordeel over de waarde van deze Gedichten, zullen wij een enkel vers uit dezen bundel afzonder-

derlijk beoordeelen. Wij kiezen hiertoe het dichtstuk: *aan de Standvastigheid.* Is dit onderwerp nu zoo behandeld, als een Meester in de kunst het behandelen zoude? Het heeft wel onderscheidene goede gedachten en schoone regels, maar het is niet *krachtig* genoeg en veel te lang gerekt. De Dichter valt te veel in *detail*, en er komen zaken in voor, die eigenlijk tot het onderwerp niet behooren. Zoo wordt bij de voorbeelden, door den Dichter aangehaald, hoe zeer ook wel gekozen, te veel aan de standvastigheid toegeschreven. Het is wel waar — JEZUS, SOCRATES, LUTHER, DE RUITER enz. waren standvastig, en, zonder dit te zijn, zouden zij niet gedaan hebben hetgene zij deden. Maar hebben zij dat alles *alleen* verrigt door de standvastigheid? Heeft DE RUITER b. v. Europa verbaasd, het woest geweld van den vijand beteugeld, 's Lands koopvaardij geschraagd, onze vlag op 's vijands kust geplant en Nederland gered *alleen* door de standvastigheid? Kwam hier dan geene krijgskunst, geen heldenmoed, geene tegenwoordigheid van geest mede in aanmerking? De standvastigste, onwrikbaarste Man, een SOCRATES b. v., zou toch de daden van eenen DE RUITER niet kunnen verrigt hebben. Er wordt, derhalve, meer dan standvastigheid gevorderd, om een DE RUITER te wezen. Intusschen bezingt de Dichter, in een lied aan de Standvastigheid, alle de deugden en hoedanigheden, die een' groot Man eigen zijn. Hierdoor wordt het dichtstuk zwak, en valt te veel in het algemeene. Zoo de Hr. VAN LOGHEM b. v. de *Vaderlandsliefde* bezongen had, zou hij dezelfde regels, ten aanzien van DE RUITER, hebben kunnen bezigen. Zoo handelt de ware kunstenaar niet. Wanneer hij een' groot Man bezingt, spreekt hij tevens over de standvastigheid; doch wanneer hij *alleen* de standvastigheid bezingt, sleept hij niet alle deugden en hoedanigheden van een' groot Man mede in het vers. Op zulk eene wijze moet een dichtstuk wel lang en gerekt worden, en, in stede van te roeren en weg te slepen, ons koel laten en verveling verwekken. Ook komen in dit stuk regels voor, die niet meer, dan proza zijn. Ten bewijze strekke het volgende couplet:

„ Ja, eerste Christnen, die uw' Heer
Volstandig volgdet in zijn leer;
Die edle waarheid hebt gestaafd,
Waarvoor ge uw rust, uw leven gaaft;
In foltering, op 't moordschavot,
Getroost, gelaten in uw lot:
Gij blijft bij den nakomeling
In zegening!"

Men

Men ziet hier tevens uit, dat de versificatie niet zeer vloeijend is; terwijl de versmaat, hoe zeer voor een kort, gespierd gedicht niet ongeschikt, ten uiterste vermoeijend wordt in een stuk van 344 regels.

De Dichter heeft meermalen het gebrek, dat hij te veel uit zijn onderwerp wil putten.

In het Dichtstuk: *De Hut en het Paleis*, worden aan beide, inzonderheid aan het *paleis*, eigenschappen toegeschreven, die er *op zichzelve* niet aan verknocht zijn.

Dit geheele stuk moest van zelfs door het *contrast* werken, hetwelk zulke natuurlijke, zulke eigenaardige verwen oplevert, dat het geene rijkheid is, maar veeleer armoede verraadt, het tafereel met vreemde, bonte kleuren op te schikken. Te zeggen, dat in het paleis de huwelijks*knoop* al te vaak door vuig belang *geweven?* wordt, is zeer wel: maar te *declameren*, dat men daar aan de natuur offert, als redelooze dieren, en de huwelijkstrouw schendt; dat een hulpeloos kroost, niet uit den echt gesproten, door *'t koude vaderhart?* medoogenloos verstooten wordt; dat de bloem (zoo de huwelijksstam er nog eene enkele geeft) als onkruid opgroeit, enz. enz. dit is het werk niet van een' Meester — het schoone onderwerp heeft zulke te ver gedrevene en onware schilderingen niet noodig. Op het vers: *Bij de Wieg van een Kind*, zouden wij soortgelijke aanmerkingen kunnen maken; doch wij zwijgen van andere stukken. Ook onthouden wij ons, den Dichter over enkele woorden en uitdrukkingen, het menigvuldig gebruiken van zekere, geliefkoosde, beelden te gispen. Wij raden alleenlijk den Hr. VAN LOGHEM aan, om, bij de uitgave van een volgend Deel, meer moeite aan de beschaving zijner verzen te besteden.

De kleinste verzen in dezen bundel, en daaronder *De Schepper in de Natuur*, *Het Genot des Levens*, *Lentezang*, *Nederigheid* enz. hebben ons wel het meest behaagd. Onder de meer uitgebreide stukken verdienen *Gods Grootheid*, *Alles verandert*, *De Gedachten*, *Het Oor* en *De Slavenhandel* onderscheiding. Uit het laatste Gedicht geven wij tot eene proeve de beide laatste Copletten:

„ En deze slavernij, die duizend rampen teelde,
Heeft ze eenig waar geluk voor zoo veel leeds gewrocht?
Zij levert slechts genot voor doemenswaarde weelde:
Barbaar! uw suikerriet wordt door *hun?* zweet gekocht.
De koffij worde dan om geur en smaak geprezen,
En 't zacht en warm katoen moge ons den nuttig wezen:
Helaas! zij zijn voor ons tot zulk een' prijs te duur!
Elk boontje kost een' traan aan *mijn?* natuurgenooten?
Bij elke vlok, *veelligt?* wordt slavenbloed vergoten:
Dus, als ge uw schuren vult, is 't schennis van (der) natuur.

Uw stem, o WILBERFORCE! dondre in der Volken ooren;
Maal', gruwlijk als het is, der droeve slaven lot,
Ja, doe, van pool tot pool, die dierbre waarheid hooren:
„ De menschen zijn gelijk, hun aller Vader God!" (*)
O, Mogt zij luid tot u, mijn Landgenooten! spreken,
En Bato's naneef, 't eerst, die bange kluisters breken;
Wierd hij door u verscheurd, die wreede slavenband:
De menschheid zoude u dan het *puik!* der Volken noemen;
Met zalig zelfsgevoel mogt dan uw burger roemen
Op zijn' geboortegrond, op u, mijn Vaderland!"

(*) Voor: „ hun aller Vader *is* God." Dit *is* moet, doch kan, taalkundig, hier niet gemist worden.

De Doodgraver, door C. F. *Vrijheer* VON BILDERBECK. *IIIde Deel. Naar den tweeden druk uit het Hoogduitsch. Leeuwarden, bij* de Wed. J. P. de Boy. 1808. *In gr. 8vo.* 187 *Bl.*

Over den inhoud dezes Werks laat zich de Schrijver zelf nu dus uit: „ de levensloop van een mensch, die, met een edel „ hart, met een gezond verstand en met den uitmuntendsten „ natuurlijken aanleg begaafd, zoo verre afdwaalde en zoo „ diep vallen moest, om eindelijk tot eene late erkentenis van „ zijne ware bestemming te kunnen geraken." Wij lieten den held der geschiedenis bij het slot des tweeden Deels in de gevangenis en de handen van afschuwelijke booswichten; wij konden niet gissen, wat er verder van hem worden zou. Nu wordt hij dan verlost, en wel op levensgevaar, door een meisje, dat hem reeds niet onverschillig was: nog is zijne rol niet uitgespeeld; hij raakt met haar onder roovers, wordt roover, en weldra het hoofd der bende. Echter ontdoet hij zich vrij spoedig van dit handwerk, en leeft met zijne Maria verborgen; dan hij wordt door een' zijner vorige makkers ontdekt, en raakt nu in verbindtenis met zeker eedgespan, in drie klassen verdeeld, waarvan de derde alleen het gewone banditen-handwerk werd opgelegd. Ook hier was hij spoedig een der opperste. Als zoodanig dan nu kan hij goed doen, kwaad verhinderen. Hoe hij dit dan ook deed, hoe hij hier als in eene leerschool was, die hem te regt bragt, hoe zijne Maria stierf, hij zijnen zoon, hij eene vroegere beminde, vond, eindelijk ook de moeder zelve volkomen onschuldig, vol liefde en tronw, en dan nu genoegelijke dagen beleeft, — dit alles, enz. berigt ons dit derde en laatste Deel van dit Werk, op 't welk wij alsnog de bij onze vorige aankondiging gemaakte aanmerking toepasselijk vinden, doch waaromtrent wij echter geens-

geenszins twijfelen, of dit vervolg en slot zal bij hen, wier de lezing der vorige Deelen genoegen gaf, bijval vinden.

Ziet hier eene enkele bladzijde, die van het doel des geschrifts eene vrij naauwkeurige inlichting zal geven. „ Hij,
„ die geen moeds genoeg, geene zielssterkte bezit, om zich-
„ zelven de strengste regter te zijn, die in het toetsen en be-
„ oordeelen overal slechts gevoelen wil, overal poogt te schij-
„ nen, en nimmer wezenlijk te zijn: die eigenzinnigheid met
„ overtuiging, eergierigheid met eerzucht, de edelste neigin-
„ gen van een warm hart met de woeste opwellingen van het
„ verhitte bloed moedwillig verwisselt; zal eindelijk, even als
„ Waldman, (de held des verhaals) van onbeduidende misstap-
„ pen tot grove dwaasheden, en van grove dwaasheden —
„ hoe zeer dit laatste ook bij onzen Zonderling, dank zij zij-
„ nen beschermengel! het geval niet is geweest, — tot nog
„ grovere misdaden overslaan. — Mag ik mij hier van eene ge-
„ lijkenis bedienen? — Een sneeuwbal, zoo klein en onbe-
„ duidend, dat de eenzame wandelaar hem onwetend kan ver-
„ treden, wordt door den wind van den top der Alpen naar
„ beneden gewaald: eerst rolt hij langzaam nederwaarts, doch
„ allengs wentelt hij met meer krachts naar de diepte; bij
„ iedere wenteling neemt hij in grootte toe — reeds is hij
„ tot eenen ontzaggelijken klomp aangegroeid, die al rasscher
„ en rasscher naar beneden dondert — nog eene kleine tus-
„ schenruimte, en de vreedzame hutten der dalbewoners ver-
„ dwijnen onder dezen *colossus* — doch eene hooge rots, met
„ duizendjarige eiken gekroond, biedt hem het hoofd —
„ hij staat!" enz.

Het Ontzet der Stad Leiden, Geschiedkundig Tafereel, in drie Bedrijven, door M. WESTERMAN. *Te Amsterdam, bij* H. Moolenijzer. 1808. *In* 8vo. 90 *Bl.*

Recensent kende den Heer WESTERMAN uit eenige zeer wel geslaagde Dichtstukken; doch te meer grieft het hem daarom, dat een man van bekende verdiensten, wiens bij de Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen bekroonde Verhandeling over het Tooneel ons bovendien van hem ook in dezen een zuiverder smaak met grond doet verwachten, evenwel het zijne toebrengt tot de volkomene verbastering van het Tooneel. Of verdient het wel iet anders genoemd te worden, wanneer men medewerkt om de meesterstukken onzer Treur- en Blijspel-dichters van lieverlede te doen vervangen door die ellendige misgeboorten onzer dagen, aan welke men de namen van Drames, Melodrames, Tafereelen enz. gegeven heeft, te doen vervangen? Of is

er geen regtmatige grond van vreeze, dat het publiek, eenmaal aan dat bont gewoel van gevechten, vertooningen en *coups de theatre* gewoon, langzamerhand het Treurspel en het echte Blijspel vervelend zal vinden? Waarlijk, de Heer WESTERMAN (want van hem vorderen wij, wat wij bij het schrijvend gepeupel over het hoofd zien) moest zichzelven en zijnen stand te hoog schatten, om zelfs een oogenblik aan dezen Marionetten-geest der tijden toe te geven, die eene onafgebrokene voorstelling en afwisseling vordert van marschen, manoeuvres, trommels en trompetgeschal; klokgeklep, gebalder des geschuts, musketten vuur, wapenkletteren, woesten strijd, moord, brand, sulfervlammen, vrouwenroof, tweegevechten, ja van geheele legers en vloten zelven; waarmede dan ook dit stuk eigenaardig mildelijk moest gestoffeerd zijn.

Wil men volstrekt *deze soort van stukken bij ons invoeren*, gelijk de Schrijver in zijn kort Voorberigt zegt, wel nu, dat men dan den goeden smaak bederve, en het ware Tooneel aan de toejuichingen van het gemeen opoffere, maar dat ten minste dan geen *Dichter* den tempel van *Melpomene* en *Thalia* ontheilige! — men heeft immers bezoldigde schrijvertjes genoeg, en, wanneer men toch met het Tooneel, tot schande onzer eeuw, eene finantieele speculatie mogt bedoelen, hebben deze Heeren nog het voordeel, dat zij *goedkoop* werken; — maar dat een WESTERMAN zich en zijnen tijd voor de Galerij opoffere, dit mogen, dit kunnen wij niet vergeven.

Dit meenden wij over de soort, waartoe dit Tooneelstuk behoort, te moeten laten voorafgaan; doch wanneer men nu vraagt, wat wij van het stuk zelve denken, dan moeten wij zeggen, hetzelve, onafhankelijk van het reeds gezegde, met genoegen gelezen te hebben; er zijn waarlijk treffende tooneelen in, en het bevreemdt ons geenszins, dat de onophoudelijke vertooning zulk een bestendigen toeloop heeft. Dan juist daarom stellen wij ons zoo sterk partij. Hoe zoeter vergif, hoe gevaarlijker.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Elpizon. Of over mijne voortduring in den dood. Iste Deel. Uit het Hoogduitsch vrij vertaald, naar de derde Uitgave. Te Zaandam, bij H. van Aken. 1808. *In gr. 8vo. 438 Bl.*

Een voortreffelijk boek. 't Betreft eene der gewigtigste voorwerpen der menschelijke wetenschap, waaromtrent elk nadenkend mensch zoo gaarne onderrigt en opheldering ontvangt; onze voortduring namelijk in en na den dood. 't Geheele werk zal uit drie Deelen bestaan, waarvan alleen de twee eerste eene *vrije vertaling* behelzen zullen van een Hoogduitsch werk, onder denzelfden titel, zonder bijgevoegden naam des Schrijvers, in 't licht verschenen, waarvan de Eerw. C. F. SINTENIS, Consistoriaalraad te Zerbst in Anhalt, in Duitschland door onderscheidene uitgegevene Leerredenen en andere schriften met lof bekend, gezegd wordt Schrijver te zijn; en wel naar de *derde verbeterde uitgave.* Het derde zal een bijvoegsel behelzen van den Vertaler.

Dit eerste Deel legt die gronden open, welke men schijnbaar ter bevestiging kan aanvoeren voor deze allerbelangrijkste waarheid, dat er een leven na dit leven is, wanneer men namelijk de zaak beschouwt, zonder nog opzettelijk acht te geven op de troostvolle leer van Gods alles regelende Voorzienigheid; terwijl het tweede zal aantoonen, welke ongemeene sterkte hieraan wordt bijgezet door de eerbiedige en geloovige erkentenis van God, als Schepper en Regeerder van alles, wat bestaat en gebeurt, niet alleen met opzigt tot de zinnelijke of natuurlijke, maar ook in de zedelijke of geestelijke wereld. In het derde heeft men eene duidelijke ontwikkeling te wachten van de voornaamste plaatsen uit de H. Schriften, en wel

bijzonder des N. Verbonds, welke hierop betrekking hebben.

Alles is ingekleed in den vorm eener geschiedenis, om zoo den leeslust op te wekken, de nieuwsgierigheid gaande te houden, en dus het aangename met het nuttige te vereenigen. Zie hier kortelijk den zakelijken inhoud van het eerste Deel, met weglating der bijgevoegde verdichting: Twee stellingen worden vooraf aangenomen en overtuigend bewezen, waarvan de eerste deze is: *het gansche begrip, 't welk ik mij van een mensch moet maken, is geheel niet enkel in het denkbeeld opgesloten, 't welk ik mij van een ligchaam heb te vormen*; de tweede: *het is niet volstrekt noodzakelijk, dat ik verga, wanneer mijn ligchaam vergaat; maar het is mogelijk, dat ik in den dood zal voortduren.* — Daarop volgen *acht bewijzen*, waarop men mag aannemen, dat dit waarlijk zoo is. Het *eerste* bewijs komt hierop neder: Er is geen menschelijk lijden in dit leven te duchten, waartegen men niet eenigen troost kan vinden; hoe zou er dus tegen het zwaarste zielelijden, tegen de gedachte aan den dood, geene de allergeringste vertroosting voorhanden zijn? Niets echter is in staat, om mij desaangaande gerust te stellen, dan de gedachte: *ik leef in den dood voort.* Het *tweede* is ontleend van 't sterk verlangen, welk wij hiernaar, als de heerlijkste en heugelijkste zaak, hebben; een verlangen, dat te gelijk met de rede in ons ontwaakt, en dus wezenlijk eene ingeschapene neiging aanduidt, die niet kan onvoldaan blijven. Het *derde* van de blijkbare bestemming van den mensch tot de hoogstmogelijke gelukzaligheid, welke deze wereldster oplevert, waartegen de verwachting van aanstaande vernietiging een onverwinnelijken hinderpaal zou blijven. Het *vierde* van onzen geheelen aanleg, die veel te groot, en van onze vermogens, die te veelvuldig, en onder alle schepselen op de wereld het onevenredigst ingerigt zijn, wanneer dit korte leven onze geheele bestemming uitmaakt. Het *vijfde* van de onverzadelijke begeerte, die zich met dien heerlijken aanleg en die voortreffelijke vermogens vereenigt, om dezelve nog heerlijker te ontwikkelen, begeerte naar volkomenheid; waaruit of moet volgen, dat de mensch bestemd is, om het meest verwarde en tegenstrijdigste aller wezens te zijn, of dat hij in den dood voortduurt.

Het

Het *zesde* van onze verpligting tot volmaakte deugd, waaraan niemand, zonder hoop op een toekomend leven, in alle gevallen, zal kunnen beantwoorden. Het *zevende* van de noodzakelijkheid der uitoefening van regtvaardigheid in de zedelijke wereld, die evenwel in dit leven nog niet volkomen gehandhaafd wordt. Het *achtste*, eindelijk, is vervat in deze stelling: de mensch is het laatste doeleinde der geheele zinnelijke wereld: en, daar hij dit is, kan hij ook geene vernietiging te vreezen hebben, al moest hij door duizend dooden gaan."

Alle redeneringen zijn niet even bondig. Men moet dezelven ook alleen naar 't doel des Schrijvers beoordeelen, als strekkende tot voorbereiding van andere sterkere en alzoo meer overtuigende bewijzen, die wij, in de volgende Deelen, met groot verlangen te gemoet zien. Sommigen evenwel hadden wij, naar het plan, dat zich de Schrijver had voorgesteld, hier niet zoo verwacht, maar veeleer in het tweede Deel; vooral de twee laatsten. Het gebeurt niet zelden, dat men, al te veel onderscheidene bewijzen voor eene geliefkoosde stelling willende te berde brengen, meer verliest van de waarde, dan men door 't getal schijnt te winnen.

Proeven van Christelijke Godsvereering, naar aanleiding van eenige Godsdienstige Gezangen, door F. VAN TEUTEM, *Leeraar bij de Gemeente der Remonstrantsch-Gereformeerden te Utrecht. Aldaar, bij* de Wed. J. van Terveen en Zoon. 1808. *In gr. 8vo. 112 Bl.*

Wij moeten het prijzen, dat, in verscheidene Gemeenten van ons Vaderland, sedert eenigen tijd meermalen Godsdienstige zamenkomsten plaats hebben, in welke men elkanderen sticht door Godsdienstige Gezangen, waarbij dan ook wel door eenen Leeraar gepaste aanspraken gevoegd worden, om aan zoodanige Christelijke Zangoefeningen eene gepaste en nuttige rigting te geven.

Van dezen aard waren ook de Godsdienstoefeningen, waarvan de Eerw. VAN TEUTEM, in dit geschrift, verslag doet, en wier geheele inrigting hij daarbij gemeen maakt. Zij zijn gehouden in eenige zomersche mor-

morgenstonden, bij welke gelegenheid de Leeraar nader de proef wilde nemen van zoodanigen meer eigenlijken Eerdienst, waarmede hij, in overeenstemming van andere geachte Godsdienstleeraars, voor eenige jaren geoordeeld had dat de gewone openbare Godsdienstoefeningen der Protestanten nu en dan voegelijk zouden kunnen afgewisseld worden. Men vergelijke de Verhandelingen van de Heeren J. VAN GEUNS, G. J. VAN RIJSWIJK, J. BROUWER en F. VAN TEUTEM, uitgegeven 1797. Vooraf gaat eene Verhandeling, of wel, zoo als de Schrijver zich zediglijk gelieft uit te drukken, *Iets* over het belang en den behagelijken invloed der openbare Godsvereering, naar aanleiding van Ps. LXXXIV: 2—5. Daarop volgt de beschrijving van zoodanigen eerdienst, waarin de vergaderde Gemeente, nu eens geheel, en dan weder bij onderscheidene koren, deel neemt, nadat dezelve telkens door den Leeraar gepast toegesproken en opgewekt is. Wij roemen het loffelijk doel van den Leeraar met de invoering van deze waarlijk edele, en eerbied en liefde voor Godsdienst en Christendom wekkende inrigting, en met de gemeenmaking van de wijze, waarop dezelve door hem is uitgevoerd. Wij geven alleen in bedenking, of de aanspraken en gebeden niet over 't geheel te kunstig en wijsgeerig, en daardoor minder geschikt zijn, om de harten behoorlijk te roeren, en in eene gemengde vergadering van toehoorders, waarin allen geenszins kunnen gerekend worden op denzelfden trap van beschaving te staan, warm Godsdienstgevoel op te wekken en als over te storten.

De verpligting der Christenen, om zulken, die over het verlies van hunne Echtgenooten, Nabestaanden en Vrienden treuren, te vertroosten, en de gronden, welke het Evangelie daartoe oplevert; voorgesteld in eene Leerrede over I *Thess. IV*: 18, *door* H. W. LE SAGE TEN BROEK, *Predikant te Haamstede. Te Rotterdam, bij* J. Pols. 1808. *In gr. 8vo.*

Uit den titel verneemt men niet alleen de gelegenheid, bij welke deze Leerrede uitgesproken is, maar ook, wat er den hoofdinhoud van uitmaakt.

Daar-

Daaromtrent doet de Eerw. TEN BROEK nader verslag in de Voorrede van 8 bladz. De zware slag, welke den jongen Predikant, na slechts weinig meer dan een-en-twintig maanden met zijne, in den bloei haars levens, aan hem ontrukte Gade in den echt vereenigd geweest te zijn, heeft getroffen, wekte bij hem den onweerstaanlijken drang, om de eerste Leerrede, welke hij, na dit ongeval, voor zijne Gemeente hield, aan hare gedachtenis in diervoege toe te wijden, dat hij deze gelegenheid waarnam, om de troostgronden, die er in 't Evangelie liggen voor Christenen, die over het verlies van hunne echtgenooten, nabestaanden en vrienden treuren, en de verpligting, die alle Christenen hebben, om zulken daarmede te vertroosten, opzettelijk te behandelen. En met zoodanig oogmerk is ook deze Leerrede, al kort daarna, door hem in 't licht gegeven; niet zoo zeer, om daardoor iets nieuws voor den dag te brengen, maar alleenlijk ter vereering der nagedachtenis van deze zijne Echtgenoote. Hij erkent dus openhartig, dat deze Leerrede slechts eene herinnering bevat van 't geen reeds meermalen gezegd is, eene aanwijzing van gewigtige Evangeliewaarheden, en van het troostrijke daarvan voor den bedroefden, eene beknopte aanleiding tot verder nadenken, eene eerste verzachting voor de wonden der ziel, om ze tot de volkomener genezing te bereiden. Ook noemt hij eenige der beste Schrijvers over dit onderwerp, bij welken men, hierover meer begeerende te lezen, kan te regt raken.

Uit dit oogpunt deze Kerkelijke Redevoering beschouwende, prijzen wij dezelve gaarne ter lezing aan, niet slechts van hun, die in de vereering van 's Mans Echtgenoote min of meer belang stellen, maar ook van anderen, die over dit onderwerp iets stichtelijks, met gezond oordeel en godsdienstig gevoel bijeengebragt, verlangen te lezen.

Leerrede ter aanprijzing der Koepok-inenting, door H. J. MATTHES, *Leeraar der Evangel. Luthersche Gemeente te Groningen. Te Groningen*, bij W. Wouters. 1808. *In gr. 8vo.*

De Leeraar, die op den Christelijken leerstoel onderwerpen behandelt, welke in geene regtstreeksche betrekking staan tot het bepaalde oogmerk der Evangelieprediking, maar ter aanprijzing van zekere uitvindingen strekken, met de uitwendige welvaart zijner toehoorders naauw verbonden, behoort een gevaar te vermijden, waarvoor hij bij de behandeling van echt-Christelijke onderwerpen niet blootstaat. Hij moet namelijk zorg dragen, dat de ontwikkeling van zijn onderwerp Christelijk zij, op den Christelijken leerstoel passe. Hij, derhalve, die de Koepok-inenting op den Kansel aanprijst, behoort al het geneeskundige te vermijden, waartoe het onderwerp van zelfs aanleiding geeft, en hetzelve eenigzijk uit een godsdienstig oogpunt te beschouwen. Hij behoort het onschadelijke en heilzame van dit middel aan te dringen; maar met geene eigenlijk geneeskundige bewijzen. Soortgelijke bewijzen toch passen niet in den mond van eenen Christelijken Leeraar, en zijn voor het gros der toehoorders ongeschikt. De bewijzen, door hen gebezigd, moeten derhalve van een godsdienstigen aard zijn, uit het hart en het leven afgeleid, welke ook voor den eenvoudigsten duidelijkheid genoeg bezitten. Schrandere Kerkleeraars, die hunne pen hebben geleend aan de bevordering der Koepok-inenting, hebben het noodzakelijke van deze juiste scheiding der zaken ook gevoeld, en liever vele duchtige geneeskundige bewijzen voor de nuttigheid dier uitvinding willen achterwege laten, dan door eene vereeniging van het ongelijksoortige hunne Leerredenen ontsieren. Het is deze reden, welke den Kerkleeraar SPANNUTH, te *Helmstädt*, vóór de uitgave van zijne voortreffelijke en stichtelijke Leerrede: *ueber die Schutzblattern*, bewoog, om zich met den Geneeskundige REMER te vereenigen, ten einde door deze vereende pogingen iets volledigs te leveren, waarbij echter het een van het ander zorgvuldig is afgescheiden.

De eerwaarde MATTHES levert in de voor ons liggende Leerrede eene aanprijzing der Koepok-inenting, naar aan-

aanleiding van de genezing der tien Melaatſchen door Jezus, Lukas XVII: 11—19. Na eene zaakrijke opheldering van het tekstverhaal, vergelijkt de Eerw. Schrijver het ongeloof, 't welk vele ongelukkigen jegens de magt van den Zaligmaker ter genezing van ziekten voedden, met het gebrek aan vertrouwen, waarmede velen in onze dagen de Koepok-inenting beſchouwen, en laat eene ontwikkeling dezer drie ſtellingen hierop volgen: 1°.) Het verſchil en de overeenkomst tusſchen de Melaatschheid en de Kinderziekte, om te toonen, dat de laatſte noodlottiger en gevaarlijker zij, dan de eerſte. 2°.) Aanprijzing van de voortreffelijkheid der Koepok-inenting; en 3°.) Aanſporing tot dankbaarheid jegens Gods Voorzienigheid voor, en nuttige aanwending van dit middel. — In de ontvouwing dezer bijzonderheden heeft de Eerw. MATTHES het bovengemeld gevaar, van namelijk het godsdienſtige en geneeskundige met elkander te vermengen, over 't geheel vrij wel vermijd, en zich voornamelijk bepaald bij de bewijzen voor de Koepok-inenting, uit het hart en het leven genomen. Maar, behalve dat wij de waarheid der eerſte ſtelling zeer in twijfel trekken, kunnen wij geene reden vinden, waarom dezelve hier is ontwikkeld. — Het tweede gedeelte behelst de oplosſing van twee bedenkingen, door bevooroordeelden tegen de Koepok-inenting meestal geopperd; te weten, de bedenking, om, door het gebruik van dit middel, de kinderen moedwillig eene ziekte op den hals te halen, waarvan God hen tot dusverre goedgunſtig heeft verſchoond, en, om hierdoor eigendunkelijk in het werk der Voorzienigheid te grijpen, en de gezondheid dus zelf te benadeelen. Ofſchoon dit gedeelte nog andere gewigtige bedenkingen onbeantwoord laat, zoo kan echter de lof eener ſierlijke bondigheid aan de oplosſing dezer twee zwarigheden niet worden ontzegd. — Het laatſte ſtuk bevat eenige zeer algemeene opwekkingen ter aanwending van de Koepok-inenting, en het geheel wordt beſloten met eene zegenende toeſpraak tot de ouders, die door dit middel hunne kinderen voor de ziekte beveiligen, en met eene ernſtige, ja met eene harde — ons al te harde vermaning aan de zulken, die dit verzuimen.

Gaarne vereenigen wij ons voor 't overige met den wensch van den Eerw. MATTHES, dat ook deze Leerrede iets moge bijdragen ter bevordering der Koepok-inenting in ons Vaderland.

Rapport van het Koninklijk Geneeskundig Genootschap te Londen, over de Koepok-inenting; met een Aanhangsel, enz. Tweede Druk. Te Rotterdam, bij J. Hendrikſen. *In gr. 8vo.* 32 *Bl.*

Onder de menigvuldige geſchriften ten betooge van het groote voordeel der Koepok-inenting, behooren de hier aangekondigde ſtukken, door het werkzaam *Rotterdamsch* Genootſchap ter bevordering van genoemde Inenting vertaald en uitgegeven. Rec. heeft zich meermalen als haar voorſtander gekenmerkt, en wil op nieuws deze belangrijke bijdrage tot dezelve aan allen ter lezing en overtuiging aanbevelen. Het doel, dat zich het Engelsch Koninklijk Genootſchap voorſtelde, bepaalde zich tot het onderzoek naar den ſtaat der Koepok-inenting in het Engelsch Koningrijk, deszelfs meening en waarnemingen dienaangaande aan den dag te leggen, alsmede omtrent de bijgebragte bewijzen ten voordeele dezer ontdekking, en de oorzaken, waardoor deze kunstbewerking tot hier toe vertraagd is. — Daaruit zijn dan ook allezins gerustſtellende en voldoende verzekeringen van de groote waarde derzelve ingekomen. Bijzonder rekende het Genootſchap zich verpligt, naauwkeurig te onderzoeken, welke gronden en bewijzen de tegenſtrevers dezer ontdekking konden te voorſchijn brengen. Zoo wel door perſoneel onderzoek, als uit hunne geſchriften, trachtte men het gewigt der tegenwerpingen te bepalen, en bevond, dat *niet* eigene ondervindingen, maar *hooren zeggen* of *vooronderſtelde redeneringen*, de gronden waren, op welke de tegenſpraak berust; en wanneer de voorgewende daadzaken onderzocht werden, bleek het, dat dezelve of *kwalijk begrepen*, of *verkeerd voorgeſteld* waren, of dat die gevallen onder de *valſche* Kinderziekte moesten gerekend worden. Rec. gelooft, dat ook dit veilig op onze Hollandſche tegenſtrevers kan toegepast worden. Dan waarom zou hij geene volkomene hoop koesteren, dat de welmeenende pogingen, zoo van het *Rotterdamsch* als van andere Genootſchappen, en die van bijzondere voorſtanders, boven alle vooroordeelen en misleiding zullen zegepralen; terwijl het hoog gezag des Konings die hope reeds aanvankelijk verwezenlijkt.

Huis-

Huiszittend Leven, bevattende eenige Mengelstoffen over afzonderlijke en, voorheen, weinig of niet bewerkte Onderwerpen, betrekkelijk tot de Letter-, Historie- en Oudheid-kunde van Nederland, door Mr. HENRIK VAN WIJN. *Iste Deel, 5de Stuk. Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1807. *In gr. 8vo.* 120 *Bladz.*

Van de vier eerste Stukken dezes Werks werd, in onze *Letteroefeningen* (*), verslag gedaan door eenen *Recensent*, wiens opgevolgd overlijden oorzaak is, dat het tegenwoordig Stuk zoo laat door ons wordt aangekondigd. — De Heer VAN WIJN geeft het, blijkens den *algemeenen titel*, welke er voor de vijf Stukken te zamen is bijgevoegd; als het slot des *eersten Deels* van zijn *Huiszittend Leven*, het welk ons dus streelt met de blijde verwachting van de voortzetting dezes Werks, naar welke gewis elk beminnaar der Nederlandsche Oudheid- en Letterkunde moest verlangen. De inhoud van dit Stuk bestaat, I. in een onmiddellijk vervolg op het IVde Stuk nopens den *Steen van* SINT PETRUS, behoord hebbende tot de Kerk van *Egmond*. II. III. IV en V. in *Nalezingen en Aanmerkingen* op de vier vorige Stukken, elkander in orde volgende, en VI. in *Iets* nopens een *Charter* van 25 *Junij* 1359, betrekkelijk de belegering der stad *Delft*, door *Hertog* AELBRECHT VAN BEIJEREN.

In het IVde Stuk was eene breede beschrijving gegeven van den voorgemelden *Steen van* SINT PETRUS, verfierd met eene afbeelding van denzelven, naar eene teekening, door éénen der Broederen des Heeren S. J. T. TINNE, *Heer der Egmonden*, gemaakt in den jare 1799, en door laatstgemelden aan den Heer VAN WIJN medegedeeld. Thans wordt, onder No. I., eene tweede afbeelding van denzelfden Steen gegeven, naar eene Teekening, in den jare 1706, door den beroemden Oudheidkundigen VAN ALKEMADE, te *Egmond* gemaakt, en aan den geleerden Schrijver gezonden door den, in het voorleden jaar, overlédenen Heer SALOMON BOSCH te *Rot-*

(*) Voor 1803, bladz. 602 env., en voor 1805, bladz. 210 env.

Rotterdam, wiens oudheidkundige ſchat, oorſpronkelijk van de Heeren VAN ALKEMADE en VAN DER SCHELLING, en waarvan men het berigt van den Heer KLUIT, in zijn *Brief aan den Heer* VAN WIJN, in het IIde Stuk dezes *Huiszittenden Levens*, zien kan, nu de eigendom is geworden van den zeer kundigen en Letterlievenden Heer CORNELIS VAN VOLLENHOVEN JANSZOON, wiens Echtgenoote de eenige Dochter van voornoemden Heer S. BOSCH is. — Voorts worden nu deze beide afbeeldingen, zoo wat den vorm van den Steen, als de Beeltenisſen en Letters op denzelven, betreft, niet ſlechts met elkander, maar ook met den Steen zelf, ſedert door den Heer VAN WIJN zelven gezien, vergeleken, en alles, uit die vergelijking, met 's Mans gewone naauwkeurigheid toegelicht.

Van de *Nalezingen en Aanmerkingen*, onder de Nommers II tot V voorkomende, laat zich geen doorloopend verſlag geven. Zij behelzen allen min of meer gewigtige bijdragen, tot het geen in de vorige Stukken was geſchreven, en dienen tot deszelfs opheldering, bevestiging, uitbreiding, of verbetering. De voornaamſten betreffen een *Nieuw Testament*, hetwelk weleer te *Dokkum*, in *Vriesland*, bewaard werd, en met de eigen hand van den H. BONIFACIUS geſchreven geweest zou zijn, hetwelk met reden wordt in twijfel getrokken; — de *overzetting* van het *N. Testament* in het *Nederduitsch*, welke KAREL *de Groote* zou hebben laten vervaardigen, en een *Duitsch N. Testament* en *Pſalmboek*, welke ten zijnen dienſte zouden zijn geſchreven geweest; — wijders zijn nagelaten *boekſchat*; waarbij gewaagd had kunnen worden van den beroemden *Codex Argenteus*, of het prachtig handſchrift van de *Gothiſche Vertaling der IV Evangeliën van Bisſchop* ULPHILAS, weleer een ſieraad van de Boekerij der Abdij *Werden* in *Westfalen*, nu van die van *Upſal* in *Zweden*, bekend door de uitgave, welke eerst FR. JUNIUS, en daarna anderen, daarvan bezorgd hebben, en welk handſchrift, naar sommiger vermoeden, mede tot den Boekſchat van KAREL *den Grooten* behoord zou hebben. — In eene andere *Nalezing* wordt het waarſchijnlijk gemaakt, dat de zoogenoemde *Geeſelaars*, welke, omtrent de helft der XIVde eeuwe, ſchier geheel *Europa*, doch vooral *Italie* en *Duitschland*, in rep en roer ſtelden, zich ten zelfden tijde, zoo al niet elders in de *Nederlanden*, ten minſte

ook

ook te *Zwolle*, in *Overijssel*, vertoond hebben. Hieromtrent merkt *Recensent* aan, dat men, in de *Kerkelijke Oudheden van Nederland*, VIde D. bl. 567. van de *Uitg. in Fol.*, gemeld vindt, dat al vroeger, en wel reeds in den jare 1312, zich een deel dezer *Geeselaren*, die ook in de geschiedenis der vorige eeuw, bij herhaling, voorkomen, te *Griethorn*, in *Overijssel*, had nedergezet, en die streek allereerst bebouwd heeft. Voor het overige werden, in het jaar 1349, ook *Vlaanderen* en *Braband*, door deze dweepers, waarbij zich al wat slecht was voegde, geweldig ontrust, gelijk men zien kan bij MEIJERUS, *in Annall. Flandr.* L. XIII. p. 179. FR. HARAEUS, *in Annall. Duc. Brab.* I. 326. DIVAEUS, *in Annall. Oppidi Lovan.* L. II. p. 19, waaruit men, tot bevestiging van des Heeren VAN WIJN's gevoelen, mag opmaken, dat ook de naburige gewesten van hunne dwaze buitensporigheden en misdrijven niet geheel zullen zijn verschoond gebleven. Doch zij speelden hier, volgens HARAEUS, slechts eene korte rol; dewijl Paus CLEMENS VI. zich van den wereldlijken arm bediende, om van hun spel een einde te maken. Volgens MEIJER bragt de verschrikkelijke pest, welke in den zelfden tijd woedde, en die thans, zoo het schijnt, de eerste aanleiding tot vernieuwing van den aanhang had gegeven, ook niet weinig tot deszelfs ondergang toe; daar zij, vooral onder deze zwervers, groote slagting aanregtte.

Onder de volgende *Nalezingen* gewagen wij alleen nog van die, welke ons bekend maakt met een opmerkelijk Handschrift van den *Latijnschen* Dichter AUR. PRUDENTIUS, weleer tot de Boekerij der Abdij van *Egmond* behoord hebbende, — van eene andere, in welke getoond wordt, dat men, in zekere plaats van ALBERTUS *Magnus*, voor *optalinius* en *optalinia* moet lezen *optalmius* en *optalmia*, het welk kan dienen tot opheldering van MELIS STOKE en andere oude Schrijvers, — en eindelijk van die, welke tot den zoogenoemden *Steen van* VELLEDA, waarvan in het IVde Stuk gehandeld was, betrekking heeft; van welken Steen hier nu eene afbeelding gegeven, en duidelijk getoond wordt, dat dezelve noch eene *Romeinsche* is, noch iets anders voorstelt, dan een tafereel uit de *Apocryphe* geschiedenis van SUSANNA. — Wat nu het *Iets* nopens de *belegering*

ring van Delft, onder No. V, aangaat, in hetzelve wordt een *Charter* van *Hertog* ALBRECHT VAN BEIEREN, het welk door de Heeren FRANS VAN MIERIS en Mr. H. VAN ALPHEN kwalijk verstaan was, opgehelderd, en getoond, dat hetzelve *Charter* niet zegt, dat de Hertog *Rijswijk* zoo wel als *Delft* belegerd heeft, maar alleen dat hij, bij 't beleg van *Delft*, eerst zijne legerplaats te *Rijswijk* gehad heeft: doch bij deze gelegenheid teekent de Heer VAN WIJN ook nog eenige andere bijzonderheden op, welke zij, die deze soort van breede nasporingen zelfs van kleinigheden omtrent 's Lands oudheden en geschiedenissen beminnen, gewis met genoegen zullen lezen, en hem met verlangen naar het beloofd vervolg dezes Werks zullen doen uitzien. — *Recensent* had gehoopt in deze *Nalezingen* iets te zullen vinden, wegens het afschaffen der slavernij in de Nederlandsche gewesten, waaromtrent de Heer VAN WIJN, in het Iste Stuk, op bl. 125, had te kennen gegeven, dat hem eenige bijdrage van één of meer onzer geschiedkundigen aangenaam zijn zou. Daar hier op niets gevolgd is, mag men, zoo het schijnt, besluiten, dat het geen de Heer VAN WIJN met anderen vermoed heeft, — dat meer de bij zijn Ed. gemelde redenen, dan uitdrukkelijke Lands wetten, aan de slavernij hier te lande allengs een einde gemaakt hebben, — met de daad gegrond is. Dat echter hieromtrent, ten aanzien van *Vlaanderen*, eene uitzondering zou moeten gemaakt worden, gedooge de doorgeleerde Man, dat *Recensent* betwijfele, en elders (dewijl daartoe hier de plaats niet is) onderzoeke.

Nieuw-

Nieuwste Reize door Engeland, Schotland en Ierland, voornamelijk ondernomen tot onderzoek naar de Producten, Fabrijken en Koophandel dier Gewesten, door PHILIP ANDREAS NEMNICH, *Licentiaat in de beide Regten. Uit het Hoogduitsch vertaald. Iste Stuk. Te Amsterdam, bij* E. Maaskamp. *In gr.* 8*vo.* 383 *Bl.*

Manum de Tabula; of hij, die geen goede Vertaler is, wordt op de vingers geklopt. — Een onontbeerlijk Aanhangsel tot de door den Heer E. Maaskamp *uitgegevene Vertaling van* NEMNICH's *Nieuwste Reize, enz. Te Amsterdam, bij* L. A. C. Hesse. 1809. *In gr.* 8*vo.* 47 *Bl.*

Het naauw verband tusschen het opgemelde Werk en het Werkje, boven aangeduid, maakt derzelver zamenvoeging noodzakelijk. Het laatstgenoemde is eene Recensie der Vertaling door den Schrijver. Dan wij willen eerst het Werk zelve in aanleg en uitvoering doen kennen.

Onder zoo vele Reizen naar de *Britsche* Eilanden, waarvan men, zoo geene oorspronkelijke, niet verzuimd heeft vertalingen te bezorgen en den Landgenoot daarmede bekend te maken, is deze, blijkens den titel, van eenen bijzonderen aanleg. Kortelijk meldt de Reiziger er dit van: dat hij, ten jare 1799 de voornaamste Fabrijkplaatsen in *Engeland* bezocht hebbende, des een verslag in 't licht zond, 't geen, van wege de onderscheidene nieuwe Fabrijkvoorwerpen, een gunstig onthaal vond. Dit moedigde hem aan, om over die stoffe een grondiger en volkomener Werk te leveren. Te dezen einde rekende hij het niet genoeg, onderscheidene oorspronkelijke *Engelsche* Werken, die stoffe behandelende, zich eigen te maken en het wetenswaardige van elk oord op te teekenen, maar de Reis naar de *Britsche* Eilanden te hervatten. Dit zijn voornemen bekend gemaakt hebbende, met verzoek aan deskundigen, om hem over algemeen nuttige voorwerpen Vraagpunten over te zenden, ontving hij er vele, hem opmerkzaam makende op verscheidene stukken, die hem anderzins onopgemerkt zouden ontglipt zijn. Een groot aantal aanbevelingsbrieven verkregen hebbende, reisde hij, dus toegerust, andermaal derwaarts,

waarts, bezocht de Hoofdplaats der drie Koningrijken en vele kleinere Fabrijkplaatsen, en won van de andere bescheiden in. Het tijdvak, waarin hij deze Reis deed, was van de Lente des jaars 1805 tot die des jaars 1806. Nog houdt hij zich onledig met acht te geven op de nieuwe uitvindingen en verbeteringen in het Handel- en Fabrijk-wezen aldaar, en het vervaardigen van een vollediger stuk, de *Britsche* waren betreffende.

Het Eerste Deel dezes Werks, 't geen welligt met meerder regts eene *Koophandel-Geographie*, dan eene *Reisbeschrijving* zou mögen genaamd worden, handelt eerst over *Engeland* en *Wales* in 't algemeen. De hoofdvoortbrengselen in het *Dierenrijk* geeft de Heer NEMNICH op. — Verder doorwandelt hij het *Plantenrijk*. Bijzonder merkt hij op, de schaarschheid van Scheepstimmerhout, en hoe men, door IJzer in den Scheepsbouw te bezigen, dit gebrek tracht aan te vullen. Ook trekt de toenemende schaarschheid van Graan in *Engeland* zijne aandacht, en geeft hij er de reden van op. — Van de Steenkolen, de Ertsen, geeft hij verslag, alsmede van de Dranken. — De Handel en Scheepvaart op onderscheidene wereldoorden trekt bijzonder zijne opmerking, en vinden wij van derzelver uitgebreidheid de beste narigten. — De binnenlandsche scheepvaart ontgaat zijner opmerkinge niet, noch ook de wegen en middelen ter bevordering van dezelve. — De Nationale Schuld en de Bankhandel worden ontvouwd.

Al dit, 't geen wij zeer kort aanstipten, wordt achtereenvolgend in ééne Afdeeling van 160 bladz. behandeld, zonder eenige onderscheiding van hoofdzaken, die beter uiteengezet zouden zijn, met ze onder afdeelingen voor te dragen, die onderscheiden in 't oog vielen en den Lezeren voegzame rustpunten aanboden. — Ten slotte hiervan geeft de Reiziger eenige op eigen ondervinding gegronde aanmerkingen op, omtrent het zekerst middel om met nut te reizen, inzonderheid wanneer men ten doelwit heeft, om kundigheden op te doen in de Fabrijken en inwendigen Handel van *Groot-Brittanje*.

Eene Tweede Afdeeling, van denzelfden doorloopenden aard als de Eerste, heeft ten opschrift: *Londen*. Die hoofdhandelstad der wereld wordt hier meest met het oog eens Handel- en Fabrijk-reizigers beschouwd, en moet men zich dikwijls verbazen over de groote werken, aangelegd om beide te bevorderen. Onder de voorname Handeltakken behoort gewis de *Oost-indische Compag-*

pagnie. — Na vermeld te hebben, welk een loop de *Oost-indische* Handel van vroeg af genomen, en gedurende de Achttiende Eeuw altoos den weg naar *Engeland* gehouden heeft, alsmede hoe men tegenwoordig, sedert de *Hollandsche Oost-indische* Handel geheel vernietigd is en *Engeland* zoo groote veroveringen in dat werelddeel gemaakt heeft, zich genoodzaakt ziet, *Londen* als de hoofdmarkt der *Oost-indische* Producten van geheel *Europa* aan te merken, vaart hij, den tegenwoordigen toestand beschrijvende, in dezer voege voort: „Men rekent over de dertig millioenen menschen op *Engelands* grondgebied in de *Indiën*, en ondanks de groote en rijke bezittingen der *Oost-indische* Compagnie staan derzelver zaken zeer bedenkelijk. Toen op den 15den Maart, in het jaar 1800, de toestand dezer Compagnie aan het Parlement voorgelegd werd, maakte Mr. HUSSEY de aanmerking, dat de Finantien, met die voor twintig jaren vergeleken, zes Millioenen slechter in plaats van beter waren; indien de Compagnie morgen wilde opbreken en alles wat zij in de *Indiën* en *Europa* bezit tot geld maken, zouden er nog verscheiden Millioenen ontbreken om hare schulden te voldoen, en de schuld en last der Compagnie heeft zich, sedert dien tijd, nog aanmerkelijk vermeerderd. In het begin van 1806 was hij ongeveer dertig [lees dertig Millioen] Ponden Sterling, uit hoofde der slechte omstandigheid, dat zij in *Indiën*, van de opgenomen gelden, 10, 12, 15 percent intrest betalen moesten: hunne oorlogen in de *Indiën*, hebben groote sommen gekost. De Compagnie, zegt men, heeft het als koopman, altoos goed, doch sedert zij Overwinnaar en Souverein geworden is, zeer slecht gehouden; en juist uit deze gronden is enkel de handel naar *China*, voordelig voor de Compagnie: want de intressen der geleende gelden, de onderhouding der etablissementen, waartoe de territoriale revenuën niet toereikende zijn enz. verslinden alle de voordeelen van den *Oost-indischen* Handel." — Andere Handelmaatschappijen vinden ook hier hare vermelding; dan de eene naauwkeuriger dan de andere.

De Hoofdmarkten in *Londen* krijgen hare bijzondere vermelding. Tot de *Fabrijken* komende, verklaart de Reiziger: „Daar ik hieromtrent uit geen boek hoegenaamd, eenige inlichting gehad heb, is mij de naarvorsching van sommige dingen vrij moeijelijk gevallen; daarbij zoude nog alle aangewende moeiten, buiten den bijstand

van

van verscheidene vrienden, te vergeefsch geweest zijn."
Dit geval des opspeurenden en waarnemenden Reizigers dunkt ons geenszins vreemd, te minder, daar hij, met geene algemeene berigten te vrede, in vele gevallen tot kleinigheden afdaalt, — kleinigheden echter van dien aard, dat zij meestal in een Werk, met een zoo bepaald oogmerk geschreven, verlangd worden. Veel moeite heeft hij zich omtrent vele Artikelen gegeven. — Wij zouden, met eene optelling te doen van de Fabrijken en Trafijken, eene dorre naamlijst geven. In 't algemeen mogen wij opmerken, dat er geene is, of der *Engelschen* lof, zoo niet in het uitvinden, althans in het verbeteren en volmaken, wordt vermeld. Dat zij zich in vele gevallen van de hand der *Duitschers* bedienen, laat de Waarnemer niet onopgemerkt. In 't bijzonder vermeldt hij, „ dat Snaaren van draad, noch ijzeren, noch geel koperen, tot heden, ongeacht alle proeven, nog geene vereischte hardheid, noch elasticiteit hebben kunnen verkrijgen, zij moeten dus alle uit *Neurenburg* ontboden worden. Voor eenige jaren ging een *Londensche* Instrument-maker naar *Neurenburg*, enkel met oogmerk, om aldaar in de Fabrijken het draadtrekken af te zien, en zoo mogelijk, te leeren; doch al zijn moeite en kosten was om niet. Darmsnaren heeft men in *Londen* met goed gevolg begonnen te spinnen, alhoewel zij de *Italiaansche* nog niet gelijken."

De Boekhandel, met den aankleve van dien, ontmoet eene vrij breede ontvouwing; en meer bijzonder staat hij stil op dien in *Duitsche* Werken, welke, volgens de opgave, verre zoo algemeen niet zijn, als wij onlangs in een Werkje, getiteld: *Londen*, aantroffen (*). In het Boekbinden, waarover het verslag uitweidend is, krijgen de *Duitschers* veel lofs. Kinderpoppen en Paruiken worden niet overgeslagen. Dit alles nagegaan hebbende, roept de Reiziger uit: „ Hoe wondervol is niet geheel dit op zich zelf bestaande Eiland! Alle oneindige Artikulen der Behoefte en Luxe, in de volmaaktste, zuiverste en smaakvolste graad bewerkt; alle soorten van Manufacturen, welke van winkel tot winkel den bewonderenden vreemdeling, nieuwe schoonheden aanbieden, zijn niet de maaksels van deze of gene buiten-
land-

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroeff.* voor 1808, bl. 128.

landsche Fabrijk of werkman; maar wel deugdelijk echte *Britsche* Nationale Producten."

Aan dit alles hecht NEMNICH een verslag van eenige stukken, voor den Koopman van belang; als, de Posterijen, de handelwijze met de opgebragte Prijzen, de Koopmans regtsgedingen, de *Joden*, weldadige en menschlievende Inrigtingen.

Wanneer wij dit Boekdeel opensloegen, viel ons in 't oog het berigt des Vertalers, met vier bladzijden *Verbeteringen*. Onder het lezen kwam het ons voor, dat deze lijst nog zeer veel uitgebreider had behooren te wezen; wij troffen niet weinig plaatsen aan, die ons duidelijk voorkwamen misstellingen van eenen zeer groven aard te wezen, en smaakte ons de stijl geheel niet. Dit wekte bij ons misnoegen over de mishandeling dezes Werks door den *Nederduitschen* Vertaler.

Wij zagen op tegen de moeite, om de gegrondheid onzes misnoegens met de stukken te toonen, als zoo veelvuldig. Dan, ongelukkig voor den Vertaler, bevond zich de oorspronkelijke Schrijver hier te lande, zoo 't schijnt om 't zelve te doorreizen met een zelfde oogmerk als hij *Groot-Brittanje* bezocht had. Hij ziet de Vertaling zijns Werks, wordt met regtmatige verontwaardiging vervuld, en vat de pen op ter aanwijzinge van de voornaamste misslagen. Van hier heeft het Werkje, 't geen wij boven aankondigden, den oorsprong. „ Geen „ Vertaler kan weten, welk een zwaard aan een zijden „ draad hem boven het hoofd hange." De met het hoogste regt misnoegde Schrijver laat het niet berusten bij eene lijst van misstellingen. Voorloopig eenige woorden aan den Heer MAASKAMP toegevoegd hebbende, schetst hij den slechten Vertaler in zijne slechte hoedanigheden; stelt dien voor, 1) onder het masker van Drukfouten; 2) de slordige Vertaler; 3) Betise des Vertalers; 4) de Vertaler in delirio; 5) De Vertaler een Falsarius. — Onder alle deze Afdeelingen treffen wij deels lompe, deels hoogstbelagchelijke misstellingen, slordige en onzin opleverende vertalingen aan, die ons te meermalen een grimlach van verontwaardiging afpersten, en de geraaktheid des Schrijvers over de mishandeling zijns Werks deden billijken.

Wel had de Heer MAASKAMP, in het Voorberigt dezer slordige Vertaling, te kennen gegeven: „ De volgende „ Deelen zullen onder het oog en met de laatste ver-

„ beteringen, en voor het publiek belangrijke nieuwig-
„ heden, door den Heere NEMNICH zelven uit te geven,
„ vermeerderd en verrijkt worden." — Dan wat zegt de Schrijver op dit ſtuk? — „ Zeer gaarne zou ik mij
„ deze bemoeijingen getroosten; maar alsdan moet de
„ Vertaler naar mijnen zin, en door mij zelven gekozen
„ of goedgekeurd worden, te meer, daar juist de vol-
„ gende Deelen eenen in de Technologie zeer ervaren'
„ Vertaler vereiſchen. Met zoodanig een' Vertaler, als
„ ik nu ten toon zal ſtellen, kome men mij nimmer on-
„ der de oogen."

Hoedanig een Vertaler hij verlangt, ſchetst hij in de tweede afdeeling van dit ſtukje, 't welk de Heer NEMNICH in 't zelfde formaat en op even zulk papier heeft doen drukken, als de bij den Heer MAASKAMP uitgegevene Vertaling zijner Reize is in het licht gekomen, met bijvoeging: „ Elk exemplaar dezer Vertaling, waar deze
„ mijne verbeteringen niet als een aanhangſel zijn bijge-
„ voegd, verklaar ik hiermede voor een vreemd en
„ ſchandelijk broddelwerk, waarvoor men mijnen naam
„ uit kwaadwilligheid heeft geplaatst, en van het Aan-
„ hangſel geene exemplaren voor echt, dan die door mijn
„ eigen handſchrift geteekend zijn."

Onder de billijke vereischten in een goeden Vertaler rekent de Heer NEMNICH, met regt, als een allereerst, dat hij de vreemde taal, waaruit hij vertaalt, even zoo goed als die, waarin hij vertaalt, volkomen magtig is. Tegen dit vereischte wordt in het Werk bijkans op elke bladzijde gezondigd. Dat hij geen *Hoogduitsch* verſtaat, heeft de Schrijver aangewezen, en hoe veel is door dezen niet opgemerkt, 't geen ten blijke ſtrekt, dat ook het *Nederduitsch* zeer ſlecht en ſlordig door hem behandeld wordt. — Dan genoeg!

Dit lag ter verzendinge gereed, wanneer wij van den Vertaler A. FOKKE SZ. een Voorberigt ontvingen, waarin hij deels ſchuld bekent, deels zich verdedigt, en ons ter hand doet komen de *Misſtellingen van den Aucteur, door hemzelven in zijn eigen Werk aangewezen*, nevens eene lijst van Verbeteringen des Vertalers, met toezegging dat de verdere Stukken der *Hollandſche* Vertaling door hem alleen zullen vervaardigd worden. Dat ook deze bij het Werk ingenaaid worden!

De verheugde Hoofdstad Amsterdam, bij de blijde Inkomst van zijne Majesteit LODEWIJK NAPOLEON, *Koning van Holland, op den XX April des jaars* 1808. *Te Amsterdam, bij* E. Kaleveld. *In gr. 8vo.* 148 *Bl.*

Geen wonder, dat eene Gebeurtenis, als die de titel van dit Werkje vermeldt, de pen eens Schrijvers op het papier lokte; dan de wijze, waarop hij de pen voerde, kan hem tot lof dienen, of middelmatig wezen, of niet tot eere strekken. Lof kunnen wij dezen Schrijver niet geven; onder het middelmatige zelfs zijn werk niet rangschikken; 't laatste blijft dus alleen zijn deel.

Eene zoo versche Gebeurtenis, in de Nieuwspapieren van den dag breedvoerig vermeld, kan niet wel, wat de hoofdzaak aanbelangt, iets vreemds behelzen, en daardoor uitlokken: dan schikking, trant en stijl, kan er, als 't ware, iets aanlokkends en verhevens aan bijzetten, en des ontbreekt het niet aan voorbeelden, ook in ons Vaderland, en zelfs ten opzigte van de Hoofdstad *Amsterdam*. Zulks zal men te vergeefs zoeken in het Stukje voorhanden. 't Is waar, men treft er Verzen, ook Tijd- en Naam-verzen niet weinige in aan, welker eerste onder de sober middelmatige moeten gerangschikt worden, terwijl de laatste van een ouderwetschen stempel zijn, en tot die dagen behooren, toen men den geest afpijnde, om soortgelijke veelal verwrongene gedrogten voort te brengen, die in eenen verlichter tijd onder de beuzelarijen gerekend worden en voor den gekuisten smaak walgelijk zijn.

Nu en dan, bij overgangen en aaneenschakelingen, treffen wij den Schrijver aan, daar hij eigenlijk gezegd mag worden uit eigen bron te putten; als, bij voorbeeld, daar hij den morgenstond van den 20sten April beschrijft, „ toen de zon van andere werelbewoners, „ tot ons met een lagchende morgengloed was voortgetreden, en met haar gouden glans boven de kimmen „ verreezen — toen de koude en barre winden, zedert „ eenige dagen zich hebbende doen gevoelen ont-

„ weken, en, om niet hinderlijk te zijn, aan het
„ zoele windje den teugel vrij gaven," enz. — Wij ſtellen den avondſtond, of nacht der kunstverlichting, als een tegenhanger hier bij. „ Naauwelijks had de aannade-
„ rende avondſtond haren nachtſluijer beginnen te ont-
„ rollen, om aan het grootſche hemelheir de gelegen-
„ heid te geeven, om zijn tintelende lichten te doen
„ pralen; of een gedonder van drie-en-dertig ſalvos uit
„ de metale monden, kondigden de avondvreugde aan.
„ — Een ieder begaf zich naar die plaatſen, waar het
„ weetgierig oog zich in de duizenden aardſchen lich-
„ ten konden vermaken. Even zoo ſchoon het weder
„ den gantſchen dag was geweest, zoo waren ook die
„ liefelijke avond oogenblikken. — Geen windje ruiſch-
„ te tusſchen de verlichtte ſieraden; alles praalde in
„ een vrolijk nachtgewaad. — Het geheel leverde de
„ ſchoonſte en verrukkendſte vertooningen. — Dit al-
„ les gepaard met de grootſte vreugde, die zich door
„ de Stad deed hooren; het gejuich, dat door de lucht
„ galmde, en de vrolijkheid, die bij een ieder eenſtem-
„ mig heerſchte, vereerde het feest der blijde inkomst
„ van zijne Majeſteit; overeenkomſtig de waardigheid
„ van dien Vorst. — Men zag duizenden van flonke-
„ rende lichten de vreugde verſpreiden. — Het gezang
„ der verblijdden was onbeperkt. — Men kende de tijd
„ niet, die anders den noesten en vlijtigen arbeider
„ tot zijnen rust wenkt; de nacht ſcheen als in den
„ dag herſchapen; hij wilde even als zijnen tegenſtan-
„ der, deelnemend aan de vreugde zijn. — De maan,
„ die zich naauwelijks deed zien, vergrootte niet min-
„ der de luisterrijkheid der duizenden lampioenen; zij
„ ſcheen als haar licht te verbergen, om de flonke-
„ rende ligten; door haren helderen glans niet te over-
„ treffen."

Of deze beſchrijving niet *dichterlijk* genoeg ware, volgen er eenige rijmregels, die tot een ſtaal kunnen ſtrekken van de Verzen, tusſchen het verhaal hier en daar in dit Stukje ingevlochten.

„ Verrukkend — ſchoon — waar 't al wat dat het oog nu zag
„ Verg'noeging en de vreugd heerſcht nu aan alle zijden.
„ De nacht, was zelfs verheugd, gelijk voormaals den dag —
„ De maan was ook verblijd — en wil nu zelfs vermijden,

„ Om 't fraaije en konstig licht — niet door haar zilv'ren glans
„ Te hinderen, in zijn gloed — zij school zich in het duister —
„ Alleen het sterrenheir, aan den gewijden trans,
„ Verspreidde een flonk'rend licht, door zijn ontleenden luister."

De taal is zoo *zuiver*, de spelling zoo *eenparig*, als de aangehaalde voorbeelden uitwijzen. — Genoeg hebben wij gezegd, om de *waarde*, of liever *onwaarde*, van dit Werkje te doen kennen.

Krijgstogt van CYRUS, *door* XENOPHON. *Uit het Grieksch vertaald, door* JAN TEN BRINK, *Hoogleeraar te Harderwijk. Te Amsterdam, bij* J. ten Brink, Gerritsz. 1808. *In gr. 8vo.* XXXII *en* 508 *bl.*

Een nieuw geschenk voor de Hollandsche Letterkunde levert ons de Hoogl. TEN BRINK, met deze overzetting van een der Grieksche geschiedkundige meesterstukken. Xenophon toch, door Cicero de Attische Bij genoemd, is die Schrijver, die, ver van eene kronijk te boeken, de voorvallen in derzelver natuurlijk verband ontwikkelt, bij eene naauwkeurige vermelding van duizende, zelfs zeer kleine, bijzonderheden te gelijk de grootere zaken tusschenweeft, en alles in eenen zuiveren en tevens bevalligen stijl weet te kleeden. De togt van den jongen Cyrus, zoon van Darius, tegen zijnen Broeder, Artaxerxes Mnemon, gedurende de 94ste Olympiade, is een te gewigtig voorval in de oude geschiedenis der Perzen en Grieken, dan dat het haren beoefenaar nader erinnerd of aanbevolen behoeft te worden. Men weet, hoe Cyrus zich te onvoorzigtig verliet op de Hulpbenden der Grieken, vooral der Lacedaemoniërs, hoe deze strijd hem zelf het leven kostte, en welk een krijgsbeleid er naderhand noodig ware, om het overschot van vijfduizend Man dier Benden wederom behouden te rug te voeren. Men weet alzoo, welk aanzienlijk deel Xenophon zelf in dezen togt gehad hebbe, en, hoe zeer de laatste zes Boeken dezes Griekschen werks meer de verrigtingen des laatsten Veldheers met de andere Krijgsoversten behelzen, daar, reeds in het eerste Boek, de dood van Cyrus vermeld wordt, bevat dit geheele werk, met dat alles, zoo vele trekken van beleid en moed, dat ieder Staats- en Krijgs-man zich, niet dan met het groot-

grootste genoegen, in die oude tijden verplaatsen, en daaruit voor zich zelf vele stoffe tot nadenken en toepassing, ook voor latere dagen, zal ontmoeten.

Hetgeen ten aanzien der Hollandsche uitgave voornamelijk in aanmerking komt, is de getrouwheid, waarmede dit werk is overgebragt. En hier moet de Recensent, na eene onpartijdige vergelijking, den vollen roem der naauwkeurigheid aan den Overzetter toekennen. De tekst zelf is naar de beste handschriften gevolgd. De Grieksche schrijfwijze, welke in vele opzigten de Hollandsche evenaart, konde dus te gemakkelijker en getrouwelijk worden overgenomen, met afwijkinge aldaar, waar ons taaleigen eene andere omzetting vorderde. Hier en daar zijn belangrijke aanteekeningen geplaatst, welke of ter opheldering der zaken, of ter bevestiging der vertalinge dienen; de bijvoeging der verbeterde Kaart en Tafel van den togt, met den Inhoud der Hoofdstukken, maakt het gebruik dezes werks voor den Hollandschen lezer allezins gemakkelijk, en langs dezen weg is alzoo gezorgd voor al datgene, wat geschikt zij, om deze overzetting voor hun, die het oorspronkelijke niet kunnen verstaan, zoo ten aanzien der geschiedenis, als der gewoonten en zeden van den ouden tijd, die daarin behandeld wordt, ten sterkste aan te prijzen. Voor de tijdrekening alleen, welke voor den lezer bij de vergelijking van oude gebeurtenissen zoo belangrijk is, had de Recensent een of ander bijvoegsel verlangd, hoe zeer anderzins de aanteekeningen bij uitnemendheid strekken, om aan de aardrijkskunde en andere vakken, tot de oudheid behoorende, telkens een meerder licht te verschaffen. Bij een zoo uitvoerig boekdeel, uit eene oude taal vertolkt, kan geenszins de vraag zijn, of niet eene of andere plaats beter zoude kunnen worden overgebragt. Dus, om een enkel voorbeeld aan te halen, zouden de woorden op bladz. 3. „ Hier, na dit gevaar en deze „ schande ondervonden te hebben. smeedde hij het ont„ werp " enz. (ὁ δ' ὡς ἀπῆλθε κινδυνεύσας καὶ ἀτιμωθεὶς, ἐβουλεύετο κ. τ. λ.) op eene andere wijze welligt beter vertaald kunnen worden, „ Naauwelijks was hij aan dit „ doorgestane gevaar en aan deze geledene schande ont„ rukt, of hij smeedde " enz. Dan, een ieder ziet gereedelijk, hoe weinig deze omzetting op zichzelve beteekent, hoe weinig zij afdoet tot beter verstand des denkbeelds, en hoe genoegzaam het inderdaad zij, wanneer de

de Vertaler de kracht der oorspronkelijke uitdrukking bewaard heeft, zonder juist de letter stiptelijk te volgen. Op eene andere plaats, (bladz. 256) zoude misschien een ander het gezegde: „ Het een of ander bergpunt steelswijze „ te bezetten," volgens het eenvoudige Grieksche werkwoord κλέψαι, welligt vertrokken: „ Ons ongemerkt schuil „ te houden;" maar hoe veel beter heeft niet de Overzetter alhier het denkbeeld uit eene der laatstvorige zinsneden ingelascht, ten einde alle duisterheid voor den lezer weg te nemen? In één woord, het komt hier geenszins aan op eene enkele uitdrukking, welke beter zoude kunnen zijn: maar de Recensent acht het zich ten pligt, om dankbaar den verdienstelijken arbeid te roemen, dien de kundige Hoogleeraar overal niet gespaard heeft, om dit belangrijk overblijfsel van een' der beste Grieksche Geschiedschrijvers, in eenen kieschen en zuiveren Hollandschen stijl, met de grootstmogelijke naauwkeurigheid, over te brengen, en daardoor in de behoefte te voorzien, welke nog bij vele letterminnaars, door het gemis van taalkennis, ten aanzien der oude letterkunde, voorhanden is.

Tot eene proeve, zoo wel om Xenophon's schrijfwijze, als den aard der overzettinge kenbaar te maken, nemen wij een gedeelte van het gesprek tusschen beide Veldoversten, Clearchus en Tissaphernes, om, ware het mogelijk, den gerezenen argwaan uit den weg te ruimen; terwijl zulks tevens de gelegenheid aanbiedt, om over de denkwijze en het karakter dier tijden te oordeelen.

„ Ik weet, Tissaphernes! (dus spreekt Clearchus,) „ dat wij gezworen, en dien eed met onzen handslag „ bevestigd hebben, van elkanderen geen kwaad te zullen doen: en echter zie ik, dat gij tegen ons, als of „ wij vijanden waren, op uwe hoede zijt, en wij, dit „ ziende, zijn wederkeerig tegen u op onze hoede. „ Doch daar ik bij alle oplettendheid niet kan merken, „ dat gij eenige pogingen in het werk stelt, om ons „ kwaad te doen, en ik zeker weet, dat ook wij niets „ dergelijks in den zin hebben, zoo vond ik het raadzaam, met u te spreken, ten einde, zoo mogelijk, „ dit wederkeerig wantrouwen weg te nemen. Meermalen toch is het gebeurd, dat menschen, die elkanderen of door laster of kwaad vermoeden vreesden, „ om het dreigend gevaar voor te komen, denzulken „ onherstelbare nadeelen toebragten, die noch het voor-

„ nemen, noch de begeerte hadden, om iets dergelijks
„ te doen. Van oordeel zijnde, dat zoodanige dwaze
„ vermoedens het gemakkelijkst door een mondgesprek
„ weggenomen kunnen worden, kom ik, met oogmerk,
„ om u te overtuigen, dat gij ons ten onregte mis-
„ trouwt. Het eerste en voornaamste is, dat de eed,
„ dien wij bij de Goden gezworen hebben, ons belet,
„ elkanders vijanden te zijn. Hij, die zich bewust is,
„ denzelven te hebben geschonden, kan, naar mijn
„ oordeel, nooit gelukkig zijn. Want wanneer iemand
„ de Goden tot vijanden heeft, welke vlugt is dan snel
„ genoeg, om hem te doen ontkomen, welke duisternis
„ dik genoeg, om hem te verbergen, welke sterkte vast
„ genoeg, om hem te beschermen. Immers alles, op alle
„ plaatsen, is aan de Goden onderworpen, en zij heer-
„ schen overal gelijkelijk over alles. Dit is mijn gevoelen
„ ten aanzien der Goden, en des eeds, bij hun gedaan,
„ waardoor wij hen tot handhavers en wrekers onzer aan-
„ gegane vriendschap gemaakt hebben. Wat de mensche-
„ lijke belangen betreft, zoo houde ik u, in de tegen-
„ woordige omstandigheden, voor onzen besten steun.
„ Want met u zijn alle wegen voor ons gebaand, alle
„ rivieren gemakkelijk over te trekken, en wij hebben
„ geen gebrek aan levensmiddelen te vreezen: doch zon-
„ der u gaan wij overal in het duister, dewijl wij den
„ weg niet weten; zijn alle rivieren moeijelijk over
„ te trekken, en is iedere menigte menschen voor ons
„ te vreezen: doch het meest zijn onbewoonde streken
„ te vreezen, dewijl dezelve vol zijn van velerlei ge-
„ brek. Al waren wij dus dwaas genoeg, om u om te
„ brengen, welk ander gevolg zou dit hebben, dan dat
„ wij, door u, onzen weldoener, van kant te maken,
„ ons in den strijd wikkelden met den Koning, uwen
„ vermogenden wreker?"

Op deze aanspraak van Clearchus gaf Tissaphernes het volgende antwoord: „Het verheugt mij, Clearchus!
„ u zoo wijsselijk te hooren spreken. Want indien gij,
„ met deze gedachten bezield, mij eenig leed wildet be-
„ rokkenen, dan zou ik moeten denken, dat gij ook
„ uw eigen vijand waart. Doch hoor ook mij, om
„ overtuigd te worden, dat gij even weinig grond hebt,
„ om of den Koning, of mij te mistrouwen. Indien het
„ ons oogmerk was, om u te verderven, denkt gij, dat
„ het ons aan genoegzame ruiterij of voetvolk zou ont-
„ bre-

„ breken, of aan wapenen, waarmede wij in ſtaat zou„ den zijn, u nadeel toe te brengen, zonder hetzelve „ wederkeerig te vreezen te hebben? Dunkt u, dat het „ ons aan geſchikte plaatſen ontbreekt, om u aan te „ vallen? Hoe vele velden, waar wij niets dan vrien„ den vinden, trekt gij met groote moeite door? Hoe „ vele bergen hebt gij nog over te klimmen, die wij „ vooraf bezetten en voor u ontoegankelijk maken kun„ nen? Hoe vele rivieren zijn er, bij welken het van „ onze keuze afhangt, met hoe velen uwer wij ſtrijden „ willen? Ook zijn er, die gij volſtrekt niet zoudt kun„ nen overkomen, indien wij er u niet over bragten. „ En zoo wij in dit alles nog te kort ſchoten, dan is „ toch zeker het vuur magtiger dan de vruchten. Door „ dezen te verbranden, kunnen wij den honger als „ vijand tegen u aanvoeren, tegen welken gij, hoe dap„ per gij ook zijn moogt, toch niet zult kunnen ſtrij„ den. Daar wij dus zoo vele middelen hebben, om „ tegen u te oorlogen, waarvan geen een voor ons ge„ vaarlijk is; zouden wij dan uit die alle juist dit uit„ kiezen, 't welk alleen ons de gramſchap der Goden, „ en de verachting der menſchen zou verwekken? Het „ is volſtrekt het werk van menſchen, die, door den „ nood gedrongen, raad noch middel weten, en daar„ bij deugnieten zijn, door meineed en trouweloosheid „ zich te willen redden. Zoo onnoozel, Clearchus! „ en zoo onverſtandig zijn wij niet. Wat is dan toch „ de reden, dat, daar het in onze magt ſtond, om u „ te verderven, wij er niet toe overgegaan zijn? Zijt ver„ zekerd, dat alleen de reden hiervan ligt in mijne be„ geerte, om de Grieken getrouw te blijven, en om „ hetzelfde leger, waarop Cyrus zijn vertrouwen ſtel„ de, om het krijgsloon, 't welk hij er aan gaf, en „ waarmede hij dus den optogt ondernomen heeft, door „ weldaden aan mij te verbinden, en dus met hetzelve „ een' zekeren terugtogt te doen. De voordeelen, die „ gij mij aanbrengen kunt, hebt gij gedeeltelijk op„ genoemd; doch ik weet het gewigtigſte. Den Koning „ alleen komt het toe, den tulband op het hoofd te „ dragen: ligt kan een ander, met uwe hulp, dien met „ vertrouwen in het hart dragen."

Over het noodzakelijk verband der Wijsgeerte met de Geschiedenis der Menschheid. Door K. H. L. PÖLITZ. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* TH. VAN SWINDEREN, *A. L. M. Phil. & J. U. Dr. Te Groningen, bij* W. Wouters. 1808. *In gr. 8vo. 37 Bl.*

Een klein en beknopt, doch tevens een grondig, wélgeschreven en veelbevattend Stukje, waarvan wij den voornamen inhoud aan onze Lezers zullen mededeelen.

De Mensch kan in tweederlei opzigt een voorwerp van ons nadenken zijn; deels, zoo als hij zijn *moet*, deels, zoo als hij werkelijk geworden *is*. In het *eerste* opzigt is hij een voorwerp der *Wijsgeerte* — in het *tweede* der *Geschiedenis*. Wijsgeerte en Geschiedenis onderstellen echter in den Mensch de beide deelen zijner Natuur: want zonder de vereeniging van het *zinnelijke* en het *redelijke* kan hij noch een voorwerp der Wijsgeerte, noch der Geschiedenis worden. Hij is, volgens de noodzakelijke vereeniging van beide deze deelen, zoo wel een voorwerp der Wijsgeerte, als der Geschiedenis.

Zal nu tusschen Wijsgeerte en Geschiedenis *verband* plaats hebben, dan moet de Geschiedenis aantoonen, dat de Mensch werkelijk geworden is, of ten minste streeft, om te worden, hetwelk hij, naar den eisch der Wijsgeerte, worden moet. Dit verband wordt *noodzakelijk*, zoo dra iedere aannadering van den Mensch naar het toppunt van volmaaktheid en rijpheid naar zekere regels geschiedt, welke de Rede zelve heeft voorgeschreven.

Vóór het bewijs van dit noodzakelijk verband, moet het doel, dat de Mensch bereiken moet, ontwikkeld worden. De Wijsgeerte kan hem geen ander doel ter bereiking voorstellen, dan hetwelk hij door middel van de vatbaarheden, vermogens, aandoeningen en driften zijner Natuur werkelijk verwezenlijken kan.

De Mensch is een wezen, dat twee Naturen, eene zinnelijke en eene redelijke, tot het geheel van een' persoon, in zich vereenigt. De pogingen van deze beide deelen zijner Natuur schijnen, in den eersten opslag, zich volkomen tegen te streven, en in geenen deele tot één geheel vereenigd te kunnen worden. Maar deze oneenigheid en disharmonie moet en kan de grond van rust en harmonie voor hem worden, en dat pijnigend en steeds toenemend gevoel van onrust en oneenigheid met zich zelven is de ware en eigenlijke stemming voor Wijsgeerte. Zij lost het vraagstuk op: *hoe de Mensch de-*

zijne verlorene rust zijnes levens weder herstellen en met zich zelven in harmonie komen kan?

Gelukzaligheid is het doel, naar hetwelk alle bezielde bewerktuigde wezens streven, hen opgelegd door die wetten, welke de Natuur voor de bewerktuiging daarstelt.

Daarentegen stelt zich het hoogere en betere deel der menschelijke Natuur even eens een eigen doel voor. De wetten echter, aan welke de vrije werkzaamheid van het redelijk deel der menschelijke Natuur gebonden is, vorderen de trapsgewijze ontwikkeling en beschaving van alle die krachten, welke in het menschelijk gemoed voorhanden zijn, tot den hoogstmogelijken trap. Het doel dus, dat de Rede den Mensch ter bereiking voorstelt, is *zedelijke volkomenheid.*

Beide deze doeleinden der menschelijke Natuur streven met kracht naar bevrediging, en beide schijnen zich, in den eersten opslag, tegen te spreken. In zoo ver nu de Wijsgeerte de wetten daarstelt, aan welke de pogingen van beide deelen der menschelijke Natuur gebonden zijn, in zoo ver leert zij ook den Mensch, dat hij het alleen dan met zich zelven eens worden kan, *als hij beide doeleinden tot één geheel verbindt.* Daar echter de ligchamelijke bewerktuiging en de ziel, in zich zelve, ongelijksoortig zijn, zoo is de vraag: of die beide, op zich zelve staande, doeleinden *tot één geheel* kunnen vereenigd worden?

Deze vereeniging is mogelijk; *vooreerst*, moeten (daar de bewerktuiging en het gemoed tot het geheel van één' persoon, gedurende het geheele aardsche leven, op het naauwst verbonden zijn) ook de beide doeleinden, die uit beide voortkomen, tot één geheel kunnen verbonden worden: want die verbinding der bewerktuiging met het gemoed tot één geheel is immers de noodzakelijke voorwaarde, tot welke de beide doeleinden, die daaruit voortkomen, slechts als werking en gevolg in betrekking staan. Waar de oorzaak en grond voorhanden zijn, kan ook de werking en het gevolg niet missen.

Ten tweede. Er is ook geene tegenstrijdigheid tusschen beide doeleinden. Beide zijn op zich zelve goed en regtmatig; beide vinden in algemeene wetten hunnen grond. Het streven naar gelukzaligheid is door eeuwige Natuurwetten in de zinnenwereld vastgesteld, en de Rede moet dit streven als eene wetmatige werking van alle bezielde bewerktuigde wezens aanzien; offchoon zij voor zich zelve en voor haar doel met regt de eerste plaats vordert. In dit opzigt vindt de Rede zelfs overeenstemming tusschen de wetgeving der zinnenwereld en die der zedelijke wereld. Zij ziet zich genoodzaakt, om *beide*, op zich zelve wel verscheidene, maar in het-

hetzelfde wezen tot een geheel verbonden, wetgevingen en doeleinden tot een laatste of einddoel te vereenigen, en daardoor volkomene overeenstemming tusschen het streven naar zedelijke volkomenheid en naar gelukzaligheid voort te brengen.

Het einddoel der Menschheid is dus: *de volkomenste harmonie tusschen deugd en gelukzaligheid.* (Recensent is van meening, dat de redenering van den Schrijver, ter dezer plaats, vrij zwak is, en twijfelt, of deze gevolgtrekking wel uit het voorgaande met zoo veel zekerheid kan worden afgeleid. Ook had wel duidelijker mogen bewezen worden, dat de vermeende strijdigheid tusschen beide doeleinden der menschelijke Natuur slechts *in schijn* bestaat. Het bewijs, dat de vereeniging van beide doeleinden *mogelijk*, en dat tusschen dezelve geene *tegenstrijdigheid* is, zal velen niet overtuigend voorkomen.)

Daar nu echter dit einddoel van den Mensch niet binnen de grenzen van dit aardsche leven kan bereikt worden, is hij genoodzaakt zich van de onsterfelijkheid te overtuigen. De bereiking van dit einddoel, dat in betrekking tot de Godheid *Wereldplan* heet, en dat de Rede als het *laatste doel* van alles denken moet, moet in graden verschillend zijn, en in het algemeen op deze aarde slechts voorbereid worden. *De trapsgewijze bereikte graad van ontwikkeling en rijpheid der zinnelijke en zedelijke vatbaarheden van een redelijk-zinnelijk wezen heet deszelfs beschaving.*

De beschaving van den Mensch kan slechts in eene drievoudige betrekking beschouwd worden, uit welke even zoo vele noodzakelijke voorwaarden of middelen ter beschaving voortspruiten, om het einddoel der menschelijke Natuur (het zedelijk Wereldplan) door trapsgewijze nadering tot hetzelve te bereiken.

Deze drie betrekkingen, die het begrip der geheele menschelijke Natuur omvatten, zijn, 1.) *Eene betrekking van den Mensch tot de zinnenwereld*, 2.) *eene betrekking tot de bovenzinnelijke wereld*, en 3.) *eene betrekking tot wezens van zijne soort.*

Uit deze betrekkingen van den Mensch spruiten drie noodzakelijke voorwaarden ter beschaving voort. Uit de betrekking tot wezens van zijne soort ontspruit deze noodzakelijke voorwaarde ter beschaving: *dat hij in Maatschappij en in vereeniging met wezens van zijne soort leve.* Uit de betrekking van het menschelijk gemoed tot de bovenzinnelijke wereld ontstaat *de Godsdienst*, als eene noodzakelijke voorwaarde tot 's menschen beschaving; en eindelijk ontspruit uit de betrekking van den Mensch tot de Natuur en de zinnenwereld een werkzaam middel ter beschaving, namelijk *het vermogen*

tot beschouwing en nabootsing van de Natuur in hare voorwerpen; de vatbaarheid tot voortbrenging van idealische vormen en kunstvoortbrengselen.

Deze enkele voorwaarden ter beschaving worden tot den rang van *wetenschappen* verheven, zoo ras de Rede rijp genoeg is, om dezelve tot algemeene beginselen op te voeren, en de enkele deelen met noodzakelijkheid uit deze beginselen af te kunnen leiden. Zoo verkrijgen wij dan *eene zuivere wetenschap van het Regt; eene zuivere Godsdienstwetenschap*, en *eene theorie der schoone kunsten.*

Dit is het verband van het drievoudig standpunt der beschaving, voor hetwelk de Mensch vatbaar is, dat in zijne Natuur gegrond is, en tot hetwelk de vorderingen der Rede betrekkelijk zijn, wat de Mensch worden moet, en wat zij hem beveelt te bereiken, om met zich zelven eens te worden, zonder opzigt, of dit doel ook werkelijk door de vrije handelingen van zedelijke wezens bereikt, of zijne verwezenlijking bevorderd wordt.

Daar er echter den Mensch aan gelegen moet zijn, of hij dit doel bereiken, of ten minste tot hetzelve onafgebroken naderen kan, *zoo staat hij de Geschiedenis op, die den Mensch voorstelt, zoo als hij in de zinnenwereld handelt, en onderzoekt, of de gebeurtenissen, die daar in voorkomen, de eischen der Rede tegenspreken of bevestigen.* Slechts dan alleen staat dus de Geschiedenis in een noodzakelijk verband met de Wijsgeerte, als zij aantoont: „ *wat* de Mensch op de aarde geworden is, en *hoe* hij in de groote rij der wereldgebeurtenissen voorkomt; of dus de gang van de beschaving der Menschheid een voortstreven naar derzelver doel zij, of niet."

In de wezenlijke wereld en in de Geschiedenis vindt men dezelfde betrekkingen en voorwaarden ter beschaving, welke de Wijsgeerte, zonder opzigt op het geen wezenlijk geschiedt, als de alleen mogelijke voor den voortgang, de beschaving en rijpheid van ons geslacht, opgaf, en hieruit mogen wij besluiten, dat het in de Rede bevatte en door haar voorgestelde einddoel der Menschheid voor alle deze werkingen ten grondslag dient en als een zeker beginsel der Geschiedenis (a priori) moet beschouwd worden.

Na de verschillende meeningen, opzigtelijk de vraag: of de Menschheid over het geheel voorwaarts gaat naar haar doel, dan of zij zich in een' eindeloozen kring beweegt? te hebben opgegeven, toont de Schrijver aan, dat, al stelde men ook, dat de gang der Menschheid slechts een eeuwig ronddraaijen in eenen cirkel ware, men toch noodzakelijk eenen zekeren maatstaf moet hebben ter beoordeeling van de daadzaken, die ons de Geschiedenis voorstelt, en dat het natuurlijk is, dat wij wijsgeerige grondstellingen, en wel het zedelijk Wereldplan, het hoogste voor den Mensch denkbare doel, als

als beginsel voor de Geschiedenis der Menschheid, ten grondslage leggen — het welk verder door eenige welgekozene voorbeelden wordt opgehelderd.

Maar ook de afwisselende bloei der beschaving strijdt niet met den oneindigen voortgang der Menschheid en met derzelver trapsgewijze nadering naar het toppunt harer rijpheid. Alles, wat op de aarde verschijnt, bloeit slechts een' korten tijd — ook de Mensch. Zoo als het met den enkelen Mensch is, zoo is het ook met de Volken der aarde. Hunne uitwendige gedaante, hunne bewerktuiging kan met den tijd verouden en ontbonden worden. Zeker komt echter daaruit, volgens de wetten der Natuur, een beter en schooner vorm te voorschijn. Het ware en goede, waartoe zich de Menschheid bij rijpende volken verheft, gaat in geenen deele verloren. Daarom is dan ook onze leeftijd in het bezit van oneindige kundigheden en ondervindingen, en heeft zich, door middel van dezelve, tot eene rijpheid, veredeling en verlichting verheven, zoo als tot hiertoe niet op deze aarde gevonden zijn. (Hier zou Rec. gaarne gezien hebben, dat de Schrijver het onderscheid tusschen de *geheele Menschheid* en *enkele deelen van dezelve* breedvoeriger had ontvouwd en duidelijker doen uitkomen, alsmede opzettelijk wederlegd het bewijs, dat gewoonlijk tegen den voortgang der Menschheid in beschaving ontleend wordt uit het voorbeeld dier volken, met name de Grieken, welke een tijdlang zoo schitterend hebben uitgeblonken en zulk een' hoogen trap van beschaving, verlichting en veredeling bereikt hadden.) Deze hoogere rijpheid bewijst, dat de *mannelijke leeftijd* voor de beste en rijpste gelijktijdig bestaande volken langzaam gekomen is, en dat het onsterfelijk geheel ook die hoeveelheid van kundigheden en ondervindingen, welke onze leeftijd opzamelt, aan de Nawereld overbrengen, en daardoor eene nog meerdere rijpheid en een nog grooter geluk voor deze daarstellen zal.

Dit is de groote *eenheid van het Wereldplan*, het welk de Godheid met ons daarstellen en voleinden wil.

Het noodzakelijk verband tusschen Wijsgeerte en Geschiedenis berust dus daarop, dat redelijk-zinnelijke wezens, door hunne vrije handelingen, *werkelijk* dat bereikt *hebben*, of in trapsgewijze nadering naar *dat* doelwit streven, dat hun als *Ideaal* voorgesteld en bevolen wordt te bereiken.

Na nu nog gezegd te hebben, dat eene Wijsgeerte van de Geschiedenis der Menschheid niet is de opgave van den loop der wereldgeschiedenis, zoo als zij wezen, en in haar verband verschijnen moest, om met onze denkbeeldige verwachtingen overeen te stemmen — niet is eene willekeurige verdraaijing, of eenzijdige voorstelling der Geschiedenis, waarin men alleen de omstandigheden nicht, die juist

juist voor dit beginsel en in dezen zamenhang passen — houdt de Heer PÖLITZ haar veeleer voor de bevestiging en juiste voorstelling van deze gebeurde omstandigheden, *zoo echter, dat zij dezelve in haar noodzakelijk en wezenlijk verband opzoekt, en in hare oorzaken en gevolgen ontwikkelt*; — voor eene getrouwe daarstelling der gebeurtenissen met *een gedurig teruggezigt op het einddoel der zedelijke wereld*, of dit, namelijk, door dezelve bereikt, bevorderd of verwijderd is.

Dan wordt de Geschiedenis, uit dit hooge gezigtspunt beschouwd, geene verzameling zonder verband, maar een zamenhangend geheel, en *de voorstelling van het noodzakelijk verband van de vrije handelingen der zedelijke wezens, om het zedelijk wereldplan, door trapsgewijze ontwikkeling en onafgebroken voortstreven in hunne veredeling en rijpheid, eindelijk te bereiken.*

De Schrijver eindigt zijn Geschrift met eene fraaije opwekking, om tot de trapsgewijze verwezenlijking van het zedelijk wereldplan mede te werken.

Uit de Voorrede des Vertalers blijkt, dat dit Geschrift van den Heere PÖLITZ eene *Akademische Redevoering* is, en dit is dan waarschijnlijk ook de reden, dat de Schrijver, aan zeker tijdsbestek verbonden, zijne taak niet uitvoeriger behandeld heeft. Het was te wenschen geweest, dat de Heer PÖLITZ zijne denkbeelden in den vorm eener *Verhandeling* had gegoten; dan had hij sommige stukken meer uiteen kunnen zetten, grondiger bewijzen en duidelijker voordragen.

Als *Redevoering* heeft het Stuk ook geenerlei verdienste. Het is ontbloot van die keurigheid in taal en stijl, van die kracht der welsprekendheid en die *oratorische* sieraden, welke men in eene Redevoering met regt vordert, en waardoor zij zich van eene Verhandeling onderscheidt.

De Vertaling is wel uitgevallen. Of het echter noodzakelijk ware, dat dit Stuk in het Nederduitsch wierd overgebragt? — dit zou Rec. niet gaarne *bevestigend* beantwoorden. Immers die gene, voor welke het Stuk eigenlijk geschreven is, en die hetzelve met vrucht kunnen gebruiken, konden het even zoo wel in het oorspronkelijke lezen.

Nachtgedachten, gevolgd naar het Engelsch van EDUARD YOUNG *door* A. C. SCHENK, *Vde Zang. In den Haag, bij* Immerzeel en Comp. 1808. *In gr. 8vo.* 126 *Bl.*

Hoezeer het Werk van den Eerw. YOUNG gevoegelijk had kunnen eindigen met den vierden Nacht; één der drie sterfgevallen nogtans, waarvan hij in den eersten gewaagd, en waaruit hij ten slotte de nuttigste lessen ter overwinning van de vreeze des doods had afgeleid, het verlies van zijne teeder beminde Dochter NARCISSA, ware alsdan onaangeroerd of onbezongen, en dus, in eenen eigenlijken zin, zijn voorgenomen ontwerp onvoltooid gebleven.

Te zeer doordrongen evenwel was die verheven Genie van het aanbelang van zijnen gestaakten arbeid en vrome bespiegelingen, om niet de lier weder aan te vatten, zoo om de gaping in zijn Werk aan te vullen, als om aan de zaak van Deugd en Godsdienst in meer bedaarde gemoedsgesteltenis door zijne treurtoonen van wezenlijken dienst te zijn.

Bij de aankondiging derhalve van dezen vijfden Nacht, door onzen Landgenoot in Nederduitsche verzen overgebragt, mogen wij niet af ons te verblijden, dat hij, op het spoor van den Engelschen Dichter, door geene moeijelijkheid en zwarigheden, niet zelden onder het bewerken opdagende, wordt afgeschrikt van zijne aangeslagen taak; en vleijen ons nu te meer, dat hij voleindigen zal, met ons, ingevolge zijn voornemen, YOUNG's *Nachtgedachten* in Vaderlandsch Gedicht te leveren, dewijl hij nu het perk, om met eenige welvoegelijkheid af te breken, overschreden is, ja ook ruim de helft van zijnen weg op eene hoogstloffelijke wijze heeft afgelegd.

Hoe belangrijk die aanwinst voor echte Liefhebbers van eene mannelijke en verheven Dichtkunde zijn zal, behoeft, na hetgeen in onze vorige Recensien (*) deswege en van de bekwaamheid des Heeren SCHENK gezegd is, geen betoog; en te minder, daar wij gaarne het oordeel onderschrijven van den vermaarden LUBLINK over dezen Nacht en de volgenden, waarin hij getuigt, „ dat meerder ontwerp, houding en orde, dan wel in de vier eerste Zangen, bespeurd wordt," opgesteld onder een levendiger gevoel van den hartstogt.

Wegens den inhoud van dezen Zang zullen welligt onze Lezers, uit het reeds aangevoerde, opmaken, dat dezelve, bij 's Dichters herinnering aan NARCISSA's onbezongen dood, „ *de wederinstorting tot droefheid*" behelst, en ook ten opschrift heeft.

Na

(*) Zie *Letteroef. voor* 1806. D. I. bl. 222. en *voor* 1807. D. I. bl. 577.

Na eene Inleiding over de voortreffelijkheid van den nacht boven den dag tot alle wijsgeerige en ernstige bespiegelingen, komt YOUNG dus onverwacht, wel is waar, maar echter zeer eigenaardig op het treurig aandenken aan het graf van zijne hartelijk geliefde NARCISSA, in het midden eener bloeijende jeugd, en met den blos der onschuld en deugd op haar aanminnig gelaat, uit zijne Vaderlijke armen, en die van den Grave VAN LITCHFIELD, haren Echtgenoot, (aan wien deze Zang is toegeëigend) door den dood ontrukt.

Verre evenwel van bot te vieren aan eene spoorlooze en wraakbare treurigheid, ontleent de schrandere en diepdenkende YOUNG van daar eene leerzame stoffe voor zijnen doffen Klaagzang, aldus van onzen SCHENK in diens vertaling overgebragt:

„, En nu, wat onderwerp? — dat ik het graf bezing';
Onze afkeer en 't gewigt van die bespiegeling;
Den zwarten zelfmoord schetse als schandlijk onbezonnen;
De droefheid en 't verschil van heure ontelbre bronnen;
Den ouderdom berispe als zorgloos in den nood,
En 't wreed karakter maal' van d'onvermijdbren dood."

(Verg. YOUNG'S *Works*, Vol. III. p. 111, LUBLINK'S Vert. 2de Druk, D. II. bl. 126.)

Met volle regt mogen wij voorts aanteekenen, dat de Navolger zijne zware taak met even gelijke naauwkeurigheid en netheid van behandeling zoo wel, als rijkdom en ongedwongenheid van dichterlijke taal en uitdrukking blijft afwerken, waarmede hij, onder goedkeuring van den wel ervaren LUBLINK, begonnen is. Onmogelijk was het, zulks blijven wij beweren, en hebben dit bevorens aangetoond, dat niet hij bij wijlen struikelde, die het als Dichter waagde eenen langen en bezwaarlijken weg in te slaan en te bewandelen, dien de stoutste Vernuften van Europa tot hiertoe bijkans onbetreden gelaten hebben. Ten blijke, hoe gering de feilen zijn, zullen wij nogmaals eenen en anderen kleinen misslag opmerken; of zulks, bij eene tweede Uitgave, ook wel onder de bewerking der volgende Zangen, tot verdere volmaking van zijn stuk, den Dichter dienen mogte.

Wij bedriegen ons misschien, doch over het geheel heeft het ons toegeschenen, dat het eerste gedeelte, of de aanhef van dezen Zang, niet met gelijke zorg voor duidelijkheid en stipte navolging van het oorspronkelijke bearbeid en beschaafd is, als aan het meer belangrijk en schooner deel van denzelven door onzen waardigen Landgenoot besteed werd. Ten minste daarlatende eene en andere bedenking omtrent taal en

spelling (*), bepalen zich onze aanmerkingen bijkans geheel tot de eerste bladzijden van dit Gedicht. Niet ver van het begin had YOUNG gezegd: „ Het bedriegelijk vernuft, een „ wezenlijke Heiden, vergoodt het vee en verheft onze beest- „ achtige vermaken uit het slijk." Waarop hij, naar LUBLINK's vertaling (bl. 118), dus vervolgt: „ Dit gedrag is „ openbaar, en de oorzaak daarvan niet duister. Wij dra- „ gen de ketenen van Wellust en van Hoogmoed: deze bei- „ den beheerschen den mensch en verbijsteren hem tevens; „ tegenstrijdig in hunne inboezemingen, trekken zij hem naar „ verschillende wegen. Hoogmoed bouwt gelijk een arend „ tusschen de sterren, maar Wellust nestelt gelijk een leeuw- „ rik op den lagen grond." Men toetse nu hier aan (of, zoo men liever wil, aan YOUNG zelven, p. 102) deze dichtregelen van onzen SCHENK, wel schoon, doch niet boven alle verbetering (bl. 4).

„ Is dit ons wangedrag, *in snoodheid niets gelijk*,
De bron van dit verderf ontspringt niet in het duister,
Wij slepen, tot aan 't graf, *d'ons aangeboren* kluister
Van wellust zonder schaamte en fieren hoogmoed mee.
't Verschillend doel van elk dier wijdverdeelde twee
Lokt ons verbijsterd hart, oneenig met zichzelven:
De hoogmoed bouwt *alleen* aan 's hemels stargewelven,
Den adelaar gelijk, die 't licht der zon begroet;
De wellust nestelt laag, gelijk de leeuwrik doet."

In den eersten regel ontmoeten wij eenen onbeduidenden stoplap; de derde, en ook misschien de zevende, behelzen eene onwaarheid, die in het Engelsch niet te vinden is; en vallen zij gemakkelijk te herstellen, zoo men leze in reg. 3: *den aan' en andren kluister*, in reg. 7: *stijgt en bouwt*. — Op bl. 6. treffen wij dezen regel aan:

„ Ja, kunst, gevloekte kunst, *ontgloeit* het snoodste verlangen."

welk aangeduid *onzijdig* werkwoord wij tegen een *duidelijk* (*ontsteken* of *ontvonken*) verwisseld wenschten. — De omschrijving der *edeler schoone en voortreffelijke Dichtkonst*, op bl. 7, hoewel duister en ingewikkeld bij de eerste en mogelijk tweede lezing, gaan wij onaangeroerd voorbij, wegens den rijkdom der denkbeelden, die, ook in het oorspronkelijke voor-
han-

(*) Slechts éénmaal vonden wij, dat de Heer SCHENK, om des rijms wille, tegen de taal gezondigd heeft, namelijk op bl. 15. reg. 6 v. 9. alwaar *Gij genas* voorkomt; en zoude men ook te dezen, om het welluidend *Gij genaast*, de fout niet moeten toegeven?

handen, aanleiding geven: moest tot 's Dichters niet klare navolging. — Dan wederom de inroeping van den zuiligen Geest; het zij dien van het Opperwezen zelve, of van eene der Hemelmagten, (bl. 10) moet, blijkens LUBLINK's Vertaling, bl. 126 (of van YOUNG, p. 104) zeer zeker onderdoen voor het uitbeelde dezer tweeledige bedoeling des Dichters, van hem zoo bij knops als duidelijk aangewezen, en door den cursijven letterdruk daarenboven nog voor het oog onderscheiden: een middel, waarvan wij verlangden, dat men zich desgelijks in ons Vaderland, bij wijsgeerige en fijne redekaveling vooral, met oordeel bedienen wilde.

Nogmaals bij de omschrijving (op bl. 32) van de „ vreeze „ des doods, die de ontstelde Rede te rug trekt, en belet „ in dien ijsselijken afgrond (a precipice so steep bij YOUNG ge„ noemd) neder te zien," vonden wij ongaarne de herinnering aan deze zoo vreesselijke stelling eenigzins bij SCHENK weggebragt en afgewisseld met het denkbeeld van: „ een onbe„ kend verschiet, dat ons gebeente wacht;" behalve dat ook het woord verschiet ons kwalijk schijnt te passen, nadat hij den gezegden afgrond eenen stikdonkeren nacht genoemd had, waarbij geenerlei verschiet in eenen eigenlijken of oneigenlijken zin mag plaats hebben.

Eindelijk (bl. 36) gewagende van den Zelfmoordenaar, „ die „ ondanks Goddelijke en menschelijke wetten, ook aan de „ dubbele wacht ontworstelt der ijsselijkste verschrikkingen, „ welke de natuur of de gruwelijkste misdrijven kunnen ver„ wekken;" mishaagde ons de omzetting dezer aangestreepte woorden bij SCHENK, waardoor de natuur, schoon onbedoeld, eenigzins met de gruwelijkheid van het misdrijf bezoedeld voorkomt, gelijk den Lezer stooten zal, die het proza van LUBLINK op gezegde wijze verandert. (*)

Dan reeds zijn wij het bestek onzer bedenkingen, welke zich tot den aanhef des Zangs bepalen zouden, te buiten gegaan; en willen wij ons, tegen ons doel, aan geene vitterije

(*) Ten aanzien van YOUNG zelven hebben wij ons geene aanmerkingen veroorloofd, dewijl de Heer LUBLINK in diens Voorrede de bedenkingen tegen zijn Dichtstuk doorgaans meesterlijk heeft opgelost, en het buiten onzen weg lag daarover te handelen. Zijne vergelijking evenwel van „ de morgenzon, een lompen dronkaard genoemd, die met gloeijend aangezigt als opdanst uit de kimmen," is bij ons aanstootelijk, en hoogst onvoegelijk bij de treurtoonen en den ernst van YOUNG. Een COWLEY moge in eenen Anacreontischen Lierzang zich van deze scherts wel ter snede bediend hebben, dan valsch vernuft is het in YOUNG, hem in dezen na te volgen, en aan een der prachtigste verschijnselen van de Natuur in zijn Godsdienstig Leerdicht eene belagchelijke houding te geven. Wij zouden gaarne den Heere SCHENK veroorloofd hebben, dat hij in zijne eerste dichtregelen op bl. 17 dit gebrek in het oorspronkelijke of weggelaten, of verbeterd had in de vertaling.

vrije schuldig maken, zoo wordt het noodig, dat wij den toon van welverdienden lof weder aanslaan; ten zij men ook daarvoor, niet tegen onzen dank, het weinig belangrijke onzer aanmerkingen mogt willen aanzien.

Hoe het zij, hoog loopen wij wederom met dit sieraad der Nederduitsche Dichtkonst; en betuigen volmondig, dat het ons minder moeite zoude kosten, hier en daar eene nietige, of althans weinig afdoende, bedenking tegen dit keurige Werk te opperen, dan wij onzen lust zouden weten te verzadigen met plaatsen aan te halen, onze overneming dubbel waardig; althans de beste keuze vermogen te doen omtrent de mede te deelen proeve. Wie immers zamelt ligt de schoonste bloem uit eenen vollen en rijken tuin; hoe zeer elk misgewas, of liever speling der nature, die weinig gevalt, dadelijk door het rondwarend oog wordt waargenomen. Hierom in eene zoo kiesche zaak ons eigen oordeel wantrouwende, onderwerpen wij ditwerf ons gevoelen aan dat van den Engelschen Kunstregter Heere MELMOTH, en zullen, op diens gezag, (zonder dat wij, even weinig als de Heer SCHENK, daardoor gerekend willen worden iets te beslissen) de plaats uit dezen Nacht aanvoeren, die van Denzelven voor de voortreffelijkste van geheel het Werk gehouden wordt. Ook doen wij te liever deze aanhaling, om voor hun; die het Engelsch van den Heere YOUNG niet mogten bij de hand hebben, de vergelijking gemakkelijker te maken, doordien het oorspronkelijke der volgende dichtregelen, de waakzaamheid tegen den dood aanprijzende, bij de huidige uitgave van dezen Zang te vinden is (bl. 119.)

„ Lorenzo! durft gij nog, nog langer u omwinden
In zachte zekerheid, — wat roekloos zelfverblinden, —
Alleen omdat u 't lot het naadrend uur verbergt
Dat eens den jongsten snik van 't stervend leven vergt?
't Onzeekre van dat uur houdt uw gevaar verborgen.
Waak, zoo 't onzeker is, waak dan met dubble zorgen;
Waak als de legerpost, die, buiten 't heer gevoerd,
Daar, louter oog en oor, zijns vijands komst beloert.
Leun, leun niet op uw speer; wat sluimert ge op uw wapen!
Rijs! — dat geen oogenblik, onachtzaam ingeslapen,
Uw matte ziel bedwelme; o zorg, dat niet de dood
U knikkende aantreff'. Waak, — wees sterk; 't gevaar is groot.
Aldus, schoon we eenmaal slechts dit vlugtig leven derven,
Wint elke onschatbre dag den roem van wel te sterven.
Misbruik dan 't schoonst geschenk, het dierbaar leven, niet,
Omdat geen sterflijk oog zijn uiterst eindperk ziet." (*)

Eene

(*) Twee spelfouten, mogelijk wel de schuld des Drukkers, hebben wij in deze regels verbeterd. Zeker wijten wij desen nog, dat *onzigtlijke* op bl.

Eene en andere toespeling des Dichters, zoo op gezegden der H. S., als van SENECA, verdienen nageslagen te worden in LUBLINK's Vertaling, bl. 206.

En wie zal, dit lezende, of liever, wie, met den arbeid van den Heere SCHENK, zoo ver die het licht ziet, bekend zijnde, aan hem den lof weigeren, van onzen FEITEMA, beroemd door keurig vertaalde Dichtstukken, te evenaren? Wie verlangt niet met ons naar het vervolg en de voltooijing van dit zoo wel begonnen, en nu tot over de helft gelukkig voortgezette, *Proefstuk.*

bl. 15 en enkele dergelijke meer gelezen wordt. Maar *smede* voor *smeedde* op bl. 5, en ook *ontbrandde* op bl. 15. verdiende aanwijzing.

A New Guide to the English Language, &c. *Nieuwe Gids voor de Engelsche Taal, enz. Door* KAREL LEY. *Te Rotterdam, bij* W. Locke. 1808. *8vo.* 492 *Bl.*

De Engelsche Taal is onbetwistbaar, even als de Fransche en Hoogduitsche, eene Wereldtaal, wijl zij, ten gevolge van den uitgebreiden handel dier Natie, over geheel de wereld gesproken wordt, waarom ze, althans in Vredestijd, aan alle onze Landgenooten, die met den Engelschen handel in betrekking staan, onontbeerlijk is; maar, behalve dat, is ze ook onmisbaar voor alle Geleerden en Liefhebbers van Geleerdheid, uit hoofde der meesterstukken, welke Engeland, ook in dat opzigt, voortgebragt heeft, en die, even als alle klassieke Werken, uit geene Vertaling, hoe getrouw die ook moge zijn, gekend kunnen worden.

Elk onderwijs in die taal, dat op een' ordelijken voet naar den gang des begrips ingerigt is, verdient derhalve de sterkste aanprijzing; want schoon ook in dit en alle andere Leerboeken dezer Tale, op derzelver eerste bladzijden, het Alphabeth en de klank of uitspraak der enkele letters met Hollandsche letters, lettergrepen, drieklanken, en ook zoo de vokalen uitgedrukt worden, en daarop dan volgen gemakkelijke Lessen voor de uitspraak van enkele lettergrepen en woorden, moet dit alles, hoe gering het ook schijne, zelfs door bejaarde lieden, die deze taal willen leeren en redelijk goed uitspreken, geleerd en wel zeer ijverig bestudeerd worden.

Met dat alles, en hoe klaar de Heer LEY de uitspraak der letteren door middel van Hollandsche letterklanken hebbe trachten te maken, is het toch noodig een geboren Engelschman te raadplegen over de uitspraak der d en th, c, g, h en k. Indedaad dit *Schibboleth* der Engelschen laat zich in geene Taal hoegenaamd met eenige klankvereenigende lettergrepen uitdrukken. De mee-

meening van den Schrijver is ook, dat dit zijn Werkje door Onderwijzers in het Engelsch gebezigd, en de uitspraak den Leerling met eene levende stem zal geleerd worden; immers hij zegt, Voorrede bl. I. in de Holl. vertaling: ,, Om deze kennis gemakkelijk te maken, heb ik verscheidene duizenden ,, van woorden in eene alphabetische orde verzameld, met ,, behoorlijke toonteekenen voorzien en door gelijke woorden ,, of zinnen in de Nederduitsche Taal verklaard, beginnende ,, met het Engelsche Alphabet, *welk men den Leerling zeer duidelijk en naauwkeurig behoort te doen uitspreken*, voor hij tot ,, de eenlettergrepige woorden overgaat" (overga).

Na deze woordenlijsten en enkele Phrases, welke daaruit gevormd worden, volgt eene Inleiding in de Engelsche Spraakkunst, welke zeer beknopt en tevens volledig, en dus voor de Leerlingen van het uiterste nut is.

De voornaamste aanmerking, welke wij op dit Werkje hebben te maken, welke echter deszelfs nuttig gebruik niet zeer hinderlijk kan zijn, bestaat in eene bedenking omtrent het zonderling gevoelen van den Heer LEX over een zoo onafgebroken zamenhang der Bijbelboeken, dat men geen vers of spreuk zoude mogen bezigen, om den jonge lieden in een Leerboek ter vertaling op te geven. Hij zegt op bladz. XII van de Voorrede:

,, Ik heb het invoegen van Lessen uit de HEILIGE SCHRIFT vermijd; deze onderwerpen zijn van eenen te verhevenen aard, om als dagelijksche Lessen slechts voor het onderwijs van kinderen in 't lezen te dienen. Ik beschouw en merk den Bijbel aan, als HET HEILIGE WOORD DES HEEREN, en als eene der grootste zegeningen, welke God, die oneindig is in LIEFDE en ONTFERMING, aan schepselen, die zich door erfelijk en dadelijk kwaad van Hem vervreemd hebben, konde schenken. Dat men zich herinnere, dat de Bijbel ons gegeven werd, zoo als het leven ons is gegeven, niet om verminkt, afgescheiden of verdeeld te worden naar het welgevallen en de grillen van onwetende en dwalende schepselen, maar om gelezen te worden met een gemoed, behoorlijk gevoelig voor de weldaden, welke dezelve kan schenken, en overeenkomstig het oogmerk van deszelfs GODDELIJKEN OORSPRONG; om ons te leeren eerst te zien, dan te kennen en af te leggen onze ongeregtigheden, onszelven en den geest der wereld af te sterven en een herboren leven te zoeken, in de zuivere liefde van DEN EENEN GOD EN ZALIGMAKER, en in de LIEFDE VAN ONZE NAASTEN.

,, Dat gene, wat God heeft zamengevoegd, zal de mensch niet scheiden. De Heilige Schrift is volgens de kunst van overeenstemming geschreven, en door de HEMELSCHE WIJSHEID zoo naauw verbonden, dat zij, gelijk de zenuwen en vezelen van het menschelijk ligchaam, niet kan van een gescheiden worden, zonder haar gebruik en hare schoonheid te vernietigen

gan en het geheel van hare Hemelsche overeenstemming te verminken."

Mystieker wartaal dan deze zal men welligt nergens aantreffen. Hoe toch komt dit alles in een Leerboek voor de Engelsche Taal te pas? Wij vragen aan den Heer LEY: zijn niet SALOMON's en SYRACH's Spreuken zelfs door derzelver oorspronkelijke Schrijvers tot onderwijs der Jeugd geschikt geweest? De Schrijver schijnt zeer weinig Bijbelsche Hermeneutick te kennen, om dit niet te kunnen bevatten.

De Familie van Werning. Naar het Hoogduitsch van C. F., Vrijheer VAN BILDERBECK. *Iste Deel. Te Leeuwarden, bij* de Wed. J. P. de Boy. 1808. *In gr. 8vo. 346 bl.*

Wij lazen dezen Roman met veel meer genoegen dan den *Doodgraver* van dezen zelfden Schrijver, onlangs door ons aangekondigd, alhoewel wij ook aan dat geschrift den in meer dan één opzigt verdienden lof niet konden weigeren, en wij twijfelen niet of *de Familie van Werning* boezemt iederen Lezer het levendigst belang in, en het tweede Deel, waarmede dit Werk compleet zal zijn, wordt met verlangen te gemoet gezien. AUGUST *van Werning* treffen wij het eerst aan, op een door hem gekocht landgoed, nadat hij uit de Oost-Indiën was terug gekeerd, waar hij zich aanzienlijke rijkdommen had verworven: hij had zich derwaarts begeven na den dood van zijnen vader, die gevallen was als een onschuldig slagtoffer van de kunstenarijen aan het Hof; hij leefde met zijne dochter EVELINE, een beminnelijk, zonderling natuurmeisje, en maakt zijne boeren gelukkig. Zijn broeder, de Kamerheer, FRITZ *van Werning*, bezoekt hem met zijnen zoon AUGUST. FRITZ was een goed mensch, doch, zoo' drukt zich de Schrijver naif uit, van zijne vroege jeugd af tot zijnen grijzen ouderdom bijna toe, tusschen de schroef der *etiquettes* van 't Hof gedraaid en verminkt; — AUGUST een jongeling van goeden aanleg, maar aan en voor het Hof opgevoed. Beide de broeders en hunne kinderen alzoo een waar contrast. Eindelijk GUSTAAF *van Werning* komt ook te voorschijn, mede een mensch dien men lief heeft en acht. Hem had zeker voorval nog jong het land doen ruimen; men hield hem lang voor overleden, doch onverwacht hoort men, dat hij met zijne dochter JENNY in de hoofdstad was, en Generaal in Engelschen dienst; doch spoedig zijn beiden verdwenen. De Lezer ontvangt van de bijzondere geschiedenis der broeders en ook van dit verdwijnen naauwkeurige en zeer belangrijke berigten. VAN DANNENBERG, de vader, eerste Minister aan 't Hof, en wiens grootheid op den val der Familie *Werning*

gegrond was, is een beklagenswaardig booswicht, maar door de verstandige maatregelen van den oudsten AUGUST aan het slot van dit Deel in den geweldigsten drang; maatregelen, die zich nog verder moeten ontwikkelen, maar waarvan, daar den Vorst de oogen reeds half geopend zijn, de uitslag wel is vooruit te zien. Zijne dochter MINA, waarop de jonge AUGUST het oog heeft, is indedaad nog meer beklagenswaardig; bij al haar gebrek is zij nog niet volkomen ondeugend, en ook in haar stelt het hart des Lezers groot belang; vooral echter in den jongen DANNENBERG, juist het tegenbeeld van zijnen vader, wiens hart aan JENNY verbonden schijnt, welke hij van het ellendigst lot heeft gered, doch die wij denken dat haar hart reeds elders had weggeschonken. Wij verlaten de Familie bij dit eerste Deel, AUGUST ijverig werkzaam, FRITZ naar 't plan van zijnen broeder zich houdende buiten ieder staatsambt, maar levende in luister en pracht en in de gunst van den Vorst; GUSTAAF in den kerker, en JENNY ten tweedenmale verdwenen. De geschiedenis is nabij de ontwikkeling, welke wij met verlangen te gemoet zien. Het aangestipte kan genoeg zijn voor zoodanige Lezers, die bij de voortzetting des verhaals het eerste Deel niet meer ter hand hebben, en dan ook wel ter herinnering onze Letteroefeningen plegen in te zien. Overigens houden wij dezen Roman voor wel geschreven, zeer onderhoudend, en zij bevat menigen voortreffelijken wenk en nuttige les. Het volgende, dat AUGUST zijnen Neef, dien hij in staat stelt om te reizen, raadt en zegt, moge dit laatste bewijzen:

„ Lieve August! gij moet reizen, menschen leeren kennen, hunne vooroordeelen gadeslaan en de uwe afleggen. Tot dus verre hebt gij uit allerhande boeken magtig veel van buiten geleerd: gij kunt dansen, te paard rijden, schermen, teekenen, ook een weinig muzijk, en ik kan het u aanzien, dat gij in uwe grootsche cirkels en aan het hof van uwen Vorst veelligt minder verlegen zijn zoudt, dan gij thans bij mij zijt — maar, goede jongen! wanneer een boom schoone vruchten zal dragen, moet hij met vreemde takken geënt worden, en iedere plant groeit weliger, zoodra zij — al is het ook slechts eenen voet breed van de plaats, waar zij opschoot, — verpoot wordt. De mensch is een boom, eene plant. Wil hij zich boven het alledaagsche verheffen, dan moet hij zijne bakermat verlaten; en met iedere mijl, die hij achter zich laat liggen, legt hij ook een vooroordeel af, verwisselt eene gewoonte met eene betere, en ontdoet zich eindelijk van allen, wijl zij doornen op zijn levenspad zijn, en hij leert tevens zich naar iedere omstandigheid schikken. Het reizen is voor de kamer-opvoeding, wat het koloriet voor het schilderstuk is. Een kamer-geleerde blijft in een gezelschap doorgaans een onophoudelijk vrager, en niets is lastiger

ger dan zulk foort van menfchen. Gij moet reizen, August, opdat gij uwe eigene waarde en uwe eigene gebreken door de deugden en ondeugden van anderen leert toetfen en doorgronden. Ga, werp u in den grooten maalftroom, dien men wereld noemt, en verzamel, offchoon ook fomwijlen wat duur, eigene ervaring; dan zult gij eenmaal van uzelven niet te weinig, en van anderen niet te veel vorderen. Leer in het zwijmelend gewoel de hooge waarde der eenzame uren fchatten, en in de bedwelming der vreugde het genotrijk ontberen kennen. Befchouw de menfchen niet met de lamp van den *Cyniker*, maar beoordeel hen met een hart vol liefde en toegevendheid. Gij zult menige dwaasheid begaan — wel nu, laat dat zijn! Zoo flechts het zelfsvertrouwen niet verloren gaat, is er nog niets verloren. Bezie naauwkeurig en koelbloedig de plek, waarop gij ftruikeldet of vielt. Hebt gij de oorzaak er van ontdekt, wacht u dan voor een andermaal en ftap moedig voorwaart. Ook zult gij buiten twijfel dikwerf misleid en bedrogen worden: — haat daarom de menfchen niet, verhef u niet boven hen op de befpottelijke ftelten van een trotsch medelijden, maar werp een blik in uw eigen hart, en word befcheidener. De wereld gelijkt een flagveld, waarop de gemeenfte mensch zich tot een held kan vormen. Die uit den grooten flag des levens ongewond is teruggekeerd, heeft tevens menig genot, menige vreugde moeten misfen. Doch men werpe zich niet onbezonnen midden in 't gewoel van dien flag, men trotfere het gevaar niet met roekeloosheid, maar men zette bedaard en met eenen vasten tred zijnen weg voort. Houd een dagboek, August! laat dat meer de gefchiedenis uwer ziel, dan een verhaal van uwe ontmoetingen behelzen. Hoe verder gij komt, des te vlijtiger moet gij daarin terug bladeren. Door vergelijkingen zal het u rijke ftoffe tot nadenken geven, want de mensch van gisteren is zelden nog de mensch van heden. Dat dagboek zij een zuivere fpiegel uwer ziel; het zij een vriend, voor wien gij zelfs de verborgenfte fchuilhoeken van uwe ziel zonder fchroom openlegt. Begeef u nimmer ter rust, voor dat gij u ten minfte eenige oogenblikken met hem onderhouden hebt, nimmer! hoort gij, August! — Noch verkeerde fchaamte, noch het demoedigend gevoel, het gevolg eener dubbelzinnige daad, van aan uwen vriend eene zwakheid te moeten vertrouwen, houde u van die nuttige gewoonte terug. Zoo lang gij mij fchrijven kunt: *ik zet mijn dagboek naauwkeurig en onafgebroken voort!* zal ik gerust zijn; ook dan, wanneer gij mij moet bekennen: *mijn dagboek heeft eene gaping!* zal ik nog onbekommerd blijven: maar, August, wanneer gij het geheel ter zijde legt; wanneer gij geen moeds genoeg meer hebt om het open te flaan; wanneer gij voor eenen blik in 't zelve als voor het verwijt van eenen deugdzamen vriend fchroomt, dan — vlugt, vlugt, August! flechts eene fpoedige vlugt kan u redden!" enz.

Del-

Delphine, *door Mevrouw* VAN STAEL HOLSTEIN. *Uit het Fransch. Iste en IIde Deel. Te Amsterdam*, *bij* J. Allart. 1808. *In gr. 8vo. Te zamen 604 bl.*, *behalve de Voorrede.*

Delphine van Albemar is eene jonge Weduw, voormaals gehuwd aan haren Voogd, die haar, bij eene niet gewone opvoeding, allerlei waardige en menschlievende gevoelens heeft ingeboezemd, waardoor zij, in het gemeene leven, boven vele harer fekse uitmunt, en zich tevens boven vele oordeelvellingen, vooral van de Fransche *beau monde*, onderscheidt. Door hare schoonheid en door haren geest treft zij het hart van Leontius van Mondoville. Deze, in de groote wereld verkeerende, is naauwgezet ten opzigte van het publieke gevoelen, offchoon anderzins een man van uitgebreide kundigheden, gezond oordeel en gestrenge goede zeden. Dit huwelijk wordt wederstreefd door eene Mevrouw van Vernon, eene Weduwe van de schandelijkste *intrigues*, door haren voormaligen echt en verspillend leven diep in schulden gewikkeld, en door hare Nicht Delphine meermalen edelmoediglijk gered. Zij bestemt hare Dochter Matilda tot dien echt, uit hoofde van bijzonder belang, neemt daartoe alle omstandigheden, welke zij van hare Nicht door dagelijkschen omgang kent, listig te baat, om den Heer Mondoville tegen Delphine voor in te nemen. Deze aanslag gelukt. Mondoville trouwt met Matilda; zijnde eene Juffer, dweepachtig van aard en van eene verwaarloosde opvoeding. Na de voltrekking des huwelijks, bevindt Mondoville, dat de koppelaarster, door list en logen, in dit haar oogmerk geslaagd zij, en dat Delphine daarentegen allezins onschuldig is aan de menigvuldige betigtingen. Deze smart grieft hem uitermate, zoo dat hij die verkiest regtstreeks aan zijne Behuwdmoeder te verklaren, welke hij echter ter naauwer nood levende ontmoet, daar zij in alle de verwijtingen van een folterend geweten overlijdt.

Tot hiertoe loopt de geschiedenis dezer twee Deelen. Mevrouw VAN STAEL is genoegzaam bekend door hare bekwaamheid in romaneske voorstellingen, welke altijd vol zijn van belangrijke aanmerkingen, vernuftige wendingen, episoden en waarschijnlijke voorvallen, en zich ook door eenen goeden briefstijl aanprijzen.

Vóór het eerste Deel gaat eene oordeelkundige beschouwing van den aard, de strekking, bearbeiding en geschiedenis der Romans, die wel geschreven is, echter niet zonder vooringenomenheid; terwijl daarbij de hooge verdiensten van Cervantes, Richardson en anderen, geenszins naar waarde ontwikkeld, en vooral, gelijk de Vertaler zeer wel heeft aangemerkt, die der Hollanders geheellijk zijn over het hoofd gezien. De Vertaling beveelt zich door naauwkeurigheid, zuiveren schrijfstrant en juiste spelling.

Sophia, of de Gevolgen der Ligtzinnigheid en van gebrek aan Huishoudelijkheid. Eene ware Geschiedenis. Aan jonge Dochters, gehuwde Vrouwen en Moeders toegewijd, door JULIA BERGER. *Te Zaandam*, *bij* H. van Aken. *In gr. 8vo.* 178 *Bl.*

De bevallige, maar diep ongelukkige SOPHIA, zoo geheel en al de oorzaak van haar eigen ongeluk, terwijl zich anderzins alles vereenigde tot haren uitwendigen voorspoed, geve aan onze aankomende Schoonen eene waarschuwende les! De opmerkzame waarnemer heeft voor het toekomend geslacht het kommerlijkst vooruitzigt, bij het zien van zoo vele Gratiën, bestemd tot gelukkige Echtgenooten en waardige Moeders, die aan hetzelfde euvel, als deze SOPHIA, ziek zijn, en hoogst waarschijnlijk, bij alle hare beminnelijkheid, Echtgenoot en Kinderen en zichzelve het leven zullen verpesten, ook bij eene andere niet ongunstige fortuin. Reeds bij den bloei en de welvaart onzes Lands mogt men van eene deugdelijke Huisvrouw zeggen, gelijk in Salomon's tijd: *hare waardije is verre boven de robijnen*; maar in den tegenwoordigen tijd is en schoonheid en bevalligheid veel minder nog dan ijdelheid en bedrog, zonder deze deugdelijkheid, (Huishoudelijkheid op den titel van dit boekje genoemd) waardoor zij *hare hand naar de spille uitstrekt, en hare handpalmen den spinrok vatten doet*. Van deze deugd was het oude Nederland al mede beroemd; het Koningrijk Holland heeft nog zoodanige Huismoeders en eerbare Jonkvrouwen, ook in den aanzienlijksten stand, die nog lange jaren de voorvaderlijke zeden in haar geslacht zullen voortplanten. Niemand is intusschen zoo verblind, dat hij de doorbrekende ligtzinnigheid onzer dagen voorbij ziet, en velen zullen met ons, thans vooral, Huishoudelijkheid als een voornaam en het eerst artikel in een leerboek voor vrouwelijke opvoeding vereischen. Het boekje is wel geschreven, en bij de verdwaasde, en helaas! door hare moeder in 't begin ook wel zeer verwaarloosde SOPHIA, steken HENRIETTE hare zuster, en JULIA hare vriendin, zeer voordeelig af. Wij willen dit opstel alzoo onze jonge lieden, van beide sekse van goeder harte ter lezing aanprijzen, en onze Jongelingen toeroepen: zijt voorzigtig bij de keuze eener Echtgenoote! — Jammer intusschen dat het een en ander hier wat overdreven schijnt; intusschen de titel zegt *eene ware Geschiedenis*, en het slot bevestigt dit: *Jonge Dochters! Echtgenooten en Moeders! neemt een voorbeeld aan* SOPHIA, *hare geschiedenis is verschrikkelijk — en waarheid!*

De Beoefening der Teekenkunde door de eerste Gronden der Meetkunde gemakkelijk gemaakt, *door* H. NUMAN. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en H. van Munster en Zoon, 1807 en 1808. *Iste en IIde Stukje.* 430.

Kinderen betoonen meestal lust tot het teekenen van de voorwerpen, die hen 't meest in 't oog vallen. Al spelende ver-

vermaken zij er zich mede, en weten soms door de kracht der verbeelding zich derwijze uit te drukken, dat men zien kan, wat zij bedoelen, hoe ruw en onvolkomen ook hunne navolging zijn moge. Niet zelden intusschen blijft het bij dit spelen, zonder wezenlijke vorderingen in de Teekenkunde te maken. Behalve dat de Ouders het werk niet aanmoedigen, als geene bijzondere genie daartoe in hunne Kinderen ontdekkende, of zich niet verbeeldende dat het voor hun volgend beroep zou te stade komen; zoo mag men ook van de gestaakte oefening in de Teekenkunde bij velen eene oorzaak zoeken in de wijze van onderrigting, in het gebrek aan eenvoudige handleiding, en te spoedige overbrenging van den Leerling tot te moeijelijke voorbeelden. Op deze wijze worden de Leerlingen verdrietig, en laten den moed zakken. Zij kunnen met het nateekenen van Oogen, Neus, Mond en 't Eirond zoo spoedig niet te regt, vinden die afzonderlijke deelen ook niet behagelijk, weten dikwijls niet, wat ze verbeelden moeten, en verflaauwen alzoo in hunnen ijver. Beter is het dus, met gemakkelijker en bekende voorbeelden te beginnen, en daarbij, mits de noodige afwisseling, te blijven, tot zoo lange zij bekend zijn met de regels, waarop de kunst van navolging gegrond is, en welke in die voorbeelden kunnen en moeten worden aangewezen.

De Heer H. NUMAN, door keurige voortbrengsels van zijne genie en bekwaamheden onder onze Landgenooten met lof bekend, en wegens langdurige ondervinding van de waarheid der bovengemelde aanmerkingen overreed, werd te rade, om van den heerschenden lust tot de Teekenkunde, dien men bij de Jeugd vindt, meer nut te trekken, dan tot nu toe geschied is. Hij heeft daarom eenen anderen, dan den gewonen weg, ingeslagen, en geeft ons een TEEKENBOEK, bevattende eene wijze of handleiding, volgens welke de eerstbeginnenden op de beste en aangenaamste wijze zullen kunnen onderrigt worden. Deze twee Stukjes (welke nog van twee dergelijke zullen gevolgd worden) bestaan ieder uit een twintigtal van eenvoudige voorbeelden, uit het *speelgoed* der Kinderen, *huisgeraden*, *gereedschappen* en dergelijke genomen; voorbeelden, allen bij de Kinderen bekend, met juistheid en in zeer bevalligen smaak geteekend en gegraveerd. Zij behagen; zij moeten elk op het eerste gezigt behagen, en kunnen niet nalaten den lust tot de Teekenkunde op te wekken en gaande te houden. Van hier dat wij ons verpligt vinden, deze Stukjes (elk slechts *f* 1 - 10 kostende) der kunstlievende Jeugd en hare Onderwijzers ten sterkste aan te prijzen; te meer, daar bovendien het Eerste bevat *Eene beknopte Verklaring van de eerste Gronden der* TEEKENKUNDE; en het Tweede, *Eene dergelijke van de eerste Gronden der* DOORZIGTKUNDE. De volgende Stukjes zien wij met verlangen te gemoet.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Ophelderingen van sommige plaatsen van het Uitlegkundig Handboek des Nieuwen Testaments; voor Ongeleerden. Door G. B. REDDINGIUS, *Predikant te Waardenburg en Neder-ijnen. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1808. *In gr. 8vo. 172 Bl.*

De geleerde G. B. REDDINGIUS heeft, door de uitgave van dit geschrift, bij wijze van aanhangsel tot zijn onlangs uitgegeven *Uitlegkundig Handboek*, eenige voldoening willen geven aan 't verlangen van velen, die omtrent de gegevene verklaring van deze en gene plaatsen wel eenige opheldering begeerden: waarvoor hem niet alleen ongeletterden, maar ook nog wel anderen, wier omstandigheden niet altijd toelaten, om hunne voormalige letteroefeningen behoorlijk voort te zetten en uit te breiden, zullen danken. Menige goede gedachte of ook gepaste wenken zullen zij er in aantreffen, ook verscheidene lezenswaardige schriften van de beste Uitleggers leeren kennen. Voor eigenlijke geleerden, die hun dagelijksch werk van de Bijbelstudie maken, en met de daarin van tijd tot tijd gemaakte vorderingen genoegzaam bekend zijn, heeft de Predikant van Waardenburg en Neder-ijnen deze Ophelderingen niet geschreven. Deze echter zullen ze ook met genoegen doorbladeren, en hier en daar nog wel iets, dat nog niet alzoo door anderen geopperd is, en echter aandachtige overweging verdient, opmerken. Zij mogen 't dan ginds en elders niet eens zijn met den Schrijver, geenszins echter zal men hem den lof weigeren van veelal de beste Uitleggers geraadpleegd, en de meest gepaste verklaringen van moeijelijke plaatsen aangenomen te hebben. Hier en daar is de Schrijver van zijne te voren in het Uitlegkundig Handboek voorgestelde verklaringen, of geheel of ten deele, afgegaan. Joh. XII: 31. had hij te voren verklaard van den invloed der leere

van Jezus, om den Satan zijne magt te doen verliezen; nu meent hij, dat Jezus, in dit vers, op de gevolgen van zijnen dood ziet, en dat vs. 33 tot verklaring van beide voorgaande verzen dient. Over Phil. I: 21 neemt hij zijne gegevene uitlegging terug, en treedt die bij van zijnen Broeder, den Predikant van Dronrijp. Hebr. X: 29 zegt hij nu te zien, dat verkeerd door hem verklaard is. Over 2 Petr. I: 10, 11 was hij voorheen in het onzekere, maar nu beter onderrigt. Bij 1 Tim. I: 18 brengt hij, na reeds te voren tweederlei gedachten over *de Profetien, die van Timotheus voorgegaan waren*, voorgedragen te hebben, nog eene derde van eigene vinding, zoo hij meent, en die wij ons ook niet erinneren elders gevonden te hebben, te berde, volgens welke door *de Profetien* hier slechts in 't algemeen *de Leer* zou kunnen verstaan worden, die *aan Timotheus* was *bekend gemaakt*. Wij twijfelen zeer, of het spraakgebruik de laatstgenoemde uitlegging wel toelate, en kunnen ons niet overtuigen, dat de plaats van Lukas, Hand. XXV: 26, dezelve begunstige. Men ontdekt echter in dezelve, gelijk in vele anderen, den zelfdenkenden man, van wiens arbeidzaamheid en warme zucht om nuttig te wezen reeds zoo vele proeven voorhanden zijn.

Kleine Schriften, meestal strekkende ter uitlegging van de H. Schrift; bijeenverzameld en uitgegeven door W. G. REDDINGIUS, *Predikant te Dronrijp. IIIde Bundel. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1808. *In gr. 8vo.* 134 *Bl.*

Van den aanleg en het doel der uitgave dezer *Kleine Schriften* te voren verslag gedaan hebbende (*), zal 't genoeg zijn onze Lezers den inhoud van dit *derde Stuk*, waarmede nu 't *eerste Deel* wordt gesloten, mede te deelen. Het bevat *tien Stukjes*, en eenig *Mengelwerk*.

I. Korte Verhandeling *over den verleider en de verleiding onzer eerste voorouderen*, door J. C. METZLAR, Pred. te *Har-*

(*) *Alg. Vad. Letteroef.* 1807, bl. 596.

Harlingen. De Steller voegt zich bij die Uitleggers, welke meenen, dat er bij den val onzer voorouders geen slang is tegenwoordig geweest, maar de benaming van slang, in 't oude verhaal, eene verbloemde benaming is van den Zatan, [waarom niet *Satan?*] Alle bijgebragte redenen steunen op de vooronderstelling, dat ook de Duivel in 't spel geweest is, en gelden, bijaldien zij iets afdoen, alleen tegen hun, die zich te gelijk de slang voorstellen, als 't werktuig, waarvan zich de Duivel zou bediend hebben, om de eerste menschen te verleiden. Met andere, in de laatste jaren in omloop gebragte, gevoelens schijnt de Harlingsche Predikant geheel onbekend te zijn. En, even alsof er nimmer getwijfeld ware aan de eerste vooronderstelling, treedt dan de Schrijver verder, op zijne wijze, in 't onderzoek van deze vraag: *Hoe heeft toch de Zatan het proefgebod, van God den mensch voorgeschreven, geweten?* Hij wist dit, zegt Do. METZLAR, zonder eene bijzondere bekendmaking van God, *door zijne eigenaardige en natuurlijke wetenschap!* Hierop volgt dan soortgelijke oplossing van zwarigheden, die men wel eens tegen de Goddelijke toelating van den zondenval heeft gemaakt, en eindelijk nog zoogenaamde *nuttige aanmerkingen*, in den trant eener ouderwetsche toepassing. Wij verwonderen ons, dat de kundige Verzamelaar aan zoodanig geschrijf plaats geeft in dezen Bundel.

II. *Uitlegging van Openb. III: 20 in een Ontwerp eener Leerrede door* A. ADRIANI, Pred. te *Dokkum.* Dit stukje is ons veel beter, dan 't voorgaande, bevallen. Evenwel twijfelen wij zeer, of de Schrijver het beeld in den tekst, en de daarmede bedoelde voorstellingen, wel regt gevat heeft. Wij wijzen naar den *Commentarius* van EICHHORN.

III. *Verklaring van Matth.* VII: 13, 14 *in dergelijk Ontwerp, door denzelfden Schrijver.* Er wordt toegestaan, dat in de woorden van Jezus niet op alle tijden gezien wordt, en evenwel worden dezelve aangemerkt, als behelzende eene les voor ieder mensch, ten allen tijde.

IV. *Fragment uit eene preek van Prof.* P. CHEVALIER, *bevattende 4 bewijzen, dat de gevolgtrekking van Paulus Rom.* VIII: 32. *allezins wettig is.* Wij meenen te mogen vaststellen, dat de Hoogleeraar, zoo hij thans leefde, niet ligt goedkeuring zou gegeven hebben aan zoodanige ge-

meenmaking van een onder 't hooren opgeschreven of nageschreven brok van eene zijner Leerredenen.

V. *Aanmerkingen van een beroemd Predikant, welke voor korte jaren overleden is, over Luk.* XVI: 22. Uit een enkeld gezegde van Jezus, in de bekende parabel van den rijken man en Lazarus, wordt dit, *dat God den dienst der Engelen gebruikt, om de zielen der geloovigen, onmiddellijk na hunnen dood, in een alleraangenaamsten, verkwikkelijksten en vertroostenden staat over te brengen,* voorgesteld als *eene zekere, noodzakelijke en nuttige; vereerende en Godverheerlijkende waarheid.*

VI. *Verklaring van Hos.* VI: 8. door een leerling van A. SCHULTENS en N. G. SCHROEDER. Voor zulke stukjes verdient de Verzamelaar wel den meesten dank.

VII. *Driederlei verklaring van* [illegible], *Joh.* XIX: 11. Geene derzelven prijst zich, door gemakkelijkheid en gepastheid in de reden van Jezus, aan. Er zijn, naar ons gevoel, veel betere uitleggingen van deze moeijelijke plaats voorhanden.

VIII. *Uitlegkundige opheldering van Luk.* XVI: 9, *door* T. RADSMA, Pred. te *Hempens.* Dit stukje draagt blijken van de meer dan dagelijksche kunde en het schrander oordeel van den Opsteller, en steekt vrij wat af bij meest al het voorgaande. De *Historia Critica explicationum parabolæ Luc* XVI: 1—13 van J. C. SCHREITER zou den Schrijver, indien hij er mede bekend geweest ware, nog wel aanleiding tot deze of gene verdere aanmerking gegeven hebben.

IX. *Iets ter verklaring van* 1 *Cor.* XV: 12—19. uit 't Latijn van KNAPP. Een regt fraai stukje, gelijk meest alles van dezen uitmuntenden *Hallschen* Godgeleerden.

X. *Korte Aanmerkingen over eenige Bijbelplaatsen*, door den *Uitgever*; over *Luk.* X: 30—36. *Joh.* X: 16. XI: 25, 26. XX: 17. 1 *Joh.* I: 7. Allen verdienen overweging.

In het bijgevoegde *Mengelwerk* komt eerst voor eene *Redevoering, bij gelegenheid van den Jaardag des Konings van Holland*, door den Pred. ADRIANI te *Dokkum* uitgesproken, 2 Sept. 1807, *over Job* V: 18. Indien dezelve waarlijk alzoo is uitgesproken, gelijk wij ze hier lezen, dan verdient de Eerw. ADRIANI, hoe verdienstelijk anders, voorzeker geene plaats onder de Redenaars van een onderscheiden rang. Of welligt is de Hervormde Gemeente te *Dokkum* alleen met zoodanige wijze van redevoeren gediend. Daarop

op volgen *voorbeelden van eene meer plegtige bediening van den doop* in de Hervormde Kerk, en, behalve eenige stichtelijke *dichtstukjes*, ook vermelding van iets, dat genoemd wordt *zegen op eene preek*. De zaak is deze: Zeker Predikant, over het zesde gebod predikende, had onder andere geleerd, dat het doodslag is, wanneer menschen nalatig blijven, zich zelven of hunne kinderen, die de dikwijls doodelijk bevondene Kinderziekte nog niet gehad hebben, met de Koepokken te doen inënten. Deze woorden maakten op een man, die tot hiertoe tegen deze kunstbewerking was ingenomen, zulken indruk, dat hij voornam zijne kinderen te laten inënten, en dit des te eerder liet volbrengen, omdat een der kinderen, na 't hooren der preek, zeide: *zoo vader en moeder mij niet laten inënten, koom ik schielijk onder de zwarte modder.* Wie prijst niet diens Leeraars welmeenenden ijver? Maar moest dit ook al in dezen Bundel gedrukt worden?

Bijbel-spreuken, opgehelderd door leerzame Voorbeelden of zedelijke Verhalen, bij welke plaatsen uit de H. Schrift tot een grondslag gelegd zijn. Door W. G. REDDINGIUS, *Predikant te Dronrijp. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1808. *In kl. 8vo.* 182 *Bl.*

De Eerw. Opsteller van dit Werkje heeft zich voorgesteld, ook nu wederom, gelijk hij meermalen was, nuttig te zijn voor zijne Landgenooten en Medechristenen. Hij wilde door voorbeelden stichten; door goede, de zaden der godsvrucht doen wortelen en tot vruchtbaarheid ontwikkelen; door kwade, het zaad der ondeugd doen verstikken en deszelfs uitspruitsels versterven. Eenigermate poogt hij hierin na te volgen den Heer en Heiland Jezus Christus, die ook dikwijls voorbeelden bezigde, ten einde daardoor zijn onderwijs nadruk bij te zetten, en hetzelve te beter ingang te bezorgen tot 't verstand en hart zijner toehoorderen.

Ter bereiking van dit loffelijk doel, deelt de Eerw. Schrijver hier mede een aantal zedelijke verhalen, in eenen populairen, eenvoudigen, vloeijenden en onderhoudenden stijl. Dezelve zijn, blijkens onze eigene bevinding, zeer geschikt om den leeslust der jeugd op te

wekken, en moeten ook vast met genoegen gelezen worden door die minvermogenden en mingeoefenden onzer Medechristenen, voor welken dezelve voornamelijk geschikt zijn. Het is van hier dat wij dit Werkje aanbevelen tot prijsjes voor kinderen, en meervermogenden aanmoedigen om hetzelve te koopen, en onder behoeftigen, zoo maar leergierigen, uit te deelen, waartoe de prijs ook zeer gematigd gesteld is.

Wij vinden in dit Werkje vijf-en-twintig zedelijke Verhalen of Voorbeelden van verschillenden aard, wel geschikt om ten goede aan te sporen en van het kwade af te schrikken. Een enkeld voorbeeld, uit eene echte gebeurtenis ontleend, ontmoeteden wij bl. 176 env. Voor 't overige zijn het verzierde vertellingen, die zeer goed doel treffen. Wij vinden hier de tegenwoordige voordeelen der godzaligheid; de hebzucht; den huisselijken vrede in geringen toestand, als beter dan onrust met rijkdom; het verderfelijke van den hoogmoed; het belang van eenen goeden naam, vooral voor jonge lieden, geschetst. Voorts vinden wij hier getoond het terugwerkend voordeel der bermhartigheid; het nut van goede, het nadeel van kwade gezelschappen; het onheil der kwaadsprekendheid; het leed, door een ontaarden zoon, den ouderen verwekt; het pligtmatige der vergeeflijkheid; de vreugde der ouderen uit 't gedrag van brave kinderen; de dwaasheid van 't vertrouwen op vergankelijke goederen; het onwankelbare des vertrouwens op God; de kunst der vergenoegdheid; het schadelijke der traagheid; het beminnelijke van een vredelievend karakter; het nadeelige der eigenwijsheid; het belang, eene verstandige vrouw te bezitten; het afschuwelijke der dronkenschap; het loon der onbermhartigheid; het nut der tegenspoeden; het verschrikkelijke eener kijfachtige vrouwe; het gewigt der zedelijke verbetering; de kortstondigheid des levens, en het gerust afsterven van eenen Christen.

Bij de Verhalen is gebruik gemaakt van het onderwijs des Bijbels, ten einde het nut te vergrooten. Door het bijbrengen van de plaatsen der H. S., die vóór elk verhaal of aan deszelfs hoofd gesteld zijn, en met een woord, daar zulks noodig is, opgehelderd worden; door het zamenvoegen, daarenboven, van de voorbeelden met dezelve, waardoor de waarheden, pligten en verzekeringen, daarin vervat, als aanschouwelijk worden,

den, dacht de Eerw. Schrijver te regt zijn nuttig oogmerk beter te zullen bereiken, dan door verhalen alleen. Hij geeft hierdoor aanleiding, dat men die gezegden of spreuken in het geheugen prente, misschien wel eens opsla, in den Bijbel naleze, en alzoo dubbeld voordeel erlange. — Eene enkelde keer had de toelichting iets omstandiger kunnen en ook dienen te zijn. Bij v. Het Xde Verhaal heeft aan 't hoofd Rom. XII: 20. *Indien dan uwen vijand hongert, zoo spijzigt hem; indien hem dorst, zoo geeft hem te drinken. Want dat doende zult gij kolen vuurs op zijn hoofd hoopen.* — Hierop begint deze afdeeling aldus: ,, Wanneer wij te werk gaan volgens die schoone lessen van het Christendom, door welke ons wordt aanbevolen, onze vijanden lief te hebben, en het kwade, dat zij ons aandoen, niet met kwaad, maar met goed, te vergelden: wanneer wij dus, naar de vermaning van den Apostel, hun, zoo zij door honger of dorst gekweld worden, gereedelijk spijze of drank aanbieden, om zich daarmede te versterken en te verkwikken: zoo zullen wij hen gewis beschamen en tot inkeer brengen; het welk Paulus uitdrukt met de spreekwijze: kolen vuurs op hun hoofd te hoopen. Het volgende verhaal zal ons een duidelijk voorbeeld daarvan vertoonen." — Zonder wijdloopige uitbreiding had toch met een kort woord kunnen aangeduid worden, op welk eene wijze dit zonderling gezegde de beteekenis heeft gekregen van iemand te beschamen of tot inkeer te brengen. Beter beviel ons te dien opzigte de inleiding tot het XIde Verhaal, Ps. CXXVII: 4. *Gelijk de pijlen zijn in de hand eenes helds: zoodanig zijn de zonen der jeugd.* — ,, In den stijl der Oosterlingen worden brave zonen met pijlen vergeleken, omdat, gelijk een held zich van dit wapentuig bedient, om de aanvallen van vijanden af te weren, zoo ook zulke zonen tot verdedigers van hunne ouderen kunnen strekken," enz. Ons bestek niet gedoogende meer van dit Werkje te zeggen, sluiten wij de aankondiging met hetzelve nadrukkelijk ter lezing en verspreiding aan te prijzen.

De dringende kracht van Christus liefde, of Leerrede, gehouden ten voordeele van eene Liefde-school, binnen Londen, op den 30 Maart 1800, door JOHAN NEWTON, *Predikant aldaar. Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. *In gr. 8vo. 44 Bl.*

De Londensche Predikant NEWTON, wiens *Bekeeringgeschiedenis, Cardiphonia* of *Gemeenzame Brieven*, en *Leerredenen*, bij velen onzer Landgenooten, met genoegen ontvangen zijn, heeft nog, in den hoogen ouderdom van vijf-en-zeventig jaren, deze Leerrede, het laatste geschrijf, zoo veel men weet, dat van hem in druk verschenen is, met een godsdienstig oogmerk willen gemeen maken. Hij geeft dezelve niet voor eene naauwkeurige kopij van hetgeen hij op den predikstoel heeft uitgesproken; er verliep eenige tijd, eer men hem verzocht dezelve in druk te geven; zijn geheugen is door den ouderdom veel verzwakt, en hij heeft geene aanteekeningen, om het te hulp te komen. Het plan zal echter wel 't zelfde zijn, en hij hoopt en gelooft, dat van de hoofddenkbeelden geene weggelaten zijn, en dat de bijvoegsels, zoo er die in zijn, weinige zullen wezen. Men moet ze dan nemen, zoo als zij is.

In de tekstwoorden, 2 *Kor.* V: 13—15, vindt de Leeraar drie hoofdzaken. (1) De groote en voorname beweegreden van des Apostels gedrag, *de liefde van Christus dringt ons.* (2) Een tweetal leerstukken, die den ganschen inhoud der Evangelieprediking behelzen, *één is voor allen gestorven*, en *dus zijn allen gestorven.* (3) Het doelwit van den Apostel, bij het aandringen op die waarheden, *opdat de genen, die leven, niet meer zich zelven zouden leven, maar dien, die voor hun gestorven en opgewekt is.*

Deze drie stukken ontwikkelt de Eerw. NEWTON, op zijne wijze, met blijkbare deelneming in 't groot belang, dat hij in de kennis en werkdadige beoefening van deze en andere, naar zijne meening, daarmede verbondene leerbegrippen stelt, en leidt dan vervolgens daaruit ernstige vermaningen en aansporingen af, naar aanleiding van tijd en plaats. De Leerrede is gehouden in eene Liefde-school, die door milddadige giften in staat blijft, tot aanbeveling van derzelver kweekelingen aan

aan de edelmoedigheid der Hoorderen. Alles is doormengd met gemoedelijke aanmerkingen, die wel niet allen in een naauw verband ſtaan met het gekozen onderwerp, en niet meer pasſen voor de gelegenheid, bij welke de Grijsaard ſprak, dan bij elke andere, maar die toch de liefhebbers van 's mans ſchriften, om 't even waar en hoe geplaatst, gaarne nog eens weder zullen lezen. Men ziet allerwegen warm godsdienstgevoel doorſtralen.

Schei- en Huishoudkundig Magazijn, door DANIEL CRAANEN, *Lid van het Bataafsch Genootſchap der proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam, en Doctor in de Geneeskunde enz. aldaar. Iſte Deel. In den Haag, bij* Immerzeel en Comp. 1809. *In gr. 8vo. 371 Bl.*

Onderſcheidene pogingen, tot vermeerdering der wetenſchappelijke kennis van de verſchillende takken der Geneeskunde, zijn, wij moeten zulks volmondig erkennen, tot oneer harer beoefenaren, in ons Vaderland, mislukt. Waar toch is het Werk, dat eenigen tijd, in een verloop van tien jaren, behoorlijk ſtand heeft kunnen houden, en tot welks ſtaking het geringe vertier geene aanleiding moest geven? Het éénige Werk, dat der Geneeskunde meer bijzonder is toegewijd, en ſtand houdt, is het door ons meermalen met lof beoordeeld *Geneeskundig Magazijn.* — Omtrent eenen meer bepaald Scheikundigen arbeid is zints eenen geruimen tijd zeer weinig ondernomen; het getal van Scheikundige Leerboeken is wel vermeerderd, maar het ontbrak ons, bij den voortgang en de zoo blijkbare volkomenheid dezer wetenſchap, aan zulk een Werk, dat bijzonder haren weldadigen en gewigtigen invloed op het Fabrijkwezen en de Nationale Huishoudkunde in het helderst licht plaatſte, en zich alzoo bijzonder tot Chemico-techniſche onderwerpen bepaalde. Het op hoog gezag des Konings vertaalde Werk van den Heere CHAPTAL is het alleen, waarin aan dit oogmerk voldaan wordt, daar in hetzelve de ſcheikundige grondbeginſelen voor het Fabrijkwezen ontwikkeld en in het vervolg daar op toepasſelijk zullen gemaakt worden. — Alle welmeenende pogingen, ter bevordering dezer hoogstbe-

langrijke scheikundige kennis aangewend, moeten derhalve, offchoon al eens de strengste kritiek niet kunnende doorstaan, welkom zijn voor de liefhebbers der Scheikunde. Wij moeten dus reeds vooraf den Heere CRAANEN, van wiens scheikundige kennis wij reeds vroeger met lof gewaagden, onzen dank daarvoor betuigen, dat hij den luister dezer wetenschap, door dit Magazijn bijzonder aan haren weldadigen invloed op het Fabrijkwezen toe te wijden, verhoogd heeft; en daar het Z. M. behaagd heeft, om, door middel van den Minister van Binnenlandsche Zaken, hetzelve aan de Landdrosten te doen toezenden, ter uitdeeling aan des waardigen, vinden wij ons verpligt, onze Lezers met den inhoud van dit Magazijn eenigzins nader bekend te maken.

Het eerste stuk, dat hier voorkomt, heeft ten onderwerpe eene proeve over de volmaking der scheikundige wetenschappen in Frankrijk, door Doctor CRAANEN, uit het Fransch van den kundigen CHAPTAL vrijelijk overgezet. Dit doet ons dadelijk zien, dat hetzelve niet oorspronkelijk is, en tevens, dat het daarin voorgestelde op Frankrijk bij uitsluiting toepasselijk zij: iets, hetgeen de Heer CRAANEN ook erkent, en uit dien hoofde niet geoordeeld kan worden, gelijk de *Rec. ook der Rec.* wil, zonder nadenken het woord *Frankrijk* te hebben afgeschreven, daar de enkele opgave, *naar het Fransch*, den Lezer doet besluiten, dat deze proeve meer bepaald tot dat Land behoort. — Dezelve bepaalt zich tot de opgave der hulpmiddelen, om voor den Staat nuttige werklieden en kundige Fabrijkanten te vormen. Na eenige daarmede in betrekking staande algemeene en bijzondere bepalingen, houdt de Schrijver zich verder bezig met het onderwijs in het verwen en in het daarstellen der dierlijke bereidingen; — in de bewerking der onderscheidene metaalsoorten; in het vervaardigen van aarde- en glaswerk; — in de bereiding van zuren en zouten, en in het daarstellen van geestrijke dranken. Eene tweede en derde afdeeling is toegewijd aan de overweging der middelen, om de prijzen der fabrijkmatige voortbrengselen, zoo veel mogelijk, te verminderen, en over de plaatsen en gelegenheden, die, voor den aanleg en de uitvoering der onderscheidene fabrijkmatige onderwerpen, het meest geschikt voorkomen. — Wij hebben dit stuk met

zeer

zeer veel genoegen gelezen, en zien geene reden, waarom men van hetzelve, met de noodige veranderingen op het Fabrijkwezen, geenen heilzamen invloed zou kunnen verwachten.

Dat de toepassing der Scheikunde op de huishoudkundige bezigheden des maatschappelijken levens zeer belangrijk is, zal de Lezer in het tweede stuk, eene Redevoering over de Scheikunde en hare betrekking tot de nationale huishoudkunde, bondig en duidelijk bewezen zien; daar de Schrijver, Dr. CRAANEN, de voornaamste voorwerpen aanstipt, waarmede de Scheikunde in betrekking staat, en die van haar derzelver nuttige strekking ontleenen. De nieuwe, zoo zeer geprezene, wijze van bleeken, door het kunstmatig aanbrengen van zuurstoffe, de bereiding der houtskool, de omvang van het verwwezen van laken, garen, zijde en andere stoffen, als ook die met indigo, de zeepbereiding, de sterkwater-stoking, het loodwit en de loodzuiker-bereiding, het bierbrouwen enz. maken het voornaamste gedeelte uit, hetwelk wij der lezinge overwaardig achten.

Op deze Redevoering volgt, na de mededeeling van een berigt van den Heer F. ERMERINS over de Meekrap, eene scheikundige Memorie *over het ontdekken der Meekrapvervalsching*, in diervoege als dezelve, door gelen Bergschen oker, zoo ook door andere oker-soorten, bewerkstelligd wordt, door den Schrijver aan de Hollandsche Huishoudelijke Maatschappij te Haarlem ingeleverd, waarin hij, als het beste herkenmiddel van ijzer- of oker-deelen onder de krap, (daar de oker geen ander ligchaam uitmaakt, dan eene bijzondere vermenging van ijzerkalk met deze en gene aardsoorten,) de zoogenaamde Berlijnsch blaauwzure potasch (*Prussias potassae crystallisatum*) beschouwt. Wij gelooven, dat dit *reagens* boven vele andere herkenmiddelen, ter ontdekkinge van ijzerdeeltjes in de door oker vervalschte Meekrap, den voorrang verdient; te meer, omdat het boven vele in zuiverheid te bekomen is, iets hetgeen wij gelooven dat niet zoo ruimschoots op andere, en bij v. op het galnotenzuur, zal kunnen toegepast worden, daar dit niet altijd van alle looijingstoffe en extractive deeltjes bevrijd gevonden wordt. De Schrijver verdient dus weder, met opzigt tot deze zijne in het werk gestelde proeven, lof.

De beschrijving eener nieuwe uitvinding van den Heer BRAL-

BRALLE van Amiens, om den hennep in twee uren tijds en in alle jaargetijden te doen rooten, uit het Fransch door een' van des Schrijvers Vrienden overgezet, verdient het onderzoek van Landbouwkundigen niet te ontgaan, en vordert van ons eene aanprijzing tot hare navolging.

Het Mengelwerk, mede door een' van des Schrijvers Vrienden uit BUSCH's *Almanach der neueste Erfindungen* overgenomen, bevat in vele opzigten verfchillende belangrijke aanteekeningen.

De daarop volgende opgave van de meest belangrijke Reglementen, in Frankrijk, federt den jare 1791, door het Beftuur, ten aanzien der Patenten en Octrooijen voor den eigendom van uitvinding in verfchillende vakken van kunst, vastgefteld, en door den Schrijver medegedeeld, verdient mede voorzeker de aandacht niet te ontgaan, en wij zijn er verre af, om de nutteloosheid dezer mededeeling te beweren; intusfchen zouden wij gaarne gezien hebben, dat de bekwame Schrijver dit tot een tweede of derde Deel befpaard had, daar wij gelooven, dat velen weinig waarde aan dezelve hechten zullen, en men ongetwijfeld zorg dragen moet, dat de eerfte proeve eener wetenfchappelijke onderneming van dezen aard de meest mogelijke belangrijke onderwerpen bevat.

Het derde en laatfte ftuk bevat belangrijke bijzonderheden over het Salpeter, hare betrekking hebbende, niet flechts tot de natuurlijke en door kunst bevorderde wording van dit zout, maar ook tot deszelfs nieuwe raffinerings-wijze, in verband met de hedendaagfche, of wel met de zoogenaamde revolutionaire kruid-bereiding. Hetzelve is getrokken uit de *Elemens de Chimie* van CHAPTAL, uit het *Repertory of Arts*, en uit de *Annales de Chimie*, maakt een volkomen geheel uit, en bevat voorzeker eene gewigtige aaneenfchakeling van daadzaken en wetenfchappelijke grondwaarheden, die onze Buskruidbereiders onmogelijk kunnen ontberen. Men moge dit nu eene compilatie noemen; maar het ware te wenfchen, dat alle compilatien in dezer voege waren ingerigt. Dit ftrekke den Schrijver tot geen verwijt; daar hij voor zich zoo vele voorbeelden van compilatien heeft, welke meermalen de grondflagen voor theoretifche handboeken hebben uitgemaakt.

Wij moedigen van onzen kant den Schrijver ernftig aan,

aan, om in zijn ijverig pogen, tot bevordering der Scheikunde, moedig voort te gaan, en zien met verlangen een volgend Deel te gemoet. Wij onthielden ons van eenige aanmerkingen op taal, fpelling en woordfchikking, omdat wij voor ons gelooven, dat deze in een Werk van dien aard, als voor ons ligt, weinig ter zake afdoen. Wij mogen echter hem hierbij de zorg daarvoor ernftig aanbevelen; terwijl wij vertrouwen, dat men vooral, al wat in dit Magazijn voorkomt, in deszelfs verband befchouwen, zich van aanmerkingen omtrent enkele woorden onthouden, en niet met eenige weinige op zich zelf niet zeer belangrijke aanteekeningen gereed zijn zal, om deze over een Werk van ruim 300 bladzijden, als luidfprekende bewijzen van verwaarloozing en verkeerd aangelegden vorm en ftoffe, aan te voeren. Mogt elk beoefenaar van Scheikunde en Fabrijkwezen des Schrijvers pogingen onderfteunen, en onze algemeene aanmerking, bij het begin dezer beoordeeling, op dit Magazijn niet behoeven te worden toegepast!

Natuurlijke Historie van Holland. *Door* J. LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Med. Doct. en Praelector in de Nat. Hist. aan 's Lands Universiteit te Leyden, enz. Vden Deels 3de Stuk. Met Platen. Te Leyden, bij* P. H. Trap. *In gr. 8vo.* — Of, voor die dit Werk op zichzelve verkiezen, onder den titel: *Natuurlijke Historie van het Rundvee in Holland, enz.*

Daar de onvermoeide grijze Natuurkundige VAN BERKHEY zijnen arbeid aan dit gedeelte der *Natuurlijke Historie van Holland* zoo onvermoeid voortzet, en in vele opzigten zoo loffelijk volvoert, mogen wij in onze *Letteroefeningen* des niet zwijgen; fchoon wij wel willen erkennen, dat het bezwaarlijk valle, daarvan een beoordeelend berigt te geven, ter oorzake dat wij het keurigfte in dezen arbeid, de Platen en derzelver Ophelderingen, die eigenaardig een zoo groot gedeelte beflaan, niet kunnen doen kennen. Veel meer blijft voor ons niet over, na in vorige Aankondigingen genoeg aangemerkt te hebben wegens den bij-

bijzonderen schrijfstrant, aan BERKHEY eigen (*), dan eene opgave van 't geen wij in dit Stuk aantreffen, om dus den gang dezes Werks te volgen, en onze Lezers niet onkundig te laten van de hoofdvoorwerpen, door 's ondervindingrijken Schrijvers pen den Landgenoot medegedeeld over een Beest, waarbij hij zoo veel belangs heeft, en gewis een gedeelte van 's Lands rijkdom mag genoemd worden.

Het Stuk, thans voorhanden, behelst in de Derde Afdeelings I H. eene Verhandeling over de Inwendige Deelen der Koeijen in het algemeen, en bijzonder over de Ingewanden der Borst, als het Hart en de Longen. De uitvoerigheid over die belangrijke deelen, moeijelijk te beschrijven, „was," gelijk hij te regt aanmerkt, „onvermijdelijk, wilde men een volkomen verslag aan onze Natie in onze Moedertaal geven van zoo vele wonderen, als de bespiegeling der Natuurkenners, zoo oude als nieuwe, ter vergelijking uit dit Dier met den Mensch ooit hebben opgeleverd."

In het II H. ontmoeten wij de beschrijving van het Middenrif, benevens de Ingewanden van den Buik, als de Lever, de Milt, het Alvleesch, den Omloop, Nieren, Darmen, enz. Dit alles is doorvlochten met waarnemingen en opmerkingen, den Veekundigen Man overwaardig, en zal men gereed zijner uitweidingen, veelal van geene leerzaamheid ontbloot, verschoonen.

Het III H. dezer Afdeelinge stelt ons voor oogen de ontleed- en natuurkundige beschrijving van de Maag der Koeijen en hare zonderlinge plaatsing en werking in de Herkaauwing en Spijsvertering. Op dit onderwerp of die eigenschap is hij zeer breed, daar hij nagaat, of en in hoe verre dit eigenlijk Herkaauwen bij andere Dieren plaats hebbe.

Na, volgens zijne eigene waarnemingen en daar bij gevoegde aanmerkingen, de vier Magen der Koeijen uitwendig, in haren natuurlijken en omgekeerden Stand, ligging en zamenstel ontvouwd, en daarin naauwkeurig dit wonderlijk gestel waargenomen en de aandacht zijner Lezeren gevestigd te hebben op de wijsheid des Makers in het beschouwen der uitwendige bekleed-
sel-

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1806, bl. 522 en 529, en voor 1808, bl. 280.

felen, vereeniging der Magen onderling, derzelver banden, vaten, spieren, openingen enz., vaart onze ontledende Dierbeschrijver voort, met in het IV H. de inwendige gedaante der Koemaag te ontvouwen. — Schoon er te dezen opzigte zeer vele afbeeldingen door beroemde Mannen gegeven zijn, heeft hij ze zeer onvoldoende gevonden, om reden, dat de deelen, of liever de vier Magen, meest van elkander gescheiden, of veelal bij gedeelten zijn afgebeeld, alsmede omdat in dezelve de magen der jonge Kalveren zijn afgeteekend, waaruit zeer vele misvattingen zijn ontstaan; want daar schrandere Ontleedkundigen erkennen, dat de gestalte der maag in de eerstgeborene Kinderen verschilt van die in den lateren ouderdom en der volwassenen, zoo heeft dit niet minder plaats in de groote Dieren. — Bijzonderheden kunnen wij niet aanvoeren; anders plaatsten wij gaarne, wat hij leerzaams bijbrengt, ten betooge, dat de eigenschap, om eenigen tijd zonder drinken te kunnen zijn, niet alleen aan de Kameelen, maar ook bijzonder aan de Koeijen, Harten en Schapen, Bokken, Geiten, in één woord aan alle herkaauwende Dieren, eigen is.

Treffend is de opsomming der wondere schikking van alle de deelen, hier beschreven, en zijne gevoeligheid over de wijsheid des grooten Makers; ten slot schrijvende: „Vergeef mij, Lezer! zoo ik in dit stuk over de Koeijen, bijzonder in de Herkaauwing, niet verder heb kunnen doordringen; vergeef mij, zoo ik, om de rijkheid der stoffe, iets mogt overgeslagen, iets niet vatbaar genoeg mogt hebben voorgesteld. Vergeef mijne onmagt, mijne menschelijkheid, die niet verder heeft kunnen treden, en laat dan anderen na mij het verbeteren; en zoo mijn ronde Hollandsche aard somwijlen het ernstige met eerlijk jok vermengd heeft, ook hierin eisch ik uwe inschikkelijkheid. Voor den Burger, voor den Boer, voor den Landbouwer, voor den Veeman, voor den Landheer heb ik geschreven, en is er iets in voor den Geleerden, dan is mijn arbeid ook aan hun toegewijd."

Het V H. dezer Afdeelinge behelst eene inleiding tot de kennis van de mannelijke en vrouwelijke Teeldeelen der Runderen in 't algemeen, en bijzonderlijk eene ontleed- en natuurkundige beschrijving der Teeldeelen van den Stier, mitsgaders deszelfs Teeldriften. Dit onderwerp verklaart [redacted] volstrekt zoo

uit-

uitvoerig te hebben willen behandelen, als hem eenigzins doenlijk was. Alles, wat maar dienen konde ter vermeerdering der kennisse van zulk een wonderbaarlijk gestel, als dat der Teeldeelen in de Runderen is, heeft hij in diervoege voorgesteld, of ten minste getracht voor te stellen, dat zijne Landzaten, alschoon in de subtiele ontleedkunde niet bedreven, echter nagenoeg kunnen leeren kennen en onderscheiden, hetgeen tot dit verbazend gestel der Runderen behoort; te meer, daar dat gestel, even als de zamenstelling der Maag, geheel en al afwijkt en onderscheiden is van dat van alle andere Dieren, bijzonder van alle levendbarende Viervoetige Dieren.

Jammer, in de daad, dat wij de drie Platen, daartoe behoorende, niet aantreffen. Dan wij ontvangen des Schrijvers verzekering, dat met de ontbrekende Platen allen mogelijken spoed zal worden gemaakt, en dat dezelve bijzonder zullen worden gevoegd bij zoodanige Stukken van dit Werk, waarin weinige of wel geene Platen behooren. — De hier geplaatste doen ons ophelderende kunststukken verwachten. Derzelver uitlegging is doormengd met aanmerkingen, meestal zoo verknocht aan de verklaarde deelen, dat wij van alle overneming moeten afzien. In het verband komen zij zeer ongedwongen voor, en verspreiden licht. — Het VI H. behelst eene nadere en meer ontleedkundige beschrijving der Teeldeelen van den Stier.

Na de Mannelijke Teeldeelen, en de beschrijving van den Springtijd, benevens het togtig worden der Koeijen, te hebben afgehandeld, gaat de Schrijver met het VII H. over tot de ontleed- en natuurkundige beschrijving der vrouwelijke Teeldeelen in eene Koe. De algemeene en onvermijdelijk noodige benamingen opgegeven hebbende, laat hij er op volgen: ,, Andere benamingen, welke men aan deze deelen geeft, zijn aanstootelijk, en er behoorde met meerder eerbied aan gedacht te worden, gelijk door mijnen overleden Vriend Doctor SIMON STINSTRA, bij gelegenheid van het ontleden der menschelijke teeldeelen, te regt is aangemerkt, en gezegd, dat zulke verwonderenswaardige deelen, als die der Voortteling zijn, eerder met eerbiedige verwondering over de Wijsheid des Scheppers, dan met dartele en weelderige spotternij behoorden behandeld te worden: deze aanmerking heb ik, als eene gulden

spreuk,

fpreuk, altoos onthouden, en, bij het onderzoek van velerlei teeldeelen der dieren, bij mijne leerlingen in acht genomen."

Niet ten onregte neemt BERKHEY, bij de uitgave van het laatste Stuk dezes Deels, de gelegenheid waar, om zijnen arbeid, uit een bijzonder oogpunt befchouwd, aan te prijzen. De aanftelling door zijne Majefteit, den Koning van *Holland*, eener Commisfie van geleerde en kundige Mannen, ter bevordering van de Vee-Artfenijkunde, en ten onderzoek naar de bekwaamheden der genen, welke de Vee-Artfenijkunde begeeren uit te oefenen, ten einde in bijzondere Departementen bekwame Vee-Artfen, of, zoo als de Boeren zeggen, Koemeesters, aan te ftellen, doet hem denken, en in de daad, onzes inziens, met veel gronds, dat zijne *Natuurlijke Historie van het Rundvee*, in dit opzigt, met betrekking tot de Koeijen, wel eenige aandacht waardig is, om dezelve te kunnen aanmerken als eene handleiding, niet alleen voor de Koemeesters, maar zelfs voor hoogere Geleerden: want daar men in dezelve de fpreekwijzen, kunsttermen, gebruikelijke middelen, Vroedkundige en andere bewerkingen onzer Vaderlandfche Huislieden vindt, en deze, bijzonder de Vriezen en Hollanders, buiten alle tegenfpraak, in ervarenheid, ten aanzien der Koeijen, alle Europifche Volken te boven gaan, geeft dit dus aan geleerde ontleed- en ziekte-kundigen gelegenheid, om hier te vinden, hetgeen in alle uittrekfels en navolgingen van uitheemfche Werken niet kan gevonden worden, wanneer men flechts het geleerde Theoretifche en het natuurlijk ondervindende van ons Vaderland vereenigt.

Verhandelingen over de Uitbreiding des Christendoms, uitgegeven door TEYLERS *Godgeleerd Genootfchap.* (XXIIIfte Deel.) *Te Haarlem, bij* J. Enfchedé en Zoonen *en* J. van Walré. 1809. *In gr. 4to.* 534 *Blz.*

EERSTE BERIGT.

TEYLERS Godgeleerd Genootfchap, onder andere Vragen, door 't zelve van tijd tot tijd voorge-

ſteld, ten doele hebbende, om het *Christendom*, en alles, wat daartoe betrekking heeft, te verdedigen tegen de aanvallen des Ongeloofs, kon, met den geest des tijds ten volle bekend, niet nalaten het oog te vestigen op de tegenwerping des Ongeloofs, ontleend uit de ſchijnbaar nog zoo onvolkomene uitbreiding der Evangelieleer onder het menschdom. Onbekend was hetzelve de aanmerking niet, ter wegruiming dier zwarigheid veelmalen in 't midden gebragt, dat men, uit hetgeen tot heden nog niet gebeurd is, geen wettig beſluit kan trekken, met opzigt tot hetgeen, in 't vervolg, nog *kan* en *zal* gebeuren; doch was hiermede niet voldaan, aangemerkt men, dus redekavelende, de tegenwerping der Ongeloovigen niet wegneemt, maar veeleer toeſtemt. Sommigen, het zwakke en onvoldoende dier oplosſing gevoelende, hebben gemeend, de kracht dier tegenwerpinge meer volkomen te kunnen ontzenuwen, met te beweren, dat de Voorzeggingen, betreffende de algemeene omhelzing der *Christelijke* Leere, niet zoo zeer in eenen *ſtrikten* en *letterlijken*, als wel in den gewonen *Oosterſchen*, *vergrootenden* zin, behooren te worden opgevat, of op een aanmerkelijk meest beſchaafd gedeelte van het menschdom toegepast; en dat men dezelve, in dien zin genomen, als reeds dadelijk vervuld mag beſchouwen, zoo in de verbazende menigte van regtſtreekſche en eigenlijk gezegde Belijders en Aanklevers van het *Christendom*, als in het nog veel grooter aantal van de zulken, op wier Godsdienſtig Stelſel de Leer van het Evangelie, in hare voornaamſte punten, eenen zoo blijkbaren invloed had, te weten dat der *Mahomedanen*, voor zoo verre men onderſtellen kan, dat daarmede het oorſpronkelijk doel van GOD, in de bekendmaking van het Evangelie ter verlichting van het Menschdom, bijaldien niet reeds *ten volle*, immers op eene genoegzame wijze bereikt is, om er de meergemelde Voorzeggingen op toe te pasſen.

Het was deze laatſte oplosſing in 't bijzonder, welke TEYLERS Godgeleerd Genootſchap nader verlangde getoetst te zien; te welken einde het ter Prijsvrage ophing: *In welken opzigte mag men redelijkerwijze veronderſtellen, en op goede gronden beſluiten, dat de verbreiding der Evangelieleer oorſpronkelijk door* GOD *bedoeld zij? — in hoe verre is dat doel reeds bereikt? — en hoe laat zich op die wijze de tegenwerping der Ongeloovigen, ontleend uit de ſchijnbaar nog zoo onvolkomene uitbreiding dier Leere*

onder het Menschdom, vergeleken met hetgeen daaromtrent in oude tijden voorspeld is, het best en meest voldoende oplossen?

Blijkens het korte Voorberigt, is het Genootschap niet alleen gelukkig geweest in een aantal Antwoorden te ontvangen, maar, onder een *veertiental* Verhandelingen, waren er vele, die niet slechts alle aandacht verdienden, maar inzonderheid *vier*, die zeer veel opmerkings en elk der Gouden Eermunte waardig gekeurd werden. Veel overlegs baarde het, hoe te handelen met Stukken, die elkander den Lauwer der Overwinninge betwistten. De keus viel eindelijk op *twee*, en toen hing de schaal der beslissinge nog eenigen tijd in evenwigt. In 't einde sloeg dezelve door, en het geopend Briefje gaf, als Overwinnaar, den naam te lezen van JAN WILLEM STATIUS MULLER, *Leeraar der Evangelische Luthersche Gemeente te Haarlem.* — Aan de zoo sterk mededingende Beantwoording wezen Heeren Directeuren onmiddellijk den Zilveren Eerprijs toe. Binnen den gestelden tijd openbaarde zich als Schrijver de Heer NICOLAAS GODFRIED VAN KAMPEN, te *Leyden.* — De uitgebreidheid dier beide Verhandelingen wederhield het doen drukken van andere, die zulks anderzins dubbel waardig zouden geweest zijn. En in de daad zij maken te zamen een Boekdeel uit, 't geen wij niet twijfelen of het zal door Bijbel- en Godsdienst-minnenden met genoegen gelezen worden.

Om de Lezers van ons Maandwerk des te verzekeren, kunnen wij niets beters doen, dan het beloop dier beide Stukken op te geven. Eene aandachtige en onbevooroordeelde overweging van dezelve heeft ons in 't zelfde geval gebragt als de Beoordeelaars. De Schrijvers, schoon een zeer onderscheiden spoor betredende en op een eenigzins verschillend einde uitkomende, verdienen allen lof van arbeidzaamheid, van belezenheid, van oordeel, van vrijmoedig uitkomen voor hunne begrippen, van ernstigen ijver voor het *Christendom* en de verdediging van deszelfs zaak. In eenige stellingen, en bovenal in de verklaring van sommige plaatsen der Heilige Bladeren, zullen zij gewis aller bijval niet ontmoeten; doch over het geheel zal hun van opgeklaarde verstanden, ook te dien opzigte, geen lof, geene goedkeuring ontzegd worden.

De uitgebreidheid van de Verhandelingen, de menigte der zaken, daar in voorkomende, noodzaakt ons, voor tegenwoordig, ons tot die van den Eerw. MULLER te bepalen, en het verslag der Verhandelinge zijns Me-

 de-

dedingers tot eene volgende gelegenheid uit te stellen.

De Eerw. MULLER, bij den aanvange opmerkende, dat de *Mahomedanen* in de wereld veel talrijker zijn dan de *Christenen*, zijnde van 1100 millioenen (de onderstelde bevolking der wereld) ten minste 600 der *Mahomedaansche*, en nog geen 200 der *Christelijke* Leere toegedaan, en dat de Ongeloovigen daaruit eene tegenwerping tegen de Waarheid en Goddelijkheid van het *Christendom* ontleenen, stelt deze in alle hare kracht voor. De Vraag des Genootschaps nader bepaald hebbende, onderzoekt hij in de *Eerste Afdeeling*, in welken opzigte men op goede gronden veronderstellen mag, dat de uitbreiding der Evangelieleer oorspronkelijk door GOD bedoeld is. Twee middelen, oordeelt de Schrijver, zijn er, om dit te weten: *vooreerst*, door te onderzoeken, of er eenige stellige Voorzeggingen in den Bijbel zijn, waaruit dit blijkt; en *ten tweede*, door acht te geven op den aard, inhoud en strekking der Evangelieleer zelve.

Beide deze overweegt hij, en voert de Voorzeggingen aan der *Profeten*, van JEZUS, en van de *Apostelen*. De slotsom zijner voordragt is: „ dat eene *algemeene* omhelzing van den *Christelijken* Godsdienst door het „ Menschdom *niet* voorspeld is in de Schriften, van de „ *Christenen* voor heilig gehouden; dat veeleer uit de „ Voorzeggingen, die wij daaromtrent in den Bijbel „ vinden, alleenlijk volgt, dat die Godsdienst zich niet „ slechts tot het *Joodsche* Land, of tot de *Joden* alleen, „ zou bepalen, maar zich tot allerlei Menschen en Volken op den aardbodem zou uitbreiden, en zoo wel „ van *Heidenen* als van *Joden* zou omhelsd worden."

Doch daaruit, dat noch JEZUS noch de Profeten stellig gezegd hebben, dat het Evangelie ooit algemeen zal worden, volgt, naar 's Schrijvers oordeel, nog niet, dat het daarom niet geschieden *kan* of *zal*. De mogelijkheid blijft altijd over, en, om over de wezenlijkheid of waarschijnlijkheid daarvan te oordeelen, beschouwt hij den aard en de strekking der Evangelieleer; twee Vragen beantwoordende, — de eerste, of de *Christelijke* Godsdienst van dien aard is en die inrigting heeft, dat hij ooit algemeen *kan* worden? — Algemeen, beweert hij, konden de Godsdiensten, welke vóór CHRISTUS in de wereld waren, niet worden. Aangewezen hebbende, welke eigenschappen een Godsdienst moet hebben, om algemeen te kunnen zijn, beweert hij, dat het *Christendom* alle deze

ze eigenschappen bezit. Omtrent dit stuk is MULLER zeer uitvoerig, met oplossing van tusschen beide komende tegenbedenkingen aantoonende, dat een Godsdienst, voor alle Menschen en Volken geschikt, in *Hoofdleeringen* en *Voorschriften* voor ieder even gewigtig en weldadig moet zijn, — de waarheid daarvan moet klaarblijkelijk zijn en gemakkelijk kunnen bewezen worden, — hij moet, wat deszelfs inhoud en vorm betreft, duidelijk en algemeen bevattelijk wezen, — hij moet niets leeren of behelzen, hetwelk niet onder alle Staatsbesturen, in alle landen, in alle toestanden en uiterlijke omstandigheden der verschillende menschen uitgeoefend en waargenomen kunne worden, — hij moet geen haat omtrent andersdenkenden inboezemen of slechts veroorloven, maar zijn geheele geest en bedoeling moet strekken, om alle menschen, zonder onderscheid, zoo naauw als mogelijk is met elkander te vereenigen, — hij moet van allen Staatsbestuur onafhankelijk zijn, en geene Burgerlijke Magt behoeven, om te blijven voortduren en zijnen weldadigen invloed te openbaren, — eindelijk moeten deszelfs Hoofdwaarheden en Voorschriften in alle talen kunnen worden voorgedragen. — De Eerw. MULLER erkent hier de voetstappen te drukken van den grooten REINHARD, in diens met lof bekende Werk: *Proeve over het Plan, hetwelk de Stichter des Christendoms tot heil der wereld ontwierp.* In het wezenlijke komen de zeven door den Schrijver opgenoemde eigenschappen met die van REINHARD overeen; alleen heeft hij dezelfde denkbeelden, duidelijkheidshalve, wat meer ontwikkeld. — Voorts heeft hij van REINHARD, opdat wij dit hier tusschen beide opmerken, een veelvuldig gebruik gemaakt; en zouden de aanhalingen, uit een Werk zoo algemeen in handen, korter hebben kunnen vallen.

Een stap verder gaat de Verhandelaar, aanwijzende, dat de *Christelijke* Godsdienst ook de *eenige* is, die algemeen kan worden. De Godsdienst, die hier het meest in aanmerking zou kunnen komen, is de *Mahomedaansche.* Deze wordt van deszelfs voordeelige en ongunstige zijde beschouwd; en in onderscheidene opzigten getoond, dat de Leer van JEZUS eenen voorrang heeft boven die van MAHOMED, ten aanzien van de geschiktheid om *algemeen* te kunnen worden. — De Godsdienst van MAHOMED behelst te veel stellige en bepaalde geboden, zelfs omtrent uitwendigheden, die nooit alge-

meen waargenomen kunnen worden. — De Stichter van het *Christendom* is niet flechts Leeraar, maar ook Voorbeeld. — De *Mesfias* der *Christenen* is een Zoon van GOD, die in de naauwfte betrekking met GOD ftond, en van den Hemel gekomen was. De *Mesfias* der *Mahomedanen* is flechts een Profeet, een Mensch, die alleen met ingevingen verwaardigd, maar niet zelf van GOD gekomen was. — De Heiland der *Christenen* is een lijdende Heiland, dus beter voor de menfchelijke natuur en zwakheid, in dezen ftaat van onvolmaaktheid, berekend. De Heiland der *Mahomedanen* is een zegevierend Held en gelukkig Veroveraar. — De Hemel van MAHOMED is te zinnelijk, en ftrijdt te zeer met de zedelijke natuur en de beftemming van den Mensch. — Met korte woorden wijst MULLER aan, dat de *Joodfche* Godsdienst althans de vereischten, om eene algemeene Godsdienstleer te wezen, derft.

Langer ftaat MULLER ftil, om het beweren der *Godisten*, dat de Natuurlijke Godsdienst de gefchiktfte is om algemeen te worden, te wederleggen, uit den aard van dien Godsdienst, uit de Gefchiedenis en de Ondervinding; bijzonder aandringende, dat die Godsdienst ons niet verdraagzaam maakt. — Dit gedeelte is ons het zwakfte of minst gelukkig uitgewerkte voorgekomen. De door hem aangetogene Schrijvers, WATSON en ROUSTAN, doen meer af, en het verwondert ons, dat hij des niet geraadpleegd hebbe met of vrucht getrokken uit het Eerfte Deel der *Verhandelingen van* TEYLERS *Godgeleerd Genootfchap*.

De tweede Vraag, die MULLER zich ter beantwoording voorftelt, en waaromtrent hij korter is, komt hier op neder: Kan het de bedoeling van GOD wezen, dat de *Christelijke* Godsdienst ooit algemeen worde? — Hij onderzoekt, welke GODS bedoeling met den mensch in 't algemeen is, en toont, dat er geen Godsdienst op de wereld gevonden wordt, die meer aan de oogmerken van GOD beantwoordt, dan de *Christelijke*. — Wijders onderzoekt hij, in welken opzigte men onderftellen mag, dat deze algemeene uitbreiding der Evangelieleere door GOD eigenlijk bedoeld is, en bewijst, vooreerst, dat er geene *volftrekte*, maar *betrekkelijke* algemeenheid, dat er eene *regtftreekfche* en *zijdelingfche* uitbreiding beide is beoogd: eene *regtftreekfche*, alzoo eene *zijdelingfche* alleen met de verklaringen van JEZUS

en

en ook met GODS uitdrukkelijken wil strijdig is. Tot de *regtstreeksche* toont MULLER, dat niet vereischt wordt, dat alle *Christenen* in alle Landen ook dezelfde uitwendige *Plegtigheden* en *Kerkgebruiken* hebben, noch omtrent de *Leer* volkomen eens denken. GOD bedoelt alleenlijk eene uitbreiding van de *Hoofdwaarheden*. — Wat de *zijdelingsche* uitbreiding betreft, bewijst hij en toont, dat het GODS bedoeling is, om door den *Christelijken* Godsdienst het menschdom te verbroederen.

Tot het onderzoek tredende, binnen welken tijd die bedoelde uitbreiding, volgens GODS oogmerk, zou moeten tot stand komen, wijst de Verhandelaar aan, dat dezelve niet dan zeer langzaam kan voortgaan, en zal duren, zoo lang er menschen op deze aarde wonen. Hij beantwoordt de tegenwerping, dat deze uitbreiding het werk der Voorzienigheid is, op eene treffende wijze. De slotsom van dit gedeelte des Antwoords geeft MULLER met deze woorden op: „Het is de bedoeling „van GOD, om het eigenlijk gezegde *Christendom* zoo „ver uit te breiden, en hetzelve zoo vele regtstreeksche belijders en aanklevers te doen verkrijgen, als „met de vatbaarheden en de zedelijke vrijheid der „menschen bestaanbaar is; zoo dat er reden is te verwachten, dat het zich eens tot het grootste gedeelte des Menschdoms, in den eigenlijken zin des „woords, zal uitstrekken. Het is de bedoeling van „GOD, om door het *Christendom* ook zijdelings op andere menschen en volken te werken, en het geheele „menschdom deszelfs heilzame invloeden te doen ondervinden. Maar dit vereischt langen tijd, vele „voorbereidingen, en zal het werk zijn van het geheele tijdvak, waarin menschen op aarde wonen, en alzoo duren tot aan den afloop der Eeuwen."

De *Tweede Afdeeling* dient om aan te toonen, in hoe verre dit doel van GOD, ten aanzien van de uitbreiding der Evangelieleere, reeds bereikt is. — De beantwoording van drie gewigtige Vragen dient, om dit stuk uiteen te zetten. De eerste: Hoe verre is het doel van GOD, in de regtstreeksche uitbreiding van de eigenlijk gezegde Evangelieleer, reeds bereikt? Hier slaat de Verhandelaar een geschiedkundig oog op de uitbreiding van den *Christelijken* Godsdienst zelven, in den eersten tijd, en voorts na KONSTANTYN. Hij vergelijkt die uitbreiding met die van den *Mahomedaanschen* Godsdienst;

dienst; eene korte geschiedenis van MAHOMED wordt hier ingevlochten, en getoond, hoe geheel anders het gelegen ware met de uitbreiding van den *Christelijken* Godsdienst; terwijl deze laatste den *Mahomedaanschen* voorbereid had. Voorts slaat hij het oog op de voordeelen, die de uitbreiding des *Christendoms* reeds heeft voortgebragt, gaat met mannelijken ernst de gewaande nadeelen, door het *Christendom* veroorzaakt, te keer, wijst de voordeelen treffend aan, en gaat de tegenwerping te keer, alsof de laatsten toch zouden ontstaan zijn.

In het tweede Hoofdstuk dezer Afdeelinge beantwoordt MULLER de vraag: In hoe verre heeft het *Christendom* reeds invloed gehad op de verlichting en zedelijke beschaving van andere volken en menschen, die geen *Christenen* zijn? — Hier slaat hij het oog op menschen, die in *Christen*-landen en onder de *Christenen* wonen, *Joden*, *Godisten*, *Wijsgeeren* en zoogenaamde sterke Geesten. Voorts op menschen en volken, die buiten den kring der *Christen*-wereld wonen, en meer bepaald op den *Mahomedaanschen* Godsdienst. — In dit alles is veel, zeer veel doeltreffends.

Nog schoot MULLER de beantwoording over der vrage: Wat mogen wij, redelijkerwijze en op goede gronden, ten aanzien van de verdere uitbreiding des *Christendoms*, zoo ten opzigte van deszelfs regtstreekschen als zijdelingschen invloed, in de toekomst verwachten? — De Verhandelaar, zijne boven gemaakte bepalingen inroepende, toont, dat wij eene grootere uitbreiding en algemeene omhelzing deszelven mogen verwachten. Dit besluit grondt hij op het oogmerk van GOD, op de strekking van den *Christelijken* Godsdienst, en op den aard der zake; op de plaatshebbende omstandigheden in de wereld. De pogingen der Zendelingen worden beoordeeld, en een beter weg, dan dezen doorgaans bewandelen, aangewezen. — Voorts geeft MULLER zijne hoop op eene verdere uitbreiding, ondanks alle zwarigheden, te kennen, en dat wij geheel bijzonder mogen hopen op eene algemeene Verbroedering van het Menschdom, zoo dat beantwoord worde aan zijne gekozene zinspreuk uit J. J. ROUSSEAU: *Le Christianisme est dans son principe une religion universelle, qui n'a rien d'exclusif, rien de local, rien de propre à tel pays plutôt qu'à tel autre. Son divin auteur, embrassant également tous les hommes dans sa charité sans*

sans bornes, est venu lever la barrière, qui séparait les nations, et réunir tout le genre humain en un peuple de frères.

Deze opgave wijst uit, dat de Verhandelaar het onderwerp uit gepaste oogpunten beschouwd, en vlijtig bearbeid hebbe. De stijl, door hem gevoerd, is mannelijk; de taal draagt eenige merkteekenen, dat hij zeer gemeenzaam is met *Duitsche* Schrijvers.

ANNA, *en* MARIA TESSELSCHADE, *de Dochters van* ROEMER VISSCHER, *door Mr.* JACOBUS SCHELTEMA, *Lid van het Koninklijk Instituut, Secretaris der Tweede Klasse van hetzelve, enz. Te Amsterdam, bij* J. W. IJntema en Comp. 1808. *In gr. 8vo. 247 Bl.*

Wij kunnen ons geen gewigtiger, en te gelijk geen aangenamer tafereel in de lange galerij onzer Nederlandsche Lettergeschiedenis voorstellen, dan die gezellige, die vrolijke, en tevens die belangrijke en verstandige gezelschappen op het hooge Huis te Muiden, toen de groote, de kundige, de brave Drossaard zijne kunst- en tijdgenooten op zijn oud Hollandsch gulhartig en verstandig onthaalde; toen deze luisterrijke Vriendenkring, van dat Slot, als weleer Minerva van haren hoogen Tempel te Athene, verlichting, beschaving en onopgesmukte geleerdheid alom verspreidde. Nimmer misschien was gulle eenvoud met vaste en stevige wetenschap, vriendschap met kunstliefde, vernuft met kennis als ter maaltijd dus vereenigd. Aan de behoefte van verstand en hart werd te gelijk voldaan. Wiens verbeelding verlustigt zich niet gaarne daar, waar HOOFT met zijne Gade omringd wordt van eenen VAN BAERLE, REAEL, DE GROOT, HUYGENS, BAKE en anderen; terwijl eene kunstrijke DUARTE, of de sieraden harer Eeuwe, *de Dochters van* ROEMER VISSCHER, door kunstwerk, zang en snaren, hart en geest opwaarts heffen. Hij, wien slechts van verre de schitteringen van deze eerste flonkersterren aan onzen dichthemel in de oogen schenen, zal toch verlangen naar nadere kennismaking; hij zal nog, niet dan met diep ontzag, Muidens Slot aanschouwen, hetzelve met eerbiedigen voet, vol heilige nagedachtenis, als ter bedevaart binnentreden. Indien wij voor-

voorzeker ons in den kring der letterwereld, van het luisterrijkst tijdvak onzer Letterkunde voor eenige oogenblikken verplaatsen konden, wij zouden ons in geene Synodale Vergadering te Dordt, zoo onverdraagzaam als kundig en geleerd, in geene School van SALMASIUS, zoo bijtend als scherpzinnig, terugwenschen, maar kozen voorzeker HOOFT's en TESSEL's gezelschap. Zie daar ook de denkwijze van den oudheidminnenden SCHELTEMA; zie daar een' kring, waar hij te huis behoort, — een kring, waar hij een welkome en belangrijke gast zou geweest zijn. Ook ons noodigt hij andermaal tot dezen geleerden en smaakvollen Vriendenkring, en wil ons met de belangrijkste kunst- en dischgenooten meer en meer bekend maken. Hiertoe strekte zijne *Redevoering over* HOOFT's *Brieven*, en de daarbij gevoegde Aanmerkingen en Bijvoegsels; hiertoe strekken de thans voor ons liggende ANNA, *en* MARIA TESSELSCHADE, *de Dochters van* ROEMER VISSCHER.

Bij het zamenstellen eener aanmerkinge, achter de Redevoering over HOOFT's Brieven, over het zoo even genoemde Zusterpaar, ontwaarde de kundige SCHELTEMA, die het onderwerp, dat hij verkiest, niet, gelijk velen in onzen tijd, oppervlakkig behandelt, maar als uitput, dat zulk eene aanmerking of bijvoegsel de gewone lengte te boven ging, en besloot dezelve als aanhangsel achter gemelde Redevoering te voegen; dan ook hiertoe werd ras het zamengestelde te groot, en van daar het besluit, om eene afzonderlijke Redevoering over ROEMER's Dochters zaam te stellen; welke Redevoering weder met vele Aanmerkingen en Bijvoegsels verrijkt werd.

Wij hoorden eens dit Werk beoordeelen, als waren beide Zusters zulk eenen omslag en moeite niet waardig. Onkundige betweters! Wie, die zich verlustigt in de beschouwing der letterkundige Geschiedenis van het begin der Zeventiende Eeuw, begeert niet eene zeer naauwkeurige en volledige kennis te erlangen van ROEMER's Dochters? „ Elk," zegt SCHELTEMA te regt, „ die geen vreemdeling is in de Werken van onze beste Schrijvers en Dichters in de eerste helft der „ Zeventiende Eeuwe, weet, dat beiden uitmunteden door „ kunst, wetenschap en deugd; dat beiden, bij de vijftig „ jaren, den lust van haren leeftijd, den roem van hare „ sekse het sieraad van het Vaderland en van hare ge-

„ boor-

„ voorstad Amsterdam uitmaakten." Schande genoeg, zoo men ze niet kent! Wanneer men, over het algemeen, de Werken onzer beste oude Dichters en Schrijvers, die nu als voor een' spotprijs geveild worden, in meerdere waarde hield, zou SCHELTEMA niet behoeven te schrijven, „ dat zij aan velen niet, of „ naauwelijks bij name bekend zijn." Gelukkig, edel, gezegend zijn de pogingen van SCHELTEMA en zoo vele anderen, die thans met vollen ijver in de Geschiedenis onzer Dichtkunde werkzaam zijn, en de kern, het voortreffelijkste der oude Hoofddichters aan ons bekend maken. Deze, daar zij zien, dat men de oude krachtige, zenuwrijke en gespierde dicht- en letterkunde achter den nieuwen meer gepolijsten schrijftrant wil stellen, sparen geene poging, om oude meesterstukken te handhaven; zij gieten ze voorzigtig in nieuwen vorm, en beijveren zich, om ze, in hedendaagschen tooi uitgedost, bij kunstlievenden in te leiden en behagelijk te maken; opdat ook nu nog ieder, die smaak en gevoel heeft, terwijl hij het zegel zijner goedkeuring aan voortreffelijke nieuwe voortbrengsels hangt, overtuigd worde, dat HOOFT, VONDEL en andere Vernuften toch nog de edelste steenen zijn en blijven aan Neêrlands kunstkroon; juweelen, die, schoon misschien niet zoo zuiver geslepen als de nieuwe, in zich de hoogste waarde bevatten, daar zij steenen zijn van het eerste water; steenen, die van nabij moeten beschouwd worden; steenen, die den toets des tijds hebben doorgestaan.

Geven wij nu verslag van het Werk zelve.

De Titel pronkt met een fraai gewerkt Vignet, zijnde de waarschijnlijke Blazoenen van ANNA en MARIA TESSELSCHADE, met derzelver bijschriften.

Het Werk is opgedragen *aan de Nederlandsche Vrouwen.* Deze Opdragt is naar eisch, met gang en drift, krachtig gesteld.

In het Voorberigt geeft SCHELTEMA zijnen Landgenooten te kennen, uit welke geringe beginselen dit Werkje deszelfs oorsprong genomen hebbe; hoe hij bij het uitspreken der Redevoering goedkeuring verwierf; hoe hij reeds vroeg, in de verdere ontwikkeling, bij de Heeren JERONIMO DE VRIES, J. KONING en Mr. TH. VAN LIMBURG, eene heusche en zeldzame zucht tot medewerking vond; hoe hij, na eene uitnoodiging in dit Maandwerk, door de mededeelzaamheid der Heeren

J. BROU-

J. BROUWER, R. VAN EINDEN, P. VAN BRAAM, J. W. DE CRANE, A. VAN DER SCHOOR, V. SWART, M. TYDEMAN, J. VAN HALMAAL en P. W. SCHLOSSER, en vooral door den kunstigen Mr. W. BILDERDIJK, in de versiering en verrijking des Werks geholpen werd; dat hij hetzelve gaarne als een *vervolg* van dat over HOOFT's Brieven beschouwd zag; dat hij, om des Uitgevers wille, die kosten noch moeite gespaard heeft, op beter vertier hoopt, dan zijn vorig Werkje over HOOFT's Brieven gehad heeft; makende nog melding van zeker geschenkje van den Ridder VAN KINSBERGEN, en bevelende den jongen Vrieschen Kunstenaar VAN DER MEULEN, door wien de afbeeldingen van ROEMER en zijne Dochters zijn vervaardigd.

De Redevoering zelve bepaalt zich, na eene gepaste inleiding, in de eerste plaats, tot den Vader, ROEMER VISSCHER. Deze, tot het vermaarde driemanschap met COORNHERT en SPIEGEL behoorende, handhaafde de zuiverheid, orde en regels onzer taal. Als bestuurder der Kamer: *in liefde bloeijende*, deed hij veel nut tot vorming van jeugdige Dichters. Zijn huis was de verzamel- en leerplaats van vele Dichters en Letterminnaars. Hij zelf beoefende de Dichtkunst met goeden uitslag, en bezat omtrent voortbrengsels van kunst een' goeden smaak en een juist oordeel. Dit maakte hem belangrijk voor zijne tijdgenooten in het algemeen, en voor zijne Dochters in het bijzonder.

ANNA was tien jaren ouder dan TESSELSCHADE. Aan beider oefening en opvoeding werden geene kosten gespaard. ANNA stond haren Vader bij, sloeg daarom verscheidene aanvragen ten huwelijk af, verbeterde haars Vaders werk, en verwierf veel lof bij VONDEL, HEINSIUS, HOOFT, en bijzonder bij CATS, wiens dichttrant zij volgde. Bij eene reis naar Zeeland, was CATS met de Zeeuwsche Dichters, VAN BEAUMONT en anderen, in de weer, om haar, als eene tiende Zanggodin, te begroeten. Zij genoot in Zeeland veel eer, en was alom in achting door uitnemende kunstverdiensten. Zij huwde in 1623 aan Mr. DOMINICUS BOOTH VAN WEZEL, vestigde zich te Dordrecht, werd eene blijde en nuttige Moeder, trok later, om hare Zoons, naar Leyden, en bereikte eenen hoogen ouderdom.

TESSELSCHADE (dus genaamd ter gedachtenis van de zware *schade*, die ROEMER leed, door het verliezen van ve-

vele schepen in den storm van 1593 ter reede van *Tessel*) was veel schooner dan ANNA, en zeker niet min bekwaam en vernuftig. Zij was vol geest en aardigheid, het zout van de gezelschappen, en in zoo vele kunsten en wetenschappen bedreven, dat ieder daarover in verwondering opgetogen werd. Zij was de lievelinge van HOOFT, en volgde zijnen dichttrant met zeer gelukkigen uitslag. Zij huwde in 1623 aan ALLARD VAN KROMBALG, een verdienstelijk Krijgsman. Vele Dichters zongen ter eere van dit huwelijk. Twee Dochters waren de vruchten van hetzelve. De oudste had zij naauwelijks aan de kinderziekte verloren, toen haar geliefde Echtgenoot stierf. Daarna vroeg de vermaarde KASPAR VAN BAERLE haar ten huwelijk, en HUYGENS zocht haar van het Roomsche geloof af te brengen; beider poging was vergeefs. Naderhand woonde zij te Amsterdam, was en bleef alomme geacht en geëerd door de eerste Vernuften, en hield niet op, kunst en letteren gelukkig te beoefenen. Toen verloor zij, tot hare bittere droefheid, haar éénigst kind; en hoe zeer zij dit verlies moedig poogde te dragen, haar ligchaam was te zwak, en bezweek in 1649.

SCHELTEMA, deze korte levensschetsen op zijne, dat is op eene bevallige en met verzen aardig doormengde wijze bewerkt hebbende, weidt vervolgens in beider dichtwaarde en kunstgaven uit, en vergelijkt de beide Zusters op zeer oordeelkundige wijze. Er is in dit gedeelte bovenal zoo veel fraais en krachtigs, dat wij hetzelve als het gelukkigst gedeelte durven roemen. Ook het slot is belangrijk, en tot eene gepaste opwekking voor Vrouwen bijzonder geschikt.

Zie hier eene korte en zeer oppervlakkige opgave dezer uitmuntende Redevoering. Wij waren eerst voornemens, een meer aaneengeschakeld en naauwkeurig verslag en juist levensberigt van den Vader en zijne Dochters daaruit over te nemen; dan daar wij vreezen, dat velen, hiermede voldaan, het Werk zelve zich misschien niet zouden aanschaffen, en wij bij deze aankondiging niets minder dan dit zouden verlangen, zullen wij slechts oppervlakkig blijven. Op deze Redevoering volgen de *Aanmerkingen en Bijvoegsels*, welke meer dan twee derden van het geheele Werk beslaan. Deze uitvoerigheid behaagt ons, om derzelver belangrijkheid; en wij houden deze bijvoegsels voor

kost-

kostbare bijdragen, voor gulden geschenken in de letterkundige schatkist. Straks, echter, zullen wij ons over dezelve eene algemeene aanmerking veroorloven.

Ons bestek laat niet toe, het ruime veld dezer aanmerkingen en bijvoegsels te doorloopen; ook zouden wij daartoe, om zoo even gemelde reden, thans, hoe opgewekt, ongaarne overgaan. De gewigtigste zijn die over ROEMER VISSCHER; die, waarin de heerlijke en regt eigenaardige overzettingen, door den vermaarden BILDERDIJK geleverd, voorkomen; die over het ongeluk, TESSELSCHADE wedervaren door eene affspringende vonk uit een Smids winkel, welke haar één harer oogen op de smartelijkste wijze deed verliezen; die op hare kunstwerken, waar weder een uitmuntend gedichtje, door BILDERDIJK vertaald, wordt bijgebragt; en eindelijk die over de verwaarloozing onzer Letterkundige Geschiedenis, ten opzigte der geleerde en kunstige Vrouwen.

Wij hadden voor, op eene der aanmerkingen, betrekkelijk HUYGENS *Oogentroost*, eene misvatting op te merken, dan zijn daarin van den Schrijver zelven, door den volgenden brief, aangenaam voorgekomen.

Aan de Heeren Schrijvers der Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen.

Wel Ed. Heeren!

Hopende, dat Gij wel te eeniger tijd in uw geacht Maandwerk verslag zult geven van mijn Werkje over ANNA *en* MARIA TESSELSCHADE, ROEMER VISSCHERS Dochters, *vind ik hierin eene geschikte gelegenheid, om berigt te geven van het ontdekken eener dwaling, door mij ter goeder trouw begaan.*

Op bladzijde 203, *in de Noot No.* 56, *heb ik de redenen opgegeven, waarom ik van mijne vorige meening, dat het schoon Dichtstuk van* HUYGENS, *getiteld* Ooghentroost aen Parthenine, *niet aan* TESSELSCHADE *gerigt was, durfde afgaan, en heb vervolgens breedvoerig uitgeweid, om de waarde van dit Dichtstuk, als veroorzaakt door de ramp aan* TESSELSCHADES *oog, te leeren kennen: dan na het afdrukken van alles kwam mij de beste en vermeerderde druk van* HUYGENS Korenbloemen, *die ik vroeger alleen had doorgezocht met het oogmerk, of er ook nog iets omtrent de*

de beide Zusters gevonden wierd, dat in den eersten druk, dien ik zelf bezat, niet gevonden werd, op nieuw ter hand, en nu vond ik in het 21 *Boek der* Sneldichten *verscheidene Grafschriften op eene andre Vriendin*, LUCRETIA VAN TRELLO, *eene* Delftsche *Juffer, die ongehuwd was gestorven, met welke* HUYGENS *insgelijks eene onafgebrokene vriendschap had onderhouden, en aan welke hij vele verzen heeft gezonden, en wel in No.* 116 *één, hetwelk begint:*

Lucretia ligt hier, die 'k om èén ooghe troosten
Met leeringen gesooght uyt al het merg van Oosten, *enz.*

Aldus verviel mijne geheele redenering in éèns. De uitgaaf van mijn werk konde hierom niet opgehouden worden; en daar ik van dit dichtstuk ook melding had gemaakt in den tekst der Redevoering, op bl. 59, *zoude ik bijna alles hebben moeten doen herdrukken; voor het geven van een berigt bij het werkje was het ook reeds te laat; dus schoot mij niets over, dan op deze wijze mijne dwaling zelf te berigten, verzekerd dat door het bekend worden met dit voortreffelijk Dichtstuk van* HUYGENS *bij sommigen, en de herinnering van anderen, deze dwaling bij velen niet geheel onaangenaam zal zijn geweest.*

Ik heb de eer, enz.

(W. g.)

JACOBUS SCHELTEMA.

Wij danken den Heere SCHELTEMA voor dit berigt, en achten ons ten volle verpligt, deze misvatting, bij zoo veel schoons, nieuws en wetenswaardigs, over het hoofd te zien. Immers alles te zamen, zoo Redevoering als Bijlagen, draagt bewijs van ongemeenen arbeid en voorbeeldeloozen ijver in het nasporen. Om hiervan een klein bewijs te geven: meer dan *zeventig* grootere en kleinere Werken zijn door den Schrijver aangehaald; terwijl er voorzeker nog vele meerdere te vergeefs zijn nageslagen. Welk eene vlijt en onvermoeide zucht tot onderzoek voor eenen, die de Letterkunde als uitspanning behandelt! SCHELTEMA moet een allergelukkigst geheugen bezitten, en is inderdaad in de Geschiedenis onzer Dicht- en Letterkunde geheel te huis.

Eene algemeene aanmerking hebben wij op dit Werk. Boek en aanmerkingen en bijvoegsels loopen te veel inéén; men kan al te duidelijk zien, dat het eerste de schets,

fchets, het andere de nadere bewerking van het geheele ftuk geweest is. Trouwens niemand zal het den Schrijver kwalijk afnemen, dat hij, na het uitfpreken der Redevoering, dezelve niet in de Bijvoegfels als verfnipperde. Ieder, die immer deze foort van werk in handen had, zal erkennen, dat ftijl, gang van denkbeelden, perioden enz. zulks niet toelaten. Maar het is toch ook zeker, dat, met al den tegenwoordigen letterfchat, de Redevoering vrij wat zakelijks en treffends uit de Bijvoegfels zou hebben kunnen ontleenen.

De ftijl van SCHELTEMA mag, onzes oordeels, zeer gelukkig genoemd worden. Zwier en kracht wedijveren om den palm der overwinning. Geestig en juist ter fnede zijn de dichtftukjes ingevlochten. De zaken zijn zeer gepast uit elkander gehouden; hetgeen voorzeker niet gemakkelijk geweest is, in zulk eene belemmerende volheid, voor een veelwetend en vernuftig Schrijver.

Zoo er nog eenige fmaak voor goeden en ftevigen kost bij onze Letterminnaars huisvest; zoo er bij Mannen nog eenige eerbied voor rijkbegaafde en kunstkeurige Vrouwen gevonden wordt; zoo de Nederlandfche Vrouwen zelve nog belang ftellen in geestverheffing en uitnemendheid van kunstvermogen bij hare Zusters, moet dit Werk grooten bijval vinden; te meer, daar het prachtig verfierd is met een fraaijen Titel en de kunftige Afbeeldfels van ROEMER en zijne Dochters; welke prenten door den Kunftenaar P. H. L. VAN DER MEULEN zoo fraai en krachtig zijn behandeld, dat hij ten volle de aanmoediging verdient, welke SCHELTEMA te regt deszelfs werk waardig acht.

Wij verlangen naar meer dergelijke Werken van SCHELTEMA, en „ flachten," om met HOOFT jegens TESSELSCHADE te fpreken, „ alle de rijke luiden, die, hoe zij meer hebben, hoe zij meer hebben willen (*)."

(*) HOOFT's Brieven, in de *Mengelwerken*, bl. 309.

Iets

Iets over het herstellen der Dijken aan de Rivieren, ter voorkominge van Dijkbreuken en derzelver nadeelige gevolgen. Te Amsterdam, bij de Erve C. N. Guerin. 1809. *In gr. 8vo.* 23 *Bl.*

In dit *Iets* wordt eigenlijk gehandeld, niet van het *herstellen* der dijken, maar van aan dezelven *eene geheel andere gedaante te geven*, en van, daardoor, en door het maken van *hulpkanalen*, alle onze voor overstroomingen der rivieren blootliggende landen in 't gemeen, en den *Alblasser-waard* allerbijzonderst, daarvoor te beveiligen. Hiertoe slaat de Schrijver *eenvoudig* voor, om aan de dijken overal eene *buiten-dorceering* (*docering*) te geven *van vier duimen*, en eene *binnendocering van drie en een halven duim*, beiden *op den voet*. Dit is eene kleinigheid, en de *specie*, welke slechts drie of viermalen den inhoud van de tegenwoordige dijken zou uitmaken, overal te vinden! — De *Alblasser-waard* moet daarenboven nog beter verzekerd, en, te dien einde, *van den Tielerwaard en verder bijliggende Districten, door een extra hooge en zware zeer platte afhellende dijk, geheel worden afgesłooten* (*afgesloten*) *beginnende van den Lekkendijk beneden Cuilemburg, en eindigende dan den Waaldijk bij Gorcum.* — Voorts moeten er drie *hulpkanalen* gemaakt worden, *vooreerst* door de rivier de *Lingo* (*Linge*) naar boven te verlengen, en haar, DOOR EEN DUIKER, OF VERLAAT, in den dijk van het *Pannerdensch* kanaal, gemeenschap met den *Rhijn* te geven, welks water zij dan gedeeltelijk kan afvoeren; *ten tweede* door de *Greb* met den *Eem* te *Amersfoort* te vereenigen, waardoor een ander deel van het *Rhijn-water* geloosd kan worden; en *ten derde* door van *Wouwdrichem* een kanaal te graven naar den *Biesbosch*, waardoor een deel van het *Maas-* en *Waal-water* kan worden afgetapt. — Vervolgens spreekt de Schrijver nog van de *afsluiting der Lek*, welke hij *tusschen Rheenen en Lijnden* gedaan wil hebben, DOOR EEN HOUTEN SLUIS MET SCHUIFDEUREN, DWARS IN DE RIVIER, *ten einde des noods het* EXTRA HOOG WATER *te keeren*, hetwelk hij dus hier, in weêrwil zijner hulpkanalen in den *Pannerdenschen*

schen dijk en door de *Greb*, nog wacht. Over het geheel schijnt hij niet veel te vertrouwen op den dienst, dien zijne hulpkanalen moeten doen; want waartoe anders zijne verzwaring der dijken? Om gewoon hoog water te keeren, zijn dezelve thans over het geheel zwaar genoeg. Doch hij wacht ook nog *extra hoog water!* De *hulpkanalen* zijn dan tamelijk nutteloos; want als de dijken zoo gemaakt moeten worden, dat zij bestand zijn, wanneer de kanalen geen dienst doen, kan men het wel enkeld op de dijken laten aankomen. Alleen men zou dan ook nog ergens op bedacht moeten zijn, hetgeen den Schrijver ontslipt schijnt; namelijk om de dijken tegen het *extra hoog* water ook wat te *verhoogen*. — Hij gewaagt eindelijk ook nog van de kosten, tot het bewerkstelligen zijner voorslagen vereischt, en zegt deswege: *zoo het beter gedaan, dan gelaten is, behooren de kosten tot geene objectie aangevoerd te worden.* Ook merkt hij aan, dat zij niet op ééns, maar in den loop van vier of zes jaren, noodig zouden zijn, en besluit met als zijn gevoelen te uiten, dat zij op onderscheiden wijzen *gerepartitieerd* behoorden te worden, zoo dat onder andere de afsluiting van de *Lek*, door *Utrecht*, *Amstelland*, *Rhijnland*, *Delfland* en *Schieland*, die er door beveiligd zouden worden (hier schijnt hij de *Alblasser* en *Krimpener waarden* te hebben vergeten) moest bekostigd en onderhouden worden. Dit zou zeker zeer strooken met het *Systema van* EENHEID, en, zoo *Delfland* en *Schieland* er, in de gevolgen, eens door bevonden werden *bedorven* te zijn, ten hunnen aanzien ook zeer billijk wezen! — Het geheele stukje is zijne geboorte schuldig aan de tijdsomstandigheden, en zijne uitgaaf waarschijnlijk aan de bedenking, dat het, op den *titel* af, wel aftrek zou hebben. Het publiek had het echter, zonder schade, kunnen ontberen, en, zoo de Schrijver verder voor hetzelve werken wil, mag hij wel leeren zich wat naauwkeuriger uitdrukken en zijnen stijl beschaven. — De verbeteraar der *proeven* heeft zich schandelijk gekweten.

Bibliotheca Critica. Vol. III. Pars IV. Amstelodami, apud Petrum den Hengst. MDCCCVIII. (IX.) LXXIV. 224.

Met dit stuk hebben dan eindelijk de liefhebbers der oude Letterkunde de *Bibliotheca Critica*, na dertig jaren, compleet. Wij beginnen dit ons verslag van hetzelve met deze aanmerking, niet om daardoor den Hoogleeraar WIJTTENBACH een verwijt te doen, als of hij de liefhebbers van zijn werk te lang had laten wachten; wij behooren noch onder degenen, die alleen de voltooijing der *Bibliotheca Critica* begeerden (pag. II & III.), om dezelve te kunnen laten inbinden, ten einde de afzonderlijke stukken in de boekenkast niet verstrooid raakten, noch ook onder die, welke (pag. IV.) eene letterschuld met meer hevigheid invorderen dan eene geldschuld; veeleer zouden wij ons onder hen rangschikken, die (pag. II.) niet gaarne de oude naauwkeurigheid des Hoogleeraars aan de overhaasting opgeöfferd zagen: — maar de bovenstaande aanmerking is alleen de uitdrukking van ons genoegen, dit uitmuntend werk, waarin zoo groot een schat van *Classische* geleerdheid, in eene *Classische* taal voorgedragen, te vinden is, eindelijk voltooid te zien, terwijl wij jaren lang de verdere voortzetting van hetzelve niet hadden durven verwachten.

Gelijk het vorige stuk met een' brief aan den Heer JERONIMO DE BOSCH, *Curator* der Koninklijke Universiteit te *Leyden*, begint, zoo staat aan het hoofd van het tegenwoordige een brief aan den Hoog Welgeboren Heer FRANS GODARD, *Baron* VAN LIJNDEN, *Curator* der *Akademie* te *Franeker*, voor eenige jaren geliefd leerling van WIJTTENBACH, onder wiens voorzitting hij zijne uitmuntende Verhandeling *de Panaetio Rhodio, philosopho stoico*, (12 *Junij* 1802) met groote toejuiching heeft verdedigd. Na op eene geestige wijze de liefhebbers zijner *Bibliotheek* in lezers en koopers onderscheiden, en zijn onderhoud met eenen en anderen opgegeven te hebben, schetst de Heer WIJTTENBACH eerst kortelijk de lotwisselingen, hem sedert het begin der uitgave van de *Bibliotheca Critica* bejegend, waarvan het resultaat is, dat hij verklaart, meer geluk dan ongeluk ondervonden te hebben, en dus zonder ondankbaarheid niet anders dan te vreden met zijn lot te moeten zijn; vervolgens geeft hij, ook kortelijk, doch zeer treffend en naar waarheid, eene schilderij van alles, wat gedurende hetzelfde tijdverloop den Vaderlande is overgekomen, en van de twisten en beroerten, die hetzelve benevens zoo vele andere Volken geschokt hebben en in de gevolgen nog schokken. Van deze twisten en beroerten neemt de Hoogleeraar een' overgang tot de nieuwe wijsgeerige School van KANT, als die de veroor-

zaakster van gelijke oneenigheden in de Wijsbegeerte geweest is. Reeds dit begin is vrij scherp, vooral door eene, den Heer WIJTTENBACH zeer gewone, aanhaling van eenige regelen van VIRGILIUS, waardoor de voorstanders der *Critische* Wijsbegeerte, die hunnen invloed hebben zoeken, maar niet hebben kunnen algemeen maken, bij de winden vergeleken worden, welke

vasto rex Aeolus antro
Imperio premit, ac vinclis et carcere fraenat.
Illi indignantes magno cum murmure montis,
Circum claustra fremunt.

Hierop verhaalt hij een gesprek, waarin de Heer VAN LIJNDEN, hem voor eenigen tijd op zijn buitengoed bezoekende, hem eene belofte herinnerde, om zijne meening over de *Critische* Wijsbegeerte voor te dragen, en 't welk vervolgens tusschen hem, VAN LIJNDEN, en nog twee daarbij komende Vrienden, hier met de verdichte namen van PHILALETHES, Zoon van AGROTAS, en CRITOBULUS, Zoon van ASCLEPIADES, bestempeld, werd voortgezet, en door hem, op begeerte dezer drie Vrienden, nu wordt uitgegeven, en wel in die form, dat de persoonen zelve sprekende worden ingevoerd, waarvan, in navolging van PLATO en CICERO, deze reden gegeven wordt, om niet *zeide ik* en *zeide hij* te meermalen te herhalen. Van den inhoud zelf des gespreks, waarin de Heer WIJTTENBACH de leer van KANT tracht te wederleggen, zal de schrijver dezes verder niets zeggen, dan dat daarin, naar zijn gevoel, een te scherpe en spottende toon heerscht, niet overeenkomstig met het karakter van iemand, wien het alleen om waarheid, en niet om gelijk te hebben, te doen is. Of ook wel al het vernuft, 't welk hier en daar wordt ten toon gespreid, van den echten stempel is, zou met regt in twijfel getrokken kunnen worden. Heeft dus dit gesprek in zoo ver ons min behaagd, deszelfs slot heeft onze ontevredenheid gaande gemaakt. In hetzelve toch wordt de Heer P. VAN HEMERT, onder den titel van *horrearius* (*), als gewezen Verzamelaar van het *Magazijn voor de Critische Wijsbegeerte*, op eene verregaande wijze en met invlechting van openbare onwaarheden, ten toon gesteld. Al wil men al eens ter verschooning hiervan bijbrengen, dat de Heer VAN HEMERT door de wijze, waarop hij andere mannen van naam en verdiensten van tijd tot tijd behandeld heeft, kan gerekend worden, wel iets dergelijks verdiend te hebben;

dan

(*) Dit beteekent niet *schrikverwekker*, gelijk ons verhaald is, dat zekere halfgeleerde het vertaalt, maar komt af van *horreum*, door welk woord de Heer WIJTTENBACH gewoon is *Magazijn* in het Latijn uit te drukken.

dan dunkt ons nog, dat de Heer WIJTTENBACH te veel achting voor zichzelven had moeten koesteren, om de *colporteur* eener *histoire scandaleuse* te worden. Er is eene Hollandsche vertaling van dezen brief aangekondigd, die wij echter, om de eer van WIJTTENBACH, hopen, dat geen' voortgang hebben mag. Ook houden wij het stuk voor onvertaalbaar.

Het voornaamste gedeelte van dit Nommer is toegewijd aan de opgave van dat alles, wat de Heer WIJTTENBACH in de elf vorige Nommers zelf of aan te vullen of te verbeteren heeft gevonden, en behelst uitmuntende aanmerkingen over een aantal plaatsen der Grieksche en Latijnsche Schrijvers, die over het geheel de goedkeuring van den beöefenaar der oude Letterkunde zullen wegdragen, en ook daar, waar men van den Heer WIJTTENBACH zedig meent te moeten verschillen, van deszelfs scherpzinnigheid en grondige geleerdheid getuigen.

De *relationes breviores* bevatten een kort verslag der uitgave van

I. *Davidis Ruhnkenii Opuscula.* Hier zien wij onze gissing (zie *Letter-oefeningen* voor 1807. N°. XIV. bl. 606.) bewaarheid, dat namelijk WIJTTENBACH de hand in de uitgave dezer *Opuscula* niet heeft gehad; doch wij zien tevens, dat hij aanleiding gegeven heeft, om bij het *Elogium Hemsterhusianum* meerdere stukken te voegen. Hij keurt het, even als wij ter aangehaalde plaats bl. 605 deden, niet goed, dat de *Dissertatio de tutelis et insignibus navium* van den Heer ENSCHEDÉ onder de werken van RUHNKENIUS gesteld is. Ten aanzien nogtans der *Dissertatio de Antiphonte Oratore Attico* van den Heer VAN SPAAN schijnt WIJTTENBACH van een ander gevoelen, dan wij, te zijn. Immers hij zegt niets aangaande derzelver plaatsing onder de schriften van RUHNKENIUS. De schrijver dezes kan ondertusschen verzekeren, dat RUHNKENIUS zelf hem meer dan eens op dezelfde wijze over de laatstgenoemde Verhandeling heeft gesproken, als over die van den Heer ENSCHEDÉ. Op den titel van het werk merkt de Heer WIJTTENBACH aan, dat het woord *philologica* had kunnen wegblijven of in *historica* veranderd worden, dewijl het of hetzelfde is met *critica*, of meer bijzonder van de Letterkunde des Bijbels gebruikt wordt, en dus hier min gepast is.

II. Een berigt omtrent de voorgenomene en aangekondigde uitgave der brieven van RUHNKENIUS; uit hetwelk blijkt, dat de verschijning der *Opuscula* daarmede niet in verband staat, en tevens, dat de uitgave nog vooreerst geene plaats zal hebben, dewijl WIJTTENBACH op zijne vorige uitnoodiging, om hem de door RUHNKENIUS geschrevene brieven te zenden, nog maar zeven heeft ontvangen: waarom hij die uitnoodiging hier op de dringendste wijze herhaalt.

III. Een herhaald verzoek, om het Deel der Werken van

PLUTARCHUS, 't welk uit de boekerij van RUHNKENIUS als nog gemist wordt, terug te mogen hebben.

IV. Daar van tijd tot tijd buitenlandsche Geleerden den Heer WIJTTENBACH verzoeken, om Handschriften van de Leydsche Bibliotheek ten gebruike te mogen hebben, geeft hij voor eens en altijd te kennen, dat zulks met de hier bestaande wetten strijdig is, en dat de belanghebbenden dus zelve moeten overkomen, te meer, daar het hoogst moeijelijk is, bij ons bekwame lieden te vinden, die of afschriften of uittreksels voor anderen verkiezen te vervaardigen.

V. Eene hulde aan de nagedachtenis van vier Geleerden, namelijk SAXE, HANA, JAEGER en BANGE, de beide laatsten buitenlanders.

VI. Eene korte opgave der behandelde onderwerpen in het tweede Deel der *Opuscula* van JABLONSKI, uitgegeven door den Hoogleeraar TE WATER.

VII. Een verslag der uitgave van de brieven van HUIG DE GROOT door den Heer MEERMAN, met eene prijzende vermelding der Latijnsche Voorrede van dezen laatstgenoemden.

VIII. Een verslag der uitgave van de *Heroica* van PHILOSTRATUS door BOISSONADE, bij welke gelegenheid wij vernemen, dat wij eene nieuwe vermeerderde en verbeterde uitgave der *Epistola Critica*, door WIJTTENBACH voor veertig jaren aan RUHNKENIUS geschreven, te verwachten hebben.

IX. Een verslag der tweede uitgave van de *Selecta Principum Historicorum*, in 't welk de vermeerderingen en verbeteringen van dit nuttig werk met de eigene woorden der Voorrede worden opgegeven.

X. Een verslag omtrent de *Vita Ruhnkenii*, in 't welk eenige drukfouten worden verbeterd en 't een en ander wordt aangevuld. Onder dit laatste behoort het berigt van het deel, 't welk RUHNKENIUS aan de uitgave van CELSUS, te *Leyden* in 1785. bij S. en J. LUCHTMANS uitgekomen, gehad heeft, waarvan in de *Vita* zelve geene melding was gemaakt. Voorts betuigt de Heer WIJTTENBACH, alle onderrigtingen omtrent 't geen in de *Vita* verkeerd gesteld of niet volledig genoeg zijn mogt, in dank te zullen aannemen, doch van de openbare berispingen van het genoemde werk of geene kennis te dragen, (wij kennen zoodanige ook niet,) of geen dusdanig berigt te hebben ontvangen, dat hij het der moeite waardig rekenen kon, er acht op te slaan.

XI. Eene vrij uitvoerige (voor de ruimte namelijk der *relationes breviores*) recensie der *Vitae aliquot excellentium Batavorum* van den Heer PEERLKAMP, welk werk veel lof erlangt, doch waarop de Heer WIJTTENBACH tevens zoodanige aanmerkingen maakt, die den meester in dit vak (Latijn schrij-

ven

-ven en oordeelkundig navolgen der Ouden) volkomen kenmerken.

XII. Eindelijk een kort berigt aangaande de bekende *Epicrisis* van den Heer MAHNE, welke hier *geleerd* en *smaakvol* genoemd, en om die reden waardig gekeurd wordt, om als een aanhangsel der *Bibliotheca Critica* aangemerkt, en door anderen in een gelijk geval ten voorbeelde genomen te worden; welk oordeel denkelijk vrij wat tegenspraak en berisping zal ondergaan.

Hier achter volgen vijf Registers voor alle de twaalf Nommers of drie Deelen der *Bibliotheca Critica*, als I. der Schrijvers, wier schriften of uitgaven der oude Schrijvers beoordeeld worden; II. der oude en nieuwe Schrijvers, die berispt, verdedigd, geprezen, verbeterd of opgehelderd worden; III. een Register van zaken; IV. van alles, wat aangaande de Latijnsche, en eindelijk V. van alles, wat over de Grieksche taal in de *Bibliotheca Critica* te vinden is. Deze Registers maken het gebruik van dit werk zeer gemakkelijk, en zijn, voor zoo'ver wij aanvankelijk uit eigen gebruik hebben kunnen nagaan, vrij naauwkeurig.

Ten slotte vinden wij nog eene aanvulling of verbetering van het een en ander, waaronder eene korte vermelding van den dood der *Leydsche* Hoogleeraren VAN DE WIJNPERSSE, RAU, KLUIT en LUZAC, en eene opgave van twee geleerde werken van den *Heidelbergschen* Hoogleeraar CREUZER; en in de allerlaatste plaats eene lijst van drukfouten in de vorige Nommers der *Bibliotheca Critica*, welke, bij zoo vele andere blijken, getuigenis geeft van de lofwaardige en bijna voorbeeldelooze naauwkeurigheid, waarmede de Heer WIJTTENBACH dit zijn, nu voltooid, werk tot den hoogstmogelijken trap van volmaaktheid heeft zoeken te brengen.

Hartelijk wenschen wij, dat het den Hoogleeraar nog lange moge vergund zijn, zijne studien en werkzaamheden met gelijke aanhoudendheid voort te zetten, opdat hij niet alleen zijnen PLUTARCHUS, maar ook alle de overige schriften, die hij deels reeds onder handen heeft, deels nog hier en daar belooft, en welke al een vrij aanmerkelijk getal uitmaken, ten einde moge brengen.

Tabelle, behelzende de Hoofdsoorten der Nederduitsche Woorden, opgemaakt volgens de Nederduitsche Spraakkunst van P. WEILAND, *door eenen Schoolopziener. Leeuwarden, bij* P. Wiarda.

Eene Tafel, als hier in den titel is opgegeven, zoude bij eene goede uitvoering altijd eene nuttige zaak zijn ter handleidinge des Schoolleeraars, ten gebruike der Leerlin-

 gen,

gen, of ook tot onderrigt van minkundigen in het gewone leven. Ook heeft die, welke alhier voorkomt, over het geheel genomen, eene goede rigting. Alleenlijk vinden wij niets nieuws in de form, waardoor zij eenige aanbeveling verdient boven die Tafel, welke, zoo wij ons niet vergissen, voor weinige jaren, bij den Boekhandelaar *M. Schalekamp* te *Amsterdam* is uitgegeven. In tegendeel was de laatstgenoemde nog verrijkt met voorbeelden van zamenstelling, waarin het gebruik der Naam- en Werkwoorden, met de kleinere Rededeelen, werd aangewezen; welke aanwijzing in deze Tafel ontbreekt. Nog zijn enkele benamingen (zoo als *Nominativus* enz.) onvertaald gebleven, en de zamenvoeging der Werkwoorden met onscheidbare Voorzetselen is duister voorgedragen. Dus b. v. „ *ver* versterkt 1°. den zin: *ver*ande„ren; 2°. duidt eene verandering of herdoening: *ver*bou„wen; 3°. heeft eene beteekenis ten goede: *ver*bidden." Welke regelmaat zal hier gelden? Ligt hierin eenige dadelijke verklaring? Kan dan het werkwoord *ver*anderen immer dienen ter versterkinge der beteekenis, wanneer het *ver*anderde voorwerp benadeeld wordt? Waarom niet liever deze soort van Voorzetselen, gelijk mede die van *voor*, (*voor*komen, *voor*wenden enz.) van welke laatste, echter, in deze Tafel niet gesproken wordt, tot éénen grond terug gevoerd? Eindelijk het woord *Tabelle* zelf op den titel gevalt ons niet, omdat wij het bekende woord *Tafel*, in dezen zin, allezins voegzaam kunnen bezigen, zonder dat alhier onduitschheid noodig zij.

Reading-book for the English Language, with an Introduction to English Grammar, for the use of Schools and Private Students; (dat is:) *Leesboek voor de Engelsche Taal, nevens eene Inleiding tot de Engelsche Spraakkunst, ten dienste der Scholen en van die zichzelve oefenen.* „ Childhood and Youth engage my pen, — 'T is labor lost to „ talk to Men." *Door* J. O * * S * * *Te Amsterdam, bij* J. F. Nieman, 1808. *In gr. 8vo.* 192 *Bl.*

Bij manier van Inleidinge ontmoet men, aan het hoofd van dit Werkje, eene korte Verhandeling van den beroemden Dr. JOHNSON *over het briefschrijven.* Hierop volgen verscheiden brieven, allen van ook hier te lande bekende Engelsche Geleerden of lieden van smaak: zij zijn van POPE, Lord CHESTERFIELD en Lady MONTAGUE, geschreven op hare reis uit *Engeland* over *Holland* naar *Weenen:* allen te zamen negentien in getal. De brieven worden vervangen van uitgezochte stukken uit des genoemden Lord CHESTERFIELDS brieven aan zijnen Zoon. Voorts *gemengde aanmerkingen over* men-

wenschen en zeden, van den zelfden Lord; dan, de *Gevallen van* THEODOSIUS *en* CONSTANTIA, overgenomen uit den Engelschen Spectator; en eindelijk een verhaal van *de overdragt der Regeringe van Keizer* KAREL DEN V op zijnen Zoon PHILIPS DEN II. De Inleiding tot de *Engelsche* Spraakkunst, waarmede het Werkje wordt besloten, is wel beknopt, doch bevat alles, wat de eerstbeginnende taalbeoefenaars om te weten noodig hebben; terwijl zij, de hier gelegde gronden en regels wel begrepen hebbende, tot meer uitgewerkte Spraakkunsten met voordeel zullen kunnen overgaan. De brieven en de overige stukken zijn met oordeel gekozen, zoo om de zaken, in dezelve begrepen, als omdat zij uit de pen der beschaafdste Schrijvers van *Engeland* zijn gevloeid, en als zoodanig ook om den stijl te vormen eene heilzame strekking hebben. Daar de kennis der *Engelsche*, zoo wel als der *Fransche* tale, voor eene beschaafde opvoeding, heden ten dage, zoo goed als eene behoefte is geworden, zal, twijfelen wij niet, het verrigtte door den Heer J. O ** S **, wie dezelve dan ook moge wezen, door velen in dank ontvangen worden.

De Watersnood, in het begin des jaars 1809. *Historiesch Dichttafereel. Te Amsteldam, bij* P. J. Uylenbroek. 1809.

Amstels Welkomgroet aan Zijne Majesteit den Koning, bij Hoogstdeszelfs terugkomst uit het Departement Gelderland, na den aldaar gewoed hebbenden jongsten Watersnood. Te Amsteldam, bij A. Mars. 1809.

De Doorbraken en Watervloeden in de maand Januarij des jaars 1809. *in dichtmaat geschetst door* E. J. MECIMA, *Koninklijk Notaris te Vianen. Te Utrecht, bij* de Wed. J. van Terveen en Zoon. 1809.

Dichterlijke Uitweiding over den tegenwoordigen Watervloed en de verdere Ongevallen, die het arme Vaderland, gedurende de regering van zulken menschlievenden Koning, elk voorjaar treffen, door G. BRUINING. *Alom te bekomen.* 1809.

Dat de nationale rampspoed dezes voorjaars van 1809 den dichterlijken treur- en troostzang zoude doen aanheffen, was uit den aard der zake ligtelijk te vermoeden, en gereedelijk mogten wij verwachten, dat het vernuft der zangers of zangeressen eene verschillende form daartoe zoude verkiezen: maar hoe zeer hadden wij, met den voortgang van wetenschap en kunst, bij zulke treffende tooneelen, eene verheffing van gedachten mogen vorderen, welke het onderscheid tus-

schen ontijm en vers duidelijk had aan den dag gelegd! Laat ons zien, in hoe ver de alhier aangekondigde Stukjes aan dit karakteristieke beginsel voldaan hebben.

Het *eerste*, aan het slot onderteekend, uit *Amsteldam*, door Mevrouw W. C. LOCHMANN VAN KÖNIGSFELDT, geb. MEYSENHEIM, doorloopt voornamelijk de Geldersche landstreken, alwaar de watersnood woedde, schetst de jammeren levendig, wisselt de voorstelling telkens af door nieuwe beelden en wendingen, en eindigt met eene billijke lofspraak aan onzen menschlievenden Koning. Het geheele vers draagt overal blijken van eenen geoefenden geest, van dichterlijke vinding, en van gemakkelijke bewerking, welke de eigenlijke kunst verbergt. Slechts enkele verzen hebben iets stootende, dat door de Dichteresse zoo ligtelijk had kunnen vermeden worden. Dus bij voorbeeld:

ô Y(ij)skoud sterf(v)eling!(,)den naam van mensch onwaard':(!)
Der armen noodgeschrei volgt, hoe uw trots moog' klimmen,
U in de feestzaal na, d(w)aar pracht noch rang u spaart!

Waarom in reg. 2 niet liever:

Der armen noodgeschrei, hoe ook uw trots moog' klimmen,
Volgt u ter feestzaal na, enz.

Wij verheugen ons zeer, dat de Dichteres geenszins behoort onder het dweepzuchtige aantal van hun, die, bij elke, en wel algemeene, ramp, aan eene doelmatige Godsstraf denken: doch hadden daarom gewenscht, dat ook die gedachte: „ Gods wijsheid *slaat* en heelt;" ware weggelaten. Zoo ver toch zijn wij in het stuk der opvoeding reeds gekomen, dat wij het *slaan* van overtredende Kinderen, als zoodanig, afkeuren. En nog oneindig sterker keurt en het gezond verstand en de Christelijke Leer dit denkbeeld af in het Opperste Wezen, waaraan wij, bij uitzondering, in onze menschelijke taal, den naam van *Vader* geven, daar het van onzen kant altijd hoogst vermetel is, de wegen der aanbiddelijke Voorzienigheid te beoordeelen. Aan den lof der Dichteresse zij onze dank gepaard voor haren dichterlijken arbeid! Wij verlangen meerdere proeven van haar uitstekend dichtvermogen.

Het *tweede*, hebbende volgens onderteekening tot vervaardigster onze beroemde Dichteres, Mevrouw N. C. BRINKMAN, Wed. C. VAN STREEK, voldoet aan den titel. Dankbaarheid weidt in den lof des Konings, en wordt vervangen door de Hollandsche Maagd, die de Dichters oproept tot eene gelijke vereering. Haar gezang wordt voleind door het Volk, dat uit éénen mond roept:

„God

„ God zegene onzen Vorst! Lang leve LODEWIJK!"

Bij zulk eene rijke stoffe hadden wij van de erkende bekwaamheden der Dichteresse meer dichterlijke form, zonder eenzelvigheid, gewacht.

Het *derde* doet eer aan den Koninklijken Notaris van wege deszelfs gevoelens en hier en daar geplaatste schilderingen. Als dichtstuk, echter, is het plat beschrijvende, zonder verheffing. Dan, de Heer MECIMA verontschuldigt zich zelf, als aan dezen arbeid ongewoon. Zijne eigene erkentenis gelde hier!

Het *vierde* is inderdaad zoo woelig, als het tooneel, dat bezongen wordt. In de eerste 6 vers-afdeelingen rijst de vraag, bij de weldadige regering van onzen Koning:

Van waar toch, vroeg men weêr, dees nieuwe tegenspoed,
Waaronder 't gansche Rijk van Holland lijden moet?

Dan volgt het gewone antwoord:

Mijn antwoord is dan: ja! gewis ontspruit dat lijden
Uit Gods beschikking! 't Rijk voelt zich door Hem kastijden.

Daarop volgt een tafereel van mogelijke, nog al akeliger rampen, en dan een geschiedkundig overzigt op den grooten NAPOLEON, deszelfs beraad met Keizer ALEXANDER te *Erfurt*, en deszelfs verrigtingen in *Spanje*; voorts op het ontmenschte *Brittanje*, en eindelijk op het heil van ons Koningrijk, onder beschikking der twee Keizers, nadat deze de *Ottomannen* beteugeld, en, met den *Schach* van *Perzië*, den *Indiaan* zullen gered hebben.

Uit deze schets blijkt genoegzaam, dat aan het hoofd des titels: *uitweiding*, in den hoogsten zin voldaan zij. Is dezelve *dichterlijk?* Dit kunnen wij met de platte beschrijving niet erkennen. De schets alleen van den Gewetensdwang in *Spanje* is meesterlijk. Maar, of de vraag, welke het eigenlijke onderwerp uitmaakt, beantwoord zij? twijfelen wij zeer. De Recensent heeft geen *logisch* verband kunnen vinden; want de bewering, dat God een Volk *kastijdt*, is eene godgeleerde magtspreuk.

Aris-

Aristomenes en Gorgus, of Wraak en Menschelijkheid. Door AUGUST LAFONTAINE. *Met Platen. Te Amsterdam, bij de* Wed. J. Döll. 1808. *In gr. 8vo.* 327 *Bl.*

Een verzierd verhaal, een Dichtstuk als 't ware, hier en daar uit de geschiedenis ontleend en daarop gegrond, echter over 't geheel enkel verdichting; een stuk van denzelfden aard als des Dichters *Romulus*, en dat met denzelven, en ieder ander ons bekend gelijksoortig werk, als meesterstuk wedijvert. Het spreekt intusschen wel van zelve, de geschiedenis leert men door zoodanige stukken niet, en het ware indedaad misbruik, zoo de smaak voor de leermeesteres der zeden, het getrouw verhaal der vroegere gebeurtenissen, door den smaak in zoodanige geschriften bedorven werd. Daarvoor hebben wij echter weinig vrees; immers zoodanige voortbrengselen van vroegere en latere Dichters deden dit nadeel niet. Ook is het voor den maar weinig geoefenden aanstonds duidelijk, dat men eene verdichting leest.

De aard des werks gedoogt niet, dat wij hetzelve doorloopen, en ieder stuk, iedere bladzijde, heeft eigene in het oog loopende schoonheden. Wat de waarde der vertaling betreft, het Voorberigt deed ons grimlagchende gedenken aan zekeren Hoogleeraar, die, bij zekere plegtige gelegenheid, zijne hoorders eene levensschets van zichzelven willende geven, dus begon: *De groote *** zag het levenslicht te ***; daar, Toehoorders, ben ik ook geboren!* — Zoo lezen wij hier: „ HOOFT had TACITUS vijftig maalen gelezen eer hij hem overzette; ik kende *Aristomenes* genoegzaam van buiten, toen ik de overzetting begon. *Zo ik den Lezer' ten voordele van dit werk wilde innemen, dan ware het aangevoerde misschien het krachtdadigste middel dat ik daartoe kon bezigen.*" Bij zoodanig een' wenk heeft ieder Criticus terug. — Gelukkige eeuw en gelukkig land! — Die met den Heer G. van 't zelfde gevoelen zijn, gunnen wij over dezen nieuwen TACITUS en dezen nieuwen HOOFT hunne vreugd; de overigen hopen wij, dat echter met soortgelijk genoegen als wij dezen *Aristomenes* zullen lezen.

De Graaf Orzano, Tooneelspel, vervaardigd onder de zinspreuk: Uno animo. *Te Amsterdam, bij* J. F. Nieman. 1808. *In 8vo.* 107 *Bl.*

De Graaf Orzano, of de Bedelaar van Napels, Tooneelspel, door G. J. VORKING. *Te Amsterdam, bij* H. Moolenijzer. 1809. *In 8vo.* 123 *Bl.*

Offschoon wij het Treurspel, in de meesterstukken, door VOLTAIRE, RACINE en CORNEILLE, ook die in later tijden, door

door CHENIER, DUCIS en meer anderen vervaardigd, verre verheven achten boven de Tooneelſpelen van KOTZEBUE, IFFLAND, ZIEGLER en anderen, zijn wij er echter even verre af, de laatstgenoemden onder de prulſchriften te rangſchikken. Wij erkennen, integendeel, dat dezelve, wanneer zij, der natuur zoo veel mogelijk getrouw blijvende, ons treffende voorvallen en belang inboezemende perſonaadjen, op de waarſchijnlijkſte wijze, voorſtellen, zeer vele verdienſten kunnen bezitten. Beneden het hooge Treurſpel geplaatst, is het Drama of Tooneelſpel ook niet aan deszelfs regelen verbonden. Treft men echter in dezelven, in eene behoorlijke volgorde, inleiding, inwikkeling en ontknooping aan; bemerkt men, dat de ingelaschte epiſoden aan deze hoofdregels onderworpen zijn, en voornamelijk ſtrekken, om de aandacht levendig te houden, de hoofdkarakters te beter te doen uitkomen, en de fabel op eene ongezochte wijze te ontwikkelen, dan onderſcheiden zij zich zeer voordeelig boven dat legio van, zoo wel uit het Fransch als Hoogduitsch vertaalde, Tooneel- en Blijſpelen, Melodrames en Opera's, welke niet behoorden gedrukt te worden. Een weinig gedrongenheid van voorſtelling, door belangrijke tooneelen vergoed, zien wij in bovengenoemde Tooneelſtukken te ligter over het hoofd, daar wij dezelve altijd als voortbrengſelen van geringere vernuften, dan die, welke ons *Fedra's Zaires* en *Fenelons* geleverd hebben, blijven beſchouwen. Uit dit oogpunt het eerſte der door ons aangekondigde Tooneelſpelen beoordeelende, vinden wij, dat het boven vele van denzelfden ſtempel de voorkeur verdient. Hetzelve is getrokken uit eenen uit het Hoogduitsch vertaalden Roman, *De Lazaronen* ten titel voerende. De ingevlochten epiſoden voldoen aan het oogmerk, door de aandacht gedurig af te wisſelen, de illuſie te verſterken, en tot de ontwikkeling der hoofddaad zeer veel bij te dragen. De in hetzelve voorkomende toevalligheden blijven altijd binnen de grenzen der waarſchijnlijkheid, en wij twijfelen niet, of den aanſchouwer zal de vertooning van den *Graaf Orzano* niet minder bevallen, dan ons, over het geheel, deszelfs lezing behaagd heeft. Met dit alles kunnen wij in hetzelve zoo vele verdienſten niet vinden, als deszelfs nadruk in het minſte zouden regtvaardigen. Als zoodanig evenwel moeten wij het tweede hier boven aangekondigde Tooneelſtuk beſchouwen, dat, uitgenomen de Voorrede en eene dichtmatige Opdragt, als 't ware op den voet, ja ſomtijds bijna woordelijk, het eerſte heeft gevolgd. De Heer VORKING duide het ons niet ten kwade, dat wij van gevoelen zijn, dat hij het dringend verzoek zijner Vrienden, om voor den nadruk van eens anders werk zijn naam te plaatſen, had behooren te weigeren. Wij zijn het in 't geheel niet met hem eens, hetgeen hij in zijne Voorrede wil beweren, dat de bewerking der beide Tooneelſpelen zoo veel verſchilt. Uit dezelfde verdichte geſchiedenis getrokken, moesten beiden ook wel

wel eenigzins naar elkander gelijken; maar, daar door de vervaardigers van het eerstgenoemde stuk alleen de stoffe uit den Roman genomen en de bewerking eigen vinding is, *schijnt* het meer dan toevallig, dat de Auteur van het tweede *juist* die zelfde verdeeling heeft gekozen. Wel is waar dat hij *zich* eenige veranderingen veroorlooft. Waren dit nu nog verbeteringen! Maar neen; de volgende afwijkingen van het origineel kunnen wij dezen naam niet geven: de jaloezij van MIRANDA en hare aanleiding; de bedelarij van EUSEBIO; een gedeelte der alleenspraak van ISABELLA in het 5de Bedrijf, waarin zij het voornemen koestert, om aan LAZARRA de uitvoering harer wraak op te dragen; en de uitbreiding van de rol, in den persoon van SESTO, hetgeen, onzes inziens, een wezenlijke misslag is. Ook de ontwikkeling van het lot des Graven ORZANO, door EUSEBIO, in plaats van door den eersten zelven, is eene ongelukkige keuze. Het doel eens Tooneelschrijvers is meer, het hart des Aanschouwers, dan dat van den Tooneelspeler te treffen; en dit wordt veel gemakkelijker bereikt door den Acteur, die de hoofdrol vervult, dan door die, welke de *accessoire* rollen moeten uitvoeren. Eindelijk heeft de afloop van het tweede stuk ook niets oorspronkelijks, daar hetzelve met eenige gewone uitroepen besloten wordt. In de veronderstelling dat de Heer VORKING reeds een man van jaren is, (hetgeen twee regels in zijne dichtmatige Opdragt ons doen vermoeden,) hebben wij ons verpligt geacht, zijn vergrijp hem hooger aan te rekenen, dan wij gedaan zouden hebben, wanneer wij in zijne jeugd en onervarenheid eenige verontschuldiging voor zijne verwaandheid hadden kunnen vinden. — Wat den Uitgever betreft, deze herinnere zich aan de straffe der boomschenders!

Nieuwe Katechismus der Natuurlijke Geschiedenis, in den smaak van MARTINETS *Katechismus der Natuur, of Gesprekken van eenen Vader met vijf Kinderen, over de voornaamste onderwerpen uit de Natuurlijke Historie, voor min en meer gevorderden. Door* W. GOEDE, *Christenleeraar te Rotterdam. IIde Deel. Met 8 Platen, waarop 83 voorwerpen afgebeeld. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. *In gr. 8vo. 272 Bl.*

Tegen onze verwachting, dit ontveinzen wij niet, werd dit Werk voortgezet, en verzekert de Schrijver, dat de twee Deelen, die nog volgen moeten, nu ook spoedig zullen volgen. Natuurlijk blijven onze aanmerkingen dezelfde; de aanleg en aard van het Werk kon toch niet veranderd worden. Dit Deel geeft nu 8 Platen, waarop al wederom een aantal voorwerpen, in dezelfde wanorde, zijn afgebeeld; in de Gesprekken wordt alzoo even zeer gesprongen van de hak op den tak; de kleine Natuurlijke Geschiedenis wordt ook nu groo-

ten-

tendeels herhaald; het blijft ons alzoo even twijfelachtig, of dit Werk der Jeugd tot verkrijging van geregelde kennis wel sterk kan worden aangeprezen, en iets nieuws zal een reeds meer geoefend Leerling, ook hier, wel niet aantreffen. Wij gaven ons woord, om, bij het uitkomen van een volgend Deel, iets ter proeve te geven (*), en daaraan moeten wij nu voldoen. Wij willen den *Koekoek* hiertoe uitkippen: eerst laat de Vader uit den kleinen Katechismus voorlezen, 't geen dezen vogel betreft, (nagenoeg 1½ bladzijde) 't geen wij niet behoeven af te schrijven, maar ziet hier 't verder gesprek.

„ VADER. Ziet daar een aantal van gissingen naar de reden, waarom de Koekkoeken hunne eigene eijeren niet uitbroeden. Hierbij voegt de vermaarde uitvinder van de inënting met Koepokken, Dr. JENNER, nog eene andere, dat de oude Koekkoeken omstreeks den aanvang van Julij van hier vertrekken, en hunne jongen intusschen alsdan nog niet in staat zijn, om voor zich zelven te zorgen, en dus van gebrek zouden moeten omkomen, zoo de natuur hun geene andere voedsters had bezorgd. Thans worden zij niet alleen door de vogelen, die hen uitbroeden, zoo lang zij in het nest blijven, gevoed, maar nog lang, nadat zij het verlaten hebben, wedijveren die vogelen, en een heer van andere, om den jongen Koekkoek voedsel aan te brengen, zoo haast hij zijn krijschend *girrke, girrke* slechts eenige malen aanheft.

MIETJE. Roept hij dan niet *Koekkoek?*

V. Dit begint hij eerst in het tweede jaar te roepen, en dan nog maar alleen het mannetje; het wijfje klokt slechts *glu, glu.*

FRITS. Blijven de jonge Koekkoeken dan hier den ganschen winter over?

V. Neen, zij vertrekken ook, zoo haast hunne krachten zulks toelaten. Alleenlijk werd zekere Koekkoek in *Duitschland* daarvan eens op eene zonderlinge wijze terug gehouden. In 1778 troffen twee jagers aldaar een Kwikstaartje aan, dat met angstige drift zijn kommerlijk voedsel zocht, op een tijd, waarop men deze diertjes in onze gewesten in het geheel niet meer bemerkt, dewijl zij reeds lang vooraf naar warmer landen trekken. De zeldzaamheid van dit verschijnsel maakte de beide vrienden opmerkzaam, en zij namen het Kwikstaartje naauwkeuriger waar. Welhaast bemerkten zij, dat het vogeltje, zoo haast het iets gevangen had, naar eenen naburigen eik vloog, dan terug snelde, nieuw voedsel opzocht, en haastig naar den boom terug keerde. Zij naderden den eik behoedzaam, en zagen uit een klein gaatje in den boom den kop van een vogel te voorschijn komen, die door zijne grootte verried, dat hij tot een ander geslacht behoorde; en echter bespeurden zij, tot hunne verbazing, dat dit het voorwerp was, welk het Kwikstaartje aan dit

(*) Zie *Letteroef.* voor 1804. bl. 285.

dit oord kluisterde, en aan welk dit vogeltje van tijd tot tijd het bezwaarlijk verkregene voedsel bragt.

Om zich nader van de zaak te overtuigen, klommen *zij* den boom op, en zagen, dat de vogel in eene holligheid van denzelven zoo ingesloten was, dat hij er slechts den kop en hals uitsteken kon. Zij gingen terug, om een bijl te halen, en den gevangenen te bevrijden. Bij hunne terugkomst vonden zij het Kwikstaartje steeds nog met bezorgdheid onledig, om aan zijn groot stiefkind voedsel te brengen; en toen zij nu met de bijl aan het werk gingen om de holligheid te vergrooten, zagen zij de stiefmoeder met alle teekenen van den hoogsten angst rondom het nest fladderen. — Intusschen was de kerker welhaast geöpend, en vonden zij een Koekkoek, die wegens de engte der plaats niet volkomen uitgewassen was, daar zijne vleugelen en staartvederen derzelver behoorlijke lengte niet hadden, en hij ook op zijne voeten niet eens kon staan. Er had derhalve een Koekkoek in deze holligheid, waarin hij zelf niet komen kon, zijn ei gelegd, zoo als de Koekkoeken dit meermalen doen in nesten, waarop zij niet kunnen gaan zitten. Dan leggen zij, namelijk, de eijeren in het gras, nemen ze in den bek, en brengen ze dus in het nest. Nu had het Kwikstaartje dat ei uitgebroed, en was de jonge Koekkoek, eer hij vliegen kon, tot eene grootte uitgedegen, welke het voor hem onmogelijk maakte, om de holligheid, waarin hij zich bevond, te verlaten; en het Kwikstaartje was, om hem te voederen, alleen achtergebleven, toen haar gansche geslacht vertrok, en moest zich van dag tot dag al meer afslooven, om wormpjes en insekten genoeg voor haren kweekeling te vinden.

F. Willen de Koekkoeken dan volstrekt geen ander voedsel aannemen?

V. De kleine vogeltjes, die hen opvoeden, brengen hen geen ander. Dus gewennen zij daaraan, en koorn, of iets dergelijks, willen zij volstrekt niet eten; maar wanneer zij gebrek aan hun gewoon voedsel hebben, doet hunne gulzigheid hen wel eens vogeleijeren uitslurpen. Ja gij zult in het voorgemelde werkje *over de zielsvermogens der dieren* een voorbeeld vinden van een jongen Koekkoek, die zijne voedster zelve verslond, en dus de grootste ondankbaarheid betoonde, welke afschuwelijke ondeugd anders onder de dieren allerzeldzaamst is.

F. Worden zij nu ook gegeten?

V. Door roofvogelen, o ja! Voorts plagten de oude Romeinen er veel van te houden, gelijk de hedendaagsche Italianen er ook niet vies van vallen; en men maakt van hun vleesch, vet en drek ook wel eens gebruik in de Geneeskunde."

In dit Deel is de Spelling, op hoog gezag ingevoerd, gevolgd. Als een Leesboek voor aankomende Kinderen is het Werk niet onaangenaam, offchoon wij voor een Leerboek tot grondig onderrigt een geheel ander opstel zouden wenschen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De verstandige Christen in booze tijden; of pligten en troost van eenen Christen in verbasterde, gevaarvolle en droevige dagen. In eenige Leerredenen, met betrekking tot de tegenwoordige Eeuw, voorgesteld door JAKOB GLATZ, *K. K. Konsistoriaal-Raad en Prediker te Weenen. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1808. *In gr. 8vo.* 188 *Bl.*

Men kent ook onder ons den achtingwaardigen GLATZ, weleer Mede-onderwijzer in het Opvoedings-Instituut van SALZMAN, te *Schnepfenthal*, thans Konsistoriaal-Raad en Predikant bij de Lutherschen te *Weenen*, uit verscheidene van hem vervaardigde en in 't Nederduitsch vertaalde Schriften. Wij twijfelen niet, of ook deze zijne beknopte Leerredenen zullen een goed onthaal bij onze Landgenooten vinden. Zij bevatten wel geene bijdragen tot verstandige schriftverklaring, en daaruit regtstreeks afgeleid godsdienstig onderwijs, maar desniettemin hoogstbelangrijke voorstellingen, en op gezonde wijsbegeerte en regt gebruik der H. Schrift welgegronde onderrigtingen en teregtwijzingen, tot bemoediging en vertroosting in de tijden, die wij beleven. De volgende onderwerpen worden in dezelven behandeld:

De *eerste* Leerrede behelst, naar aanleiding van Ps. CII: 26—28, eene algemeene aanwijzing, hoe zich de verstandige Christen, bij groote, verbazende wereldveranderingen, te gedragen hebbe. Een verstandig Christen mag bij zulke gebeurtenissen niet onverschillig blijven; hij moet veeleer in dezelve aanleiding vinden tot nadenken; zich daardoor van de nietigheid van het aardsche nog krachtiger overtuigen; tot hetgeen minder veranderlijk, hetgeen blijvend is, zijne toevlugt nemen; zijnen moed en hope niet verliezen; en eindelijk op Hem vertrouwen, die van geen veranderen

weet. Bij elk van deze hoofdpunten staat de Leeraar onderscheidenlijk stil, legt die met overredende klaarheid open, en drukt het gewigtig onderwijs, 't welk zij bevatten, den toehoorderen, met gemoedelijken ernst, op het hart. — In de *tweede*, over Luk. II: 40, uitgesproken op 't Kersfeest, wordt erinnerd aan de eerste levensdagen en jaren van Jezus; waaruit aanleiding wordt genomen, om eenige misslagen te overwegen, welke, in onzen tijd, op vele plaatsen, bij de opvoeding der jeugd, begaan worden, en wel deze: Men verteedert veelal de jeugd; men behandelt ze te vroegtijdig als volwassen; men vergenoegt zich bij hare opvoeding te veel met den uiterlijken schijn; en men slaat te weinig haren godsdienstigen aanleg gade. — In de *derde* wordt, naar aanleiding der aansporing van Jak. I: 22—27, gehandeld over dezen voornamen misslag van onzen tijd, waardoor men, bij betere kundigheden en overtuigingen, het beter handelen verwaarloost. Er wordt gesproken over de vrij groote algemeenheid van dezen misslag, over deszelfs strijdigheid met rede en godsdienst, en over deszelfs verderfelijkheid. — In de *vierde* wordt uit de beeldspraakige voorstelling van 't profetisch gezigt, Openb. VII: 9—17, van beelden ontkleed, deze gewigtige stelling in 't midden gebragt, dat, bij de grootste en treurigste verwarringen op de wereld, het Evangelie van Jezus onze beste en veiligste toevlugt is, en overtuigend bewezen, dat hetzelve ons alle treurige verwarringen uit het regte gezigtpunt leert beschouwen, en bij dit alles den grootsten invloed op het menschelijk hart blijft behouden (*). — De *vijfde*, ook op het Geboortefeest van Jezus uitgesproken, waarbij de woorden van Paulus, Tit. III: 4—7 aan 't hoofd staan, bepaalt de aandacht bij de gronden, op welke het blijmoedig geloof steunt, dat het Christendom van eene eeuwige duurzaamheid zeker is. Deze gronden zijn, volgens den Eerw. GLATZ, vooreerst deze omstandigheid, dat hetzelve zich, onder de groote verdrukkingen en vervolgingen van deszelfs belijders, evenwel staande gehouden, en reeds bijna twee-

(*) Hier is, op bl. 54, eene zinstorende drukfeil ingeslopen, die des Schrijvers meening geheel onverstaanbaar maakt. Voor *het verderf* zal moeten gelezen worden *hetzelve*.

tweeduizend jaren lang gehandhaafd heeft; voorts deze, dat het zich reeds zeer sterk over de geheele wereld verbreid heeft; vervolgens de menigte van voorhanden zijnde middelen, door welke het Christendom in staat is zich te handhaven, en zijne eeuwige duurzaamheid te verzekeren; eindelijk de aard van het Christendom zelve, als geheel gegrond op den algemeenen aanleg en behoefte des menschdoms. Over deze stoffe had veel meer kunnen gezegd, en wel bijzonder acht geslagen zijn op onderscheidene desaangaande gedane verklaringen van Jezus en diens Apostelen. — De *zesde* bevat eene verstandige aanwijzing, hoe de verstandige Christen, in min gelukkige dagen, zich gelukkiger verloopene tijden herinneren moet. Men behoort, met dankzegging en blijdschap, het genoten goede te herdenken, het voorledene niet al te zeer tot nadeel van het tegenwoordige te verheffen, niet alleen het aangename, maar ook het onaangename van den ouden tijd te herdenken, met allen ernst en alle geregtigheid het goede van onze tijden te overwegen, met het herdenken aan gelukkiger tijden ook de hoop van derzelver wederkeering te verbinden, en alles te doen, om deze wederkeering van betere tijden te verhaasten. Alle wijze lessen; maar de tekst uit Jezus Sir. II: 2—13 is bij dezelven niet voegelijk gekozen. — De *zevende*, bij gelegenheid van eene aanneming tot ledematen, strekt, naar aanleiding der veelbevattende, en met 't teederste godsdienst-gevoel gedane uitroeping van Paulus, Rom. XI: 33—36, ten betooge, hoe noodig het zij, bijzonder in onze tijden, bij de opvoeding der jeugd, voornamelijk op derzelver godsdienstige vorming acht te geven. Dit betoog vooral is doeltreffend en roerend. Wij wenschten gaarne deze en de tweede Leerrede afzonderlijk gedrukt, en alle jonge lieden, en derzelver ouders en opvoeders, in handen gegeven. — In de *achtste* bedient zich de voortreffelijke Leeraar van de vermaning van Paulus, 1 Thess. V: 16, om te handelen over de groote waarde eener heldere gemoedsstemming, als invloed hebbende op gezondheid en leven, op onze werkzaamheid en bruikbaarheid, op onze deugd, op de godsdienstige stemming van ons hart, op ons geheel geluk, en op onze huisselijke betrekkingen. — Bij de *negende* zijn de woorden van den Zanger, Ps. LXVIII: 4, voorgelezen, en 't voorgaande aangelegen onderwerp voortgezet, door het beantwoorden dezer vraag: wat moe-

ten wij doen, om onze ziel gestadig blijgeestig te houden? Men moet zich voor alle andere dingen bevlijtigen tot eene eenvoudige, met de natuur overeenkomende, verstandige levenswijze; daarnaar streven om met het geweten steeds op een' goeden voet te staan; trachten zich een behoorlijk denkbeeld te verkrijgen van de aardsche vreugde en het aardsche lijden; vertrouwen, dat in ons de kracht gelegen is om de kwade luimen en de ontstemming onzer ziel voor te komen; en eindelijk met een vast, onwrikbaar toeverzigt aan eene albesturende Voorzienigheid en aan de Leer van Hem, dien God gezonden heeft, gelooven. — De *tiende* heeft de lofzegging van den Dichter, Ps. CXLV: 15—21, ten grondslage, en maakt opmerkzaam op eenige goederen en vreugden des levens, die wij heel dikwijls onopgemerkt laten, of wel niet behoorlijk weten te schatten: op de vreugde en vermaken der Natuur; de gezondheid; die vermaken, welke het nadenken ons schenkt; die van het gezellige leven; en vooral van den Godsdienst. — In de *elfde* wordt, in navolging van Paulus, Eph. V: 15—21, gesproken over het Christelijk gedrag in booze tijden. Men moet, in zulke tijden, dankbaar het goede erkennen, hetwelk zelfs in booze dagen te vinden is; zich, in zulke tijden, met des te meer voorzigtigheid en wijsheid gedragen; er getrouw gebruik van maken tot onze verbetering; zich door dezelven in het vertrouwen op God en in de hoop op betere tijden niet laten storen, maar getrouw daartoe medewerken, dat er betere tijden aangevoerd worden. — Eindelijk strekken, in de *twaalfde*, de zaligsprekingen van Jezus, Matth. V: 3—9, min of meer ter beantwoording van deze vraag: hoe verkrijgen wij reeds den hemel op deze aarde? Dit geluk kan hij verkrijgen, die zijne verwachtingen en eischen, met betrekking tot de wereld, verstandig beperkt, die zijne zinnelijke driften en hartstogten beheerscht, die zijn waar levensgeluk niet zoo zeer buiten zich, maar in zichzelven zoekt, die altijd regt handelt met standvastigheid en liefde, en die alles, wat hem ontmoet, als iets, dat van God komt, aanmerkt.

Alle deze onderwerpen, die wij, tot meerdere aanbeveling van dit voortreffelijk boek, zoo onderscheidenlijk opgegeven hebben, zijn op dezelfde wijze, als wij van dat der eerste Leerrede zeiden, met de regte warmte van ware welsprekendheid behandeld. Jammer evenwel,

wel, dat er van de gekozene tekften niet meer partij getrokken, en over 't geheel, bij alle voorftellingen, te weinig gebruik gemaakt is van den Bijbel, die zoo veel goede ftoffe aan de hand geeft, en aan alles 't meeste gezag bijzet.

Voorboden en teekenen der tweede toekomst van den Mesfias, onzen Heer en Zaligmaker JEZUS CHRISTUS. *IIIde Stuk. Te Rotterdam, bij* N. Cornel. 1808. *In gr. 8vo.* 113 *Bl.*

Men erinnert zich, bij dezen titel, onze aankondiging van den inhoud der twee vorige Stukken (*). In dit *derde* en *laatfte* tracht de ons onbekende Schrijver eerst, bij wijze van een kort overzigt van 't te voren beweerde, de waarheid van deze en gene daarin voorkomende ftellingen nader te bevestigen. Hij beklaagt zich, dat velen de groote door hem, voornamelijk uit de Schiedamfche Courant, aangehaalde gebeurtenisfen van den tegenwoordigen tijd, geweigerd hebben, als voorboden van den grooten dag der bekeering van Joden en Heidenen, en der *tweede toekomst van Jezus Christus*, aan te merken. [Tot welke ongeloovigen ook wij, na al 't geen door den Schrijver is te berde gebragt, nog blijven behooren.] Hij prijst daarentegen een Fransch Autheur van een Dichtftuk, getiteld: *La fin du monde*, in 1806 te Parijs in 't licht verfchenen, die in de gebeurtenisfen van de laatfte jaren der vorige, en van de vier eerfte jaren der tegenwoordige eeuw, zelfs voorboden en teekenen vindt van den jongften dag, zoo als men zien kan uit de drie eerfte bladzijden van dat zonderling, dweepachtig Stuk, die, in 't Nederduitsch vertaald, in eene Bijlage, worden medegedeeld. Tot ftaving van 't reeds gezegde, in 't eerfte Stuk, dat 't gevoelen van eene tweede toekomst van Jezus Christus bij voorname Godgeleerden en Schriftuitleggeren dagelijks meer en meer veld wint, beroept zich nu de Schrijver, deels op 't geen de geleerde Lutherfche Pre-

(*) *Alg. Vad. Letteroef.* 1805, bl. 298. — 1806, bl. 523.

Predikant BAUM, reeds in 1783, in een werk, ten titel hebbende, *de Messias Israëls Koning*, heeft geschreven over 't Koningschap van Jezus Christus over Israël, [hoewel dit vrij wat verschilt van de stoute bepalingen van onzen Schrijver.] deels op den inhoud van zeker geschrift: *Volk van Nederland, zie op de teekenen der tijden*, te Utrecht in 1799, en *Toegift* daarop in 1806 uitgekomen, ook nog op een Stukje in 1807 gedrukt bij W. BRAVE, *Proeve van betoog* enz., en voorts op de overeenstemming van *het wel* DRIE *Rotterdamsche Leeraars* en *Schriftuitleggers*, waarvan er, terwijl hij dit schreef, nog een leeft, [welligt Do. J. SCHARP, bl. 31 met lof vermeld,] en twee reeds, doch nog slechts onlangs, overleden zijn: [een van hun is waarschijnlijk Do. BONNET, nevens zijnen Ambtgenoot SCHARP bl. 56 aangehaald.]

Hierop volgt de opgave eener briefwisseling tusschen den Autheur en den ongenoemden Schrijver van zekere *Overdenkingen over belangrijke onderwerpen*, bij W. BRAVE 1803, welke laatste, eenige bedenkingen geöpperd hebbende tegen 't gene de Schrijver, in de vorige Stukjes, stijf en sterk had beweerd, dat namelijk de Messias ten tweedemale *ligchamelijk* op de aarde zal verschijnen, door denzelven breedvoerig wordt beantwoord, zonder echter van zijnen tegenschrijver meer te hebben kunnen verkrijgen, dan dat deze eindelijk toestaat, dat omtrent het Koningschap van den Messias over de Joden iets bijzonders moet plaats hebben, en dat dit bijzondere ook *kan* bestaan in eene ligchamelijke tegenwoordigheid. En wij voor ons twijfelen in de daad, of 't gemeenmaken van deze briefwisseling bij kundige en onbevooroordeelde Bijbellezers 't gevoelen des Schrijvers wel veel meer bijval zal doen erlangen.

In 't laatste gedeelte van dit geschrift worden, bij al het te voren gemelde, nog eenige gebeurtenissen gemeld, die ook als voorboden en teekenen eener tweede komste van Jezus Christus op aarde zullen moeten beschouwd worden, waarbij zelfs de Watervloed, die 15 Jan. 1808 Zeeland, en vooral Vlissingen, zoo vreesselijk geteisterd heeft, niet is vergeten, en vooral onze aandacht is gevallen op 't gene bl. 80—84, ten bewijze van des Schrijvers snedig oordeel, wordt te berde gebragt, omtrent 't Rotterdamsche Genootschap, *Verscheidenheid en Overeenstemming*, als kunnende en moe-

moetende, nevens andere zoodanige Maatschappijen, zeer veel toebrengen ter voorbereiding van de vereeniging van alle onderscheidene Godsdienstgezindten tot één ligchaam, welke echter niet kan verwacht worden, dan bij, met of wel na de tweede komst van Jezus Christus op aarde, waarom dan ook de vermenigvuldiging van zulke Genootschappen, bij welke men geene uitzondering maakt, van welke Godsdienstleer de Ledematen zijn zullen, en het toenemen van het getal van derzelver Leden, moet aangemerkt worden, als mede behoorende tot de voorboden en teekenen der verwachte komste van Jezus Christus. *Credat Judæus Apella!*

Iets voor Zieken en derzelver Vrienden. Naar het Hoogduitsch van J. M. SAILER. *Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1808. *In gr. 8vo.* 144 *Bl.*

Dit boekske vervat korte vertoogen, bij wijze van overdenkingen, alleenspraken en verzuchtingen tot God, gerangschikt onder zekere klassen of Hoofdstukken. Eene lijst van den inhoud was bij hetzelve hoogst noodig, tot het vinden van hetgeen iemand in zijnen bijzonderen toestand, ter bemoediging en vertroosting, dadelijk behoeft: doch deze ontbreekt. Om den Lezer een denkbeeld te geven van hetgeen men in dit boekske kan vinden, zullen wij de opschriften der Afdeelingen overschrijven, tevens ook van de onderdeelen der eerste Afdeeling, en een paar Vertoogjes ter proeve mededeelen.

I. *Onderscheidene gewaarwordingen van eenen Zieken bij verschillende gelegenheden.* — Onderdeelen. *In uren van lijden. Zaligheid op Aarde. Wanneer de smarten heviger worden. Bij een donker en beangst vooruitzigt van den dood. Na eene flaauwte. Over het vrolijk en welgemoed zijn in ziekte. Vrolijk zijn zelfs in den dood. Na eene verkwikking door spijs, drank en geneesmiddelen. Bij de gedachte: ik heb gezondigd. Geboorte en dood. Bij een levendig gevoel van eigene onvolkomenheden. Bij oogenschijnlijke hoop op genezing. Het leven des Vromen. Het sterven van den Vromen. Standvastigheid. Morgen- en Avondgedachten. Na een rustig doorgebragten Nacht. Na eenen*

doorgebragten Lijdensdag. Avondgedachten. — No. II. ontbreekt, of de volgende Afdeelingen zijn verkeerd genommerd. — III. *Het Gebed des Heeren voor Kranken.* IV. *Over het eerste en laatste Artikel der oudste Geloofsbelijdenis.* V. *Het Evangelie voor Kranken, of Troostwoorden uit Jezus mond.* VI. *Overdenkingen voor Kranken uit voorbeelden en gebeurtenissen ter leering en versterking afgeleid. Abraham, Jozef, David, Hiskia, Johannes de Dooper, Jezus*, enz. enz. VII. *De allertroostelijkste Geschiedenis voor doodelijk Kranken, of de Geschiedenis der Opwekking van Lazarus.* VIII. *Bemoedigingen des Godvruchtigen bij zijn naderend einde, die de lengte van zijn leven, het oogenblik van sterven, en de wijze van zijn heengaan tot God betreffen.* IX. *Over de vereeniging van onzen wil met den wil van God.* X. *In de laatste dagen der krankheid.* XI. *Stervenden tot voorbeelden voor alle Levenden. Simeon, Jezus, Stephanus.* XII. *Op den Sterfdag.*

Tot eene proeve strekke het volgende:

„ *In uren van lijden.* — Voor al het lijden, dat „ door mij, op mijnen ganschen levensweg, tot op dit „ oogenblik toe werd gedragen, zij U, o mijn Vader! „ mijnen eerbiedigen en ootmoedigen dank toegebragt! „ — Het lijden, mij door U toegezonden, leerde mij, „ wat mij geen sterveling, wat mij geene vreugd noch „ blijdschap had kunnen leeren; leerde mij, o mijn Va„ der! mijne tallooze zwakheden en gebreken kennen; „ het leerde mij aan iet beters, dan hetgeen deze aarde „ heeft, of geven kan, gelooven, en naar dat betere „ streven. Mijne hoop, mijn vurigst verlangen strekt „ zich naar dat betere steeds uit, en zal zich naar het„ zelve zoo lang blijven uitstrekken, tot dat het eens, „ door uwe genade, mijne bezitting, mijne zalige be„ zitting worden zal! — Dank dan, Vader! dank zij U „ voor het lijden, dat Gij mij hebt toegezonden!"

„ *Bij een donker en beängst vooruitzigt van den dood.* „ — God is Vader! — en Hij, die Vader is, kan zijn „ kind, dat het doen van zijnen wil bemint, niet ver„ doemen. — Jezus is voor mij gestorven — en Hij, „ die zich voor mij overgaf tot in den dood, Hij kan „ zijnen Broeder, die zijn vertrouwen op Hem stelt, „ die in zijne voetstappen treedt, niet verdoemen. — „ Den dood, de hel en den duivel heeft Jezus aan zich „ onderworpen. — Zou ik dan voor dezelve beven? —

„ die

„ die Jezus, die den dood, de hel en den Satan over„ won, die Jezus is mijn beschermer! — aan zijne hand „ trede ik het eeuwige leven in."

De gevoelens, in dit boekje voorgedragen, ook de stijl, heeft van het *Lavateriaansche*, doch is minder overdreven. Aanstootelijks hebben wij niet aangetroffen: doch Gods Genade zal, naar het oordeel van sommige Ernstigdenkenden, wel wat heel ruim voorgesteld wezen. Aan Godvreezenden, intusschen, durven wij dit boekje met ruimte aanprijzen. Ware het meer compres gedrukt, en daardoor minder kostbaar, dan ware het meer verkrijgelijk voor mingegoeden: iets, waarop men, onzes inziens, bij de uitgave van soortgelijke werkjes, wil men anders waarlijk nut stichten, wel degelijk behoort te letten.

Redevoering, over de betrekkingen tusschen de Natuurlijke Geschiedenis der Dieren en derzelver Ontleedkundige Beschouwing; gehouden door G. BAKKER. *Med. Doct. Praelector in de Ontleed-, Heel- en Vroedkunde te Haarlem, en in de Vergelijkende Ontleedkunde, bij Teylers Stichting; ter opening van zijne Lessen in de laatstgenoemde Wetenschap, in het Theatrum Anatomicum, den* 8 *Nov.* 1808. *Te Haarlem, bij* J. J. Beets. *In gr.* 4to. 40 *Bl.*

TEYLER's rijke Fundatie vaart voort met die schatten tot de heilzaamste einden te besteden, en, behalve het oefenen eener ruime weldadigheid aan ongelukkige Landgenooten, de Wetenschappen te bevorderen. Zoo stelde dezelve, eenigen tijd geleden, den Heer VAN DEN ENDE aan tot *Lector in de Proefondervindelijke Natuurkunde*, van wiens Redevoering, bij het openen zijner Lessen, wij berigt gegeven hebben (*). Een nieuw blijk van de Wetenschap-kweekende bezorgdheid der Bestuurderen is de aanstelling van den Heer BAKKER tot *Praelector in de vergelijkende Ontleedkunde.*

Met lof hebben wij mogen gewagen van dezes Mans *Herinnering aan de waardij en vereischten van het Beroep*

eens

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1805, bl. 114.

eene Heelmeesters, en *Schets van eene Geschiedenis der Ontleedkunde* (*). Wij treffen de gelegenheid aan, om dezen dooroefenden en bekwamen Redevoerder weder te ontmoeten, ter gemelde gelegenheid het woord voerende.

Na eene gepaste Inleiding, ontleend van de verwantschap der Wetenschappen, merkt hij, tot zijn Onderwerp tredende, aan: ,, Indien de kennis der Dieren ooit zal gebragt worden tot het toppunt van volmaking, waartoe het menschelijk vermogen bekwaam is haar op te voeren, dan moet zij haar geheel vertrouwen en vriendschap schenken aan die Wetenschap, met welke zij reeds door den naauwsten band van verwantschap vereenigd is; met de Wetenschap, welke, tot het inwendige organismus doordringende, de werking van het levende ligchaam verklaart; eene Wetenschap, welkers beoefening, gedurende eene reeks van eeuwen, en bijzonder in onzen, voor alle vakken der Natuurleer, zoo luistervollen leeftijd, steeds beschouwd is als geheel overeenstemmende met 's menschen zedelijke bestemming en van eenen heilrijken invloed op de maatschappelijke belangen; eene Wetenschap, van belang ook voor U allen, die een gedeelte van uwen tijd hebt afgezonderd om haar openbaar onderwijs bij te wonen, en van het hoogste belang voor mij, die mijn leven aan dezelve wensch toe te wijden.

,, De verbinding van deze beide gedeelten der Natuurleer thans ten onderwerp van onze beschouwing nemende, had ik niet zoo zeer ten oogmerk, de noodzakelijkheid daarvan te bewijzen, als wel, in een kort, door voorbeelden opgehelderd betoog, de betrekkingen tusschen dezelve aan te toonen, Ul. daardoor in te leiden tot de kennis der *Zoötomie*, of vergelijkende Ontleedkunde, en tevens een gedeelte van Ul. genegenheid voor de met regt zoo algemeen beminde *Zoölogie*, of Natuurlijke Geschiedenis der Dieren, op haar over te brengen."

Kort, maar bondig, en op een treffenden trant, werkt de Redenaar deze op zich genomene taak af. — Sporen van orde doen zich in het Rijk der Nature op; ,, doch wij zien," volgens BAKKER, ,, dezelve als door een

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1808, bl. 277.

gen' nevel, en achter dezen, van tijd tot tijd, eenig schitterend licht, hetwelk wel de verwachting opwekt en tot vernieuwd onderzoek aanspoort, maar tot heden toe de schemering niet heeft opgeklaard."

Hier voert hij BONNET's denkbeeld van de bekende ladder, of de onafgebrokene aan elkander geschakelde verbinding der bewerktuigde en niet bewerktuigde wezens, aan; spreekt van het behulp eener kunstmatige of voorloopige rangschikking, en hoe de twee beroemdste Natuurkenners der afgeloopene Eeuwe, LINNÆUS namelijk en DE BUFFON, des gedacht en gehandeld hebben; wijders toonende, hoe de hedendaagsche *Fransche* Natuurkundigen, bekend met de hooge waardij der vergelijkende Ontleedkunde, welke in alle opzigten aan hun zoo veel te danken heeft, zich van de groote vorderingen in deze Wetenschap, ook tot verbetering van het *Linneaansche* stelsel, bedienden. — Hij toont aan, hoe men, bij een algemeen en vergelijkend overzigt, spoedig de meerdere volkomenheid van zoodanig een stelsel ontdekt; een stelsel, welks inrigting daarenboven alle aanleiding geeft om te gelooven, dat, bij eene vrij aanmerkelijke uitbreiding der Dierenkennis, slechts enkele bijvoegsels genoegzaam zijn zullen, om 't zelve met den gang der Wetenschap eenen gelijken tred te doen houden.

Eene tegen-aanmerking, gegrond op de vermenigvuldiging der verdeelingen, gaat hij te keer, onder andere aanmerkende: „ Eene min naauwkeurige orde, eene omslagtige verdeeling mogen de beoefening der natuurlijke Wetenschap bezwaren, eene te bekrompene eenvoudigheid belet hare uitbreiding; zij wordt nadeeliger, wanneer het dartelend vernuft zich onderwindt, de verhevene eenvoudigheid der Natuur af te meten naar deszelfs verwrongene kunstdenkbeelden; doch zoodra eene sofistische Wijsbegeerte haar systema meer berekent naar den geest der tijden, dan naar de onveranderlijke Natuurwetten, dan staart het ongeoefend verstand zich blind op de flikkering der Genie; dan wordt de stem der grijze ervaring gesmoord; dan drukt de gemaskerde eenvoudigheid haren bedriegelijken stempel op de magtspreuken des ligtzinnigen waans. — o Goddelijke Waarheid, zoo dikwijls door het ondankbaar menschdom miskend en verdrongen, vermeerder uwe zegepralen! En gij, verheerlijkte Geest des voortreffelijken mans, wiens nederige eenvoudigheid der waarheid steeds ten zegel

strek-

ſtrekte! Gij, die in het gewest der Onſterfelijkheid, u ſtoorloos verlustigende in het naſporen van de diepſte geheimen der ſchepping, de vergelding ontvangt voor het behoud van vele duizenden! Mogten de voortbrengſelen van uw onwaardeerbaar verſtand nimmer ophouden den dienstknecht der Natuur in het regte ſpoor te leiden van de beöefening zijner heilrijke Wetenſchap, en den waren zin van uwe gulden ſpreuk tot de laatſte nakomelingſchap te doen doordringen!"

Wijders merkt onze Redevoerder op, hoe onkundigen en bevooroordeelden óf het beſluit des vernufts óf dat der ondervinding mogen verachten, als zwak en onwaardig; de ware Wijsgeer ſchat beiden hoog, maar ſluit zijne oogen niet, om zijne verbeelding te vrijer ſpel te laten, noch ſchildert zich beelden, waar hij voorwerpen zien kan. — En hij toont, dat, indien er eenig vak in de Natuurleere is, in 't welk redenering op waarneming moet gegrond zijn, het dan gewis is in de Natuurlijke Historie. Dit betoogd hebbende, doet hij zien, hoe het er nogtans verre af is, dat de ondervinding in de Natuurleer iets zou onttrekken aan de waardij der onderſtellingen, en heldert het verband tusſchen de Redenering en Proefondervindelijke Beſchouwing treffend op, dit alles tot zijn hoofdonderwerp thuisbrengende.

Den dank, aan Beſtuurderen van TEYLER's Stichting in het tegenwoordig geval verſchuldigd, met hartelijkheid, zonder woordenpraal, kortelijk vermeld hebbende, ſluurt hij zijne Redevoering dus ten einde: „Dat dan dit teeder plantje, door geenen ſtorm ontworteld, door geene droogte verwelkt, onder dier Beſtuurderen aankweeking, en onder de beſcherming van den Hemelſchen Vader, zich bevestige en uitbreide! Dat Zij, dat Gijl. allen, door deszelfs bloei verheugd, vele vruchten ziet inzamelen, en het Nageſlacht, bij derzelver genot, de gedachtenis van den Planter dankbaar vereere!"

Ver-

Verhandelingen over de Uitbreiding des Christendoms, uitgegeven door TEYLERS *Godgeleerd Genootschap.* (XXIIIste Deel.)

TWEEDE BERIGT.

Hoe zeer ſterk de twee Verhandelingen, in dit Deel voorkomende, met elkander om den Gouden Eerprijs dongen, hebben wij in het Eerſte Berigt dezes Boekdeels vermeld, en teffens ons oordeel over beiden in 't algemeen opgegeven (*). Wij twijfelen niet, of de opgave des voornamen inhouds van de eerſte zal ons des geſtreken oordeel gewettigd hebben. Om aan de beide Verhandelingen, van onze zijde, gelijk regt te laten wedervaren, willen wij den loop der *Proeve* des Heeren VAN KAMPEN, gelijk hij zijn Stuk zediglijk titelt, onzen Lezeren mededeelen. Ter gelegenheid dat wij des Heeren MULLER's Verhandeling ontledende en beoordeelende aankondigden, hebben wij hen met den aard des Voorſtels, ten Vraagſtuk door TEYLERS Godgeleerd Genootſchap opgegeven, zoo veel noodig, bekend gemaakt, en is zulks ter aangewezene plaatſe te vinden.

Welgegronde en regt ter ſnede bijgebragte aanmerkingen over de eenzijdigheid in de beſchouwing der voorwerpen openen deze Proeve, met eene onmiddellijke toepasſing op het onderwerp hier voorhanden. De hoofdbronnen zijn bij den Heer VAN KAMPEN: Een al te bekrompen denkbeeld van den GOD en Vader aller Menſchen; en beweert hij, dat, zoo lang men geen ruimer denkbeelden van het Opperwezen koestert en het *Christendom* als den volſtrekt alléén zaligmakenden Godsdienst blijft beſchouwen, in zoo verre deszelfs kennis reeds in dit leven noodzakelijk zou zijn, de zwarigheid, dat GOD hetzelve binnen een bepaald gedeelte des aardbols omſchreven, en toegelaten hebbe, dat de fakkel des Evangeliums in landen, waar dezelve voorheen een glansrijk licht verſpreidde, genoegzaam is uitgedoofd, onoplosbaar is.

Eene tweede bron van eenzijdigheid vindt hij in de wijze, waarop de Geſchiedenis veelal beoefend wordt. In ſtede van zich met een alomvattenden blik de verloopene Eeuwen voor oogen te ſtellen, daar zoo duidelij-

(*) Zie ons vorig No. bl. 233.

lijke sporen van GODS Voorzienigheid zich opdoen, verkoos men liever, althans over 't algemeen, de Geschiedenis uit andere oogpunten te beschouwen.

Hierbij mag men, als eene derde bron van eenzijdigheid, zijns achtens, aanmerken, de, in vroegere tijden, al te ver gedrevene gehechtheid aan den letterlijken zin der oude Voorspellingen, welke thans vrij algemeen door een ander uiterste, de volstrekte verkrachting van derzelver duidelijke beteekenis, vervangen wordt. Eertijds toch gaf men te weinig acht op den stijl der Oosterlingen, die alles in stoute beelden en hyperbolische zegswijzen voordroegen; gelijk men heden ten dage zoo veel op rekening dier vergrooting stelt, dat, volgens die verklaringen, de taal der Profeten eer onzin dan leenspreuk schijnt. Een midden tusschen die beide uitersten te vinden, is, zijns oordeels, de taak van hem, die de tegenwerping der Ongeloovigen, dat het geringe aantal der *Christenen* strijdig zij met de oude Voorspellingen, zoekt te wederleggen.

Wij oordeelden dit, zeer verkort, te moeten plaatsen, dewijl de aangeroerde stukken ten grondslage dienen dezer *Proeve* ter beantwoording der Vrage, welke zich nu eigenaardig in drie deelen splitst, de afdeeling van 's Schrijvers *Proeve* opleverende.

Dus behelst het Eerste Hoofdstuk een onderzoek naar GODS waarschijnlijke oogmerken in de bekendwording en gemeenmaking des *Christendoms*. Hij erkent, dat men de beantwoording hiervan tot den trap van zekerheid niet kunne brengen, daar ons de Raadsbesluiten, de geheime bedoelingen des Eeuwigen onbekend zijn; doch wij weten, dat de GOD des Heelals, de Vader van onzen Zaligmaker, niets dan goede oogmerken kan hebben; dat zijn doel altijd het beste moet zijn; en daaruit kunnen wij dan ook met de hoogste waarschijnlijkheid opmaken, dat Hij, in de Uitbreiding der Evangelieleere, even zoo wel als in de eerste Prediking, *Zedelijke Verbetering des Menschdoms door middel van Godsdienstige Verlichting* bedoeld hebbe, „ welke zich echter," dit voegt de Schrijver er woordelijk bij, en is noodig hier te melden, „ voegen zou „ naar, en gewijzigd worden door, de onderscheidene „ trappen van vatbaarheid, en den natuurlijken en ze„ delijken toestand der onderscheidene Volken, zoo dat „ de Algemeenwording des *Christendoms* geen volstrekt

„ (ab-

„ (*absolut*), maar slechts een voorwaardelijk (*conditioneel*) vereischte van hetzelve zij.”

Na voor deze stelling zijne bewijzen uit de *Rede* aangevoerd en tegen eene en andere tegenwerping verdedigd te hebben, voert VAN KAMPEN uit de *Openbaring* aan, dat Heiligheid en Zedelijke Volmaking het doel is der Goddelijke Voorzienigheid: de Schriften des Ouden en Nieuwen Verbonds leveren hem de bewijsstukken op. Dan hij merkt op en bewijst, dat zij zich trapswijze naar de onderscheidene vatbaarheden en behoeften schikte.

Eer de Verhandelaar overgaat, om dit zijn begrip uit de Geschiedenis der *Christelijke* Kerk, zoo wel als des Menschdoms over 't algemeen, na den tijd des Verlossers, te betoogen, geeft hij kortelijk de Hoofdwaarheden des *Christendoms* op, welke, door genoegzaam alle Belijders van 't zelve aangenomen zijnde, niet als geschilpunten kunnen worden aangemerkt, — waarheden, welke den onmiddellijksten invloed op de Zedelijkheid uitoefenen, die de Deugd ten krachtigste moeten bevorderen, en op wier uitbreiding onder de menschen het derhalve meest aankwam.

De Geschiedenis en Uitbreiding des *Christendoms* wordt vervangen door eene schets van de verbastering dier Leere, en de middelen, daartegen door GOD beraamd; waartoe hij brengt den Inval der *Barbaren* in het Westersch Rijk, alsmede de Leer van MAHOMET in het Oosten. Wel begreep de Schrijver, dat het invoeren van MAHOMET, in zulk eene betrekking, opzien zou baren; dan hij aarzelt niet, de bezwarende vraag, deswegen gedaan, met *ja* te beantwoorden, en verledigt zich, om dit belangrijk stuk wat van nader bij te beschouwen, en de daarop ingebragte tegenwerpingen te wederleggen. — In dit gedeelte mogen zich eenige begrippen opdoen, welke verre zullen zijn van algemeenen bijval te vinden; men zal echter moeten bekennen, dat hij dit stuk, een langen uitstap makende, tot een punt brengt, welk hem geregtigt om te stellen en te vragen: „ Wanneer men met een onbevooroordeeld oog de Geschiedenis en den toestand van het Oosten nagaat, houde ik mij overtuigd, dat men een merkelijken invloed ten goede daarin, door de Wetgevers van *Arabië* gewrocht, niet ontkennen zal. En zouden wij aarzelen, dien invloed toe te schrijven aan de heilvolle

„ be-

„ besturing der Godheid, die ook uit verkeerde bedee-
„ lingen heerlijke uitwerkselen weet te bereiden?"

De verdere lotgevallen des *Christendoms* schetst hij tot op de Hervorming, en voorts de Hervorming zelve met hare gevolgen. Bijzonder staat hij stil op de stormen, welke het *Christendom* in de XVIIIde Eeuw, bovenal in *Frankrijk*, beliepen. Ten slot luidt zijne taal: „ Zoo staat dan, na verloop van 18 Eeu-
„ wen, de Godsdienst van JEZUS CHRISTUS nog in
„ vollen luister daar, en verspreidt zijn' weldadigen
„ invloed nog over het meest verlichte, meest be-
„ schaafde, en magtigste gedeelte des Aardbols. Al-
„ le openbare en geheime pogingen, om dien invloed
„ te stuiten; om dien Godsdienst zelfs door Men-
„ schenvindingen of vermetel Ongeloof te vervangen,
„ zijn, even als de verbolgene baren tegen eene
„ klip, gestuit. Doch de voortgangen in andere We-
„ relddeelen (*Amerika* uitgezonderd) werden door de
„ woestheid, onbeschaafdheid, de vooroordeelen, of
„ de mindere vatbaarheid van de daar wonende Volken,
„ tot nu toe althans, grootelijks te leur gesteld. Mag
„ men hieruit niet, gevoegd bij hetgene wij uit de Rede
„ en de Openbaring zelve betoogd hebben, besluiten,
„ dat de Voorzienigheid ook hierin stellig de hand heeft;
„ dat, zoo min het buiten haar toedoen geschiedde,
„ dat de Leer van MAHOMET zich over een zoo aanzien-
„ lijk gedeelte der Aarde verspreidde, dat de *Christen*
„ Kerk in de 16de Eeuw gelouterd werd, en in de 18de
„ Eeuw den gedreigden ondergang ontkwam, even zoo
„ weinig ook alle die pogingen tot uitbreiding derzelve,
„ in Landen, welke nog niet rijp voor hare volmaakt-
„ heid zijn, door hunne (hare) geringe vorderingen, iets
„ tegen die Voorzienigheid bewijzen? — dat dus Zede-
„ lijke Volmaaktheid, door Godsdienstige Verlichting,
„ wel GODS hoofddoel blijft; doch hetwelk bestendig
„ door zijne wijsheid gerigt wordt naar de onderschei-
„ dene vatbaarheden en gesteldheden der Volken?"

Het Tweede Hoofdstuk is getiteld: *Proeve van Betoog, in hoe verre de aangewezene oogmerken van* GOD *reeds bereikt zijn.* In twee Afdeelingen is deze Proeve gesplitst. De eerste bestaat in eene overweging der groote Voordeelen, die de tegenwoordige staat des Menschdoms, door middel der *Christelijke* Leere, boven de schitterendste en beschaafdste dagen der Oudheid vooruit heeft. Hier tref-

fen

fen wij eene vergelijking aan van de Eeuw van PERI-CLES, en die van AUGUSTUS, met onze tijden. Op vijf punten vestigt zich het vergelijkend oog des Schrijvers, als ten opzigte van den ſtaat der Vrouwelijke Sekſe en de Opvoeding — de Huisſelijke ſlavernij — de meerdere zachtheid der Oorlogen — de Menſchenliefde en hare vruchten — de kennis van het Opperwezen. — De Geſchiedkunde, welke VAN KAMPEN hier voorlicht, is ook zijne Gids in de tweede Afdeeling, behelzende een Aardrijkskundig overzigt der tegenwoordige Wereld, betrekkelijk haren Godsdienſtigen toeſtand. Hier ſlaat hij het oog op de *Proteſtantſche* en *Roomschgezinde* Landen; op *Polen* en *Rusland*; op de *Joodſche* Natie; de *Muſulmannen*; de *Aziatiſche* Heidenen; de Nieuwe Wereld, en beſluit het met eene ſchets van de pogingen der Zendelingen. Veel treffends, veel doelmatigs wordt hier voorgedragen; en legt de Schrijver oude en hedendaagſche wel toegepaste Geſchiedkunde aan den dag. De uitvoerigheid verbiedt ons, op bijzondere ſtukken ſtil te ſtaan, of des iets over te nemen.

Na zoo veel voorbereidings, komt de Verhandelaar met het Derde Hoofdſtuk tot de groote zaak, de Beſchouwing der Tegenwerping zelve, in verband met GODS aangewezene bedoelingen, derzelver bereiking, en de oude Voorſpellingen nopens de Prediking dier Leere. Niet zonder ſchroom treedt hij tot dit deel zijner Proeve, bovenal daar het de uitlegging van Bijbelplaatſen zal betreffen, te welken opzigte hij ſomtijds van vermaarde Mannen in dat vak zal verſchillen.

Ten grondſlage dient een kort overzigt van het dusverre verhandelde, met eene herhaling van der Ongeloovigen Tegenwerping. VAN KAMPEN herinnert den Lezer aan de ſtoute Beelden, aan de grootſche Figuren der Profeten des O. Verbonds, die ook invloeiden op de Schrijvers des N. Verbonds. Op dezen grond treedt hij voort ter beſchouwing dier Bijbelplaatſen, waar van eene Bekeering der Heidenen *in 't algemeen* gewaagd wordt, enz. Ons beſtek duldt niet, dezelve op te halen, veel min te beoordeelen. Somtijds is hij kort; op andere tijden, als hij van de gevoelens der meestgeachte Schriftuurverklaarderen afwijkt, breedvoeriger. Zijne Beſchouwing der Voorſpellingen, in het O. Verbond te dien opzigte voorkomende, levert ons eene Proeve van betoog, dat dezelve, in zoo verre zij eene toekomende

 vol-

volledige aanneming des *Christendoms* door *alle* Natien *schijnen* op 't oog te hebben, even gereedelijk voor eene *gedeeltelijke* omhelzing der *Christelijke* Godsdienstleere door *zeer vele* Heidensche Volken kunnen verstaan worden. „ Wil men," schrijft hij ten slotte van de voordragt der Voorzeggingen uit het O. Verbond, „ volstrekt aan de Profeten overal den *letterlijken* zin hunner Voorspellingen toeschrijven, zoo bewijst men te veel, en daardoor niets: want in dit geval stoot men tegen zulk een' drom van ongerijmdheden, die tegen de Geschiedenis, het gezond Verstand en GODS Eigenschappen strijden, dat men zich ras gedrongen voelt, om aan de Profeten eene groote mate van Verbeeldingskracht, en een zeer ruim gebruik van de Figuurlijke Taal, toe te kennen." — Van het onderzoek, of er eenige plaatsen in het N. Verbond zijn, welke voedsel aan de onderstelling van de Algemeenwording des *Christendoms* schijnen te geven, en of aan dezelve geen andere redelijke zin te hechten zij, is de slotsom, na de sterkste plaatsen aangevoerd en beoordeeld te hebben, dat zich wel in het verschiet eene eenigzins verdere Uitbreiding der Evangelieleere laat zien, dan op dit tijdstip plaats heeft, doch eene Uitbreiding, die geheel niet *algemeen* behoeft te wezen, en die zelfs, door de gedurige nieuwe ontdekkingen, door de vermenigvuldiging eener *Christelijke* Natie in het uitgestrekte *Noord-Amerika*, door de omwenteling in den geest der *Hebreeuwsche* Natie, en andere onloochenbare verschijnselen, de waarschijnlijkheid ten volle voor zich heeft.

Schoon de Schrijver hiermede zou mogen geacht worden zijne taak afgewerkt en de Vraag beantwoord te hebben, stelt hij zichzelven nog twee vragen ter beantwoordinge voor, namelijk (1) Zal dan de Evangelieleer volstrekt niet algemeen worden? — (2) Strijdt het, verondersteld dat men die Algemeenheid in twijfel trekke, of zelfs onwaarschijnlijk keure, niet met GODS Wijsheid en Goedheid, om zoo vele zijner schepselen in de diepste verblinding te laten voortleven? — Zedig en tevens treffend zijn de antwoorden op beide die vraagstukken, strekkende om de Wijsheid van GOD te staven, als ook in de nog min volledige Uitbreiding van JEZUS Koningrijk op Aarde zigtbaar.

't Zal, na deze schets, vergeleken met die wij van des Eerw. MULLER's Verhandeling gaven, geloof ik, onze

Le-

Lezers niet bevreemden, dat de Beoordeelaars lang in twijfel hingen, wien den Gouden Eerprijs toe te kennen, en dat dus VAN KAMPEN groote kans gestaan hebbe, om, gelijk hij op de beantwoorde Vraag over de *Dichtkunde* bij het *Tweede Genootschap* van TEYLER den Gouden Penning zeer onlangs behaalde, ook dezen te strijken.

Wat den stijl dezer Proeve betreft, in denzelven komt ons eene niet altijd passende ongelijkheid voor, nu eens hoog zwellende, dan weder laag dalende in vergelijking met de soms genomen vlugt.

Lotgevallen en Ontmoetingen op eene mislukte Reize naar de Kaap de Goede Hoop, in 1804 tot 1806, in Brieven aan een' Vriend, door H. POTTER. *Met Platen. IIde Deel. Te Haarlem, bij* A. Loosjes Pz. *In gr. 8vo.*

Genoegzaam hebben wij aangeduid, wat gelegenheid gaf tot deze Reize, en waarin dezelve zich voornamelijk van andere Zeetogten onderscheidt, bij de vermelding des Eersten Deels (*). Hetzelve floot met de toezegging van eene nadere Beschrijving des Eilands *St. Helena*, zoo vaak in Reisverhalen vermeld, doch weinig naar eisch beschreven (†).

Van den XIV tot den XIX Brief dezes Deels ingesloten, worden wij op eene niet ongevallige wijze bezig gehouden met de Beschrijving dezes bezochten en doorkruisten Eilands. Wij willen het een en ander merkwaardigs opteekenen. Vermeld hebbende, dat de Kerk, op een ruim plein staande, van binnen zoo wel als van buiten, een net en fraai gebouw is, nog nieuw en van een vrij hoogen schoonen toren voorzien, in welken een klok en uurwerk is, merkt hij op, dat alles juist

(*) Zie onze *Lett.* des vorigen jaars, bl. 73.

(†) Wij hebben, in ons *Mengelwerk* voor den jare 1806, onder den titel van de *nieuwste en beste Narigten van het Eiland St. Helena*, een eenigzins uitvoerig verslag van dit Eiland, uit het *Engelsch* vertaald, medegedeeld. Men vergelijke dit met het thans gegevene van den Eerw. POTTER.

juist het tegenovergestelde was van 't geen Kapitein COOK hier zag, die, uit de baai, op eene oude, bouwvallige, met stroo gedekte Kerk, en sommige akelige vervallen hutten, met aandoeningen van medelijden nederzag, en vervolgt: „ Men heeft geene redenen om te gelooven, dat COOK geene waarheid zal gesproken, of de zaak, waarvan hij sprak, vergroot hebben, daar het eene Kolonie van zijne eigene Natie betrof: dus zijn derhalve de zaken hier verbazend ten beste van het Eiland veranderd. Ook is niet alleen de Kerk, maar ook alle andere openbare Gebouwen zijn in den best mogelijken toestand; het scherpsziend oog zou in dit opzigt niets ontdekken kunnen, dat anders en beter zou behooren te zijn dan het werkelijk is. De twee laatste Landvoogden staan in een zeer grooten roem bij de Inwoners des Eilands, als mannen, die, aan hunne bestemming getrouw, alles gedaan hebben, wat in hun vermogen was, om den in- en uitwendigen toestand der Kolonie en Kolonisten te verbeteren: de laatste en tegenwoordige geeft daarvan nog de uitstekendste bewijzen."

In den loop van het bezoek des Eilands ontmoeten wij deswegen vele proeven. Thans vindt men, om dit ten voorbeelde aan te stippen, nieuwe Compagniestuinen aangelegd op eertijds afzigtige plaatsen, die, bij een fraai gezigt, overvloed van verfrisschingen opleveren. Een plek gronds, voorheen de verzamelplaats van alle de vuiligheden der Stad, levert tegenwoordig eene aangenaam beschaduwde wandelplaats op. „ Die plek gronds," schrijft POTTER met verrukking, „ wordt nu ook veel bezocht, zoo door de inwoners der plaats, als door de zieken en zwakken van het hospitaal, dat in derzelver nabijheid gelegen is. Welk een onderscheid dus, mijn Vriend! een Hospitaal, voorheen bij een' vuilen, stinkenden en de lucht verpestenden mesthoop, nu bij een wellustig en met de aangenaamste geuren vervuld paradijs. Daar voorheen de zieken dezer plaats zich niet verder dan tusschen eenige muren konden bewegen, als te zwak zijnde om de bergen en heuvelen op te klimmen, kunnen zij thans, op eene ruimer vlakte, onder het heerlijk groen der boomen wandelen, waar elk windje leven en gezondheid blaast, waarvan zij weldra, ja soms in een ongeloofelijk korten tijd, de heilzaamste gevolgen, en veelal eene

spoedige volkomene genezing ondervinden en verkrijgen. Zoo veel kan een verstandig mensch doen ten beste zijner medemenschen!" — Op dit Eiland is de slavernij afgeschaft. De kleine proeve, gemerkt het aantal van zeshonderd Zwarten, werd met veel omzigtigheids genomen en gelukkig volvoerd.

In de beschrijving van dit Eiland zelve ontmoet men vele treffende bijzonderheden; bovenal roemt hij de gezondheid der luchtstreke: ,, men ziet," dus drukt hij zich uit, ,, hier den bloei der gezondheid op de wangen; en hoogbejaarden, althans zulken, die zeventig en tachtig jaren tellen, nog dagelijks, en wel te voet, de hooge binnenlandsche bergen op- en afstijgen, om vruchten, groenten en andere levensnoodwendigheden naar de Stad te brengen. — Niet alleen bereiken de bewoners van dit Eiland, vooral die hier geboren zijn, eenen hoogen ouderdom, maar, dat meer is, dien ouderdom, zonder, in den loop hunner jaren, met eenige ziekten of ongemakken, die zoo gewoon en algemeen zijn in de veranderlijke luchtstreken, bekend te zijn geworden. Zwakken en zieken uit de *Indiën*, of waar ook van daan komende, herstellen hier tot gezondheid in een ongeloofelijk korten tijd. — Als eene ververschingsplaats, maakt deze gezonde en zoo heilzame luchtsgesteldheid dit Eiland van het uiterste aanbelang voor de *Engelsche Oost-indische* Compagnie. Behalve de voordeelen van heerlijk water en gezonde lucht, loopen de matrozen hier geen gevaar voor eenig ongemak, het zij zij aan den oever blijven liggen slapen, het zij zij zich op eene andere wijze aan de nachtlucht blootstellen — de schepen hebben geen gevaar voor stormen of orkanen. Er zijn inderdaad weinige plaatsen, die, met zoo weinige ongemakken, zoo vele voordeelen en genoegens opleveren, dan [als] dit rotsig en op het eerste aanzien zoo weinig goeds en aangenaams belovend Eiland." — Breeder nog weidt hierover onze Reiziger uit. Met verwondering vinden wij hier opgeteekend, dat de Kinderziekte, die zoo vreesselijke plaag in meest alle landen der wereld, nooit tot dit Eiland is doorgedrongen. Ook is er de hondsdolheid onbekend.

Vervolgens kan men POTTER vergezellen, daar hij, na de hooge bergtoppen beklommen, en akelige opeengestapelde rotsen gezien te hebben, in eene vallei afdaalt; hij drukt zijne gewaarwordingen dus uit: ,, Verbeeld

beeld u, mijn Vriend! mijne verbaasdheid, toen ik, na het gezigt van niets dan kale en onvruchtbare rotsen, in een oogenblik en als door tooverij de heerlijkste, de schoonste en vruchtbaarste vallei, die de natuur kan scheppen en de kunst verlevendigen, beneden mij voor mijn gezigt uitgebreid zag liggen: welk eene verrassing, ja waarlijk onbeschrijflijk! Na een weinig van den betooverenden indruk, dien het geheel van dit schoone tooneel, in een onverwacht oogenblik, op mij maakte, bekomen te zijn, en mijne zinnen nu meer geregeld kunnende laten werken, zette ik mij op een stuk steenrots neder, om eenige oogenblikken van het vermoeijend klimmen uit te rusten, en de bijzondere gedeelten van dit overheerlijk geheel op mijn gemak te kunnen beschouwen. —— Nooit aanschouwden mijne oogen zulk eene verrukkende vertooning: was ik onlangs getroffen door het zien der schoone nieuw aangelegde tuinen van *Sint James*, nu was ik geheel verbaasd en geheel opgetogen over de onbegrijpelijk schoone romaneske tafereelen der natuur; ik stond verstomd op het zien van het verbazend onderscheid, dat de buitenste dorre en de binnenste vruchtbare deelen van dit wondervolle Eiland aan het oog vertoonen. — Rotsen en bergen van ongelijke hoogte, met eene soort van wilde altijd groenende laurier beplant, vertoonen digte uitgebreide bosschen; hier en daar op gepaste afstanden groepen van kleine nooit bladerlooze boschjes van oranjeboomen, tusschen welke een helder beekje, eene wellustige koelheid in den omtrek verspreidende, liefelijk henen kronkelt; eene welgeschikte mengeling van fraai aangelegde tuinen en perken van op zichzelven staande pisang, banaan, appel, peren, vijgen en andere vruchtboomen, tusschen welken de sierlijke palmboom met majesteit zijnen hoogen top verheft; fraaije en zeer net gebouwde huizen, welgestelde en schoone kudden, groot en klein, voor in het rijke dal grazende. Alle deze schoonheden ontmoetten mijn oog in dezen betooverenden oord, waaraan een milde regen, in de voorgaande dagen gevallen, niet weinig tot opluistering had toegebragt. De natuur was als in een nieuw gewaad gekleed en verscheen thans op het prachtigst in dezen tempel, dien een orchest van vogelen met het aangenaamst en liefelijkst concert verrolijkte."

Wat

Wat de Kunst bij deze Natuurtooneelen gevoegd hebbe, kan men lezen, zoo in de beschrijving van het Lusthuis des Gouverneurs, als in die van het Buitenverblijf des Heeren WRANGHAM, welks Afbeelding dit Deel opsiert. De ontmoetingen en bejegeningen op die Lustplaatsen, strookten volmaakt met het schoone, 't welk zij aanboden. Treffend gul was het onthaal, hem ten Landhuize van Mr. DORBTON aangeboden bij zijn nachtverblijf aldaar. Het treffende, 't geen hem op zijne terugwandeling langs eenen anderen weg ontmoette, wordt met veel gevoels beschreven. 's Avonds ging hij in den Schouwburg. Alles wordt er aangewend, om het verblijf den Vreemdelingen aangenaam te maken. De Vrijmetselaars hebben er eene schoone Loge. Groot is het onderscheid op dit Eiland in gewone tijden, en in den tijd van de aankomst der *Oostindische* Schepen. Levendig wordt dit alles beschreven.

Den grootsten tijd brengen de Inwoners van eenig vermogen op het Land door, en de Stad is als verlaten; dan bij gemelde komst der *Oostindische* Schepen vliegt elk van het land naar de stad: dit is een Kermisfeest voor het Eiland, en het ontbreekt aan geen gul onthaal; de *St. James* vallei is dan de vallei van lustige vrolijkheid en uitgezochte vermakelijkheden. De Stad is wel voorzien van winkels; men vindt er verscheidene, die groot en prachtig zijn, en in welke men even zoo min naar de kostbaarheden van *China* en de *Indiën*, als naar allerhande soorten van *Europische* goederen en waren, vergeefs behoeft te vragen. Dan alles van dien aard wordt ten ontzettenden prijze betaald; POTTER had er ondervinding van, en hij geeft de reden van die hooge prijzen op.

Onverwacht moest onze Reiziger dit Eiland verlaten en de Zeereis weder aanvangen. Hij zegt het vol aandoenings vaarwel! Van het Eiland *Ascension* schoon door hem niet aangedaan, geeft hij berigt, door een uittreksel van FORSTER mede te deelen.

De voortgezette Reis geeft, in de volgende Brieven, POTTER veelvuldige gelegenheid, zoo tot Zeebeschouwingen, als om het scheepsleven der *Engelschen*, waarbij hij zich aan boord bevond, te beschrijven.

In Convooi zeilende, ging alles langzamer toe, dan anders de reis zoude gevorderd hebben. Geen tijd,

 ech-

echter, was er op het overvloed-biedend *St. Helena* geweest om dien op te doen. Het verhaast vertrek maakte, dat zij niet alleen met ouden scheepsvoorraad zich moesten behelpen, maar daaraan, en bovenal aan water, nu en dan gebrek hadden. Vervelende stilte werd door stormen afgewisfeld. Bij dat alles kwam een gevecht, waarin het begeleidend Oorlogschip door de *Franschen* genomen werd; zij ontzeilden het; doch die gebeurtenis maakte POTTER ooggetuige van een scheepsgevecht. Het schip, 't geen hem voerde, dreigde er naderhand in te zullen geraken, en maakte zich ten strijd gereed; doch de gevreesde vijand bleek een *Engelsch* waarschuwend schip te zijn.

Na alle deze Reisontmoetingen van een onaangenamen aard, die den Reiziger stoffe tot velerlei stichtelijke bedenkingen aan de hand geven, ontdekten zij de *Engelsche* kust, en landden in *Causend-bay*. Ophoudingen aan scheepsboord waren hoogst vervelend, hoe aangenaam ook de kortstondige verfrisschingen, van 't land gekregen. De blijdschap daarover wordt deerlijk op nieuw bewolkt, daar de *Engelsche* scheepslieden die Baai weder verlieten, en het schip, van het noodige, inzonderheid van water, onvoorzien, door een geweldigen storm beloopen werd. POTTER's pen beschrijft, wat bij hem te dier gelegenheid omging. Genoodzaakt weder terug te keeren, kwamen zij met veel gevaars in *Plymouth-sound* ten anker, waar hij gelegenheid zocht en vond om aan land te komen, daar de Prijsmeester van boord was.

Wat hem verder in *Engeland* ontmoette, zal het volgend Deel ons vermelden, en wij onzen Lezeren verslag doen van het verder wedervaren onzes Landgenoots op deze zonderlinge Reize.

Wandelingen en kleine Reizen door sommige gedeelten van het Vaderland; door H. POTTER. *Iste Deel. Met Platen. Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes, 1808. *In gr. 8vo.* 318 *Bl.*

Uit het gunstig onthaal, dat des Heeren POTTER's *Lotgevallen en Ontmoetingen op zijne mislukte Reize naar* de

de Kaap de goede Hoop bejegende bij onze Landgenooten, schijnt hij zich iets goeds te voorspellen omtrent deze zijne *Wandelingen en kleine Reizen door sommige gedeelten van het Vaderland*, en wij bedriegen ons, wanneer hij in dezen zich geheellijk te leurgesteld vond bij velen der meest oppervlakkige Lezers. Eene vrolijke en ongedwongen voordragt, vlugtige waarnemingen, wier bevatting weinig inspanning van den geest vereischt, eenige praal van geleerdheid, belezenheid en oudheidkunde, afwisseling van den ongebonden stijl door welgekozen middelmatige of betere dichtstukjes, en vooral bespiegelingen der Natuur, benevens ernstige overdenkingen, in den trant van HERVEY, tot een stichtend en godsdienstig doel gewend; ziet hier, wat de zoodanigen, het gros der Lezeren, inneemt, betoovert, en eenen kreet doet opgaan, wanneer ons kiescher gehemelte weinig smaak vindt in deze elders beter behandelde stoffen, of wel in dit alledaagsch kostje. Intusschen, daar zijn Eerw., in deszelfs Voorberigt, ons reeds den wenk geeft, dat het huidige Deelkje door één of misschien wel *meer andere* staat gevolgd te worden, en wij ons overtuigd houden, dat het opstellen derzelve, op dien voet, als hij gewoon is te schrijven, zeer luttel moeite kosten zal aan zijne vlugge pen, vermoenen wij het onzen pligt te zijn, hem daarvan te moeten afraden, dat hij, en ons geduld, en de beurs van hem toegenegen koopers, *niet te veel* verge. De welwillendheid toch omtrent eenen Schrijver van zijnen stempel verflaauwt, en slaat welras tot verontwaardiging over, wanneer hij die misbruikt, en, ondanks het eigenaardig verschil tusschen eenen grooteren Zeetogt en kleine Landreizen, nagenoeg dezelfde algemeene waarheden en lessen voordraagt. De nieuwsgierigheid bovenal van Lezers wordt vermoeid, en sluimert in, zoodra zij, misleid door eenen *Titel*, die hun belooft te vergasten op voorwerpen van den Vaderlandschen grond, eenen schralen voorraad aantreffen, en afgeleid worden tot menigerlei Bijwerk, dat, met kleine verandering in woorden of zaken, meer dan eens herhaald wordt, eigenlijk gesproken met de verlangde Hoofdzaak niets gemeens heeft, ja in waarheid dienen moest om den Schrijver zijn Boekdeel te helpen vullen. Hoe het zij, de Inhoud der *Wandelingen en kleine Reizen*, zoo verre ons de Eerw. POTTER dezelve thans mededeelt, laat zich in weinige woorden schetsen.

Na den buitenlandschen Zeetogt onthield hij zich, ambteloos en buiten gezette bezigheid, in zijne kleine, hoewel in eenen aangenamen oord gelegene, Geboortestad *Dokkum*. De ommestreek, bekoorlijk wegens de rijke weilanden van beide *Dongeradeelen* en de nabijheid tevens der wouden in *Dantumadeel*, doorkruiste hij te voet op onderscheiden tijden des jaars, deed verders een uitstapje ter zee van *Oostmahorn* naar het bijgelegen Eiland *Schiermonnikoog*, wandelde in den winter langs den harden kleiweg op *Leeuwarden*, en begaf zich op nieuw, na eenig verblijf te huis, in gunstiger saizoen, over *Kollum* en onderhoorige Dorpen van die boschrijke streek, naar *Strobos*, van waar hij met de jaagschuit op *Groningen* voortreisde.

Dit naziende, zouden wij ons schier verwonderen over de bekwaamheid des Schrijvers, om zoo kleinen voorraad van stoffe tot een matig Boekdeel te doen uitdijgen. Doch de vorm van Brieven aan eenen, misschien ondersteldén, Vriend in Engeland kwam hem te stade. Oudheidkundige narigten en wenken, omtrent namen van plaatsen, stinsen en dorpen of ruïnes, want zelden ook zijn deze aangelegener stukken voldoende bearbeid, werkten al verders mede tot de uitbreiding van zijnen arbeid. Wijdsprakige beschrijvingen en aanmerkingen over *walbekende* hedendaagsche gebruiken of zeden, en wat van dezen aard meer is, verbreedden ook zijn veld van waarnemen, en gaven der penne desgelijks schrijfstoffe. Dan bovenal de op- en ondergaande Zon, het veranderen van de gedaante der dingen bij wisseling der jaargetijden, bespiegelingen onder het wandelen, herinneringen aan Vrienden, aan vroegere ontmoetingen, aan plekjes grond hem dierbaar, of *overdenkingen in de eenzaamheid* (welligt bij een *knappend vuurtje*) *op den laatsten dag des jaars*, strekten hem tot bijlagen, en beslaan doorgaans, benevens vele ingelaschte aanhalingen uit de Psalmen, nieuwe Gezangen en onderscheiden hedendaagsche Dichtwerken, een aantal bladzijden.

Doch schoon wij aan dezen lossen schrijftrant veroorloven konden, dat daardoor de hoofdbedoeling en het eigenlijk onderwerp des Schrijvers te zoek gerake, en onder den stapel van gezochte bijsieraadjen als 't ware bedolven worde; schoon wij den Wandelaar toegeven, dat hij ons niet alleen verhale hetgene hij ziet, opmerkt, te berigten heeft, of wel der gezette

na-

nasporing en ontleding waardig keurt, maar bovendien ons zijne gepeinzen en nuttige overleggingen of herinneringen mededeele: nog mogen wij den huidigen arbeid van den Eerw. POTTER met onze goedkeuring niet vereeren. Hoedanige vermoedens meermalen bij ons ontrijzen, wegens het onnaauwkeurige der waarnemingen en opgesmukte der berigten, ons menigwerf stootende in buitenlandsche Reisbeschrijvingen, buiten staat zijnde om deze te wederspreken bij mangel aan eigene of wel beslissende getuigenissen, zien wij ons dan genoodzaakt stil te zwijgen, en den Man, die maar de palen der geloofwaardigheid niet te buiten gaat, ondanks onze zucht voor waarheid, uit bescheidenheid een gunstig oor te leenen. Dan omtrent dusdanige, zelfs kleine misleidingen en averegtsche opgaven aangaande ons Vaderland, welke wij met eigen oogen in staat zijn te logenstraffen, meenen wij verpligt te zijn, den Lezer te moeten onderrigten, zooras wij daarvan spoor vinden bij eenen Reiziger, wiens gezag juist hierom bij ons meerder daalt, naar gelang hij verder van de eenvoudige waarheid afwijkt.

Onmogelijk kan, of behoort althans de Hr. POTTER ons ten kwade te duiden, dat wij, onze Lezers eene proeve verschuldigd zijnde uit deze zijne *Wandelingen*, daartoe zoodanig eene verkiezen, die wij vermeenen dat onze betere toelichting vereische; daar niets ons voegzamer dunkt, om zijnen arbeid, en beschrijvingen vooral, op den waren prijs te leeren schatten. Wij bepalen ons des, met voorbijgang van andere misslagen, tot hetgene hij wegens eenen *wandelweg* buiten *Leeuwarden* en den voormaligen *Prinsentuin* aldaar geschreven heeft, hoezeer wij, ter bekorting, eene en andere tusschenrede zullen weglaten. Dus lezen wij, bl. 180.

„ Zoodra men buiten de fraaije *Wirdumer* poort gekomen is, vertoont zich aan de overzijde der stads gracht (op eenen matigen *afstand* evenwel van daar, zeggen wij) eene rij van deftige huizen, zich *wederzijds* (*) tot op eenen

(*) Wat beteekent hier *wederzijds*? Geen eigenlijke straat toch is hier. Het Stads bolwerk immers is aan de overzijde van den zoogenaamden *Grachtswal*, en deze loopt in eenen winkelhaak tot de *Tuinsterpoort*.

eenen verren afstand uitstrekkende. *Deze* (*) volgende, en zijnen (*den*) koers oostwaarts op nemende, komt men weldra aan eenen zijweg. (Hier namelijk begint eerst de buurt, die men liggen laat.) Dezen inslaande, komt men op het bedoelde plekje, bij uitstek onder den naam van *achter de hoven* bekend. — Hoog opgaande boomen beschaduwen met hunne breede takken dien bekoorlijken weg, die ter wederzijde de bevalligste land- (of beter *lust-*) huizen en tuinen aan het oog vertoont. — De huizen zijn noch groot noch prachtig, maar uitstekend net en zindelijk; zoo ook de tuinen. Het nuttige is hier met het aangename in den *hoogsten graad* vereenigd; alles is hier zoo lief, zoo landelijk, zoo stil, zoo bevallig *oeconomisch* ingerigt, zoo natuurlijk en zoo eenvoudig schoon, dat het de aangenaamste werking op de zinnen doet, althans op de mijne. . . . Dezen bekoorlijken weg tot op zekere hoogte opgewandeld zijnde, wordt men onverwachts verrast met een ruim gezigt over eene uitgestrekte vlakte, op welke zich deftige boerenwoningen en *sierlijke buitenplaatsen* (†), tuinen en *bosschen* (‡), akkers en waterstroomen, *dorpen* en *gehuchten* (§), in de treffendste verscheidenheid aan het verrukt oog

(*) Wederom onnaauwkeurig. Men *volgt* namelijk *de rij van deftige huizen niet;* maar *derwaarts* henen gaande, of oostwaarts den koers nemende, over het vaarwater (*de potmarge*), en het ruime bleekveld aan de regterhand houdende, *komt men* enz.

(†) Loutere grootspraak. Gelijk elders in ons Vaderland zijn de *Buitenplaatsen* van Vriesche Heeren, welke dien naam voeren kunnen, verder af gelegen, en buiten de Stadlucht. Zelfs niet *eene enkele*, nabij Leeuwarden, aan het einde der Voorstad, de *Schrans* genaamd, is zigtbaar in het standpunt, welk onze Schrijver hier beschrijft.

(‡) Ook kennen wij geene *bosschen* nabij Leeuwarden. Hier en daar rondom tuinen, en aan het uiteinde van het *Vliet* is wel een groepje boomen; maar dat mag geen *bosch* genaamd worden, en de *wouden*, aan het uiterste van den zwarten weg beginnende, schemeren op zijn best van verre in het oog, dat over gezegde veldgezigt henenwaart, en op meer nabijzijnde voorwerpen eigenaardig rust en zich bepaalt.

(§) Zoo al eenig *gehucht*, of *buurt*, niemand, zijn wij verzekerd, mag aldaar, waar POTTER stond, *een dorp* ontdekken; ten ware hij, gelijk deze, naar eigene verbeelding, en niet naar waarheid, zijne teekening opmake.

oog vertoonen. Ter regterzijde of *westwaarts* (*) verheft zich de stompe toren van het *boschrijke Huisum* boven het *statig geboomte*, terwijl zich aan de andere zijde (lees, *aan dien eigen kant*) de prachtlooze vlakke tuinen van het eenvoudig *Marienburg* tot op eenen verren afstand uitstrekken. — Dit *Marienburg* was weleer een lusthuis van MARIA LOUISA, Prinsesse van *Hessen-Kassel*, grootmoeder des laatsten Stadhouders WILLEM DEN V. Het geheel gebouw is zoo klein, en altijd zoo klein geweest, dat het naauwelijks meer dan één vertrek bevat, en zoo dood eenvoudig en onaanzienlijk, dat er thans weinige *zulke geringe burgerzomerhuizen* (†), in den omtrek van de eene of andere Stad, gevonden worden; een schitterend en treffend bewijs van het nederig hart van die godvruchtige en achtenswaardige Vorstinne."

Dan het wordt tijd, dat wij onzen Wandelaar alhier verlaten, om hem nog eenen oogenblik naar den voormaligen *Prinsen*, nu *Nationalen*, *tuin* te vergezellen. Want, dezen aangaande, lezende (bl. 187) „ dat hij daar al„ les

(*) Laten wij hier eenige teregtwijzingen mogen te zamen nemen. (1°.) De Landkaart van *Friesland* door HALMA voldingt, dat onze Wandelaar en voormalige Zeereiziger alhier omtrent de ligging van *Huisum* met de windstreek in de war is: of heeft men misschien, met het gezigt naar het Oosten gekeerd, het *Westen*, en geenszins het *Zuiden*, ter regterzijde? en is *Huisum*, van Marienburg af, niet meer ten Oosten dan ten Westen gelegen? Trouwens de toren van dat Dorpje laat zich (2°.) almede niet ontdekken aleer men gedachte Huizinge voorbijwandelt. (3°.) Wie ook, behalve POTTER, heeft immer *Huisum* als *boschrijk* aangemerkt? daar het zeker op dien naam zoo weinig aanspraak maken kan, als de meeste Vaderlandsche Dorpen, waar Kerkhoven, Pastorij-tuinen en eenig geboomte gevonden worden. Eindelijk onthielden wij ons (4°.) niet van te meesmuilen op het hoogdravend berigt „wegens het statig geboomte, waarboven zich de stom„ pe toren van gezegde dorp verheft." Dit moeten toch de *waterwilgen* zijn, die aan de sloot van moeslanden geplant zijn, waarover men derwaarts henen ziet!

(†) Evenzeer als van vergrooting der beelden bedient zich POTTER van eene verkleinende teekening, wanneer hem deze naar zijn oogmerk voegt. Wij althans, hoezeer niets prachtig vindende aan de plaats van *Marienburg*, willen dat echter niet derwijze verlaagd hebben, „ als waren thans weinige zulke geringe *burgerzomerhuizen* in den omtrek van de eene of andere, (althans *Friesche*) stad," voorhanden.

„ les vond in dezelfde oude regelmatige orde, en in „ den eigenen stijven stijl," waarin hij namelijk „ denzelven meermalen gezien had," moesten wij ons verwonderen, dat vele veranderingen in den aanleg van den tuin naar den tegenwoordigen smaak, vooral sedert 1795 gemaakt, den Heere POTTER niet waren in het oog gevallen, zoo dat wij niet afkonden te twijfelen, of hij misschien in het ongunstig jaargetijde den eigenlijken aanleg wel volkomen had opgenomen uit het aanhoorige Koffijhuis. — Men zegge niet, dat wij ons aan kleinigheden ergeren; want, Lezers, het is onze schuld niet, dat de hoofdinhoud van het Werk geene belangrijker stoffen aanbiedt. — Ook ten aanzien van de *Oudheidkundige* berigten, die ons POTTER geeft, vermeenen wij hier en daar eenen misslag ontdekt te hebben: althans de verzekering van zijn Eerw. „ dat de kerk *de Oldehove* te Leeuwarden weleer „ vereenigd was met „ den nog overigen toren (*)," buiten eenige aanhaling van oude Schrijvers, heeft bij ons geen voldoend gezag, om het tegendeel te gelooven van hetgene men tot hiertoe geacht heeft waarheid te zijn, dat de kerk op eenigen afstand van den toren gestaan hebbe. — Met één woord, wat genoegen zoodanige Lezers, die alleen ter ontspanning van bezigheden dit Boekdeeltje met een vlugtig oog doorloopen, daarin vinden mogen, de losheid en onnaauwkeurigheid (†), waarmede het geschreven werd, draagt geenszins onze goedkeuring weg. Had toch zijn Eerw. zich eenigzins daaraan laten gelegen zijn, dat hij aan het Publiek gewigtige narigten leverde omtrent den Vaderlandschen grond, hij zoude zich dan minder onledig gehouden hebben met de vervelende beschrijving eener *boeren-begrafenis* bij Ferwert (waarbij hij zelfs, na den maaltijd, de Vrouwen beluistert, als zij „ om een hoekje gaan, om *de eene of andere* „ noodige boodschap te verrigten," enz.) en soortgelijke belangrijke narigten, maar veelmeer in het breede ge-

(*) Dus vervalt mede hetgene POTTER meldt op bl. 193, van den toren sprekende. „ Aan den oostkant ziet men op de hoeken „ den grondslag van overheerlijke bogen, waarschijnlijk „ tot glaslichten in de kerk, rijzende boven dezelve het „ metselwerk met tanden op, *om de kerk met den toren te* „ *verbinden.*"

(†) Men vergelijke hier het medegedeelde in het *Mengelwerk* der *Lett.* dezes jaars, No. V.

gewaagd hebben van het *Instituut der Doofstommen* te Groningen, waaromtrent hij, daar zijnde, alhier *geen enkel woord* rept. — Dan genoeg ten bewijze, onder welken rang van Schrijveren wij den Heer POTTER rangschikken konden. Onzenthalve mag hij, als een onschadelijk, en, zoo men wil, soms stichtend Schrijver, „ op morgen van Groningen met de jaagschuit naar Dokkum „ vertrekken," en wenschen wij gaarne hem eene goede te huisreize en het gehoopte „ aangenaam gezelschap;" dan bij de uitgave van een volgend Stuk zijner *Wandelingen en kleine Reizen* verlangen wij, dat hij hetzelve beter beärbeid en nagedacht in het licht zende, ten einde het onze aandacht meer waardig zijn moge dan dit Iste Deel, offchoon versierd met eene Titelplaat en een viertal Afbeeldingen van Gezigten *in* en *bij* Leeuwarden, als van het *Slot Tjaarda State* te *Rinsumageest* en het Dorp *Kollum*, allen vrij wel naar waarheid geteekend.

WILLEM VAN HOLLAND, *Treurspel. Door Mr.* WILLEM BILDERDIJK. En: ELFRIEDE, *Treurspel. Door Vr.* KATHARINE WILHELMINE BILDERDIJK. *In 's Gravenhage, bij* Immerzeel en Comp. 1808. *Behalve het Voorberigt, te zamen* 232 *bl.*

„ Het Deeltjen Tooneelpoëzij" — dus vangt de Heer BILDERDIJK zijn Berigt aan den Lezer aan — „ dat wij hier aanbieden, zal van een Tweede gevolgd worden. — Wanneer de verplaatsing des Koninklijken zetels naar de Hoofdstad des Rijks, die ook mijne moederstad is, en de zucht om den Amstelschen Schouwburg onzen kunstkwekenden Vorst op een echt Hollandsch onthaal te doen toeven, mijnen FLORIS DEN VIJFDE (*) als met eenen tooverslag in het aanzijn riep, was natuurlijkerwijze de elektrike schok in mijn hoofd te geweldig geweest, om in eens uit dien bruischenden stroom eener aangezette verbeelding te rug te komen, en in eenen anderen, mij natuurlijker en voor mij-zelven belangrijker Dichtvang af te wisselen. 't Kon niet anders, of dat Treurspel moest van een Tweede, en dit van een Derde gevolgd worden, en zoo ontstonden, en de WILLEM VAN HOLLAND, en de KORMAK: vruchten eener wreede slaaploosheid, die zij zalfden en veellicht tevens aanzetteden, en medegedenkteekenen van de jammerlijkste maand mijns levens, op en voor mijn krankbed

(*) Van dit Stuk komt eene beoordeeling voor in No. II van dit Maandschrift voor 1809, bladz. 82. (*Aant. v. d. Rec.*)

bed in Katwijks afzondering onder woedende folteringen doorgebracht."

Waarlijk! men kon zich van eene, in zulke omstandigheden ontloken, dichtvrucht niet veel schoons beloven, en wij moeten erkennen, dat wij de lezing van het boven aangekondigde Treurspel des Heeren BILDERDIJK met geen gunstig vooroordeel aanvingen. Vruchten van wreede slapeloosheid, gedenkteekenen van de jammerlijkste maand eens reeds zoo jammerlijken levens, op en voor een krankbed onder woedende folteringen doorgebragt — hoe konden die met mogelijkheid smakelijk wezen? — waardig, om er anderen op te onthalen?

Wij vonden ons echter in onze meening bedrogen, en ontdekten, na de lezing van het eerstgemelde Treurspel, dat de Heer BILDERDIJK inderdaad een *meesterstuk* had voortgebragt. Hoe is het mogelijk — dachten wij dikwijls — dat dit de vrucht van eenen, zoo hoogst ongelukkigen, toestand kan zijn! Wat zou de Man niet kunnen scheppen, indien hij eens gezond van ligchaam, vrolijk van harte en opgeruimd van geest ware!

Het is dus voor ons Vaderlandsch Tooneel eene wezenlijke en hoogstbelangrijke aanwinst, dat onze grootste Dichter zich wel heeft willen verledigen, om voor hetzelve te arbeiden. Jammer slechts, dat wij weinig hope mogen voeden, dat hij zijn voortreffelijk kunstvermogen aan deze soort van poëzij bij voortduring zal toewijden. Doch laat ons te vrede zijn met hetgene wij reeds ontvingen, en dezen arbeid met dankbaarheid waarderen. Mogt het voorbeeld, door BILDERDIJK gegeven, andere vernuften van den eersten rang in ons Vaderland opwekken, om eens ernstig te denken aan den opbouw en de herstelling van ons zoo vervallen en verbasterd Tooneel! Mogten zij inzien, dat dit vak van poëzij waarlijk onder de belangrijkste en moeijelijkste deelen der kunst behoort, dat het hunne edele begaafdheden en vermogens allezins waardig is, en dat het door kunstenaars van minderen stempel, die al vrij wat meenen gedaan te hebben, als zij ons eenige berijmde zamenspraken leveren, inderdaad verlaagd en ontheiligd wordt! Ja — mogten hunne uitmuntende kunst-voortbrengselen ons Vaderlandsch Tooneel zuiveren van dien tallozen bonten zwerm van hedendaagsche Drama's, meestal onrijpe vruchten van vreemden bodem — en mogten wij zoo gelukkig zijn, van de eer en glorie van onzen Schouwburg op eene luisterrijke wijze hersteld te zien!

Wanneer wij zulke stukken, als het voor ons liggend Treurspel van BILDERDIJK, en dat zijner uitmuntende *Gade*, onder het oog krijgen, dan beginnen wij te gelooven, dat onze uitboezemingen niet meer onder de *pia vota* behooren.

Het stuk van BILDERDIJK is inderdaad een meesterwerk. Schoone dichterlijke waarheid en echt dichterlijk gevoel;

stom-

ftoute en oorfpronkelijke, zachte en teedere, groote en brave, onedele en verachtelijke karakters, wel aangebragt, wel uitkomende, wel volgehouden en zich fteeds gelijk blijvende; rijkheid van vinding; belangrijkheid van onderwerp; handeling zonder woordenpraal; zwier van woorden zonder wijdloopigheid; kortheid, kracht en gefpierdheid, zoo als geen proze die bezitten kan; kiefche, ftoute, waardige taal, aan edele, doorluchtige perfonaadjen voegende; ongedwongene en eenvoudige overgangen; ongezochte en treffende wendingen; gepaste afwisfeling van tooneelen; telkens en trapsgewijze klimmende belangrijkheid, die de aandacht boeit, levendig houdt, meer en meer opwekt, verrast en onmerkbaar voorbereidt tot de natuurlijke, doch treffende ontknooping; vloeijende en krachtige verzen, die het oor ftreelen en het hart roeren; fchitterende fieraden der kunst; echte Treurfpelftijl; welgekozene beelden en vergelijkingen; fchoone befchrijvingen, zelfs dáár zoet en vloeijend, waar namen van perfonen en plaatfen zich niet zoo gemakkelijk in het vers liêten brengen; — dit, en alles, wat de poëzij keurigs en heerlijks bezit, maken den WILLEM VAN HOLLAND tot een uitmuntend kunstgewrocht, onzen BILDERDIJK waardig.

Zullen wij den inhoud van dit meesterftuk in een dor geraamte aan onze Lezers mededeelen — waartoe zoude dit dienen? Zullen wij onze *Letteroefeningen* met eenige fchoone tooneelen of uitftekende regels verfieren — wat zullen wij kiezen? Het kiesch, edel en krachtig gefprek tusfchen ADELHEIDE en STAVO? (1fte B. 2de T.) Of het onderhoud van ADELHEIDE met den *Kuinder Graaf*, en des laatften vleijende en listige, doch met zijn karakter juist overeenkomende, raadgevingen? (1fte B. 3de T.) Of de kunftige en edele taal, waarmede ADELHEIDE hare Dochter voorbereidt en in hare belangen zoekt over te halen? (1fte B. 4de T.) Of de roerende alleenfpraak van ADA (2de B. 7de T.) welke eindigt met deze krachtige regels:

Dan neen, èen helfche woede ontrukt mij 't; — fleurt bij 't hair
De onnoozle, hoe zij kermt, voor 't haatlijk Echtaltaar,
En trapt haar 't hikkend JA haars ondanks uit den gorgel,
Bij 't klaatren van 't gejuich, van zangrenftem en orgel!
Zie, hemel! zie, zie neêr! — Ik hoor gerucht, men koomt! —
Waar wijke ik? — Wijken, ach! En waar dan voor gefchroomd? —
Of fchame ik mij die bron die afruischt langs mijn kaken,
En zal ik op mijn beurt natuur en hart verzaken?
Mijn Vader, neen, ô neen!

Of WILLEMS doorluchtige taal, zoo fier en tevens zoo gepast, zoo juist berekend naar de omftandigheden, in welke hij

bij zich bevond? (2de B. 10de T.) Of ADELHEIDE's fraaije en staatkundige opwekking en aanmoediging der Edelen? (3de B. 10de T.) Of de listige, doch keurige taal, die DE KRANE jegens ADA voert, en de moedige en krachtige uitboezeming der beleedigde, getergde en met regt verontwaardigde ADA? (4de B. 2de T.) in welk tooneel ons de volgende regels bijzonder schoon zijn voorgekomen:

ADA.

Wat ben ik dan?

DE KRANE.

Gravin! —
Maar, aan mijn zorg betrouwd door Hollands Ruwaardin.

ADA.

Neen; zeg, gevangen. Zeg ....

DE KRANE.

Verkiest ge u dus te heeten,
Mevrouw — de kluister wacht, de zachte Huwlijksketen.

ADA.

Barbaar!

En vervolgens:

Wat rept gij van mijn Moeder,
Gij, vloekbre vijand van mijns Vaders dappren broeder?
Gij, muiter, die, gevormd tot huichlen en verraân,
Aan zijn geheiligd lijf uw klaauwen durfde slaan
In volle vrede en pais, en rustende op Verbonden!
Gij, broeinest van verraad en duizend helsche vonden!
Ga, vlei mijn Moeder vrij, en put uw listen uit,
Dat ze op haar borst en mij 't vervolgend wraakvuur stuit,
Daar 't uit de wolken schiet om 't eerloos hoofd te treffen,
Dat gruwlen grondslag maakt van heerschen en verheffen; —
Maar weet, ik ken u, ik! Gij, sterf van schaamte en spijt,
Vervaten schrikgedrocht, en booswicht, als gij zijt!

Of, eindelijk, het schoone, roerende laatste Tooneel van het laatste Bedrijf? — Gewisselijk! bij zoo grooten rijkdom van voortreffelijkheden valt het moeijelijk iets te kiezen, om er den Lezer bij voorkeur op te onthalen, en wij moeten ons dus vergenoegen, met den overheerlijken Slotzang in zijn geheel over te nemen, die ons de reijen der Ouden en zoo me-

menig uitmuntend Dichtſtuk van VONDEL herinnerde. Zie hier denzelven:

Hef, Holland, hef het moedig hoofd,
  Van nieuwe glans omſchenen,
(Een glans die allen luister dooft)
  Door damp en nevels henen!
Verhef het tot een hooger trans,
En laat van de opgeſtoken lans
  d'Ontzachbren Liebaart waaien,
Daar de arend, in zijn ſteilſte vlucht,
Hem welkom heet in 't blaauw der lucht
  Bij 't ſchittrend bliksemzwaaien.

Blink, Hollands ſchildleeuw! vonkel! ſtraal!
  En ſchud de gouden manen!
Zwicht' Roomſche en Griekſche wapenpraal
  Voor uw ontrolde vanen!
Dat Eems, en Rhijn, en Maas, en Vlie,
Den Overwinnaar hulde bie,
  Bedekt met Lotosblaâren;
Met palmen van het Morgenland;
Met lauwren van 't Hesperisch ſtrand;
  En 't bloed der Nijlbarbaren!

Zwell' Hollands oorlogzuchtig bloed
  In 't bruiſchend hart der Helden!
Betemmers van den pekelvloed,
  En ſcheppers van hun velden!
Hier ſmooren wrevel, oproer, twist;
En de oude veete werd geſlist;
  Gedempt, de bron der ſmarten!
De ſtaf, door Diedrijks hand getorscht,
Behoort den aangebeden' Vorst!
  Hem, aller braven harten!

Voortreffelijk, in zijne ſoort, is mede de ELFRIEDE van *Vrouwe* KATHARINE WILHELMINE BILDERDIJK. Ook dit ſtuk hebben wij met het hoogſte genoegen gelezen, en wij aarzelen geenen oogenblik, om het onder de beste Treurſpelen, die wij in onze taal bezitten, eene vereerende plaats toe te wijzen. Geene enkele aanmerking van belang hebben wij op hetzelve te maken. Welk eene diepe kennis van het menſchelijke hart legt deze Puikdichtereſſe niet aan den dag! hoe heerlijk weet zij de hartstogten niet te ſchilderen! En — welk eene ſchoone poëzij! welk eene bedrevenheid in het werktuigelijke der kunst! welk eene gemakkelijkheid in uitdrukking! welk eene zoetvloeijendheid en kracht tevens in de

 ver-

verzen! welk een zoete, teedere, roerende toon! Ja, waarlijk! Mevrouw BILDERDIJK heeft aanspraak op onze eerbiedige hulde. Haar meesterstuk verdient naast de schitterende kleinooden van haren Echtgenoot, wiens geest en kunstvermogen zij tevens met zijn hart en zijne liefde schijnt verkregen te hebben, geplaatst te worden, en BILDERDIJK en zijne *Gade* zijn in staat, om den roem van VAN WINTER en VAN MERKEN te verdooven.

Ten bewijze van het voortreffelijk kunstvermogen dezer begaafde Vrouw, zullen wij eenige stukken uit dit Treurspel den Lezer mededeelen. Wij kiezen hiertoe een gedeelte van het 2de Tooneel des 2den Bedrijfs, waarin EDELWOLD zijn onherstelbaar vergrijp en het onheil, dat hem wacht, aan ELFRIEDE bekend maakt.

Vooraf echter behooren wij te zeggen, dat de schoone ELFRIEDE door EDGAR, Koning van Engeland, vurig bemind werd; dat hij haar slechts eenmaal had gezien, en niet wist, wie zij was, of waar zij zich ophield; dat EDELWOLD, vriend en gunsteling des Konings, den last had bekomen, om ELFRIEDE op te sporen, haar 's Konings liefde te openbaren en de kroon van Engeland aan te bieden, en dat EDELWOLD, in stede van hier aan te voldoen, zelf van de hevigste liefde voor de schoone vervuld werd, hare wedermin verwierf en zich met haar in den echt verbond, voor ELFRIEDE 's Konings last verborgen houdende, en den Koning berigtende, dat het beminde meisje niet te vinden was, en dat alle zijne nasporingen vruchteloos waren geweest. Eenigen tijd bleef dit voor EDGAR verholen. Doch eindelijk staat het ontdekt te worden... de Koning zal ELFRIEDE zien. EDELWOLD komt nu wanhopend bij zijne Gade, om haar dit verschrikkelijk nieuws, 's Konings komst en zijn ijsselijk ongeluk te ontdekken.

EDELWOLD, *die, de kamer invliegende, zich in hare armen werpt en het hoofd aan haar' boezem verbergt.*

Elfriede!

ELFRIEDE.

Gij zijt het!

EDELWOLD.

Ik, ja ik, die in uw armen vliede!

ELFRIEDE.

Ach! Heeft uw wreede brief mij 't harte niet verplet,
Het is, dat niets op aard mijn liefde palen zet.
Niets, dierbare Echtgenoot, niets gaat die Min te boven!

Maar

Maar spreek, wat kon uw ziel haar kalmte dus ontrooven?
Zijt gij niet eeuwig mijn? —

EDELWOLD.

Neen. Klem mij aan uw hart,
Dit oogenblik nog slechts — dit oogenblik van smart!
Ik maak het mij ten nutt', om van uw kuische lippen
Nog één verkwiklijk woord, één woord te hooren glippen.
Nog eene omhelzing dan, en 'k toef mijn gruwzaam lot!
Een' teedren kus! en dan — verfoei me —!

ELFRIEDE.

Groote God!
Heb deernis met mijne angst! — Ik bidde u aan, mijn Gade!

EDELWOLD.

ô Dat ik me aan dien blik vol liefde nog verzade! —
'k Vlood herwaart om nog moed te scheppen uit uw oog;
Thands voel ik hoe mijn ziel zich in dien waan bedroog!
Mijne Egâ, geef mij kracht om me uit uw' arm te rukken!
Om 't laatst vaarwel ...!

ELFRIEDE.

Neen, nooit ...

EDELWOLD.

Ik moet voor 't noodlot bukken.

ELFRIEDE.

Gij zijt mijn Echtgenoot.

EDELWOLD.

ô Zoetheid van dit woord! —
Neen! gruwzaam klinkt een naam die mij het hart doorboort.
Elfriede —!

ELFRIEDE.

Spreek, ô spreek, wat is u wedervaren? enz.

En vervolgens:

Omvatte uw schuld de dood, ô spreek! ontdek ze mij!
'k Heb moed, te hooren, wat dit ijslijk noodlot zij.

EDELWOLD.

U was een kroon bestemd; — door mij ging ze u verloren!

ELFRIEDE.

't Verlies uws harts alleen kan mijn geluk verstoren!
't Was dat, waarvoor ik beefde. — Is dit uw hart nog mijn,
Wat dan mijn lot ook zij, het moet benijdbaar zijn.

EDELWOLD.

Had ik de last volbracht, mij door den Vorst gegeven,
Gij waart tot Englands troon aan Edgars zij' verheven! —
Nu kent ge uw lot, — beslis! Wat rest er na mijn schuld,
Dan dat ge uw' Echtgenoot met vloek beladen zult!

ELFRIEDE.

Mijn Egâ! hoor me!

EDELWOLD.

Helaas!

ELFRIEDE.

Eer ik ons Echtheil smaakte,
Ja, eer dit jeugdig hart nog voor uw liefde blaakte,
Waar toen de diadeem van England me aangeboôn,
'k Waar licht verblind geweest door 't schittren van de kroon.
En 'k had (ik ken mij-zelv') hem die het durfde wagen
Mij dien te ontrukken, ja, den felsten haat gedragen.
Maar, als uwe echtgenoot, en zalig in uw min,
Wat vrage ik naar den rang van Englands Koningin!
Uw liefde is mij alleen het eenigst goed op aarde;
Wat is mij Edgars kroon? wat heeft die mij voor waarde?
Uw hart, mijn Edelwold! uw ongelijkbaar hart
Bepaalt mijn' wensch alleen. — Hoe zucht gij! Welk een smart!
Of twijfelt ge aan mijn taal? kunt gij mijn hart mistrouwen? ...

EDELWOLD.

Aanbiddenswaarde! neen! Maar in uw deugd te aanschouwen
Verlies ik mij geheel! 'k Bewonder, 'k bidde u aan!
En 'k durf mijn schamend oog niet op mij-zelven slaan.
En Edgar ....

ELFRIEDE.

'k Wacht hem hier, en smeek hem om genade.
De vriendschap komt mijn bede in 's Konings hart te stade.
Hij zal mijn tranen zien; [illegible] op mijn deernis staat!

EDEL-

EDELWOLD.

Onnooz'le! Werpt de Vorst één' blik op uw gelaat,
Herkent hij 't treffend schoon, zoo vurig aangebeden,
Dan moet de ontvlamde haat in plaats der vriendschap treden.
Dat onweêrstaanbaar schoon vermeerdert slechts mijn schuld.

ELFRIEDE.

Geloof me, eene ijdle vrees heeft u het hart vervuld.
d'Ontroering van mijn ziel, in elken trek te lezen,
Doet me in dit oogenblik geen hart gevaarlijk wezen.

EDELWOLD.

Geliefde! ...

ELFRIEDE.

Ik hoor gewoel! Om 's hemels wil, ontvlied!
Verberg u, Edelwold! 'k zie Wachten in 't verschiet!
ô Toef niet! ——

Ten aanzien van spelling en taal, zouden wij veel hebben aan te merken, waarin wij het met den Heer BILDERDIJK niet eens zijn; doch wij willen hierover met hem niet twisten. Verzen, nogtans, als: *Hoe!* DULDT (voor *duldèn*) *dit Hollands bloed — dit Hollands Edellieden? Van Adaas en van Leons* HUN *nog verborgen vlucht* enz. kunnen wij niet goedkeuren, en het *eens* moeders, *mijns* dochters enz. heeft ons; wij ontveinzen het niet, geweldig gestooten.

Najaarsbladen. Door Mr. WM. BILDERDIJK. *Iste Deel. In 's Gravenhage, bij* Immerzeel en Comp. 1808. *Behalve het Voorwerk*, 181 *bladz.*

„Op nieuw een Dichtbundel van BILDERDIJK!" ja, waarlijk! dit dachten wij bij het zien dezer Najaarsbladen; doch niet met het gevoel, hetwelk de Heer BILDERDIJK aan zijne Lezers, van welke hij zoodanigen uitroep verwacht, bij den aanvang des Voorberigts, toeschrijft: maar met een gevoel van genoegen en verwondering; *genoegen*, omdat het ons altijd aangenaam is, op keur van poëzij te gast te gaan; *verwondering*, omdat wij volstrektelijk niet begrijpen kunnen, hoe het mogelijk zij, dat een Man, die, volgens zijne eigene betuigingen, zóó ongelukkig is, zóó naar ziel en ligchaam lijdt, zoo vele schoone geestvruchten kan voortbrengen. Deze

verwondering steeg nog hooger, toen wij, de voortreffelijke Dichtstukken gelezen hebbende, onze aandacht vestigden op de onzuivere bron, waaruit dezelve zijn ontsproten. 's Mans ziel toch schijnt met bitterheid ganschelijk vervuld te zijn. Men leze slechts het korte Voorberigt, en zie, hoe hij over zijne Lezers, over het Menschdom, over zich zelven en zijne eigene voortbrengsels denkt! Ons lust het niet, bij de uitvloeisels van dien wreveligen luim te verwijlen.

Alleenlijk moeten wij hier openlijk zeggen, dat wij, zoo zeer als iemand, opregte bewonderaars en vereerders zijn van den Heere BILDERDIJK, dat wij hem houden voor den grootsten Dichter van zijnen tijd, dat zijne eer en zijn roem ons, zoo zeer als iemand, ter harte gaan, en dat het ons, even daarom, gevoelig leed doet, dat dezelfde BILDERDIJK, wiens verdiensten zoo algemeen erkend zijn, wiens roem zoo duurzaam gevestigd is, geene gelegenheid laat voorbijgaan, om de even zeer erkende verdiensten, den even zeer gevestigden roem van anderen te verkleinen en te bezwalken, — van anderen, die reeds gestorven en dus niet eens in staat zijn, om zich te verdedigen (*); dat dezelfde BILDERDIJK zich met *paradoksen*.... doch „die paradoxen vreest, heeft de waarheid niet lief" — en wij zwijgen!

Van de Gedichten zelve hebben wij niets anders te zeggen, dan dat zij van BILDERDIJK zijn. Men zal dezelve, zonder twijfel (eenige gevoelens en begrippen, hier en daar verspreid, misschien uitgezonderd) met het hoogste genoegen lezen.

Zij zijn echter alle niet van dezelfde waardij. Als uitmuntend zijn ons voorgekomen *Ulysses Hellevaart*, *Gerard aan Machteld van Velzen*, *De Onsterflijkheid der Dichtkunst*, *De Lierzang*, *Ontucht*, *Verleiding*, *Vaderlijke Bruiloftsvermaning*, en inzonderheid *De Starrenhemel* (waarbij *eene Kaart van den Noordelijken Starrenhemel* gevoegd is) in welk stuk wij weder de onvergelijkelijke kunst van BILDERDIJK mogten bewonderen. Welk eene rijkheid van vinding! welk eene vruchtbaarheid van geest en vernuft! welke bevallige beelden! welke heerlijke wendingen! welke zachte, ongezochte overgangen! welk eene zoetvloeijende versificatie! Wij wilden gaarne onze Lezers op eenige schoone verzen uit dit uitmuntend Dichtstuk onthalen. Doch wij zouden dan te veel moeten overnemen, en geven dus liever de drie laatste Coupletten van het Dichtstuk: *De Lierzang*. Hier zijn ze.

Van hier, van hier een' ijdlen zang,
Die noch de tranen op de wang,

Noch

(*) Men zie het stuk in dezen Bundel: *Holland Boven Al.*

Noch 't bloed door 't wallend hart doet bruischen! (*)
Die ijdle woordenpronkerij
Voor de Almacht neemt dier poëzij,
Wier wet het vast gestarnt' doet ruischen.

Die Macht, die al wat is bezielt,
Waar al wat aâmt voor nederknielt;
Die (Leven, Liefde, samenstemmen,)
De Hemlen aan haar snoeren leidt,
En Zonnen door de onmeetlijkheid
In d'Oceaan des lichts doet zwemmen!

Haar vall' wat sterflijk is, te voet!
Zij zwaai den rijkstaf op 't gemoed,
En breidel' zin en denkvermogen!
Dan drijft en rijst en daalt en zweit
De boezem van haar zoet geweld,
Aan sterflijkheid en aard onttogen!

Het vers op *de Nietigheid* moge kunstig zijn, het heeft ons niet behaagd. Misschien is het wel al te kunstig en daardoor eenigzins gedrongen. Men leze slechts een paar Coupletten.

Wat's het wenschen
Van ons menschen? —
Tochtig wrenschen,
Zelfverslensen,
Krachtverteer.
Of wij loeven, of wij leusen,
't Is een nietig spinragtreusen;
Dwarlen op een peilloos meir.

Neen, mijn vrienden!
Wij verdienden
Naam van zienden
Noch gebiênden:
Maar wij zijn
Blinden; wat niet is bespiênden;
Slaven; nooit het juk ontvliënden;
Onder lynx- en koningsschijn.

Regels, als de volgende, zou men niet van BILDERDIJK verwachten:

„ Rampzaalge! een machtig God weêrstreeft uw t'huiswaart vaart."

„ Nietig molm, en ons niet meer."

„ Neen,

(*) De tranen op de wang te doen *bruisen* is toch wat sterk.

„ Neen, DEUGD is RECHTHEID (en onkreukbaar, onverbuigbaar)
VAN WIL; Geen ijdle trek, van zelfzucht overtuigbaar."

„ De Egyptsche look- en vleeschnatpot."

Noch ook den volgenden:

„ Hem offre, wat mijn liefde 'u hijgend deed ontschieten." (*)

Wij vinden in dezen bundel een stuk, GIBEON genaamd, hetwelk, volgens het onderstaand jaartal, in 1760 reeds vervaardigd is. Wanneer men dit met het jaartal onder het Gedicht, *Op mijn Twee-en-vijftigsten Verjaardag*, vergelijkt, schijnt de Heer BILDERDIJK omstreeks 4 jaren oud te zijn geweest, toen hij *Gibeon* maakte! Het is echter naderhand beschaafd.

(*) De kieschheid verbiedt ons, om het *onkiesche*, ja *indecente* van dezen regel aan te toonen.

Verhalen, *door* N. KARAMSIN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Leyden, bij* P. H. Trap. 1808. *In gr. 8vo.* 150 *Bl.*

De vertaling dezer verzierde *Verhalen* hebben wij aan dezelfde hand als die der *Reizen* van KARAMSIN te danken; en na een zoo uitvoerig berigt, als wij van deze laatste meermalen gegeven hebben, lijdt wel bij geen onzer Lezeren eenigen twijfel, dat ook in dit vak de pen aan dien Reiziger uitnemend wel is toevertrouwd. Dichterlijke teekening en warm gevoel zal men in deze opstellen niet miskennen, en zij geven een bevallig en aangenaam onderhoud. Zij werden eerst in het Hoogduitsch en nu ook in het Hollandsch overgebragt; en buitenlandsche Journalen gaven aan dezelve den welverdienden lof. In deze weinige bladen ontvangen wij *vier* onderscheidene kleine Romans, of, zoo dit woord noodzakelijk grootere boekdeelen beteekenen moet, althans voor dezelve overvloedige bouwstoffe. Vier Romans zeggen wij; dan het laatste Verhaal is, hopen wij, op eene daadzaak gegrond; deze zes bladzijden teekenen regt edele weldadigheid. In de overige heeft de *liefde* de hoofdrol. — 1) NATALIA, een belangrijk verhaal; uitnemend beviel ons de teekening der lieve natuur, en het ontstaan van den onschuldigen hartstogt. Liefde en onschuld, schaking, schitterende heldhaftige moed, en eindelijk vergiffenis en geluk. — 2) JULIA. Wij twijfelen, of wij dit dichterlijk opstel als tegen jeugdige vrouwelijke ligtzinnigheid gerigt, of als eene lofrede op het fijne vrouwelijke gevoel, en de (wij hopen niet zeldzame) vrouwelijke deugd en verhe-

ven-

teederheid van ziel, ook bij al het voorkomen van ligtzinnigheid, en eene voor het minst dubbelzinnige levenswijze, moeten aanmerken. Hoe het zij, het slot maakt alles goed, en de bekoorlijke Julia verdient onze achting. — 3) DE ONGELUKKIGE LISETTE. Dit verhaal teekent ons de eenvoudige bedrogene onschuld, en is menschkundig en aandoenlijk. — 4) FLORIS SILIN is de edele weldadige man.

Met de overbrenging van deze Verhalen is aan het lezend publiek dienst geschied; men zal ze gaarne bij 's mans Reizen voegen.

Nieuwe Romans van WIELAND, LAFONTAINE, SCHILLING *en anderen. VIde Deel.*

Ook onder den Titel:

Spaansche Novellen, door C. A. FISCHER. — *Het Signalement, door* L. T. HUBER. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Amsterdam, bij* L. A. C. Hesse. 1808. *In* 8*vo.* 232 *Bl.*

Niet minder dan 15 stuks onderscheidene Verhalen, allen getrokken uit zoo vele oorspronkelijke, naar het schijnt langwijlige, Spaansche Verhalen, beslaan de eerste 129 bladzijden van dit boekdeeltje. Wij geven het den Verzamelaar toe, in derzelver ouden vorm, *met volzinnen van geheele bladzijden*, zouden zij niet behagen; want zelfs nu, hoe kort zij ook mogen zijn, zijn zij in ons oog van weinig waarde, en wij geven ze, met hem, vooral geenen hoogeren titel, dan *ligte daar henen zwevende blaadjes, vlugtige kinderen van éénen dag, en niet bestemd voor eene langere onsterfelijkheid.* Zij zijn, zoo als hij zich uitdrukt, onder zijne hand *leesbaar* geworden, en *wij* zeggen: *evenwel vooral niet meer dan leesbaar;* het zijn, om zoo te spreken, geraamten, schraal en dor over het geheel; zij boezemen doorgaans maar weinig belang in. Kortom wij vonden, in deze 15 stuks Geschiedenissen, voor verstand en hart maar weinig voedsel. Daar de bezitters van het werk intusschen ook dit *zesde* Deel bij de vorige en volgende zullen dienen te plaatsen, (ten zij zij liever den algemeenen titel willen wegsnijden, en nu en dan het een en ander uit deze verzameling, als der plaats onwaardig, uitmonsteren,) zoo geeft het ons genoegen, dat men ter bladvulling, opdat dit Deel in grootte aan de overige zou evenredig zijn, er een paar Verhalen, van eene andere soort, heeft bijgevoegd: *Het Signalement*, en *De Minnaar;* welke beide eene meerdere waarde hebben, en

en het eerste vooral voor ons eene aangename verrassing was, en waarlijk eene voldoening voor de onvruchtbare en dikwijls vervelende lezing der vroegere Spaansche Novellen; terwijl het, naar ons oordeel, deszelfs opsteller eer aandoet, ten aanzien van zijnen smaak en de kennnis van het menschelijk hart, en voorzeker met deelneming gelezen wordt.

Willem en Naatje, *of de Liefde door den Godsdienst geheiligd. Eene proeve van Volkspoëzij, ter bevordering van goeden Smaak, Godvrucht, Deugd en Huisselijk Geluk, onder alle Standen. Door* E. H. L. *Amsterdam, bij* J. G. Rohloff. 1809. *In 8vo. 72 Bl.*

Wij zijn het met den H. L. volkomen eens, dat de Dichtkunst, naar haren aard, den besten invloed op het Volk kan en behoort te oefenen. Wij erkennen even gaarne, dat zijne schets van kuische Liefde, in eenige doorloopende Gedichtjes, wel iets heeft van dat eenvoudige en hartstogtelijke, welk met voordeel kan werken op het hart. Maar hij houde het ons ten goede; zijn *Willem* is een Landman, en *Naatje* eene Boerin. Zijne schets is dus voor *éénen* waardigen stand, en *niet* voor *alle* standen. Waarom zulks niet duidelijk op den titel aangewezen? Voor den Boerenstand is zijne poëzij — neen, ook dit is niet zoo juist; want zij is wat al te plat, zonder eenige vinding, — zeer gepast. Gezocht echter is de koop van een kanarievogel, zoo als dezelve hier staat, daar zulks veel voegzamer met den aankoop van een ander stuk huisraad ter versieringe had kunnen verwisseld worden: of de Dichter, als zoodanige, had van zijn onderwerp partij moeten trekken, om de gehechtheid eener moeder aan haar kroost en de vrolijke opvoeding te schilderen, waarvan de Schepper, door de geheele natuur van het zingende Koor, het hoorbaar en aanschouwelijk beeld ten toon spreidt. Wij verheugen ons echter, dat de 43 jarige H. L. nog zoo eenvoudig rein en schoon gevoelt, en noodigen hem tot volmaaktere proeven in dit kunstvak.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Drietal Redevoeringen, uitgesproken ter gelegenheid van Leidens Ramp; Hollands Watersnood, en bij het eindigen der Achttiende Eeuwe; door JAN BROUWER, *Leeraar der Doopsgezinden en Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. Te Leeuwarden, bij* D. van der Sluis. 1809. *IV*, 74 *Bl. Uitgegeven ten voordeele der Ongelukkigen wegens de jongste Overstroomingen.*

Gelijk elk voortbrengsel van den menschelijken geest zijne eigene, bepaalde kenteekenen heeft; zoo moet ook de Leerrede, in *onderwerp* zoo wel, als in *vorm* en *stijl*, haar geheel eigen karakter dragen. Het onderwerp moet zuiver godsdienstig, of, wat bij ons hetzelfde is, Christelijk zijn; dat is, het moet in zoodanige waarheden bestaan, welke allen tot het godsdienstige en zedelijke betrekking hebben, en den mensch tot goede neigingen, tot edelaardige gezindheden, tot onwrikbare besluiten en waardige bedrijven aansporen, afgeleid uit zulke beginselen, en aangedrongen met zulke beweegredenen, als het Evangelie, naar eene gezonde uitlegkunde, aan de hand geeft. De vorm moet klaar, en zoo eenvoudig zijn, als het onderwerp gedoogt. De stijl moet deze klaarheid door natuurlijke losheid en geleidelijke opvolging van gedachten en woorden behoorlijk doen uitkomen. Verheffing en versterking van onzen inwendigen mensch, godsdienstige stichting, — ziet daar de ééne, groote strekking van elke Leerrede. Deze, meer aangeduide, dan ontwikkelde kenteekenen, zijn, onzes oordeels, zoo naauw verbonden met het wezen van elke Leerrede, dat zij door niets van dezelve kunnen en mogen gescheiden worden. Geene bijzondere gelegenheden zelfs, bij welke de Leeraar den Kansel moet beklimmen, kunnen of mogen eenige inbreuk maken op dit bepaalde Karakter der Leerrede, en indien zij hetzelve in eenig gedeelte verloochent, dan draagt zij haren naam te onregt, en is een halfslachtig, wanschapen wezen. Wel is waar, het is moeije-

lijk, om in eene Leerrede, bij eene bijzondere gelegenheid gehouden, dit haar karakter zuiver te bewaren; maar dit moet ons, bij de beoordeeling van dezelve, niet vervoeren tot eene, naar ons inzien, hier allezins ongeoorloofde toegeeflijkheid. Ook kan dit ééne karakter verschillend gewijzigd worden, gelijk voorbeelden leeren; maar de grondtrekken moeten dezelfde blijven. De gewijde welsprekendheid kan een verschillend karakter aannemen, naar het bijzonder eigene des Redenaars, en hier alleen geldt het bekende: *Vario modo bene fit*. Bij eenen CLARKE openbaart zij zich in een duidelijk en bijna wiskundig betoog, bij eenen TILLOTSON in eene natuurlijke leiding der gedachten, bij eenen BOURDALOUE in eene overweldigende kracht, bij eenen BLAIR in eenen edelen zwier en krachtige bevalligheid, bij eenen HULSHOFF en VAN DER ROEST in eenen zachten, gemoedelijk-godsdienstigen ernst, bij eenen REINHARD in eenen bondigen, fierlijken redeneertrant; maar allen hebben dezelfde groote strekking, bewaren hetzelfde algemeene karakter, en hebben dus ook nagenoeg dezelfde uitwerking.

Naar dezen, onzes achtens, hier eeniglijk geldenden maatstaf rekenen wij ons ook verpligt, het voor ons liggend drietal Leerredenen van den Eerw. BROUWER te beoordeelen; en dit zoo veel te meer, daar de Schrijver met roem bekend staat, als een man van meer dan gewone schranderheid en geleerdheid, waarvan zijne veelvuldige, met goud en zilver bekroonde, Prijsverhandelingen de uitnemendste bewijzen opleveren. In de hoop, dat deze man, die zijne vermogens aan zoo vele onderscheidene onderwerpen zoo gelukkig heeft beproefd, ons in deze Leerredenen even zulke schoone proeven van zijne bekwaamheid als Kanselredenaar zou geven, namen wij dezelve in de hand — doch wij werden, na de doorlezing, op nieuw in onze meening bevestigd, dat het stellen van Leerredenen een geheel eigen werk is, waarin de schranderste en geleerdste zelfs niet altijd gelukkig slaagt.

De Eerw. Schrijver vermeldt in het Voorberigt kortelijk de redenen, welke hem tot de uitgave dezer Leerredenen hebben aangespoord, bestaande in het voorbeeld van velen zijner Ambtgenooten, in de goedkeuring eener talrijke Vergadering, en in den welmeenenden wenk van toegenegen Vrienden. Allezins bescheiden laat hij zich

uit,

uit over de waarde en de uitwerking van zijnen arbeid, betuigende, voor zichzelven niets meer te wenschen, dan „, dat de aftrek van dit boekdeeltje eene hoe geringe „, bijdrage mogt aanbrengen, laat het zijn ter leniging van „, het onheil, dat *een enkel nijver en deerniswaardig huis-* „, *gezin* bejegende." „, Wordt maar dit *doel* bereikt" — aldus vervolgt zijn Eerw. — „, dan — getrooste ik „, mij de scherpste beoordeeling, die eene ligtzinnige „, wereld, in weelde en brooddronkenheid verdiept, „, tegen dit mijn Kanselwerk zou mogen uitspreken, en „, blijf ik geenen geringen prijs stellen op de goedheid „, mijner oogmerken." Wij zijn het met den waardigen Schrijver volmaakt eens, wanneer hij hier *eeniglijk* spreekt van zijne *bedoelingen*, en prijzen het ten hoogste, om aan het bewustzijn van derzelver deugdelijkheid vast te houden, in weerwil van alle boosaardige aanvallen; maar bedoelt hij hier tevens den uitwendigen vorm van zijn werk, dan moeten wij van hem verschillen, en vinden zijne uitdrukkingen wat al te hard, ja beleedigend voor vele weldenkenden, die, met alle achting voor zijne oogmerken, echter niet hoog mogten loopen met zijn werk. Nog betuigt hij in dit Voorberigt, de moeite uitnemend vergolden te zullen rekenen, door hem en eenen zijner Vrienden aan de uitgave dezer Leerredenen besteed, indien zij eenigzins „, het buitensporig voor„, oordeel zijner Landgenooten tegen het lezen van Pre„, dikatien helpen ontzenuwen." Offchoon wij van ganscher harte toestemmen, dat het zeer te wenschen ware, dat ernstige, stichtelijke boeken, en ook goede Leerredenen, bij velen onder ons de plaats vervingen van geestelooze en schadelijke geschriften; zoo kunnen wij echter niet zien, dat er juist thans onder onze Landgenooten in 't algemeen zulk een *buitensporig* vooroordeel heerscht tegen het lezen van Leerredenen. In hoe vele huisgezinnen toch woont nog een ernstige, godsdienstige geest! In hoe velen zijn de Kerkelijke Redevoeringen van eenen ZOLLIKOFER, BLAIR, HULSHOFF, VAN DER ROEST, en anderen, die het verdienen, huisboeken geworden! Hoewel wij ondertusschen met den Eerw. Schrijver hartelijk wenschen, dat die godsdienstige stemming, en dus ook de smaak voor het lezen van Leerredenen, meer en meer mogt worden opgewekt en aangekweekt; zoo gelooven wij echter niet, dat zijn arbeid veel hiertoe zal bijdra-

 gen.

gen. Onze reden voor deze meening, en dus ons oordeel over de Leerredenen zelve, bestaat hierin. *Zij missen*, naar ons oordeel, het opgegevene hoofdkarakter van elke goede Leerrede. De onderwerpen, in dezelve behandeld, zijn, ja van een' zedekundigen aard; maar reeds hier ontbreekt het hoofdvereischte — eenheid. Eene vermenging van ongelijksoortige dingen ontsiert het geheel; de aandacht wordt van het ééne, groote onderwerp afgetrokken door bijkomende denkbeelden; zoodat het hoofdoogmerk niet behoorlijk uitkomt, en de uitwerking belemmerd wordt. De vorm is niets minder, dan natuurlijk. Men mist hier die in de natuur van den gekozen tekst gegronde noodzakelijkheid van verdeeling, die bepaalde, duidelijke schifting der deelen, die overal zigtbare, doorloopende strekking tot één groot doel —, het zekere kenmerk eener goede Leerrede. De stijl, hoe krachtig en gespierd, ja hoe zeer zweemende naar de zinrijkheid onzer oude Schrijvers, komt ons echter voor Leerredenen ongeschikt voor, als belemmerende, door lange volzinnen, door vele tusschenvoegingen, door schijnbare gezochtheid en onnatuurlijke wendingen, de zoo noodzakelijke eenvoudigheid. Ook moet den Lezer het aanmerkelijk verschil van stijl in de onderscheidene Leerredenen in 't oog loopen, vooral bij eene vergelijking van de eerste met de laatste.

De beide eerste Leerredenen over Leydens Ramp en Hollands Waternood hebben ten onderwerpe *de aanprijzing van Christelijke mededeelzaamheid*. De eerste heeft tot tekst Matth. VI: 3, 4. en bevat drie afdeelingen, waarvan de *eerste* eene schets van Leydens droevig lot behelst, met inlasschingen uit het overschoone stuk van den Magistraat dier stad *aan de Ingezetenen van het Koningrijk Holland*; de *tweede* eene opwekking tot dankbare erkentenis voor de bevrijding van dit onheil, en tot aanbidding van „ de wegen der hemelsche wijsheid, die „ dikwerf duister en beneveld, nogtans de ijdelheid en „ losheid van tijdelijk geluk en goed zoo sprekend leeraren, dat ook de ondeugd door dien sterken glans van „ waarheid verbaasd en getroffen wordt, de deugd „ daarin den (de) leidstar ziet, die hare dankbaarheid „ voor beter lot den regten weg tot nederig hulpbetoon „ aanwijst." Deze beide afdeelingen staan in geen verband hoegenaamd met den tekst; alleen in de *laatste* wordt

van

van denzelven gebruik gemaakt, ter aanprijzing van krachtig liefdebetoon, uit zuiver Christelijke beginselen afgeleid.

De tweede, op den laatst gevierden Dank- en Bededag gehouden, heeft ten opschrifte: *Ter rigting van het Volksgedrag bij zwaren druk der tijden.* In een buitengewoon lang voorwerk, 't welk den naam van inleiding niet wel kan dragen; herinnert de Leeraar aan zijne toehoorders den druk der tijden door een uittreksel uit het hooge bevelschrift voor dien plegtigen dag, schetst het akelige der overstrooming met korte, krachtige trekken, en met inlassching van eenige dichtregelen uit POOT, en klimt alzoo op ter aanbeveling van krachtige deelneming in het lot van zoo vele ongelukkige Landgenooten. Hierop volgt eene aanhaling van een gezegde van Paulus, 2 Cor. IV: 8, 9, naar welks inhoud de Schrijver de volgende drie vermaningen hier bijvoegt; te weten, eene waarschuwing, „ om in ijdelzinnig-„ heid, losbandigheid en zedeloosheid, die op ligtzin-„ nigheid van begrip en versmading van den Gods-„ dienst uitloopen, of die, bij het daar zijn van den (de) „ ramp, welligt tot wanhoop en murmurering henen „ leiden, geenen averegtschen en kranken troost te zoe-„ ken;" eene vermaning tegen moedeloosheid bij de rampen van ons Land, „ daar het ons nog, door 's He-„ mels goedheid, niet aan alle kracht en middelen man-„ gelt, om jammerende Landgenooten ter hulpe toe te „ snellen," en eene opwekking tot liefdebetoon „ je-„ gens het heer van beklagenswaardige Landgenooten, „ die, niet door eigene schuld, niet om hunne *zonden*, „ erger, dan de onze, of die van het overige, gelukki-„ ger deel des Volks; maar door het lot eener toeval-„ lige inwoning in die geteisterde oorden en naakt zijn, „ en hongeren, en deerlijk onze meewarigheid aan-„ schreijen." Deze Leerrede bezit, in onze oogen, de minste waarde van allen; daar de algemeene aanmerkingen, vooral over eenheid van onderwerp, op dezelve het meest toepasselijk zijn.

De laatste, uitgesproken bij het eindigen der Achttiende Eeuwe, heeft tot tekst Pred. I: 4, en bevat, na eene gepaste inleiding en fraaije tekstverklaring, de ontwikkeling der vijf volgende bijzonderheden: 1°.) De zekerheid des doods, door de verloopen eeuw aangekondigd. 2°.) De wisselvalligheid van het aardsche,

uit de geschiedenis en de gruwelen der vorige eeuw aangetoond. 3°.) Het goede der vorige dagen, en de betere roem, door vele edelen van ons geslacht behaald. 4°.) Opwekking tot dankbaarheid voor het goede, ons in het verloopen tijdvak te beurt gevallen, en nog dagelijks ons deel. 5°.) Aansporing ter behartiging onzer eeuwige belangen. — Deze Leerrede bevat vele schoone aanmerkingen over de vorige eeuw, allen vereerende getuigenissen van 's mans belezenheid en doorzigt, doch ten deele minder geschikt voor eene Leerrede. Ook hier moeten wij wederom de aanmerking maken, dat de tekst, offschoon op eenige plaatsen met het onderwerp eenigzins verbonden, echter over 't algemeen weinig invloed op de behandeling van hetzelve heeft.

Het heeft den Schrijver goedgedacht, om bij de twee eerste Leerredenen de Nagebeden te voegen. Deze gedachte schijnt ons niet zeer gelukkig, als ademende dezelve meer den toon des verhaals, dan dien der kinderlijke aanbidding. Voorts is het boekdeeltje verrijkt met een aantal aanmerkingen, betrekkelijk tot de Geschiedenis, tot den staat van ons Vaderland, tot de Wijsbegeerte en Zedekunde. Velen zijn zeer belangrijk, en behelzen gewenschte herinneringen uit de Geschiedenis en nuttige ophelderingen uit de Zede- en Uitlegkunde; anderen schijnen ons ten eenemale overtollig, gelijk b. v. de gispende aanhaling van eenige schadelijke dichtregelen des Konings van Pruissen, FREDERIK II, over het menschelijk leven. (bl. 49) Over de belangrijkheid der aanmerkingen betrekkelijk tot den staat der Vriesche Zeedijken kunnen wij ons niet uitlaten; maar vreezen zeer, dat zij langs dezen weg bezwaarlijk aan den regten man komen. Ondertusschen hebben wij ook die aanmerkingen, als zoodanig, met genoegen gelezen, en twijfelen niet, of een ieder zal met ons de omvattende kunde en het juist doorzigt van den Schrijver hoogachten, en in hem eenen man vereeren, die ware, grondige geleerdheid op prijs stelt en zelf bezit.

Leerrede over Ps. LXXXI: 14—17, *ter nabetrachting op den laatstleden Dank- en Biddag, door* M. J. VAN NIMWEGEN, *Predikant op het Eiland Rozenburg en Blankenburg. Uitgegeven, geheel ten voordeele der Noodlijdenden door de jongste Overstroomingen. Te Rotterdam, bij* N. Cornel. 1809. *In gr. 8vo. 56 Bl.*

De Eerw. VAN NIMWEGEN, in aanmerking nemende, hoe jammer het is, „ dat het zoo gewigtig Bede„ dagswerk bij velen zoo ras vergeten wordt," vond geraden, bij wijze van nabetrachting, deze Leerrede op te stellen en uit te spreken, en voorts in het licht te geven tot stichting zijner medemenschen, en om iets bij te dragen tot ondersteuning van zijne ongelukkige Landgenooten. De Heer VAN NIMWEGEN, hoezeer wat al te wijdloopig, vertoont zich hier als een stichtelijk Leeraar, wiens stijl wel, aan den eenen kant, gekunsteld, zwierig noch hoogdravende is, doch, aan de andere zijde, even verre af is van die laagheid en platheid, over welke wij in menig Kansel-opstel onze verontwaardiging hebben te kennen gegeven. Wij hebben het genoegen niet, den Eerw. VAN NIMWEGEN in persoon te kennen; bij gissing dunkt hij ons, van wege zijnen bedaarden ernst, iemand te zijn, in jaren reeds eenigzins gevorderd; iemand, die met wijlen den waardigen *Utrechtschen* Leeraar, VAN HINLOPEN, eenige overeenkomst heeft. Ernstig wel is de Heer VAN NIMWEGEN in het bestraffen van de heerschende gebreken, doch is er verre af, om, met velen, alle de inwoners des Lands, gelijk men het noemt, *over éénen kam te scheren*; erkennende dat er nog iet goeds in den Lande is overgebleven in edele Menschenvrienden, wier liefde tot weldadigheid in deze dagen zoo zigtbaar wordt bewezen, op welken God nog gunstig nederziet. Geenszins twijfelen wij, indien des Eerw. Leeraars onderscheidene raadgevingen gevolgd worden, of er zal door dezelve iet goeds gesticht worden.

Biddags-Leerrede, op bevel van zijne Majesteit, den Koning van Holland, bij gelegenheid van den grooten Watervloed, in den jare 1809, *gehouden, door* JAKOBUS ALBERTUS VAN WAENEN, *Predikant te Woerden. Te Utrecht, bij* van Paddenburg en Zoon. 1809. *Uitgegeven ten voordeele van onze, door den Watervloed ongelukkige, Landgenooten. In gr.* 8vo. 40 *Bl.*

Aan het hoofd dezer Leerrede leest men de woorden, JEREM. VII: 17—20. Na eene uitbreidende verklaring van die woorden, treedt de Leeraar ter zake, waarin hij de overtredingen van de inwoners onzes Vaderlands voor stelt — derzelver onbetamelijkheid tracht aan te wijzen — van 's Heeren grimmigen toorn, zoo die ons reeds gevoelig treft, als die ons verder dreigt, gewaagt — om eindelijk den veiligen weg, ter ontvlieding van dien toorn, aan te wijzen. — Indien luide jammerklagten over de verdorvenheid der tijden, hard over den hekel halen van de toehoorders, zonder onderscheid of uitzondering, om hunne goddeloosheid en volstrekte versmading van alle goddelijke en menschelijke wetten, en wat men zich al verder overdrevens van dien aard kan verbeelden: indien dit alles eene vereischte eener goede Leerrede zij, immers naar het oordeel der *Woerdenaars*, (in welke stad men, naar 's Leeraars malsche uitspraak, „ eene menigte van gruwelen „ te zamen voegt,") dan doet het ons niet vreemd, dat velen derzelven, die VAN WAENEN's voordragt *met stichting* gehoord hadden, bij den Prediker om het doen drukken van dezelve aanhielden.

Met allen, die deugd en godsvrucht op prijs schatten, doet het ons hartelijk leed, dat zeer velen in den lande, door het involgen van dwaze en schadelijke begeerlijkheden, hunnen verhevenen aanleg uit het oog verliezen, en hun waar geluk verbeuzelen. Maar gaat de tegenwoordige eeuw de vroegere tijden in zedebedorvenheid te boven? Zijn dan de bewoners dezer landen zoo door en door en geheelenal bedorven, dat er volstrekt geene deugdzamen, zoo verre de menschelijkheid reikt, onder ons worden gevonden? Do. VAN WAENEN schijnt van die gedachten te zijn, daar zijn Eerw. het bederf als tot die hoogte geklommen beschouwd, dat hoererij en over-

overspel onder de wellevendheden dezer bedorvene eeuwe geteld worden; dat ons Land is als *Juda's* Rijk, *vervuld met afgoden*, en deze naar het getal onzer steden zijn vermenigvuldigd; dat er zijn, „ die hunne zon„ den vrij uit spreken, met die van het afschuwelijk „ *Sodom*, en hunne gruwelen bedrijven voor het oog „ van God en menschen, ja *op de straten van ons Jeru„ zalem*;" dat „ de godsdienstige bijeenkomsten niet vrij „ zijn van afgoderij, omdat er zijn, die voor 's Hee„ ren aangezigt komen om eigen eer te zoeken, om „ eigen geregtigheid op te bouwen, of om dien, die „ spreekt, te beoordeelen, te verachten, te beschim„ pen, te bespotten;" dat „ allen, van den Koning „ tot den houthakker, van den Priester tot den tem„ pelwachter, schuldig staan aan afgoderij." . . . . Maar het afschrijven van zulke en soortgelijke, der Menschheid in 't algemeen, en onzer Natie in 't bijzonder onteerende magtspreuken, in de zoogenaamde *tale Kanaäns*, doet ons gevoelig hart smarte aan; niet, wij herzeggen het, omdat wij de ondeugden, die ook onder ons gepleegd worden, zouden willen vergoelijken; maar omdat wij reden meenen te hebben, op eene niet oppervlakkige kennis van onze Natie gegrond, om dezelve niet als zoodanig een zamenraapsel van goddelooze en van alle eer en deugd ontaarde boosdoeners te beschouwen, hoedanig dezelve, indien VAN WAENEN's teekening in die Natie haar echt origineel vond, zoude uitmaken. Maar misschien bevindt de *Woerdensche* Leeraar zich in het zelfde geval, als weleer zeker Hervormd Predikant elders, ten platten lande, die, van een' zijner vrienden, op eene andere plaats woonachtig, van tijd tot tijd bezocht en gehoord wordende, gevraagd zijnde, waarom hij toch over de ondeugd en goddeloosheid zoo hevig uitvoer, tot antwoord gaf, *dat zijne toehoorders het zoo wilden hebben*. VAN WAENEN schijnt het er hier op gezet te hebben, om al het *kwade* van de Natie ten breedste uit te meten, en het *goede*, welk hij er van wist, te verzwijgen. Immers konden zijn Eerw. niet onbekend zijn de ruime bijdragen, ter voorzieninge in den nood der bewoners van de overstroomde landen, uit alle oorden des Vaderlands, op vele plaatsen uit den bekrompenen voorraad van eigen bezittingen, zoo goedhartig als rijkelijk geleverd. Met eene algemeene ongodsdienstigheid, waarmede de landzaten zonder uitzondering

door den Prediker betigt worden, laat zich deze Christelijke weldadigheid, als dikmaals heimelijk geoefend, niet overeenbrengen.

En wat is (om Do. VAN WAENEN nog eens te hooren) het tastbaar gevolg van alle de geschetſte gruwelen? „Dat Gods toorn zwaar rust *op ons*, *op de beesten*, *op het geboomte des velds en de vrucht des aardrijks*, blijkbaar in den geduchten Watersnood. Zoo wij dan geen vast verbond maken met den eenigen waren God, door onze geliefdſte *Dagons* te doen vallen voor de Arke des Heeren; zoo ook de Ouders hunne Kinderen niet weder aan den drieëenigen God, in plaatſe van aan den driehoofdigen Afgod der Wereld, toewijden, — dan zal de Heer den kandelaar des Evangelies overbrengen tot een ander Volk; ſchadelijke ketterijen zullen onzen Godsdienst bederven; onze Leeraars zullen, als met arendsvleugelen, van ons wegvliegen, en wij in eene meer dan Egyptiſche duisternis omdolen; terwijl de Heer zelf ons verlaten, en tot ons zeggen zal: Ik zal u niet meer weiden; wat ſterft, dat ſterve! en wat afgeſneden is, dat zij afgeſneden! en de overgeblevene verſlinde de een des anderen vleesch! En verſchijnen wij dan voor het Goddelijk gerigte, dan zal Hij nog met vlammenden vure wrake over ons doen — de Heer zal dan lagchen in ons verderf, en ſpotten, wanneer onze vreeze komt. — — Is dan *Neêrlands* Volk zoo gelijk aan *Juda*, toen het op den rand van zijnen ondergang gekomen was, wel dan, dat onder ons bidde, al wat bidden kan! Elk huis zij een *Pniël*, daar men worſtelt en overwint!"

Maar al genoeg, te veel reeds, voor elk gevoelig, edeldenkend Christelijk gemoed! Met moeite kunnen wij ons overreden, dat een Leeraar van den liefderijken Godsdienst van JEZUS ter goeder trouwe zulk eene taal kan voeren.

Overigens moeten wij Do. VAN WAENEN het regt doen, van eene welverſneden pen te voeren, berekend om het hart te treffen en tot werkzame milddadigheid op te winden. Wat kon, bij eene ruimere, meer verlichte denkwijze, zulk een welſprekend Prediker al goeds ſtichten! Men hoore ſlechts een gedeelte der ſchetſe van het deerlijk ongeval. „ Vreesſelijke ijsdammen in onze „ rivieren ſtopten den doortogt des waters, en ſtonden „ als koperen muren. — Nu rezen de wateren buiten „ hunne oevers. — De harde en knodzig gevormde

„ ijs-

„ ijsschotsen, medegevoerd, en door wind en baren
„ voortgestuwd, liepen storm op de sidderende dij-
„ ken — rammeiden die, dat ze beefden — herhaalden
„ den aanval — en — maakten bres — zij wankelden en
„ bezweken! — Daar holde het water ten lande in,
„ door de gemaakte bressen, en rukte alles omverre! —
„ De Heer der heerscharen — de God der wateren —
„ trok vooruit, en zijne waterbenden volgden Hem! Zij
„ verspreidden aan alle kanten jammer en ellende. —
„ Huizen en schuren werden omver geworpen — wegge-
„ spoeld! Menschen — duizenden menschen — jammerlijk
„ in den vloed gesmoord, of onder de puinhoopen ver-
„ pletterd! — Eene groote menigte der runderen, der
„ schapen en der paarden — verdronken in de wateren!"
En verder: „ Verbeelden wij ons den angst, den
„ schrik, de verwarring, de radeloosheid, de wan-
„ hoop, welke de bewoners in de landen van den wa-
„ tersnood op dat bange tijdstip ontwaarden. Verbeelden
„ wij ons het noodgeklep der dorpsklokken, — het bul-
„ deren van het kanon, ter aankondiging van eene door-
„ braak, — het kletterend gedruisch van het allesöver-
„ zwalpend water, — het wild geschreeuw van de deer-
„ lijk ontstelde landlieden, — het om hulp kermen van
„ ongelukkigen, — het verlaten van hunne woningen, —
„ het vlugten naar de hooge plaatsen; — verbeelden wij
„ ons dit alles in den donkeren avond, — in den naren
„ nacht, wanneer anders het geringst gerucht van een'
„ naderenden ramp onze harten ten allen tijde dadelijk
„ ontroert, — wie onzer heeft dan niet van aandoe-
„ ning, bij het denken aan zulke rampvolle gebeurte-
„ nissen! —— Ziet, zoo is de Heer op ons verbol-
„ gen!" enz.

In dit tafereel, echter, verwonderde het ons te le-
zen, dat de ramp was voorgevallen „ in een jaargetij-
„ de, waarin bulderende stormwinden de lucht beroe-
„ ren, en *vreesselijke donderbuijen het aardrijk doen daver-
„ ren.*" Wel, zoo als de HEER VAN WARNEN, zoo wel
als wij, weet, valt er somtijds hier te lande in Louw-
maand een Onweder; doch dit is een ongewoon verschijn-
sel, en niet aan dat Jaargetijde eigen.

Wij maakten de vorenstaande aanmerkingen en gaven de
daar bijgevoegde aanhalingen, om onze Leeraars in het al-
gemeen opmerkzaam te maken, om hunne Biddagsleerre-
denen in dien geest der onderscheidinge in te rigten, dat
de

de toehoorders de bestraffingen, in stede van dezelve, als op hun niet toepasselijk, van zich te schuiven, zich aantrekken en ter verbeteringe van hart en wandel doen dienen.

Opwekking tot Dankbaarheid, Boete en Beterschap, na den Storm en Watervloed in den nacht tusschen den 30 *en* 31 *Januarij; of Leerrede over Psalm* CVII: 25—31. *Uitgesproken den* 5*den Februarij* 1809, *door* JACOBUS VAN ALLEN, *Pred. te Veessen, en opgedragen aan zijne Gemeente. Te Deventer, bij* G. Brouwer. 1809. *In gr. 8vo.* 29 *Bl.*

Onder de goede soort van Leerredenen, bij gelegenheid van het bekende treurige en verwoestende ongeval uitgesproken en door den druk gemeen gemaakt, mag ook die van den Eerw. VAN ALLEN wel gerangschikt worden, vooral indien men den korten tijd van nog geene drie dagen, binnen welken dezelve werd vervaardigd, in aanmerking neme. Na eene korte uitbreiding van den tekst, en na een beknopt tafereel van den geduchten storm en watersnood te hebben opgehangen, treedt de Leeraar in een onderzoek omtrent de oorzaken van de vernielende ramp. Die oorzaken verdeelt hij in *natuurlijke* en *zedelijke*. Als de eerste beschouwt zijn Eerw. het overtollige van boven afkomende water, het ijs in de rivieren, den storm, den slechten staat der dijken, de onachtzaamheid en werkeloosheid van sommigen, den schrik en verwarring, en eene blinde en vurige gehechtheid van verscheiden inwoners aan hunne bezittingen. Maar, onder het doen gelden van deze natuurlijke, wordt in de *zedelijke* oorzaken de voornaamste kracht gezocht, zijnde de verdorvenheid der Natie, en deze tot die hoogte geklommen, „ dat de zonde door alle rangen „ en standen haren vergiftigen adem verspreidt, en elk, „ van den jongsten tot den oudsten, en van den geringsten tot den aanzienlijksten, zijnen weg voor God „ heeft bedorven." In deze bedorvenheid van zeden, die, evenwel, misschien wat te algemeen en onbepaald is nedergesteld, zoekt de Eerw. VAN ALLEN de reden van de verschrikkelijke ramp, zijn bewijs bouwende op de handelwijze, welke God, zoo met geheele volken, als

als met bijzondere perfonen, houdt. De bedenkingen, hier geopperd, vertoonen in derzelver oppervlakkigheid blijken van de overhaasting, met welke de Leerrede is opgefteld; waarom wij, op 's Mans verzoek, het gebrekkige, welk wij meenen daarin te vinden, wel eenigzins willen verfchoonen. Hetgene ons, echter, ondanks die kortheid, behaagd heeft, mogen wij, tot eere van des Leeraars hart en verftand, niet onopgemerkt voorbijgaan. Het is, dat, hoezeer zijn Eerw. in het befchikken of toelaten van de ramp een blijk van Gods misnoegen vindt, dezelve nogtans niet zonder wijze en weldadige oogmerken de geteisterde ftreken is overgekomen; waaruit volgt, dat, naar het gevoelen van den Heer VAN ALLEN, het ongeval niet als eene eigenlijk genoemde ftraffe, waarvoor het fommigen houden, maar als eene vaderlijke kastijding, voor de bereiking van heilzame bedoelingen berekend, moet befchouwd worden.

De dood van LAZARUS, *aangemerkt als een aangename en verkwikkelijke flaap. Toegepast op den dood en de zekere verwachting van den Wel Eerwaardigen, Geleerden en Godzaligen Heere* B. W. ALTMANN, *laatst Hoogduitfche Predikant te Amfterdam. In eene Lijkrede over* Joan. XI: 11ª. *door* C. G. S. BEGEMANN, *Hoogd. Pred. der Herv. Gemeente te Amfterdam. Aldaar*, bij A. B. Saakes. 1808. *In gr. 8vo.* 48 *Bl.*

Eene ouderwetfche, zeer omflagtige, doch desniettemin, met het welmeenend doel, om een gedenkteeken van achting en liefde voor een verdienftelijk man op te rigten, ordelijk vervaardigde Lijkrede, kort na 't affterven van den Hoogduitfchen Predikant bij de Amfterdamfche Gereformeerde Gemeente, B. W. ALTMANN, in 't Hoogduitsch uitgefproken, en niet lang daarna, tot meer algemeen gebruik, vertaald in 't licht gegeven. 't Getal der toehoorders, voor welken de brave afgeftorvene, volgens 't berigt van den Lijkredenaar, moest prediken, moge doorgaans klein geweest zijn; 't zal echter, zoo wij vertrouwen, deze Leerrede van eenen in de Amfterdamfche Gemeente bij velen zeer geachten Prediker niet ontbreken aan Lezers; welligt ook niet aan de zulken, die, den waardigen ALTMANN

zoo veel lofs door hunnen geliefden BERGEMANN ziende toezwaaijen, wel bij zichzelven min of meer spijt zullen ontwaar worden, dat zij zoo weinig prijs op 's mans dienst gesteld hebben.

Stichtelijke Overdenkingen en Gebeden. Naar het Hoogduitsch van J. C. LAVATER. *Te Amsterdam*, bij A. B. Saakes. *In gr.* 12mo.

Voor zulke Christenen, die altijd eenige handleiding tot het gebed behoeven, en ook voor anderen, wier godvruchtige ziel, hoe gevoelig anders, ook wel eens tot het regte bidden ongestemd is, heeft de welmeenende LAVATER, onder andere, ook dezen bundel van *Stichtelijke Overdenkingen en Gebeden* vervaardigd; en wij moeten aan dezelven over 't geheel den lof geven, dat zij ons tot zoodanig einde zeer geschikt en bruikbaar voorkomen. De inhoud is toepasselijk voor onderscheidene Christelijke bidders in verschillende omstandigheden, bevat klare en krachtige uitdrukkingen van derzelver begeerten en behoeften, en openbaart allerwegen het gevoelige en door ondervinding geoefende hart van den godvruchtigen Opsteller. Men kent 's mans godsdienstige denkbeelden uit menigvuldige zijner meestal ook in 't Nederduitsch vertaalde schriften. In dit Gebedenboek evenwel treft men niet zoo veel aan van dat overdrevene, hem bijzonder eigene, dat de meesten kenmerkt, en wel eens aanstoot aan verstandige Christenen heeft gegeven. Men vindt hier minder opeenstapeling van weinig of niets beteekenende, of geheel ongepaste, en uit de H. Schrift verkeerdelijk afgeleide uitdrukkingen. De taal der gewijde bladen is meestal vrij wel gevolgd, en de geheele zegswijze prijst zich door eenvoudigheid, duidelijkheid, en vooral hierdoor aan, dat zij blijkbaar de taal van 't hart uitdrukt.

Wij wenschen, dat dit Huisboekje een groot getal Lezers vinden, en voor zeer vele zulke Christenen, en Christelijke Huisgezinnen, voor welken het bestemd is, tot opwekking en bevestiging van waar Godsdienstgevoel, strekken moge.

Prijs-

Prijsverhandeling over het Miltvuur van het Rundvee, door den Koninklijken Pruisſiſchen Kreits-Phyſicus, den Genees-arts KAUSCH, *te Militsch in Silezie. Uit het Hoogduitsch, met bijgevoegde Aanteekeningen, door* W. VAN REES, *Med. Doct. enz. Te Arnhem, bij* J. H. Moeleman, Jun. 1808. *In gr. 8vo. 116 Bladz.*

Treurig en verſchrikkelijk waren de tooneelen der Rundveepest, en onze Vaderlandſche Geſchiedenis heeft van dezelve meermalen de akeligſte voorbeelden opgeleverd. Moet het derhalve geene zaak van het hoogſte belang geoordeeld worden, op dit zoo zeer verwaarloosde gedeelte der Geneeskunde het oplettendst oog te vestigen, en verdient alzoo de loffelijke poging des Konings, ter aanmoediging van de beoefening der Vee-artſenijkunde, en ter bekoming van kundige Veeartſen, niet alle medewerking en den billijkſten dank? — Dubbel welkom is ons daarom ook deze fraaije Verhandeling, volkomen dienstbaar aan dat doel; en bij deszelfs Vertaler, den in ons Vaderland met lof bekenden, werkzamen Geneesheer VAN REES, behoeft geen oogenblik eenige bedenking op te rijzen aangaande het nut, dat hij door zijne naauwkeurige vertaling in zijn Vaderland zal geſticht hebben. Deze der lezing en beſtudering dubbel waardige Prijsverhandeling onderzoekt de wijze, waarop het Miltvuur van het Rundvee onderkend wordt, welk eene ziekte dit Miltvuur zij, waaruit hetzelve ontſta, en hoedanig het moet genezen worden. Overal vinden wij den man van ondervinding en gezond oordeel, klaarheid van betoog en juistheid van aanmerkingen, op Genees-, Ontleed-, Schei- en Natuurkundige kennis gebouwd; zoo dat wij deze Verhandeling den gouden eerprijs, waarmede zij bekroond is, wel waardig oordeelen. Gaarne deelden wij iets uit dezelve mede; dan dit zou eene wezenlijke verminking van een goed geheel zijn. Wij hopen en vertrouwen, dat onze billijke loffpraak aanleiding zal geven, dat deze, met vele belangrijke aanteekeningen vermeerderde, vertaling algemeen gelezen worde; niet twijfelende, of men zou, bij deze voor mensch en vee zoo verſchrikkelijke plaag, wanneer zij ontſtaan mogt, (dat God verhoede!) dadelijk nut van dezelve ondervinden.

Ge-

Geschiedenis van het Leven en de Regering van Paus LEO DEN TIENDEN, *door* WILLIAM ROSCOE. *Verrijkt met Aanmerkingen van* H. P. K. HENKE, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid aan de Univerfiteit van Helmstädt. Naar het Engelsch en Hoogduitsch. Iste Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1808. *In gr. 8vo. LII en* 344 *Bl.*

Den *Nederduitschen* Vertaler dezes Geschiedkundigen Boeks is, om het Werk te doen kennen en aan te prijzen, veel arbeids uit de hand genomen door den *Hoogduitschen* Overzetter, den Hoogleeraar HENKE, die het niet slechts vertaald, maar met eene menigte van Aanmerkingen verrijkt heeft. Gemelde *Helmstädtsche* Hoogleeraar merkt te regt op, dat dit Werk den Titel zou mogen dragen van: LEO DE TIENDE *en zijne Tijdgenooten*; dat het Leven van dien bijzonderen Man de grenzen of het oogmerk dezer Geschiedenis niet bepaalde; dat dit niet anders dan het standpunt was, door den Schrijver gekozen, en het tijdvak van het Leven van LEO DEN X, 't welk zoo vruchtbaar was in groote gebeurtenissen, en van nog grootere gevolgen zwanger ging, de gezigtskring was, dien het Werk van den Schrijver omvatte, en welken hij, uit dit standpunt, naar alle zijden wenschte te overzien, voornamelijk echter in de nabijgelegene en eenige meer verwijderde streken; dat op deze wijze de Levensbeschrijving van eenen bijzonderen Man eene Geschiedenis werd van zijne Eeuw, van den toestand en de veranderingen in de toenmalige Staten en Regeringen, van den Godsdienst, van de gesteldheid der Kerke, van de openbare Zeden, de Wetenschappen en Kunsten, en van vele verdienstelijke Mannen, die op dit alles eenigen invloed hadden, of in eenig ander opzigt verdienden vermeld te worden.

Dit alles breeder ontwikkeld hebbende, spreekt de Hoogleeraar van zijne Aanteekeningen, bij dit Werk gevoegd. Met dezelve was zijn verklaard oogmerk geenszins, om zich boven eenen zoo vlijtigen en schranderen Geschiedschrijver, als de Heer ROSCOE, te verheffen. Die Aanmerkingen hebben, voor het grootste gedeelte, betrekking tot kleine omstandigheden, door den Schrijver veronachtzaamd, of zijner opmerkzaamheid ontsnapt. Echter had ROSCOE ook van eenige, voor

de

de Geschiedenis van die tijden belangrijke, Schrijvers geene melding gemaakt, van andere niet de volledigste en naauwkeurigste uitgaven te baat genomen, en ook geen gebruik gemaakt van hetgene voornamelijk door *Duitsche* Geleerden geleverd was, ter opheldering van vele staatkundige, kerkelijke en letterkundige gebeurtenissen. Dit gebrek heeft hij niet zoo zeer willen verhelpen, maar enkel de hoofdzaak, waarop het aankwam, en de schriften, waarin meerdere opheldering te vinden was, willen aanstippen. De gevoelens van den Schrijver kon hij mede niet in alles voor de zijne aannemen, en meende zijne twijfelingen den onderzoeklievenden Lezer ter beslissing te moeten voorleggen. Hij heeft echter zorgvuldig vermeden om het Boek met Aanteekeningen te overladen, of den zamenhang te dikwijls of te lang af te breken.

Mogt de *Nederduitsche* Vertaler zich op den *Hoogduitschen* Overzetter beroepen, laatstgemelde verzendt, om nader onderrigt, tot de Voorrede des oorspronkelijken Schrijvers, die zeer breed is. Wij moeten er eenig verslag van geven. ROSCOE merkt op, dat de aandacht van het algemeen, gedurende bijna driehonderd jaren, reeds gevestigd was op de Eeuw van LEO DEN X, en dat er echter, tot heden toe, geene Geschiedenis van dit Tijdperk voorhanden is, welke eenigzins met de grootheid en verscheidenheid van het onderwerp overeenstemt. De redenen daarvan opgegeven hebbende, vermeldt hij, hoe eene door hem uitgegevene Levensgeschiedenis van LAURENS DE MEDICIS, Vader van LEO DEN X, hem op den weg bragt, om ook die van den Zoon te boek te stellen. Door Vrienden en Begunstigers aangespoord, ondernam en volbragt hij dezelve.

Het kon zich voor den Heere ROSCOE bij zijnen arbeid niet verbergen, dat hij meer, dan eens Levensbeschrijvers bepaalde taak is, daargesteld, en een Tijdperk beschreven had, rijk in belangvolle gebeurtenissen, en waarin zoo vele groote Mannen uitblonken. Zeer wel wist hij, dat sommige Geleerden van grooten naam de nuttigheid van eene zoodanige zamenvoeging der *Algemeene Geschiedenis* met eene bijzondere *Levensbeschrijving* hebben in twijfel getrokken. Gaarne stemt hij toe, dat het gebied van den Algemeenen Geschiedschrijver van dat eens Levensbeschrijvers door eene vastbepaalde grensscheiding is afgezonderd; dan, daar beiden zich

onledig houden met dezelfde voorwerpen, zoo kan het niet misfen, of zij moeten nu en dan elkanders gebied overfchreden. Hierop tracht hij de door hem genomene vrijheid te verdedigen; hij erkent, dat dezelve voor misbruik bloetftaat, doch merkt op, „ dat, wanneer „ het gebruik van dezelve den Lezer zoo wel nut als „ vermaak verzekert, de kritiek te ftreng zijn zou, die „ hier tegen nog iets zou willen inbrengen." — Ondanks deze verdediging dier fchrijfwijze, blijft het eene Ontegenzeggelijke waarheid, dat ook hierin maat moet gehouden worden; en is het ons niet alleen, maar anderen, die dit Werk gelezen hadden, voorgekomen, dat de Schrijver die maat overtreden hebbe, door de Hoofdperfonaadje, eenen zeer langen tijd, uit het oog te verliezen, zoo dat de Lezer, als 't ware, den Man vergete, om wien te befchouwen en te leeren kennen hij het Werk in handen nam. Schoon nu ROSCOE op verre na de éénige niet zij der Schrijveren van dezen tijd, op welken die aanmerking regtmatig valt, verfchoont zulks dit gebrek niet. Gereedelijk willen wij toeftaan, dat de veelvuldig door hem opgezamelde fchrijfftoffe aanleidelijk was tot eene zoo overvloedige en ruime mededeeling van 't geen dit Tijdperk kon toelichten: dan hoe veel had er, alles wel gewikt en gewogen zijnde, kunnen uitblijven, 't geen, onzes inziens, wel verre van gebrek te veroorzaken, aan het Werk eene meerdere welftandigheid zou hebben bijgezet?

Wat er van vroegere Levensgefchiedenisfen diens Pausfen zij, vermeldt ROSCOE, en haalt in 't breede op, welke bijzondere gelegenheden hem gunftig geweest zijn, om zeldzame narigten, ook ongedrukte, te bekomen. Bezwaarlijk valt het, daarvan geen gebruik te maken. Zigtbaar is het, dat de Schrijver aan dezen arbeid veel tijd en moeite befteed hebbe, en billijk, dat hij wegens het welflagen niet geheel onverfchillig zij. Dan, dus luidt het flot van 's Schrijvers Voorrede, 't geen ons diens wijdftrekkend doel doet kennen, een doel, 't welk hem tot groote eere ftrekt, „ hoe ftreelend de goedkeu- „ ring van het Publiek voor mij wezen mag, zoo ben „ ik echter verpligt te erkennen, dat nog andere, wel- „ ligt edeler, beweeggronden mij in het aanwenden van „ alle mogelijke vlijt onderfteunden. Het was mijn oog- „ merk, een luisterrijk tijdperk der gefchiedenis in een „ helder licht te plaatfen; ik wilde een tafereel affchet-

„ fen

„ sen van die voortreffelijke voorbeelden, naar welke
„ *Europa* zich in het vervolg grootendeels gevormd
„ heeft; ik wilde de zedelijke oorzaken aantoonen der
„ welvaart van geheele staten, overeenkomstig haren steeds
„ weldadig voortwerkenden invloed; ik wilde naar mijn
„ vermogen alles bijdragen, om den stroom van eenen
„ bedorvenen smaak, dien men altoos verpligt is tegen
„ te werken, zal hij het geheele beschaafde *Europa*
„ niet overmeesteren, paal en perk te stellen; en einde-
„ lijk was het, hetgeen nog gewigtiger is, mijn oog-
„ merk, om de treurige uitwerkselen der eerzucht aan
„ te toonen, en door het onvervalschte getuigenis der
„ geschiedenis de echte grondbeginselen van ware men-
„ schelijkheid, wijsheid en staatkunde op te sporen,
„ welke men door alle eeuwen heen maar al te dik-
„ wijls heeft uit het oog verloren, hoewel de eer, de
„ rust en het geluk des menschdoms van dezelve zoo
„ grootelijks afhangen."

Het Iste Hoofdstuk is geheel aan het voorwerp des Boeks gewijd, en vermeldt ons de jeugd van JOAN DE MEDICIS, die, bij het beklimmen van den Pauselijken Stoel, den naam van LEO DEN X aannam. Hij werd den elfden van Wintermaand des jaars 1475 geboren. Zijn naam duidt het aanzienlijk en bekend geslacht te *Florence* aan. Tot den geestelijken stand bestemd, kon het hem, door geslachts-invloed, aan geene vroegtijdige en veelvuldige bevorderingen ontbreken. De lijst der Prebenden, met welke de jonge Geestelijke begiftigd was, is ontzettend lang, en deed FABRONIUS uitroepen: *Bone Deus, quot in uno juvene cumulata sacerdotia!* Bij en boven alle deze, poogde zijn Vader voor hem den Kardinaalshoed te verkrijgen, tot welke waardigheid hij ook welhaast opklom.

Dan niet alleen streefde LAURENS, met onvermoeiden ijver, naar voorname Kerkelijke bedieningen en voordeelige Prebenden voor zijnen Zoon, maar gaf zich ook alle moeite, om dezen dezelve waardig te maken. De leergierigheid en ernst van den Jongeling, die zich reeds vroeg openbaarden, de vorderingen, die hij in alle geleerde kennis reeds gemaakt had, de waardigheden, die hij bekleedde, gaven hem regt tot de verkeering met mannen van verstand en geleerdheid, die toenmaals dagelijks in het Mediceische Paleis bijeenkwamen. — Daar

 hij

hij nu dagelijks met deze mannen omging, en opwies onder het oog van zijnen Vader, wiens oordeel omtrent alles, wat wetenschap en kunst betrof, voor beslissend gehouden werd, zoo moest elke kiem, die bij hem voorhanden was, zich voorzeker spoedig ontwikkelen. Opvoeding en onderwijs werden voor hem hetgeen beiden voor elken jongeling zijn moesten, het aangenaamste tijdverdrijf, en nooit behoefde men hem te onderwerpen aan dien dwang en die gestrengheid, waardoor, in plaats van neiging tot leeren, afkeer en tegenzin verwekt wordt. Midden onder de rijke verzamelingen van schilderijen, munten, opschriften, standbeelden en andere voortbrengselen der oude en hedendaagsche kunst, welke zijne Voorouders door rijkdom en veeljarige zorg zich hadden weten aan te schaffen, ontwikkelde zich bij hem dien smaak in de werken der kunst en dat juiste oordeel omtrent derzelver waarde, hetwelk in later tijd zijne uitspraak over dingen van dezen aard van zoo veel gewigt deed zijn, als, uit krachte van zijne bediening, zijne beslissing was in geloofszaken.

De vorming van 's Jongelings geest werd echter niet aan dit toevallig onderwijs overgelaten. Roscoe doet ons zijne Leermeesters kennen. Hij vermeldt daarop de oorzaken van de gebreken in zijn karakter, met deze woorden: „Gelijk men nogtans veronderstellen kan, dat „de spoedige verheffing van JOAN DE MEDICIS grootendeels kon toegeschreven worden aan zijne opvoeding en voordeeligen toestand in het Vaderlijke Huis, zoo kan het ook niet ontkend worden, „dat de gebreken in zijn karakter, die in later tijd, „in zijne kerkelijke betrekkingen, zoo duidelijk „kenbaar werden, uit dezelfde bron voortsproten. „De mannen, waarmede een LAURENS DE MEDICIS „verkeerde, waren veel beter bekend met de schriften „der oude Dichters en Wijsgeeren, dan met de leerstukken van het Christelijk Geloof. Laurens was „een der vertrouwdste leerlingen van PLATO. Hij had „zichzelven een Platonisch-theologisch leerstelsel gevormd, hetwelk van het geloof der Roomsche Kerk „verre afweek, en met veel nadruk een eenig ondeelbaar Wezen, als het voorwerp onzer aanbidding, vaststelde. Het is aldus waarschijnlijk, dat de „jonge Kardinaal zeer weinig achting had voor de ge-

„loofs-

,, loofsleer der heerschende Kerk, inderdaad een we-
,, zenlijk gebrek in het karakter van eenen Geestelijken;
,, waarom hij ook van het hoogste Wezen, en de plig-
,, ten van deszelfs redelijke schepselen, zulke begrip-
,, pen zal verkregen hebben, die hem in later tijd, toen
,, hij zich tegen den blinden ijver verzette, in verden-
,, king moesten brengen, dat hij omtrent het Geloof
,, onverschillig was. — Strenge orde en spaarzaamheid
,, waren voorzeker in de huishouding van den Vader
,, niet te bespeuren, en welligt streed het voorbeeld
,, van den Vader maar al te zeer met deszelfs lessen:
,, want ook bij JOAN ontaardde de milddadigheid, in
,, later tijd, zeer dikwijls in verspilling, waardoor hij,
,, ten einde in zijne behoeften te voorzien, genoodzaakt
,, werd maatregelen te nemen, die voor de Christenwereld
,, zulke gewigtige gevolgen hebben gehad. De prach-
,, tige schouwspelen, waarvan hij te *Florence* zoo me-
,, nigmaal getuige was geweest, deden hem waarschijn-
,, lijk smaak krijgen in zulke vermaken, waaraan hij zich
,, in het vervolg, toen hij Paus was geworden, zoo al
,, niet op eene strafbare, ten minste toch op eene onbe-
,, tamelijke wijze overgaf. Ook moesten de losse en
,, dikwijls onvoegelijke liederen, die in de schouwspelen
,, te *Florence* gezongen werden, en waarvan LAURENS
,, zelve dikwijls de maker was, somtijds noodwendig
,, den ernst en de waardigheid verbannen, die de jonge Kar-
,, dinaal moest aannemen, en in zijn hart het zaad strooi-
,, jen dier ligtvaardigheid, hetwelk in het vervolg, in
,, de heete luchtstreek van *Rome*, zoo weelderig op-
,, schoot."

De rampen, die zijn Vaderlijk Huis, na den dood van Paus INNOCENTIUS DEN VIII, en onder het Pausschap van ALEXANDER DEN VI, troffen, door een inval van KAREL DEN VIII in *Italie*, krijgen eene breedvoerige beschrijving in het IIde Hoofdstuk, waarin de Kardinaal slechts te voorschijn treedt als den laatsten zijner Broederen, die de Vaderstad verliet, en vermomd omzwierf, tot dat hij gelegenheid vond om zich bij zijne Broeders te *Bologna* te vervoegen.

Het IIIde Hoofdstuk is geheel bestemd om de komst van KAREL DEN VIII te *Rome*, diens gedrag in *Italie*, en de gevolgen van den toenmaligen *Franschen* Veldtogt aldaar, te vermelden.

In het IVde Hoofdstuk vinden wij de pogingen ver-

 mld,

meld, door de MEDICI aangewend, om te *Florence* de heerschappij weder te verkrijgen. — Veel toelichtings van de Gebeurtenissen diens Tijdperks, veel kennisgevings van de Personaadjen, die op deze woelige en dikwerf schandvolle tooneelen de hoofdrollen speelden, treffen wij in dit en het voorgaande Hoofdstuk aan.

Met genoegen zullen de Lezers, althans velen, zich verpoozen, met, in het Vde Hoofdstuk, den toestand der Letterkunde te *Rome* en in andere streken van *Italie* te leeren kennen; de Akademie te *Napels*, de Geleerden te *Ferrara* en aan het Hof van *Milaan* enz. als 't ware te bezoeken.

Eenige ophelderende Aanmerkingen van zeer verschillenden aard sluiten dit Deel, versierd met eene uitstekend fraaije Afbeelding van Paus LEO DEN X, naar de oorspronkelijke Schilderij van RAPHAËL.

Beknopt Tafereel van Spanje en Portugal, met betrekking tot derzelver tegenwoordigen toestand. Met eene nieuwe Kaart van deze twee Rijken. Nihil rerum mortalium tam instabile ac fluxum est, quam fama potentiæ, non sua vi nixæ. TACITUS. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1809. *In gr. 8vo.* 132 *Bl.*

„De belangrijke gebeurtenissen, waarvan het Tooneel thans in *Spanje* en *Portugal* is, houden, met het hoogste regt, de algemeene aandacht op deze landen gevestigd, en zijn de onderwerpen der dagelijksche gesprekken, ook in ons Vaderland, onder alle rangen van menschen. De beschouwing van een *beknopt Tafereel van Spanje en Portugal, met betrekking tot derzelver tegenwoordigen toestand*, kan dus niet onwelkom zijn bij het Vaderlandsch *Publiek*, indien slechts dit Tafereel, zoo veel mogelijk, naar waarheid en met onpartijdigheid gemaald zij." Gaarne namen wij deze woorden des Schrijvers over, die ons berigt, hoe hij eerst voornemens geweest zijnde, een Hoogduitsch Werk: *Geographische Beschreibung des Kriegsschauplatzes in Spanien*, te vertalen, sedert van gedachte veranderde, en een zoo goed als oorspronkelijk Werkje vervaardigde. Zeer gelukkig, onzes inziens, is de ons onbekende Schrijver daarin geslaagd, ook door een bevalligen stijl, zijn Tafereel

nu

zu met schaduwen diepende, en dan, daar het pas gaf, met heldere tinten hoogende. Zes vragen stelt zich de Schrijver ter beantwoordinge voor; zij zijn de volgende, welke den Lezer, om over den aard dezes Werks te kunnen oordeelen, genoegzaam zullen in staat stellen: „ Wat is Spanje, door den aard van zijnen grond, ligging, luchtstreek en natuurlijke voortbrengselen? — Wat is het voorheen geweest? — Wat zoude het hebben kunnen zijn? — Wat is het thans? — Wat zoude het onder een verstandig en krachtdadig bestuur nog kunnen worden? — Wat vordert het belang van Frankrijk, wat dat van Engeland, tegenwoordig, ten opzigte van den inwendigen toestand des Spaanschen Rijks?" Onder drie Afdeelingen of Rubrieken worden deze vragen beantwoord; zij zijn: *algemeene beschouwing van Spanje*; *algemeene beschouwing der Geschiedenis van Spanje*; *algemeene beschouwing van den tegenwoordigen toestand des Spaanschen Rijks*. Veel, zeer veel, zouden wij, tot genoegen van velen onzer Lezeren, uit dit Werkje kunnen overnemen. Het eigenlijk dus genoemde Aardrijkskundige, het land- en plaatsbeschrijvende, konde hier niet anders dan met een vlugtig oog beschouwd worden. En evenwel is het beknopte, hier voorgedragen, zakelijk, en genoeg om den gewone Lezeren van *Spanje* een algemeen denkbeeld te geven, als bevattende niet slechts een rondleidend verslag van de onderscheidene provincien, maar ook van de voornaamste steden, in dezelve gelegen. Vele aanmerkingen bevat des Schrijvers berigt wegens de Geschiedenis van *Spanje*, die den verlichten Wijsgeer aankondigen; eenigen ook, die den edelen geest kenmerken, van zijne gedachten, hoewel bescheiden, met gepaste vrijmoedigheid te durven uiten. Het volgende willen wij, ter proeve, overnemen: „ Is het eene edele drift voor de eere en onafhankelijkheid hunner natie, een krachtig gevoel hunner eigene waardigheid, als een ligchaam van vrije menschen, 't welk de Spanjaarden heeft doen opstaan tegen den Koning, dien NAPOLEON hun gegeven heeft, en dien de Afgevaardigden hunner Natie, en de voornaamsten des Rijks, op bepaalde voorwaarden, reeds gehuldigd hebben? Had dan het stamhuis der Bourbonsche Vorsten zich bij Spanje zoo verdienstelijk gemaakt, dat deszelfs afstand van den troon eene algemeene ramp voor het Spaansche volk ware, om welke te verhoeden, of te

 her-

herstellen, het zich aan alle de ijsselijkheden van eenen binnenlandschen oorlog moest onderwerpen? Het zelfgevoel der vrijheid is de edele drijfveer van groote daden; maar waarom werkte het dan niet reeds voor lang bij den Spanjaard, om hem van het diepvernederend juk der Inquisitie en der Monniken te ontslaan? Het medelijden met van den troon gestorte stamhuizen is menschelijk en natuurlijk; maar Vorsten, die niet weten te regeren, verdienen ook de kroon niet. Wij willen van *Karel den vierden* of *Ferdinand* geen kwaad spreken; 't is altoos, en nu bovenal, moeijelijk, den schepter met waardigheid te zwaaijen; maar geen *Frederik de tweede* zoude; in hunne plaats, zoo gehandeld hebben, als zij handelden. — Indien dan al een zeker zelfgevoel en zucht voor het stamhuis hunner vorige Koningen mede deel hebbe aan den opstand der Spanjaarden, dan vreezen wij, dat hetzelve eigenlijk meer voortkome uit eene zekere, den Castiliaan veelal eigene, trotschheid, waardoor hij heerschen wil, en somtijds inderdaad meent te heerschen, terwijl hij een ellendige slaaf is, dan uit een edel gevoel van de verhevene bestemming des menschen tot zelfbestuur en vrijheid.

„ Men denke hierom echter niet," zoo vervolgt onze Schrijver, „ dat wij zouden willen beweren, dat het menschelijk geslacht, in Spanje, minder vatbaar ware voor verbetering en volmaking, dan in Frankrijk en Duitschland. Neen; maar wij meenen alleen, dat de geschiedenis der Spaansche Natie, vergeleken met haar tegenwoordig gedrag, ten opzigte der ongelukkige omstandigheden, waarin zij zich bevindt, ons genoegzaam overtuigt, dat deze Natie, als Natie, op eenen veel lageren trap van ware beschaving staat, dan de Franschen of Duitschers. — Waren Keizer *Karel de vijfde*, en zijn Zoon, *Philips de tweede*, die Spanje beheerschten, toen het ten toppunt van magt en luister geklommen was, inderdaad zoo groot geweest, als zij wilden schijnen, en zich naastdenkelijk wel verbeeldden te zijn: had de geest van *Hendrik den vierden*, van *Frederik den tweeden*, of van den Vader onzes Vaderlands, *Willem den eersten* van Oranje, (want waarom zouden wij hem niet, bij deze oppermagtige Vorsten, met dankbaarheid, mogen noemen, offchoon hij onder ons geen oppermagtig Vorst was, maar alleen door wel te doen en door de liefde der landzaten onder onze vrijheidlievende voorvaderen heersch-

heerschte?) — had deze geest op *Karel* en *Philips* gerust: de Spanjaarden zouden waarschijnlijk het eerste en verlichtste volk van Europa geworden zijn: want toen reeds streefden zij, in de loopbaan der letteren en kunsten, de Franschen op zijde, en waren zekerlijk de toenmalige Duitschers verre vooruit."

Ten slot willen wij nog afschrijven, hetgene onze Schrijver aangaande het ontzettende vermogen der hooge Geestelijkheid in *Spanje* vermeldt; vermogen, echter, hetwelk, naastdenkelijk, onder de tegenwoordige orde van zaken, wel eenigzins zal besnoeid worden: „Men telt in *Spanje* acht Aartsbisdommen, namelijk dat van Toledo, van Terragona, van Sevilia, van San Jago de Compostella, van Saragossa, van Valencia, van Granada en van Burgos, benevens zesënveertig daar onder behoorende Bisdommen. De inkomsten van alle de Aartsbisschoppen en Bisschoppen te zamen gerekend, bedragen jaarlijks omtrent vier milliocnen guldens, en dat der acht Aartsbisschoppen alleen bijna de helft dezer somme. De inkomsten des Aartsbisschops van Toledo zijn het aanzienlijkst, bedragende jaarlijks 900,000 guldens, en daarenboven, als Primaat des Spaanschen Rijks, ruim 252,000, derhalve te zamen 1,152,000 guldens van onze Hollandsche munt, 't welk de bijzondere jaarlijksche inkomsten van meer dan eenen oppermagtigen Vorst in Europa verre overtreft."

HUGONIS GROTII Epistolæ sex ineditæ, edente ADR. STOLKER. — *Zes onuitgegevene Brieven van* HUGO DE GROOT, *thans in het licht gebragt door* ADR. STOLKER. *Te Leyden*, *bij* D. du Mortier en Zoon. 1809. *In gr.* 8*vo*. 15 *Bl.*

Voorzeker bedriegt zich de Uitgever dezer Brieven niet, in het vast vertrouwen, dat zij hoogst welkom zullen zijn bij allen, die den onsterfelijken naam van DE GROOT in eere, en al, wat van dien Eenigen overig is, in hooge waarde houden. Welkom, dierbaar zijn zij om de hand, die ze oorspronkelijk schreef, om den inhoud, die ze kenmerkt als echte vruchten van het alleredelst hart, welk zich met den schitterendsten geest in dezen onvergetelijken man vereenigde. De Eerw. STOLKER,

KER, die omtrent tweehonderd brieven van DE GROOT bezit, meestal in het *Latijn*, enkelde in het *Fransch*, en eenige meer in het *Nederduitsch*, zijnde de laatste vooral eigenhandig, de overige fraai en naauwkeurig afgeschreven, wist wel, dat de *Nederduitsche* schier alle onuitgegeven, maar ook door BRANDT en CATTENBURG tot de levensbeschrijving van DE GROOT vlijtig gebruikt waren, en twijfelde ook wel omtrent de *Fransche*, maar hield zich lang ten onregte verzekerd, dat de *Latijnsche* alreeds het licht zagen in de verzameling van BLAEUW, tot dat hij onlangs, eenen derzelven willende vergelijken met deszelfs uitgaaf, dien vruchteloos onder de uitgegevene zocht, en eindelijk volkomen verzekerd werd, dat de zes, welke hij nu door den druk gemeen maakt, volstrekt onuitgegeven zijn. Dank en eer zij daarvoor den waardigen Uitgever, van wiens veelvuldigen en oordeelkundigen arbeid aan de Geschiedenis des Vaderlands, met betrekking vooral tot de Protestantsche Kerk, wij eerlang de schoonste vruchten mogen verwachten.

De twee eerste brieven zijn geschreven uit den Loevesteinschen kerker aan den broeder van DE GROOT, en vertoonen ons den gevangen van staat, zijnen tijd verdeelende tusschen de vertaling der *Grieksche* puntdichten door STOBÆUS verzameld, en de opheldering van het Nieuwe Verbond, in het laatste echter betuigende oneindig meer genoegen te vinden, dan in het eerste. Zijn hart is inmiddels vol dank voor de zorg zijner vrienden, maar vol afkeer tevens van alle stappen, die zijne onschuld in verdenking zouden kunnen brengen, schoon vreemd van alle wraakzucht, uit vaderlandsliefde niet min dan uit godsdienst, en ongezind, om zich, ook na bekomene vrijheid, met staatszaken te bemoeijen. —— De derde is aan den Grootzegelbewaarder van Frankrijk, geschreven te Parijs, en stelt de zuiverheid der beginselen, de eenparigheid der denkwijze en den duurzamen ijver voor zijn vaderland, ondanks de nieuwe vervolging van den laster en kwaadaardigheid der overheerschende partij, in het allerschoonste licht. —— De vierde is aan G. J. VOSSIUS, vragende naar het gevoelen van dit tweede wonder van zijnen tijd over den zin der wet van MOZES, welke het maken van gelijkenissen en beelden verbiedt. —— Aan CHR. CASSIUS is de vijfde van den jare 1639, meest over huisse-

felijke zaken. — De laatfte is aan J. A. CORVINUS, gefchreven in het begin van 1640, en verklaart het gevoelen van den grooten Regtsgeleerden over wetten, die veroorloven, hetgeen door het regt der natuur en volkeren vrijftaat.

Belang van Gelderland, Utrecht en Holland, bij het affluiten van de Lek, en Gefchiedenis van die Rivier, hare geringe oorfprong, volgende vergrooting, loop, bedijking, overftroomingen, tegenwoordige gefteldheid enz. door ADR. STOLKER. *Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon, 1809. *In gr. 8vo.*

Op eenen tijd, wanneer jammerlijke overftroomingen het denkbeeld verlevendigen der gevaren, waaraan zes der voornaamfte Departementen onzes Rijks bij voortduring onderhevig zijn, wanneer belang, vitlust en onkunde de vereerendfte ontwerpen van den Koning, reeds bij deszelfs komst tot den troon tot 's Lands behoud geopperd en aangedrongen, bij aanhoudendheid in een verkeerd licht plaatfen, en de gemoederen, in plaatfe van tot zulk eene grootfche taak aangevuurd en vereenigd te worden, zoo openlijk als in het geheim, tot de ongunftigfte oordeelvellingen worden opgewiegd: op zulk een tijdftip is een woord, van pas gefproken, het offer der zuivere vaderlandsmin. Als zoodanig juicht de Recenfent met geheel zijn hart toe de poging van den Heer STOLKER, in de hier boven aangekondigde voordragt. Hij ftelt, namelijk, zeer overtuigend voor de fchromelijkfte onheilen, die uit den tegenwoordigen toeftand van de rivier de Lek te vreezen zijn bij ijsgang of ongemeene zwelling der Bovenrivieren, wanneer niet hierin bij tijds voorzien, en wel bepaaldelijk des Konings ontwerp, om de genoemde rivier af te fluiten, gevolgd wordt. Zonder zich te mengen in het regtftreekfche onderzoek, waar ter plaatfe deze affluiting zoude behooren te gefchieden, om de Betuw en het Sticht te gelijk te beveiligen, waaromtrent hij alleenlijk eenige wenken mededeelt, ftaat hij voornamelijk ftil op de aanwezige gevaren, en wel met dat gevolg, dat zijne fchets ons duidelijk aanwijst, dat, in geval van geene fpoedige voorziening, niet minder dan 279,920 Morgens, in de

De-

Departementen Utrecht en Holland alleen, aan de oogenschijnlijkste overstroomingen van 12 voeten en meer, en alzoo inderdaad aan verwoesting zijn blootgesteld. Eene geschiedenis van de rivier de Lek, hierbij gevoegd, is door hare naauwkeurigheid van eene ongemeene waarde, en wijst de oorzaken, reeds te voren opgegeven, duidelijk aan, als gelegen in de tallooze bogten, met eene zeer ongelijke wijdte, diepte en ondiepte, bij de verhooging der bedden, in het aanleggen van hoofden, dammen en kribben tot behoud van aangewonnene uiterwaarden, en in de ongenoegzaamheid der dijken, om het kwaad te weren: welke oorzaken, niet wel zonder de geduchtste kosten, en dan nog altijd met een onzeker uitzigt, zijnde weg te nemen, dan ook natuurlijkerwijze eenen buitengewonen maatregel vorderen.

Deze Verhandeling laat geene korte mededeeling van haren belangrijken inhoud toe. Zij bedraagt, met een paar gewigtige Bijlagen, slechts 66 bladzijden: zij is duidelijk geschreven, en verdient, om haar belang, in handen te zijn van ieder, wien de toestand des Lands, en zijn eigen ontegenspreke lijk gevaar, ter harte gaan; zij draagt, met alle de nederige erkentenis van des Schrijvers bepaalde kennis, alle blijken van oplettendheid en kunde omtrent dit allergewigtigst onderwerp, zoodanig zelfs, dat wij oordeelen den Schrijver uitdrukkelijk te moeten uitnoodigen tot verdere beschouwingen en derzelver mededeeling, hetzij in openbare geschriften of wel aan den Waterstaat zelf, welks centrale inrigting door hem in deszelfs ware licht en nuttigheid wordt voorgesteld, en die, des houden wij ons verzekerd, alle inlichtingen te dezen opzigte met eene dankbare goedkeuring zal ontvangen. Hartelijk althans verlangt de Recensent, dat deze Verhandeling zal medewerken, om alle Hollanders te vereenigen tot éénen goedwilligen geest, ter ondersteuninge van des Konings volijverige pogingen tot behoud des Lands, waardig de nagedachtenis onzer Vaderen, die bijkans alle onze gewesten aan moeras, aan zee en stroomen ontwoekerden.

KOR-

KORMAK, *Treurspel, door Mr.* W. BILDERDIJK. En: *Het Treurspel, Verhandeling, door Denzelfden. In 's Gravenhage, bij* Immerzeel en Comp. 1808. *Met de Aanteekeningen, 242 bladz.*

Dit Tweede Deel der Treurspelen van den Heere BILDERDIJK behelst KORMAK, *Treurspel*, en eene *Verhandeling* over *het Treurspel*, waar achter eenige Aanteekeningen gevoegd zijn.

Hebben wij, bij de aankondiging van het Eerste Deel dezes Werks, des Dichters WILLEM VAN HOLLAND als een Meesterstuk aangeprezen, ook over de KORMAK mogen wij met volle ruimte een allezins gunstig oordeel vellen. Dezelfde meesterlijke hand in het schetsen van edele, stoute karakters, van treffende, roerende tooneelen, dezelfde waardigheid, kieschheid en keurigheid in uitdrukking, dezelfde heerlijke poëzij, dezelfde uitmuntende versificatie, dezelfde schoonheden van *detail*, in één woord, dezelfde voortreffelijkheden, die wij in de WILLEM VAN HOLLAND bewonderd hebben, hebben wij mede in de KORMAK aangetroffen, en offchoon wij, over het geheel genomen, en om het onderwerp en om de bewerking, het eerstgenoemde Treurspel de voorkeur zouden geven, (zoo anders deze beide stukken onderling mogen vergeleken worden) durven wij echter het laatste, als een kunstgewrocht van hooge en edele waarde, gerustelijk onzen Lezeren aanbevelen.

Wij zouden hetzelve gaarne nader doen kennen, en het een of ander Tooneel, ter bevestiging van ons oordeel, mededeelen; doch wij moeten ons hiervan, uit hoofde van ons eng bestek, thans onthouden, daar wij in het verslag van de Verhandeling over het Treurspel, wegens de aangelegenheid van het onderwerp, eenigzins uitvoerig zullen moeten zijn.

Het komt ons voor, dat de Hr. BILDERDIJK deze Verhandeling voornamelijk heeft zamengesteld, om het onderscheid tusschen Treur- en Treurspelen aan te toonen, en daarin eene gepaste klassificatie op te geven. In eene korte Inleiding handelt hij over de vraag: *wat het Treurspel zij?* [wij hadden wel gewenscht, dat de Schrijver eene bepaling (definitie) had gegeven van het Treurspel in het algemeen, en vervolgens mede van de verschillende soorten van Treurspelen, naar de opgegevene klassen. Dit zoude, onzes erachtens, de redenering des Schrijvers op vele plaatsen juister en grondiger en de geheele Verhandeling meer wijsgeerig gemaakt hebben] en geeft voorts eene beknopte schets der geschiedenis van het Tooneel. Hij vangt aan met den oorsprong des Griekschen Tooneels met een enkeld woord op te geven, hoe het in zijn Vaderland op-

hield

hield en voorbijging, hoe weinig het bij de Romeinen slaagde; en hoe de ondergang van het Oostersche Keizerdom de geringe overblijfsels van aloude kunst- en taalliefde naar *Italië* voerde en daar als een nieuw licht deed glimmen; spreekt verder over ARISTOTELES en diens gezag bij de Geleerden van de Middeleeuwen, die hem niet verstonden en hetgene zij verstonden tegen zijn oogmerk toepasten, over den hinderpaal, welken de herleving van het Grieksche Treurspel door geheel Europa (Holland veelligt uitgezonderd) in de zoogenaamde Mysterien van de Roomsche Kerk ondervond, welke van lieverlede in Kermiskluchten ontaardden, zoo aanstootelijk, dat zij eindelijk door Kerk en Staat beide werden afgeschaft; — wijders, hoe in Frankrijk en Spanje de onderdrukking dezer Mysterien de geboorte der Treurspelen werd, hoe zij, de Mysterien namelijk, in de Nederlanden door de Zinnespelen der Rederijkers werden vervangen (gedrogtelijke stukken, waarin de leerstellingen der Kerk onder 't masker van allegorische personaadjen gespeeld werden, volgens BILDERDIJK uit de Mysterien ontstaan en verkeerdelijk van de Fransche Troubadours afgeleid) hoe zij andere schouwspelen van onheilig onderwerp voortbragten, en hoe natuurlijk het was, dat men voor de onderwerpen, aan Christenen belangrijk, dezulken nam, die het Volk, als zoodanig, niet minder ter harte gingen — Nationale Geschiedenissen namelijk. Vorsten, ongelukkige Slagtoffers van Staat, Overwinnaars, Geweldenaars namen de plaats in, die de heilige personaadjen vervuld hadden, en zie daar dus eene nieuwe soort van schouwspelen, die in Spanje en Engeland voornamelijk gebloeid heeft, volstrekt van een' aard en natuur met de Mysterie-spelen, en met den naam van *Historische stukken* bestempeld. Van dien aard zijn, naar het oordeel van BILDERDIJK, de zoo vermaarde Treurspelen van SHAKESPEAR. Zoodanige stukken heeft men bij alle Natiën gehad. Bij zeer weinige echter hebben zich dezelve, bij een' meer gevorderden smaak, kunnen staande houden. In Engeland evenwel is de smaak van SHAKESPEAR nationaal gebleven, hetwelk aan de gehechtheid der Engelschen aan hun Vaderland en aan het genie van den ruwen, doch menschkundigen SHAKESPEAR wordt toegeschreven. Hetgeen men destijds Treurspelen noemde, was in aard en wezen niet onderscheiden van de Historie-stukken, welke dezen naam droegen. Het waren alle *voorstellingen eener gebeurtenis* in den ruimsten zin. Geen Dichtkunst, maar Historie was het doel, en van daar viel niemand op ARISTOTELES éénheden of op eenige zijner andere regelen. Deze soort van Treurspel, door den Schrijver onderscheidingshalve het Engelsch of Spaansch Treurspel genoemd, bleef intusschen algemeen, ook in Frankrijk. Middelerwijl had de kennis der letteren opgang gemaakt. Men leerde SOPHOKLES en EURIPIDES kennen. SENECA, de Romeinsche Treur-

Treurspeldichter, kreeg groot aanzien, en ARISTOTELES werd gelezen. De verdeeling in en benaming van *Acten*, Bedrijven, (waarvan men geen waarachtig spoor bij de Grieken vond) was door de Romeinsche Treurspeldichters ingevoerd. Zij werd, reeds vóór SHAKESPEARS tijd, door geheel Europa (uitgezonderd bij de Spanjaarden, die hardnekkiglijk bij hunne drie jomados of dagen bleven) en naderhand door SHAKESPEAR zelven opgevolgd. De drie éénheden werden al spoedig erkend; doch het Grieksche Treurspel was dáár onmogelijk in te voeren, waar het Spaansche of Engelsche wortelvast was geworden. — De Hr. BILDERDIJK zoekt dit bevattelijk te maken door eene kleine vergelijking tusschen deze twee soorten. Het Grieksche Treurspel is een zangerig Dichtstuk, bestaande in Lierzangen, doormengd met alleen- en zamenspraken. Het stelt wezens voor boven onzen kring, als ongelukkig, of in het onheil stortende door het onverbiddelijk Lot, door de vervolging der Goden, die niet te weêrstaan zijn. Het stelt eene eenige, eenvondige daad voor, regelmatig afloopende, aan den aard van het Dichtstuk zoodanigerwijze onderworpen, dat niet het Dichtstuk om de daad, maar de daad om het Dichtstuk is. Het stelt die daad voor in zeer eenvoudig afloopende alleen- twee- of driespraken, en waarin de Rei, wiens statelijke zangen en ommegangen het Godsdienstige van de instelling vertegenwoordigen, en die daarom steeds het belang van Godsvrucht, wet en zeden ter harte neemt en openlijk voorstaat, deel en belang heeft. Eene zeer bepaalde ruimte van tijd, onveranderbaarheid van plaats, en eene uitsluiting van al het overtollige tot de daarstelling des bedrijfs, zijn verknocht aan dit Treurspel, hetwelk niets dan zangerige, allerverhevenste Dichtkunst oplevert.

Het Historisch Treurspel is eene gebeurtenis, aan oog en oor voorgesteld, geene Dichtkunst, maar Historie, het zij dan in verzen of in ongebonden rede. Het bestaat uit zijnen aard niet zoo zeer in gesprekken, als wel in handeling zelve. Het stelt geene wezens voor van hooger rang, maar deftige menschen — Vorsten, in hetgeen zij doen en lijden, in menschelijke betrekkingen, zoo als de gebeurtenis vordert, zonder uitsluiting van boert of gelach, en met al de bontheid der dagelijksche wereld. Het stuk is geheel om de daad, en de daad niet om het stuk, en, volgens het gevoelen van den Schrijver, is er geene zich natuurlijk opdoende reden voor éénheid van tijd en plaats — voor andere, dan Historische éénheid. [Wij kunnen dit niet toestemmen, en zien niet in, waarom het zoogenaamde Historiespel bloot Historiespel *moest* zijn, en niet tevens Dichtstuk *konde* wezen. De Hr. BILDERDIJK stelt, onzes inziens, SHAKESPEAR te laag, en men doet hem inderdaad onregt, zoo men hem dichterlijke verdiensten ontzegt.

zegt. Dat vele Historische stukken den naam van Dichtstukken niet verdienen, moet, naar het ons voorkomt, niet aan den aard en het wezen van die stukken zelve, maar aan de Schrijvers, den smaak des tijds en meer andere oorzaken worden toegeschreven. Hierom is het ons ook niet duidelijk, waarom deze voortbrengsels niet aan *éénheid* zouden onderworpen wezen. Het zijn toch, in allen gevalle, werken der kunst. Te zeggen, dat deze stukken alleen om de daad zijn, en hieruit af te leiden, dat zij aan geene kunstregels zijn gebonden, bewijst, onzes inziens, te veel. De daad is altijd *kunstmatig* bewerkt, en dus aan de regels en vereischten der kunst onderworpen.] Nu beantwoordt de Schrijver de vraag: „hoe CORNEILLE en na hem RACINE in Frankrijk het Tooneel hervormden?" Doch wij moeten kort zijn. CORNEILLE was Dichter, en nam zijne toevlugt tot de Ouden. Zonder hunne Treurspelen in hun geheel te beschouwen, werd hij aangedaan door de schoone *details* enz. Hij werd van het gevoel van het *Dichterlijk Eén* doordrongen, en zijne Treurspelen traden geheel buiten den aard en het wezen der Historiespelen, waaruit zij ontstaan waren, en maakten eene nieuwe klasse. [Na de reeds gemaakte verdeeling en onderscheiding, is de Hr. BILDERDIJK wel genoodzaakt, hier eene nieuwe klasse te stellen. Doch zijn de voortbrengselen van CORNEILLE en RACINE wel iets anders, dan de oude Historie-stukken, meer dichterlijk bewerkt, verbeterd, beschaafd door het genie en dichterlijk gevoel van CORNEILLE en RACINE, die de Treurspelen der Grieken bestudeerd hadden, en Historische en Dichterlijke waarheid kunstmatig vereenigden?] De Schrijver waardeert vervolgens de voortbrengsels van CORNEILLE en RACINE, en doet regt aan beide, en wij stemmen gaarne met hem in den hoogen lof, welken hij aan de *Andromache* des laatstgenoemden toezwaait. Hetgeen voorts de Schrijver van het wetgevend gezag van ARISTOTELES bij CORNEILLE en RACINE, en vervolgens van het nieuwe Fransche Treurspel, van VOLTAIRE, van de zoogenaamde *Drames*, van de verbastering der schoone kunsten, van het Treurspel bij onze voorouders, van VONDEL enz. zegt — dit alles komt ons zeer gegrond voor.

Eindelijk komt de Hr. BILDERDIJK tot de vraag: „wat is dan *nu* het Treurspel?" [Wij kunnen den Schrijver in alles niet volgen. Vele aanmerkingen kunnen wij onze goedkeuring niet ontzeggen — aan andere kunnen wij haar niet geven. Niet zelden overdrijft de Hr. BILDERDIJK. Hetgeen hij zegt over den Dichter, die schrijft, om te behagen, is schoon en verdient behartigd te worden. „Wee den Dichter, die schrijft, om *zijne Eeuw* te believen!" Wij mogen er bijvoegen: wee den Dichter, die schrijft, om een' Vorst, aanzienlijken Begunstiger of de Grooten der aarde te believen!

Mi-

Mihi, *Musis et Posteritati* moet de eenige en heilige leus van elken Dichter zijn! Zonder haar is het met de poëzij, met de schoone kunsten gedaan. Wij zouden echter niet gaarne den Duitschen SCHILLER onder deze *believers van een ongevoelig gemeen* rangschikken (*), en, hoe zeer wij ook met zijnen trant juist niet zijn ingenomen, zijn *Don Karlos* blijft in onze oogen een meesterstuk, en de uitdrukking: *met* SCHILLER *te raaskallen*, heeft ons, wij ontveinzen het niet, gevoelig geërgerd.]

Ons Treurspel zal nog het Grieksche, noch het Fransche Treurspel, noch het Spaansche Historie-spel zijn. Het Treurspel, dat wij vormen, nemen wij uit ons hart. Dit wordt verder ontwikkeld. Het moet Dichtstuk zijn, [was het dit bij de Grieken, bij CORNEILLE en RACINE ook niet?] de eenheid van hetzelve, van het voorwerp, van de daad bewaren, en de daad moet om het Dichtstuk zijn. [Had dit alles bij het Treurspel der Grieken, van CORNEILLE en RACINE ook geene plaats?] De zielkundige [waarom niet Tooneeldichter? Ieder Tooneeldichter behoort wel zielkunde te bezitten, maar ieder zielkundige is toch geen Tooneeldichter.] heeft de lessen des gezonden verstands noodwendig voor oogen; de vijf Bedrijven zijn hem geene ijdele klanken, geene verdeeling van het stuk in vijf daden, maar de voorstelling des onderwerps, het in werking brengen der daad; de zamenstelling der tegenstrijdige werkingen tegen één; het ten top voeren van de verwarring; de verwachting des Toeschouwers en de alles bevredigende ontknooping. [Dit is, inderdaad, zeer schoon. Doch het blijft bij ons twijfelachtig, of er niet veel willekeurigs in is. Ook zijn wij van de noodzakelijkheid eener dusdanige verwarring, ook na de lezing der Aanteekening op dit stuk, *in alle gevallen* niet overtuigd.] Hij [de Tooneeldichter] veronderstelt niets bekend in den Toeschouwer, zoekt geene nietsbeduidende personen belangrijk te maken door hun eigene namen te geven, en zijne stukken zullen even weinig de Fransche Vertrouwden, als de Grieksche Reijen behoeven. [Behoeven? Wij hadden verwacht, dat de Hr. BILDERDIJK over de Reijen breeder zoude gehandeld hebben. Het is, onzes inziens, niet genoeg, om de Fransche Vertrouwden en Grieksche Reijen in eenen adem te noemen. De eersten kan men wel met eene pennestreek afvaardigen, maar de vraag: „ of men bij ons geen geschikt gebruik van de oude Reijen zoude kunnen maken?" en, zoo ja, „ hoe die Reijen dan dienden te worden ingerigt?" zouden wij door een' Man, als BILDERDIJK, gaarne

ne

(*) Wat deze voortreffelijke Dichter hierover dacht, leze men in den 9. *Brief ueber die aesthetische Erziehung des Menschen*, SCHILLER'S *kleine Schriften*, 3 Th. S. 207. folgg.

ne zien beantwoord. Wij, althans, zijn van gevoelen, dat er ook nu nog een uitmuntend gebruik van de Reijen te maken was, en twijfelen geen' oogenblik, of zij zouden de schoonheid en poëtische waarde van het Treurspel, als Dichtstuk, aanzienlijk verhoogen (*).] Voorts zullen in het stuk voorzitten de dichterlijke Voorzienigheid en dichterlijke Geregtigheid [in plaats van het Noodlot en den wil der Goden bij de Ouden. Men ziet hieruit, waartoe de eens gemaakte onderscheiding en verdeeling in klassen, zonder juiste bepalingen, den Schrijver brengt. Immers kunnen deze eigenschappen nimmer algemeene eigenschappen wezen van *ons* Treurspel, (dat is, het Treurspel, in onzen tijd vervaardigd, onafhankelijk van het onderwerp) maar zijn bepaald tot die stukken, waarin personen spreken en handelen, die met Christelijke gevoelens bezield zijn. Het is daarom niet algemeen waar, dat de Voorzienigheid in het Treurspel van onzen tijd voorzit. Zoo wij een stuk uit de Grieksche Geschiedenis b. v. tot hoofddaad van een Treurspel maakten, zouden wij er dan de Voorzienigheid in laten werken? (Men vergelijke hiermede des Dichters KORMAK.) Wij kunnen dit thans niet nader ontwikkelen. Het is ook duidelijk genoeg, en wij meenen veilig te mogen stellen, dat de gevoelens en begrippen, die in den tijd, in welken een Treurspel gemaakt wordt, heerschend zijn, geenszins strekken kunnen, om het Treurspel, als kunststuk, onderscheidend te kenmerken, en dat dienvolgens het Noodlot en de Voorzienigheid de Treurspelen der Ouden en die van onzen tijd niet afzonderlijk kunnen klassificeren.] Geregtigheid, welke die waarachtige Wijsgeerte bevat, die in alle de Treurspelen der Ouden ten grond ligt, die den naam van Goddelijk dragen mag, en in het Treurspel de hartstogten (inzonderheid zoo de vrees als het medelijden) loutert door de wigtigste les, die den sterveling kan gegeven worden. [Hiermede moet des Schrijvers Aanteekening vergeleken, en daarbij verdient (onder andere) nagelezen te worden hetgene de Heer VAN WOESTENBERG, in zijne grondige en fraaije *Verhandeling, over den invloed van den Schouwburg op het zedelijk karakter, bladz. 29 en volg. in de Noot*, over dit onderwerp heeft voorgedragen.] Wat de Schrijver vervolgens nog over hetgene de Tooneeldichter op het Tooneel mag aanschouwelijk maken; over de handeling, wier gebrek door geene verhalen en schoone verzen te vergoeden is; over de zedeleer, karakters enz. en Epizoden, aanmerkt, verdient door elken Tooneeldichter, en het daarop volgende mede door elken Acteur te worden gelezen.

Het

(*) Men zie ook hier de uitmuntende Voorrede van SCHILLER voor zijne *Braut von Messina*.

Het slot alleen behaagde ons niet. Uitvaringen tegen beroemde personen, (waaronder ook DE MONTESQUIEU) wier schriften wij hoogachten en wier nagedachtenis ons dierbaar is, — uitvaringen, die, inderdaad, bloote magtspreuken zijn, zonder eenig bewijs ter neder gesteld, wekten in ons aandoeningen van onderscheidenen aard op, en deden ons het boek zelve met een onaangenaam gevoel ter zijde leggen.

De Aanteekeningen zijn meestal fraai en gepast, dikwijls geleerd en scherpzinnig. Waren zij somtijds niet wat al te scherp!

PIETER JOHANNES UYLENBROEK *geschetst in eene Redevoering, uitgesproken den* 1 *Maart* 1809, *in de Maatschappij van Verdiensten, onder de Zinspreuk:* Felix Meritis, *door* HENDRIK HARMEN KLYN. *Te Amsterdam, bij* C. Covens. 1809. *In gr. 8vo.*

Treurvae(e)rzen; ter Gedachtenisse van den verdienstelijken Dichter, den Heere P. J. UYLENBROEK, *overleden te Amsterdam, den* 16 *van Wintermaand* 1808, *by(ij)eenverzameld en uitgegeven door den dichtlievenden Vri(e)ndenkring, onder de Zinspreuk:* Kunst door Vri(e)ndschap volmaakter. *Te Amsterdam, by(ij)* C. Covens. 1809. *In gr. 8vo.*

„Is het alleen de man, wiens uitstekende talenten hem aan „de spits der wetenschappen plaatsten, die onze hulde, „eerbied en hoogachting waardig is? Is het alleen hij, wiens „zelfstandige geest zich boven allen tegenstand verheft, met „oorspronkelijke krachten in het gebied van kennis en veredeling nieuwe denkbeelden schept en onbekende waarheden aan „het licht brengt, wiens nagedachtenis onze hulde verdient? „Of zijn wij niet aan elk' mensch, in wien wij een' meer „dan gewonen aanleg en talenten ontdekken, en die met deze zijne geestkrachten poogde nuttig te zijn, erkentenis „schuldig? Gewis verdient ook deze laatste de algemeene „opmerking en hoogachting:" dus schrijft de Heer KLYN in den aanvang van het Voorberigt, en deze uitspraak, met derzelver toepassing op den Overledenen, wiens nagedachtenis hij vierde, is allezins regtmatig. Het was toch UYLENBROEK, die, te midden van eenen zorgelijken levensstand, zich zelf tot Kunstenaar vormde, tot Dichter verhief, als Vriend aan de edelste vernuften snoerde, en dat zelfde vuur, met eene dubbelde vergelding, in de harten van vele andere kunstgenooten ontstak. Als zoodanigen schildert ons de Heer KLYN, op uitnoodiging der Maatschappij: *Felix Meritis*, welker lid, bestuurder, thesaurier en spreker dezelve vele jaren geweest was,

zijnen Vriend; hij verzelt dien van zijne eerste jeugd, wanneer deze, bij het verlies van zijnen Vader, de behoeften van Moeder en Broeder, door zijnen arbeid op het kantoor, had moeten vervullen, en alleenlijk zijnen tijd uitkoopen ter beschavinge van zijnen geest, tot in rijpere jaren, wanneer hij, door andere Kunstvrienden bemoedigd, zich aan de Zanggodinnen heiligde. Hij doorloopt kortelijk de baan van wetenschap en kunst, door den Overledenen betreden, en wel in opzigte van tooneel-, minne-, punt-, leer-, helden- en lierdicht, en doet ons de hoogte opmerken, tot welke dezelve gestegen is, zonder dat hij echter, op de wijze der Lofredenaars, tot uitbundigen roem vervalt; het is de oorspronkelijkheid vooral, welke hij in den Overledenen vereert, als zijnde bijkans alles aan eigene vlijt verschuldigd.

De wijze, waarop de Redenaar dit oogmerk bereikt, is voortreffelijk, niet in den gewonen trant, waarin alleenlijk de verdiensten des Afgestorvenen, met eene doorloopende geschiedenis van deszelfs leven, worden verheven, maar met eene gedurige afwisseling en wending van oogpunten, die altijd uitloopen op de hulde, aan mensch en menschheid, aan edelen kunstijver en arbeid, aan echte zedelijke beschaving, aan vriendschap en navolging verbonden; terwijl een uitmuntend Dichtstuk, als bij het graf des Overledenen, een keurig slot aangeeft, en tevens, met het gevoel van deszelfs gemis, den krachtigsten troost mededeelt.

Het is dit slot, welk geen gering gedeelte uitmaakt van den Bundel Treurverzen, hier boven aangekondigd. Reeds op den eersten van Wintermaand 1808, hadden twintig Dichters, in deftig rouwgewaad, het lijk van den Overledenen ter grafplaatse begeleid; de Heer P. G. WITSEN GEYSBEEK had eene korte lijkrede gehouden, en de Heer C. COVENS, als Vriend en Voogd der twee nagelatene Kinderen, had deze aanspraak beantwoord. Op den daarna volgenden dag, den 2osten, werd eene tweede en statige Lijkplegtigheid gevierd door den dichterlijken Vriendenkring, onder de spreuk: *Kunst door Vriendschap volmaakter*, waarvan de Afgestorvene medelid was geweest, en het was ter dezer gelegenheid, dat men besloot tot de uitgave van eenen Bundel Lijkdichten, tot wier vervaardiging eene algemeene uitnoodiging zoude geschieden. Hieraan derhalve heeft het Publiek deze mededeeling te danken, daar een aantal van ruim dertig Dichteren dezen pligt van dankbare hulde heeft volvoerd. Men kan bij zulk eene gelegenheids-verzameling niet wel verwachten, dat alle stukken dezelfde hooge dichterlijke waarde bezitten: genoeg, dat zij slechts niet beneden het middelmatige vallen, en dat in allen het gevoel der vriendschap zuiver spreekt.

Op deze wijze werden de verdiensten van UYLENBROEK door Redenaar en Dichteren-Rei gehuldigd. De zoodanigen onzer Le-

zeren, die den Overledenen kenden, of belang stellen in het verlies van elken waardigen en verdienstelijken natuurgenoot, zullen beide stukken met voldoening in handen nemen: welligt vereenigen zij zich, even als wij, met de uitboezemingen van den Heer J. VAN WALRÉ, die wij alhier gaarne overnemen.

Dichters! 'k zie u tranen plengen,
'k Bidde u, wijst ook mij niet af!
Wilt mijn vriendschaps-blijk gehengen;
Laat mij ook mijn offer brengen,
Mijne klagt met de uwe mengen,
Bij Glaucelus heilig graf.

Gij, die 't rouwfeest meê mogt vieren,
Zangers van een hoog'ren graad!
Kroont zijn lijkbus met laurieren;
'k Mis' dat loof om haar te sieren;
Moog' mijn nedrig klijf maar tieren
Om den voet, waarop ze staat!

Schoon verwijderd van den braven,
Die nu van zijn' arbeid rust,
Eerde ik zijn huiszorglijk slaven;
Kende en achtte ik zijne gaven,
Zag hem scheppen en beschaven,
En zijn vriendschap was mijn lust.

'k Voel mij nog tot dank gedreven,
Door zijn' dienst zoo vaak verdiend;
'k Voel nog 't leed, dat mij deed beven,
Toen 'k, in d'avond van zijn leven,
Zijnen brief zag onderschreven:
„ Uwen jichtweevollen vriend."

Vriend! — uw strijd is afgestreden,
En uw einde kroont uw werk;
Braafheid, ijver, kunst en reden,
Minzaamheid, beschaafde zeden,
Nedrigheid, vol kundigheden,
Zijn de sieraden van uw zerk.

Zooveel goeds en groots te derven,
Baart natuur en kunst verdriet.
Mogt ik uw verdiensten erven;
Ieders achting zoo verwerven;
Roemvol leven, eerrijk sterven — —!
't Denkbeeld streelt — maar vleit mij niet.

Zoo zie 'k mij allengs berooven —
Vallen vrienden om mij heen!
Zoo ook heffen, in de hoven,
Bloem bij bloemen 't hoofd naar boven — —
Maar — zij knakten en verstoven —
't Herfst-Narcisje blijft alleen.

Eens toch sterven ook zijn blaêren,
Eens ook volge ik uwen weg;
't Zal dan voor mijn hart en snaren
Nog een gunstig denkbeeld baren,
Dat ik, waar ze uwe asch vergaêren,
Ook mijn' veilkrans nederleg.

Amsterdamsche Burgers-Winter avond-Uitspanningen. Door A. FOKKE, SIMONSZ. *Met Karikatuurplaten. Te Amsterdam, bij* C. Timmer. *In gr. 8vo. 99 Bl.*

De aanvang van een Werk, welks voortzetting wij met eenig vertrouwen verwachten, daar dezelve van de aanmoediging, die de Schrijver zal ontvangen, afhangt, en, naar onze gedachten, dit begin vrij algemeene goedkeuring, vooral ook bij het Amsterdamsch publiek, zal vinden. Het Voorberigt geeft voldoende reden van den hyperbolischen schrijftrant, dien FOKKE ook hier verkiest; zoo wordt het contrast te beter gevoeld, en in dien zelfden stijl verwachten wij dan ook de behandeling der uitspanningen in de *hoogere* en van de *hoogste* klasse; — en voorzeker zal hier het wat overdrijven in de teekening wel het meest doelmatig, en eene waarschuwing: „ het is eene hyperbole," daarbij niet ongeraden zijn. Wij zijn het met den Schrijver eens: „ waarheid te zeggen, is in alle tijden eene gevaarlijke bezigheid;" de wijze, waarop die waarheid gezegd wordt, maakt intusschen veel, zoo niet alles, goed; en de Schrijver zal voldaan hebben aan zijne bedoeling, wanneer zijne schilderijen niet *onwaar*, maar slechts *in eenen minderen toon waar* bevonden worden. Hij belooft ons aanwijzing van de voornaamste *Winter- en Zomer-Uitspanningen* der drie klassen, waarin hij de bewoners der Amstelstad alzoo onderscheidt; de laagste klasse gaat hij stilzwijgend voorbij; wat zedeloos is, ligt buiten zijn plan.

Hij maakt met de Winteravond-uitspanningen een aanvang, en wel met die van den Zondag. De publieke bijeenkomsten in den *Ooijevaar* op de Anthonies Breestraat, en den *Munnik* op den hoek van de Munnikstraat en de O. Z. Achterburgwal, hebben in dit eerste Stukje eene beurt, en beide die Lokalen met een daar vergaderd gezelschap worden indedaad luimig genoeg

noeg in Karikatuurplaten en Beschrijving voorgesteld. Eenig berigt der vermaken van de middelklasse van burgers in vroeger tijd zendt de Schrijver vooraf. Dan, hetgeen vooral onze aandacht nu trok, en ons bijzonder beviel, is de Verhandeling, die wij, onder den titel van *Gedachten over uitspanning, uitvlugt, vermaak en verlustiging*, als eene Inleiding tot geheel het Werk mogen aanmerken. De neiging daartoe, en hoe eigenlijk vermaak en verlustiging op de natuurlijkste wijze wordt daargesteld, speurt de Schrijver in de daad menschkundig, en met een behoorlijk oog op de onderscheidene tijdperken onzes levens, na. *Ceres*, *Bacchus* en *Venus*, elk hier intusschen van zijne goede zijde, moeten zamengaan, bij het vermaak of de verlustiging van den volwassenen. De redenen, waarom dit Drietal vreugde geeft, worden door hem opgegeven, en voorts de invloed van het Klimaat en den Grond op de uitspanningen en vermaken der Volken. Eindelijk stipt hij de bijzondere redenen aan, welke in ons Holland de vrolijkheid stuiten, en de vermaken en uitspanningen verdooven, — zorg en onderscheiden standen. Een Hollander is Koopman; winzucht in welvarende, en angst en zorg in tegenspoedige tijden zweven altijd als zwarte nevelen door de hersenen (van de kooplieden,) en bedwelmen en licht en pracht, en de schoone voorwerpen, die hen omringen, en drukken zelfs de opstijgende verheugende geesten des wijns ten onder. — Voorts zegt hij: Er zijn eigenlijk vijf klassen of onderscheidene standen in ons Vaderland. 1º. De aanzienlijke lieden; deze kunnen zelden hartelijk, gul, of landelijk vrolijk zijn, wijl de etiquette hen gedurig in dwang houdt. 2º. Geleerden; deze hebben nog al de minste zorgen, item, zoo zij rijk zijn! onder hen zoude gul vermaak en uitspanning plaats kunnen hebben, en heeft ook plaats, zoodra de wijn hun doet vergeten dat zij geleerden zijn. 3º. Kooplieden van den tweeden rang, namelijk geen aanzienlijke, maar vermogende, volgen de aanzienlijke in alles na, hebben dus ook hunne etiquettes en manieren, die de gulle vreugde tegen zijn, enz. 4º. De burgerkooplieden, winkeliers en lieden, die een kleinen handel drijven, wier kippenhokjes magazijnen en wier werkzolders onder de pannen fabrijken zijn, enz. met alle de lieden, die van hun bestaan, enz. Deze lieden worden door de omstandigheden des tijds thans te zeer gedrukt, om gulle, waarlijk opgeruimde vreugde uit eenen ruimen boezem te doen blijken. 5º. De laagste klasse van burgers hebben eigenlijk de meest wezenlijke vermaken, wijl hun lot niet veel verslimmeren kan; doch zij zoeken veelal hunne uitspanningen in zulke plaatsen, waar de zedigheid ons verbiedt hen te volgen.

Deze algemeene stellingen intusschen lijden toch, dit vertrouwen wij stemt de Schrijver ons toe, vrij wat uitzondering, en wij verlangen de verdere aanwijzing, hoe zich dan over 't al-

algemeen iedere stand in Amsterdam zoo af openlijk uitspant en vermaakt. Overigens betuigen wij, dat de Heer FOKKE door dit geschrift eene bijdrage levert tot de uitspanning en het vermaak van het lezend publiek, waarvoor hij dank verdient; dat lezend publiek althans, hetwelk nog voor deze soort van vermaak vatbaar is; want dit toch staat almede gelijk met ieder ander vermaak; de smaak vooral voor zulke soort van geschriften neemt af met onzen leeftijd; immers (om met onzen Schrijver te spreken) de groote NAPOLEON zelf zal, op zijn negentigste jaar, zoo hij het beleve, van alle zijne uitgebreide bezittingen zijn leuningstoel alleen het meest met zijne aandacht vereeren!

Latijnsch Leesboek, voor Eerstbeginnenden, zamengesteld door F. JAKOBS, *Hofraad enz. van den Koning van Beijeren, en* F. W. DÖRING, *Kerken- en Schoolraad van den Hertog van Saxen-Gotha, enz. Te Amsterdam, bij* J. R. POSTER. 1809. *In 8vo. XVI en 143 Bl.*

Het Latijnsch Leesboekje van GEDIKE heeft zoo veel bijval gevonden, dat het hier en elders op de Scholen voor weinig geoefende Kinderen met veel nut is ingevoerd. Op dezelfde, of liever op eene nog betere wijze, is dit boeksken van de vermaarde F. JAKOBS en F. W. DÖRING ingerigt, en het is dus zeer geschikt om bij afwisseling ten zelfden einde gebruikt te worden. De Heer E. H. L. DONCKERMANN, die het ten dienste der Hollandsche Jeugd ingerigt, en met eene Voorrede en Bijvoegsel verrijkt heeft, toont het regte spoor te drukken, en zeer geschikt te zijn tot dusdanig een werk. De Voorrede *aan de letterminnende Jongelingen* bevat zoo eene eenvoudige, maar overtuigende, aanmoediging aan onze Jeugd, die het Latijn begint te leeren, en is zoo krachtig en op den juisten trant geschreven, dat wij niet twijfelen, of de Hr. DONCKERMANN, niet in eenige *Krijgsschool* de *Zedekunde* onderwijzende (*I*) maar in eene bloeijende Latijnsche School een' nuttigen Leerstoel vervullende, zal, met zoo vele anderen in ons Vaderland, het grondig onderwijs der oude Talen handhaven, en tegen allen inmengsel van Duitschen trant behoeden. Dat hij zulk een' Leerstoel verdiene, was reeds voorlang ons bekend, en is ons uit dit Werkje nader gebleken.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Handboek van den Christelijken Catholijken Godsdienst. Om zich zelven en anderen te onderwijzen. Door B. OVERBERG, *Leeraar der Normaalschole te Munster. Uit het Hoogduitsch vertaald door* B. DOORENWEERD, *R. P. te Campen. Te Deventer, bij* J. W. Robijns. 1809. *In gr. 8vo. XL en 638 bl.*

De verbreiding van opgeklaarde begrippen, over den waren aard der Christelijke Leer en het regt gebruik der Heilige Schrift, door Protestansche Godgeleerden, en vele van tijd tot tijd door geleerde en gematigde mannen uitgegevene schriften, daartoe strekkende, hebben, ginds en elders, ook eene aanmerkelijke wending aan de leerwijze van verscheidene Roomsch-Katholijken gegeven. Men heeft met genoegen eenen BRENTANO, THADDÆUS, GEDDES, SAILER, OBERTHUR, HUG, DERESER, NATTER, SCHRANT en anderen, uit nieuwe Bijbelvertalingen, godgeleerde en uitlegkundige Verhandelingen, Hand- en Leerboeken, en velerlei andere nuttige geschriften, godsdienstige onderwerpen betreffende, van deze zijde leeren kennen. De Eerw. OVERBERG, schoon over 't geheel nog gehecht aan de oude leerwijze, verdient ook onder die genen gerangschikt te worden, die zich op de verbetering van 't openbare volksonderwijs en schoolwezen met loffelijken ijver toeleggen. Veel verwerpelijk ontuig, waarmede dergelijke Leerboeken nog steeds tot walging opgevuld zijn, is hier geheel achtergebleven, een voornaam deel van de Christelijke geloofs- en zedeleer in derzelver ware eenvoudigheid voorgedragen, en over 't geheel de regte leertoon gevat. De Schrijver weet zich naar de vatbaarheid van ongeoefenden wijsselijk te schikken, en de dadelijke beoefening der Godsdienstleer, op eene overredende wijze, aan te prijzen. Hoe veel meer goeds zou de Leeraar der Normaalschool te *Munster*, in dit voormalige Bisdom, daar hij een uitge-

gestrekten werkkring en veel roem heeft, kunnen stichten, wanneer eenmaal de heldere stralen van meer en meer verspreid licht 's mans edeldenkende ziel beschenen! 't Zal hem daartoe niet aan gelegenheid ontbreken, en dan hopen wij ook, dat hij er de oogen niet voor zal toesluiten.

Men kan 't den Schrijver niet kwalijk nemen, dat hij de Leer der Roomsch-Katholijke Kerk, in de voorname hoofdpunten, getrouw blijft; dat hij geene gedeelten der Kerk in verschillende gezindten, die elkanderen tegenspreken, maar slechts *ééne* Kerk, wier leden allen in de Leer overeenstemmen, onder één Opperhoofd, erkent; dat er, zijns oordeels, buiten de Kerk geene zaligheid is, ten zij iemand, zonder zijne schuld, buiten de Kerk leve; dat de Kerk de onfeilbare uitlegster is der Heilige Schrift, dat alle hare uitspraken over de Leer onfeilbaar zijn, en dat deze onfeilbaarheid niets lijdt, al zijn de opzieners zeer onwetend en goddeloos; dat in de gewijde Schriften alleen de Leer der Openbaring niet vervat, maar een gedeelte derzelve door overleveringen tot ons gekomen is, van welke de Kerk alleen de bewaarster is; dat Maria, de moeder van Jezus, vrij is geweest van erfzonde, en dat de naam Jezus eene groote kracht heeft. Maar, als de Eerw. OVERBERG beweert, dat, wanneer hij de Leer zijner Kerk niet regt voordraagt, hij er zich niet bij zijne onkatholijke Christelijke Broeders, maar bij zijne Kerk over moet verantwoorden, en dat hij, onder die voorwaarde alleen, aanmerkingen van verschillend denkenden kan aannemen, dan vergt hij in de daad te veel. Daar hij zich toch steeds op 't gezag der Heilige Schrift, tot bewijs van deze en andere leerbegrippen, beroept, behoort 't een ieder vrij te staan, naar vaste, door elk kundig en onbevooroordeeld Roomsch-Katholijken erkende, uitlegregels, te oordeelen, of die bewijzen steek houden. En hoe veel valt dan ook niet op vele bijgebragte bewijzen aan te merken? Welk kenner der Hebreeuwsche taal zal zijne toestemming geven aan de vertaling en uitlegging der Godspraak, Genes. III: 15, die de Schrijver in dezer voege overzet: *Ik zal vijandschap stellen tusschen u en eene vrouw, tusschen uw zaad en haar zaad, zij zal u den kop vertrappen, en gij zult haren hiel belagen*; en er dan deze uitlegging van geeft: ,, Gij, duivel! eenmaal zal eene zekere vrouw, (de allerzalig-

ste

ste Maagd Maria,) uwe grootste vijandin zijn, want uit deze vrouw zal er Een geboren worden, welke u uwe magt benemen en de menschen weder gelukkig maken zal. Gij zult alle bedenkelijke listen bewerkstelligen, om dit te beletten; maar gij zult het niet kunnen"? Hoe willekeurig wordt uit de woorden van Jezus, Joh. XIV. *Ik zal den Vader bidden, en Hij zal u eenen anderen Vertrooster geven, opdat Hij eeuwiglijk bij u blijve, de Geest der waarheid. — Deze zal u alles leeren, en alles ingeven, wat ik u gezegd heb*, als bevattende eene belofte niet alleen aan de Apostelen, maar ook aan hunne wettige Opvolgers, de onfeilbaarheid der Kerke afgeleid? Hoe zwak is de grond, waarop 't als ontwijfelbaar wordt aangenomen, dat Petrus tot Opperhoofd der Kerk is aangesteld, uit 't zeggen van Jezus, Joh. XXI: 15, *weid mijne lammeren, weid mijne schapen*, als wij er Hand. XX: 28 en 1 Pet. V: 1, 2 mede vergelijken? En hebben niet kundige Roomsch-Katholijken zelfs, bij voorb. de geleerde THADDÆUS, 't gezegde van Jezus tot Petrus, Matth. XVI: 18, *Gij zijt Petrus*, (dat is *een steenrots*,) *en op deze steenrots zal ik mijne Kerk bouwen*, (waaraan ook onze Schrijver nog zoo veel gewigt hecht,) uit de geschiedenis der eerste grondvesting der Christelijke Gemeente op den vermaarden Pinksterdag beter verklaard? Is 't mogelijk, dat nog in onzen tijd, uit Phil. II: 9, 10. Hand. IV: 12. XIX: 13, wordt beweerd, dat *de naam Jezus* eene zeer groote kracht heeft, wanneer dezelve met gepasten eerbied en met vertrouwen uitgesproken wordt?

Op de orde, die verre af is van natuurlijk te zijn, zou ook vrij wat aan te merken vallen. Zie hier *den inhoud en de orde van het onderwijs voor eerstbeginnenden*:
„ Wie de gene is, die ons het leven gegeven heeft, en welke zijne eigenschappen zijn? Waartoe ons God het leven gegeven heeft? Wat God gedaan heeft, om ons tot den hemel te helpen? Schepping van Adam en Eva, hunne ongehoorzaamheid, belofte eenes Heilands. Geboorte des Heilands, vrome jeugd, openbaar Leeraarambt. Lijden, begrafenis, verrijzenis, hemelvaart. Zending des H. Geestes. De allerheiligste Drieëenigheid. Wat God nog dagelijks tot ons heil doet en doen zal. De Apostelijke Geloofsbelijdenis. Wat wij zelve moeten doen, om tot het eeuwige leven te geraken. Van het geloof, de hope en liefde. De heilige tien Gebo-

den Gods. Van de vijf Geboden der Heilige Kerk. Van het Gebed; korte uitlegging van het Onze Vader. Van de Heilige Sacramenten; van het Doopfel. Van de Boetvaardigheid en het Sacrament der Biecht."

't Geheele Werk, waarvan reeds in 1804 te *Munster* een derde druk is te voorfchijn getreden, beftaat uit drie Deelen, waarvan dit flechts het eerfte uitmaakt. Vooraf gaat een Onderrigt over de wijze van onderwijs voor jonge Geestelijken, bl. 1—204. Waarop dan volgt de reeds genoemde Leiddraad, of inhoud en orde van het onderwijs voor eerstbeginnenden, bl. 205—312. En hierop weder een tweede Leiddraad van onderrigt voor meer gevorderden, bl. 313—638.

Christelijk Magazijn. IIIden Deels 3de Stuk. Te Hoorn, bij J. Breebaart. *In gr. 8vo.* 124 *Bl.*

Dit Stukje bevat,

1. Eenige *Aanmerkingen* over de gefchiedenis van den deugdzamen jongeling, *Matth.* XIX: 16—22. *Mark.* X: 17—22. *Luk.* XVIII: 18—23, door den Eerw. ALB. CONRADI, Pred. te *Oostwoud.* De vraag van den jongeling, over wien de Schrijver gunftiger denkt, dan veelal plaats heeft, deze vraag, *wat zal ik goeds doen, opdat ik het eeuwige leven hebbe*, of *beërve?* zal dezen zin hebben: wat moet ik doen, om mij van de hoogfte gelukzaligheid, in het rijk van den Mesfias, te verzekeren? Hij verwachtte, dat hem iets groots zou opgelegd worden, waartoe hij zich dan ook gereed toonde, en hoopte alzoo tot het Apostelambt toegelaten te worden. Daarop zal het zeggen van Jezus zien, in deszelfs gegeven antwoord, *zoo gij wilt volmaakt zijn.* Men moet, alles wel inziende, in hem opmerken, 1. Eene ernftige begeerte naar onderrigt van Jezus. 2. Gevoel van diepen eerbied voor denzelven. 3. Edele bewustheid van onfchuld. 4. Opregtheid van hart. Hiertegen fchijnen wel deze en gene bedenkingen over te ftaan, die den jongeling van verregaande verwaandheid verdacht maken, en althans zijne fterke gehechtheid aan de goederen dezes levens aan den dag leggen: doch hierop wordt met fchrandere bedachtzaamheid 't een en ander geantwoord, waardoor 't ware oogpunt, waaruit

uit men deze geschiedenis dient te beschouwen, ook nog eenigzins nader bepaald wordt. Er volgt nog zekere soort van leerrijke aanmerkingen, zoo als men ze gewoon is, in kerkredenen, bij wijze van toepassing, achteraan te voegen. Waarschuwingen tegen het ijdel vertrouwen op eigen geregtigheid vindt de Leeraar hier geheel ongepast; maar het verhaal der Evangelisten zal nuttig onderwijs, ter bevordering van ware zelfkennis, en regte kennis van de grootheid van Jezus, bevatten. Wij hebben dit een en ander met genoegen gelezen. Met een weinig minder omslagtigheid evenwel, en hier en daar ook met wat meer Logische orde, en juistheid in het bepalen van den letterzin, zou dit stukje zich nog meer aangeprezen hebben.

2. Eene *Verhandeling* over Rom. VIII: 19—22. De meest waarschijnlijke onderstellingen der Uitleggeren, aangaande het *zuchtend en hopend schepsel*, worden in overweging genomen, en deze, als de eenige ware, op goede gronden aangenomen en met schrander oordeel verdedigd, volgens welke er het *menschdom in 't algemeen* door verstaan wordt, *dat reikhalzende verlangt naar een beter leven.* In een volgend Stukje zal deze Verhandeling voortgezet worden, in eene dergelijke over vs. 23—25.

3. Een *Fragment*, ten titel voerende, *de Regen*, uit de *Urania* van EWALD. Het bevat een verdicht verhaal van den godsdienstigen indruk, dien het vallen van regen, na eene langdurige droogte, op zekere dorpbewoners maakte, die men hier, bij deze gelegenheid, alle te zamen, oud en jong, op den zoogenaamden *Brink* in een grooten kring geplaatst, bijeenvindt, onder 't geleide van des Predikants vrouw, eene Oude, die, op haar stokje leunende, het stichtelijk gezang, en wat hier verder voorviel, bestierde. — Wat heel overdreven komt ons dit fragment voor.

4. Een *Dichtstukje*, dat ten opschrift heeft, *aan mijne Vriendin, bij het overlijden van haar Dochtertje.* Dit opstel van eene Boerin in Noordholland strekt, volgens eene Aanteekening van den Uitgever, ten bewijze, dat ook in die kringen zeer beschaafde, kundige en gevoelige vrouwen zijn, die eenen goeden smaak hebben.

5. Een *Avondzang* van een ongenoemden. Als dicht-

 stuk

ſtuk aangemerkt, heeft deze zang wel geene bijzondere voortreffelijkheid; men zal er zich echter, even als van vele dergelijken, met ſtichting van kunnen bedienen.

Twee Bevestigings Leerredenen over Joh. XXI: 16 *en* Matth. XXIII: 8b, *door* P. H. VAN LIS, *Predikant te Middelburg. Aldaar, bij* S. van Benthem. 1808. *In gr. 8vo. 79 Bl.*

Men kent, uit vele uitgegevene proeven, over verſchillende onderwerpen, de predikwijze van den Middelburgſchen Predikant VAN LIS, die nu ook de verzameling van goede Leerredenen, die wij van hem hebben, met deze twee heeft willen vermeerderen; beiden uitgeſproken bij de bevestiging van twee zijner Ambtgenooten in hunnen dienst te *Middelburg*, A. J. SNOUCK HURGRONJE en C. KOOLHAAS. Beiden zullen door hun, die dezelve gehoord hebben, gepast geöordeeld zijn voor de gelegenheid, bij welke zij zijn gehouden; en dit zal men nu ook, bij 't lezen, alzoo bevinden. Er worden ongetwijfeld niet zelden, ook bij zulke gelegenheden, Leerredenen uitgeſproken, die op verre na met deze niet in vergelijking kunnen komen. De Eerw. VAN LIS overtreft vele van zijne Ambtsbroeders in gezond verſtand en Bijbelkennis, en 't ontbreekt hem geenszins aan bekwaamheid, om zijne denkbeelden in geregelde orde uit te drukken en op eene overredende wijze voôr te dragen. Er heerscht echter nog ſteeds, in zijne Leerredenen, eene al te groote langwijligheid en toegevende ſchikking naar volksbegrippen, die opgeklaarde Leeraars niet langer behoorden in de hand te werken en alzoo te helpen vereeuwigen. Aan zulke en dergelijke uitdrukkingen, als: *melaatsch inzegening-werk*, en: *ik heb Jezus zelven, den alom tegenwoordigen en alwetenden, alhier tot eenen hoorder en beoorde(e)laar, en wensch mij, voor alle dingen, naar dien hoorder te ſchikken*, kunnen wij almede ons zegel niet hechten.

Aan-

Aanſpraak van den Bisſchop van Palencia aan zijne Geloofsgenooten. Eene gewigtige Bijdrage tot de Geſchiedenis van den Spaanſchen Revolutie-oorlog; behelzende ook een leerzaam onderrigt, hoe Christelijke Kerkgemeenten en hare Opzieners, bij gevaarlijke en bedroevende Staatsgebeurtenisſen, zich behooren te gedragen. Uit de Spaanſche taal overgezet, met Historiſche Aanteekeningen van den Vertaler. Te Amſterdam, bij A. B. Saakes. 1809. *In gr. 8vo. 30 Bl.*

Deze Aanſpraak maakt buiten twijfel een zeer ſterk contrast met de woorden en verrigtingen van vele der hoogere en mindere Geestelijkheid in *Spanje*, waarvan ons van tijd tot tijd het gerucht ter ooren kwam; en de gegrondheid van zoodanig gerucht blijkt ten overvloede uit een en ander gezegde van dezen Bisſchop. Het is juist wel niet te vergen van iederen Geestelijken, dat hij op dezelfde wijze en met dezelfde woorden zijne kudde opwekken en vermanen zou, indien hij namelijk niet eveneens denkt als *Palencias* Bisſchop; maar dat hij trachte terug te houden van iederen onwettigen ſtap, van iedere onberadene en dolzinnige onderneming, waarſchuwe tegen haat en wraak en onmenſchelijkheid, alles trachte voor te komen, wat de ijsſelijkheden doet voortduren en vermenigvuldigt, en, naar de les van het Evangelie, aanzette, om liever ongelijk en ſchade te lijden, — dit voegde het heilig ambt, en had men van iederen Bisſchop, hoe hij dan ook dacht, mogen eiſchen. Overigens, Geestelijken zijn geene Staatsmannen, en van den Christelijken Leerſtoel of voor het Altaar pasſen geene ſtaatkundige voorſtellen. Die Geestelijke verſtaat, in ons oog, het best den waren aard zijner verpligtingen, en behartigt het allergetrouwst en met de meeste wijsheid zijn ambt, die, geſteld den eenen dag ware zijne woonplaats in de hand van die, den anderen in de hand van gene, en dat bij de meest mogelijke afwisſeling, zichzelven gelijk, zijne kudde regt nuttig, ook in hunne dan plaatshebbende omſtandigheden nuttig, ter bevordering van deugd en menſchelijkheid toeſprak, en uit godsdienſtige gronden bij ieder ongeluk wist te troosten.

Indedaad, men oordeelt geheel verkeerd, bijaldien men de Spaanſche Geestelijkheid over het algemeen en zonder eeni-

eenige uitzondering als ezelachtig dom en dweepzuchtig afschildert; dit merkt de Vertaler te regt op in het Voorberigt, (en het Stukje, dat thans voor ons *ligt*, strekt ten bewijze;) en wij voelen met hem, dat het niet onmogelijk is, dat men in onze dagen wel eens bijzondere redenen hebben kan, om deze diepe onkunde en dweepzieke dolzinnigheid in *Spanje*, als *zoo algemeen heerschende*, te doen voorkomen; terwijl hij in het bijzonder ook van het *Jesuiten-Collegie* te *Palencia* loffelijke melding doet.

De Aanspraak zelve is wél gesteld; wij namen dezelve met groote nieuwsgierigheid in handen, en twijfelen geenszins, of dit is ook bij velen onzer Landgenooten het geval. Zij werd gehouden bij het verrigten van den hoogen Altaardienst, toen men de Fransche troepen in het vorig jaar nu binnen kort ook in *Palencia* verwachtte; welke stad hen daarop dan ook (waartoe, naar het schijnt, deze Aanspraak wel iets heeft toegebragt) met heuschheid heeft ontvangen. Vooraf verontschuldigt zich de Bisschop, als het ware, over het onderwerp, dat wel niet tot zijn hoofdwerk behoorde; maar *buitengewone ziekten*, zegt hij, *vorderen ook buitengewone geneesmiddelen. Wanneer een medeherder van Christus ziet, dat vele van zijne kudde jammerlijk dolen, dat zij uit* VERANDERDE STAATSINRIGTINGEN *aanleiding nemen, om hunne pligten, als Christenburgers, te veronachtzamen, en zij daarin door oproerige Kerkvoogden, ten koste van hun eeuwig belang, worden voorgegaan, — in zulk een geval* MAG *en* MOET *hij ook* POLITIEKE *zaken tot eenen grond leggen, om die zielen, waarover de lieve* HEER *hem het opzigt gaf, te vermanen*, enz. Voorts geeft hij den stand der zaken op, en deelt dan met aandrang en hartelijkheid de volgende 5 vermaningen mede. 1) Zich te onderwerpen aan den wil van God en zijn voorzienig albestuur. (Eene herinnering aan het bestuur van God over alles, en dat alles door Hem töt heil der *ware* ALGEMEENE *Apostolische* Kerk geregeld wordt.) 2) Zich, door eenen verstandeloozen Godsdienstijver bestuurd, niet te laten verleiden door valsche schrikbeelden of inboezemingen der dweepzucht. 3) Liever hunne belangen, nooden, aangelegenheden en behoeften te bevelen aan onzen HEERE. 4) Zich verstandig te voegen naar de schikkingen van hun, die over hun in hoogheid gesteld zijn. (Waaronder hij den Franschen Keizer vooral noemt, als staande tot hun land en volk in eene betrek-

king,

king, die tot gehoorzaamheid en STILLE ONDERWERPING dwingt; zijnde daarbij groot in *magt*, in *daden*, in *staatkunde*, in *vergeven*, in *beloften*. 5) Om zoo veel mogelijk mede te werken, dat, bij de belegering van de stad, geene verdedigingsmiddelen gebruikt, maar de Fransche troepen willig binnengelaten werden.

Ziet daar het beloop van deze *gewigtige Bijdrage tot de Geschiedenis van den Spaanschen Revolutie-oorlog*, zoo als de titel zegt, waarin men den meer verlichten Roomschgezinden Geestelijken duidelijk genoeg kan opmerken: b. v. „ Godsdienstijver is prijswaardig; maar als zij (hij) door *verkeerde driften* en door *domme partijdigheid* aangevuurd — als zij (hij) door *hersenschimmen* en *redelooze eigenzinnigheid* bestuurd wordt, dan is zij (hij) misdadig, en ontaart in eene *strafbare dweepzucht*. — Eene dweepzucht, die zoo zigtbaar is in de gevoelens en handelingen van allen, die u zoeken wijs te maken, dat *aan hun eenige voorname Heiligen verschenen zijn*, met de beloften, van de *insurgeerende* Spanjaarden, in den krijg, overal te zullen vergezellen, en zeker te doen overwinnen. — Dat deze verhalen geenen den minsten grond van waarheid hebben, hiervan worden wij dagelijks *zinnelijk* overtuigd, daar er reeds zulk een groot aantal der wederspannelingen verstrooid, verslagen of gevangen zijn. — En, al ware dit anders uitgevallen, dan nog zou men voor rede geheel onvatbaar, en in den Katholijken Godsdienst *verkeerd onderwezen moeten zijn*, om aan soortgelijke vertelsels geloof te geven. — Neen, mijne Geliefden! de Heiligen zijn in den Hemel —" Regt zoo, eerwaardige Vader! en daar moeten zij ook maar blijven.

Kenmerken van eene, de spoedigste hulp vereischende soort van Hoest, gepaard met eene bezwaarlijke ademhaling; of over de Croup. Een woord aan Moeders. Naar het Hoogduitsch van Dr. J. A. ALBERS, *door* F. DE MOHR, *Med. Doct., Chirurgijn Major bij de Armée van Z. M. den Koning van Holland. Te Amsterdam, bij* L. van Es. 1809. *In gr. 8vo.* 35 *Bl.*

Dit Stukje, offchoon niet van de uitgebreidste, behoort evenwel, om deszelfs beknoptheid en duidelijk-

lijkheid, de aandacht der Geneeskundigen, en, daar het toch *een woord aan Moeders* op den titel voert, ook die der Ouders niet te ontglippen, opdat deze laatste daardoor in staat gesteld worden, om tijdig de hulp van eenen bekwamen Geneesheer in te roepen bij eene ziekte, die, wel is waar, niet dagelijks voorkomt, maar ook dan, wanneer zij zich vertoont, allergevaarlijkst zijn kan.

De kenmerken, oorzaken en het beloop der ziekte worden beknopt opgegeven, terwijl de Schrijver zeer verstandig over de genezing niets bepaaldelijk mededeelt, zijn Werkje niet onder die schadelijke volksgeschriften willende rangschikken, welke aanleiding tot eene soms geheel verkeerd toegepaste zelfgenezing geven. — De Schrijver en de Vertaler verdienen dus voor hunnen arbeid onzen dank.

Bijdrage tot de kennis en genezing der Croup. Naar het Hoogduitsch van Dr. JOH. JAC. HARTENKEIL, *door* IZAAK DE KONING, *Stads Med. Doct. en Vroedmeester te Vollenhove, enz. Te Amsterdam, bij* L. van Es. 1809. *In gr. 8vo. 61 Bladz.*

Ook deze Bijdrage verdient de opmerking der Geneeskundigen. Zij bevat eenen Brief van Doctor LE ROY, Professor in de Geneeskunde te Parijs, aan eenen Gouverneur-Generaal, benevens een Uittreksel uit het *Handwörterbuch der Medicinischen Klinik etc.* van Doctor W. F. DREYSSIG.

Wat den eersten betreft, vinden wij daarin het gevoelen aangenomen van de zoodanigen, die de Croup onder de ontstekingsziekten rangschikken, zoodanig echter, dat zij zinkingachtig, van eene koude, slijmerige, roosachtige natuur zijn kan; men vindt, offchoon niet juist in de beste volgorde, hier en daar vele belangrijke wenken en aanmerkingen verspreid, die de aandacht en het onderzoek der Geneeskundigen verdienen.

Het Uittreksel is in eene meer systematische orde geschreven; ook deszelfs Schrijver houdt deze ziekte voor eene ontsteking; bestaande de Croup, volgens zijne gedachte, in verhoogde prikkelbaarheid en vermeerderd vermogen van de vaten der huid, welke de luchtpijp inwendig bekleedt; zoodat deze beide (verhoogde prikkel-

kelbaarheid en vermeerderd vermogen der huidvaten) eene ontsteking daarstellen.

Wij danken den Vertaler, die ons tevens in zijn Voorberigt de geneeswijze van LENTIN opgeeft, voor zijne welvolbragte taak.

Geschiedenis der Christelijke Kerk in de Achttiende Eeuw; door A. YPEY, *Dr. in de Godgel., gewoon Hoogleeraar in de Godgel. en Kerkel. Geschied., en Akademie-Prediker aan de Hoogeschole te Harderwijk, enz. VIIde Deel* (*) *en VIIIste Deel. Te Utrecht, bij* G. T. van Paddenburg en Zoon. *In gr. 8vo. 474 en 514 Bl.*

Nil Christianum in Christianis cernitur;
Nec his potens medela quæritur malis,
Quid ergo agunt Christi Ministri? Disputant.

Hoe vreemd ook een Motto boven eene Boek-Recensie staan moge, konden wij ons niet wederhouden, die regelen van den Hoogeerw. S. WERENFELS te neder te schrijven, bij het aanvaarden eens Verslags van het eerst vermelde Deel der Kerkelijke Geschiedenis van de Achttiende Eeuw. Het inzien van den inhoud geregtigde ons daartoe; en zullen onze Lezers zulks billijken, als wij dien afschrijven. — „, Historisch Verslag van de hevige Twisten in het Hervormd Kerkgenootschap. — Geschiedenis der Twisten over de regten der Kerk en den openbaren Godsdienst. — Geschiedenis der Twisten tusschen de Hervormden en andere Kerkgenootschappen over de Godsdienstleer. — Geschiedenis der Twisten in de Hervormde Kerk van *Engeland* over de Godsdienstleer. — Geschiedenis der Twisten in de Hervormde Kerk van ons Vaderland over de Godsdienstleer. — Geschiedenis van zeer geringe Twisten over de Godsdienstleer in ons Vaderland. — Geschiedenis der Twisten in de Hervormde Kerk van *Zwitserland* over de Godsdienstleer."

Over des Hoogleeraars schrijfwijze, in dit Werk gehouden, hebben wij ons zoo dikwijls uitgelaten, dat herhalen zoo overtollig als vervelend moge geacht worden. Nogtans kunnen wij niet nalaten hier op te merken, dat in

(*) Ook onder den titel: *Geschiedenis van het Kerkgenootschap der Hervormden in de XVIIIde Eeuw, enz.* Zie, wegens de reden dezes dubbelen Titels, onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1806. bl. 705.

in de behandeling dezer Kerktwisten eene breedvoerigheid heerscht, die misschien ook door de onaangenaamheid der stoffe te meer verveelt, en bovenal wanneer het op nietsbeduidende kleinigheden aankomt, aan welke mogelijk de naam der Geschilvoerderen, ten tijde van het opbruisen, bij de onderscheidene Aanhangen aangelegenheid bijzette, doch die nu, althans wanneer zij zich verre van onzen leeftijd verwijderen, geene belangrijkheid altoos hebben. Wij erkennen, dat een Geschiedschrijver de stoffen, te zijner bewerking voorkomende, niet schept, maar vindt: doch zijn er niet vele stoffen, welke met eene zeer ligte hand alleen verdienen bewerkt te worden, en niet meer dan enkel eene aanduiding verdienen, ten blijke dat de Geschiedschrijver des niet onkundig geweest hebbe? De Hoogleeraar YPEY gevoelde dit hier en daar, en ging alsdan op dien trant te werk. Wij, en zeker vele Lezers met ons zullen wenschen, dat hij het meermalen gevoeld, en dit gevoel opgevolgd hadde.

De opgegeven inhoud duidt de Twiststoffen, hier behandeld, hoofdzakelijk aan. Wilden wij ons tot eene meer bijzondere opgave van alle deze inlaten, wij zouden tot eene te groote breedvoerigheid vervallen, en ons veelligt schuldig maken aan het zoo even aangestipte gebrek.

Schoon de Geschiedschrijver, blijkens den inhoud, de Hervormde Kerk, zoo in *Engeland* als in *Zwitserland*, ten aanzien der Twisten beschrijft, is hij verre het breedvoerigst over de geschillen, in ons Vaderland gerezen. Hoe vervelend lang is de twist niet der *Coccejanen* en *Voetianen*! Alleen vindt de geest eenige verademing, als men lagchen moet om de onderscheidene benamingen bij deze twee lang twistende Aanhangen; als men leest van *oude* en *nieuwe*, van *doode* en *levende*, van *zuivere Marckiaansche* en *Brakelsche Voetianen*, en de *Coccejanen* onderscheiden vindt in *groene* en *dorre*, in *Leydsche* of *vrije* en *Utrechtsche* of *stijve*; als de gemengde, *Masteluinen* of *Coccejaansche Draaijers* geheeten worden, of den naam van *ernstige* of *Leydsche heldere* en *kordate Coccejanen* droegen. Bij alle deze misselijke namen, door YPEY opgegeven, staat ons voor, ook de laatste wel eens *geile Coccejanen* te hebben hooren noemen.

In deze Eeuw ontstonden de *Roëlliaansche* twisten, tot eene groote lengte gerekt; alsmede de geschillen over de

de *Regtvaardiging*, met de daar aanklevende. Te regt wordt des Geschiedschrijvers verontwaardiging te midden van het vermelden dezer geschilvoeringen gaande. „Wij vinden ons," dus drukt hij zich uit, „verplaatst in de donkere kloosterscholen der middeleeuwen, alwaar de, in alles zulk een helder licht gevende, Openbaring van God, als de eenige scheidsvrouw in Godsdienstverschillen, geheel was buitengesloten, en de grondslag van hetgeen men voor waarheid hield geen andere was, dan het armhartig gezag der feilbare Vaderen, en der willekeurige magtspreuken van aan mistasting niet minder blootgestelde Kerkvergaderingen! Welke duidelijke bewijzen levert ons hier de geschiedenis van de treurige gesteldheid der Kerk in ons Vaderland gedurende het midden der Achttiende Eeuw! Hoe was het mogelijk, in dien tijd, de waarheden der godsdienstleer voor den dag te brengen, van onder zulk een' door elkander verward liggenden hoop louter menschelijke begrippen', zonder zich te willen bedienen van het licht der goddelijke teregtwijzing! Dit verzuimende, wierp men het eene boven het andere, en hoe langer men zocht, hoe minder men het bedoelde vinden konde; tot dat men op het laatst, des arbeids moede, het meestgevallige aangreep, en dat, als den juist begeerden schat der waarheid, met grooten ophef, prachtig ten toon spreidde. Eigenlijk zocht men niet naar waarheid, maar naar 't gene weleer de Vaderen voor waarheid gehouden hadden; hierop leiden zich de Leeraars met alle kracht toe; die hierin best slaagde, werd wegens zijne geleerdheid geroemd. De Leeken betuigden hierover hun welgevallen, dikwerf, naar de mate hunner bekwaamheid, den Theologanten hierin de behulpzame hand biedende. Op het goddelijk licht der waarheid zelf had men den domper des vooroordeels gezet. 't Voorvaderlijk geloof der Hervormde Kerk was de eenigste leidstar op den weg der kennisse en der godzaligheid! Treurige tijden!"

De hoogloopende twist over het *innig Christendom* bragt een aantal spreekwijzen, uitdrukkingen en stellingen ter bane, uit de schriften der *Mystieken* ontleend, als: *het versmelten in den gloed der uitnemende Liefde van Christus — het verdwijnen in zijne eigene zondige nietigheid — dat een begenadigd Christen gezegd mogt worden tot allen goeden werk ten eenemale onwillig, onmagtig, onkundig,* on-

:hikt en ondeugend te zijn, en hij dus, ja, zelfs in staat zijnde, om den minsten lust tot het goede in s te verwekken, bij bevinding behoorde te leeren ken- n en te beoefenen de dierbare vijf nieten, ik wil niet, ik kan niet, ik weet niet, ik heb niet, ik deug niet!

De *Deurhoviaansche* en daar aan verwante geschillen beslaan geen kleine plaats, alsmede die over het Verbond der Werken. — Het zoo veel geruchts wekkend geschil over den *Zwolschen* Kerkleeraar VAN DER OS behandelt de Hoogleeraar met eene prijsselijke gematigdheid. Het verhaal dezer gebeurtenisse bevestigt, naar 's mans oordeel, hetgeen hij meermalen van den staat der Hervormde Kerk in 't midden der Achttiende Eeuwe had aangemerkt; en staat hier aangeteekend, tot oneer van die tijden: „ Wie ziet niet, dat in deze tijden nog dezelfde tuimelgeest van vervolging heerschte, welke voorheen HUSS en VAN PRAAG te *Konstans* naar den brandstapel dreef! Ware de Christenkerk hier te lande niet verdeeld geweest in onderscheidene Genootschappen, die door den Souverein vrijheid van Godsdienstoefening hadden gekregen, gewis ook VAN DER OS zoude het dan voor hem gestookte martelvuur niet hebben kunnen ontworstelen. De drift der Ketterverdelging was nog dezelfde als in vroeger dagen; maar de magt ontbrak." — VAN DER OS, ter kerke uitgestooten, vervoegde zich vervolgens bij de Doopsgezinden, onder welken hij meer verdraagzaamheid, en minder vervolgzucht, dan bij de Hervormden, hoopte te vinden. Wij mogen er bijvoegen: en ook dadelijk vond, staande zijn Leeraarambt in de *Beverwijk*, en veeljarigen dienst te *Oostzaandam*; schoon, in den aanvange, ook in dit Kerkgenootschap van niet weinigen gelaakt.

Wij kunnen alleen met een woord gewagen van den twist tusschen BONNET, VAN DER KEMP en GOODRICKE; van APPELIUS met JANSSONIUS; van VAN DER MARCK, en het verschil met KLEMAN; dat van BARKEY en HOFSTEDE, en van den laatstgemelden, alsmede HABBEMA, tegen BURMAN, waarin het Politieke zich mengde, 't geen ook invloeide op verdere hier vermelde Kerkgeschillen.

Waarheid is de getuigenis, welke de Hoogleeraar ten slot dezes Deels geeft: „ Tot eer van onze tegenwoordige Godgeleerden mag men verklaren, dat zij gematigder, bedaar-

daarder, verdraagzamer, vreedzamer denken, dan hunne voorgangers in het begin en ook in het midden der XVIIIde Eeuw. Zints de tijden der Apostelen heeft men gewis, over het algemeen, zoo vreedzaam niet gedacht als thans."

Naardemaal wij, door omftandigheden, met welke onze Lezers niets te maken hebben, verwijlden met de beöordeelende Berigtgeving van dit Werk, willen wij nu teffens, om in het gelijk te komen, van het VIIIfte Deel iets vermelden. Van een behagelijker inhoud is hetzelve, dan het voorgaande; immers geeft het een Historisch Verflag van de voornaamfte Godgeleerden in het Hervormde Kerkgenootfchap — van de Syftematifche Godgeleerdheid in 't zelve — van de Christelijke Zedekunde daarin geleeraard — van de Uitlegkunde en Uitlegging des Bijbels bij de Hervormden.

Onder de eerfte Afdeeling treffen wij eene opgave aan van de *Engelfche* Godgeleerden in de XVIIIde Eeuw. Behalve een kort Levensberigt, vinden wij den letterkundigen arbeid en de gevoelens der uitftekendften befchreven; terwijl een enkele naamlijst die opgave befluit. — Dien zelfden voet houdt YPEY ten opzigte van de Vaderlandfche Godgeleerden, wier aantal zeer groot is. Verdienftelijke Mannen treft men er aan, en het verflag hunner Werken is vrij omftandig. Omflagtiger zou het geworden zijn, indien hij zich niet vergenoegd had met van velen eene enkele opgave der namen te doen. In de verkiezing van de breedvoerig vermeldden en der enkel genoemden, zou een ander misfchien eenen eenigzins anderen voet gehouden hebben; doch in dit geval is het bezwaarlijk, allen te behagen.

Slechts drie Godgeleerden in *Duitschland* valt eene bijzondere vermelding te beurte: J. L'ENFANT, F. A. LAMPE en G. J. ZOLLIKOFER; voorts is het eene naamlijst. — Zoo zijn ook in *Zwitferland* B. PICTET, S. WERENFELS en J. K. LAVATER de drie keurlingen; terwijl wij op de naamlijst Mannen aantreffen, waarvan eenigen eene breeder melding zouden verdienen. — Van de Godgeleerden in *Frankrijk* viel niet veel merkwaardigs te vermelden; P. RABAUD is de éénige, die te voorfchijn treedt.

Eene opgave van den toeftand der Syftematifche Godge-

geleerdheid in de XVIIde Eeuw dient ter voegelijke inleiding tot die der Eeuwe, welke des Geschiedschrijvers hoofdzaak uitmaakt. In drie tijdperken splitst de Schrijver zeer gepast dit Deel zijner Geschiedenisse. Het *eerste* loopt van het begin der Eeuwe tot den jare 1740, in 't welk de *Coccejanen* boven de *Voetianen* verre de overmagt hadden. — Het *tweede* loopt van dien tijd tot omtrent het jaar 1770, gedurende welk tijdperk die Godsdienst-partijen zich onderling begonnen te vereenigen. — Het *derde* strekt zich van 't laatstgenoemde jaar tot het einde der Eeuwe uit, gedurende welken tijd door beide de Partijen, die men nu naauwelijks, ja eindelijk geheel niet onderscheiden konde, gelijk onze Geschiedschrijver vermeldt, „ in de gansche Theologische studie eene dadelijke Hervorming zeer gelukkig is bewerkstelligd geworden." — *Gelukkig* in de daad, en met regt gedenkt YPEY aan de verdiensten van J. A. TURRETIN en S. WERENFELS, wier schriften zoo veel toebragten, om dien overgang van Systematische duisternis tot het licht van ware Godsdienstkennis daar te stellen. „ De schriften dier Mannen werden met graagte gekocht en gelezen. Alle vooroordeel tegen hen was allengs verdwenen, en de Theologanten begonnen nu ook de leer van den Godsdienst met dien zelfden liberalen geest te behandelen, welke er in de schriften dier beide Godgeleerden allerwegen doorstraalde. De waarheden werden ontdaan van alle menschelijke, schoolwijsgeerige, kerkspraakig theologische bijhangselen, en in hare oorspronkelijke goddelijke zuiverheid, meer overeenkomstig altoos met den Apostolischen geest der vroegere *Christenen*, voorgedragen." — Ook merkt onze Geschiedschrijver op, dat het geschilvoeren tegen de *Remonstranten* met meer gematigdheids geschiedde. De voordragt der Godgeleerdheid kreeg een beter smaak. HUGO DE GROOT verkreeg in de Hervormde Kerk nu eerst die algemeene achting, welke hij verdiend, maar die men hem tot nog toe geweigerd had. — Wanneer wij deze en dergelijke betuigingen in dit Werk van YPEY lezen, kunnen wij ons niet onthouden van aan te merken, dat die meer verlichte Godsdienstkennis, te midden der XVIIIde Eeuwe, reeds op den kandelaar in ons Vaderland stond bij *Remonstranten* en *Doopsgezinden*, waar men die Leidstarren volgde.

Een blik werpt de Hoogleeraar op de *Neologen* in

Duitsch-

Duitschland, en vermeldt hij de Systematische Schrijvers in ons Vaderland ten laatsten tijdperke. Een berigt wegens de Stelsels, in *Engeland* vervaardigd, sluit deze Afdeeling, bij welke de Hoogleeraar gaarne nog algemeene pragmatische aanmerkingen zou hebben willen mededeelen, doch die hij, uit bekommering dat hij der Lezeren geduld te veel zou vergen, achterwege laat.

Om de Christelijke Zedekunde staande de XVIIIde Eeuw te vermelden, klimt de Schrijver tot de onmiddellijk voorgaande op ter zamenhechting, wanneer de Zedekunde door de geschilvoerende Godgeleerdheid als verdrongen werd. De *Voetianen* en *Coccejanen* lagen der Zedekunde struikelblokken in den weg. In *Engeland* was het met de Zedeleer beter dan hier gesteld. Hier te lande was men tot verre over de helft der XVIIIde Eeuw tegen de eigenlijk gezegde Zedeleer sterk ingenomen. YPEY voert het voorbeeld van CHEVALLIER ten jare 1770 aan. Hij voegt er bij: ,, En wil nog *heden* een Predikant bij het volk zich beroemen, dat hij van de Zedeleer en het prediken van dezelve afkeerig is, hij kan zich van de algemeene toejuiching verzekerd houden." Hoe het met de Zedekunde geschapen stond, zouden wij, liet plaatsruimte het toe, door de treffendste stalen kunnen toonen, — stalen, die een lach verwekken bij een zoo ernstig onderwerp, of liever, bij eenig nadenken, droefheid gaande maken. Gelukkig dat met den tijd eene gezuiverder Leere opdaagde, gelijk hier breedvoerig vermeld wordt. — In *Zwitserland* stond het beter geschapen. Eenigzins bevreemdde het ons, ten aanzien van het schoone zedekundig onderwijs van J. VERNET te lezen, ,, dat hij de Zedeleer op eenen zeer liberalen trant bearbeid heeft. — Al te liberaal is hij nogtans geweest, daar zijn grondbeginsel was, dat alle menschen, slechts door het gebruik der aan zichzelve gelaten Rede, langs den weg der deugd, gelukkig kunnen worden." — (!) Voorts gewaagt hij van vier zich verdienstelijk gemaakt hebbende Moralisten in *Duitschland*.

De laatste Afdeeling, een Historisch Verslag behelzende van de *uitlegkunde* en *uitlegging* des Bijbels in het Hervormde Kerkgenootschap, is vrij breedvoerig, en strekt allezins tot staving van de stelling, met den aanvange bijgebragt: ,, dat, gelijk de Systematische Godgeleerdheid, betrekkelijk de Geloofs- en Zedeleer, in de

Hervormde Kerk, gedurende de XVIIIde Eeuw, groote verbetering ondergaan heeft, het van zelfs valt te denken, dat even zoo de uitlegging en uitlegkunde des Bijbels met gelijken tred vooruit is gekomen." Eer men tot dit gelukkig standpunt nadert, geeft ons de Kerkelijke Geschiedschrijver een kort verslag van de uitlegkunde tot op den tijd van COCCEJUS, en de daarvan zeer verschillende schriftuurverklaring der *Voetianen*. De aandacht wordt gaande gehouden door treffende stalen van beider vreemde behandeling der gewijde Bladeren; en leert ons YPEY de voornaamste Schrijvers van beiden, met vermelding van derzelver Werken, kennen. — Der *Engelschen* uitlegwijze wordt met lof vermeld; ook die der zoodanigen, welke hun voetspoor, zoo hier als in *Duitschland*, betraden. Hier treden TURRETIN en WERENFELS weder met vollen glans te voorschijn, als Herstellers der ware Uitlegkunde. — J. ELSNER en J. ALBERTI krijgen welverdienden lof, en worden vele zeer waardige Mannen in ons Vaderland bij de Buitenlanders in éénen rang gesteld, en de groote VENEMA bijzonder gedacht; ook latere, als P. BOSVELD, W. A. VAN VLOTEN en H. MUNTINGHE.

Tot bijzonderheden kunnen wij ons niet inlaten; doch men leze YPEY's oordeelvelling over het algemeen: „In waarheid, de Protestantsche Schriftverklaarders, die geleefd hebben na de tijden van GROTIUS tot die van ERNESTI, hebben het op hunne rekening, dat onze Godgeleerden voor ongeveer dertig jaren nog in de Exegese van het Oude en Nieuwe Testament zoo kinderachtig onbedreven, en wij zelfs nog heden zoo achterlijk zijn. O! ware men, ik wil niet eens zeggen voortgegaan, gelijk GROTIUS, indien hij langer geleefd hadde, zou zijn voortgegaan; maar slechts blijven staan, waar GROTIUS stond. Dan, Uitleggers na hem hebben zijn spoor ondankbaar verlaten; het licht, door hem ontstoken, uitgeblazen door hunne eigendunkelijke, raadselachtige, allegorische, zinnebeeldige, typische schriftverklaring, onder voorwendsel van op die wijze in den Bijbel eenen geestelijken zin te zoeken, welke het nooit zegt gebleken is dat er in lag. Door dien weg hebben zelfs anders schrandere mannen, in stede van waarlijk licht over den Bijbel te verspreiden, veeleer hunne nadenkende tijdgenooten doen twijfelen, of er in de daad wel

wel eenige vastbepaalde zin der Heilige Schriften ware, waar op men gerustelijk ſtaat mogt maken. Op die wijze zijn de Godgeleerden gansch en al van den weg geraakt, en nog heden niet weder te regt gekomen. Zij zijn de een den ander gevolgd; de een heeft den ander aan het dwalen gebragt; de een heeft den anderen als 't ware zijn bril geleend; niemand hunner heeft uit eigen oogen gezien. Van daar die vale ſluijer van misverſtand, welke er over den Bijbel uitgeſpreid ligt, en welke, zoo lang onze Uitleggers niet zelven denken, nimmer ten nutte van de Godsdienstlievende Christenheid zal worden opgeligt en weggerold." — Met genoegen vermeldt de Hoogleeraar de jongstgemaakte vorderingen, en moedigt tot een naarſtig voortvaren aan.

In de daad, zonder zulks loopt men gevaar van weder achteruit te geraken. Om allen, die verſtand bezitten, daar tegen te hoeden, leze men het Historisch Berigt van de Allegorisch-typisch-profetiſche Godgeleerdheid, op verkeerde Bijbelverklaring gegrond. Dit lezende, kan men zich naauwelijks verbeelden, hoe met mogelijkheid de Uitleggers tot die veelvuldige dwaasheden gekomen zijn. De Hoogleeraar YPEY behoeft ons geene verſchooning te verzoeken, wegens dezen uitſtap van gemaakte aanmerkingen over de Typiſche Godgeleerdheid. „ Met onzen helderdenkenden MONTINGHE," ſchrijft hij ten ſlotte, en wij vereenigen er ons ten volle mede, „ mogen wij dan nu God danken, dat, in den weg zijner hooge Voorzienigheid, eindelijk eens de zoo kunſtig aangelegde doolhoven der Typiek geheel verwoest zijn geworden, en dat men tegenwoordig niet ligt eenen Uitlegger of Godgeleerden van eenigen ſmaak meer vinden zal, die in dezelve behagen ſchept."

Wij hopen van het IXde Deel dezes zeer verdienſtelijken Werks een ſpoediger verſlag te geven.

Geheime Brieven over de inwendige gesteldheid van het Pruissische Hof na den dood van FREDERIK DEN II. *Uit het Hoogduitsch. IVde Deel. Te Amsterdam*, bij J. Allart. 1808. *In gr. 8vo.* 361 *Bl.*

Te zeggen, dat, met het vermenigvuldigen der Deelen dezes Werks, de belangrijkheid toeneemt, zou meer gezegd wezen, dan eene onpartijdige beoordeeling toelaat. Te beweren, dat er dezelfde geest heerschende in doorstraalt, is eene volle waarheid te nederschrijven: weshalve het, te dezen opzigte, met de vorige gelijk staat, en voldoening zal schenken.

Het tegenwoordig Deel hervat den draad der Berigten uit *Koningsbergen* (*) van den 10 Maart tot den 19 October; 't welk, wegens de *Russen*, de *Franschen* en de *Pruissen*, opmerkenswaardige, zonderlinge, en meestal treurige oorlogstooneelen oplevert.

Nog treuriger tooneel wordt opengeschoven in den tweeden Brief dezes Deels, daar dezelve ontvouwt, wat een van 's Schrijvers Vrienden in *Jena* ondervonden heeft, en ons toont, hoe het in eenen Oorlog bij eenen Veldslag toegaat, alles met zeer sterke kleuren geschilderd, en ontmoetingen van gansch verschillenden aard vermeldende.

De verbindtenis van *Zweden* met *Groot-Brittanje* en derzelver gevolgen, bijzonder wat *Straalzond* betreft, is de leerzame stoffe van den derden Brief. Al dit krijgsbedrijf wordt toegelicht, en er ontdekken zich gebreken bij gebreken, misslagen bij misslagen.

In het derde Deel dezer Brieven had de Schrijver iets over de Belegering van *Breslau* gezegd; dan een zijner Vrienden keurt zulks niet voldoende, en deelt hem een alleruitvoerigst verslag deswege mede. Het vangt aan met de eerste berenning van *Breslau*, en verder, na eenige voorloopige aanmerkingen, wordt de eigenlijke Belegering van 6 Dec. 1806 tot de overgave der Vesting den 7 Jan. 1807 beschreven, gepaard met een algemeen overzigt der Belegering en derzelver gevolgen. — Deze Brief, met veel klems geschreven, beslaat niet minder

dan

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1808, bl. 664.

dan de helft dezes Boekdeels. Alles is zoo omstandig vermeld, dat het kort en gebrekkig gekeurde der vorige beschrijving ruime vergoeding vindt.

Vele en treffende bijzonderheden bieden zich aan in het geschiedkundig opgesteld en teffens beoordeelend verslag dezes belegs en der overgave van *Breslau*. De Schrijver, het oog, ter gelegenheid dier overgave, latende gaan over de krijgsverrigtingen, welke, in een zoo kort tijdsbestek, zoo veel afdeden, om *Pruissen* diep te vernederen, laat uit zijne pen deze taal der verontwaardiginge vloeijen: „ Het schaamtelooste pligtverzuim, de domste misrekeningen van eene magtelooze, sidderende lafhartigheid, en eene onverstandig verschoonende menschlievendheid jegens rijke, welgezetene Burgers, hebben de voltooijing van dat grenzenloos ongeluk over de *Pruissische* Staten gebragt, onder hetwelk de troostelooze Burgers zuchten en nog lang zuchten zullen. Er zijn omtrent binnen ééne maand *zeven* of *acht* Vestingen door de *Franschen* bijkans zonder zwaardslag ingenomen. — Men berekene, welken langen tijd, hoe veel menschen het den vijand gekost zou hebben, indien deze plaatsen ernstig verdedigd en regelmatig belegerd waren geweest, en hoe gemakkelijk het voor den Koning zou geweest zijn, onder deze onderstelling, weder eene geduchte Armée te verzamelen, en den vijand het spits te bieden! *Plasfenburg* en de Vesting *Erfurt* zouden zich ten minste twee maanden, *Hamelen* en *Nienburg* vier, *Maagdenburg* acht, *Spandau* en *Stettin* twee maanden, *Kustrin* en *Glogau* ten minste vijf maanden hebben kunnen verdedigen. Ten minste een jaar zou er verloopen zijn, om deze plaatsen te veroveren, indien derzelver Bevelhebbers moed, kracht en Patriotismus gehad hadden. Hoe langer de eerste Vestingen belegerd zouden geweest zijn, des te meer waren de laatste geproviandeerd en versterkt geworden, en derzelver inneming des te moeijelijker en langduriger. Had de vijand deze plaatsen achter zich laten liggen, zonder die in te sluiten, zou er spoedig achter zijnen rug eene geduchte Armée opgestaan zijn. Moest hij ze belegeren, en wilde hij dit op ééns doen, dan zou hij genoodzaakt geweest zijn, ten minste 130,000 man tot dezen dienst te verdeelen, en gevolgelijk zijn Leger aanmerkelijk te verzwakken. *Maagdenburg* alleen zou 40,000 man gevorderd hebben, dewijl de be-

zetting bij de 20,000 man beliep, die een zwak belegerings-korps ligtelijk had kunnen verdrijven.

„ Hoe gemakkelijk zou het dan voor den Koning geworden zijn, om achter den *Oder* wederom post te vatten, en een nieuw Leger te verzamelen! Ten minste had hij hier de *Russische* hulp kunnen afwachten. Maar de gewetenloosheid der Gouverneurs in deze verschillende Vestingen vond te veel belooning in de schande, dan dat de onbevlekte eere der deugd, en de roem van een werkzaam, verdienstelijk leven, eenige waarde bij hen zou gehad hebben. De een na den anderen berekende de ongelukkige gebeurtenissen des oorlogs en derzelver waarschijnlijke gevolgen, en vond dit besluit, dat men de toevertrouwde plaatsen overgeven moest. — „ De Koning is geslagen, zijn geheele leger verstrooid, reeds „ is hij over den *Oder*, en eindelijk over den *Weichsel* „ gegaan, de *Franschen* rukken reeds in *Polen*, de Staat „ is zonder redding verloren, onze wederstand is vergeefs, wij geven ons over, en niemand zal ons rekenschap afvorderen, dewijl hij, die ons aangesteld „ heeft, verloren is." — Deze waren de hoogst schrandere stellingen en berekeningen, uit welke zij andermaal het besluit afleidden, dat de Vestingen, zoo spoedig mogelijk, moesten overgegeven worden. Eindelijk duchtten de Burgers voor bomben en granaten, die zij misschien in hunnen leeftijd nog geheel niet ondergaan hadden; zij baden, smeekten, en — de menschlievende Helden ontfermden zich, en gaven honderd Millioenen weg, om de schade van eenige duizend daalders voor te komen; zij lieten 100,000 Soldaten in de gevangenis slepen, om eenige verbanden in de Lazaretten te bespaaren!"

Voorts staat hij het oog op de verdediging van *Breslau* zelve. Eene Stad, welke de Schrijver erkent, dat allezins, wegens hare volksmenigte, de wijdloopigheid van hare werken, en de zwakte van hare bezetting, niet zoo lang kon verdedigd worden als de meeste der bovengenoemde Steden. Doch de Schrijver beweert, dat dezelve meer had kunnen en behooren te doen, mogelijk met een gelukkigen uitslag; hieraan besteedt hij het vervolg van dezen langen Brief.

Met meer roems gewaagt de vijfde Brief van de verdediging der *Silezische* Vestingen *Kosel* en *Neisse*. Een verslag, 't geen eene moedige en eerlijke verdediging (die zeld-

zeldzaam verschijnsel in den onlangs geëindigden Oorlog) oplevert.

De taal des misnoegens en der afkeuringe hoort men weder op een straffen en sterken toon in den zesden Brief. De aanhef toont, wat men hier te wachten hebbe. „ Door slapheid, halve maatregelen en misvattingen in de keuze zijner Adjudanten, bragt de Vorst VAN PLESS het vaste *Silezie*, waarop de Koning, de Armée en alle regtschapene Patriotten hunne laatste hoop stelden, in minder dan drie maanden tot den afgrond."

Schoon wij verre, zeer verre zijn van de hier en elders in deze Brieven hoogstberispte krijgsbedrijven eenigzins te willen verdedigen of vergoelijken, hebben wij, sommige, met daar opgemaakte aanmerkingen, lezende, niet kunnen nalaten ons te herinneren het zeggen van PAULUS ÆMILIUS, toen hij tegen PERSEUS te veld zou trekken, het volk aansprekende: „ Daar zijn menschen in drinkgezelschappen, welke Legers naar *Macedonie* voeren, en op het naauwste weten, waar legerplaatsen, waar verschansingen aangelegd moeten worden, door welke passen men had moeten indringen, waar magazijnen aangelegd, waar de toevoer geleid, wanneer er geslagen en wanneer er uitgerust moet worden. Dan wordt er over den Veldheer gevonnisd, als of hij reeds voor de regtbank stond, en ieder lafaard wil hem verbeteren. Dit is een groote hinderpaal voor eenen Veldheer, en weinigen kunnen spot en berisping zoo onverschillig verdragen als FABIUS deed. — Ik zou voor mij wel onderrigting en raad wenschen; maar die dezelve geven wilden, zouden bij mij moeten zijn, mijne omstandigheden zien, en in mijne gevaren deelen. En is er nu iemand onder u, die zich vertrouwt, in staat te zijn, om mij in den oorlog, dien ik voeren zal, te raden, die begeve zich met mij naar *Macedonie*; ik wil mijn schip, mijne paarden, mijne tent en mijne tafel met hem deelen. — Maar wie deze moeite schuwt, die geve mij ook geen bevel uit zijne kamer, maar zwijge en denke, dat wij in het Leger genoeg raadplegen zullen."

Reis door Holland, in het jaar (de jaren) 1806 *en* 1807. *(Naar het Fransch). Met Afbeeldingen, IIde Deel. Te Amsterdam, bij* E. Maaskamp. *In* 8*vo*. 316 *Bl.*

Volmaakt in den zelfden geest, bevalligen stijl en zuivere taal, als wij, bij onze aankondiging van het Eerste Deel dezer Reize, deden opmerken, is ook dit Tweede geschreven. Een aantal bevallige Afbeeldingen, zoo van onderscheiden Kleederdragt, als van Gezigten op en in Steden, en anderen, dienen ten bevalligen tooisel voor het oog; terwijl de Brieven den Lezer door de Departementen Utrecht, een gedeelte van Gelderland en Holland rondvoeren. Die Brieven zijn geschreven uit *Utrecht*, *Amersfoort*, *Nijmegen*, *Dordrecht*, *Gouda*, *Leyden* en *Amsterdam*. Het *naar het Fransch*, op den titel, moest ons voorheen den Schrijver voor een *Franschman* doen houden. Het schrijven in den aanvang des zesden Briefs: „ Bij ons in *Duitschland*, weet gij, „ is de eenzelvigheid eene heerschende hoedanigheid „ van stad, dorp, gehucht en landaard," enz. heeft deszelfs Vaderland nader doen kennen; hoewel, met dat alles, bij Recensent het vermoeden blijft huisvesten, dat niet een uit- maar een hierlander de pen gevoerd hebbe, om reden dat maar zelden een buitenlandsch Reiziger zoo veel kennis van zaken, zelfs tot kleinigheden toe, van de bezochte landen bezit, als hier den *Franschen* of *Hoogduitschen* Schrijver in de pen geleid wordt. Wat voorts den inhoud der Brieven aangaat, allen, die, het zij door lektuur, of door Reistogten, met de aldaar vermelde steden eenigzins bekend zijn, zullen er niet zeer veel nieuws vernemen. Het oorspronkelijke bestaat inzonderheid in de aanmerkingen, welke de bevallige, en zekerlijk wel toegeruste Schrijver, van tijd tot tijd, tusschen zijne berigten vlecht. Eene en andere dier aanmerkingen willen wij overnemen. In den Brief, gedagteekend uit *Amersfoort*, den voormaligen bloei en het tegenwoordige verval der fabrijken dier stad vermeld hebbende: „ Hoe is het mogelijk," laat de Reiziger daarop volgen, „ vroeg ik aan een zeer kundig Man, met wien wij ons deswege onderhielden, dat een totaal verval het fabrijk-wezen bedreigt, welk Hollands roem van overoude tijden vestigde? De oor-

oorzaken, antwoordde hij ons, zijn veelvuldig. De grondstoffen voor de fabrijken moeten herwaarts van buiten 's lands worden ingevoerd. Daar nu vele Natiën zelve die grondstoffen harer landen voor hare eigene fabrijken bezigen, laat het zich ligtelijk begrijpen, dat geen meerdere toevoer overig blijft, dan zij zelve kunnen of gelieven te missen. Deze eigenaardige schaarschheid doet den prijs van tijd tot tijd verhoogen. Deze verhooging maakt, dat de buitenlandsche goederen, die ook daarenboven in andere Landen meestal op de Dorpen, en dus tot minder arbeidsloon, worden vervaardigd, aanmerkelijk minder in prijs zijn. Hieruit volgt niet alleen, dat de handel der Hollandsche fabrijkwaren bijkans geheel wegvalt, maar tevens, dat de Ingezetenen, bij den onbelemmerden invoer der bereide stoffen, zich van dezen beterkoopen prijs bedienen, vooral wanneer, gelijk het geval met de Engelsche Manufacturen wil, derzelver uitwendige, meer glansrijke gedaante voor het oog bevalliger is. Zoolang dus, van 's Lands wege, geene *premie* wordt gesteld op den invoer der ruwe materialen; — zoolang niet de invoer van buiten voor elk stuk geverwd lijnwaad belast wordt met een inkomend regt; — zoolang niet alles, wat van 's Lands of der Steden wege gekleed wordt, zoo wel Krijgslieden, als Matrozen, en alle Bedeelden in Godshuizen enz. niet uitdrukkelijk verpligt wordt tot kleeding van inlandsche lijnwaden; — zoolang, eindelijk, de voornaamste Staatspersonen zelve geen in het oog loopend voorbeeld geven van hunne Vaderlandsche gehechtheid aan den grond, dien zij bewonen — ook tot zoolang zal de vermindering van dit belangrijke vak des inwendigen bestaans met dezelfde evenredigheid voortgaan," enz.

Gorinchem, of *Gornichem*, bezoekende, verzuimde de Reiziger niet, zich het huis te doen aanwijzen, en het inwendig te bezigtigen, hetwelk den doorluchtigen DE GROOT, na deszelfs ontkoming uit *Loevestein*, voor eene korte poos, ter schuilplaatse diende. De afbeeldingen van het zonderlinge voorval op glasramen bezigtigd hebbende, en derzelver gepastheid roemende: „ Het is niet genoeg," schrijft hij, „ dat een aantal Schrijvers dezelve voor de Nakomelingschap hebben vereeuwigd; neen: elke bijzonderheid, voor zoo verre die aanschouwelijk zij, blijft allerbelangrijkst, omdat de gansche

 ge-

gefchiedenis nimmer zoo veel grootsheid te gelijk in éénen Man, zoo veel getrouwheid, liefde en deugd, in drie Perfonen tevens, heeft overgeleverd. Ik erken gaarne (zoo vervolgt hij) de meeste huisfelijke deugden — en waren die dezer twee Vrouwen wel andere? — worden in ftilte beoefend, zonder dat hare overgroote waarde naar buiten kenbaar is, en daarom zelden eenen lofdichter vindt, noch ook behoeft: het zal dus zeer wel mogelijk zijn, dat in de nederigfte hut weleer nog veel hoogere waardij van zedelijken aard verfcholen was, en nog dagelijks verfchuilt, welke de groote hoop, aan zinnelijkheid geboeid, over het hoofd ziet, offchoon hij die al mogt kunnen bemerken, en die door den Wijsgeer alleen erkend wordt; maar hier toch is het gansche bedrijf eenvoudig fchoon, zonder eenig oogmerk om te fchitteren; het is alhier Vrouwen-fchranderheid en moed, die, eenmaal met nadruk werkzaam, aan den beroemdften held niets toegeven; het is hier de mannelijke kracht van eenen ftaatsperfoon, die zijne eerlooze regters, met gevaar van zijn leven, voor het oog der gansche wereld, ten toon ftelt, zoo als de heiligheid van het regt, door de boosheid gekrenkt, inderdaad verdient, doch helaas! flechts zeer zelden ondervindt; het is de beproefde trouw eener vrouwelijke Dienstbode, welke in deze omftandigheden meer geldt, dan alle de beloften, het overleg en de voorzigtigheid dier hooge Staatsperfonen, die, alleen om zich zelven te dekken, liever vriendfchap en vaderland vergeten; het is de moed van een burgerlijk Huisgezin, dat, in het aangezigt der Dwingelandij, den Man uit zijne boeijen flaken, heimelijk ontvangen, en zich openlijk durft mengen in zijne verdere ontvoering: het is dus, van nabij befchouwd, de ftandvastige deugd, welke alhier den fchilder eene heilige Familie levert, waarbij MARIA's en SALOME's, met verguizinge van alle de bloedplakaten des Sanhedrins, alleenlijk de beslisfing van het regtfprekend hart volgen, en de onfchuld ook bij het fchavot huldigen."

Hoe veel nuttiger zijn de Reisverhalen, welke met zulke en foortgelijke aanmerkingen zijn doormengd, dan de zoodanige, welke niets dan een dor verhaal van fteden, gebouwen enz. behelzen!

De Afbeeldingen zijn, over het geheel genomen, vrij wel uitgevoerd. In het *Gezigt op de Stad Dordrecht, met een Houtvlot*, wenschten wij, dat zulk een vlot, in

in de gedaante, in welke het van den *Boven-Rhijn*, na de noodige verkleiningen te hebben ondergaan, te *Dordrecht* aankomt, duidelijker en uitvoeriger ware voorgesteld. Eenige weinige onnaauwkeurigheden hebben wij hier en daar ontmoet: onder andere, daar de spreuk *Simplex sigillum veri* (het eenvoudige is het kenmerk van het ware) aan HIPPOCRATES wordt toegeschreven, als zijnde het bekend, dat dezelve die van den *Leydenschen* beroemden Hoogleeraar H. BOERHAVE was. *Ars longa, vita brevis* (de kunst is lang, het leven is kort) was de spreuk van den genoemden Vader der Geneeskunde.

Reizen door Rusland, Duitschland, Zwitserland, Frankrijk en Engeland; door N. KARAMSIN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. IIIde Deel. Met Platen. Te Leyden, bij* P. H. Trap. 1808. *In gr. 8vo. 244 Bl.*

Frankrijk en vooral *Parijs* houden den Schrijver nog bezig gedurende ruim de helft van dit laatste Deel; het leest niet minder onderhoudend, is niet minder rijk van keurigen inhoud dan de vorigen, en wij geven aan hetzelve van harte gaarne al den lof, dien wij aan de vorige Deelen ons verpligt vonden te geven. Al aanstonds op de eerste bladzijde lokte de naam van BARTHELEMY ons uit; ook met LEVESQUE, die de Geschiedenis van *Rusland* beschreven heeft, maakte onze Reiziger kennis, en het is natuurlijk dat hij bij deze gelegenheid over zijn Vaderland, en deszelfs grooten *Czaar* PETER, uitweidt; voorts ontmoet hij MARMONTEL en LA HARPE. Eene aangename afwisseling geeft de daarop volgende Brief: „ De Actrice DERVIEUX, welke in hare kunst slechts middelmatig, maar daarom des te bevalliger geweest is, en welke met haar voordeelig ambacht, in een tijdvak van bijna twintig jaren, millioenen gewonnen heeft, kwam op het denkbeeld, om een huis te bouwen, dat aller opmerkzaamheid tot zich zou trekken.” De Schrijver heeft het gezien. „ Welke kamers! welk eene pracht! schilderijen, bronzen, marmer, meubelen; alles is kostbaar, alles verblindt de oogen. Het huis is niet groot; maar het vernuft heeft het plan gemaakt, de kunst heeft het gebouwd, de smaak versierd, en de rijkdom de onkosten geschoten. Men vindt hier niets, dat niet fraai is,

is, en overal is netheid en gemakkelijkheid met smaak en pracht vereenigd. Nadat wij door omtrent vijf kamers gegaan waren, kwamen wij in het allerheiligste — in de slaapkamer, wier wanden met de schoonste schilderijen versierd waren. Hier knielt *Hercules* voor *Omphale*, en eenige Liefdegoden rijden op zijne knods. *Armida* schijnt in een spiegel over hare bevalligheid nog meer verrukt te zijn, dan over de hulde van den naast haar zittenden *Rinaldo*. *Venus* ontbindt haren gordel, en reikt hem over — men ziet niet aan wien, maar waarschijnlijk aan de Godin van dezen Tempel. Het oog zoekt — wat denkt gij wel? — het bed van genoegen, 't welk met onverwelkelijke rozen bestrooid is, ziet men op eenige trappen. Hier moet iedere *Adonis* ongetwijfeld de knieën buigen. Achter de slaapkamer vindt men, in eene middelmatig groote zaal, eene marmeren vaas, om zich te baden. In de hoogte zijn galerijen voor de Muzijkanten — waarschijnlijk plast de Nimf naar de maat. Uit deze zaal komt gij door eene deur der Hesperiden, waar alle wegen met bloemen zijn bestrooid, en duizende geuren de lucht vervullen. Hier en daar ziet men schilderachtige velden en bosschen, en ieder blad, elke plant schijnt uit eene menigte — uit duizenden gekozen te zijn. Het slot van den gang leidt u op eenen bemosten berg, waarop men eene woeste grot ziet, boven welke te lezen staat: *de kunst leidt tot de natuur: zij reikt haar vriendelijk de hand:* en op eene andere plaats: *hier geniet ik het genoegen van het nadenken.* Toen een jong Engelschman, welke ons vergezelde, dit opschrift las, riep hij uit: *grimace, grimace, Mademoiselle* DERVIEUX! — De bezitster van dit huis bewoont de tweede verdieping. Hier zijn de kamers ook wel fraai, maar zij komen echter bij de benedenste kamers in geene vergelijking. Ik was nieuwsgierig om de Nimf te zien; maar zij verkoos onzigtbaar te blijven: — op eenen divan lag haar corset, een gedenkstuk van hare bevallige gedaante, en een hoofdversiersel met rozenkleurige linten. Een groen zijden gordijn verborg voor ons oog die beroemde schoonheid: en wij durfden het niet wegtrekken. Deze hedendaagsche *Ninon* heeft dezen tovertempel thans verkocht. Een rijke Amerikaan, uit het getal harer aanbidders, heeft het voor 600,000 Livres gekocht, 't welk de helft der somme is, welke het van bouwen gekost heeft; zoo als men zegt, zal deze minnaar

het-

hetzelve op het eerste soupé, dat hij er in geven zal, aan zijne Godin wederschenken, en een oog van dankbare verrukking zal hem waarschijnlijk daar voor beloonen." — Hierop komt de Schrijver op de Akademiën, en geeft ons van de *Fransche*, die der *Wetenschappen*, en die der *Opschriften*, een onderhoudend, oordeelkundig en leerzaam berigt. De volgende Brief geeft ons van de voornaamste straten der hoofdstad het merkwaardige, en is wegens meer dan ééne geschiedkundige bijzonderheid vooral aanmerkelijk; het gesprek van onzen *Rus* met eene geestige Fransche Dame in de Opera, aan het slot, leest men mede met genoegen. Zoo onderhoudend, zoo leerzaam en afwisselend is geheel het Werk, en het is ons onmogelijk den Schrijver op den voet te volgen en alles aan te stippen. De Koffijhuizen, het Zondagsvermaak van het Parijsch Gemeen, de Badhuizen, het Hotel Dieu, de Koninklijke Bibliotheek, het Observatorium en het prachtig Invalidenhuis vullen wederom eenen Brief. Het zien van de *fête de la Rosiere*, in het bij Parijs liggend dorpje *Surenne*, mislukte den Reiziger; doch zijne aanmerkingen over de landelijke onschuld bevallen niet minder, dan zijne beschrijving der Tuinen van den Hertog INFANTADOS en de Prinsesse CHIMER te *Issy*, door hem op denzelfden dag bezocht. Het Carmeliter Klooster werd door onzen Schrijver druk bezocht, vooral omdat hij zich aan het gezigt der houten bevallige *Magdalena* van LE BRUN niet verzadigen kon, door welk beeld hij zich bijzonder getroffen voelde, omdat het de gevoelvolle Hertogin LA VALIERE, de Geliefde van LODEWIJK DEN XIV, gelijken moet. — Zonderling wint men te Parijs den kost; b. v. men ziet alle dagen in *Caffé de Chartres*, bij een kop Bavaroise, een welgekleed man, die een edel voorkomen heeft enz., en deze leeft van den verkoop der aanplakbiljetten, die hij in den nacht van de hoeken der straten afscheurt, en aan de koekenbakkers voor eenige stuivers verkoopt; een ander is pachter van de spelden, die men in den Italiaanschen Schouwburg verliest, enz. Een regte Stoicyn, die steeds in eene mand sliep, en in alles geheel *Diogenes* scheen te zijn, was ongelukkig vóór des Schrijvers aankomst verdwenen. De Scholen voor stom en doof geborenen van SICARD en voor blindgeborenen van HUAT trokken natuurlijk de aandacht van onzen menschlievenden waarnemer, en in zijn bezoek der ander-

derscheidene Kerken miskent men den man van smaak en gevoel niet. Eene aangename afwisseling geeft dan weder een Parijsch Gezelschap, waaraan onze Reiziger den Schouwburg opofferde, alzoo men daar een geschrift eener Parijsche Dame zou voorlezen, die er zelve *incognito* bij tegenwoordig was, *plein de profondeur à ce qu'on dit.* Een beoordeelend gesprek over VOLTAIRE, RACINE, CORNEILLE en CREBILLON volgde hierop. *Versailles*, en wat daartoe behoort, gaan wij voorbij. Onze *Rus* had het genoegen zijne opwachting te maken bij de Echtgenoote van den beroemden VAILLANT; hij zelf was van huis; zij zeide met zekeren hoogmoed, dat er in de laatste 15 jaren slechts twee onsterfelijke werken in Frankrijk uitgekomen waren, *Anacharsis* en de *Reis van haren Man*. Het huis, waar MOLIERE het leven der beste Fransche Schrijvers redde, krijgt ook een bezoek; zij verwenschten het leven, door den wijn verhit, en wilden zich verdrinken. „, Het is nu nacht, zeide MOLIERE, en niemand ziet ons verheven einde. Laat ons onzen vader Phoebus verwachten, en dan zij geheel Parijs getuige van den edelen dood zijner kinderen!" Te *St. Denijs* liggen de vroegere beheerschers van Frankrijk vreedzaam bij elkander in hunne graven. Der volgende anecdote moeten wij plaats ruimen. „, De *H. Dionysius* predikte eerst het Christendom in Galliën, en werd van de Heidenen te *Montmartre* ter dood gebragt. De *Legende* verhaalt, dat hij, na zijne onthoofding, zijn hoofd onder zijn arm genomen, en een fransche mijl verre daarmede geloopen is. Eene Parijsche Dame zeide bij het verhaal van dit wonder: *cela n'est pas surprenant; il n'y a que le premier pas, qui coute.*"

Eindelijk worden de zoogenoemde meubelen van den Koning, op de plaats van LODEWIJK DEN XV, in een groot gebouw, ook bezigtigd; het merkwaardigste van Parijs, volgens het gevoelen van des Schrijvers loonbedienden, een beminnelijk mensch, wiens karakter bij deze gelegenheid zeer aangenaam en voordeelig geteekend wordt. *Eh bien, Monsieur? oh bien! qu'en dites vous?* — Wij voor ons hadden den Reisiger liever in het bosch van Boulogne op *Bagatelle*, het beroemde lusthuis van den Graaf D'ARTOIS, en op *Ermenonville* bij het graf van JEAN JAQUES, verzeld: maar ook dit, en *Chantilly*, en de Nationale Vergadering (1790) gaan wij voorbij.

In

In *Engeland* vond de Schrijver alles anders dan hij het tot hiertoe gevonden had; andere huizen, andere straten, andere menschen, andere spijsen — met één woord, hij was als in eene andere wereld. Hij noemt Engeland het land der vrouwelijke schoonheid en bevalligheid. Het gelaat der mannen verdeelt hij in drie klassen: zij zijn of gemelijk, of goedhartig, of dierlijk. Opdat intusschen onze aankondiging niet te zeer loope boven ons bestek, vergenoegen wij ons, aangaande Engeland, met overwijzing tot hetgene in den Inhoud wordt aangestipt, om nog eenige ruimte te houden voor eene proeve, hoe niet alleen als Reisbeschrijving, maar ook in menig ander opzigt, dit Werk zich met genoegen lezen laat; en kiezen daartoe den 196sten Brief, getiteld: *Dweeperijen.*

,, Onder de schaduw der hooge eiken van het Park te *Windsor*, bij het gezang der vogelen, bij het geruisch van de *Theems*, en bij den wind, die door de takken blaast, heb ik eenige uren in eene teedere zelfvergeting doorgebragt: ik sliep niet, maar ik droomde — droomen van vervoering en zwaarmoedigheid.

Donkere en bevallige neigingen van het jeugdige hart, wanneer zult gij eens vervuld worden? Is die levendigheid, waarmede ik u gevoel, misschien een onderpand uwer vervulling? Of zal ik, bij alle aanspraak op geluk, hetzelve alleen in een droom kennen? Zal ik het van verre, als de hemelsche lichten, slechts zien schemeren, en op het einde mijns levens uitroepen: *ik heb niet geleefd!*

Ik ben bedroefd; maar hoe zoet is deze droefheid! Ja, de jeugd is het bevalligste tijdperk van ons bestaan. Het hart in de volheid des levens schept zich eene beminnelijke toekomst. Alles schijnt mogelijk: alles is nabij: *liefde* en *roem* staan voor ons achter een dun floers, en steken de handen uit, om ons met hare gaven te overstroomen. Het hart klopt van vrolijke verwachting, verliest zich in wenschen, in de uitkiezing van 't geluk, en geniet meer in het toekomende, dan in het tegenwoordige. Maar de bloem der jeugd verwelkt, de ervaring bedriegt het hart, en overtuigt het, hoe zwaar het is gelukkig te worden, hetwelk in het begin zoo ligt scheen. Wij zien, dat de verbeelding de genoegens van het leven verfraaide, en derzelfs behoefte bedekte. De jeugd is voorbij. De *liefde* is, gelijk de zon, aan den gezigteinder verdwenen, en niets dan liefelijke en zwaar-

zwaarmoedige herinneringen blijven in het hart over. Een teeder verlangen, bijna gelijk aan het gevoel der scheiding van vrienden, welke wij ons niet kunnen beloven op deze wereld weder te zien, neemt de plaats der liefde in. — En de *roem?* — Men zegt, dat hij de laatste troost van een door de liefde verscheurd hart is; maar hij heeft, gelijk de rozen der liefde, zijne doornen, zijne misleidingen en onaangenaamheden. Hoe velen heeft hij wel gelukkig gemaakt? Zijn eerste gelach verwekt de slangen van nijd en boosheid, die u tot in het graf aansissen, en nog op uw zerk haar venijn spuwen.

Ons leven heeft twee tijdvakken. Het eene doorleven wij in hoop, het andere in herinnering. Tot zekere jaren ziet de mensch in de trotschheid zijner hope alleen in de toekomst, met de gedachte: daar, daar verwacht mij een lot, mijn hart waardig! — Verlies treft hem weinig: de toekomst verschijnt hem als een onverderfelijke, tot zijn genoegen opgelegde schat, welke hem alles schenken zal; maar wanneer de hitte der jeugd vervlogen is — wanneer zijne honderdmaal beleedigde eigenliefde hem, tegen zijnen wil aan, bescheidenheid leert; wanneer hij, honderdmaal in zijne hoop bedrogen, minder aan vele dingen geloof slaat: dan ziet hij, vol verdriet over het toekomende, op het voorledene, zoekt het verloren geluk van te leurgestelde verwachtingen door eenige aangename herinneringen te verzetten, en zegt vertroostend tot zichzelven: *ook ik was in Arcadiën!* — Dan leert hij echter ook het tegenwoordige waarderen. Een schoone dag, eene aangename wandeling, een belangrijk boek, een vriendschappelijk gesprek, en zelfs de streelingen van een getrouwen hond, die hem niet met de wispelturige geliefde verliet, lokken tranen uit zijne oogen; maar dan vervult ook de dood van eenen geliefden vogel het hart met bitteren weedom.

Waar deze tijdvakken aan elkander grenzen, ziet noch 't oog, noch 't hart. Ik ging in Zwitserland eens bij het opgaan der zon op het veld. Eenige lieden, die mij ontmoetten, riepen mij een „goeden morgen!" toe. Ik verzonk in droomerijen, en hoe het verder met mij ging, weet ik niet: maar op eens bragt een vriendelijk „goeden avond!" mij tot mijzelven. Ik zag op. — De zon was ondergegaan. Zoo gaat het met ons leven. Eerst zegt men van ons: hoe jong is hij? en op eens

heet

heet het: hoe oud is hij?

Zoo dweepte ik in het park te *Windsor*, terwijl ik op mijn tegenwoordig gevoel zag, hetwelk dat zocht te raden, wat ik eens hebben wilde."

Aan den voet van dit Deel maakt zich de Heer J. ROBMER als Vertaler bekend.

Discours sur les Progrès des Sciences, Lettres et Arts, depuis MDCCLXXXIX jusqu'à ce jour; ou Compte rendu par l'Institut de France à S. M. l'Empereur et Roi. Avec des Nótes sur les Savans, cités dans les rapports et la notice raisonnée de leurs travaux, dans lesquelles on a fait mention des ouvrages publiés en Hollande dans le même intervalle et sur les mêmes matières. En Hollande, chez *Immerzeel et Comp.* 1809. gr. 8ve. 420 pag.

De voortgang der beschavinge van den menschelijken geest blijft, ten allen tijde, voor elken mensch, die de waarde zijner nature beseft, een hoogst belangrijk punt van overweginge. Bevende op het denkbeeld van teruggang, vervrolijkt hij zich te meer in de uitzigten op verheffing, welken zijn leeftijd hem verschaft, en wier gevolgen welligt nog eenige eeuwen voor de toekomst bevatten. Maar hoe veel te zwaarder weegt dit vertrouwen, wanneer niet slechts een enkel Geleerde voor zichzelven deze hope voedt, maar wanneer een aantal van Wijsgeeren zich, na gehouden overzigt, tot dezelfde uitspraak vereenigen, wanneer zij door 's Lands Regering zelve worden geroepen, om dezen verheffenden troost aan de algeheele menschheid te verkondigen! Hoe eenzijdig, toch, deze getuigenis slechts omtrent eene enkele Natie mogt wezen, zoodanige toch is de geaardheid van 's menschen geest, dat elke lichtstraal der waarheid, waar ook rijzende, in den tegenwoordigen toestand der algemeene gezelligheid, overal opgevangen, overal verspreid, en, bij de vermenging der lichtstoffen zelve, noodwendig moet verluisterd worden. Hoe zeer, nu, alle Regeringen, in alle tijden, zich van dezen pligt der opmerkinge en ervaringe omtrent hare eigen Natie hadden behooren te kwijten, is het echter voor den grooten NAPOLEON bewaard, van deze pligtsvervulling

het allereerste voorbeeld te geven. Van hem ontving de verzameling der beroemde Fransche Geleerden, tot één Instituut vereenigd, den vereerenden last, om den staat van wetenschap en kunst, gedurende het tijdsbestek van ten minste het vijfde gedeelte eener eeuw, waar te nemen, en daarvan een naauwkeurig verslag te leveren. En het is dit alhier aangekondigde Werk, dat ons met de vorderingen der Wis- en Natuur-kunde, (waaronder Meet-, Werktuig-, Sterren-, Aardmeet-, Zeevaart-, Schei-, Delfstof-, Kruid-, algemeene Huishoud-, Dieren Genees-kunde begrepen zijn,) der Geschied- en oude Letter-kunde; (waartoe Taal- en Oudheid-kunde behooren,) der hedendaagsche Taal- en Letter-kunde, (met betrekkinge tot de Zedekunde, Wijsbegeerte, Redeneerkunst, Welsprekendheid, fraaije Letteren, Dicht- en Geschied-kunde, der Fransche Natie in het bijzonder,) en eindelijk met den voortgang der fraaije Kunsten (dat is, der algemeene nijverheid, en bepaaldelijk in de Teeken-, Schilder-, Plaatsnij-, Beeldhouw-, Toon- en Bouw-kunst,) zeer van nabij bekend maakt.

Zoodanig is, dan, de arbeid dier beroemde Mannen, die, als Leden der vier Klassen van het Keizerlijk Fransche Instituut, aan den last des grooten Wetgevers voldeden, en ieder uitheemschen Geleerden in verrukking opvoeren wegens den schat van kennis en oefening, onder de zoo blijkbare medewerking dezer Akademie, in Frankrijk thans voorhanden. Nog hooger, echter, rijst deze waardij in het oog van hem, die zich wilde verledigen, om van dit Werk een beredeneerd verslag te geven, daar duizende bijzonderheden de aandacht te gelijk boeijen, daar eene ongekunstelde voordragt, de toon der waarheid, het gansche onderwerp van ieder afzonderlijk vak zoo kort en krachtig tevens ineendringt, dat eene nadere ontleding, zonder benadeeling van het oorspronkelijke, inderdaad onmogelijk is. De teleurstelling, althans, van den Recensent, bij het nemen van zulk eene proeve, verontschuldigt hem wegens het gemis eener verdere uitbreiding. Hij oordeelt te mogen volstaan met de enkele aanbeveling van dit Werk, als een meesterstuk van zamenstelling, waarin de mededeeling van al het merkwaardige, dat de voortgaande wetenschap en kunst, sedert eene reeks van twintig jaren, in het naburige Frankrijk, heeft opgeleverd, het luisterrijkste tafereel der vorderingen van den menschelijken geest

geest bevat. Hij verheugt zich zoo veel te meer over de bijzondere gelegenheid, welke een Hollandsch Geleerde aan zijne Landgenooten heeft verschaft, om zulk een meesterstuk ook in dit Land door den druk mede te deelen, hetgeen gewisselijk in handen dient te zijn van eenen ieder, die prijs stelt op den bloei der letteren en op de beschaving, welke daaruit noodwendig moet voortvloeijen.

Bovenal, echter, vond zich de Recensent, onder de lezing dezes Werks, bij uitnemendheid verrast door een Bijvoegsel, dat deszelfs waarde nog ongemeen verheft. Ondanks de volkomenheid, welke daarin moest geroemd worden, bleef hetzelve, uit zijnen eigen aard, voornamelijk tot Frankrijk zelf bepaald: maar zulks thans, door nadere aanmerkingen omtrent personen en zaken, in het Fransche Verslag voorkomende, op te helderen; ook bij deze zelfde gelegenheid den roem der geleerdheid van alle Landen, maar bijzonderlijk van Holland, staande te houden, en door het voertuig der alom bekende Fransche Taal algemeen te verbreiden; dit voorzeker verpligt ieder Hollandschen letterminnaar aan den man, die zich aan zulk eene belangrijke taak heeft willen toewijden. Het is de Heer J. L. KESTELOOT, dien wij, niet op den titel, maar onder het Voorberigt, niet als den uitgever alleen van het oorspronkelijk Fransche Verslag, maar als bewerker, rangschikker en verzamelaar van dit uitmuntende toevoegsel leeren kennen. Eene letterkundige reis naar Frankrijks Hoofdstad, in de jaren 1806 en 1807, gaf hem gelegenheid tot persoonlijken omgang met vele Fransche Letterkundigen. De naauwkeurige geleerde berigten, ten dien tijde ingewonnen, worden door hem thans medegedeeld. Zij zijn inderdaad een aangenaamst lettergeschenk, en dienen tevens ter aanvullinge van dat vak der Geschiedenis, welk voor ieder Geleerden onontbeerlijk is. Zij maken ons bekend met den rijkdom der kennisse, door gansch Europa verspreid. Zij wekken alzoo van zelve den lust tot uitgebreidere oefening, en (hetgeen vooral zeldzaam is) zij deelen aan uitheemsche Letterkundigen het aandeel mede, welk Holland, ondanks deszelfs beperkte oppervlakte, ondanks de oorlogs-rampen, die hetzelve drukken, hield en bij voortduring blijft houden in den algemeenen roem der letteren.

Onder de menigte van belangrijke Aanteekeningen; welke, even als het Verslag zelf, geen uittreksel toelaten, moet de Recencent bijzonderlijk roemen de uitvoerige berigten wegens de Reis der Heeren HUMBOLDT en BONPLAND, bladz. 256 tot 276; wegens de ontdekkingen van den Heer HAUY omtrent de Mineralen, bl. 280 tot 284; wegens het Galvanismus, door onderscheidene Natuurkundigen, bl. 295 tot 305; wegens de Scheikundigen van alle Landen, bl. 311 tot 323; wegens onze Hollandsche Natuurkundigen, CAMPER, INGENHOUSZ, DEIMAN en anderen, bl. 289, 320 tot 362; wegens de Geschiedenis der Natuur en de Kruidkunde, door vele beroemde Mannen, bl. 379 tot 395, en anderen meer. Slechts eene enkele keer misten wij de namen van Maatschappijen en afzonderlijke Personen uit ons Holland, die in het vak van Wis- en Natuur-kunde (als waarover slechts de Aanteekeningen dezes Deels loopen) met een bijzonder nut hebben gearbeid; zoo als het Leidsche en Amsterdamsche Genootschap der Wiskunde, de Haarlemsche en Zeeuwsche Maatschappij der Wetenschappen, de Heeren AENBAE, VAN BEEK CALKOEN, SPEYERT VAN DER EYK, HENNERT, HESSELINK, UILKENS, en vooral den Heer C. COVENS, wegens deszelfs nieuwe bewerking der Globe, welke zoo wel voor de Aardrijkskunde in haren beperkten zin, als voor de kennis der Hemelligchamen dient: waarbij wij dan ook gaarne van den arbeid des Heeren BLANKEN, omtrent zijne dubbelde Stoommachine, zouden gewaagd vinden. Dan, hoe gaarne zal niet ieder, die het veel omvattende dezer taak kent, soortgelijke uitlatingen over het hoofd zien, welke bijkans onvermijdelijk zijn! Rec. betuigt den geleerden jongen Schrijver, wiens nederigheid hij allezins toejuicht, zijne openbare erkentenis, en ziet met verlangen dat Vervolg der Aanteekeningen op het Verslag der drie overige Klassen van het Fransche Instituut te gemoet, welk tot de voltooijing dezes Werks behoort; terwijl hij gerustelijk durft verzekeren, dat hetzelve, even als dit reeds aanwezige, niet enkel welkom zal zijn aan jonge studerende Personen, ter bemoediging van derzelver lust in de beoefening der Wetenschappen, (gelijk de Schrijver, in het Voorberigt, zijnen arbeid nederig doet voorkomen,) maar zelfs aan dooroefende Veteranen, die, bij zoodanige erinnerin-

gen,

gen, met vrolijkheid terugzien op de baan der letteren, door hun, reeds lang te voren, met eenen mannelijken tred bewandeld. — Met genoegen vernemen wij, dat de Heer KESTELOOT reeds aan een' tweeden druk van dit eerste gedeelte werkzaam is.

EWOUD VAN LODIJKE, *of de Ondergang der Zeeuwsche Stad Romerswaal, Treurspel, benevens eene beknopte Beschrijving der gemelde Stad*, door A. LOOSJES, PZ. *Te Haarlem*, bij A. Loosjes, Pz. *In gr. 8vo.*

Het deerlijk lot, dat, in het begin des vorigen jaars, door eenen verschrikkelijken Watervloed, zoo aan de Stad *Vlissingen* als aan een gedeelte van *Zuidbeveland*, wedervaren is, heeft den Heere A. LOOSJES PZ. aanleiding gegeven tot het vervaardigen van het aangekondigde Treurspel, waarin hij een tafereel schildert van de jammeren, bij gelegenheid van de volslagen en plotselijke vernietiging van het Kasteel *Lodijke* en den ondergang van de oude Zeeuwsche Stad *Romerswaal* in de 16de Eeuw voorgevallen.

In eene fraaije dichtmatige Opdragt aan de Heeren J. SOETEBIER, NS. VAN DER HAGEN NZ., M. SLABBER, A. DS. DE JONGH en L. DE FOUW JZ., *uitmakende de gecombineerde Commissie uit den Raad der Stad Goes, en uit de Secretarissen der Gemeente-Besturen van Zuidbeveland, ter zake van den Watervloed, voorgevallen in den nacht, tusschen den 14den en 15den van Louwmaand* 1808, beklaagt zich de Hr. LOOSJES, als Wijsgeer en Christen, dat het lot hem niet rijkelijker met aardsche schatten heeft gezegend, omdat hij bij het zien der menschelijke ellende de ruime wenschen van zijn hart door eigen nooddruft voelt gestuit; ja, schoon hij niet mort om zijnen stand, wenscht hij zich echter bij Zeelands nood den schat van CROESUS toe.

Doch [vaart hij voort] na dien ijdlen wensch te teuglen, (*)
Beproefde ik, of mijn kunst misschien
In *Zeelands* rampspoed hulp kon biên.
Verbeelding voerde me op haar vleuglen.
'k Zag jammer zonder perk of paal,
'k Aanschouwde 't onheil van het heden
Als in den spiegel van 't verleden,
Bij d'ondergang van *Romerswaal*.

'k Zag,

(*) Moest het niet zijn: *beteugeld te hebben*, of *na het teugelen van dien wensch*?

'k Zag; in dien spiegel, door de golven
'T *Lodijksche* Slot, zoo groot van pracht,
In éénen ijsselijken nacht,
Voor eeuwig door de Zee bedolven.
Ik gruwde, en, siddrend, greep mijn hand
Het speeltuig, om de wisselingen
En waterjammeren te zingen
Van 't fel geschokt *Zuidbeveland*.

En verder:

Ge ontvangt het zeker als mijn offer. —
'T Geringe voordeel, dat er spruit
Uit deez' mijn' arbeid, stort ik uit
Als gifte in uwe liefdekoffer.
Die gift, 'k besef het, is niet groot,
En, schoon het grootst ligt in mijne oogen,
'k Gevoel haar kleinheid, opgewogen
Bij 't zwaar gewigt van *Zeelands* nood.

Maar 'k zegende toch de oogenblikken,
Aan hooger doel, dan kunst gewijd,
Zoo 'k door de vruchten van mijn vlijt
Eén huisgezin slechts mogt verkwikken.
Slechts één ellendigen, door smart
En jammeren ter neêrgebogen,
De tranen van 't gelaat te droogen
Is Hemelzaligheid voor 't hart.

Hieruit blijkt dus het edel doel, hetwelk de Dichter met de vervaardiging en uitgave van dit Treurspel heeft gehad, en op den Titel, waar een allerliefst plaatje de overblijfsels der Stad *Romerswaal* in de 17de Eeuw vertoont, lezen wij, dat deze druk geheel ten voordeele van de door de overstrooming ongelukkig gewordenen uitgegeven wordt.

In het Treurspel zelve vindt men *gedeeltelijk* hetgeen men er in verwachtte — verschrikkelijke en ontzettende tafereelen van eenen allesvernielenden Watervloed, door het fiksch en keurig penseel van onzen werkzamen, vaardigen en met lof bekenden LOOSJES met levendige en stoute kleuren geschetst — treffende tooneelen van jammer en ellende, en schoone, vloeijende, krachtige verzen, die den geoefenden Tooneel-dichter kenschetsen. Gedeeltelijk echter — althans met *Rec.* was dit het geval — wordt men in zijne verwachting teleurgesteld, en men legt, na de lezing, het stuk uit de handen, zonder dat het hart zich volkomen bevredigd gevoelt.

Rec. meent dit voornamelijk te moeten toeschrijven aan het karakter van de hoofdpersonaadje, EWOUD VAN LODIJKE.

De

De geschiedenis, door den Hr. LOOSJES voorgesteld, is ganschelijk verdicht. De Schrijver had dus de handen ruim en was geheel vrij. Hij kon dezelve inrigten, zoo als hij zelf goedvond, en *moest* dezelve zoodanig inrigten, als zij het best konde beantwoorden aan het voorgestelde doel. Dit doel was geen ander, dan om door het schetsen der jammeren van vorige dagen de harten der lezers en aanschouwers te roeren en tot medelijden te bewegen met de deerniswaardige tijdgenooten, welke door soortgelijke jammeren in het ongeluk zijn gestort. Om nu die jammeren van den vorigen tijd zoodanig te schilderen, dat zij eenen zeer levendigen indruk maakten op de gemoederen der tijdgenooten, moest de Dichter zich noodwendig bepalen tot de lotgevallen van bijzondere personen, of van eene enkele familie, en hij heeft, naar het inzien van *Rec.*, *zeer wél gedaan*, om eene schets te leveren van een aanzienlijk en hoogbejaard man, die met zijne vrouw en kinderen van den hoogen top van aardschen voorspoed en schitterenden overvloed, onverwacht en plotseling, in de laagste diepte van ellende en behoefte nederstort; — maar hij heeft *niet wél gedaan*, om dien aanzienlijken en hoogbejaarden man gevoelens en eigenschappen te geven, die de deelneming in zijn ongeluk noodwendig moeten verzwakken en de werking van het medelijden belemmeren. Waarom mogt de hoofdpersoon, bij zijnen aanzienlijken stand, rijkdom en zijne hooge jaren, niet een beminnelijk karakter bezitten? Waarom mogt hij niet een verlicht en verdraagzaam, godsdienstig man wezen? Eene zekere maat van Godsdienst- en sekten-haat zou, misschien, als overeenkomstig met den geest van den ouden tijd, verschoonlijk geweest zijn, den Lezer niet tegen den man vóóringenomen en alzoo het medelijden niet verhinderd hebben. Doch een mensch en Christen (de held van het stuk) welke dien haat zoo ver drijft, dat hij, in het ontzettend tijdstip, waarin men elken oogenblik vreest door de golven te zullen verslonden worden, en zich moest vóórbereiden, om voor het oog van God te verschijnen; in een tijdstip, waarin anders, doorgaans, de menschelijke hartstogten en driften zwijgen — haat, vijandschap en vervolging ophouden — zijne eigene, hem dierbare, dochter *vervloekt*, omdat zij had toegelaten, dat een Ketter (anders een zeer braaf en edel jongeling) dien zij beminde en van wien zij bemind werd, haar van een zeker en naderend verderf bevrijdde — haar redde, terwijl er geene andere redding mogelijk scheen, — wenscht, dat zij met dien redder in 's afgronds kolken moge verslonden worden, — in die vervloekingen, niettegenstaande de redenen en smeekingen van gade, kinderen, vrienden en een eerwaardig Bedienaar van den eigenen Godsdienst, welken hij aankleeft, volhardt, niet alleen, maar nog eene andere onschuldige, omdat zij de vervloekte dochter *noemen* durft, mede vervloekt — en in den

veegen oogenblik, waarin hij den laatsten levensadem zal uitblazen, nog door zijn vloek die dochter wenscht te verpletteren — .... zulk een man moge schrik en afgrijzen verwekken, — de rampen en jammeren, die *hem* bejegenen, kunnen het hart niet roeren; — zijn stug, onverdraagzaam en bitter karakter moet noodzakelijk de werking van het mededoogen verzwakken.

Dit karakter bederft, volgens het oordeel van *Rec.*, het geheele stuk, en het is onbegrijpelijk, hoe een Man, als de Heer LOOSJES, in zulk een tafereel, *tot een bijzonder doel ingerigt*, den hoofdpersoon zoodanig een karakter heeft kunnen geven. Wanneer het oogmerk van den Dichter geweest ware, om de droevige waarneming, *dat Godsdienst- en Sektenhaat nimmer, zelfs niet bij den ondergang van een geheel Land, verflaauwt*, in de ziel der Lezers met levendige trekken te prenten, om daardoor dien haat en den man, welke er mede vervuld is, met eene zwarte kool af te teekenen... dan zou de Hr. LOOSJES geen geschikter karakter, dan dezen EWOUD VAN LODIJKE, hebben kunnen daarstellen. Maar nu — nu het doel was, om het onheil en den rampspoed van een aanzienlijk, rijk en hoogbejaard man en zijne familie te schilderen, om door dat onheil en dien rampspoed medelijden en deelneming te verwekken, niet (q. b. n.) bij menschen van de vorige, onverdraagzame dagen, maar bij meer verlichte, verdraagzame tijdgenooten, nu moest de Dichter dien ongelukkigen man, den eersten persoon in het stuk, tevens beminnelijk en lievenswaardig hebben voorgesteld — dan zou het medelijden gewerkt en de Schrijver zijn doel bereikt hebben.

Overigens bevat het Treurspel veel schoons en voortreffelijks. Het eerste Tooneel is bij uitnemendheid fraai, en het schoone lied, den lof van *Zuidbeveland* vermeldende, doet eene overheerlijke werking. Het is hier vooral voortreffelijk geplaatst, om de dadelijk volgende treurmaar, die de jammerlijke ellende van het eigene vruchtbare en gezegende *Zuidbeveland* verkondigt, te sterker te doen uitkomen. Met moeite weêrhoudt zich *Rec.*, om dit Lied geheel uit te schrijven. Hoe zoet is niet de aanhef!

Holland prijz' zijn klaverweiden,
Roeme op 't zuivelrijke gras,
Zeeland! van dat erf gescheiden
Door een' woesten waterplas;
Uit uw slibben, uit uw stroomen,
Beurt Gij, als *Neptunus* Bruid,
Die de baren kan betoomen,
't Hoofd ten groene golven uit.

Ook de schilderij, door WILLEM in het tweede Tooneel gemaald,

maald, is *op zichzelve* schoon, stout en treffend. Dan bij *Rec.* ontstond de vraag: of die schilderij hier wel gepast ware? Het gezin van EWOUD hield op het slot van *Lodijke* feest, ter eere van een jonggeboren kind, de eerste spruit uit het huwelijk van WILLEM en MAGDALENA, dochter van EWOUD. Dit feest was reeds lang vooraf bepaald; doch WILLEM, de vader van den zuigeling, was er niet bij tegenwoordig, uit hoofde er juist een felle storm woedde, en hij, ambtshalve, bij het Dijkgeregt moest wezen. Terwijl men zich aan eenen, bijna geëindigden, kostbaren maaltijd feestvierend bij elkanderen bevindt, terwijl MAGDALENA het zoo even gemelde lied zingt en hare zuster NELETTA haar op de harp vergezelt, komt WILLEM overhaast binnen en stoort de vreugde met den uitroep:

„Mijn God! — Houdt gij nog feest? Weg, weg met zang en spel!"

Hij hijgt, werpt zich op een' stoel neder; zijne oogen staan verwilderd; hij is doornat en koud, ziet de feestgenooten sprakeloos aan, en brengt eindelijk deze woorden uit:

„Wij vergaan.
Een tweede Zondvloed wast — maar (slechts) weinig', weinige uren,
En 't water overstijgt *Lodijke's* hooge muren.
Gij dartelt hier in vreugd, terwijl Gods stormwind woedt,
Die eiken breekt als riet, en torens wagglen doet."

Na zulk eene hartverbrijzelende tijding, op zulk eene schrikbarende wijze aangebragt, zou men mogen verwachten, dat WILLEM althans, die vreesde, dat het Slot, waarin men zich bevond, binnen weinige uren eene prooi van de golven zoude worden, een gedeelte van den korten tijd, die er ter redding van personen en berging van goederen nog overig was, niet zou besteden aan een nutteloos verhaal van hetgene hem, gedurende zijn afzijn, was wedervaren. In zulke omstandigheden moet een berigt, dat hij zich des middags te paard begaf; dat hij zich haastte, zoo veel hij kon; dat hij zijn paard dikwijls de sporen gaf; dat hetzelve, hoe gespierd en sterk, somtijds verschrikt staan bleef; dat hij eerst benedendijks nog meest den weg had genomen, maar op den kruisweg, die naar *Nieuwland* leidt, den dijk had bestegen enz. enz., in stede van schrik en medelijden te verwekken, den Lezer natuurlijk vervelen en het hart koel laten. Het tafereel, door WILLEM opgehangen, is — *Rec.* herhaalt het — *op zichzelve* wel schoon en uitmuntend geschetst, en het doet der kunst van den Heer LOOSJES eere aan; doch het is hier de plaats niet voor zulk een tafereel. In zulke gevaarvolle, verschrikkelijke oogenblikken mag men niet schilderen. [*Rec.* herinnert zich hier bij (sans comparaison evenwel) den Dichter in den Wandsbekker Bode, die, terwijl hij een schip ziet vergaan, eene Elegie maakt, het gekerm der schepelingen en

het medelijden van zijn hart schildert.] Een tafereel van bijkomende omstandigheden wekt *dan* geen belang. Men vraagt niet, hoe het ongeluk is ontstaan, men verlangt slechts te weten, hoe groot het werkelijk is; men vraagt niet naar hetgeen reeds verloren is, naar de middelen, die reeds ter redding zijn aangewend, maar denkt aan hetgene nog kan behouden worden, en ziet uit naar middelen, die ter redding kunnen worden aangewend. Inderdaad, men heeft moeite, om 85 regels te lezen, voor men aan den raad komt:

„ Vlugt, daar de Godheid nog dat uitstel wil gehengen,
Vlugt allen, eer de Zee u in dit oord verrast!"

GODEFRIED, Proost van het Klooster Mariënhof, heeft een uitmuntend karakter, en de gevoelens van dezen eerwaardigen Man steken niet weinig af bij die van EWOUD VAN LODIJKE en eenige andere Kloosterlingen. Onder andere heeft *Rec.* bijzonder behaagd het tooneel, waar de Proost met de Kloosterbroeders raadpleegt, om op de beste wijze het omgelegene land hulp te bieden. *Rec.* besluit deze beoordeeling met de opgave van eenige regels uit dit tooneel, waarin de gevoelens van domme, bekrompene Monniken en die van een' verlichten, menschlievenden Bedienaar van den Godsdienst treffend geteekend zijn.

VIERDE KLOOSTERBROEDER.

Gij spreek(t) mij naar mijn hart. Heel *Zeeland*, uitgespat
In wellust zonder toom en spoorelooze boosheid,
Word' slapend overstelpt en sterve in zijn zorgloosheid!
't Brooddronken *Romerswaal*, *Lodijke*'s dartel Slot,
Had sedert eeuwen reeds des Hemels toorn bespot.
Waar klom de wellust ooit op trotscher zegewagen,
Dan waar der rossen hoef met zilver wordt beslagen,
Waar paardentuigen stijf van gouden platen staan?
Met blijdschap zie 'k dat tot in 's afgronds nacht vergaan.
Als bliksems zal dat goud bij 't vuur der helle blinken.
En schoon mijn taal misschien te streng in 't oor moog klinken
Van zulken onder ons, die toefden bij die praal,
Op 't weelderig *Lodijke*, in 't prachtig *Romerswaal*;
Dat ze in dien spiegel zien, en leeren, wijl zij beven,
Dat 's Hemels zwaard, hoe lang, niet steeds blijft opgeheven.

GODEFRIED.

ô Broeders! 't Is genoeg. 'k Heb mij geweld gedaan,
Gezwegen, om te zien, hoe ver uw drift zou gaan.

Hoe

Hoe ver verbolgen waan, bekrompen liefdeloosheid,
Hoe ver schijnheiligheid, verblind voor eigen boosheid,
Hoe ver de dweeperij, die in haar luchtgebouw
Van ijdle teekens droomt, uw' geest vervoeren zou.
Ja zelfs ontzaagt gij niet al dreigend mij te honen,
Wiens rang en grijze kruin gij eerbied moest betoonen.
Mij, jegens u en elk met zachter geest bezield,
Verwijt gij, hoe 'k mij soms te *Romerswaal* onthield;
Hoe 'k op *Lodijke's* Slot in vreugde en vriendschap deelde,
Terwijl gij nijdig smaalt op zwier, op pracht, op weelde,
Die gij bij naam slechts kent, en schept uit zotternij,
In uw vermetel brein, een God zoo zwak als gij;
Een God, wien kleinigheên als Kloosterbroeders belgen,
Die wellust smaakt, als gij, in straffen en verdelgen.
Helaas! hoe diep beklaagt mijn Christelijk gemoed
Elk mensch, die, wijl hij zelf in 't slijk der zonden wroet,
Zich in den regterstoel durft zetten van de Godheid,
En daar zijn broeder doemt vol trotschheid, nijd en zotheid,
Ja met verwaandheid zich ver boven hun verheft,
Die hij in boosheid en in misdaân overtreft.
Ach! hoe beklaag ik mij 't verlies van zoo veel uren,
Met ijdel onderwijs versleten in deez' muren,
Daar gij van nedrigheid, van de Evangeliewet
Der liefde wijd vervreemd, met d'ouden geest besmet
Van trots en eigenbaat, op uwen stand vermetel,
Rampzaalgen doemt en vloekt, als zat gij in Gods zetel.
Ach waarom volgde ik niet het voorbeeld en de leer
Van 't licht der wijsheid, van den grooten DESIDEER,
Toen hij mij afried, om in sombre Koorgewelven,
Voor deugd, geluk en vreugd, een eigen graf te delven,
Waar, hoe eerwaardig ook in uiterlijken schijn,
De kleedren wit als sneeuw, als roet de harten zijn.
Beklagend nog de keus des jonglings in mijn grijsheid,
Vereer ik daaglijks meer ERASMUS deugd en wijsheid.
Volhard, kleinhartig volk! voor 't licht der wijsheid schuw,
In waan en bijgeloof. — Wie is er onder u,
Die met me of op mijn spoor, spijt vloed en onweêrsvlagen,
Zich in de kloosterschuit op 't schuimend nat durft wagen?
Die, steunende op Gods hulp, uit Christlijk medelij,
Rampzaalgen redden wil, die schaar' zich aan mijn zij. —
Hoe! treden er niet meer dan twee der Broedren nader!
Vergeef dien stuggen geest uw kindren, goede Vader! —
Maar toeven wij niet meer! komt, braven! spoedt u voort. enz.

Achter het Treurspel heeft de Heer LOOSJES eene beknopte Geschiedenis van de Stad *Romerswaal* gevoegd, die den Lezer, en inzonderheid den Beminnaar der Oudheid, voorzeker aangenaam zal zijn.

MAR-

MARTIN LUTHER, *of de Aanvang der Hervorming. Treurspel. Naar het Hoogduitsche van* WERNER, *vrij vertaald door* A. FOKKE SIMONSZ. *Met zes Platen. Te Amsterdam, bij* H. van Kesteren. *In* 8*vo.*

Kakelbonter Tooneelspel, (want waarom zulks *Treurspel* heete, bevroeden wij niet,) met meer dan twintig sprekende en nog meerdere zwijgende Vertooners, kwam ons ter naauwer nood onder het oog. De waardige Kerkhervormer, dien men niet naar onze zeden, maar volgens de gewoonten van zijn land en tijd moet beoordeelen, komt alhier, zoo als het heet, ook getrouwelijk voor, doch inderdaad hier en daar zoo zonderling, dat men bijkans genoodzaakt wordt, om den hoogen ernst, dien het stuk echter bedoelt, met eenen spottenden lach te verwisselen. Het was voor den Schrijver niet genoeg, hem in zijne eigenlijke kracht te doen kennen; maar schetst hem als smakelijk etende, hartelijk drinkende, slapende, verstrooid van gedachten, bezig met het vertalen der Psalmen, woelig, standvastig en dolzinnig. Of zulks geschikt zij, om den held van het stuk te vereeren? twijfelen wij zeer. Ook is het zoo vol van Episoden, dat derzelver menigte ligtelijk een tiental andere Tooneelspelen zoude kunnen verzadigen. Van dien aard, bij voorbeeld, is het 1ste Tooneel des 1sten Bedrijfs van de Mijnwerkers te Freiberg, alleenlijk aangevoerd, om den Lezer met LUTHER's Vader bekend te maken. Zoodanig is, in het 2de Tooneel, het Nonnenklooster te Wittenberg, welk aldaar op des Keurvorsten bevel wordt opgeheven, terwijl, in het 5de Bedrijf, aldaar nog een Lijkdienst geschiedt. Zoo ook is, bovenal, het aanstootelijk tafereel van enkele Nonnen, die het Klooster verlaten, en meer aan eenen aardschen, dan hemelschen, Minnaar denken, en een paar Dweepsters onder dezelve, die onzen LUTHER en deszelfs Bedienden, THEOBALD, gansch niet onverschillig aanzien, gelijk zij wederkeerig oplettend behandeld worden. Maar genoeg: een paar tooneelen zijn slechts aan LUTHER, als Hervormer, gewijd: al het overige, in een stuk van 144 bladzijden, is episode en kostuum. Ook de zes Platen zijn even bont, als de inhoud. Waartoe zulk een ellendig mengelmoes vertaald? De Vertaler, 't is waar, noemt het in zijn Voorberigt *dramatische Zamenspraken*, en poogt dit *Treurspel*, waarin hij nog veel wegliet, als zoodanig te verontschuldigen. Wij laten zulks voor zijne rekening.

ALI-

ALINE VAN RIEZENSTEIN, *door* AUGUST LAFONTAINE. *Iste Deel. Met Platen. Te Haarlem, bij* F. BOHN. *In gr. 8vo.* 348 *Bl.*

Al wederom een Roman van den ook bij ons geliefkoosden Schrijver, die, naar ons oordeel, in geenerlei opzigt voor een zijner vorigen behoeft te wijken. Een geschrift, dat het ware en goede diep gevoelen doet, vol van duidelijke blijken van naauwkeurige kennis van het menschelijk hart, en de regte wijze, op welke men dat hart naderen en veredelen kan. De Baron VAN RIEZENSTEIN treedt te voorschijn, een uitmuntend mensch, maar een Zonderling, zonder ondervinding, in de natuur opgegroeid, door niets dan goede menschen omringd, die hem allen met den allerdiepsten eerbied behandelden. Men had hem lezen en schrijven, voortreffelijk rijden geleerd, en zoo was hij een uitmuntend Jager geworden; dit was zijne geheele opvoeding. Op zijne goederen plantte, bouwde en jaagde hij, zag op orde en regt en zedelijkheid. Hij was voor zijne Boeren een gestreng Heer, wanneer zij misdaden begaan hadden, maar voor den ongelukkigen een Engel, een hooger wezen vol zegen en weldadigheid. Het voorval is regt grappig, toen zijne Zuster, eene Dame van het Hof, hem overvalt, juist daar hij zich door zijne onderdanen laat huldigen; zij ergerde zich schrikkelijk over de weinige wereldkennis en het onbeschaafde van haren Broeder; echter hadden zij elkanderen hartelijk lief. Zij maakt hem begeerig naar groote daden en roem. Daarom trekt hij dan ook met zijnen bedienden de wereld in. Natuurlijk verwacht men wonderlijke voorvallen, en wordt in die verwachting ook niet te leur gesteld; maar bij iederen stap, dien de Baron doet, dwingt hij ons tot meerdere hoogachting en liefde. Uitmuntend beviel ons het geval in zekere kleine stad, waar de Baron eene arme onbekende vrouw, haar hulpeloos kind en haren ouden bedienden ontmoet. Hoe hij het geval verneemt, helpt, wegreist, weeromkeert, en zichzelven maar niet kan voldoen, het kind opneemt, de vrouw en bedienden prachtig begraven laat, al wat daar bij voorvalt, in één woord alles, tot de kleinste bijzonderheid toe, is hier zoo fraai en aandoenlijk, zoo karaktermatig en aardig geteekend, dat wij ons niet herinneren in langen tijd iets gelezen te hebben, dat ons even zeer trof. Door dit geval wint de Baron nu niet alleen een kind, maar ook eenen vriend en eene beminde. BUOL is een arm, maar een braaf en in alles geoefend uitmuntend mensch; hij wordt, onder den titel van Secretaris, des Barons reisgezel; de beminde is een meisje, waarvan men weinig verneemt, dan dat zij beminnelijk en goed is; zij verdwijnt spoe-

dig,

dig, en iedere nafpeuring, hoewel onvermoeid en met geestdrift in 't werk gefteld, (want ROSALIA was reeds vroeger ook voor het hart van BUOL belangrijk,) is te vergeefs. Dan in het Bad in *Pyrmont* wordt ROSALIA onverwacht gevonden, en hoewel hare familie onbekend blijft, fchijnt de Baron op het punt van zijn geluk. Maar het meisje raakt wederom weg. Dit geeft ongelukkig aanleiding tot ongenoegen tusfchen den Baron en BUOL. De Baron had haar zien wegleiden, en in de grootfte vertrouwelijkheid, door eenen VAN SOOLEN, een vriend van BUOL; deze verdedigt hem, hoe zeer al de fchijn hem tegen was; hij kent zijnen vriend te wel, dan dat hij hem voor fchuldig kan houden. Dit veroorzaakt ongenoegen en fcheiding. Intusfchen kon de Baron, die nu alles verloren had, het ook niet lang uithouden op zijne goederen; hij treedt in den krijgsdienst, maar, wegens zekere zeer eerlooze zaak van eer met eenen Majoor, neemt hij weldra zijn affcheid. Te huis intusfchen heeft hij geen rust; zoo ontmoeten wij hem aan het begin van dit Werk, waarop dan het verhaal van de nu aangestipte vroegere gefchiedenis volgt; hij begeeft zich nogmaals op reis, en wel vooral om zijnen BUOL op te zoeken, en met hem te verzoenen. Deze, die ook zonder zijnen nieuwen vriend niet leven kon, kwam hem met dezelfde bedoeling te gemoet. Een paket brieven aan BUOL, door den Baron ontvangen en al dien tijd ongeöpend bewaard, geeft nu opheldering. VAN SOOLEN was niet de verleider, maar de broeder van ROSALIA, en had haar naar hare moeder gebragt; zij is ALINE VAN RIEZENSTEIN, de heldin van deze gefchiedenis. De belangrijke gefchiedenis van deze Familie wordt nu verhaald, en in het midden van dit aandoenlijk verhaal wordt dit eerfte Deel gefloten.

Wij willen iets ter proeve geven, waaraan men LAFONTAINE herkennen zal. Na het gefprek des Barons met zijne Zuster, dacht hij lang na, langs welken weg roem te verkrijgen was: hij fprak er eens over met zijnen eerlijken bedienden SAMUEL.

„Ja, goede Hemel, uwe Genade, riep SAMUEL: wie opwaarts wil in de wereld, dien zij de Hemel genadig! Want alle willen zij opwaarts! Alle!"

„Hoe dan echter — vroeg de Baron nieuwsgierig."

„Hoe? riep SAMUEL, hoe? dat *hoe* begeer ik geen Christenmensch te gunnen. De eene kruipt op handen en voeten als een hond opwaarts, de — "

„Foei! SAMUEL. Gij liegt! Hoe kwam een mensch aan het kruipen als een hond?"

„Ja, uwe Genade, anders niet. Wie opwaarts wil, moet vleijen, likken, opwachten, opzoeken, kwispelfteerten als een hond, of zacht in het donker weg kruipen als eene padde, of hij moet zich opwaarts koppelen, of opwaarts huwen, of zich opwaarts bedriegen, lasteren, wanvoegden, indien het

zijn

zijn moet, of zich opwaarts koopen. Dit helderde SAMUEL met een paar voorbeelden van het voormalige hof op."

„ Voor den duivel, riep de Baron: karel gij liegt, geloof ik. Er zal toch wel iemand zijn, bij voorbeeld, zoo als mijn Vader —"

„ SAMUEL glimlachte. Uwe Genade, dat was zulk een toeval, dat alle eeuwen maar eens gebeurt, en toch was het eigenlijk het huwelijk, Het heet immers, de goede werken maken niet zalig. Ik weet niet of het zoo eigenlijk waar is, want regt in het hoofd wil het mij niet, uwe Genade."

„ De Baron nam een zeer nadenkend gelaat aan. Gij hebt gelijk SAMUEL, mij wil het ook niet in 't hoofd."

„ Maar is het waar, wilde ik zeggen, uwe Genade, dan is het op aarde even als in den Hemel, want met goede werken heeft 't op aarde nog niemand ver gebragt. Daar was een oude kanzelarijbode, die zeide altijd: wat eerlijk? wat geleerd? wat —"

„ Al genoeg. Gij kunt nu gaan." enz.

Wij meenden den Lezer nog iets mede te deelen, aangaande de lotgevallen en het karakter van BUOL, dan wij zien dat het te uitvoerig is; zie hier eene proeve, hoe hij met den Baron omging. Het gesprek betrof de groote wereld:

„ De kleine wereld, Mijnheer Baron, wanneer ik haar met de groote vergelijk, het snijderswerk daar aan, en de bevalligheid, welke er de dansmeester aan geeft, daar af gerekend, is niet een haar armzaliger. Zij arbeiden hier en daar om van het leven ontslagen te worden, en wenschen het steeds terug. Ieder mensch kon zijn Paradijs hebben, met den levensboom midden daar in; maar zij zondigen alle, juist zoo als onze eerste ouders, want ieder wil meer zijn, dan hij is, dan hij zijn kan, en daaraan waagt hij paradijs en alles. Ieder wil eten van den boom, waarvan hem verboden is te eten. De werkman wil een armstoel, de winkelier een sofa, de koopman rijtuig, de kapitalist eene zitplaats op de hooge trappen van den troon, die daarop zitten, willen een troon, en de troonbezitter wil alles. En toch verdwijnen in eene eeuw driemaal de menschengeslachten van de aarde; zij zetten echter hunne pogingen zoo ernstig voort, als ware er geen dood, als ware dezelve slechts boerterij. De Benedictijnen bewijzen, dat hunne stichting en het huis *Oostenrijk* van den Romein ANICIUS afstammen. Daar ziet men de dwaasheid." „ Hier fronsde de Baron het voorhoofd; met de oude familien wilde hij niet hooren spotten. Het huis *Oostenrijk* is zoo oud als het mijne, zeide hij met een donker gelaat. Niet ouder dan het mijne, antwoordde BUOL schielijk. En ware ik zoo rijk als ik arm ben, dan voedt ik mijnen Geschiedschrijver, die het der wereld in een foliant bewees. Hij gaf toch den eersten mensch een wapen, drie vijgenbladen, en dat in ernst."

Hoe?

„ Hoe? in ernst? hoe? vraagde de Baron."

„ In allen ernst, met eene Vrijheidskroon daarboven. Gij ziet, Mijnheer Baron, dat ik van Adam afstam, dus kan mij niemand beletten zijn wapen te nemen — hier werd de Baron nog gemelijker — zoo mij eens de duivel des hoogmoeds, ging BUOL voort, bezit, en juist waartoe het Adam gebruikte, om mijne naaktheid te bedekken. Want naakter, jammerlijker naakter kan toch geen mensch zijn, dan hij, die zich met allen ernst op de verdienste zijner voorvaderen beroept."

„ Hier ontving de Noorman de sporen, en weg vloog hij. Rijd maar, zeide BUOL, goede man, rijd maar. Gij schudt den pijl niet af."

„ De Baron bleef een uur lang vooruit, geheel alleen; hij was in diepe gedachten. Eindelijk zeide hij: de duivel, eindelijk heeft hij toch gelijk, en zulk een stamboom is eindelijk ook niets dan een opschrift op een eerepoort, waarvan ik niet een letter, niet een puntje boven de *i* verdiend heb." Waarop de Baron hier zinspeelt, leze men in het Werk; wij gaven enkel eene proeve, van welk eene waarde BUOL voor den Baron was. „ Waarom, zeide hij bij zichzelven, waarom zou ik u niet geven, wat ik beters heb, goede man? Gij zijt het waardig, dat ik zelfs uwe vriendschap waag; al moeten wij ook van elkander scheiden, dan scheiden wij als vrienden, welke door een hard noodlot, niet door hun hart, gescheiden worden, en het zaad, dat ik in uwe ziel strooi, zal evenwel opgaan."

Mengelgedichtjes, geschikt tot Voorschriften voor de Jeugd in de Scholen, door T. C. BEILANUS, *Leeraar bij de Hervormden in Paesens. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer.

Wanneer Christen-Leeraars op het Land op zulk eene wijze mede arbeiden, om, reeds van de eerste Schoolopvoeding af, goede zedekundige beginselen aan de Jeugd in te prenten, dan vereeren zij inderdaad dien gewigtigen stand, welken zij in de maatschappij bekleeden. Dit boeksken is eenvoudig, juist zoo als het naar den titel zijn moet, in eenen regt kinderlijken geest. Dank hebbe des Schrijvers arbeid! Dezelve doet meer af, dan duizend vervelende Predikatiën, welke de lieve Jeugd uit fleur moet aanhooren, en waardoor zij gevaar loopt, om, in rijpere jaren, Kerk en Godsdienst te verwaarloozen. Moge de waardige Man, door een goed vertier en gebruik van dit boeksken, nieuwen lust vinden tot meerdere proeven voor eenen meergevorderden leeftijd der Jeugd!

No. VIII. bl. 339. reg. 7. staat *Jomados*, lees *Jornados*.

ALGEMEENE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

De Volmaaktheden van den Schepper in zijne Schepselen beschouwd, tot verheerlijking van God en tot bevordering van nuttige Natuurkennis, in Redevoeringen, door J. A. UILKENS, *Art. Lib. Mag., Phil. Doct. enz. Christen-Leeraar bij de Hervormden te Eenrum. IIIden Deels 2de Stuk. Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In gr. 8vo. 482 Bl.*

De *Dwaas zegt in zijn hart, er is geen God.* Dit laat zich begrijpen. Een Dwaas toch is niet slechts een onverstandige, wiens zielsvermogens ontoereikend zijn om de grootheid Gods in de werken der Scheppinge op te merken, maar een ondankbare, die de oogen des verstands moedwillig sluit voor de alom doorstralende blijken eener Opperste Wijsheid en Liefde, en, wegens een bedorven gemoed, het aanwezen eenes Almagtigen Bestuurders vreest te ontdekken. Dat zulke Dwazen het bestaan van God ontkennen, of althans voorgeven te dien opzigte geene overtuigende gronden te bezitten, laat zich oplossen; maar veel moeijelijker is het verschijnsel te verklaren (waarmede de ondervinding ons echter heeft bekend gemaakt) van mannen, die hunne hoofdbezigheid maakten van de Sterre- en Natuurkunde, en zich echter onder de bespiegelende Godloochenaars rangschikten. Zij toch konden niet voorbijzien de orde, schoonheid en nuttige inrigtingen, waarover zij telkens gedwongen werden meer verbaasd te staan, naarmate zij dieper indrongen in de geheimen der Nature. Zij konden niet onbekend blijven met de werking der eenvoudige middelen ter bereiking van zoo groote en veelvuldige als heilzame oogmerken. En dit ziende, dit bewonderende, hoe is het mogelijk, dat zij desniettegenstaande bij het werktuigelijke in de oorzaken en gewrochten zich alleen konden bepalen, zonder opgevoerd te worden ter eerbiediging eener Opperste Wijs-

Wijsheid en Liefde; zonder erkentenis van eene Almagt, die sprak en het was er, die gebood en het stond er! Hier schijnt dan ook te gelden het gemeene spreekwoord, dat de uitersten elkander aanraken, alzoo, in het voortbrengen van Godverzakerij, de geleerdheid en grondige ervarenis evenzeer vruchtbaar zijn kunnen, als domheid, onverschilligheid of zedeloosheid. In beide gevallen wordt het oog der ziele, hoe verlicht anderzins, door den invloed van verkeerde neigingen of driften beneveld. En 't is niet aan de zielsvermogens zelve, niet aan de geleerdheid en grondige kennis, maar aan deze verblinding toe te schrijven, dat velen niet hebben doorzien Gods eeuwige kracht en heerlijkheid, die, sedert 't begin der wereld, uit de schepselen konden verstaan worden.

Dat in onze dagen de dwaasheid der Godverzakerij geen veld winne, door de kracht eener Wijsbegeerte, die wel doel en middel in de Natuur ontdekt, doch huiverig is, daaruit tot het aanwezen eener Godheid te besluiten; dat integendeel de verheerlijking des Allerhoogsten bevorderd worde door de uitbreiding eener nuttige Natuurkennis; hiertoe kan zeer dienstig zijn de loffelijke arbeid van den Eerw. UILKENS, door de beschouwing van des Scheppers volmaaktheden in zijne werken. Gelijk in de vorige, zoekt de Schrijver ook in dit Stuk zijn oogmerk te bereiken, door de beschouwingen te gieten in den vorm van onderhoudende Redevoeringen. De Natuurlijke Geschiedenis van het Dierenrijk is het onderwerp der Negen Redevoeringen, welke in dit Deel voorkomen, die bepaaldelijk loopen over de *Amphibiën*, *Visschen* en *Insecten*. Men vindt hier zeer vele, en onder deze ook minbekende, en de nieuwste waarnemingen, met 't gezag van de geaccrediteerdste Reizigers en Natuuronderzoekers bevestigd, tot welker schriften de Lezer gedurig aan den voet der bladzijden gewezen wordt. Wij zullen ons voornamelijk bij de twee eerste Redevoeringen bepalen, waaruit men tot den trant en de waardij der overige zal kunnen besluiten.

De *Amphibiën* prijzen zich in den eersten opslag niet evenzeer aan door het schoone en ons bekend nuttige; velen hebben zelfs voor ons een ontzettend en afzigtig voorkomen; — hieruit echter stoutmoedig tot de onvolkomenheid van des Scheppers gewrochten te besluiten, zou alleen 't gevolg kunnen zijn van onkunde, hoog-

moed

moed of voorbarigheid. Op deze aanmerking, die wij in de Inleiding over de Amphibiën breeder ontwikkeld vinden, volgt derzelver rangschikking, als land en water-dieren, tusschen de vogelen en visschen. Zij hebben longen, even als de vogelen, terwijl de visschen door de kieuwen ademen. Hunne longen zijn echter, daar zij *koudbloedige* dieren zijn, van veel sponsachtiger maaksel dan bij de *warmbloedige* dierklassen, omdat hunne ademhaling zoo geregeld en zoo noodig niet is. Hun koud bloed loopt veel trager om, behoeft niet elk oogenblik schadelijke deelen af te scheiden, noch een nieuw prikkelend vermogen te ontvangen, door de aanraking van hetzelve met de zuurstoflucht in de longen. Van hier dat zij de ademhaling veel langer kunnen ontberen, en veel langer, dan 't Zoogdier of de Vogel, in eene lucht en op plaatsen leven, anderzins geheel ongeschikt voor de ademhaling. Gelijk de uitwendige gedaante, zoo verschilt ook de bedekking, waarmede de Amphibiën bekleed zijn; nu eens is het een slijm, gelijk bij padden en kikvorschen, dan zijn het harde schilden en schubben, gelijk bij schildpadden, hagedissen en slangen, waarmede het ligchaam omgeven wordt. Nog grooter is het verschil in de werktuigen ter beweging, waardoor een gedeelte in *gaande*, een ander in *kruipende* Amphibiën wordt onderscheiden. Zoo taai het leven der Amphibiën is, even zeer kunnen zij uitersten van hitte en koude doorstaan. Schildpadden en kikvorschen kunnen niet slechts eene zware verminking verduren, zonder het leven te verliezen, maar padden kunnen in boomstammen begroeijen, en in 't midden van steenen leven, zonder eenige gemeenschap met de lucht. 't Een en ander wordt door aangehaalde voorbeelden gestaafd. Het Gehoor is bij deze dieren sterker dan het Gezigt. De Reuk heeft geenszins de fijnheid van dat zintuig bij de Zoogdieren en Vogelen. Nog zwakker is de Smaak. Allerstompst het Gevoel. De inwendige vermogens beneden die der warmbloedigen. Doch gelijk men ook in alle deze opzigten verschil vindt bij de Amphibiën zelve, zoo leeren ook de voorbeelden, dat sommigen een goed Geheugen hebben, en anderen op aardigheden kunnen afgerigt worden.

Behalve den winterslaap, hebben vele Amphibiën dagelijks een verkwikkings-slaap noodig. Zij kunnen allen niet willekeurig op het land en in het water leven. Eenigen kunnen alleen op het land, anderen in het water bestaan; terwijl

wijl sommigen een bepaald tijdperk des levens bij afwisseling in beide doorbrengen. Verschrikkelijk en meestal walgelijk zijn de wapenen ter verdediging, dezen dieren geschonken. Het melkachtig huidschuim der Salamanders en Vuurpadden, een bijzondere reuk bij Waterslangen en Hagedissen, en het vergif bovenal der Slangen, kunnen hiervan getuigen.

Aanmerkelijk is het getal der soorten dezer dieren, alzoo bij LACEPEDE meer dan 130 soorten van *gaande*, en meer dan 140 van *kruipende* Amphibiën worden opgeteld. De meesten vindt men in de warme en moerassige streken des aardbols.

Na deze en soortgelijke algemeene en tevens zeer juiste aanmerkingen, gaat de Schrijver over ter afzonderlijke beschrijving van de *Schildpadden* en *Kikvorschen*, waarvan de onderscheidene soorten, hoedanigheden, levenswijze, middelen om voedsel te krijgen, wapenen ter verdediging enz. onderhoudend aangewezen worden; terwijl hij deze Redevoering, gelijk gemeenlijk, besluit met een algemeen overzigt, waarin bijzonder gehandeld wordt over de voordeelen, die zij den Mensch aanbrengen, en wel vooral ten opzigte der Schildpadden.

Ziet daar den hoofdinhoud der *Tiende* Redevoering, de *eerste* in dit Deel. Het onderwerp, de Amphibiën, wordt in de volgende voortgezet, in welke wij vele merkwaardigheden aantreffen nopens de verschillende soorten van Padden, onder welke de Amerikaansche *Pipa* bijzondere aandacht verdient, en wel voornamelijk de wijze der voortteling. ,, Wanneer de wijfjes Pipa — dus schrijft de Eerw. UILKENS — op de gewone wijze hare eitjes gelegd, en het mannetje dezelve bevrucht heeft, vergadert het laatste die met zijne pooten onder den buik, en, alzoo den rug van het wijfje beklimmende, breidt het dit schot aldaar uit, wanneer het niet alleen blijft vastkleven, maar doordien ook de huid van het wijfje opzwelt, en er zich om de eijeren eene soort van kleine cellen vormt, verbindt zich hetzelve met den rug van het wijfje. Daar vormt het zich dan, na verloop van drie maanden, eerst tot gestaarte Kikvorschkoppen, en vervolgens tot volkomene vierbeenige Padden, en verlaat in dien staat den rug der moeder." Bij deze gelegenheid wordt herinnerd, dat Juffrouw MERIAN, aan welke men de eerste waarneming in dezen te danken heeft, benevens andere Natuuronderzoekers zich vergist hebben,

ben, ſtellende, dat het wijfje op den rug ontving of bevrucht werd.

De *Hagedisſen* beſchouwd wordende, liggen de *Krokodillen* 't eerst aan de beurt. Men heeft ſedert onheugelijke tijden getwist, of deze dieren eene tong hebben. De reden hiervan acht de Schrijver gelegen te zijn „ in de vasthechting der tong aan alle zijden van het benedenkakebeen, zoo dat het tongbeen, dat zeer klein en van eene bijzondere gedaante is, haar geenszins tot het einde kan opligten." — Het ei dezer dieren gaat dat der Ganzen in grootte niet te boven, doch zij leggen van 20 tot 24 in één broedſel, en zulks twee- of driemaal 's jaars, waardoor ze onder de vruchtbaarſte dieren mogen geteld worden. De eijeren worden op het zand langs de kusten gelegd, en door de zonnewarmte uitgebroed. — De Krokodil is een verſlindend dier; niet echter zoo zeer uit bloeddorſtigheid, als wel uit behoefte. — Naardien de lippen dit dier ontbreken, en de tanden, die in de bovenkaak 36, in de benedenkaak 30 in getal, kegelvormig, ſcherp toeloopende en in elkander grijpende zijn, daardoor ſteeds zich op eene verſchrikkelijke wijze vertoonen, hebben daaruit de Reizigers, ſchoon zonder genoegzamen grond, eene onverzadelijke wreedheid aan den Krokodil toegekend. Schoon dan de Krokodil, als een koelbloedig Landwaterdier, geene hevige driften hebbe, en alleen uit honger zijne prooi verſlinde, verſlindt hij echter dezelve, en de beſchrijving, welke de Heer UILKENS hiervan geeft, zullen wij overnemen. „ In Zuid-Amerika liggen de Krokodillen op de overſtroomde oevers in de digte bosſchen van bananen en ſtruiken, tusſchen roofvisſchen en andere vraatzuchtige dieren, die elkander beoorlogen. Dikwijls treft men onder dezelven groote Schildpadden aan, die van de roofvisſchen vervolgd worden, terwijl deze den Krokodillen, als de magtigſte van allen, ter prooije vallen. In deze met ſlijk bedekte moerasſen ligt de reusachtige Roover, aan eenen omgeworpenen boom gelijk, en wacht, dus onbewegelijk, met geduld, zoo als van zijn koud bloed te veronderſtellen is, op het gunſtig oogenblik, waarin hij zijnen buit verrasſen kan. Zijne kleur en gedaante misleiden de Visſchen, Zeevogels en Schildpadden, naar welke hij zeer begeerig is. Hij valt ook Schapen, Zwijnen en zelfs Stieren aan, en, in eenen breeden ſtroom voortzwemmende, heeft hij ſteeds het

het hoofd boven water, om op het dier te loeren, dat den eenen of anderen oever te na komt. 'De Ouden beweerden, dat de Hond, steeds voortloopende, uit den Nijl dronk, om het gevaar te ontgaan van, door zich ergens op te houden, van eenen bespiedenden Krokodil verslonden te worden. BRUCE (*) echter ontkent de waarheid hiervan, en doet het als een verzonnen sprookje der Ouden aanmerken. In het water kan de Krokodil zijne volle kracht gebruiken, en beweegt zich, niettegenstaande zijnen grooten stofklomp, met veel gemak, terwijl hij gedurig een dompig gemorrel laat hooren. Op het land is het voor denzelven veel bezwaarlijker voort te komen, en wordt daardoor den dieren, die hij vervolgt, minder gevaarlijk. Nog dikwijls echter heeft het verschrikkelijk schouwspel in Zuid-Amerika plaats, dat men een mensch door één dezer monsters ziet inzwelgen (†), en meermalen zou dit gebeuren, indien zich het dier even snel kon wenden, als in eene regte lijn voortloopen."

Onder de Hagedissen, die meer door schoonheid of voordeel de aandacht tot zich trekken, behoort de *Leguaan*, die, in grooten getale, gevonden wordt in de bosschen van Guyana, in de streken van Cayenne en Nieuw Spanje, en door schoonheid van kleuren, glans van schubben, en vlugheid van beweging, de *heerlijkheid* van bekoorlijk groene velden, prachtige bloemen en schitterende vogels grootelijks vermeerdert.

Na opgave der kenmerken en 't gebruik van den *Leguaan*, wordt der schoone *groene Hagedis*, die in het warme gedeelte van Europa en in de beide Indiën gevonden wordt, alsmede op de Eilanden der Zuidzee, de vereischte lof gegeven, en eindelijk deze beschouwing besloten met de beschrijving van nog drie soorten van Hagedissen, te weten van *den Draak*, den *Salamander* en de *Kameleon*.

Bekend is het, wat men ten aanzien van den *Draak* verzonnen heeft; en wat is dezelve anders, dan een klein zwak hagedisje, 't welk door vliesvleugels in de bosschen van tak tot tak kan fladderen, en dat, als iets bijzonders, drie lange scherp toeloopende zakken of buidels

(*) *Reize naar Abyssinien*, D. I. bl. 50, 56.
(†) HUMBOLDT, *Reis*, Iste Afd. bl. 17.

deels onder den hals heeft, die het naar welgevallen kan opblazen, om zijne uitgebreidheid alzoo te vermeerderen, en zich voor de vlugt geschikter te maken — eene bijzonderheid, welke overeenkomst heeft met de luchtcelletjes der Vogelen.

De *Salamander* kan, gelooft men de oude fabeltjes, in het vuur leven, en alzoo boven alle delfstoffen de kracht des vuurs tarten. Vanwaar dit verdichtsel? De Schrijver zoekt den oorsprong in een melkachtig vocht, 't welk uit de kliertjes en poren dringt, waarmede de anders drooge en ongeschubde huid van deze kleine hagedis bezet is. Dit vocht komt door vrees en angst, vooral door smart en pijn, te voorschijn; zoodat, wanneer men dit diertje op eene kool vuurs legt, dezelve door dit uitvloeijend vocht zal worden uitgedoofd. — Ook heeft dit Dier niets vergiftigs, zoo als de Ouden, gelijk PLINIUS, gesteld hebben.

De *Kameleon* neemt alle kleuren aan, en heeft vandaar dikwijls gediend, om hem, die met alle winden draait, zich naar alle partijen schikt, aan te duiden. — Na eene naauwkeurige opgave van de eigenschappen dezer hagedis, onderzoekt de Schrijver, wat van het bovengemeld gevoelen zij, en denkt te regt, dat ook hier veel overdrevens plaats grijpe; berigtende, op gezag van Reisbeschrijvers en Natuurkenners, dat het dier in vrijheid en goeden welstand eene schoone groene kleur heeft, enkelde deelen uitgezonderd, die bruinachtig rood schijnen. Door vrees, toorn, of ook door warmte, ondergaat het eene verandering. Het groen wordt geel of blaauwachtig; iets, dat, zegt UILKENS, naar alle waarschijnlijkheid voortkomt door het uit het hart naar de uitwendige deelen vloeijend blaauw violetkleurig bloed; zoodat de Kameleon eene verschillende kleur vertoont, naar dat het bloed in eene meerdere of mindere hoeveelheid onder zijne doorschijnende huid is opgehoopt (*).

Nu

(*) Men zie over de kleurverandering van de Kameleon breedvoeriger gehandeld in de *N. V. Bibliotheek*, D. IV. bl. 589. De waarnemingen van HASSELQUIST, in zijne *Reis naar Palæstina*, komen hiermede overeen, met dat verschil, dat hij deze kleurverandering aan de Gal toeschrijft.

Volgens BROWN, in zijne *Nat. Hist. van Jamaika*, en BLUMENBACH, *kleine Schriften*, S. 114. heeft zulk eene kleurverschieting ook bij vele andere soorten van Hagedissen plaats.

Nu volgt eene fraaije beschouwing van de Slangen in het algemeen, en in het bijzonder van de Afgodsslang, Ratelslang, Slang van Whyda, Rhætulslang, Damesslang, groene Slang en Brilslang. Eindelijk een algemeen overzigt, waarin het belang der Amphibiën in de schakel der schepselen, benevens het voordeel, 't welk zij den mensch (schoon minder dan andere dieren) aanbrengen, betoogd en gehandhaafd wordt tegen bedenkingen, uit het afzigtige, verschrikkelijke, verslindende en schadelijke dezer dieren ontleend.

Hieruit zal men weder overvloedige gelegenheid hebben, over de waardij van den arbeid des Heeren UILKENS te oordeelen. Het zoude ons niet verdrieten, soortgelijke uittreksels te leveren uit de Redevoeringen over de *Visschen* en *Insecten*, die, niet minder belangrijk en fraai, de voornaamste en nieuwste waarnemingen over dat gedeelte der Natuurlijke Historie behelzen. Met name zou het der moeite waardig zijn, stil te staan bij het aangevoerde nopens den *Haai* of *Menschenvreter*, welke in de Zee geene mindere verwoestingen aanrigt, dan de Tijger in de Zandwoestijnen, de Krokodil aan den Nijl, en de Slang in de bosschen van Afrika; dan wij moeten daarvan afzien, alleen vermeldende de bijzonderheid, „ dat de Schepper eenige vertraging in den aanval dezes Roovers op zijne prooi heeft willen veroorzaken, door hem te noodzaken, van zich meest altoos eerst te moeten omwerpen, doordien zijn bovenste kaakbeen langer dan het onderste, en de mond als onder den snuit geplaatst is, zoo dat hij slechts den regt onder hem zijnde buit in zwemmenden stand kan grijpen, maar zich anders altijd op den rug moet werpen;" — waarbij had kunnen gevoegd worden, dat de rigting der oogen ten opzigte van den bek niet in ééne lijn is, gelijk bij andere Visschen en Dieren, maar derwijze, dat hij de voorwerpen, die boven hem zijn, aanschouwt, die hij niet grijpen kan zonder zich om te wenden, waartoe de vorm van zijnen staart hem weder ongemeen dienstig is, schoon 't grijpen der prooi hem daardoor dikwijls mislukt. En dit zoo zijnde, zou hij dan den regt *onder* hem zijnde buit in zwemmenden stand kunnen grijpen?

Dit Deel wordt versierd met eene uitslaande Plaat, vertoonende 12 vreemde Visschen, met derzelver natuurlijke kleuren afgebeeld; 1. *De Tabakspijpvisch.* 2. *De Schophaai.* 3. *Het Zeepaardje.* 4. *De Molensteenklomp-*

of Maanvisch. 5. *De gedrogtelijke Zeedraak.* 6. *De Zee-arend.* 7. *De Zeekropper, of borstelige Stekelbuik.* 8. *Het Zeedraakje.* 9. *Een Egelvisch, of Stekelbuik.* 10. *De Zeestier.* 11. *De Zeeduivel.* 12. *Een Hoornvischje.*

Jammer is het, dat dit keurig Werk hier en daar ontsierd wordt door onachtzaamheden bij het nazien der proeven. Geschiedde dit oplettender, men zou niet lezen, bl. 20, *demhaling* voor ademhaling, bl. 150 *talrij e* voor talrijke, bl. 313 *eni waarde* voor eenige waarde, bl. 314 SUART'S voor STUART'S enz. — 't Zijn wel geene grove misslagen, doch die gemakkelijk kunnen worden voorkomen, indien men van dezen kant eene oplettendheid aanwende, die de voortreffelijkheid evenaart van het Werk zelve, waaraan wij het uitgebreidst vertier van harten toewenschen.

Leerrede op het Feest der Hervorming van het Jaar 1807. *gehouden door D.* F. V. REINHARD. *Naar het Hoogduitsch. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1809. *In gr. 8vo. 29 Bl.*

Ook deze Leerrede van den alom vermaarden REINHARD, die ten doele heeft de verdiensten der Hervorming, ten aanzien van het burgerlijke leven, aan te wijzen, was overwaardig, om in onze taal overgebragt te worden. Maar 't doet ons leed te moeten zeggen, dat ook deze vertaalde Preek, even als vele andere in 't Nederduitsch overgezette Leerredenen van dezen boven 't gemeene peil verre uitstekenden Kanselredenaar, al te veel van 't oorspronkelijk Hoogduitsch overbehouden heeft, 't geen echter over het algemeen aan de verstaanbaarheid en bruikbaarheid van de meening van REINHARD niet hinderlijk is.

Eerst geeft de Leeraar een overzigt van de bovengenoemde verdiensten der Hervorming, welke hij toont hierin gelegen geweest te zijn: De Hervorming heeft de eer van het burgerlijke leven gered, heeft de orde in hetzelve weder hersteld, en heeft deszelfs geluk verhoogd. Zij heeft namelijk de eer van het burgerlijke leven tegen de aanmatigingen eener verkeerd begrepene vroomheid, en tegen de mishandelingen eener wilde dapperheid in bescherming genomen en verdedigd; zij heeft de ware betrekking der re-

regeerders en onderdanen weder hersteld, en alle medeleden der Maatschappij tot eene algemeen nuttige werkzaamheid bezield, en heeft ook ware beschaving verbreid over alle standen, en elke bron van geoorloofd genot geopend. Dit alles, met de hem eigene duidelijkheid en klem van overtuigende redenen, in de geregeldste orde beknoptelijk aangewezen hebbende, overweegt hij vervolgens de gewigtige verpligtingen, welke daardoor op ons gelegd zijn. Wij moeten de onschatbare voordeelen, welke het burgerlijke leven aan de Hervorming schuldig is, dankbaar erkennen, naauwgezet bewaren en ijverig vermeerderen. Zoo loopt deze fraaije Leerrede over Matth. XXII: 15—22 af, bij eene gelegenheid, die den helderdenkenden REINHARD, wiens diep nasporende geest telkens weder nieuwe oogpunten van dezelfde omstandigheden weet aan te grijpen, reeds zoo dikwijls aanleiding gaf tot de schoonste behandeling van belangrijke, voor verstand en hart beiden, allernuttigste onderwerpen.

Eene hatelijke uitlegging van sommige in deze Leerrede voorhanden zijnde gezegden, als strijdig met de billijke achting, welke de eene Godsdienstgezindte aan de andere verschuldigd is, en daartoe strekkende, om de grondbeginselen der Protestanten, als onbestaanbaar met de eerbiedenis eens Eenhoofdigen Regeringsvorms, te doen voorkomen; deze onverdiende verdraaijing van de meening van den eerwaardigsten Prediker heeft eenen ongenoemden warmen voorstander van 's mans geschondene eer opgewekt, om eene Fransche Vertaling van deze Leerrede, met bijgevoegde mannelijke verdediging van 't Protestantendom, te Parijs en Straatsburg, in 't voorleden jaar, in 't licht te geven. De Nederduitsche Vertaler had er zich wel van mogen bedienen.

Op den Titel ware *Hervormingsfeest van het Jaar 1807* beter geweest, wijl nu het Jaartal eigenlijk staat op *Hervorming*, in plaatse van op *Feest*.

De Koepokinenting, ter verdediging en aanprijzing van dezelve, genees- en zedekundig beschouwd in eene Kerkelijke Redevoering, door C. P. SANDER, *Leeraar der Evang. Luth. Gemeente te Rotterdam. Aldaar, bij* J. P. Kraefft *en* J. Hendriksen. *In gr. 8vo.*

Redevoering, gehouden op de eerste algemeene Vergadering van het Genootschap ter bevordering der Koepokinenting te Rotterdam, enz. door C. P. SANDER, *Leeraar, enz. Te Rotterdam, bij* J. Hendriksen. *In gr. 8vo.*

De Eerw. SANDER kenmerkt zich in deze beide voor ons liggende stukken als een' warmen vriend des menschdoms, door zijnen ijver voor de bevordering der Koepokinenting, en verdient den opregtsten dank voor zijne welgemeende pogingen ter bereiking van dit lofwaardig oogmerk. Het eerste stuk behelst eene genees- en zedekundige beschouwing der Koepokinenting, naar aanleiding van 2 Kon. VIII: 10, waar wij het antwoord van Elisa tot Hazaël vinden opgeteekend, rakende de genezing en den dood van den Syrischen Koning Benhadad. Vooraf gaat eene breedvoerige *inleiding*, waarin de Leeraar, die de natuurlijke inenting der pokken in vorige dagen als eene groote weldaad der Voorzienigheid beschouwd had, zich voor een ijverig voorstander der Koepokinenting verklaart, en uit de nuttigheid dezer uitvindinge eene ongezochte aanleiding neemt, om dezelve op den Christelijken leerstoel aan te prijzen. Na eene voldoende verklaring van den eenigzins duisteren tekst, beschouwt de Leeraar in het eerste deel van zijne Redevoering de Koepokinenting genees- en zedekundig. Hij ontwikkelt, op eene geneeskundige wijze, de voordeelen der natuurlijke inenting boven de natuurlijke pokken; voordeelen, namelijk, „ten aanzien van een „gunstig tijdstip der inenting, ten aanzien van de ge„steldheid der kinderen, ten aanzien van het minder „getal pokken, ten aanzien van de mededeeling aan „uitwendige deelen, ten aanzien van de gevolgen voor „den volgenden leeftijd, en ten aanzien van de meerdere „kans, om het leven der kinderen te behouden;" waarop hij een kort berigt van de uitvinding der Koepokinenting, en van derzelver hoogere voortreffelijkheid, laat

laat volgen. — Alles is *geoorloofd*, wat niet strijdt tegen *pligt* — de inenting als *geneesmiddel* is heilzaam, eene *weldaad* Gods — de Heilige Schrift *gebiedt* noch *verbiedt* de Koepokinenting, maar prijst op vele plaatsen de zorge voor de gezondheid des ligchaams aan: deze zijn de denkbeelden, welke in de zedekundige en godsdienstige aanmerkingen over de Koepokinenting ontwikkeld worden. Het tweede deel der Redevoering behelst eene oplossing van de meeste bedenkingen, door bevooroordeelden tegen de Koepokinenting gemaakt; hetzelve is volledig en bondig, en laat niets meer te wenschen over. Eene hartelijke toespraak besluit het geheel. Dit is de korte inhoud van dit geschrift. Ons oordeel over hetzelve? Wij zijn er waarlijk eenigzins mede verlegen, daar wij niet weten, of wij dit stuk als eene Verhandeling, of als eene Leerrede moeten beschouwen. De Schrijver noemt het op den titel eene *Kerkelijke Redevoering*; doch ieder, die zich juiste begrippen vormt van het wezen eener *Christelijke Leerrede*, zal met ons moeten erkennen, hoe weinig deze naam voor dit opstel past, waarin het geneeskundige met het godsdienstige zoo wanvoegelijk wordt vermengd. Wij houden het geenszins voor ongepast, om de Koepokinenting, en andere als heilzaam beproefde middelen, op den Christelijken leerstoel aan te prijzen; maar wij keuren slechts de *wijze* af, waarop zulks in dit geschrift geschiedt. De hier gebezigde geneeskundige bewijzen zijn op zich zelfs voldingend, en zouden in den mond van den Heer SANDER, als medelid van het Rotterdamsche Genootschap ter bevordering der Koepokinenting, zeer wel hebben gepast; maar zij behooren niet gebruikt te worden op den prediktoel. Wil de Leeraar des Christendoms de Koepokinenting op den kansel aanprijzen, dan moet hij dezelve, als *heilzaam geneesmiddel*, reeds als bekend veronderstellen, of zich op de ondervinding beroepen. Het is voornamelijk, ja eenigljk zijne zaak, om dit middel, door de ondervinding als heilzaam beproefd, aan te dringen met godsdienstige beweegredenen, en de gemoedsbezwaren van bevooroordeelden uit den weg te ruimen. Deze zijn de grenzen, welke hij niet mag overschrijden, zonder zich in een vreemd gebied te begeven, waar zijne uitspraken geen gezag meer hebben.

Het tweede stuk van denzelfden Schrijver heeft beter hou-

houding, dan het eerste. Het is eene Redevoering, gehouden op de eerste algemeene Vergaderiug van het Rotterdamsche Genootschap ter bevordering der Koepokinenting, strekkende ten bewijze, „ dat er eens een tijd „ geweest is, dat men van deze vuile en walgelijke ziek„ te, namelijk de zoogenoemde Kinderpokken, in ons „ werelddeel niets wist, en dat er ook eens een tijd kan „ geboren worden, waarin zij geheel ophoudt (zoo als „ in Chili, Guinea, St. Helena, Louiziana, Majorca „ en elders, waar men dezelve reeds voorlange heeft „ verbannen) of ten minste vooreerst niet meer zoo „ zeer woedt, of zoo zeer gevaarlijk is."

De eerste stelling wordt geschiedkundig bewezen, zoo van het oostelijke, als ook van het westelijke gedeelte onzer aarde. Vervolgens toont de Schrijver, dat de *oorzaak* der pokken, de *pokstof*, *niet in ons bloed*, of *in de natuur van ons ligchaam* zit, noch *in de lucht geteeld*, maar door *aansteking* en *besmetting* voortgeplant wordt. Als het éénige middel ter wering van dit kwaad wordt opgegeven „ *de met pokstof bezwangerde of be*„ *smette lucht op een' goeden afstand van de gezonde* „ *menschen te houden*, en de gezonde buiten alle ge„ meenschap met de pokzieke te stellen, of, met één „ woord, gebruik te maken van hetzelfde middel, dat „ men in de pest gebruikt." Hierop volgt de opgave van eenige middelen ter uitroeijing der Kinderziekte, waarvan velen ernstige behartiging verdienen, namelijk, het oprigten van Pokkenhuizen ter bezorging van allen, welke door de natuurlijke pokken zijn aangetast, het noodzaken der Geneeskundigen ter ontdekking van alle pokkenkranken, het afsnijden van alle gemeenschap dezer zieken met gezonden, het verbieden der gewone inenting met kinderpokstof, het vragen van gezondheidspassen, het onderzoeken der binnenloopende schepen, enz.

Naar keurigheid van stijl en taal zoekt men in deze beide stukken te vergeefs.

Leerredenen, uitgesproken bij gelegenheid van den jongstleden Watersnood en van den onlangs gehouden Dank- en Bededag, door H. VAN WOUDENBERG, *Predikant te Culenborg. Te Utrecht, bij* de Wed. J. van Terveen en Zoon. 1809. *In gr. 8vo. 99 Bl.*

Leerrede over 1 Petrus V: 6. *gehouden voor de Gemeenten van Waardenburg en Nerijnen, na den verwoestenden Storm en Watervloed, op den* 12 *Febr.* 1809, *door* G. BENTHEM REDDINGIUS. *In 's Hage, bij* de Erve J. Thierrij en C. Mensing. 1809. *In gr. 8vo. 20 Bl.*

Wij voegen deze Leerredenen te zamen, als met hetzelfde oogmerk uitgesproken en door den druk algemeen gemaakt; deels, namelijk, om, door de mondelijke voordragt, iets ter vertroosting en verbetering bij te dragen; deels, om, door de winst op het debiet derzelven, ter verligting van den drukkenden nood veler lijdenden iets toe te brengen. Beide Leeraars dunken ons, voor de opgevatte taak te zijn berekend. Beiden hebben ieder hunnen stijl; de Eerw. WOUDENBERG eenigzins levendig en zwellende, waardoor hij, nu en dan, misschien wat al te sterk schildert. De Eerw. REDDINGIUS, ons uit andere schriften bekend, is meer bedaard, doch de voordragt evenwel niet ongevallig. Wat den laatstgenoemden aangaat, zijn Eerw. neme het ons niet kwalijk, dat wij niet konden nalaten, eenige bevreemding te gevoelen over 's Mans vrees, dat er wel Boekbeoordeelaars konden gevonden worden, wien zijne Leerrede onmogelijk zoude kunnen voldoen, als dezelve „met het koele verstand beoordeelende, zonder „zich in den toestand te kunnen verplaatsen, waarin „hij bij het opstellen en uitspreken zich bevond; en „dat de zoodanigen in staat zouden zijn om met een enkel woord of pennestreek het debiet van dezelve „zoodanig te verhinderen, dat er weinig voordeel „door de openbare uitgave voor zijne Gemeente konde „behaald worden." Het is zoo, op den afstand, op welken wij van het tooneel der ellende, ten tijde als het geopend werd, ons bevonden, en die het sedert nog niet aanschouwd hebben, konden, volgens de ge-

aard-

aardheid der menschelijke nature; de rampzaligheden niet dien roerenden indruk verwekken, als op iemand, die daarvan ooggetuige geweest is, en er zelve, zoo als wij vernemen, bij geleden heeft. Maar, evenwel, kan wel eenig Lezer, kan wel eenig Recensent ondersteld worden, zoo koud van hart te zijn, dat hij, indien hem in de onderhavige Leerrede, met een zoo Christelijk oogmerk opgesteld, uitgesproken en ter perse gegeven, al iets minder naauwkeurig gesteld voorkwame, de omstandigheden des Redenaars niet in aanmerking zoude nemen, en geene pligtmatige inschikkelijkheid gebruiken? Neen, Eerw. REDDINGIUS, wiens schriften wij altijd, als die van een man van oordeel en goeden smaak, met genoegen hebben gelezen, hier is uwe, in zich zelf loffelijke zucht, ook voor den tijdelijken welstand uwer Gemeente, uw gezond oordeel eenigzins voorbijgeloopen. Want toch beide Gelegenheidsredevoeringen, zoo van den Eerw. WOUDENBERG als die van REDDINGIUS, hebben wij met genoegen en tot stichting gelezen. Terwijl beiden zich verzetten tegen het denkbeeld, alsof hier aan eigenlijke strafoefening zoude moeten gedacht worden, zijn zij het, echter, met elkander eens, omtrent de gevolgen tot opmerkzaamheid en zedeverbetering, welke uit de verwoestende gebeurtenis kunnen worden afgeleid. „Eigenlijke vergelding,” zegt de geachte REDDINGIUS, „eigenlijke straf was het toch niet, M. H.! want, te „midden van de rampen, zien wij Gods sparende en „verschoonende goedheid duidelijk doorstralen. Neen! „het is eene zware vaderlijke tuchtiging, het onheil „dat ons trof — eene zwaardere tuchtiging, dan wij „tot hier toe ondervonden, omdat zachtere waarschuwingen niet hielpen.” Even omzigtig spreekt ook de Eerw. VAN WOUDENBERG, daar hij, gezegd hebbende, dat de overstrooming zekerlijk, onder het Goddelijk albestuur, eenige bedoeling zal gehad hebben, er nevens voegt: „Maar wat mag God er dan wel bepaaldelijk „mede bedoelen? Wie is stout en vermetel genoeg, dat „stellig te willen bepalen? Ik niet, M. V. — Ik „beken veeleer, dat er voor mij over dit gedeelte van „Gods bestuur eene groote donkerheid verspreid ligt, „die eenen Christelijken geest vereischt, om eerbiedig „te berusten in den tegenwoordigen weg, dien de hooge God houdt, met de inwoners van dezen zoo jam-

„mer-

„ merlijk geteisterden oord." Gaarne hooren wij Christen-Leeraars zulk eene taal voeren, als ſtrookende met de menſchelijke kortzigtigheid, welker niets minder betaamt, dan meesterachtige uitſpraak over de oogmerken van Gods handelwijze met het menschdom; dienende daarenboven ter afwisſching van de blaam, den Christen-Leeraren in het algemeen wel eens aangewreven, alsof *allen*, dier kortzigtigheid ongedachtig, het indringen in de geheimenisſen des Almagtigen zich zouden veroorloven.

Veel goeds en opwekkelijks bevat ook de Bededags-Leerrede van den Eerw. VAN WOUDENBERG, naar aanleiding van het verhaal wegens JEZUS, *dat hij, nabij Jeruzalem komende, en de ſtad ziende, over dezelve weende.* Ernſtig dringt hij aan op vernedering en verbetering van zeden; ſtreng is hij in het beſtraffen, misſchien, nu en dan, dunkt ons, wat al te ſtreng, en aldus bij ſommigen minder doeltreffende, volgens den regel, dat, die te veel bewijst, niets bewijst. Ook vragen wij, of het niet eenigzins te groote aanmatiging is, wanneer de Eerw. VAN WOUDENBERG, zijnen toehoorderen hebbende te gemoet gevoerd: „ wanneer ik u veel onaangenaams on„ der het oog breng — en u overtuig, dat gij door „ uwe ongeregtigheden welligt medegewerkt hebt aan de „ verwoesting van uw Vaderland," er nevens voegt: „ denkt dan dat ik ſpreek in den naam van Jezus Chris„ tus, wiens dienaar ik ben — *en dat het even goed is,* „ *als of hij zelf tot u ſpreekt.*"

Aard, beloop, toevallen en genezing der Zenuwkoortſen, zoo als zij zich in den Winter van 1806—1807 *in Pruisſen vertoonden; door* CHR. WILH. HUFELAND, *voorheen Doctor en Hoogleeraar in de Geneeskunde te Jena, thans Lijfarts van den Koning van Pruisſen te Berlijn. Te Amſterdam en te Groningen, bij* L. van Es *en* H. Eekhoff, Hz. 1809. *In gr. 8vo.* 82 *Bl.*

Was het oordeel van Rec., aangaande vroegere, door den bekwamen HUFELAND geſchrevene, en uit het Hoogduitsch vertaalde Waarnemingen, omtrent de Zenuwkoortſen en derzelver Complicatien (*), allergunſtigst,

(*) *Letteroef. voor* 1808. No. XV. bl. 628.

stigst, en drong hij op derzelver herhaalde lezing aan, niet minder geviel hem het hier boven aangekondigde Werkje, dat als een Bijvoegsel tot het reeds uitgegevene moet beschouwd worden, en bij hetzelve onmisbaar is, daarvan alleen in de wijze van behandeling verschillende, daar HUFELAND hier meer bepaald de Zenuwkoortsen op zich zelve, vrij van eenige complicatien, behandelt. Na den loop van deze, in het noordelijk gedeelte van Duitschland, besmettelijk geheerscht hebbende Zenuwkoortsen, benevens derzelver kenteekenen en toevallen, te hebben opgegeven, bepaalt hij zich meer bijzonder tot derzelver genezing. Uitmuntend is des Schrijvers aanwijzing, waarin de eigenlijke kunst bestond ter genezing dezer gevaarlijke Koortsen, te regt in de *keuze* der middelen volgens derzelver quantitative en qualitative gesteldheid, in derzelver behoorlijke *afwisseling*, en in de *vermenigvuldiging* der toedieningspunten bestaande. Het Opium wordt door den Schrijver het eerst onderzocht, en, wel verre van in hem den roekeloozen toediener van hetzelve te aanschouwen, ziet men hem hetzelve, als het gevaarlijkste middel, met voorzigtigheid gebruiken, opdat deszelfs werking op het punt eener heilzame opwekking staan blijven, en geenszins in verzwakkende en het leven verwoestende overprikkeling zou overgaan. Belangrijke aanmerking voorwaar, die voor onze nieuwe Opium-verslinders, welke overal met het *Opium me hercle non sedet* in de weer zijn, niet genoeg kan herhaald worden. — *Muskus*, *Kamfer*, *Ætherische Olien*, de *Naphtha*, de *Wijn*, het *Ammonium*, zijn de voornaamste geneesmiddelen, welke nu achtereenvolgend aangewezen en beoordeeld worden. Zij werden door HUFELAND in eene behoorlijke *verbinding* en *afwisseling* toegediend, rustende deze gewigtige regel op zijne juiste grondstelling, die door velen ontkend zal worden, maar welke nogtans in de dagelijksche ondervinding luidsprekende waarheid is, dat er, namelijk, eene qualitative verscheidenheid van het prikkelend vermogen der geneesmiddelen, even als van de ontvang-vatbaarheid van het organismus voor den prikkel, bestaat; dat die ontvang-vatbaarheid voor een middel uitgeput, en evenwel voor een ander zelfs gradatief zwakker aanwezig zijn kan. — *Verscheidenheid der aanwendingspunten* was een derde hoofdregel ter genezing. De opmerking, dat bij deze Koortsen, door de in eenen

hoogeren graad zoo lang noodzakelijke aanwending der sterkste prikkelende middelen op *één* orgaan, dit ten laatste verstompt en nieuwe opwekking onvermogend werd, maakte het den oplettenden Arts ten uiterste noodzakelijk, van tijd tot tijd andere organen tot inwerkingspunten des prikkels uit te kiezen. Zoo bewerkten die middelen, welke door de maag geene werking deden, in den vorm van een lavement in den endeldarm ingespoten, de levendigste en algemeenste verhooging der krachten; en alzoo zag HUFELAND, onzes inziens, de zoo algemeen aangenomene stelling, dat men van de werking der *ingenomene* middelen tot den toestand der opwekbaarheid van het geheel besluiten kan, wedersproken; gevende de theorie der opwekbaarheid daardoor hare stelling als valsch terug, dat er eene ondeelbare opwekbaarheid zijn zou, en dat hare graad in de onderscheidene deelen van een en denzelfden persoon niet verschillend wezen kon.

De huid was voorts het gewigtigst en algemeenst werktuig ter aanwending, en de middelen bestonden in *mostaardpappen*, *inwrijvingen*, *omslagen* en *het bad*. Na daaromtrent zijne wijze van toediening, alsmede aangaande de braakmiddelen, de minerale zuren en de klisteren, en bijzonder van dat uit stijffelmeel en opium, ter stuiting van den zoo algemeen *in deze* Koortsen plaats grijpenden buikloop, zijne aanmerkingen medegedeeld te hebben, maakt de Schrijver den in de hoogste hevigheid der ziekte vereischten graad der prikkelende middelen, en de wijze van derzelver vereeniging en aanwending, aanschouwelijk, door de behandeling op te geven van een elfjarig zwak kind, dat 14 dagen in een bestendig doodsgevaar lag, en alleen door het vermogen der kunst hersteld werd. — De genezing dezer Koortsen, in eene verhooging en onderhouding der krachten bestaande, door eene zoo veel mogelijk algemeene en naar den graad der ziekte berekende aanwending van vlugge prikkelende middelen, met een aanhoudend toezigt gepaard op het bijzonder verzwakt en altijd tot buikloop geneigd darmkanaal, vorderde geene vastere, versterkende middelen, dus ook geenen *koortsbast*; en nimmer zag HUFELAND dit zoo algemeen en in het oog loopend, dan bij deze Zenuwkoortsen. Verstandige en heilzame raad, waarvoor hij de redenen verder ontwikkelt. Mogt dezelve ingang vinden bij

zoo

zoo vele, zelfs door ondervinding beproefde Geneesheeren, die terstond gereed zijn, om den in vele opzigten zoo heilzamen Koortsbast in de Zenuwkoortsen dadelijk toe te dienen, in plaats van met vlugge prikkelende middelen aan te vangen; daar zij juist de onderdrukking der levenskracht vermeerderen, in tegenstelling van hun verkeerd denkbeeld, dat zij, door slechts den Koortsbast te gebruiken, die levenskracht verhoogen zullen.

Offchoon nu de vertaling van dit zoo belangrijk Werkje niet, gelijk die van het vorige, begeleid wordt met eenig Voorberigt van eenen Man, die ons Vaderland zoo veel eer aandoet, twijfelen wij geen oogenblik, of men zal hetzelve, uit hoofde van de doorslaande blijken van echte practische kennis, algemeen in handen nemen, daarbij den Heere Dr. F. VAN DER BREGGEN CORNSZ., die het, als Vertaler, met gegronde aanteekeningen en een niet min belangrijk bijvoegsel vermeerderde, voor zijne zucht tot vermeerdering van grondige geneeskundige kennis allen lof geven, en met ons hem dringend aansporen tot de uitgave van zijne beloofde overzetting van het Werkje des Hoogleeraars HECKER over de Zenuwkoortsen.

Reis in Tyrol, de Zoutwerken van Salzburg en Reichenhall, en in Beijeren; door den Ridder DE BRAY, *Geheimen Staatsraad van Z. M. den Koning van Beijeren, en Lid van verscheiden geleerde Genootschappen. Uit het Fransch. In den Haag, bij* Immerzeel en Comp. *In gr. 8vo. 126 Blz.*

Reeds in den zomer des jaars 1801 is dit Reisje gedaan, en dus, ten aanziene van de Geschiedenis des doorreisden Lands, eenigzins verjaard, in dezen tijd, wanneer, in dien oord, zoo vele en zoo groote veranderingen zijn voorgevallen, welker meeste echter aan den voet der bladzijden kortelijk worden aangeroerd. Thans is die oord weder een tooneel des krijgs. Dan, onafhankelijk van alle die wisselingen zijn vele bijzonderheden, in dit kleine Werkje vermeld.

De Ridder DE BRAY blijkt een liefhebber der Natuur- en bijzonder der Plantkunde te wezen. Het IIste Hoofdstuk, de Reis behelzende naar *Salzburg*, *Hallein* en

Berchtesgaden, onderhoudt ons bovenal over de groote Zoutmijnen in die ftreken, door den Reiziger bezocht en vol aandoenings over het groote en treffende befchreven, met aanduiding der wijze van bewerking.

Wanneer men in aanmerking neemt, dat deze Zoutmijnen zints vele eeuwen bearbeid worden, en de menigte Zouts, welke zij opleveren, valt zeer eigenaardig de vraag, van waar het kome, dat zij niet uitgeput worden door die klompen Zeezout, welke men er uithaalt, en welke, in uitgebreidheid en in gewigt, dezulke zeer veel te boven gaan, die men noodig zou hebben om de gemaakte ruimten te vullen? De Schrijver acht deze vraag nadenkenswaardig. Zijn antwoord hierop is: „ Het fchijnt zeker, dat er in deze Mijnen eene wedervoortbrengende kracht beftaat, die, door nieuwe verbindingen van het mineraal alkali met het zeezoutzuur, de verliezen vergoedt, welke onze bewerkingen er aan toebrengen. De klei- en kalkrots is van de eigenfchap voorzien om zich te beladen met de zure en alkalifche beginfelen in den dampkring huisvestende, en de Natuur, onophoudelijk werkzaam naar dezelfde regels, welke zij in de voortbrenging van het falpeter in de falpetergroeven volgt, bezorgt derzelver opflurping, en ftelt eene nieuwe hoeveelheid in de plaats van die, welke menfchelijke arbeid en andere omftandigheden kunnen wegnemen. Men heeft opgemerkt, dat de door de zoutrots aangelegde gaanderijen, door lengte van tijd, merkelijk enger worden, zoo dat na, bij voorbeeld, veertig jaren dezelve aan iedere zijde omtrent 3 duim vernaauwen. Dit verfchijnfel toont wel duidelijk het beftaan van een zeer grooten aangroei in het zout, en ftrekt ter verklaring van de onuitputtelijke vruchtbaarheid dezer kostbare bergwerken. — Deze aangroei kan voor het overige door verfcheidene beletfelen tegengehouden worden, bij voorbeeld: men befpeurt dien niet van beneden opwaarts, wijl de perfing der houten buizen, door welke het water vloeit, en de gedurige doortogt, genoegzaam zijn om dien te ftremmen. Dezelve heeft alleen plaats aan de zolderingen en wanden. — De hernieuwde voortbrenging gefchiedt ook niet, dan voor zoo verre de wanden der gaanderij van eene rots of ader zijn, welke tot voedfel kan dienen aan den zoutgroei."

Uit de Zoutmijnen brengt de Reiziger ons in het bergachtig gedeelte van *Beijeren*; voert ons naar het Meer *St. Barthelemy* of de *Königsee*, waar de opengezette flui-

fluizen eene ontzettende waterkolom doen nederdalen. In den tijd der houthakkingen vergadert men geheele bosfchen in de boezéms boven de fluizen. Op het oogenblik dat deze opengezet worden, ploffen die houtftapels met den ftroom neder, vallen met een vreesfelijk geraas, en befchrijven onmeetbare parabels tot verre in den meerplas. Te gelijk met deze nederftorting, ontftaat er een fomber gedruisch; het woud fchijnt van een fnellen ftorm aangevallen; de boomen fchudden hunne natte kruinen; men meent, dat een verfchrikkelijke orkaan genaakt.

Eene reis naar den *Opper-ifer*, en door het Graaffchap *Werdenfels*, is in het IIde Hoofdftuk vervat. Voldoening fmaakte hij daar, in een' fchat van Planten aan te treffen; in de uitlokkende gezigten; in de vriendelijk- en heuschheid der bewoneren, die in vernuftsarbeid uitfteken. ,, De weinig behoeften kennende mensch vindt aldaar een vreedzaam verblijf en een toereikend beftaan. Afgelegen van de groote verzamelplaatfen van menfchelijke woningen, is de kring zijner genietingen beperkt; maar die genietingen hebben, door die zelfde eenvoudigheid, iets groots, iets eenvoudigs en iets heerlijks; zoodanige lieden behoeven flechts eene minder volkomene befchaving, de grondbeginfelen van eenen zachten Godsdienst, welke de eerfte ruwheid hunner zeden tempert, en de kiem der deugd en van gastvrijheid, die aan alle Bergbewoners eigen zijn, ontwikkelt. De gewoonte van te leven in afzonderingen, alwaar zij altijd van hunne evennaasten ongemoeid blijven, maakt, dat zij zich zonder bedwang overgeven aan de neigingen, welke door het herdersleven bevorderd worden." — Niet zonder deelneming leest men de befchrijving van die eenvoudige Landzeden.

Allermeest zal het meerendeel der Lezeren onthaald worden, als zij de ftaats-, aardrijks- en zedekundige bijzonderheden, voornamelijk aangaande *Tyrol*, in het IIIde Hoofdftuk aantreffen. En Lands- en Volksbefchrijving van *Tyrol*, thans zoo zeer, door den loop des gevoerd wordenden krijgs, levendig in aandenken, is opmerkenswaardig. De landsgefteldheid geeft den bewoner aanleiding tot het veelvuldig gebruikmaken van ftroomende en nedervallende waters; hij munt uit in de werktuigkunde, waarop hij zijn vernuft fpitst. Hoe zeer ook van wetenfchap en onderwijs ontbloot,

weet hij de geheimen der natuur te verrasſen, en van de middelen van kracht en beweging, welke zij hem aanbiedt, eene nutte en veelvuldige toepasſing te maken. De *Tyroller* bedient zich van de hulpmiddelen, welke de werktuigkunde hem oplevert, om eene menigte nutte werkſtukken te vervaardigen, welke hij buiten 's lands gaat uitventen. Het getal der jaarlijks uit het land gaande en weder thuiskomende *Tyrollers* mag men tusſchen de dertig en veertigduizend ſchatten. 't Zijn ondertusſchen de *Tyrollers*, die met hunne koopwaren kleine jaarlijkſche reisjes doen, alleen niet, die zich op den handel toeleggen; men heeft er, die, hunnen togt tot zelfs in *America* en in *Oost-indiën* voortzettende, van daar, na eenige jaren, met een aanzienlijk vermogen naar huis keeren. Met genoegen leest men de onbaatzuchtigheid der in handel betrokkene *Tyrollers* in het noordelijk gedeelte: want de *Italiaanſche Tyroller* heeft verſchillende zeden, eene min opregte inborst, beſchaafder manieren, doch een min achtenswaardig karakter. — De gewoonte van reizen oefent en ſcherpt in 't algemeen den geest des *Tyrollers*, vermeerdert zijne kundigheden, en maakt hem gemeenzaam met de gebruiken der door hem bezochte landen. Ook moet men somtijds verwonderd ſtaan, bij het ontmoeten, in de afgelegene valleijen, van mannen, die onverbeterlijk redeneren over zaken, die geheel en al vervreemd ſchijnen van hun bedrijf of beroep, en die over 't geen zij gezien hebben, of van hetgeen elders geſchiedt, op eene verſtandige en innemende wijze ſpreken. — De *Tyrollers* worden hier beſchreven als in 't algemeen zeer devoot en zelfs bijgeloovig. Dan zoo naauwgezet zij zijn op het ſtuk van onderlinge trouw, zoo geſtreng zijn zij in hunne zeden. De betrekkingen tusſchen jongelingen en meisjes zijn echter niet volkomen onberispelijk. Vergeeflijkheid is bij hun een heerſchende karaktertrek. Zij kennen geene pleitgedingen.

Al dit gunſtige past inzonderheid op de Bergbewoners van de noordelijke ſtreken, en op die van *Beijeren*, ofſchoon de laatstgemelden een minder onderſcheidend en minder ſprekend karakter hebben en geen volksligchaam uitmaken. — De zuidelijke *Tyrollers*, bekend onder den naam van *Welsch-Tyrollers*, hebben, met dezelfde begaafdheden en dezelfde nijverheid, geenszins dezelfde zuiverheid en trouw. Een zachter luchtgeſtel, meer overvloed, meer rijkdommen, de hebbelijkheden

der weelde," de nabuurschap van het rijk en wellustig *Italie* hebben hunne Zeden en hun Karakter bezoedeld. „Men heeft," teekent de Heer DE BRAY op, „berekend, dat er in den enkelen *Kreitz*, de grenzen genaamd, meer Procesſen en Advocaten waren, dan in alle de andere *Kreitzen* van het *Duitsch Tyrol* te zamen."

Tyrol is aan alle zijden ingeſloten door uitgeſtrekte gebergten. De Inwoners zijn, ſedert onheugelijke tijden, aan eene gelijkvormige wijze van beſtuur onderworpen geweest, en hebben ſteeds dezelfde voorregten genoten. Het karakter van Vrijheid, zoo eigenaardig aan alle Bergbewoners, beſtaat nog in volle kracht in *Tyrol*. De Souverein is eenigermate niet meer dan de eerſte Burger en de Beſchermheer; de *Tyroller* was bijna aan geene der verpligtingen, welke de andere Provincien der *Oostenrijkſche* Monarchie opgelegd zijn, onderworpen (*). Keizer JOSEPH II kon er de militaire opſchrijving niet volbrengen, en, zoo onze Reiziger vermeldt, zijn alle pogingen, ſedert aangewend, om het *Tyrolſche* Volk aan geregelden militairen dienst te onderwerpen, zonder gevolg geweest. In oogenblikken van gevaar heeft men de heffing in masſa gedaan; maar dezelve heeft meer in de nieuwspapieren dan in het land zelve figuur gemaakt. De *Tyroller* is nogtans zeer genegen om te vechten voor de verdediging van zijn Land, mits men hem niet over de grenzen voere. Hij is voor eenen oorlog in gebergten, op posten geſchikt: wijl zij afgeregte en onverſchrokkene Jagers zijn, ſtellen zij zich in hinderlagen, en zijn voortreffelijk om den vijand te ontrusten, op kondſchap uit te gaan, en voorposten op te ligten. De vrijwillige Jagercorpſen, uit *Tyrollers* zamengeſteld, hebben altijd kloekmoedig gediend.

's Heeren DE BRAY's aanmerkingen over de ligtverdedigbaarheid van *Tyrol* komen thans niet te pasſe; zoo ook is, hetgeen wij van de Regeringsgeſteltenisſe vermeld vinden, verouderd. De geſchiedenis dezes Lands, op ongeveer 700,000 in volkrijkheid begroot, ſluit dit Hoofdſtuk.

Het volgende bevat eene reis door een gedeelte van Ty-

(*) Dit alles is vóór het tijdperk des laatſten Oorlogs geſchreven.

Tyrol en de terugreis naar *Beijeren*. Hier treffen wij eene beschrijving aan van *Insbruck* en de omliggende oorden. „ Wanneer men," merkt onze Reiziger op, „ eene kaart van *Tyrol* inziet, en de menigte van opgeteekende plaatsen beschouwt, zou men deze Provincie driemaal zoo bevolkt achten als zij in de daad is. Doch meestal zijn die opgeteekende plaatsen niet anders dan armzalige gehuchten, daar twee of drie huizen staan. In Kerspelen, die door het getal hunner inwoneren aanzienlijk zijn, gebeurt het menigmaal, dat men geen tien huizen bij elkander ziet. Zij staan over de geheele uitgestrektheid van den grond der gemeente verstrooid; ieder eigenaar woont in 't midden zijner bezitting. Deze gewoonte is in vele opzigten zeer goed, en geeft aan het land een voorkomen van levendigheid en drukte, welke die landen niet hebben, alwaar de woningen, in aanzienlijke vlekken verzameld, het land doodsch en ledig laten."

Te *Brixen* ontmoette hij zijnen Vriend, den Graaf VAN STERNBERG, die van eene Natuurkundige Reis terugkwam. Met dezen deed hij een klein uitstapje, 't geen zich met welgevallen laat lezen, gelijk ook de wederkomst in *Beijeren*.

Geheime Brieven over de inwendige gesteldheid van het Pruissische Hof na den dood van FREDERIK DEN II. *Met Aanmerkingen en Bijvoegselen. Uit het Hoogduitsch. Vde Deel. Te Amsterdam*, *bij* J. Allart. *In gr.* 8*vo*. 382 *Bl.*

De Eerste Brief in dit Vde Deel dezes Werks, waarvan wij zoo vaak gesproken hebben, behelst het berigt eens *Franschmans* over GUSTAAF ADOLF, Koning van *Zweden*, en deszelfs Troepen; dezelve is uit *Zweedsch Pommeren* van 15 Julij tot 20 Oct. 1807 gedagteekend, en geeft verslag van de gevechten na de opzegging des Wapenstilstands, van der *Zweden* terugtogt, en de bemagtiging van *Straalzond* door de *Franschen*. Daar die *Zweedsche* Vorst zoo zeer onlangs van den Troon gebonsd is, en men zoo verschillende opgaven van diens

Karakter ontvangen heeft (*), oordeelen wij het niet onvoegelijk, de Schilderij zijns Karakters, hier opgehangen, onzen Lezeren te laten zien. Na vermelding van zijn uitzigt, gestalte en doorgaande levenswijze, vinden wij aangeteekend:

,, Een van GUSTAAF ADOLF's opvoederen, die hem zeker kende, velde, toen hij nog minderjarig was, eens dit oordeel over hem; dat hij den geest en het karakter van zijn' Vader niet had, maar dat hij een goed Koning voor zijn Volk zou wezen; en dat is hij waarlijk. Hij bestuurt het binnenlandsche van zijne Staten onberispelijk en met veel schranderheid. Hij is onvermoeid arbeidzaam, huishoudelijk, matig, gemoedelijk, eerlijk, regtvaardig voor zijne onderdanen, en in allen opzigte een voorbeeld van zedelijkheid. Hij ziet uit zijne eigene oogen, put uit zichzelven, heeft geene gunstelingen, die hem leiden, en volgt anderen slechts, wanneer hij vindt dat men hem niet alleen getrouw, maar ook eerlijk raadt. Hij wil het geluk van zijn volk, hetwelk hij dweepachtig bemint, en bevordert hetzelve ijverig, waar hij kan.

,, Maar helaas! met deze deugden paarde zich eene drift, welke de Koning eigenlijk nooit bij zich moest hebben laten kiemen, veel minder rijp worden. Hij bezit een' krijgszuchtigen geest, een' brandenden dorst naar daden. Niet te vrede, om aan zijne *Zweden* alleen burgerlijk geluk te bezorgen, wilde hij, gelijk zijne Voorvaderen, hen ook met krijgsroem bedekken; terwijl hij hen nog steeds voor hetzelfde volk hield, hetwelk zij voormaals waren. Hierin nu had hij geweldig mis. De tegenwoordige *Zweden* hadden reeds bevonden, dat men onder de Vredepalmen zachter rust, dan op de Laurieren van *Mars*. Maar daar zag GUSTAAF ADOLF overheen. Eens besloten hebbende tot de Heldenrol, en gesteund door *Engelands* Zilverstaven, waarvan echter rijkelijk een halve Millioen Rijksdaalders aan de vingeren van gierige Veldcommissarissen bleef kleven, beklom hij, zonder te bedenken, dat hij in de eeuw van NAPOLEON den Alverwinnaar leeft, in welke zelfs spelers van den

(*) Men vindt, onder andere, eene vrij ongunstige afbeelding in de onlangs uitgekomene *Reizen van* ACERBI, I D. *De Recensent.*

den eersten rang bezweken, het tooneel, en sloot zijn stuk met den val van *Pommeren*, ten minste voor eene halve eeuw. Had hij zijn ontwerp slechts nog voor tien maanden veranderd, zoo zou hij waarschijnlijk zijn doel bereikt en gedeeltelijk weder gewonnen hebben, hetgeen zijn Voorbeeld, KAREL XII, verloren heeft. Maar hoe kon hij dat doen? Hij heeft zich ééns vooral de algemeene zedewet ten rigtsnoer zijner handelingen, zelfs in de Staatkunde, gemaakt. Volgens deze verboden hem de pligten van eerlijkheid, zijn eens gegeven woord, zijne eere, om zonder *Engeland* met *Frankrijk* vrede te sluiten, *Rusland* en *Pruissen* in de steek te laten, of wel geheel tegen hen te werken. Dus oordeelde hij, naar het schijnt. Hij had nog niet ondervonden, dat de Koningen eene geheel andere Zedeleer moeten hebben, dan de ambtelooze man. Hij vertrouwde *Engeland* geene dubbelhartigheid toe, omdat deze bij hem geene plaats had. Hij dacht het misschien naauwelijks mogelijk, dat *Rusland* en *Pruissen* hem toch bij slot zouden kunnen laten zitten. Met één woord, de mensch ging met den Vorst, zijne eigene denkwijze met die van anderen, de zedeleer van den Staatsburger met de schranderheid van den Staatsbestuurder strijken."

Met den Tweeden Brieve geeft hij een beloofd berigt over de belegering van *Graudenz*, hem door een man, die deel aan de belegering gehad heeft, medegedeeld. Het is een dagverhaal, loopende van 13 Nov. 1806 tot 11 Nov. 1807. De Schrijver heeft er *geen* werkelijk deel aan genomen, 't geen hier en daar eene aanteekening of een' uitroep des Uitgevers te wege brengt, als een *ó Wee!* daar hij den zin zijner Vrouwe deed, met zich in de Vesting te begeven; en, in dezelve zich van voorraad bezorgd, en deswegen geschreven hebbende, „Zoo kunnen wij, al duurde de belegering ook lang, aan den honger het spits bieden," luidt de aanteekening: *De Schrijver volgt het beginsel, leef voor u zelven boven alle anderen! Hij zou Graudenz niet behouden hebben!* —— Wanneer hij vermeldt, „dat hij, op zekeren tijd, met zijne Vrouw voor de Vesting ging, op eene vrije maar veilige plaats, waar men van de hoogte den geheelen omtrek over zien kan. Een belangrijk schouwspel, de tooneelen des oorlogs, kleine veldslagen, aanvallen, aftogten, schokken enz. duidelijk te kunnen zien, zonder echter gevaar te vreezen te hebben," voegt er de Uitgever

Bra-

Bravo! onder. — De Briefschrijver geeft, uit het gemelde veilige standpunt, van 't geen hij zag berigt. „Het oog werd bijkans vermoeid, alzoo het gestadig nu hier dan daar heen gelokt werd. Ontelbare schoten vielen nu hier dan daar, wolken van damp stegen op, bedekten hier een tooneel, verstoven door den wind — en — even of er een gordijn opgehaald werd — vertoonden zij achter zich een nieuw tooneel, een nieuw gewoel; — Ruiters flankeerden, anderen renden, nog anderen vielen met hunne paarden — zwaarden, bajonetten glinsterden in den glans der zon — doodden — moordden — ach! en de geheele omtrek luisterde, als 't ware, met ontsteltenis — alle vogels vlogen verschrikt rond, alles was stil; de geheele natuur scheen, in treurigheid gehuld, aan te staren, hoe de menschen malkanderen vermoordden, en de geesten der gesneuvelden ontvloden! De lucht scheen met ontbondene geesten vervuld, de Heer der heerscharen zweefde aldaar, grimmig stapte de Dood over de velden, en van minuut tot minuut groeide het getal der halmen en der schoven, en der toekomstige tranen, welke zijn Maaijersambt deed vlieten. Ik dacht aan de moeders, aan de bruiden — aan de jonge vrouwen, die misschien thans juist onbekommerd met de kinderen van den vader spraken, of in zoete droomen aan het hart lagen, hetwelk de wil van God, den Almagtigen, thans verbrak," enz. Op deze beschrijving (en het was die van een' veldslag niet, maar van een' onbeduidenden twist) vinden wij de aanteekening: *De Schrijver schijnt een beter Poëet dan Soldaat te zijn!* — Het is, mogen wij er bijvoegen, voor een Poëet zelfs vrij wild, en meer zwellend dan dichterlijk.

Men denke echter niet, dat deze Brief, welke van bl. 94 tot 114 loopt, geheel in dien stijl gesteld is. Voor den Briefstijl is echter doorgaande alles te hoog gestemd. Ten blijke de beschrijving van het binnenbrengen van een *Fransch* Officier met zes Gemeenen, die allen zeer gekwetst waren en zich tot het uiterste verweerd hadden, eer zij zich gevangen gaven. „Het is waar, deze menschen hebben een belangrijk voorkomen. Welk een vuur en moed blikkemt hun uit de oogen: zoo dat zelfs de *gevangen Franschman* nog steeds ontzag inboezemt. Deze menschen keken met eene fiere verachting rond, als of zij zeker waren, dat hun toestand niet lang duren zal. Deze menschen staan in volkomene heerlijkheid

heid voor de oogen, niet alleen gewoonlijk schoon van postuur, maar ook meerendeels van wezen, verfijnd door de edele zeden van hun land, door ondervinding opgekweekt, bevleugeld van den Heldengeest, die uit den geest van NAPOLEON op hen uitvloeit — en men kan hen niet verachten."

Brieven uit *Oost-Pruisfen* geven hem gelegenheid om de *Rusfen* en de *Franfchen* te vergelijken. „ Deze onze Vrienden en Bondgenooten (de *Rusfen*) hebben zich daar als de verbitterdfte vijanden gedragen. In *Schippenbeil* hebben de *Kozakken* de huizen in brand geftoken, en beneden opgepast, tot de bewoners er uit vlugtten om zich te redden. Deze ongelukkigen werden door hen opgevangen, naakt uitgekleed en voor een gedeelte *gefpiest*. Verfcheidene *Pruisfifche* Officiers vrouwen, die zich daar onthielden, waagden zich, om hare naaktheid te bedekken en zichzelve te redden, vol wanhoop tot onder de armen in den *Aller*, die voorbij *Schippenbeil* loopt. Aan de andere zijde van den *Aller* ftonden de *Franfchen*, en deze hadden de menfchelijkheid om verfcheidene fchuiten vol van deze ongelukkige menfchen over te halen en onder befcherming te nemen. De wanhopigen vielen voor de *Franfchen* op de knieën, en baden hen, om haar van deze Barbaren te verlosfen. — Is dit voorbeeld wel ooit gehoord, dat burgers van eenen met oorlog bezochten Staat gedwongen zijn geweest bij de vijanden hulp en befcherming tegen de wreedheden van de befchermers van hun Vaderland te zoeken? Het is ijsfelijk! Algemeen worden er verfcheidene fchandelijke bijzonderheden verhaald. De Generaal BENNIGSEN zal van alle deze gruwelen de fchuld hebben. De *Rusfifche* Keizer heeft op doodftraffe alle plunderen en branden verboden; maar BENNIGSEN heeft dergelijke buitenfporigheden niet alleen niet geftraft, maar er zelfs aanleiding toe gegeven. Hoe is het mogelijk, dat een *Duitfcher* in onze tijden zoo weinig burgerlijke befchaving hebben kan?"

De Derde Brief loopt over de belegering en overgave van *Maagdenburg*, ftrekt deels tot wederlegging van twee deswegen gefchrevene Brieven en de handhaving der eere van den Ingenieur der plaats, den Hopman v. K. De Brieffchrijver zoekt aan te toonen, dat de overgave juist in het tijdftip viel, dat *Maagdenburg* zich in den fterkften ftaat van verdediging bevond. Dit wordt

wordt uit verscheiden hoofde hoogst berispt. Dan, wat den Gouverneur eindelijk tot de verhaaste overgave der vesting bewogen hebbe, dit, zoo als nog veel meer, moet de tijd ophelderen. Schoon hij dit aan den tijd overlate, geeft de Briefschrijver zijne gedachten op over dit bevreemdend gedrag des Gouverneurs, die zich in 't eerst zoo wel gekweten had, dat er ook niet de verste gedachte aan eene nabijzijnde overgave kon opkomen.

Tot dit vijfde Deel dezer Brieven behoorden in het oorspronkelijke wijdloopige Bijlagen, het Finantiewezen en de overige inrigting des *Pruissischen* Staats betreffende. De Vertaler keurde dezelve voor onze Landgenooten weinig belangrijk. Belangrijker zeker is de door hem hier geplaatste beschouwing van *Dantzig*, tot aan deszelfs bezitneming door de *Pruissen*, gevolgd van een breedvoerig stuk, getiteld: *Dantzig in 1807 belegerd en verwoest, ongelukkig en vrij*: stukken, gevloeid uit de pen des Schrijvers van de *Geheime Brieven*. Deze ruiling zal zeker den Lezeren dezes Werks wel bevallen. Wij houden dit voor het belangrijkste in dit geheele Deel, waarin het eene groote plaats beslaat, loopende van bl. 153—327. Slecht was de aanstalte ter verdediginge door den Gouverneur VAN MANSTEIN; beter gelaat nam dezelve aan bij de komst des voormaligen Gouverneurs, den Graaf VAN KALKREUTH. Met dezelve nam het Rijk van zwakheid en vrees een einde; doch het onderscheidde zich nog, vóór hij opdaagde, in verscheidene opzigten, door brand en vernieling. — Met deelneming zal elk gevoelig hart het lot dier Stad bij de belegering lezen; alsmede de eindelijke overgave. Scherpe bestraffingen ondergaan vele *Dantziger* Ingezetenen, zoo van hoogen als van lagen rang, wegens hun gedrag staande het beleg. Het Graauw is overal Graauw; maar het *Dantziger* munt boven alle uit. Ten aanzien van den Middelstand drukt de Schrijver zich in dezer voege uit: „ De middelstand heeft in *Dantzig* het meest geleden; maar hij is hier, als overal, de eerwaardigste stand; hier hadden trekken en daden plaats, die verdienden in marmer gehouwen te worden, en bewijzen, dat deze menschen, zonder met hunne fatsoenlijkheid te pralen, het ware fatsoen van den menschenvriend bezaten." — Vreemd is de tegenoverstelling van andere tegen dien geprezen Middelstand. „ Zoo veel vrucht heeft deze treurige geschiedenis voortgebragt, dat menige *Dantzi-*

ger uit zijnen nevelkring te voorschijn treden, en zich aan de wereld makt en bloot toonen moest, als een arm gaffelvormig wezen, met eene menschelijke gelaatsbeelding." — Voorts merkt de Schrijver op, dat eene menigte ingewortelde dwaasheden best door de *Fransche* Officiers genezen werden, die in de eerste huizen gehuisvest waren, en natuurlijk de eerste en fraaiste vertrekken van het huis bewoonden. Luimig beschrijft hij de verregaande zindelijkheid der *Dantziger* Vrouwen, en besluit: „ Welke boezemzuchten en stille verwenschingen thans wel ten Hemel opgezonden zijn, kan men ligt opmaken; maar zeker kan men beweren, dat de minste in den Hemel aangeland zijn!" — *Ten* slotte treft men eene beschrijving aan van het tegenwoordig *Dantzig*.

De laatste Afdeeling behelst Brieven van eenen Reiziger van *Berlijn* naar *Koningsbergen* in *Pruissen*, in September enz. 1807. Veel lezen wij hierin tot lof van SCHILL, die zich *heden* op eene zoo zonderlinge wijze bekend gemaakt heeft, en van wien de Nieuwspapieren zoo veel vermeld hebben. *Colberg*, *Graifenberg's* lot in de dagen des Reizigers wordt vermeld. Eenige Mannen worden nevens SCHILL geprezen; andere, door den Schrijver *Schaduwfiguren* geheeten, gelaakt. Veel jammers vermeldt hij op de *reis gezien* te hebben op de tooneelen des krijgs. — Dan, *terwijl* wij dit schrijven, doen zich, in het door zoo veel Oorlogs geteisterd *Duitschland*, nieuwe en allerontzettendste tooneelen op. Wanneer zullen deze eens plaats maken voor de bevallige schilderijen van Vrede, met alle de volkszaligheden, welke denzelven eigenaardig vergezellen!

De Mensch, POPE's Essay on Men (lees *Man*) *gevolgd door Mr.* W. BILDERDIJK. *Te Amsterdam*, *bij* J. Allart. 1808. *In gr.* 8vo. 224 *Bl.*

Des menschen heil is niet (mocht hoogmoed dit beseffen!)
Zich boven 's menschen kring vermetel op te heffen;
Maar dat bepaald genot van ziels- en lichaamskracht,
Dat instemt met den aart en stand van zijn geslacht.

Waar,

Wáár, waarom heeft de mensch geene oogen die vergrooten?
De reden is gereed, ô mijn Natuurgenooten!
God plaatste ons op deze aard in 't vak der vliegen niet.
Waar diende ons de oogbol toe, die 't kleenste mijtjen ziet,
Maar 't Hemelsch firmament aan ons gezicht ontrukte?
Waar zulk een fijn gevoel, 't geen zelfs de lichtstraal drukte;
Dat, elke punt der huid, ons van de onduldbre smart
Zieltogend krimpen deed, en 't bloed verstijfde in 't hart?
Een reuk, waardoor de geur, van 't roosjen opgeheven,
Ons 't weeke brein ontstelde, om zinneloos te sneven?
Wat waar 't, indien Natuur ons donderde in een oor,
Dat bevende in 't geruisch der heemlen zich verloor?
Hoe zou men, voor 't muzijk der wandelende sfeeren,
Het lisplend vlerkgeruisch der Zefirs weêr begeeren?
Neen, wat Voorzienigheid of weigert of verleent,
Haar wijsheid is alom met goedheid saamvereend.

Met deze aanhaling, uit den Isten Zang ontleend van *den Mensch*, door BILDERDIJK gevolgd naar POPE, openen wij ons verslag nopens dit nieuwe voortbrengsel van 's Mans vernuft en kunstvermogen. Hem, bij onze Lezers, als Dichter te noemen, is evenwel, je meer gezegd, dan onze beste lofrede ter aanprijzing van dezen zijnen arbeid zou vermogen uit te werken. Van zijne hand immers en den eersten rang, dien hij op den Nederlandschen Pindus bekleedt, laat zich niets middelmatigs, niets anders verwachten dan hetgeen den beseten stempel draagt. Ook behelzen bovendien zijne Aanteekeningen, achter het Dichtstuk gevoegd, eenen schat van geleerdheid, menigerlei bewijs van gezuiverden smaak, en rijken voorraad van belezenheid in de schriften der Ouden en een aantal vermaarde Mannen des lateren tijds, in onderscheiden talen. Ongaarne wederhouden wij ons van meerdere proeven aan te voeren uit dit in meer dan éénen zin voortreffelijk Gedicht; dan ons bestek gehengt zulks niet, en de verachtelijke toon, waarop zich BILDERDIJK omtrent POPE en deszelfs oorspronkelijken arbeid bij herhalinge uitlaat, verdient onze ernstige waarneming bij het beoordeelen des Boeks. Men herinnert zich *Het Buitenleven* van onzen Dichter, gevolgd naar *L'Homme des Champs, ou les Georgiques Françaises*, van den *Abbé* DELILLE; en wij weten geenen beteren weg, om zijnen *Mensch naar* POPE te kenteekenen voor onze Landgenooten, dan door dit eene en andere zijner Werken in vergelijking te brengen. Althans in beiden is hij er op uit, om deze buitenlandsche Vernuften, hoezeer door geheel Europa en vooral in iedere Vaderland beroemd, zeer laag te stellen, en zijne meerderheid, niet zonder aanstootelijke zelfverheffing, te doen gevoelen; in beiden heeft hij op eenerlei trant van vrije Navolging deze uitheemsche kunststukken in onze moedertaal over-

overgebragt; en over het algemeen mogen wij zeggen, dat zijne verdiensten en wanverdiensten in beiden elkander nagenoeg opwegen, ten zij misschien de afwijkingen en veranderingen van POPE's oorspronkelijk Dichtstuk van slechtere keur te schatten zijn, dan die in het Werk van DELILLE. Trouwens de Heer BILDERDIJK veroorlove ons te zeggen, dat wij in Hem veelmeer den grooten Dichter, dan den Wijsgeer tot hiertoe ontwaard hebben; en dat, naar ons gevoelen[1], zijn vernuft ligter slagen konde in het verfraaijen van *Het Buitenleven* naar den Franschen Dichter, dan wel in het verbeteren van den koelzinnigen en bondigen POPE, wiens Werk ten meesten van enkele platheden en min kiesche toespelingen eene geringe zuivering vereischte. Immers wij mogen den *Vertaler*, of, zoo men wil, *Navolger*, geenen dank toekennen, die door het verminken en eigendunkelijk verdraaijen van des vrijen Brits denkwijze, vooral van deszelfs staatkundige begrippen, en door het inschuiven van eigen werk en vindinge, het oorspronkelijke van POPE misvormd en onkenneliijk gemaakt heeft voor onze Landgenooten. Een uitheemsch Dichtstuk van gevestigden naam over te brengen, deszelfs schoonheden zich toe te eigenen, vermeende of wezenlijke gebreken niet stilzwijgend te verhelpen, maar op hoogen toon door te strijken, den Opsteller te verlagen, ten einde alzoo eigen verdienste, smaak en meerderheid sterker te doen uitkomen, teekent reeds bij ons eenen trots, dien wij zelfs in eenen BILDERDIJK niet dulden mogen. Maar het platte, ruwe en ongemanierde van POPE's schrijftrant grootendeels op te maken, althans meest aan te dringen, uit verzen, van dien Dichter zelven afgekeurd en verworpen, verraadt eene bedilzucht, waarvan wij een aantal zeer scherpe Aanteekeningen wenschten te kunnen vrijpleiten. Dan, zoo wij dit een en ander overzien, nog blijft het ons ten aanstoot, dat Hij den geest van den Engelschen *Whig* poogt te verstikken, en in den Buitenlander noode verduurt, dat deszelfs Christendom niet op *zijne* leest geschoeid is. Doch het Godsdienstige daarlatende, vragen wij den Heere BILDERDIJK, zoo anders zijne staatkundige begrippen opregt en hem ernst zijn, of hij het niet ten kwade dulden zoude, wanneer een gedeelte van zijn Dichtwerk, met geur van Monarchale gevoelens doortrokken, in Frankrijk bij voorbeeld, verwrongen en opgedischt werd, als gevloeid uit eene Republikeinsche veder, en besmet met zulken asem? Is iemand verpligt, niet zijnen *eigen* denktrant te volgen, maar dien van anderen uit te drukken, wij vorderen dit van hem, die zich tot *vertalen* of *navolgen* van vreemden arbeid leent. De naam des oorspronkelijken Schrijvers op den titel, en eigen vrije keuze, om gezegde taak te ondernemen, of, bij ergernis wegens deszelfs denk-

wij-

wijze, daar te laten, legt hem aan dezen band, en vordert van hem die opregtheid van handel. Geene drogredenen, hoedanige BILDERDIJK aanvoert, veroorloven dus bij ons zijne overmatige vrijheden. Wij meenen, dat de natuur der zaak zelve eenen iegelijk verpligt, gedachte onschendbare *Wet* voor het Rijk der Letteren niet te overschreden; of het staat geheel aan den Buitenlander, en diens luimen, van elken Schrijver, dien hij ter hand neemt, in eene andere taal te maken, wat hem gelust; ja, onder schijn van dezen te *verbeteren*, de grootste *ongerijmdheden* op deszelfs rekening te stellen en uit te geven *in zijnen name*. Het heeft alzoo bij ons eene belagchelijke houding, dat wij in *den Mensch*, door BILDERDIJK gevolgd naar POPE, (die nagenoeg eene halve Eeuw vóór zijnen en onzen leeftijd bloeide) den naam van MARAT naast dien van CATILINA lezen, en dat de Engelsche Dichter spreke van eenen *Brunswijkschen Arts*. Wie is er ook, die niet meesmuilt over den zonderlingen lof, aan de schimmen des *Hertogs van Brunswijk*, en van den Erfprins FREDERIK, in den IVden Zang, toegezwaaid; terwijl geenerlei bewijs voorhanden is, dat deze wierook als het offer van BILDERDIJK's dankbaarheid moet worden aangemerkt, behalve dat Hij den onbedachten of minkundigen Lezer in zijne Aanteekeningen achter het Werk hieromtrent te regt wijst. Trouwens wij vonden nog mindere aanleiding, waarom navolgende denkbeeld van POPE,

Eene andre kracht doet lucht en zee op nieuw beweegen,
En hou' dus 't sterflot van den *vroomen Bethel* tegen,

op deze wijze door BILDERDIJK werd uitgedrukt:

Zal *Brunswijks dikke lucht* verandring ondergaan,
Omdat *mijn* krank gestel haar werking door moet staan?

want, behalve dat ons die *dikke Brunswijksche lucht* hier vreemd en gezocht genoeg tegenwaait, klonk het voor ons aanstootelijk, dat BILDERDIJK, terwijl de tegenstelling vereischte, van eenen braven Man of *vromen Bethel* gewag te maken, juist nu van *zichzelven* spreke. POPE althans ging hem niet voor, met ingewikkeld aan zijne Lezers in te boezemen: *sum pius Æneas!* Maar ook uit den doorgaanden stijl der Aanteekeningen, die een voornaam gedeelte des Boeks beslaan, oordeelende, is er bij ons geene reden, om aan den Heere BILDERDIJK groote bescheidenheid toe te kennen. Met geen ander doel bijkans, wij herhalen dit uit verontwaardiging, dan om met zijnen smaak, geleerdheid en kunstvermogen te pralen, schijnt hij alomme POPE laag te stellen, en alle verdienste, als Dichter of wijsgeerig Vernuft, hem schier te willen betwisten, ondanks het zeer algemeen gevoelen van het geletterd Europa. Of, wederom, door factiezucht verblind, waagt hij eenen vermetelen uitval, nu tegen

beroemde Engelschen, dan tegen de bloem der Fransche Regtsgeleerden, MONTESQUIEU; maakt diens vermaarden arbeid met eenen stouten pennetrek uit „ voor harsenschimmen, voor „ een werk vol onzin, sofismen, en historische valshe- „ den bij menigte; opgesteld van eenen zoo onkundi- „ gen als woeligen, en zoo ligtgeloovigen als on- „ wetenden Schrijver." Waartoe, vragen wij, deze *Don Quichoterie*, die aanbassen tegen overleden Mannen van den eersten rang? Of kan de Heer BILDERDIJK deze dichterlijke magtspreuken goedmaken, en der geleerde wereld, die anders denkt, de oogen openen? Hij bewijze zulks dan, gelijk wij hem op dat punt openlijk uitdagen; en wij zullen zijne woorden niet meer voor louter *bombast* aanzien, maar in hem den APOLLO zijner Eeuw vereeren. Intusschen, de zaak van POPE tegen de eenzijdigheid en verregaande bitterheid van BILDERDIJK uitvoeriger te handhaven, ligt buiten ons bestek; hoewel het anders, te zijner regtvaardiging in velen, ons niet aan stoffe ontbreken zoude. Wij moeten nog één woord zeggen omtrent de versmading, waarmede ook BILDERDIJK spreekt over de vroegere Vertalingen van POPE's Dichtstuk, en het stilzwijgen, dat hij houdt aangaande die van den Heere PIETER VAN WINTER. Dat deze bij Hem onbekend zijn zoude, laat zich, bij zijne rijke belezenheid en kunde in het vak der letteren, niet onderstellen of gissen. Zij deelt derhalve in 's Mans algemeene en hatelijke ten toonstelling der gezegde Vertalingen, „ als het werk van gebrekkige „ taalkundigen, van kruipende wormen in de Dichterlijke „ wereld, die slaafsch overbrengen, wat hun goeds of „ gebrekkigs voorkomt, en die kwalijk den oorspronkelijken „ Schrijver verstaan!" Maar op wien toch, vragen wij, komen deze en soortgelijke beschuldigingen neder? Of schermt de Heer BILDERDIJK ridderlijk daarmede, gelijk een ander tegen molenwieken?

Wij althans herinneren ons niet meer dan twee Hollandsche Vertalingen van POPE's *Essay on Man*: de eene van Mej. WOLFF, geb. BEKKER, in onrijm, en hierom buiten alle bedenking; de andere die van den Heere P. VAN WINTER, zoo hoog bij ons in waarde, dat wij na dezelve, en de behoefte van onzen kleenen omtrek lands daarbij in aanmerking genomen, den lateren arbeid van BILDERDIJK bijkans voor overtollig aanzien. Naar de les van HORATIUS, is deze dichterlijke overzetting des Heeren VAN WINTER een werk van jaren, van herhaalde nalezing en beschaving; die van BILDERDIJK daarentegen, zoo keurig en uitmuntend doorgaans bearbeid, overtreft dezelve in spoed van opstel, en getuigt alzoo tot eere van zijn vlugger vernuft en vaardiger kunstvermogen. Niet dat wij hierom voor strikte waarheid houden, wat ons de Maker opdischt, „ dat hij dit stuk" (het geheele Werk, den

Iften Zang, of wel een deel van denzelven, zulks blijkt niet op bl. 144) „ in Brunswijk te bed liggende, en door de Art-„ fen opgegeven, of fchreef, of vóórzeide." Wij zwijgen liefst op deze *wonderfpreuk*, die trouwens niets of luttel ter zake doet, en keeren weder tot de aangeflagen vergelijking. Wij erkennen mede, dat de oudere Vertaling, fchoon hierom niet *flaafsch* te noemen, eenigzins, door te groote naauwgezetheid des Dichters, die bijkans regel na regel in onze moederfpraak overbragt, als een gedwongen kunstwerk zich voordoet; maar juist uit hoofde van die ftiptheid leert zij ons de bondigheid en kracht van POPE kennen, gelijk hij is, niet zoo als hem iemand wenfchen zoude, of zoo als de Heer BILDERDIJK zich voorftelde „ dat hij had moeten denken „ en fchrijven;" en fteekt zij alzoo voordeelig af bij deze *Navolging* van BILDERDIJK, die geene maat houdt in de vrijheden, afwijkingen en veranderingen, welke hij zich veroorloft, maar den teugel viert aan eigen vernuft en goeddunken. Overigens, en fchoon op eenige plaatfen de Vertaling van VAN WINTER voor die van BILDERDIJK moet onderdoen, meer dan eens ook ondervonden wij, de eene tegen de andere lezende, het omgekeerde. Met één woord, verre van zijnen ftouten aanval tegen vroegere Vertalingen van POPE's *Esfay on Man* toe te ftemmen, moeten wij dezen, zoo die op VAN WINTER doelde, geheel lasterlijk noemen; en meenen wij BILDERDIJK geene oneer aan te doen met te zeggen, dat zijn Dichtftuk, hoewel met vlugger pen gefchreven, echter in *fchoonheid* van behandeling mag opwegen tegen VAN WINTER's *Proeve over den Mensch*, die jaren arbeids kostede, en zeker boven den zijnen in *naauwkeurigheid* onze volle goedkeuring wegdraagt. Wij geven ten flotte, en om deze onze vergelijking daardoor te billijken, een enkel ftaal uit elken Dichter, met bijvoeging van het oorfpronkelijke aan den voet des blads (*). Tegen het einde van den IIIden Zang heeft VAN WINTER deze fchoone regelen:

Laat dwaazen om den vorm van 't hoog bewind vrij kampen,
Die 't best gehandhaafd wordt, voorkomt het best 's lands rampen.

Laat

(*) *For Forms of Government, let fools contest;*
Whate'er is best administer'd is best:
For Modes of Faith, let graceless zealots fight;
His can't be wrong whose life is in the right:
In Faith and Hope, the world will disagree,
But all' Mankind's concern is Charity:
All must be false that thwart this One great End;
And all of God, that bless Mankind, or mend.

Laat d'ijvraar in zijn' waan, die uw geloof weêrstreeft;
't Geloof van hem is goed, die zijnen pligt beleeft.
Het menschdom mooge in hoop, 't mooge in geloof verschillen,
Maar waare menschenmin moet elk betrachten willen;
't Is valsch, all' wat dit groot, dit eenig doelwit wraakt;
En zeker, 't is uit God, all' wat den mensch volmaakt.

Zie hier dezelfde plaats uit BILDERDIJK:

De dwaze twiste of zwoege om 't beste Staatsbewind;
Dat best gehandhaafd wordt, is immer 't best bemind.
Het heil des Volks, zie daar het kenmerk van zijn waarde!
Maar zinloos, die dat heil volmaakt verlangt op de aarde!
Laat ijvraars zonder hart, voor ware Godvrucht doof,
Verwoed in 't harnas treên om 't echte Kerkgeloof;
Wien Gods genade leidt, die sterling kan niet doolen.
Geloof (en Hoop misschien) verdeelt der menschen Scholen;
Maar Liefde is één op aard, en God haar echte bron.
Dit loochnen, is het licht betwisten aan de zon.
Wat 's menschdoms heil weêrstréeft, kan niet waarachtig wezen;
En wat den mensch volmaakt, daarin is God te lezen.
Volmaking is zijn doel, zijn Wezen is volmaakt;
't Moet valsch zijn, wat zijn aart en wat zijn doelwit wraakt.

De reden van BILDERDIJK's verandering, die *best bemind*, in stede van POPE's *best*, vermeend heeft te moeten stellen, (in r. 2) en welke hij, als Voorstander van het Monarchaal gezag, in zijne Aanteekening opgeeft, moge de Lezer, des begeerig, naslaan. Daarover, en over de vergelijking zelve, beslisse zijn oordeel, zonder dat wij een woord hier bij voegen, dat hem voorinnemen konde. Ons is het genoeg, wanneer hij beide stukken aanmerkt, als waardig onderling om den prijs te wedijveren, en de Heer BILDERDIJK zou moeten erkennen, dat zijn Medevertaler VAN WINTER eene vereerende uitzondering verdiend had, in zijnen kwalijk geraamden algemeenen uitval en hekeling der vroegere Overzettingen van POPE. Kostbaar allezins is de uitvoering van *den Mensch* van BILDERDIJK, op schrijfpapier, met Titelvignet, en een viertal schoone Platen, eene voor elken Zang, in het licht gezonden, en in een blaauw cartonnen omslag, tot zeldzaam of zindelijk gebruik althans, ingekleed. Nu, daar de prijs aan deze pracht geëvenredigd is, prale dit Werk in aanzienlijke Boekenkamers, en mogen de Burgers zich voor als nog vergenoegen, den POPE zelven door VAN WINTER te lezen.

De Overstrooming. Door Vrouwe KATHARINA WILHELMINA BILDERDIJK. *Te Amsterdam, bij* Immerzeel en Comp. 1809. *In gr. 8vo. IX en 77 Bladz.*

Het was wel te verwachten, dat de groote rampen en onheilen, waarmede een aanzienlijk gedeelte van ons Vaderland door de laatste, zoo verschrikkelijke, overstroomingen geteisterd werd, onderscheidene Vaderlandsche Zangers, inzonderheid de zulke, welke wegens hunne woonplaats of betrekking meer bijzonder in de gelegenheid waren om alle de ijsselijkheden van den Watersnood van nabij te leeren kennen, zouden opwekken, om het speeltuig te stemmen, ten einde hun opgekropt gevoel door eenige uitboezeming lucht te verschaffen. Trouwens het onderwerp is voor den somberen treurtoon eigenaardig geschikt.

Men denke echter niet, dat hetzelve zoo gemakkelijk te behandelen is, en dat de verzen, gelijk men zich wel eens uitdrukt, van zelfs uit de pen vloeijen. Waar de te bezingen stof zelve zoo droevig, zoo roerend, zoo verschrikkelijk, zoo verheven, zoo algemeen en zoo uitgebreid is, vordert het een geoefend oordeel, gelouterden smaak en begaafd penseel, om het natuurlijke niet door de kunst te bederven, het verschrikkelijke, het eenvoudig-verhevene niet door ongepaste en wanstaltige beelden, die eene onstuimige verbeelding zich niet zelden schept, te overdrijven, om niet door eene opeenstapeling van ijsselijkheden en gruwzame tafereelen het gezigt te verwarren, maar door eene verstandige keus van eenige treffende bijzonderheden uit zoo grooten voorraad het hart met droevigen weedom te vervullen en den Lezer heete tranen te doen storten over het deerniswaardig lot van zijne ongelukkige Natuurgenooten. De menigvuldige proeven van vele *zoogenaamde* Dichters, die, wanneer zij slechts eenige versjes gemaakt hebben, zich al aanstonds bevoegd rekenen om dusdanige jammeren te bezingen, leveren de onwederspreekelijkste bewijzen op, dat niet ieder voor dit onderwerp berekend is.

Onder deze halfgebakken Poëten, die de schoonste stof zoo ellendig verknoeijen, behoort *Vrouwe* KATHARINA WILHELMINA BILDERDIJK in geenen deele. Zij weet, hoe zoodanig onderwerp moet behandeld worden. Haar toon is de echte treurtoon. Hare schilderingen zijn getrouw aan de Natuur, eenvoudig, treffend en roerend. Zij vermoeit niet, zij verwart niet, zij overdrijft niet. Zij sleept het gevoel des Lezers onwillekeuriglijk mede, en men vermengt gaarne zijne tranen met die, welke uit hare schoone ziel zijn voortgekomen.

Wij vinden in het voor ons liggend Dichtwerk *vooreerst* een' Toezang of Opdragt aan den GEMAAL der Dichteresse, waaruit

wij reeds hare sombere zielsgesteldheid en bijzondere geschiktheid tot het behandelen van zulke akelige gebeurtenissen kunnen leeren. Zij zingt:

Ach 't schreijen om ons dierbaar kroost,
Geen andre wellust heeft het leven!

Het tweede Stuk, de Overstrooming getiteld, schetst ons in eenige sterk sprekende tafereelen al het droevige, ijsselijke en verschrikkelijke van den Watersnood. Reeds de aanhef en de geheele wijze van behandeling kenmerken eene Kunstenaresse, die haar onderwerp ten volle meester is. De tevredenheid van Amintas met zijn lot, zijne zaligheid in het bezit van gade en kroost, zijne dankbaarheid voor het tegenwoordige en blijde uitzigten op de toekomst; de onvatbaarheid van Elize, zijne gade, om in die vreugde deel te nemen; haar angstig voorgevoel van een naderend onheil; de pogingen van den man, om haar gerustheid in te boezemen, die echter, al troostende, zelf door een onwederstaanbaar gevoel van smart wordt aangegrepen, en wiens onrust door de zuchten der vrouw vermeerderd wordt, terwijl deze daardoor weder moed verkrijgt en de smart overwint — dit alles doet, daar het ten blijk verstrekt van de zielkunde der Dichteresse, de bedoelde werking, stemt het hart voor de volgende tooneelen, en levert een' uitmuntenden overgang tot het schilderen van de verschrikkelijke onheilen der Overstrooming, welke dus wordt afgeteekend:

Een meer dan neevlig zwart, een vreeslijk tastbaar donker,
Verspreidt zich over de aarde in 't uur van middernacht: —
De laatste stip verdwijnt van 't doffe stargeflonker,
En 't stormgeweld barst los met onweêrstaanbre kracht!
Verwoestings reuzenvoet stapt af van 't berggevaarte.
Verschriklijk ploft haar vuist de ontzagbare ijsschots neêr.
De kil des Rhijnstrooms buigt en siddert van de zwaarte,
Hij zwelt zijne oevers uit, en kent geen boorden meer.
Haar alverpletterende arm pakt klomp bij klomp te samen,
En stuwt ze woedend voort, tot bergen saamgekneed.
Zij staat, met brandend oog, 't veroordeeld land te omvâmen,
Dat tot dit heilloos uur haar woest geweld bestreed!
Des stormwinds schrikbre kracht vereent zich aan dit woeden,
Barst loeiende uit zijn hol, en schaart zich aan heur zij,
Verhoogt van heinde en verr' de saamgesmolten vloeden,
En voert vernieling voort op 't zwellend stroomgetij!

Na voorts met eenige treffende trekken het ontzettende van den Watersnood in het algemeen geschetst te hebben, wordt de geschiedenis van Amintas en Elize voortgezet, die des avonds

avonds met hunnen lieveling in een' zoeten slaap zijn gevallen. De stem van het kind doet de moeder ontwaken. Zij wil het knaapje omvatten en .... het kille vocht spat haar om de sidderende armen. Zij gilt. Amintas ontwaakt en .... het schuimend zeegegolf spoelt hem om de leden. Het akelige van zulk een tooneel, midden in den nacht, midden in de diepste duisternis, is boven alle beschrijving. Er was geene andere uitkomst, dan op den top van het dak, en hier vertoont hun het eerste morgenrood het allerverschrikkelijkste schouwspel, het toppunt van ellende en jammeren! Hier ontdekken zij, dat zij zich op een wrak bevinden, geslingerd door de orkanen, op een' oeverloozen vloed!

o Gij, die moeders zijt, verbeeldt u daar die moeder!

Hare ellende wordt met levendige kleuren geschilderd. Zij is radeloos. Het bloed stremt haar in de aderen, zelfs aan de borst van haren echtgenoot. Zij heeft niets, om het kind te verwarmen. Zij rukt zich de haarvlecht uit, om het wicht er mede te bedekken. Vergeefs!

De bui verwaait die vlecht, de regen weekt haar door!

Alles is vruchteloos. Het knaapje sterft. De dood nadert te langzaam voor de radelooze ouders. Eindelijk voelen zij zich bedolven,

Nu zalig, dat hun arm een graf aan 't wichtjen strekt!

Dan — het lot dezer rampzaligen wordt nog benijd door de ongelukkige, die door een' golf aan echtgenoot en kroost ontvoerd wordt. Het tooneel wordt nog akeliger. De deelneming van den Lezer neemt toe. Het Godsdienstig gevoel der Nederlanders wordt opgewekt — het harte smelt weg in weemoed. De algemeene jammeren, de hulp en bijstand, de redding van vele, de vreugd der geredden enz. enz. dit en meer wordt aandoenlijk voorgesteld, terwijl, onder alles, de Dichteresse in het toezwaaijen van veelvuldigen lof aan den Koning niet te kort schiet.

Het laatste Stuk is eene Romance, mede de Overstrooming genoemd, en bestaat uit twee Zangen. Eene Romance, die louter zachtheid, eenvoudig - hartelijk gevoel en teederheid ademt, waarin de opregtste en schuldelooze liefde met bevallige, landelijke verwen geteekend en de natuurlijke, hartelijke toon aandoenlijk roerend is.

Myrtillus, een braaf, edeldenkend en welgesteld jongeling, was de verloofde van Dafne, de éénige dochter van eenen eerwaardigen grijsaard. De blijde dag, die de geliefden voor eeuwig zoude verbinden, was vertraagd door het ijs van den win-

winter, hetwelk Myrtillus, die aan de overzijde van de stroomen woonde, van zijne Dafne gescheiden hield. Eindelijk was hij gekomen, die lang gewenschte dag, en Myrtillus bevindt zich bij Dafne in de hut van haren vader, om het huwelijk te voltrekken. En

. . . zuiver was de liefdegloed,
Die beider borst doorblaakte;
En heilig was de ontmoetingsvreugd,
Die beider boezem smaakte.

De grijsaard schenkt aan Myrtillus op eene plegtige wijze zijne dochter; een priester vereenigt de geliefden voor het echtaltaar. De morgen was in stille vreugd vervlogen;

Nu nam de jongling 't herdersriet
En stemde huwlijkszangen,
En haalde zijn geliefde bruid
De tranen op de wangen.

Het heil van den echt wordt bezongen. De beurtzang is teeder en roerend. De liefde van het jeugdig paar; de zaligheid, die het smaakte; de vleijende uitzigten, die het streelden; de zoete verwachtingen, die het opgetogen hielden — dit is het bekoorlijk onderwerp van dezen zachten en teederen beurtzang; terwijl de gedachte aan den dood en het scheiden der geliefden aan de harten eene sombere stemming geeft en den Lezer treffend voorbereidt tot de volgende akelige *tooneelen*.

De vader van Dafne had inmiddels geslapen. Een zoete droom had hem het geluk van zijn kind voorspeld. Hij ontwaakt, en vindt de geliefden in de sombere stemming, waarin zij door de overdenkingen in het slot van den eersten zang gebragt waren. Het meisje schreit, des jongelings borst is beklemd. De grijsaard schrijft deze gesteldheid toe aan het denkbeeld van scheiden, daar het afscheidsuur haastig nadert. Hij zelf gevoelde, wat schat hij zoude verliezen; doch hij smoort zijne droefheid in de borst, om door schijnbare vrolijkheid voor het minst de smart der geliefden te verminderen.

Dan — de avond valt. Het oogenblik van scheiden *is dáár*. Het hulkje, dat het jonge paar zal overvoeren, ligt gereed. Myrtillus wil afscheid nemen van den grijsaard. Deze echter waarschuwt hem, om nog niet te vertrekken, vermits hij uit onderscheidene (door hem opgegevene) teekenen een' op handen zijnde storm voorspelt. De jongeling ziet nogtans geen gevaar. Het Noorden had uitgewoed, het ijs was reeds weggedreven en de lucht was zoel en streelend. Daarenboven — zijne moeder wachtte zijne komst. Hoe konde hij haar in ongerustheid laten? haar bedroeven? Deze laatste reden was ge-

wig-

wigtig genoeg — ook voor den grijsaard. Hij geeft aan de geliefden zijnen vaderlijken zegen, en zij vertrekken.

De vader begeeft zich' ter rust. Doch spoedig rukt een schrikbare droom hem uit den sluimer. Hij hoort het geloei van den storm, en brengt zich het onheil van zijne teedergeliefde spruit voor den geest. De stormen brullen; de golven bruisen; het uit de stroomen gedreven ijs wordt opeengejaagd; de maan hult zich in de zwartste wolk; de hulk is niet bestand; beleid en moed vermogen niets ter redding:

De wind rukt touw en zeilen weg,
En splintert mast en steven;
En 't vaartuig schijnt met ieder golf
Ten afgrond ingedreven.

Eene flaauwe schemering van de maan vertoonde eene oeverlooze zee, die nergens omvang kende. De kiel wordt verbrijzeld. Myrtillus en Dafne redden zich op het ijs. Hij klemt zijne gade in de armen, Zij zwijgt. De wanhoop stijgt in zijn' boezem, bij het aanbreken van den morgen.... Dafne ligt verstijfd in zijne armen, met loodblaauw op de kaken! Al bedaarde nu de orkaan, al spaarde hem het Noodlot, wat zou het hem baten, nu Dafne gestorven was! Nog waant hij zich op de breede Waal te zijn, en helaas! hij drijft op eigen grond, onkenbaar overdolven! Zijne moeder zou zijne jonge bruid als eigen kind begroeten ... en zijne moeder ligt in de overstelpte hut aan zijne voeten begraven! Zijn schemerend oog ziet niets, dan omgespoelde schuren en zijn splinterend wrak vergruisd. Wat zult gij doen, Myrtillus?

Wat doet gij? — Volgt ge uw Dafne niet?
Zal haar de vloed verslinden!
o Neen! gij ploft haar ijlings na,
Om ze eenmaal weêr te vinden! —

Daar doolt nu de arme grijsaard, na den ijsselijksten nacht, om, en doet de lucht van zijne klagten weêrgalmen. Daar ziet hij op de ijsschotsen de verspreide wrakken drijven, en ademtogt en bloed verstijven hem in de enge borst. Daar ziet hij iets menschelijks aanspoelen — 't is een lijk! De storm werpt hem zijne dochter, met misvormd gelaat, voor de voeten. Hij herkent het lijk van Myrtillus en Dafne, stort neder en voelt zich het harte versteenen.

Ook hij, de grijzaart, is niet meer!
Schiet toe, gij Herdrenreien!
ô Komt! beweent dit gruwzaam lot,
En houdt niet op van schreien!

Daar ligt uw aller oogenlust
  Verstijfd aan 's bruigoms zijde.
Hoe treurig gaat de zon u op!
  En gistren nog, hoe blijde!

Op, Maagden! op! in 't treurgewaad!
  Met ongevlochten tressen!
ô Spoedt u, siert haar 't bruidsbed op,
  In schaduw der cypressen.

ô Schenkt één graf aan beider stof!
  Dit was haar jongste bede;
En dekke een zelfde grafgesticht
  Den achtbren grijsaart mede!

Op Maagden, voert de bruid ter rust,
  In 't treurig wilgenlommer!
Geen Herdersfluit genake er ooit!
  De dartle lach verstomm' er!

Maar zij, die, 't hart van weemoed vol,
  Vergeefs naar tranen smachten,
Genaken dit geheiligd graf,
  En voelen 't wee verzachten!

Geen roos, op geur en schoonheên prat,
  Moog deze grafterp sieren:
Maar 't maagdeliefsjen hang' er 't hoofd,
  Bij sombre violieren!

Het windtjen schuifel' hier door 't groen,
  En buig' de grasscheutsprieten;
Jaag zachten huivring door het bloed;
  En doe de tranen vlieten!

Historie der Heeren VAN AMSTEL, VAN YSSELSTEIN *en* VAN MYNDEN, *ter opheldering van* WAGENAAR, *door* W. A. *Rijksvrijheer* VAN SPAEN. *In den Haag, bij* Immerzeel en Comp. 1807. *In gr. 8vo. XVI en 199 Bl. Met eene Plaat en 6 uitslaande Geslachttafels.*

Wij hebben reeds te lang verzuimd, van dit, over het geheel uitmuntend, en ook voor de algemeene Geschiedenis van ons Vaderland belangrijk, Werk te spreken. Het hoofdoogmerk van hetzelve is, om door eene proeve te doen zien, door welke middelen de Graven en Hertogen, die

die hier te lande het bewind in handen gehad hebben, hun gezag langzamerhand uitgebreid en de naburige vrije Heeren aan zich onderworpen hebben. Te dien einde wordt de Geschiedenis der Heeren VAN AMSTEL, van het eerste tijdstip af, dat deze naam in echte bescheiden voorkomt, zijnde het jaar 1105, naauwkeurig ontwikkeld en gestaafd; voornamelijk worden de lotgevallen van den door VONDEL's Treurspel algemeen bekenden GYSBRECHT VAN AMSTEL uitvoerig ontvouwd, bijzonder met betrekking tot den moord van Grave FLORIS V. en de gevolgen van dien. Verder wordt over de beide Geslachten VAN YSSELSTEIN en VAN MYNDEN, als zijtakken van het Huis van VAN AMSTEL, gehandeld. Dit alles wordt zoo door echte stukken gestaafd, als door de bijgevoegde Geslachttafels nader opgehelderd. Uit de laatste blijkt, dat het *Geldersche* Geslacht VAN HEECKEREN en de *Duitsche* Prinsen VAN SALM ANHOLT van den bekenden GYSBRECHT VAN AMSTEL afstammen.

Daar het niet wel doenlijk is, een uittreksel uit dit Werk te geven, vergenoegen wij ons, met hetzelve aan alle grondige beoefenaars der Vaderlandsche Geschiedenis ten sterkste aan te prijzen. Zij zullen daarin, al kunnen zij zich, zoo min als wij, met alle de redeneringen en gevolgtrekkingen van den Heere VAN SPAEN vereenigen, een schat van daadzaken en aanmerkingen vinden, ter verrijking hunner kennis en betere bepaling van het ware oogpunt, waaruit onderscheidene gebeurtenissen behooren beoordeeld te worden. Wij verlangen hartelijk naar nog meer voortbrengselen van den werkzamen ijver en het grondig onderzoek des achtenswaardigen Schrijvers, in het bijzonder naar de bl. 3 in de noot beloofde *Historie der Veemgerigten.*

Rozendaal als de prachtigste bezitting van de Geldersche Graven en Hertogen en derzelver Hofhouding aldaar enz. enz. met echte bewijzen bekend gemaakt, door Mr. G. VAN HASSELT. *Te Arnhem, bij* J. H. Moeleman, Junior. *In gr. 8vo. 533 Bl.*

Wederom eene Verzameling van Stukken, door den Heer VAN HASSELT zonder oordeel in het licht gegeven. Hij volgt, wel is waar, eene geregelde tijdorde, doch dit is, behalve de verzameling, ook de eenigste verdienste, die men hem toeschrijven kan. In plaats van uit alle de hier geleverde echte Stukken eene doorgaande Geschiedenis van den Huize *Rozendaal* zamen te stellen, en tevens, om de algemeene belangstelling te bevorderen, (want voor hoe weinigen is dit onderwerp op zich zelf belangrijk?) dezelve met de Landsgeschiedenis in ver-

verband te brengen, waartoe deze Stukken hier en daar inderdaad zeer geschikt zijn en vele stoffe opleveren, geeft ons de Heer VAN HASSELT hier die Stukken achter elkanderen, zonder eenige opheldering of aaneenschakeling, zoo dat wij b. v. bl. 441—448. wel zien, hoe het Huis *Rozendaal* door KAREL, Hertog van *Gelder*, in 1536 aan WILLEM VAN SCHERPENZEEL, bij ruiling voor het Huis *Kaldenhaeve*, in vollen eigendom voor hem en zijne erven is afgestaan, doch niet, hoe het in 1646. het eigendom van ROBERT VAN ARNHEM hebbe kunnen zijn, gelijk wij het bl. 472. vinden. In 1694. was het in handen van JOHAN VAN ARNHEM, volgens bl. 479. en in 1751 was L. A. TORCK Heer van hetzelve, volgens bl. 512. wiens geslacht nog in het bezit van hetzelve is. Zijn dan de geslachten van VAN SCHERPENZEEL, VAN ARNHEM, en TORCK verwant? Of heeft er koop plaats gehad? Wij vinden niets, dat dit ophelderdert. Alleenlijk komt ons bl. 475. L. TORCK, Drost van *Wageningen*, voor, als in 1650 Momber der kinderen van ROBERT VAN ARNHEM. Dit maakt wel eene naauwe betrekking tusschen beide de geslachten waarschijnlijk, doch bewijst niets.

Wij kunnen niet ontveinzen, dat de Heer VAN HASSELT met zulke werkzaamheden ons voorkomt, niet veel meer te zijn voor de beoefening der Geschiedenis, dan een opperman voor het metselwerk. Indien de bouwstof, hier aangebragt, behoorlijk verwerkt ware, dan zou er een tamelijk goed gebouw uit hebben kunnen ontstaan, ten dadelijken gebruike geschikt voor ieder, die zulks begeerde; nu integendeel moet ieder, die er gebruik van maken wil, zich eerst den lastigen arbeid getroosten, van er ten minste voor zichzelven eene hut uit zaam te stellen.

Een Winter in Londen, of Tafereelen der Groote Wereld; in drie Deelen. Door T. S. SURR. *Naar den vijfden druk uit het Engelsch door* H. POTTER. *IIde Deel. Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. 1809. *In gr. 8vo. 262 Bl.*

Nu blijkt het dan, waarom deze Roman *een Winter in Londen* heet; de Familie van den Graaf, en ook de held dezer geschiedenis, brengt dat jaargetijde in Londen door, en wij vinden dan hier het hoog fatsoenlijk Londen, en zoodanig eenen luister en prachtige kostbare feesten, die den eenvoudigen eerlijken Hollander, en ook den reeds nagenoeg verwenden Hollander, geheel ongeloofelijk moeten voorkomen; en echter verzekert ons de bekwame Vertaler, die met Londen bekend is, dat Londen in dezen Roman volstrekt in alles het ware Londen is, zonder dat men hier aan eenige vergrooting of opsiering behoeft te denken. De belangrijke geschiedenis van

van *Eduard Montagu* wordt intusfchen voortgezet, en het komt naar ons vermoeden uit; de vondeling *Eduard Montagu* was de zoon en wel een echte zoon van dien zonderlingen vreemdeling, ons reeds in het eerfte Deel ontmoet, en deze was niemand anders dan Sir *Alfred Beauchamp*, die men reeds lang overleden hield, en alzoo was *Eduard* van eenen hoogaanzienlijken rang, en de wettige erfgenaam van gewigtige goederen. Dit ontdekt hem eindelijk de vader aan het eind van dit Deel, maar echter ongelukkig nog te vroeg; nog één dag, en geheel het fchurkenftuk, dat hem van alles beroofd had, ware aan den dag gebragt en vernietigd. Nu intusfchen, daar men ongelukkig het gefprek beluisterd had, werd *Eduard* door een dolk gewond, en wij laten hem wentelen in zijn bloed, zoodat het nog onzeker is, of onze wensch over hem van zegen en voorfpoed, bij onze beoordeeling van het eerfte Deel uitgeboezemd, zal bevestigd worden, dan of de gefchiedenis hier treurig zal eindigen. De fchurken zijn intusfchen in hechtenis, en het huwelijk van de jonge Gravin nog niet voltrokken, zoodat de Dichter het nu nog in de hand had, om aan den held der gefchiedenis en zoo menige gevoelige Lezeres, wier hartje met en over *Eduard* bloedt, barmhartigheid te oefenen; hetgeen wij moeten overlaten aan zijne edelmoedigheid. — Overigens geven wij aan dit vervolg des Romans dezelfde getuigenis, en tot vermaak onzer Lezers, en ten bewijze tevens, dat wij hier wederom het een en ander, alhoewel met de eigenlijke gefchiedenis in geen zeer naauw verband, aantreffen, dat opmerking en nadenken overwaardig is, willen wij een gefprek overnemen, tusfchen twee Engelfche vrienden gehouden, bij gelegenheid dat een aantal Dames van rang eene voorlezing had bijgewoond bij het Koninklijk Instituut, in zoo ver ook voor ons belangrijk, omdat wij daarin nog al reden kunnen vinden om ons te troosten, dat, immers zoo ver wij weten, tot nog toe onze Hollandfche Schoonen van zoodanig leerzaam onderrigt verftoken zijn.

„Wel nu, mijn oude vriend, wat zegt gij nu van dit nieuwmodisch nieuws? nu beleven wij gouden tijden, in welke de wetenfchappen niet alleen door de mode befchermd worden, maar in welke het volftrekt tot het fatfoen behoort, geleerd te zijn!"

„Wel het mogt wat! geleerdheid, onzin en niets anders! De wereld is volftrekt het onderst boven gekeerd, en de menfchen loopen alle gevaar van gek te worden. Misbruik toch den naam geleerdheid niet, door dezelve met de bewaarplaats van potten, pannen en aardappelen te verbinden."

„Maar ftrekt het toch der wetenfchappen en geleerdheid niet tot eer, zulk een groot aantal beminnelijke voorftanderesfen te hebben, als zich in het vertrek hier naast bevinden?"

„Neen! — het is eene belagchelijke hulde aan dezelve toe-

toegebragt. Er is onder alle die vrouwen geen half dozijn, die een enkel greintje ware liefde voor de wetenschappen hebben: en dat is de eenigste vertroosting, die ik gevoel, dat de bobbel wel, voor dat het nieuwe er af is, breken zal."

„ Gij keur het dan niet goed, Mijnheer, (zeide Eduard), dat de takken van hoogere wetenschap onder de beminnelijke sekse voortgeplant worden?"

„ Ik keur het af ten aanzien van dit systhema, om snappende wijsgeeren in rokken te maken. Ik zie er niet veel heils in de gevolgen uit voortkomen, wanneer onze vrouwen of dochters ons met Electrieke of Galvanische proeven om het hoofd malen, of onze keukenmeiden in Chemische ontbinders van rook en damp veranderd worden."

„ Maar is het toeleggen op kennis, zoo als men dat thans plaats ziet hebben, ten minste niet zoo heilzaam in de gevolgen voor de Maatschappij, als de tijdkortingen van tapijten en stoelkussens te bewerken, waarmede men voorheen zoo veel op had?"

„ Wel neen; dat is het zeker niet. Het oogmerk van dergelijke werkzaamheden was, om onze huizen, een woord dat nu meest ook al verouderd is, tot een aangenaam verblijf voor derzelver bewoners te maken, daar deze wijsgeerige razernij eene volstrekt tegenstrijdige uitwerking moet hebben, als veranderende onze zijkamers in scheikundige werkkamers, en onze kleedvertrekken in gehoorzalen om te disputeren."

„ Maar gij moet eenige inschikkelijkheid gebruiken met de vorderingen van beschaafdheid en het toenemen der weelde. Dames van fatsoen, en van de tegenwoordige groote wereld en mode, zouden in zwijm vallen op het gezigt van eene tambourijn, en de invoering van een spinnewiel zouden zij ongetwijfeld besterven."

„ Ik stem u toe, dat het niet anders kan, of er moet eenige verandering in de gebruikelijkheden der grooten plaats hebben. — Wanneer de rijkdom in eenen staat vermeerdert, dan moet ook het getal dier gene vermeerderen, welke zonder werken leven: ook stem ik u verder toe, dat het toenemen der bevolking, de bronader van dien rijkdom, het ten pligt maakt, dat de vermogende zichzelven die diensten niet bewijzen, waarbij de behoeftige klasse derzelver bestaan moet vinden. Ik ben er uit dien hoofde niet op gesteld, dat Hertoginnen van de negentiende eeuw zich zullen bezig houden met tapijten te bewerken en kleederen te spinnen: — maar, mijn goeije man, hebben zij dan geene ruimte om te kunnen kiezen? — hebben zij geene muzijk- en danspartijen? — staat-teeken- en dichtkunst niet tot haren dienst? — kunnen zij in elk gedeelte harer kleeding haren smaak en verbeeldingskracht niet oefenen, zoo wel als door het besturen van Redoutes, Bals en Assemblées: bovendien zou ik ze ook nog gaarne eenig onderzoek

in

in de kruid- en tuinbouwkunde toestaan: alle deze dingen kunnen eene goede en aangename uitspanning bezorgen. Maar spreek toch niet van de beöefening van afgetrokkene wetenschappen, als geschikte vrouwelijke uitspanningen, en noem eenen arbeid, die voor het menschelijk verstand de moeijelijkste is, geen tijdverdrijf voor Dames!"

„Om dan in ernst te spreken, ik ben ook niet gezind om verder over een onderwerp te twisten, over hetwelk wij onmogelijk in denkbeelden verschillen. Maar daar gij geen voorstander van dit Instituut zijt, mag ik dan wel vragen wat u hier brengt?"

„Ik heb het Instituut op zichzelve niet veroordeeld; integendeel, met eenige uitzonderingen, bewonder ik deszelfs plan. Zoo als bekend is, was het voorname oogmerk van deszelfs stichting de verspreiding van kennis, en het gemakkelijk maken van eene algemeene invoering van nuttige mechanieke uitvindingen: en, wanneer uwe Hertoginnen en Markgravinnen zich vergenoegd hadden met de eer van inteekenen voor de kosten van zulk een Instituut, ik zou haar gedrag, in plaats van berispt, toegejuicht hebben. Ik zelf heb er op ingeteekend. Maar de geheele vrouwelijke huishouding zou van zulk eene geleerde inrigting hebben moeten af blijven. Soup en geleerdheid, goede hemel, wat hebben die twee toch met elkanderen te doen? — Maar wat kan de Mode niet?"

Verzameling van een aantal behendige Schurkenstreken en listige Gaauwdieverijen, aan het licht gebragt ter waarschuwing van eerlijke lieden, om tegen de listen en lagen van het uitvaagsel des menschdoms op hunne hoede te zijn. Te Amsterdam, bij J. F. Nieman. 1808. *In 8vo. 269 Bl.*

Een leerboek — evenwel niet voor schurken en gaauwdieven, maar voor het geëerd publiek, en in het bijzonder, zoo meldt het Voorberigt, voor den Wetgever en Regter, opdat deze laatste meer bedacht zij op de schranderheid des booswichts, en hem zóó gemakkelijker doorgronde, en de Wetgever de uitvlugten van den arglistigen schurk vernietige; — voorts een leerboek van menschkunde en voorzigtigheid voor allen. Dit is zoo nagenoeg de verdediging, door den Vertaler of Verzamelaar overgenomen uit eene kleine Verhandeling van ZÖLLNER. Zij gelde, wat zij gelden kan! Dit boekje moge dan eene nuttige lecture geven, eene bedroevende en onaangename lecture blijft het toch. Men duldt, en leest zelfs niet ongaarne bij een of ander Schrijver, nu en dan een treffend voorbeeld van een bij uitstek listig schurkenstuk; dit heeft nuttigheid: want, hoe gaarne men ook den mensch van zijne betere zijde moge beschou-

schouwen, men ziet en ondervindt van tijd tot tijd de menschelijke zedelijke ellende, en dient zich te wapenen. Maar wie houdt de lezing van zoo vele staalen, hier opeengehoopt, 269 bladzijden, uit! wie kon dezelve verzamelen! wie kan zoo lang in het hatelijk gezelschap van *het uitvaagsel des menschdoms* duren! — Dan, *de gustibus non est disputandum*, en alzoo zal dit werkje ook wel zijne lezers vinden. De gevallen zijn meer of minder bekend, in een groot aantal, en in het Voorberigt zijn er nog 4 van wisselbedrog bijgevoegd. En echter is deze verzameling nog voor vermeerdering vatbaar, zoo ten aanzien van den vroegeren als van den tegenwoordigen tijd: — en ook wat de toekomst betreft? — Moet de Wetgever alle zoodanige aanslagen en uitvlugten van iederen schranderen booswicht verhoeden, dan mogen wij ieder jaar een nieuw Wetboek, een aantal bijvoegsels en uitbreidingen voor het minst, te gemoet zien. — En dit troost ons dan daarover, dat, zoo al niet dit boekje, onze aanmelding van 't zelve voor 't minst, nu voor Holland een weinig te laat komt.

De Oorlog om twee Letters, of Amstel- en Amsterdam; Boertig Heldendicht, door A. L. BARBAZ. *Voorgelezen in de Maatschappij:* Felix Meritis, *te Amstel- of Amsterdam, den 9den van Slachtmaand* 1808. *Te Amstel- of Amsterdam, bij* W. Brave. 1808. *In gr. 8vo. 16 Bl.*

Wij laten het oordeel over de waarde van dit dichtstuk gaarne over aan de *nakomelingschap*, zoo als de Heer BARBAZ verkiest dat men lezen zal: want grooteiijks te prijzen, verbiedt ons de opregtheid, en om te voldoen aan 's Dichters dringend verzoek aan *Recensenten*, waarop hij dan bitter gebeten schijnt,

——— zweert bij kris en kras,
Dat dit gedicht niet deugt,

en wat daar meer volgt, houden wij, om de waarheid te zeggen, pen, papier en inkt veel te goed.

ALGEMEENE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

Geschiedenis van de Christelijke Kerk in de Achttiende Eeuw; *door* A. YPEY, *Doctor en Hoogleeraar in de Godgeleerdheid enz. te Harderwijk. IXde Deel. Te Utrecht, bij* G. T. van Paddenburg en Zoon. *In gr. 8vo.* 486 *Bl.*

In dit Deel vinden wij in een kort bestek bijeengebragt de belangrijke geschiedenis van de Opkomst, Gevoelens en Godsdienstige Gebruiken der Protestantsche Dissenters. Vreezende dat er onder zijne Lezers gevonden mogten worden, die aan de *Unitarissen* en *Doopsgezinden* den naam van *Protestanten* betwisten, verdedigt de Schrijver, in eene korte Inleiding, dezen titel, dien hij, te regt, beweert hun toe te komen.

Met een historisch verslag van het Genootschap der *Unitarissen* wordt dit Deel geopend; MICHAEL SERVEDE, of SERVETUS, als stichter van hetzelve opgegeven; deszelfs eerste ontdekking ten jare 1546 in *Venetie* vermeld, en voorts berigt, hoe het, daar uiteengedreven zijnde, zich in *Polen* vestigde onder het bestuur van FAUSTUS SOCINUS, naar wiens naam de Unitarissen vervolgens *Socinianen* 't meest zijn genoemd geworden. Zoo wel van hunne hoofdstellingen als lotgevallen vernemen wij vervolgens het hoofdzakelijke. De verbanning uit *Polen*; de vrijheid van Godsdienstoefening in *Zevenbergen*, *Silesien* en *Pruissen*; het stichten van Gemeenten in die gewesten, en de verstrooijing der *Socinianen* in andere landen, waar zij eerst slechts door de vingeren gezien werden, doch naderhand ook meer voet kregen, wordt verhaald, met vermelding van de beroemdste mannen, die zich aan den eenen kant voorvechters, en aan de andere zijde tegenstanders der Sociniaansche gevoelens betoonden. In *Groot-Brittannie* vonden de uitgeweken *Poolsche* Broeders in den beginne geen beter onthaal. Tot aan het einde der Zeventiende Eeuw wer-

den strenge wetten tegen hen met kracht gehandhaafd. Eenige der stoutmoedigsten waagden het zich te bevelen in de bescherming van den Afgezant des *Turkschen* Keizers aan het Hof van KAREL DEN II, zich beroepende op de overeenkomst hunner leer, ten aanzien der Eenheid GODS, met die van MAHOMED; welk adres, in 1682 ingeleverd, eenigermate aan hun doel beantwoordde, gelijk bij onzen Schrijver nader te zien is. Schoon de Regtsplegingen en beschuldigingen tegen de Unitarissen geheel ophielden, gelukte het hun echter niet, spoedig een afzonderlijk Genootschap op te rigten. De onderteekening der 39 Artikelen hield dit tegen. WHISTON moest, wegens de verdediging der Sociniaansche gevoelens, zijn' post nederleggen. EMLYN, de laatste, die in *Groot-Brittannie* als Unitaris gestraft is geworden, heeft, na de slaking uit zijne tweejarige gevangenis, te *Londen* eene Gemeente opgerigt, die echter spoedig verliep, 't welk eindelijk in 1773 aan LINDSEY beter gelukte, nevens welken zich openlijk als Sociniaan verklaarde deszelfs Vriend, de beroemde JOSEPH PRIESTLEY, van wiens werk, de *Geschiedenis van de verbasteringen des Christendoms*, gelijk mede van 's mans lotgevallen, verslag gegeven wordt. Na voorts vermeld te hebben, hoe WILLIAM CHRISTIE in *Schotland* was, 't geen zich LINDSEY en PRIESTLEY in *Engeland* betoond hadden, besluit de Schrijver dit gedeelte met eene beknopte letterkundige geschiedenis der Unitarissen, die zich in *Groot-Brittannie* vermaard gemaakt hebben, en gaat daarop over tot het berigt nopens den staat der Unitarissen in ons Vaderland. Het onthaal was hier, even als elders, ongunstig, van wege de harde plakkaten tegen de Socinianen en derzelver schriften. In weerwil echter hiervan werden hunne gevoelens verbreid, en vonden zij daartoe gelegenheid in den schoot der Dissenters. Ook werd hier gedrukt, in het midden der Zeventiende Eeuw, het vermaarde werk, ten titel hebbende: *Bibliotheca Fratrum Polonorum, quos Unitarios vocant*. K. SANDIUS, J. FELBINGER en S. CRELL waren de vermaardsten hier te lande onder de Unitarissen, gelijk door den Schrijver in de bijzonderheden nopens ieder getoond wordt. Hierop volgt een berigt van eenige andere Unitarissen in ons Vaderland, 't welk vervangen wordt door een verslag van de voornaamste schriften der Unitarissen. Behalve die van S. CRELL, zijn meest

in

in aanzien de Dogmatische en Exegetische werken, vervat in de evengemelde *Bibliotheca Fratrum Polonorum*, waarschijnlijk uitgegeven door F. CUPERUS, Remonstrantsch Predikant te *Rotterdam*. Volgens LAVATER, „ heeft de Orthodoxie het Socianisme voortgebragt; en vindt men in het orthodoxe leerstelsel ongenietbare hardigheden, terwijl men in de leerstellingen en verklaringen van SOCYN vele onvergelijkelijke opheldering en aantreft." 't Geen LAVATER van de Orthodoxie zegt, neemt YPEY niet voor zijne rekening; maar 't geen die man van der Socinianen Schriftverklaringen oordeelt, „ is bij „ allen, (zegt YPEY) die ooit met onpartijdige waar„ heidsliefde hunne hiertoe betrekkelijke werken door„ bladerd hebben, onwedersprekelijk. — Alleen dan, „ wanneer het hunne bijzondere hypothesen, wel„ ken zij als Unitarissen vasthouden, betreft, sche„ mert het hun," naar het oordeel van den Heer YPEY, die wat vroeger verklaard had (bl. 25) „ dat het den „ Unitarissen aan schijnredenen niet ontbreekt, waar„ mede zij hunne droggevoelens weten te beglimpen, „ en ongeoefenden ligtelijk aan hunne zijde over te ha„ len." — Had een Geschiedschrijver, de gevoelens der Unitarissen toegedaan, dit zelfde geschreven nopens de orthodoxie der voormaals heerschende Kerke, men zou gedacht hebben, dat er iet menschelijks ware onder geloopen, en den man raden, zich als Geschiedschrijver van soortgelijke taxatoire beoordeelingen te wachten. Als wij zulke staaltjes bij den Heer YPEY ontmoeten, kunnen wij niet nalaten daarin het onwelstandige op te merken. Aan den anderen kant moeten wij erkennen, veel goeds van de Disfenters naar waarheid geboekt te vinden; gelijk wij dan ook met genoegen, ten besluite van de historie der Unitarissen, gelezen hebben het verhaalde ten aanzien van hunnen openbaren Godsdienst. — „ Wie onzer (zeggen wij met „ den Schrijver) dit verslag lezende, moet zich niet „ bedroeven over de ijverloosheid der Christenen, in de „ meeste Protestantsche Genootschappen, die alzoo, „ in ware Godsdienstigheid, door hunne ergste vijan„ den, hoedanigen de Socinianen in hun oordeel zijn, „ tot hunne beschaming verre overtroffen worden? — Hun „ omgang en wandel wordt gezegd zonder opspraak te „ zijn, hunne levenswijze deftig en eerbaar. Trou„ wens de denkbeelden aan eene, in den eigenlijken

„ zin,

„ zin, straffende Regtvaardigheid van God zijn, ge„ lijk een bevoegd Regter ergens zegt, bij hun zeer „ levendig." Hiermede eindigt de Hoogleeraar de Geschiedenis der *Unitarissen*, en gaat over tot die der *Doopsgezinden*.

Dit verslag is, naar den aard der zake, uitvoeriger dan het vorige. Wij zullen trachten hiervan een kort begrip mede te deelen, met aanwijzing van 't een en ander, 't welk ons minder naauwkeurig, onder het doorlezen, is voorgekomen.

Bekend is het, hoe ten onregte de Doopsgezinden menigmaal verward zijn geworden met de dweepzieke en muitzuchtige *Wederdoopers*. De Schrijver maakt er opzettelijk zijn werk van, om dit verkeerde breedvoerig aan te toonen. De Wederdoopers, die zich reeds in *Saxen* in 't begin der Zestiende Eeuw lieten zien, en wier dwaasheid en snoodheid sedert ten toppunte klom in onderscheiden landen, „ waren menschen (dus „ schrijft YPEY, bl. 83) deels uit muitzucht, deels „ uit dweeperij te gader gekomen, uitmakende de hef„ fe van de anders zoo achtenswaardige gemeenschap „ dier Protestanten, welke, langs onderscheidene we„ gen, in verschillende aanhangen, het Pausdom verlaten „ hadden." — Het was dus een opraapsel uit allerhande, toen bestaande, Protestantsche Christenen; „ onder hen „ waren, even als onder de beeldbestormers na het „ midden der Zestiende Eeuw, zoo wel *Lutherschen* en „ *Kalvynisten*, als *Doopsgezinden*." — Naar het oordeel van YPEY, heeft derhalve SCHIJN, in zijne *Hist. Mennon.*, met volkomen regt, ter verdediging zijner Gezindte, mogen schrijven: *Mennonitæ cum Monasteriensibus seditiosis non majorem, ne dicam minorem, habent communionem, quam Lutherani, vel alii Protestantes.* Zeker Schrijver heeft van de Doopsgezinden getuigd: „ Hunne kindsheid was afschuwelijk; hunne jeugd in„ tegendeel zeer achtenswaardig." Hierop merkt YPEY aan, dat hij dit zeggen alleen wil laten gelden, in zoo verre onder de vroege Doopsgezinden zich die bende vermengde, welke in de Geschiedenis als *Wederdoopers*, en met de zwartste kole, naar verdienste, geteekend staat. „ 't Is ons toch (dus gaat YPEY voort) genoeg ge„ bleken, dat de Doopsgezinden niet van de Weder„ doopers zijn uitgegaan, maar dat de Wederdoopers, „ *ten deele*, van de Doopsgezinden zijn uitgegaan, ten

„ dee-

„ deels zich met hun" (te weten, gelijk boven vermeld was, uit de heffe der andere Protestanten) „ vermengd hebben; en dat de Doopsgezinden naderhand, vooral onder het bestuur van MENNO SIMONS, „ hun Genootschap van die onwaardige lieden weder „ gezuiverd hebben," (zie bl. 92, 93.) Voorts kunnen wij nog aanvoeren, bij dit algemeene, „ dat ook" (volgens schrijven van YPEY, 't welk door hem met de getuigenissen van ERASMUS en RIDDERUS bevestigd wordt, bl. 89) „ de oproerige Wederdoopers *hier te* „ *lande* geheel geene gemeenschap gehad hebben met de „ Doopsgezinden, maar altoos *van buiten ingekomen* „ *zijn.*" Eindelijk verdient nog opmerking, waarvan YPEY opzettelijk gewaagt (bl. 84) „ dat MUNTZER zelf, „ de eerste oproerwekker in *Saxen*, zoo men meent, „ een *Lutheraan*, ten minste geen *Doopsgezinde*, was; „ dat ROTHMANN, een der grootste roervinken der dolle „ onderneminge te *Munster*, een *Lutheraan*, gelijk JAN „ BEUKELSEN, van *Leyden*, mede een *Lutheraan* was. „ Waren nu de hoofden (dus gaat YPEY voort) der oproerbenden geene Doopsgezinden, wat staat ons dan „ hieruit te besluiten, nopens zeer velen van het gros „ dezes Volks? Nog eens, wij kunnen hen in herkomst en aard niet beter vergelijken, dan met de Beeldbestormers, na het midden der Zestiende Eeuwe," — *die*, gelijk reeds gezegd was, *ook uit allerlei gezindten herkomstig waren.*

Hieruit blijkt dus zonneklaar, dat de Hoogl. YPEY de Doopsgezinden wel degelijk van de Wederdoopers wil onderscheiden hebben. Ook merkt hij nog aan, dat deze naam alleen op die muitelingen, die zich lieten *herdoopen*, past, en niet op de eersten, die alleen den bejaarden doop voor schriftmatig houden (zie bl. 83 en 84.) — Dit nu zoo zijnde, heeft het ons bevreemd, dat de Schrijver deze volgende woorden heeft kunnen ter nederstellen: „ Zulke afschuwelijke, God en menschen „ trotserende, dweepers en muiters waren de *Weder-* „ *doopers*, bij welken MENNO SIMONS zich voegde" (bl. 78.) Dit paradoxe tracht de Schrijver weder goed te maken door eene nadere opheldering der geschiedenis. Doch de manier, waarop zulks geschiedt, is, onzes achtens, niet overeenkomstig met eene geschiedkundige eenvoudigheid, die tot de vereischte duidelijkheid vereischt wordt. Wij althans hebben eenige bladzijden

 moe-

moeten lezen en herlezen, om de regte meening te vatten, en de opheldering der bovengenoemde wonderspreuk klaar te begrijpen. — Daarenboven schrijft de Hoogleeraar (bl. 88.) „ Bij dit *beter* deel der Doopsgezinden" (het slechtste deel had, even als de heffe der Lutheranen, Kalvynisten enz., met de *Wederdoopers* geheuld) „ voegde zich in 1536 MENNO SIMONS." Hoe kan nu te gelijk beweerd worden, dat zich MENNO SIMONS bij de afschuwelijke Wederdoopers voegde? „ Hij „ stemde volkomen met hun in, (gelijk bl. 88 gezegd „ wordt) in het stuk van den bejaarden doop?" — Dit is, naauwkeurig gesproken, niet juist, volgens des Schrijvers eigene aanmerking, boven vermeld, ten aanzien van den aard des doops, door de Muntelingen ingevoerd. — „ MENNO viel hun toe, in hunne dragelij„ ke, en voor de burgerlijke maatschappij onschadelij„ ke gevoelens," zoo als wij vervolgens lezen. Doch welke waren dan de *onschadelijke* gevoelens dier dweepers? — Beter dus dit volk hier geheel niet in 't spel gebragt, en alleen gezegd, dat MENNO het, ten aanzien van den Doop en andere stukken, ééns was met de vroegere *Doopsgezinden*, die YPEY, en zeer te regt, rekent herkomstig van de verdreven *Waldenzen*, *Albigenzen* enz., welke zich in *Duitschland*, in ons Vaderland en elders, tot dat LUTHER begon te hervormen, zeer stil gehouden hadden, maar van toen af zich van grootere vrijheid in het oefenen van hunnen Godsdienst bedienden, (bl. 73 en 87.) — Wegens het min naauwkeurige van 't bovengemelde zou een onnadenkend Lezer in de war kunnen geraken, 't welk ons, zoo wel om den roem des lofwaardigen Geschiedschrijvers, als om de eer des te regt geachten Genootschaps der Doopsgezinden, zoude bedroeven.

Op het verhaal van 't geen MENNO SIMONS heeft tot stand gebragt; van de Gemeenten, sedert zijne prediking gesticht; van de verdeeldheden onder zijne navolgers, eerst, gelijk te *Embden* en elders, wegens verschillende gevoelens nopens den ban, 't welk hun onderscheidene, en daaronder ook schimpnamen bezorgde, daarna, ten jare 1664, wegens verschil in leere, 't geen te *Amsterdam* de *Lammisten* en *Zonnisten* deed ontstaan; en van de toenemende beschaving onder de Doopsgezinden, waardoor, vóór het einde der Zeventiende Eeuwe, verscheiden geleerde mannen, die met lof door YPEY vermeld worden, onder hen op-

optraden; gaat de Schrijver over ter behandeling der Geschiedenis van de Doopsgezinden in de Achttiende Eeuw. Op het vaste land hebben zij zich allerwegen uitgebreid, en, volgens getuigenis des Schrijvers, zich overal door hun voorbeeldig zedelijk karakter aangeprezen. Tot bijzonderheden tredende, krijgen wij eerst berigt van de zoogenaamde *fijne* Doopsgezinden of *oude Vlamingers*, die wederom onderscheiden worden in *Groningers*, *Dantzigers* en *Allerfijnsten*, tot welke laatsten de *oude Vriezen*, de *Jan Jacobs-gezinden*, de *Zwitsersche Doopsgezinden*, en de *Ukewallisten* behooren, van welke allen hier merkwaardige bijzonderheden geboekt zijn, die van het zonderlinge en grillige, zoo in hunne gevoelens als uitwendige gebruiken, getuigen, waardoor zij ellendig onderling verdeeld zijn gebleven, tot dat zij, staande de Achttiende Eeuw, verdraagzamer zijn geworden jegens elkanderen en andere gezindten.

De zoogenaamde *grove Doopsgezinden*, in *Waterlanders*, *Vriezen* en *Vlamingers* verdeeld, waren het daarin eens, dat zij de oude leerstellingen der Doopsgezinden ten deele niet omhelsden, ten deele meer naar de uitspraken der Rede wijzigden. Onder dezen ontstond de scheuring tusschen de aanhangers van GALENUS ABRAHAMS DE HAAN en SAMUEL APOSTOOL, welke in 1801 te *Amsterdam* openlijk tot wederzijdsch genoegen geheeld is.

't Geen de Kerkgebouwen of *Vermaningen*, de zoogenaamde ongestudeerde of *Liefdepredikers*, en de geletterde Predikanten, de Godsdienstige gebruiken in de gewone en meer plegtige Godsdienstige bijeenkomsten, zoo bij de *fijne* als *grove* Doopsgezinden betreft, is zeer lezenswaardig. Enkelde misstellingen heeft de Schrijver zelf in een naschrift verbeterd; waarbij nog kan gevoegd worden, dat er Gemeenten bij de grove Doopsgezinden zijn, waar personen, die in hunne kindsheid gedoopt zijn en niet den bejaarden doop begeeren te ondergaan, echter als leden worden aangenomen. Hiervan zijn althans, zoo men ons onderrigt heeft, voorbeelden te *Leeuwarden* aanwezig; zoo dat het gestelde van den Schrijver op bl. 126 te dien opzigte te algemeen is. Ook had nog kunnen berigt worden, dat onder de grove Doopsgezinden het gebruik is, bij de viering des H. Avondmaals, eenen iegelijk, van welk eene gezindte hij zijn moge, op eigene beproeving te noodigen om mede deel te nemen aan de Tafel des Heeren.

De *fijne* Doopsgezinden hielden zich doorgaans aan opgestelde belijdenissen; de *grove* verwerpen deze menschelijke banden, zich alleen houdende aan de H. S. Overigens is hunne denkwijze niet eenstemmig, en zij, die alleen de H. S. tot rigtsnoer kiezen, zijn onderling verdraagzaam, zonder onverschillig te wezen. Verre de meesten houden den *Eed* ongeoorloofd, zoo ook het *Oorlogvoeren*, offschoon zij tusschen dezen gruwel der verwoestinge en noodweer onderscheid maken. Tot het *Overheidsambt* lieten zich, vooral sedert 1795, velen verkiezen; zeer enkelden leenden zich tot het helpen uitvoeren van halsregt. Dus ziet men, dat er verscheidenheid van gevoelens onder hen plaats grijpt, 't welk ook niet anders zijn kan bij Christenen, die Godsdienst- en Gewetens-vrijheid op den hoogsten prijs stellen, en niemand der broederen betwisten, 't geen zij zelven voor zich als het dierbaarst kleinood hoogschatten.

Bevreemdend komt het den Schrijver voor, dat er tusschen de grove Doopsgezinden en Remonstranten slechts ééne vereeniging heeft plaats gevonden in de Achttiende Eeuw, te weten te *Dokkum* in *Vriesland*. Het onderscheidend kenmerk des Genootschaps, de Doop der Bejaarden, staat hiertoe het meest in den weg. Vergeefs werd ook meermalen eene vereeniging onder de Doopsgezinden zelven beproefd, 't welk ook niet gelukken zal, zoo lang er onder sommigen nog Geloofsbelijdenissen gezag hebben. Daar deze hare kracht verliezen, vereenigen de Gemeenten van tijd tot tijd onderling, naar mate de wederzijdsche behoeften zulks wenschelijk maken.

In het berigt nopens de verschillen met de Doopsgezinden en de Hervormden hier te lande, door welker Leeraren dezen en genen der Doopsgezinde Predikanten van Socinianerij beschuldigd, en dien ten gevolge door politiek gezag in hunnen dienst geschorst werden, vinden wij breedvoerig vermeld het gebeurde met den Eerw. J. STINSTRA, in leven Predikant te *Harlingen*. Hetgeen met de Leeraren in de *Knype* en op 't *Heerenveen* is voorgevallen, en 't welk door YPEY omstandig verhaald wordt, voorbijgaande, kunnen wij niet nalaten voor een oogenblik de aandacht te vestigen op het vermeldde ten aanzien der pogingen van de Doopsgezinden, „ die, als „ Afgevaardigden van een aanmerkelijk getal Gemeenten „ in Vriesland, ter vergadering van den vollen Staats„ raad, op den gewonen Landdag, in het begin des jaars

„ 1740,

„ 1740, verschenen met een smeekschrift en eene ter nadere „ ontwikkeling dienende *Deductie*, of *uitvoeriger betoog*, „ waarin zij verzochten, dat hunne Leeraars in vervolg „ van tijd, overeenkomstig den algemeenen stelregel der „ *Protestantsche* Kerk, van alle onderzoek nopens hun „ geloof, en van alle ondervraging naar menschelijke „ artikelen, het zij voor wereldlijke of kerkelijke Regt„ banken, mogten ontheven worden, enz. Beide deze „ stukken waren vervaardigd door de meesterlijke hand „ van den geleerden STINSTRA. — Over 't geheel geno„ men was," naar 't oordeel van YPEY, „ het verzoek „ allerbillijkst; zij drongen op niets anders aan, dan „ 't geen op de grondslagen van den vrijen Nederland„ schen Staat rustte." Maar zij vroegen te veel, naar 's Hoogleeraars gevoelen, met tevens op het herstel der Leeraren van de *Knype* en 't *Heerenveen*, die wegens Socinianerij beschuldigd en afgezet waren, aan te dringen. Het was onmenschkundig, zegt YPEY. Dit kan zijn, de bekrompen denkwijze der Regters in aanmerking genomen zijnde, gelijk ook het gevolg uitwees: maar 't geen hij er bijvoegt: *iniqua petebant, ut æqua obtinerent*, kunnen wij niet overnemen, zoo lang onbewezen is, dat die Leeraars *naar regt* zijn behandeld geworden.

Deze Deductie had weder andere geschriften ten gevolge, die weder verdedigingen van de zijde der Doopsgezinden voortbragten. Te regt wordt als zeer partijdig en onnaauwkeurig gekenmerkt, 't geen de Groninger Hoogleeraar DANIEL GERDES destijds in de wereld zond, en 't welk aanleiding gaf tot de vervaardiging der vijf Predikatien, door STINSTRA, *over de Natuur enz. van Christus Koningrijk*. „ Hierin handelde STINSTRA," naar 't oordeel van YPEY „ onverstandig, daar het uit„ geven tot niet anders kon strekken, dan tot zijne ei„ gene en zijner Geloofsgenooten algemeene schade" (bl. 152). Waarom niet tevens tot uitbreiding van het Rijk der Waarheid? Met stilzitten, om schade en vervolging te ontgaan, zoude geen Hervormer geslaagd zijn in de bereiking van heilzame oogmerken. — Hetgene men niet in staat was door bewijsredenen te weêrleggen, wilde men met gezag stuiten. „ De Gedeputeerde Sta„ ten (zegt YPEY juist niet zeer malsch) namen ook in „ overweging, op welk eene wijze zij het best den bal„ sturigen euvelmoed van dezen, hun hoog gezag aan„ grijnzenden, voorvechter der *Socinianen* in den teu-

„ gel zouden kunnen brengen." — „ Van wege de „ Staten werd eene aanschrijving gedaan aan alle de „ Theologische Faculteiten der vijf Vaderlandsche Aka„ demien, en aan de zes Klassen der Hervormde Kerk „ in *Vriesland*, om derzelver oordeel over het werkje „ van STINSTRA schriftelijk mede te deelen, of hetzelve „ indedaad besmet ware met de *schadelijke*, *zielverder„ vende* en *godslasterlijke* gevoelens van F. SOCINUS, of „ waarvoor het te houden ware?" (bl. 154.) Allen waren van gevoelen: STINSTRA was een *Sociniaan*. Alleen de beroemde Hoogleeraar H. VENEMA verschilde van allen, en sprak hem vrij. YPEY is cordaat genoeg, het advies van VENEMA boven alle andere adviesen in bondigheid te stellen, en de veroordeeling van STINSTRA aan partijdigheid toe te schrijven (bl. 160); schoon hij de verdraagzaamheid, door STINSTRA aangeprezen, toen minder oorbaar achtte, en liever zou gezien hebben, dat hij de ontruste gemoederen der Doopsgezinden tot bedaardheid vermaand had. VENEMA werd, gelijk niet onnatuurlijk was, ook al van geheime Socinianerij verdacht; en opmerkelijk is, 't geen YPEY in eene aanteekening, op bl. 156, ter neder heeft gesteld: dat, namelijk, iemand van de leden der Staatsvergadering, bij het verzamelen der onderscheidene adviesen, zou gezegd hebben: *dat van* VENEMA *riekt toch wat naar den mutzerd*; maar dat WILLEM DE VIERDE daarop terstond antwoordde: *'t is echter het verstandigste van allen.* Welk antwoord, zegt YPEY, den Vorst eer aandeed.

Te vergeefs werd door STINSTRA eene Remonstrantie, en door de Doopsgezinden nog twee Verzoekschriften om herstel in zijnen dienst ingeleverd. „ Wegens „ de ontoegeeflijkheid der *Doopsgezinden* — zegt YPEY — „ waren de Staten van *Vriesland* wel genoodzaakt hunne „ éénś genomen maatregelen vol te houden. Hadde toch „ ééns de verdraagzaamheid der Doopsgezinden ingang „ gekregen, buiten twijfel zou dezelve niet gemakkelijk „ te besturen zijn geweest, maar de magt der Regering „ boven de hand zijn gestegen. Dit voor te komen, „ door haar ten minste voor als nog krachtiger tegen„ stand te bieden, scheen dus het best te zijn. — *Recte „ monuit* SENECA (voegt YPEY er bij in de noot): *Faci„ lius est excludere perniciosa, quam regere, et non admit„ tere, quam admissa moderari; nam cum se in possessione „ posuerunt, potentiora rectore sunt, nec recidi se minuique*

„ *pa-*

„*patiuntur*" (bl. 162). — Dit te lezen, ſoeet ons. Hoe kan het uit de pen loopen van een' Schrijver, die zelf aan vooroordeel en partijzucht de afzetting van STINSTRA toeſchrijft, en immers wel weet, dat dit alleen toepasſing zou kunnen vinden op menſchen, die onregt wilden, of zich muitzuchtig betoonden? Dit dan toe te pasſen op hun, die door nimmer weêrlegde bewijsgronden de regten des gewetens kloekmoedig verdedigen!!

„ Langzamerhand werd de rust herſteld. STINSTRA, „ door het woelen tegen de hooge Regering des Lands „ zich de grootſte onaangenaamheden op den hals ge- „ haald hebbende, was nu door ondervinding wijs ge- „ worden, en hield zich voortaan ſtil. Vijftien jaren „ bleef hij ambteloos te *Harlingen* wonen, zich geheel „ aan de letteroefeningen wijdende, waarvan de vruch- „ ten, door hem van tijd tot tijd in 't licht gegeven, „ hem eer aandoen. Eerst in 1757 werd hij, na be- „ toond leedwezen, tot den predikdienst weder toege- „ laten, en aan zijne hem hoogachtende Gemeente we- „ dergegeven." (bl. 164.)

Aldus neemt YPEY affcheid van den Eerw. STINSTRA, wiens gedachtenis bij de voorſtanders van grondige geleerdheid, gezonde ſchriftverklaring, en raiſonnabele denkwijze, meer in regtmatige achting zal blijven, indien zij 's mans gedrag onpartijdig beoordeelen, en zijne ſchriften met liefde tot de waarheid lezen, dan wanneer zij alleen afgaan op 't geen wij te zijnen opzigte door den Hoogl. YPEY geboekt vinden.

Hierop volgen berigten nopens eenige andere *verſchillen* van minder belang — van de voornaamſte *Godgeleerden* onder de Doopsgezinden — van hunne *Systematiſche Godgeleerdheid*, *Zedeleer*, *Uitlegkunde*, *Preektrant*, *Katechetisch Onderwijs* en *Kweekſchool voor aanſtaande Godsdienstleeraren*; welk, zoo veel wij onderrigt zijn, eenige kleine onnaauwkeurigheden uitgezonderd, naar waarheid geboekt, tot lof ſtrekt van de Doopsgezinden.

Ongunſtig, doch onverdiend, in ons oog, zijn de ſcherpe trekken, waarmede (bl. 175) het *Uitlegkundig Woordenboek van den Hoogleeraar* HESSELINK wordt afgeſchetst. „ In dat werk — dus lezen wij — hoe „ zeer het de baarblijkelijkſte kenmerken draagt van „ 's mans bekwaamheden in het uitleggen der H. S., „ ziet men, hoe zeer toch ook in den tegenwoordigen „ tijd vele Doopsgezinden afgedwaald zijn van het

„ ſpoor

„ ſpoor hunner *Vaderen*"² — (Wonderlijk, dat YPEY, die immers wel weet, dat het meerendeel der Doopsgezinden niet gewoon is te zien op het voorbeeld hunner *feilbare Voorvaderen*, maar alleen op dat van hunnen *éénigen Meester Jezus Christus*, tot een punt van bezwaar kan maken, dat zij van hunne *Vaderen* verſchillen! Zij willen zich immers niet naar MENNO, GALENUS ABRAHAMS of anderen genoemd hebben) — „ en met de zoogenaamde *Neologen* in *Duitschland*, wier poging het is, „ de allerbelangrijkſte leerſtukken der Christelijke Godsdienstleer te doen doorgaan voor menſchelijke bijvoegſelen van, door vooroordeel verblinde, Theologanten, éénen weg zoeken langs te treden." — (Waarom die hatelijke *Neologen* hier ter bane gebragt, waarvoor men nu algemeen nog zoo bang is, als men voormaals was voor de leelijke Socinianen?) — „ 't Is toch allerduidelijkst te ontdekken, dat deze „ anders uitmuntende Schriftuitlegger zijn best heeft „ trachten te doen, om de gewone bewijsplaatſen des „ N. T., waaruit de kenmerkelijkſte leerſtukken van „ onze *Protestantſche* Geloofsbelijdenisſen ontleend „ worden, zoo te verklaren, dat er ſomtijds naauwelijks eenige ſchaduw derzelven overblijft." — Mag iemand een *uitmuntend Schriftverklaarder* heeten, die zijn best doet, de Leerſtukken, waarin de Protestanten eenſtemmig denken, aldus weg te moffelen? De Heer YPEY beroept zich op het ſtukske, in 1793 uitgekomen: *de nieuwe Hervorming onder de Doopsgezinden*, en maakt ook gewag van HESSELINK's *Brief aan de Lezers van zijn Woordenboek* — maar als hij dan eens den geest, die in beiden doorſtraalt, had vergeleken en met onpartijdigheid beoordeeld, waarlijk hij zou met verontwaardiging het eerstgenoemde hebben moeten verachten, en de edel- en zachtmoedigheid, die in den aangeduiden Brief heerscht, onder de karaktertrekken van dezen *uitmuntenden Schriftverklaarder* geroemd hebben. Gelijk HESSELINK in dien Brief, alsmede in de Voorredenen voor de eerſte en tweede Uitgave des Woordenboeks, er verre af is, zich als onfeilbaar op te geven, en zich gereed toont, om de dwalingen, zoo ze hem behoorlijk betoogd worden, te verbeteren, zoo blijkt immers overal uit zijne ſchriften, dat helderheid van oordeel en andere bekwaamheden zich ſteeds bij hem met heuſche beſcheidenheid vereenigen. Wat is het dan onheusch, zonder de gegrondheid

heid der berisping in eenige bijzonderheden te ontwikkelen, 's mans gevestigde achting, zoo mogelijk, een knak te geven, door hem in de rij der algemeen geschuwde *Neologen* te rangschikken, en als van kwade trouw te beschuldigen! Dit strookt even weinig met de liefde des naasten, als het op goeden grond steunt, dezen treurtoon aan te heffen: „Hoe beklagelijk is het dus, dat, „ hetgeen zoo velen onderzoekeren der Evangelische „ waarheid bejegend is, ook als een wezenlijk gebrek „ in dezes voortreffelijken mans uitlegkundige schriften „ gevonden wordt — dat hij, namelijk, om het ware „ middelpunt zoo dikwerf heentreedt, zonder het ge„ lukkig te treffen. Ware er dit gebrek niet in, dan „ zoude het buiten allen kijf het uitstekendste Exege„ tisch Werk zijn, 't welk in ons Vaderland ooit het „ licht heeft gezien"—!! De Hoogl. YPEY moest begrepen hebben, dat HESSELINK geen *Dogmatisch*, maar *Exegetisch* Woordenboek geschreven heeft, en had bovendien beter gedaan, zich, in eene *Historie*, van zulke, zoo oppervlakkige als liefdelooze, *critiques* te onthouden.

Het historisch verslag van de Doopsgezinden wordt besloten met een, in vele opzigten, belangrijk berigt van de *Baptisten* in *Engeland* en *Noord-Amerika*. Zoo min wij hiervan stukswijze opgave kunnen doen, verbiedt ook ons tegenwoordig bestek, dit te ondernemen ten aanzien der geschiedkundige berigten van het Kerkgenootschap der *Remonstrantschhervormden*, der *Rhijnsburgers*, der *Kwakers*, der *Boheemsche* en der *Evangelische Broederen*. Wij hebben dezen met veel genoegen gelezen — en schoon het gebleken is, dat wij den arbeid des Hoogleeraars tot ons leedwezen niet van onnaauwkeurigheid en eenzijdigheid mogten vrijkennen, zoo willen wij echter geenszins ontveinzen te gelooven, dat YPEY, over 't geheel, vrij wel het onpartijdige met het belangrijke vereenigt. Is hij dan hier en daar te scherp in uitdrukkingen, wij vinden hem doorgaans, tot onze blijdschap, bezield met eene loffelijke zucht, om de vroegere misvattingen, door vooroordeel en sectegeest ontstaan, te verhelpen, en ook aan *Dissenters*, daar het vereischt wordt, regt te laten wedervaren.

Dit Deel is mede te bekomen als het Eerste Deel der *Geschiedenis van de bijzondere Kerkgenootschappen en Godsdienstsekten der Protestantsche Dissenters in de XVIIIde Eeuw*.

Het

Het Leven van JEZUS *en zijne Leer. Door* W. E. DE PERPONCHER. *Te Utrecht, bij* J. van Schoonhoven. 1808. *Voor Rekening van den Autheur. In gr. 8vo. XVI en* 375 *Bl.*

De onvermoeide hand van den Heere DE PERPONCHER levert, met dit geschrift, een nieuw bijvoegsel tot zijne overige tot hiertoe uitgegevene werken, ter bevordering van 't regt en nuttig gebruik der Heilige Schrift.

Het is geene nieuwe vertaling der vier Evangelien, veel minder eene tijdrekenkundige aaneenschakeling en beoordeeling der Evangelische verhalen, maar een doorloopend verhaal van 't leven en de leer en leerwijze van Jezus, getrokken uit de vier Evangelien en 't begin van de Handelingen der Apostelen; waarbij nog, aan 't slot, in weinige bladzijden, uit de vroegere en latere geschiedenissen een kort verslag gevoegd is, over de uitbreiding der Kerk, van de eeuw der Apostelen af tot op onze tijden.

't Verhaal zelf van de leer en 't leven van Jezus is doormengd met korte aanmerkingen, die de kundige Schrijver, alles met een wijsgeerig oog beschouwende, (op grond van elders in andere schriften *breedvoerig* ontwikkelde denkbeelden over de lotgevallen van *Jezus* en over zijne geheele leer- en handelwijze,) heeft geoordeeld te kunnen dienen tot opheldering der Evangelische verhalen, en om het belangrijke derzelven te doen opmerken; waarover de Voorrede verdient nagelezen te worden.

Zij, die de vorige schriften van den achtingwaardigen DE PERPONCHER over den Bijbel tot hiertoe verzameld hebben, zullen zich wel gaarne ook dit boek aanschaffen. 't Verdient onder dezelven geene geringe plaats, en behoeft ook door hun, die anders aan de leiding der gedachten van BERGEN, in zijne *Gedenkwaardigheden uit het Leven van Jezus*, of ook wel van HESS, in 't *Leven van Jezus*, en dergelijken meer gewoon zijn, niet geheel ter zijde gelegd te worden.

Nederland, en in 't bijzonder het Protestantsch Christendom, op nieuw opgewekt, om acht te slaan op de teekenen van dezen tegenwoordigen tijd, enz. enz. IIde Stuk. In 's Hage, bij de Erve J. Thierrij *en* C. Mensing. 1809. *In gr. 8vo.* 162 *Bl.*

Men erinnert zich een voorgaand Stukje van soortgelijken titel, reeds in 1800, bij *W. Brave*, te Amsterdam, in 't licht gegeven, waarvan wij ook kort daarna verslag gedaan hebben (*).

De draad van het derde voorstel, aldaar voorgedragen en ontwikkeld, wordt hier opgevat; met de naspeuring van het tweede gedeelte van het zesde zegel, in de Openb. van Joannes, Hoofdst. VII. Waarna de Schrijver voortgaat tot het daarop volgende zevende zegel, H. VIII: 1. en andere bijzonderheden, waarvan dan, op eenen beslissenden toon, de toepassing gemaakt wordt op 't geen er van tijd tot tijd in Europa is voorgevallen en nog dagelijks voorvalt, en verder te wachten staat. 't Komt hem inzonderheid aanmerkelijk voor, dat, sedert de uitgave van 't eerste Stukje, de vervulling van 't geen toen nog, als in de duistere toekomst verborgen, door hem voorspeld was, aanvankelijk schijnt zigtbaar te worden. Hij had daar, bl. 72, 73, te kennen gegeven, dat er een zevende hoofd van het Antichristisch Beest, met ondergang van het zesde hoofd, (dat der Duitsche Keizeren,) en daarin de verlevendiging van de Roomsche heerschappij te wachten was. Dit had hij uit de geheimzinnige beelden van het Boek der Openbaring, reeds in 1800, voorspeld, toen die opgegane Zon, welke sedert met eenen bijna onbegrijpelijken voortgang is opgerezen, en van welke bijna alle andere lichten van dit werelddeel haren glans ontleenen, nog geheel onzigtbaar was. 't Zal dan nu te bezien staan, of alles, wat door dit zevende hoofd van het Antichristisch Beest moet daargesteld worden, waarlijk in 't vervolg zijne vervulling zal bekomen: waaromtrent de Schrijver voorzigtig genoeg is, zich minder stellig te verklaren.

Hoe ter nederdrukkend en ontmoedigend ondertusschen

(*) *Algem. Vad. Letteroef.* 1801. bl. 344.

ſchen de uitzigten zijn mogen, die hij, in deze en andere Godſpraken, meent ontdekt te hebben, de hoop op betere tijden, die toch eenmaal volgen zullen, heeft hem merkelijk opgebeurd en onderſchraagd, en op dien grond tracht hij ook zijne medechristenen moed in 't lijf te ſpreken. Hij zelf heeft voor zich, bij de ontwikkeling van al het verhandelde, die zaligheid geſmaakt, welke, volgens de belofte van Jezus, in het onderzoek van de geheimen der toekomst gelegen is, en blijft die ſmaken, bij 't vooruitzigt van dien dag van zaligheid, die, met den aanvang van het duizendjarig Rijk, uit alle de rampen van dezen en van den aannaderenden tijd ſtaat te komen. Wij misgunnen niemand dat genoegen; maar kunnen het der groote menigte van zwakgeloovigen, die hun oordeel omtrent de vervulling van zoo vele duistere voorſtellingen, in weerwil van 's mans allerſterkſte verzekeringen, liever nog wat opſchorten willen, niet ten kwade duiden, dat zij er zoodanige gerustſtelling en vertroosting onder alles, wat men dagelijks ziet gebeuren, niet in kunnen vinden.

Acta Inſtituti Clinici Caeſareae Univerſitatis Vilnenſis, Auctore JOSEPHO FRANK, &c. Annus primus 1808. Annus ſecundus 1809. Dat is: *Handelingen van het Kliniesch Inſtituut der Keizerlijke Hoogeſchole te Wilna, enz. In 's Hage, bij* Immerzeel en Comp. *In gr. 8vo.*

De hier aangekondigde Handelingen moeten als een nadruk beſchouwd worden van die, welke oorſpronkelijk te *Leipzig* in het afgeloopen jaar zijn uitgegeven. Dadelijk na derzelver uitgave kwamen zij Rec. in handen; gretig opende hij die, daar de naam van FRANK, den Vader zoo wel, als den Zoon, in de geſchiedenis der geneeskundige omwenteling zulk een eclat gemaakt heeft; gelijk ieder, bij wien de zucht voor geneeskundige lectuur huisvest, bekend is. — Luisterrijk is de zegepraal, welke de Geneeskunde van vroegere dagen, op verſtandige ondervinding gegrond, behaalt, daar zij een' der ijverigſte voorſtanders van de theorie van BROWN het, der eigenliefde zoo moeijelijk af te dwingen, *peccavi* hoort uitſpreken. Deze verzekering,

ting, van in vele opzigten gedwaald te hebben, wordt openlijk in de Inleiding dezer Handelingen gegeven; en al ware dus deze inleiding, zonder eenige verdere bijvoeging, op zich zelve alleen uitgegeven, dan zou zij echter eene hoogst belangrijke bijdrage tot de geneeskundige geschiedenis, en een echten proefsteen van de zoo vaak miskende verdiensten der eerste beoefenaren der Geneeskunde, opgeleverd hebben. De Man, van wiens verkleefdheid aan het nieuw geworden Stelsel van BROWN zijn, voor weinige jaren te *Weenen* uitgegeven, Werk, onder den titel: *Ratio Instituti Clinici Ticinensis*, voor hetwelk de zoo fraaije Voorrede van zijnen Vader gevonden wordt, de duidelijkste sporen draagt, erkent thans openhartig, dat hij in dien leeftijd, waarin eene hevig werkende verbeeldingskracht de rede onder haar gebied onderwerpt, eenigermate van den regten weg afgedwaald is; dat hij, offschoon de leer van BROWN vele nuttige voorschriften bevat, (en wie zal dit niet erkennen?) aan dezelve echter te veel toegeschreven, en daarin bijzonder gedwaald heeft, alsof de geneeskundige wetenschap binnen zekere stelselmatige grenzen gehouden en uitgeoefend kon worden; — hij keert met geestdrift tot dien weg terug, welke door HIPPOCRATES, SYDENHAM, BAGLIVIUS en anderen gebaand is, vol overtuiging de lezing, de herhaalde lezing hunner geschriften allen aanbevelende, die zich op de echte Geneeskunde willen toeleggen. Gewigtige raad! Leent toch aan denzelven uwe aandacht, te onberadene voorvechters voor eene theorie, waarvan God weet hoe velen de ongelukkige slagtoffers zijn geworden! prent dien raad diep in uwe ziel: want het is een teruggekeerd ijverig voorstander, die u denzelven op het ernstigst geeft.

Na zijne eerste algemeene aanmerkingen, deelt de kundige Schrijver het berigt mede van de inrigting van het Instituut van *Wilna* zelf, waarin allerwegen op het naauwkeurigst voor den zieken gezorgd wordt; terwijl men aldaar, ter wegneming der besmetting en van het bederf der lucht, de bekende zure berookingen van GUYTON MORVEAU en SMITH aanwendt: de zindelijkheid wordt daar op het zorgvuldigst in acht genomen, enz. Eene beschouwing van het klimaat van *Wilna*, en van dat der omliggende streken, benevens de opgave van die kwalen, welke aldaar het meest gevonden wor-

worden, zonder dat er eene eigenlijke *endemische* (land-ziekte) heerschende is, besluit deze inleiding, waarop nu de mededeeling der waarnemingen zelve volgt. Zij bevatten in het eerste Stukje 27, en in het tweede 19 hoofdstukken, welke alle uit onderscheidene ziektegevallen bestaan; deelende de Schrijver meestal zijne aanmerkingen en gedachten mede, aangaande den aard, de oorzaken der ziekte zelve, en hare doelmatige genezing, welke dan nu ook in meer dan één opzigt verschillen van die, welke de Schrijver elders (*), als ijverig voorstander van de leere van BROWN, koesterde. Zoo verklaarde hij te voren, dat de *febres gastricae* door te groote hoeveelheid van bedorven, zelfs van gezond voedsel, maar dat de krachten der maag en ingewanden te boven ging, ontstonden, en dat hij uit eigene overtuiging gedrongen was, het gevoelen te omhelzen van diegenen, welke de oorspronkelijke ziekten, uit buikvervuiling ontstaande, (*morbi gastrici*, *saburrales*), slechts weinige gevallen uitgezonderd; geheel ontkenden; — terwijl hij nu in deze zijne Handelingen, bladz. 60 en 61 van het eerste Stukje, schrijft, dat niets van de waarheid meer verwijderd is, dan het denkbeeld, alsof de genoemde ziekten alleen uit onmatigheid of door nadeelige spijzen haren oorsprong zouden hebben. Niet zelden, zegt hij wijders, kan eene ziekelijke afscheiding in de chijlmakende ingewanden de maag en darmen zoodanig met stoffen, zoo wel in hoeveelheid als hoedanigheid nadeelig, ophoopen, dat de oorspronkelijke ziekte, welke voorzeker oorzaak tot deze ziekelijke afscheiding geeft, daardoor toeneemt, en de ontlastende middelen allernoodigst vereischt worden. — Op zulke en dergelijke wijzen vinden wij in de verschillende ziekte-historien aanmerkingen verspreid, die ons den, uit liefde tot de waarheid, van eene vroegere theorie terug gekomen, verstandigen Man doen onderscheiden. Hier ziet men hem de eenzijdige *Browniaansche* verdeeling der ziekten in *sthenische* en *asthenische* verwerpen, ginds het ontoereikende der verhandeling van HORN over de longontsteking aantoonen, en integendeel de lezing der geneeswijze van BAGLIVIUS ten sterkste aanbevelen, die eenen door beroerte overvallen lijder door aderlating en eene

(*) Zie *Ratio Instituti Clinici Ticinensis*, *Viennae* 1797.

antiphlogistische geneeswijze genezen, wiens toestand een' te onvoorzigtigen *Browniaan* zou misleid, en tot eene tegenovergestelde geneeswijze genoopt hebben; verklarende de Schrijver rondborstig, Gode te danken, dat hij nu, en niet in die dagen, toen hij een aanklever der *Browniaansche* stellingen was, dezen zieken ter behandeling had gekregen, daar deze alsdan onder zijne geneeswijze de eeuwigheid zou zijn ingegaan!

Gelukkig dus, dat deze belangrijke Handelingen ons al weder van de waarheid overtuigen, dat geen middel zekerder gaat, dan de kunst, om, op eene beredeneerde wijze, aan het ziekbed, op de uitspraken van de hoogste regtbank, die der ondervinding, aandachtig het oog te vestigen, en alzoo voor de Geneeskunde de uitgave van naauwkeurige en aan het ziekbed opgezamelde waarnemingen, waartoe ook die van het Instituut van *Wilna* behooren, hoogstbelangrijk blijft!

Reizen in China, inhoudende Beschrijvingen, enz. gemaakt en verzameld gedurende het verblijf in het Keizerlijk Paleis van Tuen-min-yuen, en in eene daarop gevolgde Reis door het Land van Pekin tot Canton, enz. Door JOHN BARROW, *voorheen Geheim-Secretaris van den Grave* VAN MACARTNEY. *Uit het Engelsch. IIde Deel. Met Platen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr. 8vo.*

Anderwerf wilden wij ons niet schuldig maken aan hetzelfde verzuim omtrent hetzelfde Werk (*), namelijk een te lang verwijl der Beoordeeling en Aankondiging; wij namen het daarom, terstond na de ontvangst, ter hand; te meer, daar, ondanks de allerwegen doorstralende *Engelschgezindheid* des Schrijvers, waaromtrent wij te meermalen gelegenheid vonden eene en andere aanmerking te maken, zijne Schriften zoo veel treffelijks bevatten, en zijne wijze van voordragt den bekwamen penvoerder allezins aanwijst. Ons, aangaande gemelde bijzonderheid, op onze Recensien, zoo van het vorig Deel dezes Werks, als van andere vertaal-

(*) Zie hier boven, bl. 69.

taalde Schriften van den Heere BARROW, beroepende; zetten wij ons, om niet in herhalingen te vervallen, tot de opgave van den voornamen inhoud dezes Tweeden Deels, waarin wij meer overnemenswaardigs vonden, dan ons bestek toelaat te plaatsen; niet twijfelende, of onze Lezers zullen zich opgewekt vinden, om zich een Werk aan te schaffen, 't geen de weetgierigheid omtrent het *Chinesche* Volk voldoen zal, ten opzigte van de hier behandelde bijzonderheden, oordeelkundig gerangschikt, schoon, onzes inziens, de aard der behandelde stoffen eene meerdere onderscheiding dan in drie Hoofdstukken voegelijk zou gevorderd hebben.

Het Vde Hoofdstuk, het eerste dezes Boekdeels, behelst hoofdzakelijk: *Manieren en vermaken van het Hof. — Hoe de Ambassadeurs er ontvangen worden. — Karakter en bijzondere Levenswijs van den Keizer. — Zijne Gesnedenen en Vrouwen.*

De stijfheid des Hoflevens in *China* vermeldende, verschaft het toeval hem gelegenheid tot een verhaal, hoe de Hovelingen die stijfheid wel eens afleggen. Te *Canton* ontmoetten de twee Geleiders des *Engelschen* Gezantschaps een van hunne oude kennissen, den Gouverneur van eene Stad in *Fokien*. Hij gaf hun een avondonthaal op de rivier in een prachtig jagt, waartoe BARROW heimelijk genoodigd was. In de kajuit komende, vond hij de drie Heeren zitten, hebbende ieder een jong meisje bij zich, die zeer rijk gekleed waren, en die hare wangen, lippen en kin hoogrood, en het overige van het aangezigt met wit geblanket hadden. Hij werd door ieder van die Juffers verwelkomd met een kop heeten wijn, daar zij eerst van dronken om het hem toe te brengen. Gedurende den maaltijd, welke, zoo in getal van schotels als in verscheidenheid van spijzen, alles overtrof, wat hij tot hier toe in het land gezien had, speelden de meisjes op de fluit en zongen eenige deunen; doch er was niets innemends, noch in het een, noch in het ander. Zij bragten den avond zeer genoegelijk door, zonder eenige achterhouding; doch henen gaande, werd BARROW door VAM verzocht niets te laten blijken van 't geen hij gezien had, vreezende, gelijk hij veronderstelde, dat zijne medebroeders in rang hem zouden veroordeelen, wegens zijne onvoorzigtigheid in een barbaar toe te laten als een getuige zijner afwijking

van

van goede zeden. Het jagt en de meisjes waren beide voor die gelegenheid gehuurd.

Overeenkomstig met der *Chinezen* wetten tegen de overdaad, is er aan het verblijf des Keizers weinig uiterlijke vertooning of grootschheid te zien. — De dikwerf door BARROW berispte vernederende plegtigheden, waaraan het *Hollandsch* Gezantschap zich onderworpen had, en deszelfs bestendig verblijf in de Hoofdstad, doet hem gebruik maken van een Dagverhaal, gehouden door een jong Heer in 't gevolg dezes Gezantschaps; dit noemt hij een handschrift, op welks naauwkeurigheid men staat kan maken: ook haalt hij het Dagverhaal van VAN BRAAM aan (*), doch alleen ter plaatse, waar een zeer vernederend onthaal op spijzen van 's Keizers tafel voorkomt, zonder te gewagen van de meerdere gunstbewijzen, het *Hollandsche* Gezantschap boven het *Engelsche* betoond. Die berigten des *Hollandschen* Gezantschaps, met Lord MACARTNEY's beschrijving van diens gehoor en der plegtigheden op 's Keizers geboortedag, hem door zijne Lordschap op eene verpligtende wijze toegestaan uit zijn Dagverhaal over te nemen, stelt hem in staat om des veel te vermelden, 't geen zich vermakend laat lezen.

De groote Pantomime strekke ten voorbeeld. Lord MACARTNEY zag dit stuk, 't geen hij, van wege de goedkeuring, daaraan gegeven, voor eene uiterste poging van uitvinding en vernuft hield. Het scheen hem toe, eene vertooning te wezen van het Huwelijk tusschen den Oceaan en den Aardbodem: de laatste vertoonde deszelfs verschillende rijkdommen en voortbrengsels, als draken, olifanten, tijgers, arenden en struisvogels, alsmede eiken en boomen van allerlei soort. De Oceaan had echter ook wat in te brengen, en vertoonde op het tooneel zijnen rijkdom, in de gedaante van walvisschen, dolfijns, leviathans en andere zeemonsters, behalve schepen, rotsen, schelpen en koralen; hetwelk alles door verborgen spelers werd uitgevoerd, die deswegen niet weinig bewonderd werden. Na dat deze twee land- en zeeschepsels, in staatsie, elk afzonderlijk, een ge-

(*) Wij hebben van dit Werk, mede bij denzelfden Uitgever in 't *Hollandsch* vertaald uitgegeven, verslag gedaan; zie onze *Letteroef. voor* 1805. bl. 69. en 1807. bl. 692.

geruimen tijd het tooneel rond gewandeld hadden, voegden zij zich bij elkanderen tot een ligchaam, en toen op het voorste gedeelte van het tooneel nog eenige bewegingen gemaakt hebbende, scheidden zij zich ter regter en ter linker zijde, om een doorgang te geven aan den Walvisch, die de bevelhebbende officier scheen te wezen, en die, na zich vlak voor 's Keizers zitplaats gesteld te hebben, eenige tonnen waters uit deszelfs mond in den bak spoog, doch 't welk terstond door de openingen in den vloer wegliep. Dit uitspuwen werd ten hoogste toegejuichd, en twee of drie voorname lieden, welke naast mij zaten, stootten mij aan, opdat ik er toch bijzonder acht op zou geven, terwijl zij gelijktijdig verscheidene malen riepen: *Hao kung hao! Fraai, mooi!* — Wie weet, hoe, bij eene voortgaande Tooneelverbastering (*) hier te lande, zulk eene vertooning zou zijn toegejuichd geworden!

Barrow merkt op, dat het Tooneel, sedert den tijd dat *China* door de *Tartaren* is vermeesterd geworden, veranderd is. Hiervan geeft hij verslag, en vermeldt (onder andere koddige bijzonderheden) dat de eenheid van het bedrijf bij hen zoo wordt in acht genomen, dat er bij hen geene verandering van tooneel plaats heeft. Om de verbeelding te hulp te komen, is hunne manier van behandeling in de daad belagchelijk genoeg. Wanneer het vereischt wordt, dat een Generaal op eene verafgelegen onderneming moet gezonden worden, gaat hij op een stok rijden, gaat er een keer twee of drie mede over het tooneel, klapt met eene kleine zweep, en zingt een zang; als dit afgeloopen is, staat hij een weinig stil, en begint zijn stuk weder voort te zetten, wanneer men onderstelt dat de reis gedaan is. — Het gebrek aan de noodige behoeften voor het tooneel doet hen dikwijls personen voor zaken gebruiken. Indien, bij voorbeeld, eene bemuurde stad moet bestormd worden, gaat er een hoop soldaten achter het tooneel op elkander liggen, en dit vertoont dan den wal of muur, waarover de bestormende partij moet heenklouteren. — Het is niet ongewoon, dat een enkel tooneelstuk dikwijls alle de gebeurtenissen van eene geheele eeuw bevat, of

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* hier boven, bl. 171.

of somtijds wel van meer dan het dubbel van dien tijd. — Van de gruwzaamheden, ten tooneele gevoerd, geeft BARROW staaltjes; voor de ontuchtigheden schuift hij een gordijn. Hij schrijft: „In 't kort, het grootst gedeelte van de vermakelijkheden der *Chinezen* is hedendaags zoo kinderachtig, zoo lomp en gemeen, dat de poetsemakers en poppenspelen, die men op eene gemeene boeren-kermis in *Engeland* ziet, er nog beschaafd, belangrijk en verstandig bij zijn. In postuurmaken, koorddansen, rijden en dergelijke oefeningen zijn zij oneindig minder dan de *Europeanen*; doch in de verscheidenheid van hunne vuurwerken overtreffen zij misschien de geheele wereld. In andere opzigten zijn de vermakelijkheden in de hoofdstad van *China* van zulk een lagen en nietsbeduidenden aard, dat zij geene overeenkomst hebben, noch met de gemaakte deftigheid van de regering, noch met de onderstelde beschaafdheid des volks."

Dit Hoofdstuk wordt besloten met eene Karakterbeschrijving van den ouden, nu overleden, Keizer TCHIEN LONG en de Troonsopvolging.

Het VIde Hoofdstuk loopt over *Taal*, *Letterkunde* en *Fraaije Kunsten*, *Wetenschappen*, *Werktuigkunde* en *Geneeskunst*. — Over de Taalkunde is hij breed, daartoe in staat gesteld door den daar in ervarenen Sir GEORGE STAUNTON. — Voorts verklaart hij het *Man-tcho Tartaarsche* Karakter, welk, indien dit Huis nog eene eeuw langer op den troon blijft, naar alle waarschijnlijkheid, zijns bedunkens, de *Chinesche* Taal zal uit den weg schuiven, of ten minste de taal van het Hof worden. In beide de gevallen helderen de Taalkarakters dit onderwerp, 't geen voor geene overneming vatbaar is, op. Niet veel roems mogen de *Chinezen* op hunne Letterkunde dragen; en zal het Dichtstukje des Keizers op de Thee voor een der beste stalen verstrekken, dan zullen de overige zeer weinig te beduiden hebben. — De Zons- en Maansverduisteringen verwekken er de grootste neerslagtigheid en belagchelijkste gebaren, om den Draak van deze hemellichten te verwijderen. Hunne onbedrevenheid in de Starrekunde blijkt uit de onbekwaamheid om een Almanak te vervaardigen. De Rekenkunde verdient eenigen lof. De Scheidkunde is er niet als wetenschap bekend, schoon verscheidene takken in gemeen gebruik zijn. Buskruid is er vroeg bekend geweest; dan hun

geschut en schietgeweer is jammerhartig. In het vervaardigen van Porselein, wat de stoffe aangaat, verdienen zij grooten lof, en munten uit in het snijden van Ivoor. Veelvuldig gebruik weten zij van de Bamboes te maken. Hun Papier heeft, ten aanzien van de grootte en dunheid, bijzonderheden. De oudheid hunner Drukkunst lijdt geen twijfel, doch dezelve is uit den aard hunner karakters zeer gebrekkig.

Groot is der *Chinezen* verachting van de Kunstwerken der Vreemden; dan groot ook hunne onkunde in de ontdekkingen bij andere Volken. Wij konden ons van lagchen niet onthouden bij het lezen, dat onder de geschenken, uit *Europa* gebragt, ook al de toestel was voor eene Luchtpomp en verscheidene werktuigen, bestemd om proeven met de Electriciteit te doen. De Keizer, het oog daar op hebbende laten vallen, vroeg aan den Gesnedenen, die bij hem was, waartoe dezelve dienden. Deze, die dagelijks zijn werk maakte om het gebruik van verscheidene stukken dier geschenken te leeren, ten einde bij gelegenheid den uitleg daarvan aan zijnen Meester te kunnen geven, was niet in staat om zijne Keizerlijke Majesteit het gebruik daarvan te doen begrijpen. Ik denk, zeide de oude Monarch daarop, dat het geschikt is tot speelgoed voor sommige mijner grootste kinderen. — De staaltjes van der *Chinezen* Muzijk zijn niet uitlokkend.

Der *Chinezen* Schilderkunst is zeer gebrekkig, bovenal wat het verschiet betreft, schoon hunne kleuren uitmunten. Op Beeldhouwkunde mogen zij niet roemen. Hunne Bouwkunde verdient geen lof; alleen steken zij uit in het maken van Bruggen met derzelver bogen. De groote Muur van *China* en het *Kanaal* worden met onderscheiding gedacht.

Alle deze bijzonderheden en mindere ligt BARROW op eene onderscheidende wijze toe, en 't geeft hem aanleiding tot deze algemeene opmerking: „ Men zag duidelijk in de keuze, welke zij maakten van kostbare geschenken tot de wetenschappen betrekkelijk, dat men van hunne kundigheid en geleerdheid veel te hooge gedachten had. Zij hadden geene de minste achting voor hetgeen zij niet konden begrijpen, en stukken van kunst dienden alleen om hunne wangunst gaande te maken, of hunnen hoogmoed te kwetsen. Als er wederom een Gezantschap naar *Pekin* moet gezonden worden, zou ik

het

het raden mede te nemen goud, zilver, ftaal, kinderfpeelgoed en andere kleinigheden, benevens fijne lakens en cafijmiren, en die de voorkeur te geven boven alle andere: want vóór het tegenwoordige zijn zij volftrekt onbekwaam, om eenig ftuk, hoe groot en fraai het ook wezen mag, betrekking hebbende tot kunften en wetenfchappen, naar waarde te fchatten." — In het vak der Heel- en Geneeskunde zijn de *Chinezen* gansch ten achtere. De ftaaltjes hiervan zal men niet zonder lagchen kunnen lezen, en zoo min die fpieren kunnen bedwingen, als die bij het te meldene geval buiten werking houden. „ Het wordt voor eene fchending der goede zeden gehouden, wanneer een man in 't gezelfchap van vrouwen gezien wordt, en nog veel meer, wanneer hij de hand van eene dier fchoonheden aanraakt. De Geneesheeren, niet gaarne hun loon verliezende, hebben daarop eene zonderlinge manier uitgedacht om den pols te voelen. Een zijden koord wordt vastgemaakt aan de hand van de lijderesfe, hetzelve door een gat in den muur of het befchot in een ander vertrek gebragt, en aldaar den Doctor in handen gegeven, die dan met eene befpottelijke plegtigheid de oorzaak van de ziekte verklaart en de middelen tot genezing voorfchrijft."

Aan het *Gouvernement* — *Wetten* — *Verhuringen van Landen en Belastingen* — *Inkomften* — *Burgerlijke en Militaire Rangen en andere Inrigtingen*, is het VIIde of laatfte Hoofdftuk gewijd. — Zeer juist, fchoon fcherp, is BARROW's aanmerking over den zoogenaamden *Vaderlijken* Regeringsvorm in dit Rijk; te weten, dat een ftelfel van Regering, hetwelk zoo aannemelijk fchijnt in de befchouwing, aan zoo vele misbruiken in de oefening onderhevig is, en dat die vaderlijke zorg en toegenegenheid in de Gouverneurs, en de kinderlijke pligt en eerbied van hunne onderhoorigen, veel eigenlijker bij de eerfte zou kunnen genoemd worden tirannij, onderdrukking en onregtvaardigheid, en bij de andere vrees, bedrog en ongehoorzaamheid. — De vergelijking tusfchen de Regering van *China* en *Rusland* is treffend. In *China* heeft geen erfelijke Adel plaats; de Drukpers is er vrij; de Wetten en Strafoefeningen verdienen veelvuldige opmerking.

BARROW's aanmerkingen over den duur des *Chinefchen* Rijks, en de oorzaken daarvan, zijn zeer toelichtend.

tend. De Landbouw wordt er zoo zeer geacht en aangemoedigd, als de Koophandel veracht en gedrukt. De Belastingen tot onderschraging van het Gouvernement zijn ver van zwaar of drukkend voor den Onderdaan te wezen. Het geheele beloop van alle de schattingen, die ieder persoon moet betalen, zal, op zijn ruimst genomen, niet boven de vier *Engelsche* schellingen in een jaar bedragen. Dan tegen dit voordeel, zoo groot in 't oog der genen, die zich door zware belastingen gedrukt voelen, staan nadeelen over, die het niet verkieslijk maken. Met dit al zijn de Rijksinkomsten groot, en bestrijden zoo verre de uitgaven, dat, na aftrek van 't geen geheel het Burgerlijk en Militair bewind kost, er jaarlijks voor den Keizer overschiet 14,034,734 P. St.

Groot zeker is der *Chinezen* krijgsmagt; dan wij stemmen met BARROW in, wanneer hij, de opgave van VAM-TA-GIN, dat dezelve in vollen Vrede bestaat in achttienmaal honderd duizend man, waarvan er een millioen voetvolk en achtmaal honderd duizend ruiters zijn, medegedeeld hebbende, de vergrooting der *Chinezen*, bovenal in getallen, herinnert.

De jongste berigten uit *China* zijn voor de tegenwoordige Regering der *Tartaren* van een kommerlijken aard. BARROW schrijft met regt: „ Of dit alleroudste Rijk onder de menschen lang zal blijven in dien zelfden standvastigen staat, is een enkel raadsel; maar dit is zeker, dat de *Chinezen* ten uiterste misnoegd zijn, en niet zonder reden, over den meesterachtigen toon, dien de *Tartaren* openlijk aannemen; en schoon zij zich moeten buigen en onderwerpen, indien zij tot eenig aanzien willen geraken, haten zij hen eenparig met een volkomen haat. Vast gaat het, dat, wanneer de vaneenscheuring of slaking van dit werktuig zal plaats hebben door eenen opstand of omwenteling, zulks zijn zal ten koste van millioenen levens."

His-

Historie van de Waag te Amsterdam. Door A. FOKKE, SIMONSZ. *Met Platen. Te Amsterdam*, bij H. Gartman. *In gr. 8vo.* 86 *Bl.*

Historie van de Waag, weleer gestaan hebbende op den Dam te Amsterdam; zoo luidt de meer bepaaldelijk aanwijzende Titel, ter plaatse alwaar de Heer FOKKE zijne Historie aanvangt. *Amsterdammers* weten 's Mans bedoeling; voor elders wonenden blijft dezelve raadfelachtig, inzonderheid wanneer zij weten, dat binnen *Amsterdam* meer dan één Waaggebouw wordt gevonden. Het is bekend, hoe, op bevel des Konings van *Holland*, de Waag, die weleer op den Dam, voor het voormalig Stadshuis, tegenwoordig Koninklijk Paleis, stond, van stadswege verkocht zijnde, is afgebroken. De Heer FOKKE, in aanmerking nemende, dat niets de geheugenis eener voorbijgegane zaak of daad meer en levendiger bewaart, dan de Druk- en Graveerkunst, oordeelde het niet onnut, alwat tot de Historie der thans geheel gesloopte Waag, weleer een van de hoofdgebouwen der Stad, en als zoodanig, door elk Stads Geschiedschrijver, ten maatstaf van den bloei, den stilstand of het verval des Koophandels aangemerkt, betrekking heeft, met een *Letter-Monument* aan den nazaat te herinneren, en daardoor deszelfs geheele uitwisfching uit het geheugen der Stedelingen, die er altijd veel belang in plegen te stellen, te verhoeden.

Zoodra de Koophandel van *Amsterdam* eenigen opgang begon te maken, was men op het stichten van eene Waag bedacht, hetwelk reeds omtrent het midden der Veertiende Eeuwe moet geschied zijn. Het eerste Waaggebouw stond nagenoeg ter plaatse, alwaar thans de Nieuwendijk begint. Boven het eigenlijke weeghuis waren sommige ruime vertrekken, en een onder dezelve, hetwelk door de Rhetorijkers gebruikt werd. Deze Waag deels te klein, deels te oud wordende, om den toenemenden koophandel der Stad te kunnen gerijven, besloot de Vroedschap, in den jare 1561, eene nieuwe Waag te stichten, een weinig meer zuidelijk dan de eerste, op den Dam. Het liep aan tot in den jare 1566, eer het gebouw geheel voltooid was. Dit gebouw bleef in zijne eerste gedaante tot in den jare 1775, toen men aan hetzelve eenige verzakking be-

bespeurde. Met het herbouwen verliep bijkans anderhalf jaar, gedurende welken tijd het wegen geschiedde in eene houten Loots, op den Dam opgeslagen. Het vernieuwde Gebouw, zoo wel als de twee voorgaanden, worden beschreven en in plaat afgebeeld, met vermelding van eenige voorname voorvallen, welke om en bij dezelve gebeurd zijn; die, evenwel, onzes bedunkens, beter in de Historie der Stad, dan in die der Waag, eene plaats vonden. — De Vleeschhal, op de Westermarkt, sedert tot eene Waag verbouwd, en thans voltooid, vervangt reeds werkelijk, terwijl wij dit schrijven, de afgebrokene, die, bij openbare veiling, *f* 8000-:-: heeft opgebragt.

PAULI VAN HEMERT Epistola ad DANIËLEM WYTTENBACH, Virum Clarissimum. Amstel. apud *J. S. van Esveldt-Holtrop*, Bibliop. Regium.

Onze Lezers zijn reeds bekend met de aanleiding, welke door den Hoogl. WYTTENBACH zelven, in zijne *Bibliotheca Critica*, tot dit geschrift gegeven is (*). Hoe zeer elke pennestrijd tusschen Geleerden, die met wrok en wrevel gepaard gaat, voor de *Letteren zelve* onteerend zij, kunnen wij het den Hoogl. VAN HEMERT geenszins ten kwade duiden, dat hij zijne geschondene eer verdedigt. Tot dat einde is dus deze Brief ingerigt.

Eene volslagene onkunde omtrent het wijsgeerige stelsel van den beroemden KANT, blijkbaar uit eene allezins verwarde opgave van des laatsten geheele werk, bijzonderlijk van deszelfs kategoriën, — verkorting van den lof, aan dezen diepdenker alom toegezwaaid, — verkeerde opgave omtrent VAN HEMERT's jeugdige letteroefening, — valsche aanklagt wegens VAN HEMERT's twisten met onderscheidene Geleerden, — regtstreeksche ontkenning van vleijerij omtrent den grijzen Remonstrantschen Hoogleeraar VAN DER MEERSCH, met oogmerk om den openbaren leerstoel te verwerven; — deze zijn de hoofdpunten, tegen den Hoogl. WYTTENBACH aange-

(*) Zie *Letteroef. voor* 1809. No. VI.

gevoerd, en, wij kunnen het niet ontveinzen, hier en daar zoo bondig betoogd, dat wij twijfelen, of de laatste immer eene gegronde repliek zal kunnen geven. De puntige schrijfwijze van den Heer VAN HEMERT is bekend. Zoo ooit, dan voorzeker kwam zulks hier te pas. Van hier keert hij zijnen vijand dikwerf met deszelfs eigene wapenen, en verzuimt niets, dat tot zijn voordeel kan dienen. De stijl is, over het geheel genomen, los en ongekunsteld, offchoon de zinsneden zelve wat lang zijn voor eenen brief: de keus van woorden is doorgaans gepast, en langs dezen weg wederlegt hij ook zijnen tegenschrijver, die hem, daar hij meestal in het Hollandsch schreef, alle aanspraak op den naam van Geleerden had betwist. Zeer van pas is ook het Latijn doorspekt met zinrijke aanhalingen, zoo uit Romeinen als Grieken. In één woord, hoe zeer de Heer VAN HEMERT erkent, dat hij niet zoo bevallig en sierlijk weet te schrijven, als zijne partij, heeft deze welligt nimmer vermoed, in hem zulk eenen geduchten tegenstander te hebben zullen vinden. Daar alleen, waar de Heer WYTTENBACH, in zijne aanhaling van een Latijnsch en Grieksch vers, beschuldigd wordt tegen de maat te hebben gezondigd, komt deze aanklagt den Recensent wat al te gezocht voor, daar men weet, hoe dikwerf soortgelijke aanhalingen voor de vuist geschieden, zonder juist den tekst zelven na te slaan, gelijk zulks ook niet behoeft. Ook smart het ons, dat de toon hier en daar wat te scherp zij. Immers, hoe zekerder de Heer VAN HEMERT zich in zijne overwinning waande; des te vereerender ware zijne edelmoedigheid geweest omtrent eenen man, dien hij het gebrek verwijt van die echte beschaafdheid, welke de vrucht der Letteren behoort te wezen. Hoe zeer wel de eene bijtende scherts eene andere uitdaagt en alzoo schijnt te wettigen; hoe zeer het Attische zout, waarmede zij besprenkt wordt, den smaak moge prikkelen, duldt echter noch de beschaafde man, noch vooral de beoefenende wijsgeer, het gebruik van wapenen, die te gelijk vergiftigen. — Of de gerezen twist tusschen een paar, ieder in zijn vak, beroemde Mannen hiermede zal geëindigd zijn, durft de Recensent niet beslissen. Voor zich zelven, afkeerig van alles, wat gemoederen verbittert, ziet hij af van verdere bemoeijing, en verlangt liever dat te rug, wat

een-

eenmaal onder de Atheners plaats greep, wanneer burgerlijke onlusten de hartstogten tot uiterften hadden opgejaagd: *Ne qua dissensio ex ante actis nasceretur, omnis jurejurando obstringuntur, discordiarum oblivionem fore.* JUST. Lib. V. cap. 10.

De Aeneas van VIRGILIUS. *IIIde en IVde Zang. In Nederduitsche verzen gevolgd. Door* N. C. BRINKMAN, *Wed.* C. VAN STREEK. *Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes. 1809. *In gr. 8vo.*

Bij eene vorige gelegenheid van dezen arbeid der Dichteresse VAN STREEK gewagende, (*) hebben wij rondborstig ons gevoelen geuit over dit zoo moeijelijke werkftuk van navolging; want aan vertaling in vers-maat en rijm, waarbij alle de oorfpronkelijke fchoonheid en kracht zouden bewaard blijven, durven wij naauwelijks denken. Aangenaam vinden wij ons verrast door den voortgang van dezen arbeid, die ons inderdaad geene ongunftige getuigenis wegens den nationalen fmaak levert. Maar hoe veel te meer geldt deze erkentenis, daar zij tevens gepaard gaat met de betuiging van de onvergelijkelijk meerdere waarde, welke deze Hollandfche navolging, door hare naauwkeurigheid en ongedwongene eenvoudigheid, boven de twee eerfte Zangen bekomen heeft. Verre van zich aan den Franfchen DELILLE te binden, gelijk nu en dan te voren blijkbaar was, hecht zich de *Dichteres* meer aan den oorfpronkelijken tekst, en geeft ons den ouden *Dichter* terug, zoo als hij inderdaad is, met alle die fchoone vinding, met alle die, nu en dan fchrik-verhevene, befchrijvingen, waarin hem tot nog toe niemand evenaarde. Dus, bij voorbeeld, waar Aeneas, langs de Italiaanfche kusten, Siciljë nadert, bl. 127. lib. III. vs. 414 *sqq.*

De zee, dus zegt men, door verwoestend voort te dringen (,)
(want de oudheid van den tijd baart veel veranderingen!) (:)
fcheurde eens Auzoniën gantsch (gansch) van Siciliën (Siciljen) af,
waarop ze aan beider land (één gewest) verfchillende oevers gaf,
en beider velden, als ook beider fteden, fcheidde;
de fel gedreven ftroom trad brandend tusfchen beide.
De Scylle is aan uw rech(g)te, en aan uw linkerhand
Charybdis, nooit verzoend, die in haar ingewand
de woeste baren zwelgt, tot driewerf die ter neder
in 't diepst des maalftrooms ploft, en geeslend (geefelt) alsdan weder

de

(*) *Letteroef.* 1807. No. XI. bl. 487 enz.

de ſterren met haar ſchuim. De Scylle is ook verwoed,
daar ze op haar klippenrei elk kiel (ſchip) verbrijzlen doet. (,)
't hoofd uit de golven heft, offchoon haar (en hare) rotsſpelonken
en holen heimelijk (onzigtbaar voor het oog) aan d'afgrond
zijn geklonken, (.)

Alwaar het Latijn meesterlijk is overgebragt:

Dextrum Scylla latus, laevum implacata Charybdis
obſidet, atque imo barathri ter gurgite vastos
ſorbet in abruptum fluctus, rurſusque ſub auras
erigit alternos et ſidera verberat undâ.
At Scyllam caecis cohibet ſpelunca latebris,
ora exſertantem et naves in ſaxa trahentem.

Van gelijken aard is de trotſche beſchrijving der vuurbrakende Etna, bl. 137. lib. III. vs. 571 *ſqq.*

— ſed horrificis juxta tonat Aetna ruinis,
interdumque atram prorumpit ad aethera nubem,
turbine fumantem piceo et candente favillâ
attollitque globos flammarum et ſidera lambit;
interdum ſcopulos avolſaque viſcera montis
erigit eructans, liquefactaque ſaxa ſub auras
cum gemitu glomerat, fundoque exaeſtuat imo.

welke door de Dichteres in dezer voege uitmuntend gevolgd is:

—— —— —— —— —— —— doch de Etna lag nabij: (,)
die donderend verwoest, en, ſtijgend uit zijn kolken,
de gloeijende asch en rook verheft als zwarte wolken! (,)
ontbrande klooten werpt, wier vlam de ſterren lekt,
geheele rotz(ſ)en aan het hart der aarde onttrekt,
afgrijslijk krakend, ſoms vervarelijke ſtukken
van bergen ſcheurt, door hun zelfs 't binnenst hart te ontrukken! (,)
geſmolten ſteenen ſpuwt en ſlingert door de lucht,
terwijl zijn ingewand uit d'afgrond ijslijk zucht.

Kortheid-halve ſlaan wij de 12 verzen over, welke op deze beſchrijving onmiddellijk volgen, en het donder-geraas aan de fabelachtige beweging van den aldaar bedolvenen Reus Enceladus toekennen, alwaar de overzetting aan het oorſpronkelijke niets toegeeft.

Inderdaad, waar dichterlijke ſchoonheden der oudheid in onze Hollandſche taal zoo meesterlijk worden overgegoten, zonder dat te groote kortheid of uitweiding den onden pulk-

dich-

dichter verlamt, mogen wij reeds zeer gunstig over de geheele navolging oordeelen, terwijl zulke plaatsen uitdrukkelijke proeven zijn van het kunstvermogen. Ook de vergelijking van een aantal andere plaatsen heeft den Recensent in dit gunstige gevoelen ten volle versterkt, en hem overtuigd van de ongelijk meerdere vorderingen, door de Hollandsche Dichteres in de Latijnsche taal gemaakt, welke haar reeds hebben in staat gesteld, en dus verder nog al bekwamer zullen maken in de, zoo na mogelijke, overneming van spreekwijzen en beelden.

Dan, hoe veel voortreffelijker de tegenwoordige arbeid boven den vorigen moet geschat worden, houde de Dichteres het ons ten goede, dat wij ter dezer gelegenheid nog eenige aanmerkingen mededeelen.

1. Hecht zich de Dichteres te veel aan enkele woorden, die inderdaad bij Virgilius niet meer dan stopwoorden zijn, om de vers-maat te ordenen. Dus b. v. in het 3de Boek vs. 697 enz., in het Hollandsch bl. 144, heeft men in het Latijn slechts, bij de aanwijzing der Afrikaansche kust, *inde* tweeën *hinc* eenmaal, hetgéen beide echter overtollig is: dit nu is in het Hollandsch niet alleen behouden, maar zelfs vermeerderd met *voorts van daar*; *nu*; *waarop*; *ook*; *voorts*; *wat verder voort*; *waarna*, zelfs tweemaal digt bij elkander. Dergelijke stopwoorden moeten zorgvuldig vermeden worden.

2. Drukt de Dichteres den zin dikwerf niet uit aldaar, waar zelfs de oordeelkunde moet te hulp komen, om den Latijnschen tekst wel te verstaan. Dus b. v. is de plaats, op bl. 135 reg. 5 tot 14, allezins duister. Dit zelfde is ook in het Latijn lib. III. vs. 539 c. sqq.

Et pater Anchises: Bellum, ô terra hospita! portas;
bello armantur equi; bellum hæc armenta minantur:
sed tamen idem olim curru succedere sueti
quadrupedes et freno jugo concordia ferre:
spes et pacis, ait & sqq.

Dan, zoodra men de eerste twee verzen vragender wijze leest: *Bellum portas? Bello armantur equi? Bellum armenta minantur?* is de tegenoverstelling fraai en volkomen.

„ Bedreigt gij ons den krijg, ô duur gastvrije grond?
„ Rust gij het paard ten strijd? Zou 't lastdier krijg voorspellen?
„ Maar neen: 't viervoetig ros weet even heen te snellen
„ voor wagen als voor ploeg, waar hem 't gareel verbindt.
„ Ja, dit geeft hoop op vreê" enz.

3. Vordert de Hollandsche taal eene naauwkeuriger woordvoeging, dan hier en daar gevonden wordt. Dus b. v. op bl. 156:

— — — — de klank der pijlen mengelt(,)
hem hangende op den rug, zich met de feestcijmbaal:

welk, en door de weglating van het zinteeken, en door de ſtrijdige plaatſing van het werkwoord en den wanklank van *hem* en *zich*, inderdaad onverſtaanbaar is.

4. Boven alles zouden wij der Dichtereſſe op het ernſtigſte aanbevelen eene naauwkeurige plaatſing der Lidteekenen, welke zoo veel bijdraagt tot de duidelijkheid. Zoo lezen wij bl. 188:

Haar (De) Vrouwen vinden haar door 't doodlijk zwaard geveld,
nog ſchuimend van haar (het) bloed, dat druipt langs arm en handen (;)
haar kreet ('t geſchrei) dringt door 't gewelf (paleis,) langs (door) gallerij en wanden! (:)
deez' máár vliegt door de ſtad langs al de wegen (ſtraten) hee(é)n, (;)
de daken ſiddren van al 't klagen (ſidderen van weeklagt) en geween (:)
der Vrouwen kreet weêrgalmt door 't zwerk: zij kermen allen (,)
alsof reeds 's vijands heir (,) beſtormend ſtad en wallen,
Carthaag, of 't oude Tyrr', (of Tyrus of Carthaag) verwoestte door de vlam.

De alhier voorgeſtelde veranderingen bevestigen, zoo wij meenen, de gegrondheid onzer aanbeveling. Eene gelijke omzigtigheid durven wij aanprijzen omtrent het gebruik der Deelwoorden, der onvolmaakte, in plaatſe van tegenwoordige, Tijdwoorden, der veelvuldige Letteruitlatingen, en eindelijk omtrent de afdeeling der Volzinnen, welke hier en daar zeer willekeurig is, en gewis veel zoude winnen, wanneer men niet langer de oude gewoonte volgde, om elken vers-regel met eene hoofdletter te beginnen, maar dezelve alleenlijk bezigde bij den aanvang van eenen volzin, of bij eigene namen van perſonen of plaatſen.

De Dichteres, vertrouwen wij, zal ons deze aanmerkingen wel ten goede houden. Wij deden zulks te meer, omdat wij met genoegen vernemen, dat er eerstdaags een nieuwe prachtige druk van dit klasſisch werk zal worden uitgegeven, en wij dus gaarne zouden zien, dat dezelve, zoo naauwkeurig mogelijk, in het licht verſcheen. De algemeene toejuiching van haren arbeid moet een prikkel te meer zijn, om alle mogelijke zorgen ter volmakinge van een werk aan te wenden, dat den Hollandſchen letter-roem door den tijd in alle opzigten moet handhaven.

HIERONYMI DE BOSCH Poëmatum Appendix. Ultrajecti, e typographiâ *B. Wild et J. Altheer.* 1809. 4to. form. maj.

Een schatbare Bundel van Latijnsche Gedichten, tot aanhangsel op den vorigen, door den zelfden Dichter uitgegeven. Zij zijn meestal in de laatste vijf jaren, van 1804 tot en met 1808, vervaardigd, bij onderscheidene gelegenheden van vrolijken, ernstigen en treurigen aard, waaronder dat aan den Heer M. STUART, bij het overlijden van deszelfs Echtgenoote, inderdaad uitmunt, van wege de voortreffelijke beschrijvingen en wendingen, welke, ondanks het duizendmalen bezongene onderwerp, nogtans zekere nieuwheid behouden. Ook het vers aan den Hoogl. VAN DER EYK, over het vermogen en de werking der Liefde, en dat aan den Heer WILLINK, op deszelfs Merrie-paard, onder den naam van den *Arend* bekend, dragen alle merkteekenen van dat jeugdige vuur, waarin wij zoo gaarne zien dat de grijsaard verjongt:

Id quoque nunc recreat pectus et ora senis.

Een enkel Gezang, uit *Longinus*, een Bijschrift, uit eene nog onuitgegevene Grieksche dichtverzameling overgenomen, en een aantal andere Bijschriften, in eene Latijnsche versmaat overgebragt, vermeerderen de waarde dezes Aanhangsels, hetgeen nog verrijkt is met een elftal Lofverzen van des Dichters Vrienden, ter gelegenheid van deze uitgave, of op deszelfs beeldtenis vervaardigd, en waaronder het Grieksche van den Heer SEIFEN, van wege der zoetvloeijendheid, geene geringe plaats bekleedt.

Edele Harten, door Driften geslingerd, of Gevolgen van jeugdige Ligtzinnigheid; Tooneelspel, door J. F. D. EBERSTEIN. *Te Amsterdam, bij* P. J. Uylenbroek. *In 8vo. 91 Bladz.*

Niet alleen dat de Duitschers ons met enkele Tooneelen uit het burgerlijke leven in Dramatische voorstellingen voorzien, en eenige derzelven op de natuurlijkste wijze afgemaald hebben, maar zij hebben ons ook sommige geheele Romans op het Tooneel zinnelijk voorgesteld, wier uitvoering, door derzelver eindeloozen duur, het geduld der aanschouwers op de moeijelijkste proef brengt; gelijk het Stuk van ARRESTO, betiteld *De Militaire Stand*, daarvan ten voorbeeld dienen kan; hoezeer sommige tooneelen, door de meesterlijke uitvoe-

voering onzer in dit vak zoo bekwame Tooneelisten, op onzen Schouwburg ten hoogste bevallen hebben. — Niet vergenoegd, echter, met den eindelijken afloop dier gevallen, zoo als derzelver Verdichter die bepaald had, zijn sommige Vernuften, ook in ons Land, nog daarenboven werkzaam geweest, om de gewone vraag der nieuwsgierigen: *wat gebeurde er toen al verder?* almede te beantwoorden, door Vervolgen van Vervolgen dezer Stukken, gelijk met de Historie van *Figaro*, *Eulalia Meinau*, *De Jagers* enz. plaats gehad heeft, te vervaardigen, die echter altijd minder en minder dan de Stukken, waarvan zij aanhangsels moeten heeten, bevonden worden, en ook altijd, bij derzelver afzonderlijke vertooning, eene bekendschap met het eerste Stuk, waarop zij geheel rusten, in den aanschouwer onderstellen, zonder welke hij zich geen volledig begrip van de eerste beweegoorzaken der handelingen, zoo min als van de eigenlijke karakters der daarin voorkomende handelende personen, maken kan — hetwelk al die soort van Vervolgen als een natuurlijk gebrek aankleeft.

Ook dit Vervolg van den *Militairen Stand* is daarvan besmet. Het is, even als alle zijne broeders, slechts een Vervolgdeel van een Roman, waaraan men weinig heeft, zoo men het eerste of de vorige Deelen niet gelezen hebbe. Wij kunnen dus den arbeid des Heeren EBERSTEIN in dit vak niet dien lof geven, welken wij uit verscheiden trekken in dit Stuk vermoeden, dat hij eenmaal, zoo hij zich op geheel vrije onderwerpen gelieft toe te leggen, zou kunnen verdienen. Wij kunnen echter niet nalaten, den Schrijver onze meening betreffende het gebruik maken van het Hoogduitsch Joodsch *patois* in een Tooneelspel kenbaar te maken, ten einde hij zich, die goedkeurende, in het vervolg daarvan moge onthouden.

Alle de bijsieraden, welke men in eene Dramatische voorstelling, ter bevordering van eene meerdere bevalligheid voor den aanschouwer, aanbrengt, dienen uit de Natuur ontleend te zijn, en op de natuurlijkste wijze bewerkt te worden; immers de *Drama* onderscheidt zich juist daardoor van de oude *Tragedie* en *Komedie*, dat zij meer de getrouwe nabootsing der Natuur, dan de verdichte voorstellingen der Kunst ten doel heeft; zij vertoont de wereld en de menschen zoo als zij wezenlijk zijn en handelen, daar de kunst altijd meer eene ideale wereld en menschen voor oogen stelt. Een Jood nu, die zijne eigen gevormde taal, of mengelmoes van verscheiden talen, spreekt, is zeker wel een voorwerp uit de wezenlijk bestaande wereld, en als zoodanig wel een geschikt voorwerp ter nabootsing, maar zoo moeijelijk, zoo onmogelijk om naauwkeurig te copieeren, dat allen, die zulks ooit onderstaan hebben, er ongelukkig in geslaagd zijn, en zulke wanschepsels voor den dag gebragt hebben, als men in het gewone leven nergens aantreft. Hoe zeer nu dikwijls een bekwaam Tooneelspeler vele gebre-

ken in dergelijke rollen verhelpen, vele eigenaardigheden aan dezelve uit zijne eigen hebbelijkheid in het nabootſen der Joodſche gemeene ſpraak bijbrengen kunne, hij kan toch de natuur niet zoo volgen, dat men geene onverdragelijke gemaaktheid in dezelve beſpeure. Dit is het geval in den Jood, die in de vertaling van het oorſpronkelijk Stuk van ARRESTO voorkomt; dit is ook het geval in dit Vervolg, en moet overal, waar men het wagen durft een Jood *lang te doen ſpreken*, het geval zijn. En wat nog is dan de vrucht van eene zoo ondankbare poging? — dit: dat men een waarlijk deugdzaam en braaf man, althans gelijk de Jood bij ARRESTO en in dit Stuk gekarakteriſeerd wordt, alleen om zijne vreemde taal, door het Publiek doet uitlagchen, hetwelk, daarmede bezig zijnde, niet het geringſte gevoel van de ſchoonheid zijner daad hebben kan. — Joden zelven, die zoo ijverige liefhebbers van Tooneelvertooningen zijn, moeten hunne natie beleedigd achten, door het voor hen onverwinnelijk verkeerd accent en ſoloecismus, door eene valſche en geheel wanvoegelijke tentoonſtelling, veel belagchelijker gemaakt te zien, dan het eigenlijk in den aard der zaak zelve is, en moeten dikwijls lagchen, niet om de natuurlijkheid der nabootſing, maar om de armhartige poging eens Schrijvers, die iets nabootſen wil, dat volſtrekt boven zijn vermogen gaat.

Voor het overige, wat de houding en werking van dit Stuk bij eene dadelijke uitvoering betreft, kunnen wij des niet oordeelen, daar het, naar 't ſchijnt, op grond van de aanmerkingen, die wij bereids ten opzigte der *vervolgen* van Tooneelſtukken gemaakt hebben, tot heden *niet* op het Amſterdamsch Tooneel is vertoond geworden; alleen vermoeden wij, dat het aan de meerderheid der aanſchouwers wel zoude bevallen, daar alle Stukken, waarin het oorlogsleven en de militaire ſtand voorgeſteld worden, dat geluk doorgaans gehad hebben; vervullende het commandeeren, exerceeren, tromroeren, en de altijd het oog trekkende nette kleeding der Militairen, in deze ſoort van Stukken nog al het ledige aan leerzaamheid, gezond verſtand en wijsgeerig nut. Deze is dus eene bastaardſoort van Tooneelſtukken, die den overgang tot de Pantomime en het Ballet uitmaken, en veel ſtoffe voor het gezigt, weinig voor het gevoel, en minst voor den denkenden geest opleveren. — Zoo de Heer EBERSTEIN zich in het vervolg wil toeleggen om den algemeenen ſmaak van het Publiek te ſtreelen, kan hij zeker niet beter doen, dan den door hem ingeſlagen weg te vervolgen. Dat hij ſlechts vele ſoldaten, vele omgangen, veel pracht, hier en daar een' Jood of Duitſcher invoere, en het Publiek zal met zijnen arbeid ten hoogſte voldaan zijn. Maar wil hij enkelen kundige lieden en denkende wijsgeeren behagen, dan dient hij een klein, weinig betreden, zijpadje te kiezen; doch dan

waar-

waarschuwen wij hem, zijnen arbeid zoo veel mogelijk van het openbaar Tooneel af te houden, wijl geen *Sophokles* of *Euripides* daarop, in dezen tijd, waarin men eigenlijk aan *Parades* en zinstreelende voorstellingen gewoon geworden is, zoude kunnen voldoen.

Levensgeschiedenissen van Zelfmoordenaars. Door K. H. SPIESS. *Naar den vierden Druk uit het Hoogduitsch. Te Leeuwarden, bij* de Wed. J. P. de Boy. *In 8vo. 283 Bl.*

Dertien onderscheidene verhalen, van eenen wél treurigen inhoud, gelijk reeds de titel vermeldt; men zal dezelve doorgaans met deelneming lezen, alhoewel, wij ontveinzen dit niet, er naar ons gevoel eene zonderlinge stemming van den geest vereischt wordt, om juist bij voorkeur zoodanige geschiedenissen te verzamelen, en dezelve alzoo in te kleeden, als ook in dit geschrift den man van smaak en gevoel kenschetst. Intusschen dit schijnt nu de smaak van SPIESS, en wij hadden van zijne hand meer dan een meesterstuk van even treurigen inhoud. En, het is eene bekende maar ware opmerking, dat het eene zeer verkeerde gevoeligheid, of liever wel gevoelloosheid, mag genoemd worden, de oogen af te wenden van de ellende der menschheid; er is geen droppel ellende minder rondom ons, omdat wij het gezigt daarvan, uit zoogenoemd teeder menschlievend gevoel, niet kunnen verdragen; integendeel, die dezelve opmerken kan, en opmerken wil, kan dikwijls veel nog voorkomen, zeer veel voor het minst verzachten. Deze verhalen, die alle wel in gebeurde daadzaken hunnen grond zullen hebben, boezemen medelijden in met zoodanige ongelukkigen, terwijl zij tevens de misdaad doen verfoeijen. Wij vinden in dezelve vele menschkundige aanmerkingen en wenken, en erlangen tot meerdere aanleiding; zij doen ons op onze hoede zijn tegen de wanhoop en wat daartoe leidt, vooral de misdaden schuwen, welke die wanhoop veroorzaken. Kortom het boekje, wegens het aantal der verhalen voor geen uittreksel in ons Maandwerk vatbaar, is lezenswaardig; en schoon niet ieder hier voorkomend verhaal van dien aard is, de meeste, en het geheel alzoo, doen den Lezer instemmen met dezen uitroep des Schrijvers: „O Liefde! groot zijn de „vreugden, die gij den menschen schenkt! Heerlijk zijn uwe „genietingen! Schoon is uw lot! Maar wanneer ik alle de „slagtoffers optellen wilde, die voor u gebloed hebben, dan „zou de menschenvriend u haten, verfoeijen, en zich voor „uwe bekoorlijkheden in eene woestijn verbergen." Immers wij vertrouwen het schetsen van zoodanige tafereelen, met dat gevolg bij velen, den Heere SPIESS wel toe, alhoewel zooda-

nige gevolgtrekking niet billijk wezen zou, daar men de vreugde in de eene, en het treurige in de andere schaal behoorde te leggen, wanneer de eerste toch de andere rijkelijk zou overwegen, vertrouwen wij; behalve het een en ander nog, dat men almede overwegen en toetsen moest, eer men juist de Liefde, als de veroorzaakster van zoo veel ongeluks en tranen, zou mogen veroordeelen en haten. Het komt ons voor, gelijk wij reeds vroeger opmerkten, dat de Heer SPIESS meer in zijn vak werkt, wanneer hij de *holen des ongeluks*, dan wanneer hij de *paleizen der vreugde* teekent. Er is indedaad ellende genoeg, maar men behoeft daarom juist alles niet aan te zien van deszelfs zwartste zijde, of al het zwarte bij voorkeur op te zoeken.

Ontdekking en Bestraffing van geheime en groote Misdaden. Zijnde eene Verzameling van merkwaardige bewijzen der Goddelijke regtvaardigheid en wedervergelding, ter waarschuwing en vermaning der Jeugd en van den zoogenaamden Gemeenen Man. Naar het Hoogduitsch gevolgd. Te Amsterdam, bij J. van der Hey. *In 8vo. 199 Bl.*

Een aantal voorbeelden, en daaronder vele zeer treffende, hoe het geweten martelt, en de bedrevene verborgene, dikwijls lang verborgene, misdaad aan den dag brengt, of hoe het toeval, zoo als men het noemt, maar liever de altijd werkzame regtvaardige Voorzienigheid, het kwaad uitbrengt, en den misdadiger der billijke straf te gemoet voert. — Wij wenschen, dat dit boekje vele Lezers vinde: misschien dat het den een of ander van het pad der misdaad terug brenge, die nog niet te eenemaal verhard en voor alle nadenken onvatbaar is. Maar vooral den Vader en Opvoeder moeten wij hetzelve aanprijzen: hij vindt hier menig verhaal, dat, bij een wijs en voorzigtig gebruik, het kind en den aankomenden jongeling diepen indruk geven kan van het alziend oog der alomtegenwoordige Godheid. Met dankbare aandoening herinneren wij ons nog eenen waardigen man, die op onze vorming eenen grooten invloed had, en die, bij het vermoeden of ontdekken van bedrog, bedekten handel en leugen, soortgelijke geschiedenissen voortreffelijk wist te gebruiken, menig schuldig hart tot tranen bewoog, en de kiem der ondeugd daardoor verstikte. Tot dat zelfde oogmerk zij dit boekje iederen Schoolmeester welkom.

Be-

Beschrijving van het Opvoedings-Institut te Schnepfenthal door deszelfs tegenwoordigen Bestuurder C. G. SALZMANN, *met eenen platten grond van het Landgoed; uit het Hoogduitsch vertaald, met het welgelijkend Afbeeldsel en eene korte Levensbeschrijving van den Schrijver vermeerderd, door* J. VAN WIJK, ROELANDSZ. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. *In 8vo.* 148 *Bl.*

Al had dit werkje ook geene andere waarde dan het welgelijkend Afbeeldsel van den waardigen SALZMANN, en het beknopt berigt aangaande den Schrijver, zoo zou het nog onzen Landgenooten welkom zijn. Maar wie verlangde niet iets meerder te weten van *Schnepfenthal*, en het daar door SALZMANN gevestigd zoo beroemd Instituut? Zoo veel men verlangen kan, zal men nu te dezen aanzien zijnen weetlust kunnen voldoen. Men zal bij het hier gegeven verslag den waardigen man bewonderen, en de kweekelingen gelukkig achten, die onder zijne leiding zijn. Dat hij niet eigenlijk gezegde *geleerden* vormen wil, is bekend; maar hoeveel vindt men bij hem, dat niet minder heilzaam is, en dat men elders te vergeefs verlangt; terwijl 's mans Instituut misschien voor een aantal, ten aanzien van geleerdheid en taalkennis, niet minder voordeelig was. Te bejammeren zou het voorzeker zijn, zoo deze beproefde inrigting bij 's mans overlijden te gronde ging! SALZMANN denkt met zekere vrees aan mogelijke veranderingen in een of ander dat hij beproefd vond, en waarschuwt daar tegen ernstig; het geheel lijdt toch niet zelden, en gaat zelfs wel te grond, bij verandering en zoogenoemde verbetering, ook bij den besten wil. Intusschen is hij zelf er verre af, het Instituut van *Schnepfenthal* voor volmaakt te houden; in tegendeel, bijna al de lieden van ons gezelschap trachten, zegt hij, hetzelve meer en meer der volmaaktheid te doen naderen. Het voorname, waarvoor wij bij de opvoeding te *Schnepfenthal* zouden waarschuwen, is de aankweeking bij iederen kweekeling van zekeren militairen geest, die toch voor iederen kweekeling niet even noodig en nuttig is. Ieder' jongeling wilden wij niet gaarne als Officier en tot Officier gevormd zien. Dan men zegt, dat de ondervinding deze onze vrees reeds bewezen heeft ongegrond te zijn. Wij prijzen het boekje ter lezing en herlezing aan, 't geen zich voorzeker niemand beklagen zal.

De Vorstelijke Krijgsman op het Slagveld; aan alle oorlogvoerende Mogendheden toegewijd, door Mr. DANIEL VAN STAVEREN. *Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes. 1809. *In gr. 8vo.*

Eene onderneming, in de daad van belang, en eene *bedoeling*, die den hoogsten lof verdient. *Een Dichtstuk aan iedere oorlogvoerende Mogendheid toegewijd*, waarschijnlijk om iedere zoodanige Mogendheid van den oorlog af te schrikken. — Een stout bestaan intusschen; de man, die alzoo den oorlog wegzong, verdiende voorzeker zijne Ridderorde, en — een Standbeeld op den Parnas.

„ Quod si deficiant vires, audacia certe
Laus erit; in magnis et voluisse sat est" —

zoo zal de Heer en Mr. VAN STAVEREN gedacht hebben. De proeve, die thans voor ons ligt, is, vreezen wij, mislukt; hoezeer de Dichter zich alle moeite gaf, om iedere ijsselijkheid op het Slagveld aan te stippen en te bijzonderen, b. v.

Gebroken sabels, door geronnen bloed verroest —
Een lijkhoop — vaandels — pauk en standers, neêrgesmeten
Op legertenten, die gescheurd zijn en verwoest. —
Een ruiterspaard, waarvan de hals is opgereten. —
In deze vuile sloot ligt een Tamboer gesmoord —
Een Brigadier, gewond door negen sabelhouwen,
Die hoogstwaarschijnlijk is door deez' Sergeant vermoord. —
Een zoetlaar, zonder neus — twee ligtgekleede vrouwen: —
Een groene mantel, hier nog vastgekleefd aan 't lijf
Van eenen Kolonel, wreedaardig doodgestoken; —
Deez' grove linnen kiel, door bloed gekleurd en stijf,
Bedekt een' jong' Husaar, wiens borstbeen is verbroken...
Daar ligt de Kapitein, die 't volk een voorbeeld gaf: enz.

Wij gelooven, dat de Dichter tot die Helden behoort, waarvan hij zegt:

Men kan een Held zijn, schoon men nimmer bloed vergiet.

En zulke worden er vele in den Lande gevonden!

ALGEMEENE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

De onschadelijkheid van de Leer der Onmagt aangewezen: of een betoog, dat er in de Leer van ons zedelijk onvermogen tot Geloof en Bekeering geen voorwendsel ligge voor Ongeloof en Onbekeerlijkheid, noch aanleiding tot ontmoediging. Door R. SPEELMAN, *Predikant te Hardinxveld. Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. *In gr. 8vo. 290 Bl.*

De Eerw. SPEELMAN komt, in dit Werk, als verstandig en gematigd voorstander van 't leerstelsel der Gereformeerde Kerk, betreffende 't *zedelijk onvermogen tot geloof en bekeering*, te voorschijn. Hij heeft voornamelijk ten oogmerke, om 't schadelijk misbruik dier leere, en vele vrij algemeene verkeerde voorstellingen omtrent dezelve, te keer te gaan, de alleen ware leer des Bijbels desaangaande, naar zijn inzien, duidelijk voor te dragen, en derzelver allernuttigst gebruik aan te toonen. In 't voorbijgaan worden ook deze en gene, naar 't oordeel van den Schrijver, ongeschikte en nadeelige begrippen, omtrent eenige andere met de leer der onmagt in verband staande leerstellingen, tegengesproken, en betere opvattingen derzelven aan de hand gegeven. Hierdoor, en ook door de geheele wijze van ontwikkeling, van al 't geen de Schrijver oordeelde te kunnen dienen, om de voorgenomen hoofdzaak in 't regte licht te plaatsen, en den Lezer voor wanbegrip en misbruik te beveiligen, is deze Verhandeling zeer uitvoerig geworden; voorzeker veel te uitvoerig, om door allen, die belang hebben bij 's mans oordeelkundige teregtwijzingen, met vereischte oplettendheid doorgelezen te worden. Een kort, en desniettemin duidelijk en volledig uittreksel, met weglating van sommige min noodige uitweidingen, zou, onzes oordeels, aan 's mans loffelijk oogmerk beter beantwoord hebben. Uit zoodanig handboekje zou de gemeene man in de daad veel voordeel kun-

nen trekken, en daardoor aan menigen Leeraar van dergelijke gematigde denkwijze de weg gebaand, of meer gemakkelijk gemaakt worden, om, in onderscheidene Gemeenten, redelijker denkbeelden omtrent dit teeder stuk in omloop te krijgen. Zoodanig gebruik zou ook kunnen gemaakt zijn, of nog gemaakt worden, van soortgelijk Werk van den Predikant VISSER, in 1802 in 't licht verschenen (*), hoewel beide Schrijvers, in sommige opzigten, nog al uiteenloopen.

De hoofdzaak, die zich de Schrijver, met deze Verhandeling, heeft voorgesteld, is een betoog, dat de leer van 's menschen zedelijk onvermogen tot geloof en bekeering, met de hiermede in verband staande noodzakelijkheid der goddelijke genadewerking, hoe zeker ook, geen voorwendsel voor ongeloof en onbekeerlijkheid, geene aanleiding tot ontmoediging of zorgeloosheid, regt verstaan wordende, kan opleveren.

Wel te regt geoordeeld hebbende, dat, om over de leer van 's menschen zedelijk onvermogen tot de beoefening van geloof en bekeering wel te denken, 't hoognoodig zij, vooraf te bepalen, wat wij door 't hier bedoelde geloof en de daaruit voortvloeijende bekeering te verstaan hebben, handelt hij daarover in de *eerste plaats* opzettelijk, bl. 9—54. Maar de wijze, waarop dit geschiedt, komt ons voor niet zoo gepast en overredend te zijn, als dezelve, ter bereiking van des Schrijvers doel, had moeten wezen. Eerst draagt hij zijne denkwijze, in onderscheidene stellingen, in 't breede voor, en voegt daarbij ten slotte, bl. 34, 36, 54, eene groote menigte opeengehoopte schriftuurplaatsen, waarin alle voorgestelde denkbeelden zullen vervat zijn, die echter alleen aangewezen worden, zonder 't minste bewijs, dat daarin waarlijk dit alles alzoo geleerd wordt. De Lezer moet zelf zijnen Bijbel in de hand nemen, een half honderd en meer plaatsen nalezen, en dan twijfelt de Eerw. SPEELMAN niet, of hij zal, bij een biddend onderzoek, ontwaren, dat de door hem voorgedragene leer, in den grond, leere des Bijbels is. Van hoe vele Lezers is dit wel te verwachten? En hoe moeijelijk zullen de meesten, die dit mogten ondernemen, bij alle aangehaalde plaatsen raden, wat de Schrijver eigenlijk uit dezelven heeft willen

(*) *Over den waren aard en het aanwezen van 's menschen zedelijk verderf en onmagt ten goede.*

len afleiden? Waarom althans niet liever eenige weinige uitgekozen, die deze leer bevatten, en duidelijk aangetoond, dat dezelve daarin waarlijk gevonden wordt? waarbij men dan voor hun, die grooteren lust tot onderzoek hebben, nog andere zou kunnen voegen, om naar goedvinden verder daarmede vergeleken te worden. Wij kunnen ten minste niet gelooven, dat de Schrijver in 't begrip staat, dat men niet, dan uit zoo vele zamengevoegde plaatsen, eene, volgens zijn begrip, voor ieder mensch zoo aangelegene waarheid zou kunnen verstaan.

In het *tweede gedeelte* zijner Verhandeling komt de Schrijver nader ter zaak, er zijn werk van makende, om 't zedelijk onvermogen der menschen tot geloof en bekeering, met bewijzen uit Gods woord, als waarheid, te staven, en tevens na te gaan, waarin wel eigenlijk dit onvermogen gelegen zij, bl. 55—117. Hij erkent, dat men, in den Bijbel, zoo 't hem toeschijnt, geene, of zeer schaars, regtstreeksche bewijzen voor dit onvermogen aantreft, en beweert met regt, dat Jerem. XIII: 23. en 2 Cor. III: 5. verkeerdelijk daartoe gebragt worden; gelijk dan ook andere, doorgaans hiertoe in 't midden gebragte plaatsen, geheel en al met stilzwijgen voorbijgegaan worden. Maar hij vindt er vele, die, bij wettige gevolgtrekking, uit Gods woord zijn op te zamelen, en als zoodanig bij onbevooroordeelden genoegzame bewijskracht hebben. Hij beroept zich op vele gebeden van godvruchtige menschen, die 't gezegde onvermogen vooronderstellen, Ps. LI: 12. CXIX: 18, 19. 1 Chron. XXIX: 18, 19. vergeleken met de leer van Jezus, Luk. XI: 9—13. van Paulus, Rom. XV: 13. Eph. I: 16—20. III: 14—19. Kolosſ. I: 9—11. 2 Thesſ. I: 11. Petrus, 1 Br. V: 10. Openb. I: 4. Op stellige uitspraken van de Schriften des N. V., waarin zal geleerd zijn, dat de Heer, door zijnen Geest, het geloof en de bekeering dadelijk werkt, Hand. XVI: 12—15. 1 Kor. III: 6. Phil. II: 12, 13. Kol. I: 12, 13. Jak. I: 18. Op goddelijke beloften, die, omtrent deze genadewerking, reeds in de Voorzeggingen van het Oude Verbond, voorkomen, Deut. XXX: 6. X: 16: Jes. LIV: 13. LV: 10, 11. En eindelijk vooral op de gezegden van Jezus, Jo. VI: 44, 65. Alle deze plaatsen legt de Schrijver op zijne wijze uit, met aanwijzing tevens van de bewijskracht, die hij oordeelt in dezelven gelegen te zijn: waarover wij met hem niet willen twisten.

ten. En nu volgt dan nog eene nadere aanwijzing, waarin eigenlijk het nu alzoo bewezene onvermogen gelegen zij. Het is niet gelegen in een gemis van redelijkheid, van 't vermogen om te kunnen oordeelen, vrijwillig te kiezen en te handelen; ook niet daarin, dat wij geheel van allen gevoel, nopens zedelijk goed en kwaad, zouden beroofd, of met hetgeen te gelooven en te betrachten is niet zouden bekend zijn, maar in de drie volgende bijzonderheden: 1. in de, bij het gevallen menschdom, overwegende kracht der zinnelijkheid boven de rede. 2. in eene daardoor veroorzaakte smakeloosheid voor geestelijke en bovenzinnelijke dingen. 3. in vele, door die smakeloosheid kracht doende en heerschende vooroordeelen. Dat zoodanige gebreken zeer algemeen zijn, wordt, op grond van zielkundige waarnemingen, uit de treurige ondervinding over 't geheel niet kwalijk bewezen. Maar hier missen wij weder de vereischte aanwijzing, dat daarin 't onvermogen tot geloof en bekeering, volgens de leer der Heilige Schrift, bestaat.

Al 't voorgaande aangenomen zijnde, kon het den Schrijver niet moeijelijk vallen, om, in de *derde plaats*, de onschadelijkheid der alzoo verklaarde leer te bevestigen. En dit moest dan ook 't voornaamste en uitvoerigste gedeelte van deze Verhandeling uitmaken, bl. 117—251. Hij bevat hier alles in de volgende *stellingen*: *1. Hetgeen Gods Geest aan den zondaar, dien Hij tot geloof* en bekeering bekwaam maakt, eigenlijk doet, is, dat Hij hem het verstand verlicht, en zoo het oorspronkelijk evenwigt tusschen zijne rede en zinnelijkheid aanvankelijk bij hem herstelt, zijnen smaak, ter juiste onderscheiding van geestelijke dingen, vormt, en zijne vooroordeelen, met derzelver misleidende kracht, te onder brengt; zoodat hij de genade van God, en 't groot belang, 't welk hij daarbij heeft, nu gezettelijk en verstandig leert beoordeelen en vrijwillig verkiezen, *zich* aan den Verlosser leert toevertrouwen, om door Hem tot den Hemelschen Vader weder te keeren. 2. Doch de Geest verlicht het verstand des zondaars *niet onmiddellijk*, maar op eene geheel *middellijke* wijze. 3. Deze zijne genadewerking wordt aan niemand onthouden; die ze in waarheid zoekt, die vindt ze; en waren er vaak velen, die, door dezelve, niet dadelijk tot geloof en bekeering werden opgeleid, dan hadden zij zich zeker altijd het eerst aan den Geest en zijne genade ontrok-

wrokken. 4. Deze genade is bij den eenen, in vergelijking van den anderen, in natuur en werking, nooit onderscheiden; het eenige, maar ook ware onderscheid, 't welk in dezelve is op te merken, bestaat daarin, dat ze, onder zijn wijs bestuur, bij dezen haar weldadig doel, opregt geloof namelijk en ware bekeering, bereikt, terwijl ze bij anderen, door eigene boosheid en vrijwilligen tegenstand, eindelijk geheel zonder bedoelde uitwerking blijft. 5. De genadewerking des Geestes is wel noodzakelijk, om ons tot geloof en bekeering bekwaam te maken, en daarin steeds te doen voortgaan; doch niet, om daartoe vrijheid en verpligting te geven. 6. Te gelooven en zich te bekeeren, is geenszins wonderwerken te doen; ook is daartoe zoo min eene groote geleerdheid noodig, als een fijn geslepen vernuft. —— Deze stellingen worden eerst, met schrander oordeel, ontwikkeld, daarna onderscheidene gevolgen, ter bevordering van 't nuttig gebruik derzelven, met bedachtzaamheid daaruit afgeleid, en eindelijk vele daartegen ingebragte bedenkingen van verschillenden aard, zoo veel mogelijk, uit den weg geruimd.

Ware altijd over dit stuk zoo gedacht, de Bijbelplaatsen, die men meent daartoe te behooren, alzoo, met vermijding van schoolsche bepalingen en spitsvondige onderscheidingen, uitgelegd, en tevens de eenvoudige Christen tegen elk misverstand en misbruik zoo oordeelkundig, gemoedelijk en ernstig gewaarschuwd, er zou voorzeker niet zoo veel nuttelooze en voor de beoefening van 't ware Christendom hoogst nadeelige twist over ontstaan zijn.

In denzelfden geest, als al het vorige, zijn ook de vermaningen, opwekkingen en onderrigtingen, die het *vierde* en laatste gedeelte dezer wel doordachte Verhandeling, bl. 252—290, uitmaken.

De Brieven van Paulus aan de Philippenzen; benevens die aan de Hebreën, en de Tweede Brief aan Timotheus, door W. E. DE PERPONCHER. *Te Utrecht, bij* J. van Schoonhoven. 1809. *Voor Rekening van den Autheur gedrukt. In gr. 8vo.*

Ook in dit Deeltje, waarmede de godvruchtige en arbeidzame Edelman DE PERPONCHER zijn loffelijk Werk over de Brieven van Paulus ten einde brengt,

 blijft

blijft hij zichzelven, in de wijze van vertalen en uitleggen, gelijk. Behalve vele aanteekeningen, tot opheldering der vertaling en verklaring van den bedoelden zin, ontmoet men ook hier, ginds en elders, vooral bij den Brief aan de Philippenzen, uitweidingen, die men er niet altijd zou verwacht hebben; b. v. bij Phil. I: 22. II: 5. over de verhevene en standvastige godvrucht van Paulus; II: 12. over de noodzakelijkheid, om bidden, pogen en werken met de inwachting der Goddelijke genade te doen gepaard gaan; II: 15. over de voortreffelijkheid van den Godsdienst der Openbaring boven dien der Rede; III: 14. over de noodzakelijkheid om te streven naar volkomenheid; IV: 8. over de volledigheid van de Zedeleer van 't Evangelie. Zoo ook bij Hebr. I: 3. hoe wij de verborgenheid van 't Zoonschap van Christus moeten behandelen; V: 6. over den Godsdienst der Natuur, als, naar deszelfs oorspronkelijken aard, den waren Godsdienst der menschen, den Godsdienst van alle tijden en volken, ook van alle engelen, ja van alle schepselen, van de eeuwigheid zelve, en over den Joodschen en Christelijken Godsdienst, als uitbreiding en volmaking van denzelven.

Dat Paulus de Schrijver is van den Brief aan de Hebreën, wordt door den Heer DE PERPONCHER, als ontwijfelbaar, vooronderfteld, zonder iets tot bewijs daarvoor bij te brengen. Dit geschrift is, zijns oordeels, geen Brief, maar *Verhandeling* over een toen met de Joden in geschil zijnde hoofdpunt, betreffende de afschaffing der Mozaische Ceremoniewet, en tevens eene *Verdedigings-rede*.

In een *Naberigt* meldt ons de Schrijver, dat hij nu, zijne Verklaring van de Brieven van Paulus volbragt hebbende, de onderscheidene Stukjes, onder algemeene Titels, tot één Werk, in *drie Deelen*, heeft vereenigd, waarvan 't *Eersten Deels 1ste Stukje* den Brief aan de Rom. zal bevatten, 't *2de* de Brieven aan de Gal. Thess. en Titus; 't *Tweeden Deels 1ste Stukje* den 1sten Brief aan de Cor., 't *2de* den 2den aan de Cor.; 't *Derden Deels 1ste Stukje* den 1sten aan Tim. en de Br. aan de Eph. Colosf. en Philem., 't *2de* den inhoud van dit laatste boekdeeltje.

Wij wenschen den voortreffelijken man geluk met zoo veel afgedaan werk, dat, blijkens eene bijgevoegde lijst van nog te bekomene schriften van dezelfde hand, van ve-

velerlei aard is, doch voornamelijk betrekking heeft op godsdienstige onderwerpen. Hierin blijve, bij 't klimmen zijner jaren, zijn troost en steun, en de meeste veraangenaming zijns levens, zoo als wij dit mogen verwachten van eenen *Grijsaard, die veel zag, ondervond en doorging*, wiens beeldtenis wij bl. 5, indien wij ons niet bedriegen, zoo geheel uit 't hart van den waardigen Schrijver geteekend vinden.

Des Christens verpligting tot zedelijke Christelijke volkomenheid, voorgesteld in eene Leerrede, over Matth. V: 48, door ABRAHAM EVERAARS, *Predikant te IJsselmuiden: bij gelegenheid van zijn vertrek uit de Gemeente van Amsterdam. Te Amsterdam, bij* W. Brave. 1809. *In gr. 8vo.*

Hoe groot het aantal zij van Afscheids-Leerredenen, welke van jaar tot jaar gehouden worden, en alsdan doorgaans in het licht verschijnen, en hoe zeer daaruit eene eenzelvigheid van behandeling ontsta, welke den leeslust zelden verder uitstrekt, dan onder hen, die den vertrokken Leeraar zich in deszelfs nagelatenen arbeid nog gaarne herinneren, maakt echter deze Leerrede van Ds. EVERAARS een allerwezenlijkst onderscheid, zonder dat men zelfs de bijzonderheid in aanmerking behoeft te nemen, dat deze waardige Man de groote Gemeente van Amsterdam met die van het eenvoudige Overijsselsche Dorp verwisselt. Zeer wijsselijk zwijgt de Leeraar van de beweegredenen daartoe, en ook daarom houdt de Recensent deswege het stilzwijgen. Hij acht zich alleenlijk gelukkig, eene Leerrede te kunnen aanprijzen, welke van den echten Christelijken stempel is, overal voorstellende en bemoedigende tot echte godvrucht en deugd. De stelling: „Het is „onzer aller pligt, naar zedelijke Christelijke volko„menheid te staan," wordt zeer goed ontwikkeld, door het onderzoek: 1.) wat is zedelijke Christelijke volkomenheid? 2.) door het bewijs der verpligtinge, en 3.) door de wijze, hoe zulks behoort te geschieden. De voordragt is alleszins eenvoudig, geschikt naar de algemeene bevatting. De behandeling is kort en zakelijk; hoewel de veelvuldige herhaling der woorden *zedelijke Christelijke volkomenheid*, bij de lezing vooral, eenig-

 zins

zins hinderlijk is. De aanprijzing of toepasſing is ernſtig, overredende, krachtig. Voortreffelijk is des Leeraars voorſtelling wegens zijne pligtsvervulling van eenen twaalfjarigen dienst. Men vindt hier niets van die oude beuzelarijen en loutere klanken, welke zoo dikwerf bij dusdanige gelegenheid de plaats van waardigen ernst innemen. Geluk der Gemeente, welke zulk eenen Leeraar ontvangt! Dat zij zich zijnen dienst waardig make, en zijn levenslot verhenge!

Karakterſchetſen van ſommige Perſonen, voorkomende in de Lijdensgeſchiedenis van Jezus, met betrekking tot hunne gezindheden jegens Hem. Door JOAN LODEWIJK EWALD. *Uit het Hoogduitsch. Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. 1809. *In gr. 8vo. 155 Bl.*

Al wat van den waardigen EWALD komt, is ook onzen Landgenooten welkom: hij treft den juisten toon voor het hart: terwijl hij goede en gezonde denkbeelden aan het verſtand verlevendigt, geeft hij ook aan het meest bekende en gewone dikwijls eene zoo onverwachte als doelmatige wending: ook dan, wanneer men, op hetgene hij ſtellig daar neder ſchrijft, *hier of daar* eenige bedenking had, bevalt en overtuigt ons iedere praktiſche aanwijzing en iedere godsdienſtige zedeles; en als wij al hier of daar zijn gevoel een weinig overdreven vonden, zoo roert en treft wederom oogenblikkelijk het ware en goede, de zuivere godsvrucht, tot welker beoefening alles eeniglijk door hem wordt opgemerkt, opgewekt en geleid. Dit klein geſchrift zal zijne vrienden onder ons niet minder, dan de overigen, die wij reeds van hem bezitten, bevallen. Predikatien, ſtukken van predikatien, mag men deze opſtellen, des begeerende, noemen. Wij zouden liever zeggen: iedere overdenking levert daartoe overvloedige bouwſtoffe. Beſchouwing, geſchied- en uitlegkundige aanwijzing, in EWALD's ſmaak en naar zijn gevoelen de geſchiedenis opgegeven en voorgeſteld — dit gaat vooraf; maar het grootſte deel is toepasſing, en hier vindt ieder godsdienſtig hart voedſel, en ieder Christenleeraar treffende wenken. Ziet hier den Inhoud: I. MARIA VAN BETHANIË. *Uitlating der kieschſte, ſchuldelooste liefde.* II. PETRUS. *Ebbe en vloed in de liefde voor Jezus.* III. JOANNES.

NES. *Vertrouwelijkheid en liefdegehoorzaamheid omtrent Jezus.* IV. PILATUS. *Onverschilligheid omtrent Jezus.* V. JUDAS. *Ergernis aan Jezus.* VI. KAJAFAS EN DE FARIZEËN. *Haat tegen Jezus.* VII. HET JOODSCHE VOLK. *Wankelmoedigheid omtrent Jezus.* Deze korte opgave toont het oogpunt, waaruit hier ieder karakter voornamelijk wordt beschouwd; en in deze dagen vooral moge dit werkje voor velen een nuttig en aangenaam leesboek zijn! Gedachten, als b. v. de volgende, worden voor velen vruchtbaar ten goede!

„ Ook dit verheugt mij, dat Hij (JEZUS) liefde jegens Hem acht; dat Hij gaarne geliefd werd van degenen, die hem kenden. Het zou mij lang zoo aangenaam niet zijn, als Hij zich enkel als een koel zedemeester getoond; als Hij, b. v. gezegd had: Ik wil niets, dan dat gij deugdzaam en goed zijt, dat gij mijne voorschriften volbrengt, en u naar mijn voorbeeld vormt. Voor het overige is het mij om 't even, wat gij van mijn' persoon gevoelt. Het gaat mij niet aan, of gij ooit aan mij denkt, of niet, of gij naar mij verlangt, of niet, en of gij gaarn iets voor mij doen zoudt — als gij slechts doet, wat ik wil. — Ik zeg: het zou mij niet zoo aangenaam zijn, als Hij dus gesproken had. Want wie niet geliefd wil zijn, wie geen prijs op liefde stelt, dien heeft men ook niet lief. Ik zou dan ook niet zoo gaarn doen hetgeen Hij zegt, omdat Hij, die het mij gezegd heeft, mij minder zou aangaan. Maar Hij is ook niets minder dan zoo; hoe dikwijls men het ons thans wijs wil maken. Waarlijk, in MARIA kon Hij, bij deze gelegenheid, geen gehoorzamen van zijne geboden hoogschatten; hetgeen zij deed, had Hij immers nooit bevolen. Het zalven op zich zelve kon Hij toch zeker geen goed werk noemen. Dit was toch eene uitgave van 300 zestehalven op zichzelve niet. Hij schatte de liefde tot zijnen persoon, dit aan Hem gehechte, van Hem vervulde hart; Hij achtte den eerbied en de teederheid, uit welke de geheele handeling voortvloeide. En bij zoo vele gelegenheden zeide Hij het immers uitdrukkelijk, dat Hem aan liefde voor zijn persoon gelegen was. Driemaal vraagt hij PETRUS: — niet: wilt gij mijne geboden gehoorzamen? — maar: „ Hebt gij mij lief?" — Haar is veel vergeven," zegt Hij van de vertrouwende vrouw, „ want zij heeft veel lief." En tegen zijne leerlingen zegt Hij immers uitdrukkelijk: „ Wie vader

of moeder" — niet: meer gehoorzaamt, maar — „meer lief heeft dan mij, die is mijnes niet waardig."

Eenvoudig en treffend waar vonden wij vooral ook den aanvang van de 5de Overdenking, hoe men ook nu juist zoo verschillend en op even dezelfde wijze JEZUS beschouwen en beöordeelen zou, en hadden dit tot eene meer uitvoerige proeve voor onze Lezers geschikt; dan EWALD is overvloedig bekend: eeniglijk geven wij nog het volgende uit het Voorberigt: „De gezindheden der menschen, omtrent JEZUS, blijven zichzelve, over het geheel genomen, ten allen tijde genoegzaam gelijk. Er zijn altijd meer of minder PILATUSSEN, die onverschillig jegens Hem zijn; JODEN, die zich, door zulken, die in der tijd den toon geven, voor en tegen Hem laten stemmen; PETRUSSEN, die Hem door menschenvrees verloochenen; JUDASSEN, die zich aan Hem ergeren; KAJAFASSEN, die Hem haten; en JOANNESSEN, die Hem liefhebben. — Hetgeen dus van deze gezindheden in de eerste eeuw geldt, dat geldt daarvan ook in de negentiende eeuw, en in alle eeuwen. Hetgeen van deze gezindheden geldt in JERUZALEM en PALESTINA, dat geldt daarvan ook in DUITSCHLAND, ZWITSERLAND, HOLLAND en overal. — Deze gezindheden zijn, naar JEZUS uitspraak, *ten hoogste gewigtig voor zedelijkheid en Christelijke godsdienstigheid*." enz.

Dissertatio Medico-therapeutica Inauguralis, *de Arsenici in corpore humano effectibus ejusque usu hodie celebrato Medica, praesertim ad Carcinomatis curationem*, pro gradu defensa a BERNARDO FRANSISCO SUERMAN. Traj. ad Rhen. ex officinis *O. J. van Paddenburg* et *J. van Schoonhoven*. 1809. 80 pp. 4to.

In den tegenwoordigen tijd, waar zoo algemeen gesproken en geschreven is over de genezing van den Kanker, was het geenszins te verwonderen, dat de een of ander der studerende Jeugd dit onderwerp, zoo zeer een opzettelijk onderzoek waardig, voor eene Akademische Verhandeling uitkoos. De Heer SUERMAN, een Leerling van den beroemden VAN GEUNS, is het, die ons zulk eene Verhandeling levert; daarin de uitwerkselen van

van het Rottekruid in het menschelijk ligchaam, en deszelfs in onze dagen zoo zeer geroemd geneeskundig gebruik, in het bijzonder ter genezing van den Kanker, behandelende. De Schrijver, naar ons inzien, zeer juist oordeelende, dat de heelkrachten of de uitwerkselen van eenig geneesmiddel in den zieken toestand van het ligchaam niet volkomen kunnen gekend worden, tenzij men een juist begrip hebbe van der geneesmiddelen wijze van werking en derzelver vermogen in den gezonden staat, beschrijft, na in het 1ste Hoofdstuk over de Vergiften in het algemeen, derzelver definitie, wijze van werking en verdeeling, en over de plaats, welke het Rottekruid onder deze bekleedt, gehandeld te hebben, in het 2de het Rottekruid, als zoodanig, in zijne menging en scheikundige eigenschappen; in het 3de die gevolgen en verschijnselen, welke in een nog levend ligchaam waargenomen worden, dezelve beschouwende, zoo als zij, naarmate hetzelve door den mond, of door inademing, of eindelijk uitwendig aangewend is, zich vertoonen. Het 4de Hoofdstuk handelt over de aanwending van het Rottekruid tot genezing van sommige ziekten, zoo als die van tijd tot tijd plaats had; het 5de meer bepaaldelijk over deszelfs, reeds door vroegere en nu door latere Geneesheeren, onderscheiden gebruik ter genezing van den Kanker; waarop dan, in het 6de en laatste, de Schrijver, als bij gevolgtrekking, wil betoogen, dat het Rottekruid, als een schadelijk, verderfelijk, onzeker middel, in het bijzonder ter genezing van den Kanker, van den slechtsten stempel, het gebruik en de aanbeveling van voorzigtige Geneeskundigen onwaardig is.

Wij voor ons meenen met het grootste regt te kunnen verzekeren, dat de Schrijver zijne voorgestelde taak loffelijk en naauwkeurig volvoerd hebbe, zonder ons nu nog in te laten met de beslissing, in hoe verre de laatste stelling des Schrijvers, in het 6de Hoofdstuk, algemeen aan te nemen of te verwerpen zij. Vele daadzaken, door mannen medegedeeld, die ter goeder naam staan, en op de geloofwaardigste bewijzen rustende, verzekeren ons toch, dat het Rottekruid veel, zoo niet alles heeft bijgedragen ter genezing van den Kanker. Zal voorts de werking van het Rottekruid, als geneesmiddel, niet zeer dikwerf gelijk staan met die van zoo vele andere geneesmiddelen, even goed onder de vergiften te rangschik-

schikken, en nogtans de heilzaamste gevolgen te weeg brengende? — Recensent wil echter geenszins gehouden zijn voor den man, die de aanwending van het Rottekruid zoo ruimschoots aanbeveelt; hij is zelfs verpligt de alleruiterste voorzigtigheid aan te prijzen, en daartoe tevens is deze Akademische Verhandeling zeer dienstbaar. Verschrikkelijk toch zijn de verschijnselen, op de uitwendige aanlegging zoo wel, als het inwendig gebruik van het Rottekruid gevolgd, door den Schrijver met juistheid in het 3de Hoofdstuk opgegeven. In het 5de Hoofdstuk levert ons de Schrijver de geschiedenis van het Rottekruid, zoo als dit voorheen, en thans in het bijzonder, tot genezing van den Kanker aangewend is; blijkende daaruit, dat reeds in de veertiende en vijftiende eeuw hetzelve toegediend werd; gevende hij achtereenvolgend de onderscheidene wijze van bereiding op, tot dat hij eindelijk meer bepaald bij het Kankermiddel van den *Warendorffschen* Genees- en Heelmeester KATZENBERGER blijft stilstaan. Het voorschrift van zijne zoogenaamde Kankerpleister is de Schrijver magtig geworden, en was van den volgenden inhoud:

℞ *Cerae flavae, sevi animalis, aa dragmas* VI. *Ol. olivar. dr. j. Gummi Ammoniaci aceto soluti dr. iij. Thereb. venetae dr. semis.* His colliquatis et refrigeratis admisce *Cinnabaris dr. j. Arsenici albi pulverisati dr. iij vel* IV. m. f. emplastrum.

Het oordeel des Schrijvers, omtrent de aanwending van dit middel van KATZENBERGER, is, blijkens pag. 77 en vervolgens, zeer ongunstig; brengende hij verscheidene voorbeelden van de noodlottigste gevolgen bij, en verzekerende, dat Mejuffrouw S., waarvan in dit Maandwerk, No. II. bladz. 94, is melding gemaakt, niet lang na hare genezing, op nieuw door een verschrikkelijk Kankergezwel aangetast, overleden is.

Wij herhalen het; men beschouwe ons toch niet als onberadene voorstanders der aanwendinge van het Rottekruid; maar wij voor ons gelooven, dat zoo wel voor- als tegenstanders in zekeren zin kunnen gelijk hebben; doch tevens, dat de genezing door middel van het Rottekruid in de wel onderscheidene gevallen van Kanker mogelijk is, wanneer daarmede de grootste omzigtigheid, met een daaraan geëvenredigd gebruik van andere gepaste geneesmiddelen, gepaard gaat.

Rec.

Rec. wenscht den jeugdigen Schrijver, van wiens bekwaamheden hij zich overtuigd houdt, den besten uitslag van zijnen welbesteden tijd, ter opzamelinge van alle die kundigheden, welke tot het beroep eens Geneesheers zoo zeer vereischt worden.

D. L. SUASSO, *Med. Doct.*, Morborum exanthematicorum descriptionis, Tabularum formâ ordinatae, Specimen, Variolarum atque Vaccinarum decursum et curationem, exhibens. Amstelodami ex officina *L. van Es*. 1809. 4to.

De Amsterdamsche Geneesheer SUASSO, bewust dat die geschriften, welke de voornaamste grondbeginselen van de eene of andere kunst met korte woorden openleggen, aan Leerlingen door daartoe bevoegden ernstig aanbevolen zijn, en bij ondervinding het nut daarvan kennende, vervaardigde de hier aangekondigde Tafelen, welke de geheele Geschiedenis der Kinderpokken met een opslag voor oogen stellen, waartoe de eerste Tafels A en B behooren, die dezelve in haren aard, oorzaken, kenteekenen, loop, genezing, enz. beschouwen; de tweede heeft dit zelfde doel, met betrekking tot de Koepokken. Wij kunnen niet dan onzen dank betuigen aan den Schrijver van dezen voorzeker moeijelijken arbeid, en hem gerustelijk aansporen ter voortzetting van zijn voorgesteld plan, om de overige Ziekten, tot wier aanwezen een eigendommelijk uitslag behoort, op gelijke wijze te beschrijven. Mogt de Uitgever, door een goed vertier, die pogingen tot stand kunnen brengen!

Reize in eenen Palanquin; of Lotgevallen en merkwaardige Aanteekeningen op eene Reize langs de Kusten Orixa en Choromandel. Door J. HAAFNER. *In twee Deelen. IIde Deel. Te Amsterdam*, *bij* J. Allart. *In gr.* 8vo. 514 *Blz.*

Zoo veel reeds van het *romaneske* in de Reisbeschrijvingen des Heeren HAAFNER gezegd hebbende, en in onze Beoordeeling van 's Mans *Lotgevallen op eene Reize van Madras, over Tranquebar, naar het Eiland Ceilon*, en in die van het Eerste Deel des opgemelden Werks (*), kunnen wij dit voorbijstappen, schoon bevreemding ons te meermalen beving bij de zonderlinge lotgevallen en ontmoetingen. Merkten wij in de aankondiging van het Eerste Deel des voor ons liggenden Werks aan, hoe zeer dit *romaneske* doorstak, schoon wij er geene ANNA in aantroffen, en de bevallige Danseresse MAMIA er alleen in 't voorbijgaan zich vertoonde; wij betuigden, haar in het Tweede Deel te gemoete te zien. In de daad, zij verschijnt in een' zoo vollen dag, dat HAAFNER zelf eenigzins het ongepaste gevoelde, en zijne verdediging van het plaatsen dezer schakel uit de lange keten der vreemde en wonderlijke lotgevallen zijns levens dus besluit: ,, Men kan mij te regt beschuldigen, dat ik te wijdloopig in het verhaal van deze ontmoeting ben; doch ik heb zoo vele verpligting aan MAMIA; hare herinnering is mij nog zoo dierbaar; ik heb lang reeds gewenscht van haar te spreken, van haar te schrijven; er biedt zich nu juist eene zoo schoone gelegenheid aan; ik kan mij niet onthouden, er gebruik van te maken," enz. enz.

Bij het slot des Eersten Deels lieten wij den Reiziger in pijnlijke ongerustheid, wegens den beet van eene giftige Slang in zijnen vinger; dit Deel vangt aan met Slangen in soorten te beschrijven, en bovenal ons bezig te houden met de Bezweringen en andere hulpmiddelen tegen den zoo ontrustenden en pijnlijken slangebeet, die hem een laatsten wil, in het vooruitzigt des doods, deed maken. Onkundige Heelmeesters daar te lande, *Engelsche* zoo wel als *Hollandsche*, helpen hem niet ter genezing zijns gebeten vingers. Van het waargenomene op den reistogt

(*) Zie onze *Letteroef.* voor 1807. bl. 27, en voor 1808. bl. 468.

togt en de vreemdigheden, door hem ontdekt, (b. v. een boogaard vol weegluizen, zoo groot als meikevers, en zoo heet naar bloed als de *moskitos!*) treffen wij de beschrijvingen aan, zoo veel zijn pijnlijke toestand gedoogde. Te midden van dit voortreizen, in alle haast, om herstelling te bekomen, en onder het dreigen van het grootst gevaar, hoort HAAFNER den naam van MAMIA bij een vrouwenhoop, die zich ging baden. Hij zag haar, die zich met hare vriendinnen in den vijver bij eenen Tempel baadde. Hij ijlt derwaarts. Welk eene ontmoeting! „ Hoe schoon was zij! hoe betooverend schoon!" zegt HAAFNER; „ het wit neteldoeksch kleedje (volgens gewoonte der badende Vrouwen in *Indië*) hoog onder de armen een paar keer om het lijf geslagen, kleefde, nog druipende van het water, aan hare sierlijke en welgevormde leden, en vertoonde mij dit fraaije ligchaam in alle deszelfs bekoorlijke omtrekken. Haar volle jeugdige en zwoegende boezem kwam onder het fijne en natte lijnwaad te voorschijn, als de maan achter eene dunne schemerende wolk. Mijne zinnen waren door deze onverwachte ontmoeting en het gezigt van deze beminnelijke persoon gansch bedwelmd. Ik stond met een open mond haar aan te gapen, zonder een woord te kunnen uiten."

Bij eene nadere ontmoeting voert hij, daar zij eerst zweeg, het woord, en verontschuldigt zich over de behandeling, haar bij eene vorige ontmoeting, in het Eerste Deel dezer Reize vermeld, aangedaan. MAMIA geeft een zeer lang verhaal van haar leven, betuigt de genegenheid, welke zij voor den Reiziger gevoelde, op het nadrukkelijkst, en deelt diep in zijn leed en smarte des gebeten vingers. Zij deed meer. Zij wilde hem alle hulp toebrengen, door een vermaard *Waitium*, of Moorschen Medicijnmeester, van elders te halen. Hiertoe kon HAAFNER niet verstaan. Zij, de Dochter van een vermaard *Waitium*, had gelukkig eene Zalfbereiding tegen Slangenbeten en vervuilde wonden onthouden. Zij vervaardigt deze, en, alle kieschheid der *Indiaansche* Vrouwen, om wonden of etterbuilen te behandelen, aan eene zijde stellende, legt zij de pleister aan. Bij een aandoenlijk afscheid maakte hij met haar afspraak, om te *Madras* elkander weder te ontmoeten. Hare liefdeverklaring, hare behandeling zijner wonde, de schoonheid en bevalligheid, welke zij daarbij vertoonde, trof hem ten

sterk-

ſterkſte. Verliefder dan ooit was hij na deze ontmoeting. „ Toen ik," zoo ſchrijft hij, „ bij het verbinden mijner hand, dit engelachtig gelaat van nabij zag, en hetzelve met oplettendheid konde beſchouwen, — deze ſchitterende zwarte oogen, vol vuur en teederheid; deze gebogene wenkbraauwen, als met een penſeel getrokken; dit liefelijk betooverend lachje, dat gedurig om haren kleinen mond zweefde, en de ziel met blijdſchap vervulde; deze ronde poezeſige armen en fraaije handen; dezen verrukkelijken boezem, die toen juist ontbloot was, — toen ik bovendien de ſchoone hoedanigheden harer ziele, hare goedheid en medelijdenden aard, hare edele gevoelens, hare buitengemeene en onvervalschte liefde tot mij — in één woord, de ganſche waarde van deze zoo beminnelijke perſoon leerde kennen — toen ſcheen haar bézit mij het grootst geluk te zijn, 't geen mij kon gebeuren."

Tegenbedenkingen, hier breed vermeld, deden zich op; doch de Liefde overwon dezelve en ankerde zijn beſluit, om zich met die Schoone te *Ventapalam* neder te zetten. De verzachtende kracht der pleister, door MAMIÀ's hand bereid en aangelegd, gaf hem rust op reis. Hij ontmoet den nieuwen *Engelſchen* Gouverneur van *Mazulipatnam*, die hem de uitlokkendſte en rijkſte aanbiedingen deed, door HAAFNER afgeſlagen. *Dit geeft gelegenheid* om over de *Engelſche* Compagnies *Dienaren in de Indiën* te ſpreken. Wie twijfelt hier, eene zeer zwarte ſchilderij te zullen ontmoeten! In de daad het is eene gansch uitvoerige. Men make uit den volgenden trek op, hoe dit tafereel gekleurd is, zoo men anders nog mogt twijfelen, of HAAFNER tegen de *Engelſchen* kan uitvaren! „ Ik moet mij met geweld van dit onderwerp afſcheuren: als ik er eens aan ben, is het mij bijna onmogelijk om er van uit te ſcheiden, en in plaats van mijne Reize zoude ik niets dan van deze *Engelſche* en *Indiaanſche* Dwingelanden ſchrijven; alle hunne gepleegde gruwelen rijzen als bergen voor mijnen geest, en elke gelegenheid, waar ik dezelve weder uit den nacht der vergetelheid kan rukken, en hen met ſchande overladen, is mij dierbaar. Ik wenschte den haat en verachting, die ik hen toedraag, aan alle mijne Lezers te kunnen inboezemen en mededeelen. O! indien zij deze tijgers in alle hunne boosheid en wreedheid kenden, zij zouden dezelve, even als ik, vervloeken en verfoeijen!"

On-

Onder beterschap der wonde zet HAAFNER de reis voort tot *Palliacatta*, waar een *Hollandsch* Chirurgijn zeer ongunstig over zijne wonde oordeelt, en eene afzetting van de hand voorslaat. Deze, MEPPE geheeten, wordt zeer tot zijne schande beschreven. Dit geeft HAAFNER gelegenheid, om over de Doctors of Meesters op de Schepen der *Hollandsche Oostindische* Maatschappij en in hare Etablissementen te spreken, en daarvan een allerongunstigst berigt te geven. Te *Palliacatta* ontmoette hij vele oude kennissen, zoo van *Negapatnam* als van *Sadras*. *Palliacatta*, het eenigste der *Hollandsche* Etablissementen langs de kust, wordt niet voordeelig beschreven. Geene operatie was aan zijn' vinger geschied: de pleister van MAMIA hield de wonde niet alleen dragende, maar de hand scheen eenigzins te slinken.

In dezen toestand te *Madras* gekomen, trof hij daar, hoe gelukkig! Monsieur BEISSER, daar onder den naam van den *Franschen* Doctor bekend, aan. Deze prees hoogelijk de Zalf, op de wonde gelegd, als die het koud vuur gestuit had, en wenschte te weten, hoe ze gemaakt was: dit kon HAAFNER niet zeggen. Deze Wondarts gaf hem moed, en bleek zijn Neef te zijn. Bij dezen nam hij zijn' intrek, en spoedig volgde de genezing; ook zijn FRANCISCO genas hij van eene hevige koorts, alsmede zijn Reisgenoot HUAU van eene kwaal, die anders niet dan door Salivatie kon genezen worden, doch waartegen HAAFNER's Neef een Specifick bezat, waardoor hij, buiten zijne andere praktijk, veel gelds won. Het jammert den Reiziger, van zijn' Neef dit middel niet te weten gekomen te zijn. In de daad het was een middel om rijk te worden: een flesch van zijn Likeur kwam den Neef op nog geen tien stuivers te staan, en hij verkocht dezelve voor bij de 60 guldens, en door den bank dagelijks wel een dozijn. Verbazende geschenken vermeerderden Doctor BEISSER's inkomen.

HAAFNER's Reisgenoot HUAU had te *Madras* zijn' intrek bij den Koning van *Tidor*, een der *Moluksche* Eilanden, op wiens Eiland hij weleer gewoond had. Hoe deze op *Madras* kwam, wordt vermeld, en daarbij de handelwijze onzer Hooge *Indiaansche* Regering met *Indiaansche* Vorsten, die in ongenade vallen. Een zwart tafereel! besloten met een breed verhaal van het *Chinesche Bloedbad*, ten jare 1740, onder de Regering van den Gouverneur-Generaal VALKENIER. Dit had zoo uitvoe-

rig niet behoeven vermeld te worden; doch onze Reiziger haalt het hart op, als hij van mishandelingen, door de *Europeanen* in gindsche gewesten gepleegd, mag spreken; dit is voor hem een wellust!

Het blijde wederzien is de aanvang des inhouds van het Hoofdstuk, 't welk op zoo vele ijsselijkheden volgt. MAMIA komt te *Madras*. Zijn vriend FRANK mogt hem de gemeenschap met deze Danseresse ontraden, hij dooit in hare liefde, en ging eene liefde-verbindtenis met haar aan. Intusschen had hij bij Neef BEISSER een heerlijk leven. Weinig ging hij uit: *Madras* was hem tot een afgrijzen geworden. Hier treffen wij weder eene ophaling aan van den door de *Engelschen* verwekten Hongersnood, in zijne vorige Reis van *Madras* naar *Ceilon* beschreven. Meer genoegen vonden wij in de beschrijving van *Madras* zelve.

Het opschrift des volgenden Hoofdstuks: *De Nabab van Carnatica*, — HYDER ALI CHAN *en* TIPPOE SAHEB, — wijst uit, wat wij daarin te wachten hebben. De gevoerde krijg tegen deze *Indiaansche* Opperhoofden wordt in een geheel ander licht gesteld, dan het door de *Engelsche* verhalen gedaan is; en eindigt dit Hoofdstuk met eene voorspelling van der *Engelschen* val in de *Indiën*. — Daar HAAFNER voorts den *Engelschen* Gouverneur W. HASTINGS en den *Indiaanschen* Vorst NUNDOCOMAR vermeldt, en van ongestrafte misdaden spreekt, mogen wij den Lezer verzekeren, niets malschs ten aanzien van de *Engelschen* te zullen ontmoeten; en onder het daar bijgevoegde spreekwoord: *gelijke Monniken gelijke Kappen*, worden alle *Europésche* Volken in die landen, schoon niet zoo slecht als de *Engelschen*, echter als zeer slecht beschreven.

Met meer genoegen zal men HAAFNER's levenswijze te *Madras*, in 't genot van zijns Neefs vriendschap en van MAMIA's liefde, lezen; dan dit helder tafereel wordt verdonkerd door eene noodzakelijke Reize naar het Zuiden van *Choromandel*. De aanstalte tot die Reis, MAMIA's teederheid, het naar boord varen met een Chialeng, waarin MAMIA hem vergezelde, het zinken van dit zwaargeladen vaartuig, het dringend levensgevaar, waaruit hem de zwemmende MAMIA redde, levert aandoenlijke tooneelen op van *Vrouwen-liefde en Vrouwen-trouw*.

De Zeereis werd gestaakt, en de reis te land bepaald. Tusschenbeiden vinden wij het rampzalig uiteinde van Doctor BEISSER. Hartroerend is het afscheid van MAMIA.

De

De landreis doet ons plaatſen en volksgewoonten kennen. Daar hij de *Chauderies*, de verblijfplaatſen der Reizigers, vermeldt, vaart hij uit tegen de behandeling der Reizigers in *Europa*. Voor- en tegen-ingenomenheid ſtraalt kennelijk door. *Maripakom* geeft hem aanleiding om de Betelplant te beſchrijven, wier gebruik in die Gewesten zoo algemeen is, dat de Christen- of Mestiesſche Dames, ter Kerke gaande, zich ſteeds door eene Slavin doen vergezellen, die aldaar, gedurende de predikatie, zich aan hare voeten plaatst, haar van tijd tot tijd eene nieuwe Betel ter kaauwinge aanbiedt, en telkens het kwispedoor toereikt! — De beſchouwing van verwoeste plaatſen wekt den haat tegen de *Engelſchen* op nieuw. Het zien der overblijfſelen van *Mavelicwarom* doet hem aan de oude Inwoners dezes Lands en derzelver vergevorderdheid in Kunſten denken; de aloude Tempels worden beſchreven, voor zoo verre de Reiziger zijne naſpeuringen heeft durven doorzetten in die verlatene oudheden, waar wreed gedierte hem aangrimde. Al hetgene wij groot en wonderbaar noemen, als de Piramiden van *Egypte*, kan, volgens onzen Reiziger, niet vergeleken worden bij de ontzaggelijke bouwvallen en gevaarten, door gansch *Indië* verſpreid, maar inzonderheid te *Mavelicwarom* voorhanden. Nergens toch in de ganſche wereld vindt men, in zulk een klein beſtek, zoo vele Gebouwen, in en uit bergen en rotſen gehouwen, bijeen; alle de heuvelen zijn met Tempels, Piramiden, Chauderies enz. als bedekt, en door onderaardſche gewelven uitgehold, en van één ſtuk, en uit denzelfden berg, waarop zij ſtaan, gevormd. Gansch buiten het Dorp, aan de zuidzijde, ſtaan vijf Tempels, hier breeder beſchreven en in Plaat afgebeeld, uit één en denzelfden berg gehouwen, en alle vijf letterlijk uit één ſtuk!

Te *Sadraspatnam* herkende HAAFNER die plaats met moeite, en geeft er eene weedomvolle beſchrijving van; benevens de vriendelijke ontmoeting des Graven VAN BIJLAND, die hem vergeefs aan was, door groote aanbiedingen, om bij hem Secretaris te worden. Onder het voortreizen kwamen zij op plaatſen, die aan de wreedheden der *Engelſchen* herinnerden, welke hier worden opgehaald. Onder den titel: *Iets om te ijzen!* wordt vermeld, hoe zij vierhonderd ſchoone jonge Vrouwen en Maagden, na dezelve op de afſchuwelijkſte en beest-

achtigste wijze mishandeld te hebben, in koelen bloede met de bajonetten vermoordden!

Na HAAFNER's aankomst te *Pondichery* kwamen hem brieven van MAMIA in handen; doch ook berigt, dat zij weg was. Angstige verlegenheid! Dan zij was hem gevolgd — te voet gevolgd, en onder den weg ziek geworden. Hij krijgt des kundschap, ijlt haarwaarts; en ontvangt van de *Daya*, die haar vergezelde, berigt van de ondernomene reis. — Hoogstaandoenlijk is de ontmoeting van MAMIA in dien zieken en zwakken toestand. Zij had, bij de voorgemelde redding van haren Minnaar, eenen stoot op de borst ontvangen, die eene tering ten gevolge had gehad. Treffend zijn de gewisselde gesprekken bij haar afsterven. Hij voldeed haar laatste verzoek, dat hij den houtstapel, op welken haar lijk zou verbrand worden, zou aansteken. Hij beschikte alles, na haar sterven, naar 's Lands wijze. 's Reizigers levensloop kreeg, na MAMIA's dood, eene andere rigting: alle zijne voornemens en ontwerpen waren verijdeld.

Ziet daar het beloop en den afloop dezer hoogst zonderlinge Reize, alles in den eigen stijl van HAAFNER, vurig en klemmend. Alleen is ons voorgekomen, dat in vele gesprekken uit den mond der Ingezetenen, en bovenal in 't gene hij MAMIA in den mond legt, de uitdrukkingen te *Westersch* zijn.

Wij hebben van hem nog eene Reize door het binnenste van *Ceilon* te wachten; bijaldien 's Mans overlijden, sedert met leedwezen vernomen, de uitgave niet verijdele.

Verhandeling over de Avarijen, door den Ridder ASCANIO BALDASSERONI, *Commandeur der Orde van den Heiligen Stephanus. Uit het Italiaansch vertaald door Mr.* C. VOLLENHOVEN, *practiserend Advocaat, te Amsterdam. Amsterdam, bij* J. S. van Esveldt-Holtrop. *In gr. 8vo. Behalve het Voorwerk, 327 bladz.*

Eene fraaije en geleerde Verhandeling, waarin het gewigtig onderwerp van *Avarijen* en *Contributien* op eene duidelijke, grondige en volledige wijze wordt voorgedragen.

De menigvuldige Zeeregten, Ordonnantien, Costumen en bepalingen; de nog menigvuldiger uitleggingen, ophelderingen, verklaringen en toepasfingen van dezelve, hebben onderfcheidene gevoelens en meeningen, en niet zelden de grootfte duisterheid en onzekerheid opzigtelijk deze, voor alle handeldrijvende Volken zoo aangelegene, zaak te weeg gebragt, welke het voor Regters, Advocaten en Confulenten, zoo wel als voor Kooplieden, Asfuradeurs en andere belanghebbenden, zeer moeijelijk maakten, om te weten, wat in de onderfcheidene Landen, Steden en Plaatfen regtens en praktijk is, ten aanzien van een groot aantal gewigtige gevallen, wegens Avarij-zaken voorvallende.

De Schrijver heeft zich de moeite gegeven, om den aanzienlijken voorraad, die er over deze ftof voorhanden, doch overal verfpreid was, met eene voorbeeldelooze vlijt na te gaan, te verzamelen en in te oogften. Hij biedt ons in deze Verhandeling dezen zijnen oogst aan; die in niets minder beftaat, dan in eene opgave van meest alle de Wetten, Ordonnantien en Reglementen, bij de verfchillende Volken op de *Avarijen* vastgefteld, van meest alle de Schrijvers, die, van onzen kundigen Landgenoot WEYTSEN af tot op den uitmuntenden PARK toe, over dit onderwerp hebben gefchreven, mitsgaders van onderfcheidene Vonnisfen en Uitfpraken, bijzondere en vermaarde gevallen betreffende, — eene opgave, die tevens de verdienfte bezit, dat zij alles geleidelijk en geregeld behandelt, onder zekere rubrieken doet kennen, en al dat verfchillende, dien ganfchen rijken en uitgeftrekten oogst, onder één gezigtspunt brengt.

Wij vertrouwen, dat wij reeds genoeg zullen gezegd hebben, om onze Landgenooten, en inzonderheid dezulken, welke tot zee- en handelzaken in eene onmiddellijke betrekking ftaan, op dezen nuttigen arbeid opmerkzaam te maken. Door eene opgave van den inhoud des Werks zou het gewigt der behandelde zaken nog duidelijker blijken; dan wij achten zulks, om opgemelde reden, overbodig. Eenige ftukken zijn, wel is waar, niet in alle opzigten zoo behandeld, als wij wel zouden gewenscht hebben. Nu en dan is de Schrijver, naar ons inzien, niet naauwkeurig genoeg; bij fommige zaken is hij te omflagtig; en in de opgave van eenige Ordonnantien en gevoelens van onderfcheidene Schrijvers

over zekere ſtukken, welke in het wezen der zaak overeenkomen, had hij zich vrij wat kunnen bekorten. Op eene enkele plaats komt ons des Schrijvers beſliſſing te gewaagd, en niet op genoegzame gronden ſteunende, voor, en op andere plaatſen, waar de meeningen der aangehaalde Schrijvers nog al uiteenloopen, misſen wij ongaarne des kundigen Autheurs eigen *bepaald* gevoelen. Desniettegenſtaande is het Werk van eene onbegrensde nuttigheid, en de aard en ſtrekking van hetzelve is zoodanig, dat kleine onnaauwkeurigheden en geringe feilen, die ſlechts het *non omnia posſumus omnes* bevestigen, aan de wezenlijke waarde van dezen moeijelijken en zoo algemeen bruikbaren arbeid niets ontnemen.

Dank verdient alzoo de Ridder BALDASSERONI bij de geheele beſchaafde wereld, voor zijne, zoo gelukkig geſlaagde, naſporingen; en dank verdient tevens de kundige Amſterdamſche Advocaat VOLLENHOVEN bij zijn Vaderland, voor de moeite, welke hij beſteed heeft, om des eerstgenoemden's arbeid ook voor zijne Landgenooten nuttig te doen zijn, en voor zijne zoo naauwkeurige en zuivere vertaling, die, ook ten aanzien van taal en voordragt, op onderſcheiding aanſpraak heeft.

Mogen Vertaler en Uitgever zich door een gunſtig vertier van dit Stuk aangemoedigd vinden, om ons de overige Deelen van het geheele Werk dezes Schrijvers, *over de Zee-Asſurantien*, op dezelfde wijze mede te deelen!

Een Register van de voornaamſte zaken, in deze Verhandeling voorkomende, zou het Werk nog vollediger maken, en voor het gebruik bijzonder dienſtig zijn.

Regtsgeleerd Magazijn van Prof. GRATAMA, *Isten Deels Iste Stuk. Groningen, bij* W. Wouters *en* M. J. van Bolhuis. 1809. *In gr. 8vo.*

Wij ontvangen in dit eerſte Stuk het begin van eene allezins belangrijke onderneming. Niemand toch zal ontkennen, dat het van gewigt zij, voor elke Wetenſchap een algemeen Tijdſchrift te bezitten, waarin niet alleen alle kleinere bijdragen tot die wetenſchap geplaatst, maar ook tevens, van hetgeen in dezelve wordt ge-

gedaan, onpartijdig en volledig verflag gegeven wordt; en nog minder, zeker, kan het iemand invallen te twijfelen, of de Regtsgeleerdheid een vak zij, dergelijk eene onderneming waardig. Wij ten minfte hebben ons dikwijls beklaagd, dat, terwijl de Godgeleerde zijne *Theologifche Bibliotheek*, de Geneeskundige zijn *Geneeskundig Magazijn* bezat, alleen de Regtsgeleerde van dergelijk een hulpmiddel, om den ftaat en de vordering zijner wetenfchap te beoordeelen, verftoken was; en met het uiterst genoegen vernamen wij, dat eindelijk de Hoogleeraar ORATAMA deze taak op zich genomen had, daar wij hierdoor niet alleen deze behoefte voldaan zagen, maar ook de beroemde naam des Redacteurs ons reeds vooruit zien deed, wat wij van deze onderneming te wachten hadden.

Bij den aard en de inrigting van dit Tijdfchrift in het algemeen ftil te ftaan, is onnoodig; daar het berigt, hetwelk de uitgave van dit Magazijn is vooraf gegaan, daaromtrent reeds algemeen genoeg aanwijzing gedaan heeft.

Wij willen ons dus alleen bij den inhoud van dit eerfte Stuk nog wat nader bepalen.

Het eerst dan, wat in dit Stuk voorkomt, is eene verdediging van HUIG DE GROOT, als Vader van het Natuurlijk Privaat, Staats- en Volkeren-regt, tegen HUFELAND en LAMPREDI. Wij hebben dit ftuk met het uiterst genoegen gelezen, en gelooven het den besten lof te geven, door het waardig te verklaren, om naast de voortreffelijke *Laudatio Grotii* van onzen beroemden CRAS geplaatst te worden.

Het tweede en derde ftuk zijn zeer wel gelukte vertalingen door den Heer Mr. TH. VAN SWINDEREN, en wel No. 2. van de voortreffelijke Verhandeling van den beroemden Kanfelier D'AGUESSEAU, over de grootheid van ziel in den Regter, en No. 3. van een Crimineel Regtsgeval, uit het Hoogduitsch van FEUERBACH; terwijl eindelijk deze Afdeeling door drie Anecdoten uit de letterkundige gefchiedenis der Regtsgeleerdheid befloten wordt.

In de tweede Afdeeling, welke door den Hoogleeraar voor de beoordeeling van Akademifche Verhandelingen beftemd was, komt in dit Stuk niets voor; doch de derde Afdeeling daarentegen, voor opgave en beoordeeling

van boeken geschikt, levert ons twee zeer goede Recensies, en wel 1. van Professor TYDEMAN's vertaling uit het Hoogduitsch van WEBER en MARTIN over de Proceskosten — en 2. van zekere aanmerkingen over een getuige beneden de 20 jaren in crimineele zaken, door een ongenoemd Schrijver.

De vierde Afdeeling, voor Levensberigten van Regtsgeleerden bestemd, levert ons een zeer wel geslaagd berigt omtrent het leven en de schriften van den Groninger Raadsheer A. Q. VAN SWINDEREN, wiens letterkundige verdiensten, reeds te voren van elders bekend, thans op nieuw door de uitgave van het vierden Deels tweede Stuk der Verhandelingen van het Groningsch Genootschap: *Pro excolendo jure patrio*, zijn blijkbaar geworden.

De vijfde Afdeeling, eindelijk, voor Regtsgeleerde berigten in het algemeen geschikt, deelt ons, behalve een berigt omtrent een nieuw Lijfstraffelijk Wetboek voor *Sleeswijk* en *Holstein*, en eenige authentieke stukken, tot de geschiedenis onzer jongste crimineele wetgeving betrekkelijk, eenige aanmerkingen mede, over de vraag, of men, in de beoefening der Regtsgeleerdheid, met het Romeinsch of Natuurlijk Regt moet beginnen, ter wederlegging van hetgeen te dezen aanzien, zoo wel door den Heer VAN DER LINDEN, in zijn Regtsgeleerd Handboek, als door deszelfs Beoordeelaar in den *Recensent der Recensenten* van 1808, No. 7, bl. 588, is gezegd; welke beiden aan het Romeinsch Regt den voorrang geven. Wij hebben ook dit stuk met genoegen gelezen: eenmaal toch wordt het tijd, dat wij de kluisters van oude vooroordeelen afwerpen. De alhier ter verantwoording geroepen Recensent heeft het echter hierbij niet laten berusten, maar werkelijk in het laatst uitgekomen Stuk van den *Recensent* geantwoord; doch elk onpartijdig Lezer zal gemakkelijk de zucht, om het laatste woord te hebben, van eene grondige wederlegging weten te onderscheiden; gelijk het vinden zelf van de boven vermelde Recensie in den *Recensent* velen met ons zal bevreemd hebben, daar dezelve zich met den doorgaanden geest der Regtsgeleerde beoordeelingen in dat Tijdschrift moeijelijk laat overeenbrengen. Waarlijk, wij kunnen niet nalaten onzen Hoogwijzen Broeder bij deze gelegenheid wat meer *consequentie* aan te raden; — of

de

de Redacteur moest dan deze Recensie van elders ontvangen, en, gemakshalve, zoo maar zonder doorlezing geplaatst hebben.

Hoe het zij, wij hebben het berigt van den Hoogleeraar GRATAMA zoo wel, als zijn Regtsgeleerd Magazijn, over het geheel, met nut en genoegen gelezen, en raden deszelfs lezing ook de studerende Jeugd ten sterkste aan. Alleen zouden wij het dispuut met T en Anonymus T gaarne met dit Stuk geëindigd zien. Deze toch heeft hier zijn deel genoegzaam ontvangen; en de opstellen van dien Anonymus, die alleen door duisterheid en verwardheid van stijl zeker aanzien van wijsheid hebben, verdienen niet, dat een man, als de Hoogleeraar GRATAMA, zich er zoo veel over bekommere.

Najaarsbladen. Door Mr. W. BILDERDIJK. *IIde Deel. In 's Gravenhage, bij* Immerzeel en Comp. 1809. *In gr. 8vo.*

De Heer BILDERDIJK schenkt ons in dit Tweede Deel zijner *Najaarsbladen* een aantal van 37 Gedichten, van onderscheidene uitgebreidheid en waarde. De Navolgingen zijn meesterlijk — geheel in den trant van BILDERDIJK. *Ulysses 't Huis Reis* en de zachte, bevallige stukjes uit het Latijn van BARLÆUS (*) hebben ons inzonderheid behaagd. *Mijne Uitvaart* is roerend. Nog meer hebben ons getroffen 's Dichters uitboezemingen bij het Lijk van zijnen Vriend UYLENBROEK; en het is waarlijk jammer, dat dit stuk niet mede geplaatst is in de *Verzameling van Treurverzen*, onlangs ter Gedachtenisse van den Heere P. J. UYLENBROEK uitgegeven. De stukjes, getiteld: *In den Vriendenrol van den Heere* JERONIMO DE BOSCH, *Aan den Hooggeleerden Heer* HERMAN BOSSCHA en *Aan mijne Ega, in den Band van het Eerste Deel onzer Treurspelen enz.* zijn schoon en bij uitnemendheid keurig. Het zijn frissche, geurige Lentebloempjes, — geene dorre, afgevallene Herfstbladen.

Het overige gaan wij met stilzwijgen voorbij, om nog eenigen tijd te vertoeven bij het eerste Gedicht, in dezen Bundel voorkomende: *Dichthulde aan Amsterdam, uitgesproken in de Maatschappij* FELIX MERITIS.

Dit

(*) Deze zijn reeds door den Dichter medegedeeld in het Werkje van Mr. J. SCHELTEMA, *Roemer Visschers Dochters*, bij den Drukker dezes, IJNTEMA, onlangs van de pers gekomen.

Dit stuk, hoe rijk ook aan dichterlijke schoonheden (waarvan straks nader) behelst gevoelens en zaken, die ons niet behaagden. Men leze slechts de veelvuldige, inderdaad al te zedige, al te nederige, betuigingen van den Dichter:

„ Geen Zuiderzeemeermin, geen plassende Ynajaden,
Terwijl ze in 't deinend nat den blanken boezem baden,
Heeft ooren voor mijn' toon, in 't kwakend vorschmoeras
Van 't Hertsgebergt' ontaard bij 't krai- en raafgekras.
Men wacht geen zangen hier, die zacht, die teder vloeijen." enz.

En verder:

„ Amstelaren!
U offer ik mijn' oogst van fletsche lauwerblaâren,
In 't ruime kunstperk van de Aaloudheid niet geplukt,
Maar Vondels hoofd ter sluik, en steelswijs, afgerukt."

Vervolgens:

„ Wat gaarde ik? — Ydlen tooi, en halfverlepte struiken,
Den wortel afgerukt, die ze eenmaal zag ontluiken;
En geur- en smaakloos ooft, veranderd met de zon
Die 't stoofde: distelkruid van Griekens Helikon!
De kunstpalm hong te hoog." enz.

En eindelijk:

„ Ach! 't menschlijk hart is week, geneigd zich-zelf te blinden
Met walm van eigen waan, met wierookdamp van vrinden!
'k Heb eenmaal meê Natuur dien dwazen tol betaald,
En voor mij-zelv' somwijl op bedelgoed gepraald: —
Maar 't droomen is voorbij, en 't daglicht trof mijne oogen.
Ja, 'k was, als Dichter, niets, en ken mijn onvermogen."

Deze en soortgelijke betuigingen zijn waarlijk niet zeer vleijend voor zoo vele bewonderaars van BILDERDIJK, welke zich beijverd hebben, om lauwerkransen voor hem, als Dichter, te vlechten, waartoe onze *Letteroefeningen* ook nu en dan een takje mogten leveren. Immers moeten alle deze bewonderaars, in het oog van den Heer BILDERDIJK (die, volgens zijne eigene uitspraak, *als Dichter niets was en zijn onvermogen kent*) of laffe vleijers of weetnieten zijn, onbevoegd om over poëzij en dichterlijke verdiensten te oordeelen.

Dat echter deze betuigingen van 's Dichters nietigheid en onvermogen niet zoo geheel *à la lettre* moeten worden opgevat, zien wij uit het stuk, *Het Tooneel* getiteld. Daarin toch zegt de Dichter aan zijnen Vriend, den Heer JERONIMO DE VRIES, dat het geen geringe roem is, het keurig welbehagen van

van menschen, hem gelijk, van wijzen, weg te dragen; daarin erkent de Dichter, dat de lofspraak van zijnen Vriend hem een zoet is, dat zijn harte nog streelt; daarin noemt de Dichter zich zelven

„*aan Flaccus kniën gevoedsterd*" —

en het schijnt, dat de Man, die te voren zoo vernederend van zich zelven sprak, en zich naauwelijks eene enkele lofspraak waardig oordeelde, den hem toegezwaaiden lof veracht, omdat de personen, die vermetelheids genoeg bezaten denzelven te vermelden, onwaardig waren hem te prijzen. Hij noemt die loftuitingen

„ Eendenkwaken,
En, wat me een ijdle wind door de ooren zuize of bromm'."

En zou het hem roeren, dat hij het laauwe bloed van den onbeschaafden woestert, die (et hic hæret)

„.... *Schillers onverstand of Klopstocks onzin eert*,"

ontvlamde, of door zijn' lof tot schamens vernederd wierd?

Dan — het zij hiermede zoo het wil — de gemelde betuigingen van 's Dichters onvermogen en geringe waarde hinderen zoo veel te meer, of doen (wanneer men zulks liever wil) krachtiger werking, daar zij juist voorkomen in een stuk, waarin BILDERDIJK wederom zulke treffende blijken geeft van zijn overheerlijk kunstvermogen en meesterlijke schildering, die, onzes inziens, alles overtreft, wat er overigens oorspronkelijks in den geheelen bundel gevonden wordt. Wij konden niet nalaten, dit aan te merken, ons, in allen gevalle, het ongenoegen van den Heer BILDERDIJK, die zich ligtelijk ook door onzen lof vernederd acht, uit liefde voor de waarheid en de kunst, getroostende. Men hoore hem, en beslisse, *of deze stem het nachtgekras der Raven zij!* (*)

„ Steek, Amstel, 't hoofd omhoog! Die roem is u beschoren.
Stroom zacht, en 't belge u niet mijn' veegen toon te hooren!
U, die, in 't diepst verval eens baalerts zonder licht,
Op Griekschen grondkanteel uw' Schouwburg hebt gesticht,
Eer Frankrijk, thands zoo prat op Sofoklésche laarzen,
Of, zijn Corneilles had, of ooren voor hun vaarzen!
U daagt een nieuwe dag van ongewonen gloed.
Mijne oogen! staart zijn glans (al blindt zij) in 't gemoet'!
Reeds blinkt zij door het floers van 't neevlig uchtendgloren.
Triumf, mijn Vaderland, de goudeeuw is herboren!
Een jeugdig Vorst treedt op, der Muzen speelgenoot,
(Bataaf, zoo 't hart dit maakt, en niet de moederschoot!)

Wiens

(*) *Najaarsbladen*, 2de D. blads. 60.

Wiens ziel — wat edel is, wat grootheid heeft, omwademt,
En, bij het heil zijns volks, ook voor uw glorie ademt!
Hij roept, (hersteller van uw' luister over de aard,)
De Kunsten, arm in arm gestrengeld, Amstelwaart.
Zij streven hupplend aan, de voet met zilvren brozen
Ten rei geschoeid; de vlecht, met frissche Lenterozen
En leljen doorstrikt; en reiken, blij te moê,
De kwijnende arm en hals aan haar Beschermer toe.
De Dichtkunst is aan 't hoofd. De drie Bevalligheden
Omweemlen haren tred en hangen aan haar leden.
Het dartlend luchtjen speelt met de ongesnoerde vlecht
En 't opgestrikte kleed, in knopen vastgelegd,
En golvende om de knie en halfontbloote schouder;
En ademt zege en heil aan Hollands Staatsbehouder.
Daar staat Hij, tweede August, omcingeld van heur' stoet,
Als Péan, versch bespat van Pythons sijplend bloed!
De morgen juicht hem toe van 's Hemels uchtendpoorte!
De na ons volgende eeuw vervroegt in haar geboorte,
En spreidt heur stralen door den moederschoot vooruit,
Daar 't Iö wijd en zijd op golf en strandrots stuit!"

En verder:

„ o Zalig, wien die dag, die heildag mag bestralen,
Die Neêrlands taaie vlijt zoo heerlijk zag betalen!
Daar heel de ontheisterde aard, in zachten band geprangd,
De WET VAN 'T WARE SCHOON van *Hollands kroost ontfangt!*
Daar weemlend nevellicht en ijdle glintwormschimmen
Bezwijken voor een glans reeds opgaande uit de kimmen,
Daar Amstel 't Tempe wordt, de Vecht een hengstevliet!
Wien volk bij volk om strijd zijn Dichterhulde biedt! —
Juich, Hollands Delos, juich! uw Febus wordt geboren!
Uws Vondels geest herleeft, nog stouter dan te voren!
Een Dichter, de aard te groot, den hemel-zelv' te hoog,
Treedt uit den duister op voor mijn verwonderd oog.
Het noodlot gaf aan hem het menschlijk hart te slingeren:
Hij — vormt het als een klomp, Hij — kneedt het met de vingeren.
Hij — werpt en vreugde en smart, daar hij de snaren spant,
Als blikfems om zich heen met nimmer feilbre hand;
Ontvlamt en zet in gloed; schept nieuwe wareldkringen,
En rukt den Hemel neêr in zijn betoovrend zingen!
Het aardrijk zinkt of drijft op 't golven van zijn' toon!
Ruk, blinkend licht, ruk aan, en baar dien Godenzoon!
Ik zie hem, Dichters; ja, en, u zijn wieg bereiden!
Vaart voort! gij zult dien held zijn loopbaan opgeleiden.
Of — schemert mij 't gezicht? verraadt in dees uw' kring
Dat blinkend hoofd zich reeds, terwijl ik hem bezing?

Gij

Gij bloost, o Dichters, ja! ik zie uw oogen branden!
De vuurgloed van uw bloed ontsteekt uwe ingewanden!
Ja, bloost! dit edel vuur spelt grootheid, moed en kracht!
Neen, Neêrland viel nog niet: het bleef zijn Voorgeslacht!"

Welk eene heerlijke poëzij! welk eene voortreffelijke schildering! welke verrukkende vooruitzigten! en hoe vleijend tevens voor Amstels Dichteren-rei, voor Hollands roem!

Men vergelijke hiermede de volgende regels, en ontware het onderscheid in gevoelens en dichterlijke waarde:

„ Ach, onze taal verviel,
En Neêrland heeft noch hart, noch ooren meer, noch ziel.
Der Duitschren wanspraak heeft, met Duitschen aart en zeden,
Den Vaderlijken smaak, en geest, en vatbaarheden,
Ja, 't oordeel zelfs, verdoofd; wat zegge ik, uitgeroeid:
En wee, wien 't Hollands bloed nog rein door de aardren vloeit!
Die vindt geen Holland meer in Holland. — o Gebeente
Der Vaadren, keer u om in 't dompig grafgesteente!
Tuig tegen 't nakroost, dat uw' eedlen naam verzaakt,
Zich-zelv' ten vuigen slaaf van 't slaafsche Duitschland maakt,
Zijn oordeel in 't gareel der domheid om laat jagen,
Aan haar, wat waarheid zij, wat wijsheid, af durft vragen,
En, tuimlende in het wild naar 't tjilpen van haar fluit,
Zijn oogen, weeldrig dol, voor licht en reden sluit!
Is 't vreemd, verbasterd Volk en van uw teelt vervallen,
Indien ge een wrijfpaal wierdt, waaraan de honden stallen,
Een roof, een rinkelbel van vijand en van vrind,
En voor het daglicht bloost, zoo dra ge u slechts bezint?
Is 't wonder, leerdet ge ook, als andre rekelhonden,
(Den ketenkram ontsnapt, of roekloos losgebonden,)
Te bijten naar den heer, wiens zorg, wiens brood u voedt,
En kruipen voor den boef, wiens stok u siddren doet?
Dit 's Duitsche, en 't werd uw trant! — De hemel zij geprezen,
't Geboefte is thans verjaagd, of leert gedwee te wezen!"

Beklaagden wij ons, bij de aankondiging van het eerste Deel dezer Najaarsbladen, over 's Dichters kwade luim en zekere uitvaringen, ook dit Deel geeft ons, te dezen aanzien, wederom stof tot dezelfde klagte.

De arme Duitschers worden weder duchtig over den hekel gehaald, zoo als uit de opgegevene stalen den Lezer reeds zal gebleken zijn. SCHILLER, KLOPSTOCK, SCHLEGEL, GESNER, VOS, GÖTHE en andere vermaarde Mannen krijgen hun aandeel. Zelfs onze beroemde VAN ALPHEN wordt heftig beschuldigd. De Dichter zegt wel, dat het wat *hard klinkt*, zoo hij zulks doet, maar hij doet het evenwel. 's Mans zuivere smaak werd vervalscht door het scherp vergift, aan Duitsche teelt gehecht,

„ Die

(„ Die knoflookgeur, bederf van zelfs het best gerecht !.")

Hij heeft der Vaderen eenvoud en der Grieken edele pracht voor bont liverei en ftijve Zwitferdracht verfmaad, en met de Duitfcheren fchoolgezwets de fchoone kunst onteerd.

Ook de Engelfchen zijn thans bij den Heer BILDERDIJK in ongenade gevallen. Voorheen was het nog:

„ o Zalig Brittenland! o Albionfche wal!
Gij flechts, gij kunt een fchets van 't dierbaar Holland geven." (*)

Thans is het:

.... „ Ik kon met Lords noch Duitfchen adel jagen,
Kon Britfche pralerij noch flaventrots verdragen;
Trad, wie ontzien wou zijn, bij wijlen op de fchoen;
Verftond biljard noch dans, noch niet met al te doen,
En hardde 't op partij noch cirkels noch redoeten,
Of 't *Corpus juris* moest hun lafheid mij verzoeten."

En *Brunswijk?* Men leze flechts het ftukje, *Smeekfchrift* getiteld, waarin de Dichter, die zegt uit Moffenland te komen, den Koning om een erf, hout, geld enz. verzoekt, om in *Leyden* (daar hij buiten *Leyden* het gansche Holland ongezond vindt) een huisje te laten zetten

„ Na Duitfche zwavelftoksmanier;
Den gang gemarmerd met papier;
De venfters op drie duim na dicht;
De trappen fcheef en zonder licht;
De vloeren fchuin en ingezakt;
De zolders met de bijl gehakt;
De muren, bochelvlak en fcheef,
Vooral, doorluchtig als een zeef,
Ja alles, met één woord gezeid,
In Duitschlandfche aartsvolkomenheid;
Maar dragende in zijn gevelpraal
Een' fteen met letters van metaal,
Waarop men 't denkfchrift lezen zal:
Nog beter dan in Brunswijks wal."

En in dat zelfde Brunswijk won toch de Hr. BILDERDIJK, volgens eigen erkentenis, het benoodigde. Dáár deed de Hertog veel meer voor hem, dan iemand. Dáár bleef hem, nadat hij mat en krank was geworden, 's Hertogs gunst. Dáár ver-

(*) *Nieuwe Mengelingen*, Tweede Deel, bladz. 243.

vermoeiden zich honderd *brave* lieden, om ſtrijd, om hem onderſtand te bieden, ja juichten, dat hun goud hem nuttig mogt zijn!

Maar genoeg! het beviel den Dichter te *Brunswijk* niet. Doch waar beviel het hem? In *Katwijk* mogelijk? Laat ons zien!

Hier (immers het ſtukje: *Rust*, is, blijkens het onderſchrift, te Katwijk vervaardigd) verpletten hem op nieuw barbaren; hier kwellen zij hem, tot de ziel uitgezogen zij uit het ingeſtort geraamte. Hier zijn nog ontmenschter wreedaards, die, geen' raad of dienst verlangende, om deur en venſter als op vleermuisvlerken hangen, of zij een oogwenk mogten betrappen, om hem in zijn ſtil vertrek te moorden met het klappen van een' ſnaterenden bek, enz.

Doch wij willen den Lezer bij het onaangenaam gevoel van den Dichter niet langer doen verwijlen. Liever onthalen wij hem nog, ten ſlotte, op eenige regels, die liefelijker klinken:

„ *Aan den Heere* JERONIMO DE VRIES,
In zijnen Vriendenrol.

Geen bladtjen, geef me een boek! een boek van duizend bladen!
Dat mijn gevoelvol hart zich uitſtort' door de pen,
Verwondring, Vriendenzucht zich in uw lof verzaden,
En warme Dankbaarheid genoten deugd erkenn'!
„ Neen (zegt ge), uw' naam - alleen!" Ach, kan ik minder geven?
Maar 't teeknen van dien naam drukt zelf uw weldaân uit.
Uw teedre hartlijkheid riep mij terug in 't leven,
En langer duurt heur roem dan mijn verſleten Luit."

1808.

Winter-recepten van P. H. A. J. STRICK VAN EN TOT LINSCHOTEN, *Vrijheer van Heekendorp. Te Amſterdam, bij* P. J. Uylenbroek. *In gr. 8vo. 66 Bl.*

„ HOFFHAM," zoo begint de *Vrijheer van Heekendorp* zijn Voorberigt voor dezen Bundel, „ſchreef twee en dertig ſlaapdichten. Ik nam een onderwerp, dat, wel is waar, veel meer bezongen is, dan de ſlaap, doch dat tevens ook veel rijkere ſtoffe oplevert: echter heb ik het maar tot twee derde van het bovenſtaande getal met mijne *Winter-recepten* kunnen brengen. 't Is waar, 't zijn ſlechts luimige invallen, en het werk van eenen zeer korten tijd. Ook geef ik dezelve maar als zoodanigen. Indien men de zaak meer opzettelijk behandelde, en aan dezelve eene ſyſthematiſche [ſyſtema-

tische] houding geeven wilde, zoude het aantal *Recepten* niet alleen veel grooter, maar ook beter geordend kunnen worden; dan bij deze kleinigheid konde dit onmooglijk mijn doel zijn." Deze woorden van den Schrijver geven den Lezer aanleiding, om zijne verwachting van deze verzen niet hoog te spannen, en bewaren hem dus, indien hij anders iets meer dan middelmatigs hier dacht te vinden, voor eene teleurstelling. Immers de 24 stukjes, die in dezen Bundel voorkomen, zijn allen, meer of min, ligt en digt goedje, waarin zeer weinig ware poëzij, en zelfs zeer weinig luim doorstraalt, en welks grootste verdienste eene zekere gemakkelijkheid van uitdrukking, maat en rijm *is.* — Een der beste stukjes is, naar ons oordeel, wat dichterlijke schildering betreft, het drie en twintigste.

Weg is nu de witte wereld,
Nu, nu is 'er een van slijk,
Hoort, hoe 't buldert, hoe het dwerrelt,
't Water staat tot aan den dijk.
Op, met spaden
Naar de kaden,
Of 't wordt all' een zee gelijk.

Hoort de regenstorting klatren,
Ziet, terwijl zij gutst en kletst,
Hoe in de opgezwollen watren
Kruid en halm verlept, verfletst.
Frisch aan 't maalen!
Houdt de paalen
Boven 't peil, u afgeschetst!

Hoe uit zwarte luchtgewelven
Storm en donder loeit en tiert,
Elken uit de rots kan delven,
Dennen van de bergen giert,
Op de meiren
Gansche heiren
Man en muis ten *afgrond* stiert!

Mooge vorst de leên verdooven,
Sneeuw het oog met blindheid slaan,
Watersnood gaat 't al te boven;
Niets kan zijn geweld weêrstaan:
Velden, huizen,
Dijken, sluizen,
Alles moet ten gronde gaan.

Laat

Laat ons dan de vorst niet laaken,
Zingt veelmeer haar' lof en prijs;
Zo de koude krimpt uw kaaken,
Op! en ſteekt den brand in 't rijs!
Zoele winden,
Ach! verſlinden,
's Winters meer dan ſneeuw en ijs.

Hier is nogtans geen ſchilderij, maar ſlechts eene ſchets, met eene luchtige hand in eenige omtrekken geteekend. In het voorbijgaan merken wij aan, dat het woord *gieren* in het derde, en het woord *krimpen* in het vijfde *Couplet* ons voorkomen verkeerdelijk als bedrijvende werkwoorden gebruikt te zijn. — Het luimigſte ſtukje is, naar ons inzien, het dertiende.

Scheld niet op de koude,
Vloek niet op den winter,
Sprak de God van Delos:
Al, waarmeê ik 's menſchen
Ligchaam zomers koester,
All' die warmte geeve ik
's Winters aan de Dichters:
Haar verborgen ſtraalen
Brengen geest en leeven,
Smaak, vernuft en weeldrig
Kunstgevoel en gloeijend
Vuur in hunne zangen.

'k Vroeg het aan de Dichters:
Waarlijk, ja, zoo is het;
Gaven zij ten antwoord:
In den winter plukken
Wij het ſchoonst en edelst
Ooft van Pindus toppen.

Scheldt dan niet de koude,
Vloekt dan niet den winter,
Dichters, en maakt vaerzen.

Hier is het denkbeeld inderdaad een luimige inval, dergelijken wij in geen der andere ſtukjes gevonden hebben. Welke luim toch ſteekt er in, bij herhaling te raden, zich in den winter warm te kleeden, goed te ſtoken, braaf te eten en te drinken, zich fris te bewegen, enz. enz.? Hoe heilzaam deze raad ook zijn moge, er is hoegenaamd geen vernuft toe noodig, om denzelven te geven, zelfs niet veel, om dien zoo te herhalen, als hier geſchiedt. Of zou het voor luim moe-

ten doorgaan, dat de *Vrijheer* bladz. 2. op het schaatsenrijden laag valt, terwijl hij 't bladz. 25. aanprijst; en nog *sterker*, dat hij het geheele vijftiende stukje besteedt, om dit *ijsvermaak* te verheffen, en het onmiddellijk daarop volgende, om hetzelve als roekeloos ten toon te stellen? Wij hebben er niets tegen, wanneer *luim* in den zin van *gril* genomen worde. Doch kan dit de bedoeling zijn? — Van de door ons geprezene gemakkelijkheid van uitdrukking, maat en rijm zullen wij geen voorbeeld aanhalen, dewijl meest alle de stukjes daarin uitmunten. Liever zullen wij eenige plaatsen opgeven, die te dezen aanzien min gelukkig zijn.

Bladz. 3. lezen wij:

In spitsgevormde heiren
Trekt over Zweedens meiren,
 Naar 't IJ de Noordsche gans:
Zijn komst brengt sneeuwvlaagveêren,
Gelijk in gindsche Spheeren
Die van den Vorst der heeren
 Ten nachtlijk-blaauwen trans.

Wij bekennen, deze drie laatste regels niet te verstaan.

Bladz. 18. komt deze regel voor:

Drink dan warm bier, kom wat jassen.

Wie kan dit goed lezen?

Bladz. 19. begint met dit *Couplet:*

Zette op tafel met een dropjen
Onder aan zijn bovenkopjen
 Neêr een thee- of koffijgast;
 Straks had hem de vorst verrascht:
't Hing, als aan den steel het knopjen,
 Daadlijk aan de tafel vast.

Hier zijn de drie eerste *regels* gewrongen uitgedrukt en duister. Ondertusschen zou de duidelijkheid bevorderd worden door te schrijven:

Zette op tafel; met een dropjen
Onder aan, zijn bovenkopjen
 Neêr een thee- of koffijgast; enz.

— In het hierop volgende *Couplet:*

Hoone vrij bij 't gansgegagchel
Bilderdijk de Duitsche hagchel,
 Aeskulaap de beddekruik;

Vree-

Vreeze aan disch een oude pruik,
Op 't komfoor het bordgewaggel;
Ik hou veel van hun gebruik —

is de rijmklank in *gagchel* ('t welk buitendien *gegaggel* behoort geschreven te worden), *kagchel* en *waggel* zeker af te keuren. Wij laten dit gaarne aan het oordeel van iederen Lezer over, die de woorden uitspreekt, zoo als zij uitgesproken moeten worden. — Hetzelfde zij gezegd van *wereld* en *dwerrels* in het, boven door ons aangehaalde, drie en twintigste stukje. — — Wij zullen hierbij nog eenige aanmerkingen voegen, die ons onder het lezen voorgekomen zijn. — Bladz. 1. lezen wij:

De golfjens, ach! zij kemmen
Niet meer de waterplas.

De *golfjes kemmen de waterplas* nooit, maar laten dit over aan het windje, 't welk, zacht over het water heenstrijkende, gezegd wordt hetzelve te *kemmen*, waarvan de *golfjens* het gevolg zijn. *Stringitur aurâ*, zeggen de *Latijnen*, van welke de onzen deze uitdrukking, bij zoo vele anderen, ontleend hebben. — Bladz. 17. wordt een stukje, 't welk over het geheel niet veel beduidt, met deze rijmelarij besloten:

Zo ik iemand raad dorst geeven,
'k Raadde hem dan zeker aan,
's Winters ook op 't land te blijven,
En niet naar de stad te gaan.

Waarlijk, zulke verzen kunnen *in eenen zeer korten tijd* vervaardigd worden! — Niet veel meer moeite moet den *Vrijheer* het volgende stukje, het negentiende in dezen Bundel, en te vinden bladz. 48, gekost hebben. Het luidt:

De winter heeft zijn goed en kwaad,
Vertwijflen voegt slechts dwaazen.
Dan nijpt de kou', dan geeft zij baat,
De winter heeft zijn goed en kwaad:
Laat dan de stormen raazen!
De vorst bereidt het veld voor 't zaad:
De winter heeft zijn goed en kwaad;
Vertwijflen voegt slechts dwaazen.

Hier komt, in een stukje van *acht* regels, dezelfde regel *driemaal*, en een andere *tweemaal* voor. Dat heet vinding! *Vivent les gens d'esprit!!*

Nu nog een enkel woord tot den *Vrijheer* over de tweede helft

helft van zijn Voorberigt voor dezen Bundel. *Indien* hij de moeite genomen had, om 't geen wij, in No. XIV. *der Vaderlandsche Letteroefeningen* voor 1808, tegen zijne *Gedichten* hebben aangemerkt, (ondersteld, dat hij daartoe in staat ware,) met gronden te wederleggen; dan zouden wij hem ons wederantwoord waardig gekeurd, en, waar wij misgetast mogten hebben, zulks openlijk erkend hebben. Nu, daar hij niets dan smaadredenen voor den dag brengt, en in zijne verbijsterde drift zelfs wartaal spreekt, (heeft hij er begeerte toe, wij zullen het bewijzen,) blijven onze aanmerkingen niet alleen in hare volle kracht, maar is hij ook alle verdere poging, om hem te regt te brengen, onwaardig. Onze tegenwoordige Recensie dezer *Winter-recepten* is ook geenszins om den *Vrijheer* geschreven, maar alleen, om het Publiek, 't welk zich misschien door de zonderlingheid van het geval, dat een *Edelman* verzen maakt, te gunstig mogt laten voorinnemen, te waarschuwen, dat het hier niets bijzonders vinden zal. De *stempel*, dien wij, als beoordeelaars van Dichtwerken, *dragen*, is die van liefde tot de kunst, en, wanneer een man van adel ons, in plaats van echte kunst, over het geheel slechts eene volle kraam van woorden levert, dan hebben wij moeds genoeg, om hem zulks even goed in het aangezigt te zeggen, alsof een eenvoudig burgerman zich als Dichter voordeed, zonder het te zijn. De lof, door den *Recensent*, *ook der Recensenten*, aan den *Vrijheer* toegezwaaid, is misschien alleen een *casus pro amico*, en kan, in allen gevalle, tegen onze aanmerkingen niets bewijzen, daar wij elke derzelve met redenen hebben gestaafd, die nog niet wederlegd zijn. Ten slotte; wij zeggen niet, dat de *Vrijheer* geheel zonder aanleg is; integendeel, wij gelooven, dat hij een tamelijk goed Dichter worden kan: doch hij wane niet, zulks reeds te zijn, en houde geen' vloed van woorden, op eene vloeijende wijze voorgedragen, voor echte poëzij! Indien hij hierin volharde, zal hij zich nooit boven het middelmatige verheffen; en hij weet, welk vonnis HORATIUS daarover uitspreekt.

Alamontade, of de Galeislaaf; door AUGUST LAFONTAINE. *Uit het Hoogduitsch vertaald. In II Deelen. Te Amsterdam, bij* G. ROOS. *In gr. 8vo. 296 Bl.*

Hoezeer wij het laatste Deel van dit Werkje onder de beste Romans van LAFONTAINE rangschikken, vindt zich echter menig Lezer met hetzelve bedrogen, en legt het uit de hand, eer hij zoo ver gevorderd is; het eerste en voorname gedeelte intusschen is voor menig Lezer, zoo wel als voor ons, eene zeer aangename verrassing, alzoo men niet ligt iet soortgelijks in

in zoodanig een geschrift verwachten zal. Het behelst, in eenen zeer bevalligen stijl, een uitmuntend wel bewerkt en duidelijk ontwikkeld *wijsgeerig* gesprek tusschen zekeren Abt DILLON en twee zijner vrienden, over *God*, *onsterfelijkheid* en *deugd*, en alzoo over de verhevenste en belangrijkste onderwerpen ter nasporing voor 's menschen geest, omtrent welke de twee genoemde vrienden in dwaling, immers in eene zeer groote onzekerheid verkeerden, waaruit zij zich niet konden redden door hunne overnatuurkundige beginselen; terwijl zij de stellige openbaring der Christenen verwierpen, immers betwijfelden. Geheel dit opstel is *zuiver wijsgeerig*; en het onderrigt van den Abt DILLON brengt hen, op gronden der nieuwere wijsgeerte, tot eene volkomene zekerheid. De Abt had deze zijne gronden van een' ouden ongelukkigen Galeislaaf, hem als eenen Godverzaker voorgedaan, en wien hij tot zijnen dood moest bereiden; in dien tijd, intusschen, was deze toen jonge geestelijke zelf omtrent ieder godsdienstig beginsel in twijfel en onrust, en met zijne wijsgeerte geheel in de war; in den Galeislaaf, den vooronderstelden Godloochenaar, vond hij daarentegen den diepdenkenden, schranderen Wijsgeer, op deze gewigtige waarheden volkomen gerust, en tevens den bij uitstekendheid braven en uitmuntenden Mensch, aan wiens onderrigtingen hij alzoo de rust van zijn volgend leven en zijne hoop op de toekomst mogt dankweten. Geen wonder dat hij dan nu ook van dezen zijnen waardigen leeraar en vriend met zoo veel geestdrift en hartelijkheid spreekt, terwijl hij zijnen vrienden overtuiging en rust bezorgt, door de mededeeling der door dezen Alamontade gelegde wijsgeerige gronden.

Hoezeer wij nu, ten aanzien des Christendoms, een enkel woord en wenk, hier of daar, wel eenigzins anders zouden wenschen, zoo moeten wij echter de lezing en herlezing dezes opstels met al ons hart aanprijzen; doch twijfelen geenszins, of ieder nadenkend Lezer geeft meer dan eens zijne volkomene toestemming aan den uitroep van een' der vrienden: *De oude slaaf heeft in vele opzigten gelijk: men moet echter zijne woorden twee- of driemaal hooren, om regt in den zin zijner meening te kunnen dringen.* En daar wij gaarne erkennen, dat dit geschrift veel kan bijdragen ter wering van twijfelarij en onzekerheid, daar het vaste beginselen aan de hand geeft, waarvan wij de waarde en kracht gevoelen, zoo wenschen wij tevens iederen Schrijver, die aan zijne wijsgeerte genoeg heeft, denzelfden geest van verdraagzaamheid, en eene even rondborstige erkentenis der echte zedelijke waarde van het Christendom. — Voor gewone Romanlezers intusschen is dit boek minder geschikt; zij kunnen gerust het geheele gesprek, en alzoo de eerste helft dezes boekdeels, overslaan; het tweede gedeelte zal hun meer voldoening geven; het behelst de zeer belangrijke geschiedenis van dezen Alamontade,

 in

in LAFONTAINE's bekenden, bevalligen trant; welke ons intusschen niet minder beviel, en den waardigen mensch in vele verschillende omstandigheden brengt, zijne waarde en grootheid doet kennen, en in zijn langdurig en onschuldig lijden zijne wijsgeerte doet beöefenen. — „ Laten wij zijne nagedachtenis beminnen en hoogachten! Laten wij leven gelijk hij!.. Laten wij de zelfstandigheid van onzen geest, en deszelfs onafhankelijkheid van al het vergankelijke als deszelfs bestemming erkennen — en in het uur der verzoeking deszelfs onveranderlijke waarde redden, door een blik in de eeuwigheid te slaan, en door de gedachte: „ wees rein als God!" — Hier voege de Christen zijne verdere overtuiging bij, die hem daartoe op het allerkrachtigst zal versterken.

De Leeuwen-Ridders. Uit het Hoogduitsch van K. H. SPIESS. *Iste Deel. Met Platen. Te Amsterdam, bij* C. Timmer. *In gr. 8vo. 245 Bl.*

Hoezeer wij juist niet verlangen met verzierde verhalen uit de tijden der *Chevalerie* overladen te worden, zoo willen wij toch die tijden niet geheel en al vergeten; zij waren er eenmaal, hadden op de tegenwoordige zeden zelve nog vrij wat invloeds, en herinnering aan dezelve (de Roman zij tevens wel geschreven) geeft geene onaangename afwisseling aan het romanlezend *publiek*. Den Heere SPIESS was deze taak wel toevertrouwd; de *Orde der Leeuwen-Ridders* wordt door hem geplaatst in een zeer achtenswaardig en beminnelijk licht; hij teekent ons een verbond van waarlijk edelen en helden, in den echten Riddergeest, voor deugd en liefde, voor liefde en deugd vereenigd; helden in den krijg en in de liefde, beschermers en wrekers der onschuld, in die tijden van geweld en regeringloosheid; — indedaad dit gaf overvloedige bouwstoffe. Dat het aan liefdesgevallen en beproevingen in de liefde, aan daden, avonturen en onverwachte gebeurtenissen niet zou ontbreken, hadden wij reeds vooraf begrepen. Dit eerste Deel leest aangenaam en onderhoudend, en de belangrijke voorvallen worden ons zoo levendig geteekend, alsof wij daarbij tegenwoordig zijn.

Met eenen Riddertogt ter wrake over gepleegden moord en onregt begint het verhaal; en deze levert al aanstonds een paar belangrijke gelieven op. Ongelukkig misverstand stoort de vrolijke vooruitzigten, en scheidt die gelieven vaneen, hetwelk een' der bruidegoms het leven kost. De ander, intusschen, komt juist door dit geval op den Leeuwenburg; en hierdoor leeren wij dat dapper en edelmoedig bondgenootschap kennen, deszelfs strekking, en onderscheidene rangen, tot welke men op-

opklom, langs vele doelmatige beproevingen van heldenmoed, standvastigheid, en gevestigde liefde voor trouw, deugd en regt. Spoedig volgt nu een optogt tot straf eener boeleerster, zoo als men meende, die man en kind moest vermoord hebben, maar die bleek te zijn de onderdrukte onschuld, het deernisweardig slagtoffer der geldzucht van laaghartige priesters. De Ridder, die haar verdedigde, bekomt den langgewenschten toegang tot de Orde, en het uitzigt op zijne even lang gewenschte bruid; de dochter, die vermoord moest zijn, erlangt almede eenen dapperen Ridder, terwijl de eerstgenoemde bruidegom (de held, mogen wij wel zeggen, van den Roman) met zijne geliefde ook hereenigd wordt, zijn broeder almede eene Jonkvrouw vindt, en de bruid weduwe, waarvan boven gesproken is, nog wel niet verloofd, maar echter reeds door eenen edelen Ridder terug gehaald is uit een klooster, werwaarts zij de wijk genomen had. Zoodat wij met vrij wat zekerheid in het volgend Deel *vier*, zoo al geen *vijf*, huwelijken mogen vooruit zien; ten zij misschien de Schrijver, SPIESS, wiens smaak voor regt treurige verhalen ook ons reeds genoegzaam bekend is, goedgevonden heeft, de blijdschap in rouw te doen veranderen; hetwelk wij niet durven bepalen, alhoewel wij ons herinneren voor eenige jaren reeds het oorspronkelijk werk gelezen te hebben, waarvan ons alleen dit nog voorstaat, dat de geschiedenis dezer Leeuwen-Ridders een ijsselijk treurig einde nam.

Verklaring wegens het zooveel geruchtmakende Experiment, geïntituleerd Akustische Kogel, of zoogenaamd Onzigtbaar Meisje. Door D. W. STOOPENDAAL. *Te Amsterdam, bij* H. Ruyter. *In 8vo. 12 Bl.*

Met den Hr. A. OPRÉ bezocht de Hr. STOOPENDAAL het *Onzigtbaar Meisje*, uitgevonden door zekeren STEFFANIE, en verbeterd door E. SCHOKKENBROEK, hetwelk ginds en elders veel gerucht en verbazing heeft verwekt. Zij ontdekten het Geheim zoo volkomen, dat de Uitvinder, of liever Verbeteraar, van zijnen kant moest bekennen, dat aan de Verklaring niets ontbrak. Op verzoek van eenige Liefhebbers hangt thans de Hr. STOOPENDAAL dat Geheim aan de klok; ook, naar 't schijnt, om het Bijgeloof, dat nog aan de mogelijkheid van onzigtbaarmaking mogt denken, eenen nieuwen steun te ontnemen. Wij gelooven echter niet, dat deze beweegredenen behoorden op te wegen tegen het onregtmatige en harde, van daardoor den vernuftigen Uitvinder, zijns ondanks, op ééns te berooven van al de vrucht van zijne vindingrijke vlijt, die hem welligt ten middel van bestaan ver-

strek-

ftrekte; en kunnen 't alzoo in den Hr. STOOPENDAAL geenszins prijzen, dat hij dit offer aan eigene fchranderheid, ten koste des Uitvinders, niet onderdrukte. Sedert vernomen hebbende, dat ook de Hr. CHARLES, Vertooner van een dergelijk Kunstftuk, hoezeer hij de eer *zijner* Uitvindinge nog tracht op te houden, zich echter hierdoor genoodzaakt heeft gezien, zijn Geheim voor twee Zesthalven algemeen verkrijgbaar te ftellen, kan voor ons geene bedenking meer overblijven, om ook de nieuwsgierigheid onzer Lezeren te voldoen, door de mededeeling van de Verklaring des Heeren STOOPENDAAL van het bewuste Geheim, hetwelk thans heeft opgehouden een Geheim te zijn. — De zigtbare *Toeftel beftaat* in een' grooten blikken Bol met vier koperen Trechters, hangende met een zijden lint aan een kapiteel, met vier ijzeren ftangen rustende op een Hek, rondom den Bol geplaatst. — *Zie hier* dan nu de Verklaring: „ Door den bovenrand van het hek loopen vier blikke pijpen, die met een elleboogje, en dus tegen over elken trechter uitkomen — deze pijpen komen in een der vier ftijlen van het hek te zamen, en loopen door den grond heen tot in het naaste vertrek, daar het Onzigtbare Meisje verborgen is, hetwelk alles duidelijk verftaan kan. De gaten van het hek, waar door deze pijpen uitgang hebben, zijn met papier beplakt, hetgeen met dezelfde kleur als het hek befchilderd is; in dit papier zijn zeer fijne en kleine gaatjes, waardoor de lucht en klank door de trechters in den Bol wordt gekaatst, en den aanfchouwer als 't ware doet gelooven, dat de ftem wezenlijk uit den blikken Bol komt."

De Genealogie van Thomas-vaer, door A. FOKKE, SIMONSZ. *Te Amfterdam, bij* H. van Kesteren, *in Januarij* 1809. *In gr. 8vo. 15 Bl.*

De *bijzondere* redenen, waarom men dit ftukje op den jongsten Nieuwjaarsdag op den Koninkl. Holl. Schouwburg niet gebruiken kon, zijn ons onbekend; in dezelve ligt intusfchen misfchien wel de *bijzondere* reden, waarom de Dichter het uitgaf. Wij voor ons vinden er juist niets bijzonders in, waarom het behoorde gedrukt te worden; misfchien, intusfchen, dat een of ander Lezer, en de Drukker vooral, die door zijne handteekening de echtheid van ieder exemplaar waarborgt, dit in ons op zijne beurt *bijzonder* vindt.

Over de Zonde, en de Verlossing van dezelve door Jezus Christus, opgedragen aan alle Hoogleeraren, Leeraren en Beminnaars van den Christelijken Godsdienst, door een Old-Ouderling der Hervormde Kerk. Te Leeuwarden en Amsterdam, bij D. v. d. Sluis *en* W. Brave. 1809. *In gr. 8vo.* 200 *Bl.*

Wij namen dit opstel van den Broeder Old-Ouderling der Hervormde Kerk met zekeren weerzin ter hand; maar reeds bij het doorbladeren deden wij 's mans belezenheid, kunde en oordeel regt; wij houden hem eenen Ouderling uit duizenden; en hoezeer wij verre af zijn van zoo wel aan het geheel als aan iedere bijzonderheid eene volkomene toestemming te geven, en wij vooral den stouten toon en vermetelen oproep der *Hoog en zeer geleerde Heeren*, onder de Hervormden, van dezen Old-Ouderling hoogelijk afkeuren, zoo rekenen wij onzen tijd aan het lezen en herlezen van dit boekje niet onnut besteed; de denkbeelden mogen al niet nieuw zijn, het oordeelkundig geschrift heeft eene meer dan gewone duidelijkheid, en wij rekenen ons verpligt, het ter overweging en toetsing aan iederen Leeraar van het Christendom (hij behoore dan tot het Kerkgenootschap der Hervormden al of niet) wel ernstig aan te bevelen, ons verzekerd houdende, dat ieder van hun hier of daar wel iets zal vinden, dat aanleiding tot nadenken, en toetsing, zoo al niet meerdere zuivering, zijner eigene denkbeelden aangaande hoogst aangelegene waarheden geven kan.

Vrijmoedig zegt de man zijne gedachten ten aanzien der stukken, die de titel vermeldt; terwijl de derde Afdeeling aanwijst, wat hij voor menschelijk bijvoegsel houdt, en eindelijk eene *Narede* aan de *Hoog en zeer geleerde Heeren* voor eene opdragt dienen kan.

Beknopt, maar zoo wij hopen naauwkeurig, willen wij den loop van 's mans redenering opgeven.

Iedere kracht in de groote kunstmachine van 't Heelal is tot het groote doel geëvenredigd; alzoo is ieder schepsel *goed*; maar het eene deel moet aan het andere ondergeschikt zijn; op zichzelve is niets kwaads, maar het wordt het door vergelijking met andere. Het kwaad, eigenlijk onvolmaaktheid, behoort noodzakelijk tot het Heelal. De mensch is een middelwezen, 't welk een zachten overgang maakt van de eene klasse tot de andere; gelijk de meer-eend en vliegende visch tusschen de visschen en vogelen, zoo behoort hij voor de eene helft tot het dier, voor de andere tot de engelen. Hij heeft geene ingeschapene denkbeelden; in toenemende volmaaktheid is zijn geluk; daar hij zijne denkbeelden door zintuigen verkrijgt, zijn dezelve zinnelijk; de zintuigen hebben hunne grenzen, — van hier onwetendheid, dwaling. — Zelfliefde is de grondneiging van onzen wil, en dierlijke afkeer van smart maakt de zucht tot genoegen het beweegrad onzer daden. Naar mate van de levendigheid onzer zinnelijke gewaarwordingen zijn onze driften sterker; de driften behooren tot het wezen van onze natuur. Het verstand moet over de zinnen waken, en het ware en schijngoed toetsen. De oorsprong van de zonde ligt in het *dierlijke en zinnelijke*, *in de bepaaldheid en eindigheid, van onze natuur*. De Bijbel leidt iedere verkeerdheid uit het *vleesch* af. Daar onze zinnelijke gewaarwording de overlegging van het verstand vóórgaat, zoo kan 't niet missen, of de mensch laat zich somtijds door den vleijenden indruk overmeesteren. Dit verontschuldigt den mensch niet, even weinig als het God beschuldigt; de mensch toch handelt vrijwillig, en over 't algemeen doet de rede over goed en kwaad eene onbedriegelijke uitspraak. Evenwel, uit hoofde van het naauw verband tusschen 't redelijke en zinnelijke in onze natuur, is de zonde onvermijdelijk; en indien wij niet uit *instinct* zouden handelen, moeten de zinnen ons gevaarlijk zijn; te meer, daar wij meer tot *gevoelen* dan tot *oordeelen* geneigd zijn, en ons verstand eerst in latere jaren tot rijpheid komt. De deugd is eene volmaaktheid, die door oefening verkregen wordt, en geene hebbelijkheid verkrijgt men zonder voorafgaande misgrepen; de ondervinding leert, dat de beste menschen nooit in de deugd volkomen worden; hoe zou zich

zich dan de ongeoefende voor misſtappen hoeden? Het zondigen is *noodzakelijk*, niet *phyſiek*, want wij doen het niet gedwongen, maar vrijwillig; het is *zedelijk* noodzakelijk, want het ligt in den aard en aanleg onzer natuur, dat wij in ſommige gevallen de zonde kiezen, Pſ. LI: 7. Job XV: 14. De deugd moet ons leeren, dien aanleg te verbeteren. Dat onze natuur door Adam zou verbasterd zijn, is onbegrijpelijk. Jezus ſpreekt er nergens van; Gen. III. leert alleen, dat de mensch bij de eerſte proef van onderwerping der rede aan de zinnelijkheid bezweken is; hoe zou de mensch het zedelijk overwigt boven de zinnelijke natuur voor altijd kunnen verliezen door ééne overtreding? hij had het niet. God mist nooit zijn doel; hij wist, Adam zou zondigen; hij kon den mensch, die zijne vrijheid behouden zou, geene deugd opdwingen; hij wilde het niet verhinderen, en *toelaten* is hier *willen*, want het zondigen is gegrond in den aanleg onzer natuur, zoo als die uit de hand van den Maker kwam. God wilde het zondigen om der deugds wil. Wat de ſtraf betreft: ons ligchaam, voor de aarde geſchapen, is als zoodanig niet voor den hemel geſchikt; allen kunnen wij niet op de aarde leven; daar 't een ligchaam der zonde is, zoo is 't ook een ligchaam des doods; de dood wordt gepast als een gevolg of ſtraf der zonde aangekondigd, want het opvolgen der zinnelijkheid ſtaat met den dood in verband; 't eten van 't kruid des velds is even weinig eene ſtraf, als distels en doornen onkruid zijn; arbeid is onze oorſpronkelijke beſtemming. De verandering, die in onze natuur zou zijn voorgevallen, en het onttrekken van vroegere Goddelijke hulp, ſtrookt niet met het denkbeeld van Gods regtvaardigheid, en zoodanig eene toerekening of ſmet van Adams zonde, als men gewoonlijk ſtelt, beſchuldigt de Godheid vooral niet minder, dan het gevoelen, dat het zedelijk kwaad in onze zinnelijke natuur gegrond is.

Waren onze gewaarwordingen minder ſterk en ons gevoel ſtomper, dan zouden ook onze verſtandsvermogens lijden, daar de zinnen het vehikel onzer denkbeelden zijn. Hadde God de vermogens van het verſtand zoo verhoogd, dat zij door den invloed der zinnen niet te lijden hadden, zoo was de evenredigheid tusſchen ligchaam en ziel weg, — ook kon ons het onderſcheid tusſchen goed en kwaad bezwaarlijk meer duidelijk zijn

dan nu, — en bij het grootere overwigt der rede verloor de deugd hare waarde; — met het verstand van een *engel* werden wij voor de gewone aardsche bezigheden *ongeschikt*. *Beeld van God* zegt, dat de mensch de Heer *der* schepping op aarde is. — Vleesch en geest zijn twee verschillende vermogens, die elkanderen tegenwerken; — even als bij de strijdige elementen in de natuur, loopt alles echter op orde en overeenstemming uit; ligchaam en ziel hebben eenen wederkeerigen invloed, en zoo wel de zedelijke als redelijke vermogens der ziel staan in vele opzigten onder de magt van het ligchaam. Eene beschouwing van temperament, leeftijd, werkkring, klimaat, voedsel enz. bevestigt dit. De deugd *is het middelpad*, maar 't valt moeijelijk dit altijd te *bewandelen*; zijn wij der deugd getrouw, zoo moeten wij dit nederig Gode dank weten; maar omgekeerd, dan ook verdient de mensch niet alleen medelijden en beklag, maar ook verschooning bij de strengste regtvaardigheid, die op alles let en alles naauwkeurig weegt. Niettegenstaande de rede het onderscheid tusschen goed en kwaad duidelijk leert, waren en zijn er bij geheele Volken zedekundige dwalingen tot een algemeen gevoelen geworden; dwaas is het derhalve, (dit merkt de Schrijver in het voorbijgaan op,) alleen de zedekunde aan te *prijzen*, daar het voor de zedelijkheid niet *onverschillig* is, wat men gelooft.

De som van het zedelijk goede overtreft nog altijd het kwade; ieder mensch heeft zoo wel zijne goede als kwade zijde, en even zeer als de zinnelijkheid in ons dierlijk gestel, is de deugd in ons redelijk vermogen gegrond. — De driften van onze natuur zijn zoo wel bronnen van goed als van kwaad; wij kunnen het een zonder het ander niet hebben; onze zinnelijke neigingen moeten tot deugd bestuurd en verhoogd worden; dan, al geschiedt dit niet, bekleeden zij intusschen de plaats van deugden, en, hoeveel kwaads zij ook stichten, zijn zij tevens bronnen van veel goeds; de zinnelijke driften keeren elkanderen op, en beteugelen elkanderen. Men zegt, het Opperwezen verkoor de driften niet als een middel ten goede, maar heeft die *toegelaten* om hoogere oogmerken; zoo moet *toelaten* hier wederom *willen* beteekenen. Men heeft geen koorn zonder kaf; zoo is de zinnelijke drift met de deugd naauw verbonden. De leer van *door Goddelijke willekeur op te heffene straffen* is

voor-

vooral niet minder vóór misbruik vatbaar, dan deze: dat dwaasheid en zonde tot het wereldbestuur behooren; deze laatste is Bijbelsch, Gen. L: 20. Hand. IV: 28. Hiermede vervalt de vraag, of God de zonde zonder voldoening aan zijne regtvaardigheid vergeven kan. Zoodra men aan den oorsprong der zonde denkt, wordt de vergelijking met een wereldlijk' regter ongepast. Rom. XI: 32 leert ons een' God, die mild is in het schuldvergeven; en de volgende plaatsen veroorloven ons, het een en ander op goede gronden tot onze verontschuldiging in te brengen: Ps. LI: 7. Ps. CIII: 14. Luc. XXIII: 34. Hand. III: 17. Echter is de zonde strafbaar; de mensch is geene machine, en moet door de straf geleerd worden het kwaad niet te verkiezen. Straf is tot verbetering; Gods vrijmagtig welbehagen is altijd op duchtige redenen gegrond. God heeft eene orde vastgesteld, waardoor deugd eene bron van goed, misdaad eene bron van kwaad is. Gods ondersteunende goedheid laat zich met den toestand van het medelijdenswaardig menschdom zeer goed overeenbrengen; Klaagl. III: 32 en 33. — Van het zedelijk kwaad zegt men: God heeft 't *toegelaten*, d. i. niet onmiddellijk gewild, maar om iets anders; zoo moest men ook van de straf spreken. *Toorn*, *hitte des toorns*, beteekent *ramp*, *zware ramp*. Gods deugden zijn geene verschillende krachten, die elkanderen in evenwigt houden; regtvaardigheid wil niets, dat door de liefde wordt tegengesproken. Wat is *heilig misnoegen* over 't zedelijk kwaad? Eene inwendige misnoegdheid over iets, dat gebeurd is, kan bij God geen plaats hebben. ,, Jakob heb ik lief gehad, Esau gehaat, ,, zegt: ik heb Jakobs kroost weldaden bewezen, hoedanige ik aan dat van Esau geweigerd heb. Het zedelijk kwaad is niet van ter zijde ingekomen, maar behoort tot het plan of bestek des Scheppers; hij heeft immers de zonde van eeuwigheid vóórzien? God is wel geen onverschillig wezen; maar hoe groot is de som van zonde en ellende! welk een God, zoo wij hem misnoegen, spijt, enz. als de menschen toeschrijven! God straft niet om te straffen, maar straf behoort tot de zedelijke opvoeding. God straft ook niet uit een inwendig beginsel, dat is uit zucht om zichzelven rein van zonde te betoonen; hij wordt van den mensch niet gediend; hij behoeft het lijden van den zondigen mensch voor zichzelven niet. Door berisping en straf

legt een huisvader zijne zucht tot orde en vlijt aan den dag; doch zijn hoofddoel is niet, die zucht te toonen, maar de zijnen aan vlijt en orde te gewennen. De zondaren blijven schepselen van den *Oppermagtigen*; en rede en openbaring getuigen, dat hij alle middelen gebruikt om hen te regt te brengen. Wat men zegge van opdringen van geluk aan hardnekkige zondaren, alle menschen willen geluk, zij dwalen slechts in de keus der middelen; verlicht hun begrip en smaak, zoo doen zij betere keuze. Straf op zichzelve verwekt geene verbetering; gelijk de drank op zichzelve geen dorst verslaat, ten zij men ze gebruikt. Straffen, wel gebruikt, worden ons zegeningen.

Bij STEINBART kunnen de natuurlijke gevolgen der daden geene straffen zijn, omdat dikwijls dezelfde daad, die bij den eenen goed, bij den anderen kwaad is, dezelfde onaangename gevolgen heeft: maar, de betrekking eener daad tot de wet maakt haar tot zonde of tot deugd, en die zelfde betrekking maakt de gevolgen of tot straffen of tot rampen. De deugdzame moet veel als een onvermijdelijk onheil, aan den strijd der deugd verbonden, beschouwen, hetwelk de ondeugende als straf beschouwen moet. Ook dan, wanneer de mensch te dom is om dat verband door te zien, blijven de kwade gevolgen straffen; *het is de pligt der Leeraren, den mensch die kwade gevolgen open te leggen, opdat hij voele dat niet God, maar hij zelve, de wereld tot een tranendal maakt.* Men beroept zich op de genoegens der zonde, maar op dat lagchen volgt smart. Op deze maatregelen der Goddelijke regtvaardigheid maakt de Schrijver ons in eenige bladzijden opmerkzaam. — Van de straffen in het volgend leven zwijgt hij opzettelijk; de zonde behoort tot het plan voor deze wereld, maar daartoe behoort ook de verlossing, en wat tot den tijd behoort, moet afgehandeld worden, zegt hij, eer men voorwaarts kan treden in de eeuwigheid. Dus neemt hij op, wat God gegeven heeft tot een tegenwigt tegen het zedelijk kwaad; hij stipt eenige bijzonderheden, hiertoe betrekkelijk, aan, maar bepaalt zich voorts alleen tot het sterker hulpmiddel, hetwelk God hun gaf, die onder het Evangelie leven: *de verlossing door J. C.*; waarover hij in de tweede Afdeeling uitvoerig handelt.

Tot hiertoe zijn wij den Broeder Onderling op den voet ge-

gevolgd, en wilden hem niet in de reden vallen; dit zij een blijk van onze onpartijdigheid; nu echter nemen wij een oogenblik het woord, niet om zijn gevoelen te wederleggen, of in iedere bijzonderheid te toetsen; dit laten wij den Lezer over; maar eene en andere bedenking, die ons voorkwam bij het nagaan van 's mans redenering, zijn wij onze Lezers schuldig; immers wij houden die gewigtig genoeg om mede in aanmerking genomen te worden, bij eene zoo belangrijke nasporing.

1) De Broeder Ouderling beredeneert zeer wel, dat God geen mensch is als wij, en dat menschelijke denkbeelden en menschelijke spreekwijzen omtrent God niet in den eigenlijken letterlijken zin kunnen worden opgevat; dat dit tot ongerijmdheid leidt. Maar zeer bevreemdt het ons, deze opmerking niet te vinden, wanneer hij van: *een vooraf gemaakt bestek* en *plan van God* spreekt, van *vóórzien*, *bepalen*, *bepalen het zedelijk kwaad toe te laten*, en alzoo te *willen*. Blijft zich de Ouderling hier wel gelijk? of komt die opmerking misschien niet te pas, als wij van voorwetenschap, en vroeger of later in den *eeuwigen* en onbegrijpelijken God spreken? en over het geheel, is het ons mogelijk, bij onze beschouwing van God, ons te ontdoen van ieder menschelijk denkbeeld? zijn zinnelijke beelden en spreekwijzen voor ons zinnelijke menschen geene behoefte? gaat ons de Bijbel in dezen niet voor, en dat om zeer goede redenen? is geheel onze toestand op aarde niet een staat van kindsheid, hoe ver het menschdom ook reeds moge gevorderd zijn? kan dat al te wijsgeerig wegdoen dier, voor ons verstaanbare en treffende, bekleedselen, voor de uitwerking, de zedelijke uitwerking op ons hart, niet nadeelig worden? indien men bij den *vadernaam* van God, b. v., zoo angstvallig naauwgezet ieder menschelijk denkbeeld eens wegdoet, enz. — God heeft geene menschelijke hartstogten: maar hoe zullen wij ons God toch voorstellen? de Ouderling houdt even weinig als wij van eenen phlegmatiken God. Als men intusschen met den Schrijver dat zoo drukt: de zonde behoort tot Gods bestek; Hij heeft ze gewild; de mensch is, uit hoofde zijner natuur, in de noodzakelijkheid om te zondigen; de straffen zijn enkel natuurlijke gevolgen, om de menschen te oefenen het kwade niet te kiezen; inwendig misnoegen bij God is een menschelijk denkbeeld, enz. gelijk wij boven gezien hebben; — wat wordt er dan toch van God in ons oog,

naar onze manier van denken en gevoelen? Is bij een mensch van zedelijk gevoel toch niet zekere aandoening bij 't zien eener slechte daad, bij het hooren van een lagen trek? is die niet sterker, naarmate zijne zedelijkheid sterker is? achten wij hem niet hooger, naar even het hoogere denkbeeld, dat wij hebben van dit zijn zedelijk gevoel? — en daar wij den hoogen God niet begrijpen, en ieder menschelijk denkbeeld onmogelijk kunnen wegdoen, moet dan juist dit weg, hetgeen misschien vruchtbaar ten goede is, immers bij een vonkje liefde voor God, en in onzen tegenwoordigen toestand behoefte? Dat God zich zoo betoont en verklaart, behoort dit welligt ook niet tot onze zedelijke opvoeding?

2) Ten aanzien van toekomende straf zwijgt de *Schrijver*; hij geeft daar reden van: maar moest hij dit dan ook niet doen ten aanzien van het toekomend leven, wanneer hij van de Verlossing spreekt? Wij zullen zien, dat hij dit niet doet. En over 't geheel, zoo er dan toch stellige straffen zijn, zoo de Bijbel die leert en daarmede dreigt, (wij weten niet, wat de Broeder Ouderling hiervan denkt,) behooren die aanwijzingen en bedreigingen dan niet mede tot onze zedelijke opvoeding in den tijd? ja als wij over 't karakteristieke in God zullen oordeelen, over strafzucht en toorn spreken, kunnen wij dan zeker daaromtrent het besluit opmaken, wanneer wij zoodanige verklaringen laten rusten? Wij *zeggen niet*, wat *de uitslag* wezen zal eener onpartijdige toetsing, maar bedoelen alleen, dat, om over de Goddelijke regtvaardigheid naar de Bijbelleer te oordeelen, men het geheel moet opnemen, en dan eerst het Goddelijk karakter bepalen kan.

3) Hoe zeer de Schrijver 's menschen zonden strafbaar houdt, zoo twijfelen wij zeer, of zij toch bij den Lezer niet veel van hare afschuwelijkheid verliezen; zij zijn toch een natuurlijk ons eigen, en zedelijk *noodzakelijk* kwaad. De verontschuldigingen van den Schrijver mogen wij laten gelden ten aanzien van iedere onoverkomelijke dwaling en onvermogen, ten aanzien dan van den zoogenoemden verdorvenen (d. i. bij den Schrijver onvolkomenen, zwakken) aard van den mensch; maar ten opzigte van iedere zonde gelden die toch wel niet. Wij meenen zeker te zijn, dat niet iedere zonde *dwaling* is, of uit dwaling voortkomt, en dat op verlichting van verstand en smaak de betere keuze niet zoo aanstonds volgt, als de Ouderling schijnt te denken. Het *video meliora &c.*

is, waar in ons oog, en die knoop wordt door den Schrijver niet opgelost. Dit beneemt veel ontschuldiging, en maakt het kwade meer strafbaar.

4) Eindelijk vragen wij, of dan in den Bijbel het bijna bij ieder Volk aangenomen denkbeeld eenes vroegeren stands van zedelijkheid niet gevonden worde, — en of het de Bijbelleer is: zoo als gij nu zijt, heeft God u geschapen, — gij handelt overeenkomstig die natuur, zoo als God u die gaf? of omgekeerd: gij hebt uwe natuur bedorven en bederft die nog? enz. Meenden wij eenen gewonen Ouderling der Hervormde Kerk voor te hebben, wij zouden dit uitbreiden en er nog eene en andere opmerking bijvoegen; maar voor dezen Broeder is een enkel woord wel genoeg. In het geheel zouden wij intusschen dit geschrift anders wenschen ingerigt; niet zoo zeer wijsgeerig betoog, en dan een schriftuurtekst, ter opheldering; maar omgekeerd, uitlegging der schrift, en redenering daarop gegrond. Wij meenen ook dit zou de *Hoog en zeer geleerde Heeren* meer overtuigen.

Intusschen willen wij door dit ons gezegde niets te kort doen aan de waarde en het wezenlijk belangrijke van dit geschrift; en keeren, na deze korte verpoozing, tot de opgave van des Schrijvers gevoelen terug; dan moeten dit, uit hoofde der uitvoerigheid onzer opgave, tot een volgend N°. uitstellen; den Lezer intusschen verzekerende, dat het vervolg de kunde en het oordeel van den Schrijver niet minder voordeelig kennen doet.

JOANNIS VAN VOORST Oratio &c. Dat is: *Redevoering, over het Volksonderwijs in den Christelijken Godsdienst, voornamelijk te ontleenen van eene gezonde Uitlegkunde der Heilige Schrift. In het openbaar uitgesproken op den* 8 *van Sprokkelmaand* 1809, *wanneer hij ten tweedenmaal als Rector der Hoogeschole aftrad. Te Leyden, bij* A. en J. Honkoop. 1809. *In 4to.* 50 *Bladz.*

Veel ongetwijfeld is, bij het doen van plegtige Redevoeringen, (hoedanige in 't bijzonder op onze Hoogescholen jaarlijks geschieden, bij overdragte van het Hoofdbestuur derzelven,) aan de keuze gelegen eener geschikte stoffe om algemeen genoegen en goedkeuring weg te dragen. Eigenaardig verlangt men een onder-

werp door den Spreker te hooren verhandelen, dat of door zijne nieuwheid behaagt, of, bij eenig mangel daaraan, door zijn gewigt belangstelling inboezemt; ja het verwekt bovendien een gunstig vermoeden, wanneer de Redenaar eene stoffe kiest, ontleend van zijn Beroep, waarvoor hij dus het meeste berekend is te achten, en tevens zoodanige, die, onder het bereik liggende van andere kundige Hoorders uit elk vak van wetenschappen, de aandacht der Vergaderinge geschikt is levendig te houden. Wij mogen, onzes inziens, den Hooggel. VAN VOORST geluk wenschen, dat bovenstaande onderwerp zijner Redevoering aan deze groote vereischten bij uitstek beantwoordt; en twijfelen des niet, of deze, door den welsprekenden Man geuit, geschreven in eenen deftigen en fraaijen stijl, opgesteld met duidelijkheid en kracht van overtuigend betoog, moet inzonderheid bij de voordragt voldaan hebben, terwijl zij ons bij eene koelzinnige lezing uitnemend wel geviel. Met vermaak geven wij des, in zoo verre ons bestek gehengen mag, eenig verslag in ons Maandwerk van gezegde Redevoering des Hoogleeraars, die wij niet ongaarne vertaald zouden zien voor het gros onzer Lezeren. De Inleiding begint met opmerking van het geluk dezer verlichte eeuwe, in welke de meeste konsten en wetenschappen wijd en zijd verbreid worden ten algemeenen nutte. *Dit strookt uitnemend met Gods bedoelingen, die aan al het menschdom redelijke vermogens toedeelde.* De kennis daarom van God en Godsdienstige zaken, meest belangrijk voor allen, en welke het der Voorzienigheid zelve behaagde, door de algemeene wet en het rigtsnoer des Geloofs en der Zeden, de Openbaring, toe te lichten, mag niet alleen binnen de muren der scholen, maar behoort en moet den Volke openlijk geleeraard worden. Intusschen gaat eigenaardig met dit gewenschte nut menigerlei misbruik gepaard, en laat zich groot nadeel verwachten van de onkunde, onberaden ijver en het averegtsch beleid, waarmede velen, ten aanzien van gedachte Volksonderwijs, geheel verkeerde en schadelijke dwaalwegen steeds inslaan. Door zulk eene voorbereidende waarneming komt nu het onderwerp, dat zich de Redenaar te behandelen voorstelde, treffelijk uit, en vangt hij aan ten vervolge met de ontleding van het denkbeeld, dat hij zich vormt van een Godsdienstig Volksonderwijs. Daaronder wil hij begrepen hebben te behooren, niet alleen de Leerredenen,

nen, voor eenen zamenvloed van Christenen uit alle rangen en standen der Maatschappije, voor het Volk uitgesproken in Vergaderingen, die, over het geheel, en met uitzondering misschien van weinigen, dusdanig onderrigt vereischen in zaken van den Godsdienst; maar ook de opleiding der Jeugd door *Catechisatien*; en eindelijk die soort van Boeken, welke tot regeling van eenen heiligen wandel, tot voorschriften van Geloof, en rigtsnoer des Gewetens in het zedelijke, bestemd zijn.

Vestte nu, dat onze Redenaar, om wel te slagen in het gezegde Volksonderwijs, de hulpmiddelen verachte of verwerpe, die andere kundigheden, en met name eene welaangelegde Wijsbegeerte, verschaffen kunnen; is het 's Mans stelling; dat eene gezonde Uitlegkunde der H. S. daartoe *voornamelijk* ten grondslag moet gelegd worden. Wie anders denkt en doet, is op een gevaarlijk en voor den Godsdienst hoogstverderfelijk dwaalpad. Dit geldt alzoo omtrent hun, die, met achterstelling of kleenachting van den Bijbel, daarentegen dweepende van eigen bevindingen droomen, en den mond vol hebben van eene geheime verlichting des Hemels, waarop zij stoffen. Ook beschuldigt hij den trots der Wijsgeeren, die, hellende tot een ander uiterste, de stelsels hunner Schole, welke die zijn mogen, hoogerschatten dan Gods Woord, de Openbaring; wier zin zij naar hunne meeningen pogen te buigen, of verdraaijen. Bovendien was er voormaals, en is er nog heden menigte van Godgeleerden en Volksleeraars, die even zeker dwalen, door onverstandig gebruik der H. Schrift, uit welke zij, tegen de regelen aan van taalkennis en oordeelkundige verklaring, een aantal plaatsen aanvoeren in hunne leerredenen of boeken, niet tot stichting en redelijk onderwijs, maar blootelijk om dus naar eigen denk en vooringenomenheid bij hun geliefkoosde stellingen oogschijnlijk goed te maken, en om het Volk door woordenklank te boeijen, te behagen of te misleiden.

Niet dat de Hoogleeraar zich inlate met dit velerlei misbruik opzettelijk tegen te gaan, of deze soorten van dwalenden thans terug wil brengen tot den beteren weg; dit stond hem buiten het bestek zijner Redevoering henen te leiden; dies vergenoegt hij zich met zijne eigene denkwijze over de zaak te ontleden, duidelijk voor te dragen en behoorlijk uiteen te zetten. Hiertoe wenscht hij, dat zijne Hoorders opmerken, hoe zeer de natuur der zaak

zel-

zelve, het aanbelang van den Godsdienst, bijzonder van den Christelijken, geschikt om den mensch hier en namaals gelukkig te maken, eene onvervalschte en regte voordragt der waarheid vereischen. Deszelfs onderwijs daarom moet voornamelijk ontleend worden uit eene gezonde Uitlegkunde, en verstandig gebruik dier Boeken, welker gezag, nadien zij de Openbaring van des Allerhoogsten wil en welbehagen behelzen, boven alle menschelijke redenering, of Wijsgeerige en ook Godgeleerde begrippen, gelden moet. Die kennis van den Godsdienst mag eigenaardig worden toegelicht en zijne voorschriften aangedrongen, uit de doorgaande leere en belangrijken inhoud des Bijbels: de Gewijde Geschiedenis, het voorbeeld, de dood en opstanding van den Heiland, of wat van dien aard verders op Evangelische gronden tot opheldering en staving van geloofswaarheid of lessen en geboden dienen kan, oordeelt de Hoogleeraar te regt, dat als een nuttig bijvoegsel mag en behoort gebezigd te worden in het Christelijk Volksonderwijs.

Overigens, en om wel te slagen in het gebruik en in de verklaring der H. Schriften, prijst onze Redenaar, en vordert hij in den Leeraar, eene grondige taalgeleerdheid, schiftend oordeel, bescheiden onderzoek, en voor al duidelijkheid en eenvoudigheid van voorstel, met vermijding dier dwalingen, waarin, blijkens het reeds gezegde, anderen, niet zonder groot nadeel voor den Godsdienst, in meer dan éénen zin, vervallen zijn. Leed doet het ons, dat wij de keurige lessen, in dit voornaam gedeelte der Redevoering vervat, met name hetgeen zij behelst omtrent eene voorzigtige toepassing der Levens-voorbeelden in den Bijbel vermeld, niet mogen overnemen, of den Spreker volgen in de schoone ontwikkeling van deszelfs onderwerp. Jeugdige Leeraars en allen deskundigen, voor wien de zaak van de grootste aangelegenheid is, raden wij met nadruk aan, dit gedeelte oplettend te lezen, en zich daarnaar in het Godsdienstig Volksonderwijs te rigten. Immers niet weinig moet bij hun gelden, wat wij tegen het einde met volle waarheid opgemerkt vinden, dat de meest verlichte Kerkvaders, en de beroemdste Mannen, aan wien wij het werk der Hervorming in den Godsdienst verschuldigd zijn, in dezen verstandigen zin den Bijbel verklaard, gebruikt en niet gemisbruikt hebben, en alzoo bij monde en ook geschrifte voor het Volk leeraarden. Onder deze vraag-

ba-

baken voor latere Godgeleerden misten wij ongaarne den naam van onzen Vaderlandschen DE GROOT, wiens roem, hoezeer hij, strikt gesproken, niet onder de oudere Kerkhervormers is te rangschikken, met dien van eenen ERASMUS wedijvert, en, onzes inziens, dien van LUTHER, CALVIJN en anderen voorbijstreeft. Dit Slot, intusschen, zoo naauw verbonden met inleiding en ligchaam beide der Redevoering, verdient, dat wij haar den lof wegens eenheid van onderwerp, waarop wij hoogen prijs stellen bij zoodanigen konstmatigen arbeid, niet weigeren. Het verblijdde ons, ten laatste, uit den mond des eerwaardigen Hoogleeraars eene vereerende getuigenis te vernemen van de vlijt en zeden der Vaderlandsche Jeugd aan de Koninklijke Akademie van Leyden; en rekenen wij het Deze tot geen gering sieraad, den Volke tot het grootste voordeel toe, dat de aankweeking en opleiding der Jeugd tot den Heiligen Dienst onder het medetoezigt staat van den doorkundigen Man, wien wij verlenging zijns nuttigen levens hartelijk toebidden.

Rapport nopens eene nuttiger inrigting der Classicale Vergaderingen, ontworpen door N. WESTENDORP, *Pred. te Sebaldeburen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1809. *In gr. 8vo. 20 Bl.*

De Steller van dit Rapport was met nog twee andere Predikanten, WINTER en MUNTINGHE, door de Classis der Ommelanden benoemd, om die Vergadering voor te lichten omtrent een voorstel, aldaar in 't voorleden jaar ter tafel gebragt, *of en op welke wijze onze classicale Vergaderingen zouden kunnen worden ingerigt, dat ze voor onze personen en ambtsbedoelingen eene doelmatigere rigting en nuttigere strekking erlangen konden?* Hij doet daarop, in dit lezenswaardig opstel, eenige voorslagen, welke voornamelijk hier op neêrkomen: 1. Men zou in de orde der Vergadering, in den tijd en in de wijze van raadpleging, zulke verbeteringen behooren te brengen, dat dezelve geregeld op den bestemden tijd aanvang namen, en de deliberatien gevoegelijker, en over 't algemeen korter en beknopter, over geringe onderwerpen afliepen; waardoor meer tijd zou uitgewonnen worden tot nuttigere en belangrijkere bezigheden. 2. Er moest dan vervolgens, in navolging van zoodanig gebruik in de Hervorm-

vormde Kerk te Bremen en elders in Duitschland, altijd een half uur besteed worden tot het houden van kleine voordragten, redevoeringen of voorlezingen over onderwerpen uit de exegese, pastoraal-theologie, kerkelijke geschiedenis, kerkelijk regt en statistiek, liturgiek, pedagogiek, dogmengeschiedenis, godsdienstleer, wijsgeerte, bijbelsche critiek, en aanverwante theologische wetenschappen. 3. Daarna moest men, gelijk ook in Duitschland bij de gemelde en andere Kerken in zwang is, overgaan tot het opnemen van voorstellen en aanvragen, welke door een der leden, tot bevordering der algemeene stichting, of tot eigene en onderlinge inlichting, moesten kunnen gedaan worden, om door den Voorzitter kortelijk beantwoord, in omvrage gebragt of commissoriaal gemaakt te worden. 4. Men zou, ook al op 't voorbeeld van de Brunswijk-Wolfenbuttelsche en andere buitenlandsche Kerken, jaarlijks eene opgave van prijsvragen kunnen bepalen, uit den omvang der theologische wetenschappen, of uit den kring der ambtsbezigheden van Volksleeraars, gekoren, en in de Latijnsche taal opgesteld, waaruit dan op elke Deputaten-classis eene vraag diende genomen te worden, om dezelve ter beantwoording tegen 't volgende jaar, in de Nederduitsche of Latijnsche taal, den leden van de Classis voor te stellen. De antwoorden behoorden aan twee Theologische Professoren aan de Groninger Universiteit, of, bij ontstentenis van dien, aan twee der kundige Leeraren uit naburige Classen, ter beoordeeling overgegeven en daarna de uitslag aan de Vergadering medegedeeld te worden. 5. Er moest ook een algemeen theologisch leesgezelschap aangelegd worden, waardoor aan elk lid gelegenheid gegeven werd, om zich meer en meer te bekwamen. 6. En eindelijk zou 't groote nuttigheid hebben, dat er van tijd tot tijd vaste zamenkomsten plaats hadden, waarin men elkander, in kleine vriendschappelijke kringen, steeds trachtte voor te lichten, en alzoo de algemeene zedelijke en wetenschappelijke vorming en beschaving meer en meer te bevorderen. — Hoe wenschelijk ware het, dat de meeste in dit Stukje opgeworpene gedachten, indien dezelve al geen algemeenen bijval mogten vinden, ten minste ginds en elders ter harte genomen wierden!

Aanmerkingen op het Werkje van den Heere J. M. SCHRANT, *Roomsch Priester*, *getiteld* : Het Leven van JEZUS, Een Geschenk aan de Jeugd. *In kl. 8vo. 20 Bl.*

Het Leven van JEZUS *verdedigd*, *tegen de zoogenaamde Aanmerkingen eenes nameloozen Schotschrijvers. Door* J. M. SCHRANT, *Roomsch Priester.* [„ Antwoord den „ Dwaas naar zijne dwaasheid, opdat hij zich niet voor „ wijs houde. SALOMON."] *Te Amsterdam*, *bij* B. J. Crajenschot. *In kl. 8vo. 72 Bl.*

Opposita juxta se posita magis clarescunt; „ tegenover„ gestelde zaken, naast elkander geplaatst, steken „ zoo veel te sterker bij elkander af:" indien ergens, mag althans deze regel gelden ten aanzien der twee brochures, wier titels hier boven staan. Onkunde, kwaadaardigheid, verdraaijing, slordigheid van stijl en taal, en wat niet al meer? in het eerste stukje, welk wij met den Heer SCHRANT wel Libel mogen noemen — belezenheid, kunde, opregtheid, beschaafde taal en stijl, aan den anderen kant: deze zijn de twee oppositen, welke deze kleine schriften kenmerken en onderscheiden. Zoo min als de Heer SCHRANT zelf, konden wij, onder het lezen van het namelooze geschrift, onze verontwaardiging dikmaals bedwingen. Dat iemand voor de leerstellingen van het Kerkgenootschap, onder hetwelk hij in goeden ernst zich heeft begeven, ijvere, is pligtmatig en prijzen wij, mits die ijver niet van de soort zij, welke door den Apostel PAULUS wordt afgekeurd. Maar, ongelukkig, is het die afgekeurde ijver, welke de *Aanmerkingen* kennelijk onderscheidt. Dit blijkt duidelijk bij eene zelfs oppervlakkige lezing, en blijkt nog duidelijker uit hetgene de Heer SCHRANT daartegen aanvoert; op hetwelk wij, hoofdzakelijk, niets anders hebben aan te merken, dan dat hij, bij wijlen, zich met te veel ernst en op een te hoogen toon verzet tegen eenen Man, die inderdaad zijnen toorn niet waardig is. Te regt schrijft de Heer SCHRANT in het slot van zijn Werkje: „ Gij hebt, Mijnheer! nu al uwe gal „ tegen mij uitgebraakt, en het van u kunnen verkrijgen „ mij, uwen Broeder, Geloofs-, ja Ambtgenoot, van „ on-

„ onregtzinnigheid te beschuldigen, liefdeloos te be-
„ handelen, en voor het oog der goede Geloovigen, ja
„ der Wereld ten toon te stellen. Ik zoude mij, naar
„ het voorbeeld van mijnen Grooten Meester JEZUS
„ CHRISTUS, die ook door afgunstige Wetgeleerden in
„ het ongunstigst daglicht werd gesteld, van onregtzin-
„ nigheid beschuldigd, vervolgd, en eindelijk ter dood
„ werd gebragt, deze valsche beschuldiging getracht
„ hebben te laten welgevallen; doch de Geloovigen
„ hadden mijne verdediging noodig, en dezen liggen mij
„ te na aan het hart, dan dat ik hen tegen uwe aan-
„ vallen niet zoude waarschuwen. Het masker is u
„ nu afgeligt; uwe onkunde en onopregtheid is elk
„ zigtbaar; ook de eenvoudigste is vol verontwaardiging
„ over uwe lasteringen. Mijnheer! besef nu eens uw
„ gedrag! Waar is de liefde, waarop de Leer van JE-
„ ZUS als hoofdpligt aandringt? Is dit eenen Bedienaar
„ van den God der liefde waardig, zijnen Ambtgenoot
„ zoo valsch te beschuldigen, zoo liefdeloos te behan-
„ delen? Ik laat de uitspraak hier aan uw geweten
„ over. Gij hebt u door uwe zoo voorbeeldelooze verme-
„ telheid, als een groot BERROOVER, ten minste eene
„ openbare ten toon stelling waardig gemaakt; doch ik
„ begeer voor deze keer liever eene Christelijke wraak
„ te oefenen. Welaan, ik vergeef u hartelijk uwen
„ misstap, mits gij dien nooit weder begaat, en wil met
„ JEZUS bidden: *Vader! vergeef het hem, want welligt*
„ *wist hij niet, wat hij deed.* Mogtet gij eens uwe dwa-
„ ling beseffen, mogte uw gevoel ontwaken, en uw
„ hart met warme Broederliefde vervuld worden! Zie
„ daar Mijnheer! den wensch, waarmede ik van u af-
„ scheid neem. De Vader der lichten bekroone den-
„ zelven met zijnen zegen!" — Dat mag eene taal hee-
ten, den Christen-Leeraar, den Schrijver van het
schoone en nuttige Werk: *het Leven van* JEZUS,
waardig.

De

De Levens van gedenkwaardige Mannen en Vrouwen uit de Achttiende Eeuw, gevolgd naar het Hoogduitsch van SAMUEL BAUR, *met eenige oorspronkelijke Hollandsche Levens vermeerderd. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1808. *In gr. 8vo. 391 Bl.*

Levensverhalen zijn van onheugelijke tijden in den smaak der meeste Lezeren gevallen. Van daar derzelver menigte, in allerlei vormen gegoten. Het thans voor ons liggend Eerste Deel behelst den aanvang eens onbepaalden Werks van dien aard — *onbepaald*, schrijven wij, want, schoon de jongstverloopene Achttiende Eeuw den Schrijver een perk zette, is de menigte van Mannen en Vrouwen, die in dit tijdperk bloeiden, en waarvan wel iets te zeggen valt, zeer groot.

De grondslag des Werks, van 't welk thans onzen Landgenooten de aanvang wordt geleverd, is een *Hoogduitsch* Werk van den Eerw. BAUR. Dan de *Nederduitsche* Uitgever heeft bij de Vertaling zich niet geheel en al aan dezelfde volgorde der Levensgeschiedenissen gebonden, en belooft te zullen zorgen, dat men telkens daarin Levensschetsen doe voorkomen van beroemde *Hollanders*.

Dit Werk onderscheidt zich door zekere rangschikking: of die op denzelfden voet zal stand houden, blijkt niet. Wij zullen, die hier voorkomt, met de Namen der Personen, opgeven. — I. *Generaals.* HANS JOACHIM VON ZIETEN. — II. *Beroemde Hekelschrijvers.* JONATHAN SWIFT; GOTTLIEB WILHELM RABENER. — III. *Heerschzuchtige Vrouwen.* ANNA MARIA, *Vorstin* URSINI. — IV. *Geleerde Vrouwen.* ANNA DACIER; MARIA WOLLSTONECRAFT GODWIN. — V. *Staatslieden. Baron* THEODOOR VON NEUHOFF; GEORGE, *Rijksgraaf* VAN BROWNE. — VI. *Letterkundige en Fraaije Vernuften.* SAMUEL JOHNSON; GOTTHOLD EPHRAIM LESSING. — VII. *Wis- en Natuurkundigen.* PETRUS CAMPER; LINNÆUS; GEORGE LOUIS LE CLERC, *Graaf* VAN BUFFON; PIETER NIEUWLAND. — VIII. *Geestdrijvers en Bedriegers.* JOHANN JOSEPH GASSNER; SCHRÖPFER. — IX. *Merkwaardige Proselieten.* JOSUA BEN ABRAHAM ESCHEL.

Verscheidenheid ontbreekt niet; en zijn de Levens, wat de opstellen betreft, van zeer onderscheidene waar-

de, blijkbaar afhangende, zoo van den aard der Personen zelven, als van de oorspronkelijke bronnen, waaruit de Verzamelaar geput heeft. Vele, van elders reeds bekend, komen er onvermijdelijk in voor; ook die zeer onlangs, naar 't zelfde origineel, voor den *Nederlander* zijn opgehangen. Zoo herkenden wij, in de eerste Levensschets, het penseel van Madame BLUMENTHAL, 't geen een onzer Medehelperen in ons Maandwerk had gevolgd (*).

Men kan in dusdanige Levensberigten niet alles zeggen, wat er van de voorgestelde Personen te zeggen valt; anderzins zou dat van SWIFT nog al zeer kunnen worden aangevuld. — Dit geldt ook omtrent eenige andere. LESSING, bij voorbeeld, achten wij, zeer onlangs, onzen Lezeren vollediger te hebben doen kennen (†), dan hier geschiedt.

Onder de pligten eens Vervaardigers van dusdanig eene Verzameling, wanneer hij geen bloot Vertaler is, behoort gewis, dat hij nasla en onderzoeke, wat reeds van de te behandelen Personen geschreven is, om het beste te kunnen leveren. Ongetwijfeld heeft de Vaderlandsche pen, die dit Werk schrijft, in 't Levensberigt van LINNÆUS zijnen *Duitschen* Voorganger gevolgd. Beter gids zou hij gehad hebben in het Leven dezes grooten Natuurkenners, in 't *Latijn* geschreven door den Hoogleeraar DAVID DE GORTER, en in onze *Letteroefeningen* voorhanden (‡). Wij herinnerden ons daaraan, bij het lezen, dat de Dochter van MORÆUS, de Beminde van dezen Plantkundigen, hem, tot goedmaking zijner Reiskosten naar *Holland*, *honderd dukaten* schonk; schoon ons voorstond, dat hij, die Reis aanvaardende, niet zoo breed bij kas was. Wij sloegen dit na, en, zonder vermelding dat zijne Beminde hem een zoo goed reisgeld gaf, vonden wij daar opgeteekend, dat hij tot die Reize slechts van zes-en-dertig Dukaten voorzien was.

Wij kunnen elke dezer Levensbeschrijvingen niet bijzonder beoordeelen; anders zouden wij moeten aanmerken,

(*) Zie onze *Algemeene Vaderl. Letteroef. voor* 1806. bl. 16 enz.

(†) Zie ons *Mengelwerk*, hier boven, No. IX, X en XI.

(‡) Zie de *Hedendaagsche Vaderl. Letteroef.* VIIde D. 2de Stuk, bl. 120; ook zijn er afzonderlijke Afdrukken van dat gedeelte.

ken, dat het Levensverflag des Graven VAN BUFFON vrij fchraal is, en dat de drie laatstgemelde, in dit Boekdeel voorkomende, luttel beteekenen.

Genoegen schonk het ons, dat wij ook beroemde Landgenooten in deze nieuwe Verzameling zouden aantreffen; en voldoening fmaakten wij, dat de twee verkozene Mannen eene zoo fchitterende vertooning maken. Te regt vangt de Vervaardiger van Hoogleeraar CAMPER's Leven op dezen trant aan: „ De gedachtenis eens grooten mans te helpen vereeuwigen, is eene aangename en vleijende taak; maar zij wordt moeijelijk, wanneer hij, gelijk bij CAMPER het geval is, in zoo velerlei vakken van wetenfchap even zeer uitmuntende was; zijne gefchiedenis wordt tevens die der wetenfchappen, welke hij beoefende, en men zoude elke derzelve in haren ganfchen omvang behooren te bevatten, om zijne verdienften op den waren prijs te ftellen, en hem de verfchuldigde hulde te bewijzen. Gereedelijk erkennen wij het ontoereikende van onze krachten daartoe. Maar CAMPER heeft zoo veel voor de geleerde wereld gedaan, dat ook eene flaauwe fchets reeds belangrijk zal zijn." — Belangrijk is ze in de daad, en wordt de grootheid dezes Mans naar waarde vermeld; terwijl hetgeen hij, ter Staatkundige loopbane in het laatfte tijdperk zijns levens ingetreden zijnde, verrigt heeft, flechts met een kort woord vermeld wordt, en ook, naar veler oordeel, niet zeer tot vermeerdering van zijnen roem zou ftrekken. Velen zijner hoogfchatteren wenschten, dat hij niet als Staatsman ware opgetreden.

Met veel genoegen zal men het vermeldde van PIETER NIEUWLAND, over welken, te vroeg der Letteren en Wetenfchappen ontrukten, Hoogleeraar zoo veel treffends reeds gefchreven is, lezen.

Wij willen den Vervaardiger dezes Werks wel aanraden, om vervolgens niet fpaarzaam te zijn in het vermelden van *Vaderlandfche* Mannen en Vrouwen in het door hem verkozen Tijdperk, en inzonderheid om zich moeite te geven tot het verkrijgen van bijzondere narigten, die, op een wijder tijdsafftand, of niet, of zeer bezwaarlijk te bekomen zijn. Schoon hierdoor een Vaderlandsch Perfonaadje eene breeder plaats dan Buitenlanders mogt beflaan, zal men hem des dankweten.

Tweede Reize naar de Middellandsche Zee, gedaan in de jaren 1783, 1784 *en* 1785, *door* CORNELIUS DE JONG, *toen ter tijd dienende als eerste Luitenant aan boord van 's Lands Schip* Prins Willem, *onder bevel van Kapitein* CORNELIS VAN GENNIP. *Met Platen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr. 8vo.* 430 *Bl.*

„ Zonder des eenige aanduiding aan te treffen, dur„ ven wij bijkans voorspellen, dat wij nog meer„ der Reizen dezes Zeemans te wachten hebben. Zij „ zullen ons, en, zoo wij vertrouwen, den Landge„ nooten welkom wezen (*)." — De uitkomst heeft aan deze voorspelling beantwoord, blijkens het voor ons liggend Boekdeel, 't welk eene tweede Reis naar de *Middellandsche Zee* behelst. Van de eerste hebben wij, ter boven aangetogene plaatse, verslag gedaan. Het is op deze, dat hij menigvoud overwijst. Dan, een Togt naar gemelde Zee, op onderscheidene tijden, deels met andere bestemmingen, in een gevorderden stand in den Zeedienst gedaan, geeft aanleiding tot het aandoen van andere plaatsen en zeer verschillende ontmoetingen. Op de wijze, waarvan wij te meermalen spraken, deelt DE JONG het hem in de opgemelde jaren bejegende en waargenomene mede, en wij twijfelen niet, of het zal, schoon reeds zoo vele jaren geleden, met genoegen gelezen worden. Veel, zeer veel is er op de aangedane plaatsen veranderd. Dit houde men wel in het ooge.

DE JONG's bevordering tot eersten Luitenant ter Zee plaatste hem in eenen uitgebreider werkkring; en hoe hij zich daarin gedroeg, wijst het geheele Boekdeel omstandig uit. De breedvoerige Inhoud geeft de bijzonderheden op van de XXXIX Brieven, welke dit Boekdeel uitmaken; alles doorvlochten met aanmerkingen op 's Lands Zeedienst, ten dien dage door den jongen Luitenant gemaakt.

Het aangedaan *Malaga* ontmoet geen gunstige beschrijving. Diepen indruk maakte op onzen jongen Zeeheld de vreesselijke Storm in de Golf van *Narbonne.* Niet zonder ontroerende deelneming zal men de breede beschrij-

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1808, bl. 600.

schrijving van dit onheil in de VI en VII Brieven lezen. Hoe deerlijk het Vaderlandsch Vlootdeel in denzelfden storm gehavend werd, meldt de volgende Brief uit *Toulon*; welke Havenstad, wegens de veiligheid der Haven en den overvloed van benoodigdheden in het Koninklijk Arsenaal, met dankbaren lof vermeld wordt.

De beschrijving van *Toulon*, doorvlochten met aanmerkingen over het *Fransche* Zeewezen ten dien tijde, beslaat eenige Brieven, die den jongen vlijtigen waarnemer kenmerken, vervrolijkt door landtogtjes in den omtrek dier Havenstad, welke hij met 's Lands bodem *Alkmaar* verliet, om het schip met geschenken voor de *Algerijnen* te geleiden. Daar er op zee niets merkwaardigs voorviel, besteedt hij zijn tijd om verder over *Toulon* te schrijven.

Welhaast vindt hij andere schrijfstoffe, en een aantal Brieven beschrijft *Algiers*, de ontmoetingen te dier Stede, en vele daar ten dien tijde voorgevallene bijzonderheden. Van deze uitvoerigheid over eene van elders bekende Stad geeft DE JONG voor reden: „ Ik heb mij met *Algiers* te langer opgehouden, doordien ik den tijd, dien wij er voor gelegen hebben, meest aan den wal heb doorgebragt, en door de vriendelijkheid van de Heeren VAN GENNIP, FAURE GIMON en ACHMET *Reis* gelegenheid heb gehad om veel te zien, en vooral om berigten in te winnen, en MORGAN, DU TASSY, SHAW en anderen te vergelijken." — Men zal verre zijn van zich der lezinge dier Brieven te beklagen: de onderhoudende toon, welke er in heerscht, de bijzondere ontmoetingen, daarin vermeld, maken ze dubbele aandacht waardig.

Te *Marseille* gekomen, schrijft hij: „ De ligplaats is zeer onaangenaam: lastige gezigten tegen dorre klippen; eene mijl afstands van de Stad; met de minste verheffing van wind eene Zee, die met geen sloepen te bevaren is: dit alles valt aanmerkelijk af bij de Baai van *Toulon*, waarin men, zoo als men zegt, in ABRAHAMS schoot ligt. Maar daarentegen, wat is die Stad niet veel vrolijker; weinig steden leveren meer verscheidenheid van vermaken op; en offschoon men vrij algemeen *Lyons* voor de tweede Stad in *Frankrijk* houdt, zijn er evenwel velen, die stellen, dat *Marseille* haar, met het hoogste regt, dien rang kan betwisten." — Laten wij iets mededeelen van 't geen DE JONG wegens de Sekse

 schrijft.

schrijft. Na derzelver kleeding vermeld te hebben, vaart hij voort: „Het is hier niets vreemds, vrouwen en dochters van kruideniers, schoenmakers, hoedenmakers, pruikmakers en anderen, op het schoonst gekleed en gekapt in hare winkels te zien zitten; en om hare kostbare levenswijze, en begeerte tot uiterlijk vertoon, waartoe de gewone winsten maar zelden toereikend zijn, eenigzins te gemoet te komen, vergenoegen zij zich met de soberste en schraalste maaltijden. Ik heb sommige dezer Vrouwen het middagmaal zien doen met een stuk brood en eene enkele ansjovis, terwijl er bovendien, van tijd tot tijd, een knoflook wierd overgewreven; en met deze matigheid ondersteunen zij zeer veel de verkwistende kosten der weelde. Dan, *heeft* dezelve hier veel veld gewonnen, de galanterie bezit geene mindere plaats in het hart der inwoners van *Marseille*; het gerucht vergroot deswegen het bederf der zeden niet. Trouwens welligt spruit de eene uit de andere voort, en is de laatste tot onderhoud van de eerste noodzakelijk geworden. De zucht tot weelde sluit reeds van zelve eene neiging tot galanterie in zich, en verspillende aanbidders zijn het alleen, die aan de kostbaarheid van eene zoo verkwistende kleederdragt kunnen voldoen. Evenwel aan de andere zijde is het waarheid, dat de *modes* of smaken een voornamen tak van *handel voor dit Rijk* uitmaken, en dat de *invoer in dit vak zeer aanmerkelijk* is. Gemeenlijk duurt eene *Mode* maar één, anderhalve, en ten hoogste twee maanden; men is onuitputtelijk in het uitvinden van nieuwe smaken, en bijna geheel *Europa* wordt door *Frankrijk* voorzien; gestadig ziet men verwisseling, alles verandert, behalve alleen de hatelijke mode van het blanketten; deze houdt stand," enz.

Te *Mallaga* moest het Schip quarantine houden; zulks trof in het midden van den Zomer: van de Hette geeft de Reiziger dit berigt: „Het is hier thans brandend, gloeijend heet. In de *Westindie* heb ik het zoo warm niet gevonden, en offschoon men de zonnetenten over het geheele schip heeft gespannen, alles met zeewater nat houdt en koelzeilen in alle luiken spant, is nogtans de hitte onverdragelijk; de walm van een brandenden oven is een weinig warmer dan de eerste landwind, wanneer die tegen den avond doorkomt. Al het volk is dan ten minste voor een uur van het dek gebannen, en lieden, die

meer

meer dan eene reis op de *Oostindie* gedaan hebben, verklaren, het nimmer zoo heet te hebben bijgewoond. — De groote oorzaak hiervan stelt men de hooge bergen te zijn, die de hitte terugkaatsen; de zon heeft als een brandpunt op de stad, en niettegenstaande *Algiers* zuidelijker ligt, heeft men er veel frisscher lucht; het is er niet zoo heet als hier. Om deze reden zal ik ook nimmer de menschen tegenspreken, die *Mallaga* de warmste stad in de *Middellandsche Zee* noemen." — De Quarantine opgeheven zijnde, deed DE JONG een landtoertje te paard, welks vermelding ons de ommestreken van *Mallaga*, op eene genoegelijke wijze, leert kennen.

Het zeilen van *Mallaga* naar *Toulon*, onder het opperbevel des Ridders VAN KINSBERGEN, vermeldt ons den ijver diens Vlootvoogds, om de onder hem varende Zeelieden te vormen. Spiegelgevechten, op reis gehouden, worden hier beschreven, doorvlochten met aanmerkingen over de Zeetactiek.

Alicante wordt bezocht en beschreven. *Mallaga*, schoon eene rijke stad, geeft geen stoffe tot eene uitlokkende beschrijving. Ruimer schrijfstoffe levert *Lissabon* op. Het goed onthaal gaf ruimte aan 's Reizigers geest, en zette levendigheid aan zijne penne bij. Veel zouden onze Lezers met genoegen hier vinden overgenomen; doch wij wijzen tot het Werk zelve. Alleen nog dit: „ De Godsdienst, zoo als gij weet, is hier Roomsch. Op de hoeken van vele straten, en midden op sommige bruggen, staan heilige beelden, en op verscheiden voorname huizen kruisen, die, even als de beelden in de kerken, door elken voorbijganger gegroet worden. Het laatste evenwel, namelijk het plaatsen van kruisen, geschiedt niet altoos met een godsdienstig oogmerk, alzoo de adel en andere vermogenden ze ook dikwijls alleen zetten, omdat er dan tegen die huizen geene noodzakelijkheden mogen gedaan worden. Sommige mannen heb ik in een kastje met een glazen deurtje, in den smaak zoo als er bij ons op de kermissen vertoond worden, Heiligen zien dragen, die door de voorbijgangers met de hoeden af gekust worden. — Nergens heeft welligt ooit het bijgeloof meer veld dan hier gewonnen; en dit bepaalt zich niet alleen tot het gemeen, maar strekt zich tot hooger kringen uit. Men verhaalt mij zelfs, dat de oude Koning, tusschen de plooijen van zijne kleederen, tusschen de voering en in

de zakken, een aantal van Heiligen draagt; en daar hij in zijnen verzwakten staat zich niet meer helpen kan, moet zulks door anderen geschieden; en dan is zijne bezorgdheid voor de Heiligen, en de vrees dat men Moeder MARIA aanraken, PETRUS of PAULUS drukken zal, zoo groot, dat hij dikwijls zijne eigene ligchaamskwalen voor een oogenblik vergeet, en al zijne aandacht bepaaldelijk op zijne beelden gevestigd houdt. De Heiligen zijn ook de voornaamste sieraden van zijne slaapkamer; alle kust hij hen vóór hij zich ter ruste nederlegt, en die gene, welke buiten zijn bereik zijn, werpt hij den neusdoek toe, en kust dien dan in derzelver plaats. Zou men zich zulke dingen van eenen Vorst durven verbeelden? Zou men zoo iets kunnen veronderstellen? En waarlijk ook ik zoude er geen geloof aan hechten, zoo het mij door iemand, dien ik van onwaarheid verdacht kon houden, verhaald was." — „*Portugal* is in alles jammerhartig ten achtere, en het Vaderland van zoo vele groote mannen, het volk, dat eenmaal, voor meer dan den tijd van eene eeuw, meester van den ganschen koophandel der wereld was, dat zijne verbazende bezittingen van de *Moluksche* Eilanden tot aan de *Perzische* Golf uitstrekte, dat alles, wat de natuur nuttig, zeldzaam en aangenaam voortbrengt, aan geheel *Europa* aanbood — dat zelfde volk is nu tot eenen graad gedaald, zoo als men geen volk ter wereld meer kent."

Dit Boekdeel is opgesierd met eene Plaat, verbeeldende het Schip *Prins Willem*, geänkerd in de branding van het Eiland *Minorca*, in het Werk zoo uitvoerig als treffend beschreven. *Algiers*, van de reede te zien, levert eene tweede Plaat op.

Ver-

Verhandelingen, ter nasporinge van de Wetten en Gesteldheid onzes Vaderlands, waarbij gevoegd zijn eenige Analecta tot dezelve betrekkelijk. Door een Genootschap te Groningen Pro excolendo Jure Patrio. *IVde Deel 2de Stuk. Te Groningen, bij* W. Wouters *en* W. Zuidema. 1809.

Ook onder den volgenden titel:

Landt-recht van Wedde ende Westwoldinge-Landt, verklaard en opgehelderd door Mr. A. Q. VAN SWINDEREN, *waarbij is gevoegd eene plaatselijke beschrijving van West Woldingerland, benevens de Dorpen Bellingewolde en Blyham, en 't gene verder tot dien Rechtstoel behoort, door* JACOB DE RHOER, *gevolgd door het oude Landrecht van Westerwolde van het jaar* 1470, *in het licht gegeven door het* Genootschap enz. 280. 69. *en XVI bl. in gr.* 8vo.

Aangenaam vond zich *Recensent* verrast door de verschijning van dit *IVde Deels 2de Stuk* der *Verhandelingen van het* loffelijk *Groningsch Genootschap*, hetwelk hij voor verstorven hield; dewijl het, sedert 1796 (*), niets had uitgegeven. Het verblijdt hem, na een tijdsverloop van dertien jaren, niet alleen te vernemen, dat het leeft, maar ook uit de *Naamlijst* van deszelfs *Leden*, achter de *Voorrede* geplaatst, te zien, dat zich onder dezelven nog een aantal van Mannen bevindt, in staat, om de door hetzelve te regt verkregen roem op te houden, en deszelfs uitgegevene Verhandelingen, voor het vervolg, door hunnen geleerden arbeid te vermeerderen. — In de reeds gemelde *Voorrede* wordt gezegd: dat „de „tijdsomstandigheden, de veelvuldige veranderingen in „het publiek bestuur, de onzekerheid daaruit geboren, „de onverschilligheid, waarmede inzonderheid oudheidkundige lettervruchten ontvangen wierden, bij eenige „huishoudelijke omstandigheden van het Genootschap „zelve," oorzaken geweest zijn van de vertraagde uitga-

(*) Zie LETTEROEFFEN. van 1797. *1ste St. bl.* 205 *env.* alwaar van het *IVde Deels 1ste Stuk* des Groningschen Genootschaps verslag gedaan wordt.

gave van dit Stuk; doch dat, „ nu er eindelijk een „ vooruitzigt is op een meer gevestigd bestuur, en de „ lust tot meerdere en opzettelijke beoefening der oud- „ heidkundige werken schijnt hernieuwd te zijn, het „ Genootschap niet langer heeft willen aarzelen, om aan „ het verlangen van velen te voldoen." Wij wenschen van harte, dat eene doorgaande bestendigheid van zaken en een steeds blijkbaar toenemende lust tot beoefening van dit vak van Vaderlandsche letterkunde het Genootschap zullen aansporen, om ons, bij kleiner tusschenpoozen, op de vruchten van de vlijt en kundigheden zijner Leden te vergasten, en dat het daarin door geene andere belemmeringen gehinderd zal worden.

Welke de inhoud van het tegenwoordig boekdeel zij, ziet men uit den bovengemelden tweeden of afzonderlijken titel. — Het voorname stuk is het eerst geplaatste, of het *Land-regt van Wedde- en Westwoldinge-land*, verklaard en opgehelderd door wijlen Mr. ABRAHAM QUEVELLERIUS VAN SWINDEREN, voormaals Raad in het Departementaal Geregtshof van Groningen, overleden den 18 van Zomermaand des voorleden jaars, aan wien, in het Voorberigt, een kort maar vereerend getuigenis gegeven wordt. Het Genootschap had reeds den 3 van Louwmaand 1803 besloten „ dit *Landregt*, tot alge- „ meen nut voor de Regtbanken en *anderen*, *in* het „ oorspronkelijke, en met *de vertaling van den Heer* „ VAN SWINDEREN er neven, te laten drukken, en de „ opheldering der duistere plaatsen, als noten, onder aan „ den tekst er bij te voegen," juist zoo, als wij het nu hier ontvangen hebben. Het is waar, bij sommigen kon de bedenking wel rijzen, dat, na de invoering van een nieuw en algemeen Lijfstraffelijk en Burgerlijk Wetboek, waarbij alle andere *Statutaire* Wetten, in de onderscheidene Departementen, ophouden eene verbindende kracht te hebben, de uitgaaf van dit *Westerwoldsch Landregt* en de opheldering daarvan minder nuttig, ja welligt overbodig, kan schijnen; doch te regt wordt daarop, met de woorden van den Hoogleeraar GRATAMA, geantwoord, dat het „ nog lange van nut kan zijn „ tot opheldering van regtsgeschillen, die nog naar de „ oude wetgeving beslecht moeten worden, terwijl het, „ als stuk van Letter- en Oudheid-kunde, en voor de „ geschiedenis der wetgevende wijsheid, immer zijne „ waarde blijft behouden."

Wat het ſtuk zelf aangaat: het is hetzelfde *Landregt van Westerwolde* van het jaar 1470, hetwelk het laatst in dezen bundel voorkomt, doch zoo als het, door zekere *Commisſarisſen* van den Spaanſchen Koning, PHILIPS II, als Heer der Nederlanden, ter afdoeninge van de geſchillen, welke tusſchen de ingezetenen van Westwoldingerland en hunnen Drosſaard plaats hadden, bij hunne uitſpraak, hier als ter inleiding aan het hoofd geplaatst, op den 5 December 1566 en 4 December 1567, voor het vervolg is vastgeſteld, dat is (zoo als zij zich uitdrukken) „ vermeerderd, verbeterd, verklaard, veranderd, „ gecorrigeerd, verminderd, en eenige articulen, als „ niet noodig, of niet meer in gebruik wezende, ge„ heel of ten deele uitgedaan en uitgelaten." — De oude tekst en de vertaling of verklaring van den Heer VAN SWINDEREN zijn tegen over elkanderen gedrukt. — *Vertaling* of *verklaring* zeggen wij, omdat de uitgevers zelve deze uitdrukkingen verwisſelen. Ook is wel het werk van den Heer VAN SWINDEREN *meest* vertaling, doch *niet geheel*. Somtijds is het meer *omſchrijving*, en misſchien zelfs meer, dan, ten aanzien van wetten, waarin het meestal op de letter aankomt, vereischt werd. Beter ware het welligt geweest, altijd, zoo na mogelijk, letterlijk over te brengen, en, waar eene omſchrijving tot opheldering noodig was, dezelve in de aanteekeningen onder den tekst te plaatſen. Ook hadden eenige wetten wel *zakelijke* toelichting noodig gehad, indien men zich daartoe in ſtaat bevond; dewijl zij nu, in weerwil der omſchrijving, ſomtijds nog onverſtaanbaar gebleven zijn. Omtrent eenigen mag men twijfelen, of de zin wel geraden zij, bij voorbeeld *artikel* 96 en anderen. Zeker is elders de vertaling niet juist, bij voorbeeld in *art.* 59, alwaar *tenzij dat de vader dezelfde hantering dede* zijn moest: *ten ware de vader daar deel in had* — *art.* 63, waar ſtaat: *indien op gemeenen grond water ſtaat, daar nut van komen kan*, in plaats van: *indien op gemeenen grond, daar nut van komen kan, water ſtaat* — *art.* 200, alwaar, in plaats van DOCH DURVEN *zich met hem geenszins verzoenen*, ſtaan moest: EN BEHOEVEN *zich ook niet met hem te verzoenen.* — *art.* 265, waar men, voor *korter* KONDE *afdoen*, lezen moest: *korter* BEHOORDE *af te doen.* — *art.* 267, *tot kenning des regts*, voor, *den regten genoeg.* — *art.* 271. *dan met toeſtemming* DER EIGENAREN DER AANZWETTENDE LANDEN,

DEN, vóór, *met toestemming* VAN WEDERZIJDEN, dat is van de beide eigenaren der hoven zelven, waarvan gesproken wordt. — *art.* 272. *daar het erfgoed van her gekomen is*, voor, *van de zijde*, *daar*, enz. — Wij hadden daar zoo even het woord *aanzwettende*, hetwelk in *Groningen* gangbaar schijnt voor *belend*, *naast gelegen*. Men ontmoet het nog eens in *art.* 279., en in *art.* 66 heeft men, in dezelfde beteekenis, *bezwet*, beiden herkomstig van het oud Friesche *swetten*, bij KILIAAN *attingere limites agri*, *conterminum sive confinem esse*. In *Holland* kent men deze woorden zoo min, als *bevredigen* voor *bevrijden*, in *art.* 67 en 119. — *zijner zake verlustig zijn*, voor, *zijne zaak verliezen*, in *art.* 170. — *uitdrijving* voor *weghaling* of *verkoop van in beslag genomen goed*. — In *art.* 255 zijn de woorden *met waringe*, dat is *met ware*, of *koopmanschap*, in de vertaling overgeslagen. Zoo ook, in het volgend *artikel*, *die Schuttenkoninck*, bij ons *Wapenkoning*. Ook leest men daar *schutten* voor *schutters*. — De aanteekeningen onder den tekst zijn taal- en oudheid-kundig, en de meesten keurig en voor den letter-minnaar belangrijk. Achter aan is nog een *Register der woorden* gevoegd, welke in de aanteekeningen zijn opgehelderd. De nuttigheid hiervan zal elk erkennen.

De *plaatselijke beschrijving van* WESTWOLDINGERLAND enz., door den meer dan tachtigjarigen Hoogleeraar DE RHOER, is uitmuntend, en zal elk overtuigen, dat het Genootschap niets overdreven heeft, toen het, in de *Voorrede*, van dezen verdienstelijken Grijsaard zeide, dat hij, bij eene sterke ligchaamsgesteldheid, nog eene vlugheid van geest bezit, waarin somtijds het vuur der jeugd herleeft. Wij wenschen van harte, dat dit nog lange van Hem gezegd zal mogen worden, en verblijden ons, dat men dit fraaije stuk niet heeft achtergehouden, omdat, in den *Tegenwoordigen Staat van Stad en Lande*, reeds eene plaatselijke beschrijving van *Westwoldingerland* gegeven is. Het geheel, en inzonderheid de berigten wegens *Bellingwolde*, *Blijham*, de beiden *Pakels*, de *Lange-akker-schans*, de *Bourtange* enz., zullen met het grootst genoegen gelezen worden, ook door den beoefenaar der Vaderlandsche Geschied- Oudheid- en Letter-kunde.

Wij melden nog, ten besluite, dat men, volgens het *Westwoldinger Landregt*, iemand van zijne beide oogen, voeten, of

of handen, berooven kon voor *zestig Embder Guldens*, en van één oog enz. voor *de helft* van dien prijs. Ja men kon hem aan één oog blind slaan, mits het slechts in 't hoofd bleef zitten, of aan één hand of voet verlammen, mits hij het lid slechts aan 't lijf hield, voor *twintig* Guldens. — Het wegnemen van neus, lippen, tong of ooren kostte *dertig*. — Wie iemand ééne ribbe in stukken sloeg, moest *twee mark*, elk van vierentwintig Groninger stuivers, betalen; en voor *vierentwintig mark* kon hij er hem twee *of meer* breken. Eene vrouw of jonge dochter konde men van hare borsten berooven, en eenen man nog veel erger verminken, mede voor *zestig Guldens*, enz. En deze fraaije wetten werden, nog in de jaren 1566 en 1567, bij vernieuwing, vastgesteld! en het heette een uitstekend *Voorregt* zulke heerlijke wetten te hebben! — Gezegende Hervorming! welke ruwheden zijn, door Uwen invloed, niet beschaafd!

CAJUS CAECILIUS PLINIUS SECUNDUS, *door Mr.* M. C. VAN HALL. *Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1809. *Gr. 8vo. Bl. VII. en* 203.

Alle beoefenaars van de schriften der Ouden kennen de brieven van den beminnelijken PLINIUS, en velen hunner stellen dezelve onder hunne meestgeliefkoosde Werken, wier lezing voor hun verstand, smaak en hart van gelijk belang is. Geen wonder dus, dat de uitmuntende VAN HALL in die lezing, reeds voor vele jaren, en vooral onder het doorworstelen der vele moeijelijke hindernissen, van zijnen vroegeren meer openbaren levensweg onafscheidelijk, dikwerf een aangenaam rustpunt vond, 't welk, terwijl het zijn hart bekoorde, en zijn gevoel voor het zedelijk schoone opwekte, ook zijnen geest met de belangrijkste overdenkingen bezig hield. De gemelde brieven toch vertoonen ons PLINIUS, als eenen beschaafden en deugdzamen man, die, zonder eerzuchtig te zijn, de ware eer, de achting zijner tijdgenooten, op zijne eigene zedelijke waardij gegrond, en daarnaar berekend, hoogschatte; die een schuldeloos blijmoedig, een verstandig en gezellig leven met eene bestendige betrachting van onopgesmukte deugd, ter volma-

making der menschelijke zamenleving, en ter veredeling zijner eigene gelukzaligheid, in de schoonste overeenstemming met elkanderen wist te vereenigen; en die onder het schrikbewind van NERO en DOMITIAAN behouden bleef, om, onder de uitmuntende regering van den goeden en wijzen TRAJAAN, den ten val neigenden kolos van het Romeinsche Rijk te helpen staande houden, en aan de volgende Eeuwen, ter bewondering en navolging, over te brengen het voorbeeld dier echte, maar zeldzame grootheid, met welke hij onder zijne Landgenooten, met stillen luister, uitblonk. Door de schoonheid van dit beeld bekoord, wilde de Heer VAN HALL hetzelve in een tafereel voor zijne Landgenooten schetsen, en had in den beginne ten oogmerk, om *in den gewonen vorm eener Lofrede* het karakter van PLINIUS af te malen: „ dan," zegt hij, „ zoo wel eigen vermaak als andere bedenkingen deden mij besluiten, tot het voorgestelde doel eenen anderen vorm te kiezen, ingerigt, om mijne Lezers te plaatsen op het tooneel, en als het ware in den tijd, op en kort na welken PLINIUS *zijne* schoone en goede, toen vooral *zeldzame* rol volspeeld had. — Om hierin, (zonder van de geschiedkundige waarheid in eenig hoofdpunt af te wijken,) wel te slagen, en tevens overal door verscheidenheid *zoo* veel mogelijk te behagen, heb ik *getracht*, *eenigen zijner* Landgenooten, korten tijd na *zijn*, *door mij veronderstelde*, overlijden, zonder wezenlijke verdichting, over hem te doen spreken, hun nu eens derzelver [hunne] eigene woorden, dan wederom die van anderen, of die zij, naar mijn gevoel, in de omstandigheid, waarin ik hen geplaatst had, zouden hebben kunnen bezigen, in den mond leggende. — Dit gaf mij van zelve en telkens aanleiding, om niet alleen beschrijvingen en gebeurtenissen, die tot het leven van PLINIUS en de zeden van zijnen tijd betrekking hebben gehad, hier en elders in te vlechten, maar ook, om het goede en voortreffelijke, hetgeen [hetwelk] zijn uitmuntend leven overal aanbiedt, voor te stellen, op eene wijze, voor welke de statige gang eener gewone lofrede voorzeker niet vatbaar is: — in de laatste vindt men overal den Redenaar, die zijnen Toehoorders het beeld van zijnen Held, met kunst afgemaald, aanwijst; in de eerste bewerking verliest men den Schrijver geheel uit het oog, om zich alleen met zijn [deszelfs] onderwerp te onderhouden. — De Lezer zal,

om

om die reden, in mijnen arbeid vruchteloos dien schroomvallig-regelmatigen zamenhang zoeken, welken men van eenen Schrijver, die zijn onderwerp in eenen meer kunstmatigen vorm voordraagt, vorderen kan: de natuurlijke loop en leiding van gesprekken is afwisselend en gemeenzaam; het eene denkbeeld brengt het andere ongezocht voort; de eene gedachte voert ongemerkt tot eene andere, en gelukkig is het dan, wanneer daarbij de eenheid van belang en het hoofddoel der zamenstelling niet verloren gaat: terwijl eindelijk de grootste kunst in soortgelijke tafereelen is, het verbergen van alles, wat den Lezer aan eenige [aan den Lezer eenige] kunstbewerking zoude kunnen herinneren. — Het een en ander mij ten regel stellende, heb ik ook daar, wanneer eene uitweiding of afwending, mij, ter bereiking van mijn oogmerk, noodzakelijk of natuurlijk toescheen, die altijd gepoogd met het hoofdonderwerp in verband te brengen, om alzoo die doelmatige, maar ongezochte eenheid te bewaren, zonder welke het beeld, dat ik trachtte te schilderen, door de verscheidenheid der bijsieraden, zich aan het oog, als het ware, zoude onttrokken hebben, daarbij tevens, zoo veel ik vermogt, zorgende, dat de schijnbaar onregelmatige en daarom natuurlijke gang der gesprekken, door eene in het oog loopende naauwkeurigheid, niet verloren ging."

Wij hebben en de belangrijkheid van het onderwerp, en de gronden voor de wijze van behandeling met de eigene woorden des Schrijvers opgegeven; het eerste, omdat wij zulks niet beter wisten uit te drukken; het tweede, omdat deze oordeelkundige ontwikkeling dier gronden ons juist gepast voorkwam, om onzen Lezeren vooraf het gunstigste denkbeeld van de behandeling zelve in te boezemen. Hij toch, die zoo wel toont te weten, wat, en waarom hij zoo doet, is hoogstwaarschijnlijk ook de regt geschikte man, om de regelen, die hij voorschrijft, op de beste wijze in uitoefening te brengen.

Wat nu die gronden aanbelangt; wij zijn het met den Heer VAN HALL daarin volkomen eens, op eene bijzonderheid na. Wij gelooven, namelijk, dat er tot de wijze van behandeling, door hem gekozen, meer kunst gevorderd wordt, dan tot eene Lofrede in den gewonen vorm, terwijl zijn betoog schijnt te onderstellen, dat zulk eene Lofrede, door hem meer kunstmatig genoemd, ook meerdere kunst vereischt. Is het de grootste opgave in de

kunst,

kunst, de kunst te verbergen; dan zeker vordert zulk eene behandeling, die alles, wat men zeggen *wil*, als ongezocht en van zelven aangebragt doet voorkomen, een hoogeren graad van kunst, dan eene eigenlijk *gezegde* Lofrede, die bepaald aangelegd is, om den Held in alle de betrekkingen, waarin hij kan beschouwd worden, achtervolgens voor te stellen, zonder dat men noodig heeft, iedere nieuwe bijzonderheid door den een' of anderen, uit het voorgaande ontleenden, trek aan te kondigen en met het geheel in verband te brengen. Het is dus, onzes oordeels, alleen zedigheid, die den Heer VAN HALL zoo heeft doen spreken; of zijne woorden zijn een bewijs van de gemakkelijkheid, waarmede hij, als een groot kunstenaar, een kunstwerk heeft *zamengesteld*, 't welk een bekrompener vernuft oneindige moeite zou gekost hebben. Wat hier ook van zij; hij is, naar ons inzien, in den door hem gekozen' vorm van behandeling allergelukkigst geslaagd, en heeft daardoor zijne keus, zoo mogelijk, nog beter, dan door zijne opgegevene gronden, geregtvaardigd.

Hij doet EUPHRATES, den Wijsgeer, uit de ballingschap, waarin hij, onder de regering van DOMITIAAN, met zoo vele andere geleerden gezonden was, in *Italie* terug keeren en zich naar het *Toscaansche* Landgoed van PLINIUS, zijnen vriend, spoeden, *kort nadat deze overleden is*. EUPHRATES vindt *dus alles in droefheid*, bijzonder CALPURNIA, de beminnelijke echtgenoote van den deugdzamen PLINIUS. Gelijk nu dit eerste tooneel ons reeds de gunstigste gevoelens omtrent den overledenen inboezemt, zoo worden wij daarin vervolgens hoe langer hoe meer versterkt, wanneer in onderscheidene gesprekken tusschen EUPHRATES en drie andere vrienden van PLINIUS, namelijk ROMANUS, den Blijspeldichter, aan wien vele brieven van PLINIUS gerigt zijn, QUINCTILIANUS, den Redenaar en oordeelkundigen kunstregter, den leermeester van PLINIUS, en eindelijk TACITUS, den uitmuntenden Geschiedschrijver, PLINIUS ons wordt geschetst in alle mogelijke betrekkingen, waarin hij kan beschouwd worden, en in die alle blijkt, onze achting, liefde en bewondering bijna onbepaald te verdienen. De aanleiding tot de gesprekken, en derzelver gang is zoo natuurlijk en ongezocht, dat wij, in aanmerking nemende, dat de stoffe daartoe vooraf voorhanden en als gegeven was, en dus derzelver verwerking noodzakelijk en

streng

ſtreng doelmatig geweest is, niet kunnen nalaten, dit Werk als kunstgewrocht een meesterſtuk te noemen.

De ſtoffe is, gelijk van zelf ſpreekt, meest uit de brieven van PLINIUS ontleend: echter hebben de meeste der andere, ons overgeblevene, *Latijnſche* Schrijvers daartoe het hunne geleverd. Zoo veel belezenheid en ware geleerdheid de Heer VAN HALL hierdoor aan den dag legt, even veel oordeel en ſmaak toont hij in de gepaste aanvoering en juiste aaneenſchakeling van de onderſcheidene bouwſtoffen, zoodat alles volkomen het voorkomen van een oorſpronkelijk geſchrift behoudt, behalve waar uitdrukkelijk in den tekst zelven de woorden van PLINIUS of anderen worden opgegeven. En met dat al zijn de vertalingen der aangehaalde plaatſen zeer getrouw, en de navolgingen van anderen zeer naauwkeurig ten aanzien der zaken. Ook de dichterlijke vertaling van plaatſen uit VIRGILIUS, HORATIUS, LUCANUS, JUVENALIS en anderen, hier en daar voorkomende, zijn zoodanig, als men die van den Heer VAN HALL verwachten kan en moet.

Wij zouden gaarne van een en ander eene proeve aan onze Lezers geven; doch wij laten dit na, zoo om onze Recenſie niet te uitvoerig te doen worden, als omdat wij hopen en verwachten, reeds genoegd gezegd te hebben, om alle Lezers van ſmaak en kunde tot de lezing van het Werk zelf uit te lokken. Wij durven hun verzekeren, dat zij het met de grootſte voldoening weder uit de handen zullen leggen.

Een aantal *Vignetten*, door onzen beroemden VINKELES gegraveerd, en tot onderſcheidene tooneelen, die hier geſchetst worden, betrekkelijk, zet aan het Werk niet weinig ſieraad bij, 't welk buitendien zeer fraai van letterdruk is. Jammer maar, dat de ſtijl, taal en druk van dit uitmuntende Werk door eenige onnaauwkeurigheden en misſlagen worden ontluisterd. Wij hebben daarvan, bij het doorlezen, nog breeder lijst aangeteekend, dan achter het Werk zelf te vinden is: doch wij zullen ze terughouden, omdat wij reeds uitvoerig genoeg zijn geweest.

De Adel. Te Amsterdam, *bij* W. Bolt *en* P. P. Bertram en Comp. 1809. *In gr. 8vo.* 50 *Bl.*

„ Onder alle de menschelijke instellingen, welke in den „ Staat plaats grijpen, is er welligt geene, over „ welke meer getwist is, dan de adelstand; sommigen „ hebben dien stand gehouden voor zeer nuttig, ja „ noodzakelijk, anderen voor overtollig, ja schadelijk.

„ Onder de eersten zijn er, welken het nuttige en „ noodzakelijke mogelijk te verre uitstrekken, onder „ de laatsten, welken, om het mistruik, de *zaak zelve* afkeuren.

„ Een juist midden te kiezen, schijnt ons, zoo als „ in alle zaken, ook hier het raadzaamst."

Met deze woorden begint de ongenoemde, doch zijner zake doorkundige Schrijver zijne zeer gematigd gestelde Verhandeling, welke vele blijken van naauwkeurig onderzoek, gezond verstand en bezadigd oordeel aankondigt. Des Schrijvers plan is, eerst den oorsprong des adelstands na te gaan, en dien stand zelven in deszelfs hoedanigheden te beschouwen; en vervolgens te onderzoeken, in hoe verre de *adelstand*, in sommige staatsregelingen, al of niet *noodzakelijk zij*. De Schrijver vangt aan met de aanmerking, hoe er reeds van de vroegste tijden onderscheid tusschen mensch en mensch bestaan heeft, als een gevolg dier ongelijkheid, welke uit de meerdere vlijt, de meerdere verstandelijke vermogens, uit de meerdere sterkte bij den eenen mensch dan bij den anderen, noodwendig moest geboren worden. Dit met voorbeelden, van de *Israëliten* en andere Oostersche Volken, en van de *Romeinen* ontleend, bevestigd hebbende, bepaalt hij zich bij die soort van adeldom, welke sedert omtrent duizend jaren is bekend geweest. Den *adel* verdeelt onze Schrijver in drie soorten: in die, welke voortspruit uit de afstamming van eenigen Vorst, of welker begin zich in den nacht der tijden verliest; voorts in die, van welke men, hoe oud ze zij, het begin kan opsporen; en eindelijk in die, welke haar begin neemt in den persoon, welke zich daarop beroept. Onder de eerste soort worden genoemd, hier te lande, de BREDERODES, EGMONDEN, WASSENAAREN, en anderen; onder de

de tweede het geslacht van EVERSDIJK; onder de derde DE RUITER, TROMP, en een reeks van andere Nederlandsche helden. Voorts worden deze drie soorten verdeeld in *hoogen* en in *minderen* adel. Onder den *hoogen adel* worden gerekend te behooren alle Keizers, Koningen, Vorsten en souvereine Heeren, Prinsen, Hertogen, Paltzgraven, Landgraven, Markgraven, Graven, Burggraven, Baronnen, Baanderheeren, en de Ridders der hooge, en de grootkruisen der mindere Ridderorden. De *mindere adel* bestaat uit de riddermatige geslachten, en uit de schildknapen, of knapen, ook wel jonkers, of eenvoudig edelen genoemd. Van de meesten dier onderscheidene benamingen wordt hier de oorsprong en de beteekenis aangewezen. Behalve de gemelden is er nog bekend de *adel van den tabbaard*, die verkregen wordt door posten van magistratuur en hooge ambten, gedurende drie generatien bezeten; welke adel dus hier te lande, onder andere te *Amsterdam*, aan de geslachten van BICKER, DE GRAAF, HOOFT, VAN DE POLL, HASSELAAR, SIX, GRAAFLAND en anderen, moet worden toegekend. Voorts eenige aanmerkingen gemaakt hebbende op de titulaturen van *heer*, *edele heer*, *vrouwe* of *mevrouwe*, *freule* en anderen, en aangewezen, waardoor de adeldom verloren worde, onderzoekt onze Schrijver, of de edellieden, behoudens hunnen adel, koophandel in het groot mogen drijven; hetwelk toestemmende, door voorbeelden gestaafd, beantwoord wordt. Dit alles hebbende afgehandeld, treedt de kundige Schrijver in een onderzoek omtrent de nuttigheid, indien niet noodzakelijkheid, van den adeldom. Wij kunnen ons niet wederhouden, het volgende met des Schrijvers eigen woorden over te nemen: ,, De ,, adeldom is in den staat allernuttigst, zoo niet nood- ,, zakelijk; indien allen gelijk waren, zouden er geene ,, spoorslagen, geene beweegredenen ter wereld zijn, ,, voor den mensch in het algemeen, tot groote en nut- ,, te, doch gevaarvolle en op geen zelfbelang gegron- ,, de daden; de vorsten zouden steeds hunne toe- ,, vlugt moeten nemen tot geld en goederen, om groote ,, daden te beloonen; voorwaar een moeijelijk middel, ,, vooral in tijden van algemeenen nood.

,, Zij, die den adeldom hebben verkregen, of van ,, hunne voorouders afleiden, zullen noodwendig, ,, hierdoor, meer gehecht zijn aan hun Vaderland,

„ waar, en waar alleen, zij de voordeelen des adeldoms, in den uitgestrektsten zin, kunnen genieten; „ en wat volgt daar anders uit dan: dat zij, even „ om die zelfde reden, zullen trachten, hetzelve te „ doen bloeijen en in stand te houden, en tot dat einde „ ten sterkste medewerken, om hetzelve, in tijden van „ nood, te verdedigen?

„ Dit hebben ook (zoo gaat de Schrijver voort) onze „ wijze voorvaderen begrepen. Zij hebben niet, even „ als de beeldstormers van 1795, alles verwoest; neen, „ zij hebben de vergadering der ridders en edelen, „ als bestaande uit gegoede en dus bij de welvaart „ van den staat zeer veel belang hebbende *lieden*, laten bestaan."

En verder: „ Wij zijn niet dwaas genoeg van te „ ontkennen, dat er bij den adel veel misbruik en het „ plegen van geweld heeft plaats gehad; dat er vele „ dwazen, slechten en booswichten onder de edelen geweest zijn, en nog zullen zijn.

„ Dan, wij zijn van gevoelen, dat dit alles de nuttigheid van den adelstand niet wegneemt, of denzelven verachtelijk maakt; immers behoort men eene „ zaak, om de misbruiken, niet af te keuren. — *Zij*, „ *die zich de daden en de deugd hunner voorouders* „ *herinneren, om zich dezelven waardig te maken*; „ *zij, die hunne schatten aanwenden tot den bloei en* „ *instandhouding van hun vaderland, tot ondersteuning van behoeftige en nuttige gestichten; dezen mogen zich vrijelijk op hunnen adel, op hunne schatten beroemen; zij doen dezelven eer aan."* — Tot besluit laat onze kundige Schrijver iets volgen over de *Geslachtreken* en over de *Wapenkunde*. Van wege de verdienste van dit Werkje, de onpartijdigheid en gematigdheid, waarmede het geschreven is, en om nog andere redenen, zullen wij voor de uitvoerigheid van ons verslag geene verschooning vragen.

Af-

Afgeluisterd Gesprek, gehouden door vier Vrouwen, gedurende een kort verblijf aan de Rivier Garigliano, in Italie, over de hoogstmogelijke Aardsche Gelukzaligheid. Waar achter is gevoegd eene Levensgeschiedenis van deze Vrouwen. Door F. W. B. VAN RAMDOHR. *Te Amsterdam, bij* H. Gartman. 1808. *In klein 8vo. Behalve de Voorrede, 227 bladz.*

Volgens hetgeen ons de Vertaler (het oorspronkelijke is in het Hoogduitsch geschreven, schoon zulks op den titel niet vermeld wordt) in zijne Voorrede mededeelt, heeft een opstel van HUME, hetwelk de vier Wijsgeeren ten titel voert, tot het Werkje, dat wij thans aankondigen, aanleiding gegeven. HUME ontwikkelt in zijn geschrift de stelsels van den *Epicurist*, *Platonist*, *Stoicyn* en *Scepticist* over de gelukzaligheid, op eene wijze, welke den Heere VAN RAMDOHR niet voldeed, en dit had hem op het denkbeeld gebragt, om vier vrouwelijke stelsels over gelukzaligheid te schrijven.

Het gevoelen des Schrijvers is, dat er geene *algemeene* leer van gelukzaligheid *voor deze wereld* bestaat. Hetgene het hoogste goed voor den eenen is, kan het volstrektelijk niet zijn voor een' anderen, en wanneer al twee menschen in dezelfde zaak hun hoogste goed stelden, zou toch elk hetzelve naar zijn eigen karakter en zijne bijzondere omstandigheden wijzigen. Hij gelooft, dat het systema der opgenoemde Wijsgeeren, over het hoogste goed, hoofdzakelijk in de oorspronkelijke neigingen en vermogens van deszelfs aanhangers, in derzelver vorming en uitwendige betrekkingen gelegen zij; dat die stelsels, naar gelang der omstandigheden, waar of valsch zijn, en van daar geene algemeene verpligting kunnen te weeg brengen.

Dit nu heeft de Autheur willen aantoonen. Te dien einde stelt hij vier Vrouwen voor, welke, naar zijne meening, te gelijk de vier heerschende neigingen van hare Sekse vertegenwoordigen, namelijk: *drift naar zinnelijk genot en onderhoudende verstrooijing; neiging tot aandoenlijke dweepzucht; heerschzucht*, en *smaak voor zoodanige genoegens, welke alleen door een hart vol ware liefde gevormd worden, en welke hetzelve in staat is te genieten.*

Wij zullen eerst den vorm en inhoud van dit Werkje nader doen kennen, en dan onze gedachten over de zedelijke waardij van hetzelve kortelijk zeggen.

De vorm is inderdaad fraai en bevallig. De voorstellingen, in een romanesk gewaad getooid, zijn overal aangenaam en onderhoudend, hier en daar zwierig en poëtisch; en de stijl is altijd beschaafd, dikwijls schilderachtig, somtijds wegslepend.

De Schrijver komt, bij gelegenheid eener reis van Napels naar *Rome*, aan de *Garigliano*. Het hooge water in de rivier belet hem den overtogt, en hij is genoodzaakt, gedurende eenige dagen in eene ellendige herberg de ebbe af te wachten.

Nadat de Reiziger zich in het gezelschap van een' Russischen Prins en Franschen Abt, wier gesprekken en wijze van denken op eene luimige manier worden voorgesteld, eenigen tijd verveeld had, en nadat deze Heeren uit de herberg vertrokken waren, wordt zijne aandacht bepaald tot een gezelschap van Dames, hetwelk naast zijn vertrek eene kamer werd aangewezen, slechts door een houten beschot van hem afgescheiden. De Schrijver kon duidelijk verstaan, wat deze Dames met elkanderen spraken. Wat zoude hij doen? *Luisteren*, of door eenig gedruisch de nabijheid van eenen *ongeroepenen* toehoorder te kennen geven? Er ontstond een strijd tusschen 's Reizigers beter en slechter *ik*. De nieuwsgierigheid spoorde hem aan tot het eerste, de bescheidenheid ried tot het laatste...., doch de nieuwsgierigheid behaalde de overwinning.

De Dames geraken in verschil over het hoogste goed. Eene van haar merkt aan, dat het geene onverschillige zaak zij, te weten, wie van haar het hoogste goed op de zekerste wijze najaagt, en men komt overeen, dat na den maaltijd de eene na de andere hare meening zoude zeggen, en dezelve met grondige bewijzen staven. Het lot regelt den rang der spreekbeurten.

De Reiziger leert de stemmen der Dames onderscheiden. Zij zijn vier in getal: *Allegrina*, *Fantastica*, *Altieri* en *Cordelia*.

Allegrina heeft de eerste spreekbeurt. Deze, de eerst opgegevene hoofdneiging zullende vertegenwoordigen, verdedigt het zinnelijk genot en de ijdelheid. Zij staat in twijfel, wat het volkomenst en wezenlijkst genot oplevert: het oogenblik, waarin de Vrouw voor de eerstemaal door den Man, welken zij haar hart geschonken heeft, omhelsd wordt, of *dat*, waarin zij, als Meisje, voor de eerstemaal in de groote wereld verschijnt, en door haren opschik, door hare bekwaamheden en schoonheid de bewondering, de afgunst en de begeerte van beide kunnen opwekt. De eerste kus eens geliefden, de eerste openlijke hulde — dit is een waarlijk zalig genot.

Dan — al spoedig vertoont zich de groote vijandin van het geluk; de *verveling*. De *rede* treedt tegen haar in het strijdperk. In de gedaante van matigheid en goeden smaak leert zij, de bekoringen der liefde en van het verlangen, om algemeen te behagen, verfijnen, en daardoor het genot van beide verlengen. Zij predikt den grondregel: *onthoud u, om beter te genieten!*

Allegrina geeft voorts eene schets van haar leven (zij is danseresse van de Opera te *Parijs*) en toont, hoe zij in alles

het

het zinnelijk genot en de ijdelheid najaagt en weet te genieten.

Nu houdt de aandoenlijke dweepster *Fantastica* eene lofrede op de Inbeelding en zoodanig een leven, als het afschijnsel is harer toekomende zaligheid. Eene zoete werkeloosheid, een aangenaam droomen, een vrolijk hopen, versterkt door enkele bespiegelingen der toekomst, dit maakt de hoofdsom harer aardsche gelukzaligheid uit. Zij spreekt vervolgens van de genoegens, die zij geniet als schilderesse en dichteresse; van het zalige der liefde, van eenen geestelijken aard, en dweept, als gevoelige dichteresse, op den hoogsten toon der fantasie, van de zaligheid der losmaking van den geest uit de banden der zinnelijkheid, welke zij slechts eenmaal ondervonden heeft.

Doch zien wij, wat de heerschzuchtige *Altieri* voor het hoogste aardsche geluk houdt. Zij heeft een' vreemden naam aangenomen, en doet zich voor, als de vriendin en vertrouwde van eenen Vorst, welke door eene omwenteling, die grootendeels haar werk was, op den troon is geplaatst. De deelneming in eene zamenzwering schenkt haar het hoogste genot. Het intriguen-spel is hare zaligheid. Ongemerkt beheerscht zij den Vorst. Het Land wordt door haren invloed bestuurd. Zij behartigt het welzijn der burgers, en werkt door haar voorbeeld en aanzien meer onmiddellijk op de zeden der hoofdstad. Zij brengt huwelijken tot stand, bepaalt de loopbaan der aanzienlijke jeugd, is de voorstandster van alle openlijke weldadige inrigtingen, en beschermt de geleerden en kunstenaars. De liefde stelt zij op geringen prijs. In dezen tijd althans heeft zij, volgens haar gevoelen, alle hare edelheid verloren. De vriendschap heeft in hare oogen oneindig hooger waarde, en hetgeen zij over het genot der vriendschap voordraagt, is inderdaad schoon en belangrijk.

Eindelijk komt de beurt aan *Cordelia*. (Luistert aandachtig, schoone Lezeressen! want wij vertrouwen, dat Cordelia's taal den toon van uwe harten zal treffen.) Zij spreekt op eenen gevoeligen, zachten, roerenden toon over de genoegens van een godsdienstig huisselijk leven. Zij schildert met betooverende kleuren het geluk van hare familie, die tot eene vrome Gemeente behoort, welke in haar geloof omtrent de gewigtigste belangen der Menschheid in eenige stukken van den heerschenden Godsdienst in Europa verschilt en naar de eenige wet leeft: *Hebt elkanderen lief en God boven alles!* Zij weidt uit met vuur en geestdrift over de onderhouding van dezen grondregel; over hare Godsdienstoefeningen; over hare bezigheden — het bezorgen van hare huishouding, de opvoeding van hare kinderen, en de ondersteuning en oppassing van behoeftigen, zieken en zwakken in de Gemeente. Doch laat ons het bekoorlijk tafereel, dat zij van hare gelukzalig-

heid

heid ophangt, niet bederven door eene zwakke en onvolledige kopij. Het verdient in het oorspronkelijke en in zijn geheel beschouwd te worden. Wij kunnen ons echter niet wederhouden, om het slot van *Cordelia's* rede aan onze Lezers en Lezeresfen mede te deelen. Zie hier hetzelve.

„ Eindelijk onze kinderen! Een meisje en twee knaapjes! Ach! vergeef het de moeder, wanneer zij te veel waarde hecht aan hunne kinderlijke bekoorlijkheden, of aan hunnen nog niet ontwikkelden aanleg! Voor hoe veel genoegens der liefde staan zij ons borg. Hoe verkwikt ons de gedagte: „ Het zijn onze kinderen," hoe streelen ons de bewijzen hunner teedere liefde, hunne ongekunstelde vrolijkheid, hunne zorgelooze boerterijen, de genoegens, welke wij hun kunnen verschaffen; de langzamerhand zich' ontwikkelende vermogens, *en eindelijk*, hoe zalig zijn de uitzichten op hun toekomend geluk! *ô! Wanneer* ik zie, hoe dat schuldelooze, maar schrandere *meisje*, zoo nevens mij, haren kleinen vrouwelijken arbeid met ijver volvoert, de oudste zoon tegen over mij, al leerende, zich tot zijnen toekomstigen staat voorbereidt, en het jongste knaapje, een lief blondkopje, op mijnen schoot zittende, de poezelige armpjes om mijnen hals slingert, mijne goede moeder zich dan in haren armstoel oprigt, en mij met welgevallen toeknikt, mijn echtgenoot op mijn geroep zijne werktafel verlaat, en in stomme verrukking vertrouwelijk mijne hand drukt! — ô, dat mijne vreugdetranen en mijn dankbaar ten hemel gevestigd oog, dit tafereel voltooie!"

Wie zoude dit tafereel niet bekoren — niet roeren? Ook onze nieuwsgierige Reiziger wordt er zoodanig door getroffen, dat hij, zijnen toestand vergetende, onwillekeuriglijk uitroept: „ *o Cordelia! o Cordelia!*"

De luisteraar wordt ontdekt, bij de Dames gebragt, en, na gehoudene deliberatien, tot de straf verwezen, *om te moeten zeggen, welk stelsel van de vier, die hij had hooren voordragen, hij voor het beste hield.*

De Reiziger geraakt hierdoor niet weinig in verlegenheid; doch grijpt eindelijk moed, en redt zich, na een vrij uitvoerig gesprek met de Dames gehouden te hebben, met dit oordeel: *dat de bepaling eener aardsche gelukzaligheid, welke voor alle menschen geschikt is, iets onmogelijks zij, en dat elk moet streven naar datgene, wat met zijnen inwendigen aard meest overeenkomt en voor zijne uitwendige omstandigheden best berekend is.*

De Schrijver heeft hier bijgevoegd de geschiedenis van de opvoeding en het leven der vier Vrouwen. Ook deze geschiedenissen, die het grootste deel van het Werkje uitmaken, zijn onderhoudend geschreven, en overal ontdekt men den Man, die de wereld en het menschelijke hart kent. Onze aankondiging is reeds te uitvoerig geworden, om van deze geschiedenis-

missen een uittreksel te geven. Men begrijpt ligtelijk, dat het verhaal van den aanleg, de vorming en opvoeding der vier Dames over hare wijze van denken en gevoelen en naderhand gevestigden smaak veel lichts verspreidt en zeer belangrijk is. De geschiedenis van *Cordelia* nogtans heeft niet aan onze verwachting beantwoord. Vóór haar huwelijk is zij eene godsdienstige dweepster van de ergste soort, en haar aanleg en vorming strooken weinig met hare volgende gevoelens en denkwijze, zoo als zij die in het gezelschap der Dames aan den dag legt. Alle vier Vrouwen worden ongelukkig. Waarom moesten zij dat worden? Om gelegenheid te hebben, van te kunnen aantoonen, hoe zij zich in haar ongeluk hebben gedragen? Dan zouden wij liever gezien hebben, dat het ongeluk van de drie eerstgenoemde Dames zoo ware voorgesteld, dat het noodzakelijk uit hare gevoelens en levenswijze moest voortvloeijen, opdat hare geschiedenis tevens tot leering en waarschuwing voor andere had kunnen strekken. Doch nu zullen de *Allegrina's* b. v. zeggen: „ware onze voorgangster niet arm geworden, dan zou zij ook eenen gerusten en genoegelijken ouderdom gehad hebben, en hare armoede had zij geenszins aan zichzelve, maar aan het Schrikbewind van ROBESPIERRE te wijten."

En nu ons gevoelen over de zedelijke waarde van dit Werkje. Of de vier voorgestelde neigingen als hoofdneigingen van de schoone Sekse kunnen aangemerkt worden, willen wij thans niet onderzoeken. Er zou, onzes inziens, vrij wat tegen te zeggen zijn. Het zoude er voornamelijk op aankomen, wat men hier door *neigingen* te verstaan had, en of dezelve zich wel zoo laten bepalen en klassificeren. Doch zulk een onderzoek zou de grenzen eener gewone recensie te buiten gaan.

Dan — wij meenen, dat de leer van den Schrijver en zijn Roman, op die leer gegrond, eene onzedelijke strekking hebben, en hierover moeten wij een enkel woord zeggen.

Het gevoelen van den Heer VAN RAMDOHR is, dat er geene *algemeene* gelukzaligheidsleer bestaat, dat het hoogste goed *betrekkelijk* is en dus geene algemeene verpligting oplevert, — en dit gevoelen wordt hier op de Vrouwen toegepast. Iedere Vrouw leeft, derhalve, naar hare neigingen, die gewijzigd worden naar de omstandigheden, waarin zij geplaatst is; zij heeft geene verpligting, om een zeker algemeen geluk na te jagen: want er bestaat geen *algemeen* geluk. Deze leer is, naar het ons voorkomt, gevaarlijk en tevens valsch. Wat toch zoude de Vrouwen, die over het geheel tot zinnelijk genot overhellen en veelal daartoe eene oorspronkelijke neiging hebben, terughouden, om geene *Allegrina's* te worden? Men zegge niet: „de levenswijze en omstandigheden verschillen; zij hebben niet alle de schoonheid, de ligtzinnigheid en die *verfijnde* zinnelijkheid, welke *Allegrina* bezat."

Dit is ook niet noodig. Wanneer men eerst tot zoodanig eene wijze van leven overhelt, laten de omstandigheden zich er wel naar schikken. Men kan ook onderscheidene wijzigingen aannemen, en bij minder schoonheid en minder loosheid wordt men dikwijls nog ongelukkiger dan *Allegrina* was. Zoo aan Vrouwen de vrijheid wordt gegeven, om de neiging tot zinnelijk genot anders dan *op eene geoorloofde*, *op eene wettige wijze* te bevredigen, waar zullen dan vrouwelijk geluk, het huwelijk en de heiligste betrekkingen plaats hebben? en moet het ons niet ergeren, den Schrijver aan de vier Vrouwen te hooren betuigen: „ Zoo gij overeenkomstig uw karakter en uwe omstandigheden denkt en handelt, dan kan men geene uwer stellingen als valsch beschouwen"? Doch de leer van den Schrijver is ten eenemale valsch. Er bestaat wel degelijk een algemeen geluk voor alle Vrouwen. Het is gelegen in de beantwoording aan hare bestemming. Deze bestemming nu is algemeen — voor alle Vrouwen dezelfde, en kan geene andere zijn, dan de huisselijke kring. Daarin moet iedere Vrouw haar geluk zoeken, daarin kan zij het alléén vinden. Elke neiging, die haar tot iets anders voert, is een dwaallicht, dat zij niet vertrouwen mag. Zoo zij het volgt, geraakt zij op bijpaden, die ten verderve leiden. De Natuur heeft de Vrouw tot den huisselijken kring gevormd; de opvoeding moet er haar verder voor geschikt maken. Zij moet gade, huishoudster en moeder worden. Tot die betrekkingen roept haar de pligt — in die betrekkingen vindt zij het hoogste aardsche geluk. Het is eene schoone inrigting, dat pligt en geluk hier te zamen stemmen — één zijn. Wanneer de Vrouw haren pligt volbrengt, is zij gelukkig, en wanneer zij het geluk geniet, voldoet zij tevens aan haren pligt. Hetgene *Allegrina* najoeg, is geen geluk, — het is bloot zinnelijk vermaak. Het geluk, het wezenlijk hoogste goed der Vrouwen is bepaald, zeker, algemeen; het vermaak is onderscheiden, toevallig, betrekkelijk, en zie daar de dwaling van onzen Schrijver.

Eenigzins anders ingerigt, zou dit Werkje ook *zedelijk* voortreffelijk hebben kunnen zijn. Zoo *Allegrina*, *Fantastica* en *Alvieri* waren voorgesteld, als door opvoeding en omstandigheden van den weg des waren geluks afgeleid, het hoogste goed najagende, doch slechts vermaak vindende; zoo haar ongeluk met levendige kleuren geteekend en tevens aangetoond ware, dat dat ongeluk uit het botvieren aan hare verkeerde neigingen was ontstaan en noodwendig daaruit *moest* ontstaan; zoo het karakter van *Cordelia* eenigzins anders geschetst ware, ontdaan van die ellendige godsdienstige dweeperij, en zij dan, in tegenstelling van de drie andere, duurzaam gelukkig gebleven — gelukkig gestorven ware, — dan zou het boekje eene heerlijke zedelijke strekking hebben gehad, en dan zouden wij het met volle ruimte ter lezing hebben kunnen

aan-

aanprijzen. Maar te zeggen: „ er bestaat geen algemeen geluk; elk moet leven naar zijne zoogenaamde hoofdneiging, lust en driften gehoorzamen, en elk is gelukkig, die naar zijn karakter en zijne omstandigheden handelt," — dit is eene leer, die, wierd zij eenmaal aangenomen, alle aardsche gelukzaligheid zoude verwoesten.

De Vertaler vraagt verschooning voor de feilen, welke in deze zijne eerste proeve van overzetting uit de Hoogduitsche taal mogten gevonden worden. Over het geheel moeten wij erkennen, dat deze eerste proeve zeer wel is uitgevallen. Hier en daar hebben wij echter iets stootends aangetroffen. De uitdrukking: „ zij stak hem een hart onder den riem," zal wel door overhaasting aldus gesteld zijn, of onder de drukfouten behooren. Daaronder kunnen echter niet worden gerekend onderscheidene slordigheden in taal en spelling. *Trots* voor *trotsch*, *kon* voor *kende*, *trachte* voor *trachtte*, *zogtten* voor *zochten*, overal *als* voor *dan*, en *zij vernederD zich*, *hij veranderD*, *bekoorD*, *behoorD*, *vondT*, *Mogenheden*; *belangens* voor *MogenDheden* en *belangen* enz. enz. — dit zijn feilen, die niet kunnen verschoond worden.

Gedichten van W. E. DE PERPONCHER. *Tweede Uitgave. Herzien, besnoeid en vermeerderd. Te Utrecht, bij* J. van Schoonhoven. 1808. *Voor rekening van den Autheur gedrukt. In gr. 8vo.* 328 *Bl.*

Eenige MENGELINGEN van onderscheidenen nuttigen inhoud; het eerste, *Proeve over 's menschen bestemming*, is een vrij uitvoerig stuk, en onder een ander, *Zedelessen* getiteld, trok eene *Grondbelijdenis der Evangelieleer* in zes artikelen, in eene aanteekening, onze aandacht; — voorts DE ZEEUWSCHE GRAANBOUW, in drie Zangen, hebbende *De Braake*, *Het Koolzaad* en *De Tarw* ten opschrift, met zeer uitvoerige, deels ophelderende, deels leerzame aanmerkingen verrijkt; — hierop PALEMON, DUINGEDICHT, mede in drie Zangen, en gevolgd van aanmerkingen; — eindelijk *Vertalingen* en *Navolgingen*, waaronder het keurig gedicht van den beroemden HALLER, *De Alpen*, almede vergezeld van aanteekeningen, grootendeels dezelfde als in het oorspronkelijke: — ziet daar 't geen de Heer DE PERPONCHER ons in dezen bundel aanbiedt.

De geest van vlijt en opmerking, het godsdienstig gevoel, de zucht om nut te doen, en het dichtkundig talent van den edelen DE PERPONCHER, zijn onzen Landgenooten reeds genoegzaam bekend. Slechts enkele stukjes zijn in gebonden maat; meest alle rijmeloos. Hoezeer wij voor ons grooter be-

beminnaars zijn van de eerste dan van de laatste soort van poëzij, vonden wij alomme schildering en leven. Zie hier eene kleine proeve, genomen uit het dichtstukje: *De Verleiding*.

Hoe zachtjes moet het fluitje speelen,
Wanneer men 't vinkje lokt in 't net!
Hoe weet men 't moedig ros te streelen,
Wanneer men 't voor den wagen zet!
Maar 't vinkje, gevangen,
Wordt dood gedrukt;
En 't paard, bij de stangen,
In 't tuig gerukt.

Zoo vleijen ons ook die Sirenen,
Het driften-heir, dat ons misleidt,
Terwijl zij stem met stem vereenen,
En beurtlings elk ons vriendlijk vrijt!
Maar laat ge u vervoeren
Dan zie slechts om!
Harpijen beloeren
U van rondom!

Hoe lieflijk zwelt de blanke boezem!
Hoe strenglen de armen zich in een!
Wat aêmt de mond al lente-bloesem!
Hoe smelt het oog van wellust heen!
Maar zijt ge eens gekluisterd,
Uw kracht verdwijnt,
Uw Geest wordt verduisterd,
De *Mensch* verkwijnt!

Zoo weet de drift zich te vermommen,
Bij 't net, arglistig uitgespreid;
Ja doet de wijsheid zelv' verstommen,
Daar 't alles ons met vreugde vleit.
Maar zijt ge eens gevallen,
Dan knelt het juk;
Dan storten ze u allen
In druk op druk!

De Opdragt van den *Palemon* moge tot eene andere proeve verstrekken, ten blijke tevens, hoe weinig aanspraak de Dichter in dezen zelf maken wil op uitbundigen lof.

Blijft elke Vogel niet
In dat gewest des dampkrings,
't Welk strookt met zijne kracht?
En tracht hij ooit naar hooger?

De Grasmusch zweeft om laag,
Of huppelt langs de beemden,
En stort haar veld-gekweel
Van tusschen madelieven,
Viooltje en boterbloem;
De toppen van 't geboomte
Beklimt de Nachtegaal;
De Leeuwrik stijgt nog hooger,
En nadert tot aan 't zwerk;
Daar boven klapwiekt de Adelaar,
En ziet op allen neêr. —
Men hoort toch ook de Grasmusch;
Ja hij, die 't veld bemint,
Beluistert hare klanken,
Hoe needrig ook, hoe zacht,
En looft, met haar, den Schepper.

Wij twijfelen geenszins, of deze Gedichten vinden ook hun publiek, aan 't welk zij leering en vermaak geven.

Noäch in zijne Lotgevallen en Karakter beschouwd, in eene Verhandeling, voorgelezen bij het eerste Departement der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen, *te Amsterdam, op den 17den van Grasmaand* 1809. Door FRANCISCUS FOCK, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1809. *In gr. 8vo. 34 Bl.*

De vroegere vooroordeelen tegen de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* houden grootendeels op, en wij kunnen des niet zien, welke noodzake een Hervormd Leeraar hebben kan, voor een van derzelver Departementen eene soort van Predikatie te houden, veel min dezelve uit te geven in druk. De watersnood van den vorigen winter herinnerde den Eerw. FOCK, voor 25 jaren ooggetuige en deelgenoot van soortgelijke ramp, aan den man, die de grootste van alle overstroomingen heeft bijgewoond; hij hield des op NOÄCH eene Christelijke Lofrede, gevolgd van stichtelijke toepasselijke aanmerkingen en opwekkingen, voor den Christelijken leerstoel niet ongeschikt, en die Amstels Kerkgemeente, al staat er dan ook *voorgelezen* enz. *bij 't Nut van 't Algemeen* op den titel, zeer wel bij de verzameling van een groot aantal Leerredenen van hare vroegere en latere Predikanten voegen kan. Nieuws of bijzonders vonden wij er juist niet in; de verdediging van NOÄCH, (hij kende den wijn niet, en Kanaän had welligt aan CHAM 't eerst den beschonkenen aangewezen; ook is de vloek profetie) waardoor NOÄCH nagenoeg geheel onberis-

rispelijk wordt, is dit toch voorzeker niet, ofschoon wij twijfelen of dezelve ook nu wel algemeenen bijval zal vinden. Wij hoorden den Leeraar FOCK altijd bijzonder als een welmeenend, hartelijk en godvruchtig Leeraar van het Christendom roemen, en werden in dit gevoelen door dit opstel volkomen bevestigd.

Leven en Bekeering van NEELTJE CIJFFERS. *Te Amsterdam*, *bij* W. Brave. *In gr. 8vo.* 17 *Bl.*

Wachter, wat is er van den nacht? Wachter, wat is er van den nacht? —— De Wachter zeide: De morgenstond is gekomen, en 't is nog nacht.

JESAIA XXI: 11, 12.

De Familie van Werning. Naar het Hoogduitsch van C. F. *Vrijheer* VAN BILDERBECK. *IIde Deel. Leeuwarden*, *bij* de Wed. J. P. de Boy. 1809. *In gr. 8vo.* 390 *Bl.*

Het vervolg en slot van een Roman, die voorzeker de liefhebbers van deze soort van geschriften boven andere behagen moest, en waaromtrent wij ons gunstig gevoelen bij de aankondiging van het eerste Deel reeds hebben uitgedrukt. Wij lazen dit tweede met geene mindere voldoening; de verschillende karakters zijn uitmemend wel volgehouden, en de afloop der geschiedenis, de gelukkige afloop voor ieder voorkomend persoon, die bijzonder belang inboezemde, geeft een wezenlijk genoegen, terwijl het geheel der zedelijkheid zeer voordeelig is. Het is niet noodzakelijk, dat wij den verderen loop der geschiedenis opgeven; genoeg is het, *Jenny* en haar vader komen wederom te voorschijn, en *Jenny* wordt eindelijk de echtgenoote van den edelen *Dannenberg*, zoodat onze gissing, dat zij reeds vroeger haar hart elders had weggeschonken, niet is bevestigd; maar die verbindtenis had andere beletselen, die echter gelukkig nog werden opgeruimd. De jonge *August* krijgt *Eveline*, evenwel na vele maar al te wel verdiende zorg en beproevingen, waardoor hij een geheel ander, beter mensch geworden was. De Lezer herinnert zich zijne vroegere liefde voor *Mina*; dit meisje, in het eerste Deel meer beklagenswaardig dan ondeugend nog, naderhand, helaas! de openlijk bekende maitres van den Vorst, had hem weder aangetrokken, en, gelijk zij hem in het onheil stortte, voltooide hij het hare. Bijna zou men *August*

de

de beminnelijke *Eveline* niet gunnen; maar er is zoo veel tot zijne verontschuldiging, en hij stond de zware beproeving op zulk eene wijze door, dat zelfs de beste Romandichter voor dat lieve meisje naauwelijks eenen beteren echtgenoot scheppen kan. Zoo als gezegd is, de geschiedenis loopt zeer gelukkig af, en, liever dan meer bijzonderheden aan te stippen, geven wij onze Lezers de klagt van den ouden *August* bij het lijk van zijnen broeder *Fritz*, dien wij uit het eerste Deel reeds kennen als een goed mensch, maar van zijne vroege jeugd af, tot zijnen grijzen ouderdom bijna toe, tusschen de schroef der etiquette van 't Hof gedraaid en verminkt.

„ Arme broeder! dus moest uwe ziel deze, in het aprilweder der vorstelijke genade uitgedorde *mumie* eerst afschudden, om eindelijk te ervaren wat het leven zij! Beklagenswaardig boompje, door de schaar der hoofsche staatkunde onmeêdoogend besnoeid en kort gehouden: geen takje mogt weliger uitspruiten, geen blaadje zich vrijer ontwikkelen, dan het u van wegen het Maarschalksambt vergund werd. Slechts geschorene, kort geschorene menschen en boomen worden daar, waar gij — *niet* geleefd hebt, bewonderd en bespot! Iedere vreugde — doch neen! — vreugde smaakte gij immers niet, — ieder genot werd u door de *etiquette* op eene gouden schaal met looden gewigten toegewogen — en gij achtet u reeds gelukkig genoeg, zoo slechts de verveling u niet drukte. — Armzalig beroep, betreurenswaardig lot! — De verachte, verbannen *Paria*, aan de oevers van den Ganges, geniet een rijker leven, dan zulk een vergulden afleider van het vorstelijk onweder. Wanneer hem slechts, bij zijn ontwaken, de zon aan den vrolijken hemel tegenstraalt, en moeder Natuur haren hoorn van overvloed voor hem uitschudt, is hij immers veel gelukkiger, veel vrijer, dan de angstvolle hoveling aan de vorstelijke tafel, wiens eetlust van den, dan verguizenden, dan weder begenadigenden blik zijner Doorluchtigheid afhangt! — *Rust zacht! voor u is het koude graf warmer, dan het levenlooze leven!* — In het land der vlinders bleeft gij — dank zij uw regtschapen hart! — altijd eene pop; doch ginds zult gij van nu af met onverganekelijke kleuren schitteren. — Dezen sleutel, die hier beneden slechts de pijnkamer des levens voor u open sloot, dezen gouden ongeluksleutel leg ik op uw graf! Moge de Almagtige Vergelder alle de zuchten, die hij u afperste, voor u in hemelsche vreugden veranderen!"

Beeld

Beeld eener volkomene Echtgenoote, geschetst naar het laatste Hoofddeel van de Spreuken Salomons. Eene Bijdrage voor de Schoone Kunne. Uit het Hoogduitsch, door Mr. Q. DE FLINES. *Te Amsterdam, bij* P. P. Bertram en Comp. 1809. *In kl. 8vo. 91 Bl.*

Het XXIIIste *Discours* en eenige volgende uit *Le Philosophe Chretien* van FORMEY. Waar wij dit boekje ook opsloegen, overal vonden wij *vertaling*, *niets dan vertaling*, en wij namen nog al eenigen tijd tot deze vergelijking. De Hoogduitsche Schrijver, „ zich te zwak bevindende om de schrar-„ derste Christenen en kenners van het menschelijk hart na te „ streven, kon echter de begeerte niet weerstaan om ook iets „ *op te stellen*," en stopte alzoo dit boekje het Hoogduitsch publiek, in 1784, als een *ipse fecit*, naar het schijnt, in de hand. Het werk van den Heer FORMEY is intusschen van eene te vroege dagteekening, — (de uitgave van 1752, en deze was reeds de tweede, ligt thans voor ons,) — daarenboven te algemeen bekend en geacht, dan dat wij ons geroepen zouden vinden, het nu nog aan onze beöordeeling te onderwerpen. Wij maken evenwel geene bedenking, den Heer Vertaler bij deze gelegenheid op te wekken, ten behoeve van zijne lieve en waardige Echtgenoote, Vrouwe MARGARETHA FREDERICA DE FLINES, *geb.* DABENIS, zijne boekverzameling met *Le Philosophe Chretien* te verrijken; verzekerende, dat er, behalve dit Beeld eener volkomene Echtgenoote, vrij wat in gevonden wordt, 't welk der lezing en overweging ook van eene Dame van zoodanige uitmuntende hoedanigheden, als ons de Opdragt haar kennen doet, altijd nog wel waardig is. Bij het herlezen van die Opdragt maken wij den Heer en Mr. DE FLINES over zijne Huisvrouw ons compliment! — dan, daar de aanteekeningen van onzen Landgenoot maar weinige zijn, en van zeer weinig belang, moeten wij onze Lezers berigten, dat men hier niets meer dan eene vertaling van eene vertaling vindt.

De Vriend der Kinderen, of een bundeltje Gedichten voor het opkomend Geslacht. Door D. ONDERWATER. *Met 6 gekleurde Plaatjes. Te Leyden, bij* P. H. Trap. *In 12mo. 68 Bl.*

Zes Plaatjes en twintig Gedichtjes, waarvan de laatste voor de eerste niet onderdoen, offchoon wij ook dezelve juist niet met die van onzen VAN ALPHEN gelijk stellen. Voor Kinderen van zes tot tien jaren houden wij toch dit boekje een aangenaam geschenk. De Voorrede is lief en hartelijk.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Over de Zonde, en de Verlossing van dezelve door Jezus Christus, opgedragen aan alle Hoogleeraren, Leeraren en Beminnaars van den Christelijken Godsdienst, door een Old-Ouderling der Hervormde Kerk.

Tweede Verslag.

De tweede Afdeeling behandelt *de verlossing door J. C.* Jezus maakt den mensch van de zonde en derzelver droevige gevolgen vrij. Maar, hier komt het op aan, *hoe* doet Jezus dit? Geene van Jezus verrigtingen doet dit op zichzelve, maar alle te zamen hebben bij zijne vrienden deze uitwerking. De Apostelen hechten die verlossing, nu eens aan Jezus *kruis*, dan aan zijne *opstanding*, elders aan zijne *voorbede*, enz. Wanneer zij het eene noemen, sluiten zij alzoo het andere niet uit, en wij moeten, zoo veel mogelijk, alles onder één gezigtspunt brengen. God, deugd en onsterfelijkheid moesten ons meer verhelderd worden, van wege den invloed der zinnelijkheid; dit deed Jezus door leer, leven, dood, en opstanding. 1 Petr. I: 3, 4. De eigenliefde is in lage eigenbaat ontaard; in Jezus leer wordt de liefde tot den naasten de grondslag van tegenwoordig en toekomend geluk; hij bragt die leer zelve in praktijk, en in hem werd zij door het loon aangeprezen. Overgegeven aan dierlijke zinnelijkheid, offerden de tijdgenooten van Jezus Godsdienst en geweten daaraan op; Jezus nam andere beginsels aan, en ging den weg van zelfverloochening; hij ligtte den Phariseërschen hoogmoed het masker af, schoon hij hunne wraak enz. voorzag. Jezus vorderde die zelfverloochening, en de eerste Christenen gevoelden den nadruk van zijn kruis. Zoo is Jezus de Gekruiste eene behoefte voor iederen tijd, en wij moeten door hem betere begrippen erlangen en een beter karakter; daartoe moeten wij gemeenschap houden met Jezus bloed, d. i. door aandenken en be-

peinzen zien op den overften leidsman, naar het dood ftreven, om lief noch leed ons buiten het fpoor laten brengen. De Schrijver beroept zich hier op Rom. V. wij zondigen in de gelijkheid der overtreding van Adam; het woord *niet* vs. 14 heeft in de oudfte handfchriften niet geftaan; *een beeld van het toekomende* zegt *een voorbeeld van zondigen voor zijne nakomelingen*. De uitdrukkingen H. VI. *der zonde geftorven*, *in zijn dood gedoopt*, *met hem ééne plante geworden in de gelijkvormigheid zijns doods*, enz. helderen elkanderen op, en beteekenen: door het Joden- en Heidendom te verlaten, zijn wij verpligt, naar Jezus voorbeeld, der zonde tegen te ftreven. In dien zelfden geest redeneert Paulus, 2 Cor. V: 9 enz. *zij zijn allen* zichzelven *geftorven*. Gal. I: 4. *Philipp*. III: 4. *regtvaardigheid door 't geloof in Chr*. beteekent *Evangelifche heiligheid*, zie vs. 12, vergel. Matt. V: 8, 10, 20. Want wie wordt ooit om eene toegerekende geregtigheid vervolgd? De Apostel kon de vervolgingen ontgaan, zoo hij de Pharizeërfche deugden, bij welke de mensch in den grond ondeugend bleef, had willen begunftigen; maar hij wilde niets toegeven, omdat het Christendom een nieuw fchepfel vereischt. 1 Petr. I: 18, 19. Zoo verlost Jezus van de zonde; zijne Apostelen vormden de menfchen door hunne redenering tot nieuwe fchepfelen, leerden de Joodfche goede werken als fchade en drek verwerpen, planteden hetzelfde gevoelen dat in Ch. J. was, prezen eene verhevener geregtigheid aan, die voor God beftaan kan, en voerden fteeds Jezus aan, om hem te bewegen tot denzelfden trap van zelfverloochening.

Jezus leert de zalige gevolgen der deugd; zijne vernedering in verband met zijne verhooging, een bewijs van Gods beloonende regtvaardigheid, is een voor den zinnelijken mensch zoo noodig beeld; de natuurlijke gevolgen toch zijn niet altijd en bij allen genoegzaam fterke drangredenen. In de Israëlitifche gefchiedenis vindt men ftellige zegeningen, maar in het algemeen volgt God dien regel niet in zijn beftuur; integendeel, de regtfchapene worftelt dikwijls met onheilen. Maar Jezus is een fterk fprekend leerzaam beeld. Hebr. XII: 2, 3. 2 Tim. II: 11, 15, 16. gefchikt om de zinnelijkheid te dooden, ijver te verwekken, voor traagheid enz. Coll. III: 12. In dezen zin moet men Jo. XII: 32 almede opvatten. Bij dit voorbeeld heeft de mensch vooral in tegenfpoed behoefte; dan is men minder voor redenering, meer voor

een

een ſchitterend voorbeeld vatbaar; dit is Jezus jegens God en den medemensch. 1 Petr. II. Over 't geheel was onze zedelijke verbetering het doel van Jezus vernedering. 1 Petr. IV. Tit. II: 14. Hebr. IX: 14. Eph. II: 10. V: 25, 26. Jezus wilde Godsdienst, zedelijkheid, en het maatſchappelijk leven onder alle volken verbeteren, en zijne leer, en leven, en ſterven was geſchikt ter bevordering van die liefde, welke den mensch deels aan 't beste Wezen meest gelijkvormig maakt, deels het maatſchappelijk geluk op de beste wijze bevordert; dit doel heeft Jezus bij velen bereikt; getuige 't gedrag der eerſte Christenen, de verbanning van veel onmenſchelijkheid overal, waar men zijne leer aannam; en voor de toekomst mogen wij veel nog hopen.

Jezus bevrijdt de genen, die in hem gelooven, van de zonden, waaraan zij overgegeven waren; alzoo vermindert hij van tijd tot tijd zoo veel mogelijk de gevolgen van die misdaden, en doet die eindelijk geheel ophouden. Uit dien hoofde de benamingen Profeet, Koning, rantſoen, herder, deur der ſchapen, enz. waarvan de eene de zaak uit dit, de andere uit een ander oogpunt beſchouwt, maar alle komen daar op neêr: hij bevrijdt de menſchen van de zonden, die hen in meer- of mindere mate ongelukkig maken, en brengt hen tot de tegenovergeſtelde deugden en derzelver gevolgen. Voor zoo ver die ſpreekwijzen op God betrekking hebben, zijn zij van menſchelijke dingen ontleend; men moet ze Godebetamelijk verſtaan. Bij de Regtvaardigmaking ſpannen wij thans geene menſchelijke vierſchaar meer in den Hemel; zoo moesten wij ook op genoemde uitdrukkingen geene leerſtukken bouwen; doen wij dat op die: „ dat Jezus, door met zijn eigen bloed eenmaal in het Hemelsch Heiligdom in te gaan, eene eeuwige verlosſing heeft te weeg gebragt," dan moesten wij er ook een hebben: *Jezus de deur der ſchapen; Jezus armoede onze rijkdom*, enz. Onze zonden worden bij geldſchulden, bij beleedigingen, bij iets, dat ons verontreinigt, bij eenen last, bij ſlavernij, vergeleken: — moet men daar vijf Hoofdſtukken van maken. Het bijzonder drukken van eene dezer figuurlijke uitdrukkingen veroorzaakt verwarring en verſchil; op der Apostelen voetſpoor, moeten wij alles tot één brengen.

Ten aanzien van de uitwerking der verlosſing beging men denzelfden misſlag. *Regtvaardigmaking* beteekent

vergeving van zonden; nu of dan beteekent het, wel waar, begenadigen, begunstigen, (daar het woord *regvaardig* en *regtvaardigheid*, van God gebezigd, dikwijls zijne goedheid uitdrukt) doch in de meeste plaatsen, waar het tegen *verdoemen* over staat, is vergeving van zonden de hoofdbedoeling. Wil men de regterlijke daad van 't Goddelijk gemoed jegens den zondaar beschrijven, dan trekt men de vergelijking met een menschelijk regter, en geldschulden, te ver. God kan zich de zaak niet anders voorstellen, dan zij is; den schuldigen niet onschuldig verklaren; en overdragt van zedelijke schuld of verdienste is een onding. — God behandelt den zondaar als eenen onschuldigen, of de gevolgen zijner overtredingen houden op, zoodra en *naar mate* hij zich door 't geloof in J. C. van zijne zonden bekeert. Alzoo vervalt de vraag, of vergeving van zonden wel mogelijk zij? De H. Schrijvers plaatsen bekeering, regtvaardigmaking en heiligmaking in het naauwst verband. Uit ijver tegen de Roomschgezinden heeft men alle denkbeelden van ingestorte regtvaardigheid en inwendige vernieuwing te zeer verbannen; gematigder Godgeleerden, b. v. GROTIUS, hebben dit reeds lang opgemerkt. Wanneer de H. Schrijvers de regtvaardigmaking doen voorkomen als eene daad van God omtrent den mensch, nemen zij, volgens hun taalgebruik, de oorzaak voor de uitwerking. God *veroordeelt*, beteekent, dat hij *straft*; hij *regtvaardigt*, d. i. hij *neemt de straf weg*. Door de regterlijke gedaante van menschelijke vierscharen maakt men de zaak duister. Een booswicht moet zich toch eerst verbeteren. Gesteld, God hield zijne misdaad als niet begaan, en plaatste Jezus deugden op zijne rekening, toch bleef hij rampzalig, bij God en menschen veracht; al naar mate hij zich betert, verandert dit. De eerste Christenen waren vóór hunne bekeering groote zondaren, maar de kracht der verlossing veroorzaakte eene groote verandering. 1 Cor. VI: 11.

De bekeering is niet gelegen in één punt, maar is eene gestadige verbetering; zoo is het ook met de regtvaardigmaking; wij hebben die dagelijks noodig, en moeten er dagelijks om bidden; 't kwaad der zonde is als een langzaam werkend vergif; de bekeering is geen toovermiddel. Bij de H. Schrift moet men acht geven op de kracht der leenspreuk. *God geeft den jonge raven voeder.* De H. Schrijvers leiden alles onmiddellijk van God af, om-

omdat God de gansche inrigting, zoo wel in de natuur als in de genade, gemaakt heeft; doch zij willen tevens aan de werking der middeloorzaken gedacht hebben. De Tollenaar ging geregtvaardigd henen, d. i. hij behaagde God; de Pharizeër niet. Zonden vergeven, en derzelver gevolgen wegnemen, is bij Jezus 't zelfde. Matth. IX. Jo. V: 14. De regtvaardigmaking wordt van het geloof afgeleid, maar 't welk de bekeering in zich sluit. Paulus en Jacobus hadden geen verschil. Oude Godgeleerden, ook de Heidelb. Catechismus, behandelen zeer verkeerd eerst de regtvaardigmaking en dan de bekeering. Jezus ontzegt de regtvaardigmaking aan de werken, namelijk *vasten*, *tienden geven* enz., *bedevaart*, *zelfkastijdingen*, enz. Zedelijke verbetering is de grond van de regtvaardigmaking. + Hand. XIII: 39. De inzettingen, die veelal ten koste der ware deugd werden waargenomen, konden niet regtvaardigen. De krachteloosheid der wet wordt nergens daarin gesteld, dat zij geen offer van oneindige waarde had, Rom. VIII: 3. maar door de zinnelijkheid van het vleesch (*eene andere wet in onze leden*, Rom. VII: 21, 23.) schrikte zij, niettegenstaande hare beloften en bedreigingen, niet genoegzaam van het kwade af. *God heeft de zonde in 't vleesch* (niet: strafwaardig gerekend, dit was reeds door de wet geschied, maar) *veroordeeld*, d. i. onderdrukt, verstoord, hare magt benomen. 2 Petr. II: 6. De wet des geestes des levens in Ch. J. had Paulus vrij gemaakt van de wet der zonde en des doods, d. i. 't Evangelie, 't welk de belofte heeft van een eeuwig leven, doet over de zinnelijke hartstogten zegepralen, en verlost van de heerschappij der zonde en des doods. Hebr. VII: 18, 19. vs. 11. zegt *volkomenheid zedelijke volmaaktheid*; verg. Matth. XIX: 21. De betere hoop en belofte, door Jezus leer en verhooging bevestigd, en zijn onschuldig grootmoedig lijden, gaven aan 't Evangelie eene kracht tot zedelijke volkomenheid, welke de wet niet had. Hebr. II: 10. V: 8, 9. Aan de zedelijke wet, als door allen overtreden, en daardoor slechts een spiegel der zonde, wordt Rom: III: 20, en aan de ceremonieele III: 28, 't vermogen tot regtvaardiging ontzegd, zie Gal. II: 16, verg. 19 en 20. 1 Jo. III: 7. „ die de regtvaardigheid *doet*, is regtvaardig gelijk Jezus," enz.

Door zijn bloed *geregtvaardigd* te worden, en zijn bloed *reinigt* van alle zonde, is 't zelfde. Rom. V: 9.

1 Jo. I: 7. *Om niet, uit genade*; de zending en het doen van Jezus hebben die uitwerking; wat hebben wij dus, dat wij niet ontvingen? God regtvaardigt den Goddeloozen. Rom. V: 4. verg. *de blinden zien*, Matth. XI: 5. Men moest zich in die plaatsen, waar van verlossing en regtvaardigmaking gesproken wordt, niet zoo angstig aan de letter binden, en meer herinneren aan die denkbeelden, welke de Apostelen elders duidelijk voordragen. b. v. Rom. VII: 1—4. Ephes. II: 15, 16. Coll. II: 14. Hoe heeft Jezus de wet aan 't kruis gedood? het handschrift der ceremonien er aangehecht? vijandschap tusschen Jood en Heiden vernietigd, en hen tot één ligchaam met God verzoend? Om *eenen reinen* Godsdienst voor allen daar te stellen, moest Jezus *den* Joodschen eerdienst afschaffen, de oorzaak van verwijdering en vijandschap; hij deed dit niet in zijn leven, onderhield dien zelf, gaf slechts nu en dan een wenk, Jo. IV: 21, 23, en was bijzonder streng tegen de handhavers der wet. Dit een en ander bragt hem aan het kruis; nu riep de Jood: gij afbreker van den tempel! De Hoogepriester met de wet of het handschrift hing dus niet aan het kruis; maar God wekte Jezus op, drukte dus het zegel op Jezus woord, en veroordeelde alzoo den Hoogepriester, verbrak het *handschrift*, enz. Jezus gaf toen dadelijk bevel om de *Heidenen te roepen* tot Gods Kerk; — daarom waren *Paulus en zijne medegeloovigen* niet meer gebonden aan de wet, als zijnde die met Christus gestorven; zij waren nu aan een anderen verloofd en verbonden, namelijk aan dien, die van den dooden was opgewekt, Rom. VII: 7, en die alzoo zijn gezag tot afschaffing van de wet had gewettigd. Dus ook was 't handschrift aan het kruis genageld, *Coll.* II: 14, 15; onmiddellijk toch daarop wordt gezegd, dat aan de Overheden en Magten, d. i. den Hoogepriester met zijnen Raad, als overwonnene vijanden, hunne grootheid was ontzegd. Door het kruis van Jezus zijn *Jood en* Heiden met God en onderling verzoend. Ephes. II: 15, 13, 18, 22. Duidelijk is nu Gal. IV. 4, 5 en soortgelijke plaatsen; de wet nu alzoo openbaar ingetrokken zijnde, hield de verpligting tot onderhoud van dezelve op, waartoe zij te voren op straf des doods verbonden waren; Jezus had zoo wel van den vloek der wet als van de wet zelve verlost, Gal. III: 13. En daar dat stelsel van plegtigheden waargenomen werd ten koste der deugd,

deugd, de Pharizeen doorgaans de flechtste waren, en dat stelsel de zonde zoo zeer begunstigde, wordt Jezus gezegd de zijnen van de zonde te verlossen. Ik ben door de wet der wet gestorven, Gal. II: 19, 20, zegt: toen de wet aan het kruis gedood werd, ben ik van haar ontslagen, om voor God te leven; en vond mijne zondige natuur in dat stelsel begunstiging, ook die is toen weggenomen, want ik ben met Christus gekruist, en nu leeft Christus in mij; ik geloof 't geen hij mij leert, ik wil en doe wat hij gebiedt.

Tot dus verre de Schrijver, (bij verkorting.) Hoezeer wij ver af zijn zijne gevoelens volstrekt nieuw te noemen, zoo verdienen dezelve voorzeker opmerking, en wij durven dezelve wel ter toetsing aanbevelen van ieder' Hervormden Leeraar, dien het om waarheid te doen is, en die door eene bescheidene en oordeelkundige voordragt van eenen andersdenkenden niet verbitterd wordt. Wij voor ons, die den Schrijver in het bijzonder voor eene en andere opheldering van dezen en genen tekst onzen dank betuigen, moeten echter den Broeder Old-Ouderling hier weder een paar bedenkingen maken. Bij die zoo volstrekte zedelijke noodzakelijkheid der zonde, uit hoofde der onvolkomenheid onzer natuur, die hij beredeneerd heeft, en zijn stellig verklaard gevoelen omtrent Gods voorwetenschap, op zijn plan of vroeger genomen besluit gegrond, twijfelen wij zeer aan de voldoende kracht der door hem gestelde verlossing; en wanneer wij even zeer prædestineerden, en de zonde even zeer *noodzakelijk* hielden uit hoofde onzer natuurlijke onvolkomenheid, zouden wij al ligt tot de gedachte vervallen van de noodzakelijkheid eener onmiddellijke Goddelijke werking, het scheppen van eenen nieuwen zin, als ter onzer verbetering een volstrekt vereischte: dit gevoelen, dat, niet zeer lang geleden, zoo als het in het bekende Werk van den Doct. en Zendeling VAN DER KEMP werd voorgedragen, vrij wat opzien maakte, is in ons oog consequenter; hoezeer wij wel ver af zijn van aan hetzelve onze toestemming te geven. Dan dit is onze bedoeling: in de eerste Afdeeling is de zonde uit hoofde onzer natuur zoo volstrekt noodzakelijk, lag in het bestek van den Schepper, de mensch *moest* wel, alhoewel vrijwillig, zondigen: maar in de tweede, daar de verlossing be-

handeld wordt, gaat alles zoo verstandig, zoo redelijk leer, voorbeeld, redenering — het is ons niet duidelijk, hoe eene *zoo noodzakelijke* zonde op die wijze weg komt. In de eerste Afdeeling (de waarheid daar gelaten) gaat alles zeer gemakkelijk en begrijpelijk; maar in de tweede voelen wij eene gaping: het bederf, zoo gesteld als de Schrijver doet, vereischt dan toch een niet enkel verstandig en redelijk, maar krachtiger middel. Wij rekenen het onze taak niet, den Schrijver te weêrleggen, en alle zijne uitleggingen te toetsen; de Lezer beproeve zijne woorden, en behoude het *goede*; 's mans uitleggingen en redenering zijn genoeg *bevattelijk*.

Eene andere bedenking hadden wij tegen de *kracht* van het voorbeeld van Jezus: — waarvoor houdt Hem de Schrijver? had Hij met ons die zelfde onvolkomene natuur? moet Hij dan ook zelf niet zondig geweest zijn? en gelden dan nopens Hem ook niet alle die zelfde redeneringen, waarmede de Ouderling betoogd heeft, dat de mensch volstrekt zondigen moet? — of had Jezus die natuur niet, dat zwakke en onvolkomene? beneemt dit dan zijn voorbeeld niet zeer veel van deszelfs invloed en kracht? — De Schrijver, wiens taak denkelijk nog niet geheel is afgewerkt, (hij spreekt toch ergens nog, dat uit de leer der *Hervormden in den grond een Driegodendom voortvloeit*,) zal ons misschien in het vervolg hieromtrent wel eenige opheldering geven, en wij zullen hem gaarne en onbevooroordeeld hooren. Hier had hij nu liefst de pen neêrgelegd, en hetgeen nu volgt, had, naar onze gedachte, voegzaam kunnen achterblijven; dan hij meende, dat men misschien rekenen zou, dat hij de zaak maar ten halve voldongen had; hij voegde er daarom eene derde Afdeeling bij, regelregt tegen het gevoelen der Hervormden gerigt, dat Jezus in de plaats der uitverkorene zondaren zij gestraft. Die in de plaatsstelling trekt men meer of minder ver; spreekt zelfs reeds (en dit belooft, zegt hij, veel voor de toekomst) van de verdienste van Jezus leer, voorbeeld en verhooging; betwijfelt de noodzakelijkheid der voldoening, nadat dezelve door C. VITRINGA niet van Gods regtvaardigheid, maar van Gods welbehagen, werd afgeleid; (wij meenen, dat CALVINUS dit reeds deed;) echter men beweert, dat God niet vergeeft, dan *met betrekking tot het lijden en den dood van zijnen Zoon*; en *dat Jezus*

dat

dat lijden en dien dood ondergaan hebbe, om voor de menschen vergeving van zonden te verwerven. De Schrijver wil dit toegeven; maar dat verband stelt hij middellijk: Jezus lijden, even als zijne leer, voorbeeld en verhooging, werkt tot onze zedelijke verbetering, en maakt ons daardoor vatbaar voor de ontheffing van de gevolgen der zonden. — Wij zouden het wel gevoeld hebben uit het vorige, al had de Schrijver dit niet nu nog afzonderlijk beredeneerd, het lijden als in een bijzonderen zin strafdragend houdt hij voor een menschelijk bijvoegsel, en het denkbeeld van Jezus als schuldbetaler voor Pharizeërschen zuurdesem in de Christelijke leer. Accommodatie naar Joodsche dwaling geldt bij hem niet; tot afschrik bij de aankondiging van kwijtschelding kan 't mede niet dienen; God behoefde noch voldoening, noch opheldering van zijne regtvaardigheid. — Jezus dood wordt een *offer* genoemd; maar offeranden waren slechts middelen om met de burgerlijke Maatschappij verzoend te worden; tot vergiffenis bij God behoorde een boetvardig hart bij het offer. Had David geloofd dat zij Jezus lijden afschaduwden, zoo had hij Ps. LI van den Messias, en niet van een gebroken en verslagen hart, gesproken. *Schaduw* zegt, dat, 't geen in 't O. V. zeer gebrekkig was, in 't N. V. volmaakter zou zijn. Wie kan uit Jo. III en VI. bewijzen, dat de Jood bij het manna of de koperen slang aan den Messias moest denken? er is in doel en strekking eenige gelijkheid, maar in 't wezen groot verschil. En, (hierin geven wij den Schrijver gaarne gelijk,) vinden wij 't denkbeeld van schuldbetaling niet in 't N. Verbond, dan zoeken wij het te vergeefs in het Oude. — Voorts is het dagelijksch offer van onze tegenvoetelingen in het Christendom, in zijn oog, consequenter, dan het gevoelen van eene bij voorraad uitgewischte, doch na vele eeuwen geboete schuld, voldoening en betaling van nog onbegane misdaden! — Dat de vergeving van Jezus dood wordt afgeleid, vindt in het boven aangevoerde voldoende reden; bij de vergelijking met een offer wordt niets uitgesloten van hetgeen van 's menschen zijde tot bekoming dier vergeving noodig was. Die vergeving wordt ook niet overal van Jezus dood afgeleid, Hand. V: 31. Rom. VIII: 34. Rom. V: 10. (NB. *ja dat meer is — veel meer*) 1 Cor. XV: 17. Rom. IV: 25. X: 10. Hebr. VII: 25. Het denkbeeld van Jezus *voorbede* redeneert men misschien te veel

wijsgeerig weg, 1 Jo. II: 1; maar waarom neemt men *offer*, *rantsoen*, *losprijs* zoo geheel eigenlijk? De Schrijver erkent, dat het gevoelen der Hervormde Godgeleerden redelijker geworden is; maar *voldoening door het dragen der straf* strijdt bij hem tegen *genadige kwijtschelding*. Gods regtvaardigheid begunstigt, volgens 't boven beredeneerde, die kwijtschelding. *Summum jus* zou hier *summa injustitia* zijn. Men moet 't geen geschieden *kan* niet verwarren met hetgeen geschieden *moet*. Matt. XX: 15. Zonden zijn geene eigenlijke beleedigingen, en God is geen menschelijk schuldeischer. Ontoegeeflijke straffende regtvaardigheid neemt de trappen bij de straffen weg, en de toerekening van Jezus verdiensten aan zoo velen. De Godheid kon niet lijden, en Jezus dood had zoo min eene oneindige waardij als zijn eten en drinken. Heeft de Godheid der Godheid voldaan? en zorgt men voor de regten van den tweeden persoon even zeer als voor die van den eersten? — *Leidt* men de noodzakelijkheid der straf van Gods vrijen wil af, bedreigingen zijn geene voorzeggingen, zij zijn altijd voorwaardelijk. 1 Cor. III: 17. Gal. V: 10. En bij zulk eene *in de plaatsstelling*, als men beweert, moest de wil van den Regter voor 't minst duidelijk zijn uitgedrukt; maar de Bijbel spreekt in eenen anderen toon over 't Joodsche wanbedrijf; *zij zullen evenwel mijn Zoon ontzien*. — Hand. II: 23. V: 30. IV: 25. VII: 51, 52. Dat lijden was naar Gods raad, d. i. God heeft het om wijze redenen toegelaten. Bij zulk eene strafoefening zouden de H. Schrijvers de werktuigen anders genoemd hebben, (zaag, bijl, geesel enz.) In Jozefs geval is het: God heeft mij herwaarts gezonden om een groot volk in 't leven te houden; maar hier zeggen de Apostelen: *Gij* hebt hem vermoord, maar *God* heeft hem opgewekt. Jezus zegt, dat zijn bloedvergieten is *tot vergeving*, niet *tot straf*, van de zonde; en de zending van Gods Zoon wordt overal als een bewijs van liefde, niet van regtvaardigheid, geroemd. Rom. I: 17. III: 25. beteekent regtvaardigheid de barmhartigheid en goedertierenheid Gods. De liefde van God in onze kwijtschelding moet ons voorbeeld zijn. Ephes. V: 32. Matt. VI: 11, 15. V: 44 enz. God betaalt het rantsoen, den prijs, maar ontvangt dien niet. 1 Cor. VI: 20. 1 Petr. I: 18. 2 Petr. I: 9. De oude Kerkvaders meenden, dat de prijs aan den Duivel betaald was. Op lee-

leenspreuken (*borg*, *middelaar des verbonds*) mag men geene leerstukken bouwen. Hoe die strafoefening voor 't zedelijk bestuur der wereld noodzakelijk zij, ziet de Schrijver niet door, en spreekt van 't schromelijk misbruik dezer leer. Het volgende willen wij afschrijven; het verdient in ons oog bijzondere opmerking: „ De liefde tot God, het edelste en sterkste beweegrad „ tot eene ware en bestendige godzaligheid, verflaauwt, naar mate de zondaar minder durft gelooven in Gods vrije genade, of zich Gods vergevende liefde voorstelt, als iets dat bezwaarlijk te verkrijgen is, of waarvan hij zich voor zichzelven bezwaarlijk kan vergewissen; vooral wanneer de leer van Gods bijzonder raadsbesluit hierbij wordt ter baan gebragt, en nog daarenboven geleerd, dat de zondaar van zijn aandeel aan Jezus, dat zijne individueele schulden door hem zijn betaald, niet kan vergewist worden, ten zij hij Evangelisch deugdzaam zij, en, aan den anderen kant, niet Evangelisch deugdzaam zijn kan, ten zij hij vooraf van zijn aandeel aan Gods genade verzekerd, en daarvoor dankbaar zij; welke knoop dan veelal zich verliest in een lijdelijk en werkeloos Christendom, 't geen van geene waarde is." Nu spreekt de Schrijver van sommige nieuweren, (SEILER enz.) die, schoon in eenige bijzonderheden verschillende, willen, dat Jezus lijden dient om voor te komen dat de leer van vergeving de losbandigheid niet begunstige; *God is barmhartig, maar teffens regtvaardig, blijkens den dood zijns Zoons.* De Schrijver houdt den dood van eenen onschuldigen hiertoe niet geschikt, en wil het *hoe* aangewezen hebben, *hoe* Jezus dood Gods regtvaardigheid opheldert. Dat verband tusschen Jezus lijden en onze vergeving is duister. Als wij Jezus lijden enz., naar onzen Schrijver, beschouwen als een middel ter bekeering en kwijtschelding, heeft men een duidelijk verband. Jezus lijden kan, op zichzelve beschouwd, nooit Gods regtvaardigheid prediken; het kan dit alleen, wanneer men het zoo beschouwt; maar de H. Schrijvers beschouwen het overal als een bewijs van Gods liefde. Nu oppert en weêrlegt de Schrijver nog eenige meer of min belangrijke bedenkingen: dat Jezus persoon te groot zou zijn voor zulk een oogmerk, — dat Mozes of Elias even zeer aan het plan had kunnen voldoen, — dat Jezus te kort op aarde was, — dat Jezus met gezag en aanzien, zonder lijden, hetzelfde had kunnen uitrigten, — dat hij

hij alzoo den martelaren, of wel Socrates, wordt gelijk gesteld. — Dan wij moesten niet verzuimen, met des Schrijvers eigene woorden, het verschil tusschen hem en de (tegenwoordige) voorstanders van het oude gevoelen op te geven. Het oude is: *God kon de zonde niet kwijtschelden zonder voldoening, moest die dus in eenen anderen straffen, opdat de menschen de heiligheid en regtvaardigheid Gods zouden erkennen: Jezus droeg die straf, en zij, die in hem gelooven*, erkennen *nu, dat hij dus Gods regtvaardigheid opluisterde; zij bekeeren zich nu, en betrachten de deugd uit dankbaarheid voor die verlossing van Jezus, die voor hun aan Gods regt voldeed.* Het zijne is dit: *Het lijden, sterven en weder opstaan van Jezus is een allergepast middel om de menschen te brengen tot geloof en bekeering, waarbij zij de heiligheid en regtvaardigheid Gods* erkennen, *en dan vergeving van zonden erlangen.* Wij twijfelen intusschen zeer, of zij, die van den Schrijver verschillen, dit verschil zoo weinig belangrijk zullen houden, dat de vereeniging aanstonds volge, en of niet menigeen den staat des geschils aanmerkelijk anders zou opgeven. De uitkomst zal dit leeren; de Broeder Old-Ouderling heeft nu den handschoen geworpen. Opzettelijk gaven wij den loop van des Schrijvers denkbeelden meer uitvoerig op, ter gemakkelijke herinnering voor onze Lezers, bij het aantal Tegenschriften, die wij te gemoet zien, en die wij wenschen dat in den geest van gematigdheid en liefde zullen zijn opgesteld. Wij wenschten wel, dat men niet twistede, waar de gevoelens verschillen; men schrijve dan naar zijn eigen gevoelen, en de vriend van waarheid toetse! Daarom vooral zagen wij ongaarne, dat dit Werkje zoo regtstreeks en met name de Hervormden aanvalt; en, dit kunnen wij niet ontveinzen, de *Narede* hindert ons; zij is aan de *Hoog- en zeer geleerde Heeren* onder de Hervormden gerigt, en hier en daar niet vrij van een weinig spots; het oud Hervormd stelsel komt daarin voor in zoodanige bewoordingen als misschien velen thans het niet gaarne zien voorgesteld; — men gebruikt andere woorden, verzacht het een en ander, — maar met pleisterwerk is het hier, zegt de Old-Ouderling, niet te verhelpen; — had men bij de Hervorming toegegeven, wat men moest, de Kerk zou in de Kerk hervormd zijn. — Het schijnt, de Schrijver wil de Formulieren weg, of naar zijne gevoelens veranderd hebben. Hij denkt, dit zal gemakkelijk gaan. Als de

de leeken in ſtaat geſteld worden tot onderzoek, zullen velen zich over hunne belijdenis ſchamen. Ten allen tijde geloofden de Christenen, wat hunne Leeraars wilden dat zij gelooven zouden. En blijft 't zoo als nu, dan worden de geleerdſte en verſtandigſte Leeraars genoodzaakt de rol van huichelaren te ſpelen. Men kan met alle de Formulieren de Uitlegkunde niet aan banden leggen. En 't ſchijnt, dat de Eerw. Broeder Old-Ouderling uitzigt heeft, dat het werk der beroeping van Predikanten, misſchien al binnen kort, minder zal afhangen van de Gemeenten, dan van hun, die godgeleerde kundigheden, oordeel en bekwaamheid weten te waarderen en te bevorderen, wanneer er met den alarmkreet van ketterij niets meer zal te verdienen vallen. *Pia desideria!* — Geheel deze Narede, en de herhaalde aanhaling vooral van eenen beroemden Godgeleerden onder de Hervormden, dien de Ouderling, en dat met regt, den Hollandſchen ERNESTI noemt, dien hij nu en dan tegenſpreekt en tevens uitlokt, houden wij, om niet meer te zeggen, onvoorzigtig. —— Maar genoeg! Intusſchen verblijden wij ons over de toenemende verdraagzaamheid in het Kerkgenootſchap der Hervormden: deze Broeder komt ons voor, uit dit zijn geſchrift, geenszins de man te zijn, die zijne gevoelens voor zich hield, en, daar wij in langen tijd van geene Kerkelijke ontzetting eens Ouderlings wegens onregtzinnigheid iets vernamen, zoo vertrouwen wij, dat men hem en zijne gevoelens met Christelijke liefde droeg, tot dat hij zijnen tijd had uitgediend; alhoewel wij twijfelen, of men hem, wordt zijn naam als Schrijver van dit boek bekend, wederom tot die eerwaardige bediening zal durven inkiezen; ofſchoon het moeijelijk wezen mogt, daartoe eenen even geleerden en ijverigen Broeder (*rari quippe boni!*) in die Gemeente te vinden.

Leerredenen van JACOB NIEUWENHUIS, *Leeraar der Ev. Luth. Gemeente te Utrecht, en Lid der Maatſchappijen van Wetenſchappen te Utrecht en te Rotterdam. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. *In gr. 8vo. 244 Bl.*

In het kort, maar zaakrijk en lezenswaardig Voorberigt zegt de Eerw. Schrijver: „ Vindt men in dit „ mijn

„ mijn werk eenige schoone plaatsen, deze of gene g
„ dachte gelukkig ontwikkeld en treffend voorgesteld,
„ het zal mij aangenaam zijn. Maakt de bevoegde be
„ oordeelaar, op eene bescheidene wijze, *als sprekende*
„ *tot eenen Leeraar van den Godsdienst*, *wiens gezag en*
„ *invloed op de Gemeente mede afhangen van de beoordee-*
„ *ling zijns werks door deskundigen*, mij op deze of ge-
„ ne gebreken, betrekkelijk den inhoud en de manier
„ van behandeling dezer Leerredenen, opmerkzaam; ik
„ zal zijne aanwijzing met dank aannemen, en, zoo
„ veel ik kan, mij ten nutte zoeken te maken." — Dit lezende, zouden wij waarlijk bijna schroomvallig geworden zijn, een werk van zoo kieschen aard ter hand te nemen. De invloed, zoo al niet het gezag van *eenen* Leeraar is belangrijk en teeder, en moet voorzeker een' ieder heilig zijn. Ongaarne, zeer ongaarne zouden wij dien, al ware het middellijk, te na willen treden.

Maar, hervatteden wij weldra, zou dit dan wel van eene onpartijdige en bescheidene beoordeeling het gevolg kunnen zijn? en zoo ja, ware het dan niet veeleer aan hem te wijten, die, vrijwillig buiten den kring zijner Gemeente tredende, zich der algemeene, stille en openlijke, beoordeeling bloot geeft? Is daarenboven de invloed van eenen Schrijver, eenen Schrijver vooral over Godsdienstige onderwerpen, en wel van Leerredenen, op het Publiek, 't welk hij daardoor als 't ware tot zijne Gemeente maakt, — is die invloed, zeggen wij, dan minder kiesch en belangrijk? Maar kan en mag hier eenig ander gezag plaats hebben, dan dat der waarheid zelve? en kan en moet men van een' zoodanigen niet vorderen, ja verwachten, dat hij nu zijnen eigen persoon vergete, en bedenke, dat, in eene openlijke beoordeeling, men niet *tot*, maar *over* hem, of liever over zijn werk, en *tot het Publiek* spreke?

Dit tot onze eigene gerustfelling, en geenszins ter inleiding tot eenig ongunstig oordeel. In de daad, de Schrijver had zichzelven en ons die moeite kunnen sparen. Zijn werk zelve moest ons van 's mans bekwaamheden, ook als Redenaar, gunstige, ja hooge denkbeelden inboezemen; al ware het, dat wij op inhoud of manier van behandeling dezer Leerredenen eenige aanmerking meenden te hebben. Niet alleen toch vonden wij in hetzelve, ja in elke Leerrede, menige schoone plaats, menige belangrijke, zelfs nieuwe, gedachte gelukkig ont-

ontwikkeld en treffend voorgesteld; maar, wat meer is, het geheel komt ons voor een in zijne soort nieuw verschijnsel en eene belangrijke bijdrage te zijn tot de predikwijze in ons Vaderland. Daarom ook meenen wij het een weinig naauwkeuriger te moeten karakteriseren; alzoo wij het voor het hoofddoel van openlijke beoordeeling, en dus ook van dit Maandwerk, houden, dat men elk voortbrengsel der letterkundige wereld in deszelfs eigen wezen en individualiteit of karakter, zoo het die heeft, als ook in zijne betrekking tot het geheel, doe kennen; ten einde den Lezer zoo veel mogelijk in staat te stellen, om, naar eigen smaak en vermogen, zoo wel het werk zelve, als de beoordeeling te beoordeelen, en, alles beproevende, het goede te behouden.

De Eerw. NIEUWENHUIS, behoorende tot het Ev. Luth. Kerkgenootschap, 't welk, uit hoofde van zijnen oorsprong *uit*, en zijne duurzame gemeenschap *met* Duitschland, de natuurlijke bestemming heeft van als 't ware middelaar te zijn tusschen het Vader- en Moederland, mag bij uitstek gezegd worden aan die bestemming te beantwoorden. Op het spoor zijner overige Geloofsgenooten, volgt ook hij wel in 't algemeen dien prediktrant, welken men, in tegenoverstelling van den eigenlijk Hollandschen uitlegkundigen, zoo wel als Engelschen, den Duitschen wijsgeerigen noemen kan; dan juist binnen dezen kring is het, dat hij zich bijzonder onderscheidt. Terwijl, namelijk, anderen, het zij uit overtuiging, het zij meer werktuigelijk, zich aan die predikwijze houden, welke zij eenmaal op de Akademie hebben aangenomen, is hij daarentegen in de Wijsgeerte met zijnen tijd, gelijk men zegt, voortgegaan. Overal dragen zijne Leerredenen de zigtbaarste blijken, niet slechts van eenen zelfdenkenden, maar zelfs wijsgeerigen geest, die de tegenwoordige hoogte der Philosophie in Duitschland niet alleen historisch kent, maar zelf beklommen, en hare resultaten, met betrekking tot het Godsdienstige, geheel tot zijnen eigendom gemaakt heeft.

Op dit hooge, ideale of speculative, standpunt, 't welk voor den kundigen geene nadere ontwikkeling behoeft, noch ook *hier* gedoogt, weet hij zich met kracht en zekerheid te handhaven, en ziet van hetzelve met een helder oog naar alle zijden rond, zelfs tot in de laagte der gewone denk- en handelwijze. Tevens vereenigt hij hierme-

mede juistheid van oordeel, natuurlijk gevoel, levendigheid van verbeelding, en dien dichterlijken aanleg, die een zoo noodzakelijk vereischte is der gewijde welſprekendheid. — Van hier *heerscht*, wel is waar, in zijne Leerredenen de geest der Wijsgeerte, maar kunnen zij nogtans geenszins *onpopulair* genoemd worden. Veeleer moeten wij hem, die zoodanige zaken, zulke afgetrokkene denkbeelden en hooge *Idealen*, door zulke klare ontwikkelingen en zoo gepaste beelden weet uit te drukken en als aanſchouwelijk te maken, eenen Meester in de ware Populariteit noemen. Deze toch moet wel tot het volk afdalen, doch niet om zich met hetzelve te vermengen, maar om het te verheffen. — Wij twijfelen daarom *geenszins*, of de Eerw. Redenaar wordt van dat gedeelte *zijner* hoorderen, 't welk gewoon is hem met eenige inſpanning te volgen, doorgaans wél verſtaan; te meer, daar hij niet zelden op eene meesterlijke wijze den toon des harten weet te treffen: men leze b. v. de toepasſingen, de aanſpraken aan de Avondmaalgangers, die bij de bevestiging van zijnen Ambtgenoot, en bovenal die bij de openbare aanneming van Catechiſanten. Ook in de hier en daar bijgevoegde *gebeden* heerſchen, bij al het hooggeſpannene en verhevene, nogtans ware eenvoudigheid en hartelijke ernst, — met name in het nagebed van de VIIde, eene Nieuwjaarspreek, over den zeer welgekozen tekst, Marc. X: 35—40; welk gebed tevens de toepasſing uitmaakt, en waarin wij meer Godsdienſtig voedſel vonden, dan in de geheele Rede zelve. Hier en daar echter zweemen zij wel *iets* naar die ſoort van Duitſche voorgebeden, welke, in plaatſe van de hoogſte uitdrukking eener algemeene of bijzondere Godsdienſtige ſtemming, veeleer ſchetſen zijn der te houdene Leerrede, in den uitwendigen vorm van een gebed gebragt.

Uit het bijgebragte blijkt, waarom wij den Eerw. NIEUWENHUIS bij uitſtek geſchikt en als geroepen achten, om tusſchen de twee natuurlijke Broeder*volken*, de Duitſchers en Hollanders, ook die echt-broederlijke gemeenſchap te handhaven, die hun wederkeerig beter betaamde en nuttiger zijn zou, dan die verachting, uit trage onkunde of lagen naijver geboren, welke thans meer dan ooit den toon ſchijnt te geven. Dan, om dien ſchoonen en eervollen post van bemiddeling allezins naar eisch te bekleeden, zoude hij ook nog meer in het midden moeten ſtaan. Van de diepe navorſchingen

gen der nieuwere Wijsgeeren, van KANT b. v. tot op SCHLEIERMACHER, in het gebied der bespiegelende Godgeleerdheid en hoogere Zedekunde naar welgevallen gebruik makende, zoude hij die meer naar Hollandschen smaak en trant moeten voordragen; met één woord, hij zoude, als tot Hollanders, ook geheel *Hollandsch* moeten spreken. Immers tot het echt populaire behoort ook noodzakelijk het *nationale*, het denk- en taal-eigen van een Volk. Zoo sprak zelfs de Heiland, schoon over geheel andere zaken, nogtans tot Joden Joodsch. Niet alleen zoude hij dus zich moeten onthouden van alle eigenlijke Duitsche woorden en uitdrukkingen (als *aanstrenging*, *zonderbaar*, *opnemen in zijnen wil*, en dergelijken) en zamenvoegingen, (als *verdeelingsgrond*, *lichtnatuur*, enz.) of ook Onduitsche, (b. v. *ideaal*, *sympathetisch*, *sentimenteel*, en dergelijken) — niet alleen wezenlijke taalfouten vermijden, (*den taak*, *den bron*, enz. dat meermalen voorkomt, echter ook eens onder de drukfeilen wordt gerekend) — maar ook alle wijsgeerige kunsttermen of onpopulaire spreekwijzen, die, zoo niet onverstaanbaar, althans stootend zijn voor het Nederlandsche oor, en in allen gevalle te duidelijk het merk hunner afkomst dragen, (b. v. *wereld der verschijnselen*, *vloed der verschijnselen*; *het tijdelijk en persoonlijk leven stroomt weg in het meer des eeuwigen*, *allesomvattenden levens*; *den Vaderlijken wil in zijne kinderlijke gezindheid opnemen*; *de verschijning der deugd door de stoffelijke handelingen heen*, enz.) Het moge soms moeijelijk vallen, zoodanige spreekwijzen, die op onze wijsgeerige denkwijze gegrond zijn, met andere te verwisselen of te omschrijven, indien men de zaken wil behouden; maar wij houden ons verzekerd, dat de Heer NIEUWENHUIS hiertoe in staat zijn zou.

Verder behoort tot dat echt populaire, 't welk wij bedoelen, eene groote duidelijkheid en juistheid in beelden en overdragtelijke spreekwijzen, welke ons hier en daar schijnt te ontbreken; b. v. bl. 9: „ Over„ al ziet de Godsdienstige mensch zich de werken „ van God, en het groote *vraagstuk*, derzelver ver„ band en bedoeling, voorgehouden, om in deszelfs „ beantwoording de stralen der Godheid als in een *brand*„ *punt* vereenigd te zien; en wederom uit dit de *streeklijnen* „ op te sporen van de werking der Goddelijke volkomen„ heden, gelijk ze uit dit eene *middelpunt*, als de bron „ des lichts, in allerlei *rigtingen* uitstroomen door het „ rijk

„ rijk der natuur en geesten, maar alleen van de laat„ sten met klare bewustheid onderschept kunnen wor„ den." In de daad meer eene wis- en natuurkundige operatie, dan eenvoudige Godsdienstige beschouwing! — Bl. 57: „ De natuur vergunt ons van ter zijde eenige „ *raderen* in het werk der schepping te bespieden; maar „ zij verbergt ons *plaat* en *wijzer*, als wij de bedoeling „ willen opzoeken." — Bl. 107: „ Het zedelijk ge„ voel is een verterend vuur, dat dag en nacht den „ zondaar pijnigt, zoo hij met schuldbesef *zijne ge„ zindheden en daden aan den toetssteen des geweters aan„ strijkt.*" — Bl. 116: „ Waar helsche *razernijen* huis„ vesten en Duivels zamenwonen." Razernijen (*Furien*) behooren tot de Poëzij, maar niet op den Kansel, *en de* Duivels dienden er, althans in dezen zin, ook wel af te blijven. Naar ons gevoel ten minste strijden dergelijke harde uitdrukkingen of uitvallen met die kieschheid en gematigdheid, welke de Godsdienstleeraar zichzelven en zijnen hoorderen schuldig is. Van dien aard is ook de uitdrukking, bl. 8: „ Gelddorstigen, die verdien„ den, dat hun het goud en zilver gloeijende in den „ hals wierd gegoten." De geheele periode, of liever het beeld, waarin zij voorkomt, schijnt ons duister of verward: hoe toch kan men zich dat alles, wat hier vermeld wordt, als op eenen stroom gebeurende, voorstellen?

Dan onze sterkste aanmerking zou vallen op het slot van de aanspraak bij het Avondmaal, achter Leerr. II, die in eene soort van Parabel is ingekleed: een kring van kinderen, om de bedsponde van hunnen stervenden Vader geschaard, die hen nog eenmaal met vege lippen tot deugd en godsvrucht vermaant, en hun het aandenken aan hem en de herinnering aan dit oogenblik, als eene krachtige aansporing daartoe, aanbeveelt. Van de gelijkenis willen wij niet spreken; zij is treffend en met gevoel voorgedragen, — maar nu het slot: „ Verbeeld u," dus vervolgt de Redenaar, „ dat hierop de in diepen rouw „ gedompelde kinderen zich plegtig verbinden, om, „ zoo lang zij leven, zekere dagen, ter herinnering aan „ hunnen gestorvenen Vader, statiglijk af te zonderen: „ dat zij zich dan vriendschappelijk vereenigen; onder „ zich van den zaligen spreken; zijn beeld voor den „ geest vertegenwoordigen; de daden, die hij deed, „ herinneren; de woorden, die hij sprak, herdenken: „ en dat dan een der oudsten eenen drinkbeker opvat,

„ en

„ en aan den anderen toereikt met te zeggen: *Neemt,*
„ *Broeders en Zusters! deze teug is ter gedachtenisviering*
„ *van onzen nu zaligen Vader! lang leve zijn beeld in onze*
„ *harten, zijne daden in onze handelingen!"* — Zou het iemand kwalijk te nemen zijn, indien hem hierbij een geheel ander Gezelschap voor den geest kwame, en dus bij hem ook eene geheel andere stemming bewerkt wierd, dan hier bedoeld wordt? — behalve dat hier de kinderen, d. i. de Discipelen, en niet de Vader, d. i. Jezus, de insteller is.

Onregt zouden wij vermeenen den Heere NIEUWENHUIS aan te doen, zoo wij niet ook nog met lof gewaagden van de oorspronkelijke Verzen, waarmede hij sommige zijner Leerredenen sluit. In de daad schoone proeven van 's mans dichterlijken aanleg! Jammer maar, dat ook deze ontsierd worden door die zelfde vlekken, welke wij in het geheel hebben aangewezen. Het eerste, achter de eerste Leerrede, vinden wij waarlijk voortreffelijk.

Ziet daar ons oordeel, of veeleer onze karakterschets van dezen allezins belangrijken bundel, zoo wij meenen uit het standpunt van den Schrijver zelven opgemaakt. Wij vreezen niet, dat dezelve zijnen heilzamen en betamelijken invloed op de Gemeente eenigermate zal benadeelen; veeleer vertrouwen wij het tegendeel.

Wij voor ons gelooven intusschen, dat er een veel eenvoudiger en zekerder weg is, dan de hier ingeslagene, om het hoofddoel der Christelijke prediking — algemeene stichting — te bereiken; een weg, die noch door de dorre heiden der letterlijke Uitlegkunde, noch langs de doolpaden der Dogmatiek, noch in de diepten en afgronden der Bovennatuurkunde loopt, maar regtstreeks tot de eenige en zuivere bron leidt, waar het water des levens stroomt. 't Is het hart alleen, 't welk dien weg te vinden en uit die Goddelijke bron te scheppen vermag, zoo als zij in het Evangelie in de volheid des tijds is geöpend. Hier, en hier alleen, is die schat, waaruit een iegelijk Schriftgeleerde, in 't Koningrijk der Hemelen onderwezen, oud en nieuw kan voortbrengen. Doet hij dit met heilige handen, dan zal het oude altijd nieuw en het nieuwe altijd het oude zijn; hij zal zeker van allen, die ooren hebben om te hooren, gehoord en verstaan worden; hij zal allen, zoo niet behagen, althans nuttig zijn, en zij zullen, al is het huns ondanks, moeten uitroepen: *Waarlijk, ook deze leert als magthebbende, en niet als de Schriftgeleerden!*

JOANNIS MULDER Oratio de meritis PETRI CAMPERI in Anatomiam Comparatam, &c. accedunt annotationes biographicae et literariae atque descriptio Musei Camperiani. Groningae apud *T. Spoormaker*. 4to.

In meer dan één opzigt verdient de hier aangekondigde Redevoering, door den Hoogleeraar MULDER bij de aanvaarding van zijne waardigheid als Hoogleeraar in de Natuur-, Ontleed-, Heel- en Vroedkunde aan de Groningsche Hoogeschool uitgesproken, onze billijkste lofspraak, en de Redenaar zelf voor zijnen arbeid, waardoor hij ons den rijksten schat, en alles, wat, *tot lof* van den grooten CAMPER, der vergetelheid moest onttrokken worden, heeft leeren kennen en behouden, den wezenlijksten dank. Het onderwerp niet slechts, maar de veelvuldige aanteekeningen, met de beschrijving van het Natuurkundig Kabinet van wijlen dezen grootsten Ontleedkundigen, handigsten Heelmeester, bedrevensten Vroedkundigen, en in vele andere opzigten hoogst verdienstelijken Man, moeten bij de lezing deze lofspraak wettigen.

Eene levensschets van den weleer Franeker, Groninger en Amsterdamschen Hoogleeraar te geven, kon geenszins het oogmerk des Redenaars zijn; hieraan was reeds op de voldoendste en gepastste wijze door 's Mans eigen verdienstelijken Zoon, den Ridder A. G. CAMPER, en ook elders voldaan: maar aan te toonen, wat de wel onderrigte Arts, die zich met alles heeft versierd, wat langs het uitgestrekte veld der kunsten en wetenschappen is op te zamelen, kan uitwerken, niet alleen tot uitoefening en verrijking der Geneeskunde, maar tot den luister van bijna alle wetenschappen en kunsten; daartoe den grooten CAMPER tot voorbeeld te stellen; zijne onvermoeide pogingen en vlijt in het onderzoek naar de gesteldheid van het dierlijk ligchaam, en zijne verdiensten, vooral met betrekking tot de vergelijkende Ontleedkunde, te doen kennen en door vele voorbeelden te staven, — dit was zijn doel. Hiertoe bepaalt zich opzettelijk de Hoogleeraar, vooreerst, tot de beschouwing van de structuur van het menschelijk ligchaam, door CAMPER's onderzoek naar die der dieren in het helderst licht geplaatst; — vervolgens tot het onderzoek, welke vorderingen de natuurlijke geschiedenis

der dieren door zijnen arbeid gemaakt hebbe; — voorts, hoedanig uit deze zelfde bron de overweging van den ziekelijken toestand van mensch en dieren afgeleid, oude Schrijvers verklaard, kunsten en wetenschappen door hem luister bijgezet, en eindelijk, hoe opgedolven beenderen en tanden tot derzelver geslachten en soorten gebragt zijn; alles ter staving, wie en wat CAMPER was, hoezeer hij noch oefening noch kosten gespaard heeft, om alles tot het volledigste en rijkste Kabinet bijeen te verzamelen, wat slechts dienstbaar zijn kon ter versieringe der ontleedkunde, of met nieuwe uitvindingen vermeerderen, of andere kunsten en wetenschappen luister bijzetten, of eindelijk tot de verklaring der opgedolven dieren iets kon bijdragen.

Ware de Redevoering voor eenig uittreksel vatbaar, gaarne zouden wij onze Lezers eene proeve van de behandeling mededeelen. Liever bevelen wij dezelve, in haar geheel, en vooral ook de hoogst belangrijke Aanteekeningen, die een' rijken schat bevatten, alle beminnaars der ontleedkunde, der natuurlijke geschiedenis, en alle vereerders van de uitmuntendste bekwaamheden, ter herhaalde lezing aan.

ΦΙΛΟΜΑΘΙΑΣ ΤΑ. ΕΠΟΡΑΔΗΝ. Α. Miscellaneae Doctrinae Liber Primus. Amstelodami, apud *P. den Hengst*. 1809. 8vo. pp. XII. 212.

Onder dezen titel van *Letterkundig Mengelwerk*, achtervolgt de Hoogl. WYTTENBACH zijn vorig Tijdschrift, onder den naam van *Bibliotheca Critica*, sedert tweeëndertig jaren, uitgegeven, en thans geëindigd. Ieder letterminnaar zal zich in de voortzetting van dezen arbeid verheugen, die gewisselijk, door des Hoogleeraars erkende verdiensten in dit vak, zeer veel bijdraagt ter stavinge en uitbreidinge der ware geleerdheid, en zal hem alzoo gaarne alle gezondheid en lust toewenschen, om deze taak, te midden van nog vele andere geleerde bemoeijingen, in zijnen reeds ver gevorderden leeftijd, voort te zetten. De verdeeling is dezelfde, als de voorgaande, in Beoordeelingen, bijzondere Bijdragen, en een kort Verslag van merkwaardige Voorvallen en Boeken, die de letterkunde betreffen.

Het eerste vak der Beoordeeling is bijzonderlijk gerigt ter wederlegginge van den bekenden Latijnschen Brief van den Hoogl. P. VAN HEMERT, door ons in No. XI. van ons Tijdschrift opgegeven. Een tweede Druk van den laatstgemelden Brief behelsde een Voorberigt, waarin de Schrijver, nadat hem ter ooren was gekomen, dat de Hoogl. WYTTENBACH niet zoude antwoorden, denzelven op nieuw uitdaagt tot redding van zijne eer. Deze uitdaging heeft dan ook niet te vergeefs gewerkt. De wederlegging bedraagt niet minder dan 155 bladzijden. Haar opschrift voert den Griekschen titel: ΚΑΘΑΡΕΙΟΝ of *middel tot verzoening*. In hoe ver dit middel geschikt zij om het gezegde doel te treffen, zal de Lezer welligt uit den inhoud zelf het beste opmaken. Het stuk is verdeeld in 29 gesprekken, gelijk aan die, welke in de *Bibliotheca Critica* Vol. III. Part. IV. tusschen den Hoogleeraar en zijne Vrienden, onder de verdichte namen van *Critobulus* en *Philalethes*, voorkomen. Dezelven, ieder afzonderlijk, volgens den ganschen inhoud, te vermelden, laat ons bestek niet toe. De eerste drie dienen, als het ware, ter inleidinge; het 4de handelt over het *motto*, door VAN HEMERT op den rug des titels uit eene Redevoering van *Ruhnkenius* overgenomen; het 5de over de inleiding van VAN HEMERT's Brief; het 6de over het algemeene oordeel wegens VAN HEMERT, en deszelfs bemoediging tot antwoorden door de Kantianen; het 7de, na eenen zijdelingschen uitval op de beoordeeling van WYTTENBACH's geschrift in een ander Maandwerk, een algemeen overzigt van VAN HEMERT's Brief; het 8ste eene verdediging van een gezegde wegens *Kant*, als onkundig in de letteren en de geschiedenis der wijsgeerte; het 9de tot het 18de eene verdediging, dat de opgave van het Kantiaansche stelsel, als uit de schriften van *Kant* zelf genomen, in de *Bibl. Crit.* naauwkeuriglijk is geschied; het 19de over de vereering der Kantiaansche wijsgeerte; het 20ste en 21ste over de beoordeeling van WYTTENBACH's dolingen in den *Schouwburg der Nederlandsche Letterkunde*; het 22ste en 23ste, welk laatste getal, bij vergissing, tweemaal gesteld is, over VAN HEMERT's Grieksche aanhalingen, beschuldiging tegen WYTTENBACH wegens ongrieksche uitdrukkingen, en onzuiver latijn; het 24ste over eenige aantijgingen omtrent WYTTENBACH's vergissingen in de opgave van VAN HEMERT's studiën; en des eersten nijd tegen

gen wijlen den Hoogl. *Luzac*; het 25ste over de beschuldiging van WYTTENBACH's fouten tegen de versmaat; het 25ste nogmaals, (verkeerdelijk dus gesteld,) over de aanklagt tegen WYTTENBACH wegens VAN HEMERT's vleijerij van den Hoogl. *van der Meersch*, en het noemen van *H. de Bosch*; het 26ste over VAN HEMERT's onbezonnene uitdaging; de 27ste en 28ste Afdeeling behelst eenen goeden raad aan VAN HEMERT, om hem te doen bedaren en te genezen; wordende zulks eerst door *Critobulus*, bij wijze van gesprek, en daarna door WYTTENBACH zelf briefsgewijze medegedeeld; het 29ste, eindelijk, behelst het slot ter verontschuldiging en tot afscheid aan den Lezer.

Zoodanig is de inhoud van deze uitvoerige wederlegging. Een ieder, die met WYTTENBACH's letterkennis bekend is, zal natuurlijkerwijze in deze voordragt al dat vernuft, alle die vinding, al dat boertige, al dat scherpe vermoeden, welk, volkomen in den geest der Ouden, slechts eenigzins tot het oogmerk dienen kan. Ook levert de form van gesprekken, en laatstelijk van eenen brief, eene natuurlijke aanleiding, om elke afzonderlijke aanmerking te doorspekken met het echte Attische zout, dat het verhemelte prikkelt: dan, of de Hoogl. VAN HEMERT zich daarmede voldaan zal vinden? of de wederlegging, vooral omtrent het regte verstand en de juiste voordragt van het Kantiaansche stelsel, volkomen zal geoordeeld worden? en bijzonderlijk, of de overal voortgaande scherts als middel ter bevrediging zal dienen? moet de Recensent zeer betwijfelen. Hij verlangt alleenlijk van den Hoogl. VAN HEMERT, indien dezelve nogmaals zal schrijven, een bezadigd antwoord, met weglating van alle boerterij, als welke het vernuft, maar geenszins het oordeel bevredigt. Het geleerde Publiek kan, onzes inziens, uit de gedrukte Latijnsche stukken het geschil genoegzaam kennen en beslechten. Voor den Hollandschen Lezer zal welligt eene korte beantwoording, in een of ander Tijdschrift, met des Schrijvers naam voorzien, genoegzaam wezen. Langs dezen weg zoude inderdaad een twist worden geëindigd tusschen een tweetal mannen, ieder in zijnen kring beroemd en verdienstelijk, wier aanhoudende en dikwerf onverzoenlijke veete voor menschheid en letteren niet dan schadelijk moet werken. Beide zullen zij de les van *Seneca* indachtig zijn: *Omne hoc quod vides, quo divina*

 at-

atque humana conclusa sunt, unum est: membra sumus corporis magni. Natura nos cognatos edidit, cum ex iisdem et in eadem gigneret. Haec nobis amorem indidit mutuum, et sociabiles nos fecit: illa aequum justumque composuit: ex illius constitutione miserius est nocere, quam laedi. — Magna laus est, si homo mansuetus homini est. Epp. 95.

Onder de Bijdragen behooren een tweetal Griekſche Verhandelingen van den Stoicijnſchen MUSONIUS, die ten tijde van Nero leefde, *over de vrouwelijke Opvoeding*, en eene Levensſchets van wijlen den beroemden Franſchen Geleerden, den Baron DE SAINTE-CROIX, op den 11den van Lentemaand dezes jaars 1809 te Parijs *overleden*; waarvan het eerſte ſtuk met verbeterde lezingen *verrijkt*, het laatſte met alle de gewone kunst-eenvoudigheid *des* volkomenen letterkenners geſchreven is.

Het kort Verſlag van Boeken en Zaken behelst de opgave en beoordeeling 1) van G. L. MAHNE *Epicrisis Censurarum Bibliothecae Criticae* Vol. III. Part. III. 2) van J. TH. NETSCHER *Disputatio Jurid. Literar. Inaug.* de M. Tullii Ciceronis Oratione pro A. Lic. Archia Poëta. 3) berigt wegens den Heidelbergſchen Hoogleeraar CREUZER, in de plaats van wijlen den Hoogleeraar *Luzac*, aan Leiden's Hoogeſchole beroepen, als die, zijnen post hebbende willen aanvaarden, door verandering van klimaat en zwakheid, naar zijne vorige ſtandplaats is terug gekeerd. 4) van NONNI *Dionysiacorum* Libri 6, uitgegeven door G. H. MOSER, met eene Voorrede van F. CREUZER, Heidelb. 1809. 5) van A. MURETI *Scripta Selecta*, curavit C. PH. KAYSER, met eenen Brief van CREUZER aan den Uitgever, Heidelberg. 1809. 6) van J. MORELL's aan den Hoogl. WYTTENBACH toegezondene Schriften, waarvan de laatſte in de volgende ſtukken dezer *Letterkundige Mengelingen* breeder denkt te gewagen, en eindelijk 7) eene herhaalde Aanvrage wegens de Brieven van *Ruhnkenius* en deszelfs Handſchrift van *Plutarchus Zedeſchriften*, en uitnoodiging van alle uitlandſche Geleerden, om zich de Boekerij der Leidſche Hoogeſchole ten nutte te maken: alle welke korte voordragten in des Hoogleeraars gewonen trant meesterlijk geſchreven zijn.

Zedekundige Schoonheden der Ouden, of keur van Spreuken, Gezegden en Verhalen, getrokken uit Latijnsche Schrijvers, door N. G. VAN KAMPEN. *IIde Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1808. *In gr. 8vo.* 280 *Bl.*

Met dubbel verdienden lof hebben wij het Eerste Deel dezes Werks aangekondigd, en te dier gelegenheid des Heeren VAN KAMPEN's geheele plan ontvouwd. Wij mogen overzulks onze Lezers derwaarts henen wijzen (*). — De voortzetting ligt hier voor ons. Met lof gewaagden wij van de korte, fraaije en doelmatige Levensberigten der Schrijveren, door hem gebezigd; en aangemerkt de Opsteller, in het thans uitgegeven Deel, zich bediend had van drie Schrijvers, bij het voorgaande niet gebezigd, te weten SUETONIUS, QUINTILIANUS en AULUS GELLIUS, oordeelde hij het gepast, ook zijne Lezers, in een Berigt voor dit Tweede Deel, met die Mannen bekend te maken. Hij doet zulks met die kortheid en doelmatigheid, welke wij, ten aanzien van de Levensberigten voor het Eerste Deel, prezen.

De Hoofdinhoud van het voorhanden liggend Deel heeft ten opschrift: *Verpligtingen van den Mensch in 't algemeen.* Voorts handelt hij over de *Gronden der Zedelijkheid;* over de *Verpligtingen van den Mensch aan het Opperwezen;* over den *Lust tot Wijsheid en Wetenschap.* Verder zamelt hij op, wat de Ouden gezegd hebben over *Arbeidzaamheid*, *Regtvaardigheid*, *Oorlogsregten*, *Goede Trouw*, *Waarheidsliefde in doen en spreken;* geeft eene vergelijking op van *gestrenge en zachte Deugd;* laat zich bepaald hooren over *Menschlievendheid*, *Goedertierenheid*, *Weldadigheid*, *Verzoenlijkheid*, *Medelijden* en *Dankbaarheid.* Op deze Deugden volgen de zwarte Ondeugden, *Ondankbaarheid*, *Wreedheid*, *Onverzoenlijkheid*, *Valschheid*, *Trouweloosheid* en *Verraad.*

Meer Geschiedenissen in dit, dan in het voorgaande Deel, voorkomende, waren er eenige onder, welker aanhaling meer ophelderings, uit de gelegenheid en omstandigheden ontleend, vorderde, dan voegelijk in eene korte aanwijzing aan den voet der bladzijde kon geschieden. In die gevallen dient eene tusschenvoeging, welke

(*) Zie onze *Letteroeff. voor* 1808, bl. 151.

ke den Lezer in het standpunt brengt, noodig, om het bedoelde geval, en het te dier gelegenheid gezegde of gebeurde, regt te doen bevatten. Dan in dit alles heeft hij de kortheid zeer in acht genomen, om den Lezer te onderrigten, zonder hem van het doel te verwijderen. Eene handelwijze, welke nuttig is en lof verdient, wanneer men in aanmerking neemt, voor welke personen hij zijnen arbeid voornamelijk heeft ingerigt, in de Voorrede des Eersten Deels ontvouwd, en door ons in de Aankondiging overgenomen.

Het lijdt geen tegenspraak, of de Deugden, hier aangeprezen, en de Ondeugden, hier gewraakt, door de stem der oude Wijsgeeren en de pen der Geschiedboekeren, zijn van dien stempel, dat hunne gezegden deswegen, in onze tale, eene meerdere bekendheid hebben, dan over 't algemeen de stoffe, in het Eerste Deel behandeld; doch zij vielen in des Schrijvers plan, en heeft hij op een' oordeelkundigen trant dezelve bijgebragt. Alleen zullen sommige aangetogene plaatsen, van SENECA inzonderheid, wat lang vallen; doch deze Schrijver moest bijgebragt worden, gelijk hij schreef.

Voorbeelden aan te halen van de hier aangevoerde plaatsen, spreekt van zelve, behoort tot het plan onzer Letteroefeningen niet. Onvermeld kunnen wij niet laten, hoe VAN KAMPEN zich een warm vriend van het *Christendom* betoont, en in dit Deel, even als in het vorige, veelvuldige gelegenheden aantreft, om des blijk te geven; doende zulks op eene ongedwongene wijze, en in eenen trant, die aanduidt, hoe hij uit volle overtuiging zijns harten spreekt. Het schoone, het treffende der *Heidensche* Wijzen verdonkert en verzwakt hij niet, en soms strekken zijne korte aanmerkingen, om *Christenen*, die de Leer des *Christendoms* verbasterd en misvormd hebben, of slecht beleven, naar verdiensten te gispen; doch altoos met die zedigheid en behoedzaamheid, welke beide zoo zeer de pen van VAN KAMPEN besturen.

Een gunstig ontvangen van zijnen verdienstelijken arbeid moedige den jeugdigen Schrijver aan, die bij beide de Genootschappen van TEYLER zich met zoo veel lofs heeft bekend gemaakt, en met Eeregoud en Zilver werd bekroond.

Gedichten van JAN FREDERIK HELMERS. Iste Deel. Te Amsterdam, bij Immerzeel en Comp. 1809. In gr. 8vo.

Vruchtbaar waren menigmaal de verschillende tijdperken onzes Vaderlands, van deszelfs eerste beschaving tot op heden, in vernuften, die der Goden kunst, hetzij dan met minderen of meerderen smaak, beoefenden: doch nooit was een tijdperk aanwezig, als het tegenwoordige, waarin een tantal mannen, vol van echten dichtgeest, gevoel aan smaak, smaak aan kunde, en dezen aan de grondbeginselen van het ware en schoone in het naauwst verband wisten te paren. Onder dezen verdient gewis de Heer HELMERS geene geringe plaats. Waar men zijne verzen gadeslaat, overal vindt men vuur en kracht van voorstelling, waardoor het onderwerp aan alle zijden levendig schittert; wij ontmoeten eene taal, welke zich ver boven het onrijm verheft, vol van allerlei vergelijkingen, tegenoverstellingen, figuren en sieraden, die overal afsteken; de vinding huwt zich aan den smaak; de versmaat is, naar den aard des onderwerps, doorgaans wel gekozen; de plaatsing der woorden is welluidende, en, hetgeen niet altijd het geval is bij andere Dichters, men ontwaart in hem eene ongemeene belezenheid, kennis en goed gebruik van de voorstellingen der oudheid, weleer tot wansmaak overdreven, en doorgaans eene keuze van onderwerpen, die of door hunne nieuwheid verrassen, of door hunne belangrijkheid boeijen: in één woord, in alle zijne stukken, doorgaans aan den hoogen ernst gewijd, heerscht eene beoefening van het schoone en verhevene, welke het oogmerk van alle dichting bereikt, door, in den volsten zin des woords, te behagen.

Dit vonnis oordeelen wij te moeten vellen over dit eerste Deel van des Heeren HELMERS Gedichten. Deszelfs inhoud verdeelt zich in Leerdichten, Lierzangen en Mengeldichten, omtrent wier aanleiding, in de Voorrede, gewaagd wordt. De eerste behelzen eene beschouwing van het Zonnestelsel, de Drukkunst, den Wereldburger en Apollo.

Dat van het Zonnestelsel bevat eene wijsgeerige voorstelling van de wording, de verwisselingen, het verband, de orde en schoonheid der wereld, van bijzondere oogpunten ontleend, waarin een vrij geregelde gang van denkbeelden de beschrijving verzelt; doch bij uitnemendheid onderscheiden door het levendige tafereel, dat overal werkt, door het vuur der welsprekendheid, dat overal warmte verspreidt, en het gevoel des lezers alom verrukt, vermeestert. Of het stelsel van Buffon of van De Luc in deze voordragt gevolgd zij; of deze zich, van alle zijden, door eene gestrenge waarheid aanbevele; dan of de lezer, hier en daar, van des Dichters gevoelen verschille:

dit alles doet niets ter zake; hij wilde door dichterlijke leering behagen, en dit oogmerk wordt door hem bereikt: het gevoel van het schoone en verhevene, en daarbij tevens van het goede, wordt in den lezer opgewekt en gevoed. Zelfs daar, waar de Dichter eindigt, ontlast zich het nadenken in eerbiedige bewondering.

De *Drukkunst* is een meesterstuk van schilderingen, in de ontvouwing van haren bijkans onbegrensden invloed op de maatschappij; en, hoe beschrijvende zulk een vers uit zijnen aard ook zoude mogen gerekend worden, de Heer HELMERS voert deze beschrijving tot eene hoogte, welke het verstand bevredigt, het hart roert, den lust tot wetenschap aanvuurt, en het onderwerp alzoo in alle zijne kracht doet uitkomen en werken. Meesterlijk, herhalen wij, zijn de vergelijkingen en beelden, waarmede dit stuk versierd, niet overladen is.

Het gedicht, getiteld *de Wereldburger*, is vol van krachtige voorstellingen, daar het de uitspraak en den eisch der rede schetst, in tegenoverstellinge van den woesten mensch en de bedorvene maatschappij, en deze laatste wederom in eenen beperkten zin, bij tegenzetting van de gansche redelijke wereld als één huisgezin, waartoe alle menschen, en dus ook ieder mensch op zich zelf als lid, behooren. Alleenlijk zouden wij alhier het uitgerekte van den aanvang afkeuren, die bijkans vijf bladzijden beslaat. Ook behaagt ons minder de gang van denkbeelden, die ongelijkmatige sprongen heeft, zoo als op bl. 56 en 57, alwaar eerst de moedige dood, en daarna de standvastigheid, des Wereldburgers voorkomt. Nog zoude, naar onze gedachten, het beeld des Wereldburgers beter uit den mensch zelf, die naar vaste begrippen handelt, meer uit den wijsgeerigen menschenvriend geput worden, die overal den mensch zoekt, vindt en bemint, dan uit de woelige staatkunde, of het bloedige oorlogsveld.

Het vers, dat den titel van *Apollo* voert, draagt mede overal kenmerken van eenen geoefenden dichterlijken geest, die de hooge oudheid doorkruist, om uit dezelve telkens nieuwe stof voor zijn tafereel en deszelfs bijkomende sieraden op te delven: doch ook hier steekt het lange verwijl bij één gedeelte, als dat van het nedervellen des Pythons, te veel af bij de overige deelen, die daardoor min belangrijk voorkomen. De telkens veranderende versmaat geeft aan dit beschrijvende gedicht eene zonderlinge levendigheid en zwellende verheffing, waardoor het tot de Dithyrambe nadert. Daar de Dichter zelf, in zijne Voorrede, zulks slechts als fragment opgeeft, moge ook dit onvolledige alhier gelden. Wij durven echter den Heer HELMERS verzoeken, om datzelfde onderwerp bij nadere gelegenheid in zijn geheel te behandelen, als ongemeen uitlokkende voor de verhevene vlugt van zijn dichterlijk genie.

De vijftien Lierzangen, waarmede het eerste Boek in dit

Deel

deel aanvangt, zijn gewijd aan *de Vaderlandsche Dichters*; aan *Willem den Eersten*; aan *de Zedeleer*; aan *den Geest des Kwaads*; aan *Nederland, in 1672 en 1678*; aan *het Museum van aloude Standbeelden en Schilderijen te Parijs*; aan *de Roos*; aan *mijne Landgenooten*; aan *den Keizerlijken Plantentuin te Parijs*; aan *het Vaderland*; aan *Antoninus Pius*; aan *Cato te Utika*; aan *het Vaderland*, en aan *God*. Ieder derzelven heeft eene onderscheidende waarde; niet één is middelmatig; overal verheft zich de kunst, en zij werkt met vollen nadruk op het hart. Bij uitzondering, echter, behaagden ons de schetsen der Musæa en van den Plantentuin te Parijs, en de afbeelding der Roos, als waarin de Dichter, naar ons gevoel, zich zelf heeft overtroffen, te meer om dat schilderachtige en bevallige van natuur en kunst, hetgeen alhier bij den hoogen ernst der overige stukken zoo zeer afsteekt. Slechts ééne aanmerking houde de Dichter ons ten goede; zij betreft de fout der meeste Lierdichters; namelijk, dat de zangen veel te lang zijn, als mogende zich op het hoogst tot 9 of 10 strophen bepalen.

Het slot dezes Deels behelst de Mengeldichten, getiteld: *Lijkzang op het Graf van Nederland*, 1795; *Zucht naar Italiën*; *Aan eene Tooneelkunstenaresse, na het spelen van de Antigone in het Zangspel Edipus*, en *Aan het Publiek in den Amsterdamschen Schouwburg, ter sluiting van het Tooneel den 9den van Bloeimaand* 1801. Ook van dezen geldt een zelfde oordeel, als te voren wegens de andere stukken. Vinding en kracht openbaren zich allerwegen. De gansche voorstelling rijst telkens in nieuwe gedaanten, door de afwisselende kunst, welke hare vergelijkingen, tegenstellingen, uitroepingen enz., gepastelijk bezigt, om de aandacht te boeijen, en het hart te vermeesteren.

Dank zij alzoo den Heer HELMERS voor dit geschenk, hetgeen de Hollandsche Dichtkunst op nieuw verdedigt tegen de blaam, waarmede niet zelden onkundige en verwatene Vreemdelingen haar bezwalken. De gebreken, die wij daarin aanstipten, betreffen meestal, niet het wezen, maar de form. Eene enkele keer misten wij eene goede ordonnantie. Meermalen mishaagde ons de Inleiding, als te lang en ook wel eens van een te ver verwijderd voorwerp ontleend, zoo als in het gedicht van den *Wereldburger*, welk met eenen treurigen aanhef van Neêrlands verloren roem begint. Ja, hoe zeer ook het eigen gevoel des Dichters, ten aanzien zijner gekozene stoffe, zich niet gemakkelijk laat bepalen, smart het ons echter, dat dit gevoel in den Heer HELMERS aldaar, bijkans altijd, tot een uiterste gedreven wordt, wanneer hij verschillende tijdperken zijns Vaderlands bezingt, waarin de staatkunde eenen anderen gang hield, dan wel

wel met zijne denkwijze scheen te strooken. De *Lijkzang*, bij voorbeeld, *op het Graf van Nederland in 1795*, moet het zedelijke gevoel kwetsen dier edele mannen, die, naar hunne overtuiging van pligt, gedacht hebben, het toenmaals reeds diep gezonken Vaderland te moeten redden. Waar is hier de maatstaf, welke de waarheid des oordeels beslist? En de Dichter althans, die het schoone gevoelt en verheft, moet zich zorgvuldiglijk hoeden, om het goede, dat hij in zich zelven toont te waarderen, in anderen zijner natuurgenooten niet te verloochenen. Van daar hadden wij gewenscht, dat die grievende toon omtrent staatkundige denkwijze en handelingen, die zoo vele gedichten in dezen bundel ontsiert, na het verloop van zoo vele jaren, waarin de eerste drift eener vurige verbeelding gewisselijk moet bekoeld zijn, bij de *herziening* vóór de uitgave ware gematigd geworden. Wij nemen *alzoo* de gelegenheid waar, om zulks ter behoedinge aan te *prijzen* aan alle andere, bovenal jongere, Dichters, die zich gaarne eenen meester kiezen ter navolginge; daar elke zwartgallige voorstelling van een donker voorledene en tegenwoordige, elke schok van hartstogt, die het oog van het voorwerp verwijdert, niet alleen niet behagen kan, maar ook gansch en al buiten de harmonie der geheele kunst ligt. Liever prijzen wij de overige schoonheden dezer kunstverzameling aan alle jonge beoefenaren aan, als voortreffelijke modellen, om daaruit de kunst zelve af te zien, bovenal in het vak der *geschiedenis en oudheidkennis*, waarin de Heer HELMERS door en door ervaren is, en waarvan hij een *zoo* treffelijk gebruik weet te maken. Den Lierzang, getiteld: *de Roos*, deelen wij, ter proeve, in zijn geheel mede.

DE ROOS.

Lente, kom met uw gespelen;
't Roosje zal de schepping streelen,
 't Roosje brengt en vreugd en min. —
Kom, hoor 't schateren der velden
Met gejuich uwe aankomst melden,
 Schoone Bloemenkoningin!

In een' gloed van zonnestralen
Deed Natuur de schepping pralen,
 Bij het uur van uw' geboort';
Allerwegen hingen kransen;
Bij der Veldgodinnen dansen
 Werd alom uw lof gehoord.

Libans kruin boog' op zijn' Ceder,
Zie van daar op 't aardrijk neder
  Rookend in den ochtenddauw;
Maar bij al het bloemgemengel
Prijkt gij op uw' groenen stengel,
  En schiet aller glansen flaauw.

Toen gij met een schuchtig beven
Uit uw knopje tradt in 't leven,
  Juichten u de Nimfen toe;
Blijde nachtegalen zongen;
't Bosch kreeg ooren, 't woud kreeg tongen,
  Uwen lof nooit zingensmoe.

Gouden zomervogels vloegen
Blij de vlerkjes, windjes droegen
  Door de lucht uw' balsem rond;
't Hart der meisjes vloeg u tegen,
Paarlen, door heur haar geregen,
  Praalden op uw rooden grond.

Om der schoonen hart te vangen,
  Gloeijen zij met rozenwangen
  In der dichtren tooverlied;
De onschuld, op haar uitgegoten,
Is uw knopje, naauw ontsloten,
  't Welk zich schuw den Zefir biedt.

Als een bruid uit Junoos tempel
Wederkeert, wordt ze aan den drempel
  Als de ontloken roos begroet:
Komt zij t'huis, een rozenregen
Golft haar van de landjeugd tegen;
  Roosjes bloeijen voor haar' voet.

Ja, Anakreon, de zanger,
Van Cythere en Bacchus zwanger,
  Vlecht u om zijn blijden nap:
't Juichend volk strooit langs de paden
Van de Goôn uw zachte bladen,
  Kranst daar meê heur priesterschap.

Als me een vriend is weggevloden
Naar het somber rijk der dooden,
  Plant ik rozen op zijn graf;
Op den weg naar Plutoos rijken
Mogen zij als kransen prijken,
  Die de vriendschap aan hem gaf.

'k Hoef

'k Hoor u zelf door vromen loven;
Huivrend' flaan zij 't oog naar boven;
  In het zalig Paradijs
Zien ze u bloeijen onder palmen;
Daar ftrekt gij, bij 't vreugdegalmen,
  De onfchuld en de deugd tot prijs.

Roosje! 'k wil uw hoogtijd vieren;
Zonnen zie ik vonklen, zwieren
  Aan den heldren hemelboog;
De avondfter met al haar ftralen
Kan bij u in pracht niet halen,
  Heeft min fchoonheid in mijn oog.

Teedre Koningin der bloemen,
'k Wil u altoos zingen, roemen,
  Gloeijend in den zonnefchijn;
Zinlijk beeld van 't lieve leven,
'k Zag u worden, 'k zie u fneven; —
  Dit zal ook mijn lot eens zijn.

Vaderlandfche Oranjezucht. Door Mr. WM. BILDERDIJK. *Leipzig MDCCCV.* *In gr. 8vo.* 221 *Bladz.*

Wanneer wij deze *Vaderlandfche Oranjezucht* met andere ftukken, dezer dagen in het licht verfchenen, en vooral met zekeren *Wapenkreet* vergelijken, dan weten wij naauwelijks, wat wij van den Dichter BILDERDIJK denken moeten. Zoo deze ftukken nameloos waren uitgegeven, houden wij ons verzekerd, dat niemand, hoe zeer ook met den ftijl en de poëzij van den Heer BILDERDIJK bekend, op het vermoeden zoude gekomen zijn, dat zij denzelfden man tot maker hadden. Hier toch fcheld en raast en tiert en vloekt men tegen de Franfchen; elders fcheldt en raast en tiert en vloekt men tegen de Engelfchen. Hier wordt de gehechtheid en trouw, de hartelijke, nimmer veranderende, eeuwig blijvende gehechtheid en trouw aan het Huis van Oranje uitgedrukt; elders de even fterke gehechtheid en trouw aan Koning LODEWIJK enz. Het is waar, de tijden en omftandigheden zijn veranderd, en de wijze en verftandige man fchikt zich naar die verandering van tijden en omftandigheden. BILDERDIJK is niet meer de uitgeweken Hollander, die in Engeland of Brunswijk eene wijk- en vrijplaats zoekt, en hij behoeft dus het *vriendnaburig* en *billijk Albion* (zoo als hij het zelf noemt) niet meer te ontzien. Het aanhangen en vleijen van het vernederd, en van alle magt ontbloo-

bloote, Huis van Oranje zoude thans ook ondoelmatig kunnen schijnen. De vijanden zijn thans vrienden en de vrienden vijanden geworden — dit is zoo de loop der wereldsche zaken. —— Maar het razen en vloeken op 's Mans voormalige vrienden, de Engelschen, *op zulk eenen toon*, is toch wat sterk, en, hoe men het ook neme, de *accommodatie* zal velen verwonderlijk voorkomen. Dan — er gebeurt zoo veel in deze dagen, hetwelk ons te voren onmogelijk toescheen, dat het bekrompen zoude wezen, zich over eenen enkelen Dichter te verwonderen. En blijft de Mensch niet altijd voor zichzelven een raadsel? Is hij niet het onbegrijpelijkste wezen onder de zon? Wie is er, die hem kan doorgronden! — Hoe waar zingt niet BOILEAU:

Voilà l'Homme en effet. Il va du blanc au noir.
Il condamne au matin ses sentimens du soir.
Importun à tout autre, à soi-même incommode,
Il change à tous momens d'esprit comme de mode;
Il tourne au moindre vent, il tombe au moindre choc,
Aujourd'hui dans un casque, et demain dans un troc.

Ook moeten wij, van den anderen kant, den Heere BILDERDIJK het regt doen van te erkennen, dat hij, zoo men de zaak naauwkeurig beschouwt, niet zoo ongelijk met zichzelven is, als het oppervlakkig wel schijnt, en dat de opgemerkte strijdigheden misschien slechts in schijn bestaan en heel wel te plooijen zijn. Immers heeft de Man zich nog al veel bezig gehouden met het vermelden van *Vorsten-lof*. Die Vorsten hadden verschillende betrekkingen. Natuurlijk moest de Dichter zich daarnaar schikken, en het is zeer *consequent* gehandeld, dat hij, zoo er dan volstrekt moest gevloekt worden, dan ook telkens de vijanden van den Vorst, wiens lof hij bezong, vervloekte.

Ja maar, zal men zeggen, waartoe dan die oude gevoelens, welke men niet meer aankleeft, maar met de oude Vorsten heeft verwisseld, *nu nog* openlijk bekend gemaakt en door den druk vereeuwigd? —— Ons antwoord is gereed. „De *Vaderlandsche Oranjezucht* is, blijkens den Titel, reeds in 1805 te *Leipzig* uitgekomen." Er zijn er wel, die willen, dat deze titel mede reeds onder de *gedichten*, of liever *verdichtingen* behoort, en dat deze *Oranjezucht* niet te *Leipzig* in 1805, maar te *Amsterdam* in 1809 zoude zijn gedrukt. Doch wij, voor ons, gelooven, dat deze meening ten eenemale ongegrond zij. Hoe! een man, als BILDERDIJK, zoude *thans* verzen in het licht geven, welke, op het zachtst uitgedrukt, eene strekking *zouden kunnen* hebben, om oude, door den tijd reeds geheelde, wonden weder open te rijten, haat en bur-

gerlijke verdeeldheden weder op te wakkeren, vergeten grieven weder levendig te maken? Hoe! een man, als BILDERDIJK, de Vriend en Vereerder van onzen KONING, zoude *in deze dagen* de Franschen, welke onze bondgenooten zijn, *Vorstenmoordenaars*, *ontmenschte Gieren*, *'s Afgronds scharen*, *met Gods vloek gemerkte Vreemden* noemen? van *Fransche gruwelvlammen* spreken? zoude zijne vroegere voorspelling, *dat wij Nassau's Erfgebied eerlang hersteld zullen zien*, zijne vorige uitroepingen, *dat Oranje grooter naam is dan al wat schepter torscht*, *dat Neêrland geen' nood heeft*, *zoó lang Oranje leeft*, enz. enz. *thans nog* in druk herhalen? Hoe! een man, als BILDERDIJK, zoude in dezen tijd, nu *vergetenis* en *vereeniging* de leus moest zijn, en ieder zich beijveren moest, om de harten van alle Burgers met liefde en eensgezindheid te vervullen, alle handen te doen in één slaan, ten einde het veege Vaderland, met Gods hulp, nog te redden en voor een geheel verderf te beveiligen, zoo vele, wel van hem in gevoelens verschillende, maar daarom niet minder brave en achtenswaardige, Landgenooten op nieuw ergeren met verachtelijk te smalen op OLDENBARNEVELD en DE WITTEN, — waardoor hij toch nimmer iets goeds konde stichten, maar verwachten moest, dat men, magtspreuk met magtspreuk beantwoordende, hem met zijne eigen verzen toeriep:

„ Zie daar 't rechtvaardig eind van de onrechtvaardigheên.
Beeft Vorsten, wankelt ge ooit in 't heilig recht te schragen!
Geeft de onschuld niet ten roof aan 't opgeruid gemeen:
Die 't onrecht van u eischt, zal haast uw leven vragen!"

Neen! wij kunnen dit niet gelooven. Het komt ons, integendeel, waarschijnlijk voor, dat deze Gedichten, te Leipzig in 1805 gedrukt en uitgekomen zijnde, destijds wegens de tijdsomstandigheden niet in Holland konden worden ingevoerd en openlijk bekend gemaakt. Het ware, intusschen, te wenschen geweest, dat de Autheur, in een Naschrift, of op eenige andere wijze, hieromtrent eenige opheldering gegeven had.

Wat hiervan wezen moge — wij hebben nu eenmaal *de Vaderlandsche Oranjezucht* in Holland ontvangen. Nut kan dezelve nimmer stichten, en poëzij, al is zij dan ook nog zoo schoon, kan ons niet roeren, niet verheffen, niet beter en edeler maken, wanneer zij aan wrevel, haat en partijschap wordt dienstbaar gemaakt. Dan verliest deze Goddelijke kunst al haren Goddelijken luister. Dan vergeet de Zanger zijne verhevene roeping en heilige pligten. Hij zingt niet meer voor zichzelven, voor de Zanggodinnen en de Nakomelingschap, maar blijft hangen aan het stof van het vergankelijk tegenwoordige, ontwijdt zijne snaren met toonen, die slechts gehoord

worden in den tijd, waarin hij leefde, slechts voor weinige tijdgenooten verstaanbaar zijn, en zelfs nog in dien tijd weder verstommen.

Daar het echter onze gewoonte is, alles, zoo veel mogelijk, aan te wenden tot ons eigen nut en voordeel, hebben wij deze *Oranjezucht* ook daartoe zoeken te gebruiken, en wij hebben er wezenlijk voordeel uit getrokken.

Wij hebben, namelijk, den Heere BILDERDIJK wat nader kennen geleerd.

Dat hij een zoogenaamd *Oranjeman*, en wel een sterk *Oranjeman* geweest is; dat hij over eenige (zoo wel staatkundige als wijsgeerige) onderwerpen zijne eigene, somtijds vrij zonderlinge, gevoelens had, b. v. kinderachtig was ingenomen voor den Geslachtsadel; zich vrij wat liet voorstaan op het bloed van TEISTERBAND; geloofde, dat deugden en voortreffelijke eigenschappen, met alles, wat edel en groot mag genoemd worden, altijd van ouders op kinderen overerven, en dat *adelijk* en *edel*, zelfs in het dagelijksche leven, woorden van dezelfde beteekenis zijn, wisten wij reeds. Maar *hoedanig* een Oranjeman hij geweest is, en tot welke klasse van Oranjelieden hij behoorde; hoe hij zich als *Hofdichter* jegens de hooge personaadjen, die het voorwerp zijner zangen waren, gedroeg, en met hoe veel regt hij aan den Erfprins konde zeggen:

„ Verdenk geen Neêrlandsch hart van ongrootmoedig vleien!"

dit — en meer zijn wij uit deze *Oranjezucht* ontwaar geworden. *Hoedanig* een Oranjeman hij geweest zij? Wij zullen uit den grooten voorraad eenige stalen opgeven.

Hij is het, die in 1787, ter gelegenheid van het geboortefeest van den Erfprins, zingt:

„ Is 't eindlijk lang genoeg gezag en wet vertreden;
Een' Vorst verstoten, eer den hemel afgebeden;
Het vuur der muitzucht, dat van Helsche zwavel rookt,
Ten vloekbren Satansdienst door Neêrland aangestookt;
En 't gruwlijk Duivenspoor met hollende as en wagen,
Door vlam en vonken heen, ten afgrond ingeslagen?
Waar zijn we? en tot hoe verr' verijlen we ons ô God!
Ach duldt Gij 't? hebt ge uw oog van ons wanhopig lot
Voor eindloos afgewend? uw aanschijn ons verborgen?
Wacht dees afgrijsbre Nacht geene uitkomst in den morgen?
Zie wie hier heerschen! hier als hooge Wareldgoôn
Een' scepter zwaaien, die uw hoogheid naar de kroon,
En elk naar 't leven dingt, die met hun slaafsche drommen
Den vrijgeboren' nek niet vaardig is te krommen!
Zie, wie zij zijn! sta op, bereid u tot de wraak!
Zie Vorst en Volk verdrukt; hun zaak, uw eigen zaak!

Beveel uw donder! sla! vermorsel! God van 't wreken!
Bevrij ons! laat uw arm dat wetloos juk verbreken!
Sla, zoo ge ons tuchtigt, met uw vaderlijke hand,
Maar geef ons niet ten roof aan 's Afgronds dwingeland!"

Die in hetzelfde jaar 1787, ter verjaarfeest van hare Koniklijke Hoogheid, den Stadhouder dus aanspreekt:

„ô Gij, die 't zij Gij thans in de Amersfoortsche wallen
De rampen van een Volk, u trouwloos afgevallen,
Beweent en . . . .
. . . .
. . . .
. . . .
Den afgedwaalden, den misleiden Batavier
Tracht weer te brengen tot uw vaderlijk bestier;
Of 't zij ge integendeel, met dubbel recht ontsteken,
Zijn jammren en uw' hoon op zijn verleiders wreken,
En, met een sterker hand, den felbesmetten Staat
Van 't pestvuur, 't welk hem knaagt, door 't lemmer zuivren gaat:" enz.

En vervolgens zingt:

„Ja, Pruissens Aadlaar-zelf breidt reeds zijn wieken uit
Naar 't roofnest van den Gier die onzen grond vrijbuit.
Haast zal hij, wacht het vrij, die tranen, die daar leken,
Die droppen bloeds, dien hoon en die verdrukking wreken!"

Die op den 8 Maart 1798 uitroept:

„Nog is uw arm niet opgeheven,
Nog zwijgt, nog duldt gij, groote God!"

En voorts:

„Ontzachlijk Wreker!
Ja, straf; ja, donder; wreek; sla neder, en verplet!"

Die in 1780 den Hertog VAN BRUNSWIJK voor de laffe broodpoëten, welke dag aan dag met hun gift zijnen naam bezwalkten, doch die de Hertog als verachtelijk belachte, aldus waarschuwt:

„Maar wacht u: 't is een stoet, door andren uitgezonden:
Zij oopnen slechts een jacht, die op uw leven doelt.
Verwurg bij d'eersten schreeuw die aangehitste honden,
Eer gij 't gespannen roer in borst en ribben voelt."

Die

Die heel wat schoons en verhevens vindt in het *Oranje boven*, en van deze leus (menigmaal de schandelijke en schrikbarende oproerkreet in den mond van het woest en laagst gepeupel) uitroept:

„ Wat zeg ik? Ja, en zon en maan
Zal eer voor 's aardrijks oog vergaan,
Dan 't schoon ORANJE BOVEN:
God zelf gaf dit aan 't wareldrond,
Ten teeken van zijn Vreêverbond,
En wankelt Gods beloven?"

Ook als *Hofpoëet* hebben wij den Man kennen geleerd.

Hij toch is het, die den voormaligen Stadhouder afschildert als een *Held*, uitroept: *Oranje en de Almacht leeft!* dezen Vorst in zijn harte *aanbidt*, en van deszelfs beeldtenis, onder andere, zegt:

„ Aanschouw dit minlijk oog, vol zielskracht, vuur en leven,
Waaruit een grootheid straalt, beproefd door tegenspoed;
. . . .
. . . .
Dat oog, wiens eedle blik de boezems door kan dringen,
't Geveinsde hart ontmomt, en in 't geweten leest,
. . . .
En meer dan 't zwaard der wet van 't misdrijf wordt gevreesd!
Dat oog, dat Heldenoog" . . . . .

Die zichzelven onder de *ware Vorstenvrinden* rangschikt, en den Erfprins (en deze leeft nog) toezingt:

„ Ja, dierbre Vorstenteig, door tijd en wederspoeden'
Brandt, blaakt dit hart voor U, voor uw Doorluchten stam,
Onwankelbaar getrouw." . . . . . .

Die, van den (reeds gestorvenen en verdienstelijken) Prins WILLEM GEORGE FREDRIK zingende, in het algemeen van Oranje zegt:

„ Een Cezar, een August, een Titus laat zich roemen;
Maar waar leeft hij die 't beeld van Nassaus Telgen treft!"

En, eindelijk, (want wij walgen van al die vleijerij) in een' voorspellenden droom van den Erfprins zingt:

„ 'k Zag FREDRIK, eedle telg, zijns Vaders deugden waard,
Die, aangebeden van zijn' landzaat, van heel de aard,

Een' throon beklom, waartoe zijn ouderlijke rechten
Hem riepen! half Euroop zich aan zijn' scepter hechten;
En honderd Vorsten, trotsch op de eer van voor zijn' throon
De knie te buigen, zich vernedren voor zijn kroon! (wei...
'k Zag .... Maar DOORLUCHTE PRINS, wat zoude ik breeder
(Verdenk geen Neêrlandsch hart van ongrootmoedig vleien;)
Eén trek voltooie alleen mijn schaduwschilderij;
'k Zag de aard gelukkig zijn, u machtig, Neêrland vrij!"

Van de dichterlijke waarde der onderscheidene stukken behoeven wij niets te zeggen. Zij zijn van BILDERDIJK. Alle zijn echter niet even schoon, enkele zelfs middelmatig. Als voortreffelijk blinkt in dezen bundel uit de *Toewijding der Nagelaten Dichtwerken van Jonkvrouwe* DE LANNOY. Wij kenden dit stuk reeds uit die Nagelaten Dichtwerken, en lazen het hier (met geringe verandering, doch wezenlijke verbetering in den vijfden en laatsten regel) met genoegen weder.

Wij twijfelen niet, of zulk eene menigte van Gelegenheidsgedichten, meestal over dezelfde stoffe, zal de aandacht van den Lezer vermoeijen, en wel eens verveling voortbrengen.

's Konings Komst tot den Throon. Feestviering. Te Amsterdam, bij Immerzeel en Comp. 1809. *In gr. 8vo. 29 Bl.*

Deze *Feestviering*, op den hoogsten toon der geestverrukking en des lofs gestemd, is van denzelfden Mr. W. BILDERDIJK, wiens *Vaderlandsche Oranjezucht* wij zoo even hebben aangekondigd. *Tempora mutantur et nos mutamur in illis.* Van den Dichter zeggen wij geen woord meer: maar het stuk zelve, de Feestviering, bevat veel schoons, veel uitgelezens.

Hulde aan de Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen bij derzelver Vijf-en-twintig jarig Bestaan. Door A. LOOSJES, PZ. *Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1809. *In gr. 8vo.*

Wanneer wij de gesteldheid en den toestand van ons Vaderland en onze Natie, in den tegenwoordigen tijd, beschouwen, dan hebben wij inderdaad weinig redenen om ons te verblijden en op den naam van Nederlanders te verhoovaardigen. Onze eer en glorie zijn op eene deerniswaardige wijze afgenomen en bezwalkt. Te vergeefs herinneren wij ons onze dappere, edele en, om onderscheidene redenen, waarlijk eerbiedwaardige Voorouders. Wij hebben reeds sedert lang op hun-

unnen roem geteerd, verheffen hunne grootsche bedrijven, en meenen daarmede al vrij wat te hebben uitgevoerd, zonder te lozen om onze eigene werkeloosheid en dagelijks toenemend verval.

Maar hoe diep wij ook gezonken zijn, en hoe donker ook de toekomst voor ons wezen moge, in eenige opzigten kunnen wij nog wedijveren met andere Natien, in eenige opzigten overtreffen wij haar zelfs. Wij mogen dit, zonder eigenliefde of verwaandheid, openlijk zeggen. Waar zijn b. v. zoo vele nuttige en edele Stichtingen, zoo vele voortreffelijke en heilzame Inrigtingen, die, voor het grootste gedeelte, derzelver geboorte, opkomst en duurzaam aanwezen alleenlijk verschuldigd zijn aan de werkdadige menschenliefde der bijzondere Ingezetenen? Waar is eene Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen?* Zij is op onzen grond ontstaan, en, dank zij der Goddelijke Voorzienigheid! in het midden van Staatsberoeren, burgerlijke verdeeldheden en Volksrampen, door alle schokken en omwentelingen heen, gevestigd en in uitgebreidheid en bloei toegenomen. Zij is zoo geheel eenig in bedoeling, strekking en werkzaamheid. Zij is zoo eenvoudig en nederig, en te gelijk zoo weldadig en edel. Zij praalt niet met schitterenden luister, maar heure werken getuigen voor haar. Overal ontdekt men haren heilzamen invloed; overal laat zij sporen achter van haar gezegend aanzijn. De volwassen Jongeling dankt haar zijne edele vorming; het opkomend Geslacht is haar alles verschuldigd; het Vaderland juicht in haar bestaan; de Menschheid zegent haar, en de nagedachtenis van haren eerwaardigen Stichter zal in heilig aandenken blijven bij de late Nakomelingschap.

Zoo eenige Inrigting de hulde der Vaderlandsche kunst verdient, dan is het, voorzeker, deze Maatschappij. Zoo eenig Feest waardig is de verrukking van den Vaderlandschen Zanger op te wekken, dan is het, zonder twijfel, het Feest, dat men ter gelegenheid van het vijf-en-twintigjarig bestaan dezer Maatschappij vierde — eene plegtigheid, die door elken regtschapen Nederlander als een oorspronkelijk, edel en roemrijk Volksfeest wordt beschouwd, en tevens een Feest is ter eere van de Verlichting, de Deugd, den Godsdienst en de Menschenliefde.

Wij hebben dus deze hulde der kunst, door den Heere LOOSJES *der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* toegebragt, met het grootste genoegen ontvangen, en twijfelen geenen oogenblik, of zij zal tevens, volgens den wensch des Dichters, *in gunste* ontvangen zijn door die bloeijende en vruchtbare Maatschappij, welke in haar onderwijs nederige zachtaardigheid en algemeene nuttigheid met onuitbluschbare waakzaamheid paart, en wier werkzaamheid met zoo veel regt

door de nijverheid der bijën, in haar blazoen, wordt uitgedrukt.

In de eerste plaats treffen wij hier aan eenen JUBELZANG, *toegewijd aan de Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen*, waarin de Dichter de opkomst, den toenemenden bloei en de nutte werkzaamheden dezer Maatschappij met gevoel bezingt. Er komen eenige zeer schoone coupletten in voor. De eenvoudige oorsprong en nederige geboorte der Maatschappij worden dus eigenaardig en fraai voorgesteld:

„ Niet in een Hofstad, op den zetel
En gunst van haren Vorst vermetel,
Niet in een trotsche Wereldstad,
Van roem en rijkdom overvloeijend,
Den Landzaat aan zijn magtspreuk boeijend,
Stond uwe wieg en bakermat.
Neen! een van *Hollands* kleinste Steden,
Edam, zette u, o Maatschappij!
Den eenvoud van *Noord-Hollands* zeden
In 't uur van uw geboorte bij."

Terwijl zich mede de volgende coupletten gunstig onderscheiden:

„ Gij liet den woesten helhond basfen,
Toen 't purper, stroomende van de assen
En wielen uwer zegekar,
Door 't wijkend duister spriette en straalde;
Toen uw gebloemte uit wolken daalde,
Zijn geuren spreidend wijd en ver:
De gansche kim begon te blozen
Met goud en glansen overspreid;
Men zamelde uwe morgenrozen,
Met blij gejuich en dankbaarheid.

Terwijl uw ochtend glansrijk straalde,
Was 't dat Verlichting zeegnend daalde,
Omstuwd door reinen hemelgloed;
Van Vrienden van verstand en zeden,
Op uwen wenk in 't licht getreden,
Ontving zij d'eersten welkomstgroet.
Tot haren Tempel koos ze uw Stichting.
o Ja uw heilig hoog altaar
Was 't ware brandpunt der verlichting,
Het doelwit uwer Broederschaar."

Som-

Somtijds is de klemtoon verkeerdelijk geplaatst, gelijk hier:

„ 't Vuur der erkentenis ontglimm'."

En de volgende regels komen ons voor, het geheele Gedicht eenigzins te ontsieren:

„ Een Zoon, den braven Vader waardig,
Tot weldoen als de Grijsaard vaardig,
Verstaat 's *Mans ontwerp* — grijpt het aan —
Zijn vlug vernuft beschouwt het nader,
En schenkt het *ontwerp* van den Vader
Een grootsch en luisterrijk bestaan."

Voor den *derden* regel zouden wij liever lezen:

„ Ziet 's Mans ontwerp en grijpt het aan —"

En in plaats van den *vijfden:*

„ En schenkt het denkbeeld van den Vader"

Het tweede stuk, getiteld: *Het vijf-en-twintig jarig Feest der Maatschappij*, is een Zinnespel, in twee Bedrijven, waarin de Maatschappij zelve, de Godsdienst, de Deugd, de Waarheid, de Dichtkunst, het Onverstand, het Vooroordeel, de Huichelarij, de Dweeperij en het Ongeloof sprekend worden ingevoerd. Wij hebben het met genoegen gelezen. Doch voor eene Tooneel-vertooning komt het ons min geschikt voor: daar er alleen in gesproken, gedeclameerd en gezongen, doch niet *gehandeld* wordt. De tegenstribbelingen van het Onverstand, het Vooroordeel enz. bepalen zich slechts tot eenig onderling overleg en voornemens. De Huichelarij en het Ongeloof leggen, op het bloote bevel van de Waarheid, dadelijk de maskers af. Beide verdwijnen voor de blikken en eene ernstige aanspraak van de laatste, en komen niet weder te voorschijn.

Het laatste stuk is een Kluchtspel, *de twee Schoolmeesters* genaamd, waarin een domme, stijve, driftige, onderwetsche en strenge Schoolvoogd met bijzonder sterke kleuren wordt geschetst. Aan velen zal dit stuk eene vermakelijke lectuur verschaffen. Wij voor ons hebben niet veel op met dergelijke Kluchten, en zijn van oordeel, dat de vertooning van eene School, waarin een gemeene Schoolmeester raast en tiert en plakken uitdeelt, den kieschen smaak van den beschaafden aanschouwer noodzakelijk moet beleedigen. Sommigen onzer hedendaagsche nieuwerwetsche Schoolonderwijzers zouden het misschien wel met het uiterste vermaak ten Tooneele zien voeren,

zen, en zich er vrij wat op laten voorstaan, dat zij zoo ver boven Meester SIJMEN verheven zijn; doch de vijanden van de nieuwe leerwijze en het verbeterd schoolonderwijs (zoo er dan nog zoodanigen gevonden worden) zouden er niet door verlicht en overtuigd worden: daar zij zonder twijfel (en met regt) zouden aanmerken, dat deze Meester SIJMEN zeer overdreven geschetst, en, ook in hunne oogen, een allerongeschiktst Onderwijzer is. Waarlijk! wanneer men eens eenen halfverlichten, dwazen en verwaanden nieuwerwetschen *Schoolleeraar*, op eene even overdrevene wijze, wilde afschilderen, zoude men hem en zijn onderwijs al tamelijk belagchelijk kunnen maken.

Wij moeten, tot lof van den Heere LOOSJES, ten slotte nog aanmerken, dat dit Kluchtspel, ten aanzien van maat en rijm, bijzonder vloeijend en ongedwongen is en zich zeer gemakkelijk laat lezen. Het schijnt, inderdaad, *con amore* bewerkt te zijn.

Oud Hollands Vriendschap, dankbaar aan Neêrlands kroost, tot Leydens troost; besloten met Utrechts Eeuwschets: in Nederduitsche dichtmaat, met uitgebreide Historische oud Hollandsche Aanteekeningen, Afbeeldingen van vriendschappelijke Drinkbekers, en zinnebeeldige Titelplaat; witsgaders een beeldtenis Medaillon des Konings van Holland. Aan den Raad en het Volk van Leyden, door JOANNES LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Med. Doct. en Praelector in de Natuurlijke Historie aan de Koninklijke Universiteit te Leyden, enz. Gedrukt voor rekening en ten voordeele van den Autheur, en voor contant geld te bekomen bij* F. de Munnik, *Boekverkooper te Leyden.* 1809. *In gr. 8vo.*

Een zanglievend Christelijk Gezelschap in 's Gravenhage stond de verjaring harer stichting te vieren; een vers op de vriendschap, voor deze plegtigheid door een Vriend van den Heer VAN BERKHEY vervaardigd, en hem ter beoordeeling aangeboden, wekte bij den Grijsaard het eerst den lust op, om zelf een uitgebreider dichtstuk op te stellen, toepasselijk op den aard des Genootschaps. Tijdsomstandigheden uitstel veroorzaakt hebbende, veranderde de Heer VAN BERKHEY geheel zijn eerste plan, en, door zekere drift geprikkeld, ondernam hij, hetzelve, zoo veel mogelijk, naar zijnen Vaderlandschen smaak, ook op het Vredejaar van Tilsit (welke Vrede in Julij 1807 juist tusschen beiden gekomen was) toe te passen, en het, uit echte Vaderlandsliefde, met oud Hollandsche dankbare vriendenpligten en andere zinspelingen te vereeren. Dan de hernieuwde Oorlog verijdelde ook dit ontwerp. De Heer

VAN

VAN BERKHEY zag dus van de toepasfing op den Vrede van Tilfit af, en bearbeidde zijn ftuk met meer aandacht op oud Hollands vriendfchap, aan de Burgerije der Stad Leyden bekend. Hierbij werd nu zijn gevoel van dankbaarheid verlevendigd voor zichzelven, voor zijn Leyden, voor de weldaden des Konings en de vriendfchap van 's Gravenhage; en nu zou hij zijne dankbaarheid op zijne fchrijftafelen teekenen. Maar onder alles, wat bij gelegenheid van Leydens ramp was uitgekomen, vond hij niets, waarin opzettelijk aan de dankbaarheid aan God en Hollands vriendfchap gedacht was. Deze overweging bepaalde hem, om zijne oud Hollandfche vriendfchap nog meer op te luisteren, en wekte zijnen onderzoeklievenden aard op, om alles, wat het ware der vriendfchap in het gemeen, en oud Hollands vriendfchap in het bijzonder betrof, op te fporen, en tot eene eenheid te brengen, die toepasfelijk op Leydens dankbaarheid aan God, Hollands Koning, de Hooge Magten en het Volk van Nederland konde zijn. Dus kreeg zijn ontwerp eene geheel andere gedaante, meer uitgebreidheids, en zoo vele aanvoegfels, dat het noodig werd, de ingevlochtene zinfpelingen, oude benamingen enz. nader te verklaren; en hieruit werden de achter aan het dichtftuk bijgevoegde Aanteekeningen en Notulen geboren, in welke vrij wat geestige, kluchtige en vrolijke gewoonten, fprookjes, drinkliederen enz. voorkomen, waarin hij ook een fpoor meent gevolgd te hebben, dat hij zelfs in alle zijne Werken voorlang heeft voorgetreden.

Zoodanig is hoofdzakelijk de oorfprong en de loop der bewerking van dit Boek geweest, gelijk de Schrijver in het Berigt voor den Lezer zulks opgeeft. Wanneer men dus de verfchillende oogpunten in aanmerking neemt, die hij zich, het een na het ander, gekozen heeft; de zoo verre uit elkander loopende bedoelingen, welke hij telkens bereiken, en dan nog met elkander paren wilde; de veelvuldige uitweidingen, waartoe zulk eene fchrijfwijze natuurlijk aanleiding geven, en zijne zucht tot Vaderlandfche bijzonderheden hem gedurig vervoeren moest; dan zal het zekerlijk niemand bevreemden, dat de eenheid, welke de Schrijver in zijn Werk heeft getracht te brengen, niet dan zeer gedwongen is.

Het moge dus, als een geheel befchouwd, minder bevallen; elk echter, wien de eigen trant van onzen grijzen Vaderlander, door zijne fchriften federt lange met roem bekend, niet geheel mishaagt, zal, des twijfelen wij niet, in bijzondere gedeelten gaarne hulde doen aan de welmeenendheid der gevoelens, die voor het hart des Schrijvers zoo vereerend zijn, en zich rijkelijk vergasten op eene menigte van bijzonderheden, anders weinig bekend, en die ten minste voor ieder' regtgeaarden Hollander veelal eene zeer aangename zijde hebben, door de herinnering aan de gulle eenvoudigheid der voorvaderlijke zeden.

Wij

Wij althans willen liefst, zonder verder eenige aanmerking op het een of ander, dat mogelijk aan bedenking onderhevig is, te maken, den Heere VAN BERKHEY, wien onbetwistbaar de lof behoort van een volkomen oorspronkelijk Vaderlandsch Schrijver te zijn, (zelfs zonder zich ooit, zoo veel wij weten, met het vertalen van eenig buitenlandsch geschrift te hebben ingelaten,) ook voor deze lettervrucht van zijnen reeds zoo hoog geklommen ouderdom onzen dank betuigen, en dezelve gaarne aanmerken als een belangrijk bijvoegfel tot de schets van het Nederlandsch Karakter, door hem reeds vóór meer dan dertig jaren, in zijne Natuurlijke Historie van Holland, met zoo veel uitvoerigheid geleverd.

Geschiedenis van den Huzaar Zwartmantel, door C. G. SALZMANN. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam*, *bij* J. van der Hey. 1809. *In 8vo.* 320 *Bl.*

Gelijk ieder geschrift van dezen waardigen Duitscher, zoo durven wij ook dit verhaal aan lezers uit iederen stand ten sterkste aanprijzen; en met een wezenlijk genoegen zien wij, dat de geschiedenis nog niet geëindigd is, maar voor het minst een tweede Deeltje volgen moet. De Huzaar Zwartmantel komt aan het eind nu eerst te huis bij zijne Familie, waarvan de hoofdpersoon, zijn schoonvader, een waardig schoolmeester, nu overlijdt; een man, bij de zijnen en bij allen met het hoogste regt bemind en geacht; die altijd, ook in de moeijelijkste gevallen, gedurende geheel zijn leven: *wat God doet, dat is wel gedaan*, met bondige redenen en met alle zijne daden predikte. Geheel het boekje is vol verstandig, leerzaam en godsdienstig onderrigt, in één woord SALZMANN waardig, en in zoodanig eenen aangenamen, onderhoudenden toon geschreven, dat het in dit opzigt ook met den besten Roman kan monsteren.

De kunst om rijk te worden. Een Leesboek voor de derde Klasse, inzonderheid voor de Landschalen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Groningen, bij W. Wouters. 1809. *In 8vo.* 89 *Bl.*

Een uitmuntend boekje, dat bij de werkjes van den waardigen SALZMANN, en alzoo eene *zeer vereerende* plaats verdient. De lezer voelt nu, welk eene uitmuntende, eerlijke, voordeelige kunst hier wordt geleerd. Wij wenschen, dat velen den ouden waardigen Jakob, die hier veel van zijne geschiedenis verhaalt, deze kunst af zullen zien, en daar sla geluk toe! Wij durven dit klein geschrift niet alleen voor de Scholen, maar ook aan de Huisgezinnen van min en meervermogenden, ter lezing, herlezing en beoefening, zeer wel aanprijzen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De troostvolle Leer van de Goddelijke Voorzienigheid; een Godsdienstig Huisboek. Iste Afdeeling. Voorlezingen over deze Leer, in haar verband beschouwd; door GOTTLIEB ERDMAN GIERIG, *Hoogleeraar op het Lyceum te Fulda. Uit het Hoogduitsch. Te Zwolle, bij* J. de Vri. 1809. *In gr. 8vo. Behalve het Voorberigt, 348 bl.*

Hoe veel er ook in Wijsgeerige en Godgeleerde Boeken over het allergewigtigst Leerstuk der VOORZIENIGHEID geschreven zij, en wel te meer, doordien de bespiegelingen der onderscheiden Christelijke Genootschappen over deze door allen erkende waarheid zeer verre uiteenloopen, wij nogtans verblijden ons hartelijk, wanneer een Boek ons ter beoordeeling wordt aangeboden, waarin deze grondzuil van het Godsdienstig geloof op nieuw door kracht van duidelijke redenen bevestigd wordt, en, met weglating van ijdele twisten of navorschingen, te hoog misschien voor kortzigtige stervelingen, te ingewikkeld althans voor mingeoefende verstanden, geheel de Verhandeling tot stichting en een Godsdienstig gebruik is ingerigt. In zulk een nuttig Werk zien wij gaarne het spaarzaam bezigen van deze en gene, naar ons begrip, min juiste uitdrukkingen over het hoofd; en, daar het onmogelijk is, dat eene stoffe, waaromtrent de vroomheid der Vaderen van den beginne der wereld en in alle landen nadacht, door *nieuwe* bewijzen zou worden gestaafd en ontwikkeld, voldoet het ons, wanneer voordragt en inkleeding eene welversneden penne en allezins ervaren hand aanduiden.

Deze eerste Afdeeling dus, het opstel van den *Fuldaschen* Hoogleeraar GIERIG, die op zichzelve reeds een bekwaam en zamenhangend geheel uitmaakt, heeft, uit hoofde van het gezegde, regt op onze aanprijzing, en

 doen

doet ons verlangen naar de tweede, die eenige *Leerredenen* zal behelzen van den beroemden REINHARD, *over bijzondere deelen van de leer der Goddelijke Voorzienigheid.* Ja wij bedriegen ons te eenemaal omtrent onze Landgenooten in het algemeen, en Lezers in het bijzonder, zoo dezen niet met goedkeuring dit Werk ontvangen zullen, dat, vooral wegens de verstrooijing en dwarlgeest der tijden, eene wezenlijke *behoefte* geworden is, bij de verbasterende Volkszeden. Hoe het zij, ons haastende met de aankondiging, zullen wij de opgave der bovenschriften van de XVIII *Voorlezingen*, waarin hetzelve gesplitst is, door enkele bijgevoegde wenken of aanwijzingen beter doen uitkomen, buiten staat, om, bij de kortheid van ons bestek, een eigenlijk *gezegd* uittreksel ons geheels hier in te lasschen.

De Hoogleeraar, in Voorl. I. aanvangende met de *Beschrijving van de Leer der Voorzienigheid*, en *van hare waardij*, teekent dadelijk dezelve, als den grondslag der Godsvereering, die gerustheid en troostvol vertrouwen inboezemt, en vruchtbaar is in menigerlei deugden. Zoo duidelijk valt haar bewijs, dat de erkentenis van het Opperwezen, als den Schepper, proeve insluit van deszelfs Vaderlijke zorgen; en zoo tastbaar is die gevolgtrekking, „ dat alle volken, welke (in) Goden geloo„ ven, ook eene regering der wereld door dezelven aan„ nemen, en hunnen Godsdienst daarop gronden." — Maar, even als voor hetgene wij *groot* noemen,

Voorl. II, *zorgt God ook voor het bijzondere en Kleine.* Meer dan eenig Koning, door wijze wetten en verordeningen, het belang van de armsten zijner onderdanen behartigt, en hen tegen verdrukking beveiligt, waakt het Alziend Oog over voorwerpen, die ons het nietigst schijnen. Dit staaft de Natuurbeschouwing, die, even weinig als in den loop van kometen en wereldkeilbols, ook op aarde en onder het heer van insekten geenerlei verwarring oplevert, of mangel toont aan Goddelijk toezigt. — Vooral heerscht

Voorl. III, *Orde onder de menschen*, hoe weinig zich deze in den eersten opslag laat vermoeden, zoo men de onkunde, driften, strijd van belang en neigingen nadenkt onder ons *geslachte*, over geheel den aardbodem verspreid, en ondeftiing op verwoesting te veel helaas! uit zijnde. Maar de Geschiedenis, met oordeel ingezien, getuigt die waarheid. Ondanks allen hinder, houdt het gezellig en maatschappelijk leven stand, bij

vel

ren kunsten, wetenschappen, aloude en weldadige instellingen van Wetgevers en beroemde Mannen in waarde bij eene late nakomelingschap, vereenigt de handel de meest afgelegene Volkeren, en rigt de Voorzienigheid zelfs de gistingen van den Oorlog en den gruwel der Dwingelandij tot wijze einden. In de Natuur, gelijk in de Geschiedverhalen, wisselen zich de voorwerpen af; en deze getuigen, dat uit de overstroomingen der barbaren, die het Rijk van Rome verwoesteden, en uit den nacht der middeleeuwen, de schoonheid, bloei en het licht zijn opgedaagd voor het tegenwoordig beschaafd Europa.

Voorl. IV. Van deze getuigenis der Geschiedenis voor de Leer der Voorzienigheid biedt zich al verders een en ander voornamer staal gereedelijk den opmerkzamen Lezer aan. Uit andere, ook *Vaderlandsche* voorbeelden, waarop zich GIERIG *ten vervolge* beroept, diene ons ten bewijze de nederlaag van der Hunnen Koning Attila, in het jaar der Christen - Tijdrekening 451 (*) door den Romeinschen Veldheer Aëtius in de *Katalonische velden* verslagen; want deze hoe bloedige overwinning mag men houden voor het middel, waardoor onze Godsdienst, de wetenschappen en zeden beveiligd werden, om niet de prooi te worden van de ruwheid eener Tartaarsche onkunde, die alles dreigde omverre te werpen.

Voorl. V—VII. Doch bij uitnemendheid moeten te dezen de *Heilige Schriften van het Oude en Nieuwe Verbond* geraadpleegd worden, en met genoegen zoo wel als stichting hebben wij dit gedeelte van 's Mans arbeid gelezen, waarin hij, met een' verstandigen en wijsgeerigen blik, de aloudste wereldgeschiedenis, voorts de *leer van Mozes*, eene en andere schoone plaatsen uit het Boek van *Job*, de *Psalmen* en *Profeten*, eindelijk de jong-

(*) Wij melden hier het jaargetal, dat door eene drukfeil op bl. 57 van het Werk gemist wordt; ook is men oneens over de plaats, op welke het bedoeld gevecht voorviel; terwijl er is, die, gelijk onze Schrijver, het slagveld in de vlakten van *Chalons* in *Campagne* plaatsen, dat anderen in die van *Sologne* bij *Orleans* gezocht hebben. Zie MORERI *Dict.* Art. *Attila*.

jongste en voortreffelijker Openbaring van CHRISTUS en zijne Gezanten bespiegelt, en van daar de algemeen erkende waarheid afleidt van het Goddelijk Albestuur en der aanbiddelijke Voorzienigheid, die het menschdom inzonderheid bewaakt, behoedt, en opleidt tot deszelfs hoogere volmaking in den staat der Onsterfelijkheid, door JEZUS aan het licht gebragt. — Met goedkeuring merken wij in het voorbijgaan op, dat de Vertaler, bij de aanhalingen uit den Bijbel, zich met oordeel bediend heeft van de nieuwere overzettingen, door SCHULTENS, MUNTINGHE en HAMELSVELD vervaardigd; en dat, na opgave der gevoelens uit de H. Schrift, ook eenige toepasselijke plaatsen uit Grieksche en Romeinsche Wijsgeeren zijn aangevoerd, waardoor de overeenkomst der leere van het gezond verstand met die der Openbaring omtrent de gestaafde waarheid duidelijk in het oog valt.

Voorl. VIII. Deze derhalve vaststaande, is het *doel der Voorzienigheid* het onderwerp van een volgend onderzoek; en het denkbeeld van een' goeden Vader en Regent, waaronder wij God ons het best vertegenwoordigen, wijst dadelijk aan, dat deze *de gelukzaligheid zijner schepselen* moet behartigen. De menschen in het bijzonder, voor wien de aarde bewijs draagt van menigerlei goedertierenheid des Hemels, wier opgerigte houding, zinnelijke vermogens en redelijkheid van hunnen verheven aanleg getuigt, blijken dus bestemd te zijn voor geluk en eeuwigheid.

Voorl IX. X. Evenwel het *Natuurlijk* beide en *Zedelijk Kwaad* is voorhanden; en, met overwijzing op de schriften van LEIBNITZ, ZOLLIKOFER, VILLAUME, en op het Dichtstuk van HALLER, ontzenuwt onze Hoogl. kort maar krachtig de tegenwerping, van dien kant te ontleenen. „ Eene volmaakte wereld, of die „ zonder kwaad is, laat zich volstrekt niet denken; zij „ was alzoo geen voorwerp, dat scheppende Almagt „ werkelijk daarstellen konde:" genoeg daarom, wanneer de bedoeling der Goddelijke Wijsheid, om ten meesten voor het geluk der schepselen te zorgen, op aarde kennelijk doorstraalt, en het weinige kwaad, onder toelating der Voorzienigheid aanwezig, dienstbaar gemaakt is aan Haar ontwerp ter zedelijke opvoeding van het menschdom, met name voor eene betere toekomst;

komst, van welke ons de Leer en *Opstanding* van Jezus (*) borg staan.

Voorl. XI. Zulk eene bedoeling nu bewijst ons de *onderhouding* van het geschapene, bijzonder van het geslacht der stervelingen, met keur van beelden en kracht van waarheid geschetst in Psalm CIV, ten grondslag en voornamen leiddraad gelegd der redekaveling van onzen Schrijver.

Voorl. XII. Verders toont zulks de voorraad en verscheidenheid van *levensmiddelen*, tot welker genot het dierlijk ligchaam ten klaarste is toegerust, en de meer dan Vaderlijke zorge, die de Heer der Nature draagt voor de *gezondheid* en beveiliging van al wat leeft, met name der menschen; waaruit een gedurige spoorslag tot dankbaarheid en erkentenis van Gods liefde is af te leiden.

Voorl. XIII. Maar ook ongemeene *Reddingen in gevaren* zijn wij niet aan bloot *geluk* en *toeval*, maar aan de *bewaring van hooger hand* verschuldigd; even zeer blijkbaar in de *onderhouding der zinnen*, der verstandelijke *vermogens*, en der takken van bestaan, rijkelijk ten nutte der menschen in alle gewesten der aarde, als zoo vele *krachten* of middelen ten *leven*, verspreid; en in de voortduring, eindelijk, der tallooze *soorten* van gewassen en dieren, het werk van eene Vaderlijke goedheid en zorge.

Voorl. XIV. Iets meer evenwel werd vereischt ten aanzien der menschen, hunne *Regering* namelijk en *Opvoeding*, als zedelijke wezens, gelijk dit hun *aanleg* toont.

(*) Slechts eenmaal, en als ware zulks van weinig beteekenis, gewaagt onze Schrijver van Jezus *Opstanding*; dezelve, benevens zijne *leer*, den *borg* noemende voor onze toekomstige verrijzenis uit het graf. (zie bl. 182) Wij willen den Man hierom van geene *Neologie* verdacht houden, maar moeten toch zeggen, dat hij, onzes inziens, niet genoeg dit krachtig bewijs aandringt, waarop zich de hoop der Christenen, in onderscheiding van die der Wijsgeeren, moet gronden. Minder is het toch de *Leer* van Jezus, dan wel zijne *Opstanding*, die ons van Godswege nopens de Onsterfelijkheid en het Oordeel ten jongsten dage *verzekering* aanbrengt. Hand. XVII: 31 beroept Paulus zich daarop alléén voor de Vierschaar van den Atheenschen Areopagus; en wat zoude er, volgens Hem, zijn van ons Geloof, ware Christus *niet* opgewekt? 1 Cor. XV: 14.

toont. Neigingen immers en hartstogten boezemen belangstelling in, drijven tot werkzaamheid aan; zedelijk gevoel en geweten zijn het rigtsnoer en de toets der daden; ja de schepping uit éénen bloede, de verscheidenheid van temperamenten en zielsvermogens, waaruit eene zamenstemming des geheels ontstaat tot behartiging der algemeene welvaart, leggen den band der liefde, getuigen hunne bestemming tot een gezellig leven.

Voorl. XV. Door echtelijke vereeniging en familiebetrekkingen *ondersteunt* ook de Voorzienigheid de oprigting en zamenvloed der Maatschappijen, en voedt zij dezelve allengs tot hoogere volmaaktheid op, door langzamen voortgang in kunsten en wetenschappen; bijzonder door ontwikkeling der Volksdenkbeelden omtrent den *Godsdienst*, die, afgeleid uit het Boek der Natuur, of het werk van Hemelsche Openbaring, of wel door tusschenkomst van groote Hervormers meer en meer verbreid geworden, geen twijfelachtig bewijs oplevert van het Albestuur des Hemels, blijkbaar in deze verlichting der wereld.

Voorl. XVI, XVII. Kennelijk wordt mede die *hulp* der *Voorzienigheid* in de *Staatsregelingen*, in *Kunsten*, *Wetenschappen* en *Zedelijkheid*, zoo dra men de waarheid vasthoudt, dat schijnbaar kleene omstandigheden, en wat zich aan ons als toevallig voordoet, niet zonder beleid en tusschenkomst der Almagt, de verbazendste en bij de uitkomst heilrijke gevolgen erlangd hebben. Met vermaak zouden wij den Hoogleeraar in deze zijne redekaveling, waarin hij Gewijde en Ongewijde Geschiedenissen ten bewijze aanvoert, of zich op gepaste voorbeelden en menschkundige waarnemingen beroept, van naderbij en op het spoor volgen; dan ons verslag, hoe kort en onvolledig, is reeds te verre uitgedijd.

Voorl. XVIII. Wij mogen daarom ook niet meer zeggen, dan dat hij steeds, en voornamelijk bij de ontwikkeling van den Goddelijken bijstand omtrent *enkele menschen in het bijzonder*, en in het *Besluit* van dit zijn Boekdeel, het heilzame en troostrijke van de Leer der Voorzienigheid, op eene verstandige wijze, ja als een ervaren Wijsgeer, uitnemend Historiekenner en hartelijk Christen, gestaafd heeft, en in vollen dag gesteld.

Wij mogen echter niet ontveinzen, dat ons het weglaten van alle oorspronkelijke plaatsen der Ouden, waarvan de overzetting in den tekst is ingelascht, hinderde; maar bo-

bovenal eene bijkans geheele verwaarloozing in het aanwijzen van het gezag, waarop de Schrijver zijne meer of min bekende waarheden aanneemt, onder welke er gevonden worden, die blijkbaar van elders ontleend werden, als buiten het bereik liggende van *zijne* waarneming. Laat het eene onvoegzaamheid zijn, dat de Vaderlandsche Lezer, vooral in een *Huisboek*, zich dikwerf genoodzaakt zie, aanhalingen over te slaan uit Grieksche of Latijnsche Schrijvers; het veelvuldig nut en genoegen, door deskundigen uit zulke aanhalingen te trekken, pleit voor derzelver mededeeling: terwijl de opdisfing van min bekende zaken of betwistbare stellingen, zonder zich de moeite van noodige aanwijzing der bronnen te willen geven, eene strekking heeft om letterdieverij uitnemend te begunstigen, en der voortplanting van menigerlei wanbegrip en dwaling krachtig de hand te bieden.

Om de kortheid van ons verslag, aangaande den inhoud van dit Werk, eenigzins te vergoeden, willen wij onze Lezers eene kleine proeve mededeelen. Wij mogen echter, wegens ons bepaald bestek, het slot van de IIIde. Voorlezing, door ons bedoeld, niet zonder eenige bekorting overnemen. ,, Gelijk de voortbrengselen der aarde met hunne bijzondere eigenschappen ontstaan, zich uit hunnen teederen toestand trapswijze door vele overgangen tot hunne volkomenheid verheffen, en dan allengs in hun vorig niet te rug zinken, zoo is het ook met de staten. In de geschiedenis zien wij, hoe ieder rijk, ieder volk, met zijn eigen karakter, als 't ware uit de aarde voortkomt, zijn gebied vergroot, eene reeks van jaren bloeit en dan weder verdwijnt. Waar zijn de Babyloniers, de Asfyriers enz.? Zij zijn verdwenen. Aan dit lot zijn zelfs de bloeijendste woonplaatsen onderworpen geweest. Het Egyptische Thebe, het koninklijk gebouwde Tyrus en andere steden, met smaak en pracht versierd, liggen sedert vele eeuwen in hunne puinhoopen. Daarentegen hebben zich uit wouden en moerasfen magtige rijken en steden met trotsche paleizen verheven. Geene vorm van regering is onveranderlijk. Het monarchale Rome werd republikeinsch, het republikeinsche monarchaal, het wereldlijke geestelijk, en het geestelijke was onlangs (*) op het

(*) Ja! dit weten wij is met er daad gebeurd, sedert de Professor schreef.

het punt van terug te keeren onder wereldlijke Beheerschers. — Daarom het belge u niet, aardbewoner, dat de vierkante span van uw Vaderland den Eeuwigen niet gelijkt; vind veel meer daarin geruststelling, dat dit stroomen, deze ebbe en vloed, aan Hem, en niet aan het blinde geval onderworpen is. Ieder herfst verdwijnt een groot gedeelte van het plantenrijk, maar in het voorjaar verschijnt het op nieuw met zijne bekoorlijkheden en kostelijke gaven. Eveneens treden onder het opzigt van God uit de ontbondene staten nieuwe te voorschijn, en het menschelijk verstand vordert in zijne beschaving gedurig meer. De grootste en algemeenste omwenteling, welke de volken in ons *werelddeel* ondervonden hebben, begon tegen het einde der *4de eeuw*, bij den ondergang van het verouderd rijk van Rome, door uitheemsche en onbeschaafde volken verwoest. — In vele landen ontstond nu een zeldzaam mengsel, daar de oude en nieuwe, aan spraak, leefwijze, zeden, wetten en Godsdienst geheel onderscheidene inwoners door en onder elkanderen woonden. Maar, gelijk *eertijds* op Gods bevel, uit den duisteren chaos, de aarde met haren rijkdom te voorschijn trad, zoo werden ook uit deze verwarring de tegenwoordige rijken gevormd. — Wat was ons Vaderland ten tijde der Romeinen? En wat is het nu? Toen was het overal bedekt met moerassen en dikke wouden, welke de stralen der *zon verhinderden* de aarde te verwarmen, *en de winden niet toelieten* om de lucht te zuiveren. Tusschen deze wouden en moerassen, in een nevelig, vochtig koud klimaat woonden onze Voorvaders in ellendige hutten, zwervende, bouwden een weinig haver en garst, kenden geene andere dan wilde boomvruchten, bekleedden zich met vellen van dieren, voerden, gelijk de roofdieren, gedurige oorlogen, en wisten van geene andere bezigheid voor vrije mannen. Wie kan voor het tegenwoordige het land met zijne schoonheid en vruchtbaarheid, met de beschaving en werkzaamheid van zijne bewoners beschouwen, zonder zich te verblijden over die aangename verandering, welke hetzelve ondergaan heeft? Die heeft het in eene reeks van eeuwen, onder gedurige oorlogen, vele scheuringen en nieuwe vereenigingen van zijne deelen ondergaan. Hoe zou dit mogelijk geweest zijn, wanneer de Eeuwige het roer niet gehouden, en zelfs de afdwalin-

gen

gen der Vorften zoo wel, als hunner volken, ten goede beftemd had?"

Wij leggen hiermede de pen neder, verlangende naar de uitgave van het beloofde tweede Deel, en in vol vertrouwen, dat dit Boek, zoo uitnemend berekend voor huisfelijke ftichting, ook buiten onze aanbeveling, zich genoegzaam den weg zal banen tot de harten onzer godvruchtige Landgenooten.

WESSELII SCHOLTENI Specimen Hermeneutico-Theologicum. *De appellatione* ΤΟΥ ΥΙΟΥ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ, *qua Iesus se Mesfiam profesfus est.* Traj. ad Rhen. apud *O. I. a Paddenburg* & *I. a Schoonhoven*. 8vo. f. maj. pp. 221.

Wederom een geleerd proefftuk van een bekwaam Leerling uit de School van den Utrechtfchen Hoogleeraar HERINGA, waarmede wij den voortreffelijken Leermeester gelukwenfchen, betreffende een onderwerp, waarover nog wel eens opzettelijk mogt gehandeld worden. Men weet, dat de Zaligmaker zeer dikwijls in het Nieuwe Verbond genoemd wordt *de Zoon des menfchen.* Of nu de Griekfche fpreekwijs, waarvan dit de letterlijke Nederduitfche vertaling is, waarlijk zoo moet overgezet worden, dan wel anders, en hoe dit dan naar de meening van Jezus, die zichzelven veelmaals dien naam geeft, moet verftaan worden, daaromtrent zijn de gevoelens tot hiertoe verdeeld. Eene beknopte, doch niettemin volledige opgave van die allen, en daarbij gevoegde naauwkeurige toetfing derzelven aan de regels der ware uitlegkunde, was een gefchikt onderwerp voor een aankomenden Schriftverklaarder, om er zich mede te oefenen, en eene proeve van goede gefchiktheid tot zoodanigen letterarbeid te leveren, het zij hij dan alleen eene reeds bekende, door hem best gekeurde verklaring met goede redenen wete te verdedigen, het zij ook nog iets beters te berde te brengen.

Veelal gaat men in zulke foort van onderzoekingen dus te werk, dat men de optelling en overweging van andere gevoelens late voorafgaan, en dan 't zijne met de verdediging van 't zelve doe volgen. Den Heere SCHOLTEN heeft de omgekeerde orde beter behaagd.

 Hij

Hij verdeelt zijne Akademische Verhandeling in twee Hoofddeelen, waarvan 't eerste, bl. 5—140, de voorstelling en verdediging van des Schrijvers gevoelen bevat, terwijl dan eerst in 't tweede, bl. 141—209, de menigerlei gevoelens van andersdenkenden beöordeeld worden. Wij kunnen dit ook op zichzelve niet afkeuren, hoewel 't in diervoege, als de Schrijver er mede is te werk gegaan, aanleiding gegeven heeft tot vele noodelooze herhalingen, die ons onder 't lezen, de kundige Schrijver houde ons deze aanmerking ten goede, des te meer tegengestaan hebben, omdat buiten dat de geheele wijze van behandeling in 't langwijlige moest loopen. 't Heeft hem namelijk goedgedacht, en dit verdient in de daad geprezen te worden, alle plaatsen van 't Nieuwe Verbond, waar deze benaming voorkomt, oplettend na te gaan, en derzelver waren zin te onderzoeken. Maar hierbij voegt hij dan telkens, vooral bij dezulken, wier uitlegging eenige bedenkelijkheid heeft, eene op zichzelve doorgaans niet ongepaste wederlegging van andere verklaringen, die dan naderhand nog eens opzettelijk opgegeven en tegengesproken worden. Deze wederlegging wordt in dier voege veelal des te meer vervelend, omdat op de meeste plaatsen bijna 't zelfde antwoord past, slechts gewijzigd naar 't klein verschil, dat hier en daar 't verband geeft, waarin zij voorkomen.

't Zou met den aard van ons *Tijdschrift* weinig strooken, om den inhoud dezer Verhandeling nader te leeren kennen, van de groote menigte van verschillende gevoelens, die in dezelve ten toets gebragt worden, verslag te doen. Wij vergenoegen ons met de korte opgave van 't gevoelen, dat de Schrijver aanneemt, en in de daad met zeer waarschijnlijke gronden verdedigt. Hij is 't in de hoofdzaak eens met BEZA, SEMLER, STORR, HERDER, EICHHORN, en uit de onzen WETSTEIN, VAN HERWERDEN, G. KUYPERS, P. ABRESCH, VAN HAMELSVELD, ROOIJAARDS en vele anderen, die *bl.* 69-73 opgeteld worden, (waarbij men er nog wel meer had kunnen voegen) en daarin overeenstemmen, dat deze benaming op 't *Messiasschap* van den Zoon van Maria ziet, en als zoodanig ontleend is uit Dan. VII; 13, of althans, met toespeling op die godspraak, gebruikt wordt. Men had echter, zijns oordeels, daarbij nader behooren te bepalen, dat hij dus genoemd wordt, als zijnde *die*

mensch,

mensch (die menschenzoon) bij uitnemendheid, die, *in de gedaante van een mensch*, aan Daniël, in 't merkwaardig gezigt t. a. p. vertoond, en door hem, als zoodanig, aan zijne landgenooten voorgesteld was. En dan meent hij, dat de Zaligmaker, deels uit zedigheid, deels ook uit voorzigtigheid, en met zekere soort van terughouding, zich liever van deze niet zoo algemeen verstane en min of meer dubbelzinnige benaming, dan wel van die van Messias, zal bediend hebben. Door deze aanmerking zal dan ook, zoo als 't hem toeschijnt, de door sommigen gemaakte tegenwerping vervallen, dat 't met het blijkbaar oogmerk van Jezus zou strijdig geweest zijn, zich reeds zoo vroeg, als wij deze benaming door hem gebruikt vinden, voor den Messias uit te geven. Hieruit verklaart hij ook de reden, waarom Jezus zich nimmer, na zijne opstanding en verheerlijking, ook niet te voren, in vertrouwelijke gebeden tot God zijnen Vader, in gehoudene gesprekken met zijne moeder Maria, of, wanneer hij ook tot anderen sprak van 't goddelijk gezag, waarmede hij bekleed was, en van zijne naauwe betrekking op God zijnen Vader, van deze benaming bediend heeft, en dat ook anderen, van hem sprekende, zich nimmer van dezelve bediend hebben, Stephanus alleen uitgezonderd, die hij oordeelt dat zich zeer gepast, door eene bijzondere aandrijving van den Heiligen Geest, van dezelve bediend heeft, met toespeling op de eigene woorden van Jezus, die zijne regters hem, voor 't gerigt staande, hadden hooren uiten: *Van nu aan zult gij zien den Zoon des menschen, zittende ter regterhand Gods en komende op de wolken des hemels.* Stephanus zal dan onder die weinigen geweest zijn, die deze veel beteekenende benaming verstaan hebben. En voor dezen was dezelve, zijns inziens, wijsselijk gekozen, om de verkeerde en algemeen heerschende begrippen der menigte omtrent den Messias tegen te gaan. Andere benamingen van *Messias*, *Koning Israëls* en dergelijke gaven al te ligt voedsel aan de ijdele verwachtingen van een aardsch Koning. Maar door deze benaming werd men veeleer opgeleid, om aan een *hemelsch* Koning te denken. Deze opleiding is ons niet regt helder, en wij kunnen niet zien, dat daarvoor in 't gezegde der Joden, Joh. XII: 34, genoegzame grond is.

De geheele vooronderstelling van den Schrijver komt ons tot hiertoe nog niet zoo zeker, en de wederlegging van

van 't gevoelen van hun, die in deze benaming geene aanduiding van 's Heilands Mesfiasfchap kunnen vinden, niet zoo onbetwistbaar voor, dat wij de zaak voor afgedaan kunnen houden. Roemwaardig is desniettemin deze fchoone proeve van de geleerdheid, fchranderheid en allezins gunstigen aanleg van den Heer SCHOLTEN, waarvan wij ons veel goeds beloven.

Leerrede, uitgefproken in de Gemeente der Hollandfche Portugeefche Israëlieten te Amfterdam, door den Hooggeleerden Opperrabbijn der voorzegde Gemeente, den Weleerwaarden Heer DANIEL COHEN D'AZEVEDO, *ten tijde van het Middaggebed, op Sabbat den* 23 *Menachem* 5569, *of den* 5 *van Oogstmaand* 1809. *Uit het Portugeesch vertaald. Te Amfterdam, bij* Belinfante en Comp. 1809. *In gr. 8vo.* 24 *Bl.*

Eene proeve van hedendaagfche Rabbijnfche *welfprekendheid*, *geleerdheid* en *wijsheid*. De hooggeleerde Opperrabbijn maakt ons met de aanleiding en het doel tot deze zijne Leerrede bekend in den volgenden fierlijken en krachtvollen aanhef: *Gij zult reeds onderrigt zijn, geachte toehoorders! gij zult reeds onderrigt zijn door het geen ik u den vorigen fabbat gezegd heb, dat onze weldadige Koning bevolen en befloten had, dat er binnen Hoogstdeszelfs koningrijk zou worden opgerigt een korps troepen, uit Israëlieten beftaande, geheel onafhankelijk en op zich zelf ftaande*, enz. *Gij zijt almede onderrigt, dat de Opperrabbijnen van onzen heiligen godsdienst door brieven, welke zij, van zijne excellentie den minister van den eerendienst en van binnenlandfche zaken, hebben ontvangen, zijn gelast, over dit koninklijk befluit eene leerrede uit te fpreken, ten einde ... het volk aan te moedigen, dit verheven doel van onzen monarch te volbrengen. Alvorens ik nu mijn pligt ga volvoeren, zal het volgende tot inleiding dienen, ten einde daarop de redevoering toepasfelijk te maken.*

Dit *volgende* of de *inleiding* bevat, na de opgave van den tekst, Rigt. III: 2. eene *breedvoerige* kennisgeving, (11 bladzijde,) *hoe de toenmalige oorlogen, namelijk tijdens dat de joodfche alleenheerfching in vollen luister beftond, gevoerd werden. — Om nu het ontwerp voor* zijne *leerrede te vormen*, onderzoekt de geleerde man EERST, onder welke foort de Israëlieten de tegenwoordige oorlogen

gen moeten rangſchikken? hij toont aan: onder de *vrijwillige*, dat is, onder de zoodanige, tot welke de Koning bij de Israëlieten de toeſtemming of goedkeuring van den Senaat noodig had; terwijl hij aantoont, dat die Senaat, beſtond zij nog, zekerlijk toeſtemming en goedkeuring in het tegenwoordig geval zou geven; hetwelk hij *bondig* betoogt: omdat de Koning van Holland den Israëlieten dezelfde regten, als aan alle deszelfs onderdanen, toekent, en uitgeſtrekte eerbewijzingen en voordeelen verleend heeft, blijkens onder andere het verſieren van een der waardigſte medeleden van die Gemeente, den vriend des Opperrabbijns, den Heer IM. CAPADOSE, vermaard Arts, *wien* DEN *Koning in deszelfs goedheid*, uit eigen beweging, de verdienſten van dit lid erkennende, onmiddellijk in deszelfs kapittel tot Ridder dier Orde benoemd heeft; — en vooral, omdat de Koning volle vrijheid van Godsdienst aan de Israëlieten verleent, enz.

Maar daar in deze ſoort van oorlogen niet alleen ſommigen van den krijgsdienst werden uitgezonderd, volgens DEUTER. XX: 5, 6, 7. maar ook „ alvorens den „ ſlag te beginnen, zich de krijgsminister, zijnde een „ priester, op eene hoogte begaf, onder andere afkon„ digingen, zich aldus uitlatende: *wie is de man die* „ *bevreesd is, en een week hart heeft? hij kere naar zijn* „ *huis*" enz. zoo is het tweede gedeelte der Leerrede niet minder naauwkeurig bewerkt en belangrijk, „ ſtrek„ kende om de ijdele vreês te doen verdwijnen, welke „ zoo vele beſchroomdheid tot het opvatten der wape„ nen, in, en het uitgaan naar den krijg veroorzaakt." Hier wordt dan eerst geleeraard, dat hij, die *bevreesd* is en een *week* hart heeft, iemand is, *die voor de zonden, welke hij gepleegd heeft, vreest*; voorts betoogd, dat de zonde den mensch de menſchelijke eigenſchappen beneemt, en vooral eenen zeer nadeeligen invloed op de oogen heeft. Indien wij nu den Rabbijn verder wel begrijpen, in hetgeen hij zegt van het waarnemen der plegtigheden van hunnen heiligen godsdienst en hunnen goddelijken eerdienst, dan komt zijne redenering hierop uit: dat deze vrees volkomen moet vervallen, door den wil van den Koning, dat deze Israëlietiſche krijgslieden als een afzonderlijk ligchaam blijven, opdat hun vrijheid gelaten worde tot deze godsdienſtige verrigtingen; en daar het *blijkt uit hoogstdeszelfs koninklijk en onveranderlijk woord, dat als zij in garnizoen liggen, er niemand*

zal

zal worden gevonden, die hen overhale veelmin hen in eenige gelegenheid, noch op eenigen tijd verpligte, het minste te verrigten, hetwelk in het geringste hunnen godsdienst verstoort, uitgezonderd alleen in den grootsten nood, en in de dringenste gelegenheid. Zeer gepast zijn voorts de herinneringen, dat de overwinning alleen in Gods magt is, en het aanvoeren van voorbeelden van goddelijke hulp aan weinigen, en van de gronden, waarop hij hun hope geeft, dat zij tot diegenen behooren zullen, van welke de H. Schrift zegt, *dat vijfhonderd, en honderd, tienduizend zullen vervolgen.* Krachtig is de opwekking: „ Op dan! mijne toehoorders, op dan! want „ op het woord onzes konings, welk *onschendbaar en* „ onveranderlijk is, nimmer gefaald heeft noch falen kan, „ vertrouw ik, en moeten wij allen vertrouwen. Tracht „ dan de mogelijkheid tot dadelijkheid te brengen, en „ brengt ter uitvoer het edelmoedig en eervol doelwit „ van onzen weldadigen Koning. Begeef u, met den „ meesten spoed, en doet u op, als leden van zulk een „ luisterrijk korps," enz.

Aan het slot ontvangen wij ook het gebed, waarmede de Rabbijn besloot. Ter proeve van het bondige des betoogs, willen wij, hetgeen aangaande den nadeeligen invloed van de zonde op de oogen van den mensch wordt aangevoerd, met des Leeraars eigene woorden, opgeven: „ *Behalve het aangevoerde,* te weten de oorzaak „ dat de wet den kleinmoedigen veroorloofde, zich uit „ den strijd te verwijderen, hetwelk, naar hetgeen wij „ gezegd hebben op den zondaar doelt, zoo is het ook „ daarom, dat de geen, die zich ten krijge begeeft, „ scherpziende oogen behoort te hebben, om het schot „ naauwkeurig te kunnen treffen, en er integendeel niets „ bestaat, hetwelk den mensch meer dan de zonde met „ blindheid straft. Wat heeft de geheele wereld blind ge- „ maakt, dan de zonde van den eersten mensch? God heeft „ ADAM met zulke heldere oogen als zijn eigen beeld „ geschapen, בצלם אלהים ברא אותו *God schiep den* „ *mensch naar zijn evenbeeld*; ja met dit scherp gezigt „ bewaakte en bebouwde hij het paradijs, ולשמרה „ לעבדה *om hetzelve te bebouwen en te bewaren*: Maar „ *Adam* grijpt de verboden vrucht, drukt dezelve in de „ hand, om haar naar den mond te brengen, het sap „ spat in de oogen en hij wordt blind. Welk ongeluk!

„ zul-

„ zulke schoone oogen, door het sap van ééne vrucht, „ blind te maken! Doch nog grooter ongeluk, dat dit „ sap ons allen verblind heeft, terwijl ADAM alleen die „ vrucht at. Als de misdadige zondaar dan niets dan „ een beeld zonder gezigt is, hoe zal dan deszelfs schot „ den vijand treffen, daar hij *Argus*-oogen behoeft? Dit „ is zeker, dat men in den krijg, om het schot te doen „ treffen, lieden benoodigd heeft, die even dapper als „ godsdienstig zijn; dezen heeft God, als het ware, met „ tweevoudig gezigt begiftigd, daar integendeel de angstvallige zondaar, door hem, zelfs van het een gezigt „ beroofd is: hetgeen ik u zal trachten te bewijzen. „ *De stad Dothan*" (2 Kon. VI: vs. 8 à 20.) dus vervolgt de Rabbijn .... Waarlijk het smart ons, dat ons ruimte ontbreekt, om geheel dit schrander betoog verder af te schrijven. Dan het gezegde zal ter uitlokking van den Lezer, en het doen voelen der zeldzame waarde van dit Stukje, vertrouwen wij, genoeg zijn.

Systematisch Handboek der beschouwende en werkdadige Scheikunde, enz. door A. YPEY, *A. L. M. Phil. et Med. Doct. en Hoogleeraar in de Geneeskunde enz. te Franeker. IVde Deel. Te Amsterdam, bij* W. van Vliet. *In gr. 8vo. 624 Bl.*

Schoon dit Werk thans, in vijf Deelen, compleet is en er reeds twee Vervolgdeelen het licht zien, hebben wij het, wegens menigvuldige hindernissen, nog niet verder kunnen brengen, dan tot het derde Deel. Het vierde, waarover wij thans moeten handelen, bezit alle de voortreffelijke hoedanigheden, van welke wij, met betrekking tot de vorige Deelen, hebben gewag gemaakt. Wij zullen derhalve thans alleen den inhoud van dit Deel vermelden, en voorts een enkel staaltje mededeelen.

Dit Deel bevat het vervolg der vierëndertigste Verdeeling, volgens het Werkje van HENRY, welks korte stellingen hier in het breede worden verklaard, beginnende met het onderzoek aangaande den aard en de eigenschappen der vette Oliën en der Wasstoffen. Hierop volgt de beschouwing der Campher, derzelver bereiding en eigenschappen. Vervolgens komen de Harsen, de Gomharsen, het Zetmeel, de Kleefstof, de veerkrach-

tige Gom, de Houtvezel en de Korkstof. Van daar gaat de Schrijver over tot de voornaamste kleurende stoffen des groeijenden Rijks, met name de Orseille, de Galnoten, de Meekrap, de Indigo enz. Hierop volgt de beschrijving van het groeijend Eiwit, gelijk ook die van de delfstoffelijke deelen, in het groeijend Rijk voorkomende. De Gisting wordt vervolgens in het breede beschreven, met het eerste gevolg daarvan, te weten de voortbrenging der Wijnen, uit welke de Brandewijn, door eene verdere bewerking, wordt getrokken. Natuurlijkerwijze volgen hierop de Koornbrandewijn en de Jenever; voorts de Gist en Konstgist, de Alcohol, de geestrijke overgehaalde Wateren, de geestrijke Aftreksels of *Tincturen*, gelijk ook de Ratafias en de Vernissen, die hier alle, volgens de verdeelingen van TINGRY, voorkomen. De eigenschappen der alcoholische Geesten leiden den Schrijver natuurlijk tot die der Ethers of Naphthas, welke zijn de Zwavelether, de Salpeterether, de Zoutether, de Azijnether, de Phosphorether, en de Wijnsteenether. De voortbrengsels der eerste Gisting dus afgehandeld zijnde, volgt daaruit een natuurlijke overgang tot de tweede Gisting en hare voortbrengsels, welke zijn de verschillende, in den handel voorkomende, Azijnsoorten, en de versterking en overhaling der Azijnen; waarna de Schrijver een einde maakt aan de beschrijving der Gistingen, met die der Broodgisting. De Verrotting der Plantgewassen komt nu aan de beurt, met de beschrijving der nieuwe zelfstandigheden, die daardoor in het aardrijk geboren worden, of die met zoodanige stoffen eenigzins in betrekking staan; hoedanige zijn, de Veenaarde en Turf, het Veenhout, de Aardharsen, de Steenkool, de Gitsteen en het versteend Hout. Eindelijk loopt deze Verdeeling af met eene scheikundige beschouwing van den groei der Planten.

Hierop volgt de vijfëndertigste Verdeeling, handelende over de dierlijke zelfstandigheden; die hier alle met de grootste naauwkeurigheid worden opgenoemd en beschreven, doch welker nadere vermelding ons tot eene te groote uitvoerigheid zou brengen.

Aangaande de oorzaak der roode kleur des Bloeds, vinden wij bij onzen Schrijver het volgende, welks mededeeling tot de beloofde proeve moge verstrekken. „ Men kan dus als zeker aannemen, dat het IJzer de oorzaak is van de roode kleur des Bloeds, en dat hetzelve vereenigd

nigd is met het eiwitachtig gedeelte der Wei. Doch de manier, op welke dat Metaal eigenlijk in het Bloed bestaat, is het eerst naauwkeurig ontdekt door de Heeren FOURCROY en VAUQUELIN, die zeer overtuigende hebben bewezen, dat het rood kleurend IJzer des Bloeds eene verbinding van dat Metaal zij met het Phosphorzuur, en wel in een staat van oververzuring en van overmaat van IJzerverzuurfel. Om zulks te bewijzen, verzamelden zij eene groote hoeveelheid van het vermeld rood Bloedftremfel, hetgeen verbrand zijnde eene roode IJzerkalk gaf, die ongeveer vier duizendfte of wat meerder uitmaakte van het Bloed, waaruit het was getrokken, doch door oplosfing in Zoutzuur, na dat het van de vreemde aanklevende zoutdeelen was verlost, ongeveer tot een duizendfte gedeelte van het geheel werd gebragt. De gemelde zuivering gefchiedt op de volgende wijze. Men laat op de bewuste IJzerkalk eene genoegzame hoeveelheid ftaan trekken van flap Salpeterzuur, hetwelk daarvan een gedeelte oplost, doch het overfchot nog rooder overlaat, dan voorheen. Wanneer bij deze oplosfing zuiver Ammoniak wordt vermengd, wordt er een blank bezinkfel geboren, hetwelk, terwijl het nog vochtig is, behandeld met bijtende Potasch, een gedeelte van zijn gewigt verliest, en eene diep roode kleur aanneemt. Vervolgens kan men het bloedrood bezinkfel ontbinden door het Zoutzuur, en daarenboven, uit de gezegde Loog, door middel van Kalkwater, eene blanke Phosphorzure IJzerkalk doen nederflaan, in welke geene oververzuring, noch overmaat van Metaalverzuurfel plaats heeft, welk Zout is onoplosbaar in Water, en maar weinig oplosfelijk in Zuren, terwijl het andere bruin van kleur, en in de Zuren minder oplosfelijk is. Deze laatfte foort is eigenlijk die, welke de roode kleur aan het Bloed geeft, gelijk blijkt door die foort van IJzerzout te wrijven met raauw Eiwit, of met Wei van Bloed, zelfs zonder warmte. De reden, waarom hier eene zoo fchoone roode kleur geboren wordt, veel fchooner dan die van dat Metaalzout, als het alleen is, ontftaat uit de Soda, die altoos in de gezegde vochten vrij aanwezig is; waarom de kleur ook nog fchooner wordt, door daar een weinig zuiver vast Loogzout bij te mengen. Dit bijgemengd vast Loogzout, en dus ook het natuurlijke in het Bloed, trekt in zich een gedeelte van het Zuur van het Phosphorzuur IJzer, en vermeerdert dus

de overmaat van het IJzerverzuursel in dit Middelzout, in evenredigheid van welke verandering de schoonheid van dit Metaalzout steeds aangroeit."

Met betrekking tot het Werk van den Heere YPEY, kunnen wij ons ten volle vereenigen met het gevoelen van den Directeur-Generaal der Wetenschappen, die hetzelve, in zijn Rapport over de Wetenschappen, aan zijne Majesteit den Koning van Holland, over 1806, een allernuttigst Populair Handboek noemt.

Reize naar Troas, gedaan in de jaren 1785 en 1786, door J. B. LE CHEVALIER, *Medelid van de Maatschappij der Kunsten en Wetenschappen te Parijs, enz. Naar den derden verbeterden en meer uitgebreiden Druk uit het Fransch vertaald, door Mr.* S. I. WISELIUS. *Iste Deel. Amsterdam, bij* J. S. van Esveldt-Holtrop. *In gr. 8vo. XLII en 296 bl.*

Geene Voorrede in 't geheel bij een Werk aan te treffen, was een' mijner overledene Vrienden, een groot liefhebber van Boeken en veelal keurig Beoordeelaar, een bijkans onduldelijk gemis. Hij had veel met dezelve op, en beweerde wel eens, te meermalen al het wezenlijk nieuwe, in een Werk vervat, *in de* Voorrede aangetroffen, ten *minste aangeduid gevonden* te hebben. Hij ging misschien wat verre. Doch wat hier van zijn moge, een Boek met *vier Voorredes* twijfel ik niet of zou hem een wellust geweest zijn! Dit aantal treffen wij aan in het voor ons liggend Werk. Eene zeldzaamheid in de daad; doch de aard des *Werks* en de ontmoetingen, die 't zelve bejegenden, pleiten voor deze zeldzaamheid. De eerste Voorrede is die des *Nederduitschen* Vertalers, — de tweede van den Reisbeschrijver LE CHEVALIER zelven, ingerigt tegen den *Engelschen* Schrijver R. WOOD, die HOMERUS als gebrekkig beschouwde in de beschrijving der Vlakte van *Troje*. „Neen! M^r. dus drukt zich LE CHEVALIER uit, HOMERUS is overal een getrouw Schilder. In den loop „dezes Werks zal men ontwaren, dat zijne beschrijvingen altijd met de natuur overeenstemmen, het zij „zij ons de tuinen afmalen van *Alcinous* of die van „*Priamus*, de fontein van *Arethusa* of de wellen van „den *Scamander*, de kaap *Sunium* of het voorgeberg-

,, *Sigeum*, den burgt van *Athene* of het kasteel *Pergama*, ,, het tooneel van de *Ilias* of dat van de *Odyssea*." — De breede Voorrede van den Hofraad en Hoogleeraar C. G. HEYNE, geplaatst voor de *Hoogduitsche* vertaling des verslags van den Heere LE CHEVALIER nopens de Vlakte van *Troje*, is tegen gemelden WOOD ingerigt. — De vierde en laatste Voorrede vloeide uit de pen van den Heere A. DALZEL, Hoogleeraar aan de Universiteit in *Edimburg*, in 't *Engelsch* geschreven, en geplaatst voor deszelfs vertaling van het verslag van LE CHEVALIER aangaande zijne reis in *Troas*. Dit verslag is vervat in het tweede Deel van het Werk, welks *Nederduitsche* vertaling voor ons ligt.

Met de Voorrede des Heeren WISELIUS hebben wij en onze Lezers het meest te maken, en zullen wij daarom bij dezelve toeven. Hij merkt de Reisbeschrijving van den Heere LE CHEVALIER aan, als een Werk, bij uitnemendheid geschikt om het gevoel voor het ware schoon te verlevendigen, den smaak te vormen, en den lust ter beoefening van geleerdheid en letteren aan te vuren. 't Geen men in *Duitschland* en in *Engeland* omtrent dit Werk gedaan en geoordeeld heeft, dient om de belangrijkheid daarvan aan te toonen.

Het gevoel van de voortreffelijkheid des Werks aan den eenen kant, en aan de andere zijde de ondervinding, dat er onder onze lezende Landgenooten, ja zelfs onder hen, die in de letter- oudheid- en geschiedkunde der *Grieken* en *Latijnen* geene vreemdelingen zijn, niet weinigen worden gevonden, wien de *Fransche* taal niet eigen genoeg is, om een belangrijk Werk, in die taal geschreven, volledigiijk te kunnen verstaan, spoorden WISELIUS aan, om de Vertaling te ondernemen van een Werk, aan 't welk, uit verscheiden hoofde, een lange en moeijelijke arbeid was verbonden. Die moeijelijkheid straalt reeds in het voor ons liggend Deel door, en zal, naar 's Vertalers aanduiding, in het tweede en derde Deel zich nog duidelijker laten kennen.

Het nut, 't geen onder ons door dit Werk gesticht zal kunnen worden, ontvouwt de Vertaler ten opzigte van de zoodanigen, die met de oude Letteren bekend zijn; — ten andere zullen zij, die tot den kring der Geleerden niet behooren, dit Werk blootelijk als Reisbeschrijving kunnen lezen, en zich tevens een denkbeeld kunnen vormen van de genoegens, uit de kennis der oude talen enz. te halen; — terwijl de jeugd, die al-

reeds de loopbaan der wetenschappen bewandelt, daarin een leiddraad zal vinden tot het vruchtbaar beoefenen van vele vakken der oude Geschiedenis, en er zich door aangespoord voelen om hare pogingen en vlijt te verdubbelen, ten einde zich te spoediger in staat te stellen om den oorspronkelijken HOMERUS en andere *Grieksche* Dichters te kunnen lezen en verstaan.

Blind is de Vertaler niet voor de gebreken zijns oorspronkelijken Schrijvers; hij kan niet ontkennen, dat deze zich hier en daar uitweidingen veroorlooft, die met het ontwerp zijns Werks in geen regtstreeksch verband staan, en, al ware dit zoo niet, van gebrek aan groote wijdloopigheid niet zijn vrij te pleiten. „ Doch „ te dezen aanzien hebbe men," dus drukt *hij zich* uit, „ eenige inschikkelijkheid voor den *Franschman*, „ zoo al niet de belangrijkheid dier uitweidingen, in het „ afgetrokken, en de stijl, in welken zij vervat zijn, „ deze feil, als het waarlijk dien naam verdient, kun„ nen doen vergeten."

De Heer WISELIUS is geen bloot Vertaler; hij heeft zich verpligt geoordeeld, waar de Schrijver hem voorkwam te dwalen, of zich voor een iegelijk niet verstaanbaar uit te drukken, zulks aan te wijzen of te verbeteren. Van de aangevoerde plaatsen uit HOMERUS en andere *Grieksche* en *Latijnsche* Schrijvers geeft *hij zijne* eigene vertalingen. Om het Werk voor *den ongeletterden* volldiger te maken, en *hetzelve* te vormen tot een tafereel, waarin de letterminnende jeugd een groot gedeelte der Oudheden van *Griekenland*, voornamelijk van *Attica*, bijeenverzameld zou kunnen vinden, heeft hij hetzelve met vele uitbreidingen en aanteekeningen vermeerderd, welke hij erkent dat hier en daar een weinig breedsprakig *zijn*, doch die hij, wilde hij zijn doel bereiken, in geen meer beknopten vorm kon gieten. Genoegzaam onderscheid van letter en teeken doet zijne Aanteekeningen van die des Schrijvers kennelijk zijn. Die des Vertalers zijn met eene zeer vrije pen geschreven.

Of de Heer WISELIUS, met al den arbeid, aan dit Werk besteed, de bedoelde en opgegevene einden zal bereiken, moet de uitkomst leeren. Lofselijk mag men zijne poging noemen en zijnen onvermoeiden arbeid prijzen. Niet te wachten zeker is het, dat elk, in alle gevallen, de vertalingen, door hem van plaatsen uit oude Schrijvers geleverd, de beste zal keuren; doch zulks

neemt

neemt niet weg, dat zij over 't algemeen zullen voldoen. Voorts straalt in de Aanteekeningen een geest van vrijheid en vaderlandsmin op vele plaatsen zeer kennelijk door.

Lang hebben wij ons bij deze Voorrede opgehouden; doch korter konden wij niet, zouden wij eenigzins den aard en het doel dezes Werks doen kennen.

In den Jare 1785 vertrok onze Reiziger van *Venetie* naar *Corfu*, met den *Venetiaanschen* Gezant der Republiek bij de *Ottomannische Porte*, en den Hoogleeraar SPALLANZANI, zoo bekend door de nieuwe ontdekkingen, met welke hij de Natuurkunde verrijkt heeft. Dit Reisgezelschap, schoon niet vreemd van Oudheden, geeft aanleiding om ook op andere voorwerpen het oog te vestigen.

Het verblijf op *Corfu* is grootendeels der *Grieksche* oudheid geheiligd. Onze Reiziger merkt op, dat die van *Corfu*, even als de bewoners der naburige eilanden, niet meer de werkzaamheid en nijverheid betoonen, die hen ten tijde van ALCINOUS kenschetsten, en welke zij wisten te vereenigen met hunnen smaak voor gastmalen, voor den zang, den dans, voor de laauwe baden, en voor de liefde. Thans zijn zij zoo lui, dat zij den olijf van den boom laten vallen, in stede van dien af te plukken; en, wanneer er een zware stortregen valt, voeren de stortvloeden den oogst, de eenige hoop der Eilanderen, met zich henen. ,, De tuinen," vermeldt de Reiziger, opdat wij dit ten staal van zijnen veelal schilderenden schrijfstrant bijbrengen, ,, welke ik heb doorwandeld, stieten aan de stad van ALCINOUS; zij waren er van verwijderd op eenen afstand, dat men een mensch, in dezelve met eene luide stem sprekende, in de stad konde hooren. De boomen verhieven er hunne bloeijende takken tot aan den hemel. Men zag er destijds, even als heden ten dage, den appel- en den perenboom, die het oog en den reuk bekoren, den vijgen- en olijfboom, altijd met groene bladeren. Die boomen waren onophoudelijk met vruchten beladen; terwijl dezen uit de knoppen ten voorschijn kwamen, rijpten genen, gestreeld door den zachten adem der zuidewindjes. De rijpe olijf maakte plaats voor den uitbottenden olijf, die hem volgde. De vijg werd vervangen door eene andere vijg; de eene peer volgde de andere, en ter naauwernood was de eene granaat-appel verdwenen, of een andere granaatappel bood zich der gretige hand aan, die hem wilde pluk-

plukken. De wijngaarden droegen druiven in alle jaargetijden. Terwijl sommigen op eene open plaats in de zon droogden, werden anderen door de wijnlezers gesneden en in de perskuip uitgedrukt. De bloemen vermengden zich op die wijnbergen met het purper der druiven."

Op reis van *Corfu* naar *Zante* doet het gezigt en het aandoen van plaatsen oude en nieuwe geschiedenissen, daartoe behoorende, vermelden. De nadering aan het Eiland *Ithaca* doet een der scheepsofficieren, een geleerd man en een geestdrijfvend bewonderaar van HOMERUS, op dat Eiland geboren, in den lof van den Zanger van de *Odyssea*, zijn Landgenoot, uitweiden en eene beschrijving van *Ithaca* in de krachtigste bewoordingen geven. De Reisgenooten hoorden hem, gelijk LE CHEVALIER zich uitdrukt, „ met eene des te levendiger belangneming, daar de voornaamste voorwerpen, die hij ons afschilderde, zich het een na het ander voor ons gezigt vertoonden. Is het niet in de daad een wezenlijk voorwerp van verwondering voor de Vrienden van HOMERUS, te zien, met welk eene naauwkeurigheid zijne beschrijvingen nu nog met de natuur overeenstemmen, na het verloop van zoo vele eeuwen, en na alle de veranderingen, welke hare gewrochten en de landstreken, van welke hij ons een tafereel schetst, ondergaan hebben?"

Met SPALLANZANI hield de Schrijver zich een korten tijd te *Zante* op: deze deed zijne natuurkundige, gene zijne dichterlijke waarnemingen, die hij op HOMERUS t'huis brengt.

De Reis van *Zante* naar *St. Nicolaas* van *Cerigo* doet LE CHEVALIER vele voorbij gevaren plaatsen der oudheid, waar hij geen voet aan land kon zetten, vermelden en zich over dat lot beklagen. Een hevige storm bragt hen in lijfsgevaar; dit wordt zeer nadrukkelijk beschreven. Die storm beliep hen in dezelfde streken, waar MENELAUS op het punt stond van schipbreuk te lijden, bij diens wederkomst van *Troje*.

't Verblijf op het Eiland *Cerigo*, eertijds *Cythera*, vult een Hoofdstuk. Veel verschilt 's Reizigers beschrijving dezes Eilands van die, door den jongen STEPHANOPOLI des gegeven, door den Vertaler met eene aanmerking medegedeeld. Met SPALLANZANI deed hij ontdekkingstogten op dit Eiland, die verdienen gelezen te worden, en de Natuurlijke Historie, bovenal de Versteeningen, betreffen.

De

De Reis van *Cerigo* naar *Athene* is in vele opzigten merkwaardig, en verschaft de afwisseling eens Landtogts met eene Scheepsreize, zoo ook de Reize van *Athene* naar Kaap *Sunium* langs de zeekust. Hier gaat de Oudheidkunde te gast, en niet minder bij de tweede Reize van Kaap *Sunium* naar *Athene* door het veld van *Marathon*. Niets is onverschillig voor een' liefhebber der Oudheid, die de ommestreken van *Athene* doorwandelt. Deze stelling des Reizigers ziet men bekrachtigd door het algemeen Tafereel van *Athene* en de omliggende streken. Hij vormde echter het denkbeeld niet, om de gedenkteekens van *Athene* naauwkeuriglijk te beschrijven. Dit drijft hij, naar 's Vertalers oordeel, hier en daar een weinig te verre: zoo hij zijne Reize voor de geleerde wereld alleen in het licht gaf, dan had hij nog veel beknopter kunnen zijn; doch wilde hij den ongeletterden daarmede eenen dienst bewijzen, dan heeft hij van verscheidene oude overblijfsels te weinig gezegd. Dezen misslag heeft de Heer WISELIUS getracht te verbeteren, en op deze en gene plaatsen er bijgevoegd, wat hij noodzakelijk oordeelde, om aan dit tafereel van het oud en hedendaagsch *Athene* eene meerdere volkomenheid te geven. Zulks maakt dit Hoofdstuk zeer belangrijk en uitgebreider dan de vorige.

Eene gevaarvolle reis van *Athene* naar het Eiland *Scyros* brengt LE CHEVALIER op dit Eiland, bij de Ouden vermaard door het verblijf van ACHILLES bij Koning LYCOMEDES. Hier biedt zich de gelegenheid aan, om de aanmerkingen van den Hoogleeraar HEYNE mede te deelen over de vermeende Graftombe van HOMERUS, op een der eilanden in den *Archipel* ontdekt. Voorts wordt het Eiland *Scyros* beschreven, alsmede *Tenedos* en *Metelino*.

In de tweede Afdeeling dezes Deels, bij hetwelk wij ons reeds zoo lang hebben opgehouden, dat wij alleen den inhoud der Hoofdstukken kunnen opgeven, komt ons voor, de Reis van Kaap *Baba* naar de Puinhoopen van *Alexandria Troas*, — de beschrijving van die Puinhoopen, — twee togten door *Troas*, — de beschrijving van den *Hellespont*, besloten met nieuwe ontdekkingen, in *Troas* gedaan, gedurende eene Reize in *Moldavie*.

De onderscheidene proeven, welke onze Reiziger genomen had omtrent de naauwkeurigheid van HOMERUS in de beschrijving der oorden, welke hij had doorgereisd, gaven hem grond om vast te stellen, dat hij in die

die van de Vlakte van *Troje* niet gefaald had, en, zonder zich aan de meening der Ouden en der Hedendaagfchen, die het beftaan dezer Vlakte in twijfel getrokken hebben, veel te bekreunen, hield hij zich verzekerd, dat hij haar moest wedervinden, zoodanig als de grootfte der Dichteren en de naauwkeurigfte der Landbefchrijveren haar gefchilderd had. — Wat hij zich had voorgefteld daar te zullen ontmoeten, zag hij in de daad; verzekerende, dat het zich nog aanbiedt aan de oogen der genen, die deze beroemde plekken willen doorkruifen. „ De omzigtige handelwijze," dus drukt de Schrijver zich uit, „ die ik meende te moeten verkiezen, toen ik voor de eerfte keer de gedenkteekens van *Troas* aankondigde, werd mij voorgefchreven door het wantrouwen op *mijzelven*, en de zonderlingheid der voorwerpen, van welke ik fprak. Mijne verhalen met geene getuigenisfen van gezag kunnende ftaven, waren er geene voorzorgen, welke ik niet moest nemen, om mij voor den bedilgeest te hoeden en over het ongeloof te zegepralen. — Thans, nu de echtheid dier gedenkteekenen niet meer wordt wederfproken, zal ik minder angstvallig te werk gaan. Gefterkt door den bijval der Hoogefcholen van *Edimburg* en *Göttingen*; gerugfteund door het gevoelen van DALZEL, van HEYNE en eene menigte achtenswaardige Reizigers van verfcheidene natiën van *Europa*, fchroom ik thans niet te verzekeren, dat de Vlakte van *Troje*, federt den tijd van HOMERUS, niet is veranderd; dat de voorgebergten, de rivieren, de valleijen, de heuvels en de graven der krijgshelden nog op diezelfde plekken gevonden worden, waar die groote Dichter dezelve geplaatst heeft."

Dit Deel wordt befloten met een afzonderlijk Vertoog over de hoogte en de fchaduwen van den Berg *Athos*, ter opheldering van 's Schrijvers zeggen deswegen *in het* Reisverhaal, gevolgd van de Verklaring eener plaats van STRABO, betrekkelijk de fchaduwen van dien Berg.

In het Tweede Deel dezes Werks zal men de Befchrijving vinden van de Vlakte van *Troje*, vermeerderd met de ontdekkingen van verfcheidene Reizigers, die, na LE CHEVALIER, eene van de oudfte tijden het zoo vermaarde landftreek bezocht hebben, te gelijk met eene wederlegging van den Heer JACOB BRYANT. — Het Derde Deel zal de vertaling bevatten van een gefchrift over *Troas*, in *Engeland* door den Heer MORRITT in het licht gegeven.

Wij hopen, dat een goed vertier den Vertaler, die zoo veel moeite aan dit Werk gedaan heeft, en zich van het gros der Vertaleren zoo zeer onderscheidt, en den Boekhandelaar, zal aanmoedigen.

Gedichten van JAN MESSCHERT VAN VOLLENHOVEN. *Te Amsterdam, bij* P. J. Uylenbroek. 1808. *In gr.* 8*vo*. 175 *Bl.*

Hoe zeer dit Werk nog niet in het openbaar aangekondigd en voor bepaalden prijs aangeboden zij, achten wij het pligt, hetzelve, nu het onder onze oogen is gekomen, niet met stilzwijgen voorbij te gaan. Wij willen ons Maandwerk gaarne beschouwd hebben, als een overzigt gevende van de Letterkundige Geschiedenis van den dag; en wanneer wij derhalve een onbekend sieraad van dezelve aan het licht kunnen brengen, dan wordt die pligt een wellust voor ons hart.

De Heer JAN MESSCHERT VAN VOLLENHOVEN was zeker tot onlangs weinig als Dichter bekend. Sommige Liefhebbers wisten wel, dat hij in zijne jeugd de lier gehanteerd had, — dat hij in den kring was geweest van die weinige edele en wijze Mannen, die, in den tijd toen weelde en welvaart de vermogens van den geest in slaap wiegden, wakker en werkzaam bleven, — dat hij, als vriend en leerling van FONTEIN, FEITAMA, VAN WINTER, HUIZINGA BAKKER en JOSUA VAN DER POORTEN, zijn' geleerden schoonvader, had uitgeblonken: dan van den Man, die thans tot hoogen ouderdom gevorderd, en misschien benevens den eerbiedwaardigen LUBLINK de éénigste uit dezen kring nog overig is, durfde men zich geene nieuwe lettervruchten beloven. Hoe rijst derhalve het genoegen, wanneer men een onthaal vindt, bij hetwelk men in twijfel staat, waarover men zich meest verwonderen moet, of over levendigheid van verbeelding, of over hechtheid van redenering, kracht van zeggen, of hartelijkheid van uitdrukking.

Er zullen misschien wel gewaande Kunstregters zijn, die deze verzen als niet hoog genoeg van vlugt zullen beschouwen; dan deze betweters beklagen wij meer, dan wij hen veroordeelen. Wij gunnen hun gaarne het genoegen, hetwelk zij mogen erlangen door de geliefkoos-

de uitdrukkingen in zoo vele nieuwe gedichten. Voor ons vergenoegen wij ons liever met zulke uitspraken van het gezond verstand, als wij thans voor ons hebben, veredeld door geleerdheid, uit de beste bronnen geschept, verwarmd door echte vaderlandsliefde, reine menschenmin en mannelijke godsvrucht. Waarlijk ons volksgevoel verheft zich, wanneer wij zulke voorbeelden uit den aanzienlijken stand der Maatschappij kunnen aanwijzen, die, hunnen jeugdigen leeftijd aan de Letteren gewijd hebbende, in de kracht des levens pilaren van de Beurs waren, of, in regering geroepen, door bescheidenheid en gematigdheid uitmunteden, en in den avondstond van den welbestededen dag nog het beste deel kiezen, door tot de voorheen geliefkoosde Letteren terug te keeren, in plaats van tot vadzige ledigheid te vervallen. Waarlijk men kan geen meer aanprijzend voorbeeld aan de hand geven, om den Jongeling tot ijver en vlijt te nopen, dan hem te wijzen op den Man, die de waarheid van het zeggen van CICERO: *dat de wetenschappen den ouderdom verheugen*, zoo proefondervindelijk, zoo tastbaar bevestigt. Dan laten wij ter zake treden en nu van dezen bundel een eenigzins breedvoerig verslag geven, om in een volgend Nummer de beide Werken, die openlijk door den Dichter zijn uitgegeven, insgelijks naar eisch te doen kennen; waarom wij thans van het Treurspel *Asteria*, ook bij deze verzen gevoegd, geene melding zullen maken.

Aan het hoofd dezer verzameling staat de *Aanspraak van* WILLEM DEN EERSTEN *aan de Duitsche Vorsten, het onrijm van* P. C. HOOFT *gevolgd*; hier en daar misschien in kracht aan het oorspronkelijke ongelijk, dan niet zelden ook hetzelve op zijde strevende. Deze oefening, om zich het spreukrijke en voedende van dezen onzen Lettervorst eigen te maken, heeft zeker de beste gevolgen gehad voor 's Mans dichtvermogen, en geeft het leerrijkst voorbeeld voor den aankomenden Dichter. De volgende aanhef van het verhaal na de inleiding diene ter proeve van de deftigheid zoo wel als van de rolling en ronding der verzen.

Hij, wiens gedachtenis geen reeks van eeuwen schendt,
De vijfde Karel, toen de luister van Europe,
Castilie's vreugde en roem, en Neêrlands lust en hoope,

Heeft

Heeft mij, van kindsbeen af, met glansrijke eer beloond,
Zelfs door zijn' wreeden zoon een' korten tijd verschoond,
Toen beide, vorst en volk, door liefde t'zaamverbonden,
Tot heil des vaderlands, geen and'ren tweestrijd vonden,
Dan of de vorst zijn volk door heuschheid winnen zou,
Dan wel het volk zijn' vorst door dankbaarheid en trouw.
Maar sints d'ontzinden togt der trotsche Castiljaanen,
Versmelt ons schreijend oog in eene zee van traanen.
Al de arbeid, al 't gevaar, al 't afgeperste zweet,
De schatten, uit mijn kist, tot Neêrlands dienst besteed,
En 't uitgestorte bloed van mijn gevelde maagen,
Zijn bij Filips niet waard' den naam van dienst te draagen.
Ontelb're tonnen schats, door 's volks goedwilligheid
Uit hunnen mond gespaard, den dwing'land toegeleid,
En buiten lands verspild in bloedige oorelogen,
Zijn zijn geheugenis als rook en wind ontvlogen.
De ontmenschte dwingeland, die eer en deugd verkracht,
Neemt onze ootmoedigheid, noch oude liefde in acht.

Om voorbeeld en navolging eenigzins te kunnen vergelijken, nemen wij ter proeve die beroemde leenspreuk van HOOFT, waarbij de heerschzucht der Spanjaarden als de honger wordt voorgesteld; die immer als een der fraaiste en meest volgehoudene in onze taal vereerd is geworden. Zij luidt bij HOOFT aldus: *Noch ken ik u allen daarvoor, dat het u eenighszins in uwen ondergank troosten zoude, zaaght ghy, met verlies van uw heil en haave, den raazenden honger der Spaansche heerschzucht te verzaadighen, en met zoo dier een pandt de dienstbaarheit uwer gebuuren, zonderling der Duitschen, als zijnde van een tong, van een' stam, af te koopen. Maar zoo hol een gulzigheit om alles in te slokken, die wijder gaapt dan Sicilie van Goa, dan Goa van Mexico leit, die 't gereeten Italie knaaght met de tanden, daar het vleesch des onnoozelen Indiaans noch tusschen zit, zal zich met geen brok als Neerlandt laaten stoppen; maar gansch Christendom, zoo Godt het niet keert, jaa den ganschen aardkloot door de kaaken jaaghen, en vraaghen of er meer is.*

VAN VOLLENHOVEN zegt:

Dan 't strekte u allen nog tot troost in uwe ellend',
Mogt slechts uw ondergang den Castiljaan in 't end'
Den heeten dorst verslaan, den dollen honger stillen,
Dan zou uw schreijend oog geen traan meer loozen willen;
Ja, 't zou een balsem zijn voor uw verscheurd gemoed,
Mogt uw verlies van heil, van have en goed en bloed

Den

Den nabuur, maar vooral, uw' ſtam, uwe eer, Germanje!
Der tirannij ontſlaan van 't onverzaadbaar Spanje!
Maar 't wenſchen baat ons niet: de ontaarte dwingeland,
Wiens vrekheid wijder gaapt dan 't Siciljaanſche ſtrand
Van Goa's kusten ligt, en Goa van de gronden,
Waar 't Mexicaanſche goud, door hebzucht uitgevonden,
Den landzaat ramp op ramp, en dood op dood bereidt;
De ontmenschte menſchenbeul, wiens woede en gulzigheid
't Gereten hart doorknaagt der zuchtende Italiaanen,
Met tanden, nog bezet met vleesch van Indiaanen,
Zal niet verzadigd zijn met Neêrlands kleinen grond,
Maar 't ovrig Christendom, ja, 't gantſche waereldrond,
Zoo God dien ſlag niet keer', zijne ijzren wet doen vreezen,
En vraagen waar het is, of waar het ſtond voordeezen (*).

Eenige Gelegenheidsverzen gaan wij thans met ſtilzwijgen voorbij, hoe veel waarde dezelve, vooral de *Lijkzang op* JAN WAGENAAR, ook hebben; dan wij moeten met bijzonderen lof den *Lierzang ter gedachtenis aan den Zeeſlag van den Admiraal* DE RUITER *voor Soulsbay*, in 1672, gedenken. De voorlezing van dezelve in het voortreffelijk en zijn' ouden roem behoudend Genootſchap: *Concordiâ ac Libertate*, was nog bij eenigen in geheugen; en wie gloeit niet bij het lezen van de meeste coupletten! — Wij kunnen maar eenige aanhalen. De gelukkige ſtaat van het Vaderland, na het ſluiten van den Vrede van *Breda*, wordt op de volgende wijze beſchreven:

De welvaart juigchte in 't blij gewest,
En de overvloed in ieder woning;
Elk burger was zijn eigen koning;
Elk huis een vrij gemeenebest.
't Gezag der wettige overheden
Beſtuurde 't land naar pligt en reden,

En

(*) Wij kunnen het niet verbergen, dat het ſlot van deze regels ons niet behaagde: de Leenſpreuk ſpringt hier geheel af; en dit verwonderde ons te meer, daar het zoo gemakkelijk ware geweest, in dezen ook dezelve te behouden, bijna geheel met de eigene woorden van HOOFT. Wij zouden dus voor deze woorden in plaats ſtellen:

— — — — — *door zijne haken jagen*
En dan nog onverzaad naar grooter brokken vragen.

En 't recht behield zijn kracht en prijs.
De vrede deed den handel groeijen,
De nutte weetenschappen bloeijen,
En Holland scheên een paradijs.

Toen klonk uw naam, ô Neêrland! schoon:
Uw glorie steeg tot aan de wolken,
Verr' boven 't oog dier slaafsche volken,
Die heerschzucht vleijen op haar' troon.
Doch toen ook zocht de nijd, aan 't branden,
Uw gulden vrijheid aan te randen,
Waaruit uw grootheid oorsprong nam;
En 't vuur, reeds heimelijk aan 't smeulen
In Frankrijk, Eng'land, Munster, Keulen,
Sloeg eind'lijk uit in volle vlam.

Het einde en het gevolg des gevechts aldus:

Terwijl 't gevecht vast blaakt en woedt,
Voleindt de zon haar' loop in 't westen,
En dooft in 't golvend nat ten lesten
Haar' held'ren glans en heeten gloed.
En, schoon de blikfems der kartouwen
Nog zee en hemel doen aanschouwen,
's Konstapels oog wordt vaak misleid;
Tot dat de nacht den flaauwen luister
Van 't scheem'rend licht begraaft in 't duister,
En door zijn' komst de vlooten scheidt.

Een grooter Dichtstuk volgt hier op: *de Lof des Zomers*; eene navolging, of liever wedergaê, van den nooit volprezen *Lof der Lente*, door HUIZINGA BAKKER naar het Latijn van HIGHT gevolgd. Het begin diene ter aanbeveling:

Laat een ander vrolijk zingen, als de lente 't ijs ontdooit,
En op 't pas ontsloten aardrijk jeugdig groen en bloemen strooit;
Milde zomer, rijk in vruchten, aller tijden voedsterheer!
Gij behaagt den Nederlander; gij vervult zijn wenschen meer.
Waar een zachter streek den balzem eener warmer lucht geniet;
Waar de lentezon, nooit taanend', koesterende straalen schiet;
Waar de koû 't ontluikend bloemtje nooit met scherpe tanden bijt,
Daar verdient de lente hulde; daar zij haar een zang gewijd.
Laat een ander vrolijk zingen, als de lente 't ijs ontdooit,
En op 't pas ontsloten aardrijk jeugdig groen en bloemen strooit.
't Zuiden roeme op zulk een lente, waar geen nachtvorst heerscht noch woedt,

Maar

Maar in Neêrland heeft haar invloed dikwijls ijd'le hoop gevoed.
Dikwijls schept 't herboren zonlicht 's aardrijk tot een bloemtapijt;
De akker lagcht, en 't zuidewindje speelt en dartelt wijd en zijd;
Boom en heester groet de lente; 't bosch ontrolt zijn zachte blaân;
Abrikoos en perzik bieden duizend zwang're bloesems aan;
't Malsche gras, welks teder topje 's aardrijks weeken schoot
 doorboort,
Groeit, door morgendaauw bevochtigd, onverhinderd, welig voort.
Dikwijls stort dan 't barre noorden guure regenvlaagen uit,
Daar de geesselende hagel veeler hoop in de opkomst stuit.
't Veld, verkleumd door rijp en ijzel, krijgt zijn grijze hardheid
 weêr,
En men vindt geen enk'len voetstap der verloren lente meer.

Wij verwinnen met moeite onzen lust, om uit de gedichten, waarbij aan de Heeren JAN VAN EIK en CORNELIS VAN LENNEP den besten troost bij het overlijden van deugdzame Kinderen wordt toegediend, of uit een luimig vers over den hedendaagschen smaak in de Dichtkunst, insgelijks proeven te geven. — Wij zouden ook gaarne de *Bespiegelingen over Gods goedheid, op het Buitenverblijf: de Beek*, in zijn geheel mededeelen; dan ons bestek wederhoudt ons. — Een uitstekend warme toon heerscht in dezen, en niet minder in de volgende Dichtstukken: de *Vaderlandsche Bede*, 1799, *bij den inval der Engelschen en Russen*, en: *de Christen*; dan dit wordt nog overtroffen in het *Dankoffer aan God, uitgeboezemd ter gelegenheid van den zestigsten verjaardag mijner beminde Huisvrouw* ELISABETH VAN DER POORTEN, op den 20 van Herfstmaand 1807. Recensent kent geen dichtstuk, hetwelk het hart van den Dichter meer vereert; hij kent geen tooneel, hetwelk zich meer treffend en roerend voordoet, dan dat, hetwelk hij zich voorstelt, dat bij het lezen van dit vers heeft plaats gehad. — Een gelukkig Echtgenoot en Vader, achtbaar door jaren en deugden, stort zijn dankbaar hart uit in het midden van een talrijk gezin. Met erkentenis van de liefde en zorg zijner ouderen, — van zijne verpligting aan de trouw en huwelijksmin zijner Echtgenoote, — van het goed gedrag zijner Kinderen, geeft hij van alles aan Gode de eer, en zendt met zijne dierbaarste panden de hartelijkste beden ten Hemel voor het heil van Huis en Vaderland.

Hoe

Hoe treffend is, bij voorbeeld, de lof van deze Echtgenoote, in deze weinige regels vervat:

Gij schonkt me een rijke bron van aardsche zaligheden;
  Eene aangebeden vrouw, zoo deugdgezind als schoon.
Gij schonkt me eene echtgenoote, uit wier bevallige oogen
  De reinste Godsvrucht straalt, in 't zuiver hart geprent;
Die vreugdetraanen schrelt, door traanen op te droogen;
  Die elke deugd waardeert; haare eigen deugd miskent.

Hoe gaarne vereenigen wij ons met de slotbede:

Laat eens de vredezon weêr gantsch Euroop' bestraalen.
  Schenk aan ons vaderland zijn' ouden luister weêr.
Laat Neêrlands handel eens weêr ruimer adem haalen,
  En zend op elken stand uw milde goedheid neêr.
Ach! laaten we ook dat heil van uwe gunst verwerven.
  Rek zoo lang 't leven nog, 't geen uwe liefde ons gaf.
Doch is 't uw wijze wil, dat wij dit vroeger derven,
  We ontvingen 't van uw hand; wij leggen 't willig af.

Wij twijfelen geen oogenblik, of elke deugdgezinde en elke kunstvriend onder onze Landgenooten vereenigt zich gaarne met onzen wensch, dat de Heer VAN VOLLENHOVEN dezen Bundel, door denzelven ten verkoop te doen aanbieden, voor ieder verkrijgbaar make, hetwelk niet anders dan nut en genoegen voor zijne medemenschen, en eer en roem voor onze Vaderlandsche Letterkunde zal kunnen te weeg brengen. Wij zouden zijnen naam hierbij ook duurzame eer kunnen beloven; doch wij zouden dan waarschijnlijk zijne bekende zedigheid kwetsen.

Lierzang bij gelegenheid van de Invoering van het Wetboek Napoleon, ingerigt voor het Koningrijk Holland. Door Mr. J. M. J. AANSORGH, *Advocaat in Overijssel. Te Utrecht, bij de* Wed. J. van Terveen en Zoon. 1809. *In gr. 8vo. Met het Voorberigt 14 bladz.*

Zoo men den Heer AANSORGH gelooven mag (en de Man zal het toch wel weten, want hij is Advocaat en dus Regtsgeleerde) moet het er al zeer akelig en verschrikkelijk uitgezien hebben vóór de invoering van het bovengemelde Wetboek.

Als

Althans in het uur van *stillen* middernacht (30 van Grasmaand, toen het Wetboek kracht van wet verkreeg) drong den Schrijver een vreemd geluid in de ooren, naar hij meende, een blij gejuich, doch ook gekrijsch en jammerklagt. Aanvankelijk schijnt hij nog te twijfelen, en vraagt:

Hoe, zie 'k een schaar van wreed verdrukten,
Die onder zware kluisters bukten,
Verlost van pijn en banden *staan*?
Zie 'k hun ontmenschte dwingelanden
Van spijt en woede knarsetanden?
Met vuisten zich voor 't voorhoofd slaan?

Maar spoedig ontdekt hij, dat het geene verbeelding is, en antwoordt:

Ja, de eer der menschheid wordt gewroken,
't Is waarheid, wat mijne oogen zien.

. . . .
. . . .
. . . .

Gods liefde, door uw leed *gedreven*
Ô Menschheid! doet uw' hoop herleven,
Bij 't Wetboek van Napoleon.

Waarbij men in het oog moet houden, dat de *Menschheid*, wier leed Gods liefde *drijft*, hier *Nederland* en het *Wetboek Napoleon* den *Hollandschen Napoleon* moet beteekenen.

In het derde couplet wordt Bloeimaand aangesproken, *die*, volgens den Schrijver, *de aarde met gloeijend purper kleurt*, en wier komst nooit aan grooter heil werd *geboeid*; en in het vierde doet de Dichter al aanstonds een klein uitstapje (zeker om zijn onderwerp eens regt grondig te behandelen) tot den eersten Uchtend der Menschheid. Zij, na haar eerste ontwaken, tot meer verlichting opgeleid,

Gevoelde ook nu haar banden slaken,
Bij 't kweeken van Maatschap'lijkheid.

Voorts wordt de lof der Beschaving vermeld. *Maar hare* scherpe *vijl* deed ook veel smartelijk *treuren* ontstaan. Zoo brengt de bliksem zegen aan, hoe zeer hij hooge spitsen *velt*. Wij meenden, dat de bliksem somwijlen nog al iets meer deed, dan hooge spitsen te *vellen*; doch het moet hier bij *velt* blijven, om een rijmwoord te hebben voor den regt dichterlijken regel:

Zoo gaat al 't goed met kwaad *verzeld*.

Na

Nu komen de *bleeke heerschzucht* en de *heete gouddorst*

En zoo veel andre wangedrochten,
Als die gevreesde Monsters wrochten,
Tot pesten van de Maatschappij, enz.

Vervolgens spreekt de Dichter over de Roomsche Wetten, aangebeden door dweeperij en eigenbaat, met regt geroemd en bestreden. Zij hebben echter zegen aangebragt. Maar zij waren in eene doode taal beschreven, rijk in tegenstrijdigheden, te omslagtig, soms te fijn *geweven* en ongeschikt voor het Algemeen. De burger bleef in een akelig duister dwalen, enz. De Hr. AANSORGH geraakt in vuur over eenigen zijner Ambtsbroeders, die hij *monsters* noemt, der hel ontrezen, die zich schijnheilig voor Godsdienst buigen, doch *in het bedekt* de kern uit vleesch en beenderen van weduw en weezen zuigen enz. enz. en roept in verontwaardiging uit:

Beef, onschaamde (onbeschaamde) Regtsgeleerde! enz.

Eindelijk wendt de Dichter zich tot den Koning, houdt eene korte lofspraak op de Wetten, door Hoogstdeszelfs zorg bereid, en besluit met eene opwekking van *de onvervalschte Loten*, gegroeid aan Batoos edelen stam.

Dit is de korte inhoud van dezen Lierzang. Er komen wel eenige goede coupletten en schoone regels in voor; doch het geheel verheft zich niet boven het middelmatige. En het middelmatige in de poëzij.....

Il est dans tout autre art des degrés differens.
On peut avec honneur remplir les seconds rangs.
Mais dans l'art dangereux de rimer et d'écrire,
Il n'est point de degrés du mediocre au pire.

Dan — wij moesten in het oog houden, dat deze Lierzang slechts als eene proeve van een jong Dichter moest worden aangemerkt... had slechts de Hr. en Mr. AANSORGH niet uit het oog verloren, dat hij tot zoodanig eene proeve een onderwerp had behooren te kiezen, hetwelk voor zijne (nog zwakke) dichtvermogens beter berekend was.

Het stuk behoort tot de Gelegenheidsverzen van den dag:

Transeat cum ceteris!

Wilde ik meerder zijn, dan zij....?
Dit waar' trotsch, vermeten;
Neen; ik kies de slavernij:
Aan uw' zoete heerschappij
Wil ik cijnsbaar heeten.

Maar waant niet, dat u 't geweld
Ooit doet zegevieren:
Zoo om hard het harder geldt,
Hebben wij — 't zij u gemeld! —
Altijd forscher spieren.

Leert, hoe gij te werk moet gaan,
Wilt ge uw' magt bewaren:
'k Wijs u zelf de wapens aan:
Om de Vrouwtjes voor te staan,
Klap ik wel eens garen.

Maakt eerst 't *hart* tot onderdaan,
Wilt gij overwinnen:
Want, tast gij het *hoofd* eerst aan,
't Zal u wrevlig wederstaan,
Met verstaalde zinnen.

't Hart staat altijd voor u bloot;
Wint het wel te rade:
't Hoofd geeft, zonder slag of stoot,
Zich, na zijnen bondgenoot,
Over op genade.

't Klemmendst oefent ge uw gezag
Door uw' lieflijke oogen:
Door een' vriendelijken lach,
Door een kusje of teeder „ach!"
Vestigt ge uw vermogen.

Bij een liefdevollen blik,
Die verrukking ademt,
Zijn wij best in onzen schik,
Als de teedre liefdeschrik
Onze ziel omvademt.

Ja, dan wil uw overheer
Gaarn de minste wezen:
Maakt uw blik hem 't harte teêr,
Dan buigt hij in ootmoed neêr
Voor zijne Uitgelezen'.

Poogt

Ten blijke van het vertrouwen, hetwelk wij in de bescheidenheid *onzer* Lezeressen stellen, maken wij geene zwarigheid, haar te onthalen op den straks gemelden, van de zijde der Kunst zoo bevalligen,

GEHEIMEN RAAD AAN DE SEKSE, OM DE MANNEN TE OVERHEEREN.

Teedre Kunne! schoon Geslacht!
Sieraad van ons leven!
Heel toch niet, dat ge altoos tracht,
Met eene onbepaalde magt,
Ons de wet te geven.

Zoekt ge ook, door een' lieven lach,
Onze ziel te streelen;
Duurzaam dringt ge ons tot ontzag;
En gij wilt, of 't wezen mag,
Gaarn den meester spelen.

't Valt u hard, om in de Trouw
's Meesters wil te hooren:
Maar de wet, die van de Vrouw
De onderwerping vergen zou,
Ging reeds lang verloren.

Acht het voor geen onbescheid;
Wijt mij geen' verblinding:
Neen, geen waan heeft mij misleid;
'k Spreek met volle zekerheid:
'k Spreek bij ondervinding.

Ja, — een trotsaard noeme 't laf: —
'k Wil me aan u verpligten;
'k Sta den voorrang willig af;
't Heerschen valt mij veel te straf;
Zoet is 't mij, te zwichten.

Mogt eenmaal der Roomren moed
Alles doen verschrikken;
Ach, die Helden, zoo verwoed,
Waren buigzaam, waren zoet,
Voor der Vrouwen blikken.

Levensgevallen van een Faroſpeler. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te *Amſterdam*, bij C. L. Schleijer. 1809. *In* 8vo. 344 *Bl.*

„ *Ook de ſpeler van profesſie wordt niet als ſpeler geboren;*" hij verdient alzoo medelijden, voor 't minst even zeer als ieder ander misdadiger; dit zal de Schrijver bedoelen. Wij ſtemmen het toe: „ Jongelingen! leest mijne geſchiedenis, „ en koopt mijne dure ondervinding tot minder prijs. Hoedt „ u voor ledigggaan; *kiest eene kunst of wetenſchap, waar naar* „ *zich uw genie uitſtrekt; maakt u bij tijds met uwe beſtem-* „ *ming bekend,*" enz. dus eindigt dit Verhaal, en die lesſen zijn goed. Maar wat het eerſte betreft: deze ſpeler van *profesſie*, wiens geſchiedenis hier verhaald wordt, is — (en wij vreezen zoo zijn, helaas! velen) een al te ſlecht karakter, heeft te weinig goeds, dan dat hij ons medelijden in een hoogen graad kan opwekken; de aanleidingen, de verzoekingen zijn niet zoo ſterk en dringend; de waarſchuwingen, hetgeen hem terug houden en telkens terug roepen kon en moest, te krachtig, dan dat hij niet op den duur het voorwerp zou zijn van onze diepe verachting, en van onze verfoeijing zelfs, omdat hij, in ſpijt van alles en het meest onverdiend aardsch geluk, zich moedwillig in het ongeluk ſtort. En zijne eindelijke verbetering is ons te onwaarſchijnlijk, dan dat die ons met hem zou verzoenen. Wat de lesſen, *die wij aanſtipten*, betreft: het Boek is geheel niet in dien trant geſchreven, dat wij *op het hart van* jonge lieden veel indruks voor dezelve door dit Geſchrift kunnen hopen; in tegendeel, — de losſe levenswijze en losse beginſelen; dartele vrolijkheid, en bij het ſpel langdurig goed geluk, ook wel door bedrog; wellust, dierlijke wellust, daarenboven levendig, ja naakt genoeg geteekend, — doen ons vreezen, dat des Schrijvers oogmerk, indien dit waarſchuwing en zedelijke verbetering van jeugdige harten zij, mislukken zal. — Dit Werkje ware alzoo beter onvertaald gebleven. Althans het heeft, in ons oog, noch voor de menschkunde, noch *voor de* zedelijkheid eene groote, zoo al eenige waarde; en wij moeten het onder de geſchriften van eenen bedenkelijken inhoud voor 't minst deszelfs plaats aanwijzen.

Iſidoor.

Isidoor. De Boer van Ried. Eene Geschiedenis voor het Landvolk en ook voor de Burgers onzer Steden. Door J. HUBER, *Doct. der H. Godgel. en Pastoor te Ebersberg. Uit het Hoogduitsch. IIde of laatste Deel. Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. *In 8vo. 348 Bl.*

Gaven wij in goeden gemoede van het eerste Deel van dit Volksboek eene gunstige getuigenis, bij de aankondiging van dit tweede kunnen wij niet anders dan dezelve herhalen, en, voor zoo veel des noods, nog nader bevestigen. Het komt ons voor, geheel geschreven in den regten toon voor den Landman en den minderen Burgerstand; ook meer gegoeden en aanzienlijken vinden er voorbeelden en uitmuntende lessen; en geheel het opstel is Christelijk. Ja, wij voelen wel doorgaans den Roomsch-Catholijken Schrijver, maar zoodanig eenen intusschen, aan wien de redelijke Protestant zich nergens zal ergeren, maar niet kan nalaten, de in dit Geschrift heerschende gevoelens algemeen te wenschen in dat zoo talrijk Kerkgenootschap. Het geheele Verhaal is voor iederen Lezer onderhoudend en belangrijk, en van de herhaalde lezing van dit Werkje durven wij zeer veel goeds, ook bij onze Landgenooten, hopen. Wij vertrouwen, aan het geheel geeft ieder Christelijk Lezer bijval; dan, kozen wij hier of daar een enkel stuk uit, om onze gunstige getuigenis te bevestigen, zoo mogt dat deel juist een' of anderen Lezer minder bevallen, dan ons; ook weten wij waarlijk niet, wat te kiezen; weshalve wij het bij deze nadere aanbeveling aan allen laten berusten.

Kleinigheden voor Kinderen, vertaald uit het Hoogduitsch van J. K. C. LÖHR. *Met Plaatjes. Te Amsterdam, bij* W. van Vliet. 1809. 234 *Bl.*

Leerzame Vertellingen en deugdlievende Voorbeelden, voor Kinderen; benevens eenige Merkwaardigheden uit het Rijk der Dieren. Met 6 gekleurde Plaatjes. Te Leyden, bij D. H. Trap. 1809. 80 *Bl.*

Levensgeschiedenissen van Karel en Ferdinand, enz. voor de Jeugd. Door F. VAN AKEN. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* d'Erve W. Houtgraaf, 1809. 79 *Bl.*

De *Kleinigheden* van den Heer LÖHR (wij hadden het Werkje een' voor Kinderen meer uitlokkenden Titel gegeven) zul-

zullen der Jeugd *belangrijk* en welkom zijn. Onderhoudend, in eenigzins nieuwen vorm gegoten, wekken zij de kinderlijke weetgierigheid op, die dikwijls op het einde voorbedachtelijk niet geheel bevredigd wordt, ten einde de kinderlijke eerzucht te prikkelen en het denkvermogen te fcherpen; terwijl het knaapje of meisje telkens aanleiding vindt tot verdere vragen, waarbij der Ouderen tusfchenkomst ter opheldering of uitbreiding gewis ten goede zal kunnen, werkzaam *zijn*. Alleen fchijnen ons fommige vertellingen, ook voor Kinderen, wat al te beuzelachtig, en over 't geheel meer op het vernuft, dan op verftand of hart gemunt. — De Plaatjes, met eene milde hand in dit Werkje verfpreid, zijn, voor een Kinderboekje, in de daad fraai, en ook met kleuren te bekomen.

De *Leerzame Vertellingen* enz. kunnen wij den naam van *leerzaam* niet ontzeggen, en voegen er dien van *onderhoudend* bij. Ook dit boekje verdient lof en aanbeveling. De Plaatjes voldoen mede aan derzelver oogmerk.

De Kindervriend P. VAN AKEN vaart, in No. 3. voort met zijne welmeenende pogingen ter vorming van het verftand en hart des aankomenden Geflachts. „ Der Jeugd, in de gevolgen, te doen zien, welke de vruchten van eene goede en eene flechte leefwijze zijn," zie daar zijn doel met de vervaardiging dezer korte Levensfchetfen. Moge de uitwerking aan dit prijsfelijk doel beäntwoorden!

Vijftigtal kleine, volkomen verftaanbare Vertellingen voor Kinderen, welke een weinig kunnen lezen. Door eene Moeder in de Kinderkamer gefchreven. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Groningen, bij W. Wouters. 1809. *In* 8vo. 64 *Bl.*

Voor eerstbeginnende (Kinderen) in het lezen een even zoo nuttig als gemakkelijk en aangenaam onderhoudend boekje te fchrijven, gefchikt voor die uren, waarin zij zich *alleen in* deze kunst moeten of willen oefenen, begreep deze Moeder dat wel het best aan eene *Moeder* ware toevertrouwd; eene Moeder leert toch in de Kinderkamer het best, wat de Kinderen het best begrijpen, *wat* en *hoe* iets hun belangrijk is. *Geen* onaardig denkbeeld! en het komt ons voor, dat het *dezer Moeder* bij uitftek wel gelukt is. Daar nu menige Moeder in de Kinderkamer den tijd niet wel befteden kan tot het opfchrijven der vertellingjes, met welke zij hare lievelingen onderhoudt, en vele ook niet zoo doelmatig vertellen, is dit Kinderboekje ons welkom. — Voor Kinderen, welke in die kamer niet meer te huis hooren, is het niet opgefteld.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Mijne Gedachten over het Leeraars-ambt. *Door* G. BENTHEM REDDINGIUS, *S. S. Theol. Doctor en Predikant te Waardenburg en Nederijnen. Te Amsterdam, bij* W. Brave. 1809. *In gr. 8vo.* 196 *Bl.*

'T Is sommigen eenigzins vreemd voorgekomen, dat de Eerw. REDDINGIUS, 't geen hij zijne Ambtsbroeders, in dit boekje, in overweging geeft, zoo onderscheidenlijk *zijne Gedachten* noemt. En welligt ware dit bijvoegsel beter weggelaten geweest, daar men hetzelve, geheel ten onregte, als een bewijs van min of meer verwaandheid en ingenomenheid met eigene gedachten boven die van anderen, heeft uitgelegd: 't geen men echter niet ligt doen zal, wanneer men slechts het Voorberigt met eenige oplettendheid heeft ingezien. 't Is er ook zoo verre van af, dat de Eerw. REDDINGIUS, 't geen hij hier ter nederschrijft, alleenlijk als eigen vinding en waarneming wil doen voorkomen, dat hij uitdrukkelijk zegt: „Van het begin mijner bediening af heb ik er mijn werk van gemaakt, om, hetgene de ondervinding mij, in de waarneming van derzelver onderscheidene deelen, leerde, in acht te nemen, dat te vergelijken met de schoone lessen van mijnen hooggeschatten Leermeester, en daaruit regelen voor mijn eigen gedrag af te leiden. Deze regelen geve ik nu, als mijne bijzondere gedachten, behoorlijk gerangschikt, in het licht. Ik doe dat, omdat ik mij verbeelde, dat zij het een en ander behelzen, hetwelk tot hiertoe nog niet in het publiek aan jonge Leeraars gezegd is, en toch evenwel wel eens aan hen gezegd mag worden, al is 't ook, dat hunne Leermeesters op de hooge school zulks reeds gedaan hebben." Er zal dan, in deze Gedachten, wel 't een en ander zijn overgenomen uit de Voorlezingen van zijnen voormaligen Leermeester *over 't Pastorale*, waarbij 't den zelfdenkenden Schrijver niet ontbreekt aan bekwaamheid om er de ver-

dere vrucht van eigen nadenken en ondervinding in te voegen. Wij maken geen zwarigheid, om den arbeid zamen, en voor Godsdienst en Christendom zoo welgezinden man, voor deze belangrijke bijdrage, tot bevordering van de nuttigheid van 't eerwaardig Leeraarsambt, te danken. Zij bestaat in negen Afdeelingen.

De *eerste* handelt over *'t Leeraars-ambt in 't algemeen*. Hier wordt over deszelfs aard en natuur in 't algemeen, over de instelling van dit ambt door Jezus Christus, over de aangelegenheid van die inrigting voor de zaak van 't Christendom en voor de menschelijke maatschappij, en over de voortreffelijkheid dezer bediening, 't voornaamste duidelijk en beknopt gezegd. 't Zij ons echter vergund, bij deze Afdeeling aan te merken, *dat in* dezelve eene juiste bepaling van den aard van het Leeraars-ambt schijnt te ontbreken. De Schrijver zegt alleen: ,, Het ambt van een Leeraar van het Evangelie wordt in de Schriften des Nieuwen Verbonds op vele plaatsen voorgesteld *onder zinnebeelden*, die ons deszelfs aard en natuur zeer gepast aanduiden. Het meest gewone zinnebeeld is dat van het *weiden van eene kudde*" enz. Dit alles laat zich wel hooren; maar waarom alleen eene oneigenlijke benaming, bij 't geven eener bepaling of beschrijving van datgene, waarover zou gehandeld worden, gekozen? De Schrijver heeft zelf, in den titel, niet de benaming van *Herders-* maar van *Leeraars-ambt* aangenomen. De Zaligmaker heeft zich ook wel van eigenlijke woorden bediend, en dat wel bij de instelling van dit ambt, Matth. XXVIII: 19. Paulus voegt, in de plaats, door den Heer REDDINGIUS aangehaald, *Herders* en *Leeraars* zamen. In de Brieven aan *Timotheus* en Titus, de beste bronnen om de vereischten en *pligten* van 't Leeraars-ambt te leeren kennen, komt deze zinnebeeldige benaming, zoo veel wij ons erinneren, niet eenmaal voor, en zij stelt ons ook 't Leeraars-ambt maar ten deele voor, in zoo verre het namelijk te gelijk het toezigt over de Gemeenten en bestuur derzelven bevat.

De *tweede* beschrijft de *voornaamste vereischten in eenen Leeraar*. Ook hier is veel voortreffelijks gezegd; maar niet genoeg onderscheid gemaakt tusschen volstrekte vereischten en tusschen datgene, dat dienen kan, om dit ambt op de allerbeste wijze waar te nemen: bij voorb. § 13 wordt gezegd: ,, Zijn oordeel moet eenen hoogen trap van gezondheid en zuiverheid hebben. Hij moet

in

in 't beöordeelen van andere menschen verheven zijn boven drift, partijdigheid en zwaarmoedigheid." Als dit volstrekt vereischt wordt, dan vreezen wij, dat alle Gemeenten niet van Leeraars zullen kunnen voorzien worden. En waar is hier de maatstaf? 't Spreekt van zelfs, dat men toekomende Leeraars, en die 't reeds zijn, moet aanbevelen, om 't hierin door oefening zoo ver mogelijk te brengen. De Schrijver schijnt zelf ook deze onnaauwkeurigheid eenigzins gevoeld te hebben, § 18, 24, zonder dezelve echter behoorlijk te verhelpen. Ook behoort, al 't geen § 25—30 wordt genoemd, eigenlijk niet tot de vereischten van een' Leeraar, maar bevat veelmeer raadgevingen omtrent de waarneming van dit ambt in 't algemeen, hoe men moet beginnen en voortvaren, en hoe men moet trachten voor te komen, dat men niet ontrouw worde of verslaauwe, of zich behoort te herstellen van moedbenemende en den lust uitdoovende omstandigheden.

De *derde Afdeeling* bevat gedachten over 't *prediken*. 't Verwonderde ons, hier al wederom 't denkbeeld van *herderlijke* leiding en *herderlijk* bestuur op den voorgrond te zien. „ Prediken," zegt REDDINGIUS, „ is de menschen in 't openbaar en algemeen op te wekken, om alle verkeerde wegen te verlaten, den weg tot waar geluk, dien het Evangelie aanwijst, in te slaan en te bewandelen, en hun onderwijs, bestuur en bemoediging mede te deelen, ten einde zij op dezen weg meer en meer mogen vorderen. — Het prediken heeft dus ten doel, om de menschen herderlijk te leiden en te besturen." Liever zouden wij gezegd hebben: *prediken* is openbaar volksonderwijs in de Christelijke leer toedienen, naar 't richtsnoer der Bijbelschriften, ter bevordering van ware levenswijsheid en den hoogstmogelijken trap van tijdelijk en eeuwigdurend geluk. Op dezen of dergelijken grondslag zou gemakkelijker, en in betere orde, kunnen voortgebouwd zijn. De algemeene hoofdzaak in 't prediken is Godsdienstig onderwijs; en wel volksonderwijs, geschikt, zoo veel mogelijk, naar de vatbaarheid van allen, die er bij tegenwoordig zijn. Men is, sedert de vroegste tijden, gewoon, zich van zekere soort van Redevoeringen te bedienen. Deze kunnen of eene opzettelijke verklaring der geloofs- en zedeleer bevatten, zoo als bij de Hervormden in de Namiddag-predikatien over den Catechismus gebruikelijk is, zonder dat

van de uitlegging der H. Schrift zoo zeer wordt werk gemaakt, of zoo ingerigt zijn, dat een grooter of kleiner gedeelte uit de gewijde bladen, het zij volgens een algemeen door openbaar gezag ingevoerd voorschrift, het zij naar de vrije keuze van den Leeraar, verklaard, en het gebruik der daarin vervatte leer aangewezen worde. En dan rijst de vraag, en in 't algemeen, hoe moeten zoodanige Kerkelijke Redevoeringen ingerigt zijn, en in 't bijzonder, hoe moet er over den Catechismus, hoe over Bijbelteksten, en wel van verschillenden aard, gepredikt worden? Over het eene en andere heeft REDDINGIUS zeer gepaste, hier en daar belangrijke *aanmerkingen*, die wij hartelijk wenschen dat door velen gelezen en *behartigd* zullen worden; maar veel te weinig van het hoognoodige Bijbelverklaren, en de wijze, om dat, naar de behoefte der vergaderde menigte, algemeen nuttig te doen, en daaruit de bruikbare stoffe, tot onderrigtingen, bestieringen en vertroostingen, gemakkelijk af te leiden, en wel zoo, dat het de toehoorders medenemen en er uit leeren kunnen, ook zelve de Heilige Schrift tot zoodanige einden met verstand te lezen.

De *vierde* betreft het *bestuur van den eerdienst*. In deze Afdeeling is over 't gemeenschappelijk bidden en zingen, als voorname deelen van den openbaren Godsdienst uitmakende, veel voortreffelijks gezegd. Bij 't geen over de bediening van Doop en Avondmaal en 't voorlezen der Schrift is aangemerkt, zou nog wel 't een en ander hebben kunnen gevoegd zijn.

De *vijfde*, over het *Katechiseren*, bevat ook veel goeds. Bij § 89 verwondert het ons, niets te vinden over de welvoegelijkheid, om vooraf onderzochte en bekwaam geoordeelde aankomelingen openlijk, met eenige plegtigheid, tot leden der Gemeente aan te nemen.

De *zesde* en *zevende*, over het *bezoeken van kranken*, en over de *huisbezoekingen*, levert ook zeer gegronde aanmerkingen. Alleenlijk had hier wel wat meer onderscheid mogen gemaakt zijn tusschen 't geen vereischt wordt in grootere en kleinere gemeenten, in land-gemeenten en andere in voorname steden.

Op de *achtste*, over de *verkeering van den Leeraar met allerlei menschen, en zijne bijzondere verkeering*, die anders niet weinige verstandige lessen bevat, hebben wij dezelfde aanmerking.

Er volgt nog eene Afdeeling over de *oefeningen van*

den

den Leeraar. De Leeraar behoort, terwijl hij steeds bezig is aan de bevordering van de volmaking van anderen, daaronder zijne eigene volmaking vooral niet uit het oog te verliezen. Hij moet steeds bezig zijn ter bevordering van zijne eigene kennis, wijsheid en deugd. Hij onderhoude vooral de beoefening der wetenschappen, voornamelijk die, welke men, in den ruimsten zin, gewoon is den naam te geven van de theologische wetenschappen. Hij moet volstrekt gelegenheid zoeken, om van tijd tot tijd bekend te worden met alle eenigzins belangrijke werken, die betrekkelijk tot die wetenschappen in 't licht komen. In 't bijzonder moet de Leeraar er zich op toeleggen, om hoe langer hoe meer kundig te worden in de menschkunde en in de onderwijskunde. Maar boven alles make hij veel gebruik van den Bijbel en grondige Bijbelstudie. Heeft hij voor deze oefening eene vurige zucht, maar is hij geplaatst in eenen kring, in welken hij geene gelegenheid heeft, om zijne verzamelde gedachten en kundigheden aan anderen mede te deelen, dan heeft hij vrijheid, om voor het algemeen te werken, en zijne kundigheden aan het publiek mede te deelen, mits dat daarbij zijne Gemeente niet lijde. De Leeraar oefene zich daarenboven ook aanhoudend in de bevordering van zijne eigene verbetering. Hij moet ook op zijne huishouding goede acht hebben, en zich als huisvader allezins voorbeeldig gedragen. Eindelijk, wanneer hij onaangenaamheden en wederwaardigheden, in de waarneming van zijnen post, ontmoet, dan oefene hij zich in het behouden van berusting in God met wel te vredene opgeruimdheid. Ook hier had nog wel 't een en ander kunnen bijgevoegd zijn: bij voorb. tot aanwijzing, hoe men, aan den eenen kant, moet trachten voor te komen, dat de eigenlijke ambtsbezigheden niet meer dan bijwerk zijn, en aan de andere zijde te verhoeden, dat men zich in dezelven zoo diep inwikkele, dat er weinig tijd en lust overblijve tot eigene oefening.

Niettegenstaande de gemaakte aanmerkingen, prijzen wij over 't geheel den arbeid van den Eerw. REDDINGIUS, die hem, op nieuw, als een verstandigen en gemoedelijken Prediker doet kennen. Wél der Gemeente, die 't geluk heeft door zulken voortreffelijken Leeraar bediend te worden!

Sermons sur divers Textes de l'Ecriture Sainte, par feu Mr. SEBALD FULCO JEAN RAU, *Chevalier de l'Ordre Royal de Hollande, Docteur et Professeur de Théologie et de Langues et Antiquités Orientales en l'Université Royale, et Pasteur de l'Eglise Wallonne a Leide, &c.* &c. Tome I. a Leide chez *S. et J. Luchtmans.* 1809. gr. 8vo.

Dit Eerste Deel behelst een Bundel van twaalf Leerredenen, door den Eerw. J. TEISSÈDRE L'ANGE, Fransch Predikant te Haarlem, uit de nagelatene papieren van wijlen den Hoogl. RAU verzameld, of wel overgenomen, zoodanig als de laatstgenoemde zelf, kort vóór zijnen dood, eenigen zijner Leerredenen, welligt tot de openbare uitgave, had afgezonderd. De Heer RAU, om bepaaldelijk van hem in dat vak te spreken, waarin hij alhier, als Christen-Leeraar, verschijnt, was algemeen geacht om zijne bijzondere kansel-welsprekendheid, waarmede hij het hart zijner Toehoorders wist te vermeesteren. Zijne gestalte, houding, gebaren, uitspraak, en vooral de Fransche taal zelve, welke hij naauwkeurig en bevallig sprak, werkten hiertoe gezamenlijk mede; doch tevens niet minder de opstellen zelve, door hem bearbeid ten behoeve van een aantal, doorgaans beschaafde, Toehoorders. Zijne Leerredenen — en deze uitgave bewijst zulks ten volle, — waren geene kunstig zamengestelde redevoeringen, waarbij de redenaar alleenlijk eigenen roem, geenszins de stichting zijner hoorderen, ten doele heeft. Zij waren meestal in den smaak der Kerkvaderen, welke men *Homiliën* noemt, offschoon een weinig uitvoeriger. Hij sprak meer tot het hart, dan tot het verstand, en wij kunnen bij deze gelegenheid niet nalaten, aan zulk eene manier van voordragt bij ver de voorkeur te geven boven die fijn uitgeplozene, godgeleerd-wijsgeerig ingekleede, met allerlei bloemen der redekunst versierde redevoeringen, welke de menigte bewondert, zonder dezelve te verstaan. Neen: de Eerw. RAU was, op den predikstoel, in alle opzigten, Volks-leeraar, die met zijne voordragt allen onderrigtte, allen stichtte. Deze voordragt was allereenvoudigst; naar aller vatbaarheid gerigt; de tekst, niet met eene vervelende verklaring, maar kortelijk en ongezocht toegelicht, was voor hem dood

doel en middel, om de belangrijkste waarheden te verkondigen, en wel al datgene, dat in denzelven natuurlijk lag opgesloten, zonder juist toevlugt tot kunst te nemen, en den H. Schrijver, met eene *synthetische* form, iets te doen zeggen, waaraan dezelve welligt nooit gedacht had. Bij zulk eene eenvoudigheid loopt de Leeraar wel eens gevaar van oppervlakkige behandeling, en achterlating van hetgeen bij de uitlegging van den tekst behoort gemeld te worden; doch in dat geval blijft hij even berispelijk, als de Kunstredenaar, die, zijne stof altijd sierlijk willende uitputten, tot een ander uiterste vervalt, om zijne redevoering zoo lang uit te rekken, dat geen, zelfs geoefend, geheugen dezelve vatten of bewaren kan. Zulk eene fout beging de Eerw. RAU in het eerstgenoemde geval ook nu en dan. Dus b. v. over den dood van Adam sprekende, verbindt hij de stelligste opvatting wegens den leeftijd van Adam van 960 jaren aan zijne beschouwing van het bederf der volgende geslachten door de zonde, en noemt alle twijfeling dienaangaande, met eene enkele magtspreuk, eene vijandschap tegen de Openbaring; terwijl hij niet onbekend had behooren te zijn met de verklaringen der latere Ontleedkundigen, die, uit den aanleg en de verwisselingen des ligchaams, en vooral uit de verkalkingen van het beengestel, met grond meenen te beweren, dat het gezondste ligchaam niet wel tot eenen hoogeren ouderdom, dan van 150 of 160 jaren, kan geraken. Even zoo gaat hij, in de behandeling van het voorval der Sunamitische Vrouw met den Profeet Elisa, geheelenal met stilzwijgen voorbij, hetgeen hij, volgens den Tekst zelven, ter opheldering der Profetische Schole en Bediening, had behooren aan te merken. Willekeurig is ook de uitlegging van Hebr. IV: 12., alwaar de Heer RAU de zegwijze: *het Woord Gods*, volgens eene rhetorische figuur, opvat wegens God zelf, ten einde daarop zijne stelling te bouwen van God, als Regter over 's Menschen gedachten: terwijl het voor ieder onpartijdig Uitlegger blijkbaar is, dat, indien er met die uitdrukking al eenig Persoon konde bedoeld zijn, (hetgeen echter nog zeer betwistbaar is,) alsdan gewisselijk geen ander kan bedoeld zijn, dan Jezus, de Zoon van God, die in de gansche redenering voorkomt. Dan, wij moeten alle soortgelijke fouten verontschuldigen in eenen Man, als den Eerw. RAU, die zich gestrengelijk hield aan het stelsel zijner Kerk,

zonder eenig nut van de voortgaande beschaving der letteren te ontleenen, doch aan den anderen kant dit gebrek weder vergoedt door den ernst en de zalving, waarmede hij zijne onderwerpen, van derzelver zedelijken kant, op het hart zijner toehoorders doet werken, zoodanig, dat wij gaarne aanneemen, dat geen zijner hoorders ongetroffen zijn onderhoud verliet: hetgeen wij anders vermoeden, dat slechts zelden het geval is der meeste openbare voordragten van den predikstoel. Dit Iste Deel bevat 12 Leerredenen, als 1.) Over de verhevenheid van het Evangelie, boven menschelijke wijsheid en magt, naar 1 Corinth. I: 25. 2.) Over den H. Paulus, als bewijs der waarheid en uitnemendheid van den Christelijken Godsdienst, naar 1 Timoth. I: 15 en 16. 3.) Over de aanneming en verwerping van Jezus Christus, door onderscheidene rangen van Menschen, naar Joan. VII: 37—49. 4 en 5.) Over de geboorte, den dood, en de opwekking van den Zoon der Sunamitische Vrouw, naar 2 Kon. IV: 8—37. 6.) Over den dood van Adam, naar Gen. V: 5. 7.) Over Gods oordeel omtrent der Menschen gedachten, naar Hebr. IV: 12. 8.) Over godsdienstige Afzondering, naar Mark. I: 35. 9 en 10.) Over de Opvoeding der Kinderen, naar Proverb. XXIX: 17. 11.) Over des Christens gedachten en vertroostingen, bij den dood zijner Vrienden, naar Joan. XI: 20—26. 12.) Over des Christens hope en gedachten, ten aanzien der ontbindinge van zijn ligchaam door den dood, naar 2 Corinth. V: 1 en 2. — De Uitgever berigt, dat ten minste een tweede Deel zal volgen, en tevens op den rug van den titel: *l'Editeur a entre les mains l'approbation des Eglises examinatrices.* Met deze zoo gerustsstellende verzekering, kan ieder Lidmaat of Leek der Fransche Gemeenten, en welligt ook elke andere geloovige Hollandsche ziel, op derzelver beslissend gezag, dit Boek veiliglijk in handen nemen.

Leerrede en Gebed, uitgesproken op den Dank- en Bededag 22 Febr. 1809, *in de Kerk der Doopsgezinden, te Sneek, door* P. W. FEENSTRA. *Te Sneek, bij* C. van Gorcum. *In gr.* 8*vo.*

„Mijn eigen gevoelen over dit opstel, waartoe de aanleidende uitschrijving vrij laat inkwam, was niet

niet zoo gunstig om het juist der (den) druk waardig te keuren. Maar de hoop, door anderen opgewekt, dat het lezen van dit geschrift hier of daar e(e)nige stichting baren, en dat vooral ook een gunstig vertier nog e(e)nige, alschoon geringe ondersteuning, aan onze, door den ontzettenden watervloed, te deerlijk bezog(ch)te Landgeno(o)ten zou kunnen bezorgen, heeft mij tot de uitgave doen besluiten."

Met dit allezins zedig oordeel van den Eerw. FEENSTRA, en de opgave zijner loffelijke redenen voor het ter drukpers geven dezer Dank- en Biddagsrede, kondigen wij dezelve bij onze Lezers aan, niet zonder gunstige aanprijzing, en hartelijken wensch, dat de aftrek aan 's Mans oogmerken beantwoorden moge. Den leiddraad van zijnen Tekst (Psalm L vs. 14—17) volgende, voert hij voor zijne Hoorders de gegronde redenen aan, die Hollands Volk nopen moesten, om God, in dezen tijd van bekommering, voor menigerlei genot van vroegere zoo wel als tegenwoordige weldaden de offerande des danks te heiligen, tevens aan te roepen in den dag der benaauwdheid, en vooral om Hem met boetvaardige en deugdgezinde gemoederen te naderen; vermits Geregtigheid een Volk verhoogt, en het offer der Goddeloozen, den Heere een gruwel, geene verhooring te wachten heeft. Na zulk eene voorbereiding treedt zijn Eerw. tot het plegtig Gebed van den Dag, allezins gestemd in dien hartelijken en Vaderlandsgezinden toon, welken de Leerrede ademt. Meermalen reeds gewaagd hebbende van den arbeid zijner Land- en Ambtgenooten, met gelijk een doel en over hetzelfde stichtend onderwerp in het licht gezonden, houde ons zijn Eerw. ten goede, dat wij in geen breedvoeriger verslag treden van den inhoud zijner Dank- en Biddagsrede, die, hoewel later door ons aangekundigd, echter door ons geenszins in den laatsten rang geplaatst wordt, maar veeleer, naar ons gevoelen, onder de beste is te rekenen. Taal en spelling behoorden zuiverder te zijn.

Dissertatio Philosophico-Juridica Inauguralis *de Libertate* quam .... publico ac solenni examini offert R. H. LULOFS, *Zutphania-Gelrus*, ad diem 21 Junii 1809. Groningæ apud *J. J. Hemkes*. pp. 191. 8vo.

De voor ons liggende Verhandeling van den Heer LULOFS *over de vrijheid*, welke hij, ter verkrijging van het Meesterschap in de Regten, op den 21 Junij l. l., openlijk, en, zoo als wij hooren, met den grootsten lof verdedigd heeft, levert ons bij zoo vele andere een nieuw bewijs op, dat de beoefening der wijsgeerige Regtsgeleerdheid aan de Groninger Hoogeschool nog geenszins verflaauwt; en het is zoo wel de belangrijkheid van het onderwerp zelve, als de belangwekkende wijze, waarop de jonge Schrijver hetzelve behandeld heeft, welke ons haast doet maken, om onze Lezers met den inhoud dezer Verhandelinge een weinig nader bekend te maken.

Na in de inleiding het belang der *zedelijke vrijheid* aangetoond, en daaruit de redenen afgeleid te hebben, welke den Schrijver, bij het ontwerpen van eene Verhandeling over de *regtelijke vrijheid*, bewogen hebben, iets over de *zedelijke vrijheid* te laten voorafgaan, verdeelt hij zijn onderwerp eigenaardig in twee Hoofdstukken, waarvan het eerste ten opschrift heeft *over de zedelijke vrijheid*, het tweede *over de regtelijke*. Reeds in de inleiding had de Schrijver gezegd, dat hij in het eerste Hoofdstuk eigenlijk onderzoeken wilde, of de mensch vrijheid van handelen hebbe, *niettegenstaande* het zoogenoemd beginsel *van oorzakelijkheid* alle vrijheid volkomen schijnt uit te roeijen; en derhalve verdeelt hij dit Hoofdstuk, na eerst de bepaling der vrijheid, als afwezigheid van dwang, en eenige waarschuwingen, die men in het behandelen van dit stuk onder het oog diende te houden, opgegeven te hebben, in drie Afdeelingen, van welke de eerste de bewijzen der Fatalisten *tegen de vrijheid* bevat, en wel de eerste § die, welke bij de ouden voorkomen, de 2de § die, welke bij de nieuweren gevonden worden, en de 3de § de slotsom dezer bewijzen.

De tweede Afdeeling bevat het betoog der vrijheid, zoo als dit vóór KANT geschiedde, en geeft kort en duidelijk zoo wel de gevoelens der Deterministen als der Indifferentisten op; terwijl eindelijk de derde Afdeeling van dit Hoofdstuk de leer der Critische wijsgeerte ten opzigte van dit onderwerp voorstelt. In deze derde Afdeeling worden, na eene krachtige en mannelijke inleiding, waarin de duisternis vóór KANT, en het licht, door hem ontstoken, met een enkel woord wordt opgegeven, § 1, deze drie vragen beantwoord; vooreerst, hoe

hoe heeft KANT de bewijzen der Fatalisten aangerand, door dezelve binnen hunne grenzen te bepalen? van § 2 tot 9; ten tweede, hoe heeft hij aangetoond, dat vrijheid met noodzakelijkheid in hetzelfde onderwerp kan verbonden gedacht worden? § 10; en ten derde, hoe heeft hij de menſchelijke vrijheid als een *postulaat* onzer practiſche rede boven allen twijfel verheven? § 11 en 12; terwijl deze geheele Afdeeling eene korte, en, naar het den Recenſent toeſchijnt, zoo duidelijk mogelijke, ten minſte in het Latijn mogelijke, verklaring van de voornaamſte reſultaten van het theoretisch gedeelte der Critiſche wijsgeerte bevat; welke verklaring in deze Verhandeling niet weinig veraangenaamd wordt, niet alleen door een', den Schrijver zoo bijzonder eigenen, bevallig ſtijl, maar vooral door de zoo gepast aangevoerde verzen, met welke hij zijn ſtuk hier en daar doorweven heeft, en welke inzonderheid in dit anderzins droog betoog eene aangename afwisſeling verſchaffen.

Het tweede Hoofdſtuk heeft ten opſchrift, *over de regtelijke vrijheid*, en bevat, na een kort betoog van derzelver beſtaan, en eene beäntwoording van de vraag, wat de regtelijke vrijheid in het algemeen zij, twee Afdeelingen, waarvan de eene ten opſchrift heeft, *over de natuurlijke regtelijke vrijheid*, de andere, *over de burgerlijke regtelijke vrijheid*, of *over de regtelijke vrijheid in den burgerſtaat*.

In de eerſte Afdeeling geeft de Schrijver eerst op, wat hij door de natuurlijke regtelijke vrijheid verſtaat, namelijk eene afwezigheid van dwang in een anders willekeur in den Natuurſtaat, dat is in dien ſtaat, welke tusſchen den ſtaat van eenzaamheid en van de burgermaatſchappij gedacht moet worden; en handelt hij vervolgens, in drie Onderafdeelingen, over den aard der natuurlijke vrijheid, van § 2–9, over de grenzen der natuurlijke vrijheid, § 10, en eindelijk over de bepaling der natuurlijke vrijheid.

Ofſchoon ondertusſchen het regt een en eenvoudig *is*, zoo kan men echter geſchikt hier eenige verdeeling maken, en derhalve handelt de Schrijver § 3 over het regt van te leven, en daarbij met een enkel woord in eene noot over den Zelfmoord, § 4 over het regt om zich de middelen om te leven te verſchaffen, § 5 over de vrijheid van geweten, § 6 over het regt tot een goeden naam, en § 7 over het regt om volgens den verklaarden wil van een ander iets te verkrijgen, gevende in § 8 hiervan het algemeen reſultaat op, en handelende in § 9, met een enkel maar krachtig woord, over de ſlavernij, en vervolgens, in de tweede en derde Onder-afdeeling, over de grenzen en de bepalingen der natuurlijke vrijheid.

De tweede Afdeeling van het tweede Hoofdſtuk handelt *over de regtelijke vrijheid in den burgerſtaat*, en bevat, na een kort betoog van de, uit de menſchelijke natuur voortvloeijende, nood-

noodzakelijkheid van het aangaan van eene burgermaatschappij, § 1—3, over derzelver doel, hetwelk de Schrijver te zeg in veiligheid van regten stelt, § 4, over de staatsmagt, § 5, zijne bepaling dezer vrijheid, met de opheldering en verdediging dezer bepaling, van § 6—8.

Vervolgens handelt de Schrijver in deze Afdeeling over de vier volgende stukken: *over de natuurlijke grenzen van de magt van den opperſten gebieder in den ſtaat*, welke hij daar in ſtelt, dat hij niets anders doen mag, dan hetgeen de burgers gerekend kunnen worden gewild te hebben dat hij doen zoude ter bereiking van het ſtaatsdoel; uit welken algemeenen regel hij dan § 11 deze drie gevolgen afleidt: vooreerst, dat *hij* ter bereiking van dat doel geene onregtvaardige middelen mag bezigen; ten tweede, dat zich zijne magt niet *mag uitſtrekken* tot zulke dingen, welke uit de natuur der zaak *niet onder* zijn gebied vallen, derhalve niet tot enkele meeningen (*opiniones*), en eindelijk ten derde, dat zijne magt bepaald wordt door de natuurlijke gelijkheid, welke tusſchen alle burgers plaats heeft. In de tweede plaats handelt de Schrijver *over de magt van den opperſten gebieder*, en wel § 12 en 13 ten opzigte van het leven, § 14 ten opzigte van de goederen, en § 15 ten opzigte van de daden der burgers. In de derde plaats geeft hij op, *wat er voornamelijk vereischt wordt tot de aanwezigheid der burgerlijke vrijheid*, of liever tot de uitoefening van dezelve; waartoe hij brengt, vooreerst, wat in de ſtaatsinrigting zelve daartoe vereischt wordt, namelijk grondwetten (*leges fundamentales*) § 17 en 18; ten tweede, wat er in den opperſten gebieder vereischt wordt, indien men *hoop kan hebben op eene ongeſchondene en geruste uitoefening der vrijheid, namelijk regtvaardigheid*, goedheid en wijsheid, § 19 en 20; en ten derde, wat er daartoe bij den burger zelven vereischt wordt, te weten wijsheid, regtvaardigheid, vrijheid en vaderlandsliefde, § 21; waarbij hij eindelijk met een enkel woord over de wetten ſpreekt, als uitoefeningen van de ſtaatsmagt. Eindelijk beſluit de Schrijver zijne Verhandeling met een onderzoek *over het ophouden van de uitoefening der burgerlijke vrijheid en over het beveiligen van dezelve*; in welk onderzoek hij dus te werk gaat, dat hij eerst de vraag beäntwoordt, *of* de burgers ſomtijds een opperſten gebieder, die *zijne magt* misbruikt, kunnen bedwingen? waarin hij onderſcheid maakt tusſchen den opperſten gebieder als zoodanig, en tusſchen den opperſten gebieder als mensch, § 23—25; vervolgens onderzoekt, wanneer, § 26, en eindelijk, op welk eene manier zij dit kunnen bewerkſtelligen, § 27; volgende de Schrijver in dit geheele ſtuk het gevoelen van den beroemden FEUERBACH, hetwelk dezelve der geleerde wereld medegedeeld heeft in zijn boekje, waaraan hij den titel gegeven heeft, *Anti-Hobbes*.

Ziet

Ziet daar den inhoud van deze fraaije Verhandeling, welke even zeer door de menigvuldige belangrijke stukken, daarin voorkomende, als door den mannelijken stijl, waarin alles is voorgedragen, boven de meeste Akademische Verhandelingen uitmunt, en zoo wel den jeugdigen Schrijver, die haar in het licht gaf, als der Akademie, waar derzelver Schrijver gevormd werd, tot eer verstrekt.

Dissertatio medico-therapeutica inauguralis *de valde multiplici febrium intermittentium medicatione, speciatim de membrorum majorum circumstrictione, tentaminibus in Nosocomio Academico explorata*, pro gradu defensa a WILHELMO REINERO VAN BAERLE. Traj. ad Rhen. ex offic. *O. J. van Paddenburg* et *J. van Schoonhoven*. 1809. pp. 48. 4to.

De hier aangekondigde Akademische Verhandeling van den Heer VAN BAERLE, over de veelvuldige geneeswijzen der tusschenpoozende Koortsen, in het bijzonder over het binden van grootere leden des ligchaams, door proeven, in het Akademisch Gasthuis te *Utrecht* in het werk gesteld, verdient de oplettendheid der Geneeskundigen, vooral in eenen tijd, waar men er zich meer bijzonderlijk op heeft toegelegd, om, wegens de duurte van den Koortsbast, andere middelen ter genezing aan te wenden, niet te ontgaan. De binding van grootere leden des ligchaams wordt alzoo als zulk een hulpmiddel, waarvan, voor zoo verre wij weten, in onze taal geene aanwijzing gedaan is, behalve in dit Maandwerk door den in vele opzigten verdienstelijken Amsterdamschen Geneesheer DE LEMON, (*Letteroef. voor* 1808. bladz. 187 *Mengelw.*) door den Schrijver meer opzettelijk behandeld en door proefnemingen als heilzaam beschouwd. Nadat zijn Ed., in het Iste Hoofdstuk, over de verschillende en veelvuldige aangeprezene wegen en wijzen ter genezing der tusschenpoozende Koorts, en daarbij over derzelver stoffelijke of middellijke oorzaak en de geneesmiddelen der ziekte zelve, benevens die der meest dringende toevallen, gehandeld, daarbij het voorzigtig, maar tevens zeer heilzaam gebruik der braak- en purgeermiddelen, bijzonder der eersten, aangetoond, en de veelvuldige door onderscheidene Schrijvers opgegevene middelen aangewezen heeft, komt hij, in het IIde Hoofdstuk, tot zijn meer bepaald doel, — de overweging, namelijk, van de genezing der genoemde Koortsen te bewerkstelligen, door de grootere leden des ligchaams te binden, en daarbij de wijze mededeelende, hoedanig deze binding geschieden moet, en welke hare werking zij. Daar Akademische Verhandelingen niet zoo algemeen te bekomen zijn, willen wij, tevens

tot

ter proeve, hieromtrent des Schrijvers behandeling en verklaring mededeelen. Nadat hij de geneeswijze van den Engelschen Scheepsheelmeester KELLIE, door middel van tourniquets, die deze bij den aanval der tusschenpoozende Koorts, of kort vóór haar eerste tijdperk, aanwendde, medegedeeld heeft, verzekert de Schrijver, dat sterke linnen doeken genoegzaam dit doel kunnen bereiken, en *zelfs de voorkeur* verdienen. Heelkundige werktuigen toch boezemen vrees in, en drukken in het tegenwoordige geval de slagaderen, daar het hier alleen op de drukking der aderen aankomt. Wil men nu den zieken aan de genezing door genoemde binding onderwerpen, men drage, indien zulks noodig zij, voor eene geringe buikontlasting zorg, bevelende hem *zijn bed* te houden en den aanval der Koorts af te wachten. *Dat deze aanstaande* is, geven de gewone en bij Geneeskundigen *bekende* verschijnselen te kennen. Nu worden, digt bij den oksel, om een van beide armen, en om de dije van de tegenovergestelde zijde bij de knie, of ook daar, waar men in de afzetting der knie boven de dije de tourniquet gewoon is aan te leggen, de banden zoo sterk toegebonden als de zieke verdragen kan, wel toeziende dat zij niet de dieper dan de aders liggende slagaders drukken, omdat men daardoor het doel missen zou. Men behoort verders deze banden, op zijn minst gedurende zes minuten, soms langer, wel eens een kwartier uurs en langer, indien de Koorts niet eerder wijkt, te laten liggen, en niet eerder weg te nemen. Wanneer men nu zulks, bij herhaalden aanval der koortskoude, zorgvuldig herhaalt, zal men bespeuren, dat deze aanvallen, zoo al niet geheel ophouden, ten *minste* korter worden en allengs afnemen. *Op deze wijze zullen bittere* zoutachtige, ligt versterkende, zoogenoemde oplossende of openende middelen de wegneming der Koorts volvoeren.

Om de wijze van werking dezer binding, door den kouden aanval der Koorts te onderdrukken, te verklaren, neemt de Schrijver de theorie van den beroemden FR. HOFFMANN aan, vaststellende, dat de koude, dat zwaar verschijnsel, *waardoor* de Koorts haar der natuur vijandig vermogen *uitoefent*, eenen staat van krampachtige zamentrekking op de oppervlakte des ligchaams daarstelt, waardoor, de huidvaatjes en vezeltjes hevig zamengetrokken zijnde, de toevloed van het bloed naar de grootere vaten met geweld vermeerderd wordt, en het hart in zijn werkvermogen beletten en onderdrukken zou, indien niet het vermogen der natuur door terugwerking en opbruising deze huidkramp ontspande en overwon. Wat doet nu de binding, bij den aanval der koortskoude aangelegd? Daar de aders meer naar buiten of op de oppervlakte des ligchaams gelegen zijn dan de slagaders, wordt door deze huidbinding juist belet, dat het bloed minder in hoeveelheid en min hevig in de grootere aders, die naar het hart loopen, terug vloeit, noch

met

met zoo veel moeite het hart zelf overladen, of in te veelvuldige en hevige zamentrekkingen brengen kan; terwijl intusschen de loop van het slagaderlijk bloed uit het hart naar de ledematen vrij blijft.

Zeven Waarnemingen, door binding, in het Akademisch Gasthuis, onder het opzigt van den waardigen VAN GEUNS, gedaan, hebben den Schrijver van het nut en den gunstigen uitslag overtuigd, zonder dat hieruit eenige nadeelige gevolgen voor de gezondheid zijn voortgevloeid. — Wij danken den bekwamen Waarnemer voor deze mededeeling, en durven de beproeving van zulk een onschadelijk middel gerust aanbevelen. In Gast- en Weeshuizen kon hetzelve vooral ter verdere bevestiging aangewend worden, wel zorg dragende, dat zulks niet dan onder het opzigt van eenen bekwamen Geneesheer geschiede. Wij wenschen, dat Doctor VAN BAERLE in zijne geneeskundige loopbaan voorspoedig zijn, en in staat zal gesteld worden om zijne geneeswijze in werking te brengen.

Desiderius Erasmus te Bazel. Origineel (Oorspronkelijk) *Blijspel met Zang. Door* C. A. VAN RAY. *Te Amsterdam, bij* Belinfante en Comp. 1809. *In kl. 8vo. Buiten het Voorwerk* 52 *bladz.*

Nadat wij de regt dichterlijke en fraai berijmde Opdragt aan de Heeren *Burgemeester* en *Wethouders der Stad Rotterdam* voor dit *oorspronkelijk* Hollandsch Blijspel, onzen grooten Landgenoot ERASMUS ten onderwerp hebbende, gelezen hadden, verwachteden wij, reeds bij voorraad, iets voortreffelijks in den arbeid des Heeren VAN RAY te zullen ontvangen. Men oordeele over de gegrondheid van deze verwachting uit de volgende regels, welke wij uit die Opdragt hebben overgenomen:

„ Dult dat mijn zangster, wars van alle praalverblinding,
 En eeuwig vreemd aan zucht tot laffe vleijerij;
Dees' mijn geringe proef van kunst'looze eigenvinding,
 Met gulle opregte taal, op 't nedrigste u toewij'!
ERASMUS grootsch vernuft is in dees' flaauwe trekken,
 Hoewel ter zijner eer, geestdriftiglijk gemaald,
(Ik Gevoel mijn zwakheid:) in het minste niet te ontdekken,
 't Is door zijn EIGEN IK, dat hij triumph behaalt! —"

ERASMUS — en wie is niet met de verdiensten van dezen Man bekend? — wordt hier door VAN RAY's geringe proef van *kunstelooze eigenvinding* naar het leven geschilderd. De Schrijver is te wel overtuigd (waarlijk al te nederig!) dat de

de vermaarde Man een meerder en belangrijker letterkundig arbeid waardig is: maar hem, in den huishoudelijken kring, als een' weldadigen Grijsaard af te malen, hem zijnen Landgenooten als zoodanig voor te stellen, is zijn doel geweest; en hierin is hij voortreffelijk geslaagd, zoo als dadelijk aan onze Lezers zal blijken, die gewisselijk reeds van ons verlangen, dat wij hen met dezen *huishoudelijken* ERASMUS wat nader in kennis brengen.

Reeds het begin van het stuk stelt ons hiertoe in staat. Het gordijn wordt opgehaald ... en zie daar terstond onzen *grooten* ERASMUS, zich beklagende over haat, nijd, laster enz. en op de wijzen van: *Femmes, voulez-vous eprouver?* en *Je suis natif de Ferrare*, een paar allerliefste *vaudevilles* zingende, waarin, wel is waar, de Man een weinig *gromt*, doch het weder goed maakt en zich troost met deze *krachtige aanspraak aan ziehzelven:*

„ Dus vriend Erasmus, niet gebromd,
Daar gij 'er nog heelhuids af komt."

Voorts uit eenen jongen schilders leerling op eene vertrouwelijke en regt looze manier de bekentenis lokkende, *dat* deze verliefd, tot over de ooren verliefd is; wijders aan een jong, lief en vrolijk meisje (het voorwerp van des jongelings genegenheid) zeer *galant* eenige *douceurs* zeggende, haar over liefde en trouw onderhoudende, in het voorbijgaan de Resencenten een' veeg gevende, en op eene zeer beschaafde en kiesche wijze den lust tot trouwen van een jong meisje *met den lust tot eten van eenen hongerigen Resencent vergelijkende*; nogmaals een *airtje* opdreunende over de *nieuwsgierigheid der Vrouwtjes*, en eindelijk het tooneel, als een behendig koppelaar, al keuvelende verlatende, niet zonder het lieve meisje nog een oud Hollandsch spreekwoord te hebben geleerd, namelijk: *dat de maan in het water schijnt?!*

Wat dunkt u wel, Lezers! van dezen *huishoudelijken* ERASMUS? Het is jammer, zult gij zeggen, dat hij zoo *spoedig* aftreedt. Ja! maar gij wordt schadeloos gesteld. De jonge schilders leerling en het piepjonge meisje *blijven op het tooneel*, en de jonge schilders leerling (die een *oogenblik te* voren aan ERASMUS had verzekerd, dat hij zijne neiging in het diepst der ziel wilde verbergen, dit Land *meer* en wilde verlaten, enz.) verrast u op staanden voet met eene liefdesverklaring naar den nieuwsten smaak, en het piepjonge meisje (dat een oogenblik te voren aan ERASMUS gezegd had, dat de gedachte om in den Echt te treden nog nooit in haar opgekomen was) staat op staanden voet toe, en bevestigt dus *ipso facto* hetgeen ERASMUS zoo geestig en kiesch van den

meis-

eisjeshonger gezegd had. Daarenboven — ERASMUS komt ook nog weder terug. Doch hetgeen volgt, is op verre na zoo fraai en aardig niet. Met ernstige tooneelen tusschen HOLBEEN, FROBENIUS, SCALIGER en ERASMUS; verzoening van de beide laatsten; eeuwige vriendschap tusschen alle, en huwelijks-vereeniging van de beide Gelieven, loopt het stuk af, en wel zoodanig tot eer van ERASMUS, dat HOLBEEN hem de uitspraak geeft, dat hij een even zoo goed huwelijksmaker, als Wijsgeer is.

Wij kunnen van dit oorspronkelijk Hollandsch voortbrengsel niet meer zeggen. Het is een *Blijspel* en moest daarom belagchelijk zijn. Hieraan voldoet het boven verwachting; de Autheur heeft ERASMUS maar eens regt *belagchelijk* voorgesteld. En dan nog de allerliefste zangstukjes . . . . laat ons het laatste zoete versje, dat ERASMUS zingt en aan het publiek gerigt is, nog afschrijven ten gevalle van die gene onzer Lezers, welke de schoone zangkunst beoefenen:

„Ach! zoo dit zwoegend hart,
Thans geheel vreemd aan smart;
U roemen mag als vrinden ....
'k Zal dan door vreugd verward,
In HOLLAND mij bevinden."

Laten *hongerige Resencenten*, laat *bedilzucht*, laat de *bleeke en vale nijd* 's Schrijvers *kunsteloze eigenvinding* dan al rusteloos *aanranden*, en lasterend zeggen, dat het stuk van lompe taalfouten en gemeene, platte uitdrukkingen krielt en wemelt; dat de amourette tusschen EDUARD en AMALIA eene geestelooze en afgezaagde episode is; dat de liedjes vol gebreken, zonder geest, en kreupel berijmd zijn, en dat ERASMUS, galanteriën uitkramende, ERASMUS, vaudevilles zingende, ERASMUS, een huwelijk koppelende, ERASMUS, tegen de Recensenten uitvarende, een op eene jammerhartige wijze verknoeide ERASMUS is ..... de Schrijver kan zich, in allen gevalle, daarmede troosten, dat het beter is benijd, dan beklaagd te worden; dat de blinkendste begaafdheden en verdiensten het meest aan de vervolging der *bleeke en vale nijd* zijn blootgesteld, en dat de Man, wiens *grootsch vernuft* (*hoewel ter zijner eer*) hij *geestdriftiglijk gemaald heeft*, ook vrij wat onaangenaamheden van die *bleeke* en *vale* nijd heeft moeten ondervinden.

Loisirs Littéraires de Q. DE FLINES. (Collection Nouvelle.) à Amsterdam, chez *Bertram & Comp.* 1809. *In kl. 8vo. Buiten het Voorwerk en den Inhoud* 120 *bladz.*

Onder dezen titel schenkt ons de Heer Q. DE FLINES eene nieuwe Verzameling van Fransche, Engelsche, Latijnsche en Nederduitsche Verzen. Ver de meesten zijn echter in de laatstgenoemde taal vervaardigd, en wij zouden daarom ook, niettegenstaande de redenen, door den Auteur, in zijnen Brief aan den *Baron* VAN HEEKENDORP, voor zijne keuze bijgebragt, beter geoordeeld hebben, dat het stuk onder eenen Hollandschen naam ware uitgegeven, — om niet *te gewagen van de* teleurstelling, die een Franschman, welke zich *deze Uitspanningen*, op den blooten titel, aanschaft, noodwendig moet ondervinden.

In vier talen wél en vloeijend te dichten, is, zonder twijfel, iets zeldzaams, en bewijst, dat de Heer DE FLINES een Man is van vernuft en bekwaamheid. Meer, dan een bewijs van vernuft, bekwaamheid en wélbesteden tijd, kan, nogtans, deze verzenmakerij in vier talen niet opleveren. De wezenlijke beminnaar en kenner der poëzij ziet slechts op *dichterlijke* waarde, en ieder schoon dichtstuk is hem welkom, in welke taal het ook geschreven zij. Het vermogen, om zijne gedachten in onderscheidene talen duidelijk, schoon, ongedwongen en met juistheid en bevalligheid uit te drukken, weet hij, *als een blijk van vlugheid, vaardigheid* en oefening, *op prijs te stellen*; doch het komt dáár *niet* in aanmerking, waar het hem alleen om *dichterlijke* schoonheden, *dichterlijk* gevoel, *dichterlijke* verrukking enz. te doen is. Zoo men nu datgene, wat men in eenig dichtwerk met het grootste regt verlangt, in de, in verschillende talen vervaardigde, verzen van eenen Schrijver aantreft, dan heeft die Schrijver *dichterlijke* verdiensten; maar hij zou dezelve niet minder hebben, wanneer hij zijne gedachten slechts in eene enkele taal had uitgedrukt. Het vermogen, om in onderscheidene talen verzen te maken, heeft dus met de *dichterlijke* waarde van eenen Schrijver niets gemeen. Het onderscheidt hem wel als Man van letteren en taalkennis, doch geeft hem in *den rei der* Dichteren geenen hoogeren rang. Het komt ons *zelfs* voor, dat het beoefenen der Dichtkunst in zoo vele talen voor de Dichtkunst zelve nadeelig is. Immers, naarmate men zich op het maken van zoogenaamde kunstverzen en allerlei aardigheden meer toelegt, moet noodwendig de wezenlijke, en voor den Dichter onontbeerlijke, studie meer verwaarloosd worden; en het is hierom, dat men bij den kunstenaar, die alles, wat tot het werktuigelijke van de verzenmakerij behoort, in den

grond

grond verstaat, en daarvan, bij voorkeur, telkens blijken geeft; in ſtede van ſchoone dichterlijke voortbrengſelen, dikwijls niets anders ontmoet, dan proze, hetwelk, wegens het kunſtig rijm en de gemakkelijke verſificatie, zeer ligtelijk tot den rang van poëzij verheven wordt. Wij kunnen niet ontveinzen, dat deze aanmerkingen ook eenigermate op den Hr. DE FLINES toepasſelijk zijn. Niet, dat wij deze Verzameling, als geheel van dichterlijke waarde ontbloot, zouden aanmerken. Integendeel er komt veel in voor, dat in der daad *naif* en bevallig is, — dat blijk oplevert van des Schrijvers geest en vernuft: maar hetgeen wij eigenlijk, en met regt, in een dichtwerk verlangen, hebben wij in de meeste dezer verzen niet aangetroffen. Veel zelfs is beneden het middelmatige en bloote rijmelarij. Men leze ſlechts de Bruiloftsverzen op bladz. 105 en 108, het ſtuk, op bladz. 85 en 86 voorkomende, en dat, over de gemakkelijkheid om op den naam van *Frederique* te rijmen. Het beſtaat uit 73 kleine regels, en heeft even zoo veel rijmklanken in *ique*. Waarlijk! dit is toch het kunſtige te ver gedreven. De Hr. DE FLINES gevoelt dit zelf, daar hij het vers dus beſluit:

„ *Mais, mon amie unique!*
Je finis mon cantique,
Crainte, que la fabrique,
Le ton melancolique
De tous ces vers en ique
Vous donne la colique."

Bijzonder fraai zijn ons voorgekomen de bevallige versjes, uit het Fransch vertaald: *Cupido en de Nymphen; Cupido met de Maagden ſpelende* en *Cupido herſchapen in een' Vlinder.* Ook het *Alles op zijn' Tijd*, in den ſmaak van CATS, heeft ons behaagd, en onder de kleine ſtukjes hebben wij onderſcheidene zeer geestige gevonden, waaronder bijzonder uitmunten *De Tortels, Likas en Dorinde, Martijn's Vrouw* enz. Het tweede, hoe zeer ook in het Latijn bekend, heeft in ons oog zoo veel treffends en bevalligs, en is tevens zoo gelukkig door den Hr. DE FLINES overgebragt, dat wij ons niet wederhouden kunnen, om het hier voor onze Lezers af te ſchrijven:

Likas en Dorinde.

Likas, aan 't rechter oog, Dorinde, aan 't linker blind,
Zijn beiden vol bekoorlijkheden,
Schoon van gelaat en welgevormd van leden,
Door iedereen om 't zeerst bemind.

ô Jongling! om uw ſchoon, met zoo veel rechts, gepreſen,
 Schonkt ge aan Dorinde 't oog, waardoor u 't licht beſtraalt,
Waarin het vuur der min zich, bij *elk opſlag* (*), maalt,
 Gij zoudt de Minnegod en zij zou Venus wezen.

(*) Daar *opſlag* mannelijk is, zouden wij dezen regel liever dus lezen:

„ Waarin zich 't vuur der min, bij *elken opſlag*, maalt."

Anekdoten en Karaktertrekken uit het Leven van den Prins LOUIS FERDINAND VAN PRUISSEN, *geſneuveld in den Slag bij Saalfeld den* 9 *Oct.* 1806. *Met betrekking tot zijne Karakterſchets in de Geheime Brieven over de inwerdige geſteldheid van het Pruisſiſche Hof. Naar den derden Druk uit het Hoogduitsch vertaald. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1809. *In* 8*vo.* 84 *Bl.*

Wij twijfelen geenszins, of dit klein geſchrift is door de vrienden en hoogachters van den overledenen Prins in zijn Vaderland, en waar men hem meer bijzonder kende, met goedkeuring en zelfs met geestdrift ontvangen; het vertoont den geſneuvelden Held, in meer dan één opzigt, in een zeer voordeelig licht; en bij dezen en genen, hier aangehaalden trek, zal ieder, die voor het groote en goede gevoel heeft, den edelen mensch in hem eerbiedig bewonderen. Het bevreemdt ons niet, *dat ieder Duitſcher over ieder* perſoon en ieder voorval met den Schrijver der *Brieven*, op den titel gemeld, niet eenſtemmig denkt; men moge deze Karaktertrekken bij dezelve bewaren, en het ſtrekke ten bewijze, dat iedere uitſpraak in die Brieven juist geen Evangelie is.

Magazijn van Afbeeldingen tot opwekking van den leeslust en aankweeking van het ontluikend redeneervermogen en gezond verſtand voor de vroegſte Jeugd. IV Stukjes. Te Amſterdam, bij E. Maaskamp.

Tafereelen voor Kinderen, om zich niet onbedachtzaam in gevaren te begeven, enz. Met Afbeeldingen. Bij denzelfden.

Verjaardags-geſchenk. Een Leesboekje tot onderwijs en vermaak voor de leergierige Jeugd. Met Plaatjes. Bij denzelfden.

Ve-

Warande van vreemde Dieren, ten vervolge van het Museum van Natuurlijke Historie voor Kinderen. Met Afbeeldingen. III Deeltjes. Bij denzelfden.

Bloem-korfje voor de Jeugd, of Beschrijving en Afbeelding der Bloemen, tot eene beoefening der Natuur, in alle Jaargetijden. Bij denzelfden.

Ziet daar, Ouders! een aantal Boekjes voor uwe Lievelingen, welke wij u met ruimte kunnen aanbevelen. Gij zult, met dezelven hun te vereeren, als eene opwekking tot of belooning van betoonde vlijt en gehoorzaamheid, uwe Kinderen meer wezenlijken dienst en duurzamer genoegen verschaffen, dan met de uitgezochtste lekkernijen, die, terwijl zij het gehemelte streelen door een oogenblikkelijk genot, de ziel ledig laten, en niet zelden door een onmatig gebruik de gezondheid bederven en de teedere magen verzwakken. Gij zult, integendeel, na het dankbaar genot van de hun hier aangebodene geregten, uwe lieve Kleinen even gezond en vrolijk om u heen zien dartelen; gij zult u hartelijk verblijden over den invloed derzelven op de uitbreiding hunner denkbeelden en op hunnen zedelijken smaak; gij zult hen allengs zien hongeren naar vastere spijzen, en ook dezen edelen trek op eene gepaste wijze kunnen voldoen; gij zult, met één woord, die Kindervrienden zegenen, die het niet beneden zich achtten, hunnen tijd en vermogens te wijden aan het opkomend Geslacht, aan welks vorming de gansche Menschheid zoo wel, als de eigene Ouders en Opvoeders zoo veel gelegen ligt; gij zult, eindelijk, ook aan den Uitgever u verpligt gevoelen, die zich op dit belangrijk vak bijzonder heeft toegelegd.

Over elk dezer Werkjes afzonderlijk in 't breede te spreken, duldt noch ons bestek, noch de inrigting van ons Maandwerk. Genoeg zij het, in 't algemeen te zeggen, dat dezelve alle, naar ons gevoelen, aan het oogmerk voldoen. — In het eerst aangekondigde is met oordeel den gelukkigen middelweg gehouden tusschen den stijl en de voorstelling voor volwassenen, en die kinderachtige taal en uitdrukking, welke den Kinderen zelve walgelijk is; de voordragt is berekend naar de onderwerpen en naar de vatbaarheid van Kleinen van zes tot acht jaren en wat ouder, voor welken dit Werkje bij uitzondering bestemd werd. De Plaatjes, in menigte voorhanden, zijn lief en uitlokkende.

Het tweede is misschien in zoo verre éénig in zijne soort, dat het de onbedachte Jeugd, die zich somtijds onnadenkend in onbekend gevaar wikkelt, waarvoor de *Man* zelf met huivering zou terugdeinzen, op eene zinnelijke zoo wel als verstandige

wijze tracht te waarschuwen. Voor drieste Knaapjes is h dus inzonderheid geschikt; maar het stille, schroomvallig Kind, dat aansporing en opwekking behoeft tot werkzame en vlugge oefeningen, zouden wij het niet in handen geven, op dat het niet al te bloode en vreesachtig wierd: iets, dat niet zelden een ongelukkigen invloed voor het gansche leven hebben kan.

Het derde is voor Kinderen van meerdere jaren geschikt, en kan in vele opzigten derzelver kennis op de genoegelijkste wijze vermeerderen; terwijl de gekleurde Plaatjes vol verscheidenheid en lief geteekend zijn.

Bevatte het te voren uitgegeven *Museum van Natuurlijke Historie* geene andere dan Europeesche Dieren, deze *Warande* geeft de Beschrijving en Afbeelding van het Dierenrijk (Viervoetige, Vogelen, kruipend Gedierte, Visschen en Insekten) in de overige [redacted] een' *kleinen Buffon* uitmaken. Dezelve, waarschijnlijk uit het Fransch vertaald, zijn alhier in twee Talen uitgegeven, zijnde het Fransch tegenover het Hollandsch gedrukt, en kunnende alzoo een dubbel oogmerk bereiken. Taal- en Natuur-kennis gaan hier hand aan hand, wandelende op het pad van onschuldig Vermaak; en voorzeker overtreft deze Menagerie, in volkomenheid, die van den grootsten Vorst. De Platen zijn fraai, doch vele niet juist gekleurd, andere wat sterk aangezet.

Eindelijk, het *Bloemkorfje* neemt een hoogeren rang in, en zal niet slechts der rijpere Jeugd, maar ook vooral der schoone Sekse bij het Borduur-raam en het Penseel welkom zijn. Het is eene navolging van een Fransch Kunstwerkje, te *Parijs* onder den titel van *la Corbeille de Fleurs* in 't licht gegeven. Wij vinden hier de Beschrijving en Afbeelding van de *Primula Veris*, het *Viooltje*, de *Roos*, (*der Blumenkönigin*, zegt JACOBI, in zijnen fraaijen Lierzang op de Roos, door den Dichter HELMERS gevolgd; zie boven, bl. 602.) de *Sering*, de *Kamperfoelie*, de *Winde* (*Convolvulus*,) de *Korenbloem*, de *Klaproos*, de *Laurier-roos*, en de *Rosmarijn*. Allen zijn naar het leven gekleurd, ja schijnen als te leven; zoodat wij te regt der Kunst hier onze hulde mogen bewijzen. — Maar wij moeten ons Verslag besluiten, en doen zulks met de vermelding, dat van dit *Bloemkorfje* nog een tweede Stukje staat te volgen, en dat de werkzame Uitgever, door een goed vertier aangemoedigd, eerlang eene niet minder keurige Afbeelding en schilderachtige Beschrijving der Vruchten, onder den titel van het *Fruitmandje*, hoopt te doen volgen.

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

Die in dit Stuk oordeelkundig tevens en vrijmoedig verhandeld worden.

Met derzelver Prijzen.

A.

B.

Bil-

H.

I en J.

K.

L.

La-

Per-

Ring

Suer-

V.

W.

Wer-

Z.

